LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

q914.98
T687
v.2

CENTRAL CIRCULATION BOOKSTACKS

The person charging this material is responsible for its renewal or its return to the library from which it was borrowed on or before the **Latest Date** stamped below. **You may be charged a minimum fee of $75.00 for each lost book.**

Theft, mutilation, and underlining of books are reasons for disciplinary action and may result in dismissal from the University.

TO RENEW CALL TELEPHONE CENTER, 333-8400

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY AT URBANA-CHAMPAIGN

DEC 20 1995

JAN 03 1996

When renewing by phone, write new due date below previous due date. L162

TRANSILVANIA, BANATUL, CRIŞANA, MARAMUREŞUL

1918—1928

II

CVLTVRA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI
1929

TRANSILVANIA, BANATUL, CRIŞANA, MARAMUREŞUL

1918 — 1928

II

CVLTVRA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI
1929

CLIŞEELE E. MARVAN

914.98
T 627
v. II

CUPRINSUL VOLUMULUI II

STUDII

V. VIAȚA CULTURALĂ

Pag.

Biserica ortodoxă română din Transilvania în cei din urmă zece ani, de ȘTEFAN METEȘ, directorul Arhivelor Statului din Cluj, membru corespondent al Academiei Române 759
Momente din viața bisericii unite în ultimii zece ani, de IOAN GEORGESCU, subdirector general în Ministerul Cultelor și Artelor, profesor secundar 783
Biserica regnicolară evanghelică C. A. (Confesiunea dela Augsburg), în cei din urmă zece ani, de MAX TSCHURL, secretar general al bis. regn. ev. Sibiiu 823
Cultele minoritare în Transilvania, de Z. STRĂJANU 835
Universitatea Daciei superioare, de ONISIFOR GHIBU, profesor universitar, Cluj, membru corespondent al Academiei Române 845
Școala politehnică din Timișoara, de VICTOR VÂLCOVICI, rectorul Școalei politehnice din Timișoara . . . 957
Academia agricolă, rostul ei după răsboiu și reforma agrară, de MIHAI ȘERBAN, rectorul Academiei agricole din Cluj 967
Academiile teologice ortodoxe, de NICOLAE COLAN, rectorul Academiei teologice din Sibiu 973
Academiile teologice unite, de IOAN GEORGESCU 979
Învățământul secundar din Ardeal, de I. BRATU, inspector șef al regiunii școlare Sibiiu 985
Învățământul primar ardelean, de P. ROȘCA, profesor la Academia de Inalte studii comerciale și industriale din Cluj 1023
Învățământul normal în Transilvania, de V. PĂCALĂ, inspector general al învățământului normal 1035
Învățământul agricol de toate gradele din Ardeal, Banat și părțile ungurene, de VALERIU POPA, inspector general al învățământului agricol pentru Transilvania 1057
Învățământul profesional din Transilvania în primul deceniu după Unire, de D. VOINA, inspector general al învățământului profesional din Transilvania 1095
Învățământul particular și minoritar din Transilvania, de ALEXANDRU PTEANCU, inspector general al învățământului secundar minoritar 1107
Literatura științifică a Sașilor ardeleni în anii 1919—1928, de G. A. SCHULLER (Sibiiu) 1129
Limba română și graiul din Ardeal, de SEXTIL PUȘCARIU, profesor universitar, Cluj, Membru al Academiei Române 1141
Scrisul românesc ardelean mai nou, de LIVIU REBREANU, președintele Societății Scriitorilor Români . . . 1149
Zece ani de viață literară a ungurimii din Ardeal, de GEORGE KRISTÓF, profesor universitar, Cluj 1153
Muzeele, monumentele, învățământul, artele și mișcarea artelor plastice din Ardeal, de CORIOLAN PETRANU, profesor universitar, Cluj 1175
Un album ardelenesc al pictorului Szathmari (1841) de Ion Mușlea, bibliotecar la biblioteca universității din Cluj 1185
Muzeele săsești ardelene, de RUDOLF SPEK, directorul muzeului Brukenthal, Sibiiu 1197
Arta populară maghiară ardeleană, de LADISLAU DEBRECZENI, Cluj 1211
Arta populară a sașilor Transilvaniei, de MISCH OREND, Sibiiu 1223
Pictură, sculptură, arhitectură, grafică în Transilvania după Unire, și puțin înainte, de EMANOIL BUCUȚA 1231
Zece ani de artă săsească ardeleană, de VICTOR ROTH, Sebeș-Alba 1243
Teatrul românesc în Ardeal, de ZAHARIA BÂRSAN, fost director al Teatrului Național din Cluj 1255
Opera română din Cluj, de ZAHARIA BÂRSAN și CAIUS OLARU, secretarul Operei din Cluj 1263
Hora transilvăneană, de EMIL RIEGLER-DINU 1269
Presa românească ardeleană, de ION BĂILĂ 1283
Statistica publicațiilor periodice din Transilvania, de EMANOIL BUCUȚA 1291
Presa periodică maghiară din România în ultimii zece ani, de NICOLAE FERENCZI, Cluj 1305
O țară de turism: Ardealul, de VALERIU PUȘCARIU, Cluj 1309
« Astra » de după răsboiu, de HORIA-PETRA-PETRESCU, secretar-literar ad. al « Astrei » 1323

ILUSTRAŢII

Pag.

304. Mitropolia ortodoxă din Sibiu (pictură de Smigelschi) 760
305. I. P. S. Mitropolitul Nicolae cu consilierii săi şi protopopii din arhidieceza Sibiiu (1923) 763
306. P. S. Episcopul Nicolae cu consilierii săi şi protopopii din eparhia Clujului (1928) 764
307. Biserica Catedrală din Caransebeş 768
308. P. S. Episcopul Grigorie Comşa al Aradului 772
309. Iconostasul bisericii ort. române din Oradea Mare. 775
310. P. S. Episcopul de Oradea Mare Roman Ciorogariu 779
311. Catedrala ortodoxă din Cluj. 780
312. Romul Marchiş, vicarul naţional român, arhidiacon şi protopop în Carei † 4 Aprilie 1925, în al 59-lea an al vieţii şi al 36-lea al rodnicei sale preoţii. 787
313. P. S. S. Episcopul Hossu, cetind hotărîrile Adunării, mulţimii de ţărani dela Alba Iulia la 1 Dec. 1918, în prezenţa I. P. S. S. Dr. E. Miron Cristea, episcopul Caransebeşului, şi a nenumărat cler şi popor . 790
314. Condamnaţii în procesul « Memorandului », între cari păr. Dr. Vasile Lucaciu a fost cel mai greu lovit (5 ani de închisoare). Ei sunt în picioare: Dionisie Roman, Patriciu Barbu, Dr. D. P. Barcianu, Gherasim Domide, Dr. Teodor Mihali, Dr. A. Suciu, M. Veliciu, R. Patiţia; şezând: Nicolae Cristea, Iuliu Coroianu, G. Pop de Băsăşti, Dr. Ioan Raţiu, Dr. V. Lucaciu, D. Comşa, Sept. Albini. 792
315. Apărătorii condamnaţilor în procesul « Memorandului » 793
316. Blajul, vedere generală 794
317. Palatul bibliotecii centrale din Blaj 797
318. Gheorghe Pop de Băsăşti, după o fotografie din zilele sale din urmă † 23 Februarie 1919. 798
319. Preotul Izidor Silaghi din Bicău, jud. Satu Mare, † Februarie 1919. 800
320. Episcopul Demetriu Radu, ucis în urma atentatului criminal dela Senat la 8 Decemvrie 1920 în al 60-lea an al vieţii şi al 25-lea al binecuvântatei sale episcopii. 802
321. Catedrala mitropolitană din Blaj şi şcolile ocrotite de ea. Vedere dinspre S. V.. 804
322. Reşedinţa mitropolitană din Blaj . . . . . .
323. Vedere din grădina Sfintei Mitropolii, din Blaj, cu falnicul stejar din această grădină, unul din puţinii noştri arbori istorici, numit « Stejarul lui Iancu » 806
324. Covorul Sfintei Mitropolii din Blaj cu vulturul deasupra cetăţii Sionului, ţesut de ţărance din Sarasăul Maramureşului, sub conducerea d-şoarelor Mihályi, după desenul făcut de marele pictor Octavian Smigelschi în 1900, la 200 de ani dela Unirea religioasă a Românilor transilvăneni cu Roma. După acest covor s'au confecţionat în timpul din urmă mai multe. Unul a fost donat de pelerinii români Papei Pius al XI-lea al Romei, în anul sfânt 1925, şi astăzi împodobeşte sala solemnă de audienţe a Papei de lângă biuroul său 808
325. Biserica din Budeşti (jud. Maramureş), clădită în 1643 811
326. Biserica din Rozalia (jud. Maramureş), construită în 1717 811
327. Biserica din Apşa de jos, construită în 1561 (Maramureşul cehoslovac) 812
328. Biserica din Sarasău (jud. Maramureş), clădită la 1700, anul Unirii cu Roma 812
329. Biserica din Apşa de Mijloc (Maramureşul cehoslovac), edific. în 1440 (a doua) 812
330. Biserica din Cuhea (jud. Maramureş), datând dela 1718 812
331. Biserica din Ieud (jud. Maramureş), cea mai veche din acest istoric ţinut românesc (1364) 813
332. Biserica din Călineşti (jud. Maramureş), ridicată în 1695. 813
333. Biserica din Bărsana (jud. Maramureş), 1806 813
334. Biserica din Apşa de Mijloc (întâia) (Maramureşul cehoslovac), clădită în 1428. 813
335. Biserică din Maramureş 814
336. Biserica nou construită în Hăşmaş, jud. Someş 815
337. Academia teologică din Gherla 816
338. Pristolnicul, reprezintând la mijloc Emblema României întregite, lucrată cu evlavia şi iscusinţa vechilor noastre domniţe de d-na Alexandru Hossu-Longin din Deva, donată bisericii Incoronării din Alba-Iulia, precum spune inscripţia arhaică de o rară frumuseţe. 816

Pag.

339. Tâmpla bisericii parohiale din Gherla 817
340. Biserica din Sârbi (jud. Maramureş), datând dela 1532. 817
341. Mânăstirea din Giuleşti, 1695 (jud. Maramureş) 817
342. Biserica românească din Curitău, edificată în 1923—24 şi consacrată de P. S. S. Episcopul Iuliu Hossu la 5 Octomvrie 1924 818
343. Noua biserică românească din filia Câmpia, construită în 1925—26. 819
344. Mersul la biserică 823
345. Episcopul bisericii evanghelice Dr. Friedrich Teutsch 825
346. Dr. th. h. c. Friedrich Walbaum 828
347. Castelul bisericesc din Prejmăr 830
348. Castelul bisericesc din Prejmăr. Vedere interioară 831
349. Castelul bisericesc din Prejmăr. Planul 832
350. Castelul bisericesc din Cristian 833
Harta conferinţelor Extensiunii universitare 921
351. Regele Matia Corvinul, întemeietorul Universităţii din Pojon şi al celei din Buda (Pl. I).
352. Arhiepiscopul Nicolae Olahus, care a adus în Ungaria ordinul iezuit şi a înfiinţat Universitatea din Tirnavia (sec. XVI) (Pl. I).
353. Mitropolitul Petru Movilă, fiu de domn moldovean, întemeietorul Academiei teologice dela Chiev (sec. XVII) (Pl. I).
354. Fabulistul D. Ţichindeal, care a cerut la 1812 înfiinţarea unei « Academii » româneşti în Arad (Pl. II).
355. Episcopul, mai târziu Mitropolitul Andrei Şaguna, care a luptat între anii 1848—1852 pentru înfiinţarea unei universităţi naţionale româneşti (Pl. II).
356. Simion Bărnuţiu, care a trecut mai târziu în Moldova, fiind ales rector al Universităţii din Iaşi (Pl. II).
357. Avram Iancu, care şi-a lăsat întreaga avere pentru înfiinţarea unei Academii româneşti de drepturi (Pl. II).
358. Canonicul Timoteiu Cipariu dela Blaj (Pl. III).
359. Al. Treboniu Laurian, care a trecut mai târziu la Bucureşti, unde a fost timp de 18 ani, primul decan al Facultăţii de Litere (Pl. III).
360. Istoricul Gheorghe Bariţiu, care a luptat timp de aproape patru decenii pentru înfiinţarea unei Universităţi româneşti (Pl. III).
361. Mitropolitul Alex. Sterca-Şuluţiu dela Blaj, care şi-a lăsat averea pentru Universitatea românească (Pl. III).
362. Iacob Mureşanu, redactorul « Gazetei Transilvaniei », care a iniţiat o mare colectă pentru înfiinţarea unei Academii de drepturi (Pl. IV).
363. Dr. Grigore Silaşi, primul profesor de limba română la Universitatea ungurească din Cluj (1872-1884) (Pl. IV).
364. Iacob Bo'oga, care a susţinut acţiunea « Astrei » în vederea înfiinţării Academiei de drepturi (Pl. IV).
365. Dr. Valer Branisce, Şeful Resortului de Culte şi Instrucţie publică al Consiliului Dirigent român al Transilvaniei, sub care s'a preluat, s'a organizat şi s'a inaugurat Universitatea românească din Cluj († 1 Ian. 1928) (Pl. IV).
366. Primul nucleu al Universităţii româneşti a Daciei Superioare (Pl. V).
367. Cei dintâi muncitori români la noua Universitate: Profesorii cari au ţinut cursurile de vară, la 1919, în vederea pregătirii viitorilor profesori ai şcolilor secundare din Ardeal (Pl. V).
368. Regele Ferdinand care a prezidat serbarea de inaugurare a nouii Universităţi române, la 12 Febr. 1920, şi al cărui nume îl poartă astăzi Universitatea din Cluj († 20 Iulie 1927). (Pl. VI).
369. Universitatea din Cluj, trecută sub stăpânirea Statului român la 12 Maiu 1919 (Pl. VII).
370. Aula Universităţii, în care a avut loc inaugurarea solemnă la 1 Febr. 1920 (Pl. VII).
371. Primul Rector al Universităţii româneşti, Dr. Sextil Puşcariu (1919—1920) (Pl. VIII).
372. Un mare mecenate al Universităţii, G. Sion, care a donat o bibliotecă de valoare nepreţuită, cu bogate colecţii de monede şi stampe (Pl. VIII).
373. Dr. Victor Babeş († 1926) (Pl. VIII).
374. Vasile Pârvan († 1927) (Pl. VIII).
375. Ion Ursu († 1925) (Pl. IX).
376. Ion Paul († 1926) (Pl. IX).
377. Vasile Bogrea († 1926) (Pl. IX).
378. Iosif Popovici († 1928) (Pl. IX).
379. George Murgoci († 1925) (Pl. X).
380. Dr. G. Bilaşcu († 1926) (Pl. X).
381. Vasile Dimitriu († 1927) (Pl. X).
382. Bizantinologul Charles Diehl dela Sorbona, părăsind Clujul, unde a ţinut conferinţe în cadrele Facultăţii de litere (Pl. XI).
383. Din relaţiile noastre interuniversitare: N. Iorga ieşind dela Universitate, după proclamarea sa ca profesor onorar (Pl. XI).
384. Prof. Em. de Martonne dela Sorbona în excursie geografică cu studenţii dela Cluj şi dela Paris, prin munţii Ardealului (Pl. XII).

Pag.

385. Prof. Em de Martonne dela Sorbona în excursie geografică cu studenţii dela Cluj şi Paris, prin Munţii Ardealului (Pl. XII).
386. Biblioteca Universităţii. Faţada principală (Pl. XIII)
387. Biblioteca Universităţii. Sala de lectură pentru studenţi (Pl. XIII).
388. Biblioteca Universităţii. Sala de reviste (Pl. XIV).
389. Biblioteca Universităţii. Sala de lectură pentru tineretul din şcolile secundare, deschisă la 1921 (Pl. XIV).
390. Clinicile Universităţii: Vedere generală (Pl. XV).
391. Clinica ginecologică şi obstetricală (Pl. XV).
392. Pavilioanele Clinicii de Psihiatrie (Director Dr. C. Ureche) (Pl. XVI)
393. Clinica medicală (Director Dr. I. Haţiegan) (Pl. XVI).
394. Clinica chirurgicală (Director Dr. I. Iacobovici) (Pl. XVII).
395. Clinica infantilă (Director Dr. T. Gane) (Pl. XVII).
396. Institutul de Histologie şi Embriologie (Dir. Dr. I. Drăgoiu) şi Institutul de Chimie biologică (Dir. Dr. P. Thomas) (Pl. XVIII).
397. Institutul de Patologie generală şi experimentală (Dir. Dr. M. Botez) şi Institutul de Igienă şi Igienă Socială (Dir. Dr. I. Moldovan) (Pl. XVIII).
398. Muzeul de Istoria Medicinii: Medicina populară din Ardeal; Medicina română în Dacia Traiană; Medicina populară românească (Dir. Dr. Guiart şi Dr. V. Bologa) (Pl. XIX).
399. Muzeul de Istoria Medicinii şi Farmaciei şi de Folklor medical. Din Istoria medicinii ardelene; Din trecutul învăţământului medical clujan (Pl. XX).
400. Institutul antirabic (Pl. XXI).
401. Institutul de Chimie analitică (Director Gh. Spacu) (Pl. XXI).
402. Noua grădină botanică organizată de prof. Al. Borza (1921—1928). Planul general (Pl. XXII).
403. Institutul de botanică sistematică provizoriu, în mijlocul Grădinii botanice noui (aripă făcută la 1919—1920) (Pl. XXII).
404. Grădina japoneză şi palmierul (Pl. XXIII).
405. Grădina botanică: Castelul de apă şi basinuri zidite la 1925 (Pl. XXIII).
406. Institutul de Speologie, înfiinţat la 1920 de Em. Racoviţă. Faţada (Pl. XXIV)
407. Institutul de Speologie: Laboratorul directorului Em. Racoviţă (Pl. XXV).
408. Institutul de Speologie: Biblioteca (Pl. XXV).
409. Institutul de studii clasice (achiziţie nouă, 1925) (Pl. XXVI).
410. Căminul studentelor (achiziţie nouă, 1924) (Pl. XXVI).
411. Muzeul limbii române, înfiinţat la 1919. Director S. Puşcariu (Faţada) (Pl. XXVII).
412. Muzeul limbii române. (Sala de lucru) (Pl. XXVII).
413. Institutul de Psihologie experimentală, înfiinţat la 1921. Director Fl. Ştefănescu-Goangă. (Laboratorul) (Pl. XXVIII).
414. Institutul de Psihologie experimentală. (Sala de bibliotecă) (Pl. XXVIII).
415. Căminul studentelor (Clădire nouă din 1928) (Pl. XXIX).
416. Căminul studentelor. O cameră a studentelor (Pl. XXIX).
417. Căminul « Babeş » al studenţilor în Medicină: Faţada (achiziţie nouă) (Pl. XXX).
418. Căminul studenţesc « Avram Iancu »: Faţada (Pl. XXXI).
419. Căminul studenţesc « Avram Iancu »: Sala de lectură (Pl. XXXI).
420. Pavilionul mecanic 957
421. Pavilionul de măsuri electrice 958
422. Laboratorul de maşini termice 958
423. Laboratorul de rezistenţa materialelor 959
424. Laboratorul de termodinamică şi fizică industrială 959
425. Laboratorul de termodinamică şi fizică industrială 960
426. Laboratorul de fizică 960
427. Laboratorul de chimie 961
428. Muzeul de organe de maşini 961
429. Căminul studenţilor 962
430. Cameră din căminul studenţilor (cu un pat) 964
431. Cameră din căminul studenţilor (cu 4 paturi) 965
432. Camera de primire a studenţilor 965
433. Academia de agricultură din Cluj (parte din clădirea principală) 967
434. Laboratorul pentru studiul solurilor 968
435. Laboratorul staţiunii de plante medicinale 968
436. Muzeul zootehnic 969
437. Pavilionul staţiunii chimico-agronomice 969
438. Căminul Studenţilor din anul I 970
439. Căminul Studenţilor din anii II şi III 970

Pag.
440. Academia teologică ortodoxă din Sibiiu 975
441. Şcolile din Blaj cu Mitropolia 986
442. Piatra Libertăţii, dela Blaj 987
443. Liceul din Braşov 993
444. Mitropolitul Petru Pavel Aaron 994
445. Andreiu Baron de Şaguna 995
446. Ioan Popasu 996
447. Liceul grăniceresc din Năsăud, « Gh. Coşbuc » 997
448. Internatul liceului de fete din Sibiiu, fosta şcoală civilă de fete a « Astrei » 1001
449. Institutul Recunoştinţei din Blaj 1011
Graficul 1: Numărul şcolilor secundare
Graficul 2: Elevi înscrişi, promovaţi. Naţionalitatea elevilor.
Graficul 3: Numărul profesorilor.
Graficul 4: Profesori după naţionalităţi.
Graficul 5: Eforiile şi comitetele şcolare.
Graficul 6: Numărul internatelor.
Graficul 7: Elevii interni.
Graficul 8: Ajutorarea elevilor.
Graficul 9: Situaţia inventarelor.
450. Seminarul Andreian ort. rom. din Sibiiu 1042
451. Internatul Şcoalei normale dela Blaj 1048
452. Direcţia Şcoalei normale din Deva 1048
453. Harta unor rostiri româneşti (după Atlasul linguistic al lui Weigand) 1147
454. Muzeul Asociaţiunii « Astra » din Sibiiu 1176
455. Muzeul Astrei: Secţia etnografică regiunea Tulgheş 1177
456. Muzeul Astrei: Interior de casă ţărănească din Săliște 1179
457. Muzeul etnografic al Ardealului, Cluj-Vestibulul 1180
458. Muzeul etnografic al Ardealului, Cluj. Sala ocupaţiilor şi a obiectelor casnice 1180
459. Şcoala de Arte Frumoase din Cluj 1183
460. Făgăraşul 1186
461. Castelul din Hunedoara 1186
462. Detunata 1187
463. Lupşa 1187
464. Săliştean̂că 1189
465. Ţărancă din Sălciua 1189
466. Haţegancă 1191
467. Port din Haţeg 1191
468. Cheile Turzii 1192
469. Cascada Sub-piatră 1192
470. Biserica din Dănsuş 1193
471. Peştera Cetatea Bolii 1194
472. Muzeul Baron Brukenthal din Sibiiu 1197
473. Samuel Baron de Brukenthal 1197
474. Jan von Eyck: Portretul unui necunoscut cu căciuliţă albastră 1198
475. Hans Memling: Bărbat care citeşte 1198
476. Hans Memling: Femeie care se roagă, în port vechiu german 1198
477. Pinacoteca 1199
478. Colecţia etnografică (I) 1199
479. Biblioteca 1200
480. Biblioteca: Sala de lectură 1201
481. Colecţia etnografică (II) 1201
482. Lorenzo Lotto: Sfântul Ieronim 1202
483. Colecţia arheologică 1203
484. Colecţia monumentelor bisericeşti 1203
485. Sebastian Hann: Cană 1204
486. Muzeul Societăţii de ştiinţe naturale din Sibiiu 1205
487. Colecţia mineralogică-paleontologică 1205
488. Secţia zoologică (păsări răpitoare) 1206
489. Muzeul săsesc din Ţara Bârsei Braşov. Sală reprezentând istoria oraşului 1206
490. Colecţia zoologică 1207
491. Camera istoricului sas Kraus din muzeul săsesc 1207
492. Turnul ceasornicului din Sighişoara (Muzeul săsesc). Gravură de H. Hermann 1208

Pag.

493. Motive de broderie « irásos ». 1211
494. Un grup de stâlpi funerari din Unghiul Căleata 1212
495. Clopotniţa din Ceuaş (Mureş) 1212
496. Biserica reformată din Văleni (Cluj) 1213
497. Biserica reformată din Sintereag. 1213
498. Casă din Crişeni, Unghiul Căleatei (înădit tipul vechiu cu cel nou) 1214
499. Casă secuiască tip mai vechiu 1214
500. Casă tip străvechiu din Văleni (Cluj) 1215
501. Casă din Trăscău 1215
502. Bărbaţi în sir din Unghiul Căleatei 1216
503. Secuiancă din Ciuc 1216
504. Clopotniţa din Recea (Sălaj) 1217
505. Colţ de cameră 1217
506. Masă din Mănăştureni (Cluj) 1218
507. Interior de biserică din Viştea (Cluj). 1218
508. Poartă cu coperiş 1219
509. Poartă mică cu stâlpul de idol. Dorolţ (Cluj) 1219
510. Poartă secuiască. Doboli de sus (Trei Scaune) 1220
511. Fata care toarce şi fata care ţese 1223
512. Fată cu noul port săsesc 1224
513. Fată la răsboiul de ţesut şi fată la împletit paiul. 1224
514. Piatră de mormânt a comitelui sas Andreas Fleischer, mort 1676 1225
515. Motiv de cerb în ţesătură 1225
516. Pasărea-smeu pe un olan din sec. XV 1226
517. Model de stemă în ţesătură 1226
518. Model de broderie: Vânătoarea cu şoimul 1227
519. Broderie: Fecioare încoronate 1228
520. Motiv de păun în cusătură 1228
521. *Sabin Popp:* Triptic sfânt. 1231
522. Catedrala Incoronării dela Alba Iulia. Vedere generală. 1235
523. Catedrala Incoronării. Vedere de înălţime 1235
524. Clopotniţa şi intrarea, văzute din curte. 1237
525. Catedrala Incoronării 1237
526. *Sabin Popp:* Triptic lumesc. 1242
Elena Popea: Zi de târg iarna lângă Cluj (policromie afară din text)
Sabin Popp: Peisaj (cea din urmă lucrare, neterminată) (policromie afară din text)
Rodica Maniu: Rochia străbunichei (policromie afară din text)
A. Demian: Portret de copil (autotipie afară din text)
527. *O. Smigelschi:* Catedrala din Sibiiu: Interior (1900—1906) (Pl. I).
528. *G. Russu:* Maica Domnului (Pl. II).
529. *G. Russu:* Antimis (Pl. III).
530. *Costin Petrescu:* Frescele din Catedrala Incoronării. Pantocratorul (Pl. IV).
531. *Costin Petrescu:* Naşterea (Alba Iulia) (Pl. V).
532. *Costin Petrescu:* Invierea Domnului (Alba Iulia) (Pl. V).
533. *Costin Petrescu:* Adormirea Maicii Domnului. (Alba Iulia) (Pl. VI).
534. *Costin Petrescu:* Hristos, Maica Domnului şi Ioan Botezătorul. (Alba Iulia) (Pl. VI).
535. *Sabin Popp:* Cele trei fete (Pl. VII).
536. Biserica Brâncovenească dela Sâmbăta Făgăraşului (restaurată) (Pl. VII).
537. *Aurel Popp:* O înmormântare de prizonieri în Siberia. 1919 (Pl. VIII).
538. *Aurel Popp:* Prizonieri ruşi reparând linie ferată în fosta Ungarie (desen). 1916 (Pl. IX).
539. *Aurel Popp:* Mama Soacră (Pl. IX).
540. *Elena Popea:* Lilly. 1927 (Pl. X).
541. *Elena Popea:* Castelul Bran. 1928 (Pl. XI).
542. *Elena Popea:* Cap de Bretonă (Pl. XII).
543. *Elena Popea:* In portul de pescari (Pl. XIII).
544. *Rodica Maniu:* Acuarelă (Pl. XIV).
545. *Rodica Maniu:* Peisaj veneţian (Pl. XIV).
546. *Aurel Ciupe:* Portret (Pl. XV).
547. *Theodorescu-Sion:* Natură moartă (Pl. XV).
548. *Theodorescu-Sion:* Pe malul apei (Pl. XVI).
549. *Theodorescu-Sion:* Nud (Pl. XVII).
550. *G. A. Mathéy:* St. Germain (1921) (Pl. XVII).

Pag.

551. *G. A. Mathéy:* Nôtre Dame, acuarelă (1925) (Pl. XVIII).
552. *G. A. Mathéy:* Inchinarea ciobanilor (xilografii pentru Biblie) (1921) (Pl. XVIII).
553. *G. A. Mathéy:* Din « Versuri de iubire », incizie (1927) (Pl. XIX).
554. *A. Demian:* Portretul în negru (Pl. XX).
555. *A. Demian:* Ciorchinele de struguri (Pl. XXI).
556. *A. Demian:* Chenar (Pl. XXII).
557. *A. Demian:* Chenar (Pl. XXII).
558. *A. Demian:* Chenar (Pl. XXII).
559. *C. Medrea:* Șarpele (Pl. XXIII).
560. *C. Medrea:* Dragoș și Zimbrul (Pl. XXIV).
561. *C. Medrea:* Marius Bunescu (Pl. XXIV).
562. *C. Medrea:* La tun (Pl. XXV).
563. *C. Medrea:* Poezia (din monumentul lui St. O Iosif) (Pl. XXV).
564. *I. Jalea:* Act (Pl. XXVI).
565. *I. Jalea:* Cântăreața din harfă (Pl. XXVI).
566. *I. Jalea:* Centaur (Pl. XXVII).
567. *I. Jalea:* Credința (Pl. XXVII).
568. *Duiliu: Marcu* Lustrul teatrului din Timișoara (Pl. XXIX).
569. *Duiliu Marcu:* Motiv din fund cu parte din tavan (Teatrul din Timișoara) (Pl. XXIX).
570. *Duiliu Marcu:* Scară și drumul la loji (Teatrul din Timișoara) (Pl. XXX).
571. *Duiliu Marcu:* Ornament (Teatrul din Timișoara) (Pl. XXX).
572. *Duiliu Marcu:* Proiect de cinematograf în Timișoara (Pl. XXXI).
573. *Duiliu Marcu:* Piața Regele Ferdinand din Oradea (Pl. XXXI).
574. *Duiliu Marcu:* Coloană cu lampadar și balustradă (Piața Regele Ferdinand din Oradea) (Pl. XXXII).
575. *Fr. Miess:* Autoportret (uleiu) (Pl. I).
576. *Fr. Miess:* Cap de studiu (uleiu) Pl. II).
577. *R. Wellmann:* Gătească de cap a unei fete sase de către mama ei (Pl. III).
578. *Karl Ziegler:* Autoportret (uleiu) Pl. IV).
579. *Karl Ziegler:* Diana (uleiu) (Pl. V).
580. *Ludwig Hesshaimer:* Autoportret (gravură) (Pl. VI).
581. *Ludwig Hessheimer:* Act femenin (gravură) (Pl. VI).
582. *Ludwig Hessheimer:* Călărețul urii (din ciclul: « Dansul morții ») (gravură) (Pl. VII).
583. *Anna Dorschlag:* Portret de bărbat (uleiu) (Pl. VII).
584. *Anna Dorschlag:* Cap de fată (litografie) (Pl. VIII).
585. *Hans Hermann:* Umbre albastre (Pl. IX).
586. *Hans Hermann:* Parc în Cluj (gravură) (Pl. IX).
587. *Norbert Thomae:* Autoportret (acarelă) (Pl. X).
588. *Norbert Thomae:* Portret de femeie (uleiu) (Pl. X).
589. *Norbert Thomae:* Natură moartă (uleiu) (Pl. X).
590. *Trude Schullerus:* Țărăncuță (uleiu) (Pl. XI).
591. *Trude Schullerus:* Portretul preotului G. Sch. (litografie) (Pl. XI).
592. *Trude Schullerus:* Turnul Primăriei din Sibiu (gravură) (Pl. XII).
593. *Ernst Honigberger:* Cules de poame ardelean (uleiu) (Pl. XII).
594. *Ernst Honigberger:* Cărătoare de apă (uleiu) (Pl. XIII).
595. *Hermann Konnerth:* Portretul consilierului intim Prof. Dr. Kühnemann (uleiu) (Pl. XIV).
596. *Hermann Konnerth:* Lacul Herrenchiem (uleiu) (Pl. XIV).
597. *Fritz Kimm:* Portret de fată (uleiu) (Pl. XV).
598. *Fritz Kimm:* Mama și copilul (cărbune) (Pl. XVI).
599. *Hans Eder:* Nunta de la Cana (uleiu) (Pl. XVII).
600. *Hans Eder:* Răstignire (uleiu) (Pl. XVII).
601. *Grete Csaki-Copony:* Muzică (uleiu) (Pl. XVIII).
602. *Walter Teutsch:* Coborîrea de pe Cruce (uleiu) (Pl. XVIII).
603. *Walter Teutsch:* Cerșetori la ciobani (uleiu) Pl. XIX).
604. *Walter Teutsch:* Crăciun (uleiu) Pl. XX).
605. *Eduard Morres:* Brașov (uleiu) (Pl. XXI).
606. *Eduard Morres:* Țăran sas la fereastră (uleiu) (Pl. XXI).
607. *Heinrich Schunn:* Motiv din Brașov (tempera) (Pl. XXII).
608. *Emil Honigberger:* Vedere de oraș (litografie) (Pl. XXII).
609. *Oskar Netoliczka:* Cap de Isus (Model pentru monumentul eroilor din Biserica Neagră din Brașov) (Pl. XXIII).
610. *Oskar Netoliczka:* Portretul pictorului H. Eder (sculptură) (Pl. XXIV).
611. *F. Emil Lenhardt:* Șvabă din Valea Florilor în rochie de Duminică (uleiu) (Pl. XXV).
612. *F. Emil Lenhardt:* Băiat de rugă (Kirchweih) (uleiu) (Pl. XXV).

Pag.

613. *Frantz Ferch:* Fată în rochie de sărbătoare (uleiu) (Pl. XXVI).
614. *Franz Ferch:* Jocul vrăjitoarelor (uleiu) (Pl. XXVII).
615. *Sebastian Rothschingk:* Studiu de expresie (Pl. XXVII).
616. *Sebastian Rothschingk*: Portretul unui tânăr (bronz) (Pl. XXVIII).
617. Actul I din Oedip Rege la Teatrul Naţional din Cluj 1256
618. Vicleniile lui Scapin, la Teatrul Naţional din Cluj cu prilejul tricentenarului lui Molière în Noemvrie 1922 1259
619. Actul I din Chemarea Codrului de G. Diamandi la Teatrul Naţional din Cluj 1261
620. D. Popovici Bayreuth 1266
621. Constantin Pavel, directorul Operei române din Cluj 1266
622. Statistica publicaţiilor periodice din Transilvania în Martie 1929. 1304
623. Munţii Ciucaşului. 1310
624. Cheile Bicazului 1311
625. Sat de Moţi. Giurcuţa de jos pe valea Someşului Cald 1312
626. Piatra Săcuiului în Munţii Trăscăului 1313
627. Clisura Dunării (strâmtoarea Coronini) (Pl. I).
628. Lacul Sf. Ana (Pl I).
629. Defileul Crişului Repede (Pl. II).
630. Valea Ponorului (Munţii Apuseni) (Pl. II).
631. Lacul Lala (sub vârful Ineului) în Munţii Rodnei (Pl. III).
632. Munţii Rodnei văzuţi dinspre Piatra Rea (Pl. III).
633. Valea Turului (jud. Satu Mare) (Pl. IV).
634. Peştera dela Vad (Zichy) (Pl. IV).
635. Cascadă în apropiere de Stâna din Vale (Bihor) (Pl. V).
636. Pasul Dracului în apropierea băilor Valea Vinului (jud. Năsăud) (Pl. V).
637. Gorunul lui Horea dela Ţebea, cu mormântul lui Avram Iancu (Pl. VI).
638. Râu de munte (Munţii Apuseni) (Pl. VI)
639. Biurourile « Astrei ». 1324
640. Biblioteca « Astrei ». 1326
641. Muzeul « Astrei ». Secţia etnografică. Valea Hârtibaciului şi Secaş 1327
642. Muzeul « Astrei ». Secţia etnografică. Porturi din judeţul Sibiiu 1328
643. Muzeul « Astrei ». Secţia etnografică 1329
644. Muzeul « Astrei ». Secţia etnografică: colecţia furcilor de tors 1330
645. Muzeul « Astrei ». Olărie românească 1331
646. Muzeul « Astrei ». Secţia Armatei 1333
647. Crucea dela Şelimbăr ridicată de « Astra » pe locul unde Mihai Viteazu a bătut pe Báthory, cucerind Ardealul 1334
648. Casa lui Iancu în Vidra de Sus, în care « Astra » a aşezat, schimbând-o puţin în cadru, o casă culturală şi un muzeu 1335

Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul, 1929, hartă generală în culori, afară din text

V

VIAȚA CULTURALĂ

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ DIN TRANSILVANIA IN CEI DIN URMĂ ZECE ANI

DE

ȘTEFAN METEȘ

La adunarea istorică din Alba-Iulia, în 1 Decemvrie 1918, Românii, cari aproape un mileniu au fost siliţi să trăiască sub aspra şi nemiloasa stăpânire ungurească, s'au contopit oficial pe veci cu fraţii lor din România eliberatoare. O viaţă nouă se începe pentru cei desrobiţi. Instituţii vechi se dărâmă şi altele le iau locul pentru a armonizà toată viaţa materială şi spirituală a poporului român, care şi-a realizat în sfârşit, după lungi şi grele suferinţe, idealul de unitate naţională politică.

Instituţia cea mai importantă a Românilor din Transilvania a fost biserica ortodoxă, care dealungul veacurilor a susţinut nu numai credinţa religioasă, ci şi focul sacru al unităţii sufleteşti cu Românii din cele două Principate române, unite apoi în România. Ea a concentrat toate manifestările de viaţă românească pe toate terenurile, încât simbolizà însăş naţiunea, precum aceasta erà expresia cea vie a bisericii ortodoxe. Deaici vine deci formidabila putere morală şi naţională a bisericii noastre, cu care am intrat în România Mare. Acest prestigiu o face să fie considerată regeneratoarea bisericii din Vechiul Regat.

Cetatea lui Mihaiu Viteazul a văzut, în 1 Decemvrie 1918, în fruntea poporului de peste o sută de mii de Români, pe cei doi episcopi, pe care-i aveà atunci: Ioan Pap dela Arad şi Miron Cristea dela Caransebeş, însoţiţi prin câteva sute de preoţi ortodoxi, tâlcuind pe înţelesul tuturor praznicul desrobirii şi unirii pe veci cu patria mamă.

In cei din urmă zece ani s'au petrecut fapte însemnate în viaţa bisericească a Românilor din Transilvania.

Intâiu, în acest timp corpul episcopesc a fost cu desăvârşire înnoit.

Mitropolia din Sibiu, vacantă din 1918, şi-a ales şeful ei (în Februarie 1920), în mijlocul unui entusiasm general, în persoana profesorului de teologie Dr. *Nicolae Bălan*, om cult şi impunător, care fără să fi trecut prin toate treptele ierarhice, a ajuns prin meritele sale pe scaunul mitropolitan pe care-l ocupă.

Episcopia din Caransebeş, după plecarea Prea Sf. Sale Dr. Miron Cristea, — care repede urcă, prin personalitatea sa cuceritoare, toate ierarhiile cele mai înalte în viaţa Statului şi poporului român: Mitropolit Primat (Februarie 1920), primul Patriarh al României (Noemvrie 1925) şi Regent (August 1927) — e cârmuită de noul episcop ales în Martie 1921, *Iosif Bădescu*, un cleric blând şi cuvios, care toată viaţa sa a muncit tăcut între graniţele eparhiei sale.

La Oradea vicariatul se preface în episcopie (în 1920) şi norocul a fost că în fruntea ei s'a ales însuş vicarul (din toamna 1917): *Roman Ciorogariu*, om luminat, entusiast, cu toată vârsta înaintată, plin de dureroasa experienţă a vieţii, dar gata prin înţelepciunea şi relaţiile sale întinse să întemeieze la graniţele vestice ale ţării o cetate bisericească de apărare şi edificare morală-religioasă şi naţională a poporului român.

In capitala Transilvaniei, în Cluj, se înfiinţează, prin hotărîrea sinodului arhidiecezan din Martie 1919, o nouă episcopie ortodoxă, instituindu-se pentru pregătirea şi organizarea ei un con-

sistoriu provizor cu păr. asesor *Nicolae Ivan* în frunte, care împlinindu-şi însărcinarea, în Septemvrie 1921, e ales episcop al nouii eparhii. Date fiind împrejurările şi oamenii, nu se puteà o alegere mai nimerită, ca persoana părintelui Ivan, care erà cunoscut ca un gospodar şi organizator admirabil, lăsând urme vizibile pretutindeni pe unde a trecut, de muncă folositoare bisericii. A înaintat din treaptă în treaptă, fără salturi, câştigându-şi o largă experienţă de oameni şi lucruri, care unită cu o stăruinţă neobosită l-a făcut să-şi ajungă totdeauna scopul.

La Arad — unde bătrânul şi harnicul gospodar Ioan Pap, scăpase frânele duhovniceşti din mânile sale slăbite (moare în 1925) şi turma credincioşilor se îndreptà spre alte staule ademenitoare, — erà nevoie de o tânără energie capabilă să readucă oile pierdute şi să vivifice însăş viaţa bisericească din această eparhie puţin cam amorţită. Sinodul electoral (în 1925) o găsì în persoana, cu multe

Fig. 304. Mitropolia ortodoxă din Sibiu (pictată de Smigelschi)

calităţi necesare acestei episcopii bogate şi ameninţate dela marginea ţării, a tânărului diacon *Grigorie Comşa*, sub-director general în Ministerul Cultelor, care aveà studii serioase şi ambiţie nobilă de a face tot ce-i va sta în putinţă, ca eparhia să prospereze sub oblăduirea sa.

O problemă foarte importantă, care a ocupat, peste şase ani, cercurile bisericeşti şi mireneşti ortodoxe, a fost modul cum are să se facă unificarea bisericii ortodoxe din întreaga Românie Mare. Chestia s'a pus dela început, şi Ardelenii ortodoxi voiau cu orice preţ să învingă punctul lor de vedere, adică introducerea în noua lege de unificare a principiilor democratice din « Statutul organic », care este opera laicilor din Congresul naţional bisericesc din 1868, şi nicidecum a marelui Mitropolit, adânc cunoscător al canoanelor, Andrei Şaguna, care-şi formulase proiectul său pe

principiul ierarhiei sinodale, adică puterea supremă legiuitoare și judiciară în biserică o rezervase conform canoanelor adunării arhiereilor sau mai precis Sinodului episcopesc [1]).

Intâia oară când s'au discutat ideile « Statutului organic » ardelean, pentru a fi la temeiul nouii legi de unificare bisericească, a fost la congresul preoţilor din Sibiu în Martie 1919. Preoţimea în acest congres aproape în unanimitate a hotărît ca noua organizaţie bisericească să se facă pe baza principiilor « statutului organic ». Ideea democratizării bisericii ortodoxe cucereşte repede teren şi în Vechiul Regat. Mitropolitul Moldovei convoacă, la Sinaia, o întrunire, între 12—25 Iunie 1919, la care participă fruntaşi clerici şi mireni din toată România Mare exprimându-şi aceeaş dorinţă ca şi congresul preoţilor dela Sibiu în ce priveşte temeiul nouii legi bisericeşti. Toţi episcopii şi arhiereii teritoriilor unite în şedinţa Sf. Sinod din 30 Noemvrie 1919, fac propunerea următoare primită cu entuziasm general de toţi cei prezenţi: « Unirea politică înfăptuită între toate provinciile naţiunii române să se extindă şi asupra sfintei noastre Biserici strămoşeşti, aşà că Biserica ortodoxă a Basarabiei, Bucovinei, Ardealului, Banatului, Crişanei şi a părţilor ungurene să alcătuiască o singură Biserică autocefală ortodoxă naţională română, a cărei autoritate supremă este Sf. Sinod al Bisericii ortodoxe autocefale al României întregite ».

In 29 Februarie 1920 I. Prea Sf. Mitropolit Primat Miron anunţă în Senat formarea unei Constituante bisericeşti compusă din toţi ierarhii ţării şi foştii miniştri de culte, apoi din $^1/_3$ clerici şi $^2/_3$ mireni, şi anume din Vechiul Regat 42, din Transilvania 12, din Basarabia 12 şi din Bucovina 6. «Constituanta» convocată în Septemvrie 1920, deleagă o comisie de 15 membri, care să se ocupe cu elaborarea « anteproiectului de lege pentru organizarea Bisericii autocefale ortodoxe române ». Comisia a făcut proiectul, dar lege a devenit abià după vreo cinci ani. In acest timp s'au încins multe discuţii în jurul acestei legi bisericeşti în presă, dar mai ales în sinoadele şi congresele bisericeşti din Transilvania din 1920—1925. Au apărut în acest timp lucrări întinse pentru a sprijinì introducerea « statutului organic » şi a dovedì binefacerile lui pentru desvoltarea ulterioară a bisericii ortodoxe, aşà sunt de ex. studiile: *Contribuţii la istoria dreptului bisericesc* de Ion Mateiu (vol. I, Bucureşti, 1922) şi *Biserica ortodoxă şi problema unificării* de Valer Moldovan (Cluj, 1922).

Dupăce a fost îndelung cercetată de Ministerul Cultelor, Sf. Sinod şi Congresul naţional bisericesc din Transilvania, legea împreună cu statutul (acesta prezentat numai de Sf. Sinod) pentru organizarea bisericii ortodoxe române s'a votat de Parlament în Aprilie 1925, fiind sancţionate, promulgate şi publicate în *Monitorul Oficial* din 1925, Maiu 6, No. 97.

Conform cu această lege şi statut se conduce astăzi biserica ortodoxă din România şi se crede, în general, că în urma acestei organizaţii democratice se deschid mari perspective de progres în viaţa bisericească ortodoxă din România [2]).

Biserica ortodoxă pe baza Constituţiei e *biserică dominantă* în interiorul Statului, fiindcă reprezintă religia marei majorităţi a Românilor, şi ea este şi rămâne *autocefală*, adică neatârnată de orice chiriarchie străină, păstrându-şi însă unitatea cu Biserica ecumenică a Răsăritului în privinţa dogmelor. Tot Constituţia fixează *autonomia bisericii* când la art. 22 spune: « . . . Biserica îşi va regulamentà, conduce şi administrà, prin organele sale proprii şi sub controlul Statului, chestiunile sale proprii, religioase, culturale, fundaţionale şi epitropeşti ».

S'a căutat în noua lege o armonizare între conducerea ierarhică după canoane şi cea constituţională modernă. Cei cari au făcut legea au iluzia că această armonizare fericită a reuşit spre binele bisericii şi al neamului. Aşà că ierarhia în mod suveran conduce, iniţiază, decide şi execută în chestiuni dogmatice şi canonice, având conlucrarea şi participarea elementului laic numai în chestiuni administrative, culturale şi fundaţionale.

Organele guvernării centrale sunt: 1. *Sfântul Sinod*, compus exclusiv din mitropoliţi, episcopi şi vicari arhierei în slujbă şi prezidat de Patriarhul României, are chestiunile dogmatice şi canonice. 2. *Congresul naţional bisericesc* se ocupă cu afacerile administrative, culturale şi epitropeşti şi e compus din câte 6 reprezentanţi ai fiecărei eparhii (2 clerici şi 4 mireni), aleşi pe 6 ani de adu-

[1]) *Cosma P.* Statutul organic, art. în « Enciclopedia Română », III, Sibiu, 1904 pp. 1009—1012; şi *Mateiu*, Contribuţii la istoria dreptului bisericesc, I, Bucureşti, 1922, p. 260 şi urm.

[2]) Vezi despre «statutul organic» şi noua lege bisericească observaţiile critice din *Analele asociaţiei clerului «Andrei Şaguna»*, I Sibiu 1919, pp. 90—96; şi revista *«Societatea de mâine»*, V,Cluj 1928 pp. 406—7.

nările eparhiale. Congresul național bisericesc alege un *consiliu central* de 15 membri, din fiecare Mitropolie câte 3 (1 cleric și 2 mireni). Organul executiv al Consiliului central în chestiuni economice și financiare e *Eforia bisericii ortodoxe*, care se compune din 3 membri, 2 aleși (1 cleric și 1 mirean) de Congresul național bisericesc și 1 numit de Ministerul Cultelor de acord cu Ministerul Finanțelor.

Părțile constitutive ale bisericii sunt: parohia, protopopiatul și eparhia. Prin felul de constituire a tuturor acestor organe reprezentative (adunarea parohială, protopopească și eparhială) și executive (consiliul parohial, protopopesc și eparhial) se pot validità: principiul reprezentativ constituțional și principiul participării elementului mirean în conducerea treburilor administrative, culturale și epitropești ale Bisericii.

Membri ai *adunării parohiale* sunt toți bărbați majori, de sine stătători, nepătați și cari își îndeplinesc datoriile lor morale și materiale față de biserică și așezămintele ei. *Adunarea protopopească* și cea *eparhială* se compune din $^1/_3$ membri clerici și $^2/_3$ mireni, aleși prin adunările parohiale, grupate pe circumscripții electorale pentru mireni, iar pentru clerici sunt colegiile preoțești.

Instanțele disciplinare și judecătorești pentru clerici sunt: *judecătoria protopopească*, *consistoriul spiritual eparhial* (cu 3 membri preoți aleși de adunarea eparhială) și *cel mitropolitan* (instanța de apel) și *consistoriul spiritual central*.

Episcopii și mitropoliții se aleg de Congresul național bisericesc și de adunarea eparhiei vacante împreună. Din această corporație electivă de episcopi fac parte și următoarele persoane, dacă sunt ortodoxe: Prim-ministrul, ministrul cultelor, președinții Corpurilor legiuitoare, primul președinte al Inaltei Curți de Casație, președintele Academiei Române, Rectorii universităților și decanii facultăților de teologie. Preoții în Transilvania se aleg de popor după vechiul obiceiu, iar în celelalte ținuturi sunt numiți de arhiereii eparhiali.

In Ardeal s'a lăsat să funcționeze vechiul Congres național bisericesc până la rezolvarea afacerilor comune episcopiilor din mitropolie, fără dreptul de a alege episcopi și mitropoliți.

Aceasta e în câteva linii generale noua lege bisericească ortodoxă, democratică, după care se conduce biserica românească de legea veche în România nouă.

După răsboiu acțiunea bisericii și a slujitorilor ei a trebuit să se intensifice într'un mod deosebit. Contactul clerului cu massele populare a început să devină tot mai strâns, precum creșteau nevoile sufletelor și dorințele de fortificare a credinței strămoșești amenințate. Arhiereii cu suita lor, însoțiți de autoritățile administrative, străbat cu însuflețire satele din eparhiile lor, vestind tuturor cuvântul sfînt al Evangheliilor, apoi bunele sfaturi pentru tămăduirea sufletelor bolnave și întărirea iubirii față de biserica strămoșească. Cu aceste ocaziuni înălțătoare se văd atâtea scene duioase, sufletele se deschid, și o înfrățire sufletească apare pretutindeni între turmă și păstor.

Așà vedem pe I. Prea Sf. Sa Mitropolitul Bălan în vizitațiunile sale canonice prin țara Hațegului până la Petroșani (1923), în tractul Geoagiului de jos, în jud. Făgăraș la mânăstirea din Sâmbăta de sus, jud. Târnava mare și Dobâca, în orașul Brașov; apoi vizita importantă, din Oct. 1921, în Arad, mânăstirea Hodoș-Bodrog, Timișoara, Caransebeș, iar de aici la Oradia, participând aici și la adunarea generală a Asociațiunii. Oprindu-se apoi la Cluj, prezidează o ședință a Consistoriului și ține la Universitate în aula arhiplină de fruntașii științei și de intelectuali, o conferință: « Ideea creștină și formarea caracterului ». Din acest drum prestigiul bisericii a crescut, căci învățatul Mitropolit a cucerit inimile credincioșilor și respectul străinilor, cari l-au auzit cuvântând [1]). Mișcătoare a fost cercetarea credincioșilor din Secuime, — protopopiatul Sf. Gheorghe și Oituz (April-Maiu, 1922), — dintre cari mulți au uitat limba românească, și trebuià cuvântul arhieresc să li se comunice în limba ungurească. Timp de 2 săptămâni Mitropolitul a cutreerat zeci de sate înstrăinate, prin care n'a călcat niciodată vlădică român, luând contact direct cu acești frați, pe cari numai biserica ort. i-a ținut legați de neamul nostru. Curgeau plângerile în toate părțile dela acești oropsiți ai sorții nemiloase și cereau preoți pentru luminarea lor în limba și legea strămoșească.

Merită să fie citate aici o parte din cuvintele cu care întâmpinà pe Inaltul ierarh o fetiță din clasa V-a primară din satul Doboli [2]): « Eu fiica acestei comune, care înainte cu 2 ani n'am știut

[1]) Vezi ziarul « Telegraful român », Sibiiu, 1921 Oct.-Noemvrie și « Patria », Cluj, 1921, Oct.

[2]) « Revista teologică », Sibiiu, 1922, pp. 123—128.

nimic românește,... viu a exprimà bucuria ce ne stăpânește,... când I. P. S. Voastră vă aflați în mijlocul nostru... In decursul timpurilor am fost așà de prigoniți și umiliți, încât ne-am fost pierdut aproape tot, chiar și limba noastră dulce românească, dar totuș am păstrat un lucru — simțul național. Inima noastră totdeauna a simțit românește, mulțumită Maicii noastre biserici, care nu ne-a lăsat să ne contopim cu conlocuitorii noștri, ci ne-au păstrat curați, ca atunci când soarele va strălucì pe cer și pentru noi, să putem ieșì la lumină. Și cu ajutorul lui Dumnezeu făuritorii României Mari au făcut să răsară acest soare și noi iată, ieșim la lumină.

Precum iese o plantă care a stat mult timp la întunerec și nu se poate întremà de grabă, așà și noi n'am putut recâștigà totul ce am pierdut; dar mult puțin cât am recâștigat venim să Vă arătăm, făgăduindu-Vă că ne vom năzuì să recâștigăm totul ».

In Secuime biserica și credincioșii noștri au îndurat cele mai cumplite persecuții, astfel pe dreptate și cu demnitate le-a răspuns Inaltul ierarh preoților romano-catolici și reformați cari l-au în-

Fig. 305. I. P. S. Mitropolitul Nicolae cu consilierii săi și protopopii din archiedeceza Sibiiu (1923)

tâmpinat în Târgul Secuilor, vădind și cu acest prilej, că noi suntem o națiune tolerantă și pașnică: « ... In decursul vizitațiunii ce am făcut aproape în toate comunele... am putut constatà pe toată linia efectul marilor asupriri, și deci trebuie să aveți obiectivitatea de a recunoaște această crudă realitate, totuș noi în credința și în sufletul nostru nobil găsim puterea morală pentru a iertà totul. In schimb, vă rog pe D-voastre și pe conducătorii poporului secuesc, să găsiți forța morală pentru a uità privilegiile, ca astfel luminați cu toții de spiritul democrației, care domină veacul nostru, să putem sta om lângă om, ca frate lângă frate, emulând prin vrednicia personală de care dispune fiecare, întru a produce fapte de progres, cultură și iubire de patrie ».

La sfârșitul vizitațiunii canonice Mitropolitul convoacă la o conferință pe toți preoții din cele două protopopiate nou înființate, în Sf. Gheorghe (3/16 Maiu 1922), arătând ce-a văzut și ce trebuie făcut în aceste părți pentru întărirea bisericii ortodoxe [1]). E regretabil că Statul român dă

[1]) Pe larg în « Revista teologică », 1922, pp. 128—132.

prea puţină atenţie problemei aşà de importante a întăririi şi recâştigării elementului românesc din Secuime. Din partea bisericii noastre s'a început aici o acţiune serioasă prin doi harnici protopopi: Ion Rafiroiu din Oituz şi Aurel Nistor din Sf. Gheorghe. Buni cunoscători ai împrejurărilor locale, îndeosebi păr. Nistor, s'a distins prin o activitate culturală rodnică, unde a păstorit, fiind unul dintre preoţii de seamă din Mitropolie. Amândoi au arătat în scris mijloacele eficace prin care se poate întărì biserica ort. în Secuime prin munca preoţilor şi ajutorul Statului, care nu trebuie să mai întârzie [1]).

In afară de aceste vizitaţiuni, aşà de binefăcătoare, în cadrul Mitropoliei sale, I. P. S. Sa a condus la Sf. Mormânt, la Ierusalim, cel dintâiu pelerinaj, la care a participat un vlădică român din Transilvania (Sept.-Oct., 1925). Au fost peste 150 de credincioşi — preoţi şi mireni — din toată România, cari au însoţit pe Mitropolitul Bălan în drumul de înălţare şi refacere sufletească la pământul sfinţit prin paşii Mântuitorului nostru Isus Hristos;

Fig. 306. P. S. Episcopul Nicolae cu consilierii săi şi protopopii din eparhia Clujului (1928)

au vizitat toate locurile mai însemnate şi în legătură cu viaţa pământească a lui Hristos. Toţi pelerinii, cercetând şi Egiptul şi Constantinopolul, s'au întors acasă cu comori sufleteşti nepreţuite, cu credinţa întărită şi cu amintirile cele mai scumpe, care o viaţă întreagă nu se vor puteà uità.

Călătoria aceasta de o extraordinară importanţă pentru biserica noastră, — fiindcă s'au realizat raporturi mai strânse cu patriarhul din Constantinopol şi Ierusalim, pe cari i-a cercetat personal I. P. Sf. Sa Mitropolitul Bălan, aducând acestuia din urmă daruri mari din partea Statului român, — a fost descrisă foarte frumos şi cu meditaţii asupra faptelor evanghelice, de învăţatul profesor din Sibiiu Dr. Grigorie Cristescu, îndeosebi pentru intelectuali (*Mai aproape de tine, Doamne*!... Sibiiu, 1926, p. 320) şi de preotul I. Trifa în ziarul *Lumina satelor* (şi în extras aparte) pentru înţelesul poporului dela sate.

[1]) *Nistor* în « Revista teologică », 1927, pp. 274—284 şi *Rafiroiu*, o. c., 1928, pp. 69—82.

Mitropolitul grec Vasile, delegatul patriarhului Ierusalimului, a întors vizita Mitropolitului din Sibiiu, la care a stat două luni (Aug.-Sept. 1926).

Contactul cu poporul credincios s'a făcut şi în celelalte eparhii prin vizitaţiuni canonice din partea arhiereilor, cu toată bătrâneţea lor, pe care au biruit-o prin credinţa şi puterea lor morală mergând din sat în sat, vestind cuvântul Domnului.

Aşà P. S. Sa Nicolae Ivan dela Cluj, a participat aproape la toate sfinţirile de biserici, vizitând credincioşii săi din jud. Alba, Mureş şi Dobâca, Sălaj, Maramureş şi Munţii apuseni din cele patru protopopiate Turda, Lupşa, Abrud şi Câmpeni, pe unde nu mai fusese vlădică românesc din veacul al XVIII-lea [1]). Cuvântul arhiereului părinte a reuşit să aline o parte din durerile morale, şi să deştepte tot mai mult interesul conducătorilor politici ai ţării faţă de mizeriile materiale ale acestor Moţi, cari în trecutul nostru au fost eroi dar şi martiri, şi deci merită o situaţie mai bună în România.

Părintele episcop Roman dela Oradea, cu elanul său sufletesc, a trecut prin toată eparhia sa, descoperind multe inimi ortodoxe, strivite de vremurile grele, şi şi-a lărgit graniţele provinciei sale, pe care le fortifică incontinuu ajutat de tânărul arhiereu Andrei Magieru Crişanul, călugăr cuvios, învăţat, plin de zel apostolesc în îndeplinirea misiunii sale, şi un astfel de cleric ca P. Sf. Sa e indispensabil în aceste părţi ameninţate, unde biserica noastră trebuie să câştige şi nimic să nu piardă din credincioşii săi [2]).

Prea Sfinţitul episcop Iosif de la Caransebeş, îndată după preluarea eparhiei sale a căutat pe credincioşii săi în parohiile lor bogate, împărtăşindu-le bunele învăţături ale Sf. Scripturi, fără aplicarea cărora viaţa omului e moartă. Satele şi oraşele bănăţene l-au întâmpinat cu pompa şi entuziasmul obişnuit acì [3]). A restabilit pacea şi liniştea între Bănăţeni, cari pentru întâia oară îşi au episcop din sânul lor prin P. Sf-tul Iosif Bădescu, venerat de toţi. Merită o deosebită semnalare vizita episcopului Iosif, pe care a făcut-o, în 4—11 Oct. 1928, în Jugoslavia [4]), cercetând 22 de parohii româneşti. Au fost momente adânc mişcătoare, când ierarhul venit din România liberă s'a întâlnit cu credincioşii săi, de sub stăpânire străină, şi pentru care până astăzi Statul român n'a făcut nici o intervenţie eficace în ce priveşte îndreptarea situaţiei lor, care e mai rea decât sub Unguri.

Episcopia de Arad decimată de secte a avut marele noroc, să ajungă în fruntea ei (în Iulie 1925) tânărul episcop, de 36 ani, Grigorie Comşa, care erà pregătit pentru a luà lupta pe faţă cu duşmanii ireductibili ai bisericii noastre. In timp de 3½ ani a desvoltat o activitate misionară excepţională, care merită cea mai sinceră recunoştinţă. A vizitat peste 200 de parohii şi a sfinţit 45 biserici [5]). Stârpind epidemia sectelor, care distrugeà biserica ortodoxă în aceste părţi, în înţelesul că a oprit prin propaganda sa intensivă, trecerea credincioşilor noştri la diferite secte, ba au început din toate satele să se întoarcă iarăş la vechea lege strămoşească [6]). A întemeiat « *Biblioteca creştinului ortodox* », tipărind 58 broşuri în câte 6—7000 exemplare, apoi un fond de propagandă « *Fondul Grigorie episcopul* », care are astăzi un capital de 1.666.895 lei. Prin vizitaţiunile sale canonice a trezit pretutindeni iubirea şi sacrificiul de jertfă pentru biserică ale fiilor săi duhovniceşti — a cercetat şi pe cei din Jugoslavia în Noem. 1928 —, împărţind între ei vreo 370 de mii de broşuri, aproape toate gratuit, care au contribuit într'o foarte mare măsură la întărirea frontului ortodox din eparhia Aradului. Această operă de refacere se datoreşte fără îndoeală întâiu păr. episcop Grigorie, ajutat şi de sfetnicii săi, între cari trebuie amintit cel mai activ şi mai devotat, păr. Gh. Ciuhandu, consilier eparhial, care de 25 de ani munceşte în via Domnului cu o dezinteresare de admirat şi cu o pricepere care-i bazată pe învăţătura sa solidă şi pe larga sa experienţă.

[1]) Vezi pe larg despre aceste vizitaţiuni canonice foaia oficială « Renaşterea », Cluj, 1923—1928.

[2]) Pentru vizite vezi ziarul eparhiei « Legea Românească » Oradea, 1921—1928.

[3]) Vizita celor 18 sate din plasa Deta în « Foaia diecesană », Caransebeş, 1923, No. 40—44; cea din tractul Buziaşului; *Ibid.*, 1924, No. 46 şi urm.

[4]) « Foaia diecesană », 1928, No. 43 şi urm.

[5]) Vezi pentru vizitaţiuni şi propogandă la sate « Biserica şi şcoala », Arad, 1925—1928.

[6]) Despre numele celor întorşi la ortodoxi dela diferite secte în eparhia Aradului în « Biserica şi şcoala », 1926—27, şi « Revista teologică », 1927, pp. 47—48.

Conducerea superioară bisericească în aceşti zece ani a fost preocupată necontenit de educaţia morală-religioasă a tineretului şcolar dela sate şi oraşe, apoi de pregătirea viitorilor preoţi, ca şi de-a celor cari păstoresc dejà, având grijă ca parohiile vacante să fie ocupate de păstori vrednici de a chivernisì sufleteşte turma credincioşilor.

Dela început s'a pus problema şcoalelor confesionale, pe care biserica noastră săracă nu le mai puteà susţine băneşte conform cerinţelor vremii de astăzi, iar Statul român, având concepţia celui francez, a refuzat să le ajute din bugetul său. Astfel şcolile confesionale ortodoxe silite au trecut la Stat, care rămâne să plătească bisericii clădirile şcolare, unde el n'a avut clădire proprie pentru învăţământ. In schimb biserica a cerut ca religia să fie considerată între materiile principale de învăţământ şi să se propună pe săptămână în fiecare clasă din învăţământul secundar câte două ore, prin cateheţi numiţi de biserică.

Comisii, congrese şi Sf. Sinod au discutat această chestiune capitală pentru biserică, şi dacă totuş s'a câştigat atât cât avem azi, se datoreşte în mare parte stăruinţei neobosite a ierarhilor şi fruntaşilor clerului ortodox din Transilvania. Aşà vedem, că intervenţia la Ministerul instrucţiunii se face din partea Sf. Sinod, pe baza raportului Mitropolitului Nicolae Bălan, episcopul Lucian Triteanu dela Roman şi a arhiereului Andrei Magieru dela Oradea, cari arată necesitatea religiei pentru educaţia poporului prin şcoală [1]). La congresul pedagogic al profesorilor de religie în Bucureşti (27—8 Maiu 1924), prezidat de păr. Gh. Ciuhandu dela Arad, participă larg, şi dând soluţii bune, profesorii de religie: P. Barbu din Caransebeş, Gh. Maior din Sibiiu şi I. Imbroane din Timişoara [2]). Păr. Maior, profesor la şcoala normală şi actual director al seminarului din Sibiiu, a studiat serios şi amănunţit această problemă de învăţământ religios, publicând rezultatul cercetărilor sale în articole şi studii clare şi luminoase: *Proiectul de programă analitică la Religie în şcolile normale* în *Revista teologică*, Sibiiu, 1925, pp. 155—163; *Proiectul unui « Plan de învăţământ religios ortodox » pentru toate şcolile educative din România* în *Ibid.*, 1925, pp. 381—86 şi *Cum am puteà creşte creştini buni din elevii din şcoală?* în *Ibid.*, 1926, pp. 57—68 şi *Manualele de religie* în *Ibid.*, 1928, pp. 340—8; Păr. P. Barbu a tipărit: *Reforma învăţământului religios*, Caransebeş, 1922 şi *Catehizarea în şcolile primare. Cum aş catehizà eu?* Caransebeş, 1923; iar P. Sf. arhiereu Magieru a publicat un documentat studiu despre « *Reforma învăţământului religios* » în revista *Legea românească*, Oradea, 1928, No. 13—18, 20 şi prof. M. Bulacu, *Studiu introductiv în Catehetica ortodoxă*, Oradea, 1928.

La intervenţia P. Sf. arhiereului Magieru, consiliul inspectorilor generali a admis de fiecare clasă de liceu două ore pe săptămână (cf. *Legea Românească*, Oradea, 1928, Noemvrie). In învăţământul primar s'a fixat numai două ore săptămânal de învăţător.

Preocupările nu s'a oprit numai acì, ci s'au căutat să se dea o cultură teologică cât mai solidă viitorilor preoţi. A fost pentru biserică un mare rău că îndată după înfăptuirea României Mari mulţi preoţi şi-au părăsit parohiile, primind diferite slujbe de Stat, lăsând grija credincioşilor în sarcina altora. Institutele teologice erau cercetate de un număr tot mai redus de studenţi. Situaţia aceasta precară după câţiva ani se schimbă în bine, aşà că astăzi un număr însemnat de tineri ascultă cursurile teologice şi an de an se îmmulţesc. Vechile seminarii s'au prefăcut în Academii teologice cu patru ani de studiu în Sibiiu, Arad şi Caransebeş, iar în nouile eparhii se înfiinţează noui Academii teologice, în 1923 la Oradea şi în 1925 la Cluj (aici în 1924 funcţionà institutul teologic numai cu trei ani). Frământări şi studii, pentru a schimbà şi amplificà învăţământul superior teologic, conform şi cerinţelor vieţii sociale moderne, au fost şi în multe privinţe el s'a şi modificat, dar mai e încă de îndreptat [3]).

In Sibiiu s'a deschis în Sept. 1927, un seminar teologic, în care se primesc elevi cu patru clase secundare şi fac şase ani de pregătire teologică, din care patru sunt numai pentru teorie şi doi pentru practică pastorală. Scopul a fost să pună la dispoziţia parohiilor mai mici dela sate păstori

[1]) Vezi raportul publicat în « Revista teologică », 1926, pp. 307—309.

[2]) Discuţiile dela congres cu soluţiile reprezentanţilor bisericii ardelene în *Ibid.*, 1924, pp. 208—210.

[3]) Vezi despre modificările învăţământului teologic articolele prof. şi rectorului Academiei teologice din Sibiiu, *N. Colan*, în « Revista teologică », 1923, pp. 145—150; 1925, pp. 163—166 şi *Ibid.*, 1927, pp. 57—62; şi « Legea românească », Oradea, 1928, No. 19.

sufletești, unde nu prea merg cei cu studii academice. Absolvenții cei mai buni ai acestui seminariu, făcut pentru toată Mitropolia, pot să se înscrie la Academia teologică [1]).

Rămâne să se mai înființeze o facultate teologică în Cluj, care să fie cinstită cu profesori de cea mai solidă știință teologică și cea mai curată viață morală, fără de care nici o instituție bisericească nu dă fructele evanghelice mult dorite.

Arhiereii, ca șefi ai eparhiilor, au căutat din timp în timp să ia contact direct și intim cu preoțimea. Așà sunt conferințele protopopilor ținute totdeauna la sediul episcopiei, unde episcopul discută cu subalternii toate problemele în legătură cu biserica. Cu acest prilej se înnoesc și se întregesc nouile metode de muncă pastorală, comunicând fiecare neajunsurile și experiența vieții, căutând cu toții mijloacele cele mai potrivite pentru a asigurà progresul moral-religios în biserică[2]). In acești zece ani capii celor cinci eparhii au luat de mai multe ori contact la reședința lor cu protopopii, ba chiar și cu preoții, cari veniau ca delegați, câte doi de fiecare protopopiat, cum dealtfel a făcut P. Sf. dela Caransebeș (20 Sept. 1921). Mitropolitul dela Sibiiu a introdus în această privință o inovație fericită, care regretabil nu s'a mai continuat, căci aduceà servicii neprețuite bisericii ortodoxe. Inaugurează în Sibiiu un *curs pastoral pentru preoți*, pe timp de o lună (Februarie 1922), cu locuință și întreținere gratuită, pentru câteva zeci de preoți din toate protopopiatele arhidiecezei [3]). A adresat între altele aceste frumoase și adevărate cuvinte către preoți: «...Nu cunoștințele îngrămădite pentru a strălucì să ne fie ținta, ele pot strălucì ca soarele de iarnă care nu încălzește, ci inimi largi, credință puternică, pătrundere în spiritul lui Hristos sunt însușirile de căpetenie cu ajutorul cărora vom fi în stare să cucerim împărăția largă a sufletelor». Le-a ținut câteva lecții pastorale însuș I. P. Sf. Mitropolit, apoi arhiereul I. Pușcariu, și alți profesori și preoți de frunte. Cu sufletele îmbogățite s'au întors preoții în parohiile lor pentru a vestì cu mai mult entuziasm cuvântul evanghelic. Consistoriul din Sibiu organizează, în August 1924, cursuri de pedagogie religioasă, la care iau parte vreo 30 profesori de religie din întreaga mitropolie. Le-au conferențiat: Mitropolitul Nicolae, arhim. Scriban, Dr. Petru Barbu fost profesor la seminarul teologic din Caransebeș, Onisifor Ghibu și profesorul Nisipeanu dela Râmnicul-Vâlcii. Bunele îndrumări au folosit de sigur profesorilor cateheți.

Congresul național bisericesc din Transilvania, în toamna 1924, aduce o hotărîre foarte justă în ce privește dreptul preoților de a fi promovați într'o clasă superioară. Și anume, preoții de cl. II și III-a, au drept ca după un serviciu în biserică de cel puțin cinci ani, să se supună unui nou examen de promovare, pentru a fi declarați, — dacă bine înțeles reușesc — calificați de cl. I respectiv de a II-a. Pe baza acestei decizii congresuale s'a făcut și «regulamentul pentru examenul preoțesc de promovare», care se aplică în toată mitropolia, dând prilej preoților, cari s'au distins în activitatea lor pastorală, să-și câștige o calificație superioară, în urma căreia pot să avanseze în treptele ierarhice [4]).

Sinoadele au luat multe decizii salutare binelui moral și material al credincioșilor noștri, dintre cari unele s'au și realizat în faptă. Intervenției repetate și energice a bisericii se datorește în cea mae mare parte că crâșmele în zile de Duminecă sunt închise, precum s'au sistat și târgurile în zile de sărbătoare sau Dumineca, un mare câștig spiritual și material pentru Români [5]).

In centrele eparhiilor s'au înființat internate pentru orfani de preoți, ca în Sibiiu (Sept. 1922), apoi școli pentru cântăreții bisericești cum e în Sibiiu (din 1924) și în Oradia (din 1928, Noemvrie), care are 34 elevi, cărora li se dă pe lângă cunoștințe bisericești și învățătură despre agricultură. In Banat avem aproape în fiecare sat coruri vestite, care înalță sufletele cu cântările bisericești în decursul serviciului divin.

S'a instituit pe lângă fiecare episcopie câte 1—2 preoți misionari cari străbat satele vestind cuvântul Domnului și apărând interesele bisericii, față de dușmanii ei.

[1]) «Revista teologică», 1927, pag. 302.

[2]) Vezi discuțiile din conferința protopopească din Sibiiu (17/8 Febr. 1921) în «Revista teologică», 1921, pp. 139—141.

[3]) Despre cursul pastoral în «Revista teologică», 1922, pp. 57—60.

[4]) Pe larg asupra felulului cum se fac aceste examene în «Revista teologică», 1925, pp. 96—98.

[5]) Vezi «Revista teologică», 1921, pp. 145—147.

In Arad s'a ţinut în 25—28 Octomvrie 1928 cel dintâiu congres al preoţilor misionari din România sub prezidenţia P. Sf. Episcop Grigorie Comşa, care a desfăşurat cea mai întinsă activitate misionară în eparhia sa [1]). S'au discutat toate problemele în legătură cu misionarismul evanghelic, indicându-se experienţele şi mijloacele prin care se poate ajunge la rezultatele cele mai eficace. Arhim. dela Hodoş-Bodrog P. Morusca a vorbit despre Preotul misionar [2]). Eruditul teolog din Sibiu păr. Cristescu, care a conferenţiat la congres, ne spune că misionarismul « este pro-

Fig. 307. Biserica catedrală din Caransebeş

blema pe cât de actuală pe atât de grea. Ea cere luminile unui studiu profund şi tactul unei vaste experienţe duhovniceşti, ea cere permanente iluminări profetice şi infinite puteri harice, la care o iubire nepregetată şi o jertfelnicie statornic lucrătoare... Obiectivul principal al acestui apostolat de extensiune a bisericii trebuie să fie *familia* şi în consecinţă *şcoala*, *atelierul*, *biroul* şi *strada*. »

[1]) Vezi pe larg despre congres « Biserica şi şcoala », Arad, 1928, Noemvrie.

[2]) Publicată în « Revista teologică », 1928, pp. 1—8.

Fixează astfel mijloacele misionarismului în general: «*cultul, predica, presa, conferința* și *asistența socială*, iar în special: rugăciunea, cercurile biblice, școalele de Duminecă și de catehizație, revistele și broșurile, reuniunile de tineri, de bărbați și de femei, orfelinatul, birourile de plasare, dispensarul, asociațiile cu caracter recreativ și distractiv, sportul, cinematograful moralizator, apoi societățile de temperanță, casele de reeducație și instituții de reabilitare morală a bețivilor, prostituatelor și vagabonzilor.

Mijlocul suveran însă pentru realizarea acestor misiuni multiple rămâne totuș deapururi: *pilda unei vieți creștine exemplare* a celor ce *vor să încreștineze* sau să *reîncreștineze* pe alții »[1]).

In mijlocul unei însuflețiri deosebite se ține în Sibiu, în 19—21 Martie 1919, congresul preoțimii din Mitropolia ort. din Transilvania, la care au participat vreo 500 de preoți. Toate problemele bisericii creiate prin noua situație politică, adică prin înfăptuirea României Mari au fost puse în discuție în urma rapoartelor documentate ale raportorilor. Chestiunile principale care au preocupat congresul au fost: *Impreunarea bisericilor ortodoxe din România întregită* (raportori: Gh. Ciuhandu și St. Meteș); *Educația clerului* (rap. Aurel Crăciunescu); *Propaganda religioasă* (rap. Trandafir Scorobețiu); *Biserica și școala pentru cultura poporului* (rap. Ioan Lupaș); *Atitudinea preoțimii în viața politică* (rap. Nicolae Bălan) și *Dotația clerului nostru în trecut și astăzi* (rap. Nicolae Ivan). In acest congres s'a întemeiat apoi « *Asociația Andreiu Șaguna* », care cuprinde tot clerul din Mitropolia ort. ardeleană. Statutele ne indică: « Scopul asociației este apărarea prestigiului și intereselor bisericii; promovarea culturii teologice și a vieții morale între membrii clerului, îndrumarea vieții religioase în popor, cultivarea simțului de colegialitate între preoți și ocrotirea intereselor preoțimii ».

Mijloacele pentru ajungerea acestui scop sunt congresele anuale, adunările anuale ale secțiilor organizate în fiecare eparhie, cercurile religioase din 6—8 parohii, conferințe, predici, cărți și ziare cu sfaturi bune și îndemnuri folositoare[2]).

« Asociația » clerului în cei 10 ani a desvoltat o activitate remarcabilă, și ar fi fost de sigur mult mai întinsă și mai profundă, dacă ar fi avut tot concursul devotat al ierarhilor din cele cinci eparhii, care a cam lipsit sau n'a fost destul de vizibil.

Spicuiesc din Analele Asociației « A. Șaguna » numai problemele mai importante, care au preocupat an de an preoțimea noastră ort. din Transilvania.

In 13—14 Aprilie 1921 se ține, tot la Sibiu, congresul *biblic*, unde se clarifică următoarele chestiuni: *Preotul și cuvântul lui Dumnezeu* (de Iosif Trifa); *Problema păstoririi de suflete în nouile împrejurări de viață* (de Pavel Borza); *Biblia și viața sufletească a poporului* (de Tr. Scorobețiu); *Concordatul* (de Seb. Stanca); *Chestiunea unificării administrative bisericești* (de Gh. Ciuhandu); *Atitudinea preoțimii în viața politică* (de Gh. Maior) și *Dotația clerului* (de Ioan Crăciun)[3]).

Al treilea congres e *catehetic*, ținut la Sibiu, în 15—16 Noemvrie 1922, a desbătut subiecte în legătură cu predarea religiei în școală: *Cine să propună religiunea în școala primară?* (de I. G. Ludu); *Educația religioasă-morală în școlile profesionale și de ucenici* (de Pavel Borzea), apoi *Dotația clerului* (de Alex. Popa)[4]).

Congresul al patrulea e *misionar* (ținut în Arad, 23—4 Oct. 1923) și discută: « *Cum putem duce pe Hristos în mijlocul credincioșilor noștri* » (de Ștefan Cioroianu); « *Problema misiunii interne* » (observațiile I. P. Sf. Mitropolit Nicolae); « *Cum poate contribuì biserica noastră la îmbunătățirea vieții sociale din parohie* » (de Tr. Cibian); « *Atitudinea bisericii noastre față de cei de alte credințe* » (confesiuni și secte) de protopopul Vasile Gan »[5]).

La Oradia (în 13—14 Noemvrie 1924) e al cincilea congres, în care s'au ocupat cu *apostolatul laic* în slujba bisericii. Referatele însoțite de discuții sunt: « *Necesitatea apostolatului laic* » (Mijloace și metode de evanghelizare, pe care le pot utilizà laicii) de N. Stinghe; « *Apostolatul mirenesc la sate* » (de Em. Cioran) și « *Chestia Concordatului* » (de Ștefan Meteș)[6]).

[1]) Conferința: Misionarismul Asociaților religioase pentru tineret în « Revista teologică », XVIII, Sibiiu, 1928, pp. 306, 309—310.

[2]) Vezi discuțiile pe larg cu reproducerea conferințelor în Analele Asociației « Andrei Saguna », I, Sibiiu, 1919, p. 140.

[3]) *Ibid.*, II, Sibiiu, 1922, pag. 104.

[4]) *Ibid.*, III Sibiiu, 1922, pag. 86.

[5]) *Ibid.*, IV, Sibiiu, 1924, pag. 99.

[6]) *Ibid.*, V, Sibiiu, 1925, pag. 88.

Congresul al şaselea din Sibiu (din 17—8 Noemvrie 1925) comemorează *1600 ani dela Sinodul ecumenic din Nicea*, despre importanţa căruia vorbeşte pe larg prof. Ilie Beleuţă; iar despre *Reînchegarea frontului ortodox* protopopul Em. Stoica. Cu acest prilej se face o inovaţie foarte bună şi necesară şi anume preoţimea vreà să ia contact direct cu marele public şi spre acest scop aranjează în Catedrală un festival religios cu cântări de coruri, fiind prezenţi şi P.P.S.S. Episcopi, vorbeşte autorul acestor rânduri despre *Insemnătatea bisericii româneşti ortodoxe în viaţa neamului nostru* [1]).

La Timişoara al şeaptelea congres (10—11 Noemvrie 1926), tot *misionar*, s'a ocupat cu *educaţia religioasă a tineretului*. Işi desvoltă conferinţa păr. St. Cioroianu, despre *Rolul societăţii « Sf. Gh. » a tineretului*; apoi păr. arhim. Policarp Morușca, *Hristos şi tineretul*. Legătura directă cu credincioşii şi la acest congres se manifestă prin trei cuvântări ţinute în diferite locuri în Timişoara. Aşà păr. G. Codreanu vorbeşte la căminul No. 1 pentru ucenici şi calfe despre « *Rolul societăţii Sf. Gh. pentru tineret şi viaţa Sf. Gheorghe* », iar păr. D. Voniga la adunarea ucenicilor profesionişti despre « *Condiţiile succeselor profesionale* » şi păr. Gh. Maior la şcoala militară despre « *Ce vreà Asociaţia clerului de dincoace de Carpaţi?* ». La serviciul divin de seară s'a comemorat prin cuvântarea păr. prezident al Asociaţiei Gh. Ciuhandu amintirea lui *Sf. Teodor studitul*, dela moartea căruia s'au împlinit 11 veacuri [2]).

Al optulea congres a fost *liturgic* în Lugoj (10—11 Noemvrie 1927) şi discuţiile întregitoare s'au întemeiat pe referatele: « *Esenţa cultului ortodox* » de Ion Felea şi «*Atitudinea liturgică a preotului* » de St. Cioroianu, protopop în Comloş. Seara s'a dat un concert religios la care a vorbit păr. prof. Ion Imbroane din Timişoara [3]).

In afară de aceste congrese, secţiile din fiecare eparhie şi-au ţinut anual adunarea generală, tratând aceleaşi subiecte ca şi congresul şi altele date de conducere sau nevoile eparhiale. Aşà, secţia arhidiecezei Sibiu, în adunarea ei anuală din Sălişte (11 Oct. 1928) tratează problemele: « *Frumuseţa şi valoarea cultului ortodox* » de Iosif Blaga, protopopul Braşovului; «*Adevărurile dogmatice în predică* », de păr. Mihail Neagu; « *Păstorirea la oraşe* » de Tr. Scorobeţiu şi « *Păstorirea la sate* » de D. Săcărea, protopop în Băiţa. Prof. Dr. Cristescu vorbeşte tinerimii şcolare despre: « *Tineretul în preajma Mântuitorului* » [4]).

Prin congresele, adunările anuale ale secţiilor şi cercurile religioase ale Asociaţiei « Andreiu Şaguna » timp de zece ani, a fost o revărsare din cele mai îmbelşugate de predici, conferinţe şi discuţii luminoase din care s'a împărtăşit nu numai propriu zis clerul, ci şi credincioşii bisericii ort. Dacă această bogată activitate pastorală n'a putut da toate roadele voite şi aşteptate, e a se atribuì vieţii politice, ai cărei conducători n'au dat tot ajutorul moral şi material pentru această biserică ort., care peste o mie de ani a fost în fruntea tuturor sacrificiilor şi a învăţăturilor bune şi curate pentru neam.

Toate eparhiile au căutat în acest scurt timp să se consolideze moral şi material.

Arhidieceza, cu toate că a pierdut o parte însemnată din averi şi credincioşi prin înfiinţarea episcopiei din Cluj, totuş se poate spune că a progresat mult. Are 27 protopopiate cu vreo 600 mii de credincioşi, între cari sunt un număr însemnat de uniţi din satele: Ucea, Boarta, Poiana, Cheile Cibului, Drăguş şi din alte sate cari s'au întors la legea strămoşilor lor ortodoxi. Asemenea preotul reformat ungur, după 15 ani de păstorie, Ştefan C. Csutak, trece la ortodoxi şi acum e preot şi învăţător ort. în Micfalău din Trei Scaune. Pe lângă instituţiile necesare de care am amintit mai sus, Prea Sf. Mitropolit Nicolae a clădit în munţi, la Păltiniş (jud. Sibiu) pe lângă un schit şi un *Sanatoriu preoţesc*, foarte luxos, cu vreo 6 milioane lei. Inaugurarea se face cu multă pompă, în ziua 6 August 1928, participând A. Sa Principele Regent Nicolae şi 5 miniştri, etc. Mitropolitul Nicolae găseşte aceste cuvinte admirabile pentru a evidenţa influenţia naturii asupra sufletului omenesc zbuciumat: « ... Cu greu cred să existe simţiminte atât de curate şi desinteresate ca acelea pe cari ţi le trezeşte în suflet contemplaţia misterelor din marele templu al naturii.

[1]) *Ibid.*, Arad, 1926 p. 72.
[2]) *Ibid.*, Sibiiu, 1927 p. 80.
[3]) « Telegraful român », Sibiiu, 1927, Noemvrie; « Foaia diecesană », Caransebeş, 1927, Noemvrie.
[4]) « Revista teologică », 1928, pag. 387 şi « Telegraful român », 1928, Octomvrie.

Ea îți cheamă gândurile spre culmi înalte de unde întrezărești Infinitul și Veșnicia; ea îți purifică simțirea, îți însenînează cugetul, te învață să respectezi legile firii, îți umple sufletul de armonie și-ți revarsă în inimă simțiminte de veselie și bucurie care înviorează și înalță. Traiul în mijlocul frumuseților naturii îi face pe oameni mai buni, îi face să-și deschidă unul altuia inimile, să-și descopere însușirile și să-și înfrățească cugetele.

Și nu-ți poți iubì numai în abstract Țara ta, ci trebuie să-i dai acestei iubiri un cuprins concret, rezultând din cunoașterea frumuseților ei, a câmpiilor ei dătătoare de hrană și a munților ei salvatori prin adăpostul pe care în vremuri de bejenie l-au dat neamului nostru veacuri de-arândul.

Aceste idei și îndemnuri ar trebuì propovăduite, în școlile de toate categoriile tineretului nostru; prin scrieri și conferințe intelectualilor noștri apăsați de multele griji ale vieții zbuciumate de astăzi »[1]).

Spiritul de jertfă al credincioșilor noștri din arhidieceză se vede din darurile însemnate ce le-au făcut bisericii an de an. Așà însemnăm acì câteva sume din aceste danii: în 1920 lei 2.136.030; în 1921 lei 1.880.503; în 1924 peste cinci milioane lei; în 1926 lei 5.556.995. Colecta făcută în urma apelului I. P. Sf. Sale Mitropolitul Nicolae (1 Ian. 1927) pentru restaurarea mânăstirii lui Constantin Vodă Brâncoveanu din Sâmbăta de sus (jud. Făgăraș), a atins suma foarte însemnată de aproape cinci milioane [2]). Dar toate acestea sunt mult întrecute de marele mecenat și bun creștin Dr. *Ioan Mihu*, avocat (n. 1854, +1927), care își lasă toată averea, de vreo 30 milioane lei (din Vinerea, jud. Hunedoara) Mitropoliei din Sibiiu pentru scopuri curat bisericești. Iată ce zice în testamentul său acest distins fiu al bisericii, care prin muncă și cinste de o viață întreagă și-a agonisit dania: [3]) «...Născut din o familie fruntașă de țărani și trăind viața mea între țăranii noștri, am avut o deosebită iubire pentru ei, ceeace mi-au răsplătit-o cu cinste și iubire generală, drept aceea am închinat și eu averea mea spre binele poporului meu. Pentru a ajunge scopurile dorite de mine, rog pe toți factorii noștri bisericești superiori, precum și pe toți amicii poporului nostru să îngrijească de: *a)* Administrarea corectă și cinstită a fundației mele; *b)* Creșterea morală și în spirit bisericesc a tinerimii ce va beneficià de venitele fundațiunii mele ». Dispune ca pe moșia sa să se înființeze o școală agronomică, dacă «din motive neprevăzute de mine școala nu poate luà ființă, precum am dorit-o, dispun ca pe moșia mea rămasă neexpropriată să se tocmească o gospodărie-model, întru altele și *pentru a provedeà internatul nostru seminarial din Sibiu cu articolele de alimentare* ». « Surplusul venitelor fundațiunii mele... în nici un caz și sub nici o împrejurare să nu fie întrebuințate în alte scopuri decât cele ce urmează:

a) *Pentru inițiarea, promovarea și editarea de scrieri teologice și pedagogice de valoare.*

b) *Studii privitoare la trecutul bisericii noastre strămoșești și la problemele ei în viitor.*

c) *Pentru editarea unei biblioteci populare, menite a popularizà cunoștințe folositoare, care contribue la ridicarea sufletească morală și materială a poporului nostru.*

d) *Pentru înființarea și susținerea de biblioteci parohiale în comunele ortodoxe române din Arhidieceză.*

e) *Pentru promovarea artelor frumoase, ce stau în legătură cu întocmirile și trebuințele bisericii noastre.*

Administrarea fundațiunii o încredințează unei eforii speciale sub controlul Consistorului și al Sinodului arhidiecezan. Din eforie fac parte trei clerici (Mitropolitul și doi desemnați de Consistorul arhidiecezan) și șase mireni desemnați pentru început de ctitorul însuș.

Fundația aceasta e o adevărată binefacere pentru realizarea scopurilor nobile ale bisericii ortodoxe.

Episcopia din Cluj, se poate spune fără nici o exagerare, că acel care în realitate a întemeiat-o și a întărit-o a fost primul ei episcop, P. Sf-tul Nicolae Ivan. A descălecat la Cluj în 1919 cu una sută mii coroane, — partea cuvenită din averea arhidiecezei a primit-o târziu și cu greu — fără a aveà aici altceva. Astăzi, prin stăruința sa care nu cunoaște oboseală, bătând la poarta inimii

[1]) Revista teologică, Sibiiu, 1928, pp. 272—275.

[2]) Vezi scrisoarea deosebit de frumoasă ca simțire și cugetare creștinească a prim procurorului Lungulescu din Gheorgheni, însoțită de darul său de 5.000 lei pentru Mânăstirea din Sâmbăta de sus, « Revista teologică», 1927, pp. 194—195.

[3]) Vezi testamentul în extras în « Revista teologică », 1927, pp. 227—230.

bunilor creştini, cerând dela Stat, eparhia dispune de-o avere considerabilă. Are numai în Cluj şapte edificii mari, aproape toate în centru, cumpărate cu 13 milioane şi două grădini întinse cu 1.300.000 mii lei; alte case în Apahida, Vad şi Sângiorz cu 500 mii lei. Apoi 17 fonduri şi 27 fundaţiuni în valoare de 23 milioane lei. Averea totală se urcă la 21.478.851 lei. In Sept. 1924 a început zidirea *Catedralei*, care va fi de sigur cea mai frumoasă din toată România şi a investit până acum în ea 34.248.293 lei. A întemeiat un *Cămin preoţesc* în 1 Dec. 1923, o tipografie (în Iunie 1926), fără a mai amintì modestul « *Muzeu bisericesc* », foaia oficială *Renaşterea* (din Sept. 1923, mai înainte a fost « *Gazeta oficială* » din 15 Oct. 1919).

Fig. 308. P. S. Episcopul Grigorie Comşa al Aradului

« Eparhia Vadului, Feleacului şi Clujului », cum se intitulează, aveà în 1919 numai 12 protopopiate cu 296 parohii, 61 filii şi 253.890 suflete, cârmuite de 253 preoţi şi 11 capelani. Situaţia prezentă e următoarea, după zece ani de muncă: 17 protopopiate cu 393 parohii, 110 filii, 335 preoţi şi opt capelani cu 307.278 credincioşi.

Un consiliu eparhial cu 16 funcţionari şi un consistor spiritual cu trei asesori ajută pe P. Sf. Episcop în opera de consolidare a eparhiei.

Numărul credincioşilor din eparhia Clujului s'a îmmulţit cu câteva mii (vreo 5—6) prin revenirea la credinţa strămoşească a Românilor uniţi, între cari a fost directorul spiritual al Academiei teologice unite din Gherla, Dr. Ioan Paşca, acum profesor la Academia teologică ortodoxă din Cluj.

Altă episcopie nouă e cea dela Oradea, al cărei ctitor adevărat e P. Sf. Sa Roman Ciorogariu. Are 13 protopopiate cu 291 parohii și 281.824 suflete în jud. Bihor și în jumătate din partea apuseană a județelor Sălaj și Satu Mare. P. Sf-tul Episcop a înființat pe lângă Academia teologică, Căminul preoțesc și internatul teologic (din 1924), tipografia diecezeană (în 1925) și foaia oficială *Legea Românească* (apare din 1 Noemvrie 1921); cumpără un frumos palat episcopesc, care adăpostește și birourile consiliului eparhial. A căutat pentru Academia teologică profesori tineri și activi, capabili să dea o bună educație viitorilor păstori sufletești ai satelor. Direcția acestei instituțiuni a pus-o în mânile sigure ale tânărului arhiereu Andrei Magieru, care dă cele mai bune nădejdi pentru progresul mai ales de mâine al acestei eparhii de graniță.

E pe cale înființarea unei mânăstiri de călugări la izvorul « Izbuc » (jud. Bihor) din îndemnul și sprijinul Sf. Sale Episcopului Roman.

Aradul are demult o vlădicie prevăzută cu cele mai necesare lucruri pământești. Puțin îndemn și prețuire dreaptă trebuià aici oamenilor modești, cari lucrau tăcut fără a se împărtăși măcar de aceà răsplată morală, care e factorul de entuziasm și de creație al muncii pentru binele obștesc. Cu venirea păr. Episcop Grigorie în Arad, pare că eparhia capătă o nouă viață, e mai multă mișcare, însuflețire pentru biserică, și evident și roade sunt mai multe. Propaganda sectelor, care a făcut ravagii adânci între credincioșii eparhiei Aradului, acum s'a lovit de zidul puternic de apărare al P. S-ftului Grigorie, care, mobilizând toate forțele, a dovedit că nici o oaie duhovnicească nu se mai poate pierde din turma sa, căci are un păstor conștient de datoria lui. Foarte bun cunoscător al sectelor, ale căror învățături false și mijloace de convertire le-a studiat temeinic înainte de a ocupà scaunul arhieresc, cu așà grea răspundere, căci a publicat două lucrări de valoare: *Sectele religioase din România*, București, 1925 și «*Călăuza cunoașterii și combaterii sectelor religioase*», Cernica, 1925 (o nouă ediție mai completă a apărut în Arad, 1927, p. 180). In «*Biblioteca Creștinului ortodox* », ca episcop, a tipărit vreo 20 de broșuri proprii, pentru combaterea învățăturilor baptiste. In Senat cu prilejul discuției legii cultelor, în Martie 1928, într'un mare discurs a dovedit cu date precise, că sectele sunt un mare pericol pentru Statul și poporul român. Treceri dela uniți la ortodoxi au fost și aici în număr mai mic, așà a trecut preotul din Izvin, eparhia Lugojului, Dr. Ștefan Pop, care încă înainte de răsboiu scrià articole de istorie bisericească în *Revista teologică* din Sibiu sub pseudonimul Gruia; acum e preot ortodox în parohia Recaș din episcopia Aradului.

Sub păstoria episcopului Grigorie s'au înființat trei protopopiate și 27 parohii noui, așà că de tot sunt 15 protopopiate, 342 parohii cu 418 mii de credincioși; apoi fondul central al milelor, și în fiecare parohie un fond al săracilor și Societatea «Sf. Gheorghe » pentru tineret.

Prin punerea în fruntea mânăstirii Hodoș-Bodrog a unui călugăr cult și de ispravă, arhimandritul Policarp Morușca, s'a avut în vedere să se facă din acest locaș o instituție de lumină bisericească și de aspră și activă viață călugărească. « *Biblioteca Gânduri creștinești* », publicată de păr. egumen Policarp, din care au apărut câteva numere, dovedește că Sf. Sa a înțeles «să-și pună energiile morale și religioase în serviciul obștei și în afară de zidurile mânăstirii»! Deaceea trimite credincioșilor cărticelele sale de sigură edificare morală și religioasă.

Insuflețitul profesor catihet I. Imbroane din Timișoara înființează cu bune rezultate de educație sufletească cercul religios « Sf. Ecaterina » la liceul de fete « Carmen Sylva ». Ar fi nevoie ardentă, ca la toate liceele de fete să se înființeze astfel de cercuri religioase.

Episcopia din Caransebeș n'a prea câștigat în acești zece ani. O parte însemnată din credincioși și dintre cei mai avuți au rămas sub dominația strivitoare a Sârbilor, și numai din când în când cu multă greutate pot să stea de vorbă cu șeful lor duhovnicesc. Numărul protopopiatelor, parohiilor, ca și al creștinilor s'a redus. Sunt 11 protopopiate cu 410 mii de credincioși. Sectele și aici cuceresc și nu știu dacă s'a folosit leac pentru stârpirea lor. Viața de cultură bisericească, presa, publicații care privesc biserica sunt puține. Bătrânul arhim. Filaret Musta — care împlinește 90 de ani — pentru iubirea lui de neam și biserică, manifestată prin muncă și cinste rară, a fost făcut arhiereu de Vârșeț (1921). Păr. Sinesie Bistreanu publică în *Foaia diecezană* deseori predici și articole bune. Protopopul M. Gașpar, cu bun condeiu, tipărește la Bocșa ori Lugoj, un ziar politic *Drum nou* pentru poporul din acel ținut.

Câteva cuvinte despre preoţimea militară, care deşi are organizaţie pe toată ţara, nu pe eparhie, totuş, fiindcă a fost şi este condusă de episcopi din Transilvania şi cu sediul aici, trebuie să se spună ceva despre ea în acest scurt bilanţ de activitate bisericească.

Infiinţarea ei este o inovaţie bună şi foarte necesară. Legea de organizare a clerului militar s'a votat în Parlamentul din vara 1921, prezentată de Ministrul de răsboiu de atunci, general Răşcanu. Inspectorul întregului cler militar are rang de general şi e stabilit să fie, un arhiereu, membru al Sf. Sinod, purtând titlul « Episcop de Alba-Iulia ». Gen. Răşcanu în raportul care însoţeşte legea spune: «... Sentimentul religios a fost veşnic cald în sufletul soldatului nostru, căci preoţimea militară, care a însoţit armata în tot timpul răsboiului, a fost mai presus de orice laudă, ca adevăraţi apostoli... Şi acum ca şi în răsboiu armata nu se poate dispensà de sprijinul sufletesc nepreţuit al preoţimii ».

Cel dintâiu episcop militar numit de Regele Ferdinand în 1921 a fost însufleţitul protopop al Braşovului, Dr. Vasile Saftu, fără să aibă norocul a fi sfinţit, căci a murit în 1922. Urmaşii lui ajunşi la episcopie pe alte căi, n'au putut să înalţe prestigiul clerului militar aşà cum aşteptà toată lumea, care gândeşte cu drag la întărirea morală-religioasă a armatei noastre, pavăza cea mai puternică şi sigură a naţiunii române. Aşà îneât cuvintele frumoase ale Regelui Ferdinand, rostite la învestirea episcopului Iustinian Teculescu (fost protopop în Alba-Iulia), în Aprilie 1923 (în 1925 trece episcop la Ismail şi Cetatea Albă), au rămas cam fără efect, chiar şi la urmaşul acestuia Ioan Stroia (fost asesor consistorial în Sibiiu, episcop militar din Maiu 1925): «... Vouă vă revine datoria să-i pregătiţi şi să le înarmaţi sufletele soldaţilor, ca să poată îndurà toate greutăţile şi rezistà la toate ispitele, întărindu-i în credinţa şi frica lui Dumnezeu. Ogorul este bine pregătit şi aşteaptă acum în P. Sf. Ta pe bunul grădinar...».

Un singur preot militar s'a remarcat prin o acţiune publică, în graiu şi scris, care evident i-au atras stima şi distincţia superiorilor săi. Acesta-i protoiereul-locotenent-colonel Ioan Dăncilă, care din 1915 până în 1918 a fost pe câmpul de luptă în armata austriacă, din 1919 în armata română în răsboiul cu Ungurii. Pentru meritele sale ca duhovnic în răsboiu şi pace a fost cinstit cu patru decoraţii mari militare. Profesor la şcoala de ofiţeri şi subofiţeri din Sibiiu, bun cuvântător şi îndemânatic la scris, a publicat patru volume, pe lângă conferinţele şi cursurile ţinute la diferite şcoli şi garnizoane militare, toate aproape în legătură cu educaţia morală-religioasă a ostaşilor români: «*Om şi caracter*», schiţe (Sibiiu, 1921, ed. II în 1924), «*Clipe măreţe*», Discursuri (Sibiiu, 1923), «*In slujba neamului prin Evanghelie*», Indrumări morale şi naţionale (Sibiiu, 1925 p. 200), «*Vegheazà!*», 24 de predici către tineretul militar (Sibiiu, 1927) şi în colaboraţie un «*Calendar al ostaşului român*» *pe 1929*.

Armata are nevoie din partea episcopatului militar de o acţiune duhovnicească mai puternică şi generală, primind la apostolat numai preoţi trezi la inimă şi minte.

Starea materială a preoţimii şi a bisericii ortodoxe din Transilvania până în 1918 a fost o jale. Doar ici colea, mai ales în Banat şi eparhia Aradului, găseai preoţi mai înstăriţi, cei mai mulţi luptau cu mizeria.

In România Mare sub raport material bisericii ort. i s'a făcut pe jumătate dreptate. La împroprietărire s'au dat episcopilor câte 2—300 jugăre de arător şi pădurea legală. Iar parohiile au primit câteva jugăre unde a fost pământ, rar de tot partea legală de 32 jugăre. Aşà că o parte însemnată, dacă nu cea mai mare, din parohii n'au primit retribuţia legală de pământ. In schimb unde bisericile au avut mai mult, ca prin Banat, pe toate le-au redus la suma legală sau chiar şi sub aceasta. Se poate spune că arhiereii, cu autoritatea lor, n'au intervenit destul de des şi energic la forurile competente să deà bisericii ortodoxe pământul ce i se cuvine prin lege, fără nici un favor. Această greşeală se va pedepsì amar mai curând decât se crede, căci Statul român se poate să meargă cu paşi repezi spre despărţirea de biserică, aşezământul care a contribuit mai mult la realizarea lui de azi.

Situaţia de inferioritate materială a bisericii ort. s'a evidenţiat tot mai mult îndeosebi prin cererile nejuste ale minorităţilor confesionale, cari necontenit cereau urcarea salariilor preoţeşti şi împărtăşirea largă a bisericilor lor din bugetul Statului. S'au făcut interpelări în cameră, ca cea

Fig. 309. Iconostasul bisericii ort. române din Oradea Mare

a deputatului Ioan Lupaș în 24 Decemvrie 1923 [1]), și s'a răspuns din partea miniștrilor de culte

[1]) «Monitorul Oficial», 1924, Ianuarie.

cu date oficiale constatându-se, că biserica ortodoxă de fapt în ce priveşte sprijinul material din partea Statului e mult nedreptăţită faţă de confesiunile minoritare, care au acumulat mari bogăţii materiale în vremuri de privilegii pentru ele şi asuprire şi dispreţ pentru biserica românească.

Ministrul Cultelor, Alex. Lăpedatu, vorbind în Senat la legea de organizare a bisericii ortodoxe, în Maiu 1925, ne dă acest tablou edificator: « Proprietatea funciară (pământ arabil, păşune, păduri, livezi, vii, etc.) se repartizează pe parohii, după confesiuni, astfel: biserica ortodoxă din Transilvania are în medie 17 hectare de parohie, biserica greco-catolică 26 ha., biserica unitară 33 ha., biserica reformată (calvină) 34 ha., cea evanghelică (luterană) 62 ha. şi cea catolică (63 ha.) [1]). In ce priveşte veniturile declarate pretutindeni mult scăzute peste realitate, în unele locuri cu 100 şi chiar 150 la sută, ele ar fi: pentru biserica ort. din Transilvania de 1000 lei pe parohie, pentru bis. greco-catolică 10.500 lei, pentru bis. unitară 47.500 lei, pentru bis. reformată 64.600 lei, pentru bis. catolică 67.000 lei, iar pentru bis. evanghelică (săsească) 176.000 lei.

Starea materială a parohiilor este în raport invers cu numărul credincioşilor, adică cu cât confesiunile sunt mai sărace (ca de ex. cea ortodoxă), cu atât au un număr mai mare de parohii cu peste 1000 de suflete şi mai mic de parohii sub 300 suflete, şi dimpotrivă, cu cât confesiunile sunt mai bogate cu atât au un număr mai mare de parohii sub 300 de suflete şi mai mic de parohii cu peste 1000 suflete.

Intr'adevăr, parohii sub 300 suflete au: bis. ort. din Transilvania 10%, bis. romano-catolică 16%, bis. evanghelică 17%, bis. greco-catolică 20%, bis. reformată 28% şi bis. unitară 31% [1]).

In urma unei decizii ministeriale, care rânduià, după noua lege, înfiinţarea nouilor parohii, ca şi condiţiile de existenţă a celor vechi, care toate trebuie să aibă cel puţin 300 suflete pentru a primì ajutorul Statului, s'a ridicat din partea confesiunilor minoritare o ploaie de proteste prin presă şi Parlament. Vasile Goldiş, ministrul cultelor, răspunde arhiereilor minoritari în Senat (în sesiunea din 1926—27) cu date oficiale precise că bisericile minoritare în proporţie cu numărul credincioşilor primesc ajutoare cu mult mai mari decât ortodoxii, aşà numărul canonicilor sau consilierilor greco-catolici şi romano-catolici, şi al protopopilor întrece cu 60% îndreptăţirile faţă de numărul credincioşilor pe care-i reprezintă. Un preot ortodox e salariat cu salar de bază între 250—500 lei lunar. Aşà că un preot ortodox din Munţii Apuseni, care susţine o familie de 10 persoane, are leafă dela Stat abià 3415 lei lunar, pe când cutare preot catolic, celibatar, din Alba Iulia, lunar ia 16.140 lei.

Statistica Ministerului de Culte arată că sunt parohii numai cu câteva suflete şi au ajutorul Statului. Aşà de ex. Românii greco-catolici au în jud. Făgăraş parohii la Rucăr cu 10 suflete, la Calbor cu 20, la Boholţ cu 80, la Ludişor cu 112, la Hurez cu 133, în jud. Trei-Scaune la Sf. Gheorghe cu 20 suflete, la Arcuş cu 30; în jud. Hunedoara la Goslău, Berin şi Sebeşul nou cu câte 2—3 familii; iar reformaţii unguri au deasemenea parohii cu 2—3 familii în Benic, Cricău, Teiuş şi Sântimbru, etc. [2]).

Pentru a aveà o icoană fidelă a nedreptăţilor făcute de Stat bisericii ortodoxe n'are decât să ia cineva bugetele Statului din 1928 şi 1929 şi să facă comparaţie între ce primeşte biserica « dominantă » a Statului şi confesiunile minoritare [3]).

Aceste câteva date oficiale ajung pentru a cunoaşte deplin situaţia materială a bisericii ortodoxe române din Transilvania în Statul român.

Atitudinea bisericii ortodoxe din Transilvania faţă de toate confesiunile minoritare a fost cea de pace, bună înţelegere şi toleranţă, cerând doar, ca privilegiile să înceteze şi să i se facă dreptate, după secole de persecuţii, pentru serviciile aduse poporului român.

Mici conflicte s'au ivit pe chestia trecerii Românilor uniţi la ortodoxi. Aceste frecări confesionale conveneau mult celorlalte confesiuni minoritare, care căutau prin toate mijloacele să-şi păstreze averile şi situaţia veche favorizate. Agitaţia luà proporţii tot mai serioase, mai ales, după ce s'a văzut, că episcopii români uniţi şi cei unguri catolici au refuzat să participe la serviciul divin al Incoronării Regelui Ferdinand în Alba-Iulia (Oct. 1922), din ordinul Papei dela Roma.

[1]) « Monitorul Oficial », 1925, Maiu.

[2]) *Ibid.*, 1926—1927 şi « Revista teologică », 1927, pp. 47—49.

[3]) « Revista teologică », 1928, pp. 41—46 şi 1929, pp. 41—53.

Intrunirile preoțești și episcopești au început să se intereseze mai deaproape de atitudinea și pretențiile confesiunilor minoritare, întrucât ating interesele și bisericii ortodoxe și ale Statului român. Prof. universitar On. Ghibu publică o întinsă și foarte documentată carte despre « *Catolicismul unguresc în Transilvania și politica religioasă a Statului român*» (Cluj, 1924, p. 304). Autorul acestor rânduri, bazat pe documentele din această carte prețioasă, publică o serie de articole în ziarul *Neamul Românesc* din București (1924, Maiu) cu următoarele concluzii:

1. Incheierea Concordatului cu Vaticanul să se amâne până ce se va votà prin Parlament proiectul de lege privitor la regimul general al cultelor, deci și al cultului catolic.

2. Să se dizolve « Statul catolic » a cărui situație, compunere și funcțiune e ilegală.

3. Regele României să păstreze toate drepturile avute de regele Ungariei asupra bisericii catolice: ca patron suprem, ca numire de episcop, dreptul de dispunere supremă asupra averilor bisericești și mânăstirești.

4. Exproprierea completă a tuturor moșiilor bisericii catolice, fără nici o plată în bani (la cele dăruite de regii Ungariei sau principii Ardealului, fiind moșii ale Statului), decât pentru cele dăruite de particulari, dacă aceasta se poate dovedì.

5. Statul să sprijinească materialicește biserica catolică numai în proporție cu numărul credincioșilor ei. Procedura aceasta să se aplice față de toate confesiunile recunoscute în Stat fără nici o considerație.

6. Statificarea urgentă a averilor mobile și imobile (case, etc., cf. și pct. 4) ale Fondului religionar și de studii, ca să se ajute din ele și alte confesiuni nu numai cea catolică.

7. Statul român își păstrează deplina putere asupra ordinelor călugărești catolice de a le desfiinţà și a le secularizà toate bunurile sau a le întrebuinţà conform nevoilor sale pentru binele obștesc.

8. Desfiinţarea episcopiilor catolice din Oradia Mare și Satu Mare. Aceste episcopii cu averi imense au un număr foarte scăzut de credincioși, cam 70 mii la o episcopie, cât are un protopopiat ortodox din Banat. Singura episcopie din Oradea are 16 canonici, adică atâția câți asesori are întreaga mitropolie ortodoxă din Transilvania, cu 5 eparhii și 2 milioane de credincioși.

9. Statificarea școlilor catolice. De școli confesionale catolice susținute de Stat nu poate fi vorba. Observăm cu stricteță toate dispozițiile tratatelor de pace față de învățământul minorităților. Când nu le-am observat am făcut-o totdeauna în paguba Statului român, dar niciodată în detrimentul minorităților, căci altfel ar fi trebuit de mult să închidem o sumedenie de școli, și să suspendăm din oficiu multe autorități școlare ale minorităților, care n'au voit să recunoască autoritatea Statului și să se conformeze dispozițiilor legale ale Ministerului de Instrucție ».

Aceste concluzii au fost primite în întregime de congresul preoților ortodoxi ținut la Oradea Mare, în 14 Noemvrie 1924 [1]) și, după cât sunt informat, și de Sf. Sinod, care cu un memoriu le-a înaintat Ministerului de Culte.

De unele din soluțiile de mai sus s'a ținut seamă, de cele mai multe și mai importante nu, în Concordatul încheiat între Papa și Statul român la 10 Maiu 1927 și semnat de Vasile Goldiș, ministrul cultelor, care de peste 25 ani e secretarul consistoriului ortodox român din Arad, și care spune că prin încheierea Concordatului « am adus bun serviciu Statului și națiunii române ». Congresul național bisericesc, în ședința din Octomvrie 1927 protestează contra încheierii Concordatului, fiind de față și semnatarul lui.

Discuția aprinsă la legea generală a cultelor (Martie 1928) în Senat a făcut ca relațiile să se răcească între biserica ortodoxă și celelalte confesiuni [2]). Biserica unită, fiind biserică românească, a făcut greșeala că n'a acceptat să-și facă o lege proprie cu statut ca al ortodoxilor, ci a preferat să meargă cu confesiunile minoritare, ca împreună cu ele să câștige unele privilegii, care lovesc interesele bisericii ort. și suveranitatea națională. Au participat la discuția legii în Senat fruntașii legali ai bisericii, care cunoșteau perfect chestiunea și, dela început până la sfârșit, într'un entuziasm obștesc, se aplaudă teza ortodoxă ca fiind cea justă și aprobată până în clipa din urmă de guvern, de ministrul cultelor și aproape de toți senatorii. Au vorbit strălucit cu dovezi care nu sufăr nici o

[1]) Vezi Analele Asociației « Andreiu Șaguna », V, pp. 60—63.

[2]) Despre regimul cultelor vezi pe larg *I. Mateiu*, Dreptul bisericesc de Stat în România întregită, București, 1926, pag. 102.

ripostă: P. S. Episcop Roman dela Oradia, asesorul Gh. Ciuhandu, episcopul Grigorie dela Arad şi în urmă s'a auzit timp de 4 ore revărsarea cuceritoare a cuvântării clasice de ansamblu a învăţatului Mitropolit dela Sibiiu [1]).

Guvernul a acceptat la votare, printr'un mister până astăzi neluminat, punctul de vedere minoritar. Atunci reprezentanţii oficiali ai bisericii ort. fac o declaraţie iscălită de Mitropoliţii: Pimen al Moldovei, Nicolae al Ardealului, arhiepiscopul Gurie al Chişinăului, apoi episcopii: Roman dela Oradea, Nicolae dela Cluj, Lucian dela Roman, Grigorie dela Arad, Nichita dela Argeş şi Ghenadie dela Buzău. Declaraţia cetită de Mitropolitul din Sibiiu cuprinde între altele: « . . . Episcopatul ortodox român a arătat că legea pentru regimul cultelor cuprinde dispoziţii în flagrantă contrazicere cu prevederile Constituţiei, precum şi dispoziţii, care lezează principiul fundamental al libertăţii conştiinţei religioase, principiu care formează însăş axa centrală a legii cultelor.

Deaceea episcopatul ortodox român, ia cu profund regret la cunoştinţă nesocotirea dezideratelor sale, izvorîte din logica faptelor, întemeiate pe drepturile imprescriptibile ale bisericii ortodoxe române, în care este reprezentată covârşitoarea majoritate a populaţiunii româneşti, refuzând în virtutea conştiinţei sale de demnitate şi înalt patriotism orice restricţiuni, precum şi orice ştirbire ce s'ar aduce în aceste clipe istorice suveranităţii Statului românesc.

. . . Acest episcopat conştient de misiunea sa nu poate întrelăsà să nu înfăţişeze în adevărata ei lumină, postura piezişe în care se găsesc înaltele corpuri legiuitoare nevoite să legifereze fără să fie în măsură de a-şi fi asigurat în prealabil, deplina libertate de conştiinţă şi de acţiune.

Impotriva uzanţelor internaţionale celor mai elementare, subordonând principiul menţinerii neştirbite a suveranităţii interne, unor consideraţiuni de oportunism lipsit de temeiul adevărat, guvernul român a crezut a fi în drepturile sale legitime încercând a adoptà şi a pune în concordanţă dispoziţiunile cuprinse în legea cultelor cu textul convenţiunii încheiate anterior cu Vaticanul, impunând în chipul acesta ţării întregi, respectarea voinţei şi intereselor unei organizaţii eclesiastice din afară de fruntariile României . . .

. . . Episcopatul ortodox român. . . nu va încetà nici un singur moment de a luptà, pentru triumful unei cauze superioare care este a noastră a tuturora. . .» [2]).

După această declaraţie toţi arhiereii prezenţi au părăsit Senatul. Adunările eparhiale din Ardeal, au condamnat atitudinea guvernului în chestia legii cultelor, zicând că « biserica ortodoxă » nu se poate împăcà cu legiuiri cari consideră caracterul ei dominant ca o ficţiune juridică».

Relativ la legăturile externe ale bisericii ort. din Transilvania e de notat şi faptul că trimite studenţi teologi la teologiile protestante din Germania şi Franţa, ceeace evident n'aduce nici un folos ortodoxiei noastre, ba din contră contribuie la dezorganizarea şi lipsa de disciplină în biserica noastră.

La congresul bisericesc internaţional din Stockholm (August 1925) a participat din bis. ort. ardeleană Mitropolitul Bălan şi prof. Ioan Lupaş, iar la cel din Lausanne (Aug. 1927) prof. Gr. Cristescu, N. Colan şi asesorul Tr. Scorobeţiu.

Să vedem pe scurt activitatea literară şi ştiinţifică în domeniul bisericesc a preoţimii ort. române din Transilvania în aceşti zece ani.

Locul întâiu îl ocupă în această muncă intelectuală arhidieceza cu centrul mitropoliei Sibiiu. I. P. Sf. Mitropolit Nicolae a reuşit dela început să adune în jurul său un număr însemnat de valoroşi scriitori bisericeşti, cari au şi produs o vie mişcare literară şi ştiinţifică, publicând numeroase cărţi de seamă aproape în toate domeniile vieţii bisericeşti.

E adevărat că n'a putut desmorţì îmbătrânita foaie oficială « *Telegraful român* », dar în schimb a avut norocul să aducă la centru pe preotul Iosif Trifa, care a dat cel mai bun ziar moral-religios pentru popor din câte au apărut până acum în România: *Lumina satelor*. Apare săptămânal în vreo 15 mii exemplare şi aduce cele mai mari foloase bisericii ort. şi poporului român. *Revista teologică*, prin colaborarea mai multor scriitori de seamă, a ajuns să fie considerată între cele mai serioase şi mai vioaie reviste bisericeşti din ţară. Are un tiraj de vreo 4 mii exemplare. Director al

[1]) Cuvântările şi discuţiile în « Monitorul Oficial », 1928, Martie.

[2]) *Ibid.*, 1928, Aprilie.

revistei e prof. Nicolae Colan, care mai nou e numit și rector al Academiei teologice. A publicat pe lângă numeroase articole și recenzii în revistă și studii despre « *Epistola Sf. Pavel către Filimon* » (Sibiu, 1925); «*La luptă dreaptă*», un capitol de strategie misionară (Sibiu, 1926) și a tradus în românește prețioasa carte a lui Fr. W. Foerster, «*Hristos și viața omenească*» (Sibiu, 1925/27 în două vol.). Păr. Beleuță dă studii bine scrise și traduceri în *Revista teologică* și «*Convorbiri asupra legăturilor bisericii cu credincioșii pe baza Molitvelnicului*» (Sibiiu, 1922). Păr. Morușca publică «*Feminism și Feminitate în lumina Evangheliei*» (Sibiiu, 1925).

Volume întregi de predici văd lumina tiparului, dintre cele mai bune: Protopopul V. Gan, «*Ușile pocăinței*» (15 predici din perioada Triodului, Arad, 1925) și «*Spre noul Ierusalim*» (predici din perioada Penticostarului, Arad, 1927); Gh. Maior, «*Spre Golgota*» la înviere (12 predici, Arad, 1925); «*Predici*» (30 predici; vol. I, Arad, 1925) și «*Pentru zidirea împărăției lui Dumnezeu*» (16 predici, Sibiiu, 1927).

Fig. 310. P. S. Episcopul de Oradea Mare Roman Ciorogariu

Păr. Trifa, tâlcuitor admirabil al Sf. Scripturi în graiu popular, face ca tot ce tipărește să se desfacă repede: «*Evangheliile Duminecilor de peste an și tâlcuirea lor*» (2 vol., Sibiiu, 1924-5); «*25 de povești puse în slujba Domnului*» (Sibiiu, 1926); *Cetiri și tâlcuiri din Biblie* (Sibiiu, 1926); *Din pildele Mântuitorului* (ed. 3-a, Sibiiu, 1928); «*Mai lângă Domnul meu, mai lângă el*» și «*Corabia lui Noe*» (Sibiiu, 1928); *Calendarul «Luminii Satelor»*, bine întocmit de păr. Trifa, se desface în 20 — 30 mii exemplare.

Dar cel care stă în fruntea tuturor prin activitatea sa bogată e păr. Gr. Cristescu, profesor la Academia teologică din Sibiu, om tânăr cu o vastă cultură teologică și cu deosebit talent literar. Venit dela Craiova, în câțiva ani a publicat vreo 15 lucrări de seamă, afară de cele 5 tipărite înainte de a se așezà la Sibiiu. Dau aici titlul lor, neputând face o analiză în puținul loc ce-mi stă la dis-

poziţie: «*La cine ne vom duce?*» (12 meditaţii pastorale); «*Propovăduiţi Evanghelia*» (Studii de teologie practică); «*Perspective sociale şi culturale în lumina Evangheliei*» (Arad, 1925); «*Sinteze etico-sociale*»; «*Mai aproape de tine Doamne*» (Meditaţiile unui închinător); «*Un capitol de pimenică ortodoxă*; *Percepţia Misterului*» (Studii de psihologie religioasă şi misionară); «*Pentru înviorarea entuziasmului pastoral*; *Slujba ta fă-o deplin*» (Scrisori pastorale); «*Isus în viaţa modernă*; *Prin Hristos la cultură*; *Semănături de primăvară*» (Gânduri închinate tineretului); «*Teologie şi sacerdoţiu*; *Mie a vieţuì este Hristos*» (scrisori pastorale); «*Misionarismul cultural*», toate apărute în Sibiu în 1925—28. Distins predicator şi conferenţiar păr. Cristescu, face prin lucrările sale, cea mai mare cinste bisericii ortodoxe.

Fig. 311. Catedrala ortodoxă din Cluj

Aradul poate fi considerat al doilea centru de cultură bisericească unde se tipăreşte mai mult. Aici, în deosebire de toate celelalte centre episcopeşti, însuşi Episcopul cărturar tipăreşte mai mult. Citez câteva: «*Istoria predicii la Români*» (Bucureşti, 1920); «*Veniţi la Hristos*» (56 predici pt. toate Duminecile peste an, Arad, 1926, p. 288); «*Dela leagăn până la moarte*» (predici pt. toate ocaziunile, Arad, 1927, p. 225); «*350 de pilde pentru predici şi alte cuvântări*» (în colaborare cu arhim. Iustin Suciu, Arad, 1928, p. 384): «*Credinţa, morala şi neamul*», (Arad), etc., iar din «*Biblioteca creştinului ortodox*», episcopul Grigorie a scris vreo 20 de broşuri, restul până la 59 sunt scrise de diferiţi preoţi de seamă ai diecezei.

Un scriitor foarte harnic şi cu cunoştinţe temeinice, care în timpul din urmă s'a remarcat prin multe lucrări bine informate asupra organizării şi legăturilor bisericii noastre e păr. Gheorghe Ciuhandu. A publicat 8 numere din Biblioteca «*La vatra sufletească a Neamului*», toate în legătură cu suferinţele bisericii noastre din partea uniţilor; apoi mai are: «*Reorganizarea Mitropoliei Transilvane*» (Arad, 1920); *Unirea cu Roma* (Sibiu, 1921); «*Români ortodoxi şi Uniţi români*» (Sibiiu, 1922); «*Papism şi Ortodoxism în Ardeal*» (1922); «*Reorganizarea centrelor ierarhice şi Unificarea bisericească*» (Bucureşti, 1923); «*Inapoi la Apostolie*» (Sibiiu, 1924); «*Suveranitatea şi Solidaritatea naţională*» (discurs la Senat la legea cultelor, Bucureşti, 1928); «*Patronatul eclesiastic ungar în raport cu drepturile Statului român*» (un studiu întins istoric statistic şi politic bisericesc, Arad, 1928) şi alte studii şi articole.

Studii preţioase a mai publicat aici Prof. N. Popovici: «*Primul sinod ecumenic din Nicea*» (1923) şi «*Manual de drept bisericesc ortodox oriental*» (vol. I, 1926, p. 320).

Preotul Turicu redactează foaia parohială *Glasul Duminecii*, care apare din 1928; a mai tipărit, «*Biserica activă*», «*Predica catiheză*» (1925). Preotul Voniga, cunoscut prin lucrările sale, redactează în Timişoara ziarul bisericesc *Luminătorul* din 1923.

S'au remarcat prin studii și articole păr. Felea, Cibian și St. Cioroianú publicate în foaia oficioasă *Biserica și școala*, care a început să întinerească și să fie mai căutată.

La celelalte episcopii publicațiile sunt cu mult mai reduse ca la Sibiiu ori Arad. La Cluj merită amintire păr. Seb. Stanca, care a condus la început și foaia *Renașterea* (azi e condusă de protopopul D. Antal) și a publicat câteva lucrări prețioase: «*Contribuția preoțimei române din Ardeal la răsboiul de întregire a neamului*» (Cluj, 1925); «*Despre biserica ortodoxă din Sebeș*» (1928); «*Istoricul eparhiei Clujului*», are supt tipar o lucrare mai mare asupra « *Episcopului Vasile Moga* », povestitor cu graiul limpede a tipărit povestirea «*Lazar Diacul*» (Cernica, 1923).

Oradia ne-a dat interesante memorii ale P. Sf. episcop Roman, «*Zile trăite*», care e un scriitor încercat; Petru Pap, «*Din trecutul Beiușului*». In «*Legea românească*» găsim articole și studii bine scrise și cu mult fond, ca de pildă cele ale P. Sf. Sale arhiereului Magieru, apoi ale lui Damaschin Ioanovici profesor (în deosebi cele de istorie bisericească) și ale prof. Lăzărescu, articolul « *In ce ne deosebim* », etc.

« Biblioteca Bunului creștin » de aici, a dat câteva broșuri scrise cu suflet și pricepere, care vor folosì la propaganda bisericească în aceste părți.

Eparhia Caransebeșului subt raportul publicațiilor nu se poate lăudà. Apare săptămânal *Foaia diecezană*, care ar puteà fi scrisă cu mai multă căldură, și ici-colea câte o broșură care se pierde repede în uitare. Protopopul M. Gaspar, scriitor de talent, ne-a dat trei romane prețuite: «*Carnetul lui Radu Roman*», « *Fata boierului Oana*» (roman istoric) și « *Casa cu obloane verzi*» (roman din viața Românilor bănățeni).

In domeniul istoric bisericesc au apărut foarte puține studii în cursul celor 10 ani. A publicat I. Lupaș câteva documente și scurte informații prin Revista teologică și Anuarul inst. de istorie națională; apoi S. Dragomir, «*Deosebirea religioasă a Românilor din Ardeal în sec. al XVIII-lea*», carte foarte importantă pentru cunoașterea vieții bisericești din sec. al XVIII-lea; M. Voileanu, «*Icoane din viața bisericească*» (Sibiiu, 1926; știri mărunte din 1804); Botiș T., ne dă o lucrare voluminoasă despre «*Școala normală și institutul teologic ort. din Arad*», Arad, 1922; Cioban, «*Statistica Românilor din Ardeal în 1761*» (Cluj, 1925); autorul acestor pagini a tipărit: «*Relațiile Mitropolitului Andrei Șaguna cu Principatele Române*» (Arad, 1925) și «*Relațiile bisericii românești din Ardeal cu Principatele române în veacul al XVIII-lea*»; «*Viața bisericească a Românilor din țara Oltului* (Sibiiu», 1928—1929, apoi «*Istoria bisericii românești din Ardeal*» (vol. I până la 1700), «*Regele Ferdinand al României*» (Cluj 1925) «*Relațiile comerciale ale țării Românești cu Ardealul până la 1714*» (toate aceste trei lucrări din urmă premiate de Academia Română), «*Istoria neamului românesc*« (Sibiiu 1922), «*Păstori ardeleni în Principatele române* și *Moșiile Domnilor și boierilor din Principatele române în Ardeal*» (Arad 1925). Scurte articole și documente istorice se mai găsesc prin cele cinci foi oficiale ale eparhiilor din Transilvania. Dela Lupaș avem « *Sufletul lui Șaguna* », conferință ținută cu prilejul comemorării de 50 ani dela moartea lui Șaguna (1923) la care a participat, în Rășinar și Sibiiu, Regele Ferdinand și toată familia regală, Guvernul, aducând astfel prinosul lor de recunoștință marelui arhiereu și consolidator al bisericii ort. române din Ardeal în sec. al XIX-lea.

Am dat mai sus o privire scurtă asupra vieții bisericii ort. române din Transilvania în cei din urmă 10 ani. S'a muncit mult, dar rămân încă de făcut atâtea și atâtea lucruri pentru desvoltarea bisericii, care a jucat în trecut un rol așà de important în viața neamului.

MOMENTE DIN VIAȚA BISERICII UNITE IN ULTIMII ZECE ANI

DE

IOAN GEORGESCU

« Pe temeliile măreţului act de Unire (dela 1 Decemvrie 1918 din Alba-Iulia), trebue să clădim într'un gând şi un suflet. Am ferma convingere că voiu găsi în clerul greco-catolic român un harnic ajutător în munca spre binele obştesc, căci cunosc inima lui de bun român ».

(Regele Ferdinand I din Palatul dela Cotroceni către Episcopul Demetriu Radu, cu prilejul felicitărilor de Anul Nou 1919, aduse în numele mitropoliei române unite de Alba-Iulia şi Făgăraş).

INTRODUCERE

Autorul celei mai însemnate istorii contimporane la Românii de peste munţi, neuitatul *George Bariţiu*, arătà în prefaţa ultimului volum al lucrării sale (*Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, vol. III), ce greu e să scrii o astfel de istorie. Greutatea o constitue nu lipsa, ci tocmai abundenţa de fapte şi documente. In haosul de evenimente şi mărturii ce te impresionează cu putere deosebită, uneori direct şi personal, şi în lipsă de perspectiva timpului — acest mare şi drept judecător care vine şi face dreptate, punând pe fiecare la locul său, — pierzi foarte uşor busola şi greşeşti, fără să vrei, în critica şi clasificarea lor. Unde mai pui patimile omeneşti care nicăiri nu « fierb » şi nu « colcăie » mai mult, vorba aceluiaş scriitor ardelean, ca în jurul întâmplărilor şi intereselor contimporane. « Interese de familii, aroganţa unora, vanitatea personală şi fantazia prea înfocată a altora, iară mai vârtos urile personale învechite turbură judecata oamenilor şi nu suferă ca ei să fie drepţi către sine şi către alţii ».

Iată, în câteva cuvinte, greutăţile principale întâmpinate la redactarea unei istorii contimporane!

Şi totuş, nu există parte de istorie mai frumoasă, mai interesantă, mai instructivă şi educativă, decât cea contimporană. Istoria veche e de atâtea ori foarte veche şi ea, adică străină şi depărtată de sufletul nostru. Numai rareori se desprind din paginile ei învăţături luminoase şi folositoare pentru ziua de azi. Să ne întrebăm numai: ce folos practic ne aduce istoria vechilor Asirieni, Babilonieni sau Egipteni? Pe când istoria contimporană ne dă în mână însuş firul roşu al evenimentelor zilei, ne pune faţă în faţă cu factorii principali ai acţiunilor, ne arată progresele sau regresele, ce e rău sau ce e bine. Deaici, foloasele atât de vădite ale acestei istorii.

După aceste constatări, o restricţie.

Cu toată abundenţa de izvoare de care am vorbit, în cazul concret al bisericii româneşti unite cu Roma, nu voiu atinge decât în treacăt viaţa internă, adică pur spirituală a acestei biserici. Această lature, cea mai importantă la un aşezământ dumnezeesc ridicat pentru mântuirea sufletelor, cum e sfânta biserică, mai chemat ar fi să o înfăţişeze un preot al ei, care o cunoaşte de aproape, fiindcă o trăeşte şi o îndrumează. Eu, ca mirean, nevoit să privesc din depărtare desfăşurarea acestei vieţi,

voiu urmărì în aceste pagini cu deosebire acele manifestări ale acestei biserici care s'au împletit mai mult cu viața noului nostru Stat românesc, arătând legătura strânsă, aș puteà zice indisolubilă, ce le unește laolaltă.

DĂRÂMAREA MONARHIEI AUSTRO-UNGARE. ATITUDINEA BISERICII UNITE. PRĂBUȘIREA EPISCOPIEI UNGARE DE HAJDUDOROGH

Se știe că, în politică, întocmai ca în orice acțiune, izbutești cu atât mai mult, cu cât ești mai pregătit.

Ei bine, sub acest raport, puține centre au fost așà de bine pregătite ca cele aparținătoare acestei biserici. Astfel, ca să începem cu Blajul, acest focar de veche lumină românească și depozitar al atâtor lupte și tradiții politice, începând cu energicele memorii ale neînfricatului episcop

SCRISOAREA LUI ION I. C. BRĂTIANU CĂTRE ORGANIZAȚIA NAȚIONALĂ DIN VALEA SOMEȘULUI

Joi 1/14 Novembre 1918

Cea mai sfântă aspirațiune a neamului se îndeplinește .-

Peste suferințele trecătoare , generațiile vor râvni la zilele pe care le trăim .-

Fără mirare am văzut că despărțiți în cele mai grele împrejurări ne-am regăsit cu aceiași simțire și cu acelaș gând .-

Grabnic acuma este stăpânirea încercărilor vrășmașe , ale Ungurilor , ale anarhiei , ale demagogiei , prin organizație,prin propagandă , prin forță .-

Pentru organizare și propagandă temeiul este firește :

- Unirea desăvârșită a tutulor sufletelor și a tutulor ținuturilor : toți în jurul Regelui care ține drapelul simbol al acestei uniri.-
- Libertate și dreptate pentru toți de ori ce neam și ori ce religie .-
- Desvoltarea larg democratică : reforme electorale și agrare , con-

diţiuni de viaţă pentru muncitorime, care să le asigure legitimele lor revendicări şi parte de folosinţă la rodul muncei lor .-

Aci se grăbeşte trimiterea forţelor armate precum aţi cerut .-

Reamintind Preşedintelui Domniei Voastre întâlnirea nostră de La Sinaia după ce fusese primit de Regele Carol vă zic tutulor cu dragoste frăţească : Credinţa noastră ne-a mântuit. Să păşim înainte cu neclintită încredere în menirea Neamului şi neţărmurit devotament în serviciul lui .-

Ion Zratiani

(Originalul acestei scrisori e în proprietatea P. S. S. Episcopul român unit al Gherlei *Dr. Iuliu Hossu).*

Inochentie Micu-Klein și sfârșind cu glorioasele campanii electorale ale d-lui Iuliu Maniu, « șeful Românilor radicali », cum l-a caracterizat contele Tisza István sau, după cuvântul mai nemerit al d-lui N. Iorga, « cea mai înaltă expresie a spiritului românesc » în politica ardeleană, — Blajul a fost cel dintâi centru care, văzând prăbușirea împărăției austro-ungare, a înțeles să pregătească terenul stăpânirii românești. Și-a constituit, deci, un consiliu național român, secret dar bine informat, întâiu sub președinția părintelui canonic Dr. Alexandru Nicolescu, mai pe urmă public sub a părintelui vicar capitular Dr. Vasile Suciu, mitropolitul ales de sinod al Românilor uniți, preconizând cel dintâiu, cu săptămâni înainte de istorica adunare ținută la 1 Decemvrie 1918 în Alba-Iulia, unirea Ardealului cu Ţara-mamă. Inimoșii studenți în teologie au dezarmat sub conducerea neînfricatului căpitan Munteanu pe jandarmii unguri din cazarma locală, iar elevii de liceu și de școală normală au făcut un rug pe care au ars toate cărțile de limbă și literatură ungurească, aceste cumplite instrumente de tortură pentru biata lor minte fragedă. Consiliul național din Blaj apoi s'a pus la treabă. A transformat ziarul bisericesc « Unirea », care apăreà până atunci de trei ori pe săptămână, în ziar cotidian, ducând pretutindeni în Ardeal și părțile vecine noul cuvânt de ordine: stăpânire românească, fiind până la 1 Ianuarie 1929 singurul cotidian românesc în Ardeal. Iar, când în atmosfera aceasta a sosit și d-l Iuliu Maniu dela Arad, unde a zădărnicit, precum se știe, tratativele inițiate de noul ministru al naționalităților din Ungaria, Jászi Oszkár, cu Românii, — situația politică aveà să se limpezească și mai mult. D-sa aveà să lămurească pe vechii și încercații săi prieteni din Ardeal, cât de favorabilă e situația noastră politică după marele răsboiu, cât de căutată e prietenia noastră și ce posibilități de desvoltare nebănuită oferă neamului nostru întregit pământul pe care-l locuim, cel mai bogat din întreaga Europă. Dar, adăugà numaidecât cu atâta înțelepciune și prevedere: « Nu se cuvine, ca un popor de milioane să aștepte, cu brațele în sân, înfăptuirea idealurilor sale. Deaceea noi trebuie să lucrăm încă, și din greu, ca să ne prezentăm cu demnitate în areopagul popoarelor lumii. Trebuie să păzim cu sfințenie disciplina și buna rânduială și să smulgem prin purtarea noastră corectă admirația lumii! » (« Unirea », Blaj, No. 7 de propagandă dela 20 Noemvrie 1918). Conformându-se acestei invitații, părintele canonic Nicolescu

pleacă într'o lungă și anevoioasă călătorie prin Munții Apuseni, organizând sfaturi naționale și jurând pe flăcăii români de acasă sau reîntorși de pe fronturi sub steagul românesc în comunele: Bărăbanț, Micești, Șard, Ighiu, Meteș, Zlatna, Valea Dosului, Abrud, Bucium-Șeasa, Bucium-Poeni, Mogoș, Câmpeni și Bistra. Cuvântul de lumină și de mângâiere, dus de acest sol al Blajului, a făcut pretutindeni cea mai bună impresie. Lumea străină erà nevoită să constate: « Iată, Blajul își face datoria națională. Onoare lui! » Dacă nu interveneà această solie pacifică a Blajului, tăciunarii, cari nu lipsesc nici când în timpuri turburi, incendiau Zlatna. Asemenea propagande s'au făcut din partea Blăjenilor în comunele de pe Valea Aiudului, Valea *Lopezii*, *Vama Seacă*, Valea Târnavelor și a Secașului. Vor fi simțit, probabil, și bunii Români, cari sângerau atunci în Moldova pentru cauza neamului, că Blajul trebuie să fie cel dintâiu pregătit pentru zilele ce aveau să urmeze, deaceea au trimis dela Bacău « în inima Românismului ardelean » pe aviatorii Niculescu și Precup să aducă solia cea nouă. Blajul a fost un adevărat centru politic, răspândind solia d-lor General Prezan, Ion I. C. Brătianu, N. Iorga, care, trase în còpii, au fost răspândite în tot Ardealul.

Dar tot așà au fost pregătite și alte centre.

Astfel Gherla, care a avut norocul să dobândească în persoana noului arhiereu, P. S. S. Dr. Iuliu Hossu, un om luminat și cu bogate experiențe, câștigate în timpul răsboiului ca preot militar, a fost printre cele dintâi în a înțelege schimbarea vremilor și nevoia de a se potrivì acestora. Organizația națională din Valea Someșului, din care făceà parte și P. S. S. în frunte cu d-nii Dr. Alexandru Vaida-Voevod și Dr. Teodor Mihali, văzând că granițele stau deschise, au trimis o scrisoare regretatului *Ion I. C. Brătianu*, reprezentantul cel mai autorizat al politicii răsboinice din Vechiul Regat, cerând reintrarea în acțiune (după armistițiul dela Buftea) a armatei române, pentru ca astfel mișcarea revoluționară din Ardeal să ia caracterul unei mișcări naționale în vederea Unirii. Marele bărbat de Stat și-a dat numaidecât seama de însemnătatea momentului și a răspuns semnatarilor prin scrisoarea de mai sus pe care o reproducem în facsimil pentru deosebita ei valoare și frumusețe.

De Oradea, unde în acest timp conduceà destinele eparhiei românești unite cu Roma naționalistul intransigent, atunci vicar general, Dr. Florian Stan, nici nu mai vorbesc, — precum cred că nu e necesar să insist asupra Lugojului unit, a cărui înălțătoare atmosferă românească, creată de marele arhiereu, Dr. Vasile Hossu, prin o activitate pastorală atât de iscusită, menținută și sub urmașul în scaun al acestuia, P. S. S. Dr. Valeriu Traian Frențiu, ne-o zugrăvește în câteva cuvinte regretatul director al ziarului « Drapelul » (No. 19 din 26 Februarie 1916, Lugoj), Dr. Valeriu Branisce, zicând: « Meritul cel mai mare politic național al defunctului episcop Dr. Hossu a fost doar tocmai că, în momentele critice, când de sus se căutà a impune arhiereilor reluarea conducerii politice a poporului român, pentru a distruge astfel conducerea națională de partid, a fost tocmai că, înțelegând glasul vremii, a spus franc că arhiereii nu pot face în politică nimic folositor fără concursul efectiv al conducerii naționale de partid, și a silit astfel pe cei ce voiau să scoată poporul de sub conducerea națională politică, să recunoască aceà conducere și să caute înțelegere cu ea ».

Mai nemerit mi se pare să insist puțin asupra părților sătmărene, așà de greu încercate prin pacostea episcopiei ungurești de Hajdudorogh. Focul sacru al românismului adus în aceste părți dela Beiuș, Orade și Blaj de preoți inimoși ca: Gavril Lazăr de Purcăreți, fost protopop în Sanislău; Ioan S. Selagian, numit și « Vodă », fost profesor și autor de cărți școlare la Beiuș, mai apoi paroh în comuna curat românească Vezend; protopopul Gheorghe Șuta din Borlești; Dr. Vasile Lucaciu care a fost ani dearândul profesor de religie și de limba română la liceul din Carei; dar mai ales de înșiși martirii nenorocitei episcopii: părintele Gheorghe Mureșan din Moftinul-Mic și Mihail Ciurdariu, parohul român unit din Doba, tatăl neuitatului martir național din Beiuș, Dr. Ioan Ciordaș-Ciurdariu — focul acesta sacru ardeà sub spuză și a fost deajuns o mică suflare, pentru ca să izbucnească cu flăcări puternice. Această suflare a adus-o sfârșitul răsboiului mondial cu revoluția din toamna anului 1918. Constituindu-se, anume, în toamna acestui an în toate comunele românești consilii naționale și legiuni de voluntari, lucrul cel dintâiu la care s'au gândit bunii Români din aceste părți a fost înlăturarea cătușelor bisericești amintite care stânjeniau atât de mult mișcările lor naționale. Deaceea, întrunindu-se întâiu la Sătmar în ziua de 13 Noemvrie 1918, mai apoi la Carei, în ziua de 18 aceeaș lună, au proclamat cu unanimitate, la propunerea însuflețitului advocat din Carei, Dr. Cornel Pop, actualul prim epitrop al bisericii românești din această localitate, ruperea oricărei legă-

turi canonice cu urgisita episcopie ungurească și constituirea vicariatului național român, în uniune cu Sfântul Scaun apostolic al Romei vechi și făcând parte constitutivă cu cele 46 parohii ale sale din provincia mitropolitană română de Alba-Iulia și Făgăraș. Intâiul vicar român al acestor părți cu suflete de credincioși așà de alese aveà să fie *Romul Marchiș*, până atunci arhidiacon și protopop în Carei.

A doua zi după această memorabilă hotărîre, noul vicar adresează nunțiului apostolic din Viena scrisoarea oficială No. 3 în care, după ce înșiră suferințele, cunoscute dealtfel și la nunțiatura deacolo, îndurate de Românii sătmăreni timp de șase ani (1912—1918) sub jugul Hajdudoroghului, arată hotărîrile luate în numitele două mari adunări naționale, cerând în cuvinte mișcătoare reîncorporarea celor 46 parohii românești diecezelor mame dela Oradea și Gherla: « Dacă se vor pune piedeci

Fig. 312. Romul Marchiș, vicarul național român, arhidiacon și protopop în Carei † 4 Aprilie 1925, în al 59-lea an al vieții și al 36-lea al rodnicei sale preoții

în recunoașterea acestui vicariat național român din partea Romei, incalculabile dezastre pot urmà pentru biserica noastră națională ». Dar, dându-și seamă că expresiile întrebuințate sunt prea puternice, vicarul încearcă a le atenuà, adăugând numaidecât: « Roma aceasta nu o poate vrea! Roma ni-e leagănul! Roma ni-e mama! Dela Roma așteptăm cu tot dreptul mângâierea sufletelor noastre necăjite ». Am spus că amintirea « incalculabilelor dezastre » erà nelalocul ei. Și iată pentru ce! Imediat, după publicarea bulei « Christi fideles graeci », stoarsă cu atâta vicleșug de guvernul dela Buda-Pesta, sfântului părinte Papa Pius al X-lea, episcopatul român întreg, dar mai ales episcopul Orăzii, D. Radu, a și început acțiunea pentru revizuirea acelei bule, ducând-o la bun sfârșit în ce privește tratativele cu Roma. In vara anului următor (1913), episcopul Radu, cel mai direct interesat în întreaga acțiune, fiindcă din eparhia lui s'au smuls cu puterea aproape un sfert din totalul parohiilor, anunță cu mare bucurie prin ziarul « Unirea » din Blaj pe toți Românii că Sfântul Scaun al Romei, convins de nedreptatea ce ni s'a făcut, a dispus revizuirea bulei. Gu-

vernul unguresc însă mereu căută fel de fel de pretexte pentru amânarea acestei revizuiri. Intâiu că solemnitatea înscăunării noului episcop maghiar de Hajdudorogh, Miklóssy István, are să precedeze actul revizuirii, pe urmă a intervenit boala acestui episcop care, ori de câte ori erà convocat la ședințele unde aveà să se revizuiască bula numită, trimiteà regulat câte un certificat medical că n'are voie să iasă din casă. Plictisit în cele din urmă de stăruințele neobosite ale episcopatului român, guvernul ungar a binevoit a convocà pe ziua de 7 Februarie 1914 o consfătuire la Ministerul Cultelor, fiind de față ministrul cultelor Iankovich Béla, Episcopii Radu și Hossu, canonicul Dr. Vasile Suciu dela Blaj și Dr. Gusztáv Andor, consilier ministerial, ca referent. Deschizând ședința, ministrul citește telegrama episcopului Miklóssy care anunțà boala fără leac a acestuia, apoi o scrisoare în care protestà în contra revizuirii și în contra amestecului episcopilor români în afacerile aparținătoare eparhiei sale. In urma explicațiilor date de Români, mai ales de episcopul Radu, ministrul Iankovich a declarat că nouă (9) din cele 46 parohii românești e gata să le restitue numaidecât eparhiei din Oradea. Fiindcă însă, între aceste nouă, nu se găsiau și fruntașele parohii Poceiu și Sanislău, care au luptat și jertfit mai mult pentru cauza românească, episcopul a declarat că nu e mulțumit de soluția ministrului. Mai mult! Ca să impresioneze pe ministru, el a amintit că două familii fruntașe din această din urmă parohie (Silaghi și Bone) au donat 24.000 coroane-aur pentru ridicarea a două turnuri și, ca un ecou mai mult decât ca o amenințare, a repetat cuvintele Sanislăuanilor îndârjiți în lupta pentru limbă și neam că mai bine vor aruncà în aier biserica zidită de ei cu atâta trudă, decât să o vadă sfințită de cei dela Hajdudorogh. Totul erà în zadar. Văzând îndărătnicia Românilor, ministrul ungar s'a supărat și n'a mai participat la ședința următoare. A trimis numai pe secretarul său general, contele Klebelsberg Kuno, care, din ordin mai înalt, a spus că el prin revizuire înțelege nu scăderea numărului parohiilor eparhiei nou create a Hajdudoroghului, ci un eventual schimb cu alte parohii românești din centre mai de seamă (Cluj, Baia-Mare ș. a.). Declarând reprezentanții episcopatului român că aceasta nu intră deloc în intențiile Sfântului Părinte dela Roma care a spus categoric că episcopia Hajdudorogh își are teritoriul ei bine determinat și nu se poate întinde după capricii și interese trecătoare, au încheiat că ei nu se pot învoì la un aranjament ca acesta. Așà au rămas toate cum au fost, până când, prin decretul papal No. 17.669 din 29 Iulie 1919 « Cunctis ubique pateat » parohiile răpite eparhiilor românești, se restitue celor în drept. Ne putem închipuì ce bucurie au simțit acești Români mult încercați, când a venit în mijlocul lor, ca delegat apostolic, episcopul Radu și le-a vestit mântuirea. Vizita lui canonică între cei 70.000 de Români sătmăreni a fost adevărat drum triumfal, primit pretutindeni cu banderii de călăreți, arcuri de triumf, drapele românești, prapori, ploaie de flori și tunete de aclamații. In unele părți ale acestui drum apostolic, episcopul a fost însoțit de generalii români, Traian Moșoiu, Mihăescu, Olteanu, Obogeanu și Col. Tomoroveanu, precum și de întâiul prefect român al județului Satu-Mare, d-l Alexandru Racolțea-Racoți. Pretutindeni oficià servicii dumnezeești sau bisericești și propovăduià « alipire și dragoste către strălucitul scaun apostolic al Romei și gloriosul tron al Regelui Ferdinand ».

Exemplul Sătmărenilor a fost urmat de Românii din Secuime.

Sub conducerea părintelui Alexandru Gligor, parohul Șardului, administrator interimar al Târgu-Mureșului, care a îndurat martiriul internării ungurești la Șopron, Românii năpăstuiți de vicariatul secuesc al Hajdudoroghului au ținut întruniri poporane la Șard, Silea Nirajului, Bolintineni, Sântana-Nirajului, Moșuni ș. a., aducând aceleași hotărîri ca și frații lor Sătmăreni încă în Decemvrie 1918. O nouă adunare mare țin în Târgu-Mureș, după întoarcerea din refugiul Moldovei a părintelui protopop al Giurgeului, Ilie Câmpeanu, și sub președinția acestuia, la 24 Martie anul următor, cu participarea unui însemnat număr de fruntași mireni.

RECUNOAȘTEREA MARELUI SFAT NAȚIONAL ROMÂN CA SUPREMĂ AUTORITATE DE STAT. PREGĂTIREA ADUNĂRII NAȚIONALE DELA 1 DECEMVRIE 1918 DIN ALBA-IULIA. PREZENTAREA HOTĂRÎRILOR ACESTEI ADUNĂRI LA BUCUREȘTI

Dar rolul acestei biserici nu s'a mărginit la îndreptarea relelor trecutului, ci ea a înțeles să se pună efectiv în slujba arzătoarelor nevoi ale prezentului. Episcopii ei, mână în mână cu frații lor

ortodocși, și-au dat adeziunea către marele Sfat al Națiunii Române din Transilvania și Ungaria în Arad într'o scrisoare colectivă, pe care o reproducem în întregime, fiind unul din puținele acte de solidaritate națională desăvârșită.

« Răsboiul mondial a scos la iveală principiul social atât de creștinesc că fiecare popor are pe viitor dreptul de a dispune liber asupra sorții sale. Noi, subsemnații episcopi ai bisericii ortodoxe române și gr.-cat. române — avem ferma convingere că interesele de viață ale neamului românesc, ai cărui păstori sufletești suntem, pretind ca un categoric imperativ — înfăptuirea acestui drept de liberă dispunere și față de neamul nostru.

Dreptul acesta se va realizà numai dacă națiunea română va fi guvernată de fiii ei.

Drept aceea declarăm că recunoaștem marele consiliu național român de reprezentantul și conducătorul politic al națiunii române din Ungaria și Transilvania, simțindu-ne îndreptățiți și îndatorați — ca fii credincioși ai națiunii noastre — a conlucrà din toate puterile la întruparea aspirațiilor noastre naționale ».

In ziua Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril 1918 (ss) Dr. Demetriu Radu, episcop gr.-cat. de Oradea; Ioan I. Papp, episcop ort.-român al eparhiei Aradului, totodată și locțiitor de mitropolit; Dr. E. Miron Cristea, episcop ort.-român al eparhiei Caransebeșului; Dr. Valeriu Traian Frențiu, episcopul Lugojului și Dr. Iuliu Hossu, episcopul gr.-cat. român al Gherlei.

Chiriarchii noștri au făcut însă ceva mai mult. Nemulțumindu-se numai cu această scrisoare colectivă de recunoaștere a consiliului național ca supremă autoritate de Stat, au ținut să stea de vorbă mai pe îndelete, părintește, fiecare cu fiii săi duhovnicești, dându-le o mulțime de povețe și îndemnuri folositoare pentru zilele de prefaceri adânci deatunci. Astfel, ca să începem cu mitropolia din Blaj, prin condeiul părintelui vicar capitular. *Dr. Vasile Suciu*, ea trimite o circulară, numită cu drept cuvânt « istorică » de ziarul național « Unirea » (Blaj, No. 15—16 de propagandă dela 1 Decemvrie 1918). După ce arată, în cuvinte alese, însemnătatea libertății obținute în urma acestui răsboiu de toate neamurile fie ele mari, fie mici, lămurește solia de peste Ocean a președintelui Statelor-Unite Nord-Americane, Woodrow Wilson, stăruind îndeosebi asupra dreptului de auto-determinare al neamurilor, chestiunea cea mai importantă a zilei deatunci, apoi adaugă părintește: « Purtarea poporului va fi o dovadă a vredniciei lui. Purtarea lui se va pune în cumpăna dreptății. Nu va puteà fi socotit de o soartă mai bună poporul care, la ranele răsboiului, va mai adăugà și el rane noui, prin omoruri, jafuri și furturi. Nu va puteà intrà, în înfrățirea popoarelor, poporul nevrednic. Deaceea, pentru dragostea ce am față de biserica și neamul nostru, pentru dragostea ce o aveți pentru binele vostru particular și pentru binele și fericirea națiunii noastre române, rugând vă rog să iertați trecutul. Doar zilnic cerem dela Domnul să ne ierte nouă păcatele noastre, precum iertăm și noi greșiților noștri. Să le iertăm toate pentru învierea la o viață mai bună ce nu peste mult se va și ivì ». In continuare, îi îndeamnă să-și alcătuiască sfaturile și legiunile lor și să se înțeleagă frățește cu locuitorii de alt neam ori de altă lege, păzind cu sfințenie ordinea publică. Un sfat de mare actualitate atunci, dar și acum, și în toate împrejurările excepționale erà și acesta: « Păstrați-vă cumpătul! Feriți-vă de băuturi! Dacă beția în alte vremi a fost păcat capital, acum poate fi cel mai mare păcat nu numai înaintea lui Dumnezeu, ci și înaintea țării și a neamului. S'ar puteà întâmplà ca, în aceste vremuri pline de praf de pușcă, să curgă, din cauza unei beții, râuri de sânge și colțuri întregi de țară să se prefacă în scrum și cenușe ».

Idei absolut identice aveà să desfășoare, în altă formă, P. S. S. Episcopul Iuliu al Gherlei care, în pastorala sa No. 4344—1918 din ziua sf. mare mucenic Dimitrie, deci cu mult înainte de marea adunare națională dela 1 Decembrie 1918 din Alba-Iulia, își anunțà clerul și credincioșii din eparhie că marele sfat național a luat în mână organizarea poporului nostru, iar ceva mai înainte exprimà marea bucurie ce o simțiau toți pentru terminarea răsboiului nelegiuit, precum și mai ales pentru întoarcerea atâtor frați și părinți pe care i-am crezut morți sau pierduți. « In ceasul revederii, ziceà P. S. S. Iuliu, numai un gând trebuie să ne stăpânească, acela al învierii. Căci înviere este aceasta, Veneraţi Frați și Preaiubiți Fii, când din groaznicul răsboiu, vedem ieșind învingătoare, în toată splendoarea sa, ideea libertății tuturor popoarelor, fie acelea mari sau mici... Și iată pentru ce gândul nostru se înalță la Acela care singur poartă destinele neamurilor și care singur este în stare să le judece... Invierea însă are să fie curată, neprihănită, strălucită. Pentru aceea, acest popor

creștin care până astăzi a purtat suferințele veacurilor rezemat și proptit de ușiorul bisericii care i-a fost singura nădejde și tărie, cu credința creștinească în suflet, se va păzì neîntinat de fapte samavolnice care ar primejduì viața sau averea aproapelui. Ba singur va păzì liniștea și ordinea, fără de care libertate nu este. Și astfel — în haina de sărbătoare a sufletului său — în curățenie nepătată creștinească, va așteptà ziua învierii ». Această zi va venì în curând, când marele sfat al națiunii noastre, singurul ei reprezentant legal, îi va chemà să-și spună cuvântul. Până atunci, toți să păzească liniștea, pacea și buna înțelegere, ca nimic să nu turbure procesul cristalizării idealului nostru național.

Spirit eminamente practic, P. S. S. Valeriu dela Lugoj, după ce-și îndeamnă preoții și credincioșii să recunoască autoritatea marelui sfat, dispune pentru adunarea națională dela 1 Decemvrie 1918 din Alba-Iulia următoarele: 1. Toți protopopii să-și țină de sfântă datorie a parti-

Fig. 313. P. S. S. Episcopul Hossu cetind hotărîrile Adunării mulțimii de țărani dela Alba-Iulia la 1 Dec. 1918, în prezența I. P. S. S. Dr. E. Miron Cristea, episcopul Caransebeșului, și a nenumărat cler și popor

cipà la această adunare. 2. Cele două reuniuni de învățători din eparhie să-și trimită și ele câte doi delegați. 3. Toți parohii să se îngrijească de alegere de delegați din parohiile lor. Reuniunile de cântări și cele de pietate sau pentru înfrumusețarea bisericilor vor aveà reprezentanți deosebiți. 4. Toți preoții să ia parte la alegerea de delegați după circumscripțiile electorale de până atunci. Unde, din orice cauză, aceasta nu se poate, vor insistà ca fiecare comună să-și aibă delegatul ei la adunare. 5. Preoții și credincioșii să participe în număr cât mai mare la adunare, chiar dacă nu sunt aleși să reprezinte vreo organizație oarecare. 6. Pentru a înlătură orice piedecă de ordin sufletesc, P. S. S. desleagă pe preoți dela îndatorirea ce au de a slujì în Dumineca aceea de 1 Decemvrie, iar pe credincioși de a ascultà sfânta leturghie. 7. Cei ce din binecuvântate cauze nu pot venì, se vor duce în biserica din satul lor, unde se vor rugà lui Dumnezeu să trimită Duhul său « asupra Adunării Naționale, ca să aducă cea mai fericită hotărîre pentru viitorul iubitei noastre națiuni române » și vor trimite telegrame de adeziune.

Am stăruit ceva mai mult asupra acestor pastorale arhierești, fiindcă cuvântul lor autoritar a contribuit, alături de acela spus tot atât de răspicat din partea altor factori, la desfășurarea pașnică a marilor evenimente. Ordinea și liniștea, păstrate de Români, au uimit și pe străini. Ziariștii maghiari prezenți la această adunare, au fost nevoiți să constate: « Iată un popor minunat, un popor unitar în gânduri și aspirații, cum în aceste vremuri de generală turburare, e deadreptul înălțător și sublim! » P. S. S. Episcopul Frențiu încă pe timpul ocupației sârbești a Banatului a dat ordin circular preoților să pomeniască la toate slujbele pe M. Sa Regele Ferdinand.

La adunarea însăș dela Alba-Iulia, alături de neuitatul Gheorghe Pop de Băsești, au fost aleși prețedinți decanii episcopatului român: Demetriu Radu și Ignatie I. Papp. In vreme ce Gh. Pop de Băsești, Dr. Ştefan Cicio Pop, V. Goldiș, Iuliu Maniu ș. a. lămuriau pe deputați asupra hotărîrilor ce urmau să fie aduse, acelaș lucru îl făceau afară pentru zecile de mii de țărani veniți din toate unghiurile Ardealului și Banatului, între alți cuvântători, preoții St. Roșianu și Dr. V. Macaveiu. Prea Sfințiile lor, Episcopii Cristea și Hossu, însărcinați de adunare, au ieșit pe tribuna principală, comunicând hotărîrile. Nu se poate spune, ce efect îmbucurător a avut această măsură și din punct de vedere al ordinei și liniștei publice.

După adunare, între cei patru delegați, însărcinați a prezentà M. Sale Regelui Ferdinand hotărîrile adunării, alături de mirenii Alexandru Vaida Voevod și Vasile Goldiș, au fost și episcopii Cristea și Hossu. Nu e scopul acestor rânduri să înfățișeze cu deamănuntul primirea așà de călduroasă și manifestațiile așà de înălțătoare ce au avut loc cu prilejul acestei delegații. Amintim numai în treacăt, în ordinea de idei ce ne preocupă, de toastul îndelung aplaudat și mult ovaționat al P. S. S. Episcopul Hossu la banchetul dat de primăria Capitalei în cinstea delegației ardelene, precum și de răspunsul prețedintelui Consiliului de Miniștri de atunci, regretatul Ion I. C. Brătianu. P. S. S., după ce arată bucuria nemărginită a provinciilor desrobite de a-și puteà odihnì însfârșit capul lor obosit pe sânul mamei iubitoare, adăugà: « Din mica noastră copilărie am privit Bucureștii ca Ierusalimul aspirațiilor noastre naționale. Cu dragoste și cu recunoștință ne îndreptăm sufletele înspre sfetnicul prea înțelept al M. S. Regelui, către acela care a dat Suveranului sfatul să intre în răsboiu, către d-l Ion I. C. Brătianu. Pentru strămoșii noștri romani toate drumurile duceau la Roma; pentru noi, Ardelenii, toate drumurile duc la București ». Luând apoi cuvântul, după mai mulți alții, primul ministru Brătianu spune: «România s'a sprijinit întotdeauna pe trei temelii: 1. Pe puterea; 2. Pe cultura; 3. Pe conducătorii ei. Veacuri întregi România a luptat pentru țară și pentru lege. Am aici, lângă mine, doi reprezentanți (pe episcopul Cristea în dreapta și pe episcopul Hossu în stânga, — nota autorului) ai izvoarelor de credință și de cultură românească. Am neclintită încredere că, dela clerul din Ardeal, se va naște și aici o nouă înflorire a ideei religioase. Să ridicăm paharele noastre în sănătatea acestei mari instituții, pe care se întemeiază puterea noastră morală, puterea noastră militară. Trăiască România Viitoare! » (Vezi ziarul « Viitorul », București, a. XI No. 3193 din 4/17 Decemvrie 1918, pag. 1—2). Reținem aceste cuvinte, nu pentru entusiasmul delirant, trezit de ele cu aceà ocazie (întreaga asistență s'a ridicat în picioare și aplaudà frenetic!), ci pentru frumoasa dorință exprimată de acest mare bărbat de Stat de a vedeà reînflorind, prin colaborarea frățească a celor două biserici naționale, și în Vechiul Regat, ideea religioasă, lăsată pe planul al doilea în timpul din urmă.

SPRIJINUL DAT DE BISERICA UNITĂ NOULUI STAT ROMÂNESC IN POLITICA EXTERNĂ ȘI INTERNĂ

Abià constituit Consiliul Dirigent, cum s'a numit întâiul guvern românesc al Transilvaniei, și a și simțit nevoia sprijinului bisericii unite, atât pentru diferite afaceri interne, cât și mai ales externe. Dușmanii neîmpăcați ai românismului calomniau noul Stat românesc în străinătate, spunând că, întinderea stăpânirii lui, înseamnă balcanizarea Europei centrale și amenințarea existenței tuturor confesiunilor neortodoxe din această țară. Aceste calomnii găsiau multe urechi deschise în țările din Apus, chiar în cele latine, aliatele noastre de arme. Deaceea bărbații noștri de Stat au găsit că e bine să cheme câțiva preoți destoinici ai provinciei mitropolitane române unite cu Roma, să ia contact cu cercurile catolice din aceste țări, mai cu seamă cu cele din Cetatea Eternă și Cetatea

luminii, Paris, și să risipească norii de neîncredere pe care îi ridicau mereu la orizont, cu stăruință vrednică de cauze mai bune, implacabilii noștri vrăjmași.

Biserica unită a dat sprijinul cerut de Stat cu toată inima, fiindcă, precum așà de frumos și de adevărat spune unul dintre arhiereii ei (P. S. S. Iuliu Hossu), acest Stat « este și fiul acestei biserici » și biserica, mamă bună și credincioasă, ține să-și ajute copilul în toate împrejurările. Concepție, de sigur, interesantă și foarte diferită de cea curentă a omnipotenței de Stat și a aservirii desăvârșite a tuturor valorilor de dragul lui.

Cel dintâiu preot unit care a adus țării servicii în direcția aceasta e regretatul părinte, *Dr. Vasile Lucaciu*, fost secretar general al partidului național român, osândit în procesul Memorandului la cinci ani de robie. Acesta încă din timpul răsboiului a luat toiagul pribegiei, colindând țările Europei și arătând pretutindeni dreptatea noastră suverană. Mi-aduc aminte, cu câtă indignare scriau ziarele maghiare de pe vremuri, arătând cât i-a făcut de odioși pe Unguri, prin demascările

Fig. 314. *Condamnații în procesul «Memorandului»*, între cari păr. Dr. Vasile Lucaciu a fost cel mai greu lovit (5 ani de închisoare). Ei sunt în picioare: Dionisie Roman, Patriciu Barbu, Dr. D. P. Barcianu, Gherasim Domide, Dr. Teodor Mihali, Dr. A. Suciu, M. Veliciu, R. Patiția; șezând: Nicolae Cristea, Iuliu Coroianu, G. Pop de Băsești, Dr. Ioan Rațiu, Dr. V. Lucaciu, D. Comșa, Sept. Albini

sale, chiar și în țările scandinave, părintele Lucaciu. In lipsă de documente precise asupra activității sale atât de fecunde din acest timp, să ne mulțumim cu următoarele relatări sumare, datorite unui prieten mai tânăr, care se consideră ucenicul său politic, d. Octavian Goga. D-sa zice: « Răsboiul însuș l-a găsit pe tribunul de ieri într'o nouă postură de apărare... El a răscolit atenția publică în America, a organizat legiuni de voluntari români pe frontul italian, a ținut conferințe în Elveția, a rostit discursuri, a răspândit broșuri și a raliat pretutindeni lumea în jurul cauzei românești. La Paris, când se țeseau firele congresului de pace, figura lui vioae erà revărsată de o lumină nouă. Latinitatea biruise, și fruntea largă a acestui mag călător, mi-aduc aminte, pe urma unei cuvântări a italianului Ferrero, primise parcă un joc de lumini necunoscute încă. Erà în frenezia triumfului, sorbià nectar la simposionul idealului împlinit și buzele i se strângeau într'o linie dârză de pretor greco-roman, smuls parcă dintr'un basso-relief din arcul de triumf al lui Titus Vespasianus. O ceată de diplomați străini privià cu admirație făptura lui, care erà cea mai perfectă legitimație a descendenței noastre și, când un american l-a întrebat, dacă și Ardealul gândește la fel cu noi, părintele Lucaciu i-a răspuns cu o demnitate calmă: — « Fiți liniștit, domnul

meu, acolo unde sunt eu, bate și inima Ardealului ». (« Viitorul », București, a. XIV, No. 4420 din 5 Decemvrie 1922, p. 3).

Odată cu părintele Lucaciu, ziarele anunță încă un misionar român pentru cercurile catolice ale Apusului. E principele *Vladimir I. Ghica*, descendentul unei vechi și ilustre familii domnitoare în principatele române. Intre altele, el ar fi avut chemarea să inițieze cele dintâi tratative în vederea încheierii concordatului și — ceva mai mult — cu ajutorul Vaticanului să ia contact și cu unele cercuri cam străine de noi ale Quirinalului, amintind acestora de marele serviciu adus de România prin intrarea ei în răsboiu la 1916, fiindcă numai așà se explică faptul că generalisimul austriac, Conrad von Hötzendorf, a fost nevoit să se oprească timp de doi ani la Gorizia. Cel puțin așà scriu ziarele.

Mai neobservat de presă, dar cu atât mai bine apreciat în cercurile înalte ale bisericii catolice, a acționat părintele canonic dela Blaj, *Dr. Alexandru Nicolescu*, trimis în străinătate în dublă calitate: ca procurator al bisericii române unite din Roma și având și mandatul Consiliului Dirigent al Ardealului. Sfinția Sa a prezentat câteva memorii deosebit de temeinice și foarte interesante din toate punctele de vedere, încât i s'au adus mulțumiri călduroase de reprezentanții autorizați ai acestor cercuri. Astfel unul din cardinalii cei mai influenți ai Romei, aduce părintelui Nicolescu mulțumirile cele mai fierbinți pentru atât de interesantul său memoriu asupra legăturilor Sfântului

Fig. 315. Apărătorii condamnaților în procesul «Memorandului»

Scaun Apostolic al Romei cu Românii. Mulțumindu-i, cardinalul nu uită să facă cele mai sincere urări de bine pentru viitorul generosului popor român, care a fost și în trecut obiectul unei solicitudini speciale a Sfântului Scaun și să pună în vedere că acest Sfânt Scaun nu va omite nimic nici în viitor pentru a înlesni progresul religios și cultural al nobilei noastre națiuni. E sigur că nu mulți muritori au mângâierea de a păstrà în arhiva lor scrisori atât de măgulitoare și importante ca părintele Nicolescu. Dar aș jicni modestia lui, dacă aș insistà mai mult în direcția aceasta. Sfinția sa a ținut să pătrundă, însă, în inima nobilimii romane, câștigând-o pentru cauza noastră națională în cadrele unei conferințe ținute în Aula Magna a Academiei Pontificale « Arcadia » la 1920, rector fiind Mgr. Salvadori, unul din cei mai buni cunoscători ai lui Dante Alighieri, iar secretar contele Manzoni, actualul ambasador al Italiei la Paris. Sala erà arhiplină. Pe lângă floarea aristocrației romane, acolo erau și reprezentanții numeroaselor ordine călugărești apusene care, prin ramificațiile lor întinse în toate țările lumii, ne pot fi de cel mai mare folos. Nu lipsià nici mănunchiul ales de ofițeri ai legiunilor românești din Italia și erau de față, firește, și cei doi miniștri plenipotențiari ai țării noastre din Cetatea Eternă, de pe lângă Vatican și Quirinal. Subiectul conferinței a fost: « Românii și Ungurii », arătând numeroșilor săi auditori persecuțiile îndurate de Români sub vechiul regim ungar din timpurile cele mai depărtate până în zilele noastre. Conferința a impresionat mult. Dovadă că autorul a primit numeroase felicitări și a fost rugat să o tipărească în broșură, pentru a o face accesibilă

și celor ce n'au putut să o asculte. Broșura s'a răspândit în toate părțile și autorului i s'au adus alte felicitări și mulțumiri pentru noua lumină revărsată într'o chestiune atât de controversată. Intre aceștia este primarul Romei, fostul ministru Torre, ducele de Cezaro ș. a. Dar chiar așezat în scaunul arhieresc al Lugojului și cuprins de grija celor 370 de parohii și filii sărace ale sale, totuș a găsit timp și energie să reià, ca altădată în timpul întâiei sale tinereți, drumul cunoscut al Americii de Nord și să întreprindă o vizită canonică la Românii uniți din Statele-Unite. Rezultatele acestei vizite se cunosc din raportul înaintat de P. S. S. prețedinției Consiliului de Miniștri prin ministrul deatunci al Cultelor, d-l Alexandru Lapedatu, la 5 Decemvrie 1923, precum și din interviewul acordat ziarului *Adevărul* dela 15 Aprilie 1924. Cu această ocazie, P. S. S a sfințit trei biserici și a oficiat leturghia pontificală în 11 centre mari în mijlocul unei generale însuflețiri religioase și naționale. Pe lângă vești bune, P. S. S. are curajul să ne împărtășească cu toată

Fig. 316. Blajul, vedere generală

francheța și vești rele. Indeosebi privitor la noua generație. Cei născuți și crescuți în America nu se mai consideră Români. Sub influența școalei americane, ei uită limba, legea și tradițiile noastre strămoșești. P. S. S. a avut prilejul să vorbească cu tineri cari știu mai bine englezește decât românește. Unii vorbesc atât de stricat, încât nu pot fi înțeleși. P. S. S. nu uită să facă un apel către ministrul instrucțiunii să le trimită, dacă nu dascăli, cel puțin niște manuale bune de limba română, de istorie și de geografie. Acelaș apel îl lansează P. S. S. și către marele public românesc, fiindcă salvarea acestor frați mai mici ai noștri din ghiarele pieirii trebuie să fie opera întregei societăți românești. Și se știe că de multe ori satul poate mai mult decât Statul. Deaceea să nu așteptăm totul dela autorități. Cunoscând bine limba engleză, P. S. S. a dat un important interview despre țara și neamul nostru în răspânditul ziar american « Free Press » din Detroit-Michigan. Tot pentru informarea publicului american a lansat prin cercurile eclesiastice catolice o broșură cu acelaș subiect ca și interviewul. A vorbit apoi despre trecutul poporului nostru însuși episcopilor catolici

americani, cel mai ilustru areopag al Statelor-Unite, în frunte cu patru cardinali, vorbindu-le în limba lor la congresul general din Washington, în aplauzele lor unanime. Introducerea în acest ilustru cerc i-a făcut-o P. S. Sale Mgr. Curley, arhiepiscopul de Baltimore, fost conșcolar în colegiul de Propaganda Fide din Roma.

La aceste trei nume de misionari eclesiastici și politici ai neamului nostru în străinătate, se adaugă un al patrulea, părintele profesor de teologie din Blaj, Dr. *Ioan Coltor*. Sfinția Sa a fost trimis la Paris, ca ataşat, pe lângă d-l Dr. Alexandru Vaida Voevod, delegatul ardelean la conferința de pace. Prezența Sfinției Sale acolo erà indicată din mai multe puncte de vedere. Multiplele chestiuni care priveau latura politică a catolicismului, dificultățile create de unii dintre înalții prelați ai bisericii catolice maghiare, propaganda subtil introdusă și bine susținută de grupul conților unguri prin Elveția, infiltrând dacă nu deadreptul curente de ostilitate față de România, cel puțin o atmosferă neprielnică revendicărilor noastre integrale. O Austrie catolicisimă desființată. O Ungarie catolică, în cea mai mare parte, și ea, țară închinată Prea Curatei Fecioara Maria (Regnum Marianum) ciopârțită. De cine? Se întrebau aceste cercuri apusene. Și Ungurii sugerau numaidecât răspunsul: De niște orientali, închinători habotnici ai pravoslaviei slavo-bizantine, cu spirit meschin, pornit spre șicane și intrigi și mai ales cu abominabile obiceiuri din Fanar. Iată care vor fi roadele nouei stări de lucruri, ea constituind o amenințare permanentă a conștiinței religioase a Europei Centrale și conținând germenii războaielor pe chestiuni de altar în plin veac al XX-lea. Abil desvoltate, aceste nedrepte și tendențioase teze erau de natură de a trezì împotriva României cea mai teribilă dintre patimile omenești: fanatismul religios al sufletelor devotate Bisericii Romane. Delegația română dela conferința de pace trebuià să prevină, să înfrunte meschinăriile unor vrăjmași cari se serveau de buna credință a celor mai buni, atingând finele coarde ale credinței religioase în favoarea unei cauze pierdute. Deaceea, atât regretatul Ion I. C. Brătianu, cât și d-nii Alexandru Vaida Voevod și Iuliu Maniu, și-au dat perfect de bine seama că aici e nevoie de acțiunea iscusită a unui preot dibaciu, în stare să pătrundă acolo unde diplomația profană nu are acces și să impresioneze favorabil cauzei noastre inimi catolice, în care mai vibrau încă ecourile congresului euharistic internațional dela Viena, cu asistența împăratului Franz Ioseph și a tuturor Habsburgilor, cu fastul de curte al celei mai vechi dinastii catolice din Europa, înconjurată de prelații catolici ai puternicei monarhii dualiste, catolică de o potrivă și ea. Acest reprezentant al catolicismului românesc trebuià să-și dea avizul autorizat în chestiunile minorităților religioase și etnice, să studieze, sub înțeleapta îndrumare a conducătorilor politici deatunci, aspectul politic al problemei acesteia așà de delicate și să canalizeze în presa care tratà cu predilecție astfel de subiecte punctul de vedere al României întregite. Sosit la Paris, părintele Dr. Ioan Coltor încă dela începutul lui Februarie 1919 a luat contact cu personalitățile conducătoare din viața eclesiastică apuseană și în special cu arhiepiscopul Parisului, Cardinalul Amette, la care a găsit dela început cea mai caldă primire și cea mai înaltă înțelegere. Cardinalul priveà cu o intuiție superioară rolul ce revine unui neam latin din Răsărit ca element de împăcare între biserica orientală și cea occidentală. Erà încredințat că noul Stat Românesc nu se va pretà nici când la acte de prigonire a celor de altă credință religioasă decât cea ortodoxă și că spiritul de largă toleranță va fi și în viitor, ca și în trecut, principiul fundamental al tuturor legiferărilor românești în această delicată materie. In presa franceză, în particular în cea catolică, în *La Croix* și în nenumăratele *Semaine Religieuse*, un șir nu s'a mai scris care să nu fi fost favorabil punctului de vedere românesc. Delegația românească a fost efectiv ajutată de bunăvoința delegatului papal Ceretti, mai târziu nunțiu apostolic în Paris, astăzi cardinal în curia romană. La un dejun intim, dat de d-l Vaida în cinstea delegatului papal la care au luat parte, pe lângă ei doi, d-nii Caius Brediceanu și părintele Coltor, s'au primit formale asigurări din partea Vaticanului că România nu va întâlnì în calea ei, la conferința de pace, pe reprezentanții Romei; din contră, aceștia vor da tot sprijinul pentru revendicarea justelor aspirații ale țării noastre. Declarație de mare preț, înnoită mai apoi cu ocazia unui dejun, dat în cinstea aceluiaș delegat papal de Ion I. C. Brătianu. Declarațiile solemne, făcute cu acest prilej de Mgr. Ceretti, au fost foarte bine venite, fiindcă discuția privitoare la protecția minorităților etnice și confesionale atunci erà în toiul ei la Paris. Iată aceste memorabile declarații: « Sfântul Scaun este pentru pace. Pacea n'o va garantà însă niciodată controlul marilor State ori al altor State.

Amestecul lor numai înăspreşte situaţiile de fapt, dând prilej de continue neînţelegeri şi formând în mijlocul agitatei vieţi pământene un nod gordian de mai multă agitaţie şi poate chiar de persecuţie. Un Stat suveran, cum e şi România, va şti în propriul său interes să găsească soluţia tuturor problemelor interne, iar chestia minorităţilor este o problemă internă a Statelor civilizate. Catolicii din România vor aveà totdeauna solicitudinea Scaunului Apostolic, nu însă prin deferirea diferendelor lor la un for superior, ci prin amicala înţelegere între guvernul României şi Sf. Părinte. Noul tratat de pace, sunt sigur că va creià ţării d-voastre o echitabilă poziţie între State; iar străinătatea, de sigur, se va conformà ei ».

In Martie trei episcopi unguri înaintează un memoriu preşedintelui Wilson, plângându-se de persecuţiile din România. Colonelul House e însărcinat cu examinarea lui. Memoriul se comunică prieteneşte şi delegaţiei noastre.

Erà un aspru şi jicnitor rechizitoriu la adresa trupelor române din Ardeal, la adresa administraţiei noastre « balcanice » care primejdueşte « toate progresele civilizaţiei şi ale culturii », la adresa României. Informaţi rău, aceşti oameni au găsit de cuviinţă să copieze tot ce li s'a spus. Un alt memoriu românesc, sprijinit pe realitatea faptelor, arată neseriozitatea plângerilor, spulberând acuzaţiile gratuite care puteau impresionà pe un necunoscător al lucrurilor. Colonelul House referă preşedintelui Wilson: « Dacă vom ascultà toate mărunţişurile ce ni le aduc cu atâta generozitate la cunoştinţă toţi înfrânţii răsboiului, nu mai iscălim niciodată tratatul de pace ». Erà o punere la punct care valorà cât o bătălie mare câştigată, judecând după trecerea ce o aveà Colonelul House la preşedintele Wilson, iar acesta în consiliul celor cinci mari puteri. Un rol proeminent a avut părintele Coltor şi în strângerea legăturilor sufleteşti cu Italienii. Erà în Maiu 1919. La ordinea zilei, chestiunea Fiume pe care o agità cu talent şi vervă neîntrecută scriitorul şi patriotul italian, Gabriele D'Annunzio. Pentru a convinge conferinţa de pace de dreptatea ei, Italia invită pe reprezentanţii presei să vină la faţa locului, să vadă care e situaţia. In acest grup de ziarişti e şi păr. Coltor care aveà asupra altora ascendentul cunoaşterii temeinice a limbii italiene. In Fiume, în mijlocul entusiasmului nemărginit al Italienilor, Sf. Sa vorbeşte din fosta lojă a împăratului Franz Ioseph, în teatrul comunal în sărbătoare. Românii au fost primiţi cu toată atenţia şi expansiunea caracteristică a sufletului italic. Dela această dată se marchează o apropiere mai pronunţată între delegaţia italiană şi cea română. Seria de articole deghizate, apărând destul de transparent pe cei dela Budapesta, în coloanele lui *Il Secolo* şi *Corriere della Sera*, încetează. Orlando şi Sonnino ne apără făţiş în Consiliul de cinci. « Tricolorul italian nu va fluturà în ape româneşti demonstrativ niciodată », — declară semnificativ delegatul Italiei, după retragerea dela conferinţa de pace a regretatului Ion I. C. Brătianu. Erà vorba de un fel de demonstraţie navală a marilor puteri pe Marea Neagră în contra noastră. In Iunie acelaş an, la îndemnul d-lui Mişu, prim delegat al României, consilierul dela Blaj acceptă invitaţia Belgiei, făcută aceluiaş cerc interaliat dela conferinţa păcii. Dela Ostende, prin Bruxelles, Louvain, la Malines, reşedinţa marelui apostol al Belgiei, *Cardinalul D. Mercier*. Felicitat de reprezentantul României, mitropolitul-primat al ţării surori din extremul Occident, a răspuns: « Sunt fericit văzându-Vă împlinite visurile d-voastre cele mai frumoase. După Vinerea patimilor urmează totdeauna ziua Invierii. România, Belgia Orientului, a pătimit ca şi noi, Belgia Occidentului. Dar, ca şi noi, aţi înviat. Iar cei cari învie, nu mai mor ». Chiar dacă n'ar fi rostit decât aceste câteva cuvinte bune despre noi, şi totuş am fi datori să păstrăm neuitatului mitropolit-primat al Belgiei o amintire recunoscătoare. Dar mai este ceva. Din iniţiativa lui s'au făcut la Malines cele dintâi apropieri între reprezentanţii principalelor confesiuni religioase din Europa. De o parte catolicismul reprezentat cu atâta prestigiu de însuş mitropolitul-primat, de alta anglicanismul cu al cărui şef autorizat, arhiepiscopul de Canterbury, ca şi cu reprezentanţii ortodoxiei ruseşti, a avut un schimb de vederi din cele mai remarcabile. Sub inspiraţia lui directă s'a înfiinţat şi continuă să apară şi astăzi o revistă bisericească pentru apropierea în duhul păcii a diferitelor confesiuni creştine: «Irénikon » (Bulletin mensuel des moines de l'Union des églises. Prieuré d'Amay (Meuse), al cărei No. 2 din Maiu 1926 ne aduce o ştire îmbucurătoare pentru toate inimile în adevăr creştine că, cu prilejul morţii Cardinalului Mercier, s'a înfăptuit un fel de « treuga Dei » (trêve de Dieu), adică o pace a lui Dumnezeu între aceste două mari concepţii religioase: catolicism şi ortodoxie, — lucru ne mai pomenit dela 1054, data fatalei

desbinări, încoace. Cu acest prilej anume, în bisericile rusești s'au făcut rugăciuni pentru odihna sufletului neuitatului apostol. Contele Perovsky, care anunță această frumoasă manifestație spontană a sentimentelor de venerație și iubire a miilor de Ruși pentru distinsul prinț al bisericii romane, vorbește cu această ocazie de o violare a sfintelor canoane. Ca și cum bietele noastre sofisme omenești ar fi mai presus de dumnezeiasca poruncă a dragostei creștine!

Pe lângă acești reprezentanți distinși ai bisericii unite cari au îndeplinit misiuni delicate și foarte anevoioase la anume momente date din viața noului nostru Stat românesc, să nu uităm meritele preoților americani în organizarea legiunilor de voluntari. Inregistrăm apoi cel puțin cu numărul, dacă nu și cu numele, pe acei preoți români uniți cari, cu aprobarea autorității bisericești, ocupă diferite funcțiuni de Stat importante. Activitatea lor, fără răsunet în afară, se poate asemănà cu ploaia binefăcătoare de primăvară care, căzând deasă și măruntă, înviorează văzduhul și face să rodiască pământul. Iată, tabloul de cifre pe eparhii!

Arhidieceza de Alba-Iulia și Făgăraș are 41 de preoți în diferite slujbe de Stat. Intre ei unul e profesor universitar, doi profesori la Academii ale Statului, iar restul directori și profesori secundari, unul director general în Ministerul Cultelor și Artelor.

Fig. 317. Palatul bibliotecii centrale din Blaj

Eparhia română unită de Orade numără 15 preoți în asemenea slujbe, toate în învățământul secundar. O dovadă mai mult de legătura indestructibilă dintre școală și biserică.

Eparhia Gherlei, fiind cea mai mare și mai compactă eparhie românească, se poate mândrì cu 45 de preoți și clerici în serviciul Statului, din cari 14 profesori de religie pe lângă școalele secundare de Stat din cuprinsul ei.

Eparhia Lugojului are cinci preoți în asemenea funcții.

DIN JERTFELE BISERICII UNITE PENTRU ÎNTREGIREA NEAMULUI

Și dacă și-a dat și-și dă contribuția, atât de prețioasă pentru prosperarea Statului, prin operele binecuvântate ale păcii, potrivit cu firea și menirea ei dumnezeiască, — biserica unită n'a pregetat să-și aducă partea ei de jertfă grea, de sânge chiar, în vremuri de mare primejdie, când goarnele dădeau alarma și chemau voinicii la hotare.

Puține blesteme au apăsat mai greu asupra neamului nostru, ca blestemul așà numitei linii demarcaționale, care opreà înaintarea armatei române: pe Mureș la porțile Banatului, dealungul

Crişului repede la Ciucea, iar în părţile de miazănoapte ale ţării la Şimleul Silvaniei şi Baia Mare, lăsând dincolo de această linie sute de mii de Români neînarmaţi, pradă răsbunării sălbatice a unei armate destrăbălate, în plină descompunere.

Astfel chiar înmormântarea preşedintelui istoricii adunări naţionale dela Alba Iulia, *Gheorghe Pop de Băsăşti*, s'a întâmplat în împrejurări neobişnuit de grele, părând mai mult o expediţie răsboinică decât o tristă ceremonie de pietate. Un falnic brad de munte, prăbuşit în mijlocul unei furtuni năpraznice, aceasta a fost înmormântarea venerabilului preşedinte al partidului naţional român din Ardeal. Reîntors dela aceà adunare, dela care nu l-a putut oprì nici iarna grea, nici neputinţele vârstei sale octogenare, bătrânul « badea Gheorghe » simţeà că nu mai are multe zile de trăit. Deşì în judeţul Sălaj, în comuna lui, se constituise cel dintâiu sfat naţional şi se organizase cea dintâiu legiune românească, pentru care se îngrijise să aibă muniţie suficientă, adusă din

Fig. 318. *Gheorghe Pop de Băsăşti*, după o fotografie din zilele sale din urmă, † 23 Februarie 1919

Cluj, el totuş erà mâhnit, căci încă nu văzuse pe străjerul adevărat al nouei stări de lucruri: pe dorobanţul român. Acesta, din cauze care nu e locul să le cercetăm aici, trebuià să steà la Jibău, extremitatea de atunci a hotarului românesc, iar el să se topească de dorul lui la Băsăşti. Deşì lipseà încă soldatul român din localitate, bătrânul cu suflet veşnic tânăr spuneà « nepoţilor » — fruntaşii români — cari îl împrejmuiau: « De acum se va face România Mare. Voi, cari veţi trăì, să munciţi din toate puterile pentru consolidarea ei. Părerea mea este că ar fi bună o dictatură militară cel puţin zece ani, fiindcă bietul Român, apăsat de atâtea veacuri, poate nu se va şti folosì de libertăţile cetăţeneşti ». Oboselile călătoriei până la Alba Iulia şi înapoi, cu mijloacele de comunicaţie dezorganizate de atunci, gerul întâielor zile de iarnă, emoţiile zilelor aşà de agitate ce au urmat în atâtea părţi locuite de Români după 1 Decemvrie 1918, veştile alarmante de sălbătăcii nemaipomenite săvârşite de bolşevicii lui Kun Béla asupra atâtor oameni nevinovaţi, — toate acestea i-au adus apoplexia de inimă, care în dimineaţa zilei de 23 Februarie 1919 a pus capăt zilelor lui scumpe, spre durerea nemărginită a familiei şi a întregului neam românesc. Lângă patul sufe-

rinţelor sale din urmă, străjuiau necontenit Dr. Alexandru Chiş, refugiat în ospitaliera casă a bătrânului, precum şi părintele Gh. Maior din Băiţa, alt refugiat. Puţin înainte de moarte, a cerut un pahar de lapte, pe care după ce l-a sorbit, sprijinit de păr. Maior, s'a lăsat încet pe pernă şi, fără sbucium sau convulsiuni de durere, a adormit în Domnul, uşor ca un copil. Svonul morţii celui mai popular bărbat din partea locului s'a răspândit cu iuţeala fulgerului. L-au auzit şi bolşevicii cari au anunţat numai decât: « La înmormântarea lui Gheorghe Pop vom fi şi noi de faţă » (Pop Gyuri temetésén mi is ott leszünk). Ştiind ce batjocură şi ruşine au să facă aceşti oameni, uitaţi de sine, părintele protopop al Băsăştilor, Alexandru Achim, după al cărui memoriu povestim toate acestea, a plecat numaidecât să ceară ajutorul comandamentului armatei române. Căpitanul Alexandru Costescu, dându-şi seama de cine este vorba, a plecat îndată la Băsăşti cu o companie de soldaţi. Ajutat de părintele Achim, un neînfricat luptător şi el, vrednic a fi trecut în galeria preoţilor-ostaşi, căpitanul făureşte numaidecât planul de luptă pentru a zădărnicì gândul nelegiuit al celor ce voiau să pângărească înmormântarea badii Gheorghe. Miercuri, la 26 Februarie, când aveà să înceapă trista ceremonie, îndată după cel dintâiu dangăt de clopot, bolşevicii trimit o ploaie de gloanţe din ascunzişurile lor. Ferestrele salonului, unde erà aşezat catafalcul, se cutremurau de ropotul puştilor şi al mitralierelor vrăjmaşe. Iar, când s'a scos sicriul afară în grădină, gloanţele şuerau pe la urechile tuturor. A fost o minune că ele n'au atins pe nimeni şi n'au făcut astfel nici o victimă. Un semn al lui Dumnezeu acesta, de bună seamă, că El este cu aceia cari îşi fac datoria lor creştinească. Preoţii, văzând în ce împrejurări au să-l prohodiască, au redus rugăciunile şi au dispus ca mortul să fie dus în biserică. Plugarii din sat l-au dus pe braţele lor vânjoase în Casa Domnului, pavăza milenară a tuturor celor oropsiţi. Dela locuinţă până la biserică, 16 soldaţi şi 2 plutonieri s'au înşiruit pe lângă sicriu, să apere cu armele şi trupurile lor tinere pe mortul neamului, atacat tâlhăreşte şi în drumul său spre mormânt. Nu se poate închipuì un tablou mai mişcător decât acesta. Dacă aş fi pictor, aş eternizà momentul când vitejii dela Mărăşeşti şi Oituz vin să facă strajă la înmormântarea celui dintâiu cetăţean al Ardealului desrobit! Dela biserică până la cimitir, sicriul a fost transportat pe un car ţărănesc, împodobit cu cetini de brad şi zăbranic negru, tras de şase boi, simbolizând simplitatea patriarhală şi hărnicia neobosită a acestui mare gospodar. Sus pe deal se citesc ultimele rugăciuni de deslegare preoţească, iar corul plugarilor din Băsăşti cântă duios: « Plâng şi mă tânguesc ». Nu erà ochiu nemuiat în lacrimi. Intre salve şi detunături puternice se aşează în pământ rămăşiţele marelui luptător. Cutremuraţi în toată fiinţa lor, s'au îndepărtat cei de faţă dela acest mormânt.

Dacă bolşevicii unguri n'au putut face nici o victimă cu prilejul înmormântării acestui ales al lui Dumnezeu şi al neamului nostru, au făcut în schimb cu alte prilejuri, mai ales dincolo de linia demarcaţională, unde erau în largul lor. Din multele lor fără de legi, amintesc aici pe cele săvârşite asupra preoţilor noştri, întrucât mi-au ajuns la cunoştinţă.

Părintele *Izidor Silaghi* din Bicău, judeţul Satu-Mare, e una din cele mai dureroase victime. Născut la 28 Ianuarie 1878 în Giungiu, acelaş judeţ, face liceul la Carei şi Beiuş, unde trece şi bacalaureatul, după care trece la academia teologică din Oradea, iar deaici la facultatea de teologie a universităţii din Budapesta. Din 1902—1906 e preot în Nadăş, jud. Bihor; 1906—1911 în Nojorid, acelaş judeţ, iar din 1911 până la moarte (Febr. 1919) paroh în Bicău. In 18 Februarie acest an, nefiind parohul acasă, o patrulă de bolşevici, sub comanda plutonierului Rápolti, îi înconjoară casa şi-l caută de moarte. Stâlcind în bătăi pe săteni, el stoarce învăţătorului Chindriş din această comună un falş proces-verbal, semnat şi de unii săteni terorizaţi, că preotul Silaghi ar fi jurat pe ostaşii legiunii de acolo « pe România Mare şi pe Regele Ferdinand ». Aceasta erà crima, pe care preotul aveà s'o plătească aşà de scump. In noaptea numită, preotul escortat de trei soldaţi, e dus în Pomi şi aruncat în beciul casei lui Ujfalussy Miklós, mare proprietar în această comună, a cărui casă erà un fel de mare cartier general al acestor bolşevici. Deşi din Bicău până în Pomi sunt numai 3 km. cari se parcurg uşor, totuş, sub cuvânt că preotul vrea să-i ducă în tabăra Regelui Ferdinand, nu l-au dus pe drumul cel mai drept, ci prin bălţi şi hârtoape, acoperindu-l cu noroiu din tălpi şi până în creştet, încât nu mai erà de recunoscut. Pe drum, unul dintre bolşevici zice către tovarăşii săi: « Să lovim în cap pe acest popă valah! » (Üssük agyon ezt az oláh papot!), — preotul replică: « Nu sunt câine să mă omorîţi aşà! » In seara de 19 Februarie 1919 spuneau că din Pomi îl vor duce la

Seini, iar deaici mai departe, la Satu-Mare, să-l judece. Dar nu s'a întâmplat așà. Podarul de pe Someș povestește că, în noaptea aceea, între orele 12 și 1, trei bolșevici din armata roșie, aduc pe preotul Silaghi, îl bat cumplit, apoi trec râul. Părintele ar fi dorit să spună ceva podarului. Acesta n'a avut curajul să se apropie de el să-i spună ceva la ureche. Abià s'a întors podarul pe malul stâng și după 20 minute aude o puternică detunătură de armă. Bolșevicii se reîntorc fără de preot. Ei au fost ucigașii. Venind după Paști, la vreo câteva săptămâni, părintele Coriolan Târnovean din Borlești, acum în Necopoi, să-și caute carul în Seini, aude dela niște copii că în Someș este un om legat de răchită. Venind jandarmii și cercetând, au găsit că e cadavrul oribil mutilat al fostului preot Silaghi, pe care îl jefuiseră mai înainte de bani, de ceasornic și chiar de inelul de logodnă. Din faptul că, la autopsie, s'a găsit o mare cantitate de nomol în stomac, s'a constatat că preotul n'a murit numaidecât, după ce a fost împușcat, ci a fost înnecat silnic, legându-l de mijloc cu niște sfori la rădăcini adânc înfipte în malul Someșului. Odată recunoscut, cadavrul a fost scos din apă și îmmormântat cu toată cinstea cuvenită unui martir național în cimitirul din Seini, unde sfânta slujbă a îmmormântării a oficiat-o, cu asistența tuturor preoților din protopopiat și a nenumărat popor, părintele protopop A. D. Berinde. Pe urma mortului a rămas o văduvă cu șase minori. Pentru a venì în ajutorul familiei greu încercate, s'a dat în administrația văduvei tutungeria cea mare din Carei, ca să-i mai aline durerile și suferințele.

Fig. 319. Preotul Izidor Silaghi din Bicău, jud. Satu Mare, † Februarie 1919

Aceeaș soartă a avut-o părintele *Mihai Dănilă* din Dijir, jud. Bihor (1888—1919). Câteva date și despre acest martir al neamului. Născut în Tiream, jud. Sălaj, el face studiile primare în Carei la inimosul institutor Gh. Pteancu, chinuit și el foarte rău de Unguri în timpul răsboiului. Cele secundare le urmează la Oradea. Anii lui de student în teologie sunt un adevărat supliciu. La sfârșitul anului I, direcția academiei teologice din Oradea anunță episcopia română unită din localitate să nu-l mai trimită pe viitor acolo, fiindcă e un element primejdios. Episcopia îl trimite pentru continuarea studiilor la Satu Mare. Aici i se întâmplă la fel. Episcopul, văzând că ori unde-l trimite, are numai reclamații și proteste pe urma lui, a decis întâiu să-l elimine din cler. Și-a călcat însă pe inimă și a mai făcut o încercare cu el, trimițându-l pentru restul studiilor teologice la Ungvár, mai ales că între timp se convinsese și episcopul de caracterul patriotic provocător al unui cântec religios « marian ». Hirotonit în 1913, e trimis capelan în Chereluș, jud. Arad, lângă protopopul Târziu, alt martir și el. Pe urmă e transferat în Dijir, unde face și pe învățătorul, fiind un îndrumător iscusit al mulțimilor. Cuvântările lui veniau să le asculte și oameni din alte sate. In ziua de 14 Februarie 1919, preotul Dănilă pleacă de acasă la târg la Marghita. Ajuns în satul vecin Iteu, vede că Românii, cari plecaseră la târg înaintea lui, se întorc îngroziți. Ce erà? 120 de soldați secui, înarmați până în dinți, căutau pe Români să-i omoare. Cărăușul părintelui Dănilă, înfricat și el, spune că nu mai merge. Părintele, dacă ține să se ducă cu orice preț la târg, să plece singur pe jos. Și așà a făcut. In zadar i-a spus o țărancă să se întoarcă și el, să nu i se întâmple ceva rău. Părintele a răspuns: « Ce să ne facă? Ne vor da cel mult o palmă, și putem merge cu ea mai departe! ». Dar n'a fost așà. Fiorul de spaimă al mulțimii erà îndreptățit. Intâlnindu-se părintele cu cei 120 de Secui, îl opresc și îl întreabă cine e. Spunându-le fără înconjur, aceștia îl înștiințează: « Chiar pe tine te căutăm! » Și luându-l cu ei, îl duc înapoi în Dijir, unde îi fac proces-verbal, ascultând o mulțime de martori, doar vor puteà stoarce din gura lor cuvintele ce ar fi rostit și pentru care aveau să-l piarză: « Trăiască România Mare ! ». Au făcut percheziție domiciliară, dar n'au găsit arme, cum sperau ei, ci numai circulara vicarului general Dr. Florian Stan, anunțând hotărîrile Adunării dela Alba-Iulia și nouele măsuri bisericești, potrivite acelor hotărîri. In timpul mesei l-au ținut

sub paza militară, apoi l-au ridicat și dus cu ei. Pe drum, între Dijir și Iteu, se dă pe șoptite comanda unui soldat să-l împuște pe la spate, după ce au făcut mai înainte fel de fel de « exerciții » cu el. Glontele i-a pătruns coșul pieptului și l-a doborît cu fața la pământ. Incercând să se ridice în spasmurile morții, patru Secui se năpustesc asupra lui, sărindu-i cu picioarele pe spate ca să-l sdrobească și înnece. După ce l-au omorît, i-au tras cadavrul lângă o claie de fân, lăsând de pază patru soldați: doi lângă cadavru, iar doi lângă drum. Ceilalți 116 pleacă la Iteu, unde dresează cu primarul de acolo, care nu fusese martor la această întâmplare, un proces verbal, precum că preotul Dănilă escortat de această numeroasă trupă, ar fi încercat să fugă și, nevoind să se oprească, după trei (!) somații a fost împușcat. Aceasta pentru ușurarea conștiinței trupei. Cei patru lăsați de pază lângă cadavrul preotului, văzând pe un dijirean, îl întreabă, dacă-și cunoaște preotul sau nu? Acesta răspunse că îl cunoaște din vedere, dar nu știe cine este. Cei patru l-au lămurit: « Iată acolo e câinele, du-te și-l vezi! » Apropiindu-se Românul de fostul său preot, l-a văzut cu fruntea îmbrobonată de sudori reci, cu gura, nasul și ochii plini de sânge. Transportându-l mai pe urmă primarul cu un car acasă la Dijir, i s'a făcut autopsia cadavrului, la care a asistat și sora mai mare a preotului martirizat. Cu groază a văzut că spatele fratelui ei erau numai vânătăi de loviturile cumplite ce primise. Intâiu a fost îmmormântat în Dijir, de unde familia Tămaș, cu a cărui fiică (Sabina) se căsătorise, l-a exhumat și îmmormântat cu toată cinstea cuvenită unui martir al neațiunii la Popești. Publicându-i necrologul în ziarul « Unirea » (Blaj, No. din 27 Dec. 1919), protopopul Vasile Tămaș spune că el, prin moartea sa, a salvat viața altor șapte Români scrișì în cartea cea neagră a pieirii. Nemulțumiți cu această ispășire, tovarășii lui Kun Béla au mai încercat ceva. Când l-a ridicat după prânz dela masă, ei au lăsat în casa parohială două granate de mână ca, văzându-le copilașii preotului, de cari acesta s'a despărțit cu atâta duioșie la plecare, să se joace cu ele și să fie striviți de explozie. Noroc că văzându-le un vecin, fost militar, care știà bine rostul lor, le-a luat dela copii și le-a făcut inofensive. Altfel, preotul Dănilă plătià păcatul iubirii sale de neam cu distrugerea întregii sale familii.

Protopopul *Augustin Târziu* (1 Maiu 1857—3 Ianuarie 1927). După izbucnirea revoluției din 1918 a luat parte activă la organizarea consiliilor naționale și a gărzii naționale în Chereluș, fruntașa comună în județul Aradului unde erà paroh-protopop. In ziua de 20 Aprilie 1919 au venit în comună vreo 200 de Secui cu o listă pregătită de mai înainte — ca aproape pretutindeni — ca pe cei vinovați că s'au născut Români și-și iubiau neamul să-i șteargă dintre cei vii. Armata română, însă, erà în apropiere, la o distanță de 5 km. în Gurba și așà n'au cutezat să zăbovească multă vreme, ci s'au mulțumit să ridice din comună pe protopopul A. Târziu, învățătorul unit Alexandru Bota și pe primarul Traian Popeț. Erà o vreme rece și ploioasă. Nu le-au dat voie nici măcar să se îmbrace mai de vreme rea, ci i-au dus până în Sintea, unde au poposit să mai prindă și dintre Sinteni. In timpul acesta cei cari au rămas de pază lângă prizonierii din Chereluș i-au bătut într'atâta, încât nu se mai puteau ținea bieții oameni pe picioare. Deaici au plecat, ducând cu ei alți țărani din Sintea, și au poposit la Chișinău. Aici pe protopopul A. Târziu l-au închis într'o cameră murdară în castelul lui Wenckheim împreună cu învățătorul Al. Bota și i-au bătut până ce i-a năpădit sângele și au căzut în nesimțire. După ce și-a revenit, protopopul a fost pus să mature murdăriile din curtea castelului transformat într'un coteț de porci. I-au dat o mătură rea, scurtă. La spate, lângă el sta un bandit cu arma în mână și de câte ori se plecà să dea cu mătura, soldatul îl lovià cu arma peste spate, până ce l-a năpădit sângele din nou, și a căzut în nesimțire. Aceasta fu Luni, 21 Aprilie. Din Chișinău a fost dus împreună cu ceilalți la Chitihaza, unde a fost supus unui interogator de batjocură, bătut și culcat pe o laviță toată noaptea. Apoi din Chitihaza la Ciaba, înaintea tribunalului militar. Dar aici Ungurii prinseră de veste că armata română se apropie cu pași repezi de către Giula și îi amenințà cu încercuirea; deci plecară ducând cu ei întreaga ceată de prizonieri. I-au dus la Mezötur. Acolo i-au închis într'o cărămidărie până în ziua următoare, 25 Aprilie (Vineri). E de însemnat, că până acì nimeni nu le-a dat nici de mâncat nici de băut. Abià după amiaza zilei de 25 Aprilie li s'a dat voie să bea apă. Dar oamenii nu cutezau, mai ales când auziau strigând mulțimea ce se adunase: « Popa Valah, câinele cel bătrân, trebuie ucis! ! » (azt a vén kutya oláh papot agyon kell ütni!). De aici încă în 25 Aprilie după masă, când au omorît pe notarul *Ionescu*, au fost transportați la Solnoc și de acolo la Buda-Pesta.

Ajuns în Budapesta i s'a întâmplat un accident de tramvai, a căzut din vagon și spre fericirea lui a fost dus în spitalul Rókus. Aici i s'a pierdut urma. S'a întâlnit cu un medic cunoscut, feciorul unui Evreu din Chereluș și acesta l-a îngrijit bine. După ce s'a întremat, a îmbrăcat haine civile, barba și-o răsese încă în Solnoc; așà slab, subțire, cum erà, păreà un vagabond bătrân și stors de toată vlaga. Așà a putut, apoi, să se vâre pretutindenea printre vagabonzi, necunoscut de nimeni. Trăià din ce puteà căpătà la masa refugiaților. Așà a trăit acolo până în August, când armata română a ocupat Budapesta. « Aveam nădejdea neșovăelnică — spunea după ce a ajuns acasă — că Dumnezeul acela, dela altarul căruia am fost smuls în ziua Invierii, nu va lăsà nepedepsită o faptă atât de păcătoasă. Și a și trimis Dumnezeu arhanghelii din cer, ca să ne mântuiască ». (Comunicarea păr. Dr. N. Flueraș).

Fig. 320. Episcopul *Demetriu Radu*, ucis în urma atentatului criminal dela Senat la 8 Decemvrie 1920 în al 60-lea an al vieții și al 25-lea al binecuvântatei sale episcopii

Foarte impresionante sunt și suferințele îndurate de alți preoți în viață. Astfel mi s'au pus la îndemână memoriile părintelui protopop din Reghin, Ariton M. Popa, cel internat la Fertörákos (Șopron), căruia nu i-au dat voie Ungurii să vină acasă la nunta fiicii sale mai mari, până ce nu s'a apropiat sfârșitul stăpânirii lor. Deasemenea al părintelui Petru Cupcea din Supurul de Jos (Sălaj) întemnițat și bătut până la sânge în Dobrițin, de unde soția sa l-a scos abià în urma intervențiilor făcute pe lângă prețedintele republicii maghiare, contele Károlyi M., pe lângă ministrul nostru plenipotențiar din Budapesta, Erdeli, precum și pe lângă comisia interaliată de acolo. Al părintelui Pamfil Ossian, căruia ca și păr. D. Cionca din Bârseul de Jos, sau păr. Gh. Maior și Cor. Târnovan, amintiți mai înainte, li s'a luat tot ce-au avut. Un calvar întreg voiau să pregătească bolșevicii Avramescu, Crețulescu, Cagan și alții în frunte cu faimosul Alexici la vreo 35 de fruntași români din Orade, unde însă n'au putut arestà decât pe P. S. S. episcopul Roman Ciorogaru, pe prepozitul Dr. Iacob Radu, pe advocații Dr. Cor. Pop, Dr. D. Chișiu, Dr. Iustin Ardelean, Dr. Teodor Pop și pe profesorul-preot Ion Teușan. Arestații urmau să fie executați în ziua de Pași. Inaintarea biruitoare a armatei române a împiedecat fărădelegea. Părintele Dr. E. Dăianu, care întâiu a fost întemnițat la Cluj, pe urmă internat la Șopron din cauza unei rugăciuni pentru desrobirea Basarabenilor. ș.a. Dacă s'ar strânge memoriile tuturor celor 95 de internați, deținuți sau altfel de preoți uniți, persecutați de Unguri, câți amintește d-l Dr. Seb. Stanca în interesanta sa *Contribuție a preoțimei române din Ardeal la răsboiul pentru întregirea neamului* (Cluj, 1925), s'ar vedeà că această țară s'a închegat cu destul sânge, lacrimi și suferințe din partea multora, încât ea merită să i se aducă deacì înainte munca și strădania tuturora pentru îndreptarea atâtor rele.

ALTE MOMENTE

Și acum câteva momente însemnate care, deșì izolate prin însăș firea lor, nu pot fi uitate într'o privire retrospectivă, oricât de sumară.

Funerarii naționale episcopului D. Radu. Miercuri la 8 Decemvrie 1920, ora 2,55, în vârstă de 60 de ani și în al 25-lea an al episcopiei sale, cade victimă atentatului criminal îndreptat în contra Senatului român, odată cu ministrul justiției de atunci, D. Greceanu, episcopul din Oradea, Dr. Demetriu Radu. Se păreà că jertfele aduse pentru neam de clerul român unit cu Roma nu erau deajuns. Deaceea s'a mai cerut una, a decanului arhiereilor români, pentru ca măsura să fie deplină. Moartea lui în împrejurări atât de tragice a sguduit inimile tuturor. Guvernul d-lui General Al. Averescu a decis să facă funerarii naționale celor doi bărbați, morți pentru țară la postul datoriei lor. A fost așà de mișcător prohodul acestor doi fruntași ai neamului nostru. De o parte D. Radu

« fiul de țăran, crescut la școli cu merindea și bucatele duse în desagi de părinții săi », cum așà de bine a spus cu prilejul acesta I. P. S. S. mitropolitul-primat Dr. E. Miron Cristea, « ajuns prin hărnicie și talent între cei dintâi fruntași ai poporului român; iar de altă parte D. Greceanu, fiu de boier de viță veche, nobil nu numai prin naștere, ci mai presus de toate prin nobleța sentimentelor și a faptelor întregii sale vieți. Unul moldovean dela Prut, celălalt Crișan de pe Crișuri. Nu uită I. P. S. S. Cristea să amintească de « calda iubire de neam», dar și de « tactul și precauția » cerută de împrejurările unui traiu în robie care cereà « moralitate și cultură », accentuând solidaritatea desăvârșită a episcopilor români în tratativele contelui Tisza cu Românii, când episcopii într'un glas au mărturisit: « Pace cu noi nu se poate decât cu desrobirea sufletului românesc, încătușat de veacuri ». In numele bisericii sale unite, I. P. S. S. Dr. Vasile Suciu, mitropolitul dela Blaj, aveà să-i cânte la prohod condacul patronului său ceresc, al Sf. mucenic Dimitrie, izvorîtorul de mir: « Cu curgerile sângiurilor voastre, Dimitrie, a roșit Dumnezeu neamul românesc, Cel ce v'a dat vouă tărie neînvinsă și patria o păziți nevătămată, că voi sunteți întărirea ei. Amin ». Părintele protopop al Clujului, Dr. E. Dăianu, atunci vice-președinte al Adunării deputaților a avut trista îndatorire să reprezinte tribuna parlamentului la solemnitatea funebră din Oradea. Sf. Sa spune că viața, concepută și trăită de regretatul episcop în stil mare, aveà nevoie de un sfârșit măreț. Și l-a avut. Flăcările bombei criminale și lacul de sânge în care s'a sfârșit la locul celei mai înalte chemări către patrie, înveștmântează cu aureola netrecătore a martirului național figura aceasta măreață.

La câteva zile după această tragică întâmplare, senatorul Romul Marchiș anunță maturului corp că posedă textul discursului ce urmà să fie rostit de regretatul episcop, discurs care trebuie considerat ca un testament politic al său. Senatul ascultă cu atenție și evlavie frumosul discurs și, la propunerea senatorului I. Nistor, după cetirea lui, se ridică ședința în semn de doliu. Reținem din acest « testament politic » partea privitoare la consolidarea Statului nostru în afară și înăuntru: « Ajuns acì, cu neputință îmi este să nu salut cu bucurie vestea ce mi s'a dat despre legarea relațiunilor diplomatice cu Sfântul Scaun Apostolic. Indeosebi, noi Românii uniți și prin sfintele legături ale credinței cu Maica noastră Roma, salutăm cu inima plină de iubire acest eveniment de rară însemnătate istorică, pentrucă, prin acesta, noul nostru Stat român s'a apropiat și mai tare de ceeace constitue gloria cea mare a gintei latine, glorie care, cu nespusă mărire, strălucește în fruntea altor ginți, chiar la locul de origine al neamului românesc. Noi vedem în faptul acesta, chiar urme providențiale, nu numai pentru foloasele ce le va aduce în viitor, ci și pentrucă s'a întâmplat la timp. Și drept aceea suntem cu cea mai profundă recunoștință către augustul Rege și către înaltul său guvern pentru înfăptuirea acestui lucru, pentru deschiderea unei epoce nouă care, prin însuși începutul său, ne aduce aminte de timpul împăratului român Ioanițiu, celuia ce asemenea făcând, a dat ocazie fericită conștiinței naționale să se trezească din amuțirea de veacuri și, ca în chip de scânteie fulgerătoare, să vestească lumii, în întunerecul veacului al XIII-lea, originea neamului, prin simbolica-i exclamare: *Nos genere et sanguine Romani* ». Apoi urmează: « Țintuit însă, cum, mă cred, cu ochii spre opera de consolidare a Statului român și dorind a-i arătà și mai bine importanța, mi se pare a nu mă lovì de exagerare, folosind o cunoscută, dar foarte plăcută asemănare: Când acela care a fost fiu al gintei latine s'a aflat înaintea piramidelor din Egipt, străbătut, cum și firesc erà, de înălțimea momentului, numai atâta a putut spune ostașilor săi: « patruzeci de veacuri privesc deasupra noastră! » Ei bine, d-lor, mai mare este încordarea, mai viu interesul și mai îndreptățită așteptarea cu care privesc la generațiile de acum și, peste toate, la munca Parlamentului Român, nu numai cele 19 veacuri trecute, ci și cele la număr nenumărate din viitor, cerând să punem statornice temeliile noului Stat român, ca în el și prin el obștea neamului românesc nu numai să poată înflorì și să știe înfruntà atacurile vrăjmașilor din timpurile viitoare, ci să fie totodată, cum îi este menirea și focarul puternic de lumină și de cultură, până departe în vechiul Orient ».

Discuții în jurul Concordatului. Cuvintele regretatului episcop Radu, în partea dintâi, ating o chestiune importantă a politicii noastre externe: Concordatul. Această problemă e mai veche în politica țării decât data la care ea se pune acum în Senat. Guvernul dela Iași Brătianu-Take Ionescu a examinat chestiunea, dacă nu ar fi bine ca România să încheie un concordat cu Sf. Scaun, în vederea înfăptuirii României Mari, înainte chiar de această înfăptuire. De atunci încoace toate

guvernele câte s'au succedat la cârma țării au înțeles nevoia unei convenții cu Sfântul Părinte dela Roma pentru aranjarea afacerilor bisericești ale credincioșilor Sfinției Sale, atât de numeroși în România întregită. Crezând că, prin acest concordat, se ating drepturile bisericești ale ortodocșilor, Pr. C. Possa, în numele clerului ortodox din Capitală și județul Ilfov, în Februarie 1921 înaintează biroului Senatului un protest împotriva acțiunii guvernului de atunci al d-lui General Al. Averescu. Ministrul de Externe, regretatul *Take Ionescu*, în ședința dela 18 Februarie 1921 nu vreà să lase să treacă o clipă, fără a pune la punct această chestiune. El știe că 99% din aceste agitații sunt de bună credință. Ele provin « dintr'o incompletă știință a lucrurilor ». Ministrul de Externe arată apoi că nu Sf. Scaun are nevoie de concordat, ci Statul Român care are mai bine de trei milioane de cetățeni catolici. Ei fac parte dintr'o biserică universală. Nu se pot reglementà afacerile lor bisericești fără învoirea șefului lor suprem. Sau doară să proclame separarea bisericii de Stat? E bine aceasta? El crede că nu. Statul trebuie să aibă un cuvânt în rânduirea celor bisericești. Altfel

Fig. 321. Catedrala mitropolitană din Blaj și școalele ocrotite de ea. Vedere dinspre S. V.

« am riscà să fim conduși în aceste chestiuni dela Pesta ». Sau doară să facă « prozelitism »? Să se preteze la « procedeuri medievale »? E posibil aceasta? In conștiința universală și în opinia publică europeană, se exercită continue propagande împotriva noastră, înfățișându-ne ca « un popor primitiv, persecutor, fanatic, sub dominația căruia nu pot trăì în libertate alte credințe ». Deaceea întreabă cu atâta dreptate ministrul de Externe pe cei ce agită această chestiune: Nu văd că mână apa la moara dușmanilor neamului? Incheie, făcând un frățesc apel să înceteze campania care nu are nimic drept și poate face atâta rău. Dar chiar dacă ar continuà campania, guvernul își va face datoria întreagă, răspunzând conștiinței luminate a întregii națiuni române și de aici și de peste Carpați. Din cele apărute până acum în presă se vede că, în adevăr, guvernul nostru a încheiat concordatul cu Sf. Scaun (fostul ministru al cultelor, d. V. Goldiș, care a semnat această convenție în numele țării, a tipărit chiar o broșură în această privință). Rămâne încă să fie ratificat, publicat și aplicat.

Inscăunări arhierești. Murind mitropolitul Dr. Victor Mihali de Apșa la 21 Ianuarie 1918, puțin timp după reîntoarcerea sa din internarea dela Orade, clerul român unit, conform dreptului său

secular, în ziua de 9 Maiu acelaș an a recomandat pe următorii trei pentru scaunul vacant de mitropolit: Dr. Vasile Suciu, vicar capitular, Blaj; Dr. Iuliu Hossu, episcopul Gherlei și Dr. Valeriu Traian Frențiu, episcopul Lugojului. Contele Apponyi, ministrul cultelor și instrucțiunii care a introdus comisari-spioni în școalele normale românești din Transilvania pentru garantarea educației «în spirit patriotic» și care proiectase crearea unei zone culturale maghiare la granițele de răsărit ale acestei provincii cu desființarea completă a elementului românesc a încercat — e bine să se știe — și anularea acestui drept secular al clerului românesc din arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș de a-și alege chiriarhul. Și iată cum! Abia închisese ochii vrednicul mitropolit Victor Mihali, și împăratul-rege Carol IV, la propunerea ministrului său de culte, numește mitropolit pe P. S. S. Frențiu, fără să mai țină seamă de drepturile istorice ale preoțimii. In urmare, chiamă de urgență pe P. S. S. să-i comunice această numire. P. S. S. a refuzat spunând că, fără alegere, nu poate primì această demnitate; altfel ar venì în conflict cu preoțimea din aproape întreaga provincie mitropolitană. La fel a întâmpinat P. S. S. și a doua propunere a Excelenței Sale Apponyi de a intrà și Românii uniți în cadrele autonomiei catolice ungurești. P. S. S. a răspuns că lucrul

Fig. 322. Reședința mitropolitană din Blaj

e cu neputință fiindcă Românii țin — și au tot dreptul — să aibă autonomie bisericească deosebită—, ceeace a încuviințat și Sf. Scaun Apostolic al Romei. A trebuit să i se arate cu insistență hotărîrile conciliului provincial I, aprobate de Sfinția Sa Papa și să intervină energic întregul episcopat român, pentruca Excelența Sa să revină asupra măsurilor pripite ce a luat și să permită clerului unit exercitarea unui drept sacru al său. O jicnire, personală mai mult decât reală, totuș a ținut să aducă contele Apponyi bisericii unite, cu prilejul acestei alegeri. Și anume: Până atunci obiceiul erà să se numească comisari regali pentru alegerea de mitropolit dintre episcopi. De astă dată însă, ministrul cultelor, probabil fiindcă nu prea aveà la inimă pe nici unul din episcopii români — cel mai indicat, episcopul Radu, îi erà cel mai odios — a găsit de cuviință să numească un simplu preot în persoana păr. Dr. Iosif Siegescu, profesor la Universitatea din Buda-Pesta, deputat majoritar ungar. Al doilea comisar regal erà mireanul Ugron Gábor. Spre onoarea comisarilor fie zis, ei și-au cunoscut bine rolul de a fi pur și simplu asistenți cu chemarea de a informà pe Regele ai cărui reprezentanți erau, dar de exercitat n'au încercat să exercite nici un fel de influență directă. Intregul act al alegerii de mitropolit l-a condus episcopul D. Radu, decanul episcopatului. Rostind acest episcop cu prilejul acesta cea mai mișcătoare cuvântare a sa, așà încât la un moment toți părinții sinodali s'au ridicat ca un singur om aplaudând frenetic, s'a ales o delegație, în frunte cu părintele

protopop al Clujului Dr. E. Dăianu cel internat la Şopron, după ce mai înainte fusese aruncat în temniţă ordinară ca un făcător de rele, ca să-l roage pe episcopul Radu să revină asupra declaraţiei sale solemne, făcută în numita cuvântare, de a nu reflectà sub nici un cuvânt la demnitatea din chestiune, fiindcă atunci — asigurà numeroasa delegaţie — e gata mitropolitul. Totuş n'a fost chip să se înduplece episcopul să-şi calce cuvântul odată dat. Aşà a ieşit din urna electorală candidarea ternară amintită. Prăbuşindu-se împărăţia autro-ungară înainte de a puteà aranjà această chestiune, ea s'a dat spre deslegare nouei stăpâniri româneşti. Şi această stăpânire a avut norocul şi înţelepciunea de a-i fi găsit deslegarea cea mai bună. La început, cuprinşi cum erau cu grija cea mare a lăr-

Fig. 323. Vedere din grădina Sfintei Mitropolii din Blaj, cu falnicul stejar din această grădină, unul din puţinii noştri arbori istorici, numit «Stejarul lui Iancu»

girii hotarelor şi a creiării unei administraţii româneşti în toate domeniile vieţii de Stat, se pare că oamenii noştri au uitat de chestiunea numirii mitropolitului. A trebuit să ia iniţiativa, de data aceasta, Sf. Scaun al Romei, întrebându-i dacă au ceva de obiectat împotriva întâiului candidat la mitropolie, Dr. V. Suciu? Atunci d-l Iuliu Maniu, de acord cu Ion I. C. Brătianu, preşedintele guvernului regal, invită de urgenţă pe episcopul Radu la Bucureşti, de unde acesta pleacă fără întârziere la Roma. Insoţit de d-l Iuliu Maniu, episcopul Radu se prezintă în audienţă la primul ministru al României, care i-a încredinţat spre deslegare la Roma, pe lângă chestia mitropolitului din Blaj, şi pe aceea a arhiepiscopului latin din Bucureşti Raymond Netzhammer, a cărui situaţie se clă-

tină din cauza atitudinii sale nesocotite în timpul ocupației dușmane, precum și cauza denumirii atunci actuală a episcopului catolic din Iași. Inainte de a plecà la Roma, episcopul a fost primit într'o lungă audiență de Regele Ferdinand I, care se interesà de aproape de toate chestiunile noastre bisericești. După atâtea peripeții, a fost o adevărată explozie de bucurie obștească vestea sosită la Blaj dela Roma în 4 Iunie 1919 că Sfântul Părinte a confirmat numirea de mitropolit a păr. Dr. V. Suciu. Aveà dreptate să scrie ziarul *Unirea poporului* cu prilejul acesta, că din zilele fericitului întru pomenire Grigorie Maior, n'a mai fost un al doilea vlădică să poată zice că toiagul arhieresc îl are nu dela cei mari și puternici, ci singur dela Dumnezeu și din încrederea obștei preoțești. E meritul acestei preoțimi că, atunci când temnițele ungurești gemeau de mulțimea Românilor aruncați acolo fără vină și când sute și mii sângerau de pe urmele internării și ale răsboiului, când dreptatea o făceau baionetele jandarmilor cu pene de cocoș în pălărie, împotriva oricărei încercări de siluire vrăjmașă, a izbutit să-și impună candidatul în persoana românului dârz și harnic: Dr. Vasile Suciu. Solemnitatea investirii noului mitropolit a avut loc în castelul regal din Sinaia la 15 Noemvrie 1919, cea dintâi în România întregită, când I. P. S. S. a amintit că, dela Atanasie Anghel, făuritorul Unirii religioase cu Roma, și până la dânsul nici un arhiereu român unit nu s'a mai găsit în fața unui Suveran român. Fiind vorba de un interval de două sute de ani și mai bine, I. P. S. S. raportează că nici fericitul Atanasie nici urmașii lui în scaunul mitropolitan n'au ținut porunca ce-i dete, la plecarea sa din București (22 Ianuarie 1698), patriarhul Ierusalimului, Dositeiu, de a face slujba bisericească în slavonește ori în grecește, iar nici de cum în românește. Și cel dintâiu Rege al tuturor Românilor a răspuns că bine au făcut mitropoliții uniți cu Roma că n'au ascultat porunca aceea. Consacrarea noului mitropolit, în ziua de 1 Ianuarie 1920 la Blaj, aveà să fie un eveniment tot atât de memorabil, participând pentru întâia oară la o solemnitate ca aceasta a bisericii unite, pe lângă reprezentanții Consiliului Dirigent în frunte cu d-l Iuliu Maniu, unii membrii ai guvernului regal din București, d-l N. Iorga, întâiul prețedinte al Camerei tuturor Românilor și, înaintea tuturora, fostul moștenitor al Coroanei Române, Principele Carol. După declarația bărbătească a noului mitropolit: « Idealul meu a fost, este și va fi să-mi fac datorința », reprezentantul Familiei Regale aveà să aducă un omagiu din cele mai strălucite ce s'au adus vreodată Blajului pentru contribuția lui așà de importantă în marea operă a regenerării noastre naționale. Norocos, fiindcă vedem că se verifică neîncetat, a fost reprezentantul Casei Domnitoare și în partea din urmă a cuvântării sale inspirate, unde vizează persoana noului mitropolit: « Elev al Blajului, crescut în sufletul și în credințele de aici, veți ștì să duceți mai departe măreața operă a premergătorilor ». Și dacă ne gândim la marile înfăptuiri ale acestui mitropolit: întemeierea orfelinatului, ridicarea atelierelor necesare instrucției profesionale a orfanilor din răsboiu, colectele entuziaste pentru Institutul Recunoștinței naționale, în sprijinirea cărora I. P. S. S. își rezervă, de obiceiu, partea leului, donând anual câte 100.000 lei, înființarea celui dintâiu ordin de călugărițe chemat a se ocupà exclusiv de instrucția și educația copilelor noastre, dobândirea prin intervenția făcută la Roma pe seama Românilor uniți a bisericii minorite din Cluj — trebuie să admitem că cuvintele citate nu sunt vorbe de curtoazie, ci exprimă purul adevăr. Impresionat, precum se vede, de toate aceste fapte al I. P. S. S., care și până acuma îl ridică în șirul marilor noștri ctitori de așezăminte, d-l N. Iorga l-a caracterizat așà de lapidar în denumirea ce i-a dat de: *Vasile Vodă.*

A doua înscăunare de episcop unit e a P. S. S. Dr. Alexandru Nicolescu la Lugoj. E cunoscută din cele precedente activitatea de misionar bisericesc și politic desvoltată cu atâta îndemânare de părintele Al. Nicolescu. Scaunul episcopal al Lugojului a devenit vacant, în urma transferării P. S. S. Episcopul Frențiu din acest scaun în cel văduvit, prin moartea episcopului Radu, la Oradea. Vestea numirii sale l-a ajuns la Obreja, unde se găseà în sihăstria sfântă a mânăstirii de maice de acolo. Tânăr, cult și muncitor, lumea așteptà cu tot dreptul ca noul chiriarh să aducă tronului său o nouă și neașteptată strălucire. Cu ocazia investirii sale de episcop, aveà să aducă o luminoasă mărturie a patriotismului său încercat, spunând că acesta e o virtute creștinească și numele său adevărat este: evlavia patriotică. Evlavia ce o nutresc copiii față de părinții lor, aceasta o datorăm și noi patriei și Suveranilor cari o cârmuesc. Cuvinte tot atât de vibrătoare aveà să rostească noul arhiereu cu ocazia consacrării sale de episcop în catedrala din Blaj la 18 Iunie 1922, când, citând

celebrele cazuri ale popoarelor catolice, mai ales cel irlandez şi polon, apoi cuvintele Papei Benedict XV care în ora tragică a lumii, adică în timpul marelui răsboiu, a spus că naţiunile nu mor, — arată că însuş Sfântul Scaun Apostolic al Romei îl învaţă să-şi iubească neamul acum întregit în hotarele sale etnice şi naturale, «pe cât i-a îngăduit necesitatea de fier a împrejurărilor vitrege». Cuvintele acestea din urmă dovedesc că noul chiriarh e deplin conştient că noi şi de aici înainte mai avem oarecare revendicări de ordin naţional. E posibil ca Episcopul Lugojului să se fi gândit tocmai la cazul nenorocitului său Banat, trunchiat în două printr'un hotar nedrept şi nefiresc. Ceeace impresionează însă cu totul deosebit în cuvântarea aceasta şi în atâtea altele ale P. S. S. este avântul

Fig. 324. Covorul Sfintei Mitropolii din Blaj cu vulturul deasupra cetăţii Sionului, ţesut de ţărance din Sarasăul Maramureşului, sub conducerea domnişoarelor Mihályi, după desenul făcut de marele pictor Octavian Smigelschi în 1900, la 200 de ani dela Unirea religioasă a Românilor Transilvăneni cu Roma. După acest covor s'au confecţionat în timpul din urmă mai multe. Unul a fost donat de pelerinii români Papei Pius al XI-lea al Romei, în anul sfânt 1925 şi astăzi împodobeşte sala solemnă de audienţe a Papei de lângă biuroul său.

religios deosebit, înălţimea şi puritatea serafică ce străbate atâtea din aceste pagini. Ce frumoasă e comparaţia bolţii cereşti cu un «imens clopot de cleştar, cu soarele drept limbă, ce bate clipe de lumină»! Sau paralelismul dintre circulaţia sângelui în corpul nostru şi cea voită de Tatăl Ceresc în ordinea supranaturală ca omul ieşit din mâinile Lui, întors din rătăcire prin Fiul Său, să se împreune în lumea aceasta în mod mistic prin sfânta împărtăşanie, iar în cealaltă în chip real prin viziunea fericitoare cu Dumnezeu. Pentru a da o idee de felul cum ştie să se ridice P. S. S. dela cele văzute la cele nevăzute, reproducem acì câteva rânduri din pastorala sa de Crăciunul anului 1924:

« Vreți să fiți, dragii mei, supuși credincioși ai lui Hristos? Atunci trebuie să știți că, în fiecare împărăție, sunt *legi*. In împărăția lui Hristos sunt poruncile, regulile și sfaturile pe care le găsiți în evanghelie ca rostite de gura înțelepciunii Tatălui, adecă de împăratul nemuritor al veacurilor Isus Hristos. Ţinerea acestora, chiar și a celor mai mici și neînsemnate este pentru tine un lucru de onoare.

In fiecare împărăție sunt *dări* ce trebuie plătite cu drag. Mucenicii și-au plătit darea sângelui pentru legea lui Hristos. Tu vei plătì legea ta, înfrânându-ți patimile, pornirile rele, suferind cu răbdare durerile și necazurile vieții.

In fiecare împărăție sunt *bani*, și fiecare ban poartă chipul împăratului. Banii tăi în împărăția lui Isus sunt faptele bune. Banii nu sunt toți de o potrivă. Sunt bani de aur, argint, aramă. Dar și banul cel mai mic poartă chipul împăratului. Tot așà și faptele tale bune și cele mai mărunte să poarte chipul lui Hristos, adecă pe toate, și cele mai mari să le faci cu gând curat, de dragul lui Hristos și vor aveà preț înaintea lui Dumnezeu ca și banul văduvei din evanghelie.

Fiecare împărăție și țară își are *culorile sale naționale*. Culorile împărăției lui Hristos sunt «albe» și «roșii», culoarea nevinovăției și a dragostei. Griji să nu pătezi acest steag prin fapte potrivnice curățeniei și dragostei de Dumnezeu și de aproapele.

In fiecare împărăție este o *oaste înrolată sub steagul împăratului*. In împărăția lui Hristos suntem ostași cu toții, unii ca simpli gregari, alții ca ofițeri și șefi sub căpetenia noastră dumnezeiască Isus Hristos; dar de scutit nu e nici unul. Ostășie e viața noastră pe pământ, zice Scriptura, împotriva trufiei vieții, poftei ochilor și îmbuibării trupului, împotriva duhurilor întunerecului. Să nu ne lepădăm de jurământul de credință față de căpitanul nostru ceresc Isus Hristos.

In fiecare armată este cuvânt de ordine, «*parolă*». Parola noastră să fie numele lui Isus. Lozinca noastră să fie: Isuse, pentru tine trăiesc, pentru tine mor.

Iată, iubiților mei fii, ce înseamnă a fi supuși loiali ai împăratului veacurilor, Isus Hristos, ce înseamnă a ne închinà lui, ca unul Domn și Dumnezeu: Domnul meu și Dumnezeul meu»!

(Din Pastorala de Crăciun a P. S. S. Episcopului Alex. Nicolescu în « Unirea », Blaj, anul XXXIV No. 51—52 din 20—27 Decemvrie 1924, pag. 5).

Aveà, deci, dreptate ministrul de atunci al cultelor, d-l C. Banu să-și concretizeze impresiile dobândite, cu ocazia consacrării acestui arhiereu, în forma « stâlpilor de foc », chemați să lumineze în besna existenței noastre, atât de mult cufundată în materie, sau d-l Dr. Caius Brediceanu, ministru plenipotențiar al țării noastre în America de Sud, care, deși fiu credincios al bisericii ortodoxe, recunoaște partea de merit a bisericii unite în « occidentalizarea » clerului și poporului nostru, ba chiar și în emanciparea bisericii surori de sub epitropia celei pravoslavnice sârbești din Banat.

Nu intră în cadrele acestor pagini studiul amănunțit al vieții interne bisericești propriu zise: predici, cateheze, mărturisiri, cuminecări, în legătură cu misiunile populare la sate sau cu exercițiile spirituale pentru preoți la centrele eparhiilor, nici activitatea asociației preoților adoratori ai euharisticului Isus, nici menținerea vechilor școale confesionale secundare (Blaj-Beiuș), nici crearea de noui Academii Teologice, nici întemeierea de noui organe eparhiale: «Vestitorul» în Oradea și «Curierul Creștin» în Gherla; nici înființarea institutului de editură «Sf. Unire» din Blaj sau de librării în Gherla și Lugoj; sau reorganizarea ordinelor călugărești — deși sunt probleme multiple și foarte interesante din punctul lor de vedere. Amintim numai *sinoadele* arhidiecezane și cele diecezane care în România întregită se țin în alte cadre și cu alte perspective de viitor decât sub vechiul regim unguresc. Sunt memorabile, din acest punct de vedere, cuvintele rostite de noul mitropolit, Dr. V. Suciu, la deschiderea sinodului arhidiecezan la Blaj în 11 Iunie 1919:

«...Prin înfăptuirea României întregite, visată de părinții noștri, la a cărei înfăptuire biserica noastră românească unită și mai ales arhidieceza noastră își are partea de frunte, prin trezirea conștiinței naționale și prin lățirea culturii românești, biserica noastră a ajuns într'o situație nouă, fericită. Farul ei luminos, care până acum luminà numai între strâmtele granițe ale Ardealului, de acì înainte trebuie să-și reverse binefăcătoarea lumină departe-departe chiar și peste granițele românismului ca, văzând oamenii faptele noastre cele bune, să preamărească pe tatăl nostru cel din ceruri.

...Nu ne înspăimântă persecuţiile, cărora vom fi supuşi, căci avem o puternică chezăşie: viaţa bisericii noastre de două sute de ani. Dacă în răstimpul acesta, atât de bogat în suferinţe şi când am avut atâtea piedici, rostogolite în cale, noi nu numai că n'am sucombat, ci am făcut progrese frumoase, acum, când suntem stăpâni în ţara noastră şi când ni se promite egală îndreptăţire şi autonomie bisericească deplină, tăria internă a clerului şi a bisericii noastre, dacă îi vom adaoge şi alte mijloace neavute în trecut, va evoluà în deplină strălucire». (« Unirea », Blaj, anul XXIX, No. 120—121, din 14 Iunie 1919, pag. 2—3).

Dintre hotărîrile mai însemnate luate în acest sinod arhidiecezan amintim următoarele pe care şi le-au însuşit în totul şi celelalte sinoade diecezane dela Orade, Gherla şi Lugoj.

In şedinţa VI a Sinodului Arhidiecezan ţinut în zilele de 11, 12 şi 13 Iunie 1919 la Blaj, între altele s'a hotărît:

1. Infiinţarea unui Seminar Central şi a unei Facultăţi de teologie pe lângă una din Universităţile noastre.

2. Referitor la organismul autonom bisericesc cu participarea elementului mirean, sinodul decide:

a) Mitropolitul să instituie o comisie mixtă compusă din preoţi şi mireni, care să fie îndatorată a compune un proiect de Statut. Acest proiect va fi supus unui congres autonomic spre desbatere şi fixare definitivă.

b) In ce priveşte sfera de competenţă a organismului autonom, aceasta să se extindă numai asupra afacerilor materiale şi culturale bisericeşti, cu excepţia alegerii arhiereilor.

c) In acest organism $^2/_3$ sunt preoţi şi $^1/_3$ mireni.

3. Sinodul doreşte încheierea unui Concordat.

4. Inmulţirea stalelor canonicale pentru ca să poată intra şi preoţi căsătoriţi.

5. Să se facă paşii de lipsă ca credincioşii bisericii noastre de pe teritoriul Vechiului Regat, din Basarabia şi Bucovina, să fie trecuţi sub jurisdicţia mitropolitului de Alba Iulia şi Făgăraş.

6. Sinodul cere 2 episcopii noui. (« Unirea », Blaj, anul XXIX, No. 124 din 18 Iunie 1919, pag. 2—3).

Sunt remarcabile şi sinoadele celorlalte eparhii. De exemplu al Gherlei, întrunit la 3 Septemvrie 1919, sub luminata conducere a P. S. S. Episcopului Dr. Iuliu Hossu. Din 1882 Gherla nu mai văzuse o întrunire preoţească asemenea acesteia. E de toată frumuseţea cuvântarea de deschidere a episcopului care e, în adevăr, o « cântare a libertăţii spre viaţă ». Cât de înălţătoare sunt cuvintele P. S. S. despre Statul care e « acum al nostru »!

In sinodul dela Lugoj, ţinut în vara aceluiaş an, P. S. S. Frenţiu pune cu curaj apostolic problema unirii bisericilor noastre româneşti, arătând că această unire nu se poate face decât pe temeiu de doctrină religioasă şi în spiritul celei mai desăvârşite iubiri creştineşti, în stare să aducă toate jertfele. Din partea sa declară: « Sunt gata pentru unirea bisericilor noastre româneşti — în orişicare moment să renunţ la scaunul episcopesc şi să mă retrag în vreo mânăstire sau, dacă mai marii bisericii vor crede de bine, sunt gata a primì orice slujbă în administraţia bisericească sau în păstorirea sufletelor. Şi voiu fi fericit să servesc Mântuitorului nostru Isus Hristos şi iubitului meu neam românesc chiar şi în cel mai părăsit sat ». Propuneri de acestea arhiereşti nu s'au mai auzit la Români din timpul fericitului întâiu mitropolit al Românilor uniţi, Alexandru Sterca-Şuluţiu.

Ca un episod caracteristic al zilelor de tranziţie din primul an de stăpânire românească, merită o menţiune şi congresul preoţilor români uniţi din Cluj în luna Maiu 1919, cerut cu insistenţă de presă şi prezidat cu multă demnitate de păr. protopop al Clujului, Dr. E. Dăianu. Hotărîrile fiind aceleaşi ca ale sinoadelor diecezane, nu insistăm asupra lor. Cu acest prilej s'a tipărit şi un ziar special « Solia zilei ». Deşi acest congres n'a fost urmat de altele, nu i se poate tăgăduì însemnătatea. El a discutat, în cadre mari şi solemne, toate chestiunile ce frământau atunci clerul şi poporul nostru şi — aceasta mai ales — a dat prilej preoţilor, din cele patru dieceze unite care până atunci nu se întruniseră niciodată în număr aşà de mare, să se întrunească şi să se cunoască mai deaproape. Congresul a fost călduros salutat din partea fraţilor ortodocşi. In numele clerului din vechiul Regat a cuvântat păr. diacon Dr. Nic. Popescu, iar în numele clerului ortodox ardelean, profesorul de teologie, Dr. N. Bălan. Acesta a declarat, în aplauzele tuturor, că « nu s'a împărţit Hristos în

mijlocul poporului românesc, ci a rămas și ieri și azi și rămâne deapururi acelaș ». Chiar despre reprezentanții străluciți ai bisericii unite spune că-i reclamă pentru neamul întreg, fiindcă din luminile lor toți ne-am împărtășit. E de notat că, mai înainte, părintele președinte al congresului unit salutase congresul preoților ortodocși întruniți la Sibiu cu două cuvântări care au făcut ocolul presei pentru frumusețea și actualitatea ideilor ce exprimase. (Sunt publicate și în broșura păr. Dăianu, « Două corăbii »). Sunt remarcabile observațiile atât de juste făcute de orator la « vâlvătaia focului mondial » al războiului despre ura, patimile și ambițiile omenești care au contribuit într'o măsură mai largă la săparea prăpastiei dintre cele două biserici, decât dogmele « invocate numai ulterior ca să acopere, ca niște odăjdii sfințite, urâciunile patimilor omenești ». Deaceea amintește cu toată convingerea « porunca lui Hristos despre iubirea lui Dumnezeu și a aproapelui care nu sufere mai multe interpretări și este mai presus de toate ».

Vizite canonice încă s'au făcut în toate eparhiile neasemănat mai multe și mai binecuvântate decât sub regimul vechiu. Episcopii și sfetnicii lor se pot deplasà mai cu înlesnire, fiind primiți pretutindeni cu cinstea cuvenită, cu dragoste mișcătoare din partea fiilor duhovnicești, cărora le aduc cu prisosință mângâierile credinței. Din punct de vedere național, constatăm cu bucurie că PP. SS. LL. în aceste vizite ating mai cu seamă comunele întru câtva înstrăinate de sufletul neamului nostru (părțile secuești în arhidieceză și cele sătmărene, în eparhiile de Orade și Gherla) pentru a readuce cu totul la matca neamului șuvițele desprinse și rătăcite de la ea. S'ar puteà scrie — precum s'au și scris — volume întregi numai despre câte o singură vizită canonică. Dar apoi despre atâtea! Din datele ce avem la îndemână, reținem, bunăoară, că numai în eparhia Gherlei P. S. S. Iuliu între anii 1919 și 1926 a vizitat 749 de parohii și filii, cercetându-și astfel pe toți credincioșii. In aceste locuri a îndeplinit funcțiuni bisericești, predicând, mângâind pe cei bolnavi, pe invalizi, pe orfani și pe văduve. Nu se poate spune de cât folos sufletesc sunt aceste călătorii apostolice! P. S. S. a găsit mijlocul să treacă chiar dincolo de granițele eparhiei și ale țării noastre, ducând mângâieri dumnezeești în dulcea noastră limbă românească și fraților români în Maramureșul cehoslovac.

VECHI BISERICI DE LEMN DIN EPARHIA ROMÂNĂ UNITĂ A GHERLEI

Fig. 325. Biserica din Budești (jud. Maramureș), clădită în 1643

Fig. 326. Biserica din Rozalia (jud. Maramureș), construită în 1717

Paralel cu aceste vizite canonice, P. S. S. Iuliu a înființat personal în mai multe comune despărțăminte ale Astrei și biblioteci populare, contribuind astfel într'o largă măsură la ridicarea culturală a țărănimii din tot cuprinsul eparhiei, dar mai cu seamă la aprofundarea

culturei românești în cercuri largi. In total, sub îndemnul și inspirația directă a P. S. S. s'au constituit societăți culturale românești în 427 de comune. Nu sunt irelevante nici alte date statistice privitoare la această înfloritoare eparhie. In ultimii zece ani (1918—1928), P. S. S. a hiro-

Fig. 327. Biserica din Apșa de jos construită în 1561 (Maramureșul cehoslovac)

Fig. 328. Biserica din Sarasău (jud. Maramureș), clădită la 1700, anul Unirii cu Roma

tonit în total 186 de preoți. Școala normală unită de băieți a dat un număr total de 153 de învățători, iar cea de fete, în acelaș timp, 284 de învățătoare.

In legătură cu vizitele canonice să nu uităm pelerinajele cele mai numeroase și mai bine organizate

Fig. 329. Biserica din Apșa de Mijloc (Maramureșul cehoslovac), edific. în 1440 (a doua)

Fig. 330. Biserica din Cuhea (jud. Maramureș), datând dela 1718

din întreaga noastră provincie mitropolitană, aproape toate sub controlul și supravegherea personală a P. S. S. Iuliu. Astfel e pelerinajul la mânăstirea Bicsadului, jud. Satu Mare; la mânăstirea Niculei, jud. Someș; la mânăstirea Moiseiului, jud. Maramureș și la Strâmbul jud. Someș. Pentru a puteà

participà personal la aceste pelerinaje de atâta însemnătate pentru viața religioasă a mulțimilor, P. S. S. a fixat pentru fiecare loc de pelerinaj alt și alt hram. Astfel hramul Bicsadului e sărbătoarea Sfinților Apostoli Petru și Pavel (29 Iunie). Al. Niculei e Sfânta Mărie Mare (15 August). Al Moiseiului

Fig. 331. Biserica din Ieud (jud. Maramureș), cea mai veche din acest istoric ținut românesc (1364)

Fig. 332. Biserica din Călinești (jud. Maramureș), ridicată în 1695

e Sf. Mărie Mică (8 Septemvrie). Al Strâmbului e ziua Crucii (14 Septemvrie). La aceste pelerinaje vin credincioși din toate unghiurile eparhiei și chiar de peste hotare. Indeosebi la Bicsad

Fig. 333. Biserica din Bârsana (jud. Maramureș), 1806

Fig. 334. Biserica din Apșa de Mijloc (întâia) (Maramureșul cehoslovac), clădită în 1428

și Moiseiu vin mulți credincioși din Cehoslovacia. Cei ce vin la Nicula variază anual între 25—30 de mii. La Bicsad și Moiseiu vin cam 5—15 mii de credincioși. Aceste fapte grăesc dela sine. Ajung să fie semnalate.

Dar arhiereii nu numai au făcut, ci au primit ei înşişi vizite. Unele foarte înalte. In ordine cronologică, cea dintâi este vizita fostului principe moştenitor Carol care, la începutul lui Aprilie 1919, cercetează Sibiul, apoi Alba Iulia şi Blajul. Aici cuvântarea frumos ticluită cu învăţături biblice potrivite schimbărilor politice mari de atunci şi rostite cu puterea fascinătoare a episcopului Radu l-a impresionat în chip cu totul deosebit pe principe, care într'un interview acordat ziarelor româneşti din Sibiu (Patria şi Renaşterea Română) recunoaşte farmecul unei « revelaţii ». Ceva mai târziu, la sfârşitul lui Maiu 1919, aveau să vină pe pământul Ardealului desrobit de ei, înşişi Suveranii noştri iubiţi MM. LL. Regele şi Regina. In Oradea, ei au fost oaspeţii episcopului unit Radu care a fost mândru că i-a putut primì în casa sa adevărat românească şi n'au fost nevoiţi să fie găzduiţi în străini. La Blaj, regele Ferdinand pune cu bucurie piciorul pe pământ, fiindcă aici e de atâtea veacuri « farul culturii româneşti, mai cu seamă bisericeşti », fiind încredinţat că « Blajul cum a dat până acum, va da şi în viitor pilda aceloraşi sforţări ». La Gherla P. S. S. Iuliu le prezintă

Fig. 335. Biserică din Maramureş

nu expresia, ci însuşi sufletul celor şase sute de mii de credincioşi şi cinci sute de preoţi, precum şi al institutelor şi al instituţiilor din cuprinsul eparhiei sale, ca omagiu de veşnică credinţă, supunere fiască şi dragoste neprihănită. MM. LL. au dus din această Gherlă vestită, înainte de a devenì reşedinţa arhiereilor uniţi din părţile de miazănoapte ale Ardealului, pentru straşnica ei închisoare, amintiri care nu se uită. Deaceea, când a răspuns mai târziu unei telegrame omagiale trimisă din Sinod, Regele Ferdinand a zis: « Urările aşà de călduroase ce P. S. Voastră îmi aduceţi în numele eparhiei Gherla le-am primit cu cea mai sinceră bucurie, cât mai este vie în amintirea mea călduroasa primire ce mi s'a făcut acolo ». Trecând mai târziu în toamna anului 1923 Regele nostru neuitat şi prin Banat, a fost salutat cu tot entusiasmul la Lugoj de P. S. S. Alexandru Nicolescu vorbind acesta foarte avântat despre cultul patriei, înălţat de biserica al cărei reprezentant este la culmea unui adevăr dogmatic, canonizat prin exemplul sublim al Fecioarei de Orleans. Altă vizită distinsă în aceste centre a fost aceea a primului nunţiu apostolic al României, Excelenţa Sa Francesco Marmaggi care, vizitând Transilvania, a descălecat mai întâiu la Blaj, această « mică Romă ». Din cuvântarea pe care n'o cunoaştem în textul ei original, ci numai după un rezumat palid redat într'un ziar local, desprindem convingerea luminoasă ce şi-a format Excelenţa Sa de-

spre viitorul strălucit al bisericii unite. In numele Sfântului Părinte, nunțiul apostolic exprimă nădejdea că, dintre popoarele Orientului, cel dintâiu care se va bucurà de «unitatea spiritului întru legătura păcii» are să fie poporul nostru. Dar călătoria acestui distins oaspe străin, și atât de binevoitor nouă, se remarcă și prin alte momente caracteristice. La Lugoj, cuvântul cel mai mișcător îl are pentru regretatul protopop ortodox, Dr. G. Popovici, fost vicepreședinte al Senatului, precum la Orade nu uită să viziteze acasă, la patul suferințelor, unde erà doborît de schijele bombei criminale dela Senat, pe P. S. S. Episcopul ortodox Roman Ciorogariu. «Prota» ortodox din Lugoj spuneà în memorabilul său discurs că a căutat întotdeauna « legăturile cordiale între bisericile creștine». Răspunzând nunțiul, arată că, deasupra tuturor întâmplărilor și vicisitudinilor istoriei, trebue să se înalțe dragostea lui Isus, care nu cunoaște desbinări și granițe. Ea singură poate deslega marile probleme de după răsboiu. Ea va face ca lumea învrăjbită să se îmbrățișeze din

Fig. 336. Biserica nou construită în Hășmaș, jud. Someș

nou. Să trăim după preceptele acestei iubiri care e legătura desăvârșirii (vinculum perfectionis), după cuvântul Apostolului. Alt ideal nu poate aveà acest neam decât unirea sufletească prin unitatea credinței. Pentru acest ideal merită să ne sacrificăm chiar viețile. Nunțiul îmbrățișează apoi cu dragoste frățească pe protopopul ort. al Lugojului. (Vezi « Sionul Românesc », Lugoj, a. VIII No. 16—18 din 15 August 1921 p. 71). Și nu putem uità nici cuvintele ce a rostit în Satu Mare despre M. Sa Regina Maria, precum și despre o « altă Marie », regina ceriului și « Maica Domnului, pe care așà de mult o cinstește poporul român ».

Și fiindcă suntem în seria momentelor de tot felul, să nu uităm a înregistrà și pe acela dela 15 Octomvrie 1922, cu ocazia încoronării. Cu această ocazie, arhiereii uniți au publicat *Pastorala Incoronării*, una din cele mai frumoase pagini din istoria noastră contimporană, în care « coroana română » e privită drept simbol și garanție a unității și demnității noastre naționale, un simbol al grijii și solicitudinii părintești față de supuși, al înțelepciunii și prudenței în ocârmuire, al prosperității obștești și mai presus de toate al consolidării și propășirii neamului românesc pe calea măririi. In unele cercuri a făcut anume rea impresie că arhiereii uniți n'au intrat în biserica încoronării la actul religios al acesteia, ci potrivit canoanelor proprii

în acelaş timp au oficiat şi ei slujba religioasă în acelaş scop, asistând însă cu toţii la înăl-

Fig. 337. Academia Teologică din Gherla

ţătorul act al încoronării civile. Pentru această atitudine foarte corectă şi conformă legilor şi ca-

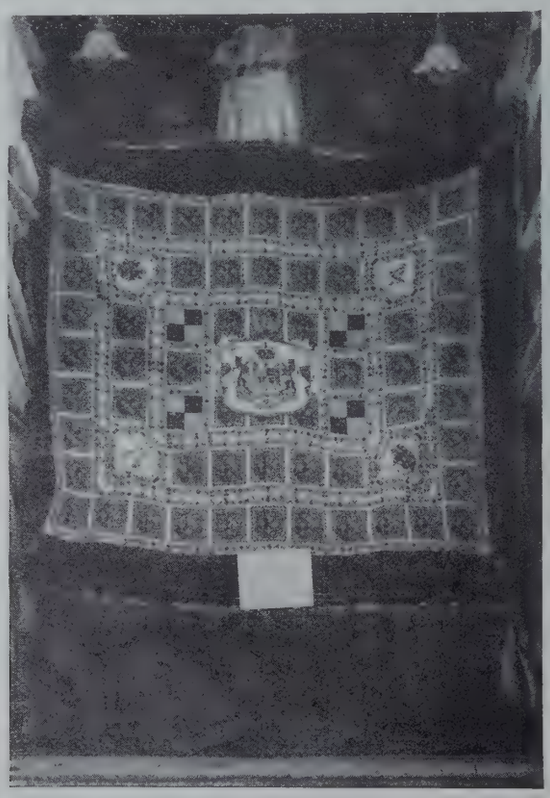

Fig. 338. Pristolnicul, reprezentând la mijloc Emblema României întregite, lucrată cu evlavia şi iscusinţa vechilor noastre domniţe de D-na Alexandru Hossu Longin din Deva, donată bisericii Incoronării din Alba-Iulia, precum spune inscripţia arhaică de o rară frumuseţe

noanelor, o parte a presei a atacat pe arhierei, bănuind curăţenia sentimentelor lor româneşti. Ba

s'a găsit un senator să învinuiască banca prelaților uniți de patriotism mai redus de cât cel dovedit de « marele Hoge și marele Rabin ». După ce a dat I. P. S. S. mitropolitul Vasile Suciu toate lămuririle cuvenite, ministrul agriculturii și al domeniilor, Al. Constantinescu, a exprimat regrete în nu-

Fig. 339. Tâmpla bisericii parohiale din Gherla

mele guvernului pentru felul cum un senator majoritar înțelege să trateze această ilustră bancă și să afirme cu tărie că « simțimintele patriotice ale Românilor de dincolo de Carpați, ori de ce credință ar ține ei, au fost adeseori puse la grele încercări, dar niciodată nu s'au desmințit ».

Fig. 340. Biserica din Sârbi (jud. Maramureș), datând dela 1532

Fig. 341. Mânăstirea din Giulești, 1695 (jud. Maramureș)

Pare că însăș Pronia Cerească a voit ca în zilele acestea, când o umbră de răceală și neîncredere s'a lăsat între frații de acelaș graiu și sânge, să se deschidă un mormânt « altar de veghe a românismului de pretutindeni » — lângă granița de Nord a țării. E mormântul leului dela Șișești, părin-

tele Dr. Vasile Lucaciu. Depunând în numele M. Sale Regelui insemnele marelui cordon al ordinului « Steaua României » pe sicriul lui, primul ministru Ion I. C. Brătianu își aduce aminte cu duioșie de eroul care « a îmbărbătat neamul nostru în vremea celor mai aprige frământări și a celor mai mari realizări ». « Deaceea, zice mai departe primul ministru, numele său va rămâne pe veci legat de realizările mărețe pentru care a luptat fără preget și fără șovăire ». Tot așà de avântat vorbește despre acest prooroc al neamului d-l O. Goga care caracterizează pe acest « popă din Șișești » cu cuvintele: « mândru ca un senator roman, frumos ca un cardinal de pe vremea renașterii italiene ».

Un moment plin de frământări a fost și votarea *legii cultelor* în Martie 1928. Proiectul de lege, în forma sa inițială, cuprindeà două articole și anume 9 devenit 11 și 45 devenit 47 privitor la soarta

Fig. 342. Biserica românească din Curitău, edificată în 1923—4 și consacrată de P. S. S. Episcopul Iuliu Hossu la 5 Oct. 1924

averilor bisericești în cazul trecerii credincioșilor dela un cult la altul. Se prevedeà, la început, împărțirea acestor averi în proporția numărului celor trecuți, eventual chiar lichidarea totală a acestor averi. Alarmați de această formulă, episcopii uniți au dat o scrisoare pastorală colectivă către toți credincioșii, invitându-i să facă rugăciuni și procesiuni pentru liniștea bisericii. Socotindu-se ca o demonstrație, s'a cerut amânarea lor, — lucru care s'a și făcut. Dar nu pretutindeni. Impotriva noului ordin arhieresc care oprià procesiunile organizate cu prilejul legii cultelor, pe a lor răspundere credincioșii uniți din câteva parohii (Tg. Mureș, Cluj, Aiud, Gherla ș. a.) au organizat totuș asemenea procesiuni. In Cluj, grație cumințeniei conducătorilor nu s'a întâmplat nici un incident. In Tg. Mureș însă s'au petrecut lucruri regretabile (odăjdii și prapori sfâșiați, cruci sdrobite ș. a.) pentru care cel dintâiu a exprimat regrete însuș ministrul cultelor de atunci, d-l Alexandru Lapedatu. D-sa are de altcum meritul nepieritor de a fi găsit cu rară abilitate soluția cea dreaptă a acestei spinoase chestiuni.

L-a ajutat în această grea sarcină spiritul generos al legislației române care, în articolul 50 din legea persoanelor juridice de drept privat, prevede limpede intangibilitatea averilor acestor persoane (întreprinderi industriale, comerciale, etc.). Nu puteà, deci, să nu prevadă aceeaș intangibilitate noua lege a cultelor pentru averile unor persoane juridice de drept public, cum sunt parohiile. Deaceea e explicabilă bucuria ce exprimă a doua scrisoare pastorală a acelorași episcopi cari, după ce fac o reprivire asupra celor întâmplate, exclamă creștinește: « Lăudat fie Domnul pentru toate ! » Prin atitudinea lor împăciuitoare, arhiereii uniți au înlesnit nu numai aducerea unei legi așà de însemnată ca aceea a cultelor, ci au asigurat liniștea, pacea și deci posibilitatea de progres a acestei țări.

La 31 Maiu 1928, s'a sărbătorit cu mare fast jubileul de *o sută de ani dela întemeierea liceului din Beiuș*, a doua reședință a episcopilor români uniți din Oradea. A fost o serbare de proporții gigantice

Fig. 343. Noua biserică românească din filia Câmpia, construită în 1925/26

cum n'a văzut încă Biharea. Pe lângă reprezentanții guvernului, parlamentului și autorităților de Stat, au participat la aceste serbări și reprezentanții bisericii surori, un foarte mare număr de foști elevi, cari au defilat, apoi generalul Berthelot, șeful misiunii militare franceze în România ș. a. O afluență atât de mare, încât sălile acestui orășel s'au dovedit prea strimte pentru a cuprinde în ele atâta mulțime. Serbările au avut loc în curtea și piața destul de încăpătoare a orășelului. Aici, sub cerul liber, a cântat corul elevilor și elevelor sub măeastra conducere a încercatului profesor I. Bușiția. Aici au cuvântat din partea școalei jubiliare, directorul Camil Selagianu, profesorul Dr. Const. Pavel, autorul monografiei istorice a acestor școli, iar în numele guvernului au vorbit d-nii miniștri: Dr. C. Angelescu și Al. I. Lapedatu. D-l Angelescu, ministrul instrucțiunii, a constatat, cu acest festiv prilej, « acțiunea bisericii asupra școalei » atât în principatele române, cât și mai ales în Ardeal. Deaceea d-sa alătură cu tot dreptul numele ctitorului acestui liceu de acela al mitropolitului ortodox A. Șaguna, precum lângă apostolul ardelean Gh. Lazăr,

deşteptătorul vieţii naţionale din Muntenia, pomeneşte pe marele organizator al vieţii culturale din Moldova: Gh. Asachi. Ministrul cultelor, d-l Al. Lapedatu, e fericit să constate, după 25 de ani, că n'a greşit, în tinereţele sale, când într'un raport către Academia Română arătà cum unirea cu Roma s'a făcut « din interese naţionale şi culturale româneşti ». Verificând, după o viaţă aşà de bogată în studii şi experienţe ca a d-sale, afirmaţia de atunci, observă: « Acum 25 de ani, când făceam afirmaţia arătată, eram tânăr, aşà încât cuvintele mele puteau fi considerate prea avântate. Deatunci a trecut însă un sfert de veac, timp în care cercetările mele istorice mi-au confirmat că nu spuneam decât cel mai incontestat adevăr. Şi astfel, constatând că nu m'am înşelat, pot face astăzi aceleaşi afirmaţii. Căci dacă trăim în plină tradiţie culturală, dacă se pot serbà centenare de acestea culturale la Blaj, Beiuş, Bucureşti şi Iaşi, se datoreşte urmărilor pe care Unirea cu Roma le-a avut pentru viaţa noastră culturală. Din aceste urmări s'au împărtăşit zeci de mii de pregătitori ai luptei mari pentru desrobire ».

Sunt foarte mişcătoare şi nu se vor uità niciodată cuvintele P. S. S. Episcopului ortodox român din Oradea, R. Ciorogariu, despre aspectul rustic, dar aşà de sănătos românesc al şcoalelor din Beiuş, în opoziţie cu « atilele » din somptuoasele şcoale ungureşti dela Orade şi Seghedin. P. S. S. justifică astfel participarea sa personală la aceste serbări: « Eu n'am avut fericirea să fiu elevul acestei şcoli, dar în calitatea mea de episcop, ţin să depun prinosul recunoştinţei bisericii mele pentru generaţiile crescute în această românească şcoală. Să cinstesc memoria arhitectului ei, S. Vulcan, şi a urmaşilor lui cari o desvoltară. Să evoc memoria eroilor anonimi, pilduitori ai zilelor de astăzi, cari au fost profesorii acestei şcoli. Să cimentez legătura misiunii culturale cu fratele meu întru Hristos, Episcop Valeriu, şi cu îndrumătorii de astăzi ai acestui liceu pe urmele tradiţiilor mari ale înaintaşilor noştri ». Adevărul acestor cuvinte arhiereşti îl ilustrează statistica pe 70 de ani (1850—1920), făcută de P. C. Sa Dr. Gh. Ciuhandu, reprezentantul episcopiei ort. române din Arad, în cuvântarea sa ocazională, arătând că din 1500 preoţi sfinţiţi în acest timp la Arad, cel puţin 449 (aproape o treime!) au trecut prin liceul dela Beiuş. Deaceea cuvântul P. C. Sale nu e un salut convenţional, ci un cinstit şi loial prinos de recunoştinţă, adus în numele bisericii surori. Aveà dreptate d-l general Traian Moşoiu să vorbească de o zonă culturală românească, creată de marele arhiereu Samuil Vulcan înainte cu o sută de ani, precum în zilele noastre, cu arma în mână, aveà s'o creeze, sub raport politic, în veci neuitatul întregitor al neamului nostru, Regele Ferdinand I. (Vezi *Vestitorul*, Oradea, a. IV, No. 11—12 din 1—15 Iunie 1928).

Să nu uităm apoi că, la Blaj, sub patronajul I. P. S. S. Mitropolit Vasile, an de an se prăsnueşte amintirea zilei de 3/15 Mai 1848 în cadrele unei sărbători naţionale la care participă mii de şcolari dela toate şcoalele secundare ale ţării. Apreciind importanţa educativă a acestor serbări, reprezentanţii guvernelor au ţinut cu fiecare prilej să asiste, să încurajeze această iniţiativă şi să găsiască atâtea cuvinte de recunoaştere a idealurilor acestui orăşel.

INCHEIERE

Acestea sunt în linii generale câteva momente din viaţa bisericii româneşti unite cu Roma, în ultimii zece ani, cu deosebită privire la contribuţia acestei biserici pentru consolidarea noului nostru Stat românesc. In toate manifestaţiile clerului şi poporului acestei biserici am văzut nu numai inima lui de bun român, cum spunea marele rege întregitor de neam Ferdinand I, ci şi — în mod indirect mai mult — sănătoasa ei organizaţie internă, graţie căreia a fost capabilă să satisfacă nu numai nevoile duhovniceşti ale credincioşilor ei, ci să vină şi în ajutorul Statului în împrejurări de multe ori aşa de grele. Rămâne să găsească de aici înainte mijlocul de a face să înflorească din nou ideea religioasă la Români. Aceasta va fi misiunea ei în viitor.

Anexăm, pentru a aveà cât de cât o privire generală asupra întregii biserici unite din România întregită, la aceste pagini, şi următoarea notă:

Biserica ruteană unită în ultimii zece ani. Credincioşii Bisericii rutene unite au aderat la actul Unirii ce s'a făcut în anul 1918, în Alba Iulia şi în Cernăuţi, dar văzând că rămân mai departe sub jurisdicţia episcopiilor din Polonia, Ungaria şi Cehoslovacia, au stat sufleteşte la îndoeală. Ştirile răspândite de agitatorii străini că, în România, Biserica ruteană unită nu va fi recunoscută

de Stat, au împiedecat unirea sufletească a Rutenilor uniți. Unirea aceasta a Rutenilor uniți cu România datează de când Sf. Scaun din Roma a dispus, în ziua de 7 Martie 1922, ca acești Ruteni să fie scoși de sub jurisdicția episcopiilor străine, numind pe Mons. Clemente Zlepco administrator apostolic al tuturor Rutenilor uniți din România. Credincioșii Bisericii rutene unite au înțeles, că, prin acest act, Sf. Scaun din Roma a recunoscut alipirea tuturor acestor credincioși la Statul Român. Dela această dată a început o eră nouă și în viața Bisericii unite rutene. Administratorul apostolic a dat ordin să se pomenească Regele României în sf. Liturghie, ordonând totodată respectarea sărbătorilor Regale și Naționale, lucru pe care fostele autorități bisericești străine nu-l făcuseră. In luna lui Iulie 1922 a făcut administratorul apostolic vizite canonice în Bucovina; în luna Septemvrie 1922 în jud. Maramureș și Satu Mare, îndemnând pretutindeni pe credincioși la iubirea patriei noui. La fiecare vizită au participat și șefii autorităților Statului, ceeace a contribuit mult la strângerea legăturilor între credincioși și Stat, deoarece credincioșii au văzut că toate știrile răspândite de agitatori sunt neadevărate. Tot așà de mult a contribuit la unire și faptul că administratorul apostolic a dispus ca teologii ruteni uniți să nu mai urmeze studiile în străinătate, ci să studieze la Academia teologică română unită din Blaj.

Mult a ajutat în această privință I. P. S. S. Vasile Suciu, mitropolit în Blaj, primind bucuros pe teologii ruteni uniți, deasemenea d-l Zenovie Pâclișanu, director general al Ministerului Cultelor, propunând ca referent, un ajutor pentru întreținerea teologilor în Seminariile teologice din România, neavând Biserica ruteană unită mijloace pentru plata costului de întreținere a teologilor ei, fiind acești teologi întreținuți în străinătate fără plată. Preoții crescuți în seminariile române unite au învățat nu numai limba română, ci și iubirea Statului românesc, ceeace au să propovăduiască și ei credincioșilor lor. Credincioșii, văzând că s'a normalizat viața bisericească, au început a reclădì bisericile nimicite în timpul răsboiului mondial, au început a cumpărà clopote pentru biserici, fiind ele luate de armata austriacă. Astfel, în anul 1923 au fost reclădite bisericile din Câmpulung, din Clitad, Cacica și din Sadagura. In anul 1924 a fost reclădită biserica din Davideni, jud. Storojineț. In anul 1925 s'a reclădit biserica din Satu Mare. In anul 1926 au fost clădite bisericile noui din Vrânceni și din Valea Vișăului; s'a reclădit biserica din Cuciurul Mare și casa parohială din Cacica. In anul 1927 biserica din Livada, din Suceava, din Vijnița și casa parohială din Cernăuți. In anul 1928 s'a clădit biserica nouă din Hliboca și au început reclădirea bisericii din Cernăuți. Multe biserici sunt încă nereclădite, dar credincioșii bisericii rutene unite au nădejde că Statul Român îi va ajutà spre binele bisericii și al țării (Comunicarea Monsegnorului *Clemente Zlepco*, administrator apostolic în Siret).

Aduc viile mele mulțumiri următoarelor persoane pentru prețioasele informații ce au binevoit a-mi da la redactarea lucrării de față:

PP. CC. LL.: Dr. Iacob Radu, prelat papal, vicar general al eparhiei unite, și Petru Tămăian, canonic, Oradea; Dr. Ambrosiu Chețianu, vicar general arhiepiscopesc, canonic, Blaj; N. Munteanu, directorul episcopiei și Dr. N. Brânzeu, canonic, Lugoj,; Dr. N. Flueraș, Fr. Hubic și Dr. Aloiziu L. Tăutu, profesori la Academia Teologică, Oradea; Ludovic Vida, camerar papal, paroh, Carei; Gheorghe Mureșan, canonic onorar, paroh, Moftinul Mic, jud. Sălaj; Pamfil Ossian, paroh-protopop, Roșiori, jud. Satu Mare; I. D. Silaghi, paroh, Valea Vinului, jud. Bihor; Aug. Dănilă, profesor de liceu, Baia Mare; Dem. Cionca, protopop onorar, paroh, Bârseul de jos, jud. Sălaj; Victor Pașca, paroh, Lăpuș, jud. Sălaj; Alexandru Achim, paroh-protopop, Băsești, jud. Sălaj; Dr. Virgil Băliban, secretar episcopal, Gherla; Ariton M. Popa, protopop, Reghin și Eliza Dr. Pavel, directoarea liceului de fete, Beiuș.

17 Aprilie 1929

Fig. 344. Mersul la biserică — Fot. E. Fischer

BISERICA REGNICOLARĂ EVANGHELICĂ C. A. (CONFESIUNEA DELA AUGSBURG), IN CEI DIN URMĂ ZECE ANI

DE

MAX TSCHURL

Biserica regnicolară evanghelică, de confesiunea dela Augsburg, din România, se compune astăzi din cinci părţi, şi anume din comunităţile evanghelice din:

Vechiul Regat cu Dobrogea	48	comune	cu	17.764	suflete
Banatul	15	»	»	18.448	»
Basarabia.	126	»	»	69.056	»
Bucovina	30	»	»	21.283	»
Transilvania.	294	»	»	238.979	»

adică la un loc, în cifre rotunde, din 500 de comune cu 370.000 suflete.

Istoria acestor grupe în parte este foarte deosebită.

Comunităţile evanghelice din Vechiul Regat sunt, afară de cea din Bucureşti, de proaspătă origine (după 1800) şi stăteau până la răsboiu sub consiliul superior bisericesc dela Berlin, cea din Bucureşti sub ocrotire austriacă, iar mai de mult sub cea suedeză. Câteva comunităţi, ca Azuga şi Buşteni se aflau într'o legătură contractuală cu fosta biserică regnicolară evanghelică din Transilvania; la fel şi Bucureştii, cu privire la unul din cei doi preoţi. In aproape toate comunităţile se întâlnesc Saşi Ardeleni, Germani din Reich, Elveţieni, Austriaci, Unguri, ca şi Germani naturalizaţi în România, şi pe-alocuri Ruşi şi Olandezi.

Germanii colonizaţi în satele Dobrogii şi trăitori pe un teritoriu lung de peste 120 km. au venit de vreo 55 de ani, cei mai mulţi din Rusia de sud şi în număr mai mic din Austria. Cei dintâi se trag din Germanii din Posen, Palatinat şi Suabia, ai căror părinţi au imigrat în Rusia de sud pe la 1815. Comunităţile bisericeşti evanghelice din Vechiul Regat şi Dobrogea erau strânse în « Uniunea sinodală a comunităţilor evanghelice dela Dunărea de jos ».

Comunitățile evanghelice din Banat, făcând parte înainte din Ungaria, au imigrat aici dela 1711 și mai ales dela 1720. Câteva comunități au fost înființate abià pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Intemeierea comunităților germane a avut loc în deosebi sub împăratul Iosif II. Coloniștii veneau din Baden și Würtemberg. Mai târziu au venit coloniști în câteva locuri și dintre Sașii Zipsului, din Ungaria nordică. Comunitățile aparțineau districtelor montane ale Bisericii evanghelice luterane și ungare. Afară de două comunități bisericești de limbă slovacă, toate celelalte sunt germane.

Colonizarea sistematică a Basarabiei și a celuilalt teritoriu dela Nordul Mării Negre cu Germani (din Hessen, Suabia, Franconia, Prusia) a fost hotărîtă printr'un ucaz al țarului Alexandru I din 1804. In Basarabia însăș, unde au fost colonizați în mare majoritate Germani evanghelici, colonizarea s'a făcut din 1814 până la 1842. Biserica evanghelică luterană din Basarabia erà supusă consistoriului evanghelic din Sf. Petersburg. In ea nu sunt decât comunități germane.

Comunitățile evanghelice din Bucovina apar numai după ocuparea austriacă din 1774. Colonizarea însemnată de meseriași, mineri și plugari germani din Germania, Austria, Transilvania și Zips s'a făcut pe la 1786. Numărul protestanților a crescut curând și prin rămânerea în țară a soldaților liberați și prin funcționari. Evanghelicii au primit deplina egalitate de drepturi prin patentul împărătesc dela 1861. Ei și-au dobândit o constituție bisericească proprie în 1891, după care formau « Senioratul galițian răsăritean al Bucovinei C. A. » și erau supuși consiliului bisericesc superior din Viena.

Cea mai veche din cele cinci grupe amintite la început este biserica evanghelică a Transilvaniei. De vreme ce ea a alcătuit punctul de cristalizare al înmănuncherii lor și a hotărît astfel situația de drept a întregii biserici, e nevoie, pentru înțelegerea desvoltării din cei din urmă zece ani, să se fixeze mai precis mersul acestei grupe. Sașii Transilvaniei sunt Franconieni dela Rin, mai ales din ținutul Luxemburgului de astăzi, imigrați aici în secolul al XII-lea, sub regele Geza II, la chemarea lui; Sașii din Țara Bârsei și-au înființat comunitățile sub Ordinul cavalerilor germani (1211—25). Toți acești coloniști germani aveau încà din vremea catolică și drepturi bisericești, și în întâiul rând alegerea liberă a preoților și decima preoților, o oarecare scutire de puterea episcopală și unirea în « capitule » proprii. Când a pătruns Reforma în țară, toate comunitățile germane și puținele comune ungurești de pe pământul Sașilor, au trecut la luteranism, după ce Iohann Honterus (1498—1549) pregătise și răspândise prin cuvânt și scris noua învățătură, și universitatea națiunii săsești, reprezentanța politică cea mai înaltă a Sașilor, hotărîse că Reforma urmează să se aplice potrivit « Statutului bisericesc al tuturor Germanilor din Transilvania », dat de Honterus la 1547. Pe acest temeiu s'a ales în 1553 întâiul episcop evanghelic și prin aceasta biserica evanghelică se constituià definitiv. Deoarece Transilvania, liberă dela 1538 de Ungaria, ajunsese un principat aparte sub supremație turcească, hotărîrea și în treburile bisericești se găsià în mâna adunării provinciale ardelene; ea a hotărît în cursul secolului al XVI-lea egala îndreptățire a bisericii reformate, evanghelice, romano-catolice și unitare, care, pe lângă autonomia dată fiecărei biserici, a avut confirmarea solemnă în 1653 din legea țării a așà numitelor aprobate. După o nouă încercare, respinsă de contrareformă la sfârșitul secolului al XVI-lea, Transilvania a fost în secolul al XVII-lea, sub principi reformați, un adăpost al libertății religioase, acordată iară prin diploma leopoldină (1691), când provincia a ajuns sub stăpânirea Casei de Habsburg și a renunțat la supremația turcească. In lupta grea cu contrareforma, adusă de stăpânirea Habsburgilor, împotriva legii țării, și care urmărià să deà bisericii catolice o situație privilegiată, biserica evanghelică și-a menținut poziția juridică și, deșì adesea împinsă îndărăt și prigonită, ea s'a mântuit din aceste urmăriri mai tare lăuntric și împuternicită printr'o nouă constituție, până când vechea stare de drept a fost confirmată în 1790—91 prin legi ale adunării provinciale. După noui regulări de către guvernul din 1807, ea și-a câștigat, în legătură cu avântul național care a adus după 1825 idei noui în Ungaria și Transilvania, vechea autonomie și și-a dat în 1861 o constituție sinodală presbiterală, ale cărei principii se păstrează și astăzi. Apărată în vechea egală îndreptățire și autonomie prin articolul 43 al legii ungurești din 1868, trecerea la România a supus-o legii cultelor din 1927.

In schimb regimul cel nou — precum s'a spus — a adus înmănuncherea la un loc a vechei biserici regnicolare transilvănene cu grupele evanghelice din Vechiul Regat, Banat, Basarabia și

Bucovina, iar răposatul rege Ferdinand I a confirmat la 16 Aprilie 1927 noua constituție bisericească făurită în Noemvrie 1926, pentru această nouă biserică regnicolară evanghelică C. A. din România. Pentru toți autoritatea superioară bisericească este astăzi consistoriul regnicolar evanghelic C. A. din Sibiu, iar reprezentanța cea mai înaltă și corpul legislativ, congresul bisericesc general, care se adună din când în când, întreaga biserică regnicolară evanghelică cu episcopul evanghelic din Sibiu în frunte, care ca șef al unei biserici de peste 200.000 de suflete e membru de drept al Senatului român.

Titularul actual al demnității episcopale (dela 1906) e episcopul dr. Friedrich Teutsch. Popor și biserică simt ca o pronie de sus, că tocmai acest bărbat le-a fost dat să le poarte prin încurcăturile răsboiului și ale revoluției, cu braț puternic și cu inimă și minte neșovăitoare, la starea de astăzi de creație, care clădește cu fața la viitor. Erà nevoie, într'o vreme așà de sbuciumată, de iscusința și de priceperea de viață a vârstei, de menținerea cu credință în ceeace a ajuns istoric, și totodată de înțelegerea epocii schimbate cu desăvârșire și a generației în curs de creștere, erà nevoie înainte de orice de puterea de avânt a episcopului ca să se zămislească cele noui fără să se piardă legătura cu trecutul. Erà nevoie nu mai puțin și de acea curtenie, care i-a câștigat sufletele tovarășilor de neam și de credință nou veniți. Cine cunoaște minunata elocință a episcopului, care se coboară în inimi ca un ton de orgă și ca un sunet de clopot, simte întregul farmec al personalității lui, care răsfrânge raze calde din casa marelui părinte, fostul episcop dr. G. D. Teutsch, și din propriul cămin. Nu e sarcina acestor rânduri să arate partea de creație și de faptă, în conducere și îndrumare, pe care episcopul o are în toate domeniile bisericești, școlare, științifice și sociale. Amintesc numai cele trei lucrări din timpul de când e episcop: volumul al treilea al « Istoriei Saților », operă comună a tatălui și fiului, dusă până la începutul timpurilor noui; « Istoria Saților » într'un singur volum, care tratează în încheiere întâmplările răsboiului; « Istoria bisericii evanghelice din Transilvania », în două volume, despre care dr. G. A. Schuller scrie în Omagiul « Biserica regnicolară evanghelică C. A. din Transilvania cu uniunile bisericești evanghelice alipite, din vechea Românie, Banat, Basarabia, Bucovina, decanatul ungar » — care i s'a înmânat episcopului la împlinirea a 70 de ani (16 Sept. 1922) ca dar de onoare — că această lucrare de căpetenie a episcopului « strânge într'o mare imagine tot ceeace el a cercetat și gândit vreme de ani despre desvoltarea noastră bisericească — un monument care va rămâne al puterii lui de creare, al spiritului și iubirii de popor și de biserică. E o danie spirituală atât de bogată cum nici un episcop n'a făcut încă bisericii noastre. Cea mai bună unitate de măsură pentru însemnătatea ei e faptul că Academia prusiană de științe a ales pe episcopul nostru, în legătură cu apariția acestei lucrări, ca membru corespondent al secției filozofice-istorice (27 Iulie (1922) ». Un mare număr de decorații fac și ele dovada prețuirii și stimei de care se bucură episcopul atât în țară cât și în străinătate.

Fot. Guggenberger

Fig. 345. Episcopul bisericii evenghelice Dr. Friedrich Teutsch

Am arătat că istoria grupurilor evanghelice deosebite din vechea Românie și Dobrogea, Banat, Basarabia, Bucovina și Transilvania e cu totul deosebită. Cu totul deosebită a fost situația lor de drept. Nu putem în cadrul acestui studiu s'o urmărim pe fiecare în parte. Vrem să vorbim numai de situația de drept a ultimilor zece ani de când grupurile deosebite s'au alipit la vechea biserică regnicolară din Transilvania. Fiecare din ele și-a dat seama la timp că trebuià să intre într'o organizație bisericească existentă mai mare, care e în măsură, datorită situației juridice și autorității,

și să priceapă și să apere interesele grupurilor nouvenite. Ele au găsit această organizație bine închegată în cuprinsul României întregite, în biserica regnicolară ardeleană C. A. Nu erà vorba de o contopire a nouilor grupuri cu biserica regnicolară, ci numai de o alipire cu păstrarea neatârnării și a caracteristicii istorice a fiecărui grup. Erà prin urmare la mijloc o alipire complet benevolă. Rămâneà și rămâne la voia fiecărei comunități să execute alipirea sau nu. Ceeace biserica regnicolară ardeleană a putut să ofere, în timpul critic de tranziție, grupurilor bisericești nou alipite sau fiecărei comunități, a fost paza credinței luterane, a limbii, a intereselor materiale ale pregătirii preoților și învățătorilor, a averii, într'un cuvânt a tot ce pune la adăpost, viața comunității răslețe și a întregii biserici. Această pază erà înrădăcinată în Statutul bisericesc al bisericii regnicolare ardelene; căci o garanție deplină pentru menținerea mai departe nemicșorată și nevătămată a acestei situații autonome de drept a bisericii evanghelice se găsià în hotărîrile adunării naționale dela Alba Iulia din 1 Decemvrie 1918. Punctul III, al acestor hotărîri, garantează libera îndreptățire, autonomia deplină și libertatea confesională pentru toate confesiunile din Stat. Garanția aceasta e cu atât mai prețioasă cu cât și grațiosul cuvânt al Maiestății Sale, fostului Rege Ferdinand, a întărit hotărîrile dela Alba Iulia, adică libertatea bisericii și a școlii și sprijinirea tuturor bunurilor culturale și economice. Aceasta a avut loc în palatul regal din București la 30 Ianuarie 1919, cu prilejul primirii unei delegații a Consiliului Național german-săsesc pentru Transilvania, care a înmânat Regelui și Guvernului central declarația de alipire la România Mare a poporului săsesc, de bună voie hotărîtă la Mediaș, la 8 Ianuarie 1919.

Prin Decretul Regal No. 3631 dela 11 Decemvrie 1918, s'a dispus, sub luare de cunoștință și având ca bază hotărîrile dela Alba-Iulia, unirea definitivă a teritoriilor alipite, cu România, și prin Decretul Regal No. 3632 dela 11 Decemvrie 1918 s'au luat de către guvern măsurile necesare. Prin urmare Regele, ca singurul factor constituțional de atunci, a luat cunoștință și prin aceasta a sancționat hotărîrea dela Alba-Iulia fără nici o restricție. Prin aceasta, egala îndreptățire și autonomia bisericii regnicolare evanghelice erau asigurate și garantate, și nu mai erà nevoie decât de un act legislativ pentru codificarea acestor garanții. In răstimp, Germanii altor grupuri, în parte înainte în parte după, făcuseră și ei declarația solemnă de alipire.

Ținând socoteală de aceste stări schimbate, biserica evanghelică din Transilvania și-a dat în Iunie 1920 o nouă constituție bisericească prin convocarea corporației legislative, a congresului bisericesc. Ea erà ridicată pe vechiul fundament (cuprinzând întregul popor și menținând străvechea legătură legală dintre biserică și școală), dar pe o mai largă bază democratică. Nouă erà încadrarea cuprinzătoare a îngrijirii bunei stări și sănătății între credincioși, în biserică, nouă orânduirea supravegherii școlilor prin specialiști, nouă orânduirea dreptului electoral și a alegerilor, în care li s'au acordat și femeilor drept de vot activ și pasiv. Nouă erà înainte de toate posibilitatea alipirii acelor comunități sau reuniuni bisericești evanghelice care se găsiau în afara Transilvaniei. Pentru ele se puteà, dacă se alipiau bisericii din Transilvania, să se ia prin convenții și legi speciale dispoziții cu derogare dela constituția bisericească.

In acest cadru de drept public și de constituție bisericească s'a săvârșit la răstimpuri scurte alipirea celor patru grupe amintite la biserica evanghelică transilvăneană. N'are nici un rost să discutăm acì convențiile în parte, și să enumerăm dispozițiile care se depărtează de constituția bisericească. Pentrucă desvoltarea ulterioară, așà precum vom arătà-o, a dus la o constituție bisericească comună unitară. Prin această desfășurare și prin opera constituției bisericești din 1920 « biserica a ajuns atotcuprinzătorul loc de apărare și loc de păstrat avuțiile poporului nostru, închizând în sine vremelnicul și veșnicul, cu putere să-și întindă acțiunea conservatoare și înviorătoare chiar peste granițele, din vechi obișnuite, și asupra tuturor tovarășilor de credință și de naționalitate, care până acum i-au stat departe, dar astăzi au fost chemați la noi de Dumnezeu, stăpânul nostru, prin marea schimbare din ultimul timp ». Și pentru Stat această îmmănunchiere bisericească a tuturor evanghelicilor germani înseamnă cea mai bună soluție; căci el are un mare interes să împiedece, pe o cale așà de frumoasă, care împacă pe toți, ca un număr nu neînsemnat de cetățeni să graviteze bisericește în străinătate (spre Germania, Rusia, Austria, Ungaria). Pe acest temeiu episcopul bisericii regnicolare a întreprins apoi, cu știința și cu ajutorul și din partea autorităților Statului, marea lui operă a vizitației bisericești generale în ținuturile alipite.

El a cercetat până acum comunitățile evanghelice din Vechiul Regat, din Dobrogea, Banat și Bucovina.

Desfășurarea ulterioară a stării de drept este pe scurt următoarea: In Februarie 1924 Ministerul a cerut un memoriu despre modificările aduse dela 1919 constituției bisericii evanghelice. Consistoriul a răspuns la 26 Februarie 1924. Ministerul și-a făcut observațiile sale la 13 Iunie acelaș an. Anteproiectul legii cultelor, trimis pentru arătare de părere la 28 Martie 1925, n'a putut să treacă prin Parlament în forma de atunci.

In răstimp, chestiunea unei constituții bisericești comune și unitare cereà înăuntrul bisericii să se ia o hotărîre. Nu se puteà fără pagubă pentru biserică să se aștepte, nu se știe cât, apariția legii cultelor. Astfel noua constituție bisericească s'a desbătut și primit, cu considerarea în întregime a cererilor guvernului, în ședința a cincea a celui de al 32-lea congres bisericesc dela 12 Noemvrie 1926 (J. B. R. 5300/1926). Consistoriul a înaintat constituția bisericii evaghelice votată legal în unanimitate, în text tipărit german și român, Ministerului Cultelor, cu rugămintea să capete înalta aprobare regală care e cerută de constituția Statului. Consistoriul atrăgeà atenția că dispozițiile cerute de înaltul guvern au fost primite fără restricție și astfel aprobarea n'ar aveà de ce să întâmpine nici o piedecă. Noua constituție, așà încheie consistoriul, trebuie să ne dea baza și cadrele de creștere în spirit patriotic, în aceeaș măsură, a unor aderenți credincioși ai credinței evanghelice și a unor buni cetățeni, și de colaborare la buna înțelegere a cetățenilor între ei (J. 5425 dela 29 Noemvrie 1926). Prin adresa No. 52.552 dela 22 Decemvrie 1926, Ministerul își face observațiile sale. Ca urmare a unora dintre ele, expresiile « constituție » și « lege » sunt schimbate în « statut organic » și « regulament ». Aprobarea regală a urmat la 16 Aprilie 1927 (tipărită în « Monitorul Oficial » No. 93 dela 30 Aprilie 1927, p. 5874).

In felul acesta marea operă a constituției bisericești nou create, care ține socoteală de împrejurările schimbate din noua patrie, a fost dusă la capăt spre multa bucurie a tuturor care o așteptaseră cu mare dor. Constituția se cheamă « Statutul organic al bisericii regnicolare evanghelice, C. A. din România » și a fost publicată în foaia oficială a bisericii evanghelice « Foile Bisericești », cu circulara consistoriului dela 15 Maiu 1927 No. 2586, împreună cu acest adaus al consistoriului: « Maestatea Sa Regele a aprobat cu neînsemnate modificări orânduеala bisericească (constituția bisericească) a bisericii regnicolare evanghelice, C. A. din România, votată de al 32-lea congres bisericesc. Prin această înaltă aprobare s'a dat nu numai temelia de drept indispensabilă pentru durata neîmpiedecată și desvoltarea mai departe a bisericii noastre, dar s'a creat și faptul salutat fără îndoeală în toată biserica cu bucurie, că de acum toate părțile bisericii regnicolare, prin urmare și acelea al căror raport față de biserică erà regulat mai înainte prin convenții, s'au strâns într'un întreg tare și indisolubil. Această îmmănunchere mai strânsă ne impune tuturor serioasa datorie să năzuim cu râvnă și cu credință ca și biserica regnicolară mai mare să corespundă înaltelor sarcini pe care biserica mai mică a căutat totdeauna să le împlinească. La aceasta să ne ajute bunul Dumnezeu! In sensul prescrierilor existente, noua orânduire bisericească se aduce la cunoștința tuturor cu observația că ea intră în sensul paragrafului 114 numaidecât în vigoare. Ținând socoteală de însemnătatea deosebită pe care o are faptul, să se aducă la cunoștință într'o formă potrivită, înalta aprobare, în cadrul serviciului religios, tuturor comunităților ».

Statutul a intrat în vigoare la 2 Iunie 1927. Astfel s'a încheiat deocamdată un proces care a durat opt ani întregi (1919—1927). Autorul acestei noui orânduiri bisericești, ca și al constituției bisericești amintite din 1920, este întâiul demnitar laic al bisericii noastre, curatorul bisericesc și comitele Sașilor, doctor theologiae honoris causa, Friedrich Walbaum, care a reprezentat ca referent al consistoriului aceste proiecte în ședințele consistoriului, ale comisiilor și în plenul congresului bisericesc. A fost printre cele mai grele sarcini ale acestor opt ani de trecere, să se desfacă chestiuni adesea dintre cele mai spinoase din înlănțuirea dreptului român, austriac, rus și ungar și să se găsească drumul cel bun. In realitate, Friedrich Walbaum a fost acest om. Insușirile lui rare, cunoștințele bogate i-au dat această posibilitate. Arătăm mai jos principiile orânduelii bisericești pentru care el și-a câștigat nepieritoare merite, cu întreita împărțire în biserica locală, districtuală și generală a bisericii regnicolare pe bază presbiterial sinodală.

Bisericile locale sunt persoane juridice de drept public şi se împart în parohii independente (cu un singur preot), parohii unite (cu un paroh comun), filii (cu parohul comunităţii mame) şi comunităţi organizate din diaspora (cu un preot de diaspora). Face parte din comunitatea bisericească oricine locueşte statornic în cuprinsul ei, calitate care dă toate drepturile şi impune toate datoriile prevăzute de regulamentele bisericeşti. Parohiile au dreptul să-şi aleagă libere parohul. Corpurile reprezentative ale comunităţilor sunt: presbiteriul şi reprezentanţa comunităţii. Membrii ambelor corpuri se aleg pe şase ani şi între ei poate fi şi un număr limitat de femei. Membrii presbiteriului trebuie să fi împlinit 30 de ani, şi să fie de obiceiu părinţi de familie; ai reprezentanţei, să fi împlinit 25 de ani. Unii şi alţii trebuie să se bucure de un bun renume. Numărul membrilor presbiteriului variază după numărul sufletelor comunităţii, de la 8—28, iar ai reprezentanţei, dela 24—140. Preşedintele ambelor corpuri este parohul. Presbiteriul este o autoritate bisericească de supraveghere a şcolilor şi administrativă.

Fot. E. Fischer

Fig. 346. Dr. th. h. c. Friedrich Walbaum

Comunităţile bisericeşti se înmănunchează în districte bisericeşti. Comunităţile unite dintr'un asemenea district alcătuesc la un loc comunitatea districtuală, care are toate drepturile unei persoane juridice. Districtele bisericeşti sunt astăzi următoarele: Bistriţa, Braşov, Bucureşti, Cernăuţi, Ciuc, Cohalm, Orăştie, Reghinul Săsesc, Sebeş, Şeica, Sibiu, Tarutino, Timişoara. Conducătorul comunităţii districtuale este decanul districtului care e ales pe şase ani dintre parohi. Comunitatea e reprezentată prin consistoriul districtual şi adunarea bisericii districtuale. Din consistoriu fac parte în afară de decan şi curatorul bisericesc, şase membri clerici şi 11 laici, între cari trebuie să se găsească neapărat un reprezentant al învăţământului primar şi o femeie, după posibilitate un medic şi, dacă se găseşte în regiune o şcoală medie, şi un reprezentant al acelui învăţământ. Consistoriul districtual este autoritatea bisericească de supraveghere a şcolii şi administrativă. Preşedinte e decanul. Adunarea bisericească districtuală e alcătuită din membri de drept (consistoriul districtual, preoţi şi curator ai comunităţilor districtului, directori ai şcolilor medii evanghelice, doi reprezentanţi ai adunării districtului a învăţătorilor) şi din membri aleşi (un deputat de fiecare 500 suflete).

Toate comunităţile bisericeşti din regiunea bisericii regnicolare alcătuesc la un loc comunitatea generală a bisericii. Ea e persoană juridică, şi are dreptul să-şi dea prescripţii bisericeşti (autonomie, autodeterminare) şi să se administreze singură. Guvernul are dreptul de control în marginile legilor Statului. Toţi preoţii, predicatorii şi profesorii predicatori cari îşi exercită profesia se cheamă membri clerici ai bisericii, toţi ceilalţi, laici. Conducătorul comunităţii generale în toate chestiunile bisericeşti şi ale instituţiilor lui, ca şi reprezentantul legal faţă de terţi este episcopul, întrucât reprezentarea potrivit dispoziţiilor Statutului bisericesc nu cade în seama consistoriului regnicolar. Reşedinţa episcopului este oraşul Sibiu. Printre cele mai alese îndatoriri ale episcopului trebuie pusă vizitaţia tuturor comunităţilor şi şcolilor bisericii regnicolare. Reprezentanţele superioare pentru întreaga biserică sunt consistoriul regnicolar şi congresul general bisericesc. Din consistoriul regnicolar fac parte episcopul, curatorul bisericesc regnicolar, vicarul episcopal, şapte membri clerici dintre parohi, 14 laici, între cari un reprezentant al învăţământului mediu şi altul al învăţământului primar: iar între ceilalţi cel puţin un medic. Membrii sunt aleşi de congresul general bisericesc pe şase ani. Consistoriul este autoritatea superioară de control şi de administraţie în toate chestiunile privind comunitatea generală din domeniul

bisericii, şcolii, binelui public şi sănătăţii; autoritatea de administraţie, autoritatea cu putere de hotărîre în ultimă instanţă în chestie de conducerea bisericii. Dintre membrii săi se formează tribunalul disciplinar superior. In sarcina lui cade pregătirea propunerilor pentru congresul bisericesc, executarea hotărîrilor lui şi aducerea la cunoştinţă şi la împlinire a prescripţiilor bisericeşti şi altor ordonanţe. Alege pe toţi funcţionarii bisericii generale, cu excepţia episcopului şi a secretarului general, cari sunt aleşi de congres. Confirmă alegerea tuturor funcţionarilor bisericeşti şi şcolari. Corpul legislativ este congresul bisericesc. Membri ai congresului sunt: membrii consistoriului, decanii districtuali, curatorii districtuali, trei reprezentanţi ai învăţământului mediu, deputaţii clerici aleşi de adunarea districtuală, reprezentanţi ai învăţământului şi delegaţi laici cari nu sunt funcţionari sau pensionari ai bisericii. Fiecare district bisericesc alege câte un deputat cleric şi câte un reprezentant al bisericii. De fiecare 5000 de suflete se alege un delegat laic şi între ei şi câteva delegate femei. Congresul bisericesc e alcătuit din 120 membri. El se adună de obiceiu la trei ani odată la Sibiu.

Amănunte despre organizare se pot găsì în « Statutul organic al bisericii regnicolare evanghelice C. A. din România ».

Legea cultelor a trecut cu mici schimbări prin Parlament şi a fost publicată în « Monitorul Oficial » No. 89 din 22 Aprilie 1928. Dela regulamentul de aplicare bisericile aşteaptă îmblânzirea unor părţi, care ar fi putut fi altfel formulate.

Când se vorbeşte despre biserica germană evanghelică din ultimii 10 ani, ar trebuì în chip necesar să se vorbească şi despre şcolile ei, pentrucă din timpuri uitate acest aşezământ vital e nedespărţit legat de biserică. Deoarece însă chestia şcolară confesională are să fie tratată într'un studiu aparte ajunge dacă se constată aici că aproape fiecare comunitate bisericească e în acelaş timp şi o comunitate şcolară. Şcolile întreţinute de biserică au, potrivit caracterului comunităţii bisericeşti, limba de înţelegere germană. Comunităţile bisericeşti, afară de cinci maghiare, două române şi două slovace sunt, din punct de vedere naţional, toate naţionale. Dreptul înfiinţării şi întreţinerii de şcoli confesionale e recunoscut şi prin legea cultelor, art. 14.

După lămuririle de natură istorică şi juridică de până acum poate ar fi nevoie de o scurtă privire asupra raportului dintre Stat şi biserică. Art. 22 al Constituţiei româneşti vorbeşte de biserica ortodoxă dominantă şi despre întâietatea pe care o are biserica unită faţă de celelalte culte, dar acelaş articol acordă tuturor cultelor o libertate şi o ocrotire egală din partea Statului. Constituţia stabileşte astfel între Stat şi biserică raportul numit în dreptul bisericesc « puterea bisericească a Statului ». El nu e prin urmare nici raportul unei «biserici de Stat», care e în stare să politicizeze întreaga biserică, şi deaceea a fost părăsit şi în Vechiul Regat, nici raportul de « biserică liberă în Stat liber », cum s'a încercat de pildă în Franţa, dar nu s'a putut menţine în furtuna răsboiului, ci raportul unei solidarităţi organice între Stat şi biserică. E recunoaşterea deplină că « nu există autoritate decât dela Dumnezeu » şi că « fiecare e supus autorităţii ». Biserica aduce Statului neprețuite şi neînlocuite servicii în creşterea morală a cetăţenilor, aşezând o temelie legilor care urmăresc crearea unei ordine sociale sigure, prin întărirea voinţei libere pentru această ordine. In schimb biserica are şi ea nevoie pentru ocrotire şi împlinirea poruncilor ei, atât înăuntru cât şi în afară, de ajutorul Statului şi al organelor lui executive. Această datorie a Statului faţă de biserici este deopotrivă în înţeles, cu acel jus protectionis şi jus advocatiae din dreptul general bisericesc creştin, prin urmare cu dreptul de ajutor al bisericii şi cu dreptul să fie chemat de biserică spre pază şi apărare. Biserica se supune la rândul ei de bună voie controlului Statului prin care se garantează încadrarea bisericii în ansamblul lui. In temeiul acelui jus supremae inspectionis, pe care îl are, Statul poate să controleze oricând dacă biserica n'a jignit în exercitarea drepturilor acordate de constituţia lui, ordinea publică, bunele moravuri, drepturile de organizare ale Statului. In general se poate spune că raporturile dintre Stat şi biserica noastră sunt de aşà fel că o liberă desvoltare a bisericii evanghelice este cu putinţă. Acest fapt îmbucărător se datoreşte în ultimă analiză îngăduinţei şi stimei pentru cei de o altă credinţă pe care poporul românesc le are în problemele religioase şi bisericeşti.

O imagină tot aşà de îmbucurătoare prezintă raportul bisericilor între ele. Domneşte între biserici cea mai bună înţelegere. Una arată celeilalte pricepere şi consideraţie. Netoleranţă reli-

gioasă sau încălcări bisericeşti nu se întâlnesc. Bisericile iau parte reciproc la festivitățile lor speciale: jubileuri şi alte serbări, învestiri ale demnitarilor ş. a. Bisericile surori protestante (reformată, unitară şi luterană) se sprijină una pe alta în domeniile cele mai deosebite, aşà de pildă îşi pun la îndemână casele de rugăciune pentru serviciul religios, lucrează în comun în chestiunile bisericeşti şi şcolare. Buna înțelegere între Stat şi biserică şi între biserici laolaltă se arată binefăcătoare, chiar şi curat exterior, la aşà numitele vizitații generale bisericeşti ale episcopului nostru. La primirea episcopului în diferitele comunități bisericeşti iau parte totdeauna reprezentanți ai guvernului, ai comunei politice, adeseori şi ai armatei, ai confesiunilor reprezentate în localitate: preotul ortodox şi unit ca şi clericii romano-catolici şi rabinii precum şi reprezentanții, fireşte, ai bisericilor surori, unitară, reformată şi luterană. Toate clopotele bisericilor bat de bună venire pentru episcop şi atâtea ferestre de case ale neevanghelicilor sunt împodobite cu flori şi covoare. Lucru însemnat este că asemenea onoruri se dau de bună voie şi spontan. Această frumoasă atitudine se reazemă nici vorbă pe reciprocitate. Transilvania îndeosebi e

Fig. 347. Castelul bisericesc din Prejmăr Fot. E. Fischer

de mult țara clasică « a îngăduinței, adăpostul sigur al oricărei credințe » cum se zice într'un cântec al Saşilor ardeleni, a cărui încheiere cuprinde această dorință: « Şi întinde în jurul fiilor tăi legătura unirii ». Ca un exemplu frumos de convieţuire frăţească între biserica românească şi cea săsească cetim în lucrarea « Mitropolitul Andrei Şaguna. Monografie istorică de Dr. Ioan Lupaş, profesor la Seminarul Andreian, Sibiu 1909 », la p. 187, că Tipografia arhidiecezană tipărià în fiecare an, fără plată, programul şcolar al liceului săsesc evanghelic din Sibiu, ca semn de recunoştință că un însemnat număr de tineri români găsià învățătură în această instituţie. Intâia carte în limba românească s'a tipărit în timpul Reformei, în tiparnița, întâia din țară, înființată de reformatorul nostru evanghelic Iohann Honterus. La această înfiinţare a întâii tipografii se gândeşte cunoscutul conducător al Saşilor, Iacob Rannicher, când în lucrarea lui, « Activitatea tipografiei diecezane din Sibiu », laudă meritul episcopului, şi arhiepiscopului şi mitropolitului de mai târziu Baron de Şaguna, pentru înjghebarea tipografiei diecezane, cu vorbele, că a lovit în stâncă şi a scos în folosul poporului său izvorul culturii intelectuale şi că a făcut pentru Români în anul 1850 ceeace a realizat cu 300 de ani mai de vreme Honterus pentru Reformă şi Saşi. Această scriere a lui I. Rannicher s'a tipărit în traducere românească în numărul 17 şi 18 al « Telegrafului Român » din 1855. Iacob Rannicher, dela 1860—63 secretar al bisericii evanghelice, apoi consilier gubernial ş. a. erà altminteri unul din cei mai siguri prieteni ai Mitropolitului Şaguna. Scriitorul acestor rânduri are vreo 20 de scrisori, din colecția dr. Iulius Bielz, consilier

de secție î. p. din Sibiu, ale Arhiepiscopului Șaguna către Rannicher, din anii 1863—1868, toate scrise în nemțește. Ele dau dovada necontestată că Rannicher erà un colaborator intim al lui Șaguna, că Șaguna îl întrebà de sfat în treburile cele mai de seamă și că un număr de însemnate hârtii de Stat, în legătură cu înființarea Mitropoliei și dotarea ei ș. a. au fost redactate de Rannicher, care a avut mare înrâurire și asupra statutului organic al Mitropoliei. In privința aceasta dau aici tiparului, cu binevoitoarea învoire a dr. Bielz două scrisori care, după cuprins și formă, sunt menite să deștepte luarea aminte obștească și, pe de altă parte, arată cât de desăvârșit stăpânià scriitorul epistolar limba germană, spre binele poporului său. Pentrucă scrisorile n'au mai fost publicate, ele au și avantajul întâii tipărituri. Intâia scrisoare zice: *Prea stimate domnule consilier gubernial! Ieri am fost așà de fericit să primesc prin bunătatea tipografului Kraft scrisoarea dumitale dela 17 împreună cu actul despre autonomia bisericilor. Acest act e acum lectura mea predilectă, căci are pentru mine cel mai mare interes, pentrucă e opera dumitale și pentrucă e instructiv. Convocarea parlamentului dela Pesta are să aibă loc foarte curând și astfel împlinirea celei mai fier-*

Fot. E. Sigerus

Fig. 348. Castelul bisericesc din Prejmăr. Vedere interioară

binți dorințe a dumitale și a mea, să te văd la noi, s'ar puteà să fie în 2—3 săptămâni. Intr'aceea pot să te încredințez că până acum n'am primit nici o rezoluție gubernială a chestiei școlare rășinărene. S'ar păreà că Referentul are de gând să dosească rezoluția amintită. Domnul cu noi și cu toți curații în gând și faptă. Sibiu, 21 Octomvrie, 1866. Baron Șaguna m. p. Arhiepiscop și Mitropolit. A doua scrisoare nedatată, are următorul curpins:

Iubite prietene! Preastimate domn consilier gubernial! Iți trimit schița mea despre organizarea bisericii noastre pentru cunoștință și control al cuprinsului și traducerii germane. Pentrucă însă n'am scris ultima parte a conceptului meu, pe care o amintesc în § 08 la 12, și care privește înalta supraveghere a coroanei, te rog să-mi schițezi prețioasa părere despre aceasta. In așteptare cu toată considerația, preasincerul dumitale, Baron de Șaguna m. p. Ep. Scrisorile sunt o dovadă vie, cum prin prietenia aleasă a doi așà de însemnați bărbați s'au putut legà în acelaș timp firele dela biserică la biserică și dela popor la popor, care de atunci nu s'au mai rupt. Asemenea împrejurări ridică chestiunea bisericii și a națiunii. Articolul 22 din Constituție amintit stabilește că biserica ortodoxă și biserica unită sunt biserici românești. Prin aceasta se adevereşte caracterul național al celor două biserici. Această legătură națională e în acelaș timp pentru ambele biserici românești puntea firească spre ideea iubirii de țară, care a înfăptuit frumosul vis și înaltul ideal al Unirii într'un singur Stat a tuturor Românilor. Legate național sunt însă, numai cu o excepție, și toate celelalte biserici neromânești ale patriei. Afară de 7 comunități, celelalte 500 ale bisericii noastre sunt germane. In curgerea vremii « evanghelic luteran » și săsesc sau « german » au ajuns în biserica noastră noțiuni cu acelaș înțeles și desvoltarea bisericii noastre în ultimii zece ani a scos cu deosebire în vedere caracterul popular

german al bisericii evanghelice. Omul obișnuit, Românul din popor a zis totdeauna bisericii noastre « biserica săsească » și episcopului « vlădica săsesc ». Ceeace s'a schimbat astăzi e numai că noțiunea mai strimtă de « săsesc » trebuie îndreptată cu noțiunea mai cuprinzătoare de « german ». Nu vrem să ocolim întrebarea: Cum stă față de ideea iubirii de patrie această biserică populară evanghelică? Dăm cuvântul unui om politic român de vază, uneia din cele mai simpatice și nobile figuri ale Românilor ardeleni, prea de timpuriu plecatul dintre noi Valeriu Braniște, șef al resortului Cultelor la luarea stăpânirii Ardealului. El a rostit la o festivitate frumosul cuvânt că patriotismul n'ar puteà să fie altceva decât dragostea de pământul țării. Pentrucă noi Germanii ne iubim așà de mult țara știe că suntem și adevărați patrioți. Bărbatul acesta a spus pe nume adevărului, că iubirea de patrie într'un Stat nou e pentru minoritățile trăitoare în el o plantă gingașă, care trebuie îngrijită cu luare aminte și de cei puternici. Aici se potrivește și o vorbă a conducătorului nostru Stephan Ludwig Roth care răspunde la întrebarea, unde se găsește iubirea patriei: «Iubirea patriei nu poate să crească și să se întărească decât acolo unde poporul ia parte la guvernare, unde fiecare stă pentru

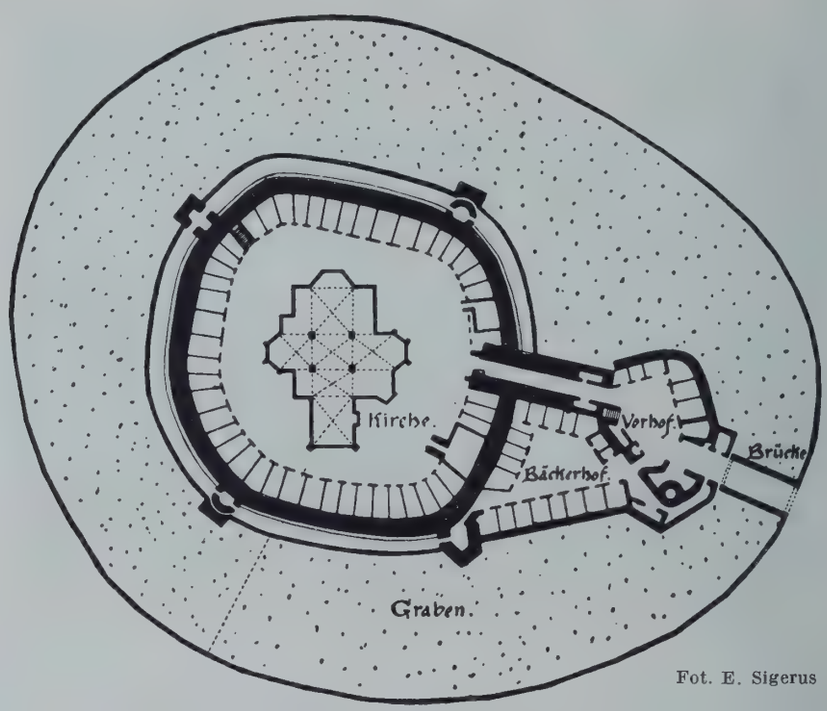

Fot. E. Sigerus

Fig. 349. Castelul bisericesc din Prejmăr. Planul

obște și unde binele general al patriei e o grijă și o îndeletnicire a tuturor ». Atunci din iubirea de pământ răsare, numai la cât de puțină lumină, iubirea de patrie. Floricica a fost sădită de noi în pământ roditor: credința față de rege și respectul legii și al dreptului sunt scrise adânc în inima poporului nostru german și a bisericii noastre evanghelice. Noi am păstrat credința, vechei și nouei patrii, în zilele grele ale răsboiului, cu bogate jertfe de bunuri și de sânge. Deasemenea nu vrem să ocolim nici o a doua întrebare: în noua patrie — cum în cea veche se întâmplà și mai des — se aude mustrarea că privim furiș spre Germania. Trebuie să răspundem cinstit. Nu privim furiș ci ne uităm cu ochii limpezi ai sufletului popular spre țara mamă germană, unde a fost leagănul poporului nostru, spre țara Reformei lui Luther, de unde ne vin grija iubitoare evanghelică și știința germană. Numai așà, cum ne-a făcut Dumnezeu, putem fi cetățeni credincioși și folositori. Numai gândul la vreun iredentism — chiar din punct de vedere geografic — ar fi o sminteală. Ne bucură faptul că în vremea din urmă legăturile dintre Germania și România — ca mai înainte — s'au îndreptat din nou. Ambele țări au multe puncte de atingere naturale spre un reciproc folos, acum în urmă pe teren economic, dar și pe altele. Vrem bucuros să fim mijlocitorii chemați ai științei și culturii germane, în credința că împlinim o sarcină populară voită de Dumnezeu.

Ca încheiere, încă un cuvânt despre partea cea mai caracteristică pe care în opt sute de ani de istorie am făurit-o ca popor al bisericii, vădită şi ochilor: burgurile noastre bisericeşti mai tari decât vremea. Cele mai vechi ajung până în secolul al XIII-lea. Ele sunt o dovadă de bărbăţia, de stăruinţa şi spiritul de jertfă al întemeetorilor, cari erau simpli ţărani, şi sunt un monument puternic de credinţă germană faţă de rege şi patrie. Figura 348, 349 şi 350 arată vederea de afară şi dinăuntru ca şi planul burgului bisericesc din Prejmăr lângă Braşov. Emil Sigerus scrie următoarele în lucrarea lui: « Burguri bisericeşti săseşti ardelene »: «In târgul Prejmăr se găseşte cel mai mare burg bisericesc din Transilvania. Cele trei ziduri cu jghiaburi de smoală şi văzători de puşti înconjură aproape în cerc vechea clădire bisericească. Zidul dinăuntru a fost întărit cu patru turnuri, din care nu mai fiinţează decât două. Intreaga întăritură erà împresurată de încă un şanţ (Graben), peste care duceà o punte de ridicat (Brücke), către singura intrare. Această intrare dădeà într'o curte anterioară întărită (Vorhof), din care ajungeai într'un gang zidit, care se puteà închide cu un grătar, în ocolul cel mai dinăuntru. In lungul zidului interior înalt de 12 m. sunt clădite odăiţe în trei rânduri şi în-

Fot. E. Fischer

Fig. 350. Castelul bisericesc din Cristian

toarse spre biserică, locuinţe în timp de răsboiu şi acum cămări şi hambare. Sub aceste odăiţe sunt pivniţe. Tot aici se află şi o moară, mişcată de un cal ». Ultima figură arată castelul bisericesc din Cristian de lângă Sibiu, pe care Emil Sigerus îl descrie pe scurt astfel: « Biserica ridicată în 1498 a fost de multe ori restaurată. Acoperişul corului e aşezat fără ciubuc, deadreptul pe zid, şi corul pare să fi fost mai înalt. Stâlpii de sprijin puşi împrejur lasă să se închipue că odinioară se găsiau acolo arcuri cu găuri de vărsat lichide fierbinţi şi peste ele un zid cu deschideri de puşti. Zidul de împrejmuire e în parte bine păstrat, ca şi acela al câtorva turnuri. Turnul dela sudul corului a fost cu mult mai mare, dacă judecăm după rămăşiţele de guri de smoală. La 1658 burgul bisericesc a fost luat de Turci ».

Castelul bisericesc a rămas un simbol până astăzi, pentru biserica evanghelică şi poporul nostru german. La început castelele acestea ţărăneşti de biserică au fost împreună cu oraşele germane întărite cu ziduri, adevărate bastioane împotriva atacurilor cumane, tătare şi turceşti. Sarcini la fel de apărare de graniţă au împlinit şi aşezările germane, istoriceşte mult mai noui, ale bisericii noastre generale de azi. După răsboiu, toamna lui 1918 a adus şi pentru noi marea prefacere. Nu ne mai găsim în ţinutul de graniţă al Statului. Pământul de munţi al Transilvaniei a ajuns în mijlocul, inima Statului român. In adânc, sarcina noastră de popor a rămas cea veche. Părinţii noştri au fost chemaţi în ţară mulţumită muncii şi cinstei lor germane. Vrem şi acum să servim patriei celei noui, cu munca şi cinstea noastră, ca germani evanghelici. Şi astăzi ca pe vremuri Statul are

nevoie de cetăţeni şi ţărani de nădejde, cari recunosc cinstit ideea de menţinere a Statului. Astăzi ca şi pe vremuri Statul are nevoie de cetăţeni muncitori, cari îşi pun totul ca să ajungă puteri de folos patriei prin hărnicie şi iscusinţă, aşà cum îi învaţă biserica lor naţională. Printre trăsăturile de căpetenie ale neamului românesc, destoinic de cultură, trăieşte un simţ ascuţit de recunoaştere a cinstei şi sentimentul de stimă faţă de munca spornică — stârnite în întâiul rând de năzuinţele culturale ale bisericilor ortodoxă şi unită. Şi iată cum se naşte pentru noi toţi, fără deosebire de credinţă şi de popor, sarcina cinstei şi a muncii în serviciul patriei comune. Această întrecere, cea mai aleasă, între naţiunile şi bisericile ţării, poate să deà cele mai mândre roade. Şi dacă uneori ne-ar cădeà greu, din neînţelegeri sau poate din încălcările puternicilor, să găsim calea bunei înţelegeri şi a sprijinului reciproc, să ne amintim de vorbele neuitatului mucenic, osândit pe nedrept şi împuşcat la Cluj, la 11 Maiu 1849, preotul evanghelic Stephan Ludwig Roth: « Sunt încredinţat că pe măsură ce chipul lui Dumnezeu va fi aşezat din nou între popoare, prin înţelepciune şi iubire creştină, în aceeaş măsură vor cântà îngerii în cer: Mărire lui Dumnezeu în ceruri, pace pe pământ şi între oameni bună învoire! Chiar dacă cele două naţiuni ale noastre sunt despărţite ca doi pomi de pârâuaşul limbilor, în înălţimea omeniei, ramurile şi crăcile se sărută, se îmbrăţişează şi îşi apleacă unul altuia, florile şi mirezmele coroanei, ca mirii mănunchiurile lor de flori ».

CULTELE MINORITARE IN TRANSILVANIA

DE

Z. STRĂJANU

In Transilvania afară de cele două biserici românești, biserica ortodoxă și biserica română-unită, se mai găsesc și următoarele culte minoritare:

Catolici	864.985
Reformați	655.685
Luterani-Sași	259.134
Unitariani	71.294
Luterani-Maghiari	30.445
Evrei	300.000
Total	2.181.543

adică 38,58% din populația totală a acestei provincii.

Credincioșii acestor culte constitue minorități, nu numai din punctul de vedere confesional, ci și din punctul de vedere etnic. Reformații, unitarianii precum și cei 30.445 luterani sunt maghiari; dintre catolici majoritatea absolută sunt maghiari iar restul șvabi (Germani) și foarte puțini de altă naționalitate. Cei 259.134 luterani supuși jurisdicției Episcopului dela Sibiu sunt toți Sași. Acest caracter etnic minoritar al cultelor amintite explică îndeajuns relațiile nu prea amicale dintre reprezentanții acestor culte și Statul român în primii ani după Unire.

Cu excepția luteranilor-sași cari dela început au arătat multă înțelegere față de situația politică schimbată și cari în adunarea națională ținută la 8 Ianuarie 1919 la Mediaș s'au declarat fățiș pentru Unirea Transilvaniei la Regatul român, autoritățile tuturor celorlalte confesiuni au avut față de noul mers al lucrurilor altă atitudine.

Atât înainte de răsboiul mondial cât și în cursul aceluia, reprezentanții mari și mici, clerici și mireni, ai cultelor minoritare, erau în majoritatea lor exponenții cei mai devotați ai politicii de desnaționalizare inaugurate și urmărite cu atâta tenacitate de guvernele dela Budapesta. In timpul Conferinței de pace dela Paris cei trei Episcopi maghiari din Transilvania au dus în Olanda, Elveția și Anglia o campanie de o extremă violență împotriva poporului românesc: memorii peste memorii au fost adresate Conferinței însăș și o mulțime de broșuri și apeluri disperate au fost răspândite în toate cercurile politice și bisericești din Occident împotriva realizării idealului secular de Unire a națiunii române. Memoriul pe care Episcopul reformat dela Cluj l-a trimis la 25 Noemvrie 1919 organizațiilor protestante din Apus termină cu următoarele cuvinte: « Frați creștini! Reformații din Transilvania se găsesc pe marginea prăpăstiei și fac apel la voi. Dacă vom fi deslipiți de Ungaria pentru a fi aruncați în brațele unui popor incult (Românii) și dacă Ungaria pe care noi am apărat-o o mie de ani va fi desmembrată, nu va fi pace pentrucă se va da naștere unui iredentism implacabil și se va creà o nouă Alsacie-Lorenă cu urmări cu mult mai funeste decât ale celeilalte. In ce ne privește pe noi, vom murì pe baricade, dar nu vom cedà. »

Acasă aceiași conducători au adoptat o atitudine de rezistență pasivă față de autoritățile românești, făcând cele mai mari eforturi ca să zădărnicească orice măsură de consolidare internă, nădăjduind că dacă viața publică se va anarhizà și dacă teritoriul desfăcut de Ungaria va fi fră-

mântat dela un capăt la altul de mişcări revoluţionare, se va zădărnicì opera Unirii. In această privinţă este deosebit de caracteristică următoarea declaraţie a fostului Episcop catolic din Timişoara (actualmente Episcop la Seghedin, în Ungaria), Iuliu Glattfelder. La mijlocul lui Octomvrie 1922 o delegaţie a « Uniunii populare catolice » s'a prezentat la acest Episcop cerându-i sprijin pentru organizarea Uniunii şi în Eparhia sa. Episcopul a răspuns textual următoarele: « Nu am nici o încredere în Uniunea populară catolică, pentrucă ea urmăreşte liniştirea spiritelor şi consolidarea ţării. Eu nu sunt pentru o astfel de activitate care ar întărì dominaţia românească. Eu sunt din contră pentru pasivitate şi pentru o acţiune care să producă prin toate mijloacele nemulţumire şi ură faţă de Statul român şi astfel prăbuşindu-se acest Stat să ajungem iarăş sub stăpânirea Ungariei milenare, al cărei cetăţean mă consider şi astăzi ».

Autorităţile româneşti, care cunoşteau perfect de bine activitatea atât în ţară cât şi din străinătate a reprezentanţilor acestor culte, au dovedit un calm care apreciat acum după 10 ani pare într'adevăr extraordinar. Guvernul francez a înlocuit pe toţi Episcopii din Alsacia-Lorena după alipirea acestei provincii la Franţa şi acelaş lucru l-a făcut şi Guvernul Republicii ceho-slovace imediat după formarea ei, deşì nici cei din Alsacia-Lorena nici cei din Cehoslovacia n'au desfăşurat nici pe departe activitatea pe care au desfăşurat-o reprezentanţii cultelor minoritare din Transilvania. Autorităţile româneşti au lăsat în slujbele lor pe toţi Episcopii şi pe toţi dignitarii bisericeşti menţinând absolut neatinse toate organizaţiile şi toate instituţiile cultelor minoritare. Chiar şi d-l Gheorghe Boroş care, invitat de guvernul maghiar a plecat la sfârşitul anului 1918 la Budapesta, fiind numit membru al Comisiei maghiare însărcinate cu pregătirea lucrărilor pentru Conferinţa de pace şi care în calitate de consilier al Delegaţiei maghiare la această conferinţă a petrecut aproape 2½ ani în Occident (Franţa, Olanda şi Anglia), desvoltând o neobosită activitate de propagandă împotriva României, s'a întors liniştit acasă la începutul anului 1921 ocupându-şi vechile slujbe de vicar al Episcopei Unitariane şi de profesor al Academiei Teologice unitariane în care calitate a fost dela început salariat de Stat. Azi acelaş domn — Gheorge Boroş — este Episcopul Bisericii unitariane din România confirmat cu Decret Regal şi plătit din bugetul Statului.

Singura măsură luată de Statul român a fost refuzul de a acordà salarii personalului bisericesc până când Episcopii nu vor oferì prin depunerea obişnuitului jurământ de fidelitate garanţia morală de a respectà în activitatea lor oficială legile ţării şi de a nu întreprinde nimic împotriva ordinei publice şi siguranţei Statului. Când Guvernul a comunicat preoţilor luterani maghiari, cari nu aveau Episcopi în România şi a căror situaţie nu puteà fi făcută dependentă de atitudinea Episcopului, că li se plătesc lefurile dacă vor trimite datele prevăzute de legea maghiară, în vigoare, preotul Gustav Kirchknopf din Cluj, conducătorul acestor preoţi, le-a trimis la 2 Iulie 1920 adresa circulară No. 51, îndemnându-i « să treacă la ordinea zilei asupra adresei Guvernului, pentrucă îşi vor primì leafa dintr'un *fond secret* numit: *fond de garanţie* » (jotállási alap).

Reprezentanţii confesiunilor minoritare, când şi-au dat în curând seama că prăbuşirea şi desmembrarea Ungariei este inevitabilă şi că nici agitaţiile din străinătate, nici svârcolirile sterile de acasă nu pot împiedecà triumful dreptăţii imanente, au început cu o uimitoare stăruinţă şi tenacitate, încadrarea organizaţiilor lor în nouile condiţii de viaţă. Activitatea cultelor minoritare a fost îndreptată dela început în două direcţii: legături cât mai strânse cu coreligionarii din străinătate dela cari aşteptau sprijin şi ajutor împotriva stăpânirii româneşti, pe care în mintea lor şi-o închipuiau brutală şi sălbatecă, şi consolidarea şi desvoltarea internă.

Cei dintâi cari au intrat în relaţii strânse cu cercurile bisericeşti din Apus şi în special cu cercurile bisericeşti din lumea Anglo-Saxonă au fost Unitarianii. Faptul acesta s'a datorit mai ales propagandei intensive făcute în străinătate de d-l Gheorghe Boroş, pe atunci vicar al Episcopiei unitariane şi care, cum am arătat mai sus, a părăsit ţara la sfârşitul anului 1918. In urma acestei agitaţii şi în urma plângerilor desnădăjduite răspândite în toate colţurile lumii civilizate a venit în ţară seria interminabilă de vizitatori şi anchetatori străini şi în mai multe State s'au organizat colecte publice pentru « salvarea » Unitarianilor din România.

In toamna anului 1919 Unitarianii dela noi au fost vizitaţi de d-l W. Hamilton Drumond, delegatul organizaţiilor unitariane, engleze şi americane. In anul 1920 au venit în ţară d-nii Sidney B. Snow, H. Joel Metcalf şi E. B. Witte, delegaţii Uniunii unitariane, cari au petrecut în ţară peste

UNIVERSITATEA DACIEI SUPERIOARE

DE

ONISIFOR GHIBU

I. INCEPUTURILE INVĂȚĂMÂNTULUI SUPERIOR IN TRANSILVANIA. PRIMELE UNIVERSITĂȚI

1. Românii ca întemeietori ai învățământului superior în Ungaria și Rusia, în secolul XV-XVII; 2. Transilvania, arenă a luptelor religioase. Ideea Universității — subordonată politicii confesionale; 3. Prima Universitate ardeleană, înființată de principele St. Báthory și condusă de Iezuiți (1581—1605); 4. A doua Universitate, la Alba Iulia, cu caracter reformat, întemeiată de G. Bethlen și pusă sub direcția lui Alstedtius (1629—1658). Influența ei asupra culturii românești; 5. A treia Universitate, la Cluj, condusă de Iezuiți (1693—1773); 6. Continuarea acesteia, în scopuri politice austriace, și atitudinea manifestată față de Români.

1. Năzuințele către cultură ale unui popor și realizările lui în acest domeniu nu sunt în funcțiune, în prima linie, de aptitudinile lui sufletești, ci de condițiile social-politice în care el este obligat să trăească, și de împrejurările externe care îi normează cursul vieții. Istoria universală ne e martoră că popoare cu o mediocră zestre sufletească, sau popoare mici, așezate de împrejurări în condiții externe prielnice de desvoltare au fost în situația de a ajunge la roluri relativ însemnate în anumite domenii ale culturii, în vreme ce altele, mai bine dotate de natură și mai mari, lipsite de liniștea necesară unei desvoltări normale și apăsate de sisteme sociale și politice nepriincioase, au fost împiedecate veacuri dearândul să dea vieții și culturii universale tributul lor prețios.

Cazul cu poporul român este din acest punct de vedere extrem de elocvent și de interesant. Popor de origină romanică, continuator al vieții romane pe un teritoriu moștenit direct dela Romani, pe care și l-a păstrat necurmat timp de 18 veacuri, acest popor înzestrat tot atât de bine de natură ca și surorile lui din Apus, a fost împiedecat până în pragul epocii contimporane de a da lumii și culturii contribuția sa personală în formele ei firești. Așezat în niște locuri periculoase, care au fost secole dearândul bulevardul pe unde s'au strecurat popoarele barbare și care au fost apoi necontenit disputate de trei popoare puternice: Turci, Ruși și Nemți — cu anexele lor ungurești, bulgărești etc. — poporul român a fost condamnat la o irosire zadarnică a forțelor sale sufletești, pe care abià ici-colo le-a putut pune, în forme improprii, în serviciul progresului general al omenirii. In schimb, în vreme ce împrejurările nu i-au îngăduit să-și dureze o cultură a sa, în rând cu popoarele vecine, mai norocoase decât el, a fost sortit să aducă prin oameni ieșiți din rândul său servicii remarcabile tocmai popoarelor care îi erau dușmane. In veacul al XV-lea, când Renașterea italiană își serbà triumful ei în Ungaria, pe tronul acesteia, ca rege, erà românul *Matia Corvinul*, patronul strălucit pentru Unguri al marelui curent de cultură europeană, care a încadrat poporul maghiar în rândurile popoarelor de cultură europeană.

« Reprezentant grandios al Renașterii italiene, el se înconjoară cu savanți umaniști, înalță palate strălucite, întemeiază biblioteci bogate... El înființează, la 1467, Universitatea din Pojon, cu patru facultăți, în care funcționează ca profesori savanți de cei mai mari, între alții și astronomul cu renume european Iohannes Regiomontanus »[1]). El întemeează și Universitatea din Buda, pe care o proiectase pentru numărul fabulos de 40.000 studenți.

[1]) Kornis Gy., Magyarország közoktatásügye a világháború óta, B-pesta 1927, pag. 2.

In secolul următor, conducător al destinelor culturale ale Ungariei este un alt român, arhiepiscopul de Strigoniu, *Nicolae Olahus*, umanistul care a creat învățământul unguresc, aducând în acest scop ordinul iezuit în țară, cu ajutorul căruia a înființat Universitatea din Tirnavia (Sâmbăta-Mare) la 1566.

In secolul XVII poporul român dă Rusiei pe organizatorul vieții bisericești și al învățământului superior, în persoana mitropolitului *Petru Movilă* dela Chiev, iar cevà mai târziu dă aceleeaș pe cel dintâiu scriitor și întemeietor de curente literare, în persoana lui *Antioh Cantemir* și pe cei dintâi savanți ruși în domeniul filologiei.

Aceste câteva exemple sunt o dovadă despre capacitatea creatoare în domeniul cultural a poporului român, într'o vreme, când popoarele vecine, ajunse mai târziu la o desvoltare relativ destul de mare, nu-și găsiau în propriul lor sân elemente de creație. Dacă împrejurările politice nu ar fi fost atât de nefavorabile, poporul care a fost în stare să dea naștere la atâtea spirite mari conducătoare, ar fi putut ajunge cu siguranță alături de celelalte popoare culte ale Europei.

2. Cercetând în paginile următoare desvoltarea învățământului universitar în Dacia superioară, cea dintâiu constatare care se impune este, că năzuințele îndelungate în această direcție au fost determinate în prima linie nu de necesitățile de desvoltare spirituală a populației majoritare autohtone a acestei provincii, ci de tendințele sociale, religioase și politice ale guvernanților, pe care împrejurările istorice i le-au impus. Transilvania fiind, mai ales în secolul XVI—XVIII, o arenă de lupte religioase dintre cele mai agitate, iar în secolul XIX—XX o arenă de acerbe lupte politice naționale, toate problemele ei culturale s'au resimțit profund pe urma acestor frământări.

Primele încercări de întemeiere a unui învățământ superior în Transilvania datează dela anul 1567, cu câțiva ani abià după încercarea voevodului moldovean Iacob Heraclid, de a înființà o școală superioară la Cotnari, cu ajutorul unor mari învățați aduși din centrele nouii mișcări religioase a reformei germane, și aproape simultan cu inițiativa lui N. Olahus de a înființà o școală superioară la Tirnavia. La anul amintit, Ioan Sigismund, principele ardelean trecut la noua lege calvină, pe care se jurase să o răspândească cu toată stăruința printre supușii săi, se gândì că nimic nu i-ar puteà fi mai folositor în acest scop decât o înaltă școală, ca acelea de unde pornise însăși Reforma în țările apusene. In consecință el se adresă marelui filozof francez Petrus Ramus dela Sorbona, invitându-l să vie în Transilvania și să organizeze o Universitate, în care să se poată cultivà cât mai intensiv studiile literare. Dar marele logician dela Paris nu putù primì oferta pe care i-o făcuse principele ardelean și astfel acesta fu nevoit să se adreseze altui profesor, și anume elvețianului Celi dela Basel, căruia îi scrisese:

« *Cum auspice Deo optimo maximo Academiam in hoc Regno nostro instituere velimus, ut solidiora fundamenta literarium studiis iacere possimus, opera et consilio vestra uti statuimus* ». Academia aveà să se înființeze în Sebeșul săsesc, într'o regiune curat românească, ceeace e o dovadă că ea aveà să fie mai mult un mijloc de propagandă calvină în mijlocul populației majoritare a țării, la fel cu școlile dela Lugoj și Caransebeș înființate la câțiva ani după aceea, și cu cea din Făgăraș, înființată cu un secol în urmă de principesa *Susana Lorántfy*.

Dealtfel, trebuie să remarcăm că principii calvini ai Ardealului au arătat încă în secolul XVI o atenție deosebită regiunii românești a Mureșului, cu centrul în Alba-Iulia.

Astfel Sebeșul săsesc și Orăștia au fost în acest secol centre de cultură românească, cu nuanțe mai mult sau mai puțin calvine. La Sebeș s'a tipărit în anul 1579 de către mitropolitul Ghenadie dela Belgrad un sbornic slavonesc, care purtà marca principelui Cristofor Báthory. Tot atunci s'a tipărit la Bălgrad un Evangheliar, iar la 1582, la Orăștie — Paliia.

3. Totuș, planul lui Ion Sigismund nu putù fi realizat. Fu mai norocos în acest punct rivalul și urmașul său, Ștefan Báthory, care fiind și rege al Poloniei, la 12 Maiu 1581, în baza unui act fundațional datat din Vilna, decretà în adevăr înființarea unei Universități, dar cu sediul în Cluj și nu cu caracter reformat, ci cu caracter catolic. Această școală aveà să fie o Universitate în cel mai

autentic înțeles al cuvântului, având să stea la nivelul Universităților din Apusul luminat. Actul fundațional prevedea că: « toți aceia cari au terminat în mod glorios științele frumoase, limba ebraică, greacă și latină în facultățile de teologie și filozofie și au ajuns stăpâni pe știință deplină, să poată ajunge bacalaureați, magistri sau doctori, și aceste grade să le aducă tocmai atâtea drepturi, demnitate, distincție și onoare, ca și când și le-ar fi câștigat în academii italiene, franceze, spaniole sau germane ».

Noua Universitate constà din trei facultăți: teologică, filozofică și juridică. Ea fu de fapt o creație a Iezuiților, pe cari Báthory află necesar să-i aducă în Transilvania spre a da cu ajutorul lor lupta împotriva reformei, care cuprinsese nu numai pe Sași, ci și aproape întreg poporul maghiar. « Miliția lui Isus » erà chemată să readucă lumea rătăcită iarăș la brazdă. In fruntea ei Báthory puse pe finul diplomat italian Antonio Possevino, călugăr iscusit, originar din Mantua, care ca mandatar al Scaunului papal, se dovedise în o serie întreagă de misiuni grele, în Suedia și Rusia, un neîntrecut luptător. Insoțit de alți 32 călugări, Possevino venì la Cluj, unde începù organizarea Universității, ca mijloc de luptă în contra celor trei nuanțe de protestanți: evanghelici, reformați și mai ales unitari, pe cari îi combăteà ca pe veritabili atei. Intr'o carte de polemică el se ridică cu vehemență eroică împotriva lui Francisc David, apostolul unitarilor, ale cărui lucrări le stigmatiză — ca pe niște lucruri din cele mai blestemate [1]).

Noua Dietă dela Cluj, la 1581, protestă vehement în contra Iezuiților, așà că trebuì o mare energie spre a puteà fi menținuți la locurile lor. Insuș *Mihai Viteazul* se expuse în favorul Iezuiților. La 31 Decemvrie 1599 el le asigură toate imobilele pe care le posedară până aici din bunăvoința principilor ardeleni [2]). Totuș, sfârșitul fu că la 1605, Iezuiții fură alungați din Cluj, iar casa lor, dimpreună cu școala, fu dărâmată la pământ de populația reformată. In acelaș timp bunurile lor, date de Báthory în scopul susținerii școlii, fură confiscate de Stat și decretate averi ale Statului (« purae fiscalitates »). Cu acest caracter au rămas ele tot timpul cât au stăpânit principii ardeleni; abià la 1693, când Impăratul Leopold i-a readus pe Iezuiți la Cluj, li le-a dat din nou în întrebuințare.

4. După încetarea temporară a Universității iezuite au trebuit să treacă 17 ani, până când Clujul să poată aveà din nou Universitate.

In anul 1622 principele Gavriil Bethlen făcù de știre Dietei din Cluj, că în curând va deschide o nouă Universitate, menită să întărească pentru totdeauna noua religie, nevoită să dea atâtea lupte pentru afirmarea sa definitivă. Staturile ardelene primiră cu bucurie vestea și hotărîră ca noua Universitate să fie ridicată în Cluj, pe ruinele vechei Universități iezuite dărâmate. Dar principele nu se învoì la aceasta și hotărî ca, pentru acelaș scop pe care-l avù înaintea sa Ion Sigismund, care intenționase așezarea Universității în Sebeșul săsesc, să o așeze în centrul românesc din apropiere, în Alba-Iulia. Acì, drept continuare a unei școli mai vechi la care funcționase încă de prin 1622, profesorul și poetul german, filoromânul Martin Opitz, deschise Bethlen la 1629 Universitatea sa, constătătoare din trei facultăți: teologică, filozofică și literară (linguistică), în fruntea căreia izbutì să aducă cu mari jertfe, pe unul din cei mai desăvârșiți erudiți germani, profesorul dela Universitatea din Herborn, Ioan Henric Alstedt (Alstedtius). Alături de Alstedtius venì și Ludovic Piscator (Fischer), profesor la Universitatea din Heidelberg și H. Bisterfeld, unul din cei mai cunoscuți naturaliști germani ai timpului [3]). Alstedt, care erà unul din cei mai mari polihistori ai veacului al XVII-lea, învățat deopotrivă în teologie, filozofie, filologie și pedagogie — el a influențat direct pe Amos Comenius, care i-a fost elev la Herborn, — a desfășurat la Alba-Iulia timp de

[1]) Cf. *Antonio Possevino*, De sectariorum nostris temporibus Atheismis liber. Confutatio iterum duorum pestilentissimorum librorum a ministris Transylvaniae editorum, ac theseon Francisci Davidis adversus ss. Trinitatem, 1586.

[2]) *Csiky Miklós*, A gyulafehérvári rom. kath. főgymnasium története, 1896, pag. 12.

[3]) Alstedt fù atras de G. Bethlen la Alba Iulia prin leafa cea mare pe care i-o oferì: 1000 taleri imperiali pe an, plus locuință și alimente (1 taler erà 1½ florini, iar valoarea florinului se poate vedeà din prețurile vremii: o pereche de boi costà 35 florini, o vacă 7 florini, o pereche de cisme 1 florin). După banii de astăzi, înainte cu 300 de ani, Rectorul Universității din Alba Iulia avea salar anual de peste 1.200.000 lei, plus locuință și alimente. (Datele luate dela *K. Szatmáry*, A gyulafehérvári-nagyenyedi Bethlen főtanoda története), 1868, pag. 32. Cf. și Dr. *I. Kvacsala*, în « Ungarische Revue », 1889, pag. 620.

nouă ani de zile, o prodigioasă activitate de organizator şi de îndrumător. In afară de o serie lungă de lucrări monumentale, tipărite înainte de venirea sa în Transilvania — cu totul 61 la număr, — el redactă şi tipărì aici pentru uzul elevilor săi mai multe cărţi de şcoală ca: Rudimenta linguae graecae, Rudimenta linguae latinae, Rudimenta linguae hebraicae et chaldeicae, Grammatica latina in usu scholae Albensis, Disputatio theologica de Deo ş. a., care apărură în o mulţime de ediţii. Dar în afară de această activitate didactică, el desvoltă o vastă activitate militantă pe terenul teologic-filozofic în sensul politicii patronului său de pe tronul Ardealului. Alstedt s'a afirmat ca un stăruitor luptător pentru răspândirea reformei şi printre ortodoxi, şi nu numai printre ortodoxii români ai Transilvaniei, cărora nu li se puteà adresà cu chestiuni teologice mai înalte, ci mai ales printre înalţii reprezentanţi ai ortodoxiei orientale. Astfel îl vedem dedicându-i patriarhului Ciril Lucaris dela Constantinopol o mare lucrare a sa asupra Cântării Cântărilor, a Proorociilor lui Daniil şi a Apocalipsului, şi peste tot, stând în legături cu acest patriarh, care a şi fost cu desăvârşire cucerit de calvinism. In astfel de împrejurări, nu încape îndoeală că viaţa religioasă a Românilor ardeleni, care începuse să fie tot mai tare influenţată de calvinism, se resimţì direct pe urma activităţii Universităţii lui Alstedt şi, mai ales că, curentul de traduceri în româneşte a cărţilor religioase apărute la Bălgrad, sub patronajul voevodului G. Rákoczi, a fost sprijinit efectiv şi de profesorii acesteia.

In prefaţa Catehismului calvinesc, tradus de St. Fogarasi şi tipărit la 1648, este amintit chiar cu numele « fericitul întru pomenire, profesorul Alstedtius », iar încât priveşte traducerea Psaltirii, dela 1651 « din izvod jidovesc », aceasta nu se poate explicà decât că s'a făcut tot cu ajutorul savanţilor dela Universitate. Cred că şi la monumentala operă de traducere a Noului Testament, apărut la 1648, ei trebuie să-şi fi dat concursul în vreun chip oarecare. Deasemenea sub influenţa acestora trebuie să se fi tipărit la 1648 Catehismul românesc cu litere latine. Ca dovadă a colaborării oamenilor de carte calvini la noua literatură teologică-filozofică românească, care nu venià ca o reacţiune împotriva slavonismului, cum ar fi fost firesc, ci ca o luptă împotriva catolicismului, avem următorul pasaj din prefaţa Psaltirii dela 1651: « cu vină se vor păgubì ceia ce slujesc slujba dumnezeiască în limbă străină neînţelegând-o, cum fac Papii de Răm şi cei bărbaţi leneşi şi Patări ce se cheamă părinţi şi devestavnici şi călugăriţe, care nemica nu ştiu carte, şi încă cântă Tatăl nostru şi Ave Maria şi psalmii în limbă străină fără de toată ştiinţa, că aceia-su ca gaiţele şi ca pasările carele-su fără de toată ştiinţa, şi încă vor să grăiască ca şi omul, aşà şi aceia ce grăesc în limbi streine neînţelegându-o ».

Oricât de puţin a reuşit Universitatea din Alba-Iulia să se organizeze ca o Universitate propriu zisă, nu se poate negà că din punctul de vedere al scopului nemijlocit pe care întemeietorul ei l-a urmărit, influenţa i-a fost considerabilă. Graţie şi colaborării ei s'a ajuns ca în veacul al XVII-lea aproape întreg Ardealul să fie câştigat pentru reforma lui Calvin. Dacă Biserica ortodoxă română prin această acţiune nu putù fi scoasă definitiv din ogaşele ei tradiţionale, nu este mai puţin adevărat că ea fu profund influenţată de concepţia care erà la temelia Universităţii. Acesteia i se datoreşte, pe lângă seria de traduceri româneşti amintite mai sus, şi noua organizaţie calvinistă a bisericii române.

Cu toate acestea Universitatea din Alba-Iulia nu-şi putù menţine multă vreme caracterul ei propriu zis superior; cu timpul ea decăzù la rangul de liceu şi la 1658 se mută la Aiud, unde la 1704 se stinse cu totul.

5. După revenirea Ardealului sub stăpânirea Habsburgilor, aceştia readuseră la 1693, pe Iezuiţi, cărora le încredinţară o mişcare nu numai religioasă şi culturală, ci şi politică. La 1698 Universitatea din Cluj îşi deschise din nou porţile sale, având ca scop principal recâştigarea Ardealului, aproape cu desăvârşire pierdut pentru catolicism în timpul principilor calvini. In adevăr, la data aceasta Transilvania erà — după cum mărturiseşte d-l *Elemér Gyárfás*, unul dintre cei mai de seamă militanţi ai catolicismului unguresc ardelean de astăzi — « o ţară aproape pierdută pentru catolicism...Nu mai rămăseseră în Transilvania catolici decât câţiva nobili şi un singur judeţ: Ciucul ». «Dealtfel Habsburgii, — continuă d-l Gyárfás — nu considerau catolicismul ca un scop de urmărit, ci ca un mijloc foarte practic pentru a îngenunchià pe cei mai hotărîţi duşmani ai lor. Nu numai

entuziasmul religios, ci mai cu seamă și în prima linie rațiuni politice au fost acelea, care îi făcură să favorizeze catolicismul în Transilvania și să stabilească astfel primele legături între dinastia habsburgică și între populația acestei țări, care nimic nu detestà mai mult, ca stăpânirea nemțească » [1]).

Universitatea din Cluj, bogat dotată de Impărăție și dată pe mâna neobosiților iezuiți, aveà să servească în prima linie aceste scopuri ale Habsburgilor.

Printre cele dintâi succese pe care le avù catolicismul în Transilvania, a fost câștigarea conducătorilor bisericești ai Românilor pentru unirea cu Roma, operă care n'ar fi reușit niciodată, dacă n'ar fi fost la mijloc stăruințele neobosite ale iezuiților. Grație acestei uniri, Universitatea din Cluj începù să fie cercetată și de Români, ba ce e mai mult, ea devenì un fel de « Mare cartier » pentru propaganda nu numai habsburgo-catolică ci și latină, printre Românii ardeleni. Când împrejurările vor permite să se facă cercetări mai amănunțite prin arhive, nu mă îndoesc că vor ieșì în această privință multe lucruri instructive la iveală. Deocamdată țin să semnalez numai două momente, și anume că printre profesorii iezuiți, erau și Români, cari au desfășurat o activitate destul de caracteristică. Astfel profesorul *Andreiu Illia* a scris : Ortus et progressus variarum in Dacia gentium ac religionum (1730), profesorul *Antonie Musca* a scris Heroes Daciae heroico carmine celebrati. *George Buitul* a tradus în românește Catehismul lui Petrus Canisius (1703), *Vasile Dobra* predicà românește în biserica Universității; tot astfel mai erà Ștefan More, Mih. Lestian [2]) ș. a. Al doilea moment interesant e că Iezuiții își dădură multă silință pentru introducerea alfabetului latinesc printre Români. In acest scop ei tipăriră și o Bucoavnă românească cu aceste litere, la Cluj (1744) [3]).

Vorbind despre activitatea Iezuiților, Gheorghe Bariția observà că « în mâinile acestora a fost depus destinul patriei și al națiunii noastre prin regimurile, care au fost după vremuri » [4]). Aceste cuvinte conțin mult adevăr și ele ar trebuì să fie un îndemn pentru istoricii noștri de a se oprì cu mai multă atenție asupra rolului pe care Iezuiții l-au avut în destinele poporului nostru.

Prezența Habsburgilor la conducerea treburilor ardelene, dacă pe de o parte a favorizat politica religioasă catolică, pe de alta a fost foarte favorabilă pentru răspândirea influenței culturale germane. Ce e drept, limba de predare în Universitatea din Cluj erà cea latinească, ca pretutindeni în Apus, dar spiritul culturii erà acela care se desfăceà din întreaga politică a împărăției austriace. In astfel de împrejurări nu e de mirare că la anul 1761 baronul Samuil Brukenthal cerù stăruitor dela împărăteasa Maria Therezia să deschidă și o Universitate germană evanghelică la Sibiu, menită a întărì germanismul ardelean care, indiferent de confesiune, erà un sprijin puternic al tendințelor urmărite de Viena Habsburgilor. Dar Maria Therezia nu se pretă la cererile Sașilor. Ca bună catolică ce erà, ea menținù în mâinile sale soarta învățământului de toate gradele, care dacă nu aveà să fie propriu zis catolic, întrebuințà catolicismul ca cea mai bună armă pentru asigurarea scopurilor de Stat.

Totuș opera Iezuiților ajungând să fie repudiată de toată lumea, la 1773 ordinul acestora fu desființat prin bulă papală, și astfel la acel an Universitatea din Cluj fu și ea închisă.

După alungarea Iezuiților, Maria Therezia cerù avizul tuturor confesiunilor ardelene cu privire la reorganizarea Universității și în baza acestora reînființă « pentru toți supușii săi ardeleni » [5]) Universitatea, adăugând la cele trei secții vechi, încă una, chirurgicală, și destinând-o să fie interconfesională [6]). La această nouă secție funcționă ca profesor și românul Ioan Piuariu (I. Molnár von Müllersheim), ca oculist.

Nici opera Mariei Thereziei nu fu durabilă; cu timpul și această Universitate decăzù la rangul de liceu, continuând în această formă până în ziua de astăzi (liceul piarist).

[1]) Dr. *E. Gyárfás*, L'Église catholique de Transsylvanie, pag. 7.

[2]) Dr. *K. Erdély*, A kolozsvári rom. kath. főgymnasium története, pag. 43, 65, 72.

[3]) *O. Ghibu*, Bucoavnele, 1916, pag. 20.

[4]) Cf. La istoria societății Iezuiților și a călugărilor greci, « Transilvania », 1870, pag. 193.

[5]) Cf. Történelmi visszatekintés, în « Almanahul Universității din Cluj », pe anul 1910, pag. 3.

[6]) *Idem*, pe 1918—1919, pag. 5.

6. Analizând activitatea primelor două Universităţi din Cluj, primul rector al celei de a treia Universităţi, Aron Berde, spuneà în cuvântarea de deschidere a acesteia, la 10 Noemvrie 1872, că acelea « n'au răsărit din necesităţi publice reclamate de popor sau de Stat. Scopurile urmărite de principii întemeietori prin acele universităţi, au fost socotite de majoritatea populaţiei acestei ţări ca menite a primejduì libertatea conştiinţei, şi deaceea ele în loc să fi fost îmbrăţişate de toţi, au fost primite de cei mai mulţi cu răceală, cu rezervă şi cu repulziune »[1]).

Cât priveşte atitudinea politică pe care Universitatea cea nouă a avut-o în special faţă de noi, Românii, — naţiunea pe care legile ţării o « legaseră de glie » (adscripti glebae), ea poate fi judecată din următorul caz, pe care-l redăm după chiar povestirea unui istoric ungur de mai târziu:

Când, la 1791, reprezentanţii poporului român s'au adresat Dietei din Cluj cu rugămintea ca să se facă şi poporului nostru dreptate, Dieta a dat aceà rugăminte, cunoscută mai târziu sub numele *Supplex libellus Valachorum*, profesorului dela Facultatea de filozofie, Martin Bolla, ca să-şi facă observaţiile sale istorice-critice asupra ei. In referatul său Bolla afirmà că: « 1. Românii nu sunt Romani de origină, ci Bulgari. 2. Dar chiar şi dacă ar fi Romani, n'ar puteà aveà nici o pretenţie de drept, pentrucă aici s'a stins deodată cu Impăratul Aurelian orice drept al Romanilor, şi pentrucă Românii au fost învinşi de Maghiarii aşezaţi aici. Orice origine ar aveà Românii, dela constituirea imperiului maghiar încoace nu-şi pot atribuì sie-şi nici un drept asupra Ardealului, şi 3. Religia ortodoxă nu s'a bucurat nici când de acele privilegii, pe care le-au avut celelalte religii recepte. Prin urmare Românii să nu ceară să li se dea îndărăt drepturi, pe care nu le-au posedat nici când, ci să aştepte drepturi noui dela mila Impăratului şi dela aprecierea Staturilor [2]) ».

Timp de o sută şi mai bine de ani, după aceasta, Românii urmară tactică de aşteptare a drepturilor dela mila împărătească, dar această milă se dovedi foarte interesată şi, deci, ineficace...

II. NĂZUINŢELE ROMÂNILOR ARDELENI PENTRU O UNIVERSITATE NAŢIONALĂ

1. La 1821, scriitorul D. Ţichindeal intervine pentru o Academie românească.—Gh. Lazăr realizează ideea în Muntenia; 2. Conducătorii Românilor din anii 1848—1867 luptă pentru dobândirea unei Universităţi naţionale; 3. Avram Iancu şi mitropolitul Al. Sterca-Suluţ îşi lasă averea pentru înfiinţarea unei Universităţi din mijloacele proprii ale neamului; 4. Asociaţiunea « Astra » iniţiază o propagandă însufleţită pentru această cauză. Deasemenea deputaţii români din Dieta ungară; 5. Ungurii manifestă tendinţe de egemonie politică şi culturală exclusivă în Ardeal; 6. Elanul cu care poporul român se angajează să ridice o Academie de drepturi românească; 7. Apare ideea unei Universităţi paritetice pentru Transilvania; 8. Conferinţele naţionale acceptă această idee; 9. Dar Maghiarii trec peste ea, şi înfiinţează în capitala Ardealului o Universitate pur ungurească.

1. In prima jumătate a veacului al XIX-lea Ardealul fu lipsit de o Universitate, după cum, dealtfel erà lipsită şi Ungaria însăş, unde abià la 1848 luă fiinţă definitivă o astfel de instituţie, — deastădată cu caracter naţional unguresc.

In ce priveşte tendinţa de înfiinţare a unui învăţământ superior românesc în Ardeal, ea se întâlneşte încă în primele decenii ale veacului XIX. Cu prilejul inaugurării Şcoalei normale din Arad (1812), profesorul D. Ţichindeal scrià că această şcoală trebuie socotită numai ca un început:

De un Seminar încă trebuie gândit,
Şi pe lângă el un mare convict.
Ba şi de o Academie,
Care trebuie să fie.
Unde Românii vor învăţà
Pe Francisc I-ul vor lăudà.

Nu trebuie să uităm că în aceà vreme aveam în Ardeal pe Gheorghe Lazăr, care erà animat de gândul de a promovà cultura poporului şi prin înjghebarea unui învăţământ mai înalt, pus în vedere prin chiar rezoluţia guvernială No. 1281 din 10 Maiu 1816, care ziceà: « hotărîm totodată ca

[1]) Primul Rector, Aron Berde, la deschiderea solemnă a Universităţii, 10/XI.1872

[2]) *Erdélyi Károly*, Bolla Márton, mint kolozsvári tanár és igazgató. In « Anuarul liceului piarist », pe 1900—1901, pag. 39.

în seminarul neuniților (din Sibiiu) să se primească numai tineri cari au terminat cu succes bun studiile gimnaziale, iar în seminar să se propună studiile filozofice doi ani, iar cele teologice trei ani ». Și iarăș, să nu uităm, că Lazăr acesta, împiedicat de împrejurări să realizeze un astfel de lucru în Ardeal, fu în stare să înființeze la București o « Academie », căreia i se datorește renașterea culturală a vechilor Principate.

2. Veacul al XIX-lea punând într'o puternică mișcare spiritul național la popoarele din vechea împărăție austriacă, printre cele dintâi manifestări ale lui fu năzuința de înființare a unor universități naționale. Astfel, « Comisiunea unionistă » (ungurească) din Transilvania cerù transformarea « liceului regesc » din Cluj, aflător sub conducerea călugărilor piariști, în Universitate ungurească, și punerea lui sub autoritatea noului Minister de Culte și Instrucție publică, după exemplul dela Pesta.

Inăbușirea revoluției ungurești risipì aceste planuri, care urmăreau afirmarea națiunii maghiare ca singură stăpânitoare a Transilvaniei. Participarea poporului român ardelean la opera de înfrângere a maghiarismului făcù cu putință ca Monarhia austro-ungară să adopte noui baze pentru desvoltarea sa socială-politică viitoare. Nouile baze cuprindeau, printre altele, principiul egalei îndreptățiri a națiunilor din cuprinsul monarhiei. Ele asigurau, astfel, și pentru Români libertatea de desvoltare nestingherită pe toate terenele.

Consecvent spiritului general al anilor 1848/9, poporul român își afirmă dorințele sale cu privire la îndreptățirea la o cultură superioară națională încă în istorica adunare dela Blaj (3/15 Maiu) în care, cu considerare la împrejurarea că ei sunt populația majoritară a țării, au cerut, printre altele, să se ridice pe seama lor și pe cheltuiala Statului, o « universitate națională românească » [1]).

Dealtfel, o asemenea cerere adresară Impăratului și Românii din Bucovina; unul din cele 12 postulate votate de Adunarea națională din Cernăuți la 1848, fu ridicarea Institutului teologic la rangul de Facultate și întregirea ei cu încă două Facultăți, una de Drept și alta de Filozofie, într'o Universitate românească.

La 1849, Ludovic Kossuth, în propunerile sale de împăcare cu Românii ardeleni, le promiteà acestora, în punctul 12 al proiectului său, că « se va înființà pentru dânșii o Facultate teologică separată pe lângă Universitatea din Budapesta », — promisiune de care la urmă nu se alese nimic, căci Românii nu înțelegeau să se condamne și pe viitor la o viață pur bisericească, excluzându-se și pe mai departe dela diferitele domenii ale vieții publice, dela care vechile legiuiri îi îndepărtaseră veacuri de-arândul: ei cereau să li se deà acum o universitate completă, la ei acasă, în Ardeal, spre a-și puteà crește în spirit național fiii pentru toate carierele publice. Această pretenție intră de acum înainte în programul preocupărilor naționale permanente ca un punct cardinal. Astfel, la 1 Sept. 1849, « Deputații națiunii române », în frunte cu cei doi episcopi ardeleni, înaintară Ministerului de Culte din Viena, o lungă și documentată adresă, în care ziceau, printre altele:

« Prin răsboiul civil cel din urmă, în care Românii au stat ca partidă în contra Maghiarilor rebeli, s'a făcut cu neputință umblarea la școală împreună. De altă parte, în școlile cele ocupate de profesori maghiari se propun acum științele în limba maghiară, cea încă necultivată și foarte grea pentru Români și care pentru dânșii nu e de nici un folos (după principiul drepturilor egale pentru toate națiunile), cu atât mai puțin de vreun folos științific ». In consecință, ei cer « să se deschidă pentru Români, până la organizarea ulterioară a școalelor, o Facultate juridică națională în Blaj cu 1 Oct. a. c.,.... unde se află și o facultate filozofică și teologică, și a ridicà o catedră pentru învățătura religiei gr. orientale. Spesele pentru susținerea acestei Facultăți se vor puteà scoate sau din fondurile politice ale Transilvaniei sau din alte sume disponibile ale Statului ».

« Ridicarea cât mai curând a acestei Facultăți, încă înainte de ce s'ar face organizația completă a școalelor, pe care o așteaptă națiunea română cu siguranță dela înaltul guvern, este de o lipsă care nu sufere întârziere, deoparte pentrucă mai multe sute de studenți au fost împiedicați prin întâmplările din urmă de a-și urmà învățăturile, și acum nu mai pot rămâneà neocupați cu lucruri

[1]) Punctul 13 din petiția Adunării naționale dela Blaj, către Impăratul, iscălită de episcopii A. Șaguna și I. Lemenyi, S. Bărnuțiu, G. Bariția, A. T. Laurian, I. Popazu, P. Manu, I. Bologa și I. Bran.

folositoare, fără cea mai mare pagubă atât pentru sine, cât și pentru națiune; de altă parte pentrucă națiunea are lipsă de oameni prevăzuți cu cunoștințele științifice necesare spre a puteà umpleà după cuviință posturile politice și judiciare ce se cuvin »[1]).

Viena le promise Românilor că le va satisface cererea, totuș, în afară de promisiune, nimic nu urmă pe seama lor. In schimb, la 1850 se deschide la Sibiu Academia de drept cu limba de propunere germană, care funcționase dela 1844—1848, dar se închisese din cauza revoluției, și care erà proiectată acum să devie universitate completă pentru toți locuitorii Ardealului. Incă înainte de ce acest fapt ar fi luat trup concret, deputații națiunii române se adresară direct Impăratului cu o « suplică », din care reținem următoarele:

« Ca o națiune ce avù nefericirea de a suspinà secoli de-arândul sub jugul tiraniei altor seminții, națiunea română a rămas foarte înapoi în cultură. Insă, deși noi am fost apăsați foarte și deși națiunea noastră peste tot nu putù să se ridice la un grad de cultură mai înalt, cu toate acestea limba noastră se desvoltă în biserică, în casă și în viața publică, ca o limbă cu care ne servirăm totdeauna în lucrurile eclesiastice, domestice și comerciale, — și mai multor indivizi din sânul nostru le succese a se înălțà încă și la o cultură mai înaltă științifică în diversele specialități ale științelor. Prin urmare, la noi nu ar fi chiar problema de a introduce cultura, cât de a o generalizà, și noi avem cea mai întemeiată speranță că, cu ajutorul bărbaților pe cari îi avem, vom puteà ajunge această generalizare a culturii, cu puține spese. Noi suntem așà dară pe deplin convinși că la noi ar puteà să se propună toate obiectele de învățământ, începând dela elementele în școala poporală, până la științele cele mai înalte în institutele științifice, de profesori români în limba română. Incercările care s'au făcut și până acum în Principatele conaționale dela Dunăre și în Transilvania, prefac această convingere a noastră într'o certitudine apodictică ». . .

In consecință « să ni se deà o Universitate română, în care toate științele să se propună în limba română și de profesori români, fiindcă numai aceștia cunosc geniul națiunii și susceptibilitatea ei, geniul limbii și proprietățile ei, și numai aceștia sunt în stare a răspândì cultura între Români cu succes, și așà de a realizà civilizația dorită de toți. Dacă ridicarea acestui institut ar cere mai mult timp și mai mari spese, atunci ne rugăm ca să ni se deschidă încă în acest an școlar o Facultate filozofică și juridică română, până la înființarea Universității, dară într'un loc, la care să se poată duce mai ușor junimea română din toate părțile monarhiei locuite de Români și unde se poate trăì cu mai puține spese, care loc, după părerea noastră, ar fi Clujul ».

« Cu ridicarea Universității germane (proprie săsești), care după declarația d-lui Ministru de Culte s'a proiectat la Sibiu, ca un institut mai înalt comun pentru diversele națiuni ale Transilvaniei, nu putem să ne învoim nicidecum, și dacă ar fi să se ridice, atunci, răzimați pe § 5 al Constituției Imperiului, ne vedem constrânși a protestà în contra ei, ca în contra unui institut menit a subordonà pe Români Sașilor, ca în contra unei împiedicări a desvoltării naționalității române și ca în contra unei încercări prea periculoase de a desnaționalizà elementul românesc. Egalitatea drepturilor tuturor națiunilor s'a recunoscut prin Constituția Imperiului, scopul cel fixat tuturor națiunilor de a se educà spre libertate națională, este așà dară de considerat chiar după Constituție, ca unul dintre scopurile necesare ale Statului. Prin urmare, trebuie să se deà diverselor națiuni și mijloacele cele mai corespunzătoare spre desvoltarea lor, și ajungerea acestui scop înalt al Statului constituțional întemeiat pe egalitatea drepturilor »[2]).

Dar nici cererile juste, nici protestul ridicat nu înduioșară pe Impăratul dela Viena. Academia nemțească din Sibiu și-a deschis în curând cursurile, pe care le-a continuat până la 1872, iar Universitatea românească a rămas simplu obiect pentru revendicările ulterioare înaintea « Inaltului Tron ». Nici cererea următoare a primului sinod al Bisericii ortodoxe ardelene, ținut sub conducerea episcopului A. Șaguna, nu avù mai mult noroc: « Totodată cutează soborul acesta a rugà pe Maiestatea Sa ca, cu prilejul organizării școalelor în Ardeal, să se îndure a aveà părintească privire la numărul cel mare al populației române și a înfiinţà pentru Români școale reale, gimnaziale, *academice* și o *Universitate*, în care privință până acum nu s'a făcut nimic, ci încă și râvna poporului pentru

[1]) Petiția e iscălită de episcopii A. Șaguna și A. Șuluțiu, apoi de T. Cipariu, A. T. Laurian, A. Iancu, S. Bărnuțiu, I. Maiorescu ș. a.

[2]) « Transilvania », 1884, pag. 83.

două luni vizitând 108 parohii. Aceştia au adus şi mijloacele necesare materiale pentru plata personalului aflător în serviciul bisericii, şi anume: 2.146.034 coroane, 500 dolari, 10.000 lei şi 8002 metri ştofă. Episcopul unitarian spuneà în raportul său către congresul ţinut în August 1920 despre aceste vizite următoarele: « Rezultatul acestor vizite îl simt mai bine parohiile respective, dar îl simţim toţi pentrucă ne-au adus ajutor şi încurajare ca să nu disperăm, căci ei sunt cu noi şi nu vor încetà să ne sprijinească nici în viitor ». In 1922 Unitarii au fost vizitaţi de cunoscutul domn Kornish, secretarul general al Uniunii unitariane americane împreună cu americanii Perkins şi Speight şi englezul Redfern, cari au adus iarăş bogate daruri vizitând, călăuziţi de d-l Gheorghe Boroş, aproape toate parohiile unitariane din ţară. D-nii Kornish şi Perkins au luat parte şi la şedinţa Sinodului unitarian ţinut în 29—31 Octomvrie 1922.

Ca recunoştinţă pentru serviciile pe care le-au adus bisericii unitariane din România d-l Kornish a fost ales secretar general onorific al acestei biserici, iar tovarăşii lui de drum consilieri onorifici.

Pentru intensificarea legăturilor cu străinătatea şi pentru organizarea anchetelor străine, pentru primirea şi distribuirea ajutoarelor Episcopia unitariană din Cluj a constituit la 1921 o comisie, aşà numita *comisie de misiuni*, compusă din d-nii Gheorghe Boroş, Laurenţiu Galfi, Coloman Gal, Ludovic Kelemen, Coloman Kovacs, Gavrilă Sciki şi Gavrilă Költö.

La propunerea lui Kornish s'a format faimoasa comisie de anchetă interconfesională compusă. în afară de Kornish, din alţi trei pastori americani, cari în vara anului 1924 au sosit în ţară făcând o nouă lungă şi foarte amănunţită anchetă, călăuziţi pretutindeni de delegaţii Episcopiilor minoritare din Transilvania. Rezultatele acestei anchete au fost depuse în raportul tipărit de Kornish în 1925 (*The religious minorities in Transilvania*, Boston, Beacon 1925, 174 pp.), care a fost discutată la timpul său şi în presa românească.

In afară de vizitele făcute de străini în ţară, Episcopia unitariană a trimis şi ea o serie de studenţi la şcolile superioare unitariane din Anglia şi America şi, pe baza planului de acţiune alcătuit de comisia pentru misiuni, amintită mai sus, parohiile însele au intrat în relaţii foarte strânse cu comunităţile unitariane din străinătate.

Aceleaşi relaţii strânse cu străinătatea le-au cultivat îndată după desmembrarea de Ungaria şi reformaţii. La sfârşitul lui August 1919 reformaţii noştri au fost vizitaţi de d-nii A. Atkinson, I. Lorenz şi A. Harsany, delegaţi ai bisericii presbiteriane din Statele-Unite Nord-americane, iar în Septemvrie al aceluiaş an, de d-nii Flemming, Curtis şi Webster delegaţi ai secţiei orientale a Alianţei mondiale presbiteriane, fiind pretutindeni călăuziţi de însuş Episcopul reformat, răposatul Carol Nagy. Ca şi vizitatorii unitariani, nici vizitatorii reformaţi nu au venit cu mâna goală. Cei trei americani au adus următoarele ajutoare: 1.677.500 coroane şi 649.928 lei. Sinodul bisericii presbiteriane din Haga a trimis 118.750 lei, iar biserica scoţiană a trimis prin d-l Webster 73.500 lei.

Ca recunoştinţă pentru ajutoarele primite Sinodul reformat ţinut la Cluj în 2—5 Iulie 1921 a ales pe d-ni I. M. Webster, I. R. Flemming, I. Curtis, Henry A. Atkinson, D. E. Lorenz şi L. Harsanyi membri onorifici ai săi, cărora în 1922 li s'a acordat şi dreptul de vot, iar pe d-l John Antony Cramer, profesor titular onorific al Academiei reformate din Cluj.

In 1921 reformaţii noştri au fost vizitaţi de d-l William Beveridge, şeful misiunii scoţiene din Budapesta, care a asistat şi la şedinţele Sinodului reformat ţinut la Cluj în 2—5 Iulie 1921, apoi în cursul lunii Septemvrie de d-l Cramer, delegat al bisericii presbiteriane olandeze. In 1922 au asistat la lucrările Sinodului reformat ţinut în 15—17 Iulie la Cluj, d-l James Good, vice-preşedintele Alianţei mondiale presbiteriane, aducând şi un cec de 10.000 dolari, şi d-l Charles E. Schaeffert, secretarul general al Uniunii misionare din Statele-Unite Nord-americane, care nici dânsul nu a venit cu mâna goală.

Afară de aceste neîntrerupte vizite şi anchete, reformaţii noştri au trimis şi ei mereu informatori şi misionari în străinătate, iar în 1923 biserica reformată din România a fost primită ca membră a Alianţei mondiale presbiteriane, secţia orientală, primire care s'a făcut în congresul ţinut în 19—26 Iulie la Zürich, la care ea a fost reprezentată de d-nii A. Teleki şi Ludovic Imre.

Din punctul de vedere al relaţiilor cu străinătatea şi al agitaţiilor şi propagandei în străinătate este surprinzătoare lipsa oricărei activităţi mai remarcabile a bisericii catolice din Transilvania.

Pentru cine cunoaşte formidabila organizaţie a catolicismului şi influenţa lui în toate ramurile de activitate publică din Occident, lipsa unei acţiuni intensive cu repercusiuni dacă nu mai mari, cel puţin similare cu acelea ale propagandei confesiunilor protestante, este aproape inexplicabilă, mai ales când ne gândim că în fruntea acestei biserici se găsiau pe timpul acela persoane ca Iuliu Glattfelder, episcop la Timişoara, şi contele Nicolae Szechenyi, episcop la Oradea, cunoscuţi prin şovinismul lor dârz şi intransigent.

Unica explicare a acestui interesant fenomen pare a fi faptul că în fruntea catolicismului se găseşte o putere ierarhică — papalitatea — cu serioasă răspundere şi care a ştiut păstrà şi *impune* autorităţilor bisericeşti inferioare calmul necesar în mijlocul turburărilor efemere. Apoi îndată după stabilirea nouilor frontiere, Statul român a intrat în relaţii diplomatice cu Vaticanul trimiţând acolo un ministru plenipotenţiar şi primind un nunţiu apostolic la Bucureşti. Astfel toate micile neînţelegeri care s'ar fi putut ivì între autorităţile oficiale ale Statului şi reprezentanţii autorizaţi ai bisericii catolice au putut fi lămurite pe cale liniştită şi obişnuită diplomatică.

Oricare ar fi cauzele, realitatea este că afară de 2—3 broşurele fără nici o însemnătate şi importanţă ale unui pseudonim « Transylvanus Viator », din partea minorităţii catolice din Transilvania nu s'a remarcat nici o mişcare serioasă în direcţia amintită.

Paralel cu activitatea de propagandă şi agitaţie în străinătate, Cultele minoritare au desfăşurat şi acasă o acţiune uimitor de stăruitoare pentru desvoltarea şi consolidarea internă. Această activitate a fost uşurată de faptul că *Consiliul dirigent* şi Guvernele următoare au menţinut neatinsă, nu numai situaţia de drept a cultelor creată de legile şi ordonanţele emanate dela Guvernele maghiare şi făcute cu anume tendinţe de protejare a bisericilor ungureşti, ci şi situaţia de fapt: adică au fost lăsaţi în posturile lor toţi episcopii şi toţi ceilalţi dignitari bisericeşti minoritari, indiferent de atitudinea lor faţă de elementul românesc conlocuitor înainte ori în cursul răsboiului şi de atitudinea lor faţă de Statul român după terminarea răsboiului. Asemenea au fost lăsate neatinse toate instituţiile şi organizaţiile confesionale minoritare, aşà cum au fost găsite în momentul desfacerii Transilvaniei de Regatul ungar şi alipirii ei la Regatul României libere.

Având cele mai eronate păreri despre toleranţa şi sentimentele de umanitate ale stăpânirii româneşti şi fiind convinşi că această stăpânire va însemnà cea mai grozavă primejdie pentru toate cultele şi toate instituţiile neromâneşti, reprezentanţii celor trei confesiuni maghiare, catolică, reformată şi unitariană — Saşii luterani s'au încadrat dela început în ritmul situaţiei noui — pentru a rezistà mai uşor primejdiei imaginare au constituit imediat după prăbuşirea dominaţiei ungare, *blocul interconfesional maghiar*, cu toate profundele divergenţe de doctrină, de concepţii etice şi de temperament, care îi deosebiau înainte. Menirea blocului erà procedura unitară faţă de autorităţile româneşti şi faţă de măsurile, de orice ordin, luate de ele şi procedura unitară în problemele interne (bisericeşti, şcolare, culturale etc.) şi ajutor reciproc în cazul vreunui pericol, care ar ameninţà pe vreuna din cele trei confesiuni.

Acest bloc s'a dovedit câţiva ani — până la intrarea în normal — deosebit de rezistent şi de activ. La început orice plângere, orice protest şi orice memoriu trimis Guvernelor româneşti erà semnat de toţi episcopii minoritari; programele şcolare, salarizarea personalului didactic, taxele şcolare, impozitele asupra credincioşilor, etc. erau stabilite în conferinţe comune cu deplinul acord al reprezentanţilor celor trei confesiuni.

Una din ţintele principale pozitive ale acestui bloc interconfesional a fost luarea asupra lui a sarcinii de a întreţine şi perpetuà edificiul cultural artificial maghiar creat de Guvernele dela Budapesta în mijlocul populaţiei româneşti a Transilvaniei.

Ungaria de ieri prin toate eforturile sale, prin toate sacrificiile şi năzuinţele sale aveà în vedere numai populaţia sa maghiară şi numai realizarea idealului naţiunii maghiare unitare. Deaceea tot ce se făceà din partea Statului, şcoli, teatre, instituţii financiare, economice, etc. erà pus exclusiv în serviciul acestei idei şi urmărià numai întărirea elementului maghiar în detrimentul tuturor celorlalte popoare, care erau osândite să susţină cu impozitele şi munca lor năzuinţele duşmănoase ale Guvernelor dela Budapesta. Acestei ideologii exclusiviste se datoreşte faptul că, deşi elementul românesc formà, după statistica maghiară, 58% din populaţia Transilvaniei, iar maghiarii 25%,

totuș Românii aveau numai 40% din numărul total al școlilor primare, 2½% din numărul școlilor civile, 7½% din numărul total al liceelor, 4% din numărul școlilor comerciale și 22% din numărul școlilor normale, pe când Maghiarii (25%) aveau 44% din numărul școlilor primare, 93% din numărul școlilor civile, 79% din numărul liceelor, 96% din numărul școlilor comerciale și 68% din numărul școlilor normale. După prăbușirea stăpânirii maghiare, asupra acestui teritoriu cele trei confesiuni minoritare (cea catolică, reformată și unitară) au încercat să se substitue ele Statului maghiar întreținând întreagă această construcție culturală artificială întreținută de Statul maghiar.

Episcopul reformat, Carol Nagy, în raportul făcut la 15 Iulie 1922 Sinodului, spuneà următoarele: « Bisericile maghiare au luat asupra lor grija susținerii școlilor întreținute de Guvernul maghiar și ne-am silit ca întreaga cultură maghiară s'o organizăm pe bază confesională ».

Episcopiile maghiare au dat ordine severe ca în toate localitățile unde școala de Stat maghiară a trecut în proprietatea Statului român, credincioșii să înființeze școală confesională maghiară și s'a luat această măsură chiar și pentru localitățile în care Statul român a menținut caracterul maghiar al școlii. Astfel s'a ajuns ca reformații cari în 1918 aveau 175 școli primare cu 287 învățători, în anul școlar 1920—1921 aveau dejà 573 școli primare cu 896 învățători; în 1918 aveau opt școli secundare cu 108 profesori, iar în anul școlar 1920—1921 aveau 30 școli secundare cu 291 profesori. Această biserică a mers atât de departe încât a înființat un liceu și o școală civilă chiar și în ținutul curat românesc al Făgărașului, apoi alt liceu la Dej, iar la Orăștie — un alt ținut curat românesc — o școală comercială superioară.

Unitarianii cari aveau în 1918, 27 școli primare, în urma ordinelor și agitațiilor pornite dela Episcopia respectivă, în anul școlar 1919—1920 aveau 86 școli primare, înființând, cum vedem, 59 de școli noui la care au fost numiți 57 învățători și 31 învățătoare, iar numărul liceelor a fost ridicat dela 2 la 3 și au înființat și două școli civile noui.

Episcopia romano-catolică din Alba-Iulia care aveà în anul școlar 1917—1918, 176 școli primare, a sporit numărul lor în anul școlar 1919—1920 la 275. Aceeaș Episcopie aveà în anul școlar 1917—1918, 8 licee, număr care a fost sporit în anul școlar 1919—1920 la 10; școli civile aveà în anul școlar 1917—1918, 9; în 1919—1920 aveà 27.

Prin această politică aproape s'a atins numărul școlilor primare maghiare existente pe acest teritoriu înainte de 1918, și anume: în anul școlar 1919—1920 cele trei confesiuni maghiare aveau 895 de școli primare, iar numărul tuturor școlilor confesionale și de Stat maghiare înainte de 1918 erà de 1089.

Acțiunea solidară a blocului celor trei confesiuni maghiare s'a manifestat nu numai în chestiunile de politică școlară generală, ci și în chestiuni de amănunt: stabilirea planului de învățământ, salarizarea membrilor Corpului didactic, fixarea taxelor școlare, atitudinea față de diferitele măsuri luate de organele competente ale Statului, stabilirea impozitului cultural asupra credincioșilor etc.

In afară de acțiunea comună școlară, fiecare confesiune minoritară a desvoltat în cadrele concepției bisericești proprii o febrilă activitate de consolidare și de organizare și pe alte terenuri. Cei mai activi · u fost fără îndoeală reformații. Aceștia au înființat imediat după desfacerea de Ungaria un fond de pensii pentru funcționari, pentru văduvele și orfanii lor; au înființat un institut de diaconese, o Asociație pentru misiuni interne, o Uniune a învățătorilor confesionali reformați, Uniuni ale tineretului școlar reformat, o foarte activă Uniune a femeilor reformate, un biurou de răspândire a scrierilor de cuprins religios-moral, iar în ultimii ani au introdus așà numita « săptămâna mare reformată » (Református nagyhét) când s'adună aproape întreagă preoțimea și o mulțime de mireni sub conducerea Episcopului ținând conferințe și discutând chestiunile de interes general bisericesc, cultural și social.

Aproape aceleași organizații le-au înființat și Unitarianii.

Catolicii au înființat o « Uniune poporală catolică » al cărei scop este propagarea ideii de solidaritate între credincioși, intensificarea vieții religioase, apărarea intereselor generale catolice etc. și care are organizații pe întreg cuprinsul Transilvaniei, au înființat apoi o mulțime de alte societăți, cu caracter social și cultural care toate desvoltă o frumoasă activitate bucurându-se de cea mai largă libertate și înțelegere din partea autorităților publice.

Inceputul anului 1921 a adus o schimbare esenţială în relaţiile dintre cultele minoritare şi Stat. După ce Conferinţa de Pace dela Paris şi-a terminat lucrările şi după ce tratatul dela Trianon a fost ratificat de Corpurile Legiuitoare şi când prin urmare stăpânirea românească asupra Transilvaniei nu mai puteà fi considerată nici chiar din partea elementului maghiar ca o simplă situaţie de fapt, ci, ceeace erà în realitate, o situaţie de drept deplin lămurită, Guvernul a invitat în Octomvrie 1920 pe şefii confesiunilor minoritare din Transilvania să depună în mâinile M. S. Regelui jurământul de fidelitate obişnuit oferind astfel garanţia morală necesară că în activitatea lor oficială vor ţine seamă de legile Statului şi că nu vor întreprinde nimic împotriva ordinei publice şi integrităţii ţării.

Cei invitaţi au găsit diferite pretexte ca să amâne oferirea acestei elementare garanţii de loialitate angajând o discuţie puţin plăcută cu Ministerul Cultelor până în Aprilie 1921, când toţi Episcopii minoritari au depus jurământul solicitat. Excepţie a făcut numai contele Nicolae Szechenyi, Episcopul catolic din Oradea, căruia, din motive asupra cărora nu putem stăruì acì, i s'a îngăduit să funcţioneze şi fără acest jurământ.

Prin depunerea jurământului de fidelitate s'a început stabilirea relaţiilor normale între cultele minoritare şi autorităţile Statului. In urma stabilirii acestor relaţii desvoltarea organizării cultelor minoritare a luat un nou avânt bucurându-se de sprijinul larg nu numai moral, ci şi material al Statului. Ministerul Cultelor a început imediat salariarea personalului bisericesc, şi anume retroactiv, adică începând cu 1 Iulie 1920. Lefurile acestui personal au fost înscrise în bugetul Statului acordându-i-se totodată toate înlesnirile pe care Statul le acordă funcţionarilor publici.

Statul maghiar potrivit legii XIV din 1898 întregià veniturile preoţilor reformaţi, luterani şi unitariani cari aveau studii superioare, până la suma de 1.600 coroane anual, iar pentru preoţii cu pregătire inferioară până la 800 coroane anual. Incepând cu anul 1909 conform prevederilor legii XIII din acest an au fost întregite până la aceleaşi sume şi veniturile preoţilor catolici. Pentru salariarea acestora însă Statul acordà o sumă foarte mică, fiind dator fondul religionar catolic să contribue cu 1.200.000 coroane, iar Episcopii, canonicii şi abaţii catolici cu 700.000 coroane anual la aşà numitul *fond de congruă* din care erau salariaţi preoţii catolici.

Statul român a menţinut din legile maghiare principiul *întregirii*, însă nu până la sumele amintite mai sus, ci până la sume considerabil sporite. In ultimul an al guvernării maghiare (1918), când valoarea coroanei Ungariei erà atât de depreciată, cultele minoritare din Transilvania au primit dela Guvernul din Budapesta în total 5.871.825 coroane. In 1924 numai personalul cultelor minoritare erà înscris în bugetul Ministerului Cultelor cu 40.828.457 lei, în 1925 cu 44.877.821 lei, în 1926 cu 57.619.178 lei, în 1927 cu 103.117.511 lei, în 1928 cu 150.487.803 lei, iar în anul în curs personalul cultelor minoritare din Transilvania este înscris în bugetul acestui Minister cu suma de 160.254.845 lei.

In afară de leafa de bază personalul bisericesc al cultelor minoritare primeşte tot din 5 în 5 ani un spor de 25% (gradaţii) la acordarea căruia s'au socotit toţi anii serviţi pe timpul stăpânirii maghiare. Toate aceste sume se acordă din bugetul Statului fără a se pune la contribuţie nici fondul religionar catolic şi nici dignitarii bisericeşti amintiţi mai sus, cum prevede art. 1 al legii XIII din 1909. In afară de aceasta Statul român acordă funcţionarilor cultelor minoritare şi membrilor familiilor lor o reducere de 50% pe Căile Ferate Române, reducere pe care Statul ungar nu o acordà. Statul ungar nu da protopopilor nici unei confesiuni retribuţii speciale. Statul român dă tuturor protopopilor minoritari, în afară de leafa de preot, o îndemnizaţie lunară de 600 lei.

Serviciile centrale administrative ale cultelor minoritare erau întreţinute de Episcopi şi erau foarte puţine cazurile când Statul maghiar acordà pe seama acestora mici subvenţii. Statul român, nu numai că plăteşte el însuş pe funcţionarii serviciilor amintite, ci a îngăduit îmmulţirea considerabilă a lor. Astfel, de pildă, înainte de 1918 cancelaria eparhială a episcopiei catolice din Alba-Iulia aveà opt funcţionari plătiţi de episcop, astăzi are 11 funcţionari şi doi oameni de serviciu plătiţi din bugetul Statului. Cancelaria eparhială a Episcopiei reformate din Cluj aveà în 1918, şapte funcţionari, astăzi are 16 funcţionari şi trei oameni de serviciu plătiţi integral din bugetul Statului. Cancelaria episcopiei luterane din Sibiu aveà 11 funcţionari, astăzi are 18 şi trei oameni de serviciu plătiţi integral din bugetul Statului etc.

Pe timpul dominației maghiare Seminariile teologice erau întreținute de episcopiile respective care trebuiau să acopere toate cheltuelile lor personale și materiale, fiindcă Statul nu acordà decât ici colo ajutoare puțin importante. Astăzi profesorii Seminariilor teologice minoritare sunt plătiți din bugetul Statului cu lefuri egale cu acelea ale profesorilor agregați dela Universitățile românești.

Astfel s'a ajuns mulțumită răbdării, calmului și spiritului larg de înțelegere al Guvernelor românești, precum și faptului că reprezentanții cultelor minoritare au început cu încetul a se convinge că nici agitațiile de afară nici cele din țară nu pot reface ceeace a făcut dreptatea imanentă a istoriei, apoi dispariției câtorva elemente prea intransigente în spiritul însușit prin contactul intim cu ideologia Budapestei (trecerea Episcopului Glattfelder în Ungaria, moartea Episcopilor Szechenyi și Carol Nagy etc.), relațiile cultelor minoritare cu Statul s'au îmbunătățit din zi în zi, încât astăzi se pot numì cu drept cuvânt normale.

Distanța străbătută în acești câțiva ani o caracterizează admirabil următoarele două fapte: în raportul său către Sinodul reformat ținut la Cluj în 23—25 Noemvrie 1923, episcopul Carol Nagy, vorbind de situația generală, spuneà că « lupta deschisă, titanică, poate produce eroi, *dar ceeace se petrece acum produce numai hiene* ». In raportul prezentat Sinodului reformat ținut în 24—26 Noemvrie 1928 la Cluj, Episcopul Alexandru Makkai spune *că își ține de datorie să aducă cele mai călduroase mulțumiri Ministerului Cultelor, titularului precum și funcționarilor acestui Departament pentru bunăvoința și înțelegerea desăvârșită cu care tratează toate chestiunile bisericii reformate, asigurând stabilirea relațiilor liniștite și armonice dintre Stat și biserică.*

Am amintit că în urma Decretului No. 1 al Consiliului Dirigent au fost menținute în vigoare toate legile și ordonanțele emanate dela Statul maghiar, prin urmare au fost menținute și legile și ordonanțele privitoare la situația cultelor. Constituția nouă a României a stabilit privitor la culte principiul deplinei libertăți în cadrele ordinei publice și bunelor moravuri și o egală protecție pentru toate. Constituția a lăsat și ea (art. 131) neatinse până la alcătuirea unui regim unitar și general al Cultelor legile și ordonanțele maghiare. Acest regim a fost stabilit abià în 1928 prin legea promulgată cu Inaltul Decret Regal No. 1093 din 12 Aprilie și publicată în « Monitorul Oficial » No. 89 din 22 Aprilie 1928.

Din situația de drept ce s'a creat cultelor minoritare prin legea aceasta ținem să relevăm următoarele: ea garantează — și nici nu se puteà altfel, având în vedere prevederile constituționale — tuturor cultelor cea mai deplină libertate și egală protecție. Toate cultele se bucură de o largă autonomie conducându-și afacerile lor interne absolut liber și fără nici un amestec al Statului. Ele pot înființà, conduce și controlà instituții culturale și de binefacere, pot întreține institute speciale pentru pregătirea clerului, au dreptul de a face instrucția religioasă a elevilor de credința lor în toate școlile publice și particulare, au dreptul de a săvârșì servicii religioase de orice natură credincioșilor lor în armată, în spitale civile și militare, în orfelinate, penitenciare, etc.

Statul acordă organizațiilor cultelor (comunități, parohii, protopopiate, mânăstiri, episcopii și mitropolii) personalitatea juridică; se angajează să dea concursul organelor sale executive pentru ducerea la îndeplinire a hotărîrilor instanțelor disciplinare și judecătorești ale cultelor și să incasseze prin organele fiscale contribuțiile impuse de culte credincioșilor lor. Mai mult încă, în cazul când mijloacele proprii ale cultelor nu sunt suficiente pentru întreținerea personalului și a instituțiilor de cult, Statul întregește însuș aceste mijloace din tezaurul public.

Este evident că Statul acordând cultelor minoritare aceste avantagii a trebuit în acelaș timp să prevadă și anumite dispoziții reclamate de interesele superioare ale siguranței sale și ale ordinei publice. Anume, legea prevede că nici un cult nu poate aveà legături de dependență cu organizații aflătoare în afară de frontierele Statului, cu excepția celor impuse de concepția lor dogmatică și juridică, cum de pildă cultul catolic. Asemenea cultele nu pot primì ajutoare din străinătate fără știrea Guvernului, care în cazul când aceste ajutoare se dau pentru scopuri potrivnice intereselor Statului, ori pentru turburarea liniștei interconfesionale a țării, poate oprì acceptarea lor. In interesul liniștei publice și ținând seamă de gradul de cultură generală a populației și de mulțimea și diversitatea cultelor în România, legea împiedecă formarea de organizații politice pe bază con-

fesională; asemenea oprește ca în sânul organizațiilor de cult să se discute probleme de politică militantă. Legea mai prevede apoi, că șefii cultelor, funcționarii și organele de conducere ale lor să fie cetățeni români, cari se bucură de toate drepturile civile și politice și cari nu au fost condamnați pentru crime contra ordinei publice, bunelor moravuri și contra siguranței Statului.

In cadrele acestor restricții, care, cum am spus, au fost impuse de interese superioare de Stat, cultele se pot organizà, pot funcționà și își pot împlinì marea lor misiune culturală în cea mai deplină libertate, bucurându-se de sprijinul larg al Statului.

Situația de fapt a cultelor minoritare din Transilvania este azi următoarea:

Cultul catolic are 864.985 credincioși, cari din punct de vedere administrativ bisericesc sunt împărțiți în patru episcopii și anume: Episcopia de Alba-Iulia care are 250 parohii cu 348.902 credincioși, Episcopia de Timișoara cu 161 parohii și 404.834 credincioși, Episcopia de Oradea cu 52 parohii și 53.062 credincioși, Episcopia de Satu-Mare care are 45 parohii cu 58.187 credincioși.

Din Episcopiile de Oradea și de Satu-Mare au rămas pe teritoriul Statului român numai mici fragmente. Astfel se explică și numărul mic al credincioșilor pe cari îi au în România. Mare parte din teritoriul Episcopiei de Oradea a rămas în Ungaria, iar din teritoriul Episcopiei de Satu-Mare o parte a rămas în Ungaria, iar alta în Cehoslovacia. Episcopia de Timișoara cuprinde partea românească a teritoriului Episcopiei catolice de Cenad, din care parte se află în Iugoslavia și o altă parte în Ungaria.

Pe lângă fiecare Episcopie catolică se află și câte un capitlu de canonici. Capitlul Episcopiei de Alba-Iulia e compus din 10 membri, al celei din Timișoara din opt membri, al Episcopiei de Oradea din 16 membri, din cari numai opt sunt pe teritoriul românesc, iar opt petrec pe teritoriul maghiar al Episcopiei. Capitlul din Satu-Mare are șase membri cari toți se află în partea românească a Eparhiei. Canonicii dela Alba-Iulia și Timișoara sunt salariați de Stat.

In urma promulgării nouei legi pentru regimul general al Cultelor care prevede în art. 8 că jurisdicția autorităților religioase din țară nu se poate întinde în afară de teritoriul Statului român și nici autoritățile cultelor din străinătate nu vor puteà exercità nici o jurisdicție în cuprinsul României, jurisdicția Episcopiilor dela Oradea și Satu-Mare se va reduce numai la credincioșii din România. Dealtfel, conform prevederilor Concordatului, Episcopia dela Oradea se va unì cu cea din Satu-Mare. Episcopiile catolice din Alba-Iulia și Timișoara au și câte o Academie teologică pentru formarea clerului având fiecare câte șase profesori plătiți din bugetul Statului. Afară de leafa personalului didactic Ministerul acordă în fiecare an acestor Academii și subvenții pentru acoperirea cheltuelilor materiale. Cele două Episcopii mici de Oradea și Satu-Mare au și ele câte un Seminar teologic cu un număr disparent de elevi. Aceste Seminarii sunt întreținute de Episcopiile respective.

In afară de organizațiile amintite, pe teritoriul Transilvaniei se mai află o mulțime de case ale ordinelor și congregațiilor religioase catolice răsfirate pe întreg cuprinsul celor patru eparhii (iezuiții, piariștii, minoriții, franciscanii, premonstratenzii, capucinii, ursulinele, mizericordienele, etc.). La început aproape toate aceste ordine și congregații religioase își aveau șefii provinciali în Ungaria. Pe încetul însă, dându-și seama de nevoile impuse de împrejurările noui, au început a se reorganizà creindu-și «provincii» proprii în țară și rupând legăturile ierarhice cu «provinciile» din Ungaria. Dealtfel legea pentru regimul general al cultelor prevede în art. 36 că ordinele și congregațiile religioase existente pe teritoriul Statului român înainte de promulgarea legii își vor păstrà actualele case și mânăstiri dacă superiorul (provincialul) și membrii lor vor fi cetățeni români și vor locuì în țară. Superiorii și membrii cari nu vor voì, sau nu vor dobândì cetățenia română, nu vor mai puteà rămâne în țară ca membri ai Ordinului ori ai congregației respective. Case și mânăstiri noui vor puteà fi deschise numai cu autorizația Guvernului, iar Ordine și congregații noui nu se vor puteà așezà în țară decât pe bază de lege.

Aceleași dispoziții le are privitor la Ordinele și congregațiile religioase și Concordatul încheiat cu Sf. Scaun și semnat la 10 Maiu 1927.

Biserica reformată din Transilvania are 655.685 credincioși. Din punct de vedere administrativ-bisericesc reformații sunt împărțiți în două episcopii, și anume episcopia de Cluj și episcopia

de Oradea. Episcopia din Cluj are 625 parohii cu 457.633 credincioşi; iar episcopia din Oradea are 186 parohii cu 198.052 credincioşi. Episcopia reformată din Oradea este compusă din parohiile situate în judeţele Maramureş, Satu-Mare, Bihor, Arad, Timiş-Torontal, Severin şi Caraş, care înainte de Unire aparţineau jurisdicţiei Episcopului reformat din Dobriţin (Ungaria). Aceste parohii îşi au Episcop propriu numai din 1927, când a fost aprobată alegerea d-lui Ştefan Sulyok, care la 16 Maiu 1927 a depus jurământul de fidelitate înaintea delegatului Ministerului Cultelor începându-şi activitatea oficială.

Reformaţii au Academie teologică la Cluj cu nouă profesori plătiţi din bugetul Statului.

Biserica luterană săsească are pe teritoriul Transilvaniei 273 parohii cu 259.134 credincioşi supuşi jurisdicţiei Episcopiei din Sibiu.

Afară de luteranii saşi, în Transilvania se mai găsesc 25 de parohii cu 30.445 credincioşi luterani maghiari. Inainte de Unire luteranii-maghiari erau supuşi jurisdicţiei Episcopiilor dela Budapesta şi Nyiregyhaza. După Unirea Transilvaniei cu Vechiul Regat parohiile luterane maghiare rămânând fără episcopi au ajuns, după multe frământări, să fie conduse de un comitet care îl aveà pe d-l Ludovic Frint, preot în Arad, preşedinte clerical, şi pe d-l Andor Ambrozy, preşedinte mirean. Năzuinţa acestor luterani erà să-şi organizeze o Episcopie proprie. Ţinând însă seamă de numărul mic al parohiilor şi credincioşilor dorinţa lor nu a putut fi realizată. Astfel au fost nevoiţi să se mulţumească cu o simplă superintendenţie având în fruntea lor nu un episcop, ci un superintendent care exercită asupra credincioşilor toate drepturile pe care statutul de organizare bisericească le acordă şefului religios. Astfel a fost ales în ziua de 22 Februarie 1927 d-l Ludovic Frint — Superintendent al parohiilor luterane-maghiare — iar d-l Andor Ambrozy, inspector mirean al lor.

Cultul mozaic are în Transilvania circa 300.000 credincioşi divizaţi în mai multe rituri: ortodoxi, neologi, status-quo şi sefardişti. Ortodoxi sunt 220.000, restul (80.000) aparţin celorlalte rituri. Cultul mozaic în Transilvania este organizat în comunităţi religioase care au personalitate juridică. Comunităţile ortodoxe şi-au organizat îndată după desfacerea de Ungaria o Uniune cu un biurou central la Bistriţa. Comunităţile mozaice de rit neolog şi status-quo îşi au şi ele o Uniune proprie a lor cu un biurou central la Cluj.

In afară de aceste culte în Transilvania se mai găsesc un număr disparent de credincioşi baptişti şi adventişti, cari potrivit dispoziţiilor constituţionale se bucură şi ei de libertatea deplină a practicii lor religioase.

---

ridicarea şcoalelor prin toate mijloacele o au împiedicat, ba încă şi moşiile comunităţilor noastre, din care se susţineau şcolile, au lăsat a ni se răpì de alte confesiuni religioase » [1]).

In faţa feloniei cercurilor conducătoare austriace, mulţi luptători îşi pierdură curajul. Unii din ei, ca Bărnuţiu, Laurian, Aron, Maiorescu ş. a. se expatriară, trecând în Principatele Române, unde soarta le rezervase mari roluri istorice (Bărnuţiu fu ales rector al nouei Universităţi din Iaşi, Laurian decan al Facultăţii de Litere al nouei Universităţi din Bucureşti, pe care o conduse fără întrerupere timp de 18 ani (1864—1882) [2]), iar Aron şi Maiorescu ajunseră profesori de istorie la aceeaş Facultate). Cel mai viteaz dintre luptători, Avram Iancu, rămase printre ai lui, dar nu pentru a le mai fi de vreun folos, ci pentru a plânge soarta tristă, care continuà să-şi bată şi mai departe joc de poporul care-şi jertfise zadarnic viaţa pentru o himeră. La 20 Dec. 1850, el îşi făcù testamentul, care va rămâneà pentru totdeauna un document al vremurilor de restrişte pe care a trebuit să le îndure neamul nostru chiar şi în clipele în care erà în drept să creadă că suferinţele lui trebuie să se sfârşească. « Ultimul dor al vieţii mele — zice Iancu în testamentul său — este să-mi văd naţiunea mea fericită, pentru care, după puteri am şi lucrat până acum, durere, fără mult succes, ba tocma acum cu întristare văd, că speranţele mele şi jertfa adusă se prefac în nimic. Nu ştiu câte zile mai pot aveà; un fel de presimţire îmi pare că mi-ar spune, că viitorul este nesigur. Voiesc dară, şi hotărît dispun, ca după moartea mea, toată averea mea mişcătoare şi nemişcătoare să treacă în folosul naţiunii, pentru ajutor la înfiinţarea unei Academii de drepturi, tare crezând că luptătorii în numele legii vor puteà scoate drepturile naţiunii mele » [3]).

Ce e drept, luptătorii cu arma legii n'au contenit o clipă să ducă înainte lupta, cu toate defecţiunile pe care le observau în rândurile lor. Deceniul al şaselea al veacului trecut e plin de sbuciumul nobil al poporului român de a-şi croì o soartă omenească. Pe teren politic, economic, cultural şi religios fiii lui desfăşură o activitate formidabilă, dar sforţările lor fură departe de a puteà înregistrà succese vrednice de luat în seamă. In această luptă ideea măreaţă de odinioară, pentru care Iancu îşi testase întreaga avere, nu fù dată uitării.

Astfel Conferinţa naţională ţinută în anul 1861 la Sibiu, se pronunţă pentru ridicarea deocamdată cel puţin a unei Facultăţi juridice « ca cea mai urgentă şi supremă necesitate », în schimb cea dela 1863 cerù, sub pct. 11 « înfiinţarea unei universităţi paritetice din mijloacele Statului pentru ţara întreagă » [4]).

Stăruinţele acestea păreau la un moment dat a ajunge, în fine, să fie încununate de succes. Ziarul sibian *Hermannstädter Zeitung* publicà la 25 August 1863 următoarele: « Allgemeine Korrespondenz » află că M. S. Impăratul, prin prea înalta rezoluţie, prin care se încuviinţează ridicarea unei Academii de drept [5]) în Cluj, totodată s'a îndurat a acordà ca să se facă pregătirile pentru ridicarea unei Universităţi paritetice [6]) în Sibiu şi proiectele corespunzătoare pentru transformarea Academiei de acolo în astfel de Universitate să se aştearnă Maiestăţii Sale; în urmă ca docenţilor dela Academia de drept din Sibiu şi din Cluj, cari sunt gata a ţineà unele colegii şi în limba română, trebuie să li se încuviinţeze remuneraţii de 200 până la 250 fl. » [7]). Aşa dar se proiectase ca Transilvania să aibă o Universitate, în care limba română să fie egal îndreptăţită cu cea germană, şi în afară de aceasta se prevăzuse ca şi la Academia de drept să se predeà unele cursuri şi în limba română.

Măsura aceasta îi mulţumeà, de sigur, pe Români, dar nu-i mulţumeà şi pe Saşi, cari ceruseră ca Universitatea Ardealului să fie numai decât la Sibiu şi să fie numai germană, în vreme ce Românii militau mai mult pentru oraşul central, pentru Cluj, unde ei ar fi acceptat ca paritetismul să fie sau român-german sau român-maghiar. In faţa acestei neînţelegeri, ministrul de culte austriac, Thun, declară că Statul nu poate face pentru fiecare naţionalitate câte o universitate aparte, şi în consecinţă după ce, la 1850 îi mulţumì pe Saşi cu reînfiinţarea Academiei nemţeşti de drept la

[1]) Actele soborului Bisericii ortodoxe răsăritene din Ardeal din anul 1850, pag. 46.

[2]) Un alt ardelean, I. Bogdan, care trebuì să se expatrieze şi el mai târziu, conduse timp de 21 ani aceeaş Facultate, ca decan (1898—1919).

[3]) Averea lui Iancu, după moartea acestuia, a trecut asupra Asociaţiunii « Astra », care a rămas încă datoare cu întrebuinţarea ei în scopul fixat de testator. (Cf. şi « Transilvania », 1885, pag. 78).

[4]) *T. V. Păcăţianu*, Cartea de aur, vol. II, 208, 777.

[5]) Ungureşti! (N. A.).

[6]) Cu catedre paralele, nemţeşti şi româneşti (N. A.).

[7]) Cf. « Amicul Şcoalei », Sibiiu, 1863, pag. 260.

Sibiu[1]), la 1863 înființă o asemenea Academie ungurească la Cluj, lăsând pe Români și mai departe nesatisfăcuți[2]).

Puțin după aceasta avù loc la 1867, Transacțiunea (împăcarea Austriei cu Ungaria,), prin care Românii fură complet sacrificați Ungurilor. Ardealul fu pus în dependență de Budapesta. Impăratul nu mai există decât pentru Austria, — Românii fură supuși Regelui ungar.

3. In astfel de împrejurări, viața politică a Românilor ardeleni fu împinsă spre o fază critică, dela care nu se mai puteà așteptà realizarea apropiată a nici unui deziderat național, oricât de just ar fi fost el. Totuș, nici în această fază, lupta pentru Universitate nu încetă. In chiar anul 1867, ideea universității naționale făcù un pas concret spre realizare, prin mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu, care cu prilejul morții sale, întâmplată la 7 Sept. 1867, își testă, ca și Avram Iancu, averea în scopul înființării înaltului așezământ de cultură națională[3]). In acelaș timp, ideea fu îmbrățișată și de « Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român », care a ținut-o la suprafața vieții publice o lungă serie de ani, cu un devotament vrednic de toată lauda. Chestiunea fu ridicată în Adunarea generală, ținută la 22 August 1867, în Cluj, de către Iacob Mureșanu, directorul liceului regesc-catolic din Brașov și redactor al Gazetei Transilvaniei. Acesta adresă Adunării o scrisoare în care, mărginindu-se la necesitatea înființării unei Academii române de drept, declară: « M'am rezolvat cu toată seriozitatea mea în favoarea literaturii juridice române și pentru cultura poporului român în ramul acesta am și consfințit 1000 fl. m. c. pe lângă alte contribute dela frații din afară, făcute spre scopul acesta ». In consecință, Mureșanu roagă Asociațiunea să binevoiască « a mijlocì emiterea unei provocări la contribuiri mărinimoase pentru înaintarea acestui scop și ram de cultură și literatură, asigurându-ne că se va îngrijì pentru înlesnirea înaintării culturii în ramul acesta atât de necesar și aceasta îndată ce contribuirile în curs vor puteà acoperì spesele recerute, ori prin interesele capitalelor consfințite spre acest scop, ori prin surse anuale subscrise și sigure »[4]).

Adunarea generală primì cu nespusă însuflețire propunerea și însărcină Comitetul să facă un proiect de înființare a Academiei de drept.

4. Intre aceea, deputații români din Parlamentul din Budapesta înaintară acestuia un proiect de lege privitor la « regularea și asigurarea naționalităților regnicolare și a limbilor lor în Ungaria », în care puseră din nou în discuție chestiunea universității în modul următor: « La Universitatea țării se creiază pe seama naționalităților regnicolare pe lângă catedrele de limbă și literatură, încă și catedre pentru predarea în limba națională a legilor patriei, concesă fiind totodată docentura și pentru alte ramuri în aceleași limbi și facerea examenelor în orice limbă de propunere. Acelaș lucru se dispune cu privire la Academiile regnicolare de drept[5]), dar numai cu privire la naționalitățile bine reprezintate în respectivele părți ale țării »[6]).

Dar Parlamentul trecù peste acest proiect și votă art. de lege 44 din 1868 despre « egala (!) îndreptățire a naționalităților », al cărui § 19 zice: « La Universitatea țării limba de predare e cea maghiară; dar totuș sunt a se înfiinţà pentru fiecare dintre limbile uzitate în țară și pentru literatura lor, catedre, dacă cumva încă nu există ». Aici este vorba de Universitatea din Budapesta, pe lângă care Ungurii strâmtorați dela 1849, ne oferiră o Facultate teologică românească, și în cadrele căreia ni se pun acuma în vedere catedre, — deci nu una singură, cum s'a făcut încă la 1863 prin numirea lui Alexandru Roman, — cari însă nu s'au mai creat niciodată. De o nouă Universitate nu se face nici un fel de amintire.

5. Din întreg spiritul legislației dela Budapesta erà evident că pe poporul român din Ardeal îl așteaptă vremuri grele. Ungurii, dându-și seama de forța pe care o reprezintă Românii, pe de o

[1]) La 1857—1858 la această Academie erau 16 studenți români, la 1858—1859, 17 studenți.

[2]) In primul an ea avù 150 studenți.

[3]) Cf. Fundațiunea fericitului Al. St. Șuluțiu, Blaj, 1926, pag. 41.

[4]) « Transilvania », Brașov, 1868, pag. 152.

[5]) Ca d. e. la cea din Oradea (N. A.).

[6]) *T. V. Păcățianu*, o. c. vol. IV, pag. 461.

parte pe urma egalei lor îndreptățiri cu celelalte naționalități conlocuitoare, pe de alta pe urma consolidării tot mai evidente a Principatelor unite de peste Carpați, își puseseră în gând să întrebuințeze orice mijloc pentru distrugerea lor. « Naționalitatea română — ziceà la 1868 marele patriot basarabean B. P. Hașdeu, într'o cuvântare ținută la București —, trebuià să piară în Ardeal; trebuià să piară precum a pierit naționalitatea litvană în Prusia, pusă de către cavalerii teutoni întocmai în aceeaș situație curat animală, în care legislația maghiară a pus pe Români ».

In astfel de împrejurări, pentru a puteà asigurà Ardealului forțele intelectuale menite să conducă poporul în lupta lui de rezistență și de emancipare, o mână de patrioți cu sediul în București — Români din toate provinciile — au înființat în Capitala Principatelor Unite o societate cu numele « Transilvania », cu menirea de a oferì burse tinerilor ardeleni cari se duc la studii superioare în Apusul Europei culte. Dacă Românii nu-și puteau aveà Universitatea proprie în Ardeal și dacă din motive politice nu se puteau expune să studieze în România, — în care caz studiile lor n'ar fi fost recunoscute în Ungaria, — ei să-și poată câștigà știința la izvoarele curate din Apus. Această societate, care aveà în frunte pe Al. Papiu Ilarian, ardelean ajuns profesor la Universitatea din Iași și mai târziu ministru de justiție la București, a contribuit într'o puternică măsură la menținerea încrederii în forțele noastre și în dreptatea cauzei pentru care luptam.

Noua societate intră în legături strânse cu Asociațiunea din Sibiu, care, cum văzurăm, îmbrățișase cu entusiasm chestiunea Academiei de drept și care, la 1869, în urma hotărîrii aduse de Adunarea generală ținută la Șomcuta-mare, se angajă și la lupta pentru crearea unei catedre de limba și literatura română pe lângă Universitatea din Viena.

Este vrednic de remarcat faptul, că în acelaș an se înființează o societate studențească la Viena [1]), sub numele de « România », transformat la 1871 în « România Jună », și că la Graz luă ființă societatea « Românismul » [2]), ambele având ca membri studenți din toate provinciile românești, dar în majoritate din Transilvania.

6. Ideea Academiei de drept, ridicată la 1867 de Iacob Mureșanu, suferise întrucâtva din cauza împrejurărilor politice, totuș la 5 Aprilie 1870, în ședința Comitetului Central al Asociațiunii, o aduse din nou înainte consilierul Iacob Bologa, care prezintă următoarea propunere:

« Considerând că absoluta necesitate de a înființà în Monarhia austriacă o Academie română de drepturi s'a simțit de mult și se simte tot mai întins și tot mai tare de către toți Românii din Monarhia aceasta, și că prin urmare opinia publică a Românilor cere imperativ înființarea unei asemenea Academii, aceea dară trebuie să se înființeze; considerând că Academia română de drepturi are de a servì ca unul din cele mai apte mijloace spre promovarea literaturii române și culturii poporului român ».

Comitetul primì cu simpatie ideea și însărcină o comisie care să o studieze mai de aproape [3]). Proiectul rezultat din studiul acesteia fu înaintat Adunării generale din Năsăud, care socotì chestiunea ca « o chestiune de viață pentru poporul român ». Iacob Mureșanu, părintele ideii dela 1867, telegrafiè dela Brașov: « Pe ce aveți mai scump, fraților, adaugeți la proiectul Academiei, prin oferte anuale pe zece ani, încercări de împrumut prin amortizațiune, loterie de Stat etc. Adunarea generală să provoace românismul la tot felul de contribuțiuni » [4]). Adunarea generală primì cu însuflețire raportul în chestiune prezintat de Visarion Roman [5]) și hotărî să lanseze un apel către toți Românii.

La 11 Maiu 1871 Comitetul Asociațiunii a și lansat apelul, în care ziceà printre altele: « Chestiunea învățământului ca a primului factor de cultură, este o chestiune de viață pentru națiunea română. Un popor cum e al nostru în imperiul austro-ungar n'are încă nici o școală înaltă. Iară cu școlile noastre de până acì am zidit puntea numai până la mijlocul râului. E deci timpul suprem de a cugetà cu toată seriozitatea și la institute mai înalte de cultură, între care o Academie de drepturi ne face trebuință în prima linie.

[1]) Cf. « Transilvania », 1869, pg. 225, 239.

[2]) « Există la Graz o societate a studenților români cu numele: « Românismul », (« Transilvania », 1874, 50).

[3]) « Transilvania », 1870, 110 și 199.

[4]) *Id.*, 238.

[5]) *Id.*, 240.

Dacă trebuința aceasta fu cunoscută și simțită de noi și mai înainte, dacă bărbații de încredere și mandatarii națiunii române au cerut dela regim în mai multe rânduri, la 1849, 1850 și 1851, pe lângă alte institute mai înalte, și deschiderea unei Facultăți juridice române, atunci astăzi înființarea ei nu se mai poate nici cum amânà fără de daune nereparabile pentru națiune; deatunci și până astăzi împrejurările care justifică trebuința și folosul unui asemenea institut — s'au însutit.

Pentru ca Academia română să nu mai rămână o dorință vie, ci să devină în curând realitate, Adunarea generală ținută la 8—10 Aprilie 1870 în Năsăud a luat cu unanimitate hotărîrea să strângă suma de 600.000 fl. necesară înființării aceleia. Sorgintele din care ar aveà să iasă suma recerută sunt:

a) Contribuirea fiecărui român din Monarhia austro-ungară;

b) Ajutorul Statului;

c) Contribuirile oricărui binefăcător [1]).

Acest apel a avut răsunet destul de favorabil. S'au găsit oameni, ca I. Sebeșanu din Alba Iulia, care, urmând exemplul lui Avram Iancu, și-a testat întreaga avere pentru Academia de drepturi. S'au pornit apoi mulțimea de intelectuali, dela orașe și dela sate, cu contribuții care mai de care mai voioase, care sporiau zilnic listele donatorilor, așà că în câțiva ani, din obolul unui popor sărac și apăsat s'au strâns peste 20.000 florini. Dar nu numai din Ardeal veneau darurile, ci prin Ardelenii trecuți peste Carpați, ele sosiau chiar și din orașe ale României și Basarabiei (Reni, Ismail și Vâlcov). N'au rămas pasive nici satele; un mare număr de plugari și-au deschis punga lor modestă pentru a ajutà realizarea marei idei. Așà d. e. în comuna Domnin din județul Sălaj s'au strâns dela cele 1000 de suflete câte 1 creițar pe an și s'a trimis la Astra în Sibiiu suma de 50 florini, pe timp de 5 ani [2]).

Totuș, numai din contribuțiile particulare ale unui popor sărac, erà greu să se adune suma de 600.000 florini, cât trebuià pentru început, deaceea Comitetul central hotărî să ceară și ajutorul Statului, pe care îl socotià dator să susție astfel de inițiative. Cu data de 14 Maiu 1871, Comitetul se adresă guvernului cu o cerere, în care, susținând că « fără institute superioare înflorirea științelor și promovarea culturii generale este o imposibilitate », ziceà: « Incă de mult s'a simțit la națiunea noastră trebuința de școale înalte. In a. 1849, 1850 și 1851 națiunea, prin bărbații de încredere și mandatarii ei, a rugat în repetite rânduri pe înaltul regim pentru deschiderea barim a unei facultăți juridice române, din mijloacele Statului. Totuș, trebuința asta arzătoare a rămas până acum neîndeplinită...

Considerând trebuința greu simțită și neamânabilă ce au astăzi Românii de un atare institut, Asociațiunea transilvană a luat ea însăș inițiativa procurării mijloacelor recerute pentru înființarea și susținerea unei Academii române de drepturi. Acum ea cere și ajutorul Guvernului. Umilita noastră cerere e bazată pe principiul egalei îndreptățiri, pe principiul dreptății și echității ».

Se mai accentuà în adresă că « misiunea civilizatoare a monarhiei austro-ungare stă în a promovà desvoltarea culturii tuturor popoarelor sale și înainte de toate, în a sprijinì pe terenul culturii generale, naționalitățile rămase îndărăt fără vina lor ».

Deodată cu această intervenție la Guvern, Asociațiunea făcù o adresă de solidarizare și către Asociațiunea aradană și către cea bucovineană, concluzând că « O Academie română de drepturi, la care să acurgă junimea din toate părțile locuite de Români, nu mai sufere întârziere, căci națiunea are lipsă a fi prevăzută cu bărbați cari să-i poată bine reprezintà interesele în toate ».

7. Intre aceea, ziarele dela Budapesta aduceau știrea, că Ministrul de Culte, baronul Iosif Eötvös, va supune Parlamentului un proiect de lege privitor la înființarea unei a doua Universități [3]),

[1]) « Transilvania », 1883, pag. 123.

[2]) « Transilvania », 1872, 60, 90, 106, 168.

[3]) Dealtfel Eötvös, prevăzù, în cadrul proiectului de reformă a Universității din Pesta, să institue, în locul Facultății de teologie romano-catolică, catedre paralele pentru teologia catolică, protestantă și ortodoxă, ceeace ziarele aprobau, apreciindu-o ca o măsură binevenită din punct de vedere politic.

la Cluj, pe baza deplinei libertăţi a învăţământului, sub care formulă optimiştii sperau să poată înţelege cel puţin crearea de învăţământ paritetic. Insăş Asociaţiunea, secundând opinia publică română, s'a interpus pe lângă Guvern în sensul acesta, trimiţându-i cu data de 2 Ianuarie 1872, un memoriu, în care ziceà: « Universitatea de Stat ce este proiectată a se înfiinţà în Cluj, atrage asupra sa atenţiunea fiecărui fiu şi cetăţean al patriei. Aceea are să fie un institut de cultură mai înaltă, din ale cărui binefaceri se vor împărtăşì toţi fiii patriei, fără deosebire de naţionalitate, prin urmare şi fiii poporului român. Ca însă atare institut de cultură şi ştiinţă să poată corespunde în tot respectul nobilei şi salutarei sale misiuni, după modesta-ne opiniune, la înfiinţarea şi organizarea aceluia ar trebuì să se ia în dreaptă şi cuvenită consideraţiune şi interesele de cultură ale poporului român carele face majoritatea locuitorilor din Transilvania »[1]).

8. Paralel cu acţiunea Astrei se ivì o acţiune mai largă şi la Arad, unde sinodul bisericii ortodoxe, în baza propunerii deputatului Ioan Popovici-Desseanu, hotărî ca în legătură cu Şcoala normală deacolo, să se facă, succesiv « o şcoală mare eparhială care să cuprindă un gimnaziu inferior şi superior, preparandia, teologia, facultatea de drepturi şi filozofie, precum şi o şcoală reală şi politehnică » [3]).

Deodată cu Astra, se mişcă în acelaş sens şi organizaţia politică a Românilor ardeleni, pe chestiunea « Universităţii din Cluj, ce se ridică în mijlocul Românilor ».

Astfel, Conferinţa naţională ţinută în 5—6 Maiu 1872 la Sibiu cerù ca, dacă nu se ridică pentru Români o Universitate pur naţională, « cel puţin la Universitatea din Cluj, limba acestora să fie paritetică cu cea maghiară » [3]). Vestitul *Memorial dela Blaj*, înaintat la 1871, împăratului din partea conferinţei private, prezidată de mitropolitul Vancea, mergeà şi mai departe, cerând pe seama Românilor un învăţământ superior articulat până în amănunte. Memorialul prevedeà:

« 1. Aplicarea bărbaţilor de naţionalitate română la Universitatea din Cluj în număr paritetic;

2. Decretarea limbii române de limbă paritetică în propunerea studiilor şi ştiinţelor la aceeaş Universitate;

3. Infiinţarea mai multor instituţii publice pentru Români, cu limba română de propunere; aşà:

a) şcoale agronomice, dintre care una să fie împreunată cu o şcoală de silvicultură;

b) un institut pentru ştiinţele montanistice, în unul din ţinuturile acomodate spre acel scop» [4]).

9. Dar şi intervenţia Astrei şi aceea a reprezentanţilor bisericeşti şi politici ai poporului român din Ardeal, fu zădărnicită. Părăsit de Austria, căreia îi dase un atât de efectiv ajutor, în 1848, Românismul ardelean fu acum lovit de stăpânii unguri fără nici o cruţare, prin chiar mâna împăratului Francisc Iosif, care la 1872 iscălì decretul de înfiinţare a unei Universităţi pur ungureşti la Cluj. Şi pentru ca această măsură să fie dreaptă pentru toţi, se luară măsuri ca şi Academia de drepturi nemţească din Sibiiu, care erà pe punctul să se dizolve deocamdată într'o instituţie germano-română, apoi într'o Universitate pentru toţi fiii Ardealului, să fie desfiinţată. In principiu, această Academie fu mutată la Cluj, unită cu cea ungurească şi încadrată în noua Universitate, ca Facultate de Drept. Insuş corpul didactic al nouii Facultăţi se compuse din profesorii celor două Academii fuzionate cu de-a sila. Intreagă arhiva celei din Sibiiu, fu trecută cu timpul la Cluj, unde la 1902, din ordinul decanului Mauriciu Kiss, fu complet distrusă, aruncându-se toate actele în foc, pentru ca să nu mai rămâie în Transilvania nici un fel de urmă de cultură nemaghiară. [5])

Pe o astfel de temelie morală se înalţă la Cluj noua Universitate maghiară.

[1]) « Transilvania », 1872, pag. 54.

[2]) Concluzul No. 111 din 1870 al Sinodului. Cf. Dr. *T. Botiş*, Istoricul şcoalei normale din Arad, pag. 83.

[3]) Cauza română la 1872, Sibiu 1872, Cap. XLIX.

[4]) Eugen Brote. Chestiunea românească din Ungaria, Anexe, pag. 172.

[5]) Din cauza distrugerii arhivei mi-a fost cu neputinţă să stabilesc condiţiile în care, după desfiinţarea virtuală dela 1872, Academia din Sibiu a mai continuat să vegeteze până la 1884, când apoi fu definitiv închisă.

III. UNIVERSITATEA UNGUREASCĂ DIN CLUJ

1. Situaţia culturală şi socială a Românilor ardeleni în momentul când politica maghiară impune Ardealului o Universitate ungurească; 2. Mărturisiri ungureşti despre scopurile culturale ale acesteia; 3. Până unde poate merge îndreptăţirea politicii în legătură cu înfiinţarea de Universităţi; 4. Misiunea poporului maghiar de a reprezentà particularităţile sale asiatice în Europa şi contribuţia Universităţii din Cluj în această direcţie; 5. Lipsa de caracter naţional a culturii maghiare, răsfrântă asupra nouii Universităţi; 6. Condiţiile în care s'a organizat Universitatea şi s'au recrutat profesorii; 7. Purtarea studenţilor; 8. Studenţii români evită Clujul; 9. Ei se duc la Viena, la Graz, la Padova, la Liège, la Paris, la Bucureşti; 10. Universitatea din Cluj deslănţuie lupta politică în contra Românismului; 11. Ea provoacă ivirea Iredentei Române în Regatul liber; 12. Profesorul de limba română este destituit şi înlocuit cu un renegat, care ia asupra sa rolul de provocator al propriei sale rasse; 13. Lupta tinerimii universitare române alături de conducătorii vieţii naţionale şi în contra Universităţii; 14. Activitatea ignobilă a profesorului de limba română; 15. Preponderenţa limbii ebraice faţă de cea română; 16. Românii reiau lupta pentru înfiinţarea unei Universităţi naţionale; 17. Caracterul acestei lupte în ultimii ani de stăpânire ungurească; 18. In lumina răsboiului, Universitatea din Cluj îşi vede propria sa icoană, de care se înspăimântă; 19. Ne mai fiind siguri de sine şi ne mai putând suportà jugul nemţesc, Ungurii fac sforţări pentru reintegrarea lor în rassa turanică. Relaţii disperate cu Turcii şi cu Bulgarii; La Cluj studenţii turci sunt în majoritate faţă de Români; 20. In faţa cataclismului mondial, Universitatea din Cluj se adresează Europei, cerând să respecte integritatea milenară a Ungariei, periclitată de Românii « inculţi ».

1. Infiinţarea unei Universităţi ungureşti în Transilvania constituià un adevărat atentat la cultura şi la viaţa populaţiei majoritare a acesteia, care până la 1848 fu ţinută în completă robie politică, economică şi culturală şi căreia, prin revoluţia din acel an, i se recunoscuse egala îndreptăţire cu celelalte naţionalităţi pentru ca acum, la cea dintâiu ocazie, când erà vorba să i se recunoască şi de fapt dreptul la libertate naţională, să i se ia în modul cel mai brutal.

Acest fapt, dealtfel, nu însemnà un act politic izolat, ci marcà un sistem care se înăsprià acum faţă de elementul românesc, având să fie completat rând pe rând cu o serie de alte măsuri de aceeaş natură. Infiinţarea Universităţii ungureşti în Ardealul cu peste 60 % populaţie românească, însemnà tendinţa de a închide sistematic orice posibilitate de afirmare în viaţa publică a elementului autohton, care şi în scurtul timp de mai puţin de un sfert de veac dela eliberarea lui, dăduse admirabile dovezi despre aptitudinile lui intelectuale şi politice. In adevăr, dacă vom cercetà d. e. situaţia şcolilor secundare din ţinuturile româneşti în intervalul dela 1850—1870, vom constatà un reviriment unic în felul său în istoria popoarelor asuprite: la liceul catolic din Sibiu, între anii 1854—70, procentul elevilor români erà între 50—70% din totalul populaţiei şcolare; la liceul piarist din Cluj între anii 1852—1858 ei treceau de 50% (chiar şi la 1871 numărul lor treceà de 200); la Baia-Mare între anii 1852—71, peste 60%; la Satu Mare între 30—45%; la Târgu-Mureş erau 40%; la Şimleu peste 50%; la Braşov deasemenea; la Lugoj între anii 1860—1867 sunt peste 70%; la Arad, între 1855—69, numărul elevilor români e în permanenţă peste 100, iar la Oradea în anul 1869 erau 199 români. Aceste cifre vorbesc în mod elocvent despre puterile sufleteşti ale poporului român din Transilvania, care, dacă ar fi fost lăsat să se desvolte în mod normal, ar fi fost în stare să ridice nivelul general al ţării la un grad înalt, putând aduce preţioase contribuţii la progresul general uman. Şi în scurtul timp de câteva decenii, din sânul acestui popor a ieşit o lungă serie de oameni de carte, cari însă neputând găsì un plasament în ţara lor de origină, unde ar fi trebuit să-şi lepede naţionalitatea, s'au expatriat, trecând în Principatele Române. Astfel au părăsit Ardealul profesorii Fl. Aron, P. M. Câmpeanu, I. Maiorescu, D. Bojânca, E. Murgu, N. Bălăşescu, D. Romano, Al. T. Laurian, S. Bărnuţiu, Al. P. Ilarian, St. Miclea, St. Emilian, P. Suciu, I. Hodoş, D. Marţian, V. Maniu, A. şi N. Densuşianu, A. Pumnul ş. a., cari ar fi putut ocupà cu cinste o catedră universitară în Ardeal şi dintre cari unii au ajuns profesori la cele două universităţi din România veche (la Iaşi, din 11 profesori câţi erau la 1860, 5 erau ardeleni).

In orice caz, se poate afirmà că, la 1872, când ca un *deus ex machina* a venit dela Budapesta ordinul privitor la înfiinţarea universităţii ungureşti din Cluj, Românii aveau mai mulţi oameni cu pregătire ştiinţifică pentru catedra universitară, de cum aveau Ungurii. La aceà dată erau în Ardeal, afară de cei emigraţi în « ţară », personalităţi culturale marcante ca: G. Bariţiu, I. M. Moldovan, T. Cipariu, Gavr. Munteanu, Dr. I. Meşotă, Dr. P. Vasici, N. şi I. Popea, Gr. Silaşi, Iac. Mureşanu, Vinc. Babeş, Ion şi Ilarion Puşcariu, Dr. I. Lăpedatu, I. Popescu, N. Cristea, P. Cosma, Fl. Porcius, V. Teclu, Al. Mocioni ş. a., cari toţi ar fi putut ocupà fără nici o discuţie, cu demnitate,

o catedră la Universitatea Ardealului, dacă aceasta ar fi fost proiectată dela început ca altceva, decât ca o anexă a Budapestei din ce în ce mai intolerante sub raport național.

2. Actul politic dela 1872 nu fu numai un act nedrept, ci și un act cu totul anticultural, după cum au recunoscut-o mai târziu chiar reprezentanții universității clujene.

Astfel, profesorul St. Apáthy, spuneà, în 1903: « Universitatea din Cluj s'a înființat din motive politice. Necesitățile științifice și culturale au fost întrebuințate numai ca pretext. Totul s'a făcut fără nici o pregătire, în lipsa oricăror mijloace materiale, și la mai multe facultăți, în lipsa oricăror mijloace spirituale și chiar în lipsa de specialiști pentru catedrele profesorale. Au înființat la Cluj o Universitate, alocând de fiecare institut câte un burete și două bucăți de cretă »[1]).

Aceste adevăruri Apáthy le-a repetat și în cuvântarea sa rectorală, la 1904. « Am făcut, spuneà el, experiența amară, că la întemeierea Universității din Cluj nu punctul de vedere cultural a fost conducător. Motivul întemeierii acesteia ar fi fost o afirmativă necesitate politică, care, realizată odată în formă de Universitate, nu mai necesità și desvoltarea aceleia ca o adevărată Universitate... Intemeietorii au privit-o ca pe un copil despre care familia crede că nu va trăì și deaceea nici nu-și bate capul cu el... Dela un capăt la altul al țării toată lumea afirmà că nu se va alege nimic de Universitatea din Cluj ». Chiar și după « mutarea » ei la Seghedin, în urma înființării la Cluj a Universității românești « Regele Ferdinand I », acest adevăr a fost recunoscut în fața lumii de rectorul G. Menyhárt, în cuvântarea ținută cu prilejul jubileului (!) de 50 ani, de la 29 Iunie 1922, în care a spus : « Universitatea noastră a văzut lumina zilei în zdrențe... Insuș Statul o privià ca pe o Universitate de a doua mână ».

3. După cum au recunoscut-o așadar înșiși Ungurii, această Universitate s'a născut cu viciul original de a nu fi fost socotită ca un instrument în serviciul științei și al culturii, ci în serviciul politicii.

Nu se poate negà că și la temelia altor Universități din lume se găsește, uneori, un motiv politic. Universitatea din Strassbourg a fost făcută în acelaș an de Imperiul german, cu scopul evident de a impune populației francofile a Alsaciei și Lorenei cultura germană. Universitatea din Cernăuți s'a întemeiat la 1875, cu scopul de a asigurà Sudestul european pe seama culturii germane. Universitatea din Odesa s'a făcut ca un fel de răspuns la Universitatea din Iași, căutând să atragă pe Românii basarabeni dela cultura națiunii lor, la cultura slavă.

Totuș, deosebirea între aceste cazuri și între cazul dela Cluj, este foarte mare. Limba germană și limba rusească sunt limbi ale unor popoare mari și limbi în care s'a scris o literatură de valoare universală apreciată de toată lumea. In schimb, limba ungurească este o limbă a unui popor mic, cu desăvârșire străin în Europa, — limbă fără nici o atracție pentru alte popoare și fără nici un conținut cultural pe care cineva s'ar simțì îndemnat să-l caute. Ce poate să însemneze o astfel de limbă cu o astfel de cultură, pentru popoare care au conștiința superiorității limbii și culturii lor, și care văd dela început în acelea o piedecă și o povară?

Impunerea limbii maghiare, ca limbă de cultură în Dacia superioară, unde veacuri dearândul a domnit limba latină, secundată apoi de limba germană, și unde ca limbă vie internațională se impusese pentru toți locuitorii limba română, se prezintă dela început ca un nonsens istoric. Nu ne oprim asupra iluziei pe care și-o făceau Ungurii, crezând că vor puteà înlocuì în Transilvania limba germană — ca limbă cultă — cu limba maghiară, dar ținem să fixăm că noi înșine, Românii, cari în lungul și sbuciumatul nostru trecut istoric n'am respins nici limba slavonă, nici pe cea grecească, nici pe cea latină, nici pe cea nemțească — limbi de mari culturi, — față de limba maghiară am avut în permanență o atitudine de negație desăvârșită, pe care ne-am menținut-o și în fața nouii tentative.

4. In adevăr, ce puteà să însemneze pentru Ardealul în majoritate românesc și săsesc, cultura ungurească?

[1]) *Apáthy István*, A kolozsvári tudományegyetem éllettani és összehasonlító anatomiai intézete és az ezzel kapcsolt Szövet és Fejlődéstani intézet, 1903.

Contele Ştefan Széchenyi, considerat de conaţionalii lui ca « cel mai mare maghiar », precizase cu câteva decenii în urmă că « *Poporul maghiar nu are altă misiune decât să reprezinte — ca unica săminţie eterogenă din Europa — particularităţile pe care i le-a impregnat origina sa asiatică, particularităţi care până acum nu s'au desvoltat nicăiri şi n'au ajuns la înflorire şi la maturitate* »[1]).

« Maghiarii — continuă Széchenyi — sunt un popor copil. Acum ei sunt: nimic. Dar acest popor poate ajunge orice, pentrucă în pieptul său tânăr este ascunsă putere sufletească şi trupească. Poate ajunge orice, dacă va aveà puterea de a înţelege că: nu e nimic. El are numai doi duşmani: prejudecata şi prezumpţia »[2]).

In cazul cel mai bun, poporul maghiar ar fi avut aşadar misiunea *să reprezinte*, în marea culturii europene destul de omogenă, anumite particularităţi asiatice, desvoltându-şi-le în măsura capacităţii congenitale. Dar aceasta nu însemnà câtuş de puţin că Maghiarii ar puteà aveà dreptul de a-şi *impune* particularităţile lor asiatice, unor popoare de origină europeană, care îşi preţuesc calităţile lor europene şi nu doresc câtuş de puţin să le asiatizeze.

Dar Maghiarii n'au fost în stare nici măcar să reprezinte calităţile lor genuine şi să şi le desvolte. Insuş Széchenyi şi-a dat seama că această « unică misiune » ungurească a devenit o imposibilitate », după cum o recunoaşte pedagogul Al. Imre, dela Budapesta, care zice: « Széchenyi se plânge în « Fragmentele sale politice» că în Analele noastre naţionale este încă goală pagina acelui fruntaş care ar trebuì să desvolte forţele noastre naţionale şi care n'ar mai lăsà în grija sorţii, bune sau rele, cultivarea sângelui nostru oriental. Spre nenorocul nostru, şi lui Széchenyi i-a lipsit timpul ca să-şi încoroneze activitatea sa de educaţie a poporului prin însăş organizarea acestei educaţii. In epoca lui ar fi mai putut fi salvate fibrele impresionabile ale naţiunii în adolescenţă de pericolele otrăvirii străine, ar mai fi putut fi desvoltată natura ungurească în deplina ei curăţenie, — ea ar mai fi putut fi înnobilată şi înălţată, — cu toate că aceasta, el, Széchenyi, şi atunci o socotià ca o problemă foarte grea.

Dar a trecut şi epoca aceasta, fără ca naţiunea maghiară să fi pus în valoare fie atât de preţioasele idei relative la educaţie ale lui Széchenyi, fie multele îndrumări de educaţie şi de politică culturală din cele două cărţi ale baronului Wesselényi, — ba chiar şi fără ca însăş marea figură a baronului Eötvös să fi putut aveà asupra educaţiei influenţa necesară. Astfel s'a încheiat aceà epocă în care ar mai fi putut luà fiinţă educaţia naţională sistematică şi în care această activitate sistematică ar fi putut fi începută dela capăt. Astăzi situaţia este mult mai nefavorabilă. Educaţia are acum tradiţii adânci, care sunt puternice nu atât din cauza vechimii lor, ci din cauză că, paralel cu ele, am ajuns la gradul de astăzi al desvoltării noastre generale. Acest progres nu s'a desfăşurat în « ogaşe naţionale » (cuvintele lui Széchenyi), dar în realitate, el a avut totuş loc, şi tocmai deaceea este greu, în situaţia aceasta, să ne punem pe o altă bază, adică pe cea naţională, neglijată până acum[3]) ».

Constatările acestea au fost confirmate la 10 Noemvrie 1872 de către primul rector al Universităţii clujene, în cuvântarea sa inaugurală, în care trebuì să mărturisească: « Faptul că naţiunea maghiară, înzestrată cu frumoase însuşiri naturale, cu minte înţelegătoare şi capabilă de învăţare, se hrăneşte cu predilecţie din rezultatele cercetărilor popoarelor străine, îşi asimilează teorii străine, fără să caute însăş a scoate la lumină adevărurile eterne şi fără să contribue la îmbogăţirea omenirii prin invenţii de ordin practic, acest fapt e o dovadă că învăţământul nostru nu este în stare să corespundă cerinţelor mai înalte ale timpului. Şi, dacă pentru a completà în mod şi mai fidel tabloul, vom mai amintì că sfera activităţii noastre spirituale, literatura noastră este grozav de stearpă şi că ea este atât de simţitor lipsită de gustul nobil, de înţelegerea adânc filozofică, de puterea minţii adânc scrutătoare şi de comorile creaţiilor noui; dacă ne gândim că nouile invenţii în domeniul ştiinţei şi al progresului le introduc în viaţa noastră practică străinii, trebuie să recunoaştem că organele menite să hrănească viaţa noastră spirituală nu sunt în măsură să ne ofere hrana necesară[4]) ».

[1]) Cf. *St. Apáthy*, Széchényi István és a nemzet sajátságai, 1913, pag. 17.

[2]) Citat de *C. Toth* în Ünnepélyek, Seghedin, pag. 68.

[3]) Vezi: A magyar nevelés történetének jelentősége, (Insemnătatea istoriei educaţiei maghiare) de *Imre Sándor*, în « Magyar Pedagogia », Budapesta, 1905, pag. 9.

[4]) Cuvântarea primului rector *A. Berde*, în Almanahul Universităţii din Cluj, 1872, pag. 41.

5. In ce priveşte acum mai de aproape Universitatea ungurească din capitala Ardealului, care trăise până acì o viaţă proprie, trebuie să mai repetăm că ea nu fu făcută de Ardeleni şi pentru Ardeleni, ci de Budapesta, pentru necesităţi politice utopice şi că ea nu venià să continue nici tradiţia vechei universităţi clujene, nici aspiraţiile populaţiilor ardelene, ci venià cu un *novum*, neagreat nici chiar de Ungurii ardeleni.

In ce priveşte pe profesori, recrutarea lor s'a făcut în condiţii curioase atât din punct de vedere naţional, cât şi ştiinţific: în afară de Facultatea de drept, la care au fost angajaţi profesori dela Academia de drept înfiinţată în 1863, în majoritate unguri [1]), la celelalte Facultăţi, şi în special la Medicină şi Ştiinţe, marea majoritate a profesorilor erau şvabi, slovaci şi evrei, mai mult sau mai puţin maghiarizaţi (Brandt, Genersich, Machik, Maizner, Schulek, Plosz, Fleischer, Abt, Marrin, Koch, Kanitz, Entz, Hene, Homann, Meltzl şi alţii cu numele complet maghiarizate). Să mai adăugăm şi pe asistenţii Büchler, Goth, Fener, Standt, Sigmund (la chimie) şi pe Wagner, Knöpfler şi Knopp la ştiinţe. La Facultatea de litere şi filozofie nici un singur profesor ungur nu aveà cel puţin doctoratul. Pentru salvarea aparenţelor, cei şapte profesori unguri trebuiră să fie declaraţi doctori de onoare prin însuş Consiliul facultăţii din care făceau parte (la 7 Decemvrie 1872). Doctoratul îl aveau numai nemaghiarii: G. Silaşi (român), H. Metzl şi O. Homann (nemţi); ceilalţi: L. Felméri, H. Finályi, A. Imre, G. Ladányi, B. Szász, I. Szamosi şi P. Szabó, — nu.

Acelaş caz şi la Facultatea de ştiinţe: toţi Şvabii şi Evreii numiţi profesori, aveau doctoratul (A. Fleischer, A. Abt, A. Koch, A. Kanitz); în schimb toţi ungurii trebuiră să se declare singuri doctori de onoare, la 2 Octomvrie 1872.

Şi să mai amintim şi faptul, relevat de G. Bariţiu la 1874, că la Seminarul pedagogic de curând înfiinţat, dintre cei 12 profesori, şapte erau nemţi. « Aşadară, — termină Bariţiu — Maghiarii astăzi ca şi înainte cu 250 de ani (Bethlen, Rákoczy), nu pot fi fără profesori nemţi [2]) ».

6. Dar şi altfel, profesorii fură numiţi în condiţii potrivnice tradiţiei universitare: în loc ca valoarea lor ştiinţifică să fi fost mai întâiu stabilită şi recunoscută în mod obiectiv de vreun organ universitar sau ştiinţific, s'a trecut pur şi simplu la ordinea zilei peste astfel de consideraţii, şi ei fură numiţi direct de către Regele, la propunerea Ministerului de Instrucţie, ca orice funcţionar administrativ. « E uşor de închipuit — scrià la 1895 Al. Márki, profesor de istoria universală, — că nouii profesori nu s'au putut încadrà uşor în organismul universitar. Dintre ei nici unul nu mai fusese profesor universitar până aci şi nici unul n'a venit la o catedră sistematizată a unei universităţi organizate [3]) ».

Numiţi odată, profesorilor şi universităţii li s'au impus de sus statutul şi regulamentul Universităţii din Budapesta, care trebuiră să fie urmate întocmai. Noua universitate nu fu nici măcar inaugurată în mod solemn. Incă la 1875—1876 se plângeà rectorul H. Finályi în cuvântarea sa inaugurală zicând: « Este curios şi pentru împrejurările noastre nespus de caracteristic, că Universitatea noastră încă nu este inaugurată în mod solemn, şi că actul regesc de fondare, documentul menit să atesteze existenţa legală a Universităţii, încă nu există sau, cel puţin, nu se găseşte în arhiva acesteia ». Diploma de fondare i se dădù abià după 26 de ani de activitate, la 1898!

In astfel de împrejurări profesorii îşi dădură singuri seama şi de propria lipsă de autoritate, şi personală şi ştiinţifică, şi de aceea a aşezământului la care ajunseseră atât de pe neaşteptate. Publicul unguresc însuş privià Universitatea cu toată neîncrederea. Insuş rectorul Finályi spuneà, încă la 1875, în cuvântarea sa de deschidere, că acesta « nu simte nevoia Universităţii, că Clujul

[1]) Cu excepţia lui Plosz, Groiss şi Haller.

[2]) « Transilvania », 1874, pag. 151.

Cât de puţin aptă pentru cultura superioară este naţiunea maghiară, se poate vedeà şi din următoarele fapte: Ministrul A. Tréfort, care a înfiinţat Universitatea din Cluj, a fost francez, I. Wlassich, care a condus multă vreme destinele culturale ungureşti în fruntea aceluiaş departement de culte, a fost slovac, tot astfel B. Iankovics. Insuş meritosul ministru de instrucţie actual, L. Klebelsberger, este de origină, şvab maghiarizat. Pedagogia modernă ungurească are în fruntea sa, ca reprezentanţi tipici ai pedagogiei «naţionale» maghiare, pe evreul Mauriciu Kármán dela Budapesta şi pe Ştefan Schneller, fost profesor la Universitatea din Cluj, apoi din Seghedin. Despre Kármán zice Schneller că pedagogia lui, « cu toată accentuarea elementului naţional, nu este ungurească », după cum nu poate numì ungurească nici direcţia politică a lui A. Tréfort. (*Şt. Schneller*, Nemzeti nevelés, 402, pag. 26).

[3]) *Al. Márki*, Acta Universitatis, 1895, pag. 44.

este orașul cel mai puțin indicat ca reședință a unei Universități» și că «se vorbește serios despre eventualitatea mutării acesteia în alt oraș». Cât privește funcționarea ei în baza regulamentelor dela Budapesta, acelaș rector se văzù nevoit să-și ironizeze situația, spunând că «textul unguresc al acestor regulamente este astfel, încât spre a-l puteà înțelege, trebuie să-l retraducem în originalul nemțesc sau latinesc, de pe care fusese tradus pe ungurește, la Pesta».

7. Inșiși studenții s'au arătat cu totul neîncrezători față de noua Universitate. La cele trei facultăți nou deschise nu s'au înscris în primul an decât 65 studenți (Litere 18, Științe 26, Medicină 21). Numai la Drept numărul era de 173, grație faptului că noua facultate erà continuarea Academiei înființate la 1863. Chiar și în anul al doilea, numărul studenților ordinari ai tuturor facultăților abià atingeà cifra de 248.

Dealtfel, la Facultatea de drept, singura care aveà un număr mai mare de studenți înscriși, se formase încă din vremea Academiei de drept, tradiția ca studenții să fie mai mult numai cu numele. Despre ei scrià la 1874 G. Bariţiu: «La facultatea de drepturi aproape jumătate din studenți se înscriau cu condiția de a nu cercetà prelegerile publice, ci de a se folosì de favoarea ce le lasă legea Ungurilor de a tândălì și a pierde timpul cu studiul privat, după care apoi se prezintă la examene, pro forma, pentru scoaterea de ochi celor ce au frecventat regulat, și așà trec ca câinele prin apă, când ajunge pe ceea țârmure și-și scutură lâna câinească nu mai rămâne nimic pe ea. Sutele și miile părinților sunt risipite în vânt pentru tândale de aceia. Cu toate acestea, se află mulți părinți proști, cari își sărăcesc familia în favoarea unor tineri, cari nu merită nici pâine uscată[1])».

Insuș Al. Márki[2]), fost mai târziu rector al Universității, făcând istoricul acesteia pe primii 25 de ani, vorbind despre studențimea dela Cluj, recunoaște că ea «negăsind acì o distracție mai nobilă... își căutà adeseori satisfacțiuni în petreceri zgomotoase».

Bine înțeles că în astfel de împrejurări această Universitate nu putù aveà o desvoltare normală. La patruzeci de ani după înființarea ei, St. Apáthyi puteà spune că: «în cei dintâi douăzeci de ani Universitatea noastră a fost ținută la nivelul unui gimnaziu bătrânesc, respectiv al unei Academii de drept și unei școli de hirurgie»[3]). Ba ce e mai mult, după cuvintele aceluiaș Apáthyi, Universitatea devenì o simplă «fabrică orientală de diplome pentru întreagă Ungaria. Erà aici o permanentă erupțiune epidemică a titulomaniei ungurești. Toți grandomanii neisprăviți, cari nu-și puteau dobândì prin muncă științifică, un titlu universitar la Budapesta, se refugiau la Cluj, unde cu mijloace dintre cele mai curioase ajungeau doctori în drept, în filozofie» etc. Ca să amintim un singur exemplu, oferit de Apáthy: pe timpul rectoratului său (1902—1903), din 2000 studenți înscriși în acel an, și-au dat doctoratul nu mai puțin de 718 inși (deci peste 35 %), și anume la drept 681, medicină 20, litere 11, științe 5. In acelaș an, la Budapesta, din peste 6000 studenți, și-au dat doctoratul numai 479, deci 8%; dintre aceștia 317 în drept.

8. Dacă vom cercetà acum activitatea acestei Universități în raport cu mediul social pe care ar fi fost chemată să-l aibă în vedere și să-l promoveze, vom ajunge la următoarele încheieri:

Nefiind o Universitate a Ardealului, ci a Budapestei, ea a ignorat în mod consecvent mediul social existent, mai mult chiar, ea a făcut totul pentru a-l comprimà și reduce după rețetele politice din capitala Ungariei care năzuià cu orice mijloc spre unitate națională în limbă și în sentimente. Universitatea nu făceà decât să secondeze sistemul de maghiarizare și extenuare a Ardealului, sistem urmărit atât în domeniul cultural, cât și politic și economic.

Am relevat la alt loc curentul puternic spre cultură, care s'a manifestat în sânul poporului român pe urma emancipării lui sociale și politice. Am văzut năvala pe care acesta a dat-o spre școlile secundare, în care a ajuns la un moment dat să domine, numericește, situația, deși moralicește erà pus, în mod sistematic, în situații adeseori deadreptul neumane. Iată un caz tipic, pe care ni-l relatează G. Bariţiu, în baza comunicării pe care i-a făcut-o G. Munteanu, care, pe la 1828 erà elev în liceul rom.-cat. din Alba Iulia: «In anul și în examenul din urmă (1828), aflându-se de față mai mulți

[1]) *G. Bariţiu*, Instrucţiunea publică și educaţiunea în Ungaria și în Transilvania, «Transilvania», 1874, pag. 149.

[2]) *Al. Márki*, în Acta Universitatis, 1895, pag. 45.

[3]) *St. Apáthy*, Egyetemünk bajairól és a bajok orvoslásáról, Cluj, 1912, pag. 4.

părinţi şi consângeni de-ai tinerimii, cineva întreabă pe unul din studenţi: care este marca Transilvaniei? Care a naţiunii ungureşti? A celei săcueşti? A celei săseşti? După ce se luă răspuns la toate aceste întrebări, unul dintre ascultători mai puse una: Care este marca naţiunii româneşti? Profesorul de clasă nevoind să aştepte răspuns dela tânărul întrebat, răspunse el însuş: Az akasztófa, adică pe româneşte: furcile, spânzurătoarea. La auzul acelui răspuns barbar, tinerilor de naţionalitate română, cari se aflau dând examen, li se suì la moment sângele în faţă, şi le fulgeră prin cap ca să părăsească sala cu toţii. Directorul observând confuziunea nu numai la tinerime, ci şi la oaspeţi, se reculese iute şi zise: « Nu este aşà, marca Românilor este coasa şi sapa[1] ».

Ei bine, cu tot tratamentul acesta incalificabil la care erau expuşi tinerii români în şcolile ungureşti, ei nu se dădeau bătuţi, ci învăţau cu o râvnă neîntrecută, făcând faţă tuturor greutăţilor. Mai ales în anii 1848—1868, pe timpul Absolutismului, râvna tineretului român erà deadreptul miraculoasă.

După Transacţiune acest proces luă o desvoltare tocmai inversă, care se resimţì apoi, în mod firesc, şi în ce priveşte învăţământul superior, Ca să dăm şi aici câteva exemple, iată o paralelă între elevii români şi neromâni la liceul piarist din Cluj:

în anul	elevi români	elevi neromâni
1852/53	125	92
1856/57	118	106
1869/70	202	230
1879/80	102	233
1889/90	72	292
1899/900	61	309
1909/910	34	444
1916/17	16	635

Aşadar, în timp de 65 de ani, numărul elevilor români a scăzut cu 700 %, în timp ce al « Ungurilor » a crescut cu 600 %. Ceeace este caracteristic e că, în vreme ce numărul Românilor a scăzut cu un procent atât de mare, numărul Evreilor a crescut cu un procent deadreptul formidabil, şi anume cu 18.200 %. In adevăr, la 1859/60 în liceul piarist se găsià un singur elev evreu, în vreme ce la 1918 numărul Evreilor se urcă la 182, — de 12 ori mai mulţi decât Românii. Bineînţeles, că toţi aceşti elevi evrei erau socotiţi ca Maghiari în statisticile oficiale, menite a dovedì lumii aptitudinile culturale proeminente ale rassei maghiare. Dealtfel, nu numai Evreii erau trecuţi ca Unguri, ci şi un număr mare de Români. Astfel aflăm că la 1891/92, din 80 de elevi ortodoxi şi uniţi numai 69 sunt arătaţi ca Români; la 1895/96 din 74 numai 52; la 1901/902 din 70 numai 60; la 1910/11 din 73 numai 34; la 1914/15 din 48 numai 18, iar la 1916/17 din 54 numai 16.

Acest fenomen, arătat acì cu date relative la situaţia din Cluj, erà general în teritoriile locuite de Români: pretutindeni dominà tendinţa de reducere şi maghiarizare a Românilor şi de protejare a Evreilor. Incă un singur exemplu: la liceul piarist din Sighetul Marmaţiei, la 1918/19 din 126 grecocatolici numai 28 îşi mai afirmau naţionalitatea, restul de 98 erau declaraţi Unguri. Chiar la 1919/20, din cei 111 gr.-cat. numai patru erau trecuţi ca Români sau Ruteni. Din totalitatea de 633 elevi ai liceului, 629 erau daţi ca Maghiari şi numai patru ca nemaghiari, în timp ce în realitate nemaghiarii erau: 219 Evrei şi 111 Români şi Ruteni, cu totul 330, — deci majoritatea.

Fenomenul acesta general se întâlneşte şi la Universitatea din Cluj. In primul an de şcoală, 1872/73, din totalul de 234 studenţi, Români erau numai 18, aşadar nici 8 %, deşì la aceà dată în şcolile secundare ale Ardealului elevii români deţineau între 50—60 %. In anul al doilea ei ajung la 10 %, dar scad iarăş pentru timp de cinci ani la 8—9 %. La 1879/79, ei sunt 11 % apoi scad din nou la 9—7 %, până la 1884/85, când iarăş se urcă la 11 %; apoi încetul cu încetul până la 15 %, cifră pe care n'au depăşit-o niciodată. Aşadar, în loc de 60 % Români, maximum 15 %. In schimb Evreii au crescut dela 6 ½ %, câţi erau în 1872—73, la 12 % în 1885/86 (primul an în care numărul lor îl întrece pe al Românilor, — 51 faţă de 18). Ei scad apoi iarăş sub 10 %, până ce la 1897/98

[1]) *G. Bariţiu*, despre Gavril Munteanu, « Transilvania », 1871, pag. 49.

ajung iarăş 10½%. La 1902/3 sunt 14%, la 1904/5 18%. Incepând cu anul 1901/2 ei sunt în permanenţă mai numeroşi decât Românii, pe cari la 1918/19, în primul semestru, îi întrec cu aproape 50% [1]).

9. Nu intrăm deocamdată mai deaproape în aprecierea situaţiei acesteia din punct de vedere politic, social şi economic, ci ne restrângem numai la laturea culturală, constatând că Universitatea din Cluj nu numai că n'a continuat să promoveze înaintarea atât de normal începută a poporului majoritar al ţării, dar a redus-o la a patra parte, favorizând în schimb elementul evreesc, care se pretà la şovinismul unguresc, oferindu-se de contrapond faţă de aspiraţiile legitime ale Românilor.

Dar lipsa de interes a Românilor faţă de Universitatea din Cluj nu însemnà o lipsă de interes faţă de cultură, ca atare, ci însemnà aversiune faţă de limba şi cultura ungurească, pe care cine numai puteà, o evità. Ca dovadă, cităm şi aici câteva cifre: în vreme ce la 1872/73 la Universitatea din capitala Ardealului românesc, se găsiau numai 18 studenţi români înscrişi, la Universitatea din Viena aflăm 24 de Români ardeleni; la 1873/74 la Cluj 27, la Viena 33; la 1874/75 la Cluj 27, la Viena 37; la 1875/76 la Cluj 34, la Viena 34 [2]). Un număr destul de mare de ardeleni studiau la Graz, apoi la Torino, Padua, Paris, Liège şi Bucureşti. Incă la 1893/94 numărul studenţilor ardeleni dela Universitatea din Bucureşti erà aproape de al celor din Cluj (59 faţă de 75).

Universitatea din Cluj de fapt n'a izbutit să oprească pe loc procesul de evoluţie al poporului român, — ea a izbutit doar să alunge din ţara natală un număr oarecare de tineri, cari de urîtul culturii ungureşti se duceau în ţări străine, îndepărtate, sau se expatriau, aşezându-se pentru totdeauna în România, unde în mod firesc deveniau agenţii acţiunii de desrobire a Ardealului de sub stăpânirea unei naţiuni pe care ei o socotiau inferioară. Astfel, nu poate fi o mirare că, în luna, în care decretul împăratului Francisc Iosif creà universitatea ungurească din Cluj, tinerimea dela « România Junà » din Viena, sub preşedinţia unui student ardelean, a organizat piosul şi măreţul pelerinaj la mormântul dela Putna al marelui Voevod moldovean, Ştefan, unde a jurat să lupte pentru întregirea moştenirii lui depline. Dacă Ungurii ar fi vrut să înţeleagă glasul timpului, ar fi avut de unde să-l înţeleagă... Dar ei n'avură această înţelepciune.

10. Inspăimântaţi, mai ales după răsboiul României dela 1877/78 şi după proclamarea acesteia ca regat, la 1881, ei şi-au dat seama că înfrângerea elementului românesc din Ardeal constitue pentru viitorul lor o chestiune de viaţă şi că dacă nu vor reuşì să distrugă cât mai degrabă şi pe orice cale această forţă, vor cădeà mai curând sau mai târziu în braţele ei.

La rândul lor, Românii erau pe deplin convinşi că dreptatea cauzei lor nu poate fi îngropată de un popor mic şi prezumpţios, cum sunt Ungurii, şi, în consecinţă, priviau cu un aer de superioritate şi de încredere svârcolirile neputincioase ale acestuia de a ne maghiarizà prin legi şi prin şcoli. Puţinii studenţi români cari, din diferite cauze, erau aduşi la Universitatea din Cluj, se socotiau ca nişte exponenţi ai idealului naţional pe care nu se sfiau a-l manifestà deschis şi cu orice risc. Grupaţi la început, în mod firesc, în jurul profesorului de limba şi literatura română, Dr. G. Silaşi, ei înfiinţară o societate literară, drept omagiu amintirii ultimului principe român al Ardealului, Gelu, mort în luptele cu Ungurii, la sfârşitul secolului al IX-lea, — botezând societatea cu numele *Iulia* şi făcând din ea un pivot al credinţelor lor celor mai sfinte. Adunaţi într'un spirit românesc, pe care colegii lor ardeleni dela Bucureşti se îngrijau să-l ţină treaz şi să-l cultive, studenţii români ai Universităţii din Cluj se însufleţiau mai mult de ideile privitoare la viitorul neamului, decât de înţelepciunea stearpă a compendiilor propovăduite de mediocrii lor dascăli şi nu uitau nici într'un an că pentru ei cea mai măreaţă zi de sărbătoare este cea de 3/15 Maiu, amintitoare a desrobirii proclamate pe Câmpul libertăţii dela Blaj, la 1848.

Atitudinea aceasta, evident că nu puteà fi pe placul tinerimii universitare maghiare, care urà cu o străveche ură pe fiii periculosului neam daco-român. După ani întregi de mocneală sub spuză, focul izbucnì la 1884 şi el aprinse spiritele atât de puternic, încât nimic nu mai fu în stare să le stingă. Lăsăm ca întâmplările ivite cu acest prilej să le povestească însuş istoricul ungur al Universităţii, profesorul Al. Márki:

[1]) Vezi tabelele statistice dela sfârşitul acestui studiu.

[2]) Despre studenţii ardeleni dela Universitatea din Viena nu avem date precise. Cifrele citate acì arată numai pe ardelenii cari erau membri ai societăţii « România Jună ». In afară de aceştia, au mai fost cu siguranţă şi alţii.

« Activitatea liniştită a Universităţii a fost turburată în anul 1884 de mişcări naţionaliste. Frăţeasca bună înţelegere care s'a putut constatà până acì între studenţii unguri şi români, dela o vreme s'a răcit foarte, iar cauza erà după părerea tinerilor unguri, afară de agitaţiile din ziare, mai cu seamă activitatea politică a societăţii literare române *Iulia*. In adunarea ei ţinută la 14 Maiu 1884 în grădina Bánffy, tinerimea maghiară a cerut disolvarea acestei societăţi, sau cel puţin schimbarea statutelor ei, pretinzând ca profesorul de limba şi literatura română să-şi ţie cursurile exclusiv în limba maghiară... Seara, aceeaş tinerime a organizat o manifestaţie ostilă (cu Katzenmusik) sub ferestrele societăţii « Iulia » şi a conducătorilor ei; a trecut apoi la Hotel Biasini, unde a făcut o manifestaţie cu cântece naţionale, în contra Românilor cari îşi ţineau acolo serbarea naţională de 3/15 Maiu. In ziua de 17 Maiu au dat foc unor gazete româneşti în piaţa Trencsén şi, în plin curs la Universitate, au manifestat împotriva profesorului de limba română, care dealtfel, a doua zi a făcut declaraţie publică, negând că ar fi preşedintele « Iuliei »; că în ce priveşte activitatea lui la catedră ar procedà împotriva dispoziţiilor legii, că ar fi trimis telegramă de felicitare « Gazetei Transilvaniei » din Braşov cu prilejul apariţiei ei cotidiane şi că s'ar fi manifestat vreodată în vreun chip oarecare în sens antipatriotic. La 19 Maiu tinerimea universitară română dela Universitatea din Iaşi a protestat în contra studenţimii maghiare, la 21 Maiu i s'a alăturat tinerimea universitară din Bucureşti. Mai mult chiar, studenţimea din Iaşi a ofensat pe decanul Râmniceanu, pentrucă acesta i-a dezaprobat mişcarea. La 20 Maiu au constituit *Iredenta Română*, care la 22 Maiu şi-a şi publicat apoi primul manifest incendiar. Crescând astfel din zi în zi agitaţia, N. Gyarmathy, subprefectul judeţului Cojocna, a interzis maialul « Iuliei » proiectat pentru ziua de 24 Maiu, la Gilău, pentru ca astfel să prevină încăierarea cu studenţii unguri cari se îndreptaseră într'acolo. Acelaş subprefect suspendă, în urma intervenţiei senatului universitar, societatea « Iulia », care nu constà numai din studenţi universitari. Adunarea generală a judeţului a luat cu însufleţire la cunoştinţă, în şedinţa sa din 28 Maiu, răspunsul prefectului la interpelarea adresată în această chestiune de advocatul Coroianu, iar la 17 Iulie Ministrul de Instrucţie a absolvit dela obligaţiile oficiale pe profesorul de limba română. Vacanţa cea mare a contribuit şi ea la liniştirea spiritelor [1] ».

11. Iată, aşadar, cum Universitatea din Cluj, în loc să devie un centru de cultură şi de ştiinţă care să desnaţionalizeze pe Români, devine focarul iredentei române, care cu timpul cuprinse cu o putere irezistibilă sufletul tinerimii culte din toate ţările locuite de Români. Acesta erà rodul firesc produs de sămânţa aruncată la 1872, prin proscrierea limbii române, a ştiinţei româneşti, a bărbaţilor români zămisliţi pe aceste plaiuri şi alungaţi de soartă prin ţările vecine. Dacă în anul amintit Ungurii ar fi înţeles, că în chiar interesul lor propriu trebuie să le acorde Românilor în mod loial dreptul la cultură naţională, lucrurile ar fi luat cu totul altă desvoltare şi în locul luptelor ar fi avut loc o activitate paşnică şi rodnică pentru toţi.

Drept răspuns la întâmplările dela Cluj, Asociaţiunea « Astra », care la 1883 desfiinţase fondul Academiei de drepturi, reluă ideea înfiinţării unei Universităţi române complete, deschizând astfel din nou procesul în contra culturii ungureşti.

De acum, mişcarea naţională printre studenţi nu se mai opreşte: Clujul atât de antipatic până aci, devine un loc de atracţie pentru tot mai mulţi tineri, cari simt că acì se dă marea bătălie decisivă între două popoare care nu se pot înţelege pe cale paşnică.

12. Lupta devine cu atât mai antrenantă, cu cât din partea opusă este comandată cu înverşunare turbată de un renegat odios, în persoana profesorului de limba şi literatura română, Moldován Gergely, ajuns în scaunul lui Silaşi pe preţul trădării neamului său.

La 1891 apare Memoriul studenţilor din Bucureşti împotriva Ungurilor, memoriu tipărit în mai multe limbi străine şi trimis întregii Europe. Despre cele ce au urmat după aceasta, îl lăsăm să vorbească tot pe Márki:

« Memoriul tinerimii universitare din Bucureşti, lansat la 1891, a trezit ecou printre studenţii dela şcolile superioare din Ungaria, dar Moldován Gergely, profesorul de limba şi literatura română, a combătut cu atâta succes acest Memorand, încât rectorul i-a recunoscut cu bucurie meritele pa-

[1]) *Al. Márki*, A kolozsvári magyar királyi Ferencz József tudományegyetem története és statistikája, 1896, pag. 63.

triotice în Adunarea generală a Universității ținută la 13 Septemvrie 1891, iar tinerimea maghiară i-a făcut o manifestație de simpatie, cu retragere cu torțe la 12 Aprilie 1892. Cum însă la răspunsul tinerimii universitare maghiare, studenții români au publicat o *Replică*, doi tineri români dela Cluj au publicat un *Protest*, declarând că studenții români din Cluj n'au nici un rol în publicarea Replicii. Cu toate acestea, Senatul Universitar a fost nevoit să pedepsească imediat doi tineri români, iar la 30—31 August 1893, cu prilejul judecării înaintea Curții cu jurați din Cluj a procesului Replicii, și la 1894, când, începând cu 7 Maiu s'a judecat zile dearândul procesul Memorandului, Senatul universitar a trebuit să pornească cercetare disciplinară împotriva părții celei mai mari a studențimii române pentru răspândirea «Manifestului» și a altor foi volante. Noul ministru de culte, baronul L. Eötvös, care a venit în locul lui Albin Csáky, la 10 Iunie 1894, a oprit pe loc întreaga procedură, și deatunci concordia frățească între studenții români și maghiari nimic n'a mai turburat-o[1]) ».

13. In realitate, ramura de măslin a lui L. Eötvös n'a schimbat câtuș de puțin starea sufletească a tineretului universitar și a opiniei publice românești. Răsboiul național s'a dus înainte, așà cum o îngăduiau împrejurările, dar totdeauna cu convingerea că el va trebuì să fie încununat de succes.

Să reținem din cele spuse până acì că primului profesor de limba și literatura română dela Universitatea Ardealului, Dr. G. Silași, studențimea maghiară i-a pretins în mod sgomotos să-și ție cursurile de limba română exclusiv în ungurește; că acest merituos profesor a fost scos din învățământ pentrucă n'a consimțit să-și renege națiunea și că el a fost înlocuit cu un Român renegat, care a luat asupra sa să ducă până la sfârșit lupta de exterminare a rassei din care făceà parte, asigurând biruința adversarului.

Odios și riscat rol. Astfel de jocuri, după cum ne dovedește istoria, nici când nu s'au sfârșit cu bine.

14. Acest Moldován Gergely, originar din Gherla, unde tatăl său fusese cântăreț bisericesc, ca elev de liceu fusese bursier al Asociațiunii « Astra ». După terminarea liceului a ajuns căpitan de poliție al orașului Cluj, iar mai târziu revizor școlar al județului Turda, în care calitate se distinsese prin înființarea unui număr considerabil de școli primare ungurești în satele românești. Pe acest renegat odios guvernul l-a recomandat pentru catedra smulsă din mâinile lui Silași. In consiliul Facultății de Litere unii profesori s'au opus, dând și vot separat (d. e. Dr. Adolf Terner), arătând că acest candidat al guvernului vine pe o cale neobișnuită, că nu are calificația necesară unei catedre universitare, că nu s'a ocupat cu filologia și că, în cazul cel mai bun, el ar trebuì să se abiliteze mai întâiu, conform uzanțelor universitare, ca docent la Budapesta, deoarece la Cluj nu există nimeni care să-i poată ceti și judecà lucrările. Totuș, guvernul îl numì pe Moldován, inaugurând prin aceasta o epocă de micime morală, cum nu i se poate găsì pereche în istoria altor universități. Dela 1886 și până la 1919, timp de 33 ani acest om a batjocorit în modul cel mai cinic cu putință poporul din care s'a ridicat, dimpreună cu toate idealurile lui culturale și naționale. N'a fost cuvânt rău și urît în limba ungurească, pe care el să nu-l fi aruncat în obrazul poporului pe care ar fi trebuit să-l apere și să-l înalțe, n'a fost ocazie de bucurie în viața neamului românesc, pe care el să n'o fi tulburat prin acțiunea de denunțuri ordinare, n'a fost adevăr pe care să nu-l fi denaturat în scopul de a puteà lovì în poporul românesc și de a se puteà insinuà la puternicii zilei.

Câtă vreme înaintașul său, Gr. Silași, izbutise să facă să se accepte teoria originii romane a poporului român și teoria continuității lui în Dacia Traiană, Moldován răsturnă această teorie, infiltrând în elevii lui teoria strecurării noastre mai târzii din Balcani, după venirea Ungurilor. Drept concluzie a teoriei lui, Moldován susțineà că singurul nostru drept în Ardeal este de a cere Ungurilor să binevoească a ne întrebuințà și pe noi ca material pentru consolidarea Statului unitar național maghiar. In această ordine de idei, profesorul de limba și literatură română înființă și redactă un lung șir de ani revista *Ungaria*, în care își expuneà sub tot felul de aspecte, teoriile de mai sus, publicând traduceri românești din operele patriotice ale scriitorilor maghiari.

Din această revistă împroșcă cu noroiu și cu fiere tot ce aveà mai scump poporul român. In timpul Memorandului, când redactorul ei fu răsplătit de stăpânii săi cu demnitatea de decan al

[1]) *Al. Márki*, o. c., pag. 85.

Facultății de litere, « Ungaria » devenì monitorul cel mai violent al imperialismului maghiar. Mai târziu, la 1906, drept răspuns pe de o parte la cartea lui Aurel C. Popovici, care militä pentru transformarea Austro-Ungariei într'un Stat federativ, pe de alta la marile serbări naționale dela București, Moldován fu ales chiar rector al Universității. In această calitate ținù, ca din prilejul deschiderii anului școlar, să-și arate crezul național, spunând în discursul său rectoral între altele: « Mă bucur din tot sufletul că am ajuns în postul de rector, pentru ca să pot spune și dela înălțimea acestui loc adevărul, că în Ungaria o singură directivă de activitate este îndreptățită, și anume aceea care conduce pe cetățeni spre idealul național maghiar. Orice drum care ne abate dela acest ideal, trebuie barat cu șanțurile cele mai adânci. Și care este idealul unguresc? Ca fiecare fibră a pământului să fie ungurească și să fie liberă. In orice Stat național este îndreptățit numai un ideal național și anume acela, care s'a înălțat pe trecutul istoric al națiunii și pe instituțiile lui naționale, acela care trăește din pământul patriei și se hrănește din acel pământ pe care copitele armăsarilor căliți în lupte l-au frământat la un loc cu sângele și cu oasele strămoșilor. Orice alt ideal național pe care l-ar afișà cineva, împotriva acestuia, trebuie să fie distrus, pentrucă făurirea și adorarea unor idealuri naționale străine la noi înseamnă trădare și revoluție împotriva dreptății, a trecutului istoric și a instituțiilor milenare. Sunt absolut convins că acest Stat nu are viață decât ca Stat național maghiar, că aceasta este chestiune de viață și pentru naționalități și singura garanție pentru colaborarea pașnică și pentru fericire. Trecutul lui este glorios, tradițiile încântătoare, legile liberale și deopotrivă de fericitoare pentru toți, — orice încercare, orice plănuiri noui de înjghebare a unui nou Stat sunt identice cu moartea, — moarte pentru naționalități și ruină și distrugere pentru așezămintele de Stat ».

Dacă vom opune acestei declarații cuvintele spuse la 1878/79 într'o dizertație festivă ținută la Universitate despre *Originea poeziei culte la Români*, de prof. G. Silași, vom puteà înțelege câtă distanță s'a pus între epocile reprezentate de cei doi profesori de limba română dela Cluj.

Vorbind la sfârșitul dizertației sale despre « armonia pe care o vedem în toate: unitate în varietate și varietate în unitate », Silași adăugà: « Aceasta nu este altceva decât un avertisment ceresc către națiuni, ca să trăească în armonie și în pașnică bunăînțelegere. Căci, și în ce ne privește manifestările spirituale, totul se schimbă în timp și spațiu: popoare vin și se duc, obiceiuri se ivesc și pier. Numai ceva rămâne neschimbat și nealterat până la sfârșitul lumii: eternul omenesc » (p. 155, 1878/79). Dar maniacul politicii ungurești, Moldován, n'a voit să înțeleagă acest adevăr etern, ci, punându-se deacurmezișul logicii istorice, și-a luat asupra-și sarcina cea mai greșită din câte își poate luà cineva, care și-a închinat viața cultului adevărului și progresului.

Dealtfel, trebuie să recunoaștem că Moldován erà bine încadrat în ritmul epocii sale din punct de vedere unguresc. In adevăr, începând cu anii 1884, Clujul devenise centrul ofensivei celei mai violente îndreptate împotriva românismului ardelean. Ungurii înțeleseră că, pentru a puteà stăpânì Ardealul, sunt datori să încerce cu orice mijloc distrugerea acestui factor, care se afirmă din ce în ce tot mai tare în viața publică. In această luptă se angajase cu toate puterile ei și Universitatea, sub conducerea spirituală tumultuoasă a profesorilor St. Apáthy, și Moldován. La 1907, pe timpul discuției proiectului de lege Apponyi, care urmărià desființarea aproape totală a învățământului primar românesc, Apáthy se adresă către conaționalii săi, zicând: « Hannibal ante portas », — spuneau Romanii strâmtorați. *Romania intra muros* — trebuie să strigăm noi, Ardelenii strâmtorați »[1]).

Trebuie să mărturisim că activitatea profesorală a lui Moldován, dacă nu a putut fi de nici un folos direct culturii românești, în schimb a stricat destul cauzei ungurești. Căci cuvântul acestui om n'a avut nici un efect asupra tineretului universitar, nici asupra opiniei publice românești. Intr'o carieră de 33 de ani de dăscălie, acest om n'a putut câștigà nici un suflet de partea lui; el nu se poate lăudà cu nici un singur elev credincios și de merit. Dimpotrivă, pe urma influenței lui studențimea românească din Cluj, destul de redusă la număr, a manifestat fără excepție tocmai sentimente opuse profesorului său, pe care-l urà din adâncul sufletului[2]).

[1]) *St. Apáthy*, Összegezés, 1907, pag. 23. — De altfel, Apáthy nu era nici ardelean, nici ungur. Tatăl său, cu numele Abt, era german din jurul Budapestei. Numele de Apáthy era un fel de traducere din nemțește.

[2]) Astăzi acest om este pensionar al Statului român. Trăiește în Cluj, nesupărat de nimeni.

15. Paralel cu tratamentul de care s'a bucurat limba română și poporul român din partea Universității ungurești din Cluj, trebuie să amintim tratamentul de care s'a bucurat din partea ei limba evreească. Aceasta s'a introdus în rândul cursurilor universitare încă la 1894, fiind predată de prim-rabinul din Cluj, în calitate de docent. Spiritul genuin în care s'a predat această materie, a atras în și mai mare măsură studenții evrei, cari, după cum am văzut la alt loc, ajunseseră la un moment dat să întreacă în număr pe studenții români cu 50%.

16. Inființarea Universității ungurești din Cluj voì să fie o lovitură de moarte aplicată aspirațiilor românești. In fața ei lupta, dusă fără întrerupere timp de un sfert de veac, pentru înființarea unei Universități românești, trebuì să-și încetineze ritmul, aproape până să nu se mai simtă deloc. Căci opera de maghiarizare a învățământului, începută cu Universitatea, se extinse metodic și asupra celorlalte grade de învățământ: la 1879 se introduse obligația limbii maghiare în școlile confesionale române; la 1883 ea se introduse și în școlile secundare, iar la 1891 și în grădinile de copii. La 1907 măsurile de maghiarizare a școlilor confesionale române se intensificară într'un mod cu totul îngrijitor, iar la 1912 fură supuse aceleeaș operații grădinile de copii. Poporul român fu expus unui foc concentric de o vehemență dezesperantă; el fu obligat la o luptă defensivă de o intensitate crudă. In astfel de împrejurări, când ni se închideau cu sutele școlile primare și când nu ni se dădeà voie să deschidem nici o singură școală secundară românească, cu greu se mai puteà lucrà pentru înființarea unei Universități naționale. Problema aceasta aveà să poată fi reluată numai după terminarea luptei celei grele și definitive. Deaceea constatăm că inițiativele dela Sibiu și dela Blaj pentru înființarea Academiei de drept, cu timpul stagnară cu totul. Fondul strâns de « Astra » se întrebuință la 1883 pentru înființarea unei școli civile de fete la Sibiu, iar cel dela Blaj fu lăsat și el pentru alte scopuri.

Totuș când, la 1884, izbucnì la Cluj mișcarea studențească, « Astra », regretând că a întrebuințat pentru alte scopuri fondul Academiei, pe care cu puțin înainte o credeà irealizabilă într'un viitor mai apropiat, reluă cu energie în discuție chestiunea integrală a Universității românești, așà cum o concepuseră luptătorii noștri mari dela 1850.

Astfel G. Bariț iu publică în revista « Transilvania » documentele în legătură cu mișcarea dela 1848—1850 pentru crearea unei Universități, adăugând din parte-i aceste cuvinte de adâncă semnificație politică: « Bărbații cari conduceau destinele poporului român în epoca cea mare dintre anii 1848—1851 au prevăzut între altele și aceea, că dacă o națiune voește în adevăr să facă progrese reale și mari trebuie să țină întotdeauna în ochi un scop suprem, către care să tindă. In secolul nostru ținta supremă a culturii științifice generale este Universitatea cu toate Facultățile sau ramurile sale. Ajunserăm într'o epocă nouă, în care e de lipsă ca și generațiile moderne să afle la ce țintă tindeau bătrânii lor...

Se va zice poate că înainte cu mai bine de ani treizeci încă nu eram pregătiți pentru o Universitate; astăzi însă nu se poate susțineà așà ceva cu temeiu, după ce vedem înființate nouile Universități din Cluj, din Cernăuți și a Cehilor din Praga, altele reformate și înavuțite foarte.

După noi, acum este timpul să ne ocupăm foarte serios de planul înființării unei universități românești din veniturile Statului, la care contribuie și poporul român cel puțin cu 40 milioane pe an impozite directe și indirecte [1]) ».

Dar nici deastădată lupta pentru crearea unei Universități, ca luptă aparte, nu putù fi dusă înainte, și aceasta din cauză că Românii fuseseră siliți să adopteze tactica politică de pasivitate, care nu le mai îngăduià să apeleze la Stat în nici o chestiune, ci-i îndemnà să se adreseze cu doleanțele lor tribunalului opiniei publice mondiale, dela care așteptà, în ceasul cel mare, sentința implacabilă.

17. In schimb, dacă pentru Universitatea românească nu s'a mai putut face nimic efectiv, de câte ori împrejurările ne-au permis, noi am ridicat-o totdeauna ca un gravamen de prima ordine în fața lumii. Așa, în *Memorandul* înaintat la 1892 de conducătorii Românilor ardeleni, Impăratului Francisc Iosif, se zicea: « Nu avem Universitate, ba nici catedre paralele, după cum s'au proiectat în anii 1865—1866 și ni s'au pus în perspectivă cu ocazia înființării Universității din Cluj. Am

[1]) *G. Bariț iu*, « Transilvania », 1884, pag. 87.

ajuns atât de departe, încât nici pentru catedra de limba și literatura română nu mai este iertată propunerea în limba genetică, ba la Universitatea din Cluj, prevederea acelei catedre e considerată ca o insultă adusă poporului român și învățământului superior [1]) ».

La 1913, organul partidului național, « Românul » din Arad, cereà ca pentru catedrele de limba și literatura română dela cele două universități să fie admiși ca docenți și indivizi cari nu sunt cetățeni unguri, după cum erà obiceiul la universitatea din Viena și din Berlin [2]).

In acelaș an, tinerimea universitară română din Cluj ridică și ea un admirabil protest, prin revista literară « *Noi* », publicată de ea. Această revistă este cel mai elocvent răspuns pe care, după patru decenii de siluire a conștiinței naționale și omenești, tinerimea unui popor ce vrea să trăească, erà în stare să-l dea asupritorului. In acelaș timp, docentul de limba română dela Universitatea din Budapesta, regretatul Dr. Iosif Popovici († 1928, ca profesor la Univ. din Cluj) militià, în o serie de articole apărute în « Românul » dela Arad, pentru o universitate românească [3]). Să mai adăugăm la aceasta și memoriul alcătuit de scriitorul acestor rânduri și înaintat în iarna anului 1913/14 primului ministru ungar, contele Tisza, de către Comitetul Partidului național român, memoriu care tratà chestiunea « împăcării maghiaro-române », și puneà ca primă condiție a împăcării înființarea unei Universități românești în Ardeal. Un punct de vedere similar a reprezentat și profesorul dela Universitatea din Iași, *A. D. Xenopol*, într'un articol publicat la 15 Ianuarie 1914 în « Gazeta Transilvaniei » din Brașov, unde ziceà: «Dacă contele Tisza ni-ar da tot ce am cere, dar ne-ar refuzà Universitatea, să se rupă tratativele cu el [4])». După ce tratativele au eșuat, Xenopol sfătuì pe fruntașii vieții naționale ardelene « să nu reînceapă cu nici un preț tratativele... sau dacă le reîncep să pună în fruntea cererilor lor înființarea unei Universități românești în Transilvania » [5]).

Cu drept cuvânt încheià Xenopol: « Un popor nu-și poate întări organismul său național fără înmănunchiarea tuturor puterilor sale intelectuale în marele așezământ cultural al unei universități. Toate popoarele care vor să trăească ca organism etnic deosebit, trebuie să-și întărească întâiu mintea în o organizare centrală, din care cultura și ideea națională să radieze ca un soare pentru a încălzì și a înviorà toate straturile poporului și toate unghiurile țării lui. Deaceea toate popoarele, chiar și cele mai mici, își au Universitățile lor ».

Comentând acest articol, revista « Transilvania », organul « Astrei », care decenii dearândul militase pentru o Universitate românească, scria în numărul de Aprilie 1914: « Și deaceea, va trebuì să stăruim și noi din toate puterile noastre, ca să avem o Universitate proprie ».

18. Ajungând la anul 1914, când se deslănțuì răsboiul mondial și când soarta Ardealului intră în zodia unor noui perspective, ne oprim încă un moment privirea la Universitatea din Cluj, care dela 1898 încoace a purtat numele « regelui » Francisc Iosif. Nu vom încercà să facem bilanțul amănunțit al activității ei, în lungul interval de peste patru decenii; nu vom afirmà că în acest timp ea n'ar fi realizat și oarecare lucruri vrednice de laudă în domeniul științei, și nici nu vom negà că, dela o vreme înainte guvernul dela Budapesta n'ar fi făcut considerabile sacrificii materiale pentru instalațiile ei, care adeseori au fost apreciate în cuvinte de laudă și de către vizitatorii străini. Recunoaștem chiar că unele institute, ca d. e. cel de Zoologie și Histologie al profesorului Apáthy, sau Biblioteca Universității, apoi unele clinici, întreceau institutele similare de pe lângă alte Universități provinciale din străinătate, dar în acelaș timp trebuie să recunoaștem că toate acestea nu erau creații firești, rezultate din evoluția sănătoasă a Universității însăș și a țării pe care aveà s'o servească, și nu veniau ca necesități reale ale științei și ale vieții, ci erau creații artificiale ale politicii maghiare, care voià să impuie lumii cu opere de suprafață strălucitoare. Acest adevăr au trebuit să-l recunoască, în toată goliciunea lor ei înșiși, în ceasurile grele ale răsboiului mondial, care a verificat pentru toate conștiințele, mai luminat decât orice altceva, valoarea ideilor și faptelor popoarelor. La 1916, profesorul de filozofie al Universității din Cluj, G. Bartok, spuneà dela înălțimea catedrei sale că întreaga educație ungurească a fost «*fără plan și fără scop*», că ea « a stat

[1]) *Eug. Brote*, Chestiunea română, 1895, pag. 254.
[2]) « Românul », Arad, 1913, No. 224.
[3]) *Id.*, 1913, numărul de Crăciun și 1914, No. 1 și 10.
[4]) « Gazeta Transilvaniei », No. 15, 1914.
[5]) *Id.*, No. 52.

sub apăsarea celei mai grele sile », că școlile « au cultivat, ce e drept științele, dar n'au cultivat izvorul și baza științelor, adică spiritul », și că « a lipsit credința în ideal ». Drept încheiere, ca o confirmare a cuvintelor spuse cu 44 de ani înainte de primul rector al Universității, citate mai sus, Bartok mărturisì: « In vârtejul răsboiului simțim cu adevărat ce miros de cadavru răspândește întreaga noastră cultură. Neizvorînd din sufletul națiunii, ea a avut o adevărată groază de a fi națională și, deodată cu cultura noastră, educația noastră, morala noastră, viața noastră religioasă. Răsboiul ne-a arătat într'un mod mai presus de orice îndoeală că, odată rupți de solul național, pentru noi nu mai există altă posibilitate afară de moarte ».

Tragedia Universității din Cluj consistă în faptul că nu și-a putut da un conținut superior propriu și că, în consecință, a trebuit să fie necontenit în luptă pentru păstrarea cel puțin a unei forme externe convenabile. Limba maghiară neputând fi un mijloc de cultură mai înaltă nici pentru Unguri, necum pentru Nemaghiari, și neputând creà o cultură maghiară care să stea câtuș de puțin alături de știința altor popoare, pentru a salvà cel puțin aparențele, Ungurii împrumutară fondul culturii germane, pe care în realitate o urau, din cauze politice, făcând din propria lor « cultură » o simplă prelungire diluată a celei austro-germane.

19. In timpul răsboiului mondial, Ungurii văzându-se pur și simplu remorcați de Germani, au înțeles definitiv că situația lor de anexă a acestora nu mai poate continuà, ea fiind identică cu moartea. In acele clipe de o sguduitoare sinceritate, ei au făcut disperate sforțări de emancipare sufletească, mai întâiu în sensul unei reveniri la bazele genuine ale vieții naționale, ceeace s'au convins că nu mai este posibil. Incredințați apoi definitiv că nu se pot încadrà în cultura europeană, ei au căutat să se încadreze în rassa turanică, ai cărei fii se mărturisiră și căreia îi prevedeau în Europa un rol egal cu al rassei latine, germane, anglosaxone și slave. O epocă de strânse relații cu Turcii și cu Bulgarii își făcù începutul, în condiții și proporții cu totul semnificative. La Universitatea din Budapesta se înființă o catedră ordinară de limba și literatura turcească, și un asemenea lucru se hotărî și pentru cea din Cluj. La rândul său guvernul turc înființă și el la Constantinopol o catedră pentru limba și etnografia maghiară, iar guvernul unguresc înființă în capitala Turciei un institut de studii menite să apropie cât mai mult cultura celor două popoare. Pedagogii unguri începură să supuie unor studii amănunțite sistemul turcesc de educație, ajungând să se entusiasmeze pentru el și să-l aprecieze mai presus de cel european. Ernest Kammerer și M. Császár afirmau, într'un studiu publicat în cea mai de seamă revistă pedagogică din Budapesta, că: « Importanța instrucțiunii publice a fost recunoscută de către Turci mai curând decât de către Statele creștine; ei au cheltuit pentru scopurile acesteia mai mult decât vecinii lor din Apus »[1]). Incepură totodată a apăreà tineri turci la școlile superioare din Transilvania, în special la Cluj. In anul școlar 1918/19 numărul studenților turci dela Academia de Agricultură din capitala Transilvaniei, întreceà cu 25% pe al Românilor autohtoni.

Și, în vreme ce Clujul erà pe cale de a devenì un centru de panturanism îndreptat în direcția filoturcă, capitala Banatului erà destinată să devie centru panturanic în sens filobulgar. Secretarul Camerei de Comerț din Timișoara elaborase în adevăr un « grandios program balcanic », în cadrul căruia marelui centru bănățean i se rezervase un rol conducător. Imediat consiliul orășenesc înființă « Cancelaria pentru Balcani a orașului Timișoara », introducând totodată în școala superioară de comerț, ca obiect de învățământ limba bulgară (într'o vreme când limba română erà complet ignorată în asemenea școli).

Totodată s'au organizat cursuri serale pentru învățarea limbii bulgare și chiar și un curs pregătitor pentru tineretul bulgar adus la Timișoara și susținut pe cheltueala orașului (în 1916/17 erau 20 tineri bulgari, în 1917/18, 25). In Albumul jubilar unguresc apărut la 1917 cu prilejul aniversării a 30-a dela urcarea pe tron a țarului bulgar Ferdinand, toți marii bărbați de Stat maghiari scriau despre Bulgari nu numai cu o mare simpatie, ci cu enorma bucurie a regăsirii frățești. Pentru ei, Bulgarii erau « națiunea minunată », care este « cea mai democratică națiune din Europa » și a cărei solie sosită prin răsboiu, în Ungaria, este întocmai cu « lumina apostolică venită din Răsărit ». Contele Iuliu Andrássy scrià despre « interesele noastre și tradițiile noastre asemănătoare »,

[1]) « Magyar Paedagogia », 1917, pag. 261.

despre «structura sufletească cu atâtea trăsături comune», despre «conștiința originii noastre comune», despre «trecutul comun» și despre «viitorul comun». Tot astfel contele Apponyi se declară «în perfectă armonie» cu frații regăsiți în Balcani [1])».

Se înțelege că și această încercare de încadrare a Maghiarilor în marea familie turanică, dădù greș.

20. Răsboiul european se însărcină să soluționeze el criza multiseculară în care se sbătură Ungurii și să puie capăt conflictului tot așà de vechiu între ei și Români. Când, în toamna anului 1918 Puterile Centrale începură să cedeze situația Puterilor Antantei, erà evident apusul apropiat al Ungariei milenare sprijinită mai mult pe noroc și pe nedreptate, decât pe muncă, pe merit și pe dreptate. Dar și în acele clipe fatale, Universitatea din Cluj crezù că mai poate salvà situația printr'un apel adresat tuturor Universităților din lume în folosul păstrării integrității Ungariei. Motivul principal pe care profesorii dela Cluj îl invocau în memoriul lor [2]), erà «inferioritatea, ba chiar primitivitatea» în cultură a Românilor, care nici nu se poate comparà cu a Ungurilor, și care, etalată în locul culturii avansate a Maghiarilor, ar însemnà și o imoralitate și o primejdie pentru Europa. In sprijinul tezei lor, ei aduceau o mulțime de date statistice, cu care căutau să arate lumii că în școlile secundare numărul elevilor români e incomparabil mai mic decât al Maghiarilor și că chiar la Universitate, din 2119 studenți, 1785, adică 84% sunt Unguri și numai 215, adică sub 10% sunt Români. Se înțelege că memoriul uità să aducă aminte că între cei 1785 Maghiari se cuprind și 394 Evrei, și că alți 347 de inși erau din Ungaria propriu zisă, veniți la «fabrica orientală de diplome» din Cluj doar pentru ușurința proverbială cu care se puteà luà titlul de doctor. Deasemenea, memoriul uità să arate motivele care i-au reținut pe Români de a se îndreptà spre Alma mater din Cluj, pe care niciodată nu avuseseră pentru ce s'o îndrăgească.

IV. UNIVERSITATEA ROMÂNEASCĂ A ARDEALULUI

1. Unirea Ardealului cu România aveà să aducă cu sine și împlinirea străvechei năzuințe de a aveà aici o Universitate românească; 2. Ceasurile grele ale Universității ungurești din Cluj; 3. Consiliul Dirigent Român al Transilvaniei în fața problemei Universității; 4. Opinia publică românească în fața aceleeaș probleme; 5. Universitatea din Cluj nu mai puteà rămâneà exponent al Ungariei; 6. Primii pași spre Universitatea națională a Daciei superioare; 7. Cine să o organizeze; 8. Ideea instituirii unei Comisii universitare, căreia să i se dea în mână chestiunea; 9. Profesorii Universității maghiare din Cluj refuză să recunoască suveranitatea României asupra Ardealului și să depună jurământul de fidelitate pentru noul Stat; 10. Consecința logică imperioasă fu demiterea lor din serviciu și preluarea Universității în stăpânirea Statului român; 11. Mărturisiri postume despre intențiile ungurești de a escamotà situația politică internațională a României cu ajutorul Universității maghiare; 12. Organizarea pe baze noui a Universității din Cluj; 13. Instituirea Comisiei universitare; 14. Normele generale privitoare la noua organizare; 15. Importanța istorică a operei Comisiei și începutul activității ei; 16. Cum aveà să fie compus noul corp didactic universitar; 17. Profesorii francezi; 18. Sesizarea necesităților tehnice ale Ardealului și proiectul unei Școli superioare de mine, în legătură cu Universitatea; 19. Prima sesiune a Comisiei, la București; 20. A doua sesiune a Comisiei, la Cluj; 21. Constituirea Facultăților de Medicină, Litere, Științe și greutățile în calea constituirii Facultății de Drept; 22. O nouă Comisie, pentru Facultatea de Drept; 23. Criteriile acesteia; 24. Compatibilități și incompatibilități; 25. Terminarea operei Comisiei, prin numirea profesorilor la toate Facultățile.

1. La 1 Decemvrie 1918 reprezentanții populației majoritare și autohtone a acestuia au hotărît în istorica Adunare națională dela Alba Iulia, unirea definitivă a acestuia cu România. Prin acest act, chestiunea Universității se apropià de rezolvire, deși guvernul revoluționar al Ardealului românesc, Consiliul Dirigent, nu s'a sesizat imediat de această problemă, pe care Franța, în împrejurări analoage, la Strassbourg, a isprăvit-o în primele zile după anexarea Alsaciei și Lorenei, prin luarea pe seama sa a Universității și prin repatriarea imediată a profesorilor în Germania.

Să vedem acum, modul în care s'au petrecut lucrurile, după chiar mărturisirile conducătorilor Universității ungurești din Cluj. Iată cum povestește, la 1922, cu prilejul jubileului(!) ei de 50 de ani,

[1]) Uj Bulgária. Ferdinánd cár uralkodásának 30 évfordulóján, Budapesta, 1917.

[2]) Denkschrift der Professoren der Universität zu Kolozsvár im Interesse der Integrität Ungarns, 1918. — A apărut și în franțuzește și în englezește.

serbat « în exil », la Seghedin, L. Toth, decanul Facultăţii de Drept, istoria acestor vremuri pline de frământări: « Ce să spun despre Universitatea Ardealului? Noi am fost acolo, în Orientul depărtat, pe malul Someşului, cetăţuia de granit a maghiarismului, am fost depozitarii ideii şi ai puterii de stăpânire naţionale maghiare, cu un cuvânt ai geniului maghiar. Timp de 50 de ani ne-am oţelit acolo puterile în lupte, în mijlocul unui răsboiu cumplit. Am reprezentat acolo încrederea şi credinţa neînfrântă în viitorul naţiunii. Voinţa hotărîtă să lupte până la biruinţă. Am reprezentat, adeseori în mijlocul îndoielilor lăuntrice cu sufletul plin de teamă, dar totdeauna cu conştiinţa vie că, dacă nu învingem, s'a sfârşit cu noi, pentrucă ne vor face ţăndări.

Şi, deodată, evenimentele, cu o cruzime îngrozitoare, ne-au smuls de sub credinţa noastră, temelia. A venit catastrofa...

Au venit timpuri triste şi pentru Universitate. Guvernul revoluţionar din Octomvrie 1918 a ordonat ca numele M. S. regelui Francisc Iosif I, întemeietorul Universităţii, să fie şters din titlul şi din sigiliul acesteia. Portretul lui să fie îndepărtat. Coroana sfântă din marca ţării să fie acoperită. Profesorii au fost prealabil împuterniciţi să depue jurământul de fidelitate faţă de România, fără ca să li se socotească aceasta ca semn de necredinţă »...

Cele spuse aici de L. Toth se referă la epoca premergătoare adunării dela Alba Iulia, când frânele Ungariei erau în mâinile contelui Károlyi şi când în ţara întreagă clocoteà revoluţia cea mai anarhică. Prin preluarea de către Români a imperiului asupra Ardealului, liniştea a revenit şi viaţa şi-a reluat, încetul cu încetul, mersul său normal.

2. Incă înainte de ce conducerea oficială românească să se fi ocupat cu chestiunea Universităţii din Cluj, profesorii acesteia şi-au pus întrebarea cu privire la ce vor aveà de făcut în noua situaţie. La 4 Decemvrie senatul universitar se întrunì în şedinţă spre a discutà atitudinea pe care va aveà s'o observe în cazul că « Ocupaţia » valahă ar cere profesorilor să depue jurământul de fidelitate pe noul Stat întemeiat la Alba Iulia. După discuţii lungi, cu considerare la faptul că noul guvern maghiar n'a dat nici un fel de instrucţie pentru un astfel de caz eventual, se hotărî că Senatul « în deplină conştiinţă a răspunderii sale va procedà după chibzuinţa proprie, în conformitate cu necesităţile », totuş « cu considerare la piedecile ce se vor ivì, însărcinează pe rectorul, ca prin adresă specială, să le aducă acestea la cunoştinţa guvernului », ceeace rectorul şi făcù, fără să primească însă răspuns decât la 3 Februarie. Răspunsul, dat de secretarul de Stat Dr. Toth, sub No. 2227/97, fu că Ministerul a luat la cunoştinţă punctul de vedere al Senatului; aşadar el lăsă la buna chibzuială a acestuia hotărîrea în chestia jurământului de fidelitate.

Intre aceea, Ministerul de Culte şi Instrucţie publică, prin ordinul No. 15.472 din 23 Decemvrie numì pe Dr. Paul Oberschall « comisar ministerial pentru rezolvirea unitară a afacerilor universităţilor şi institutelor de învăţământ superior din teritoriile ocupate [1]) ».

La câteva săptămâni, cu data de 15 Februarie 1919, primul ministru ungar, Dr. Berinkey, aduceà în numele Ministerului Instrucţiei Publice, la cunoştinţa Senatului universitar, că prin ordinul No. 22.830 din 2 Februarie a numit pe d-l Dr. Oskar Iászi « comisar guvernial al afacerilor universitare, dându-i şi însărcinarea să pregătească reforma organizaţiei şi a învăţământului universitar, precum şi regulamentarea instituţională a autonomiei universitare, având să facă, în vederea realizării aceleia, propuneri ministerului [2]) ».

Aşadar, îngrijat de soarta Universităţilor şi conştient de datoria şi de dreptul său de a luà în timpuri atât de critice în mână soarta acestora, Ministerul, făcând abstracţie de autonomia Universităţilor, şi-a instituit în timp de mai puţin de două luni de zile, două organe de îndrumare specială a acestora, fără ca Senatul universitar să fi văzut în aceasta vreo încălcare.

3. In ce priveşte atitudinea Consiliului Dirigent şi a opiniei publice româneşti faţă de problema Universităţii, trebuie să recunoaştem că în primele săptămâni aproape nimeni nu s'a ocupat cu această problemă. Totul s'a redus în primele timpuri la asigurarea liniştii în ţară, la stabilirea comunicaţiei cu Vechiul Regat abià reocupat din mâinile Germanilor, la aprovizionarea cu cele

[1]) Arhiva Universităţii din Cluj, No. 903/1918.

[2]) Arhiva Universităţii din Cluj, No. 1242/1918—19. Intrat la 22/II/919.

necesare a celor mai importante servicii de Stat, la crearea legăturilor cu Aliații și la fixarea liniilor generale ale politicii de Stat. In ce privește învățământul secundar și superior, nu erau fixate încă nici jaloanele; ba, dacă e să stabilim adevărul istoric, trebuie să mărturisim că în primele zile ale lunii Decemvrie, Șeful Resortului de Instrucție erà de părerea că învățământul secundar din școlile de Stat, va aveà să fie românizat abià în curs de 7 ani consecutivi, în fiecare an câte o singură clasă.

In astfel de împrejurări autoritatea de Stat nu s'a grăbit să urmeze nici exemplul Franței și nici pe al Cehoslovaciei, care la 6 Ianuarie luă în stăpânire Universitatea din Pojon (Bratislava), închizând pur și simplu toate Facultățile, deținându-l pe Rector, și punând sub supravegherea poliției pe profesorii [1]) cari nu s'au grăbit să se expatrieze. Cu toate că ar fi avut motive suficiente pentru a face la fel, căci cel mai influent dintre profesori, vestitul Dr. Apáthy, în calitatea sa de președinte al Consiliului național maghiar al Ardealului a condus din chiar încăperile Universității [2]) răsboiul Secuilor în contra armatei române, după Adunarea dela Alba Iulia. Și ar mai fi putut invocà, drept motiv și faptul că la conducerea uneia dintre Facultăți se găsià, ca decan, omul care o viață întreagă insultase în modul cel mai ordinar românismul: renegatul Moldován Gergely, a cărui prezență în acel post constituià, sub regim românesc, o sfidare cu atât mai mare, cu cât în toamna precedentă Academia Maghiară din Budapesta îi încoronase activitatea de Herostrat cu un mare premiu.

4. Chestiunea Universității din Cluj a fost pusă, ce e drept, în discuția Resortului de Instrucție în primele zile ale lunei Ianuarie 1919, dar măsurile de luat nu se putură încă stabilì. Mai întâiu, situația politică a Ardealului erà încă departe de a fi lămurită. Mijlocul Ardealului erà tăiat în două părți de «linia demarcațională» impusă prin armistițiu; regiuni românești întregi erau încă în mâinile Ungurilor sau ale Sârbilor. In Aprilie chiar, când scriitorul acestor rânduri, pe atunci Secretar general al Resortului Instrucției, vizită Clujul în scopul de a studià mai deaproape situația și măsurile ce trebuiau luate, la o distanță de 60 km. eram încă în plin răsboiu cu Ungurii. Se auziau, înfundate, detunăturile armelor ucigașe... In al doilea rând nici Consiliul Dirigent și nici opinia publică nu erau încă fixați asupra modului concret de interpretare a rezoluțiilor dela Alba Iulia, care garantaseră tuturor naționalităților drepturi deosebit de largi în viața publică. Conform acestor rezoluții, oameni de înaltă autoritate în viața națională, ca N. Iorga, socotiau că Universitatea din Cluj trebuie să le rămână mai departe Ungurilor, iar regretatul Dr. V. Branisce, care în Martie 1919 venì în fruntea Resortului de Instrucție, în locul lui V. Goldiș, trecut ca Ministru în guvernul central din București, erà de părerea că Universitatea din Cluj trebuie naționalizată numai succesiv, în măsura vacanțelor care se vor ivì dela sine la catedre.

5. Pentru orice eventualitate, un lucru se impuneà dela sine: Universitatea nu mai puteà rămâneà o instituție a Ungariei, ci deodată cu 1 Decemvrie 1918, ea revenià, de fapt și de drept, o instituție a României și, în consecință, tuturor angajaților ei, dela profesori și până la cel din urmă slujbaș, li se impuneà datoria să facă, prin jurământ de credință, mărturisirea de recunoaștere a nouii stări de drept. In acest sens, Resortul de Instrucție le și puse în vedere profesorilor această obligație, care li s'a comunicat mai întâiu neoficial, prin prefectul orașului Cluj, Dr. V. Poruțiu, dar la care ei au răspuns negativ. Lămurit astfel asupra atitudinii profesorilor, Resortul Cultelor și-a dat seama că, chiar dacă n'ar vrea, el este silit de Unguri să ia măsuri radicale pentru afirmarea suveranității românești și la cea mai înaltă instituție de cultură a Ardealului. In consecință, el își luă încetul cu încetul măsurile pentru orice eventualitate: pentru cazul că profesorii depuneau jurământul, ei aveau să rămâie mai departe la locurile lor, iar pentru cazul că, în momentul dat, aveau să refuze depunerea jurământului, totul trebuià să fie pregătit din vreme pentru înlocuirea lor în condițiile cele mai corespunzătoare.

6. Să urmărim acum pas de pas evoluția chestiunii reorganizării universității.

Este interesant de relevat că conferința profesorilor ardeleni ținută la 2 Decemvrie 1918 la Alba Iulia nu s'a ocupat de această chestiune. In schimb Congresul profesorilor secundari, ținut

[1]) *I. Kornis*, Magyarország közoktatásügye a világháború óta, Budapesta, 1927, pag. 209.

[2]) Își aveà instalat biroul în Căminul studențesc (Mensa).

la 6/19 Ianuarie 1919 în Sibiu, fără a intrà în amănunte cu privire la modalitățile de organizare a Universității, hotărî să ceară Consiliului Dirigent preluarea și naționalizarea cât mai grabnică a ei. In curând, la 28 Ianuarie, se pronunță și Congresul medicilor români, ținut tot la Sibiu. Acesta, pornind dela necesitățile sanitare ale Ardealului, cerù ca Facultatea de Medicină dela Cluj să fie preluată în cursul anului și completată cu profesori români. Congresul numì chiar un colegiu de 11 medici, cari aveau însărcinarea să cerceteze documentele și lucrările pe care le vor înaintà candidații la catedrele acelei Facultăți și să facă propuneri de numire Consiliului Dirigent.

Sesizat de cele două corpuri și în special de al medicilor, dar mergând cu un pas mai departe decât acesta, Consiliul Dirigent s'a adresat la 15 Februarie Ministerului de Instrucție din București rugându-l să facă apel la cele două Facultăți de Medicină, din București și Iași, ca acestea să recomande Consiliului Dirigent persoanele potrivite pentru diferitele specialități ale medicinii, rămânând ca, cu privire la « angajarea puterilor ardelenești, de care dispunem noi, să ascultăm părerea consiliului numit în acest scop de Congresul medicilor. Acest consiliu va cercetà documentele și cererile candidaților și va face propuneri Consiliului Dirigent ».

Intre aceea, răposatul Dr. Iosif Popovici, fost docent de Limba română la Universitatea din Budapesta, făcù Resortului Cultelor următoarea propunere, care găsì asentimentul lui V. Goldiș, șeful Resortului: « Cum nu există la noi nici o Universitate românească și cum acest for autonom nu-și poate exercità dreptul său la recrutarea profesorilor, ar fi mai consult să se ceară avizul Facultăților existente. Nu sunt pentru numirea nici unei comisii dela noi. Avem șeful resortului și ar trebuì instituit cel mult încă un director al învățământului superior pe lângă el, care împreună cu șeful de resort să pregătească lucrările pentru înființarea Universității. Directorul trebuie să fie dela Universitate, să aibă o cultură generală, să vorbească cel puțin nemțește și franțuzește, să aibă legături la București și în străinătate. Directorul va studià actele, va cere avizul titularilor dela catedrele existente și împreună cu șeful de resort și cu Ministerul de Instrucție vor procedà la numiri, conform legilor existente ».

In urma consfătuirii cu Popovici, Goldiș căzù de acord asupra acestei formule, și chiar a doua zi, 7 Martie, și convocă o conferință în chestia reorganizării Facultății juridice din Cluj. La conferință au luat parte: V. Goldiș, șeful Resortului Instrucției, ca președinte, A. Lazăr, șeful Resortului Justiției, E. Hațieganu, șeful Resortului codificării, V. Onișor, L. Borcia, I. Marta, C. Negrea, L. Ghilezan și C. Bucșan. După ce s'a stabilit lista catedrelor, în număr de 18, dintre care 7 aveau să fie ocupate « neapărat cu oameni pregătiți în Ardeal », cu privire la modalitatea catedrelor conferința și-a exprimat părerea să se deschidă concurs public, rezervându-i-se Consiliului Dirigent dreptul de a numì conferențiari sau profesori și în afară de concurenți ». Mai departe, conferința cerù ca concurenții ardeleni, « fără deosebire, să fie trimiși până la sfârșitul semestrului de vară la București, pentru a-și însușì terminologia și practica de cursuri în românește ».

7. Impotriva acestor măsuri, care n'ar fi fost în stare să asigure nouii Universități profesori cu o suficientă autoritate științifică, secretarul general al Resortului Instrucției, care erà în acelaș timp și directorul învățământului superior, s'a interpus pentru o altă modalitate, preconizând instituirea unei Comisii universitare constătătoare din profesori dela toate Facultățile vechilor Universități românești și din reprezentanți ai Consiliului Dirigent, comisie pusă sub conducerea unei autorități științifice general recunoscute. Dela început el milită pentru numirea unui comisar general și președinte al acelei Comisii, în persoana profesorului ardelean Sextil Pușcariu dela Universitatea din Cernăuți. Ideea aceasta, după lungi stăruințe și-a făcut loc, și, ca urmare, la 23 Martie Resortul Cultelor s'a adresat Ministerului Instrucției din București, comunicându-i că, după informațiile pe care le are, profesorii dela Universitatea din Cluj nu sunt aplicați să depue jurământul de fidelitate față de Statul român și că, în consecință, el se simte obligat să se îngrijească de măsurile necesare punerii în funcție legală a Universității. In acel scop Resortul are de gând să alcătuiască o comisie examinatoare, care să consteà din câțiva delegați ai lui (câte doi de fiecare facultate) și din un număr mai mare de delegați ai celor două Universități din Vechiul Regat, eventual și ai celei din Cernăuți, comisie care va examinà, după un anumit regulament, pe candidații la catedre, făcând apoi Consiliului Dirigent propuneri cu privire la numirea celor vrednici.

Aducând la cunoştinţa Ministerului aceste proiecte, Resortul îl rugă să ceară de urgenţă avizul celor două Universităţi, ceeace Ministerul şi făcù. La 2 Aprilie, secretarul general al Resortului Ocrotirilor sociale, Dr. Iuliu Moldovan, fost docent la Facultatea de Medicină din Viena, propuneà Resortului de Culte ca, « în vederea organizaţiei Facultăţii de Medicină în conformitate nu numai cu cerinţele ştiinţei, ci şi cu necesităţile de viaţă ale poporului român, să se denumească un colegiu de trei ori patru membri care să fixeze noul program de studiu. Acel colegiu ar aveà să se compue din Dr. V. Babeş şi Dr. I. Iacobovici (Bucureşti) şi Dr. I. Haţieganu şi Dr. I. Moldovan (Transilvania). Bazându-se pe colaborarea unui număr de medici aleşi ardeleni, acest colegiu ar aveà să studieze şi cererile pentru ocuparea catedrelor şi să facă propunerile de numire Consiliului Dirigent. Acest consiliu va purtà înaintea Consiliului Dirigent şi a viitorului responsabilitatea pentru soarta Facultăţii şi pentru creşterea nouii generaţii de medici, şi o va purtà cu bucurie, văzând în acest mod mai potrivit realizate dorinţele medicilor şi necesităţile ţării »... Şi, memoriul continuà: « Considerând că de datorinţa noastră e de a menţineà un caracter ardelenesc, o atmosferă curată, neapărat necesară pentru focarul de ştiinţă şi creştere, care are să fie dela început Facultatea noastră din Cluj, dorim a creià în Cluj o Facultate medicală de prima forţă ca institut de creştere şi ştiinţă, a aplicà cei mai buni şi activi profesori pe cari îi putem aflà, a eliminà orice politicianism şi sectarism, orice lipsă de simţ de datorinţă şi responsabilitate, incompatibile cu demnitatea, seriozitatea şi importanţa publică a profesorilor universitari. Dorim mai departe a formà această facultate dela început pe baze temeinice şi durabile, evitând schimbări de persoane după scurt interval, dăunătoare menirii şi dragostei profesorilor pentru interesul instituţiei ».

8. Şi de astădată, secretarul general dela Instrucţie rămase la punctul său de vedere că organul care are să facă selecţionarea profesorilor şi să le dea prestigiul necesar, nu poate fi un organ lipsit el însuş de un astfel de prestigiu, ci numai o comisie constătătoare din somităţi recunoscute nu numai în ţară, ci şi în străinătate. El stăruì ca reprezentanţii corpului medical să accepte această unică formulă, ceeace apoi s'a şi întâmplat. Colegiul celor 11 medici ales de congresul dela 28 Ianuarie, întrunit în şedinţă la 12 Aprilie, în prezenţa secretarului general dela Instrucţie, în urma lămuririlor date de acesta, acceptă ideea înfiinţării unei comisii centrale constătătoare din delegaţi ai diferitelor Facultăţi, respective teritorii, dar a cerut ca atribuţiile aceleia, să fie limitate în sensul, ca tot ce priveşte organizarea Facultăţii de Medicină să se facă printr'un colegiu restrâns al medicilor ardeleni, constătător din 5 membri ordinari şi doi supleanţi. Acest colegiu va studià şi va face propuneri motivate şi detaliate cu privire la programul de studii şi la persoanele potrivite pentru posturile de profesori, încă înainte de ce chestiunile s'ar transpune Comisiei Centrale din Bucureşti, în care colegiul şi-ar aveà câţiva reprezentanţi ai lui.

Intre aceea răspunsurile Facultăţilor din Vechiul Regat veniau cu o mare întârziere şi ele erau contrare punctului de vedere al Consiliului Dirigent. Facultăţile cereau ca numirile la Cluj să se facă în conformitate cu legea în vigoare a învăţământului superior din Vechiul Regat, — lege pe care mulţi dintre cei mai de seamă profesori din Regat o combătuseră ani dearândul, ca fiind foarte defectuoasă. Facultăţile ar fi voit ca ele singure să decidă cu privire la numirea profesorilor, ceeace trezeà teama, mai mult sau mai puţin întemeiată, că ele necunoscând nici situaţia din Ardeal, nici necesităţile acestuia, ar puteà cădeà în greşala de a se lăsà influenţate de consideraţii laterale şi ar ajunge să creeze la Cluj nişte simple sucursale de a doua mână ale Facultăţilor respective din Bucureşti. Impotriva punctului de vedere al acestora s'au ridicat chiar membri ai corpului didactic superior din Bucureşti. Astfel, încă la 1 Martie, d. Dr. D. Negru, docent la Facultatea de Medicină, scrià în revista *Luceafărul* următoarele: « Facultatea dela Cluj nu trebuie să fie o dependenţă a altei Facultăţi şi nici premiul de consolare al celor cărora li s'a « făgăduit », dar nu pot fi plasaţi momentan la Bucureşti de protectorii lor politici. Cei cari vor fi chemaţi la Cluj, trebuie să fie hotărîţi a rămâne acolo şi a-şi consacrà tot entusiasmul şi toată energia pentru ridicarea şcolii ce o formează. Clujul nu trebuie să devie sala de aşteptare pentru Bucureşti... Noi am avut profesori la Facultatea din Iaşi cari îşi aveau locuinţele şi clientela la Bucureşti. Va mai fi cu putinţă această anomalie în România de mâine? Armonia, unitatea de acţiune culturală şi naţională care trebuie să domnească între toţi cei chemaţi acolo, nu trebuesc paralizate prin disensiunile politice, împru-

mutate de aici. Cutia Pandorei, trebuie lăsată dincoace de Carpaţi şi îngropată undeva adânc, ca să n'o mai poată găsì nimeni »[1]).

Cu puţine zile după aceasta, se tipărì în paginile aceleeaş reviste un întins studiu asupra « Universităţii naţionale a Daciei superioare » datorit regretatului V. Pârvan, profesor la Universitatea din Bucureşti. In acel studiu se preconizà pe seama noului aşezământ ştiinţific din capitala Ardealului o organizare amplă, la nivelul universităţilor americane. Pârvan se ridicà împotriva acelora cari ar voì ca Universitatea din Cluj să fie o reproducere oarecare a Universităţilor din Vechiul Regat. Nivelul educativ-moral şi social-cultural al Universităţilor din România veche are însuş nevoie imediată de ridicare. Personalul educator e slăbit şi turburat de politica de partide, însfârşit organizarea tehnică, ştiinţifică şi didactică e aşà de regretabil rămasă în urmă, iar cea socială aproape inexistentă, încât o înfiinţare a Universităţii din Dacia superioară după chipul şi asemănarea celor din Dacia inferioară... ar fi o mare greşală. Dimpotrivă, noua Universitate ar trebuì să se inspire dela tipurile cele mai înaintate de Universităţi europene şi americane, ar trebuì să-şi recruteze personalul pe baza unor principii ştiinţifice şi etice, fireşte nu cu excluderea persoanelor utilizabile din cele două Universităţi din vechiul Regat, dar în linia întâia din întreaga mulţime a intelectualităţii române trans- şi cisalpine, pe baza unui contract moral între noua Universitate şi nouii ei membri ».

Incă înainte de apariţia studiului lui V. Pârvan, Secretarul general al Resortului de Instrucţie precizase într'un interview acordat ziarului *Dacia* din Bucureşti (29 Martie) că Universitatea din Cluj va aveà să fie organizată de o comisie universitară constătătoare din cei mai de seamă oameni de ştiinţă dela Universităţile româneşti.

Cu toată împotrivirea pe care această idee o întâlneà nu numai la Universităţi, ci şi la Ministerul de Instrucţie din Bucureşti, autoritatea şcolară ardeleană, susţinută în mod energic de preşedintele Consiliului Dirigent, *Dr. Iuliu Maniu*, a rămas la ideea sa, pe care la momentul oportun a şi tradus-o în faptă.

9. Paralel cu opera de pregătire a viitorului organism, Resortul Cultelor se îngrijì ca organismul existent să fie încadrat în modul cel mai potrivit în ideea sa conducătoare. Cunoscând dintr'o experienţă îndelungată mentalitatea ungurească prezumţioasă, Consiliul Dirigent şi-a dat seama din capul locului că Universitatea ungurească din Cluj se va năruì dela sine în primul moment, în care va ajunge în contact cu marile realităţi sociale şi politice. Ceeace s'a şi întâmplat, când, la 9 Maiu Resortul Instrucţiei li-a cerut profesorilor în mod categoric ca în timp de 48 de ore să se declare în chestia jurământului, făcându-i atenţi că denegarea acestuia aduce cu sine renunţarea la drepturile avute. Pentru a nu puteà fi învinuit niciodată de o procedare prea aspră, Resortul puse în vedere Rectorului Universităţii, că cu considerare la faptul că aceasta se angajase să ţie în lunile de vară un semestru suplimentar pe seama marelui număr de studenţi cari, din cauza participării la răsboiu, nu-şi putuseră terminà în regulă nici studiile, nici examenele, îi permite ţinerea acestui semestru chiar şi pentru cazul că profesorii nu vor depune jurământul, bineînţeles sub controlul autorităţii de Stat român.

In epoca în care aveà loc acest moment, în Ungaria erà regimul bolşevic al lui Béla Kun, cu care Universitatea din Cluj încă nu putuse luà contact şi dela care nu putuse cere instrucţii. Astfel, atitudinea pe care aveau s'o observe profesorii nu erà influenţată de vederile oficiale conducătoare, ci-i angajà numai pe ei, cari prin consiliile lor au declarat că nu sunt aplicaţi să depuie jurământul faţă de Statul român şi că « nu-şi pot continuà activitatea didactică decât până când autonomia, statutul şi organizaţia actuală a Universităţii, precum şi principiul libertăţii învăţământului nu vor fi atinse prin nici un fel de amestec din afară ».

Aşadar, Senatul care nu găsise nici un fel de motiv de protest în contra numirii celor doi comisari delegaţi de Ministerul de Instrucţie ungar, la 23 Decemvrie 1918 şi la 15 Februarie 1919, găsì motiv să protesteze în contra celui mai inofensiv mod de supraveghere din partea Statului român. Evident, aceasta nu mai erà acum chestie de autonomie universitară, ci erà chestie de po-

[1]) Dr. *D. Negru*, Propuneri cu privire la organizarea Facultăţii de Medicină din Cluj, « Luceafărul », Bucureşti, 1 Martie 1919, pag. 100.

litică. Universitatea ungurească din Cluj, declarà răsboiu politic Statului românesc, pe care voià să-l sfideze şi să-l umilească.

10. In faţa unei astfel de atitudini provocătoare, Consiliului Dirigent nu-i mai rămase deschisă altă cale, decât demiterea din serviciu a profesorilor nesupuşi şi luarea imediată şi integrală a Universităţii pe seama Statului român. In consecinţă, prin ordinul No. 4336/1919 el însărcină pe scriitorul acestor rânduri să ia în primire Universitatea, dimpreună cu întregul ei inventar şi cu toate instituţiile pendinte de ea, instituind pentru supravegherea lor un număr corespunzător de persoane potrivite. In ce priveşte personalul dela diferite servicii, inclusiv medicii dela Clinici, el fu obligat să rămâie deocamdată mai departe la post, în care scop aveà să fie, la nevoie, rechiziţionat printr'un ordin special al autorităţilor în drept.

Deodată cu preluarea au fost instituite în mod provizoriu autorităţi universitare româneşti, care aveau să asigure continuitatea instituţiei până în momentul când se vor puteà constituì autorităţile propriu zise. In fruntea oficiului Rectoratului fu aşezat Dr. N. Drăganu, fost docent de limba română la Universitatea din Cluj; în fruntea decanatelor: la litere şi filozofie Dr. Pavel Roşca, la ştiinţe Dr. Al. Borza, la Drept Dr. Moise Ienciu şi la medicină Dr. Alexandru Nemeş. In fruntea Clinicilor au fost puşi cei trei asistenţi români ai acestora: Dr. C. Tătaru, Dr. C. Stanca şi Dr. Al. Nemeş. Aceştia au condus oficiile până la 1 Octomvrie, când le-au predat apoi autorităţilor universitare constituite legal.

Actul de preluare a avut loc în ziua de 12 Maiu. El constituì o uluitoare surpriză pentru profesori, cari mai trăiau încă în credinţa că Ardealul unguresc se va reface şi că « criza » Universităţii se va terminà în sensul speranţelor lor.

Ca unul care, în acele clipe hotărîtoare, a avut rolul principal în opera de preluare a Universităţii, scriitorul acestor rânduri se simte dator să declare că, cu toate măsurile luate prealabil în vederea tuturor eventualităţilor posibile în timpul celor 48 de ore, pe care li le acordase profesorilor pentru a se hotărî cu privire la jurământ, el înclinà într'o oarecare măsură să creadă că profesorii vor şti să-şi salveze Universitatea şi în situaţia dată, împărţindu-şi rolurile aşà ca, cei cari erau prea expuşi politiceşte, să denege jurământul, iar o parte să se conformeze împrejurărilor şi să rămâie mai departe în serviciu. Dar prevederile lui au fost eludate de « prezumpţia » de care marele Széchenyi dorià ca poporul maghiar să fie ferit.

Trebuie să adăugăm că, în cazuri analoage, Ungurii au ştiut să procedeze şi altfel. Aşà, când s'a preluat Academia de drept din Oradea, câţiva profesori, în frunte cu decanul, au depus jurământul şi au rămas în funcţiune până în ziua de astăzi. Tot astfel s'a întâmplat cu Universitatea germană din Cernăuţi. Numai la Cluj se mai găseau oameni cari, în ciuda evidenţei, să mai creadă că Ardealul românesc mai poate rămâne sub Unguri şi după înfrângerea acestora.

11. Analizând împrejurările, în care a avut loc « pierderea » Universităţii din Cluj, L. Toth, decanul Facultăţii Universităţii « exilate » la Seghedin, spuneà: « Şi acum iată-ne în faţa Tribunalului naţiunii, cu capul plecat, punând întrebarea: bine am făcut cum am făcut?

Am auzit adeseori acuzaţii grave,— recunosc, de bună credinţă. Ni s'a spus: a fost o lipsă de conştiinţă să duceţi rezistenţa Ardealului până la extrem... Ar fi fost mai cuminte să menţineţi fiecare poziţie şi, acomodându-vă, să apăraţi din interior, interesele maghiarimii. Aşà, Ardealul unguresc a rămas fără apărare. Acum el se macină, se evaporează, se prăpădeşte. Chiar dacă s'ar mai face din nou ziuă, soarele nu va mai găsì maghiarime pe care să o lumineze.

Cu cât trece timpul, cu atât mai mult ne convingem că, da, am procedat corect.

In Maiu 1919 situaţia în Ardeal se prezintă astfel: Ardealul e teritoriu unguresc. Tratatul dela Trianon încă nu e iscălit. Puterea o deţine Consiliul Dirigent din Sibiu, o formaţie revoluţionară. Din afară ne vin ştiri favorabile, — ştiri din Anglia, din Franţa, din Bucureşti. Ne vin şi hărţi: pierdem numai unghiul dela Braşov. Intreg restul ne rămâne. Şi ne vin ştiri şi dela Seghedin, dela guvernul unguresc, dela aceia cari sunt astăzi conducătorii naţiunii: încă nu e pierdut totul. Rezistaţi! Că ei au avut dreptate, ni-o dovedeşte acum cartea lui Nitti şi tot ce s'a mai întâmplat de atunci, din care este evident că, dacă nu existà sau dacă se terminà mai degrabă bolşevismul şi

dacă Românii nu mai înaintau, nu ar fi avut loc aceà groaznică risipire a naţiunii. Speranţa şi încrederea bazată pe aceste consideraţii, au ţinut-o vie în noi, în clipele de îndoială, Universitatea, profesorii ei şi în prima linie M. Réz, profesorul de politică. Dar au avut-o toţi aceia, cari au crezut în imposibilitatea acestei păci nebune.

La acestea s'a mai adăugat faptul că la data de mai sus toate oficiile de Stat erau preluate de Români, afară de Universitate. Singură Universitatea rămăsese intactă. De aceasta n'au cutezat să se atingă.

Intreb acum: în situaţia aceasta, când privirea disperată a Ardealului, când ochii plini de lacrimi ai funcţionărimii ajunse în mizerie, erau îndreptaţi spre Universitate, care până acì nu avusese de suferit nimic, — căutând să vadă dacă ea rămâne consecventă faţă de sine însăş, — ca oameni cinstiţi, puteam să procedăm altfel de cum am procedat »? [1]).

12. Preluarea Universităţii a impus autorităţii de Stat greaua problemă a organizării ei pe baze noui, corespunzătoare atât cerinţelor ştiinţifice, cât şi celor naţionale şi de Stat.

Opera de organizare a nouii Universităţi a fost o operă originală şi revoluţionară. Desbrăcându-se de orice balast al tradiţiei şi al biurocraţiei, autoritatea şcolară a Ardealului a procedat la această operă după norme pe care ea însăş le-a stabilit anume pentru acest caz. Astfel, în loc să fi procedat, ca Ministerul ungar de instrucţie dela 1872, impunând nouii Universităţi, fie organizaţia ungurească de până acì, tradusă în româneşte, fie pe cea a Universităţii din Bucureşti, sau din Iaşi, fie pe a vreunei alte universităţi străine, franceze sau engleze, ea a instituit un organ universitar autonom provizoriu, căruia i-a dat libertatea de a creià singur organismul noului aşezământ, sub toate aspectele. Acest organ fu *Comisia universitară*, pusă sub conducerea lui Dr. Sextil Puşcariu, cunoscutul filolog ardelean care din cauza atmosferei imposibile a vechilor universităţi ungureşti nu-şi putuse găsì înainte de răsboiu condiţiile trebuitoare unei activităţi oneste nici la Budapesta, nici la Cluj şi care, după câţiva ani de docentură la Viena, se găsià acum în serviciul Universităţii din Cernăuţi, ca decan al Facultăţii de Filozofie şi Litere. Puşcariu fu însărcinat de Consiliul Dirigent să prezideze lucrările Comisiei, constătătoare din profesori dela toate Universităţile româneşti, care comisie bucurându-se de atribuţiile unui Senat universitar, aveà însărcinarea să elaboreze proiectul de organizare a învăţământului şi să facă propunerile pentru numirea de profesori. In comisia aceasta fură numiţi de Resortul Cultelor, în înţelegere cu noul comisar general, cei mai de seamă reprezentanţi ai ştiinţei româneşti, care prin autoritatea lor aveau să dea nouii universităţi tot prestigiul nu numai înlăuntrul ţării, ci şi în străinătate. Comisia se alcătuì astfel: Preşedinte *S. Puşcariu* dela Universitatea din Cernăuţi; pentru Facultatea de Litere: *N. Iorga*, *V. Pârvan* dela Universitatea din Bucureşti şi *D. Gusti* (Iaşi); pentru Facultatea de Ştiinţe: *G. Ţiţeica* şi *G. Mrazec* (Bucureşti), *P. Poni* (Iaşi), membri ai Academiei Române, — pentru Facultatea de Drept: *T. Stelian*, *G. Longinescu*, — Bucureşti, *I. Teodorescu* (Iaşi), pentru Facultatea de Medicină: *Dr. G. Marinescu*, *Dr. V. Babeş*, *Dr. Juvara* (Bucureşti), *Dr. Manicatide*, (Iaşi). Comisia astfel alcătuită se întrunì în prima ei sesiune la Bucureşti, între 17—24 Iulie. In baza propunerilor făcute, ea se completă cu cei dintâi şease profesori ardeleni şi anume: *I. Lupaş*, *O. Ghibu*, *N. Drăganu* (pentru Facultatea de Litere), *Al. Borza* (Ştiinţe), *Dr. I. Moldovan* şi *Dr. I. Haţieganu* (Medicină)[2]) şi cu *Dr. E. Haţieganu* şi *Dr. Iustin Pop* [3]), ca specialişti pentru Facultatea de drept.

13. Sfera de activitate a Comisiei universitare erà, în baza dispoziţiilor cuprinse sub No. 7609 al Resortului de Culte şi Instrucţie:

a) Să propună catedrele necesare pentru singuraticele Facultăţi;

b) Să cerceteze cererile, documentele şi lucrările intrate la concursul pentru catedrele vacante şi să recomande pe candidaţi dintre cei ce au concurat, fie dintre profesorii sau invitaţii români sau străini, cari ar fi aplicaţi să primească vreo catedră la Universitatea din Cluj. In cazuri date,

[1]) *C. Toth*, decanul Facăltăţii de Drept, Ünnepélyek, 62 ş. urm.

[2]) Dr. I. Haţieganu fusese însărcinat de Resortul cultelor în mod special cu vizitarea celor două Facultăţi de Medicină din Vechiul Regat, în scopul de a puteà cunoaşte organizarea şi personalul lor ştiinţific, la care urma să se facă apel pentru Facultatea din Cluj.

[3]) Dr. I. Pop fu împiedecat de a participà la lucrările Comisiei.

Comisia poate cere cu privire la opera ştiinţifică a candidaţilor şi avizul sau rapoarte în scris dela profesorii de specialitate în afară de membrii ei [1]).

In realitate, această sferă a fost lărgită, în sensul că Consiliul Dirigent însuş s'a văzut nevoit să-i ceară Comisiei să se ocupe de întreg ansamblul organizării studiilor.

14. In ce priveşte normele generale privitoare la organizarea Universităţii, Consiliul Dirigent stabilì, prin decizia sa No. 7.608 din 30 Iunie 1919, următoarele:

1. « Organizaţia actuală a Universităţii din Cluj se menţine, în afară de unele inovaţii condiţionate de caracterul românesc ce i se va da cu începerea anului şcolar 1919—20, până la studierea deplină a reformei învăţământului superior din întreaga Românie.

2. Incompatibilă cu funcţia de profesor universitar este:

a) Funcţia de deputat sau senator în Corpurile Legiuitoare, afară de reprezentanţa oficială a Universităţii;

b) Practica de advocat pentru profesorii dela Facultatea de Drept şi practica pentru profesorii teoreticiani dela Medicină. Practicianii pot da numai consultaţii;

c) Intreprinderi cu caracter comercial sau industrial (sanatorii, pensioane, fabrici, etc.).

3. Lefurile profesorilor titulari vor fi egale cu ale membrilor dela Curtea de Casaţie.

4. Pentru a se puteà ţineà în curent cu progresele ştiinţei din străinătate, fiecare profesor are drept la concediu de un semestru, după 5 semestre ţinute la Universitate, sau de un an după 5 ani fără concediu ».

15. Trebuie să spunem că Comisia universitară îşi luă asupra sa o sarcină şi o răspundere enormă. Intr'adevăr, nu erà lucru uşor să găseşti deodată profesori buni pentru 80 de catedre şi, mai ales nu erà uşor să te ridici peste multele consideraţii şi influenţe personale, care se manifestă cu stăruinţă în astfel de ocazii. Şi astfel de consideraţii au fost destule, şi printre ele unele care păreau a aveà o deplină justificare morală. Astfel, erau mulţi de aceia care credeau că Universitatea este un prilej de a răsplătì, prin catedre, serviciile naţionale pe cari diferiţi luptători, mari şi mici, le-au adus pe altarul naţiunii în vremea apăsării ungureşti. In acest sens, Universitatea aveà să fie în prima linie o cetate ardelenească, care mulţumită împrejurării că la aceà dată Ardealul îşi aveà guvernarea sa locală autonomă, s'ar fi putut realizà fără nici o greutate. Pe de altă parte, erau destui politiciani cari, afirmând că Ardealul n'are oameni de ştiinţă, ar fi vrut să căptuşească noua Universitate cu tot felul de oameni pe cari munca proprie nu i-ar fi putut ridicà la o catedră universitară pe căi normale. Trebuie să recunoaştem însă, că în faţa autorităţii personale şi ştiinţifice a membrilor Comisiei, patimile şi ambiţiile au capitulat cu desăvârşire şi lucrările acesteia s'au putut desfăşurà într'o înaltă atmosferă de obiectivitate şi de devotament pentru marea cauză a culturii neamului.

Constituită din cele mai reprezentative personalităţi ale ştiinţei româneşti, Comisia şi-a dat seama din primul moment că Universitatea din Cluj trebuie aşezată pe baze atât de solide, încât nimeni şi nimic să n'o mai poată clătinà din loc. Ea trebuia să fie un templu al ştiinţei pe baze naţionale superioare, româneşti şi latine, în care scop ea urma să fie încadrată dela început cu profesori de cea mai mare valoare. Comisarul general declară, în chiar cuvântul de deschidere a primei sesiuni a Comisiei, la Bucureşti:

« N'ar fi nimic mai greşit decât a urmà pe cei ce cred, că catedrele din Cluj pot servì ca un fel de recompensă naţională pentru bărbaţii meritoşi din Ardeal, cari însă nu au pregătirea necesară pentru un profesor universitar. Aceasta ar însemnà să degradăm Universitatea în cazul cel mai bun la rangul unui liceu superior, care ar face cea mai rea impresie în lumea ştiinţifică şi în care nu s'ar puteà creşte generaţiile înarmate cu toate armele ştiinţei, de care România nouă are mai multă nevoie decât oricând ».

In conformitate şi cu instrucţiile primite, Puşcariu accentuă că trebuesc aleşi numai oameni cu serioase pregătiri ştiinţifice, şi în cazul că de aceştia nu s'ar găsì în număr suficient, să fie

[1]) Astfel de rapoarte au şi făcut d-nii Ovid Densuşianu, I. Bianu, G. Bogdan-Duică ş. a.

chemaţi, pentru un şir de ani, savanţi francezi, «cari încetul cu încetul să pregătească pe tinerii meniţi să-i înlocuiască». In privinţa aceasta, Consiliul Dirigent şi stabilise, principiar, să facă apel la un număr de 10—12 specialişti francezi. Deasemenea, el stabilise ca dintre tinerii români, cari încă n'au izbutit să-şi creeze o reputaţie ştiinţifică, dar cari dau speranţe bune, cei mai distinşi să poată fi angajaţi ca «agregaţi stagiari» pe timp de trei ani. Dealtfel, Comisia nu era obligată să ţie seama numai de persoanele cari au candidat; ea avea mână liberă să invite şi astfel de persoane, cari, din diferite motive n'au candidat, dar cari, invitate, ar consimţì să accepte catedre la Cluj.

16. In consecinţă, Puşcariu se şi adresă imediat câtorva dintre profesorii universitari şi dintre savanţii români aşezaţi în străinătate, oferindu-le să primească a venì ca profesori la noua Universitate a Ardealului. Astfel fură invitaţi: Dr. V. Babeş, V. Pârvan, Dr. Emil Puşcariu, I. Ursu, N. Iorga, Em. Racoviţă, D. Pompeiu şi Dr. Levaditi. Apelul nu rămase fără răsunet: Dr. V. Babeş, I. Ursu şi Em. Racoviţă acceptară să se aşeze la Cluj pentru totdeauna, V. Pârvan, D. Gusti, D. Pompeiu şi Dr. Levaditi se obligară să-şi împartă în două părţi egale activitatea între Cluj şi Bucureşti, resp. Iaşi şi Paris, N. Iorga făgăduì să vie în fiecare an de câte două ori pentru câte 7—10 zile.

17. Incă în prima şedinţă Comisia a ţinut să fixeze că deşì, conform dispoziţiilor Consiliului Dirigent, însărcinarea ei este numai de a stabili catedrele şi de a recomandà pe viitorii profesori, totuş ea se simte datoare să vie şi cu «propuneri precise şi în privinţa însăş a Statutului Universităţii». In consecinţă, Puşcariu ţinù să insiste dela început asupra necesităţii ca noua Universitate să fie astfel organizată încât «între cele patru Facultăţi să se creeze dela început o legătură cât mai strânsă prin crearea de catedre comune. Nu numai între Ştiinţe şi Medicină, ci şi între Litere şi Drept, între Medicină şi Litere şi între Drept şi Medicină există puncte de atingere, precum Botanica, Fizica, Chimia, Filozofia, Speologia, Igiena socială, Literatura şi Istoria română, etc. Titularii acestor catedre ar trebuì să facă anumite cursuri pentru auditorii dela alte Facultăţi, plăsmuind astfel cheagul care trebuie să existe în Alma mater între diferite Facultăţi».

18. Comisia trecù chiar şi dincolo de cele patru Facultăţi preluate dela Unguri şi în vederea situaţiei speciale a Ardealului, preconiză şi crearea unei Şcoale superioare de mine şi metalurgie, care urmà să aibă legături strânse cu Universitatea din Cluj.

In privinţa aceasta Comisia făcù Consiliului Dirigent propunerea să invite din străinătate câţiva specialişti cari, văzând la faţa locului ce avem, să ne facă un proiect de organizare pentru ceeace trebuie să creăm pe baze solide occidentale. Preşedintele Comisiei luase chiar contact cu reprezentantul Comisiei universitare franceze, care ne vizitase ţara în vara anului 1919, şi care a declarat că guvernul francez ar fi aplicat să ne trimită pe unul sau doi dintre cei mai distinşi învăţaţi ai Franţei (ca d. e. directorul Şcoalei de mine dela St. Etienne) care să ne facă proiectul de organizare. Acelaş reprezentant a dat să se înţeleagă că, dacă în calea acestei realizări s'ar ivì greutăţi de ordin financiar, Guvernul francez este gata să ne puie la dispoziţie, în formă de împrumut, şi capitalurile necesare în condiţii favorabile, şi să ne trimită şi profesori şi ingineri cari să lucreze alături de forţele din ţară.

19. In cursul primei ei sesiuni, Comisia şi-a dat seama că, pentru a puteà săvârşì o lucrare în adevăr temeinică, e nevoie să-şi ţie a doua şi cea mai importantă sesiune la Cluj, pentru ca orientându-se la faţa locului cu privire la situaţia dată, să ia măsurile cele mai potrivite cu putinţă.

20. In această a doua sesiune, care s'a ţinut între 10—19 August, — simultan cu ocuparea Budapestei de armata română, — Comisia s'a convins că Universitatea ungurească, cu toate aparenţele ei relativ impunătoare, aveà o organizaţie şi o viaţă ştiinţifică departe de a satisface exigenţele moderne. Aproape tot ce se făcuse aci ca instalaţii în deceniile din urmă, s'a făcut mai mult pentru a bate la ochi, decât pentru a însemnà ceva real în serviciul ştiinţei. In consecinţă, Comisia proiectă o organizare mult mai complexă şi mult mai avansată a studiilor, decât cea moştenită dela Unguri.

In baza rapoartelor şi propunerilor Comisiei universitare, Consiliul Dirigent numì profesori la Facultăţile de Medicină, Litere, şi Ştiinţe pe următorii:

UNIVERSITATEA DACIEI SUPERIOARE

I. FACULTATEA DE MEDICINĂ

1. *Anatomia descriptivă și topografică* (ordinariat). Un francez și *Dr. V. Papilian* (agregat).
2. *Histologie și Embriologie* (ord.) *neocupată*. Suplinitor *Dr. I. Scriban* dela Facultatea de Științe.
3. *Fiziologie* (ord.). Un francez și *Dr. I. Nițescu* (agregat).
4. *Anatomie și istologie patologică, Microbiologie* (ord.). *Dr. V. Babeș* dela Universitatea din București, suplinit timp de un an prin *Dr. T. Vasiliu* (agregat) și *Dr. I. Moldovan.*
5. *Patologie generală și experimentală* (ord.) *Dr. C. Levaditi.*
6. *Igiena și Igiena socială* (ord.) *Dr. Iuliu Moldovan* (ord.).
7. *Clinica medicală* (ord.). *Dr. Iuliu Hațiegan* (ord.).
8. *Clinica chirurgicală* (ord.). *Dr. I. Iacobovici* (ord.).
9. *Clinica neurologică* (ord.). *Dr. I. Minea* (ord.).
10. *Clinica psihiatrică* (ord.). *Dr. C. Ureche* (ord.).
11. *Obstetrică și ginecologie* (ord.). *Dr. Cristea Grigoriu* (ord.).
12. *Dermatologie și boli venerice* (ord.) *neocupată.*
13. *Pediatria* (ord.). *Dr. Titu Gane* (agregat).
14. *Oftalmologia* (ord.). *Dr. D. Mihail* (agregat).
15. *Farmacodinamica* (ord.). Un francez.
16. *Medicină legală* (ord.) *neocupată*. Suplinită în primele două semestre prin *Dr. N. Minovici* și *Dr. A. Ionescu.*
17. *Biochimie* (extraord.) *neocupată.*
18. *Stomatologie* (extraord.). *Dr. G. Bilașcu* (agregat).
19. *Oto-rino-laringologie* (extraord.). *Dr. M. Mețianu* (agregat).
20. *Radiologie* (extraord.). *Dr. D. Negru* (agregat).

II. FACULTATEA DE LITERE ȘI FILOZOFIE

1. *Filozofia teoretică* (Logica, Teoria cunoștinții, Metafizica și Istoria filozofiei, ordinariat). *Dr. Marin Ștefănescu* (ord.).
2. *Filozofia practică* (Sociologia, Etica, Estetica și Politica, cu istoricul acestor discipline) (ord.). catedră ocupată câte un semestru pe an prin *Dr. D. Gusti*, decanul Facultății de Litere din Iași.
3. *Psihologia experimentală și comparată* (psihologia animală, infantilă și socială) (ord.). *Dr. Florian Ștefănescu-Goangă* (agr.).
4. *Pedagogia* I. (ord.). *Dr. Onisifor Ghibu* (ord.).
5. *Pedagogia* II. (extraordinariat). *Dr. Vladimir Ghidionescu* (agr.).
6. *Limba și literatura română* I. (ord.). *Dr. Sextil Pușcariu* (ord.), transferat dela Universitatea din Cernăuți.
7. *Limba și literatura română* II. (ord.) *Dr. Nicolae Drăgan* (ord.). In legătură cu aceste două catedre încă două *lectorate*: 1. *Dialectele române transdanubiene*, ocupat prin *Dr. Theodor Capidan* și 2. *Dicțiune românească* (neocupat).
8. *Istoria literaturii române moderne* (ord.). *G. Bogdan-Duică* (ord.).
9. *Estetica literară* (ord.). *Dr. Ioan Paul* (ord.).
10. *Linguistica* (ord.). Invitat *Dr. K. Sandfeld Jensen* (Copenhaga).
11. *Filologia romanică* (ord.). *George Giuglea* (agregat stagiar).
12. *Limba și literatura franceză* (ord.). Un profesor francez. Lector *G. Oprescu.*
13. *Limba și literatura italiană* (ord.). Un profesor italian și un lector român.
14. *Limba și literatura engleză* (ord.). Un profesor englez. Lector *P. Grimm.*
15. *Filologia germană și cultura coloniștilor germani din sud-estul Europei* (ord.). *Dr. Ottokar Netoliczka* (ord.).
16. *Filologia maghiară* (ord.) *neocupată.*
17. *Istoria limbii și literaturii maghiare* (ord.) *neocupată.*
18. *Slavistica* (ord.). *Dr. Iosif Popovici* (ord.).

19. *Bizantinologia* (ord.). *Dr. N. Bănescu* (ord.).

20. *Filologia clasică* I (ordinariat) (Limba greacă). *Ştefan Bezdechi* (agregat stagiar).

21. *Filologia clasică* II (ord.) (Limba latină). *Vasile Bogrea* (agregat).

22. *Istoria antică* (ord.). Catedră ocupată câte un semestru pe an prin *Dr. Vasile Pârvan*, profesor la Universitatea din Bucureşti. Conferenţiar *Em. Panaitescu.*

23. *Arheologia practică* (extraordinariat). *D. Teodorescu* (agr.).

24. *Istoria universală medie, modernă şi contimporană* (ord.). *Dr. Ioan Ursu*, transferat dela Universitatea din Iaşi.

25. *Istoria veche a Românilor* (ord.). *Alexandru Lapedatu* (ord.).

26. *Istoria nouă a Românilor* (ord.). *Dr. Ioan Lupaş* (ord.).

27. *Istoria popoarelor sud-est europene*, cu *Diplomatica slavo-română* (extraord.). *Dr. Silviu Dragomir* (agr.).

28. *Istoria generală a artelor* (ord.). A fost chemat un profesor francez. Conferenţiar *Dr. Coriolan Petranu.*

29. *Etnografia* şi *Folklor* (docentură), *Dr. Pericle Papahagi*, (docent însărcinat cu cursuri).

III. FACULTATEA DE ŞTIINŢE

1. *Matematica* I (ord.). *Dr. D. Pompeiu*, detaşat dela Universitatea din Bucureşti.
2. *Matematica* II (ord.). *Dr. A. Myller*, transferat dela Universitatea din Iaşi.
3. *Matematica* III (ord.). D-na *Dr. A. Myller-Lebedeff*, transferată dela Universitatea din Iaşi.
4. *Fizica generală* (ord.). Un profesor francez.
5. *Fizica tehnologică* (ord.). *Augustin Maior* (ord.).
6. *Chimia generală* (ord.). *Dr. A. Ostrogovich* (ord.).
7. *Chimia organică* (ord.). *Dr. Dan Rădulescu* (agr.).
8. *Chimia anorganică* (ord.) *neocupată.*
9. *Chimia fizicală* (ord.). Un francez.
10. *Chimia tehnologică* (ord.). Un francez.
11. *Biologia* (ord.), *neocupată.*
12. *Fiziologia generală* (ord.). *Dr. D. Călugăreanu* (ord.).
13. *Zoologia şi Anatomia comparată* (ord.). *Dr. I. Scriban* (ord.).
14. *Botanica sistematică* (ord.). *Dr. Al. Borza* (agr.).
15. *Anatomia şi Fiziologia generală* (ord.). *Dr. I. Grinţescu* (agr.).
16. *Geologia generală* (ord.). *Dr. I. Popescu-Voiteşti* (ord.).
17. *Mineralogia şi petrografia* (ord.). Invitat pe un semestru Dr. *G. Mugoci.* Agregat stagiar: *Victor Stanciu.*
18. *Geografia* (ord.). *Dr. G. Vâlsan* (ord.) (însărcinat cu organizarea învăţământului geografic), *Dr. Vasile Meruţiu* (agr.).

21. Cât de scrupulos a procedat Consiliul Dirigent cu privire la numiri, se poate vedeà din cazul Facultăţii de Drept. C. D. ceruse Comisiei ca, în prima ei sesiune ţinută la Bucureşti, să se pronunţe şi asupra candidaţilor ardeleni la catedrele de Drept comercial şi de Drept privat, pentruca, în baza propunerii ei, să-i poată numì profesori şi, apoi, membri ai Comisiei, în vederea lucrărilor din sesiunea a doua. Dar Comisia nu s'a putut pronunţà asupra candidaţilor în chestie, neavând lucrările lor, şi astfel a propus ca ei să fie numiţi deadreptul din partea Consiliului Dirigent, ceeace acesta a refuzat să facă. Astfel s'a întâmplat că în sesiunea a doua a Comisiei, aceasta n'a avut printre membrii secţiei juridice şi profesori dela Cluj, ci numai dela Bucureşti şi Iaşi. Dr. Em. Haţieganu, care a luat chiar parte la lucrări, a făcut-o în calitate de specialist, şi nu de membru al Comisiei. Al doilea specialist, Dr. I Pop, n'a luat parte la lucrările Comisiei.

22. Cum Comisia nu putù recomandà nici în a doua sesiune a ei candidaţi destul de potriviţi pentru catedrele dela Facultatea de Drept, C. D. nu voì să uzeze nici de astădată de dreptul de a face numiri la aceste catedre ci, pentru a puteà studià situaţia şi mai amănunţit, a numit o nouă Comisie,

căreia i-a predat lucrările celei dintâi, însărcinând-o să le completeze cu propuneri cât mai întemeiate. Această comisie fu compusă din Dr. G. Plopu, preşedinte la Curtea de Casaţie, Dr. E. Haţieganu, şeful Resortului de justiţie, Dr. A. Marta, secretar general al aceluiaş Resort, Dr. O. Ghibu, secretar general al Resortului de Instrucţie, Dr. L. Micşa (Dej), Dr. I. Pop (Deva), Dr. P. Poruţiu (Cluj) şi Dr. G. Popescu (Turda). Această Comisie, care a lucrat la Sibiiu în trei şedinţe (3—5 Septemvrie 1919) sub preşidenţia lui G. Plopu, a stabilit mai întâiu că « Facultatea de Drept din Cluj, având menirea să susţină continuitatea în răspândirea cunoştinţelor dreptului sub a cărui stăpânire am trăit şi trăim şi având în vedere că evoluţia spre dreptul comun al României întregite nu poate fi decât lentă şi organică, menţine ca bază a instrucţiei dreptul în vigoare dincoace de Carpaţi, rămânând ca dreptul României vechi să fie tratat numai ca obiect de comparaţie, în liniamente principale ». Apoi se stabiliră catedrele, în număr de 19, se hotărî înfiinţarea de seminarii pe lângă 9 din aceste catedre şi crearea posturilor de asistenţi pe lângă fiecare catedră ordinară.

Cu considerare la stările speciale din Ardeal, se mai prevăzù o docentură pentru Procedura Cărţilor funduare şi, în sfârşit, se făcură propuneri de personal pentru singuraticele catedre, care aveau să fie toate ocupate prin persoane diferite (adecă nimeni nu erà recomandat pentru a deţine deodată două catedre, una ca titular, alta ca suplinitor).

In baza propunerilor acestei Comisii, Consiliul Dirigent a făcut apoi numirile şi pentru Facultatea de Drept, care totuş dela început rămăsese cu câteva catedre completate numai prin suplinitori.

23. Reţinem din Raportul acestei Comisii, iscălit de Plopu, Marta şi Poruţiu, următoarele păreri şi constatări:

« Punctul de orientare ne-a fost cunoştinţa personală despre vrednicia fiecăruia, cum s'a afirmat ca cunoscător şi apărător al dreptului « nostru » în trecut, iar la cei din Vechiul Regat am avut în vedere aprecierea colegilor lor, foşti membri ai Comisiei universitare. Noi, în fosta Ungarie — cu prea puţine excepţiuni, nu am avut teoreticiani în studiul dreptului, dar am avut şi avem jurişti buni, cu cunoştinţe teoretice şi practice private, cari, fie în Parlamentul dela Budapesta, fie în faţa Tribunalelor şi a Curţilor de Justiţie, fie în presă au ştiut să apere cu demnitate şi cu credinţă cauzele ce li s'au încredinţat, chiar dacă au trebuit să îndure pedeapsa temniţei pentru convingerile lor. Ei au scris pentru procurorii unguri, şi munca lor zace îngropată în arhivele judecătoriilor ungureşti. Dintre aceşti maieştri şi dintre ucenicii lor dorim noi să constituim Facultatea de Drept a Universităţii din Cluj »...

Mai departe:

« Profesorul universitar trebuie să fie savant cu reputaţie, om cu studii temeinice şi cu activitate literară ştiinţifică — fără oricare venituri laterale.

...Nu putem face economii în paguba învăţământului. Dacă s'a adoptat principiul ca profesorul universitar să fie la adăpost de grijile materiale, trebuie să i se dea cât reclamă acest «standard of life »...

Prima modalitate de aranjament ar fi o leafă fixă potrivită, care nu ar puteà fi mai mică decât erà leafa mijlocie a unui profesor universitar din Cluj la 1914, exprimată în valută elveţiană...

Dacă consideraţii financiare rău interpretate reclamă economii unde nu ar trebuì să se facă, trebuie să fie create alte posibilităţi pentru aranjarea materială a profesorilor universitari.

24. Scopul acesta s'ar puteà ajunge prin *decretarea compatibilităţii* cu anumite funcţiuni publice sau private, retribuite potrivit. In România veche — ca şi în alte ţări latine — funcţiunea de profesor ordinar la drepturi erà compatibilă cu advocatura. Şi în Ungaria, profesorul de drept criminal aveà, în baza legii despre procedura penală, îndreptăţirea să reprezinte în cauze criminale înaintea oricărui for. Exemplul din Ungaria dovedeşte de ajuns că profesorii nici când nu au abuzat de această situaţie. Dacă docentura este compatibilă, de ce nu ar puteà fi extraordinariatul şi ordinariatul. In Germania înalţi magistraţi şi funcţionari administrativi primiau ca distincţie titlul de « extraordinari onorari ». Şi oamenii aceştia au adus servicii reale ştiinţei. Direcţia sociologică în cultivarea dreptului civil a fost inaugurată chiar prin *profesori magistraţi*. Profesura începe foarte bine cu funcţiunile de advocat, magistrat, director de bancă, etc. Este chiar o mare primejdie, a despărţì teoria de praxă. In Ungaria învăţământul superior — îndeosebi la drepturi — ajunse la faliment

chiar fiindcă Universitatea nu pregăteà pentru viață, lipsindu-i în acelaș timp și condițiile pentru a face știință. In special, *dreptul este un postulat al vieții practice*, disciplinele juridice nu le putem cultivà fără contactul cu viața practică. Istoria dreptului roman — alfa și omega a educației juridice —, dovedește că aceasta s'a format din colaborarea științei cu viața practică. La vechii Romani advocatul erà multă vreme identic cu învățatul al cărui sfat (responsor prudentium) a fost izvorul viu și nesecat al dreptului pozitiv. El da sfat părților și judecătorului. Nu ar aduce oare servicii desvoltării jurisprudenței (practicii judecătorești) a noastre, dacă *în cauze importante* punctele de vedere ale părților litigante ar fi susținute de oameni specialiști în deosebite discipline ale dreptului? *Nu simțim zilnic imensa prăpastie ce desparte teoria de praxa dreptului?* Advocatul și *magistratul înclină spre șablon, profesorul individualizează cazul de drept.* Profesorului-advocat îi revine rolul să aplice teoria în practică și să ducă practica în teorie. Aceleași motive le-am puteà invocà pentru profesorul magistrat, profesorul director de bancă, etc. Practica advocațială poate să fie nelimitată (decât de procedura advocațială), sau poate să fie restrânsă la reprezentarea înaintea forurilor de apel, sau numai la consultațiuni. Mai corect este a o lăsà liberă între marginile procedurii advocațiale și a căutà garanția morală în oameni. Să chemăm la catedră oameni întregi: *cine e bun de profesor, nu poate fi rău ca advocat sub nici un raport.* Admițând practica advocațială a profesorilor vom face un pas înainte spre unificarea dreptului, care mâine va urmà cu siguranță ».

In baza propunerii comisiei speciale, C. D. numì la Facultatea de Drept, următorii profesori:

FACULTATEA DE DREPT

1. *Drept roman I* (ord.) *neocupată*;
2. *Drept roman II* (ord.) *Dr. I. Cătuneanu* (agr.);
3. *Drept civil I* (ord.) *Dr. Camil Negrea* (ord.);
4. *Drept civil II* (ord.) *Dr. G. Plastara* (agr.), profesor extraordinar onorar *Dr. George Plopu*;
5. *Drept comercial*, cambial, de concurs și maritim I (ord.) *V. Dimitriu*, transferat de la Universitatea din Iași;
6. *Drept comercial II* (ord.) *Dr. Petru Poruțiu* (ord.);
7. *Procedura civilă* (ord.) *Dr. Emil Hațieganu*;
8. *Drept penal I* (ord.) *Dr. Iustin Pop* (ord.);
9. *Drept penal II* (ord.) *neocupată*;
10. *Drept administrativ și financiar* (ord.) *Dr. Victor Onișor* (ord.);
11. *Drept constituțional* (ord.) Un francez;
12. *Istoria dreptului și în special a dreptului românesc* (ord.). Un francez. Un colegiu despre « Istoria dreptului românesc » va ținea *Alex. Lapedatu* dela Facultatea de Litere;
13. *Drept bisericesc* (ord.) neocupată;
14. *Drept internațional, Filozofia Dreptului și Enciclopedia Dreptului* (ord.) *Dr. Iorgu Radu* (agr.);
15. *Politica* (ord.) *Dr. Cassiu Maniu* (ord.);
16. *Economia națională* (ord.). Un francez și agregat stagiar: *Dr. D. B. Ionescu*;
17. *Finanțe și Statistică* (ord.) *Dr. G. Leon* (agr.);
18. *Politica socială* (extraord.) *N. Ghiulea* (agr.);
19. *Jurnalistica* (extraord.) *neocupată*;
20. *Cărțile funduare* (docentură retribuită) *neocupată*;

25. Numirile la toate Facultățile se făcură în luna Septemvrie. Până la 1 Noemvrie, când începură cursurile, se completară, în baza propunerii Consiliilor de Facultate, și catedrele pentru care Consiliul Dirigent nu făcuse numiri sau care nu putură fi ocupate de persoanele numite. (Cazul cu soții Myller, G. Plastara, O. Netoliczka, K. Sandfeld Jensen și unii profesori francezi).

Corpul profesoral se înjghebă astfel dintr'o pleiadă de oameni, mai mult tineri, pregătiți în mod cu totul satisfăcător pentru misiunea grea care-i aștepta. Veniră, ce e drept, și câțiva profesori de seamă dela celelalte trei universități române, oameni, în partea cea mai mare cu reputație științifică universală, ca Dr. V. Babeș, V. Pârvan, D. Pompeiu, G. Murgoci, Dr. St. Nicolau și Dr. N. Minovici dela București, V. Dimitriu, G. Vâlsan și I. Ursu dela Iași, S. Pușcariu dela Cernăuți,

apoi românii C. Levaditi și Em. Racoviță dela Sorbona (Paris), dar cei mai mulți profesori erau oameni de știință cărora împrejurările neprielnice de până acì nu le dăduseră încă posibilitatea de a ajunge la catedre universitare propriu zise; printre ei mulți profesori de Academii teologice, directori de licee, șefi de lucrări, docenți și asistenți universitari cu practică îndelungată și cu lucrări științifice apreciate nu numai în țară, ci și în străinătate. Intre aceștia se găsiau dela început mai mulți membri ai Academiei Române de câți se găsiau la vechea Universitate ungurească după aproape o jumătate de veac de activitate.

Cu un astfel de corp didactic se putù pornì lucrul, într'o atmosferă sufletească ridicată și cu siguranța deplină a izbândei.

V. ORGANIZAREA INVĂȚĂMÂNTULUI IN NOUA UNIVERSITATE

1. Spiritul în care s'a făcut organizarea învățământului în noua Universitate; 2. La Facultatea de Drept; 3. La Facultatea de Medicină; 4. La Facultatea de Litere; 5. La Facultatea de Ştiinţe; 6. Ceeace a rămas nerezolvit: Invățământul teologic, în privința căruia Clujul ar puteà aveà o situație unică în lume.

1. Făcute odată numirile la catedre, noui profesori fură invitați să-și ocupe catedrele și să se mute definitiv la Cluj. Măsura aceasta fu fixată ca o condiție obligatoare, de teama să nu se întâmple din nou ceeace avusese loc în foarte multe cazuri sub regimul unguresc, ca profesorii să rămâie mai departe cu domiciliul în orașele lor de origină, venind la Cluj numai între două trenuri pentru a-și ţineà, la repezeală, cursurile. (Astfel de cazuri au fost multe și la Cernăuți și la Iași). La începutul lui Octomvrie profesorii erau mutați la Cluj, în ciuda tuturor greutăților fantastice pe care problema locuințelor le-a pus în cale.

In cursul acestei luni profesorii au luat în primire dela oficiile provizorii serviciile, seminarele, laboratoarele, institutele și clinicile, apoi au constituit Consiliile Facultăților și Senatul Universitar, care la rândul lor, în strânsă legătură și în cea mai perfectă armonie cu autoritatea școlară superioară, care erà Resortul de Culte și Instrucție al Consiliului Dirigent, au procedat la organizarea cea nouă a întregii Universități.

Ca și în faza anterioară, când primele pregătiri se făcură cu ajutorul Comisiei universitare într'un spirit lipsit cu desăvârșire de biurocratism, și în această nouă fază, opera de organizare s'a făcut fără idei preconcepute, fără un respect a priorì al tradiției, fără tipare fixate în mod obligatoriu, ci exclusiv în baza chibzuelei comune a Universității și a autorității superioare. Așà se făceà uneori că lucrurile ieșiau cu totul altfel, la sfârșit, de cum puteau fi prevăzute la început. Venerabilul E. Racoviță, fondatorul Institutului de Speologie, povesteà mai târziu chipul în care a luat ființă institutul său, unic în lume. El mărturisește că « din proiectul primitiv, cam teoretic » al său, în urma convorbirilor cu conducătorii Resortului, « a ieșit un program practic și a rezultat crearea unei instituții noui ca scop, noui ca mijloace și noui ca organizare, un concept de oameni de acțiune, cari nu se sfiesc a face ce încă n'a fost și de a merge tot înainte, deprinși să fie în frunte în orice loc » [1]). Aceeaș constatare o făceà, după un an de zile, primul rector, S. Pușcariu, care ziceà că « dacă a fost posibil ca în toamna anului 1919 Universitatea din Cluj să-și înceapă activitatea în condiții de care avem dreptul să fim mulțumiți, aceasta se datorește înainte de toate faptului, că în vremuri de prefacere s'au găsit oameni, cari să aibă curajul să se descătușeze de formele convenționale și să-și asume toată răspunderea pentru faptele lor ». Și tot astfel vorbise V. Pârvan despre această « operă de revoluție, înfăptuită cu mijloace revoluționare, inspirată de o iubire, cu totul dezinteresată pentru mai bine, apărată, tocmai prin acea speranță naivă și curată a celor mulți, de atacurile puterilor tradiționale, ignorate voluntar de întemeietori și mânioase de această ignorare » [2]). In adevăr, într'o astfel de atmosferă binefăcătoare s'a zămislit și s'a pus în picioare Universitatea Daciei superioare, pe care apoi nici n'a mai avut nimeni curajul s'o critice, s'o deteste sau s'o atace. Acest curaj, se poate afirmà, că nu l-au avut timp îndelungat nici foștii stăpâni ai situației, cari dela o vreme se pare că s'au văzut nevoiți să se resemneze și ei.

[1]) *Em. Racoviță*, Lucrările Institutului de Speologie din Cluj, T. I. Nr. 1, pag. 7.

[2]) *V. Pârvan*, Datoria vieţii noastre, pag. 50.

In ce privește statutul universitar și organizarea studiilor, principiul conducător fu că, în mod provizor se menține în general organizația de până acì, cu modificările impuse de nouile necesități, urmând ca reformele mai esențiale să se facă în mod succesiv, până ce noua lege a învățământului superior din România întregită va fixà în mod definitiv organizația.

Totuș, dacă vom cercetà mai deaproape modificările făcute, vom constatà că ele sunt foarte mari și că între noua Universitate românească și vechea Universitate ungurească deosebirea nu e numai de amănunte, ci de concepții, după cum se va vedeà din cele următoare, și că, în punctele unde s'a respectat vechea organizație, s'au comis greșeli cu urmări destul de păgubitoare (ca d. e. sistemul de alegere anuală a Rectorului și a Decanilor, care face aproape imposibilă o continuitate sănătoasă a marilor probleme universitare).

Urmărind, pe singuraticele Facultăți, organizarea cea nouă a Universității, vom constatà următoarele:

2. *Facultatea de Drept* fusese în epoca ungurească mai mult un « oficiu de examene » și o « fabrică orientală de doctori », decât o adevărată instituție de știință. De sigur că o tradiție veche în acest sens nu puteà fi curmată deodată, totuș silințele care s'au pus în această direcție n'au lipsit, dela început. Noua Facultate a ținut mai întâiu să se adapteze nouii stări de drept a țării, înlocuind Dreptul unguresc și cel austriac cu Dreptul românesc, ținând seamă totodată și de variatele necesități ale epocii de tranziție. Dar, deodată cu aceasta s'au creat și câteva lucruri noui, și anume o catedră de Politică socială, una de Jurnalistică (rămasă până acum neocupată), una de Contabilitate de Stat și o docentură de Cărți funduare. Apoi s'au scindat unele catedre: cea de Filozofia Dreptului și Dreptul internațional și cea de Drept Comercial, iar cea de Statistică s'a transformat în « Finanțe și Statistică ». Astfel situația cea nouă a Facultății, față de cea de pe timpul Ungurilor, se prezintă din punctul de vedere al catedrelor în chipul următor:

Facultatea de drept ungară	*Fac. de drept română*
1. Dreptul roman I	1. Dreptul roman I
2. Dreptul roman II	2. Dreptul roman II (neocupată)
3. Dreptul civil ungar	3. Dreptul civil român
4. Dreptul civil austriac	4. Dreptul civil local
5. Procedura civilă	5. Procedura civilă
6. Dreptul comercial și cambial	6. Dreptul comercial I român
7. Dreptul administrativ și financiar	7. Dreptul comercial II local
8. Istoria dreptului	8. Dreptul administrativ și financiar
9. Dreptul penal	9. Istoria dreptului român
10. Procedura penală	10. Dreptul penal
11. Dreptul constituțional	11. Procedura penală
12. Dreptul internațional	12. Dreptul constituțional
13. Politica	13. Dreptul internațional
14. Economia politică	14. Politica
15. Statistica	15. Politica socială
16. Dreptul bisericesc	16. Economia politică
16 catedre	17. Finanțele și Statistica
	18. Dreptul bisericesc
	18 catedre
	19. Filozofia dreptului
	20. Jurnalistica (neocupată)
	21. Contabilitatea de Stat (neocupată)
	22. Cărțile funduare, docentură retribuită (neocupată).

In ce privește organizarea învățământului însuș la această Facultate, conform informațiilor primite dela actualul decan, aceasta a îndurat următoarele modificări:

«La preluarea Universității din Cluj și transformarea ei în Universitate românească pe ziua de 1 Octomvrie 1919, menținându-se vechea organizație și planul de învățământ aflat în vigoare la facultăți până la elaborarea normelor de unificare, la facultatea de drept ordinea de studii s'a găsit reglementată prin regulamentul de studii și examene și prin regulamentul relativ la riguroasele de doctorat.

In baza acestora școlaritatea este de patru ani, în care se predau următoarele materii: la anul I: Introducerea în științele de drept și de Stat cu 2 ore, dreptul roman cu 8, istoria dreptului cu 5; anul II: filozofia dreptului 6, economia națională 5, dreptul civil 5 ore pe săptămână la semestrul I, dreptul civil 5, dreptul constituțional 6, finanțe 4, dreptul internațional 3 ore pe săptămână în semestrul al II-lea; anul III: dreptul penal 5, procedura civilă 5, dreptul comercial și cambial 6, dreptul civil austriac 6 ore pe săptămână în semestrul I, dreptul penal 5, procedura penală 5, procedura civilă 5, statistica 4 ore pe săptămână în semestrul al II-lea; anul IV: politica 5, dreptul admivistrativ 4, dreptul bisericesc 7, dreptul financiar 8 ore pe săptămână.

Examenele care se trec în timpul școlarității sunt la finea anului I din dreptul roman fără pandecte și istoria dreptului, la finea anului II din dreptul constituțional și economia națională cu finanțele, la finea anului III din dreptul civil, dreptul penal material și procedura penală.

Examenele în baza cărora se obține diploma sunt: examenul de Stat juridic și examenul de Stat politic, doctoratul juridic din trei riguroase, doctoratul politic din două riguroase și câte o disertație de inaugurare, și în fine pentru absolvenții unei facultăți sau academii de teologie catolice sau greco-catolice, cu o școlaritate de un an din dreptul roman și dreptul bisericesc, doctoratul canonic cu un riguros aprofundat din aceste materii și disertație inaugurală.

Primele modificări care au fost trecute în aceste regulamente au fost înlocuirea materiilor de istoria dreptului ungar și a dreptului constituțional ungar cu istoria dreptului român, cu deosebită considerare la desvoltarea instituțiilor de Stat în țările locuite de români și dreptul constituțional român, iar în șirul materiilor de drept civil s'a introdus dreptul civil român și dreptul comercial român. Prin aceste modificări planul de studii din facultate a fost adaptat situației politice schimbate și nevoilor Statului român.

In cursul celor 10 ani în regulamentul facultății s'au introdus mai multe modificări în scopul de a ameliorà instrucția juridică din facultate și a ridicà atât nivelul instrucției, cât și nivelul examenelor care se trec pentru obținerea diplomelor. După ultimele modificări ale regulamentului de studii, votat la 30 Iunie 1928 de către Consiliul facultății, materiile care se predau repartizate pe ani în facultate sunt următoarele:

Anul I: Dreptul roman 5, Istoria dreptului român 5, dreptul constituțional 5, dreptul bisericesc 5, filozofia dreptului 5 ore; anul II: Dreptul administrativ și financiar 5, dreptul penal 5, economia politică 5, finanțele 3, procedura penală 5, statistica 2 ore; anul III: Dreptul civil român 5, dreptul civil local 5, dreptul comercial român 5, dreptul comercial local 5, procedura civilă 5 ore; anul IV: Dreptul internațional public și privat 5, politica 5, politica socială 5, seminarii obligatorii pentru candidații la diploma de doctorat în semestrul I din 5 materii câte 2 ore și în semestrul al II-lea din alte 5 materii câte 2 ore pe săptămână. Acest program este obligatoriu.

In cursul școlarității se trec examene de fine de an sau fundamentale, la finea anului I din dreptul roman, istoria dreptului român și dreptul constituțional; la finea anului al II-lea din dreptul administrativ și financiar, dreptul penal, procedura penală, economia politică și finanțe; la finea anului III din dreptul civil român, dreptul civil local, dreptul comercial român, dreptul comercial local și procedura civilă.

Grade academice decerne facultatea: licența, doctoratul juridic, doctoratul politic și doctoratul canonic. Pentru a fi admis la examenul pentru oricare grad, candidatul trebuie să justifice școlaritatea de patru ani, trecerea examenelor fundamentale în termenele reglementare. Reducere din școlaritate de un semestru se acordă studenților cari justifică că sunt recrutați pentru serviciul militar.

Diploma de licență se acordă în baza unui examen din următoarele cinci materii fundamentale: dreptul civil, dreptul comercial, dreptul penal, dreptul administrativ și financiar, dreptul constituțional.

Doctoratul juridic se acordă după trecerea examenelor de doctorat din 14 materii grupate în trei examene riguroase, după cum urmează: *a)* doctorat istoric din: dreptul roman, cu pandectele, filozofia dreptului, dreptul bisericesc și dreptul internațional; *b)* doctoratul mixt: din dreptul constituțional, dreptul administrativ și financiar, politica, dreptul penal, procedura penală; *c)* doctorat pozitiv din dreptul civil român, dreptul civil local, dreptul comercial român, dreptul comercial local și procedura civilă.

Doctoratul politic se acordă după trecerea examenelor de doctorat din 10 materii grupate în două examene riguroase, după cum urmează: *a)* examenul I din filozofia dreptului, dreptul internațional, dreptul bisericesc, dreptul constituțional, politica; *b)* examenul II din economia națională, finanțele, statistica, dreptul administrativ și financiar, politica socială.

Durata examenului din fiecare materie este de o jumătate oră.

Examenele se pot trece și scindate în câte două grupe de materii. După ce candidatul a fost declarat admis la toate materiile de doctorat, el elaborează o disertație de inaugurare dintr'o materie a doctoratului aleasă de candidat, subiectul fiind desemnat după ascultarea candidatului de către profesorul specialității alese. Disertația este scrisă numai, ea nu este acceptată de către Comisia cenzurătoare constând din doi profesori, decât dacă face dovada unei pregătiri științifice temeinice atât ca conținut, cât și ca prelucrare. Candidatul care a întrunit toate condițiile este promovat de doctor în mod festiv de către Rector și Decanii celor patru facultăți, asistați de Secretarul general al Universității.

Diploma de licență se eliberează în limba română, iar diploma de doctor în limba latină.

Făcând o comparație între planul de învățământ și regulamentul examenelor dela 1918 și între cel dela 1928, rezultă că înainte de 1918 examenele de fine de an se făceau din 7 materii, la 1928 se trec din 13 materii; doctoratul juridic înainte de 1918 se treceà din 11 materii, la 1928 se trece din 15 materii; doctoratul politic înainte de 1918 se treceà din 7 materii, la 1928 se trece din 10 materii. Prin urmare se constată în favoarea învățământului actual o ridicare de nivel față de învățământul dinainte de 1918».

3. *La Facultatea de medicină* s'au înființat dela început câteva institute noui, reclamate de concepțiile științifice moderne și de nevoile speciale ale țării: în localul Pasteur, clădit încă de Unguri, dar neinstalat și neamenajat, se organizează și se instalează în condițiile cele mai satisfăcătoare, Institutul Pasteur, care cuprinde: Institutul de Histologie, Inst. de Patologie generală și experimentală, Inst. de Biochimie, Inst. de Bacteriologie și Inst. de Igienă și Igienă socială, precum și Inst. Antirabic, — cele patru din urmă, creații cu totul noui, celelalte două mutate din alte localuri, unde n'avuseseră putința să se desvolte. Se mai crează un Institut de Radiologie, un Institut de Istoria medicinii, cu un muzeu, un Institut farmaceutic și o Clinică neurologică. Se înființează apoi o serie de catedre noui: Radiologie, Neurologie, Patologie generală și experimentală, Bacteriologie, Istoria medicinii, apoi opt conferințe: Semiologie medicală, Semiologie chirurgicală, Chimie medicală, Fizică medicală, Botanică farmaceutică, Toxicologie, Epidemiologie și Igienă colectivă.

In ce privește organizarea și evoluția învățământului la Facultatea de Medicină, devenită și de Farmacie, (care subt Unguri aparținea de Științe), conform informațiilor actualului decan ea se prezintă astfel: « Facultatea de Medicină și Farmacie, în primii 2 ani a acceptat în mare parte vechea organizație și programul de studii. Aceasta, în parte, pentru a asigurà terminarea studiilor studenților dejà înscriși, în parte pentru a continuà concepția libertății academice, care permiteà studentului o latitudine completă în continuarea studiilor și în darea examenelor. Anii de școlaritate erau fixați la 5, iar examenele la 3 riguroase și anume: I. riguros, la terminarea primilor doi ani de studii; acest examen interesà materiile fundamentale Anatomia, Fiziologia, Fizica și Chimia. Al doilea riguros se făceà la terminarea studiilor, după absolutoriu, și cuprindeà următoarele materii: Patologia generală, Farmacologia, Anatomia patologică, Medicina legală și Igiena. Rigurosul al III-lea cuprindeà toate clinicile. Acest regulament da studentului posibilitatea să se prezinte la examen după o preparare mai lungă.

Dar, în decursul aplicării acestui regulament s'a dovedit că libertatea prea mare nu se poate acordà studenților a căror mentalitate și capacitate de studii s'a schimbat în urma răsboiului. Erà

nevoie de o reglementare a examenelor și de un control periodic în fiecare an al progreselor făcute de studenți. Ca urmare firească s'a sacrificat regulamentul vechiu și, în 1920, s'a introdus un nou regulament, care pe lângă școlaritatea de 5 ani, prevede examene de fine de an, rezultatul cărora dă drept studenților să fie promovați în anii superiori. Acest regulament cuprindeà în plus o serie de materii pe care în regulamentul vechiu nu le găsim, așà; biochimia, radiologia, neurologia, istoria medicinii și toate clinicile de specialitate.

Acest regulament din 1920, prin alcătuirea lui se îngrijeà de *stagiul de spital obligator al studenților*, stagiu care luă ființă încă din anul al II-lea de medicină.

Experiența a arătat însă, că școlaritatea de 5 ani este insuficientă față de programul încărcat, ce a făcut ca regulamentul să sufere din nou modificări fundamentale, ceeace s'a realizat prin regulamentul din 1925. Acest regulament prevede *6 ani de școlaritate*, din cari primii trei ani consacrați studiilor fundamentale și teoretice, iar ceilalți trei ani studiilor clinice. Acest regulament este bazat pe un control cât se poate de sever al școlarității prin examenele obligatorii la finea de an, date în două sesiuni, Iunie și Octomvrie. Regulamentul consacră în ultimii trei ani înaintea de masă stagiului clinic, iar cursurile sunt rezervate pentru orele de după masă. Tot pentru asigurarea stagiului de spital s'a înființat externatul și internatul, care se pare a da rezultate mai bune decât stagiul prescris în regulament. Noul regulament lasă libertate în darea examenelor numai la materiile clinice, pe care studentul le poate da în decurs de un an după terminarea studiilor universitare.

4. *Invățământul farmaceutic* a existat și sub vechiul regim, însă se conduceà de un regulament diferit de acel al Universităților noastre.

Inscrierea studenților se făceà numai pe baza certificatului de maturitate.

Invățământul cuprindeà două stadii:

a) Stadiul de practică, care durà 2 ani, într'o farmacie privată sau publică, și la sfârșitul căruia, după un curs de vară de trei luni (Iulie, August, Septemvrie) studenții treceau examenul tirocinal (de finele practicii).

Cei cari obțineau note satisfăcătoare la disciplinele cerute la examen, obțineau un certificat, care le permiteà să se înscrie la cursurile universitare;

b) Stadiul universitar cuprindeà doi ani. In anul I se făceau cursuri generale de Fizică, Chimie și Botanică, iar în anul II, cursurile speciale profesionale: Farmacognozie, Chimie farmaceutică, Farmacia galenică, Chimia alimentară.

Examenele de fine de an nu erau obligatorii la toate obiectele, ci numai la Fizică, iar celelalte examene la materiile anului I, se treceau în decursul anului II (proexamene). La cursurile făcute în anul II, se treceau examenele pentru diplomă (riguroase).

După trecerea cu succes a tuturor examenelor, candidatul obțineà diploma de farmacist magister.

Cum programul analitic al învățământului farmaceutic erà mai încărcat și mai complet la Universitățile din Vechiul Regat, și cum regulamentul prevedeà doi ani practică și trei ani cursuri universitare, cu examene de fine de an, și examenele probatorii după absolvență, am căutat să uniformizăm învățământul nostru farmaceutic cu cel din Vechiul Regat și, în consecință, am întocmit regulamentul care s'a aprobat de Minister și s'a publicat în *Monitorul Oficial* No. 211 din 24/XII 1920.

După acel regulament cursurile predate în stadiul universitar și lucrările practice făcute erau:

Pentru anul I. Botanica generală, Botanica sistematică farmaceutică, Chimia generală, Fizica, Chimia analitică, Fiziologia (Parazitologia).

Pentru anul II. Farmacognozia, Farmacia galenică, Chimia farmaceutică, Chimia analitică.

Pentru anul III. Chimia farmaceutică, Comentariile farmacopeei române, Chimia alimentară, Igiena și bacteriologia alimentară, Analize toxicologice și biologice.

La sfârșitul fiecărui an de cursuri universitare studenții erau obligați să treacă examenele de fine de an la fiecare materie. Cine nu obțineà nota de trecere la toate obiectele până la ultima sesiune, erà obligat să repete anul.

După trecerea cu succes a ultimului examen de fine de an, studentul deveneà absolvent și erà primit la *examenele probatorii* (trei examene), în urma trecerii cărora candidatul obțineà diploma de farmacist.

Ţinând seama de rolul social şi sanitar pe care-l are farmacistul, s'a căutat să se adauge cursurile corespunzătoare pentru completarea culturii farmaciştilor moderni şi astfel, prin regulamentul aprobat prin I. D. R. No. 722 din 22/II 1926 s'au adăogat: în anul II noţiuni de fiziologie umană.

Tot prin acest regulament s'a încercat şi sistemul practicii după stadiul universitar, sistem care s'a constatat defectuos şi s'a renunţat la el.

Prin acest regulament s'au înlocuit şi examenele probatorii printr'un singur examen de licenţă.

Prin încheerea Consiliului profesoral dela 6 Iulie 1927, ţinându-se seamă de inconvenientele stagiului după terminarea stadiului universitar, s'a propus şi Ministerul Instrucţiunii a aprobat unele modificări ale regulamentului din 1926, la pct. III amintit, astfel că actualmente învăţământul farmaceutic se face astfel: cu bacalaureatul se începe stadiul de practică, care durează doi ani; după doi ani de practică, în lunile August şi Septemvrie, se fac cursuri pregătitoare în vederea examenului tirocinal, examen care se trece din Chimie, Fizică, Botanică, Farmacognozie şi Farmacie.

După trecerea cu succes a examenului tirocinal, studenţii, pe baza certificatului obţinut se înscriu în stadiul universitar.

In stadiul universitar în cei 3 ani se fac cursurile următoare:

Anul I-iu

Chimie generală:	curs 2 semestre;
	lucrări 1 semestru (vară);
Fizică generală:.	curs: 2 semestre;
	lucrări 2 »
Botanică farmaceutică: .	curs: 2 »
	lucrări 1 semestru (iarnă);
	herborizări 1 sem. (vară);
Zoologie (parazitologie) .	curs 1 semestru;
	lucrări 1 »
Chimie analitică:	curs şi lucrări 2 semestre.

Anul II

Chimia analitică cantitativă: curs şi lucrări 2 semestre;
Chimia farmaceutică: curs şi lucrări 2 semestre;
Farmacia galenică: » » »
Noţiuni de fiziologie umană: curs şi lucrări 1 semestru.

Anul III

Chimia farmaceutică: curs şi lucrări 2 semestre;
Comentariile farmacopeei române: curs şi lucrări 2 semestre;
Chimia alimentară: curs şi lucrări 1 semestru;
Toxicologie şi elemente de analize biologice: curs şi lucrări 1 semestru;
Elemente de igienă şi bacteriologie: 2 semestre;
Elemente de patologie generală 1 semestru.

La sfârşitul fiecărui an se trec examenele de fine de an.

Cei cari nu au nota minimum 6, rămân corigenţi, iar dacă în sesiunea de toamnă nu se corijează rămân repetenţi.

După trecerea cu succes a examenelor an. III, studenţii devin absolvenţi şi, potrivit art. 48, pot trece examenul de licenţă, care constă din lucrări şi oral la chimie analitică, farmacognozie, chimia farmaceutică şi tehnica farmaceutică (farmacia galenică).

Notele parţiale şi media generală de admitere la licenţă este 6; după trecere cu succes se conferă candidaţilor titlul de «licenţiat».

TABLOU COMPARATIV AL CATEDRELOR ŞI AL PERSONALULUI ŞTIINŢIFIC ŞI AUXILIAR LA INSTITUTELE ŞI CLINICILE FACULTĂŢII DE MEDICINĂ

Institutul de Anatomie descriptivă şi topografică

Anul 1919	Anul 1929
1 Profesor director	1 Profesor director
1 Adjunct	1 Şef de lucrări
1 Asistent	2 Asistenţi
1 Preparator	4 Preparatori
2 Demonstratori	1 Preparator tehnic
1 Laborant	1 Desenator fotograf
1 Servitor diurnist	1 Intendent
1 Portar mecanic	1 Custode
	4 Laboranţi
	3 Servitori

Institutul de Histologie şi Embriologie

1 Profesor director	1 Profesor director
1 Adjunct	1 Şef de lucrări
1 Asistent	2 Asistenţi
2 Preparatori	4 Preparatori
1 Servitor	1 Custode
	2 Laboranţi

Institutul de Fiziologie

1 Profesor director	1 Profesor director
1 Asistent	1 Şef de lucrări
1 Preparator	2 Asistenţi
1 Laborant	2 Preparatori
1 Portar mecanic	1 Preparator tehnic
	1 Desenator fotograf
	1 Mecanic
	1 Fochist
	1 Custode
	3 Laboranţi

Institutul de Biochimie

1 Profesor director	1 Profesor director
1 Asistent	1 Şef de lucrări
1 Preparator	2 Asistenţi
1 Servitor	2 Preparatori
	1 Secretar-dactilograf
	1 Custode
	1 Laborant
	1 Om de serviciu

Institutul de Anatomie Patologică

1 Profesor director	1 Profesor director
1 Prim Asistent	1 Şef de lucrări
1 Asistent	2 Asistenţi
2 Preparatori	4 Preparatori

1 Laborant
3 Servitori

1 Preparator tehnic
1 Desenator
1 Secretar dactilograf
1 Intendent
2 Custozi
3 Laboranţi
1 Mecanic (în comun cu Inst. de Anat. descr.)
1 Fochist

Institutul de Medicină Legală

1 Profesor director
1 Adjunct
1 Asistent
1 Preparator
1 Dactilografă
1 Laborant
1 Servitor

1 Profesor director
1 Şef de lucrări
1 Asistent
1 Preparator
1 Custode
1 Laborant

Institutul de Patologie generală şi experimentală

1 Profesor director
1 Adjunct
1 Asistent
1 Preparator
1 Laborant
1 Servitor diurnist
1 Servitor

1 Profesor director
1 Şef de lucrări
2 Asistenţi
3 Preparatori
1 Custode
2 Laboranţi
4 Oameni de serviciu

Institutul de Farmacologie

1 Profesor director
1 Asistent
1 Preparator
1 Laborant
2 Servitori

1 Profesor director
1 Şef de lucrări
1 Şef de lucrări (la secţia Farmacognozie)
1 Asistent
1 Preparator
2 Laboranţi

Institutul de Farmacognozie

1 Profesor director
1 Asistent
1 Preparator
1 Laborant
1 Servitor

Farmacia Clinicilor

1 Profesor director
2 Asistenţi
1 Asistent onorific
1 Farmacist diplomat
1 Preparator
1 Laborant
2 Servitori

1 Profesor director
1 Şef farmacist
1 Şef de lucrări
4 Asistenţi
4 Preparatori
6 Preparatori-ajutori
1 Mecanic
1 Custode
1 Laborant
1 Portar
1 Fochist
2 Servitori

Institutul de Igienă și Igienă Socială

1 Profesor director	1 Profesor director
1 Prim asistent	1 Şef de lucrări
1 Asistent	1 Asistent
1 Preparator	3 Preparatori
1 Laborant	1 Preparator tehnic
1 Servitor	2 Laboranţi
1 Portar mecanic	3 Oameni de serviciu

Clinica Medicală

1 Profesor director	1 Profesor director
1 Adjunct	1 Şef de lucrări
1 Prim asistent	4 Asistenţi
3 Asistenţi	8 Preparatori
3 Asistenţi onorifici	1 Desenator
1 Preparator	1 Custode
1 Laborant	2 Laboranţi
1 Servitor	

Clinica Chirurgicală

1 Profesor director	1 Profesor director
1 Adjunct	1 Şef de lucrări
1 Prim asistent	4 Asistenţi
1 Asistent	6 Preparatori
2 Asistenţi onorifici	1 Secretar-dactilograf
1 Medic secundar	1 Custode
6 Elevi de operator	3 Laboranţi
1 Laborant	
2 Servitori	

Clinica Oftalmologică

1 Profesor director	1 Profesor director
1 Prim asistent	1 Şef de lucrări
1 Asistent	2 Asistenţi
1 Preparator	4 Preparatori
1 Laborant	1 Preparator tehnic
	1 Laborant

Clinica Gynecologică și Obstetricală

1 Profesor director	1 Profesor director
1 Prim asistent	1 Şef de lucrări
1 Asistent	2 Asistenţi
1 Preparator	3 Preparatori
1 Moaşă primară	1 Moaşă primară
1 Servitor	1 Laborant
	1 Servitor

Clinica Dermato-venerică

1 Profesor director	1 Profesor director
1 Adjunct	1 Şef de lucrări
1 Prim asistent	3 Asistenţi
1 Asistent	4 Preparatori
1 Medic sec. (în grad de Prim asist.)	1 Desenator
4 Preparatori	3 Laboranţi
1 Laborant	1 Servitor
1 Servitor	

Clinica Psihiatrică şi Neurologică

	Cl. Psihiatrică
1 Profesor director	1 Profesor director
1 Adjunct	1 Şef de lucrări
1 Prim asistent	2 Asistenţi
2 Asistenţi	2 Preparatori
2 Preparatori	1 Desenator
4 Medici diurnişti	1 Secretar dactilograf
1 Servitor	1 Custode
	2 Primi supraveghetori
	8 Infirmieri speciali
	1 Servitor

Cl. Neurologică

1 Profesor director
1 Şef de lucrări
2 Asistenţi
2 Preparatori
1 Custode
4 Infirmieri
1 Laborant
1 Servitor

Clinica Infantilă

1 Profesor director	1 Profesor director
1 Asistent	1 Şef de lucrări
1 Preparator	2 Asistenţi
2 Medici diurnişti	2 Preparatori
1 Servitor	1 Custode
1 Servitor diurnist	1 Supraveghetor
	1 Laborant
	4 Doici

Clinica Stomatologică

1 Profesor director	1 Profesor director
1 Asistent	1 Şef de lucrări
1 Preparator onorific	1 Asistent
1 Servitor	2 Preparatori
	1 Mecanic-electrician
	2 Infirmieri
	1 Laborant

Clinica Oto-rino-laringologică

1 Profesor director	1 Profesor director
1 Asistent	1 Asistent
1 Medicinist diurnist	2 Preparatori
1 Servitor	1 Supraveghetor
	1 Laborant
	1 Servitor

UNIVERSITATEA DACIEI SUPERIOARE

INSTITUTELE NOU INFIINȚATE, LA FACULTATEA DE MEDICINĂ

Institutul Farmaceutic

1 Profesor director
1 Șef de lucrări
3 Asistenți
2 Preparatori
1 Custode
2 Laboranți

Institutul Pasteur

Personalul administrativ și de serviciu

1 Administrator
1 Desenator fotograf
1 Dactilograf
1 Impiegat
1 Mecanic șef
1 Mecanic
1 Fochist
1 Portar
1 Servitor
3 Ingrijitori de animale
5 Curățitoare

Institutul de Radiologie

1 Profesor director
1 Asistent
2 Preparatori
1 Electrician constructor
1 Desenator fotograf
1 Mecanic
1 Laborant
2 Infirmieri
1 Fochist
1 Servitor

Institutul de Istorie a Medicinii, cu un Muzeu pentru Istoria Medicinii și a Farmaciei și pentru Folklorul medical

1 Profesor director
1 Asistent
1 Servitor

Laboratorul de Bacteriologie

1 Profesor director
1 Asistent
1 Preparator
1 Custode

Catedre nou înfiinţate

1. Catedra de radiologie;
2. » » neurologie;
3. » » bacteriologie;
4. » » clinica căilor urinare;
5. » » istoria medicinei.

Conferinţe

1. Conferinţa de semiologie medicală;
2. » » » chirurgicală;
3. » » chimie medicală;
4. » » fizică medicală;
4. » » botanică farmaceutică;
6. » » toxicologie;
7. » » epidemiologie;
8. » » igienă colectivă.

4. *Facultatea de litere* a fost complet transformată şi ca principii călăuzitoare şi ca organizare a studiilor. Astfel, la Secţia filozofică nu numai că s'au înmulţit catedrele dela 3 la 5, dar s'au introdus şi metode noui de lucru, experimentale şi sociologice. In sprijinul acestora s'au creiat două institute noui: de Psihologie experimentală, comparată şi aplicată, şi de Pedologie şi Pedagogie experimentală. S'a creiat chiar şi o nouă Secţie pedagogică şi un Institut de educaţie fizică, care însă, din cauza unor împrejurări nefavorabile, n'au reuşit să ia încă forme definitive. La Secţia filologică-literară reforma a fost şi mai deplină: limba populaţiei majoritare a Ardealului, după o ofensă unică în felul ei ce i s'a adus timp de trei decenii şi jumătate, a fost întronată în drepturile ei suverane: pe lângă trei catedre de limba şi literatura română, o catedră de linguistică generală şi una de filologie romanică, s'a înfiinţat un institut special unic în felul său, « Muzeul limbii române », sub direcţia lui S. Puşcariu. Acest institut a început chiar din primul an să publice un buletin monumental: *Daco-Romania*, — cel mai potrivit răspuns la *Ungaria*, cu care profesorul renegat G. Moldován insultase cultura şi ştiinţa românească. S'au mai creat două lectorate: unul pentru dialectologia română şi unul pentru dicţiunea românească, precum şi o catedră de estetica literară şi un laborator de fonetică experimentală.

Filologia străină s'a pus pe baze noui. Câtă vreme sub Unguri toate limbile străine se predau în limba maghiară şi prin profesori unguri sau renegaţi, acum s'au numit pentru aceste limbi profesori de naţionalitatea respectivă, oameni de ştiinţă şi de caracter, reprezentanţi autentici ai culturilor şi popoarelor respective, cari au fost lăsaţi să propovăduiască acele culturi în înseşi limbile lor. Astfel, pentru limba şi literatura maghiară s'au creiat, la început, două catedre, care însă n'au putut fi completate în primii doi ani, din cauză că Ungurii s'au văzut îndemnaţi să boicoteze Universitatea română din Cluj şi să refuze de a permite oamenilor lor de ştiinţă de a primì catedre acolo, iar tinerilor de a se înscrie ca studenţi. Consiliul Dirigent la rândul său a refuzat de a numì la vreuna din catedrele maghiare candidaţi români [1]), aşteptând până când Ungurii vor revenì la realitate, ceeace s'a întâmplat abià la 1922, când a fost numit profesor Dr. G. Kristóf.

Şi pentru populaţia germană a Transilvaniei întemeietorii Universităţii au avut o solicitudine deosebită. Deşì la catedra de limba germană candidase un strălucit profesor român dela Universitatea din Iaşi, originar din Transilvania, Traian Bratu, actualul preşedinte al Senatului României, Consiliul Dirigent a socotit mai potrivit să încredinţeze această catedră unui învăţat sas, Dr. O. Netoliczka

[1]) La catedra de limba maghiară candidaseră românii: Dr. Petru Hetcou şi Dr. G. Wilt.

din Brașov. Mai mult chiar, el fixă caracterul catedrei în mod expres așà, ca să corespundă în prima linie trebuințelor poporului săsesc din Transilvania. (Titlul catedrei erà: Filologia germană și cultura coloniștilor germani din Sudestul Europei).

Când, la momentul dat, din motive familiare Netoliczka nu putù acceptà catedra ce i s'a oferit, Facultatea de Litere a invitat pe Dr. R. Arnold dela Universitatea din Viena, care primì catedra, dar pe urmă, tot din motive familiare, renunță la ea. Și pentru a treia oară se făcù apel tot la un fiu al poporului german, Dr. G. Kisch, protopresbiter în Bistrița, care acceptă definitiv să se transfere la Cluj și să devie îndrumătorul tineretului german dela această Universitate.

La catedra de limba franceză concură fostul profesor din epoca maghiară, L. Karl, care nu fu luat în considerare, din cauză că nu erà un specialist propriu zis. Dovadă faptul că la 1916 el fu numit profesor de limba maghiară la Universitatea din Berlin, loc pe care, în urma desnodământului fatal al războiului, nu l-a mai putut ocupà. La catedra de franceză fu numit un profesor trimis din Franța, în urma cererii noastre, d-l Yves Auger. La catedra de limba italiană, nou creiată, fu invitat A. Bartoli dela Universitatea din Torino, apoi Bulferetti, cari nu putură venì și cari recomandară pe Dr. Giandomenico Serra. La limba engleză, catedră nou creată — cea dintâiu în România, — fu numit P. Grimm și, mai târziu, lectorul R. Chisholm.

In afară de acestea se mai creiă o catedră de Filologie bizantină și una de Filologie slavă, în legătură cu care primul decan al Facultății, G. Bogdan Duică scrià: « Ne învecinăm cu cinci, șase popoare slave. Câtă muncă va fi de nevoie, ca să le putem cunoaște! La universitățile noastre ar trebuì să se facă *începutul*; după *doi* ani de curs la noi, tânărul viitor slavist ar trebuì trimis în mediul slav: Praga, Cracovia, Moscova, Sofia, Belgrad etc., pentru ca să nu rămână un uscat filolog, ci un intuitiv înțelegător și judecător, pe seama sa și pe seama națiunii noastre, a popoarelor studiate. Ar trebuì să ne îngrijim ca studenții recunoscuți ca buni să facă, deci, aici un bun început, pe care să-l continuie aiurea, și anume nu numai pentru studii slave, ci și pentru specialități la care s'ar abilità ca profesori de liceu.

Din acest punct de vedere privind lucrurile, cred de folos ca seminarul de filologie slavă și de litaraturi slave să fie bine dotat, pentrucă numai prin bogăția impresiilor se poate trezì interes pentru o lume care, din nefericire, ne pare încă așà de străină ».

In cadrul Secției istorice se înființară două institute: primul de Istorie națională, din inițiativa și cu sprijinul material al însuș Regelui Ferdinand I, al doilea de Istorie universală. Tot acì se mai creiă o catedră de Istorie sudest-europeană, al cărei specialist, după Gh. Bogdan Duică « trebuie să devie, alături de filologul slav, informatorul nației despre tot ce se petrece în oceanul slav, care ne înconjoară ». Se mai înființă și o catedră de Istoria artelor și una de Etnografie și Folklor. Deasemenea luă ființă, prin profesorul V. Pârvan, un Institut de studii clasice, menit a aprofundà atât istoria cât și filologia clasică, — necesități cu atât mai mari, cu cât vechii stăpâni ai Transilvaniei nu puteau aveà pentru astfel de preocupări un interes atât de mare, cum îl putem aveà noi, popor latin.

In forma aceasta Facultatea de Litere, cu ale sale 8 institute și laboratorii și cu ale sale 26 de seminarii, nu mai semănà aproape deloc cu vechea Facultate ungurească prevăzută cu un singur institut (de Archeologie și Numismatică — prefăcut de noi în Inst. de studii clasice) și cu ale sale 17 seminarii.

In ce privește organizarea studiilor, în locul sistemului german încetățenit de Unguri, cu o libertate a învățământului pe care studenții nu o știu folosì totdeauna cum trebuie și care în vechea Ungarie n'a dat nici pe departe rezultatele pe cari le-a dat în țara sa de origine, noi am introdus sistemul francez aplicat în vechile universități românești. Astfel s'a adoptat, cu anumite modificări cerute de însăș experiența făcută în Regat, regulamentul Facultății de Litere din București, introducându-se examenele anuale și licența, și făcându-se din doctorat nu un simplu titlu, cum erà în era ungurească, ci un mijloc serios de aprofundare a unei specialități. Sistemul acesta, care, ca orice sistem își are și el neajunsurile lui, s'a dovedit totuș mai potrivit pentru vremurile de acum; studenții învață mai temeinic și ies cu cunoștințe mai largi și mai solide decât înainte.

In ce privește numărul examenelor parțiale obligate, în vederea licenței, la noi acesta este mai mare decât la București.

FACULTATEA DE LITERE ŞI FILOZOFIE

Tabloul comparativ al catedrelor şi al personalului ştiinţific

Anul 1918/19	Anul 1928/29
I. *Secţia filozofică*	
Filozofie, profesor	*Filozofie teoretică*, profesor
Pedagogie, profesor	*Psihologie experimentală, comparată şi aplicată*, profesor
Docentura de Logică şi Istoria Logicii	1 conferenţiar
	2 asistenţi, 2 preparatori
	Sociologie, Etică şi Politică, profesor
	1 docent
	Pedagogia I, profesor
	Pedagogia II, profesor
	1 asistent
II. *Secţia filologică-literară*	
Filologia clasică, doi profesori	*Filologie clasică I* (latina), profesor
Limba română, profesor cu 1 docent	*Filologia clasică II* (greaca), profesor
Limba şi literatura franceză, profesor cu 1 instructor	*Linguistică*, profesor
	2 asistenţi (la Laboratorul de Fonetică experimentală)
Limba şi lit. germană, profesor cu 1 instructor	*Filologie romanică*, profesor
1 instructor de limba engleză	*Limba şi literatura română I*, profesor, cu un *Muzeu al Limbii române*
Limba maghiară	2 asistenţi
1. Filologia uralo-altaică	1 preparator
2. Istoria literaturii maghiare	*Limba şi literatura română II*, profesor
3. Istoria literaturii maghiare moderne, un docent de izvoarele ist. lit. medievale ung.	1 asistent
	Istoria lit. române moderne, profesor
Docent de limbi semitice	*Estetica literară*, profesor
	Docent de dialectologie,
	Limba şi literatura franceză, profesor
	1 conferinţă de limba franceză
	Limba şi literara italiană, profesor
	1 lector de limba italiană
	Limba şi literatura germană, profesor
	1 lector de limba germană
	Limba şi literatura engleză, profesor
	1 lector de limba engleză
	Limba şi literatura maghiară, profesor
	Slavistică, profesor
	Bizantinologie, profesor
III. *Secţia Istorică*	
Arheologie, profesor	*Istoria antică*, profesor
Antichităţi romane, profesor	*Arheologie*, profesor
Docent de numismatică	1 conferinţă de Epigrafie şi Antichităţi greco-romane
1 şef de lucrări	1 şef de lucrări
1 adjunct	1 arheolog
2 arheologi	1 asistent
2 arheologi-adjuncţi	2 preparatori

Istorie universală (inclusiv Ist. antică)

2 catedre

Docent de ist. univ. modernă
Istoria Ungariei
Istoria civilizației maghiare
Docent de ist. civ. maghiare
Docent de Ist. litoralului adriatic și a Dalmației

Istorie universală, profesor

Conferință de istoria medievală

Istoria sud-est europeană, profesor
Istoria veche a Românilor, profesor
Istoria nouă a Românilor, profesor
1 docent de Istoria veche a Rom.
2 asistenți
1 preparator
3 practicanți
Istoria Artelor, profesor

IV. *Geografie*

1 catedră
1 adjunct
1 practicant
1 laborant
1 asistent

(vezi *Fac. de Științe*)

Docent pentru Geografie comercială

V. *Etnografie*

Docent pentru etnografia generală și a țării
Docent pentru Paleoetnografie

Etnografie și Folklor, profesor

VI. *Diferite*

Docent de Bibliografie
Instructor de Caligrafie
» Desemn liber și pictură
» Gimnastică

VII. *Institute*

1. Institutul de Arheologie și Numismatică

2. Institutul de Geografie

1. *Institutul de studii clasice*
2. *Muzeul Limbii Române*
3. Institutul și Laboratorul de Psichologie experimentală
4. Institutul de Istorie Universală
5. Institutul de Istoria Românilor
6. Institutul de Pedagogie

VIII. *Laboratorii*

1. Laboratorul de Pedologie și Pedagogie experim.
2. Laboratorul de Fonetică experim.

IX. *Seminarii*

1. Seminarul de filologia și literatura română.
2. » de filologie ural-altaică
3. » linguistică maghiară și de filologie comparată fin-ugorică

1. Seminarul de limba și literatura română
   a) Filologia
   b) Istoria literaturii
2. Seminarul de Filologie romanică

4. Seminarul de Istoria literaturii maghiare
5. Seminarul de Filologia latină
6. » Filologia greacă
7. » Limba franceză
8. » » germană
9. » Filosofie
10. » Pedagogie
11. » Istoria Ungariei
12. » Istoria Civilizației ungare
13. » » antică
14. » » medie și modernă
15. » » Artei antice
16. » Antichități
17. » Geografie

3. Seminarul de Literatură franceză
4. » » engleză
5. » » italiană
6. » » germană
7. » » maghiară
8. » » slavă
9. » Bizantinologie
10. » Istorie universală
11. » » sud-est-europeană
12. » » veche a Românilor
13. » » nouă a Românilor
14. » Filozofie
15. » Psihologia experimentală
16. » Estetica literară
17. » Filologia latină
18. » » greacă
19. » Istoria Artelor
20. » Pedagogie
21. » Istorie antică
22. » Sociologie
23. » Etnografie
24. » Arheologie
26. » Linguistică.

5. *Facultatea de științe.* La Facultatea de Ştiințe ungurească învățământul fusese la un nivel cu totul inferior; în unele privințe el deabià se ridicà peste un bun învățământ liceal. Niciuna din secțiile Facultății de științe nu aveà o organizare completă; și acolo, unde se păreà că s'a ajuns maximul de progres — Institutul de Zoologie și Histologie al profesorului Apáthy — organizarea erà mai mult pentru ochii vizitatorilor laici, decât pentru un învățământ în adevăr serios. Noua Facultate fu radical reorganizată prin înmulțirea institutelor, prin înzestrarea lor cu un personal didactic și auxiliar mult mai numeros și cu utilajul necesar unor organizări moderne. Astfel Secția de Matematici, care pe timpul Ungurilor constà din două catedre, obținù nu mai puțin de 9 catedre. Invățământul Chimiei, care în epoca ungurească se găseà la nivelul de prin anii 90 ai secolului trecut, capătă o desvoltare cu totul modernă. In loc de o catedră ordinară și una extraordinară se creiază 5 catedre (Chimie generală și medicală, Chimie organică, Ch. anorganică și analitică, Ch. tehnologică și Chimie fizicală), întocmindu-se în conformitate cu ele și laboratoriile necesare. Institutul geologic-mineralogic, cu o catedră, se desparte în două institute, unul geologic-paleontologic și unul mineralogic-petrografic, cu doi profesori ordinari; Institutul de fizică se desface în două institute, cu doi titulari în loc de unul. Alături de Institutul Zoologic se organiză un nou Institut de Speologie (unic în lumea întreagă, sub direcția d-lui Emil Racoviță, fost Subdirector al Institutului de Biologie maritimă la Baigneul-sur-Mer (Sorbona). S'a mai creiat apoi un nou Institut de Fiziologie animală.

La științe trece și Geografia, dela Facultatea de Litere. Şi acì, în loc de o catedră, se creiază două (Geografia descriptivă și Geografia generală). In schimb, secția de Farmacie trece dela Facultatea de Ştiințe, la cea de Medicină.

In ce privește organizarea însăș a învățământului, și la Facultatea de Ştiințe s'a abandonat sistemul germano-maghiar și s'a înlocuit cu cel francezo-român, practicat la București și la Iași. In noua sa organizare Facultatea de Ştiințe românească se prezintă astfel, față de cea ungurească:

UNIVERSITATEA DACIEI SUPERIOARE

FACULTATEA DE ŞTIINŢE

Tabloul comparativ al catedrelor şi personalului ştiinţific

I. *Secţia matematică*

Anul 1919	Anul 1929
	Astronomie
1 catedră matematică superioară	1 profesor
1 » matematici elementare	1 astronom
2 preparatori	1 preparator
1 docenţă	*Analiză superioară*
	1 profesor
	1 conferenţiar
	Teoria funcţiunilor
	1 profesor
	Calcul diferenţial şi integral
	1 profesor
	Mecanică raţională
	1 conferinţă de analiză mecanică
	Geometrie analitică
	1 profesor
	Algebră superioară şi teoria numerelor
	1 profesor
	Geometrie descriptivă infinitesimală
	1 profesor
	— *Matematică generală*
	1 profesor
	1 conferinţă de analiză matematică
	1 conferinţă de analiză
	La seminarul Secţiei de Matematici
	1 asistent
	Laboratorul pentru Invăţământul matemat.
	1 asistent

II. *Secţia ştiinţelor fizice*

	Fizică generală şi experimentală
1 catedră fizică	1 profesor
1 catedră fizică aplicată şi electrotehn.	1 conferinţă de analiză fizică tehnologică
1 agregaţie fizică matematică	1 şef de lucrări
1 agregaţie fizică experimentală	2 asistenţi
2 asistenţi	1 preparator
1 preparator	
1 docenţă	*Fizică teoretică şi aplicată*
	1 profesor
	1 şef de lucrări
	1 asistent
	2 preparatori

III. *Secția științelor chimice*

Anul 1919	Anul 1929
Chimie	*Chimie generală și experimentală*
1 catedră de chimie teoretică și aplicată	1 profesor
1 agregat de chimie	1 șef de lucrări
2 asistenți	3 asistenți
1 preparator	2 preparatori
1 agregație onorifică	
1 docență	*Chimie anorganică și analitică*
	1 profesor
	1 conferință de chimie alimentară
	1 șef de lucrări
	5 asistenți
	2 preparatori
	Chimie organică
	1 profesor
	2 șefi de lucrări
	3 asistenți
	1 preparator
	Chimie fizicală
	1 profesor
	1 șef de lucrări
	3 asistenți
	1 preparator
	Chimie tehnologică
	1 profesor

IV. *Secția științelor naturale*

Botanică	*Botanică generală și fiziologie vegetală*
1 catedră botanică generală	1 profesor
1 » botanică sistematică	1 șef de lucrări
2 asistenți	2 asistenți
1 docență	2 preparatori
	1 custode
	Botanică sistematică
	1 profesor
	1 asistent
	1 preparator
1 docență de filozofia științelor nat.	La *Muzeul Botanic*, 1 conservator al erbarului, 1 custode
	La *Grădina botanică*
1 Inspector al grădinii bot.	1 șef de cultură
1 asistent la grădina bot.	1 inspector al grăd. bot.
3 grădinari la gr. bot.	2 asistenți
	3 grădinari

Anul 1919

Anul 1929

Fiziologie generală

1 profesor
1 şef de lucrări
1 asistent
1 preparator

Zoologie şi anatomie comparată

1 catedră zoologie şi anat. comparată
2 şefi de lucrări
2 preparatori
3 docenţe

Zoologie şi Anatomie comparată

1 profesor
1 şef de lucrări
3 preparatori

Biologie (Speologie)

1 profesor
1 agregat totodată subdirector al Institutului
1 adjunct la direcţie şi directorul laboratorului de experienţe
3 asistenţi
1 preparator

Mineralogie şi Geologie

1 profesor de mineralogie-geologie
1 agregat onorar de petrografie
1 docenţă: Fauna nevertebratelor terţ.
1 Şef de lucrări
1 asistent
1 preparator

Geologie şi Paleontologie

1 profesor
1 şef de lucrări
1 asistent
1 preparator

Mineralogie şi Petrografie

1 profesor
1 şef de lucrări
1 asistent
1 preparator

V. *Secţia geografică*

Geografie generală [1])

1 profesor
1 şef de lucrări
1 asistent
1 preparator

Geografie descriptivă

1 profesor
1 şef de lucrări
1 asistent
1 preparator
1 desenator-cartograf

[1]) Trecută dela Facultatea de Litere. Vezi tabloul Fac. de Litere.

Institute

1. Institutul de Zoologie și Anatomie comparată
2. Institutul de Mineralogie și Geologie
3. Institutul de Științe naturale
4. » de Botanică generală
5. » de Chimie
6. » de Fizică aplicată și de Electrotehnică
7. Institutul de Geometrie descriptivă
8. » de Astronomie
9. » de Geografie (la Fac. de Litere)

Muzeul botanic
Grădina botanică

Seminarul de matematici

Institute

1. Instit. de Zoolog. și Anat. comparată
2. » Speologie
3. » Geologic și Paleontologic
4. » Mineralogic-Petrografic
5. Institutul de Fiziologie generală
6. Inst de Botanică sistematică
7. Inst. de Botanică generală
8. » de Chimie (cu 4 laboratoare, vezi mai jos)
9. Inst. de Fizică teoretică și aplicată
10. Institutul de Fizică generală și experimentală
11. Inst. de Geografie

Laboratorii

1. Laboratorul de Chimie gen. exp.
2. » » » anorg. și analitică
3. Laboratorul de Chimie organică
4. » » » fizicală
5. » pentru învăț. matemat.

Muzeul botanic
Grădina botanică
Observatorul astronomic
Seminarul de Matematici

6. Se înțelege că, cu tot progresul făcut prin noua organizare dela 1919, o mulțime de lucruri necesare n'au putut fi încă realizate, parte din lipsă de mijloace materiale, parte din lipsă de timp. Astfel nu s'a putut da o soluție satisfăcătoare studiului teologic. Atât din punct de vedere religios, cât și cultural și politic, ar fi fost necesar ca problema religioasă confesională a Ardealului să-și găsească într'un anumit sens, o soluție satisfăcătoare în cadrul Universității. În Cluj există o Academie teologică reformată, una unitară, una rom. catolică, mai târziu i s'a adăugat și una ortodoxă, iar acum e vorba să fie așezată și una greco-catolică. Din punctul de vedere religios, Clujul prezintă un aspect unic în felul său nu numai în România, dar în lumea întreagă. Ce-ar fi mai firesc decât ca tendințele acestea, deși toate creștine, totuș atât de variate prin caracterul lor confesional, să fie concentrate la Universitate, în cadrul fie a atâtor Facultăți câte confesiuni sunt, (la Strassbourg există Facultăți de teologie pentru toate confesiunile din Franța), fie a unei singure Facultăți interconfesionale, cu catedre de teologie creștină fundamentală pe baze istorice și de teologie comparată. O astfel de organizare ar fi fost favorabilă nu numai pentru confesiunile care își au școlile lor teologice superioare în Transilvania, ci și pentru Sașii din Ardeal, nevoiți să-și facă studiile lor teologice la Facultățile respective din Germania.

Ce e drept, Consistorul arhidiecezan din Sibiu s'a adresat, la 1919, Resortului de Culte cu cererea ca, deodată cu organizarea Universității din Cluj, să întemeieze și o Facultate teologică ortodoxă, dar Comisia universitară opină că chestiunea mai trebuie studiată.

Este interesant de știut că și Ungurii s'au ocupat în repețite rânduri cu ideea de a organizà în cadrul Universității din Cluj, facultăți teologice pentru toate confesiunile, dar la o soluție concretă n'au ajuns.

VI. DESCHIDEREA ŞI INAUGURAREA SOLEMNĂ A UNIVERSITĂŢII

1. Numărul mare al studenţilor încă din primul semestru; 2. Deschiderea cursurilor la 3 Noemvrie 1919, prin prof. V. Pârvan, care fixează datoria nouii Universităţi; 3. Inaugurarea solemnă a Universităţii, la 1—2 Februarie 1920, în prezenţa Regelui Ferdinand şi a reprezentanţilor tuturor ţărilor aliate, din Europa şi America: Statele-Unite ale Americii de Nord, Franţa, Anglia, Italia, Spania, Cehoslovacia, Polonia, Grecia, Olanda; 4. Semnificaţia politică internaţională a participării acestor reprezentanţi şi atitudinea observată de ei în cuvântările rostite; 5. Universitatea română din Cluj recunoscută ca un act de dreptate istorică şi ca o garanţie pentru buna îndrumare a Sudestului european; 6. Personalitatea proeminentă a Regelui Ferdinand — animatoare hotărîtoare a serbărilor; 7. Prezenţa Universităţilor străine a fost mai mult decât un act de curtoazie; ea a fost gestul care încadră noua Universitate în marea confraternitate interuniversitară.

1. Un cuvânt despre studenţi, la începutul primului an. Nici ei n'au lipist, cu toate prognosticurile pesimiste privitoare la acest capitol. Se spuneà, anume, din multe părţi, că studenţii unguri vor boicotà universitatea românească şi se vor duce în Ungaria, deasemenea Saşii au să se ducă în Germania, iar Românii au să meargă la Bucureşti şi la Iaşi, aşà că noua Universitate va rămâneà numai cu profesori şi cu sale goale. In realitate, numărul studenţilor a întrecut dela început toate aşteptările: încă în primul semestru s'au înscris nu mai puţin de 1871, cifră pe care vechea universitate ungurească abià după 30 de ani de activitate fu în stare s'o atingă. Acesta erà un record chiar faţă de Universitatea din Strassbourg, care în acelaş an avù abià 1850 de înscrieri.

Este adevărat că majoritatea absolută a studenţilor o constituiau Românii (1287), al căror număr se urcă deodată, dela 10%, cât fusese sub Unguri, la 65%, dar această urcare erà într'o proporţie normală cu situaţia demografică din Ardeal. Restul îl formau Saşii (215), cari îşi menţineau situaţia de sub Unguri, Evreii (288) şi alţi 80, Şvabi şi Unguri.

Situaţia aceasta, care în semestrul al doilea se îmbunătăţì şi mai mult, urcându-se cifra la 2152, s'a obţinut fără cea mai mică sforţare. Nimeni n'a pus nici o silinţă în vederea populării universităţii; dimpotrivă, Consiliul Dirigent încurajă tineretul ardelean să meargă în număr cât mai mare la studii la Bucureşti şi în ţările latine, care până acì îi fuseseră închise. In acest scop el a dat studenţilor un mare număr de burse: pentru Bucureşti s'au dat în anul 1919/20 nu mai puţin de 150 burse, iar pentru Franţa, Italia, Belgia şi Elveţia alte 150 [1]). Pentru Cluj s'au dat mai întâiu 300 burse, şi anume 110 pentru studenţi în Medicină, 30 pentru Drept, 60 pentru Litere, 40 pentru Ştiinţe, 4 pentru Farmacie, 6 pentru Pedagogie, 50 pentru studenţi veniţi din Basarabia, Bucovina şi Vechiul Regat [2]). Cu ceva mai târziu, s'au mai dat alte 50 de burse [3]).

2. După ce Universitatea luă în cursul lunii Octomvrie, fiinţă, având şi corpul său didactic bine selecţionat şi numeros, avându-şi numărul peste aşteptare de mare de studenţi şi avându-şi tranşate toate normele de lucru, ea putù să-şi începă, la 3 Noemvrie, cursurile. Prima lecţie românească la noua Universitate fu despre *Datoria vieţii noastre*, ţinută de Vasile Pârvan, detaşat pentru câte un semestru dela Universitatea din Bucureşti. Această lecţie de deschidere fu o mărturisire de credinţă a generaţiei chemate de Providenţă la munca cea nouă pentru înălţarea Daciei superioare la rolul ei istoric. Universitatea din Cluj se desemnà din cuvintele lui Pârvan, ca o confraternitate spirituală menită să cultive complexul potenţelor spirituale, latente în sufletul naţional şi general-uman, al masselor şi indivizilor. Supremul scop al luptei noastre trebuie să fie, după Pârvan, spiritualizarea vieţii marelui organism social-politic şi cultural creiator, care e Naţiunea. Naţionalul nu e ţinta supremă a spiritualizării, ci e materialul brut care are a fi înnobilat prin gândirea general umană, astfel încât creaţia lui să devie pretutindeni şi etern valabilă. In tinerimea care aleargă la luminile noastre, vom aveà de intensificat nu ceeace e ţărănesc în ea, ci ceeace e general omenesc. Suprema splendoare a culturii creatoare româneşti nu va puteà fi realizată prin romanizarea noastre feroce întru vegetativul etnografic, ci prin continua noastră umanizare întru sublimul uman. Acordarea întru eternul omenesc a Creiatorului va face să crească până la simbolul veşniciei fiecare element superior prelucrabil al vieţii noastre naţionale. Rolul Universităţii din Cluj nu poate fi, prin urmare, acela de a da pur şi simplu mai departe lucruri mai mult sau mai

[1]) Dintre cei 150 bursieri, vreo 50 nu putură plecà în străinătate, din diferite motive.

[2]) Arhiva Rectoratului, No. 301/819.

[3]) *Id.*, No. 553/919.

puțin știute, ci de a călì personalitatea morală și intelectuală a indivizilor și a masselor, încât întreaga lor viață să se resimtă adânc și să se înalțe mai presus de vulgaritatea zilei trecătoare, spre zările senine ale eternității.

Inaugurate odată cursurile prin strălucita lecție a lui Pârvan, rând pe rând și-au început apoi singuratecele catedre, activitatea, într'o atmosferă de înălțare sufletească religioasă, necunoscută până acì între zidurile reci ale vechei Universități.

3. Deschisă odată în astfel de condiții de deplină seriozitate și idealitate, noua Universitate urmà să fie și inaugurată în mod solemn în fața întregii lumi românești și străine. Actul de inaugurare a avut loc la 1—2 Februarie 1920, în prezența Familiei Regale, a Guvernului și a reprezentanților tuturor țărilor aliate și neutre din cursul răsboiului. Serbările, care au fost de o frumusețe unică, s'au început cu jurământul solemn al profesorilor, prestat în fața Regelui Ferdinand I și a mitropolitului primat ortodox dela București, Dr. Miron Cristea [1]) și a mitropolitului unit Dr. V. Suciu dela Blaj, îmbrăcați în odăjdii. După aceea a urmat cuvântarea Șefului Resortului de Instrucție, Dr. V. Branisce, care a stăruit asupra dreptății istorice care se face prin punerea Universității din Cluj în serviciul culturii românești, apoi a Regelui, care fixă în cuvinte magistrale menirea Universității, care nu este « de a scoate un număr cât mai mare de literați, ci de a formà generații de oameni de caracter, însuflețiți de vederi largi, pătrunși de iubire de Patrie și de dragoste de învățătură, și de muncă, dornici de a pune energia și capitalul lor de știință în slujba acestei țări ». Marele rege, cunoscător al realităților sociale ale țării Sale, pe care vechii guvernanți le ignoraseră sistematic, mai adăugă: « Așezată într'o țară, în care diferitele naționalități au trăit fiecare viața ei proprie culturală și intelectuală, în raport cu aspirațiunile lor etnice și cu puterile lor civilizatoare, Universitatea are frumoasa menire de a deschide ușile sale tuturor acelora, cari au dorința să se încălzească la razele luminii ei arzătoare, dovedind lumii întregi, că în România întregită știința nu face deosebire cărui neam aparține tânărul studios: cu aceeaș dragoste îi va primì pe toți sub aripile ei materne ».

In amintirea zilei, Regele dăruì din casseta Sa personală, suma de 400.000 lei pentru înființarea pe lângă Universitate a unui « Institut pentru studiul Istoriei române ».

Urmă apoi cuvântul rectorului S. Pușcariu, care afirmă ceeace dealtfel spusese într'un moment de sinceritate și fostul rector Apáthy, că la vechea Universitate ungurească « nu trebuințele reale ale învățământului erau satisfăcute, în primul loc, și mai ales nu trebuințele cercetărilor în legătură cu caracterul specific al Ardealului, ci ideea de maghiarizare erà pusă pe planul întâiu al preocupărilor Universității ». In continuare, rectorul s'a oprit la chestiunea autonomiei universității, în sensul ca aceasta să-și aibă averea ei proprie și libertatea de a dispune de ea după cea mai bună chibzuință, apoi atinse datoria societății de a sprijinì Universitatea și materialicește, pentru ca ea să-și poată îndeplinì cât mai ușor menirea. In sfârșit, Ministrul Instrucției, I. Borcea, semnală faptul că inaugurarea tinerei Universități se face în prezența și cu participarea efectivă a reprezentanților Universităților și a națiunilor străine, ca dovadă că atât situația noastră ca Stat, cât și Universitatea noastră și-a asigurat definitiva recunoaștere din partea întregii lumi culte, atât sub raport politic cât și cultural [2]).

4. Participarea reprezentanților oficiali ai Statelor aliate și neutre și a Universităților acelor State, nu erà un simplu act de curtoazie sau de solidaritate universitară, ci erà o puternică expresie a solidarității popoarelor care au luptat aproape cinci ani de zile împreună în marele răsboiu mondial și care, prin participarea la serbările dela Cluj, țineau să tragă în fața lumii și a posterității și concluziile de ordin cultural, care se desfăceau din teribila lor frăție de arme.

Inaugurarea nouii Universități românești fu socotită ca un act de emancipare a directivelor culturale superioare de sub apăsarea grea a culturii germane, aproape atotstăpânitoare în sudestul Europei, și de reintegrarea lor în cadrele unei largi libertăți binefăcătoare, cu tendinte firești spre concepțiile culturale latine. Acestor puncte de vedere reprezentanții Statelor și Universităților străine le-au dat expresie în formele cele mai clare.

[1]) Scaunul de mitropolit dela Sibiiu erà vacant.

[2]) In afară de aceștia, au mai vorbit și reprezentanții Universităților române, ai Academiei Române, ai tinerimii universitare și ai Românilor de peste hotare.

5. Astfel, cel dintâiu care luă cuvântul după reprezentanții Statului român, ministrul Statelor-Unite, Ch. Wopicka, ținù să declare în cuvântarea sa festivă: «Cine cunoaște, ca mine, istoria țării voastre, nu poate decât să se bucure cu sinceritate de această mare victorie a unei țări chinuite și asuprite atâția ani. Aș fi putut scuzà asuprirea financiară și chiar și fizică, nu pot scuzà asuprirea pe tărâmul învățământului și al educației. Sunt convins că fiii și fiicele voastre ar fi fost azi mai înaintați, dacă li s'ar fi îngăduit sub regimul Habsburgilor să studieze și să gândească în limba lor maternă și, deci, mă bucur cu voi, că s'a sfârșit perioada de robie și că copiii voștri pot aveà în învățământ aceleași înlesniri, ca copiii din lumea întreagă ».

Insărcinatul de afaceri al Marei Britanii, d-l Rattigan, caracterizà inaugurarea Universității din Cluj ca « încoronarea renașterii românești, pe care o admirăm cu toții și de care Imperiul britanic se interesează cu deosebire, în calitate de amic și aliat ».

Insărcinatul de afaceri al Franței, I. Cambon, accentuà în cuvântarea sa stăruințele de expansiune ale Puterilor Centrale prin vechile universități din Strassbourg, Cluj și Cernăuți, care acum au revenit toate Latinității.

Ministrul plenipotențiar al Italiei, M. Franclin, aduceà « deodată cu salutul drag al mamei Rome către fiica sa regăsită și reînviată după atâtea dureri, după atâtea lupte », și « salutul Trentului și Triestului, de atâtea secole oprimate de aceeaș robie, de care a suferit și Ardealul, și acum restituite patriei italiene, precum nobilul Ardeal a fost restituit patriei române ».

Insărcinatul de afaceri al Poloniei, I. Moravsky, aduceà salutul « surorilor poloneze regenerate prin răsboiu: Varșovia, Cracovia, Leopol, Vilna și Posen, care au zăcut sub o tiranie nu mai puțin lungă și grea ».

Ministrul plenipotențiar al Cehoslovaciei, d-l B. Cernac, aduse salutul Universităților cehe eliberate de sub Unguri și Nemți: Bratislava și Brno.

Mișcătoare au fost cuvintele însărcinatului de afaceri al Spaniei, d-l R. de Bastera, care erà uimit de « minunata vitalitate a rassei române ». « Neamul românesc a produs una din cele mai frumoase civilizații populare din lume. Neamul pe care nenorocirile secolelor singure l-au împiedecat a-și exprimà ca alte popoare fericite tot sufletul său, va adăugà deacum înainte vocilor lui Eminescu și Alecsandri expresia completă a întregii latinități din Europa și din America de Sud ».

Foarte semnificativă fu atitudinea Universităților străine, dintre care unele, cu toată greutatea comunicației, în miez de iarnă, și-au trimis reprezentanții lor în persoană (din partea Sorbonei a fost de față d-l Fougères, dela Lyon, d-l Chabot, dela Strassbourg d-l Gilliot), iar altele au trimis scrisori de felicitare pline de conținut.

Astfel, rectorul Universității din New-York scrià:

« Vă asigur de simpatia și ajutorul pe care învățații din America și în special cei dela Universitatea din Columbia din New-York, îl oferă pentru reclădirea marelui Stat român pe baze noui și lărgite. Sperăm cu încredere că Universitatea din Cluj va fi de un ajutor puternic în desvoltarea prosperității și în conducerea vieții intelectuale a poporului român ».

Universitatea din Chicago își exprimă viul ei regret că din cauza scurtimii timpului « îi este imposibil de a fi reprezentată la foarte interesanta ocazie a inaugurării nouii și importantei opere. O astfel de faptă, venind după calamitățile marelui răsboiu, vorbește destul de limpede despre spiritul și idealele înalte ale poporului român ».

Asemenea cuvinte trimise Universitatea din Washington, cea din Michigan și cea din Nashville.

Dintre universitățile engleze trimiseră felicitări « eroicei Românii » Universitatea din Durham, cea din Cambridge, cea din Glasgow, care prezentà « urări frățești Transilvaniei readuse acum la țara mamă prin sforțările națiunilor aliate » și cea din Bristol, care ziceà: « La bucuria obștească a întregului vostru popor că nobila d-vostră națiune a ieșit cu bine din nenorocirile atât de mari ale ultimului răsboiu și că frații și conaționalii voștri, locuind în preajma Alpilor Bastarnici, de atâtea secole apăsați, acum în sfârșit liberați, au fost alipiți patriei lor, se adaugă îndeseobi pentru noi mulțumirea că am aflat cum că neamul vostru, acum strâns la un loc, grație acestui strălucit noroc, fondează un locaș nou pentru litere și științe, Universitatea Daciei superioare ». Mai trimiseră felicitări Universitățile din Leeds și Sheffield.

Deasemenea, rectorul Universității din Manchester scrià: « Ne bucurăm că așà curând după încheierea acestui istovitor răsboiu, sforțările militare ale Regatului vostru au fost încoronate prin fondarea unui nou lăcaș de înaltă cultură. Indrăsnesc să exprim speranța că legăturile noastre vor fi todeauna de cel mai cordial caracter și că vom fi în stare să colaborăm pentru cauza înaltului învățământ și a cercetărilor științifice ».

Foarte expresive au fost cuvintele Universităților franceze. Din toate se desprinde bucuria pentru liberarea « poporului ardelean din jugul odios » (Universitatea catolică din Lyon) și încrederea în noua sentinelă a Latinității.

« Inaugurarea Universității din Cluj reprezintă două lucruri care ne sunt deopotrivă de scumpe: liberarea atât de mult așteptată a unei națiuni și credința în studiu și în știință pentru a asigurà și a face să rodească libertatea cucerită » (Universitatea din Bordeaux).

« Slujim și noi și voi cauza spiritului, a ideilor limpezi și a sentimentelor generoase, adică a rațiunii care voește ca aceea ce este puternic să fie drept, și ceeace este drept să fie puternic. Aceasta este cauza idealului latin, a cărui strălucire a aprins acì și acolo focarele civilizației noastre, la București, la Iași, la Cluj ca și la Lyon, capitala gintei latine, unde se păstrează mai mult ca oriunde tradițiile intelectuale ale latinității.

« Transilvănenii, la primul lor contact cu latinitatea, și-au recunoscut rudenia intelectuală. Universitatea care se naște astăzi la o viață nouă, adevărată cetățuie înaintată a spiritului latin, va fi păzitoarea lui nu cea mai puțin credincioasă, nici cea mai puțin glorioasă » (Univ. din Lyon).

« Universitatea Daciei superioare va aveà nobila sarcină să facă să strălucească flacăra spiritului latin în țările liberate» (Univ. din Toulouse).

« Universitatea din Cluj luând o misiune milenară nu numai pe șesurile Dunării, dar și pe creasta munților ce le încoronează, unde România Mare a reînălțat pentru vecie neamul său, va răspândì cu generoasă dărnicie binefacerile civilizației latine pentru care este în cadrul Europei o sentinelă înaintată, o păzitoare vigilentă » (Univ. din Nancy).

« Țările noastre reprezintă la cele două extremități ale Europei, la Răsărit și la Apus, geniul latin și civilizația latină ; ele și-au însușit adânc întipărirea Romei antice, a cărei limbă au adoptat-o... Clujul a suferit lunga apăsare a Ungurilor și Austriacilor, fără a se lăsà să fie copleșit de apăsători și păstrând neatins sufletul poporului transilvănean... Aceeaș menire ne e dată: apărarea culturii latine » (Univ. din Strassbourg).

Mișcătoare au fost cuvintele ce ne-au venit din Italia, începând cu « Mama » Roma, care-și arătà bucuria pentru Dacia liberată », trecând la Bologna care felicità « noul templu pe care poporul Transilvaniei, reunit după o apăsare milenară la patria mamă, îl ridică științei și civilizației ». Universitatea din Pisa urà prosperitate « noului cămin al civilizației, în conformitate cu tradiția nemuritoare a mamei noastre comune, Roma ». Universitatea din Pavia dorià ca « Noua Universitate a Românilor readuși la libertate să devină un focar al sufletului și geniului roman, la toate neamurile ». Universitatea din Sassari urà ca «acest de curând născut de civilizația latină, să contribue în mod efectiv cu munca sa rodnică pentru ca să facă să strălucească din nou și cu o mai vie lumină gloria nepieritoare a idealurilor noastre comune apărate cu vitejie romană și sângeroase jertfe împotriva amenințării cotropitoarelor hoarde barbare ».

Universitatea din Urbino salutà « noul centru de gândire latină »; cea din Modena făceà urări « pentru progresul și pentru strălucirea Universității din Cluj, spre cea mai mare glorie a sorei noastre latine »; cea din Catania salutà « noul templu al idealului și civilizației »; cea din Cagliari felicità Universitatea care se ridică în Dacia superioară « ca să mențină sus cultul civilizației latine, acolo unde Romanii, strămoșii noștri comuni, au împlântat steagurile lor triumfătoare »; iar cea din Maceste, scrià: « Noului templu al idealului și civilizației, care se întemeiază în nobila țară Transilvania, ajunsă atât de aproape de inima noastră prin atâtea înalte amintiri de romanitate, și care acum, prin sacrificiul eroic al soldatului și poporului român și al națiunilor unite în marele răsboiu purtat și câștigat prin libertatea națiunilor, se unește cu nobila patrie română, sora noastră, — cele mai calde urări de viață prosperă ».

Foarte simțite au fost cuvintele Universităților belgiene: din Gand și mai cu seamă din Bruxelles și din Liège, pe care le dăm în întregime. Cea din Liège ziceà:

« După crâncenul răsboiu, în care naţiunile mari şi mici ale pământului au luptat laolaltă mai bine de patru ani pentru libertate, pe când alte neamuri au redobândit libertatea pierdută, poporului transilvănean, impilat de vecini timp de 1000 de ani, i-a succes ca în sfârşit să fie primit la sânul maicii comune, — ceeace noi Belgienii am aflat cu cea mai mare bucurie »...

« Noua Universitate a Daciei superioare să crească şi să înflorească veşnic în folosul Transilvaniei liberate şi al întregii voastre ţări ».

Iată şi cuvintele Universităţii din Bruxelles:

« D-voastră veţi zice, de sigur că eforturile naţiunii belgiene în lupta comună au contribuit la succesul legitim dobândit de România. Permiteţi-mi să vă răspund, că noi Belgienii nu vom uità niciodată că sângele generos al soldatului român n'a curs numai pentru apărarea şi mărirea patriei voastre, ci şi pentru victoria popoarelor unite pentru a salvà dreptul şi libertatea ameninţată şi, în consecinţă, pentru libertatea Belgiei oprimate timp de patru ani din partea tiraniei germane. Legături strânse unesc de multă vreme ţările noastre. Dorim ca ele să fie şi mai strânse în viitor, acum când avem atâtea amintiri glorioase şi atât de mari speranţe. Universitatea din Bruxelles va fi totdeauna fericită de a intrà în legături apropiate cu universitatea soră din Cluj ».

Mişcătoare au fost cuvintele universităţilor din Elveţia:

« Pentru noi, popor de libertate, — ziceà Universitatea din Lausanne — este o imensă bucurie de a vedeà poporul ardelean întrând în justa sa patrie şi de a aflà că el îşi crează un înalt focar de ştiinţă, din care va emanà geniul rassei noastre nemuritoare... Nu ne îndoim că între noi şi d-voastră se vor stabilì legături confraternele strânse şi salutare ».

Tot astfel şi Universitatea din Geneva « dă expresie dorinţei sale ca în Europa reînoită să se stabilească raporturi de cordialitate între profesorii şi studenţii Universităţilor din Cluj şi Geneva ».

Deasemeni cuvinte simţite dela Berna şi Neuchâtel.

Şi universităţile din ţările slave au avut accente frumoase pentru sora lor dela Cluj. Cea din Praga felicită Universitatea noastră şi Transilvania, « acea frumoasă şi simpatică Alsacie românească, liberată în chip fericit de opresiunea barbară ». Deasemeni, trimise felicitări vicerectorul din Bratislava, iar Universitatea din Lubliana felicită « din prilejul creării acestui centru de cultură a zdravănului popor român ». Universitatea din Cracovia spuneà că « poporul polonez se simte fericit de a se găsì de acord cu nobila naţiune română, pentru a se puteà folosì astfel pentru întâia oară de libertatea atât de greu dobândită ». Cea din Lwow scrià: « Suntem fericiţi să vedem înălţându-se această nouă cetăţue pentru gloria României şi pentru tradiţiile ei milenare, pentrucă şi noi lucrăm pentru aceleaşi idei occidentale, care ne sunt şi nouă deopotrivă de scumpe ». Iar Universitatea din Varşovia scrià: « Suntem siguri că acest nou templu al civilizaţiei şi al luminii va permite României şi Poloniei aliate de a ţineà piept cu duşmanii adevăratei civilizaţii şi de a participà la eforturile îndreptate în sensul de a oferì mai multă fericire şi mai mult ideal bietei omeniri atât de crud încercată de răsboiul mondial ».

Mai trimise felicitări de următorul cuprins Universitatea din Atena : « Dacia superioară, abià liberată prin sacrificiul eroic al soldatului român, întemeind această Universitate, a dat dovadă că n'a încetat niciodată să-şi dea seama că cea mai frumoasă aureolă a ţărilor şi a popoarelor este înainte de toate strălucirea literelor, a ştiinţelor şi a artelor ».

Şi în sfârşit, nu lipsiră nici ţările nordice, cu Universitatea din Gronningen Göteborg, Stockholm, care şi ele se alăturară la bucuria nouii Universităţi, în care toată lumea puse dela început o deosebită încredere.

6. Serbările inaugurale au fost animate dela început până la sfârşit într'o hotărîtoare măsură de puternica personalitate profund umană a marelui Rege Ferdinand I. Desbrăcat de acel aer de « protocol » rigid al curţilor regale vechi, care făceà din regi simple maşini recitatoare ale unor discursuri impuse de politica circumspectă a Statelor, primul Rege al României întregite s'a manifestat cu prilejul serbărilor dela Cluj ca un mare spirit liber, în stare să animeze întreaga lume din jurul lui. El n'a vorbit ca un simplu rege, ci ca un om atins de aripa fermecată a geniului, ca un savant şi ca un părinte plin de grije duioasă pentru copilul său drag. Deaceea, călcând peste orice protocol, după strălucita cuvântare ţinută în Aulă, cuvântare vrednică să figureze în orice Antologie,

Regele mai vorbì şi la masa dată de rectorul Universităţii, precum şi la şedinţa festivă a societăţii studenţeşti « Petru Maior », şedinţă improvizată la însăş dorinţa Regelui, care voì să petreacă un ceas de vreme în tovărăşia tinerilor comilitoni. Ridicându-se peste banalitatea toasturilor ocazionale, Regele spuneà la masă: « Prăznuim astăzi o zi curată de bucurie românească, dar în acelaş timp o serbare a ştiinţei, a acestei fiice eterne a luminii, care în sborul ei întinde aripile sale peste univers, neţinând seama nici de neamuri, nici de hotare. Ştiinţa şi geniul, dacă se adapă la izvoarele unei culturi naţionale, păstrându-şi cu mândrie în cursul evoluţiei lor baza naţională şi caracterul lor propriu ţării unde s'au născut, *eundo crescunt*, şi fiind productul luminii şi purtătorii ce pătrund ca razele soarelui până la cele mai ascunse colţuri, ca şi ele, devin patrimoniul Universului. Fie ca şi aici, în Clujul românesc, cultura latină să ajungă să unească în acelaş sbor şi iubire înfocată de patrie şi razele luminii ştiinţei care să se reverse departe, până peste hotarele noastre ».

La şedinţa studenţilor, Regele le spuse tinerilor că « a ţinut să vie în mijlocul lor, pentrucă ei înfăţişează viitorul mândru al ţării, după un greu trecut plin de restrişte pentru chinuitul nostru neam, dar şi de învăţături de mare preţ şi de aspră oţelire în lupta vieţii ». El ţinù să atragă luarea aminte a tineretului asupra « dovezilor de cea mai desăvârşită vitalitate » pe care neamul nostru le-a dat, într'o formă « cum arareori se vede în istoria popoarelor », şi să le puie în vedere că, după înfăptuirea idealului nostru sfânt, « ne mai rămâne a duce la îndeplinire transformarea şi consolidarea noastră internă », care cere « patriotism curat, muncă încordată, respect de ordine şi autoritate şi credinţă în Dumnezeu ».

7. Serbările dela 1—2 Februarie 1920, desfăşurate într'o atmosferă de superioară intelectualitate, au introdus Universitatea noastră în mod definitiv nu numai în conştiinţa publică naţională a poporului român, ci şi în confraternitatea universitară internaţională. Urările care i s'au făcut Clujului din partea atâtor ţări şi înalte aşezăminte de ştiinţă n'aveau să fie simple vorbe plăcute de ocazie; ele însemnau angajamente şi de o parte şi de alta.

Vom vedeà din cele următoare că aceste angajamente au fost respectate şi că cei ce au acordat încredere Universităţii din Cluj nu s'au înşelat în aşteptările lor.

VII. O AVENTURĂ ŞI O MISTIFICARE : UNIVERSITATEA DIN CLUJ « IN EXIL »

1. Profesorii fostei universităţi maghiare refuză de a recunoaşte tratatele internaţionale şi continuă lupta pentru refacerea Ungariei milenare, servindu-se de ideea Universităţii; 2. Ei funcţionează mai departe în mod clandestin la Cluj, înscenând diferite uneltiri pentru derutarea nouii Universităţi româneşti; 3. Incercarea reînfiinţării Universităţii din Cluj, cu caracter interconfesional, dar supt patronajul confesiunilor ungureşti; 4. Nereuşind această încercare, guvernul maghiar plasează « temporal » « Universitatea din Cluj », mai întâiu la Budapesta, apoi la Seghedin; 5. Apel zadarnic la toate Universităţile din lume; 6. Ungurii din Transilvania sunt încurajaţi, punându-li-se în vedere revizuirea tratatelor; 6. Studenţii ardeleni sunt atraşi un timp oarecare la Seghedin; 8. Campania de denigrare a Universităţii româneşti din Cluj; 9. O mistificare unică în felul ei şi o provocare îndrăzneaţă la adresa Europei; 10. Un început de desmetecire; 11. O recunoaştere a adevărului, care ar puteà fi folositoare Ungurilor.

1. Nimic nu este mai caracteristic pentru mentalitatea politică a poporului maghiar, decât aventura înscenată pe chestiunea Universităţii din Cluj. Lipsit de înţelepciunea necesară, care i-ar fi permis eventual să-şi păstreze la această Universitate o situaţie relativ convenabilă, reprezentanţii lui culturali şi ştiinţifici au refuzat, cu o îngâmfare cu totul caracteristică, orice înţelegere loială cu Românii, pe cari până în ultima zi îi numiau, în batjocură, tot « Valahi », provocând singura măsură pe care demnitatea unui Stat o impuneà: preluarea integrală şi definitivă a Universităţii şi organizarea ei în conformitate cu nouile realităţi sociale şi politice.

Ce-ar fi fost mai firesc decât ca poporul, care la 1872, a creat la Cluj Universitatea ungurească artificială, care a fost un permanent focar de agitaţii şi de nemulţumiri profunde, să se resemneze şi să caute să-şi plaseze energia ce i-a rămas, pe terene pozitive de muncă, aşà cum au făcut Germanii după pierderea Universităţii din Strassbourg şi Posen; Austriacii, după pierderea Universităţii din Cernăuţi, Lwow, Liubliana, Brno, etc.?

Dar Ungurii n'au vrut să recunoască legitimitatea nouii stări de drept create pe urma răsboiului mondial; ei au continuat să creadă că Istoria universală trebuie să se conformeze ideologiei lor specifice. Deaceea, nevoind să ție seamă de nimic ce se petreceà în jurul lor, profesorii vechei Universități ungurești au aflat necesar să considere universitatea lor ca existând mai departe și după preluarea ei de către Statul român, socotind noua stare creată la Cluj ca provizorie și fiind siguri că vechea situație se va reface în curând. Chiar și după încheierea definitivă a tratatului dela Trianon, (4 Iunie 1920), ei au continuat acțiunea lor de sabotare a angajamentelor internaționale, ducând cu ei Universitatea « Francisc Iosif » din Cluj într'un « exil temporal », mai întâiu la Budapesta, apoi la Seghedin, unde această Universitate a funcționat sub numele de « Universitatea din Cluj », deși se știà foarte bine că la Cluj Universitatea Ardealului își desfășurà activitatea sa românească în condițiile cele mai normale și mai satisfăcătoare.

Vom urmărì în acest capitol istoria, plină de decepții a acestei aventuri maghiare, din care Ungurii nu s'au recules nici până astăzi.

2. Am văzut la alt loc, cum Senatul universitar hotărîse la 4 Dec. 1918, că în cazul când li s'ar cere profesorilor din partea Statului român depunerea jurământului de fidelitate, va procedà după cum va crede de cuviință. Deasemenea, am văzut că Ministerul de Instrucție din Budapesta a luat la cunoștință punctul de vedere al Senatului.

Când la 12 Maiu 1919, în urma refuzului profesorilor de a depune jurământul de fidelitate, Universitatea ungurească « Francisc Iosif » fu desființată și profesorii demiși din partea guvernului legal al țării, situația politică în Ungaria erà din cele mai precare: cârma acesteia erà în mâinile guvernului comunist al lui Béla Kun. Puși de guvernul român în situația pe care înșiși și-au pregătit-o, foștii profesori nu puteau fi îmbrățișați nici de guvernul unguresc, care-i sacrifică complet. Și atunci foștii profesori, nerecunoscuți nici de guvernul român nici de cel maghiar, s'au declarat cu dela sine putere profesori la o Universitate care nu mai există și de care nimeni nu ținea seamă. « Senatul » acestei Universități inexistente continuà să-și țină în mod clandestin ședințele sale, așteptând ziua, când va puteà revenì în situația, din care singur se scosese. Cu timpul, după retragerea armatei române din Budapesta, acest Senat a luat contact cu Ministerul de Instrucție ungar, dela care a primit și răspuns, în Maiu 1920 (No. min. 35468).

Până în toamna anului 1919 toți profesorii rămăseseră în Cluj. Atunci, cei ce refuzaseră să opteze pentru cetățenia română, au fost somați să se repatrieze în țara lor. La Cluj rămaseră, în afară de un număr de docenți și asistenți, cinci profesori, cari constituind « Senatul restrâns » al Universității, aveau datoria să continue a reprezentà ideea continuității Universității, până când i se va puteà da din nou conținut.

3. In adevăr, din momentul în care guvernarea care preluase la 1919 Universitatea dela Unguri, încetase, venind la cârma țării, în Aprilie 1920, alt guvern, în ziua de 17 Aprilie « Senatul » a și început să se miște, făcând proiectul pentru înființarea în Cluj a unei Universități ungurești interconfesionale, sub patronajul episcopilor: rom.-catolici, reformat și unitar, și a comunității israelite. La 10 Iunie proiectul erà redactat definitiv, — la 21 Iunie el și fu trimis Ministerului de Instrucțiune dela București spre aprobare. Se înțelege că guvernul român, fiind informat despre adevăratele scopuri ale acestor inițiative, care urmăriau perpetuarea guvernării Ardealului dela Budapesta, n'a dat curs cererii episcopilor. Convingându-se și Ministerul dela Budapesta de lipsa perspectivei de a puteà reface la Cluj vechea Universitate ungurească, a declarat-o așezată temporal în capitala Ungariei, unde a și deschis-o în iarna anului 1920, și unde a și funcționat, ținând cursurile împreună cu Universitatea din Bratislava (Pojon) «refugiată» și ea «temporal» tot la Budapesta și având un total de 221 studenți.

Nereușind încercarea înființării unei Universități interconfesionale de către reprezentanții tuturor confesiunilor, ideea fu reluată de către o singură confesiune și anume de către cea reformată care, sub pretextul autonomiei ei, la 20 Octomvrie 1920, a deschis alături de Facultatea de teologie reformată și o Facultate de litere, în vederea pregătirii viitoare a profesorilor secundari pentru școlile ungurești. La această Facultate au funcționat foștii

profesori ai Universității, cari nu părăsiseră Clujul. Descoperind autoritățile de Stat și această nouă uneltire, cu sfârșitul anului școlar 1920/21, luă măsurile cuvenite pentru sistarea definitivă a ei [1]).

4. Intre aceea, guvernul maghiar află de bine ca prin art. de lege XXV din 26 Iunie 1921 să plaseze « temporal » Universitatea « Francisc Iosif I » din Budapesta la Seghedin. In toamna anului 1921 această se așeză deci în orașul de pe malul Tisei, drept post avansat de sentinelă îndreptat cu privirea spre Ungaria « ocupată » de Români, pe care la cel dintâiu moment binevenit va aveà s'o recucerească, refăcând astfel « Ungaria milenară ». In acelaș timp, ea se considerà și ca refugiu pe seama studenților maghiari din România, cărora li se dăduseră garanții că « ocupația » românească în Ardeal, cu tot tratatul dela Trianon, e provizorie și că în consecință ei trebuie să-și facă studiile în Ungaria, și nicidecum în România. Pentru a face să se acrediteze în Transilvania această convingere « Universitatea din Cluj, aflătoare în exil la Seghedin », cum își ziceà chiar în actele oficiale, organiză la 29 Iunie 1922, o mare serbare jubiliară semicentenară (1872—1922), la care invită, în afară de notabilitățile oficiale ale țării, în frunte cu regentul N. Horthy, și toate Universitățile din lume. Această serbare aveà să fie un protest viu în fața lumii, în contra României, — al treilea protest în ordine cronologică: cel dintâiu fiind cel dela 1918, despre care am vorbit la locul său, iar al doilea cel adresat de ultimul rector dela Cluj, Dr. St. Schneller, la 1920, din Budapesta, în contra preluării Universității de către Români.

5. Dar acest jubileu fu un adevărat dezastru: dintre sutele de Universități de pe întreg globul pământesc n'a participat nici una singură prin delegați, — câteva din ele se plătiră doar prin scurte scrisori ocazionale stereotipe lipsite toate de orice conținut și de orice căldură. Astfel, serbarea avù în loc de caracter universitar internațional, mai mult un caracter de parastas pentru membrii familiei, care n'a fost scutit nici de recriminări și nici de mărturisiri dintre cele mai caracteristice. Ea se începù cu cuvântarea episcopului militar Zadravecz adresată Regentului, cuvântare din care reținem următoarele:

« Iată, Doamne! Națiunea aceasta, poporul patriei noastre, nu caută cultura în transformarea sufletului, în închegarea națiunii, ci mai mult în politicărie. Iar politica a dus, precum vedem, națiunea ungară la marginea mormântului. Ba ne-a cufundat și mai grozav. Din pricina unor mâni sacrilege, ne-am fărâmițat și ce ne-a mai rămas pe urmă, a fost sfârticat de politică în bucăți și mai mici » [2]).

Urmă apoi « Crezul maghiar » rostit de rector și de întreaga asistență, în formă de rugăciune: « Cred într'un Dumnezeu, cred într'o Patrie, cred în Dreptatea imanentă, cred în reînvierea Ungariei ».

Din cuvântarea Rectorului reținem cuvintele: « Trebuie să arătăm Statelor înconjurătoare că « cuceritorii » ne-au putut luà Banatul și Transilvania, dar că prin cultură îi întrecem » [3]).

Venì la rând Regentul Horthy, apoi Decanul Facultății de Drept, care făcù istoricul preluării Universității din Cluj, încercând să justifice procedura urmată de profesori prin denegarea jurământului de fidelitate către România. Mai vorbì un student, care exprimă hotărîrea tinerimii de a reface cu orice jertfă hotarele vechii Ungarii...

6. Pentru opinia publică ungurească din Ungaria și din Transilvania, sărbătoarea dela Seghedin fu totuș oarecum un prilej de întărire a credinței în ceeace totuș nu se va mai puteà întâmplà niciodată. Ce credeau Ungurii dela Cluj și în 1922, din prilejul serbării dela Seghedin, aceasta o putem vedeà din felicitările pe care unii reprezentanți ai lor le-au adresat Universității jubilante. Astfel Dr. George Boros, fost docent de limba engleză al vechei Universități, actualmente episcop unitar al Transilvaniei, scrià Almei mater « exilată » pe malul drept al Tisei:

« Deaici, din cuibul strămoșesc, ...cu inima strânsă de durere și cu ochii plini de lăcrimi trimite salutări și cu buze tremurânde își ridică către Dumnezeul dreptății ruga sa, elevul de odi-

[1]) Cf. Almanahul Universității Francisc Iosif I. din Seghedin, pe anul 1926—1927, pag. 8 ș. u.

[2]) Cf. Ünnepélyek, 1923, pag. 10.

[3]) Ünnepélyek, 43.

nioară și docentul de mai târziu, cerând ca să dea Dumnezeu acestei Universități aceea, pentru ce a trimis-o: să fie cetatea de apărare a luminii și a dreptății, spre gloria viitoare a unei națiunii rușinate » [1]).

Tot așà de interesantă este scrisoarea adresată de prim-rabinul israelit din Cluj, Dr. M. Eisler, fost și el docent de limba ebraică. In fraze de o transparență mai mult decât insinuantă, reprezentantul « Ungurilor israeliți » vorbește de « Universitatea noastră », care a fost printre primele Universități europene, care a îmbrățișat studiul biblic evreesc și studiul literaturii ebraice, și căreia îi face tot felul de urări de felicitare pentru viitor.

7. Consecvent cu opinia publică a cercurilor conducătoare, tineretul universitar maghiar din Transilvania, s'a lăsat antrenat un timp oarecare în direcția marilor speranțe naționale. Deaceea, în anul 1921/22, constatăm că numărul studenților ardeleni la Universitatea din Seghedin atinge cifra de 40%. Cu timpul acest număr scade: în 1924/25 el e de 30%, iar după aceea, în măsura în care timpul i-a făcut pe oameni să vadă lucrurile cu claritatea necesară, el a scăzut la un procent așà de mic, încât autoritățile universitare s'au văzut nevoite ca, în ultimii doi ani, să nu mai tipărească deloc în Anuarele Universității, datele statistice, a căror publicare ar fi fost o strașnică dezavuare a conducătorilor tinerimii ardelene. Dar, dacă din Anuarele dela Seghedin nu putem constată cifra studenților ardeleni emigrați, putem constată din statistica Universității noastre numărul celor reîntorși deacolo la noi. In privința aceasta, iată câteva date elocvente:

STUDENȚII INSCRIȘI LA UNIVERSITATEA DIN SEGHEDIN, DUPĂ CONFESIUNE ȘI DUPĂ ȚARA DE ORIGINE
Anul: 1921—1922

Facultatea	Studenți ordinari	Extra-ordinari	Rom. catolici	Greco catolici	Ortodoxi	Reformați	Evangelici	Unitari	Mozaici	Ungaria	România	Jugoslavia
Drept	286	31	167	2	—	84	17	11	36	173	120	13
Medicină	534	26	179	4	4	128	25	17	202	294	226	30
Filozofie	29	10	22	—	—	7	1	—	9	25	12	2
Științe	79	12	35	3	—	16	6	1	30	59	25	4
Total	928	79	403	9	4	235	49	29	277	551	383	49

STUDENȚI UNGURI DIN ROMÂNIA LA SEGHEDIN

	1921/1922		1924/1925	
	Semestrul I	Semestrul II	Semestrul I	Semestrul II
Drept	120	126	104	101
Medicină	226	213	191	165
Litere	12	16	10	10
Științe	25	30	25	28
Total	383	385	330	304

[1]) Acta Diei festi semisaecularis Universitatis litterarum regiae hungaricae Francisco-Iosephinae, 1923, pag. 36.

După cum vedem, între anii 1921/22 şi 1924/25, deosebirea nu este mare. Dela 1924/25 încoace nu s'au mai publicat statistici, din simplul motiv că numărul studenţilor ardeleni s'a redus foarte mult. In schimb, în ultimii patru ani, la Cluj numărul studenţilor romano-catolici a crescut dela 5,4% la 11,9%, al reformaţilor dela 4,6% la 7,5%, al unitarilor dela 0,4% la 1% al numărului total de studenţi. Deosebirea aceasta vine pe urma întoarcerii studenţilor dela Seghedin la Cluj.

8. Paralel cu menajarea artificială a încrederii în recucerirea Ardealului, Ungurii au înscenat în străinătate şi la ei acasă, o extraordinar de stăruitoare campanie de denigrare a Universităţii din Cluj, pe care o prezentau în cele mai ridicole colori. Cu privire la această operă, iniţiată şi susţinută nu numai de foştii profesori ai vechii Universităţi, ci şi de conducătorii vieţii bisericeşti şi şcolare ungureşti din Transilvania, vom lăsà să vorbească pe profesorul I. Kornis dela Universitatea din Budapesta, care în cartea sa despre « Invăţământul unguresc din teritoriile deslipite dela Ungaria », apărută la 1927, scrie următoarele: « In Ianuarie 1920 întâlnind pe unul dintre profesorii refugiaţi ai Universităţii ungureşti din Cluj, l-am întrebat: cine e succesorul lui la catedră?

—Un dascăl dela sate, fu răspunsul.

In general, la Budapesta se susţineà pe atunci şi se susţine şi astăzi, după cât ştiu, că corpul profesoral al Universităţii din Cluj a fost alcătuit din dascăli dela sate, din popi valahi, din advocăţei de provincie şi din medici de plasă. Se povestiau anecdote, cum că profesorii dela ştiinţele experimentale nu numai că nu cunoşteau construcţia şi modul de întrebuinţare al aparatelor preluate dela antecesorii lor maghiari, dar nu ştiau nici cel puţin cum le cheamă ».

Acelaş autor scrie mai departe:

« La sfârşitul anului 1920 am fost informat că Universitatea din Cluj a avut în anul şcolar 1919/20, 120 de studenţi unguri înscrişi. In 1921 am avut prilejul să vorbesc în mai multe rânduri cu personalităţi conducătoare ale vieţii bisericeşti şi şcolare maghiare din Transilvania. In fiecare caz întrebam: Există ascultători maghiari la Universitatea din Cluj?

« —Nu există, — erà răspunsul stereotip.

« — Imposibil, deoarece dintr'o statistică pe care am văzut-o, există 120 de studenţi unguri.

« — Aceia îs Evrei!

« — Nu-s Evrei, căci aceia sunt arătaţi separat în statistică.

« — Dacă nu-s Evrei, atunci sunt trădători, cari nu merită să se ocupe cineva de ei » [1]).

9. Totuş, campania această odioasă, care caracterizează mai presus de orice apreciere, calităţile morale ale profesorilor dela Seghedin şi ale conducătorilor vieţii bisericeşti şi şcolare maghiare din Transilvania, va trebuì dela o vreme să cadă în ridicol în faţa adevărului, pentru afirmarea căruia trebuie să recunoaştem că noi, Universitatea românească, n'am făcut nici un singur gest, lăsând această sarcină exclusiv în sarcina timpului. Insuş Kornis, care a căutat să-şi scrie cartea sa cu o lăudabilă obiectivitate, trebuì să recunoască cum că adevărul erà cu totul altfel, decum i-l comunicaseră cei interesaţi. « Pe la mijlocul anului 1920 — scrie Kornis — mi-a căzut în mână numărul din *Gazeta oficială* în care s'a tipărit lista profesorilor numiţi la noua Universitate. Lista aceasta m'a încredinţat că noul corp profesoral nu constă din dascăli şi din popi săteşti, ci, cu neînsemnate excepţii care cu ocazia numirilor numeroase nu se pot evità cu desăvârşire, din bărbaţi de ştiinţă cu pregătiri corespunzătoare.

Dela înfiinţarea Universităţii române din Cluj au trecut şase ani. Corpul profesoral îşi dă anual seama despre activitatea lui în Anuarele pe care le publică. Din comunicările acestora se poate stabilì materia de învăţământ, metoda urmată, precum şi acea dublă activitate ştiinţifică, pe care profesorii o desfăşoară pe de o parte în seminariile şi în laboratoriile universitare, pe de altă parte în domeniul literaturii ştiinţifice. Cine judecă activitatea profesorilor nu numai în baza acestor Anuare, ci şi în baza publicaţiilor singuraticelor institute şi a lucrărilor tipărite în diferite reviste române şi străine, este nevoit a recunoaşte că activitatea ce se desfăşoară în Universitatea românească din Cluj merită ca noi, Ungurii, să o urmărim cu cea mai încordată atenţie, neuitând nici o clipă adevărul ascuns în vechea maximă latină: disce ab hoste! » [2]).

[1]) *Kornis Gyula*, Az elszakitott Magyarország közoktatásügye, Budapesta, 1927, pag. 130.

[2]) *Kornis*, O. c., pag. 128.

10. Am schiţat acì pe scurt peripeţiile la care s'au condamnat singuri profesorii vechei Universităţi ungureşti din Cluj, încetată la 12 Maiu 1919, şi la care au condamnat mai multe generaţii de studenţi maghiari ardeleni.

Dacă chestiunea s'ar reduce la atâta, n'am mai aveà de adăugat nimic. Dar, dela aventura de mai sus şi până la mistificarea şi provocarea permanentă la care se pretează Universitatea din Seghedin nu numai faţă de Universitatea românească din Cluj, ci faţă de întreaga lume care s'a supus tratatelor internaţionale încheiate după terminarea răsboiului mondial, nu este decât un mic pas, pe care nici unul din Statele care au pierdut răsboiul nu s'a încumetat să-l facă, afară de Ungaria. Considerarea Universităţii din Seghedin ca o continuare de drept a Universităţii din Cluj este o ne mai pomenită mistificare şi provocare, pe care ţinem să o denunţăm lumii întregi ca pe o specialitate proprie a foştilor stăpâni ai plaiurilor noastre. Cu sistemul acesta, Ungurii ar puteà să aibă în ţara lor de astăzi şi prefectura judeţului Cluj, Braşov, Sibiu, Făgăraş, etc., şi Curtea de Apel din Cluj şi Academia de drept din Oradea, etc., etc., — toate « în exil » la Kecskemét, la Debreţin, etc.

Gestul Universităţii din Seghedin este mănuşa pe care Ungurii o aruncă întregei Europe dornice de pace.

11. Incheiem acest capitol cu cuvintele lui Kornis, pe care, poate, cei vizaţi le vor înţelege, măcar în ceasul al doisprezecelea:

« Să ne dăm bine seama că viaţa ungurească deaici încolo va fi o luptă mult mai puternică şi mai acerbă pentru existenţă de cum a fost în oricare altă epocă din viaţa noastră milenară.

« Lupta aceasta, vrem nu vrem, trebuie să o purtăm singuri, părăsiţi de oricine, fără nici un aliat, dacă vrem să mai existăm, — şi încă trebuie să luptăm cu aceleaşi arme cu care au luptat în trecut adversarii noştri împotriva noastră şi cu care vor luptà şi în viitor. Printre aceste arme, cele mai tari sunt cele făurite de ştiinţă. Ori ne răneşte mândria naţională, ori nu, dar fapt este că *adversarii noştri au un arsenal mult mai bogat şi că se pricep mult mai bine la întrebuinţarea lui, decât noi* » [1]).

VIII. ACTIVITATEA UNIVERSITĂŢII « REGELE FERDINAND I » ÎN ANII 1919—1929

1. Ea va fi înfăţişată amănunţit în ediţia completă a lucrării, în care se vor publicà o serie de documente; 2. Profesorii Universităţii, după locul naşterii, după ţările în care şi-au făcut studiile, după confesiune; 3. Profesorii —membri ai Academiei Române; 4. Activitatea ştiinţifică a profesorilor; 5. Tratate şi Manuale publicate; 6. Contribuţia la cultura generală a ţării; 7. Extensiunea universitară; 8. Cursuri de perfecţionare; 9. Profesorii în viaţa politică; 10. Activitatea Institutelor; 11. Rezultatele pe teren didactic; 12. Seminarul pedagogic universitar; 13. Relaţii interuniversitare; 14. Studenţii; 15. Viaţa studenţească; Relaţii studenţeşti interuniversitare; 16. Situaţia studenţilor minoritari; 17. Incercări de organizare de colegii; 18. Căminuri studenţeşti; 19. Burse pentru studenţi; 20. Biblioteca centrală a Universităţii; 21. Educaţia fizică; 22. Achiziţii şi amenajări de imobile; 23. Morţii noştri.

1. Proporţiile acestei lucrări nu ne permit să arătăm pe larg activitatea desfăşurată timp de zece ani de Universitatea noastră, care, la 30 Octomvrie 1927, în semn de pioasă recunoştinţă pentru întemeietorul României de astăzi, şi-a luat numele de *Universitatea Regele Ferdinand I.* — Aceasta se va puteà face în ediţia completă a cărţii, care va cuprinde şi dările de seamă ale Facultăţilor, Institutelor, Laboratoriilor, etc., precum şi o apreciere amănunţită a contribuţiei aduse de Universitate la capitalul de idei şi de fapte al primului deceniu din viaţa nouei ţări.

In acest capitol vom cuprinde numai pe scurt activitatea primului deceniu, mai mult în cifre şi în tabele, decât în desvoltări şi aprecieri.

[1]) *Ib.*, pag. 133.

2. *Profesorii Universității.* Universitatea are un număr de 83 profesori: Drept 12 (5 catedre suplinite), Medicină (23), Litere (25), Științe (23). Dintre aceștia 74 sunt titulari, 4 angajați cu contract (francezi și italieni), 5 agregați.

In ce privește proveniența lor, din punctul de vedere al nașterii și al pregătirii științifice culturale, următoarele tabele oferă lămuriri interesante:

PROFESORII, DUPĂ LOCUL NAȘTERII

Facultatea	România		Macedonia	Franța	Italia	Laolaltă
	Transilvania	Vechiul Regat				
Drept	7	5	—	—	—	12
Medicină	5	16	—	2	—	23
Litere	11	11	1	1	1	25
Științe	5	16	—	1	1	23
Laolaltă	28	48	1	4	2	83

PROFESORII, DUPĂ CONFESIUNE

Facultatea	Ortodoxi	Uniți	Rom. catolici	Reformați	Evangelici
Drept	5	7	—	—	—
Medicină	18	3	2	—	—
Litere	19	1	2	1	2
Științe	18	3	2	—	—
Laolaltă	60	14	6	1	2

PROFESORII ARDELENI, DUPĂ CONFESIUNE

Facultatea	Ortodoxi	Uniți	Evangelici	Reformați
Drept	—	7	—	—
Medicină	1	3		—
Litere	2	1	1	1
Științe	2	3	—	—
Laolaltă	12	14	1	1

UNIVERSITATEA DACIEI SUPERIOARE

PROFESORII, DUPĂ ŢĂRILE UNDE ŞI-AU FĂCUT STUDIILE UNIVERSITARE

		Facultatea de Drept	Facultatea de Medicină	Facultatea de Litere	Facultatea de Ştiinţe	Total
1	România	1	11	2	1	15
2	Ungaria	5	3	2	3	13
3	Franţa	—	3	2	3	8
4	Germania	4	-	—	—	4
5	Italia	—	—	1	1	2
6	România - Franţa	-	1	3	9	13
7	România - Germania	1	—	6	2	9
8	România - Germania - Anglia	—	1	1	—	2
9	România - Elveţia	—	—	—	1	1
10	România - Italia - Germania	—	-	2	—	2
11	România - Franţa - Elveţia	—	1	—	—	1
12	România - Franţa - Germania	—	2	1	2	5
13	România - Ungaria - Germania	-		1	—	1
14	Ungaria - Germania	1		3	1	5
15	Germania - Franţa	—	-	1	—	1
16	Ungaria - Austria	1	1	—	—	2
17	Franţa - Elveţia - Germania	—	—	1	—	1
18	Elveţia - Anglia - America	—	—	1	—	1
19	Austria - Germania - Franţa - Croaţia	—	—	1	—	1
20	Austria - Rusia	—	—	1	—	1
21	Austria	—	2	—	—	2

3. PROFESORII DELA UNIVERSITATEA DIN CLUJ, MEMBRI AI ACADEMIEI ROMÂNE

Facultatea	Membri activi	Membri corespondenţi
Drept	—	—
Medicină	—	1
Litere	5	5
Ştiinţe	2 [1])	4
Laolaltă	7	10

[1]) Printre aceştia este însuş preşedintele Academiei Române, E. G. Racoviţă.

PROFESORII CELOR 4 UNIVERSITĂȚI ROMÂNEȘTI, MEMBRI AI ACADEMIEI ROMÂNE

	Membri activi	Membri corespondenți
Cluj	7	10
Iași	4	6
Cernăuți	1	3
București	13	13
Laolaltă	24	32

Dintre profesorii vechei Universități ungurești din Cluj erau la 1919 membri activi ai Academiei maghiare *2*, membri corespondenți *8*.

4. *Activitatea științifică a profesorilor.* In ce privește activitatea științifică a profesorilor, aceasta se poate împărți în două categorii:

a) Lucrări tipărite în românește;

b) Lucrări tipărite în limbi străine.

In ambele direcții, activitatea profesorilor a fost satisfăcătoare. Bogata bibliografie a tuturor lucrărilor publicate în acești zece ani se va tipări ca anexă la a doua ediție a acestei lucrări. Aici ținem numai să amintim că profesorii dela diferitele Facultăți au colaborat la un număr considerabil de reviste din țările străine.

In privința aceasta, contribuția adusă de profesorii Universității românești din Cluj în timp de zece ani la știința internațională, este incomparabil mai bogată decât cea adusă de vechea Universitate ungurească în timp de 47 ani.

5. *Tratate și Manuale.* Universitatea noastră a realizat un mare pas înainte în domeniul naționalizării științelor prin publicarea unui considerabil număr de Tratate și Manuale pentru unele științe, care în vechile Universități din România se învățau numai din lucrări franceze. Iată manualele publicate de ei, parte în Editura Universității, parte în alte edituri:

A) Profesorii dela Facultatea de Drept au tipărit:

1) *Drept roman* de I. C. Cătuneanu, 3 ediții;
2) *Drept civil* de Camil Negrea, 3 volume;
3) *Drept administrativ* de V. Onișor, tratat complet;
4) *Istoria dreptului român*, curs de licență de V. Onișor;
5) *Drept penal* de Traian Pop, 4 volume;
6) *Drept constituțional și Organizația de Stat*, de Romul Boilă, 2 ediții;
7) *Politica* de Cassiu Maniu, vol. I;
8) *Știința financiară* de G. N. Leon, vol. I [1]).

B) Profesorii dela Facultatea de Medicină au tipărit:

1) *Propedeutică chirurgicală* de I. Iacobovici (în colaborare cu L. Câmpeanu, I. Țeposu, O. Filipescu, Roth, Pop, Albu și Bona);
2) *Tratat de oftalmologie*, vol. I, de D. Michail;
3) *Tratat elementar de Anatomie descriptivă*, 2 vol de V. Papilian;
4) *Tratat de anatomie umană*, 2 vol. de V. Papilian.
5) *Manual practic de disecție*, 2 vol. de V. Papilian;
6) *Sângele și organele hematopoetice*: *Hematologia* de Titu Vasiliu;
7) *Sifilisul medical*, de Iuliu Hațieganu;

[1]) 8 manuale, în 13 volume, după o activitate de 10 ani. Profesorii maghiari, în timp de 47 de ani au tipărit 10 manuale.

8) *Tratat de chimie* de G. Pamfil;
9) *Noțiuni elementare de psichiatrie* de C. Ureche.

C) Profesorii dela Facultatea de Litere au tipărit:
1) *Istoria literaturii române*, vol. I, de Sextil Pușcariu;
2) *Istoria literaturii române moderne. I. Poeții munteni*, de G. Bogdan-Duică.

D) Profesorii dela Facultatea de Științe au tipărit:
1) *Elemente de Paleontologie*, I. P. Voiteşti;
2) *Curs de Botanică generală*, 2 vol de I. Grinţescu;
3) *Curs de Matematici generale*, vol. I de Gh. Bratu;
4) *Lecțiuni de Geometrie analitică* de N. Abramescu;
5) *Lecțiuni de Trigonometrie plană* de Nic. Abramescu și V. Lupan.

6. *Contribuția la cultura generală a țării.* In ce privește contribuția adusă de profesori la viața și la cultura națională, ea se poate rezumà în participarea lor la opera de răspândire a culturii în massele mari ale poporului — intelectuali și muncitori — și în participarea la viața națională politică și socială. Cu privire la punctul prim, profesorii și-au înțeles dela început datoria de a fi nu numai savanți, ci și popularizatori ai științei. Astfel, unii din ei au căutat ca chiar o parte a cursurilor lor universitare să le destineze în acelaş timp și publicului mare. In cursul timpului, o mare parte a lor s'a angajat apoi ca colaboratori ai Asociațiunii «Astra», ținând conferințe în orașe și sate, extinzând organizația ei până la cea mai îndepărtată graniță estică a țării (Basarabia), colaborând la revista «Transilvania», publicând broșuri poporale și de cercetări, înființând biblioteci și contribuind la conducerea Astrei, ca membri în Comitetul central (în care sunt 8 profesori universitari), ca președinți de secții (5) sau ca directori de despărțăminte (de cari în timp de 10 ani, au fost trei profesori). Mai târziu, la 1923, profesorii au înființat, ca o completare a activității lor didactice, o Universitate populară, care, după un an de activitate, a fost înlocuită cu o operă sistematică de Extensiune universitară.

7. *Extensiunea universitară.* Ideea extensiunii universitare a preocupat decenii dearândul și vechea universitate ungurească, fără însă să fi putut ajunge cel puțin la un început de realizări. La noi ea a luat ființă în anul 1924, în urma inițiativei și cu sprijinul acordat de prof. Alexandru Lapedatu, pe atunci ministru al Cultelor și Artelor. Inițiativa a găsit un larg răsunet atât în rândurile profesorilor, cât și în ale marelui public din orașele Ardealului și, cu timpul, chiar și dincolo de hotarele acestuia. Universitatea din Cluj, este singura dintre Universitățile române, care desfășoară o astfel de activitate.

Extensiunea universitară, de sub conducerea profesorului V. Bărbat, (secretar general Fl. Ștefănescu-Goangă), a ținut în timp de 5 ani 873 conferințe, în 47 orașe ale țării. Dăm aici tabloul orașelor și o hartă a țării, cu indicarea localităților și a numărului conferințelor ținute. (Vezi pg. 920 și 921).

8. *Cursuri de perfecționare ținute la Universitate.* Se poate afirmà că, într'un anumit sens, Universitatea din Cluj și-a început activitatea încă în vara anului 1919, când, între 15 Iunie—15 Septemvrie, sub conducerea prorectorului Dr. N. Drăganu și cu colaborarea unui însemnat număr dintre profesorii cari între aceea fuseseră numiți la catedrele universitare, s'au ținut Cursurile pentru pregătirea profesorilor de care noul învățământ secundar românesc avea nevoie. Aceste cursuri au continuat și în vara anului 1929, sub conducerea profesorului universitar Dr. A. Borza dela facultatea de științe. In baza pregătirii primite la aceste cursuri, frecventate de 528 auditori («cursiști»), dintre cari 419 au urmat până la sfârșit, Comisia pentru examenele de capacitate, care a funcționat până la 1 Iulie 1923, subt președinția d-lui N. Drăganu, a acordat 651 diplome de profesori și maeștri de toate categoriile. Intre aceștia, mulți sunt dintre cei cu studii universitare complete, urmate în anii precedenți.

Tot Universitatea a ținut în anii 1920 și 1921 cursurile de câte 2 luni pentru revizorii școlari din Ardeal, instituite și organizate în baza ordinului Resortului de Culte, No. 360 pres. din 8 Aprilie 1920. La aceste cursuri au luat parte toți revizorii școlari din județele ardelene. La sfârșitul lor ei au dat examene, care le-au asigurat definitivatul.

CONFERINŢE ŢINUTE IN PRIMII 5 ANI DE ZILE (1924 — 1929) IN CADRELE « EXTENSIUNEI UNIVERSITARE »

Oraşele	Anii şi numărul conferinţelor					
	1924/1925	1925/1926	1926/1927	1927/1928	1928/1929	Total
1 Abrud	—	—	—	1	—	1
2 Aiud	5	6	5	5	—	21
3 Alba Iulia	6	6	5	7	6	30
4 Arad	12	8	8	8	9	45
5 Baia Mare	—	3	4	4	—	11
6 Beiuş	2	—	—	—	—	2
7 Bistriţa	4	4	1	6	7	22
8 Blaj	—	6	6	5	5	22
9 Braşov	13	10	8	5	—	36
10 Careii Mari	2	2	—	—	—	4
11 Caransebeş	—	8	9	9	8	34
12 Câmpina	—	—	—	3	5	8
13 Chişinău	—	—	—	1	—	1
14 Cluj	14	13	21	18	15	81
15 Dej	5	7	4	4	5	25
16 Deva	4	7	8	5	5	29
17 Diciosânmartin	4	—	—	—	—	4
18 Dumbrăveni	—	3	5	5	4	17
19 Făgăraş	5	4	5	3	—	17
20 Gherla	5	6	5	4	4	24
21 Haţeg	—	—	5	4	4	13
22 Huedin	5	3	4	3	—	15
23 Hunedoara	—	1	3	3	4	11
24 Ludoşul de Mureş	—	—	1	—	—	1
25 Lugoj	6	7	4	8	6	31
26 Lupeni	—	1	1	2	—	4
27 Mediaş	—	3	4	5	2	14
28 Năsăud	2	5	3	3	4	17
29 Oradea	7	15	5	5	—	32
30 Orăştie	—	4	6	6	6	22
31 Petroşeni	5	3	5	2	—	15
32 Piteşti	—	—	—	1	1	2
33 Reghin	—	3	3	7	3	16
34 Roman	—	—	—	1	—	1
35 Satu Mare	7	2	4	2	—	15
36 Sebeş	—	—	4	4	2	10
37 Sf. Gheorghe	—	—	1	—	—	1
38 Sibiu	12	7	6	13	11	49
39 Sighetul Marmaţiei	—	1	—	2	—	3
40 Sighişoara	—	6	8	9	8	31
41 Şimleul Silvaniei	—	—	1	2	—	3
42 Târgu-Mureş	11	9	10	7	—	37
43 Timişoara	11	11	15	5	16	58
44 Turda	4	7	5	5	4	25
45 Turnu-Severin	—	—	—	1	—	1
46 Vulcan	—	3	—	—	—	3
47 Zălau	1	3	—	4	—	8
Total	152	186	189	198	144	873

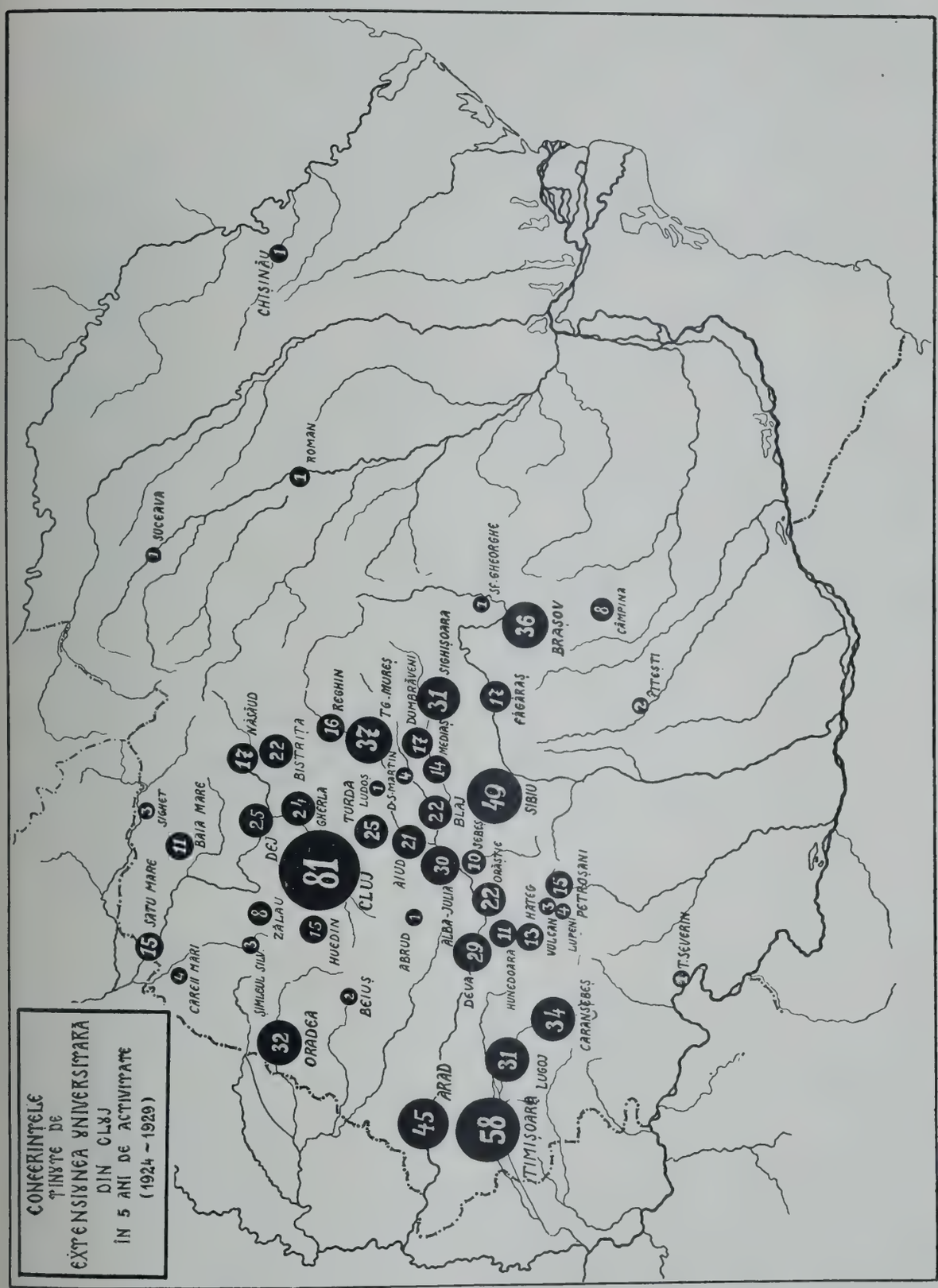

Extensiunea universitară

Cursurile pentru revizorii şcolari s'au ţinut din următoarele materii:

1. Pedagogie, cu deosebită consideraţie la curentele moderne universale şi la nevoile actuale ale şcoalei, culturii şi vieţii noastre naţionale.

2. Sociologie, cu deosebită considerare la problemele actuale ale vieţii, la noi şi în străinătate.

3. Economia naţională şi modul în care ea poate fi influenţată prin şcoală.

4. Istoria şcoalei şi a culturii româneşti în diferitele provincii.

5. Politica şcolară; principii generale şi aplicarea lor în diferitele ţări. Politica şcolară a României în trecut; problemele ei viitoare.

6. Organizaţia şcolară în ţările străine şi la noi (după provincii).

7. Administraţia şcolară la noi şi în străinătate.

In vara anilor 1924—1926 Facultatea de Medicină a ţinut cursuri de perfecţionare cu un număr de 80—100 de medici din toate provinciile româneşti asupra problemei Tuberculozei şi Sifilisului.

9. *Profesorii în viaţa politică.* Deşi, conform dispoziţiilor fundamentale dela 1919, profesorii n'ar fi avut dreptul să intre în viaţa politică, primind mandate de deputaţi şi senatori, împrejurările au adus cu sine ca această restricţie, care nu există pentru profesorii dela Bucureşti şi dela Iaşi, să cadă. In cei din urmă zece ani au fost aleşi deputaţi 13 profesori (dela Litere 7, dela Ştiinţe 1, dela Drept 4, dela Medicină 1) iar senatori (1+1+5+1), dintre aceştia 5 reprezentanţi ai Universităţii. Au mai fost: miniştri 2 (dela Litere), secretari generali 5 (dela Drept 2, dela Medicină 2, dela Ştiinţe 1), şi vicepreşedinţi ai Corpurilor legiuitoare 3, 2 dela Drept şi 1 dela Litere. Un profesor (S. Puşcariu, dela Litere) a fost delegat al României pe lângă Liga Naţiunilor, iar un conferenţiar, G. Oprescu dela aceeaş facultate, a funcţionat timp de 4 ani ca secretar al Oficiului de cooperaţie intelectuală de pe lângă Liga Naţiunilor.

PROFESORI ACTIVI IN VIAŢA POLITICĂ INTRE ANII 1919—1929
AU FOST, RESP. SUNT:

Facultatea	Şefi de Resort la Consiliul Dirigent (1919/20)	Secretari generali (Id.)	Miniştri	Secretari generali	Deputaţi	Senatori	Vicepreşedinţi ai Corpurilor Legiuitoare
Drept	2	1	—	2	4	1	2
Medicină . .	—	1	—	2	1	1	—
Litere . . .	—	2	2	—	7	5	1
Ştiinţe . . .	—	—	—	1	1	1	—

10. *Activitatea ştinţifică a Institutelor.* Activitatea ştiinţifică a Institutelor se poate judecà într'o măsură oarecare din publicaţiile lor.

In această ordine de idei, au apărut până acum şi continuă să apară următoarele publicaţii:

A) La Facultatea de Medicină:

1) Clujul Medical, revistă medicală lunară. Vol. I (1920), vol. II (1921), vol. III (1922), vol. IV (1923); vol. V (1924); vol. VI (1925); vol. VII (1926); vol. VIII (1927); vol IX (1928)..

2) *Biblioteca Medico-Istorică* (Bibliotèque Médico-Historique publiée par l'Institut d'Histoire de la Médecine et de la Pharmacie de Cluj).

No. 1 J. Guiart: Medicina în timpul Faraonilor (1926), 52 p., 39 fig.

No. 2 V. Bologa: Contribuţiuni la Istoria Medicinei din Ardeal (1927), 104 p., 16 fig.

3) *Buletin eugenic și biopolitic*, vol. I (1927); vol. II (1928).

4) *Biblioteca eugenică și biopolitică a « Astrei »*.
I. Moldovan: Igiena Națiunii (1925), 70 p.
I. Moldovan: Biopolitica (1926), 95 p.
S. Mehedinți: Școala română și capitalul biologic național (1927), 36 p.

5) *Biblioteca medicală și igienică a « Astrei »*.
I. Hațieganu: Infecția tuberculoasă și profilaxia ei socială (1926), 57 p., 10 fig.
S. Daniello: Tratamentul tuberculozei pulmonare (1926), 106 p., 7 fig.
I. Iacobovici: Cancerul (1926), 86 p., 15 fig.
I. Goia: Boalele infecțioase și profilaxia lor (1927), 145 p., 12 fig., 3. pl.
C. Tătaru: Boalele venerice.

B) *La Facultatea de Litere*

1) *Studii și cercetări psihologice*, publicate de Institutul de Psihologie experimentală, comparată și aplicată. Director: Fl. Ștefănescu-Goangă.
No. 1 Liviu Rusu: Selecțiunea copiilor dotați;
No. 2 Nicolae Mărgineanu: Psihologia exercițiului;
No. 3 Colecție de studii publicate de Fl. Ștefănescu-Goangă: Psihologia configurației.

2) *Din publicațiile Laboratorului de Pedagogie și Pedologie experimentală*, Director Prof. Vl. Ghidionescu.
1. Dr. P. Ilcuș: Inteligența copilului, Studiu critic experimental.
2. Antila-Sirca-Ghidionescu-Comicescu: Inteligența copilului; Contribuții experimentale.

3) *Biblioteca Seminarului pedagogic universitar*:
1. P. Ilcuș: Idei și personalități din Pedagogia modernă.

4) *Anuarul Institutului de Studii clasice*, vol. I, 1929.

5) *Biblioteca Institutului de studii clasice*:
No. 1 St. Bezdechi: Gânduri și chipuri din Grecia antică;
No. 2 St. Bezdechi: Antologia liricilor greci (1927), 150 p.

6) *Dacoromania*, Buletinul Muzeului Limbii Române, Director: Prof. Sextil Pușcariu.
T. I (1920—21), VI+606 pag.
T. II (1921—22) VIII+940;
T. III (1922—23), X+1157;
T. IV (1924—1926), P. I. IV+640; P. II XV+1000;
T. V (1927—1928) VIII+943.

7) *Biblioteca Dacoromaniei*:
1. G. Bogdan-Duică: Istoria Literaturii române, 1923;
2. Dr. A. Bena: Limba română la Sașii din Ardeal, 1924.

8) *Lucrări de Fonetică*, Publicațiile Laboratorului de Fonetică experimentală, Director: † Prof. Iosif Popovici.
1. Une prononciation bulgare;
2. Fiziologia vocalelor românești ă și î;
3. Ortoepia și Fonetica;
4. Abatele Rousselot, creatorul Foneticei experimentale.

9. *Anuarul Institutului de Istorie națională*, Directori Al. Lapedatu și I. Lupaș:
T. I (1921—22), XV+434 pag.
T. II 1923), XV+544;
T. III—IV (1926—27);
T. V (1928—29) (sub tipar).

10. *Biblioteca Institutului de Istorie națională*:
1. Dr. N. Drăganu: Toponimie și Istorie;
2. Ioachim Crăciun: Cronica lui Samosközi.

11. *Publications de l'Institut d'Histoire générale*, Director: C. Marinescu:
C. Marinescu: Mélanges d'Histoire générale, 1927.

12. *Publicațiile Institutului de Istorie universală*:
S. Dragomir: Vlachii și Morlacii;
C. Marinescu: Școala istorică raționalistă.

13. *Buletinul Extensiunii Universitare din Cluj*:
Anul 1924—5, (1 vol.);
Anul 1925—6, (1 vol.);
Anul 1926—7, (1 vol.).

C. *La Facultatea de Științe :*

1. *Buletinul Grădinii botanice și al Muzeului botanic dela Universitatea din Cluj (Bulletin du Jardin et du Musée botanique de l'Université de Cluj).* Tome I (1921) VII+94+14 p.; Tome II (1922) VIII+124+16 p., 3 pl., 6 fig.; Tome III (1923) VII+118+20 p., 5 pl., 1 fig.; Tome IV (1924) VIII+124+20 p., 3 pl., 7 fig.; Tome V (1925) VIII+134+49 p., 3 pl., Tome VI (1926) 134+24 p., 7 pl.; Tome VII (1927).

2. Contribuțiuni botanice din Cluj (Contributions botaniques de Cluj). Tome I, No. 1—9.

3. *Publicațiunile Laboratorului de Chimie anorganică și analitică al Universității din Cluj (Travaux du Laboratoire de Chimie organique et analytique de l'Université de Cluj).* Tome I (1920—23) 176 p.; Tome II (1823—26) 244 p.; Tome III (1926—28).

4. *Publications de l'Institut chimique de l'Université de Cluj.* Tome I, Série A, 75 p.; Série B, 75 p.; Tome II (1926); Série A, 153 p.; Tome III (1927); Série A, 118 p. Tome IV (1928) Serie B, 1, 2; Tome V (1928) Sétie A.

5. *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj. (Travaux de l'Institut de Géographie de l'Université de Cluj).* Tome I (1922) VIII+351 p., 51 fig., 31 pl.; Tome II (1925) 325 p., 24 fig., 11 c., 34 pl.; Tome III (sub tipar).

6. *Revista Muzeului Geologic-Mineralogic al Universității din Cluj.* Vol. I, No. 1 s. 2 (185 p., 48 fig., 4 pl., 1 c.; Vol. II, No. 1, 59 p., 10 pl. V, No. 2 și Vol. III (sub tipar).

7. *Buletinul Societății de Științe din Cluj (Bulletin de la Société des Sciences de Cluj).* Tome I (1921—23) 643 p., 173 fig., 3 pl.; Tome II (1924) XVI+384+325 p., 368 fig., 8 pl.; Tome III XIII+424+201 p.; 106 fig., 8 pl.; Tome IV (sub tipar).

8. *Lucrările Institutului de Speologie din Cluj (Travaux de l'Institut de Spéologie de Cluj).* Tome I (No. 1—25) 1920—1824, 553 p., 229 fig.; Tome II (No. 26—48) 1924—1926 XII+604 p., 523 fig., 2 pl.; Tome III (sub tipar).

9. *Biospeologica, Etudes sur l'histoire naturelle du domaine souterrain. Edité par l'Institut de Speologie de Cluj.* Tome I (1907—1909) VIII+710 p., 33 fig., 42 pl.; Tome II (1909—1911) VIII+1074 p., 104 fig., 47 pl.; Tome III (1911—1913) VIII+850 p., 46 fig., 56 pl.; Tome IV. (1913—1919) VIII+812, p., 197 fig., 18 pl.; Tome V (1919—1924) VIII+1138 p., 1296 fig., 22 pl., Tome VI (sub tipar).

10. *Mathematica* (Revistă de matematică) Tome I (1928), apărute 3 fascicule și Tome II (1929), apărute 8 fascicule. (Sub tipar restul din cele două tomuri).

11. *Rezultatele realizate de Universitate pe teren didactic.* Acestea sunt evidente din următoarele tabele:

TITLURILE ACORDATE DE UNIVERSITATEA DIN CLUJ IN CEI ZECE ANI DE EXISTENȚĂ

Felul titlurilor	Facultatea	Anii școlari										
		1919/20	1920/21	1921/22	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29[1]	Total
Licență	Litere . .	—	2	4	10	11	18	44	45	64	42	240
	Științe . .	—	—	1	7	10	15	26	27	56	30	172
	Farmacie .	—	16	27	16	11	16	25	18	28	23	180
	Total . .	—	18	32	33	32	49	95	90	148	95	592
Doctorat	Drept . .	64	120	117	115	95	124	95	100	96	54	980
	Medicină .	92	152	137	103	132	111	109	95	76	26	1.033
	Farmacie .	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
	Litere . .	1	3	3	3	6	5	2	4	2	1	30
	Științe . .	1	1	—	6	1	4	2	3	2	1	21
	Total . .	158	276	257	227	234	244	208	202	176	82	2.064
Docență	Medicină .	—	—	—	3	2	—	3	3	4	2	17
	Litere . .	—	—	—	—	—	—	1	3	—	1	5
	Științe . .	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
	Total . .	—	—	—	3	2	—	4	6	5	3	23

STATISTICA LICENȚIAȚILOR UNIVERSITĂȚII «REGELE FERDINAND I» DIN CLUJ IN ANII 1919/1920—1928/1929

Anii școlari	Facultatea de Medicină și Farmacie								Facultatea de Litere și Filozofie							Facultatea de Științe [2]							Total general
	In Farmacie																						
	Ortodoxi	Uniți (Gr. catolici)	Reformați	Rom. cat.	Unitari	Israeliți	Evangelici	Total în Farmacie	Ortodoxi	Uniți (Gr. catolici)	Reformați	Rom. catolici	Israeliți	Evangelici	Total	Ortodoxi	Uniți (Gr. catolici)	Rom. catolici	Reformați	Evangelici	Israeliți	Total	
1920—1921	2	—	1	6	1	4	2	16	2	—		—	—	—	2	—	—	-	—		—	—	18
1921—1922	4	2	1	4	1	6	9	27	4	—	-	—	—	—	4	1	—	—	—	—	—	1	32
1922—1923	3	4	2	2	1	3	1	16	6	3		—	1	—	10	7	—	-	—	—	—	7	33
1923—1924	3	1	—	1	—	5	1	11	7	4	-	—	—	—	11	9	—	—	—	—	1	10	32
1924—1925	3	1	1	6	—	3	2	16	10	5	—	—	—	3	18	9	6		—	—	—	15	49
1925—1926	5	2	3	9	—	2	4	25	26	8	—	2	3	5	44	19	4	—	1	—	2	26	95
1926—1927	2	—	1	6	1	3	5	18	22	15	1	3	—	4	45	17	3	3	1	—	3	27	90
1927—1928	6	3	4	8	—	4	3	28	33	20	5	3	1	2	64	38	9	5	—	1	3	56	148
1928—1929 (până la 1 Aprilie)	4	1	5	9	—	3	1	23	21	11	2	6	—	2	42	14	10	3	2	1	—	30	95
Total	32	14	18	51	4	33	28	180	131	66	8	14	5	16	240	114	32	11	4	2	9	172	592

[1]) Titlurile acordate până la 1 Aprilie 1929.

[2]) Diferența de 10 licențiați, față de datele publicate anterior în Anuarele Universității, rezultă dintr'o eroare strecurată în acele date.

STATISTICA DOCTORILOR UNIVERSITĂŢII «REGELE FERDINAND I» DIN CLUJ, IN PRIMUL DECENIU (1919-1929)

Anii şcolari	Facultatea de Drept şi Ştiinţe de Stat															Facultatea de Medicină şi Farmacie									Facultatea de Litere şi Filozofie					Facultatea de Ştiinţe				Total general
	In Drept						In Ştiinţe de Stat						In Dreptul canonic		Total, la Facultatea de Drept	In Medicină							In Farmacie		Total, la Facultatea de Medicină										
	Ortodoxi	Uniţi (Gr. catolici)	Romano-catolici	Reformaţi	Evangelici	Israeliţi	Ortodoxi	Uniţi (Gr. catolici)	Romano-catolici	Reformaţi	Evangelici	Israeliţi	Uniţi (Gr. catolici)	Romano-catolici		Ortodoxi	Uniţi (Gr. catolici)	Romano-catolici	Reformaţi	Evangelici	Israeliţi	Armeni-grig.	Evangelici		Ortodoxi	Uniţi (Gr. catolici)	Evangelici	Israeliţi	Total	Ortodoxi	Uniţi (Gr. catolici)	Romano-catolici	Total	
1919—20	15	8	3	—	4	6	10	5	1	2	2	7	1	—	64	29	19	8	4	9	23	—	—	92	1	—	—	—	1	1	—	—	1	158
1920—1921	26	25	12	3	7	8	7	10	6	3	5	6	2	—	120	52	16	7	4	6	67	—	—	152	2	—	1	—	3	1	—	—	1	276
1921—1922	28	30	3	4	6	8	7	14	4	4	—	9	—	—	117	48	20	5	1	5	58	—	—	137	—	1	2	—	3	—	—	—	—	257
1922—1923	32	42	6	3	5	6	4	8	1	1	2	4	—	1	115	30	23	1	2	3	44	—	—	103	2	—	—	1	3	6	—	—	6	227
1923—1924	28	31	6	2	4	2	8	8	2	—	3	1	—	—	95	40	23	5	1	1	62	—	—	132	3	1	1	1	6	1	—	—	1	234
1924—1925	60	33	3	2	3	3	12	5	1	1	1	—	—	—	124	46	30	2	1	1	31	—	—	111	4	1	—	—	5	4	—	—	4	244
1925—1926	41	28	3	2	2	—	8	7	—	1	1	2	—	—	95	54	15	2	2	4	30	1	1	109	1	1	—	—	2	2	—	—	2	208
1926—1927	45	33	8	1	2	2	4	2	1	1	1	—	—	—	100	53	12	2	3	2	23	—	—	95	4	—	—	—	4	3	—	—	3	202
1927—1928	36	39	2	—	4	—	9	6	—	—	—	—	—	—	96	39	10	6	—	3	18	—	—	76	2	—	—	—	2	1	—	1	2	176
1928—1929 până la 1 Aprilie	16	23	4	1	2	1	2	3	1	—	—	—	1	—	54	12	5	3	2	1	3	—	—	26	—	1	—	—	1	—	1	—	1	82
Total	327	292	50	18	39	36	71	68	17	13	15	29	4	1	980	403	173	41	20	35	359	1	1	1.033	19	5	4	2	30	19	1	1	21	2.064

PROCENTUAȚIA DOCTORILOR UNIVERSITĂȚII DIN CLUJ IN ANII 1919—1929, DUPĂ CONFESIUNI

Anii școlari	Facultatea de Drept și Științe de Stat							Facultatea de Medicină și Farmacie										Facultatea de Litere și Filozofie					Facultatea de Științe				Total general
								Medicină								Farmacie											
	Ortodoxi	Uniți (Greco-catolici)	Romano-catolici	Reformați	Evangelici	Israeliți	Total	Ortodoxi	Uniți (Greco-catolici)	Romano-catolici	Reformați	Evangelici	Israeliți	Armeni-grigoriani	Total	Evangelici	Total	Ortodoxi	Uniți (Greco-catolici)	Evangelici	Israeliți	Total	Ortodoxi	Uniți (Greco-catolici)	Romano-catolici	Total	
1919—1920	39	21.8	6,2	3,1	9.3	20.3	64	31,5	20,6	8,7	4,3	9,7	25	0,0	92	0,0	0	100,0	0,0	0,0	0,0	1	100,0	0,0	0,0	1	158
1920—1921	27.5	30,8	15.0	5,0	20,0	11.6	120	34,2	20,5	4,6	2,6	3,9	44,0	0,0	152	0,0	0	66,6	0,0	33,0	0,0	3	100,0	0,0	0.0	1	276
1921—1922	29.9	37,6	5,9	6,8	5.1	14.5	117	35,0	14,5	3,6	0,7	3,6	42,3	0,0	137	0,0	0	0,0	3,33	66,6	0.0	3	0,0	0,0	0,0	0	257
1922—1923	31,3	43,4	6,9	3,4	6,0	8.6	115	29,1	22,3	0,9	1,9	2,9	42,7	0,0	103	0,0	0	66,6	0.0	0,0	3.33	3	100,0	0,0	0,0	6	227
1923—1924	37,8	41,0	8.4	2,1	7,3	3.1	95	30,3	17,4	3,7	0,7	0,7	46,9	0,0	132	0,0	0	50,0	16,6	16,6	16,6	6	100,0	0,0	0,0	1	234
1924—1925	58,0	30,6	3.2	2.4	3,2	2.4	124	41,4	27,0	1,8	0,9	0,9	27,9	0,0	111	0,0	0	80,0	20,0	0.0	0,0	5	100,0	0.0	0,0	4	244
1925—1926	51,5	36,8	3,1	3,1	3,1	2,1	95	50,0	13,8	1,8	1,8	3,7	27,7	0,9	108	100,0	1	50,0	50.0	0,0	0,0	2	100,0	0,0	0,0	2	208
1926—1927	49,0	35,0	9,0	2,0	3,0	2,0	100	55,7	12,6	2,1	3,1	2,1	24,2	0,0	95	0,0	0	100,0	0,0	0,0	0,0	4	100,0	0,0	0,8	3	202
1927—1928	46,8	46,8	2,0	0,0	4,1	0,0	96	51,3	13,1	7,8	0,0	3,9	23,6	0,0	76	0,0	0	100,0	0,0	0,0	0,0	2	50,0	0,0	50,0	2	176
1928—1929	33,3	50,0	9,2	1,8	3,7	1.8	54	46,1	19,2	11,5	7,6	3,8	11,5	0,0	26	0,0	0	0,0	100.0	0,0	0,0	1	0.0	100,0	0,0	1	82
Total . .	40,6	37,1	6,9	3,1	5,5	6,6	980	38,6	16,7	3,9	1,9	3,4	34,7	0,09	10.32	100,0	1	63,3	16,6	93,3	6,6	30	90,4	4,7	4.7	21	2.064

PROCENTUAŢIA LICENŢIAŢILOR UNIVERSITĂŢII DIN CLUJ IN ANII 1919—1929, DUPĂ CONFESIUNI

Anii şcolari	Facultatea de Medicină şi Farmacie								Facultatea de Litere şi Filozofie							Facultatea de Ştiinţe							Total general
	In Farmacie																						
	Ortodoxi	Uniţi (Greco cat.)	Reformaţi	Romano catolici	Unitari	Mozaici	Evangelici	Total In Farmacie	Ortodoxi	Uniţi (Greco catolici)	Reformaţi	Romano catolici	Mozaici	Evangelici	Total	Ortodoxi	Uniţi (Greco catolici)	Reformaţi	Romano catolici	Evangelici	Israeliţi	Total	
1920—1921	12,5	0,0	6,5	37,5	6,5	25,0	12,5	16	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	18
1921—1922	14,8	7,4	3,7	14,8	3,7	22,2	33,3	27	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1	32
1922—1923	18,7	25,0	12,5	12,5	6,5	18,7	6,5	16	60,0	30,0	0,0	0,0	10,0	0,0	10	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	7	33
1923—1924	27,2	9,0	0,0	9,0	0,0	45,4	9,0	11	63,6	36,3	0,0	0,0	0,0	0,0	11	90,0	0,0	0,0	0,0	0,0	10,0	10	32
1924—1925	18,7	6,5	6,5	37,5	0,0	18,7	12,5	16	55,5	27,7	0,0	0,0	0,0	16,6	18	60,0	40,0	0,0	0,0	0,0	0,0	15	49
1925—1926	20,0	8,0	12,0	36,0	0,0	8,0	16,0	25	59,0	18,1	0,0	4,5	6,8	11,3	44	41,3	8,6	2,1	0,0	0,0	4,3	26	95
1926—1927	11,1	0,0	5,5	33,3	5,5	16,6	27,7	18	48,8	33,3	2,2	6,6	0,0	8,8	45	62,9	11,1	3,7	11,1	0,0	11,1	27	90
1927—1928	21,4	10,7	14,2	28,5	0,0	14,2	10,7	28	51,5	31,2	7,8	4,6	1,5	3,1	64	67,8	16,0	0,0	8,9	1,7	5,3	56	148
1928—1929	17,3	4,3	21,7	39,0	0,0	13,0	4,3	23	50,0	26,1	4,7	14.2	0,0	4,7	42	46,6	33,3	6,6	10,0	3,3	0,0	30	95
Total ...	17,7	7,7	10,0	28,3	2.2	18,3	15,5	180	54,5	27,5	3,3	5,8	2,0	6,6	240	66,2	18,9	2,3	9,3	1,1	5,2	172	592

O comparaţie cu primii 30 de ani de viaţă ai Universităţii ungureşti ne va lămurì şi mai bine decât datele din aceste tabele statistice.

Dela 1872—1902 vechea Universitate ungurească a conferit următorul număr de diplome de doctori:

Drept	1354	1922
Ştiinţe de Stat . .	561	
Drept canonic . . .	7	
Medicină	522	733
Litere	87	
Ştiinţe	124	

Numărul excesiv de mare al doctorilor în drept este semnificativ pentru caracterul de « fabrică orientală de doctori » a Universităţii din Cluj şi pentru lipsa de seriozitate a studiului acestei discipline. Dreptul a dat în aceste trei decenii un număr de aproape trei ori mai mare decât toate celelalte ştiinţe la un loc, ceeace trădează caracterul nesănătos şi al învăţământului şi al vieţii ţării.

Cu toate că deceniul prim din viaţa universităţii noastre trebuie socotit ca o epocă de tranziţie în toate privinţele, icoana pe care o prezintă cifrele de mai sus este mult mai normală. Dreptul şi-a pierdut întâietatea, faţă de Medicină, iar aceasta deţine o situaţie aproape normală în comparaţie cu celelalte Facultăţi.

12. *Seminarul pedagogic universitar.* Pentru pregătirea pedagogică practică a viitorilor profesori, pe lângă vechea Universitate funcţionà un « Institut pentru formarea de profesori », în legătură cu care, în timpul din urmă se înfiinţase şi o şcoală de aplicaţie, cu curs secundar inferior, care funcţionà chiar înlăuntrul Universităţii. Această organizare a fost abandonată sub regimul românesc, care menţinând ideea necesităţii pregătirii sistematice a viitorilor profesori, a decretat înfiinţarea unui « Seminar pedagogic universitar », cu conducerea căruia a însărcinat pe scriitorul acestor rânduri, în calitate de director. Neaprobând Ministerul Central al Instrucţiei proiectul de organizare propus de directorul Seminarului, acesta şi-a dat demisia din însărcinarea primită [1]). In locul lui, Ministerul a însărcinat pe prof. V. Ghidionescu, care, până la alte dispoziţii, a organizat Seminarul pedagogic în conformitate cu art. 111

[1]) Vezi proiectul în *O. Ghibu*: Universitatea din Cluj şi Institutele ei de educaţie, 1922, pag. 92 ş. u.

din Legea pentru învățământul secundar și superior, la fel cu Seminariile analoage dela vechile Universități române. In baza aceleeaș legi prof. Ghidionescu a încercat și realizarea unui liceu de aplicație pentru fete, dar încercarea, întâlnind prea mari greutăți, după o funcționare de doi ani de zile, a trebuit să fie deocamdată abandonată. In ce privește liceul de aplicație în curs de funcționare, el, cu toate stăruințele neobosite ale directorului său, n'a isbutit încă să obțină un local corespunzător înaltei lui meniri.

In ce privește numărul studenților în Litere și Științe, cari au făcut practica prescrisă de Regulament la Seminarul pedagogic, și cari, în consecință, au obținut certificate de absolvire în vederea examenelor de capacitate, situația se prezintă astfel:

In anii 1922/23 și 1923/24	absolvenți	101
In anul 1924/25. . . .	»	16
» » 1925/26. . . .		20
» » 1926/27. . . .		50
» » 1927/28. . . .	»	68
» » 1928/29 (până la 1 Aprilie)		84
Total . .		339

13. *Relații interuniversitare.* La 1919, când s'a întemeiat Universitatea, se hotărîse ca la fiecare Facultate să funcționeze câte 2—3 profesori francezi, angajați cu contract pentru un număr oarecare de ani. Se fixase, anume, ca să fie angajați profesori francezi pentru următoarele catedre:

1. *Facultatea de drept*:
   a) Dreptul roman;
   b) Pandectele.
2. *Facultatea de Medicină*:
   a) Anatomia descriptivă și topografică;
   b) Fiziologia
   c) Farmaco-dinamica.
3. *Facultatea de Litere*:
   a) Limba și literatura franceză;
   b) Istoria generală a artelor
4. *Facultatea de Științe*:
   a) Fizica generală;
   b) Chimia technologică;
   c) Chimia fizicală.

Diferite cauze au împiedicat realizarea integrală a acestui plan; în loc de 10 profesori francezi am avut și avem numai patru (Medicină 2, Litere 1, Științe 1).

Dar, dacă nu s'au putut creà pe aceste baze legături mai strânse cu Universitățile franceze, în schimb a fost posibil să se inițieze legături de prietenie și colaborare cu un considerabil număr de Universități din diferite țări apusene și chiar și din America. Timpul de un deceniu a fost, de sigur, prea scurt pentru ca o idee atât de mare să se poată realizà în proporții satisfăcătoare, totuș ceeace s'a făcut până acum este garanția unei bune desvoltări a ideei schimbului sistematic și de profesori și de studenți. Până acum s'au luat legături cu unele Universități franceze, elvețiene, belgiene, engleze, cehoslovace și americane care ne-au onorat prin profesori delegați de ele, primind la rândul lor, unele din ele, modestele contribuții aduse de diferiți profesori ai Universității noastre.

Vom arătà acì, pe scurt, ce s'a făcut pe acest teren în răstimp de un deceniu.

In anul 1920/21 profesorul Em. de Martonne dela Sorbona, a ținut timp de un semestru lecții de Geografie la Facultatea noastră de Științe. Despre experiențele făcute în semestrul petrecut la Cluj, d-l de Martonne a publicat o amănunțită dare de seamă în « Revue internationale de l'Enseignement ».

Cursurile distinsului profesor dela Sorbona au fost urmate de aproximativ 30—40 persoane, între cari se găseau şi studenţi sau profesori de liceu veniţi din Bucureşti, Iaşi, Constanţa, Piatra-Neamţ, Galaţi, Piteşti, Timişoara etc. Două din lecţii erau făcute în limba română; restul, împreună cu lucrările de seminar, se făceau în limba franceză. Pe lângă cursurile universitare d-l de Martonne a ţinut o serie de conferinţe publice asupra regiunilor Franţei, urmate de un auditor numeros şi entusiast. Vorbind de felul cum se face învăţământul geografic în Franţa şi despre condiţiile ştiinţifice în care a lucrat, d-l de Martonne aduce, în amintita dare de seamă, adevărate elogii Universităţii noastre.

« Institutul de Geografie din Cluj — zice d-l de Martonne — este vrednic de a fi comparat cu cele mai bine înzestrate institute de acest fel; în această privinţă resursele sunt superioare celor de care dispune Sorbona ». Iar mai departe, vorbind de personalul ştiinţific al institutului, d-l de Martonne declară: « Mărturisesc că în tot timpul petrecut la Cluj m'am simţit foarte măgulit pentru uşurinţa cu care mi-am putut realizà toate dezideratele unui învăţământ ştiinţific ».

La Cluj d-l de Martonne a fost însoţit de cinci studenţi în Geografie dela Sorbona. Unul dintre aceştia şi-a pregătit lucrarea pentru certificatul de studii superioare, făcând studii pe terenul Ardealului.

Cu auditorul lui franco-român d-l de Martonne a făcut în tot cursul semestrului petrecut la Cluj, în fiecare Duminică excursii ştiinţifice în diferite părţi ale Ardealului. Mai importantă decât toate este însă marea excursie geografică, făcută în vară [1]).

Excursiilor i s'au ataşat şi doi ofiţeri din partea Serviciului geografic al Armatei şi a marelui Stat major, cu gândul de a iniţià şi pe tinerii ofiţeri în metodele geografice moderne. « Eu, — zice d-l de Martonne, n'am auzit vorbindu-se până astăzi de încercări de acest fel în Franţa. Şi în acest punct, Universitatea din Cluj ne oferă un exemplu ».

Elevii francezi aduşi dela Sorbona, au dovedit în urma excursiilor « progrese extraordinare ». Pe urma experienţei făcute la Cluj, d-l de Martonne spuneà că trebuie să se tragă pentru viitor concluzia că « învăţământul geografic dela Sorbona nu va puteà fi socotit ca o veritabilă şcoală de geografie, până când nu le va puteà oferì elevilor un stagiu de o lună sau două de lucrări pe teren, sub direcţia constantă a unui profesor. . . Noi suntem în acest punct într'o stare de inferioritate faţă de Americani şi faţă de Români » [2])....

Cu privire la spiritul de colaborare şi colegialitate pe care l-a găsit la Universitatea din Cluj, cităm din aceeaş dare de seamă: « Să vezi colegi naturalişti, istorici, filozofi, literaţi venind şi asistând la cursul de geografie, cerând să le permiţi să te întovărăşească în excursii, câte unii venind să se întreţină cu tine privitor la lecţia făcută, discutând cutare chestiune delicată şi aducând contribuţia observaţiilor lor la soluţionarea problemei, — iată semne de veritabilă viaţă universitară, pe care un profesor dela Sorbona trebuie să se ducă la Cluj spre a o găsì. Ele creiază o atmosferă de simpatie intelectuală, care excită în mod deosebit cugetarea. Cuvântul de « coleg » la Cluj nu e o simplă vorbă ».

Apreciind eforturile care se fac la Cluj, d-sa declară: «Toate condiţiile sunt reunite pentru a face din Universitatea dela Cluj, ceeace trebuie să fie în România nouă: un focar de înaltă cultură, radiind asupra provinciilor smulse jugului străin. Ca şi la Strassbourg, nici un sacrificiu n'a speriat».

In ce priveşte contactul profesorilor francezi cu România, d-l de Martonne mărturiseşte că el se poate face chiar şi în cursul anului şcolar, fără pagubă simţitoare pentru universitatea căreia îi aparţine profesorul. Acel contact poate aveà loc chiar şi în timpul verii, când, istorici şi literaţi ar puteà ţineà cursuri de vacanţă sau conferinţe într'un număr oarecare de centre româneşti, dornice de a ascultà limba franceză.

Pe lângă d-l de Martonne, Facultatea de Ştiinţe a mai primit din Franţa, pe zoologul Ch. Perez dela Universitatea din Paris (1924/25), pe matematicianul Montel dela aceeaş Universitate, care ne-a vizitat de două ori: în 1926, când a ţinut două lecţii, şi în 1929, când a ţinut cursuri o lună întreagă; apoi pe antropologistul R. Anthony dela Paris, care a ţinut trei conferinţe în 1927.

[1]) Rezultatul cercetărilor făcute în această excursie le-a publicat în « Lucrările Institutului de Geografie al Universităţii din Cluj », Vol. 1 (1922): Excursion géographiques de l'Institut de Géographie de Cluj, en 1921. Résultats scientifiques.

[2]) *De Martonne*, Un semestre d'enseignement géographique à l'Université de Cluj, în « Revue internationale de l'Enseignement », No. 23 şi 24, 1922.

In 1921/2 a ţinut, în cadrul Facultăţii de Litere, prof. Henri Focillon dela Universitatea din Lyon (astăzi la Sorbona) timp de trei săptămâni 8 lecţii despre Arta franceză, 4 despre Arta budhistă, despre Stampa şi Gravura japoneză şi două ore de seminar asupra metodelor de investigaţie în artă. In anul 1928/9 prof. Focillon a ţinut o nouă lecţie despre Spiritul portretului francez.

In 1923—24 d-l H. Breuil dela Institutul de Paleontologie umană din Paris ne-a vorbit în două conferinţe despre Arta preistorică. Insoţit de profesori dela Universitatea noastră, d-sa a făcut şi o excursie ştiinţifică în Ardeal şi Banat.

Prof. Mario Roques dela Sorbona a ţinut la 1924/25 o serie de lecţii despre Teatrul comic în evul mediu şi o alta despre Geografia linguistică, — în 1927/28 altă serie de 3 lecţii şi 2 şedinţe de seminar despre Poezia lirică în evul mediu.

Prof. Charles Diehl dela Sorbona a ţinut la 20 Aprilie 1929 o conferinţă despre Constantinopolul în epoca Comnenilor, iar prof. I. Vendryes a ţinut în Maiu 1929, 4 conferinţe din domeniul Linguisticei.

D-l Ferd. Loth, profesor la Collège de France, a ţinut în 1927, 5 conferinţe despre Epopeea franceză şi Invăţământul în evul mediu.

D-l I. Carcopino dela Sorbona a vorbit în 1924/25, despre Credinţe antice şi descoperiri noui.

Marele linguist Antoine Meillet, profesor la Collège de France, ne-a vizitat în 1926, ţinând o serie de conferinţe şi de lecţii cu studenţii.

Ch. Blondel dela Institutul de Inalte studii sociale din Paris a ţinut şi d-sa o conferinţă în 1927.

La Facultatea de Medicină ştiinţa franceză ne-a trimis pe d-l Dr. E. Sergent dela Universitatea din Paris (4 lecţii în 1926) pe d-l M. Caullery dela Facultatea de Ştiinţe din Paris (o lecţie în 1923/24), pe d-l Marcel Labbé dela Sorbona, 1928 şi 1929, şi pe doctorul V. Sorrel din Paris, în 1928.

Facultatea de Drept a fost vizitată de d-l Paul Collinet dela Sorbona (în 1927), care a ţinut o lecţie asupra Legislaţiei lui Iustinian.

In 1924/25 d-l Leon Duguit, prof. la Bordeaux, a vorbit studenţilor despre « Sindicalism » în Franţa, iar la 1929 prof. H. Capitant dela Paris despre Unificarea codului civil.

Datorită legăturilor strânse pe care Universitatea le-a avut, dela început cu Franţa, deacolo ne-au venit cei mai mulţi vizitatori. Celelalte ţări n'au lipsit însă nici ele.

In anul şcolar 1921/22 Universităţile engleze ni-au trimis pe d-nii Craigie, Chapman, Chevasut, Wright (Bristol). Pentru unii din ei contactul cu realităţile româneşti a fost o adevărată revelaţie. Aşà profesorul de geografie W. Jervis dela Bristol, într'o cuvântare rostită în faţa profesorilor Universităţii noastre, spuneà între altele: « Am văzut că în sate poporul aproape invariabil este numai român. In oraşe se găseşte şi aici, ca peste tot, un amestec. Deci pentru d-l Cicerin, când la conferinţa dela Genova refuză să stea la aceeaş masă cu d-l Brătianu, spunând că România a furat Basarabia, răspunsul este că, *dacă* a existat un astfel de furt, Românii n'au făcut decât să fure înapoi aceea ce li se furase în veacurile trecute ».

« Priviţi la ţăranii d-voastre, tipul perfect al gentlemenului natural, neînvăţat, dar nicidecum neînţelegând » [1]).

Din Anglia ne-a mai vizitat profesorul Webster din Walles.

Din *Statele-Unite* ne-a venit în 1924/25 d-nii Duggan şi Mource, dela Institutul de Educaţie fizică din New-York; iar în 1927/28 d-l Charles Upson Clark dela Universitatea din Yale a ţinut trei conferinţe în limba română, despre Viaţa publică, Viaţa culturală şi Universităţile americane.

In 1927, ortopedistul F. H. Albee din New-York a vorbit despre procesul său operatoriu în morbul lui Pott, pe care l-a prezintat chiar operând un caz în Clinica chirurgicală a Facultăţii noastre.

Din *Elveţia* ne-a vizitat în 1924/25 distinsul antropolog E. Pittard, dela Universitatea din Geneva.

Din *Cehoslovacia*, profesorul F.Zákavec dela Universitatea din Bratislava a ţinut o conferinţă despre Arta populară cehoslovacă (1928), apoi profesorul V. Hlavaty dela Universitatea din Praga a vorbit în 1929 studenţilor dela Secţia de Matematici.

Din *Belgia* am primit în Martie 1929 pe egiptologul I. Capart dela Universitatea din Liège, care a ţinut o conferinţă despre Nouile săpături în Egipt.

[1]) « Anuarul Universităţii din Cluj », pe anul şcolar 1921 — 1922, Cluj, 1923, pag. 235. — Intors la Bristol d-l Jervis a ţinut patru conferinţe asupra României.

Din *Italia* ne-a vizitat d-l C. Tagliavini dela Universitatea din Torino, geograful Riccardo Riccardi şi Vito Volterra dela Universitatea din Roma, care a ţinut la 1929 două conferinţe din domeniul Matematicilor.

Din *Jugoslavia* ne-a venit prof. I. Karamata dela Universitatea din Belgrad, care a ţinut o conferinţă din domeniul Matematicilor.

Din *Polonia* ne-a venit prof. W. Sierpinski dela Universitatea din Varşovia, care a ţinut la Facultatea de ştiinţe timp de zece zile conferinţe, la Secţia matematică.

Afară de aceşti universitari, am mai fost onoraţi cu vizitele multor personagii distinse din lumea ştiinţifică sau politică europeană. Insemnăm numai vreo câteva: d-l Albert Thomas, directorul biroului internaţional al Muncii, d-l Luchaire, Inspector general al Invăţământului în Franţa, sir Eric Colban, secretarul Comisiei de cooperaţie intelectuală, d-l Chapuisat, directorul dela Journal de Genève, etc., etc. Aproape toţi au ţinut şi conferinţe. Deasemenea Abatele Zavoral, marele filoromân dela Strahow (Cehoslovacia).

Şi profesorii dela Cluj au ţinut lecţii la Universităţi străine. Astfel profesorul nostru onorar d-l N. Iorga a ţinut lecţii şi conferinţe aproape în toate ţările europene, fiind primit de Universităţile de acolo cu o mare însufleţire. D-sa este şi profesor agreat la Sorbona. Tot astfel este şi prof. D. Pompeiu dela Facultatea de Ştiinţe. Profesorul Sextil Puşcariu a fost invitat să ţină conferinţe la Universităţile din Bonn şi Marburg, făcând astfel primul pas pentru reluarea legăturilor cu Universităţile germane. Profesorul I. Popescu-Voiteşti (Ştiinţe) a vorbit în 1924 la Universitatea din Viena despre « Felul de apariţie al massivelor de sare», iar în 1926/27 a ţinut o serie de conferinţe la Universitatea din Strassbourg despre « Geologia şi zăcămintele de petrol ale României ». D-l G. Oprescu dela Facultatea de Litere a ţinut în 1922/23 la Universitatea din Lyon, o serie de lecţii despre Arta populară românească, d-l C. Petranu, dela aceeaş Facultate, a ţinut în 1928, o conferinţă la Universitatea din Würzburg şi alta la Praga, vorbind despre Monumentele noastre de artă, iar d-l G. Kisch a vorbit, în acelaş an, la Universitatea din Halle.

Profesorii Universităţii noastre au păstrat contactul cu lumea ştiinţifică din străinătate şi prin participarea la congresele internaţionale şi prin colaborarea la revistele străine. D-l E. Racoviţă, profesor la Facultatea de Ştiinţe, a fost în 1926 la Paris, preşedintele de onoare al Congresului zoologilor din Franţa. D-sa mai este membru în Comisia de cercetări ştiinţifice mediteraneene şi în Comisia de cooperaţie intelectuală internaţională de pe lângă Soc. Naţiunilor. D-l Al. Borza (Ştiinţe) a luat parte în 1927 la congresul internaţional de botanică din Ithaka (America de Nord); d-l I. P.-Voiteşti a participat la congresele internaţionale de petrol din Londra (1923), de Geologie, Bruxelles 1922, Cairo 1924, Lemberg 1925, Madrid 1926, d-l Prof. R. Jeannel (Ştiinţe), a fost delegat la Congresul internaţional de entomologie din Ithaka.

D-l prof. Sextil Puşcariu dela Facultatea de Litere a luat parte, în 1928, la congresul internaţional de Linguistică dela Haga, apoi în 1929, la Paris; d-l N. Bănescu, la congresul internaţional de bizantinologie dela Belgrad; d-l Vl. Ghidionescu la Congresul de Pedagogie dela Locarno, d-nii C. Marinescu, E. Panaitescu şi G. Mateescu la congresul internaţional de Istorie dela Oslo (1928); d-l G. Kisch la congresul de folklore din Dresda (1928); d-l E. Panaitescu la serbarea centenară a Institutului de Archeologie al Germaniei, la Berlin (21 Aprilie 1929), etc.

La toate aceste congrese, delegaţii Universităţii noastre au făcut comunicări şi au luat parte la desbateri.

In legătură cu aceasta mai amintim că cele două şcoli româneşti din cele două mari capitale latine ale Europei, Şcoala dela Roma şi Şcoala dela Paris, au avut dela început ca conducători (directori) profesori de ai Universităţii noastre. Astfel, cea dela Roma a fost întemeiată şi condusă de regretatul V. Pârvan, iar, după moartea lui, conducerea i-a revenit actualului conferenţiar al nostru G. G. Mateescu. Iar cea dela Paris (Fontenais-aux-Roses) are ca director pe profesorul nostru onorar, N. Iorga, rectorul Universităţii din Bucureşti.

Dintre profesorii Universităţilor din Vechiul Regat au ţinut lecţii la Universitatea noastră:

La Facultatea de Litere: N. Iorga (în 1924—25 şi 1928—29), care a fost proclamat profesor de onoare al Facultăţii.

La Facultatea de Ştiinţe: G. Ţiţeica din Bucureşti (1926), apoi V. Vâlcovici, rectorul Politehnicii din Timişoara (1928).

La Facultatea de Medicină au fost invitaţi: Dr. I. Cantacuzino, Dr. G. Marinescu dela Bucureşti, şi Dr. N. Leon şi Dr. Parhon dela Iaşi.

In cadrele Extensiunii Universitare au colaborat cu noi: prof. S. Mehedinţi, I. Simionescu (Iaşi), V. Vâlcovici.

Relaţiile noastre interuniversitare sunt mult uşurate prin faptul că limba română fiind atât de înrudită cu cea franceză, studenţii noştri, cu pregătirea pe care o au din şcoala secundară sunt în stare să urmărească cu folos conferinţele ţinute în această limbă. Această înrudire face şi pe savanţii străini să-şi asimileze destul de repede cunoştinţele necesare din limba română, aşà încât unii să ţie chiar lecţii în româneşte, sau să se poată orientà în literatura de specialitate, în presă şi în conversaţii.

14. *Studenţii.* — Numărul studenţilor a fost, în general normal; el a crescut an de an într'o măsură relativ sănătoasă din toate punctele de vedere. La Drept el a rămas staţionar în timp de zece ani, la Medicină el a scăzut cu 15%, din cauză că studenţii evrei s'au îndreptat în mare parte spre universităţile din străinătate; la Farmacie el e într'o creştere considerabilă de 100%, în medie, la Litere şi la Ştiinţe creşterea e, relativ foarte mare (400%), ceeace în general este un semn bun, pentru moment.

Din punct de vedere confesional, distribuţia studenţilor este într'un raport aproape normal cu populaţia Transilvaniei. Lipseşte aceà disproporţie surprinzătoare din timpul Ungurilor, când confesiunile româneşti, reprezentate în ţară cu 60%, abià atingeau, chiar în vremurile cele mai favorabile, 15%, în vreme ce Ungurii şi Evreii treceau de 80.

Din punctul de vedere al provinciei din care sunt originari studenţii, numărul covârşitor al Ardelenilor dovedeşte că Universitatea îşi menţine în măsură trebuitoare caracterul ardelenesc, fără însă să manifeste tendinţe regionaliste greşite.

In ce priveşte repartizarea studenţilor pe Facultăţi, aceasta a fost:

	în anii 1919/20—1928/29	în anii 1872/73—1894/95
Studenţii în Drept	47.5%	59,66%
» » Medicină	27,9%	22,50%
» » Litere	16 %	11,25%
» » Ştiinţe	8,3%	6,60%

In ce priveşte repartizarea pe confesiuni, aceasta a fost:

	în anii 1919/20—1928/29	în anii 1872/73—1894/95	în anii 1912/13—1918/19
Ortodoxi	41,7%	2,7 %	6,5%
Greco-catolici (uniţi)	27,6%	8 %	7,2%
Romano-catolici	8,1%	43,8 %	—
Evangelici	4 %	6,50%	8,4%
Reformaţi	4,2%	27,3 %	—
Unitari	0,7%	6,1 %	—
Mozaici	13,3%	5,5 %	15,3%

15. *Viaţa studenţească. Relaţii interuniversitare.* — Ceeace Universitatea nu a putut realizà în primul deceniu decât într'o mică măsură, credem că va începe să realizeze în al doilea, adică să devie un centru de atracţie şi pentru studenţi din ţări străine. Acest proces va venì, încetul cu încetul dela sine, într'o oarecare măsură, dar el trebuie ajutat şi prin măsuri anume. Ideia interpenetraţiei latine trebuie urmărită sistematic, în sensul ca să avem în permanenţă la Cluj studenţi din ţările latine, în schimbul acelora pe cari îi trimitem noi acolo. Deasemenea, va trebuì iniţiat schimbul de studenţi şi cu ţările anglo-saxone, precum şi cu alte ţări amice, cari au interesul să ne cunoască şi limba, şi viaţa şi cultura.

In ce priveşte viaţa studenţească la Cluj, ea n'a izbutit până acum să-şi fixeze o tradiţie.

In era ungurească studentul maghiar erà « tip de cafenea », — tip nesimpatic. Studenţii români duceau o viaţă izolată, mai mult de Român, decât de student, veşnic preocupaţi mai mult de chestia naţională, decât de idealurile vieţii studenţeşti. Studenţimea de astăzi e în căutarea unui drum. In anii trecuţi, animată de o nobilă exuberanţă naţională, cam greşise drumul; acum ea îşi recunoaşte rătăcirea şi e pe cale de a-şi găsì platforma unei vieţi studenţeşti potrivite. Ea şi-a constituit o mulţime de societăţi regionale, care sunt un semn bun din punctul de vedere al cultivării spiritului de asociere. Timpul va duce înainte spre soluţii tot mai bune această pornire.[1])

Societăţile studenţeşti dela Universitatea din Cluj

1) Societatea academică « Petru Maior »;
2) Societatea studenţilor în Drept;
3) Societatea studenţilor în Medicină;
4) Societatea studenţilor în Litere;
5) Societatea studenţilor în Ştiinţe;
6) Societatea studenţilor în Farmacie;
7) Societatea national-culturală « Crişana »;
8) Cercul academic Bănăţean;
9) Cercul academic Maramureşan;
10) Cercul cultural « Alba-Iulia »;
11) Cercul studenţilor Făgărăşeni;
12) Cercul studenţilor Sibieni;
13) Societatea academică « Someşana »;
14) Cercul studenţilor « Valea Arieşului »;
15) Cercul cultural « Câmpia şi Mureşul superioı »;
16) Cercul cultural « Valea Târnavelor »;
17) Cercul studenţilor Sălăgeni;
18) Cercul studenţesc « Ţara Bârsei »;
19) Cercul studenţesc « George Coşbuc »;
20) Cercul studenţilor Hunedoreni;
21) Cercul studenţesc « Câmpia Transilvaniei »;
22) Cercul cultural « Junimea sătmăreană »;
23) Societatea « Moldova Intregită »;
24) Cercul studenţilor Munteni şi Dobrogeni;
25) Cercul studenţilor Olteni;
26) Asociaţia naţională a studenţilor români uniţi;
27) Societatea sportivă a studenţilor universitari (S. S. S. U.).

16. *Situaţia studenţilor minoritari.* Sub « studenţi minoritari » înţelegem pe tinerii, cari după naştere şi după limbă aparţin minorităţilor nationale propriu zise din Transilvania, adică în prima linie pe studenţii unguri şi saşi.

După cum se poate constatà din tabelele statistice, numărul acestora este, în general proporţional cu situaţia demografică a Ardealului, ceeace constitue o radicală deosebire faţă de stările din epoca maghiară, când majorităţile etnice ale ţării la Universitate deveniau minorităţi, iar minorităţile majorităţi.

Dacă din punct de vedere numeric, Universitatea din Cluj este o oglindă destul de fidelă a Transilvaniei, din punctul de vedere sufletesc al minorităţilor, situaţia este la fel de normală. Intrucât ea, eventual, nu ar fi întru toate pe placul minorităţilor, vina este în prima linie a lor, care atunci când s'au completat catedrele, au fost consultate cu toată stăruinţa cu privire la valoarea şi persoana candidaţilor. In orice caz, credem că la nici o Universitate din lume minorităţile n'au o situaţie atât de favorabilă, cum este cazul la Cluj. Câtă vreme, până la 1914 şi poate chiar până la 1919, limba populaţiei majoritare a Ardealului nu numai că erà batjocorită dela catedră, în modul cel mai ignobil, dar întrebuinţarea ei erà interzisă oficial, prin afişe, chiar şi pe coridoarele Universităţii,

[1]) Din prilejul jubileului de zece ani dela Unirea Ardealului, Societatea „Petru Maior" a publicat un foarte preţios Almanah.

astăzi limbile minorităţilor se respectă într'o măsură mai largă chiar, decum s'ar fi aşteptat înşişi reprezentanţii acestora. Ca exemplu cităm faptul, că profesorul de limba şi literatura maghiară, care este membru al Extensiunii universitare, a fost încurajat să ţie conferinţe în limba maghiară în oraşele care au o astfel de populaţie în număr mai mare, — şi el a şi ţinut în anii din urmă astfel de conferinţe, la Tg.-Mureş, Oradea, Braşov, Sf. Gheorghe, Reghin şi Timişoara [1]).

In ce priveşte conferinţele în limba germană, astfel de conferinţe au ţinut şi ţin în oraşele cu populaţie săsească nu numai profesorul de limba şi literatura germană (cu totul 21 conferinţe), dar şi profesori români (Al. Borza şi C. Petranu, la Bistriţa, Mediaş, Braşov şi Sibiu).

Pentru ilustrarea situaţiei morale a studenţilor unguri şi saşi, lăsăm să urmeze aici declaraţiile făcute de profesorul de limba şi literatura maghiară, G. Kristóf, unui ziar din Cluj (Ellenzék) înainte cu câţiva ani, când studenţii unguri gravitau încă spre Seghedin.

« Primul fapt care merită atenţiune ar fi, spuneà d. Kristóf, că toţi tinerii maghiari, cari şi-au cerut înscrierea la Universitatea din Cluj au fost primiţi fără piedeci şi înscrişi. Lucru trist însă că, în proporţie, s'au prezentat puţini. Dintre cei ce s'au prezentat, nici unul n'a fost respins pentru motivul că e maghiar. E firesc ca fiecare să aibă actele prescrise de regulament şi să se prezinte la examenul de admitere. La acest examen, a cărui menţinere se discută, n'a căzut nici un student maghiar. Acest fapt are însemnătate îndoită: întâiu, toţi studenţii noştri au avut actele în ordine, iar a doua, cunoştinţele lor au fost satisfăcătoare. Dar totodată înseamnă şi bunăvoinţa Comisiei însărcinate cu aceste examene, precum şi simţul de a tratà în mod egal pe toţi auditorii. Astfel, limba maternă a tinerilor maghiari nu înseamnă nici o piedecă la examenele de admitere.

Nu numai la examenele de admitere, ci şi la distribuirea beneficiilor, situaţia e aceeaş. Studenţii maghiari au beneficiat de scutiri de taxe, burse de 600 lei, de 1000 lei lunar, masă gratuită, întreţinere în Căminuri, ca şi oricare alt student al Universităţii. Până acum studenţii maghiari meritoşi n'au fost respinşi dela asemenea beneficii, din contră, petiţiile lor au fost luate în considerare în mod deosebit. In anii trecuţi mai mulţi studenţi şi studente au fost învrednicite de astfel de beneficii.

— Dar aceste sunt numai materiale, cum stăm însă pe teren ştiinţific, cultural? Pot înaintà tinerii noştri? Sunt în stare să treacă examenele cu rezultate îndestulătoare?

— După experienţele făcute, şi la această întrebare pot răspunde liniştit cu da. Fără îndoială, la început tinerii noştri au depus o muncă mai intensivă, întrucât răspunsurile în limba maghiară au fost acceptate numai în timpul de tranziţie, astăzi însă limba de propunere maghiară e numai la catedra de limba şi literatura maghiară. Timpul de tranziţie a trecut şi ce observăm? Sunt candidaţi de profesori, cari au trecut examenul de limba şi literatura română (ca principal) cu rezultate foarte frumoase, deasemenea la limba şi literatura franceză. Este un student în anul II, care la început abià a putut vorbì ceva româneşte şi totuş şi-a ales limba şi literatura română ca materie principală. Rezultatul e că toţi profesorii acestui tânăr îl admiră şi spun că e cel mai merituos dintre toţi studenţii. Tânărul învaţă degrabă, dacă dispune de pacienţă şi sârguinţă. Exemplele arătate dovedesc că Universitatea apreciază ştiinţa studenţilor maghiari în chip loial şi drept. Nu există nici un caz, la nici o Facultate, unde lucrările tinerilor noştri să fi fost respinse numai din punct de vedere formal şi nu al conţinutului.

— Insfârşit, o întrebare în ce priveşte colegialitatea, căci şi aceasta e ceva însemnat în viaţa sufletească a studenţilor?

— Şi în privinţa aceasta constat cu plăcere, că, în baza experienţelor personale şi a studenţimii maghiare, atât în interiorul Universităţii (cursuri, seminarii), cât şi în căminuri, la masă, precum în ori şi ce împrejurări, tinerii noştri au fost trataţi ca egali. Deasemenea, pe timpul manifestaţiilor studenţeşti au fost trataţi cu neexcepţionabilă colegialitate şi într'un mod lăudabil, vrednic de cetăţeni culţi ai Universităţii. In viaţa de toate zilele, incidente nu s'au ivit nici când. Natural, că în astfel de împrejurări, cheia situaţiei e în mâna indivizilor respectivi. Tinerii cari nu iubesc cartea şi nu vreau să muncească, vor întâmpinà piedici, e natural, dar aici nu limba maternă e motivul, ci insuficienţa individuală.

[1]) Subiectele acestor conferinţe au fost: *M. Jókai*, *M. Vörösmarty*, Un baron democrat din Ardeal: *Wesselényi*, Originea Secuilor, Principiile Literaturii şi *M. Szabolcska*, poetul Timişorenilor.

— Dacă între colegi e aşà de inexcepţionabilă viaţa, e superfluu să mai întreb despre raportul între profesori şi între studenţi.

— Nici nu se poate altcum. Această situaţie colegială şi la Universitate, în mare măsură, depinde de profesori. La Universitatea din Cluj, atât profesorimea cât şi studenţimea, privesc pe studenţii maghiari ca pe colegi, respectiv concetăţeni.

După cumpănirea celor spuse, tinerimea maghiară să decidă: dacă va face studii în străinătate ori în patrie.

Răspunsul nu poate fi îndoelnic.»

Dăm şi o mărturisire a profesorului de limba şi literatura germană, G. Kisch, cu privire la situaţia studenţilor saşi şi şvabi dela Universitatea din Cluj.

« Studenţii germani dela Universitatea din Cluj se bucură, dela întemeierea acesteia, de toate drepturile cari li s'au recunoscut şi celorlalţi studenţi, prin legi şi regulamente. O mare parte a fost primită în Căminuri; unii gratuit, alţii pentru preţ relativ redus. La primirea lor nu s'a pus nici o piedecă din partea autorităţilor, nici atunci, când studenţii erau obligaţi a face un examen de primire. Tratamentul studenţilor în Căminuri a fost totdeauna omenos. Directorii, din partea lor, sunt mulţumiţi cu studenţii germani din căminuri. Mai ales directorul celui mai mare cămin, « Avram Iancu », a declarat de multe ori, că pe studenţii germani îi primeşte bucuros ca un element de ordine, de sârguinţă şi inteligenţă. Intreţinerea în căminuri a fost totdeauna ireproşabilă. Contactul între studenţii români şi germani e cu desăvârşire colegial şi nu odată s'au încheiat prietenii pe viaţa întreagă între ei.

Studenţii germani au ocazia să învete limba Statului şi profesorii sunt unanim de părerea, că studenţii germani, sunt în ce priveşte cunoştinţa limbei române, dintre toţi minoritarii cei mai buni şi mai bine pregătiţi. De o aversiune contra limbei române, la ei nu poate să fie vorba. Şi despre purtarea lor, ca şi despre sârguinţa şi pregătirea din liceele germane nu s'a plâns până acum nimeni. Nici în timpurile grele, când aveau loc demonstraţii studenteşti, nu s'au produs conflicte la Universitatea noastră între Români şi Germani. Ei puteau declarà colegilor lor liniştit: în principiu stăm pe acelaş punct de vedere cu voi, dar socotim sub demnitatea noastră a luà parte la excese.

Intr'o privinţă, se poate spune fără înconjur, că la Universitatea noastră domnesc astăzi stări ideale, anume în ce priveşte limbile moderne. Unde există încă în cuprinsul ţării sau în străinătate o Universitate, la care fiecare limbă modernă să fie predată de un membru al poporului respectiv? Limba franceză o predau doi adevăraţi francezi din Franţa; Italiana doi Italieni; Germana Germani; Engleza un adevărat Englishman, ca Lector; Ungara un Maghiar, şi în curând cred că şi catedra de Slavistică va fi ocupată de o persoană, care va vorbì cel puţin o limbă slavă ca limba sa maternă.

Şi nimeni nu crede, că măsurile acestea ar aveà o influenţă penibilă asupra studenţilor români. Din contra. Studenţii se bucură, că au posibilitatea de a ascultà cursurile în limba aceea, pe care vor s'o învete şi pe care la licenţă şi aşà trebuie s'o poseadă.

Un exemplu e suficient. Profesorul de limba şi literatura germană aveà în anul întâiu (1920) 12 studenţi; astăzi are 129: 47 Români, 42 Nemţi (27 Saşi şi 15 Şvabi), 33 Unguri, 7 Evrei. Cine nu ştie destul de bine nemţeşte, merge la lectorul pentru limba germană spre a se perfecţionà în cunoaşterea limbei şi care ţine seamă şi de limba maternă a studenţilor.

Şi, ceeace se poate spune cu privire la studenţii germani, se poate spune şi cu privire la profesorul german, care declară că se simte fericit de a fi profesor în Cluj; nu numai, fiindcă se bucură de libertate academică şi de condescendenţă, dar înainte de toate fiindcă cu colegii săi stă pe baza unei adevărate camaraderii şi nu regretă câtuş de puţin de a fi fost pus să lucreze într'un mediu, care se deosebeşte în anumite puncte de atmosfera de viaţă a poporului său.

Toate acestea, după cum se vede, nu fac de loc impresia unei « persecuţii ». Şi omul, care spune acestea, nu e obişnuit, să-şi ascundă părerile sale şi să se supună formelor exterioare şi să sărute o mână, care îl loveşte. Ci e un bărbat, care recunoaşte meritele altora şi dă cinstea cuvenită şi celorlalte naţionalităţi ».

In ce privește pe studenții evrei, trebuie să recunoaștem că situația lor este mai puțin lămurită, decât a Sașilor și Ungurilor. Ea se prezintă și la noi cu laturi de o gravitate, care a trezit în multe țări îngrijorări serioase. In unele din acestea s'au luat măsuri oficiale de Stat pentru restrângerea numărului studenților evrei (« numerus clausus »). Pe chestiunea aceasta au izbucnit și la noi agitații, cari s'au repercutat și în viața celorlalte Universități române, dar cari, în ultimii doi ani s'au liniștit cu desăvârșire.

Gravitatea situației pentru Cluj constă nu numai în împrejurarea că Evreii sunt destul de numeroși, ci mai ales în sentimentele lor față de Stat, cari sentimente nu se aseamănă totdeauna cu ale evreimii din țările culte ale Apusului.

17. *Incercări de organizare de Colegii.*— In organizarea vieții studențești și a creării unei tradiții, aveau să joace un rol important colegiile, a căror înființare o recomandase și V. Pârvan în proiectul lui de organizare a Universității din Cluj, publicat la 1919. Ideea aceasta începuse să ia trup; se și înființase la 1920 *Colegiul latin*, după principiile cari au fost la temelia vechilor colegii din Apus. Dar, din cauze cari n'au putut fi înlăturate, începutul făcut a fost oprit pe loc [1]).

18. *Căminurile studențești.*— Noțiunea « Căminurilor studențești » erà necunoscută în Vechiul Regat, unde existà numai sistemul cantinelor. Cele dintâi căminuri s'au înființat la Cluj, încă la 1919 (înainte funcționà acolo Mensa Academica, un fel de combinație între cămin și cantină). In acest punct, Universitatea din Cluj a realizat lucruri cari arareori se întâlnesc chiar în orașe universitare din Apus. Astăzi există în Cluj trei mari căminuri pentru studenți și un cămin pentru studente, în care se adăpostesc, în condiții foarte bune, 585 studenți și 213 studente.

Căminurile de studenți:
1) « Avram Iancu », cu 260 studenți;
2) « Dr. Babeș », cu 130 studenți medicinești;
3) « Casa Invățătorilor », cu 195 studenți;
4) Căminul studentelor, cu 213 studente.

Astăzi în căminurile universitare sunt adăpostiți 798, adică 26,41% din totalul studenților înscriși.

TABLOUL STUDENȚILOR ADĂPOSTIȚI IN CELE CINCI CĂMINURI ALE UNIVERSITĂȚII DIN CLUJ IN ANII ȘCOLARI 1925—1926,—1928—1929.

Anii școlari	Căminul « Avram Iancu »		Căminul Studentelor		Căminul Casa Invățătorilor			Căminul «Babeș»	«Salvarea» [2])	Total
	Bursieri	Solvenți	Bursieri	Solvente	Bursieri	Semi bursieri	Solvenți	Solvenți	Bursieri	
1925—26	186	55	60	68	23	51	120	82	50	705
1926—27	190	44	60	68	28	44	121	83	50	688
1927—28	192	47	60	60	23	45	129	85	50	691
1928—29	194	46	60	153	23	34	138	130	50	828
Total .	762	192	240	349	97	174	508	380	200	2.922

19. *Burse pentru studenți.* — Universitatea are trei categorii de bursieri: *a)* în natură, (cu casă și masă grătuită în Cămin); *b)* bursă în bani de 600 Lei lunar și *c)* bursă în bani de 1000 Lei lunar. Toate bursele sunt de Stat. La «Casa Invățătorilor» se dau și semiburse.

[1]) *O. Ghibu*, Universitatea din Cluj și Institutele ei de educație, Cluj, 1922, și: După cinci ani dela Unire, de acelaș, 1924.

[2]) Desființat la 1 Ianuarie 1928. Bursierii au trecut la « Căminul Babeș ».

TABLOUL BURSELOR DE STAT, ACORDATE STUDENȚILOR UNIVERSITĂȚII DIN CLUJ IN ANII 1925 - 26 — 1928 - 29, DUPĂ FACULTĂȚI

Anul școlar	Facultatea	Burse în natură							Burse în bani		Total
		Căminul «Avram Iancu»	Căminul studentelor	Căminul Salvarea	Căminul «Babeș»	Cominul casa învățătorilor			Burse à 1000 lei lunar	Burse à 600 lei lunar	
						Bursieri ai Statului	Bursieri ai fondului «G. Lazăr»	Semibursieri ai fondului «G. Lazăr»			
1925—1926	Drept	50	—	—	—	9	1	31	—	20	111
	Medicină	50	10	50	—	4	2	7	—	40	163
	Litere	51	35	—	—	3	2	3	20	40	154
	Științe	50	15	—	—	1	1	—	20	40	125
	Total	201	60	50	—	17	6	41	40	140	553
1926—1927	Drept	50	—	—	—	5	2	18	—	20	95
	Medicină	50	10	50	—	—	3	9	—	40	162
	Litere	51	35	—	—	4	2	4	20	40	156
	Științe	50	15	—	—	7	2	5	20	40	139
	Total	201	60	50	—	16	9	34	40	140	552
1927—1928	Drept	50	—	—	—	3	—	15	—	20	88
	Medicină	50	10	50	—	2	3	12	—	40	167
	Litere	52	35	—	—	6	1	1	20	40	155
	Științe	50	15	—	—	5	2	5	20	40	137
	Total	202	60	50	—	16	6	33	40	140	547
1928—1929	Drept	50	—	—	—	3	1	10	—	20	84
	Medicină	50	10	—	50	5	2	12	—	40	169
	Litere	52	35	—	—	5	—	1	20	40	153
	Științe	50	15	—	—	3	3	2	20	40	133
	Total	202	60	—	50	16	6	25	40	140	539

20. *Biblioteca centrală a Universității.* La 12 Maiu 1919 s'a preluat și Biblioteca Universității, ce conținea 191.900 cărți (plus alte 176.779 cărți ale Muzeului național al Ardealului). In timp de zece ani, Biblioteca s'a înmulțit cu 142.579 cărți.

Trebuie să amintim acì marea donație pe care a făcut-o Bibliotecii, boierul moldovean *G. Sion*, care a îmbogățit colecțiile noastre cu peste 3500 volume de cărți dintre cele mai prețioase, între care 202 tipărituri vechi, unele unice, altele chiar necunoscute în bibliografia românească. Afară de acestea, d-l Sion a mai donat Universității peste 2000 de stampe, precum și o colecție de monede și medalii românești, cea mai bogată din întreaga țară.

In afară de donații, destul de numeroase, s'au cumpărat mai multe biblioteci întregi dela familiile unor savanți morți, îmbogățindu-se astfel biblioteca cu cărți foarte prețioase din toate domeniile.

Cu toate astea, adversarii Universității noastre au afirmat prin ziare și prin memorii adresate Ligii Națiunilor, că « Valahii barbari » au distrus și devastat biblioteca Universității, iar cărțile care au mai rămas după acest vandalism le-au transportat la București. Sesizată de acest denunț, Liga Națiunilor a trimis în anul 1924 la Cluj o delegație constătătoare din trei persoane, pentru ca să se convingă de adevăr. Delegația a raportat că Biblioteca este într'o ordine exemplară și că ea se desvoltă în condițiile cele mai satisfăcătoare.

Pe timpul Ungurilor, în sala de lectură a Bibliotecii erau 186 locuri pentru studenți; noi am mai adăugat alte 51 și am deschis și o sală de lectură pentru profesorii universitari, cari înainte nu aveau o astfel de sală.

Numărul cetitorilor prezintă o urcare formidabilă față de era ungurească, ceeace se explică prin faptul că și profesorii lucrează mai mult decât profesorii maghiari și studenții sunt mai harnici.

Iată tabela care cuprinde date comparative despre ultimii patru ani premergători răsboiului și despre ultimii patru ani din era românească:

S'au consultat volume:	S'au împrumutat volume:
In 1910—11 : 51.676; — în 1925 : 102.976	In 1910—11 : 4.851; — în 1925 : 13.445
» 1911—12 : 51.409; — » 1926 : 150.669	» 1911—12 : 4.148; — » 1926 : 15.326
» 1912—13 : 42.013; — » 1927 : 147.645	» 1912—13 : 3.776; — » 1927 : 13.094
» 1913—14 : 49.868; — » 1928 : 147.979	» 1913—14: 5.537; — » 1928 : 13.915

Aşadar, numărul cetitorilor în sala bibliotecii s'a urcat în era românească cu 200%, — al împrumutătorilor cu peste 150%.

Ceeace deosebeşte biblioteca de astăzi de cea dinainte de 1919 e că aceasta din urmă nu cuprindeà decât cărţi ungureşti şi nemţeşti; cărţi în alte limbi se găseau puţine. Astăzi Biblioteca conţine, în afară de zeci de mii de cărţi româneşti, cele mai de seamă cărţi din literatura franceză, engleză şi italiană. Deasemenea ea conţine un mare număr de reviste străine. Iată un tablou comparativ între anul 1914 şi între anul 1929:

		La 1913	La 1928
1.	Reviste franceze	71	122
2.	» engleze	30	33
3.	» germane	223	232
4.	» maghiare	97	33
5.	» române	4	742
6.	» italiene	8	21
7.	» în diferite limbi	18	272
		451	1.457

O altă notă caracteristică a activităţii noastre se evidenţiează prin creiarea Bibliotecii populare, care numără astăzi 7272 volume (5971 româneşti, 1301 ungureşti) şi care, începând la 1921 cu 11.520 cetitori pe an, s'a urcat în anul 1927 la 43.108.

Biblioteca aceasta dispune de 200 locuri, în două sale, una pentru elevi de liceu şi alta pentru ucenici şi muncitori. Ea ţine la dispoziţia cetitorilor şi 105 reviste literare, ştiinţifice şi de specialitate.

Ceeace s'a făcut la Biblioteca universitară centrală cu privire la îmbogăţirea cu cărţi franceze, engleze şi italiene, a avut loc şi la bibliotecile Institutelor şi Seminariilor, care până acì toate fuseseră prevăzute aproape numai cu cărţi ungureşti şi nemţeşti. Toate au fost puse acum la curent cu ştiinţa universală, în cea mai mare măsură pe care valuta defavorabilă a ţării noastre a permis-o. Trebuie să adăugăm aici, că în afară de bibliotecile de institute şi de seminarii, preluate la 1919, s'au mai înfiinţat un număr considerabil de biblioteci noui (la Muzeul limbii române, Institutul de istorie naţională, Institutul de Psihologie, Laboratorul de Pedologie, Seminariile de Italiană, Engleză, Slavistică, Bizantinologie, Istorie sud-est europeană, Linguistică, Filologie romanică, Laboratorul de Fonetică, precum şi la toate Institutele noui dela Ştiinţe şi Medicină). Unele din aceste biblioteci s'au îmbogăţit prin donaţiile mari făcute de unii profesori răposaţi, în frunte cu V. Bogrea, care şi-a testat Facultăţii de litere întreaga bibliotecă constătătoare din aproximativ 4000 volume.

21. *Educaţia fizică.* Pentru acest ram al educaţiei, trebuie să recunoaştem că în primul deceniu nu s'a făcut cât ar fi trebuit. S'a iniţiat, ce e drept, la 1919—20, înfiinţarea unui Institut de educaţie fizică şi chestia a şi făcut câţiva paşi înainte, dar, la un moment dat, ea s'a oprit pe loc, rămânând să fie reluată mai târziu.

Problema rămâne să fie îmbrăţişată de acum înainte.

22. *Achiziţii şi amenajări.* Imprejurările financiare grele prin care a trecut România în primul deceniu după întregirea ei, nu i-au permis să facă pentru învăţământul superior şi sub raportul edilitar atâta, cât ar fi dorit. Pentru Universitatea din Cluj, Consiliul Dirigent votase, ce e drept, la 1920 suma de 50 milioane lei, cu care să se înceapă construcţia mai multor institute şi clinici, dar împrejurările nefavorabile ivite curând după aceea, au luat pentru un timp oarecare dela ordinea zilei problema clădirilor.

In anul curent, Guvernul a reluat chestia provederii sistematice a Universităţii cu imobilele necesare, punând la dispoziţia acesteia deocamdată 25 milioane lei, din prilejul serbărilor jubilare de zece ani ale Unirii Ardealului cu România, şi lăsând să se înţeleagă că, în primul moment când situaţia economică a ţării va începe să se îmbunătăţească, va continuà opera, în sensul dela1920.

Cu toate greutăţile întâmpinate în ultimii 9 ani, totuş s'au făcut până astăzi următoarele achiziţii şi amenajări:

1) S'a început clădirea unui monumental Institut de Fiziologie, care va deservì nevoile Facultăţii de Medicină şi ale celei de Ştiinţe.

2) S'a construit o aripă la Institutul de Botanică sistematică.

3) S'au făcut două mari Laboratorii de Chimie.

4) S'a cumpărat şi amenajat un mare palat, cu trei etaje, pentru Institutul de studii clasice şi pentru Muzeul de Arheologie şi de Arte.

5) S'a cumpărat o casă pentru Muzeul limbii române.

6) S'a cumpărat o clădire mare, cu trei etaje, pentru Căminul Dr. Babeş al studenţilor în medicină.

7) S'a cumpărat o casă pentru Căminul studentelor.

8) S'a clădit un nou imobil pentru Căminul studentelor.

9) S'a cumpărat o casă mare cu grădină întinsă, pentru un Cămin pe seama Asistenţilor.

10) S'au obţinut două terene de 170 jugăre pe seama nevoilor economice ale Universităţii.

11) S'au obţinut 10 Rezervaţiuni naturale, ataşate Grădinei botanice şi anume: Rezervaţiile Fânaţe, Suat, Pietrile Roşii, Băile Episcopeşti, Lacul Bâlea, Piatra Craiului, Parângu, Retezatu, Pietrosul Mare, Hăgimuşul Mare.

12) S'au început lucrări în vederea clădirii unui Sanatoriu pentru studenţi, la Crinţi (în munţii Sibiului), pentru care Ministerul Sănătăţii, în vremea când erà titular prof. Dr. I. Lupaş, a dat Universităţii suma de un milion lei.

13) Tot acì trebuie să facem amintire de noua Grădină botanică, amenajată în condiţiunile cele mai moderne de prof. Al. Borza. Această grădină este una din cele mai mari şi mai frumoase din Europa.

23. *Morţii noştri.* In cei zece ani am pierdut din rândurile profesorilor pe:

Dr. Ion Paul (Litere); † 19.II.1926.
Dr. Ion Ursu (Litere); † 8.X.1925.
Vasile Bogrea (Litere); † 8.IX.1926.
Dr. Iosif Popovici (Litere); † 26.VIII.1928.
Dr. Vasile Pârvan (Litere); † 27.VI.1927.
Vasile Dimitriu (Drept); † 23.IX.1928.
Dr. Victor Babeş (Medicină); † 25.X.1926.
Dr. G. Bilaşcu (Medicină); † 22.VII.1926.
Dr. G. Murgoci (Ştiinţe), † 5.III.1925.

Universitatea le păstrează o neştearsă amintire.

IX. INCHEIERE

1. Universitatea din Cluj a lichidat definitiv legenda inferioritătii culturale a Românilor; 2. Noţiunea culturii intronată de noua Universitate; 3. Insemnătatea operei ei pentru ţară şi pentru umanitate.

1. Acest capitol nu va fi nici o recapitulare a activităţii celor zece ani, nici un program pentru viitor; el se va restrânge la câteva constatări sumare.

Cea dintâiu constatare este că Universitatea « Regele Ferdinand I » din Cluj a trecut în mod deplin satisfăcător proba de foc a primului deceniu, contrar pesimiştilor şi adversarilor, cari îi făcuseră prognosticuri lugubre şi-i creară o atmosferă dintre cele mai defavorabile în străinătate.

Nu credem că exagerăm, când afirmăm că ea n'a fost întrecută în prestaţiuni de nici una din Universităţile europene create sau naţionalizate după răsboiu, pentru ca de vechea Universitate ungurească din Cluj sau de noua Universitate din Seghedin nici să nu mai vorbim.

Activitatea ei de un singur deceniu a spulberat pentru totdeauna afirmaţiunea menţinută timp de câteva veacuri de către adversarii noştri, că noi n'am fi capabili de realizări mai înalte şi că cultura noastră nici nu s'ar puteà comparà cu a lor. Legenda inferioritătii culturale a Românilor şi a superioritătii culturale a Maghiarilor a fost lichidată pe veci, prin activitatea Universităţii noastre, care şi-a cucerit într'un timp scurt un loc de onoare nu numai în rândul Universităţilor româneşti, ci şi în rândul Universităţilor străine, cu cari colaborează în mod camaraderesc la progresul ştiinţei şi al umanităţii.

2. Dacă durata unui deceniu a fost prea scurtă pentru ca noțiunea culturii românești reprezentată de Universitate să se poată cristalizà în mod definitiv, nu este mai puțin adevărat că notele esențiale ale acesteia s'au desenat destul de limpede. In locul unei culturi hibride austriaco-maghiare, incapabilă de orice creațiune proprie, și în locul impetuoasei hegemonii culturale germane, care cuprinsese în deceniile din urmă aproape întreg Sudestul Europei, la Cluj s'a instalat concepția unei culturi generoase, cu orizonturi largi, străbătută adânc de geniul roman care e la baza întregei civilizații europene moderne. Această cultură are deplină înțelegere pentru toate realitățile sociale date, pe care le respectă și le ajută, într'o măsură mai mare decât le-ar puteà concepe o politică de Stat îngustă.

Intemeiată pe astfel de baze Universitatea din Cluj a răușit ca înlăuntrul României unite să aibă o situație identică cu cea pe care o deține în Franța, Universitatea din Strassbourg, — socotită ca a doua Universitate a țării, — iar în cadrul vieții interuniversitare europene să se ridice la un nivel aproximativ egal cu al celor din Nancy, Bordeaux, Montpellier și Padova.

3. A doua constatare este că, din punct de vedere cetățenesc, atitudinea Universității din Cluj a fost nu numai de o ireproșabilă corectitudine, ci de un liberalism cum n'avem cunoștință să mai fie cazul la vreuna din Universitățile cu situație analogă. S'ar puteà afirmà chiar, că pe altarul liberalismului s'au jertfit unele interese naționale românești dintre cele mai justificate.

Opera Universității noastre a reușit în așà de mare măsură grație faptului că erà firească, — departe de aceà penibilă artificialitate care a fost la baza vechei universități ungurești. Nota firească rezultă pe de o parte din situația noastră etnică și demografică, pe de alta din legăturile naturale cu marile popoare de aceeaș rasă, din Apusul Europei. Spiritul tolerant al poporului nostru, — incomparabil mai binevoitor față de naționalitățile conlocuitoare, decât la alte popoare vecine — conștiința dreptății cauzei pe care o reprezentăm și conștiința misiunii pe care o îndeplinim în aceste locuri, de aproape două mii de ani, ne fac să avem toată siguranța în realizarea deplină a scopului, a cărui îndreptățire, după atâta vreme, a fost definitiv recunoscută de factorii vieții internaționale mondiale.

Limba română, grație caracterului ei latin, este un instrument ideal în serviciul culturii europene nu numai pentru fiii neamului nostru, cari pot ajunge în baza ei, cu atâta ușurință în posesiunea marilor limbi și culturi mondiale: franceză, italiană, spaniolă și chiar engleză, ci și pentru fiii populațiilor minoritare, în special ai celei maghiare, cărora prin ea li se deschid perspective cu totul noui [1]). Emancipați, grație tocmai limbii române, de sub eghemonia exclusivă a culturii germane, pe care Ungurii nu și-au putut-o însuși nici în curs de o mie de ani, — având privirea îndreptată spre câmpul nesfârșit al culturii universale, așà cum au creat-o toate popoarele mari împreună, — Ungurii din Ardeal, adăpați la izvoarele culturii românești, vor ajunge să realizeze ceeace niciodată n'a fost cu putință în curs de o mie de ani: înțelegerea loială între Români și Unguri și tovărășia de arme pentru apărarea comună de primejdiile externe care-i înconjoară.

Astfel, Universitatea din Cluj, este menită să aibă nu numai un rol științific și cultural, în serviciul patriei și al umanității, ci și un hotărîtor rol istoric-universal, prin asigurarea echilibrului Europei sud-estice atât de profund amenințat dealungul vremurilor.

In această operă a ei, Universitatea din Cluj crede că va fi ajutată nu numai de toate forțele țării, ci și de factorii culturali și politici ai întregei lumi culte, din Europa și din America.

[1]) Pentru a învederà situația culturală deadreptul tragică a Ungurilor, din cauza limbei lor, cităm aici cuvintele ministrului de instrucție ungar de astăzi, spuse într'o conferință publică la Berlin: « Germanul, Englezul, Italianul, Spaniolul sau Francezul care și-a însușit limba sa maternă, posedă în acelaș timp și o limbă universală. In schimb noi ungurii, stăm cu frumoasa noastră limbă izolați. Afară de aceea, limba ungurească e o limbă turanică, ce se deosebește cu totul esențial de limbile indogermane și în ce privește lexicul și în ce privește structura ei. Noi nu putem opune gramaticei grecești, latinești, germane forme și funcțiuni analoge, din care cauză și învățarea unei limbi străine pentru copilul maghiar prezintă greutăți neasemănat mai mari decât pentru unul german ». (Contele Dr. *Kuno Klebesberger*, Kulturpolitik nach dem Kriege, Budapesta, 1925, pag. 22).

ANEXE [1])

PERSONALUL ADMINISTRATIV AL UNIVERSITĂŢII, IN CEI ZECE ANI

I

SENATUL UNIVERSITAR IN ANUL 1928—29

Rector: Dr. Emil Haţieganu
Prorector: G. Bogdan-Duică

Decanul Facultăţii de Drept	Dr. Victor Onişor
Prodecanul Facultăţii de Drept.	Dr. Romul Boilă
Decanul Facultăţii de Medicină	Dr. Coriolan Tătaru
Prodecanul Facultăţii de Medicină	Dr. Ioan Drăgoiu
Decanul Facultăţii de Litere şi Filozofie	Dr. Onisifor Ghibu
Prodecanul Facultăţii de Litere şi Filozofie	Dr. Theodor Capidan
Decanul Facultăţii de Ştiinţe.	Dr. Ion Popescu-Voiteşti
Prodecanul Facultăţii de Ştiinţe	Dr. Aurel Angelescu

Secretarul Senatului Dr. Const. Jurcan

II

RECTORII UNIVERSITĂŢII IN ANII 1919/20—1928/29

1919/20	S. Puşcariu	1924/25	C. Negrea
1920/21	V. Dimitriu	1925/26	G. Spacu
1921/22	D. Călugăreanu	1926/27	I. Minea
1922/23	I. Iacobovici	1927/28	G. Bogdan-Duică
1923/24	N. Bănescu	1928/29	E. Haţieganu

III

DECANII FACULTĂŢILOR IN ANII 1919/20—1928/29

	Drept:	*Medicină*:
1919/20	V. Dimitriu	I. Haţieganu
1920/21	C. Negrea	I. Minea
1921/22	E. Haţieganu	I. Iacobovici

[1]) In acest capitol, la No. XXIII şi XXIV dăm şi tabloul cheltuielilor personale şi materiale ale Universităţii, conform Bugetului Ministerului Instrucţiei. Pentru evitarea eventualelor nedumeriri pe care cetirea acestor tablouri le-ar putea trezi mai ales la cei ce ar compara cheltuielile Universităţii din Cluj cu ale celorlalte Universităţi din ţară, ţinem să observăm că aceste tablouri cuprind nu numai sumele relative la Universitate, ci şi pe ale Clinicilor (care la Bucureşti şi la Iaşi nu figurează în bugetul Universităţilor), precum şi ale Academiei comerciale şi ale Arhivelor Statului, care nu fac parte din Universitate.

Ţin să mulţumesc aici tuturor celor cari mi-au dat ajutorul lor la culegerea materialului statistic şi la elaborarea lui, în special colegilor decani dela cele trei Facultăţi, apoi d-lui prof. P. Sergescu, d-lui asistent I. Breazu, d-lui secretar al Rectoratului I. Vătăşescu, d-lui controlor al Administraţiei B. David şi tuturor celor cari prin informaţiile lor, mi-au înlesnit redactarea lucrării.

UNIVERSITATEA DACIEI SUPERIOARE

	Drept:	*Medicină:*
1922/23	V. Onișor	C. I. Ureche
1923/24	R. Boilă	T. Gane
1924/25	P. Poruțiu	I. Moldovan
1925/26	Tr. Pop	I. Nițescu
1926/27	C. Negrea	T. Vasiliu
1927/28	E. Hațieganu	M. A. Botez
1928/29	V. Onișor	C. Tătaru

	Litere și Filozofie	*Științe*
1919/20	G. Bogdan-Duică	D. Călugăreanu
1920/21	N. Bănescu	D. Călugăreanu
1921/22	Al. Lapedatu	A. Ostrogovich
1922/23	I. Ursu	A. Ostrogovich
1923/24	N. Drăganu	G. Bratu
1924/25	V. Bărbat	G. Spacu
1925/26	S. Dragomir	I. Grințescu
1926/27	D. M. Teodorescu	I. Scriban
1927/28	Th. Capidan	A. Angelescu
1928/29	O. Ghibu	I. P.-Voiteşti

IV

TABLOUL PROFESORILOR, CONFERENȚIARILOR ȘI DOCENȚILOR UNIVERSITĂȚII DIN CLUJ IN ANUL ȘCOLAR 1928—29.

FACULTATEA DE DREPT

Decan: *Victor Onișor* Prodecan: *Romul Boilă*

Profesor onorar: *Dr. George Plopu*

Profesori titulari:

Dreptul roman	I. C. Cătuneanu
Dreptul constituțional	Romul Boilă
Dreptul administrativ și financiar	Victor Onișor
Economia politică	D. B. Ionescu
Finanțele și Statistica	Gh. N. Leon
Dreptul civil	Camil Negrea
» comercial	Petre Poruțiu
» internațional	Iorgu Radu
» penal	Traian Pop
Procedura civilă	Emil Hațieganu
Politica	Cassiu Maniu
Politica socială	N. Ghiulea

Suplініri

Istoria dreptului român	V. Onișor
Dreptul bisericesc	P. Poruțiu
» civil român	Iorgu Radu
» comercial român	Emil Hațieganu
Procedura penală	Traian Pop
Filozofia Dreptului	Cassiu Maniu

FACULTATEA DE MEDICINĂ ŞI FARMACIE

Decan: *Coriolan Tătaru* Prodecan: *Ioan Drăgoiu*

Profesori titulari

a) *Invăţământul medical*

Clinica chirurgicală	I. Iacobovici
» dermato-venerică	Coriolan Tătaru
» infantilă	Titu Gane
» medicală	Iuliu Haţieganu
» oftalmologică	D. Michail
» oto-rino-laringologică	I. Predescu-Rion
» neurologică	Ion Minea
» psihiatrică	Const. Ureche
» ginecologică şi obstetricală	Cristea Grigoriu
Anatomie descriptivă şi topografică	V. Papilian
Chimie biologică	Pierre Thomas (angaj. cu contr.)
Fiziologie	I. I. Nițescu
Igienă şi Igienă socială	I. Moldovan
Istologie şi Embriologie	Ioan Drăgoiu
Istoria Medicinii şi Farmaciei şi Folklor medical	Jules Guiart (angaj. cu contr.)
Medicina legală	N. Minovici
Patologie generală şi experimentală	M. A. Botez
Radiologie	Dem. Negru
Anatomie patologică	T. Vasiliu

Invăţământul farmaceutic

Farmacologie şi Farmacognozie	Gh. Martinescu
Farmacia chimică şi galenică	Gh. Pamfil

Agregaţi

Urologie	Emil Ţeposu
Microbiologie	Vitold Baroni

Suplinirі

Clinica stomatologică	I. Predescu-Rion
Chimie analitică (conferinţă)	St. Secăreanu
Fizică medicală (conferinţă)	N. Bărbulescu

Conferenţiari

Botanica medicală farmaceutică	Mircea Prişcu
Semiologie chirurgicală	Alex. Pop
Semiologie medicală	I. Goia
Toxicologie	Iuliu Orient
Igienă colectivă	Mihail Zolog
Epidemiologie	Titu Slăvoacă
Alimentaţie infantilă	Elena Negru

UNIVERSITATEA DACIEI SUPERIOARE

Docenți

Cl. Dermatologică	Daniil Konradi
»	Valeriu Cimoca
Cl. Medicală	Ioan Goia
Cl. Infantilă	Axente Iancu
»	Gh. Zugravu
Cl. Oftalmologică	Petre Vancea
Cl. Stomatologică	Ioan Aleman
Anatomie descriptivă	Const Velluda
Psichiatrie	Savu Mihăilescu
Medicina legală	M. Kernbach
Istoria Medicinii	V. Bologa
Farmacologie	Gh. Popovici
Igienă	M. Zolog
»	T. Slăvoacă

VI

FACULTATEA DE FILOZOFIE ȘI LITERE

Decan: *Onisifor Ghibu* Prodecan: *Theodor Capidan*

Profesor onorar: *Nicolae Iorga*

Profesori titulari

Filozofie	Marin Ștefănescu
Psihologie experimentală, comparată și aplicată	Fl. Ștefănescu-Goangă
Sociologie, Etică și Politică	V. Bărbat
Pedagogie I	O. Ghibu
» II	Vl. Ghidionescu
Linguistică	Th. Capidan
Filologia romanică	Gh. Giuglea
Limba și literatura română I	Sextil Pușcariu
» » » » II	N. Drăganu
Istoria literaturii române moderne	Gh. Bogdan-Duică
Limba și literatura franceză	Yves Auger (angaj. cu contract)
» » » italiană	G. Serra (angaj. cu contract)
» » » engleză	P. Grimm
» » » germană	G. Kisch
» » » maghiară	G. Kristóf
Filologia clasică (greacă)	St. Bezdechi
» » (latină)	Th. Naum
» bizantină	N. Bănescu
Istoria antică	Emil Panaitescu
Arheologie	D. M. Teodorescu
Istoria universală	C. Marinescu
» sud-est europeană	S. Dragomir
» veche a Românilor	Al. Lapedatu
» nouă a Românilor	Ioan Lupaș
» Artelor	C. Petran

Supliniri

Estetica generală	V. Bărbat
Filologia slavă	Th. Capidan
Etnografia şi Folklore	R. Vuia
Limba franceză (conferinţă)	H. Jacquier
Psihologia aplicată (conferinţă)	Liviu Rusu
Epigrafia şi antichităţi greco-romane (conferinţă)	Gh. Mateescu
Dialectele române transdanubiene (lectorat)	Sextil Puşcariu

Conferenţiari

Istoria medievală, cu deosebită privire la migraţiunea popoarelor	C. Diculescu

Docenţi

Istoria veche a Românilor	V. Motogna
Sociologia	C. Sudeţeanu

Lectori

Limba italiană	Al. Favero
» engleză	R. Chisholm
» germană	Fr. Lang

VII

FACULTATEA DE ŞTIINŢE

Decan: *I. Popescu-Voiteşti* Prodecan: *Aurel Angelescu*

Profesori titulari

Cursul special de analiză superioară	D. Pompeiu (prof. cu contract)
Matematicile generale	Gh. Iuga
Calculul diferenţial şi integral	Gh. Bratu
Algebra superioară	Th. Angheluţă
Geometria descriptivă infinitezimală	N. Abramescu
Teoria funcţiunilor	Aurel Angelescu
Mecanica raţională	Gl. St. Burileanu
Fizica generală experimentală	Gh. Dima
» teoretică şi aplicată	A. Maior
Chimia generală	A. Ostrogovich
» fizicală	Dan Rădulescu
Chimia anorganică şi analitică	Gh. Spacu
Biologia	E. Racoviţă
»	R. Jannel (angaj. cu contract)
Zoologia şi anatomie comparată	I. A. Scriban
Botanica generală	I. Grinţescu
» sistematică	Al. Borza
Mineralogia şi Petrografia	V. Stanciu
Geologia şi Paleontologia	I. Popescu-Voiteşti
Geografia generală	G. Vâlsan
» descriptivă	V. Meruţiu

UNIVERSITATEA DACIEI SUPERIOARE

Agregaţi

Geometria analitică . . . . . P. Sergescu
Fiziologia generală. . . . . A. Grădinescu
Chimia organică . . . . . I. Tănăsescu

Suplinitori

Astronomia . . . . . G. Bratu
Mecanica (conferinţă) . . . . . V. Abramescu
Analiza matematică (conferinţă). . . . . D. V. Ionescu
Termo-dinamica (conferinţă) . . . . . G. Athanasiu
Chimia alimentară (conferinţă) . . . . . Raluca Ripa

Docenţi

Chimia . . . . . Mircea Ionescu

VIII

TABLOUL PERSONALULUI ŞTIINŢIFIC AUXILIAR LA TOATE PATRU FACULTĂŢILE IN ANUL ŞCOLAR 1928—1929.

Facultatea	Conferenţiari	Docenţi	Şefi de lucrări	Lectori	Asistenţi	Asistenţi onorifici	Preparatori	Preparatori onorifici	Externi	Total
Drept . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Medicină .	9	17	22	—	47	22	74	40	24	255
Litere . .	4	2	1	4	13	—	6	—	—	28
Ştiinţe . .	4	1	20	—	33	—	22	-	—	80
Total . .	17	20	43	4	93	22	102	40	24	363

IX

PROCENTUAŢIA STUDENŢILOR UNIVERSITĂŢII DIN CLUJ PE ANII ŞCOLARI 1872—1919, DUPĂ CONFESIUNILE: ORTODOXĂ, GRECO-CATOLICĂ, EVANGELICĂ ŞI MOZAICĂ

Anii şcolari (Mediile pe câte 10 ani)	Semestrul I					Semestrul II				
	Numărul total al studenţilor	No. % Ortod.	No. % Gr. catolici	No. % Evangelici	No. % Israeliţi	Numărul total al studenţilor	No. % Ortod.	No. % Gr. catolici	No. % Evangelici	No. % Israeliţi
1872/73—1882/83	3.455	2,2	7,5	6,2	4,6	3.269	1,8	7,4	6,7	4,8
1882/83—1892/93	4.543	3,3	9,3	8,7	7,2	4.367	3,2	9,3	8,3	7.3
1892/93—1902/03	8.677	4,5	9,2	10,2	9,2	7.967	4.5	9,2	9,9	9,3
1902/13—1912/13	20.881	5,7	7,4	9,6	11,4	19.066	5,6	7,4	9,5	16,5
1912/13—1918/19	9.291	6,5	7,2	8,4	15,3	9.416	5,9	7,1	8,3	14,8

X

STATISTICA STUDENȚILOR VECHII UNIVERSITĂȚI UNGUREȘTI (1872—1919), DUPĂ CONFESIUNILE: ORTODOXĂ, GRECO-CATOLICĂ, EVANGELICĂ ȘI MOZAICĂ

Anul școlar	Semestrul I					Semestrul II				
	Numărul Total	Uniți	Ortodoxi	Evangel.	Mozaici	Numărul Total	Uniți	Ortodoxi	Evangel.	Mozaici
1872—1873	234	13	5	15	4	221	11	3	18	5
1873—1874	268	22	5	18	9	253	21	5	25	11
1874—1875	316	21	6	16	19	308	19	9	15	18
1875—1876	343	25	9	28	17	312	24	6	25	13
1876—1877	342	34	8	18	13	326	35	7	17	11
1877—1878	366	32	11	19	16	348	32	10	19	13
1878—1879	368	32	8	24	11	351	29	5	32	11
1879—1880	413	29	7	23	18	382	23	4	23	20
1880—1881	407	23	10	32	22	388	21	8	21	31
1881—1882	398	28	7	23	28	380	27	4	24	25
1882—1883	403	26	11	24	28	391	26	7	22	31
1883—1884	465	33	8	31	27	436	29	7	24	24
1884—1885	404	31	14	34	23	394	31	8	34	26
1885—1886	430	38	10	51	31	422	35	11	49	27
1886—1887	429	39	14	41	29	430	40	11	41	28
1887—1888	456	49	18	38	32	441	52	17	39	31
1888—1889	452	53	18	47	32	442	50	20	34	31
1889—1890	486	53	18	44	41	446	44	20	37	36
1890—1891	497	50	21	44	35	458	47	21	42	38
1891—1892	511	54	18	49	44	467	48	19	38	47
1892—1893	537	48	18	41	45	514	49	16	35	45
1893—1894	572	59	21	51	40	528	56	19	47	36
1894—1895	576	64	14	47	39	525	57	14	42	41
1895—1896	617	62	28	45	46	576	56	32	46	39
1896—1897	714	65	35	63	44	661	56	35	58	46
1897—1898	800	69	35	85	51	766	68	35	76	51
1898—1899	976	92	47	103	89	903	90	51	93	78
1899—1900	1.120	104	57	112	115	1.101	90	45	115	137
1900—1901	1.296	120	59	133	150	1.152	103	44	118	138
1901—1902	1.469	114	71	159	177	1.332	108	64	144	167
1902—1903	1.628	117	81	190	200	1.495	121	71	163	187
1903—1904	1.824	139	100	272	266	1.778	121	99	149	152
1904—1905	2.109	153	102	383	401	1.982	137	91	179	194
1905—1906	2.209	149	105	385	397	2.029	133	99	186	218
1906—1907	2.232	151	109	355	404	1.990	139	89	181	197
1907—1908	2.226	165	105	356	396	1.967	138	99	196	221
1908—1909	2.148	155	138	298	213	1.921	142	111	189	298
1909—1910	2.116	160	125	200	348	1938	157	117	197	311
1901—1911	2.172	179	153	213	356	1.952	157	139	191	295
1911—1912	2.217	185	172	210	324	2.034	162	155	175	311
1912—1913	2.159	174	182	309	196	1.960	161	148	173	280
1913—1914	2.048	159	169	186	296	1.935	131	147	167	266
1914—1915	1.146	72	57	99	164	1.008	64	57	84	138
1915—1916	618	43	41	38	97	488	35	27	29	80
1916—1917	341	23	16	17	63	352	19	19	20	71
1917—1918	703	47	31	46	113	1.087	76	48	83	170
1918—1919	2.226	151	113	205	382	2.586	189	153	226	394

XI

STATISTICA GENERALĂ A STUDENŢILOR FACULTĂŢII DE DREPT DELA UNIVERSITATEA DIN CLUJ PE ANII ŞCOLARI 1919/1920—1928/1929

Anii şcolari	Numărul studenţilor	După sex		După confesiune							După ţara de naştere													
											România													
		Studenţi	Studente	Ortodoxi	Greco-catolici	Romano-catolici	Reformaţi	Evangelici	Unitari	Israeliţi	Vechiul Regat	Transilv. şi celelalte părţi	Bucovina	Basarabia	Cehoslovacia	Ungaria	Austria	Iugoslavia	Polonia	Franţa	Rusia	Macedonia	Bulgaria	Diferite
1919—1920	1.098	1.098	—	520	393	28	9	96	—	52	22	1.061	2	—	1	6	—	1	2	—	2	1	—	—
1920—1921	1.316	1.313	3	544	483	67	22	59	1	140	23	1.219	8	3	13	18	2	28	1	—	1	—	—	—
1921—1922	1.197	1.193	4	506	408	59	29	44	3	148	35	1.081	1	5	3	26	—	37	—	—	—	—	—	1
1922—1923	1.238	1.234	4	411	417	88	59	37	8	138	53	1.122	4	4	7	25	1	12	—	—	3	—	1	3
1923—1924	960	955	5	408	351	55	36	18	6	91	10	930	5	1	6	3	0	5	—	—	—	—	—	—
1924—1925	967	957	10	378	385	79	40	32	8	45	35	909	5	2	2	8	—	6	—	—	—	—	—	—
1925—1926	1.073	1.043	30	419	405	86	57	41	13	52	30	1.005	2	6	7	9	2	12	—	—	—	—	—	—
1926—1927	1.185	1.153	32	426	407	128	80	34	19	91	43	1.134	5	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1927—1928	1.147	1.119	28	405	396	140	74	35	13	84	25	1.105	1	4	1	6	—	5	—	—	—	—	—	—
1928—1929	1.079	1.047	32	351	355	144	82	42	11	94	30	1.018	—	5	2	12	3	7	2	—	—	—	—	—

XII

PROCENTUAŢIA STUDENŢILOR DELA FACULTATEA DE DREPT A UNIVERSITĂŢII DIN CLUJ IN ANII ŞCOLARI 1919/20—1928/29, DUPĂ CONFESIUNI

Anii şcolari	Numărul total al studenţilor	După religie						
		No. % Ortodox	No. % Gr. cat.	No. % Rom. cat.	No. % Reform.	No. % Evangel.	No. % Unitari	No. % Israeliţi
1919—1920	1.098	47,4	35,8	2,6	0,8	8,7	—	4,7
1920—1921	1.316	41,3	36.7	5,1	1,7	4,5	0,1	10,7
1921—1922	1.197	42,4	34,1	4,9	2,4	3,7	0,2	12,5
1922—1923	1.238	38—	32,2	6,8	4,6	2,8	0,6	10,7
1923—1924	960	42—	36,6	5,7	4—	2—	0,6	9,5
1924—1925	967	39	40—	8,2	4,1	3,3	0,8	4,6
1925—1926	1.073	39	38—	8—	5,3	3,8	1,2	4,8
1926—1927	1.185	35,9	34,3	10,8	6,7	28—	1,6	7,7
1927—1928	1.147	35,3	34,5	12,2	6,4	3—	1—	7,3
1928—1929	1.079	32—	32,3	13,1	7,5	3,9	1—	8,6
Mediile în zece ani	1.126	39,2	35,5	7,7	4,3	3,9	0,7	8,1

XIII

STATISTICA GENERALĂ A STUDENŢILOR DELA FACULTATEA DE MEDICINĂ A UNIVERSITĂŢII DIN CLUJ PE ANII ŞCOLARI 1919/1920—1928/1929

Anii şcolari	N-rul studenţilor	După sex		După confesiune							După ţara de naştere												
											România												
		Studenţi	Studente	Ortodoxi	Greco-catolici	Romano-catolici	Reformaţi	Evangelici	Unitari	Israeliţi	Vech. Regat	Transilvania şi celelalte părţi	Bucovina	Basarabia	Cehoslovacia	Ungaria	Austria	Iugoslavia	Polonia	Franţa	Rusia	Macedonia	Bulgaria	Diferite
1919—1920	797	692	105	213	133	42	8	50	3	3	50	664	12	9	1	49	—	1	3	—	1	1	—	—
1920—1921	1007	928	79	285	147	38	22	29	1	485	95	765	30	36	—	45	—	21	3	—	3	1	—	1
1921—1922	828	717	111	296	126	24	10	12	3	357	137	525	8	3	10	33	1	8	3	—	4	3	—	1
1922—1923	638	511	127	261	94	24	10	9	5	300	134	403	36	76	11	23	—	7	1	—	8	—	—	1
1923—1924	472	404	68	249	94	9	15	3	2	100	115	228	17	38	1	6	1	5	—	—	—	1	—	—
1924—1925	524	444	80	276	95	46	26	5	—	76	116	332	19	34	1	—	—	4	—	—	—	2	16	—
1925—1926 [1])	577	451	126	249	118	79	36	18	10	67	85	407	19	29	4	3	1	6	—	—	6	1	16	—
1926—1927	622	487	135	211	209	79	47	21	3	52	113	457	6	9	3	18	1	—	1	1	6	—	5	2
1927—1928	509	437	72	236	154	53	40	9	2	13	95	365	7	11	1	13	—	1	1	1	5	1	7	1
1928—1929	646	563	83	316	175	66	43	10	3	33	116	458	9	18	1	14	—	1	1	1	7	8	12	—

XIV

PROCENTUAŢIA STUDENŢILOR DELA FACULTATEA DE MEDICINĂ A UNIVERSITĂŢII DIN CLUJ PE ANII ŞCOLARI 1919/1920—1928/1929, DUPĂ CONFESIUNI

Anii şcolari	Numărul total al studenţilor	După religie						
		No. % Ortodoxi	No. % Gr. cat.	No. % Rom. cat.	No. % Reformaţi	No. % Evangelici	No. % Unitari	No. % Israeliţi
1919—1920	797	27,5	16,7	5,3	1,—	6,2	0,4	0,4
1920—1921	1.007	28,3	14,6	3,8	2,2	2,8	0,1	48,5
1921—1922	828	35	15,2	3,—	1,1	1,5	0,4	43,1
1922—1923	703	37,3	13,4	3,4	1,4	1,3	0,7	42,8
1923—1924	472	52,8	19,8	2,—	3,2	0,7	0,4	21,2
1924—1925	524	52,7	18,1	9,—	5,—	1,—	—	14,5
1925—1926 [2])	577	43,1	20,4	13,7	6,2	3,1	2,—	11,7
1926—1927 [2])	622	33,9	33,6	12,7	7.5	3,4	0,4	8,3
1927—1928	509	46,3	30,3	10,4	8—	1,8	0,4	2,5
1928—1929	646	48,9	27,1	10,2	6,6	1,5	0,5	5,1
Mediile în zece ani . .		40,6	20,9	7,3	4,1	2,3	0,5	19,9

[1]) Impreună cu a studenţilor în Farmacie.
[2]) Impreună cu studenţii în Farmacie.

XV

STATISTICA GENERALĂ A STUDENŢILOR DELA FACULTATEA DE LITERE A UNIVERSITĂŢII DIN CLUJ PE ANII ŞCOLARI 1919/1920—1928/1929

Anii şcolari	N-rul studenţilor	După sex		După confesiune							După ţara de naştere													
											România													
		Studenţi	Studente	Ortodoxi	Gr. catolici	Rom. cat.	Reformaţi	Evangelici	Unitari	Israeliţi	Vechiul Regat	Transilv. şi celelalte părţi	Bucovina	Basarabia	Cehoslovacia	Ungaria	Austria	Iugoslavia	Polonia	Franţa	Rusia	Macedonia	Germania	Diferite
1919—1920	114	61	53	52	40	3	1	8	—	10	8	101	1	—	—	2	—	—	—	2	—			—
1920—1921	138	86	52	63	34	8	2	9	—	22	15	108	1	2	1	4	—	3	—	2	—	—	—	2
1921—1922	221	158	83	94	66	21	9	9	—	22	34	169	3	6	1	1	1	—	1	—	—	—	—	1
1922—1923	389	247	142	170	81	51	19	24	6	37	47	283	6	27	5	6	1	7	2	—	1	1	—	3
1923—1924	330	204	126	151	89	38	12	25	1	14	49	277	5	16	4	3	—	4	—	—	—	1	—	—
1924—1925	404	220	184	191	96	48	24	25	—	20	46	307	4	29	4	7	—	4	1	—	—	1	—	1
1925—1926	429	201	228	209	109	44	21	20	1	25	66	318	1	27	3	4	—	5	1	1	—	1	—	2
1926—1927	527	236	291	255	132	47	25	33	2	33	82	393	5	22	2	11	—	6	1	1	1	—	—	2
1927—1928	578	264	314	264	156	51	38	38	4	27	49	472	7	20	1	12	2	8	1	1	2	—	—	3
1928—1929	709	321	388	341	188	65	53	43	5	23	122	472	8	17	4	12	3	7	1	1	1	1	1	1

XVI

PROCENTUAŢIA STUDENŢILOR DELA FACULTATEA DE LITERE A UNIVERSITĂŢII DIN CLUJ PE ANII ŞCOLARI 1919/1920—1928/1929, DUPĂ CONFESIUNI

Anii şcolari	Numărul total al studenţilor	După religie						
		No. % Gr. ortod.	No. % Gr. catol.	No. % Rom. cat.	No. % Reformaţi	No. % Evangelici	No. % Unitari	No. % Israeliţi
1919—1920	114	45,6	35,1	2,6	1,—	7,—	—	8,8
1920—1921	138	45,7	24,6	5,8	1,4	6,5	—	16,—
1921—1922	221	42,5	29,8	9,5	4,1	4,1	—	10.—
1922—1923	389	43,8	20,8	13,1	4,8	6,2	1,5	9,5
1923—1924	330	40,6	26,9	11,5	4,—	7,6	0,3	4,—
1924—1925	404	47,2	23,7	12, -	6, —	6.—	—	5,—
1925—1926	429	49,—	25,—	10,2	5.1	5,—	0,2	6,—
1926—1927	527	48,4	24,2	8,9	4,5	6.3	0,4	6,3
1927—1928	578	45,7	27,—	9,—	6,5	6,5	0,7	5,—
1928—1929	709	48,1	26,5	9,3	7,4	5,—	0,7	3,2
Mediile în zece ani . .	383,9	45,6	26,4	9,—	4,5	6,1	0,4	7,4

XVII

STATISTICA GENERALĂ A STUDENŢILOR DELA FACULTATEA DE ŞTIINŢE A UNIVERSITĂŢII DIN CLUJ PE ANII ŞCOLARI 1919/1920—1928/1929

Anii şcolari	N-rul studenţilor	După sex		După Confesiune							După ţara de naştere													
												România												
		Studenţi	Studente	Ortodoxi	Gr. cat.	Rom. cat.	Reformaţi	Evangelici	Unitari	Israeliţi	Vech. Regat	Trans. şi celelalte părţi	Bucovina	Basarabia	Cehoslovacia	Ungaria	Austria	Iugoslavia	Polonia	Franţa	Rusia	Macedonia	Bulgaria	Diferite
1919—1920	79	57	22	37	20	3	—	12	—	7	14	60	1	—	—	2	1	—	1	—	—	—	—	—
1920—1921	104	74	30	67	22	3	—	1	—	11	14	70	2	11	—	3	1	2	—	—	1	—	—	—
1921—1922	131	86	45	84	21	11	—	2	—	13	25	84	4	15	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1
1922—1923	179	103	76	99	34	19	5	1	3	18	28	113	2	22	2	4	1	2	—	—	—	—	—	—
1923—1924	195	105	90	114	42	19	3	1	2	14	28	123	2	29	2	6	1	1	—	1	2	—	—	—
1924—1925	214	104	110	129	51	20	4	3	1	6	31	140	2	34	—	1	2	2	—	—	2	—	—	—
1925—1926	218	118	100	124	58	15	6	8	1	6	20	170	3	22	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—
1926—1927	220	117	103	114	60	23	7	12	2	2	32	163	4	10	2	3	—	2	1	1	1	—	—	1
1927—1928	355	199	156	188	103	31	12	12	3	6	58	259	5	19	2	6	1	—	—	1	1	—	—	3
1928—1929	455	262	193	234	138	41	16	13	7	6	99	325	3	13	2	6	—	—	2	2	1	—	—	2

XVIII

PROCENTUAŢIA STUDENŢILOR DELA FACULTATEA DE ŞTIINŢE A UNIVERSITĂŢII DIN CLUJ PE ANII ŞCOLARI 1919/20—1928/1929, DUPĂ CONFESIUNI

Anii şcolari	Numărul total al studenţilor	După religie						
		No. % Ortodoxi	No. % Gr. cat.	No. % Rom. cat.	No. % Reformaţi	No. % Evangelici	No. % Unitari	No. % Israeliţi
1919—1920	79	46,8	25,3	3,8	—	15,2	—	8,9
1920—1921	104	64,4	21,2	3—	—	1—	—	10,6
1921—1922	131	64,1	16,8	8,4	—	1,5	—	10
1922—1923	179	55,3	18,9	10,6	2,8	0,5	1,7	10—
1923—1924	195	58,5	21,5	9,7	1,5	0,5	1—	7,2
1924—1925	214	60,3	24—	9,3	1,9	1,4	0,5	2,8
1925—1926	218	56,9	26,6	6,8	2,7	3,7	0,5	3—
1926—1927	220	52—	27,3	10,5	3,2	5,4	1—	1—
1927—1928	355	53—	29—	8,8	3,4	3,4	0,8	1,7
1928—1929	455	51,5	30,4	9—	3,6	2,9	1,6	1,3
Mediile în zece ani . .	215	56,3	24,1	8—	2—	3,6	0,7	5,7

XIX

STATISTICA GENERALĂ A STUDENŢILOR UNIVERSITĂŢII DIN CLUJ PE ANII ŞCOLARI 1919/1920—1928/1929

Anii şcolari	N-rul studenţilor	După sex		După religie							După ţară de naştere														Declaraţi în cursul anului		
											România																
		Studenţi	Studente	Oortodoxi	Greco catolici	Rom. catolici	Reformaţi	Evangelici	Unitari	Israeliţi	Vechiul Regat	Transilv. şi celelalte părţi	Bucovina	Basarabia	Cehoslovacia	Ungaria	Austria	Iugoslavia	Polonia	Franţa	Rusia	Macedonia	Bulgaria	Diferite	Absolvenţi	Licenţiaţi	Doctori
1919—1920[1])	2151	1965	187	838	595	83	19	186	3	458	102	1957	15	10	2	61	1	1	6	2	3	2	—	—	—	14	157
1920—1921[2])	2648	2484	164	974	693	135	46	109	2	689	149	2236	41	52	21	74	3	57	4	2	5	1	-	3	—	26	275
1921—1922	2429	2171	258	983	624	129	52	75	8	555	233	1897	61	84	17	69	5	45	—	1	5	3	1	1	—	28	256
1922—1923	2581	2213	367	1028	629	207	101	82	24	508	266	1976	51	129	28	64	4	28	3	1	16	5	1	8		19	226
1923—1924	2018	1718	300	928	510	162	66	47	11	227	204	1647	29	84	13	18	2	15	1	1	2	2	—			25	234
1924—1925	2175	1774	401	991	527	119	100	71	9	158	233	1749	30	99	7	16	2	16	1	-	2	3	16	1	—	49	244
1925—1926	2297	1813	484	1001	690	224	120	87	25	150	201	1900	25	84	14	17	3	24	2	1	6	2	16	2	—	88	207
1926—1927	2554	1993	561	1006	808	277	159	100	26	178	270	2147	20	43	8	32	1	8	3	3	8	—	5	6	—	100	203
1927—1928	2741	2131	610	1116	819	330	189	109	25	151	235	2335	20	54	9	42	3	14	3	3	8	1	7	6	—	148	176
1928—1929	3021[3](	2286	735	1262	966	361	215	120	30	175	373	2389	21	53	12	48	6	14	7	4	9	9	12	4	—	495	82

XX

PROCENTUAŢIA STUDENŢILOR UNIVERSITĂŢII DIN CLUJ, PE ANII ŞCOLARI 1919-20—1928-29

Anii şcolari	Numărul total al studenţilor	După religie						
		No. % Ortodoxi	No. % Gr. catol.	No. % Rom. cat.	No. % Reformaţi	No. % Evangelici	No. % Unitari	No. % Israeliţi
1919—1920	2.151	38,9	27,6	3,9	0,9	8,6	0,1	21,2
1920—1921	2.648	40,6	26,1	5,1	1,7	4,1	0,08	26—
1921—1922	2.429	40,5	25,7	5,3	2,1	3,1	0,3	22,8
1922—1923	2.581	39,8	24,3	8—	3,9	3,2	0,8	19,7
1923—1924	2.018	46—	25,3	8—	3,3	2,3	0,5	11,3
1924—1925	2.175	45,6	24,2	5,4	4,6	3,3	0,4	7,3
1925—1926	2.297	43,6	30—	9,8	5,2	4—	1,1	6,5
1926—1927	2.554	39,4	31,6	10,8	6,2	3,9	1—	7—
1927—1928	2.741	40,7	29,8	12,4	6,9	4—	0,9	5,5
1928—1929	3.021 [3])	41,8	31,3	11,9	7,1	4—	1—	5,8
Media pe aceşti 10 ani	2.461,5	41,7	27,6	8,1	4,2	4—	0,7	13,3

[1]) Semestrul II
[2]) Semestrul I
[3]) La Medicină un Mohamedan.

XXI

STATISTICA STUDENŢILOR UNIVERSITĂŢII DIN CLUJ IN CEI 10 ANI DE EXISTENŢĂ, DUPĂ FACULTĂŢI

Facultatea	1919/20 Sem. II	1920/21 Sem. I	1921/22	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29
Drept . .	1.098	1.316	1.197	1.265	960	967	1.073	1.185	1.147	1.079
Medicină .	797	1.007	828	638	472	524	480	468	509	646
Farmacie	45	83	51	62	61	66	97	154	152	132
Litere . .	114	138	221	309	330	404	429	527	578	709
Ştiinţe . .	79	104	131	169	195	214	218	220	355	455
Total .	2.151	2.648	2.429	2.581	2.018	2.175	2.297	2.554	2.741	3.021

XXII

STATISTICA GENERALĂ A STUDENŢILOR IN FARMACIE A UNIVERSITĂŢII DIN CLUJ PE ANII ŞCOLARI 1919/20—1928/1929

Anii şcolari	Numărul studenţilor	După sex		După religie							După naştere												
											România												
		Studenţi	Studente	Ortodoxi	Greco-catolici	Rom. catolici	Reformaţi	Evangelici	Unitari	Israeliţi	Vech. Regat	Transilvania şi celelalte părţi	Bucovina	Basarabia	Cehoslovacia	Ungaria	Austria	Iugoslavia	Polonia	Franţa	Rusia	Macedonia	Bulgaria	Diferite
1919—1920	64	57	7	11	9	7	—	20	—	16	—	61	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
1920—1921	83	83	—	17	7	17	—	11	—	31	2	74	—	—	—	2	—	3	—	—	—	—	—	—
1921—1922	51	36	15	4	4	15	4	7	2	15	3	39	—	—	3	5	3	—	—	—	—	—	—	1
1922—1923	72	54	18	7	3	25	8	2	11	16	4	56	1	—	3	6	1	—	—	—	—	—	—	1
1923—1924	61	50	11	11	—	41	—	—	—	8	2	59	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1924—1925	66	49	17	17	—	26	6	6	—	11	5	61	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1925—1926	97	63	34	17	13	28	16	12	2	9	1	86	1	—	1	6	1	—	1	—	—	—	—	—
1926—1927	154	116	38	25	20	34	28	22	3	22	3	136	2	1	—	9	—	2	—	—	1	—	—	—
1927—1928	152	112	40	23	10	55	25	15	3	21	8	134	—	—	4	5	—	—	1	—	—	—	—	—
1928—1929	132	93	39	20	10	45	21	12	4	20	6	117	1	—	3	4	—	—	1	—	—	—	—	—

XXIII

TABLOU DE SALARIILE ORDONANŢATE DE CĂTRE RECTORATUL UNIVERSITĂŢII «REGELE FERDINAND I» DIN CLUJ, PE INTERVALUL DELA I OCTOMVRIE 1923 PÂNĂ LA 31 DECEMVRIE 1928

Numirea Instituţiunilor	Sumele ordonanţate pe anii												Total	
	1923 (dela 1 Oct.)		1924		1925		1926		1927		1928			
	Lei	B.	Lei	B.	Lei	B.	Lei	B.	Lei	B.	Lei	B.	Lei	B.
Administraţia universitară şi Rectoratul	135.640	—	614.522	50	964.003	—	1.337.486	75	1.405.450	—	1.518.406	70	5.975.508	95
Facultatea de Drept	392.785	—	1.662.720	—	1.956.178	75	3.183.914	—	4.166.110	—	4.786.103	—	16.147.810	75
» » Filozofie	903.499	50	3.792.738	65	5.156.529	45	8.392.947	48	11.014.846	—	12.386.262	—	41.646.823	08
» » Ştiinţe	1.543.603	50	6.579.410	—	8.670.962	50	13.449.049	88	16.537.136	76	18.497.159	50	65.277.322	14
» » Medicină	2.236.743	75	9.084.004	75	11.768.249	25	17.877.903	50	22.692.248	75	25.972.293	51	89.633.442	76
Biblioteca Universităţii	341.846	25	1.458.995	75	2.005.230	—	2.972.900	—	3.204.484	—	3.372.465	25	13.355.921	25
Clinicile Universităţii	682.726	25	2.794.511	25	3.628.332	50	54.47.657	—	6.011.235	83	6.149.299	37	24.713.762	20
Căminul studenţesc «Avram Iancu» .	—	—	—	—	200.910	—	295.455	25	313.080	—	313.080	—	1.122.525	25
» » «Babeş»	—	—	—	—	—	—	—		—	—	66.480	—	66.480	—
» «Studentelor»	—	—	—	—	148.520	—	233.880	—	219.652	50	242.220	—	844.272	50
Academia Comercială	—	—	1.396.139	50	1.824.479	—	2.956.867	50	4.683.470	50	5.802.363	75	16.663.320	25
Arhivele Statului	—	—	122.493	25	199.920	—	321.892	50	439.777	—	482.535	75	1.566.618	50
Total general	6.236.844	25	27.507.534	90	36.523.314	45	56.469.953	86	70.687.491	34	79.588.668	83	277.013.807	63

TABLOU DESPRE CHELTUELILE MATERIALE ORDINARE ŞI EXTRAORDINARE ORDONANŢATE DE CĂTRE RECTORATUL UNIVERSITĂŢII «REGELE FERDINAND I» DIN CLUJ IN ULTIMII 5 ANI: 1924—1928

Numirea Instituţiunilor	Articolul	1924				1925				1926				1927				1928			
		Ordinare		Extraord.		Ordinare		Extraord.		Ordinare		Extraord.		Ordinare		Extraord.		Ordinare		Extraord.	
		Lei	B.	Lei	B.	Lei	B.	Lei	B.	Lei	B.	Lei	B.	Lei	B.	Lei	B.	Lei	B.	Lei	B.
Administraţia Universităţii	25	—	—	3.000.000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
şi Rectoratul	35	160.000	—	—	—	240.000	—	—	—	240.000	—	—	—	240.000	—	81.000	—	291.800	—	81.000	—
Facultatea de Drept	»	174.531	—	—	—	292.564	60	—	—	299.981	—	—	—	299.834	50	177.499	85	299.899	—	200.000	—
» » Medicină	»	3.014.193	25	—	—	3.571.778	80	—	—	4.181.131	—	—	—	4.129.990	—	1.225.000	—	4.172.782	50	1.080.998	—
» » Litere	»	1.161.328	95	—	—	1.477.228	16	—	—	1.708.347	25	—	—	1.711.886	50	552.000	—	1.623.371	—	612.950	—
» » Ştiinţe	»	1.840.499	25	—	—	2.323.886	06	—	—	2.770.319	48	—	—	2.668.931	20	941.940	—	2.806.000	—	941.956	—
Biblioteca Universităţii	»	266.000	—	—	—	266.000	—	—	—	303.600	—	—	—	303.600	—	—	—	303.600	—	—	—
	36	760.000	—	—	—	760.000	—	—	—	760.000	—	—	—	800.000	—	—	—	800.000	—	—	—
Căminul Academiei Comerciale	»	—	—	—	—	—	—	—	—	300.000	—	—	—	300.000	—	—	—	299.999	75	—	—
» studenţesc «Avram Iancu»	»	3.400.000	—	—	—	5.105.707	49	—	—	5.499.899	73	—	—	5.499.995	87	—	—	5.099.999	96	—	—
» » «Babeş»	»	—	—	—	—	100.000	—	—	—	300.000	—	—	—	300.000	—	300.000	—	299.999	90	400.000	—
» «Studentelor»	»	1.100.000	—	—	—	1.542.610	—	—	—	2.000.000	—	—	—	2.000.000	—	—	—	2.399.999	60	—	—
Direcţiunea Clinicelor	35	22.764.824	40	—	—	25.000.025	—	—	—	30.248.196	66	—	—	30.248.198	70	—	—	30.131.733	02	—	—
Academia Comercială	36	500.000	—	—	—	500.000	—	—	—	500.000	—	—	—	500.000	—	—	—	500.000	—	—	—
Arhivele Statului	»	—	—	—	—	40.000	—	—	—	44.000	—	—	—	44.000	—	—	—	44.000	—	—	—
Total		35.141.376	85	3.000.000	—	41.219.800	11	—	—	49.155.475	12	—	—	49.046.436	77	3.277.439	85	49.073.336	73	3.316.904	—
		38.141.376,85				41.219.800,11				49.155.475,12				52.323.876,62				52.390.240,73			

Fig. 375. Ion Ursu († 1925)

Fig. 376. Ion Paul († 1926)

Fig. 377. Vasile Bogrea († 1926)

Fig. 378. Iosif Popovici († 1928)

Fig. 379. George Murgoci († 1925)

Fig. 380. Dr. G. Bilașcu († 1926)

Fig. 381. Vasile Dimitriu († 1927)

Fig. 382. Bizantinologul Charles Diehl dela Sorbona, părăsind Clujul, unde a ţinut conferinţe în cadrele Facultăţii de litere (Y. Auger, E. Racoviţă cu Doamna, D-na şi D-l Diehl, N. Bănescu şi O. Ghibu, decanul Facultăţii)

Fig. 383. Din relaţiile noastre interuniversitare: N. Iorga, ieşind dela Universitate, după proclamarea sa ca profesor onorar

Fig. 384. Prof Em. de Martonne dela Sorbona în excursie geografică cu studenţii dela Cluj şi dela Paris, prin munţii Ardealului

Fig. 385. Prof. Em. de Martonne dela Sorbona în excursie geografică cu studenţii dela Cluj şi dela Paris, prin munţii Ardealului

Fig. 386. Biblioteca Universității: Fațada principală

Fig. 387. Biblioteca Universității: Sala de lectură pentru studenți

Fig. 388. Biblioteca Universităţii: Sala de reviste

Fig. 389. Biblioteca Universităţii: Sala de lectură pentru tineretul din şcolile secundare, deschisă la 1921

Fig. 390. Clinicile Universității: Vedere generală

Fig. 391. Clinica ginecologică și obstetricală (Director Dr. Cr. Grigoriu)

Fig. 392. Pavilioanele Clinicii de Psihiatrie (Director Dr. C. Ureche)

Fig. 393. Clinica medicală (Director Dr. I. Hațieganu)

Fig. 394. Clinica chirurgicală (Director Dr. I. Iacobovici)

Fig. 395. Clinica infantilă (Director Dr. T. Gane)

Fig. 396. Institutul de Histologie și Embriologie (Dir. Dr. I. Drăgoiu) și Institutul de Chimie biologică (Dir. Dr. P. Thomas). (Instalații noui, după 1920)

Fig. 397. Institutul de Patologie generală și experimentală (Dir. Dr. M. Botez) și Institutul de Igienă și Igiena socială (Dir. Dr. I. Moldovanu). (Instalații noui, după 1920)

Fig. 398. Muzeul de Istoria Medicinei: Medicina populară în Ardeal; Medicina romană în Dacia Traiană; Medicina populară românească (creaţiune nouă. — Directori Dr. Guiart şi Dr. V. Bologa)

Fig. 399. Muzeul de Istorie a Medicinii şi Farmaciei şi de Folklor medical (creaţiune nouă). Din Istoria medicinii ardelene; Din trecutul învăţământului medical clujan

Fig. 400. Institutul antirabic (achiziție nouă)

Fig. 401. Institutul de Chimie analitică (Director Gh. Spacu)

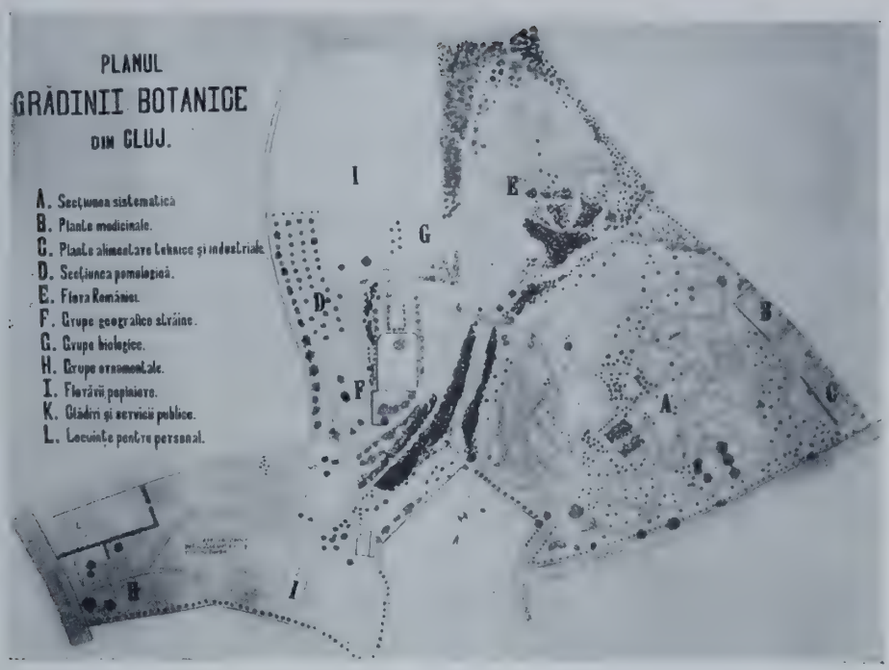

Fig. 402. Noua Grădină botanică, organizată de Prof. Al. Borza (1921—1928). Planul general

Fig. 403. Institutul de Botanică sistematică provizoriu, în mijlocul Grădinii botanice noui (aripă făcută la 1919/20)

Fig. 404. Grădina japoneză și palmierul

Fig. 405. Grădina botanică: Castelul de apă și basinuri zidite la 1925

Fig. 406. Institutul de Speologie, înfiinţat la 1920 de Em. Racoviţă. Faţada

Fig. 407. Institutul de Speologie. Laboratorul directorului Em. Racoviță

Fig. 408. Institutul de Speologie. Biblioteca

Fig. 409. Institutul de studii clasice (achiziţie nouă, 1925)

Fig. 410. Căminul studentelor (achiziţie nouă, 1924)

Fig. 411. Muzeul limbii române. Infinţat la 1919. Director: S. Puşcariu. (Faţada)

Fig. 412. Muzeul limbii române. Sala de lucru

Fig. 413. Institutul de Psihologie experimentală, înfiinţat la 1921. Director Fl. Ştefănescu-Goangă. — Laboratorul

Fig. 414. Institutul de Psihologie experimentală. — Sala de Bibliotecă

Fig. 415. Căminul studentelor (clădire nouă, din 1928)

Fig. 416. Căminul studentelor. O cameră de studente

Fig. 417. Căminul «Babeş» al studenţilor în Medicină: Faţada (achiziţie nouă)

Fig. 418. Căminul studenţesc «Avram Iancu»: Faţada

Fig. 419. Căminul studenţesc «Avram Iancu»: Sala de lectură

ŞCOALA POLITEHNICĂ DIN TIMIŞOARA

DE

VICTOR VÂLCOVICI

Infiinţare. Incă depe timpul când Timişoara se aflà sub regimul maghiar se simţise nevoia de a se înfiinţà o şcoală politehnică în capitala Banatului. Densitatea industrială a acestei provincii o cereà imperios.

Fig. 420. Pavilionul mecanic

Totuş abia nouă Românilor ne-a fost hărăzit să-i dăm viaţă. Primarul Timişoarei depe atunci, d-l inginer Stan Vidrighin, alcătueşte în 1919 un memoriu în care arată dorinţa vie a oraşului de a se înfiinţà şcoala politehnică şi indică posibilităţile ei de realizare.

Memoriul acesta găseşte răsunet la Consiliul Dirigent care conduceà destinele Ardealului şi ale Banatului pe acele vremuri şi astfel se decide în mod teoretic, la centru, înfiinţarea şcoalei politehnice.

Această hotărîre a fost promovată şi de alţi factori.

In România, dinainte de răsboiu, nu erà decât o singură şcoală cu caracter ingineresc, anume Şcoala de Poduri şi Şosele din Bucureşti, unde se pregăteau viitorii ingineri de construcţie. Debitul acestei şcoale erà cam de 20 de ingineri de construcţii, pe an. Cum însă nouă ne trebuiau cam de trei ori mai mulţi ingineri având şi alte specialităţi, eram nevoiţi să importăm anual aproximativ 40 de diplome inginereşti din străinătate — absolvenţi ai liceelor noastre în cea mai mare parte, cari plecau peste hotare pentru a-şi face acolo studiile tehnice.

Această politică nesănătoasă devenise aproape imposibilă după răsboiu, din cauza dificultăţilor de traiu şi chiar de acces al compatrioţilor noştri în instituţiile academice străine.

Astfel s'a ajuns la lărgirea cadrului Şcoalei de Poduri şi Şosele din Bucureşti, la transformarea ei într'o şcoală politehnică, având patru secţii în loc de una, şi la înfiinţarea încă a unei şcoale politehnice.

Fig. 421. Pavilionul de măsuri electrice

Oraşul unde trebuià înfiinţată această de a doua şcoală erà indicat prin lucrările de pregătire, prin bunăvoinţa plină de înţelepciune a autorităţilor locale şi mai ales prin ambianţa industrială. Astfel, Ministrul de Lucrări Publice depe acele vremuri, repausatul Dimitrie Grecianu, decide înfiinţarea şcoalei la Timişoara şi-i dă viaţă prin decretul regal din 11 Noemvrie 1920, hotărîndu-i-se două secţii deocamdată: *secţia electro-mecanică* şi *secţia de mine.*

Fig. 422. Laboratorul de maşini termice

D-l profesor Lalescu, dela Universitatea din Bucureşti, este delegat a conduce primii paşi ai noului aşezământ care constà la început, evident, numai din primul an de studiu. In al doilea an al existenţei şcoalei se dă delegaţia actualului rector.

Corpul didactic. Prima preocupare a conducătorilor şcoalei politehnice, alături de aceea de a asigurà un local propriu, a fost să se recruteze un corp didactic la înălţime. Legea de înfiinţare şi organizare a şcoalelor politehnice (decretată în 19 Iunie 1920 şi ratificată de Parlament la 26

Fig. 423. Laboratorul de rezistenţa materialelor

Maiu 1923) prevede condiţii de titluri academice pentru candidaţii la o catedră (titlul de doctor sau de inginer), iar alegerea se face după lucrări şi după activitate ştiinţifică şi didactică, de către o comisie de specialişti delegaţi de consiliul profesoral în acest scop.

Problema recrutării profesorilor a fost îngreuiată, mai ales în primele timpuri de existenţă a şcoalei, de salarizarea prea mică în raport cu scumpetea vieţii. Din această cauză, primii pro-

Fig. 424. Laboratorul de termodinamică şi fizică industrială

fesori numiţi la şcoala politehnică au trebuit să lupte cu mari greutăţi materiale. Găsirea unei locuinţe convenabile demnităţii şi bugetului unui profesor a fost cea mai delicată problemă.

Deaceea în planul de organizare şi clădire a şcoalei s'a prevăzut dela început un fel de cămin

pentru profesori, alături de căminul studenților, dobândindu-se astfel nu numai o satisfacere urgentă a nevoii de locuințe, dar și o atmosferă de intimitate și de schimb de acțiuni reciproce între profesori și studenți, care s'a dovedit a fi de folos atât unora cât și celorlalți.

Din nefericire intenția aceasta nu a putut fi realizată până azi decât în mică măsură. Numai

Fig. 425. Laboratorul de termodinamică și fizică industrială

trei dintre profesorii noștri și anume dintre aceia cari aveau nevoie mai mare de locuință, au putut fi adăpostiți în localul școalei.

Azi școala politehnică din Timișoara are pentru cele două secții ale ei 21 de profesori titulari, trei profesori suplinitori, șase conferențiari și 27 de asistenți.

Fig. 426. Laboratorul de fizică

Administrația. Școala politehnică din Timișoara este condusă de un rector, ajutat de un subrector, de un comitet de direcție format din președinții secțiilor și din un delegat al consiliului, de consiliul profesoral și de un consiliu de perfecționare compus din câte un delegat al Academiei

Române, al Universităţii din Cluj, al consiliului tehnic superior şi doi delegaţi ai Ministerului de Industrie şi Comerţ.

Cu ajutorul acestor organe s'au studiat şi elaborat dispoziţiile regulamentare şi programele conform cărora se conduce şcoala.

Fig. 427. Laboratorul de chimie

Dealtfel acesta este un capitol deschis încă. Atât regulamentul cât mai ales programele de studiu formează aproape în mod continuu obiectul de preocupare a organelor mai sus citate, pentru a ţine în curent învăţământul în şcoală cu ideile noui din tehnică şi cu noua atmosferă economică din cercurile inginereşti.

Fig. 428. Muzeul de organe de maşini

Graţie acestor preocupări s'a putut schiţà un program de desvoltare a învăţământului comercial pentru viitorii ingineri cari vor aveà un contact mai intim cu comerţul. Căci mare parte dintre absolvenţii şcoalei noastre vor fi chemaţi a judecà şi a se pronunţà asupra unor probleme

cu caracter mixt: tehnic şi comercial, în calitate de conducători de întreprinderi, de o pildă. Pentru aceea şcoala politehnică din Timişoara este pe cale de a elaborà un program de studii cu caracter comercial, care în timp de un an după absolvire să completeze cultura inginerului cu cunoştinţele necesare în această direcţie. Aceştia vor fi *inginerii economişti* sau *comerciali*, destinaţi a răspunde nevoilor din viaţa reală economică unde rareori se găseşte problema sub forma pur tehnică sau pur comercială, ci de cele mai multe ori sub forma unei asocieri a acestor două forme.

Localul. O problemă foarte importantă pentru tânăra şcoala erà să i se asigure un local propriu având elasticitatea necesară pentru desvoltarea ei ulterioară.

In adevăr, poate nici un aşezământ cultural nu este supus în aşà mare măsură unei vii evoluţii ca o şcoală politehnică. Aceasta trebuie să primească ecoul tuturor inovaţiilor tehnice de seamă din viaţa de toate zilele şi să prepare terenul altor descoperiri care sunt numai indicate de viaţa economică.

Fig. 429. Căminul studenţilor

Studiind modul cum şi-au conceput popoarele civilizate din occidentul european precum şi Statele-Unite ale Americii şcoala tehnică modernă, s'a adoptat sistemul pavilionar de clădire: pe întinderea destul de mare pe care o are Şcoala în Timişoara de 8½ ha., s'a imaginat un plan de clădire a nouă pavilioane separate, fiecare din ele fiind destinat unui grup de disciplini cu strânsă înrudire între ele.

Planul acesta a fost uşurat de disponibilităţile mari de teren ale oraşului Timişoara, precum şi de bunăvoinţa autorităţilor comunale care au donat Ministerului de Lucrări Publice în vederea clădirii şcoalei politehnice, terenul de 8½ ha. în centrul oraşului. Astfel s'a putut începe chiar din 1922 clădirea primului pavilion la costul căruia primăria locală a contribuit, după stăruinţa primarului de atunci, d-l ing. Stan Vidrighin, cu suma de trei milioane de lei.

Până azi, cu toată vitregia vremurilor, s'au putut construì complet două pavilioane, unul pe o suprafaţă de 962 m. p., cu patru etaje şi celălalt pe o suprafaţă de 640 m. p., cu cinci etaje şi s'a început un al treilea care probabil va fi gata în curând.

In primul pavilion s'au instalat laboratoarele şi sălile de curs şi de desen. Ajutându-se de un vechiu local, care i-a fost pus la dispoziţie de către primărie încă dela început, Şcoala politehnică şi-a putut aşezà cu oarecare sacrificii cele 15 laboratoare şi anume: de Fizică, Chimie, Mecanică, Rezistenţa materialelor, Tehnologie, Organe de maşini, Electrotehnică, Maşini electrice, Geologie, Mineralogie, Termodinamică şi Fizica industrială, Hidraulică şi Maşini hidraulice, Maşini termice, Măsuri electrice şi Foraje.

Inzestrarea acestor laboratoare s'a făcut în primul rând prin bugetul Statului. In rândul al doilea şcoala s'a bucurat de donaţii în natură şi în bani din partea unor instituţii private cu caracter tehnic, precum Reşiţa, Astra, Creditul industrial şi altele.

Intre aceste două feluri de donaţii se plasează autorităţile locale: Prefectura judeţului Timiş-Torontal şi Primăria oraşului Timişoara care au continuat să-şi manifeste bunăvoinţa iniţială faţă de şcoală prin subvenţii şi ajutoare anuale pentru burse şi clădire.

Studenţii. Şcoala politehnică din Timişoara are 401 studenţi, dintre cari 87 în anul pregătitor, iar ceilalţi distribuiţi în felul următor:

Anul I	111	
Anul II	57 electromecanici,	30 minieri;
Anul III	41 electromecanici,	40 minieri;
Anul IV	15 electromecanici,	25 minieri.

Aşezaţi după naţionalităţi avem următorul tablou:

Români	337 (87%)
Germani	14
Unguri	12
Ruşi	19
Bulgari	6
Evrei	6
Alte naţionalităţi	7
Total	401

După provincii avem tabloul următor:

Vechiul Regat	160 (40%)
Ardeal	113 (28%)
Banat	37 (9%)
Basarabia	68 (17%)
Bucovina	23
Total	401

După cum se vede mai sus, anul I este comun celor două secţii. Abea din anul II se face o despărţire între studenţi după specialităţi.

Condiţiile de admisiune în anul I al şcoalei sunt: bacalaureatul şi trecerea unui examen de admitere din disciplinele ştiinţifice care se fac în secţia reală a liceului. Anul pregătitor este înfiinţat în vederea acelor bacalaureaţi care nefiind de ajuns de pregătiţi în partea ştiinţifică, au nevoie de cursuri speciale pentru examenul de admitere. Altfel ei sunt obligaţi la fel a trece examenul de admitere în anul I.

Studenţii sunt datori a urmà cursurile, a luà parte activă la lucrările de seminar şi de laborator şi a face proiectele indicate de profesor.

Deasemeni ei sunt ţinuţi a face practica pe şantier în lunile de vară, în diversele întreprinderi tehnice ale Statului sau particulare, în ţară sau în străinătate. După fiecare perioadă de practică, studenţii alcătuiesc un memoriu de cele văzute şi învăţate.

Promovarea dintr'un an în altul se face pe baza notelor obţinute de student la lucrările şi proiectele din cursul anului şi la examenele de fine de an.

Durata cursurilor este de patru ani, prelungită cu un semestru din cauza serviciului militar, care de doi ani încoace se face în parte în şcoală chiar.

După promovarea celor patru ani absolventul lucrează un proiect de diplomă pe care îl susţine în faţa unei comisii. Astfel se obţine diploma de *inginer electro-mecanic* sau de *inginer minier.*

Cămin. Situaţia materială a studenţimii noastre pe deoparte, iar pe de alta o concepţie pedagogică de mare utilitate în educaţia studentului, a făcut ca direcţia şcoalei politehnice din Timişoara să se gândească dela început la clădirea unui cămin unde studentul să găsească o viaţă civilizată şi morală.

Unul din cele trei pavilioane construite a fost destinat căminului. Clădit sub inspiraţia ideilor moderne din occidentul Europei, acest pavilion are camere de locuit de câte un student, de doi studenţi, de patru studenţi şi numai două săli mai spaţioase unde intră un număr mai mare de studenţi. S'a urmărit astfel stabilirea unor legături mai trainice între studenţi, grupându-i potrivit preocupărilor şi înclinărilor lor sufleteşti.

Ordinea în Cămin este încredințată unui comitet de studenți care în primă instanță poate aplicà unele pedepse celor cari nu se supun prescripțiilor regulamentare. Cu această dispoziție s'a urmărit desvoltarea demnității personale și a sentimentului ierarhic la studenți.

Numărul studenților cari locuiesc în Cămin este de 214. Cei mai mulți dintre ei fiind complet lipsiți de mijloace nu plătesc nimic sau aproape nimic, restul de studenți plătesc sume cu mult inferioare celor corespunzătoare din oraș.

Școala a crezut de cuviință să facă loc în largă măsură bursierilor în Cămin, conștientă că în țara noastră pătura intelectuală în curs de formație are nevoie de sprijinul Statului. Totuș a fixat mici taxe pentru camerele de locuit din Cămin pentru a nu deprinde pe student cu o gratuitate completă care ar aveà răsunet apoi asupra vieții sale întregi.

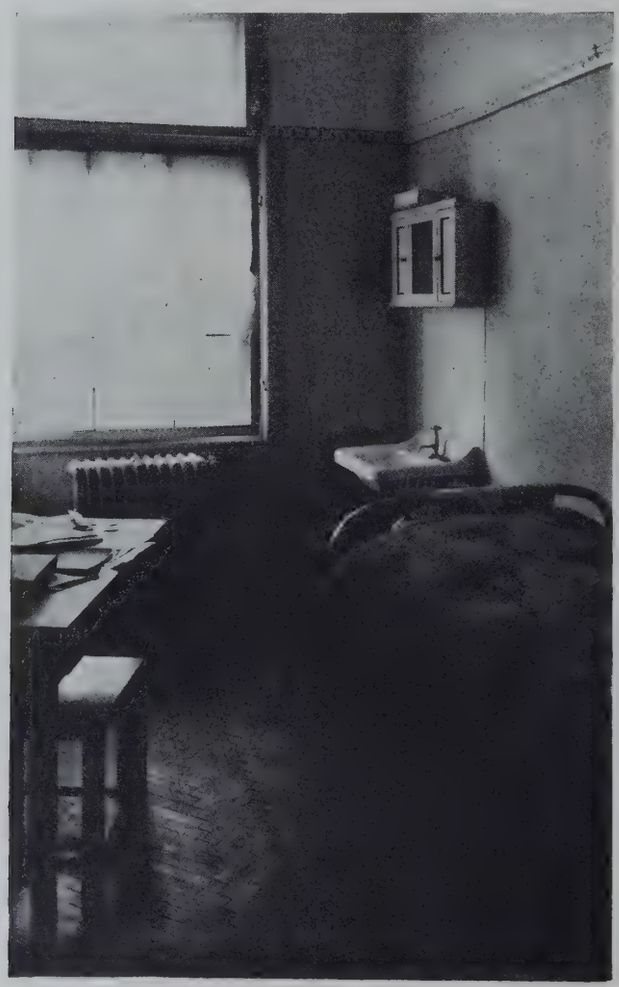

Fig. 430. Cameră din căminul studenților (cu un pat)

In această ordine de idei, școala intenționează să construiască un cămin pentru profesori, activându-se astfel contactul dintre profesor și student și cimentându-se marea familie academică de atmosfera căreia se simte legat absolventul Școalei toată viața.

Alături de Cămin, școala s'a străduit, fără să reușească decât în parte, din cauza lipsei de mijloace, să pună la dispoziția studenților posibilități de agrement și de sport care să evite studentului tentația de a-și căutà distracția în medii sub demnitatea lui. Iar munca sedentară intensă la care este supus studentul școalei politehnice va fi anul acesta contrabalansată cu exerciții de educație fizică elaborate în mod rațional de un conducător absolvent al Institutului de educație fizică din București.

Societăți, conferințe, excursii. In mod neoficial, însă încurajați de Școală, studenții s'au grupat în următoarele societăți: *Societatea studenților școalei politehnice, cercul studenților electro-mecanici, cercul studenților minieri, societatea sportivă a școalei politehnice, societatea matematică, cercul academic bănățean* și *clubul academic bucovinean.*

Patru din aceste șapte societăți sunt conduse de profesori. Toate au un cod moral obligatoriu, în care demnitatea personală și raporturile civilizate cu lumea joacă rolul principal.

Societățile acestea au ședințe periodice în cursul anului în care se dezbat chestiuni care sunt în legătură cu scopul societății. Unele dintre ele organizează excursii în țară sau în străinătate, fie cu scop științific, fie pentru a-și lărgì cercul cunoștințelor în domeniul culturii generale.

Trebuie să mai menționăm încă două societăți cu această ocazie:

a) *Societatea de științe a Școalei politehnice din Timișoara* care cuprinde ca membri pe toți profesorii, conferențiarii și asistenții școalei și ține ședințe de câte ori membrii ei au comunicări științifice de făcut.

b) *Acțiunea culturală a Școalei politehnice din Timișoara* care cuprinde atât corpul didactic cât și pe studenții școalei și care își propune să descindă în massele poporului, mai ales în mediul lucrătorilor, cu cari școala voiește să păstreze contact, predicând prin membrii ei adevărul științific și etic.

Lărgirea cercului de cunoştinţe se urmăreşte şi cu conferinţele săptămânale organizate de şcoală şi ţinute de personalităţile proeminente ale vieţii noastre intelectuale, economice sau politice. Din toate unghiurile ţării vin la Timişoara conferenţiari cari în amfiteatrul şcoalei politehnice vorbesc studenţilor timp de o oră despre subiecte ce trebue să intre în patrimoniul de cunoştinţe

Fig. 431. Cameră din căminul studenţilor (cu 4 paturi)

ale oricărui om civilizat. Cu chipul acesta studentul timişorean ia contact mai de aproape cu gândirea şi fapta românească prin reprezentanţii ei cei mai de seamă.

Publicaţii. Şcoala politehnică din Timişoara scoate următoarele trei publicaţii:

Fig. 432. Camera de primire a studenţilor

1. *Revista matematică din Timişoara*, în al VIII-lea an de existenţă. Apare odată pe lună şi cuprinde un material matematic trebuitor elevilor de liceu cari vor să să dediee şcoalelor politehnice.

2. *Bulletin scientifique de l'École polytechnique de Timişoara*, o revistă care apare în limba română, franceză şi germană şi care publică numai lucrări originale. Este în acelaş timp organul de

publicaţie al şedinţelor societăţii de ştiinţe a Şcoalei politehnice din Timişoara. S'a introdus în mai toate bibliotecile importante din lume. Se găseşte la al doilea volum.

3. *Anuarul Şcoalei politehnice din Timişoara.*

Absolvenţii. Prima diplomă de inginer a fost decernată de Şcoala politehnică din Timişoara la 6 Septemvrie 1924. De atunci încoace numărul inginerilor absolvenţi ai Şcoalei este de 234 dintre cari 113 electromecanici şi 121 minieri.

Mai toţi aceşti ingineri sunt plasaţi. Anume 89 la întreprinderile industriale sau miniere ale Statului, iar 90 la întreprinderi particulare.

Plasarea inginerilor tineri este o problemă dificilă astăzi când activitatea industrială este frânată de piedici de natură financiară. Din această cauză precum şi din cauză că nu s'ar puteà obţine rezultate bune în practică, decât printr'o înţeleaptă distribuire a tinerelor energii potrivit cu calităţile specifice fiecăreia dintre ele, plasarea inginerilor absolvenţi ai Şcoalei politehnice a format preocuparea de căpetenie a direcţiei şcoalei mai ales în ultimii doi ani. S'au făcut propuneri de plasare diferitelor întreprinderi industriale după un plan chibzuit, la alcătuirea căruia s'a ţinut seama ca la locul potrivit să fie plasat omul potrivit. Cu modul acesta s'a reuşit ca absolvenţii Şcoalei din Timişoara să satisfacă pe deplin cerinţele conducătorilor de industrie pe unde au fost angajaţi.

Poate nu este lipsit de interes a menţionà că de unde în unele întreprinderi ardelene sau bănăţene în 1921 nu erà un singur inginer român, azi absolvenţii Şcoalei politehnice din Timişoara sunt în număr respectabil în unele din ele. De o pildă la minele de cărbuni Anina, unde toţi inginerii erau străini, azi din 24 de ingineri 12 sunt absolvenţi ai Şcoalei din Timişoara.

S'a căutat să se menţină legături strânse şi vii între inginerii absolvenţi şi Şcoala politehnică din Timişoara. In acest scop s'a hotărît ca din când în când să se întrunească toţi absolvenţii şcoalei într'un congres chiar în localul şcoalei, unde tinerii ingineri să aducă observaţiile lor în privinţa programelor, în legătură cu experienţa pe care au făcut-o în practică, iar profesorii să le ţină conferinţe asupra unor cercetări noui în tehnică.

Primul congres de acest fel a avut loc în zilele de 30 şi 31 Octomvrie 1927. Schimbul acesta de vederi şi impresii s'a dovedit a fi de un real folos şcoalei. Congresul următor va aveà loc probabil în Maiu 1930.

Perspective. Şcoala politehnică din Timişoara, prin densitatea industrială din jurul ei şi prin natura acestei ambianţe, este menită să joace un rol însemnat în desvoltarea economică a ţării. Acest rol nu-l poate jucà decât dacă se prezintă în mod comparabil cu cele mai bune instituţii similare occidentale, pentru a puteà susţine o luptă care-i este dat să o ducă şi pentru a inspirà încredere conducătorilor unor industrii unde va trebuì să-şi poarte absolvenţii.

Deaceea Şcoala din Timişoara caută să-şi accelereze programul ei de desvoltare, ceeace nu se va puteà decât cu ajutoare serioase bugetare. Căci actualele laboratoare, insuficiente chiar pentru cadrul ei de azi, vor trebuì mărite şi completate în vederea înfiinţării altor secţii, precum secţia *inginerilor economişti* şi secţia *inginerilor constructori*, care sunt reclamate în mod imperios de împrejurări.

ACADEMIA AGRICOLĂ, ROSTUL EI DUPĂ RĂSBOIU ŞI REFORMA AGRARĂ

DE

MIHAI ŞERBAN

Academia agricolă din Cluj este singurul aşezământ de înaltă cultură a exploatării solului din România de dincolo de Carpaţi şi în general din toate provinciile liberate. Ea a fost înfiinţată de către guvernul unguresc în anul 1869, împlinind acum 60 de ani de activitate neîntreruptă.

Ca şi instituţia similară din Bucureşti, Academia Agricolă a fost şi ea la început o şcoală de grad secundar. Acum 23 de ani primind o lege de organizare modernă a devenit o şcoală de grad superior, precedând pe calea aceasta celorlalte două instituţii de rang universitar din ţară.

Ministerul agriculturii în darea de seamă asupra « Şcolilor de Agricultură din România » din anul 1925 (pag. 42) consideră, până la aceà dată, Academia drept cea mai bine înzestrată instituţie de învăţământ agricol. Noi credem că şi-a păstrat şi până astăzi acest loc de întâietate.

Fig. 433. Academia de agricultură din Cluj (parte din clădirea principală)

Această situaţie însă nu se datorează numai zestrei lăsate de către regimul trecut. Incă din primii ani ai guvernării Româneşti numărul cursurilor — şi mai cu seamă al materiilor de specializare — au fost dublate. Bugetul actual al Academiei în sumă de peste 25.000.000, nu numai că întrece mult bugetele majorităţii celorlalte Facultăţi din ţară, dar rivalizează chiar cu fondurile multor institute importante din occident. In decursul acestei veri se va mări inventarul clădirilor într'o măsură importantă, potrivit necesităţilor unei evoluţii progresiste.

Dacă din cauza nefavorabilă a unei situaţii de intercalare între suburbiile oraşului Cluj, domeniul agricol de circa 350 Ha. a trebuit chiar în zilele acestea să cedeze cam o treime Parcului Naţional Etnografic, şi această scădere urmează a se înlocuì în măsură largă prin atribuirea şcolii agricole de aplicaţie din Turda împreună cu moşia ei, a şcolii horticole din aceeaş localitate şi a pepinierei viticole « Ceala ».

Cât priveşte numărul studenţilor şi al stagiarilor — deşi cu o vădită tendinţă spre urcare — totuş, prin cifra de circa 100 nu a făcut deocamdată, decât să recâştige din nou fostul nivel mijlociu dinnainte de răsboiu şi de reforma agrară. Asupra cauzelor mai profunde ale acestei situaţii ne vor lămurì cele ce urmează.

Fig. 434. Laboratorul pentru studiul solurilor

Potrivit gradului de evoluţie a tehnicei şi organizării agricole de pe vremuri, cât şi a raporturilor agrar-sociale din Transilvania de sub èra trecută, şcoala aveà ca scop mai cu seamă să dea o instrucţie specială viitorilor mari proprietari şi arendaşi, formând şi celelalte elemente necesare admi-

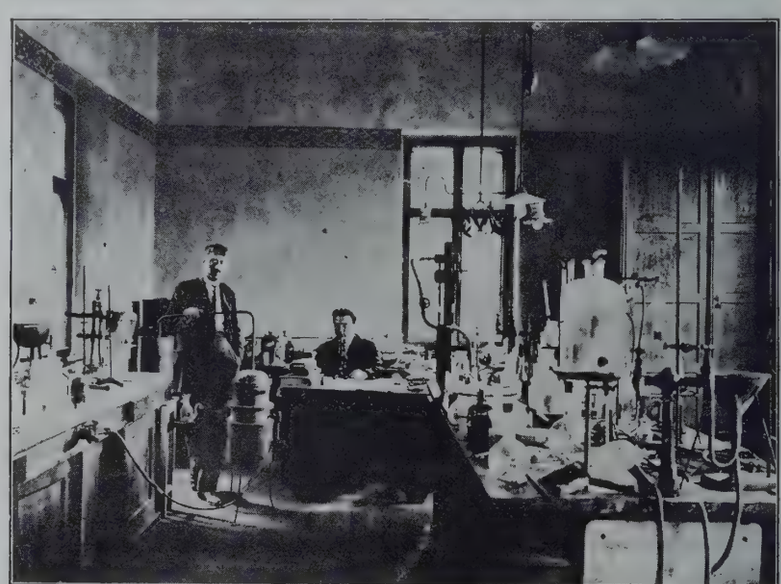

Fig. 435. Laboratorul staţiunii de plante medicinale

nistraţiei moşiilor particulare şi publice. Astfel fiii marilor exploatatori formau cel mai mare contingent al studenţimii, introducând cu ei spiritul aristocratic ca notă dominantă în mijlocul populaţiei academice.

Evoluţia economică în general, consecinţele răsboiului mondial cu acelea ale reformei agrare în special, şi în sfârşit spiritul vremii erà firesc să producă o criză de tranziţie şi în învăţământul superior agricol astfel conceput.

Iată factorii principali cari determină noua îndrumare şi în activitatea Academiei noastre.

Fig. 436. Muzeul zootehnic

In privinţa economiei generale avem mai întâiu de semnalat: sporirea crescândă a investirii de capital în procesul de producţie a bunurilor. Faţă de această stare de lucruri, ramura de producţie a solului rămâne în inferioritate: odată, fiindcă putinţa sporirii investiţiei de capital în agricultură se loveşte relativ destul de repede de plafonul scăderii neproporţionale a venitului net; apoi

Fig. 437. Pavilionul staţiunii chimico-agronomice

fiindcă desvoltarea maşinismului nu însemnează în domeniul producţiei organice şi un spor de intensificare dincolo de o anumită limită; şi însfârşit existând un etalon natural al rentabilităţii în agricultură şi deci o prea mare sensibilitate a ei faţă de orice fluctuaţii în conjuncturile de credit, cu cât îi vom da un caracter mai capitalist, cu atât mai labilă şi sbuciumată va trebuì să devină şi soarta plugăriei şi a plugarului.

Mai departe avem în faţa noastră tendinţa de o concentrare a micilor întreprinderi în uzine cât mai mari pentru desăvârşirea, ieftinirea şi intensificarea producţiei. Şi în această privinţă direcţia evoluţiei normale în ramura exploatării solului este, am puteà zice, tocmai diametral opusă. Maximul de intensitate realizabilă în agricultură, duce teoretic la cultivarea individuală a fiecărui

Fig. 438. Căminul studenţilor din anul I

fir de plantă, reclamă deci mai mult un spor de muncă de detaliu decât un spor de capital şi concentrare în exploatări mari.

Nu de mai mică însemnătate pentru perspectivele agriculturii noastre este concurenţa ce o apasă din partea întinselor « zone de frontieră » ale agriculturii continentelor transoceanice.

Fig. 439. Căminul studenţilor din anii II şi III

Apoi progresul ştiinţelor naturale care îndrumează evoluţia exploatării agricole, dela atelierul rutinar spre idealul modern al unui laborator de producţie organică; criza de conducere gospodărească şi social-economică în care nouile mici unităţi de exploatare — posesoare a 90% din totalul suprafeţei agricole — au ajuns inevitabil prin noua lor emancipare; precum şi lipsa de organizare a unei reprezentanţe profesionale conştiente şi eficace, lipsă care prin ieşirea din sfera intereselor agrare a foştilor mari cultivatori a devenit acum de o însemnătate vitală şi a. m. d. constituesc tot atâtea motive care ne impun crearea urgentă de noui posibilităţi pentru angrenarea capitalului cunoştinţelor speciale în conducerea marei uzini de producţie agricolă a ţării.

Complexul de probleme schiţate mai sus reclamă imperios: intensificarea cercetărilor ştiinţifice în toate ramurile de producţie; realizarea de ameliorări sistematice în domeniul geniului rural; o muncă serioasă în direcţia difuziunii cunoştinţelor agricole moderne cu ajutorul învăţământului şi instrucţiei de tot felul, a demonstraţiilor practice, ş. a.; organizarea de către agronomi a unei reţele cât mai complete de cooperative agricole, cooperative care pe lângă avantagiile inerente micilor exploatări să le poată procurà şi toate favorurile exploatărilor mari, fără neajunsurile acestora, înlăturându-se astfel criza de conducere gospodărească; crearea prin camerele agricole a unui sistem de reprezentare profesională a intereselor obştiei rurale, autonom şi conştient, spre înlăturarea şi a crizei generale de conducere social-economică; reorganizarea pe baze cooperatiste a creditului şi asigurărilor agrare, eliminarea intermediarului în comercializarea produselor dela ţară şi industrializarea în cuprinsul economiei rurale a materiilor prime agricole.

Invăţământul superior agricol spre a puteà face faţă necesităţilor — abandonând definitiv genul instrucţiei enciclopedice — va trebuì să producă de acum înainte întreaga pleiadă de specialişti mult mai numeroşi, reclamaţi de către împrejurările în plină evoluţie. In loc de crearea elementelor de stat major necesare marilor unităţi de exploatare compuse din *gloata mercenară* a ţăranilor uvrieri, academia are acum chemarea de a formà ofiţerii de trupă pentru *armata populară* a frontului de progres agricol modern.

In consecinţă scopul învăţământului superior agricol va fi:

a) să creeze în ştiinţa şi tehnica agricolă; *b)* să învеţe; *c)* să aplice în practică rezultatele ştiinţei şi în sfârşit *d)* să contribue, mijlocit şi nemijlocit, la înjghebarea şi conducerea unei astfel de organizări a gospodăriei şi a obştii rurale, care să poată asigurà maximul de rendement muncii naţionale învestite în producţia solului.

Va trebuì aşadar să formăm — în afară de agronomi practici — profesori pentru instrucţia de toate categoriile; — cercetători în domeniul ştiinţelor agricole — fitopatologi — entomologi etc., selecţionari şi zootehnicieni specialişti în diferite ramuri (piscicultori ş. a.), chimişti agricoli — ingineri ai tehnologiei agricole — ingineri cadastrali şi de geniul rural — cooperatori, economişti agrarieni şi însfârşit şi elementele necesare pentru toate instituţiile şi serviciile agricole cu caracter tehnic economic şi administrativ.

Domeniul agriculturii moderne devenind din ce în ce mai vast şi complex, iar problemele economice pe care evoluţia economiei capitaliste ni le pune în cale fiind mereu mai grele, fără ca activitatea de iniţiativă, instrucţie, îndrumare, organizare şi conducere a agronomilor specialişti să se poată angrenà într'un mod organic — *indiferent de mărimea unităţilor de exploatare* — nu se mai poate concepe astăzi un progres agrar. Iar cât priveşte mai cu seamă agricultura ţării româneşti, compusă în 90% a suprafeţiei sale din mici gospodării ţărăneşti, fără îndeplinirea acestei condiţii ea nu se va mai puteà reface niciodată până la nivelul rentabilităţii economiei contimporane, fiind în consecinţă sortită de a decădeà grabnic la rolul unei colonii agricole a popoarelor industrial-comerciale din vestul continentului.

Iată în ce constă astăzi însemnătatea învăţământului superior agricol căruia îi revine astfel un rol de atât de decisivă importanţă, nu numai ca aşezământ purtător de progres agricol, ci şi ca un factor ce înrâureşte destul de mijlocit, întregul viitor al economiei ţării noastre bazată pe producţia solului.

Iată pentru ce motiv cauza Academiei Agricole din Cluj reprezintă o cauză de interes naţional.

ACADEMIILE TEOLOGICE ORTODOXE

DE

NICOLAE COLAN

Trecutul neamului românesc de dincoace de Carpați este trecutul unui neam de iobagi. Sub raport economic, politic și cultural deopotrivă. Veacuri dearândul am fost ținuți în cea mai cruntă robie, departe de binefacerile belșugului economic, departe de binefacerile libertății naționale și străini de luminile binefăcătoare ale culturii și științei hărăzite numai stăpânitorilor.

Porțile școlilor mai înalte au fost închise multă vreme nu numai pentru țăranii români cari împânziau meleagurile Ardealului robit, ci și pentru conducătorii lor. In asemenea împrejurări nici preoții nu puteau fi mult mai învățați decât cucernicii lor catehumeni. Invățătura lor se reduceà de obiceiu la cunoașterea meșteșugului de a cetì și scrie și la cunoașterea rânduelii slujbelor sfinte. Arsenalul lor cultural erà Molitvelnicul, iar metoda de propovăduire — aceea pe care le-o indicà judecata sănătoasă a unor țărani sfătoși.

Cu un cuvânt școala lor profesională se reduceà la ceeace puteau învățà la strană, în casa părintească sau la casa vlădicească [1]).

Dacă hărnicia acestor păstori de suflete a fost încununată totuș cu izbândă și sufletul neamului nostru, îndrumat pe căile cele drepte, și-a păstrat intactă întreaga sa comoară: legea, limba, cântecele, portul, datinele — se datorește aproape exclusiv devotamentului dus până la jertfă de mucenici, al acestor smeriți « preoți deșteptării noastre, semnelor vremii profeți ».

Prima încercare [2]) pentru întemeierea unei școli menite să dea măcar o sumară pregătire clerului ortodox din Ardeal a făcut-o episcopul Ghedeon Nichitici la 1783. Incercarea însă n'a izbutit. Ea s'a realizat abià sub episcopul Vasile Moga, la 1811, când cu concursul marelui dascăl al neamului Gheorghe Lazăr, s'a înființat la Sibiu un seminar clerical cu un curs de șase luni. In cele dintâi trei luni ale acestui curs, prof. Ioan Moga propuneà un scurt tratat de Dogmatică, iar în alte trei acelaș profesor făceà un tot așà de sumar curs de Morală. Cântările bisericești și tipicul, scrierea și cetitul, aritmetica și imanuarea protocoalelor matriculare le propuneà, gratuit, Moise Fulea. După cum vedem, un început modest, dar un început real și cu strălucite posibilități de desvoltare.

La 1822 se înființează seminariile dela Arad și Vârșeț, pentru pregătirea preoților români din părțile Aradului și Banatului.

Venirea marelui ierarh Andrei Șaguna la cârma Bisericii ardelene a fost hotărîtoare și în ceeace privește organizarea învățământului teologic. In anul 1846 « cursul clerical » se ridică la un an, iar materiile de învățământ se sporesc cu Gramatica română, Teologia pastorală și Exegeza (interpretarea Sf. Scripturi).

Dar învățământul teologic nu se puteà oprì nici aici. In curând (la 1852) Șaguna sporește timpul de studiu cu încă un an. Iar în 1861 « Seminarul teologic » dela Sibiu îl putem considerà de (relativ) pe deplin organizat. Primià absolvenți de liceu, iar învățământul, care cuprindeà

[1]) Facem abstracție de școala religioasă înființată la Făgăraș de Susana Lorántffi, văduva lui Gh. Rákóczi, la 1657.

[2]) In « Pohta Vlădicăi » din 1700 se spune între altele: « Diecii cari vor vrea să se preoțească să știe Psaltirea de înțeles, și glasurile și toate tainele bisericești, și până nu vor fi la mitropolie 40 de zile, până atunci vlădica să nu-i preoțească ».

aproape toate materiile celor patru ramuri ale teologiei, plus disciplinile pedagogice, durà trei ani.

Din acest an, seminariul, având la bază liceul şi trei ani de studiu teologic, a luat de fapt un caracter academic. Totuş el nu şi-a schimbat numele, până după răsboiu, parcă anume pentru a zăpăcì pe unii contimporani ai noştri — nevolnici a ispitì trecutul...

Seminariile dela Arad şi Caransebeş (acesta fiind înfiinţat sub episcopul Ioan Popazu, prin mutarea celui dela Vârşeţ) şi-au primit şi ele cu timpul o organizare aproape identică cu a celui dela Sibiu. Şi duhul părintesc al Mitropolitului Şaguna plutià peste ele.

Aceste aşezăminte au dat creşterea cuvenită generaţiilor de preoţi şi, în mare parte de învăţători [1]), cari au aprins, au păzit şi au sporit în sufletul neamului românesc din Ardeal flacăra conştiinţei creştine-ortodoxe şi a conştiinţei naţionale. Din cuprinsul acestor căminuri de nestinsă lumină au pornit an de an apostolii chemaţi a povăţuì, mângâià şi întărì neamul şi a-l pregătì pentru marea răfuială a învierii noastre naţionale.

Preotul ieşit din aceste institute erà fatal un enciclopedist (un fel de Lazăr, Asachi, Eliade-Rădulescu în miniatură). Realitatea vieţii obşteşti din parohie pretindeà, ca preotul să fie un *îndrumător* al poporului credincios, în cel mai larg înţeles al cuvântului. De fapt n'a rămas un singur domeniu de viaţă publică a neamului românesc de dincoace de Carpaţi, în care preoţimea noastră să nu fi avut rolul de îndrumătoare harnică şi înţeleaptă a norodului.

Preotul a îndrumat în cea mai pare parte viaţa culturală, viaţa economică şi viaţa politică din trecut a neamului nostru. Şi a fost bine aşà. Nimeni nu l-a acuzat de incompetenţă. Fiindcă cinstea aceasta implicà jertfe, pe care preoţimea noastră niciodată nu şi le-a precupeţit.

Dealtfel cuvântul de ordine: «Preotul să-şi vadă de molitvelnic!» — e de provenienţă foarte recentă. El izvorăşte dintr'o falsă concepţie asupra religiei şi asupra rostului pe care-l are Biserica în lume.

Pentru cei mai mulţi religia se reduce la un sentiment vag al atârnării noastre de o fiinţă superioară, de Dumnezeu, pe care-l adorăm în rarele noastre momente de reculegere sufletească; iar Biserica este instituţia chemată să promoveze acest sentimentalism dulceag, această contemplaţie mistică, în care ne cufundăm uneori, uitând de tot ceeace ne leagă de lumea terestră şi evadând integral într'o lume de dulci visări. După această concepţie religia şi-ar aveà deci camera ei specială în palatul vieţii. Această cameră e mai curată, mobilată mai confortabil şi mai cu gust decât celelalte camere. Parfumul florilor din ea ne ispiteşte să ne retragem acolo, când nu mai putem suportà aerul stricat din restul palatului. Unii nici nu ştiu de existenţa acestui minunat loc de refugiu. Biserica ne aduce aminte din când în când; ea e uşierul, care invită lumea în această cameră a visărilor:

— Poftiţi, domnilor; o să uitaţi de grijile lumii...

Există însă şi o altă concepţie despre religie şi Biserică. In esenţa ei religia e sentimentul atârnării noastre de Dumnezeu şi conştiinţa despre destinaţia supraterestră a sufletului omenesc. Noi trebuie să devenim cetăţenii împărăţiei lui Dumnezeu. Iar drumul la această împărăţie trece prin viaţa pământească. Ni-l arată Biserica. Acesta este rostul ei. Iată pentru ce ea nu poate să se dezintereseze nici de viaţa pământească a credincioşilor ei. Păstrând veşnic trează conştiinţa idealului metafizic care trebuie să polarizeze toate aspiraţiile sufletului omenesc, Biserica e chemată să creeze atmosfera prielnică unei sănătoase evoluţii culturale a umanităţii. Religia a cărei paznică este instituţia sacră, nu e deci un obiect de lux, o haină pe care-o îmbraci numai la zile mari, ci este lumina vieţii *întregi*, aluatul care trebuie să dospească *toată* frământătura. Religia este duh de viaţă. Ea împrumută vieţii omeneşti un stil divin. Iată pentru ce Biserica trebuie să-şi arate — şi prin acţiune directă — influenţa sfinţitoare, coborîndu-se în toate domeniile vieţii. Istoria mântuirii neamului omenesc ne dă cea mai strălucită pildă în privinţa aceasta: Dumnezeu s'a pogorît pe pământ ca să arate omului cum poate ajunge în cer.

[1]) Preparandiile (şcoalele normale din Ardeal) au fost, până după răsboiul întregirii noastre naţionale, organic legate de seminariile teologice. Dar şi în afară de acest fapt, mulţi absolvenţi de teologie (având şi pregătire pedagogică) ocupau catedre în învăţământul primar, parte din pură vocaţie, parte din necesitate: îi chemà lipsa unui suficient număr de învăţători, sau prisosul de candidaţi la preoţie. De aici hotărîrea sinodală din 1850, în sensul căreia «tot clericul este dator înainte de a se preoţì să fie învăţător după stările împrejur». I. P. S. Patriarh Miron şi PP. SS. LL. episcopii Nicolae Ivan şi Iustinian Teculescu încă au fost şi învăţători.

Firește, descinzând în vâltoarea vieții, Biserica n'o face pentru a-și umanizà idealurile sale, ci pentru a sfinți, a divinizà idealurile umanității.

Aceasta a fost concepția care a stat la temelia orientării preoțimii ortodoxe din Ardeal. Dascălul ei cel mare a fost și în această privință Mitropolitul Șaguna. Și a fost bine așà. Dovadă că ceasul cel mare a găsit în Ardeal (ca și-aiurea, dealtfel) o preoțime pregătită și un popor pregătit.

Răsboiul întregirii noastre naționale a schimbat fundamental atât concepția de viață externă, cât și fizionomia spirituală a neamului nostru.

Soldatul care a cutreerat toate fronturile de luptă din Europa, uneori chiar și din alte continente, a ajuns în contact cu alte neamuri, cu alte credințe, cu alte civilizații — câștigând noui orientări de viață. Ispita vieții superioare de aiurea stărue încă în sufletul lui și-i trezește aspirații nebănuite până acum. Omul de după răsboiu are o psihologie nouă și reclamă o preoțime nouă. Schimbarea împrejurărilor îi impune, implicit, revizuirea armelor de luptă și modernizarea strategiei culturale. Altfel, pe cât de neputincioasă este săneața fără de mitralieră sau tun, pe atât de neputincioase vor fi și vechile arme de patriarhală păstorie ale preoțimii noastre, față de formidabilul foc cu care civilizația modernă asaltează sufletul credinciosului de azi.

Cei chemați să conducă destinele Bisericii noastre au avut intuiția clară a situației schimbate. Deaceea, s'au și gândit de cu vreme la reorganizarea învățământului teologic în conformitate cu implacabilele postulate ale vremii.

Dar ridicarea pregătirii clerului nostru erà și o chestiune de prestigiu, de demnitate a Bisericii ortodoxe din România Nouă. Situația morală pe care i-a creat-o acestei Biserici noua Constituție a țării nu aveà numai semnificația unui omagiu pentru trecutul ei de jertfelnicie, ci și a unei tot atât de onorabile îndatoriri pentru viitor. Cârmuirea noastră bisericească a înțeles porunca ce se desprindeà din această superioară semnificație și a purces în consecință la organizarea *Academiilor teologice*, chemate să pregătească un cler nou pentru vremuri noui. Pentrucă — după vorba înțeleaptă a I. P. S. nostru Mitropolit Nicolae — Biserica ortodoxă nu vrea să fie dominantă printr'un articol de Constituție, ci prin cultura superioară a slujitorilor ei.

Inceputul l-a făcut — după cum erà și firesc — Sibiul. In anul 1924, vechiului și gloriosului « Seminar Andreian » i s'a dat o nouă organizație academică. Pilda sibiană a fost urmată în curând de eparhiile Orăzii, Clujului și Aradului, de sub conducerea PP. SS. EE. Roman Ciorogariu, Nicolae Ivan și Grigore Comșa [1]).

Aceste academii stau sub jurisdicția Consiliilor eparhiale, deci a autorității bisericești. Studiul durează patru ani, fiecare an fiind împărțit în câte două semestre.

Profesorii sunt numiți, pe bază de concurs, de consiliul eparhial. Ei se recrutează dintre licențiații sau doctorii în teologie dela o facultate ortodoxă, după următoarele norme:

Devenind vacantă o catedră de profesor, sau înființându-se o catedră nouă, pentru ocuparea ei Consiliul eparhial publică concurs în organul său de publicitate, indicând specialitatea catedrei vacante și specificând condițiile regulamentare ce au să le întrunească cei ce doresc să candideze.

Candidații sunt supuși la un examen în fața unei comisii alcătuite din delegatul Consiliului eparhial, ca președinte, rectorul academiei, un profesor de specialitate dela una din Facultățile sau academiile teologice ortodoxe și din doi profesori ai Academiei teologice, ca delegați ai consiliului profesoral.

Examenul constă din: 1) Prezentarea lucrărilor tipărite în specialitatea pentru care se prezintă candidații. 2) Cercetarea lor de către un raportor (profesorul de specialitate din comisie) și prezentarea unui referat cu caracter eliminatoriu, în cazul când lucrările candidatului nu sunt corespunzătoare. 3) Un colocviu asupra lucrărilor și 4) O prelegere.

Profesorii dela alte institute teologice similare, invitați să ocupe vreo catedră la o Academie teologică, pot fi numiți profesori și fără acest examen.

Consiliul profesoral alege dintre profesorii titulari definitivi — din trei în trei ani — pe rectorul Academiei [2]).

[1]) Institutul teologic din Caransebeș e în stadiu de reorganizare.

[2]) Actualii rectori ai Academiilor teologice ortodoxe sunt: Nicolae Colan (Sibiu), P. S. Arhiereu Andrei Crișanul (Oradea Mare), Dr. Ioan Vască (Cluj) și Dr. Petru Barbu (Caransebeș).

Consiliul profesoral se întrunește în ședință odată pe lună. In caz de trebuință însă și mai des.

In Academiile teologice se fac următoarele cursuri:

1. *Teologia biblică*: *a)* Introducerea în Noul Testament; *b)* Exegeza Noului Testament; *c)* Introducerea în Vechiul Testament; *d)* Exegeza Vechiului Testament; *e)* Ermeneutica biblică; *f)* Arheologia biblică.

2. *Teologia istorică*: *a)* Istoria universală a Bisericii; *b)* Istoria Bisericii ortodoxe române; *c)* Patrologia și Patristica; *d)* Istoria dogmelor.

3. *Teologia sistematică*: *a)* Apologetica; *b)* Dogmatica; *c)* Morala; *d)* Sociologia creștină; *e)* Istoria religiilor.

4. *Teologia practică*: *a)* Dreptul canonic; *b)* Pastorala; *c)* Liturgica; *d)* Catehetica; *e)* Omiletica; *f)* Arheologia creștină.

5. *Disciplini filozofice*: *a)* Filozofia creștină; *b)* Istoria filozofiei; *c)* Introducerea în filozofie.

6. *Limbi*: *a)* Limba și literatura română; *b)* Gramatica idiomului grec al Noului Testament; *c)* Limba ebraică.

7. *Materii auxiliare*: *a)* Cântări bisericești și tipic; *b)* Muzica vocală; *c)* Igiena pastorală.

Fig. 440. Academia teologică ortodoxă din Sibiiu

In academiile teologice se pot înscrie absolvenții seminariilor sau bacalaureații liceelor (clasice). Absolvenții de liceu fără bacalaureat, precum și absolvenții școlilor normale cu șapte clase pot fi primiți în Academiile teologice numai ca *ascultători extraordinari* (cu drepturi reduse față de cei ordinari[1]).

Examenele sunt: anuale, fundamentale (generale) și de licență. Pentru fiecare examen sunt câte două sesiuni: de primăvară și de toamnă.

Examenele anuale se fac cu toți studenții unui an la toate obiectele din învățământ și din întreaga materie audiată în cursul anului.

Examenele fundamentale sunt două: Unul la sfârșitul anului, al doilea (din teologia biblică și istorică) și altul la sfârșitul anului al patrulea (din teologia sistematică și practică).

Examenul de licență este similar cu cel dela Facultățile teologice.

Fiecare academie teologică își are internatul său, care adăpostește pe toți studenții, fiindcă locuința studenților în internat este obligatorie. Supravegherea vieții din internat este încredințată unui director și unui spiritual.

Din această sumară expunere a organizației academiilor teologice ortodoxe din Ardeal se poate desprinde ușor ideea, că cei ce au întocmit această organizație au avut în vedere atât pregătirea

[1]) Dispoziția aceasta este excepțională și tranzitorie. Ea a fost impusă de criza de preoți din anii de după răsboiu.

morală cât și intelectuală a preoțimii noastre. E și singura temelie pe care se poate zidì ceva sănătos și durabil. Numai îngemănarea pregătirii morale cu o solidă pregătire intelectuală este în stare să dea Bisericii și neamului ostași devotați și iscusiți, așà cum îi cere vremea noastră — atât de pretențioasă.

In cadrul acestor așezăminte de înaltă cultură creștinească și românească profesori și studenți deopotrivă desfășoară o activitate, care nu va întârzià să-și dea rodurile sale.

Dascălii, dintre cari cei mai mulți și-au desăvârșit studiile pe la universitățile din străinătate, nu se mulțumesc cu apostolatul ce-l îndeplinesc de pe catedră, ci duc lumina lui Hristos și pe alte căi, în sufletele credincioșilor, ținând conferințe, colaborând la reviste și ziare, sau publicând cărți de cercetări științifice sau de zidire sufletească.

Studenții pe de altă parte nu se mulțumesc cu hrana duhovnicească pe care o primesc direct dela profesorii lor, ci în cadrul « societăților de lectură » își lărgesc și adâncesc pregătirea prin muncă proprie. Pe alocurea sunt colaboratori prețioși și devotați ai reuniunilor corale. Iar din când în când coboară pe la sate, în mijlocul poporului pe care-l vor păstorì, ducând acolo lumina Evangheliei lui Hristos, mângâierile cântărilor religioase și puterea animatoare a celor naționale.

Suntem convinși că această activitate solidară, desfășurată de profesorii și studenții Academiilor teologice ortodoxe, va contribuì în măsură largă la zidirea sufletească a poporului nostru harnic și credincios și ne va ajutà să păstrăm și să sporim zestrea duhovnicească și materială pe care ne-au lăsat-o strădalnicii noștri înaintași.

ACADEMIILE TEOLOGICE UNITE

DE

IOAN GEORGESCU

Date privind învățământul teologic al arhidiecezei de Alba-Iulia și Făgăraș, în ultimii zece ani: 1918—1928. Potrivit lipsurilor bisericii române unite, care după răsboiul mondial a ajuns într'o simțită criză de preoți, numărul clericilor arhidiecezani a fost în continuă creștere, așà că Seminarul din Blaj, întemeiat înainte cu 175 de ani, a ajuns să adăpostească în anii din urmă câte 50 de clerici și mai bine. Intre aceștia sunt și o parte mai mică (8—12) dintre clericii eparhiei de Lugoj, care nu-și are teologia proprie, și câțiva (câte 2—3) aparținători vicariatului rutean din Siretul Bucovinei, deasemenea fără Seminar și școală de teologie. Cu câțiva ani în urmă, înainte de deschiderea Academiei de teologie din Oradea, (1923—4), Seminarul din Blaj găzduià și câte 8—12 clerici ai acestei eparhii, având și un profesor detașat din eparhia orădeană pe lângă acest seminar, chemat pe urmă în alte slujbe de Stat.

Cea mai mare parte a clericilor Seminarului nostru din ultimii zece ani au fost înscriși la Academia de teologie, ai cărei absolvenți se înfățișează prin următoarele cifre: Anul școlar 1918/9—7 anul 1919/20—10; anul 1920/1—12; anul 1921/2—9; anul 1922/3—18; anul 1923/4—16; anul 1924/5—22; anul 1925/6—20; anul 1926/7—25; anul 1927/8, în sfârșit, 23. In total 162 de absolvenți.

O parte mai mică a seminariștilor (cam a treia parte) au urmat un curs teologic a parte, numit curs pregătitor de preoți, care s'a înființat la începutul anului școlar 1921/2 spre a puteà provedeà și parohiile vacante mai sărace, unde nu se puteau trimite preoți cu calificație academică. Primii absolvenți ai acestui curs pregătitor de preoți, la care au fost admiși candidați cu cel puțin 4 clase secundare și cu o vârstă de minimum 18 ani, au ieșit după trei ani cât durează cursul — în 1923/4 — și anume în număr de 14. Promoțiile următoare prezintă aceste cifre: anul 1924/5—26; anul 1925/6—15; anul 1926/7—15; iar anul 1927/8—9.

Ajutoare dela Stat. Reforma agrară a lipsit și Seminarul din Blaj de averea sa mobilă, expropriată în întregime, fiind silit să recurgă la ajutorul Statului, care, înțelegând situația schimbată și dorind a contribuì și din partea sa la creșterea clerului de mâine a bisericii unite, a venit în ajutorul Seminarului, întâiu cu plata profesorilor de teologie, iar mai apoi și cu alte ajutoare. Acestea au început să se dea din 1921, fiind mai întâiu sume globale, iar dela 1925 s'au dat după numărul clericilor socotindu-se în primii doi ani câte 15 lei, iar dela 1927 câte 20 lei cota pe zi.

In afară de plățile profesorilor, date chiar dela începutul stăpânirii românești, de pe vremea Consiliului Dirigent, și de acelea ale personalului de serviciu, care au început să se dea abià pe exercițiul 1922/3, Seminarul a primit în cursul ultimilor zece ani următoarele ajutoare dela Statul Român: In 1921 pentru întreținerea clericilor — 80.000 lei. In 1922 pentru acelaș scop — 150.000 lei, iar pentru reparațiile necesare la edificiul seminarului — 200.000 lei. In 1923 pentru întreținerea clericilor și pentru alte cheltuieli materiale 320.000 lei. In 1924 pentru cheltuieli materiale, 52.000 lei, iar pentru întreținerea seminariștilor 324.000 lei. In 1925 și 1926 pentru cheltuieli materiale câte 70.000 lei, iar pentru întreținerea clericilor câte 711.000 lei. In 1927, 1928 și 1929 s'a menținut pentru cheltuieli materiale suma de 70.000 lei, iar pentru întreținerea clericilor, majorându-se cota zilnică la 20 lei, s'a bugetat suma de câte 948.000 lei.

Tot dela Stat s'au mai primit apoi şi alte ajutoare extraordinare (pentru apaduct, baie ş. a.), apoi în ultimii ani câte 60.000 lei, iar în 1928 chiar 100.000 lei pentru anteriile (reverenzile) clericilor. Tot aici se poate însemnà un ajutor de câte 40.000 lei, dat începând cu anul 1924, drept burse pentru studenţii în teologie din străinătate. Iar în 1922 s'a întemeiat — în amintirea participării clericilor din Blaj la mişcarea naţională din 1848 — o bursă de 5.000 lei, care s'a dat deatunci, an de an, celui mai bun absolvent al Academiei de teologie. In sfârşit însemnăm, pentru completarea acestui capitol, că Seminarul a primit dela Statul Român, pentru a se puteà lărgì, un ajutor de 500.000 lei, iar în bugetul anului în curs 1929 deasemenea figurează — împreună cu « alte lipsuri ale mitropoliei » — tot cu o sumă de o jumătate de milion de lei.

Chestii de organizare. Academia de teologie are următoarele catedre: 1. Studiul Biblic al Vechiului şi Noului Testament; 2. Teologia dogmatică fundamentală şi specială; 3. Teologia morală şi pastorală; 4. Dreptul canonic şi Istoria bisericii universale; 5. Filozofie şi Pedagogie; 6. Istoria bisericii române şi patristică. Cu foarte puţine excepţii şi acelea încă numai de scurtă durată, toate catedrele acestea au avut şi au profesori doctori în teologie, cari au desvoltat şi desvoltă şi o frumoasă activitate extraşcolară, fie în diferite slujbe, ori însărcinări de ordin administrativ bisericesc, fie pe teren literar şi social, participând uneori şi la viaţa politică, în calitate de deputaţi, ori senatori ai ţării. Tratatul de teologie dogmatică în patru volume mari, de peste cincisute de pagini fiecare, scris de profesorul de teologie, Dr. Vasile Suciu, acum mitropolitul Românilor uniţi, a ajuns, în mai puţin de două decenii, la ediţia a doua şi se distinge prin claritatea expunerii şi simplicitatea metodei. In deosebi sunt temeinic cercetate punctele de controversă între biserica ortodoxă şi cea catolică. Pentru această împrejurare tratatul acesta de teologie scris de un Român a fost remarcat de marea publicaţie occidentală « Orientalia Christiana » (Roma, 1928), — cinste de care, dela « Floarea Adevărului » (Flosculus Veritatis) tipărit pe vremuri de smeriţii ieromonahi dela mânăstirea Sfintei Treimi din Blajul lui Petre Pavel Aaron şi dela cartea de drept bisericesc, scrisă în latineşte de Dr. Iosif Pop Silaghi, (Enchiridion juris ecclesiae orientalis), nu s'au învrednicit multe cărţi de natura aceasta. Suntem informaţi că asemenea ediţii noui, temeinic revăzute ale unor lucrări de teologie românească, mai vechi, altcum foarte remarcabile, (Teologia pastorală de Dr. Isidor Marcu; Tipicul ş. a.) sunt în curs de pregătire şi cu timpul vor vedeà lumina zilei şi ele.

Cursurile Academiei de teologie sunt de 4 ani, cu examene semestriale la 8 materii principale şi cu examene anuale la toate celelalte materii, între care mai sunt a se înşirà: Liturgica, Tipicul, Cantul bisericesc, Medicina pastorală, Sociologia, Dreptul civil şi Economia rurală, provăzute cu profesori auxiliari, luaţi dela şcoalele secundare din Blaj.

Cursul pregătitor de preoţi repartizează, fireşte în proporţii mai reduse, toate materiile dela Academie pe timp de 3 ani, cerând asupra lor examene la fiecare sfârşit de an. Acestora — pentru a se întregì cunoştinţele eventual mai defectuoase din limba şi literatura română a candidaţilor — s'a adaus şi această materie, în câte 2 ore săptămânale pe toţi trei anii de curs. Osteneala acestor ore (câte 2—3 pe săptămână de fiecare materie, întinsă pe cel puţin câte 1—2 ani) încă a fost remunerată din partea Onor. Minister al Cultelor şi Artelor, care dela suma de 120 lei de oră, cât s'a încuviinţat în primăvara anului 1922, a sporit remuneraţia la sumele cuvenite singuraticilor profesori după gradaţiile pe cari le au.

Alte date. In fruntea ambelor şcoale de teologie stă un rector — remunerat dela începerea anului curent 1929 cu o diurnă fixă de 600 lei lunar, —, căruia i s'a dat, tot cu începere dela 1 Ianuarie 1929, ca ajutor un secretar cu o diurnă de 1000 lei lunar. Rectorul Academiei este în aceeaş vreme şi rectorul Seminarului (Internatului) teologic, pentru conducerea căruia are în ajutor 2 directori (prefecţi) de studii, un director spiritual — slujbă pe care, până la începutul anului curent 1929, când a fost luat în buget cu plata unui profesor secundar, a provăzut-o unul dintre profesorii Academiei —, şi un administrator-econom.

Pentru partea de gospodărie, Seminarul este ajutat şi prin aceea, că Statul are în buget pentru Seminarul din Blaj următoarele persoane de serviciu: 1 bucătar, 1 ajutor de bucătar şi 5 servitori.

Academia de teologie din Gherla. Notiţe istorice. Infiinţată în toamna anului 1859, Academia de Teologie din Gherla împlineşte 70 de ani de existenţă. Aproape 60 de ani cad în perioada de

robie națională. Și dacă luăm în seamă împrejurarea, că o mare parte a studenților teologi dela acest institut au fost recrutați dintre absolvenții liceelor maghiare, vom puteà să apreciem importanța pe care a avut-o această Academie din punct de vedere național. Ca și Biserica unită, la fel și institutul de teologie din Gherla a îmbinat în mod strălucit cele două idealuri: creștin și național. Și azi, preoții noștri albiți vorbesc cu înduioșare de timpul petrecut în Seminariu, unde mai întâiu au avut prilejul să citească pe Alecsandri și Eminescu. Ca prin farmec, li s'a risipit tot ce încercase să le insufle școala maghiară despre inferioritatea culturii și artei românești.

Intâiu, urmând o tradiție bimilenară a institutelor similare din Apus, mai târziu pentru a scăpà de insistențele tot mai pronunțate ale guvernelor maghiare de a se introduce în institut limba de predare ungurească, în academia gherlană cursurile se făceau, paralel, în limba română și latină. Și aceasta a fost un mijloc de înălțare sufletească; căci studenții teologi făceau în acest chip, oră de oră și zi de zi, în practică, filologie romanică. Importanța acestui lucru îl poate înțelege numai cel ce a trecut prin toate retortele și umilirile, la care erau supuși elevii români în școalele ungurești.

Pentru a asigurà o reușită cât mai completă acestei educații naționale, în 1869 s'a întemeiat Societatea de lectură « Alexi-Șincai » a teologilor gherleni.

In mod firesc, viața institutului teologic este în strânsă legătură cu activitatea episcopilor cari s'au succedat în scaunul sfintei episcopii a Gherlei. Intâiul episcop Ioan Alexi (1854—1863), tocmai pentru a puteà să facă față cheltuelilor cu susținerea Seminarului, a fost numit titularul abației reale de Leker. Succesorii celui dintâiu episcop însă, trebuiau să se mulțumească cu o subvenție ce se da din partea guvernului pentru susținerea Seminariului. In vremea din urmă această subvenție s'a ridicat la suma de 30.000 cor.

Academia s'a instalat, în 1859, într'o casă închiriată, în nemijlocita apropiere a parohiei armenești. Casă cu etaj, dar neîncăpătoare, nu puteà să adăpostească școala și căminul studenților teologi. Mulți din acești studenți erau nevoiți să steà în oraș, la gazde. Situația aceasta n'a putut-o schimbà nici episcopul Ioan Vancea (1865—1868), viitorul întemeietor al internatelor din Blaj, și nici Mihail Pavel (1873—1879) care, trecut la scaunul din Orade, devine al doilea întemeietor al liceului și fondator al școalei de fete și al internatelor din Beiuș. Episcopul Ioan Sabo (1879—1911), abià a luat în mâini guvernarea eparhiei, închiriează pentru Academie palatul, mult mai încăpător, al conților Karácsonyi. In 1919 acest palat e cumpărat și trece în proprietatea episcopiei. Numărul studenților însă crește mereu, ajunge la o sută. Așà că a fost nevoie ca o parte a dormitoarelor să se așeze într'o altă casă, și aceasta proprietate a episcopiei de Gherla. Marele arhiereu Vasile Hossu (1912—1916), împiedicat de cataclismul răsboiului mondial, n'a putut desăvârșì grandioasa operă ce începuse, de a întemeià în Gherla un «mic Vatican»; a rămas numai fundamentul: catedralei, reședinței, seminariului și școalelor normale. Actualul arhiereu, P. S. S. Dr. Iuliu Hossu (1917), așteaptă ratificarea Concordatului și fixarea definitivă a sediului Eparhiei, pentru a realizà gândurile mărețe ale predecesorului său.

Dela înființare până azi, institutul teologic a avut 6 rectori, și 6 prodirectori, cei dintâi îngrijind de viața internă seminarială și educația clericală, cei din urmă îndrumând instrucțiunea la Academie. Unii (Ștefan Bilțiu 1859—1875), Eusebiu Cartice (1891—1892) și Joan Georgiu (1893—1911) au avut ambele oficii. Ceilalți: Păr. canonici D. Coroianu, Gr. Pop și Dr. Gh. Vidican au singur numai grija vieții interne, iar Păr. prodirectori M. Șerban, Dr. Oct. Domide și Dr. V. Bojor numai îndrumarea învățământului teologic.

Cu rectoratul canonicului D. Coroianu, bunicul actualului Prim-ministru al țării, începe o nouă viață între zidurile Seminariului: o disciplină aspră, dar îndulcită prin bunătatea rectorului. Era nouă de viață intensă spirituală se desăvârșește cu activitatea Păr. duhovnic Dr. Octavian Domide un orator excelent, animator neîntrecut, ascet și îndrumător irezistibil spre viață ascetică; și cu activitatea profesorală a eminentului bărbat de școală, Dr. P. Fabian.

La început, catedrele Academiei de Teologie le-au ocupat canonicii. Mai târziu, au fost numiți profesori, având singur această sarcină. Din șirul profesorilor: Șt. Bilțiu, M. Șerban, Ioan Gulovich, Eus. Cartice, M. Ivașco, N. Moldovan, Dr. V. Mihalyi, At. Demian, G. Pașca, T. Indrea, Dr. I. Șimon, Dr. I. Pop, Dr. A. Gheție, Dr. Oct. Domide, V. Pordea, Dr. P. Fabian, Dr. V. Bojor, Dr. V. Moldovan, Dr. Gh. Vidican, Dr. I. Marianescu, Dr. D. Manu, Dr. Gr. Strâmbu, Dr. Gh.

Bob, Dr. T. Malai, Dr. A. Ciplea — se remarcă M. Şerban, poliglot, pictor, compozitor muzical, bărbat înzestrat cu o extraordinară putere de muncă, făcând în acelaş timp slujba de Director al cancelariei diecezane, de profesor şi Prodirector al Academiei de Teologie, de profesor şi director al şcoalei normale, de Inspector al tuturor şcoalelor din eparhie etc....; At. Demian şi Eus. Cartice, bărbaţi eruditi, cari ar fi făcut cinste oricărei catedre universitare; Dr. V. Mihalyi, un distins canonist, mai târziu Mitropolit al Blajului; Dr. I. Simon, cu o foarte apreciată lucrare din domeniul Dreptului bisericesc; Dr. Oct. Domide, cu o bogată activitate literară, eminent orator, care cu exercitiile sale spirituale a înălţat sufletele preoţilor din întreaga biserică română unită; Dr. V. Moldovan, şi Dr. V. Bojor, cari au introdus în educaţia clericilor o notă mai pronunţată naţională; acest din urmă, ajuns în acest an Prodirector al Academiei, dă un puternic impuls literaturii eclesiastice, alcătuind el singur Biblioteca gherlană, cu o serie pentru intelectuali, a doua pentru popor şi a treia pentru preoţi, precum la Lugoj apar alte serii de biblioteci: In clasa cultă (pentru intelectuali); Să fie lumină (pentru ţărani); Biblioteca istorică a eparhiei Lugojului; cărţi de rugăciuni şi manuale şcolare; apoi împotriva celor rătăciţi (sectarilor).

Academia de Teologie a dat Bisericii şi neamului în 1859—60, 6 absolvenţi; în 1860—61, 10; 1861—62, 13; 1862—63,—; 1863—64, 10; 1864—65, 4; 1865—66, 10; 1866—67, 18; 1867—68, 17; 1868—69, 14; 1870—71, 12; 1871—72, 20; 1872—73, 24; 1873—74, 5; 1874—75, 16; 1875—76, 16; 1876—77, 13; 1877—78, 18; 1878—79, 14; 1879—80, 24; 1880—81, 17; 1881—82, 18; 1882—83, 14; 1883—84, 16; 1884—85, 22; 1885—86, 21; 1886—87, 12; 1887—88, 9; 1888—89, 13; 1889—90, 23; 1890—91, 15; 1891—92, 9; 1892—93, 12; 1893—94, 11; 1894—95, 9; 1895—96, 17; 1896—97, 8; 1897—98, 7; 1898—99, 6; 1899—1900, 14; 1900—1901, 7; 1901—02, 1901—02—03, 8; 1903—04, 13; 1904—05, 16; 1905—06, 18; 1906—07, 8; 1907—08, 18; 1908—09, 19; 1909—1910, 14; 1910—11, 13; 1911—12, 16; 1912—13, 12; 1913—14, 20; 1914—15, 15; 1915—16, 13; 1916—17, 16; 1917—18, 21; 1918—19, 12; 1919—20, 10; 1920—21, 8; 1921—22, 15; 1922—23, 14; 1923—24, 8; 1924—25, 16; 1925—26, 37; 1926—27, 19; 1927—28, 27; In total: 975 absolvenţi.

Azi, în era libertăţilor naţionale, cu sprijinul guvernelor româneşti, Academia de teologie din Gherla, cu un trecut atât de remarcabil în vremea de robie, are un larg şi nestânjenit teren de muncă şi de progres.

Subt ocrotirea părintească a Prea Sfinţitului Arhiereu, care a meritat dela Istorie numele de « Episcopul vizitelor canonice », care stă în nemijlocit contact cu Clerul şi poporul său, care ca prin farmec adună an de an la picioarele Prea Curatei sute de mii de pelerini, Institutul teologic gherlan aşteaptă un viitor strălucit. (Comunicarea Păr. Dr. Alex. Ciplea, profesor la Academia Teologică).

Academia teologică din Orade, deschisă în anul şcolar 1923/4 în localul început de regretatul episcop Radu şi terminat de I. P. S. S. arhiepiscopul de acum, Dr. Valeriu Traian Frenţiu, are un trecut plin de suferinţe. Incă cel dintâiu episcop unit din Orade, Moise Dragoş, fu însărcinat de Papa Pius al VI-lea în Iulie 1777 să înfiinţeze o astfel de academie cu cămin, după rânduiala sinodului tridentin. S'au împotrivit însă episcopii maghiari de rit latin din acea localitate, până când la 16 Febr. 1781 împăratul Iosif II, odată cu dotarea nouei eparhii unite, a ordonat educarea clericilor acestei eparhii în seminarul latin de acolo. Multă vreme seminariştii români au dus casă bună cu fraţii latini. In ultimele două decenii ale stăpânirii ungureşti însă viaţa lor a fost un calvar. In 1912 au fost eliminaţi toţi studenţii teologi uniţi pentru atitudinea lor românească. Ne putem închipui, deci, ce bucurie au simţit toţi clericii acestei dieceze când, la 8 Octombrie 1922, I. P. S. S. Frenţiu a îndeplinit îndatorirea primului său antecesor, deschizând largi porţile nouei Academii Teologice. Această faptă frumoasă a fost chemată să aştearnă un văl asupra suferinţelor şi umilirilor fără număr şi fără nume, îndurate de atâţia clerici ai noştri în seminariile străine din Budapesta, Strigoniu, Calocea, Satu-Mare şi Ungvar, precum aşa de frumos scrie păr. rector Dr. Gh. Miculaş în comunicarea ce ne-a făcut. Din această importantă comunicare mai reţinem că, de la deschidere până în prezent, această academie a avut 136 studenţi, dintre cari 46 absolvenţi. Are 6 catedre şi 4700 volume în biblioteca Soc. clericilor « Sf. Ioan Gură de aur ». Această harnică societate se ocupă şi cu editura şi colportagiul. De noua Academie teologică

se leagă o fericită inovaţie pe tărâmul muzicii noastre sacre: introducerea orhestrei, ca sprijin al corului nostru bisericesc. Fiind inovaţia de mare însemnătate, ne-am adresat însuş autorului ei să ne lămuriască mai deaproape. Părintele *Francisc Hubic-Vertileanu*, cunoscutul şi apreciatul nostru compozitor, a binevoit a ne da următoarele lămuriri:

Cântările corale bisericeşti însoţite de instrumente muzicale, pe lângă că înalţă podoaba sublimei drame, ce evoacă clipele cele mai mistice ale divinităţii lui Hristos, mai au şi un scop practic ce stă în strânsă legătură cu chemarea de învăţătoare a Bisericii. Arta bisericească nu numai că a inspirat, dar a educat şi scos celebrităţi nemai pomenite în istoria culturală universală. Michel Angelo, Orlando Lasso, Rubens, Palestrina, Bach, Beethoven ş. a. şi-au câştigat arta lor în umbra Crucii, în şcoala Bisericii Creştine. Biserica exprimă viaţa intimă religioasă în forme atât de concrete şi plastice şi le întreţese cu mii şi mii de sclipitoare fire ale ingeniozităţii şi inimii omeneşti, încât nici o altă şcoală n'a fost şi nici nu va fi în stare să dea spirite atât de celebre, în toate formele de expresie, ca ea. Atmosfera mistică a bisericii are influenţă imediată asupra omului, mai ales că e disciplinată de puternicul spirit logic al Şcoalei care a creiat geniile acelea, în faţa cărora după atâtea veacuri se înclină cu smerenie omenirea întreagă. Când se evocă aceste glorioase spirite, indirect se preamăreşte Biserica creştină catolică. La noi, Biserica aceasta a dat ce e mai necesar unui popor: a redeşteptat spiritul naţional, creându-ne prin şcoalele ei conducători şi îndrumători dela Gr. Ureche până la P. Maior şi deaici până la înfiinţarea Academiei, în general până la înfiinţarea vieţii noastre de Stat independent, până la închegarea noastră actuală. Biserica românească, atingând obiectivul străduinţelor ei în direcţia conservării şi menţinerii neamului nostru, nu poate să nu-şi exercite influenţa în toate direcţiile noastre culturale. Astfel şi această inovaţie nu e decât o normală evoluţie în această Biserică. Dacă nu aveam, în trecut, nenorocul de-a pierde uniunea noastră străbună cu Roma, azi n'am vorbì de inovaţia aceasta. Cine ştie câte genii muzicale de ale noastre, care s'au pierdut fără nici o urmă în negura vremurilor apuse, ca de altfel şi în alte ramuri ale artei şi ştiinţei, dacă erau în această atmosferă bisericească prielnică, n'ar fi fost cei mai străluciţi exponenţi în Apus ai culturii noastre muzicale tot atunci, când la noi ar fi putut grăì în meşteşugita lor artă toate geniile Apusului! Originalitatea muzicii noastre ar fi putut influenţà întreaga lume, cum încântă şi uneori răpeşte şi azi prin tâlmăcirea iscusită a lui Béla Bartók. E sigur că atunci întreg Apusul observà şi admirà mai curând viorica românească nebăgată până acum în seamă, desconsiderată şi clasată sub muzica ţigănească chiar în trecutul apropiat. Spiritul Bisericii române-unite deci, conform timpului, creiază acest curent. Biserica n'are decât să-i deschidă calea şi prin reprezentanţii ei să-l susţină cu bunăvoinţă, cum a făcut Inalt Preasfinţitul arhiepiscop de Orade, Dr. Traian Valeriu Frenţiu. Biserica nu poate să nu fie educatoare şi învăţătoare în cele bune şi morale, căci altfel ar fi în contrazicere cu însăş menirea ei divină. Practica încă dovedeşte pe deplin că oamenii, cari îşi află totdeauna pretexte de a nu cercetà biserica, atunci când aud că se cântă cu orhestră, vin cu grămada — şi aşà poate să ajungă şi preotul mai aproape de ei prin amvon. Sectarii dealtfel au înţeles şi ei scopul practic al acestei direcţii nu numai în ce priveşte educaţia, ci şi forţa-i ademenitoare. Ca pilde, ne pot servì comunele din judeţul Arad, unde ei ademenesc cu astfel de metode pe oameni, la adunările lor, şi unde apoi, după felul lor de a propovăduì, răpesc sufletele din bisericile noastre naţionale. Iată şi acest motiv trebuie să fie pus în cumpănă atunci, când e vorba să se susţină noua direcţie muzicală. Cât priveşte muzicanţii noştri celebri, ce-ar fi fost ei azi, dacă creşteau şi se desvoltau în această atmosferă! Un Muzicescu, un Kiriac ori un Dima, să nu mai numesc şi pe alţii, azi ar fi cei mai distinşi propagandişti ai românismului în toate catedralele şi celebrele case de concerte din Apus. Fericitul D. G. Kiriac, un însufleţit susţinător al acestui curent, s'a plâns odată, că i s'a scos un mic armoniu dintr'o biserică din Bucureşti, deşì el nu-l întrebuinţà decât numai pentru intonaţia corului. Dânsul dealtfel a pregătit terenul prin concertele sale cu corul « Carmen ». Autorul acestei comunicări a avut dese schimbări de vederi cu dânsul în această privinţă încă din 1912, când legase cu el o strânsă prietenie. Cât priveşte pe neuitatul G. Dima, dânsul a şi lucrat în direcţia aceasta, iar cu prilejul concertului ce l-a dat corul bisericii din Beiuş în primăvara anului 1923, în sala de concert a Conservatorului din Cluj, dânsul a îndemnat pe păr. Hubic, ca să nu renunţe sub nici un cuvânt la acest gând, şi i-a urat, să-l ducă la deplină izbândă. Deaici începând a trecut prin oraşele Timişoara, Lugoj, Craiova (1923), Carei, Satu-Mare, Sighet

(1924), făcând propagandă pentru noul curent muzical bisericesc. In Oradea a prins rădăcini vânjoase acest curent, grație înțelegerii superioare a înaltului ierarh, Dr. Val. Tr. Frențiu, încă din anul 1924 și se menține cu mare însuflețire. Grație acestei inovații, am ajuns azi să fim noi Românii aici, în această metropolă, încă străină, dătători de directivă în ale muzicii, deși trebuie să înfruntăm grele încercări, unele chiar rău voitoare, din partea câtorva școale de muzică (minoritară), ce voiesc cu orice preț să zădărnicească munca noastră și să ne descurajeze chiar și prin ademenirea puținelor și slabelor noastre forțe. Aceasta a îndemnat pe autor în 1925 să propună înființarea unui conservator românesc cu elemente didactice selecte și cu trecut distins, dar n'a fost înțeles. Unii, din cei mai tineri și mici, au gândit că e vorba de o instituție în care să se plaseze incapacitatea și micimea lor, iar străinii au înțeles că vreau să aducă forțe, care să-i distrugă. Ideea o susține și azi și pentru impunerea noastră desăvârșită, cei dela conducere ar trebuì să realizeze această dorință, dealtfel general românească.

La adunarea eparhială ortodoxă din Cluj în primăvara anului 1928, savantul nostru profesor univ. d-l Gh. Bogdan-Duică a insistat pentru introducerea acestei inovații, semn că oamenii noștri conducători au înțeles rostul inovației și glasul vremurilor schimbate. Nu pot omite cuvintele pline de gingășie ale unui mare spirit de elită, ale Prea Sfințitului Dr. Alex. Nicolescu, care în cuvintele cele mai convingătoare a îndemnat mica ceată ce s'a atașat compozitorului Hubic-Vertileanu în această propagandă, ca să aducă steagul glorios fâlfâitor al bisericii române unite cu însuflețire în toate colțurile României. « Ce să zic eu personal? se întreabă autorul. Am fost dirigent de cor 27 ani, am văzut influența, ce un cor bun poate să producă. Trebuie însă să mărturisesc că îmbinarea vocilor cu instrumente dă un rezultat mult superior corului. E și natural dealtfel. Ce vocea nu poate, suplinește instrumentul. Astfel se ajută reciproc aceste mijloace muzicale, încât pare că numai împreună dau un întreg veritabil». Nu-i vorbă, mișcarea se generalizează încet. Motivul e, că n'avem bucăți bisericești de acest gen. Ale autorului nu sunt tipărite încă (deși cel puțin odată pe săptămână se cer dintr'un colț sau altul al țării); de altă parte, elemente pregătite, în acest scop, încă avem puține. Ca un îmbucurător fenomen însă trebuie să remarcăm că și pe la sate a prins aceată inovație. Fratele autorului, un vechiu și bun muzician, își are corul său însoțit de orhestră la Vașad, jud. Bihor, încă din 1921, iar un fost elev al său în părțile aradane încă a început în iarna trecută să-și înjghebe corul și orhestra. Cu încetul, dar sigur, vom progresà și în direcția aceasta, numai să nu se pună piedică din partea conducătorilor bisericești și să avem elemente bine pregătite, ca să poată nu numai instruì, dar, acum la început, a și scrie cât de cât ceva în direcția aceasta.

Fig. 441. Şcolile din Blaj cu Mitropolia

INVĂŢĂMÂNTUL SECUNDAR DIN ARDEAL

DE

I. BRATU

I. INAINTE DE INTREGIREA NEAMULUI

ŞCOALELE DE BĂIEŢI

Inceputurile învăţământului secundar din Transilvania le găsim pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Inainte de acest timp, în secolele de beznă şi grea asuprire iobăgească, avem numai câteva şcoli elementare, luminiţe aprinse la adăpostul lăcaşurilor sfinte, ctitorite sau ajutate de cucernicii voevozi sau boieri de dincolo de Carpaţi. Asemenea şcoli găsim la Braşov, încă dela 1495, Făgăraş, Sâmbăta, Săliştе şi Sebeş. Cu timpul aceste şcoli s'au înmulţit şi întărit, formând un brâu de lumini ce pâlpâiau tot mai puternic. Ele au trezit dorul de mai bine în inima necăjitului român, iobăgit pe glia lui strămoşească, şi numai împrejurări prielnice trebuiau, pentru ca această dorinţă să se prefacă în faptă.

Aceste împrejurări ni s'au oferit prin actul politic al unirii dela 1700. Diploma din 14 Aprilie 1698, asigură drepturi şi privilegii pe seama « preoţilor de rit grecesc », cari, pe lângă că vor ţineà ritul grecesc, « vor mărturisì la catolici şi vor declarà că recunosc pe înaltul Pontifice ». Ce e drept, aceste privilegii nu prea au fost respectate, însă mai mulţi fii de preoţi au putut să intre în şcolile catolice din ţară şi din străinătate, mai ales în cele din Roma şi Viena. Contactul cu cultura propovăduită în aceste şcoli nu i-a înstrăinat de neamul lor oropsit şi, reîntorşi acasă, aceşti tineri au căutat să lupte pentru asigurarea unei sorţi mai bune pe seama consângenilor lor. Episcopul unit Ioan Patachi-Văleanul, cel dintâiu absolvent al şcoalelor din Roma, a câştigat pe seama Episcopiei moşiile dela Gherla şi Sâmbăta care mai târziu au devenit un izvor de binefaceri, iar succesorul său în scaunul episcopesc, Inocenţiu Micu Clain, alt absolvent al Romei, luptă pentru emanciparea bisericii sale şi, în dieta Transilvaniei, cere egala îndreptăţire a Românilor cu celelalte trei naţiuni recepte. In urma silinţelor lui Inocenţiu Micu Clain, Episcopiei unite i se dă domeniul dela Blaj, în schimb pentru moşiile dela Sâmbăta. In curând Blajul devine o aşezare românească şi epis-

copul Inocenţiu este frământat de ideea înfiinţării unor aşezăminte culturale, care să cheme la lumină şi bună stare pe iobagul necăjit. La stăruinţele lui, sinodul dela 1738 înfiinţează o mânăstire de călugări după ordinul Sf. Vasile, care să poată devenì mai târziu un locaş de evlavie şi cultură românească. Ura asupritorilor a împiedicat deplina înfăptuire a bunului gând şi Inocenţiu Micu Clain îşi sfârşeşte zilele departe de ai săi, în cetatea străbunilor noştri.

Gândul episcopului martir a fost înfăptuit de urmaşul său Petru Pavel Aron, care la 11 Octomvrie 1754 îndreaptă către clerul şi mirenii săi o scrisoare episcopească, prin care vesteşte *deschiderea şcolilor din Blaj*.

Cuviosul episcop plănuià trei şcoli: una de obşte « grămăticească », în care să se înveţe « cetania, cântarea şi scrisoarea, nici o plată aşteptând dela ucenici », a doua *o şcoală latinească*, pentru învăţăturile gimnaziale din aceste vremuri şi a treia o şcoală preoţească pentru pregătirea unui cler mai luminat.

Cursurile s'au început la 1 Noemvrie 1754 şi, în luna următoare, cele trei şcoli aveau 170 elevi.

Episcopul Petru Pavel Aron a purtat grijă deosebită şcoalelor înfiinţate de dânsul. Pe elevi îi ţineà cu pâine şi la praznice cu fiertură, iar pe unii îi înzestrà cu haine şi cărţi. Datorită acestei griji deosebite, şcolile au prins rădăcini trainice, fiind cercetate de elevi veniţi din cele mai depărtate colţuri ale pământului românesc. Rolul important al acestor şcoli îl arată marele nostru istoric, d-l N. Iorga, prin următoarea caracterizare: « Aceste şcoli de preoţie şi de învăţătură a mirenilor, care venind tocmai la ceasul lor, când se închideau isvoarele de lumină mai umilă ale mânăstirilor, au dus mai departe grija pentru cartea românească şi statornicind legături nouă cu cultura conştientă a Apusului, au deschis largi orizonturi cugetării neamului ».

Gimnaziul s'a întregit treptat şi la 1757 are trei clase şi, probabil sub influenţa rânduelii şcolare date mai târziu de Maria Terezia sub numirea de Ratio Educationis, s'a desvoltat apoi până la un gimnaziu complect cu 5 clase:

1. Principia (infima classis grammatica vel principia);
2. Grammatica (media classis grammatica);
3. Sintaxis (suprema classis grammatica);
4. Retorica (infima classis humanitatis);
5. Poesis (suprema classis humanitatis).

Conform decretului guvernial No. 12124, din 28 August 1826, gimnaziul din Blaj are 4 clase de gramatică şi 2 clase humanitare.

La început profesorii erau călugării basilitani, dar mai târziu s'au adus şi preoţi seculari sau chiar laici. Prin decretul amintit mai sus s'a dispus ca şcoala să aibă 6 profesori ordinari, călugări basilitani, şi ca cei neapţi (inhabiles) să fie scoşi şi înlocuiţi cu « seculari ».

La 1831 se mai adaugă 2 clase, una de filozofie şi alta de fizică. Liceul astfel reorganizat poate să ţină piept diferitelor încercări de asuprire sau chiar de maghiarizare şi să continuie a propagà cultura românească, pregătind generaţia glorioasă a luptelor din 1848.

Arhiva liceului fiind distrusă în frământările anilor 1848—49, azi abià mai avem câteva date sigure despre elevii cari au cercetat şcoalele din Blaj înainte de 1802. In lăsământul canonicului I. M. Moldovan se găseşte o matricolă, în toată regula, a şcolarilor din anul I, în care pe lângă numele elevului, este trecută şi nota obţinută în cursul anului. Şcolarii erau împărţiţi în Maiores, Minores, Minimi şi Mediocres. Vârsta elevilor, arătată în această matricolă, este între 8—20 ani. Tot din această matricolă vedem că şcolile din Blaj erau cercetate de elevi veniţi din mari depărtări; astfel despre un elev se arată că a venit tocmai din protopopiatul Careilor. Avem apoi o altă « însemnare a grămăticilor » cari cercetau şcoala din Blaj în anul 1757. In această matricolă se arată din ce comună a venit fiecare elev şi ce anume materie a făcut în cursul anului.

O altă matricolă, din 1763, ne arată ce materie se făceà în cele trei clase de gramatică şi în « elementaris schola » înşirând numele elevilor şi ordinea clasificării. Conform notei făcute de cucernicul canonic I. M. Moldovan, în cele 3 clase gramaticale şi în cele 6 clase elementare erau în total 108 elevi. Majoritatea elevilor locuiau în « alumneul » seminarului, sau în cele două mânăstiri.

Dela 1802—1812 găsim matricole în toată regula, întocmite şi semnate de profesorii de clasă. Matricolele anilor 1813—1831 lipsesc, însă dela 1832 încoace avem datele referitoare la elevi. Răs-

foind aceste matricole, păstrate cu pietate, vedem că programele se amplifică cu timpul, dându-se, pe lângă pregătirea științifică, o deosebită atenție educației naționale. Catedrele sunt ocupate de profesori distinși, ca Timoteiu Cipariu, Gh. Bariţiu, Simion Bărnuțiu și I. Rusu. Cu toată vitregia vremurilor, numeroși elevi, din toate părțile pământului românesc, vin să asculte cuvântul luminat al profesorilor inimoși, pregătindu-se pentru zilele mari ale anilor 1848/9.

După anul 1850, vechiul gimnaziu se reorganizează potrivit « Proectului de organizare a gimnaziilor și școalelor reale din Austria » dat de ministrul Leo Thun. Numărul claselor se urcă la 8, clasele I—IV formând gimnaziul inferior, iar clasele V—VIII gimnaziul superior, fiecare cu un ciclu de cunoștințe bine închegat și complet.

Organizarea aceasta cu 8 clase, cu oarecare modificări imprimate prin schimbările din anii 1860, 1867 și 1868, rămâne aceeaș până la promulgarea legii învățământului din 1883, care stabi-

Fig 442. Piatra libertății, dela Blaj

leşte un plan de învățământ unitar, făcând să dispară cele două cicluri, inferior și superior de până acum.

Liceul este și astăzi adăpostit în clădirea în care a luat ființă și în aripile ce i s'au adăugat mai târziu. In dosul catedralei se mai pot vedeà și astăzi vechile chilii locuite pe vremuri de dascălii călugări, cari « au scris cu sângele inimii lor și au învățat pe alții cu toată căldura credinței ce stăteà într'înșii ». In 1895 s'a adăugat o aripă nouă, ridicată din ofrande publice. Astăzi liceul din Blaj are un lăcaș care adăpostește 14 clase, cancelariile și colecțiile, înzestrate cu tot ce este necesar unui învățământ modern.

Directorii, cari s'au perindat la conducerea celui mai vechiu liceu românesc, au păstrat cu sfințenie zestrea materială și sufletească, moștenită dela înaintașii lor. Intrând în bătrâna clădire, urci cu o evlavioasă înduioșare scările tocite de piciorușele atâtor generații, crescute și întărite în credință și dragoste de neam de către un șir lung de dascăli mucenici. Cu smerenie privești tablourile

ce reprezintă pe ctitorii, sau binefăcătorii, din ale căror danii s'a putut înfiinţà şi susţineà acest lăcaş al înţelepciunii, sau pe profesorii cari s'au mistuit, muncind între aceste ziduri pentru luminarea lungului şir de absolvenţi, răspândiţi pe cuprinsul întreg al pământului românesc.

Tradiţia seculară a acestei şcoli este un puternic factor educativ. E cu neputinţă ca bătrânele ziduri, chiliuţele călugărilor, mormintele din cimitirul apropiat, câmpia şi Piatra libertăţii, bătrâna catedrală să nu impresioneze adânc pe orice elev, venit să înveţe carte la şcoalele Blajului.

Adeseori se întâmplă ca elevul să-şi regăsească în matricole un lung şir din strămoşi şi rudenii. Blajul nu este ceva străin pentru el; îl cunoaşte din povestirile bătrânilor săi. Aceste povestiri capătă mai multă viaţă şi o înfăţişare de realitate, ştiind că tatăl şi bunicul său au urcat aceleaşi scări, s'au frecat de aceleaşi ziduri, din aceleaşi bănci şi în aceeaş sală au ascultat cuvântul luminat, îndreptându-şi ochii cuminţi şi setoşi spre dascălul care pare să fie rămas şi el acelaş ca pe vremurile bătrânilor.

Nu e mirare, deci, dacă liceul din Blaj a fost înconjurat totdeauna de o respectoasă dragoste. Nu este ţinut românesc care să nu fie reprezentat în matricolele liceului de un număr, mai mare sau mai mic, de elevi. Nu cunoaştem epocă în care atât urmaşii episcopului înfiinţător, cât şi foştii elevi, să nu fi adus jertfe materiale şi să nu fi luptat pentru menţinerea şi întărirea şcoalelor din Blaj.

Prin larga munificenţă a mitropolitului Vancea, a luat fiinţă, în anul 1884, internatul de băieţi, adăpost prielnic pentru copilaşii veniţi din satele şi oraşele îndepărtate. Prin buna chiverniseală şi dragostea conducătorilor ce i-a avut acest aşezământ de binefacere, clădirea internatului a fost amplificată putând adăpostì astăzi cam 200 elevi.

Şcoalele Blajului au avut o puternică influenţă asupra desvoltării culturale a neamului nostru. Lumina, aprinsă la îmbinarea celor două Târnave, a pătruns în toate colţurile pământului românesc. Şcolarii Blajului, răspândiţi pe diferitele meleaguri româneşti, aşezaţi în toate ramificaţiile vieţii sociale, au deşteptat conştiinţa naţională şi au aprins noui focare de cultură românească.

Beiuşul este cea dintâiu făclie aprinsă din lumina Blajului. In Bihorul muntos am avut în toate vremurile puternice organizaţii de viaţă românească. Mulţumită acestor organizaţii, elementul românesc s'a putut menţineà viguros, prin toate bejeniile trecutului, până în zilele noastre.

Avem urme sigure din secolul al XVIII-lea, că în satele Bihariei, ici, colea pe lângă câte o biserică mai veche, au existat şcoli în care « dieci din ţara Moldovei » au predat rânduiala şi cântările bisericeşti. Şcoli organizate găsim însă abià la 1793, când, sub influenţa edictelor Regulamentului Naţiunii ilirice şi Ratio Educationis, date de Maria Terezia la 1770 şi 1777, s'au înfiinţat 14 şcoli primare în satele româneşti din ţinutul Beiuşului, care, îngrijite şi întărite cu multă dragoste şi jertfă, au menţinut trează conştiinţa naţională.

Pentru românii uniţi din părţile Bihorene, s'a înfiinţat, la 1750, un vicariat românesc pe lângă episcopia catolică maghiară din Oradea-Mare. Credinţa şi conştiinţa naţională, trezite şi îndrumate de şcolile Blajului, nu se mulţumiră cu atâta; în scurtă vreme, la 1777, se înfiinţează la Oradea-Mare o episcopie românească a credincioşilor uniţi, fiind dotată cu domeniul bogat dela Beiuş.

Scaunul episcopesc dela Oradea este ocupat de foşti elevi ai şcoalelor din Blaj şi astfel nu este mirare că episcopii erau frământaţi de gândul să aprindă şi la Beiuş o nouă şi vie lumină a culturii româneşti. Gândul este înfăptuit de episcopul Samuil Vulcan, originar din Veza de lângă Blaj, unde un străbun al său, Mihail, feciorul vornicului Vulcan, se refugiase de groaza lui Şerban Cantacuzino. La 6 Octomvrie 1828, episcopul Vulcan înfiinţează « pe a sa cheltuială un Pedagogicum seu Gymnazium minus » întru folosul şi cultura naţiunii române, lipsite cu totul de ajutor şi cultură. Şcoala s'a desvoltat treptat şi la 1832, aveà 4 clase în care, pe lângă multă latinească, se învăţau Religia, Matematica, Istoria şi Geografia. Gimnaziul erà adăpostit în edificiul început de episcopul Vulcan în 1826 şi ridicat anume pentru această şcoală secundară. Prevăzătorul episcop a avut grije să obţină şi « altissimul indult al Majestăţii Sale Sacratissime », ca funcţionarea noului aşezământ cultural să nu întâmpine greutăţi din partea autorităţilor.

Primii profesori sunt recrutaţi dintre absolvenţii şcoalelor din Blaj. Intre dânşii găsim şi pe Ioan Trifu, adică Ion Maiorescu, care în urmă este chemat de alte rosturi la Iaşi şi la Craiova, ca să « curăţe rugina învechită în şcolile româneşti ».

Samuil Vulcan, prin o circulară părintească, îndeamnă pe credincioșii eparhiei sale să-și deà copiii la școala nou înființată, iar, când vede că sfatul binevoitor nu prinde, dă o « carte de dojană » prin care explică turmei sale, rostul înalt al școalelor din Beiuș și dispune ca directorul și profesorii să iasă Dumineca și în sărbători prin toate satele din « cea periferie muntoasă » îndemnând poporul să-și deà copiii la învățătură. Pentru a înlesnì intrarea pruncilor în școalele din Beiuș, Samuil Vulcan a avut grija ca să fie prevăzuți cu toate cele trebuitoare: cărți, locuință și hrană.

Mulțumită acestor stăruințe și dărniciei episcopului întemeietor, școala se împopulează tot mai mult. La 1836 Vulcan mărește clădirea și, potrivit rânduelilor din Ratio Educationis, adaugă la cele 4 clase gramaticale alte două « humaniore ». In anul școlar 1837/38 se deschide clasa a V-a, de retorică, iar în cel următor cl. VI-a de poetică, astfel că, începând din 1838, avem în Beiuș un gimnaziu complet. Pentru asigurarea școalelor întemeiate de dânsul, Samuil Vulcan dă la 1838 un nou act de fondare, aprobat și de guvernul din Viena, prin care dăruește, afară de clădiri și instalări, mai multe fonduri în suma totală de 75.000 florini. Amintirea operei marelui arhiereu este eternizată prin următoarea inscripție pe frontispiciul noului Gymnasium maius « Educationi Juventutis Huius Provinciae Posuit Samuel Vulcan eppus G. R. C. M. varadiensis ».

Intemeierea liceului din Beiuș este unul din cele mai importante acte istorice în desvoltarea culturală și națională a românilor din Dacia lui Traian. Acest liceu constitue un puternic bastion de apărare la granița românismului, unde încercările de desnaționalizare erau mai intensive și mai primejdioase. Până la întregirea neamului din 1918, școala normală din Arad, înființată la 1812, și liceul din Beiuș erau singurele isvoare de lumină și cultură românească, la care puteau să se adape copiii românilor din Maramureș, Satu-Mare, Bihor, Arad și Banat, și care duceau lupta împotriva stăruințelor, menite să ne răpească limba și conștiința națională.

Șovinismul maghiar nu vedeà cu ochi buni întărirea acestui bastion al culturii românești. Vânturile, prevestitoare de furtuna anului 1848, încep să isbească tot mai violent în așezământul creat de Samuil Vulcan. Puțină vreme după complectarea școlii din Beiuș la « Gymnasium maius » la 1841, se deslănțuiesc primele lovituri împotriva acestei școli, care apoi se țin lanț până la Unirea din 1918.

La 18 Februarie 1841, direcția liceului primește ordin ca deacì înainte istoria și geografia să fie predată, în toate clasele, numai în limba maghiară. La 1843 guvernul pretinde ca în clasa I, toate materiile să se facă în ungurește, iar în 1844 se cere aplicarea acestui ordin pentru toate clasele.

Corpul didactic rezistă acestor încercări și ordinul, dat în 1844, este revocat.

Anul 1848 și înăbușirea revoluției ungurești aduc o vremelnică ușurare a atacurilor șoviniste. La 1849 Episcopul Vasile Erdelyi dispune pentru școalele din Beiuș ca « trăind cu dreptul naționalității și nouă prin constituția imperială din 4 Martie 1849 dat, de acum înainte limba comună a învățăturii să fie limba noastră română ». Guvernul imperial, prin ordinul dat în 1851, aprobă măsura luată de Episcopul Orăzii.

In anii după revoluția din 1848, liceul din Beiuș se reorganizează, împreună cu celelalte școli secundare, potrivit normelor stabilite de « Proiectul de organizare » al contelui Thun, având deacì înainte 8 clase și putând ține examene de maturitate. Dărnicia Episcopului Erdelyi asigură fondurile necesare pentru susținerea liceului completat la 8 clase, urcând fondul Vulcanian la 90.000 florini.

Dar nici absolutismul austriac nu este favorabil liceului din Beiuș. La 1853 și 1860 guvernul imperial caută să impună introducerea limbii germane ca limbă de predare, admițând ca limba română să se facă în 4 ore la clasa I și în câte 3 ore la celelalte clase.

După împăcarea ungurilor cu Curtea din Viena, încep alte vremuri de bejenie pentru liceul din Beiuș. Pe la 1867 fondurile se dovedesc insuficiente pentru a suportà lefurile profesorilor și întreținerea școlilor. Erà cât pe acì ca Statul maghiar să pună mâna pe acest lăcaș de cultură, sub forma acordării unui ajutor de Stat. Dărnicia episcopului Ion Pop-Sălăgianu, care face o donație de 20.000 florini, și solicitudinea urmașului său Ion Olteanu, înlătură primejdia și liceul poate să funcționeze mai departe, gata să înfrunte nouile atacuri ce nu întârziară.

La 1875 guvernul impune liceului din Beiuş ca istoria şi geografia să fie predate în toate clasele în limba maghiară, iar, în timpul luptelor politice date înainte de declararea pasivităţii, alungă dela catedră pe profesorii cari au sprijinit, cu scrisul sau cu cuvântul, mişcările politice româneşti.

Pe la anul 80 al secolului trecut, liceul lui Vulcan ajunge să « umble iarăş cu zilele în mână ». Fondurile nu mai sunt suficiente pentru susţinerea liceului şi cei cu dragoste faţă de această şcoală priveau cu îngrijorare în faţa zilei de mâine. Fruntaşii din Beiuş, fără deosebire de confesiune, lansează o listă publică pentru salvarea acestui focar de cultură naţională. Lumea românească a răspuns, după putinţă, la acest apel, însă suma însemnà o picătură în marea lipsurilor. Salvarea venì şi de astă dată dela vlădicie. In scaunul Episcopesc din Oradea urmase de curând inimosul român Mihail Pavel. Noul episcop nu a lăsat peirii şcoala întemeiată şi susţinută de înaintaşii săi. La 1887 lărgeşte vechea clădire a lui Vulcan, construeşte o aripă nouă, o sală de gimnastică, un internat şi înzestrează liceul cu întreg utilajul necesar unui învăţământ modern.

Această operă de consolidare nu este bine văzută de stăpânii zilei, cari aşteptau doar prilejul pentru a da o nouă lovitură unicului liceu românesc, ce deserveà Crişana, Maramureşul şi Banatul.

Prilejul se oferă la 1888, când ungurii au înscenat « atentatul contra drapelului maghiar ». La 2 Iunie 1888 se anunţă vizita episcopului romano-catolic L. Schlauch, om cu mare trecere în cercurile politice şi la curtea împărătească. Autorităţile impun locuitorilor şi instituţiilor — între acestea şi liceului — arborarea drapelului unguresc. Directorul liceului, strâns cu uşa, a trebuit să dispună arborarea drapelului unguresc pe frontispiciul şcolii. Se întâmplă însă că un servitor a smuls steagul arborat, svârlindu-l în scocul de sub streaşină. Autorităţile au voit să scoată cu orice preţ vinovat pe corpul didactic şi pe elevii acestui liceu. S'a pornit o campanie violentă prin presa şovinistă, în urma căreia Ministerul din Budapesta socotià nimerit momentul de a suprimà unica şcoală secundară românească în părţile ungurene.

Episcopul Mihail Pavel, sprijinit de toată lumea românească, n'a lăsat nimic neîncercat pentru salvarea liceului lui Samuil Vulcan. După multe stăruinţe reuşeşte să scape neatinse de urgia ungurească cele patru clase inferioare, care rămân şi mai departe cu limba de propunere românească, însă prin ordinul dat în 2 Iulie 1889, Ministerul dispune ca în clasele superioare « toate materiile de învăţământ, afară de Religie şi limba română să se predeà în limba maghiară dându-se libertate a se folosì şi limba română de câte ori ar pretinde interesele didactice ».

Lovitura a fost grea, însă, asupritorii nu şi-au putut atinge scopul. Corpul didactic a ştiut să picure şi pe mai departe în sufletul tinerimii şcolare dragostea de neam şi de carte românească şi, în acest înţeles, liceul din Beiuş a rămas până în prezent un focar al luminii şi culturii româneşti.

Atât liceul din Blaj, cât şi cel din Beiuş, îşi datoresc înfiinţarea şi dăinuirea lor, cu deosebire înţelepciunii şi dărniciei unor episcopi pătrunşi de o adâncă dragoste faţă de neamul din care s'au ridicat. Marea obşte — mai ales la Beiuş — nu a prea luat parte nici la înfiinţarea şi nici la susţinerea acestor două şcoli, decât prin dragostea cu care le înconjurau şi prin daniile făcute în sprijinirea elevilor silitori şi săraci.

Alături de aceste şcoli episcopeşti, în curând se ridică în cele trei colţuri ale Ardealului alte şcoli secundare, a căror înfăptuire, înzestrare şi susţinere se face din obolul şi jertfele masselor largi, dornice de lumină şi cultură românească. Aceste şcoli sunt liceele din Braşov, Năsăud şi gimnaziul cu 4 clase din Brad.

Braşovul aşezat la poalele Carpaţilor, aproape de vechea graniţă, într'un punct însemnat al comerţului Europei centrale cu Orientul, erà predestinat să ajungă cât mai curând un centru de cultură naţională. Românii braşoveni ajunseră de timpuriu la o bună stare materială şi astfel, luminaţi şi prin exemplul ţărilor văzute în drumurile lor comerciale, au putut să facă progrese şi pe teren cultural. Pentru biserica ridicată la începutul veacului al XV-lea, şi închinată Sf. Nicolae, braşovenii au căutat în toate vremurile să aducă preoţi luminaţi şi cu bune năravuri, cari să poată « cu învăţături în multe chipuri a luminà şi sfânta biserică şi norodul a-l luminà ».

In stăruinţele pentru propăşirea culturală şi pentru păstrarea credinţei, Românii braşoveni au fost sprijiniţi de domnii şi boerii celor două principate româneşti, cari, dela secolul al XVI-lea încoace, au sprijinit cu mâna largă biserica şi pe preoţii din Braşov.

Preoții înțelepți dela biserica Sf. Nicolae, ajutați de norodul înțelegător, au înființat de timpuriu o școală românească în umbra și la adăpostul acestei biserici. In cererea adresată la 1761 de românii din Scheiul Brașovului către comandantul militar din Sibiu, se amintește că această școală a luat ființă încă dela 1495.

Școala veche dela Sf. Nicolae nu puteà fi în acele vremuri decât o școală în care se învățà cetitul, scrisul și cântările bisericești, adică, în înțelesul de azi, o școală elementară. Munca binefăcătoare desfășurată de această școală, trezește în sufletul brașovenilor dragostea de carte și mai târziu dorința de a aveà o școală mai înaltă în orașul lor. Dorința aceasta se manifestează în stăruințele ce le puneau din când în când ca să reorganizeze școala, completând-o cu învățarea limbii latine, eline și germane.

Toate acestea erau însă dibuiri și, după cum ne arată A. Bârseanu în Istoria școalelor din Brașov, trebuià să se ivească alți oameni, cu altă creștere și alte vederi, cari să știe prețuì mai bine valoarea școlii naționale și astfel să aprindă sub poalele Tâmpei o lumină mai intensivă și mai durabilă.

Deșteptarea conștiinței naționale în principatele române între anii 1820—1830 a aflat răsunet și în Brașov. Sub influența mișcărilor de peste munți, comercianții brașoveni s'au organizat într'un « gremiu » cu scopul de a-și apărà interesele comune și de a câștigà cât mai multe drepturi. Negustorii mai înstăriți încep a-și trimite copiii la gimnaziile din localitate, la Blaj, sau chiar și la școala comercială din Viena.

Erà lucru firesc ca acești negustori cu mai multă învățătură să aducă o mai largă înțelegere problemei școlare. In vara anului 1834, venì la Brașov Gheorghe Bariția, absolvent al teologiei din Blaj și instructor al copiilor lui I. Jippa, negustor din Brașov. Convenind cu lumea românească, Bariția și-a câștigat convingerea că în orașul acesta, cu atâția oameni înstăriți, s'ar puteà înființà niște școli mai înalte, care să aducă un folos neprețuit întreg poporului român din Ardeal. Credința aceasta și-a exprimat-o într'un memoriu: «Disertație despre școli pentru toți credincioșii de legea grecească din Brașov ».

Negustorii români au rămas încântați de propunerile cuprinse în disertația lui Bariția și la 29 Septemvrie 1836 încheiară cu tânărul profesor un contract pe trei ani, conform căruia Gh. Bariția se obligà ca, pentru o leafă de 200 fl. anual, « să dea tinerilor învățături în limba românească, nemțească și latinească după un proiect de învățătură pe care l-au cunoscut și să așeze școala pe un temeiu pe care următorii lui mai cu înlesnire să poată zidì învățăturile după un metod mai nou, ce i se va vedea mai înlesnitor după loc și după vârsta tinerilor ».

Gh. Bariția se și apucă de muncă și în scurt timp școala condusă de dânsul se bucură de renume atât de bun, încât erà cercetată nu numai de copiii brașovenilor, ci și de ai satelor învecinate, ba chiar și din România. La această școală a funcționat, pe lângă Gh. Bariția, învățători distinși ca D. Leca și Andreiu Mureșanu.

Brașovul a avut norocul să aibă, tocmai pe vremea când ideile sămănate din belșug de către Gh. Bariția începeau să încolțească, un protopop care aveà darul să lumineze mințile și să încălzească inimile concetățenilor săi, și al energiei fără pereche în acțiunile pornite pentru binele obștesc. Acest protopop erà Ioan Popasu, originar dintr'o familie venită de peste munți la Brașov.

Numit protopop la 1838, Ion Popasu a câștigat repede încrederea și dragostea credincioșilor săi, cari nu pregetară să aducă jertfe cât de mari, dacă acestea li se cereau prin cuvântul cald și influențător al tânărului protopop. Mulțumită acestor strânse legături cu enoriașii săi, Popasu a reușit să reorganizeze și să ridice la vechea strălucire școala dela biserica Sf. Nicolae, care decăzuse în ultimile decenii.

In curând după aceasta un nou și îndrăzneț plan frământà mintea și sufletul protopopului Popasu; înființarea unui gimnaziu gr.-rom.

In Brașov trăiau o seamă de negustori greci, cari aveau în cetate o biserică închinată Sf. Treimi. Această biserică erà înzestrată cu bogate fundații, făcute pentru scopuri școlare de către Mitropoliții și boerii munteni. Din aceste fundații se susținea o școală în care, potrivit testamentului fondatorilor, trebuià să se facă și gramatica și filozofia. Școala, însă, decăzuse și nici negustorii greci nu erau mulțumiți cu dânsa. La 1837 nemulțumiții s'au plâns episcopului ortodox V.

Moga, care îi sfătuì să înfiinţeze din bogatele fundaţii un gimnaziu. La cererea episcopului guvernul transilvănean numì o comisie care să cerceteze starea lucrurilor. Comisia îşi întinse lucrările până la 1843 şi actele se înfundară, fără urmă, în biurourile guberniale.

Popasu recunoscù că realizarea planului său va fi cu putinţă bizuindu-se numai pe înţelegerea şi dărnicia credincioşilor români, grupaţi în jurul bisericii Sf. Nicolae din Scheiu şi al capelei Sf. Adormiri din Cetate. Caută deci să unească forţele materiale ale celor două grupuri, ca prin puteri unite să se procedeze la realizarea măreţului plan.

La stăruinţele lui Popasu, cele două parohii hotărîră, la 1844, să susţină o singură şcoală cu cinci învăţători în locul celor două şcoli de până acum. Pe seama acestei şcoli urmà să se ridice o clădire nouă pe locul cumpărat cu multă iscusinţă de parohienii din Cetate dela un sas.

Administraţia acestei « şcoli naţionale centrale » aveà să fie condusă de ambele comitete parohiale, constituite într'o Eforie şcolară.

Eforia a delegat din sânul său o comisie care trebuià să se ocupe cu asigurarea fondurilor şi pregătirea planului de clădire. Deşì la 1846 planul erà gata, lucrările se amânară mai multă vreme, din cauza evenimentelor ce se precipitară.

După mulcomirea tulburărilor din 1848—49, Popasu începù din nou să stărue pentru înfiinţarea unui gimnaziu în Braşov, care să se deschidă chiar în toamna anului 1850.

Reprezentanţii celor două biserici, primesc propunerea protopopului lor şi hotărăsc să dea fondurile necesare pentru susţinerea unui gimnaziu cu patru clase şi şapte profesori. Lipsind încă 1000 florini îndată se şi găsesc bărbaţi generoşi cari se obligă să acopere din pungile lor această diferenţă, ca o dovadă că setea de cultură şi dorinţa de a aveà o şcoală secundară a pătruns adânc în sufletul braşovenilor.

Pentru realizarea hotărîrilor luate la 19 Aprilie 1850 s'a ales o comisie compusă din 6 membri: trei delegaţi de parohieni dela Sf. Adormire, iar alţi trei dela Sf. Nicolae. Comisia, care mai târziu luă numele de « Eforia şcolastică », a fost prezidată de protopopul Ioan Popasu, şi între membrii ei găsim şi pe Gheorghe Bariţiu şi Iacob Mureşanu, cari, deşì uniţi, au fost delegaţi de parohienii bisericii Sf. Adormiri.

In vara anului 1850, Comisia închiriè o casă potrivită, pregătì planul de învăţământ şi făcù actele necesare pentru deschiderea şcolii.

Actele au fost înaintate cu un raport episcopului Andreiu Şaguna, care a îmbrăţişat cu toată căldura şi însufleţirea acţiunea credincioşilor săi din Braşov şi deaici înainte gimnaziul are un puternic sprijin în marele Arhiereu, care, în tot timpul vieţii sale, a ctitorit cu dărnicie şi înţelegere această şcoală.

In toamna anului 1850, se deschide clasa I-a a gimnaziului, a cărui conducere, la sfatul lui Gheorghe Bariţiu, a fost încredinţată lui Gavril Munteanu, fost profesor la seminariile din Buzău şi Râmnic.

Interesul ce se arată din toate părţile faţă de această şcoală îndemnă pe conducătorii ei la lucruri şi mai mari.

« Să zidim Ierusalimul românesc » cuvântà protopopul Popasu şi, la stăruinţele lui, Eforia a şi încredinţat pe arhitectul şi profesorul Ştefan Emilian cu întocmirea planului pentru clădirea, ce urmà să fie ridicată în grădina cumpărată încă la 1844.

Şaguna sprijinì stăruinţele protopopului din Braşov şi pune în vedere Eforiei, că aveà să se sfătuiască cu dânşii « în această a lor grandioasă întreprindere ». In această hârtie mai spune Şaguna, că dânsul, încă la 1 Iulie 1850, a intervenit la guvern cerând să se ridice « gimnazii mari pe seama românilor de legea noastră ţiitori, cu spesele Statului şi adecă: la Sibiu, Braşov, Deva, Cluj, Chioar şi Cohalm ».

La sfaturile părinteşti ale marelui Arhiereu, Eforia s'a pus pe lucru. A lansat liste de subscripţie între credincioşii dornici de lumina culturii, a strâns materiale şi a întocmit planurile. Apelul Eforiei nu a răsunat în pustiu. Oamenii cu dare de mână s'au angajat cu bani şi materiale, cei mai săraci s'au oferit pentru cărăuşii cu care, sau pentru lucru cu palma. De pildă, ţăranul Nicolae Măciucă a dat 58.000 cărămizi, iar românii din Ţânţari dau 50 stejari şi promit că vor ajutà la căratul materialului; văduva Elena Prişcu dăruieşte un munte, iar văduva Paraschiva Borcan o gră-

dină frumoasă. Erà o mare însufleţire, tineri şi bătrâni, bogaţi şi săraci, erau gata să dea mână de ajutor, care cu ce puteà, pentru ridicarea clădirii gimnaziale.

In Septemvrie 1851, cele două biserici încheiară un legământ, prin care se obligau a ridicà clădirea şi a susţineà gimnaziul care s'a deschis « pentru toţi fiii Românilor câţi ar trage la dânsele ». Invoirea fu aprobată de Şaguna cu clauzula: « o am văzut şi nu numai o laud în tot cuprinsul ei, ci încă o şi binecuvânt ».

Lucrările începură şi în 29 Septemvrie 1851 se pune piatra fundamentală cu rugăciunile înălţate de arhiereul Şaguna, către Părintele îndurărilor ca să reverse harul său asupra edificiului şcolar şi să trimită asupra tineretului « duhul înţelepciunii, duhul înţelegerii şi duhul temerii de Dumnezeu ».

La lucrările de construcţie a participat toată suflarea românească din Braşov în frunte cu protopopul Popasu. Cei mai săraci, lucrau cu ziua, cei mai înstăriţi cu carele, intelectualii organizau şi supraveghiau munca, sau luau în seamă materialul adus, până şi şcolarii au pus umărul lor fraged, slobozind şi adunând piatra necesară din Oabăn sub conducerea şi la îndemnul protopopului iubit şi stimat de întreaga tinerime şcolară.

Fig. 443. Liceul din Braşov

Lucrările se făcură cam încetinel, deoarece nu odată erau împiedecate de lipsa banilor. Eforia nu s'a descurajat, a făcut apel din nou la cei cu dragoste faţă de şcoală şi rugămintea le-a fost ascultată. Suma necesară s'a putut asigurà şi edificiul întreg a fost gata în vara anului 1856. Este un edificiu binecuvântat de Dumnezeu, la ridicarea căruia, putem spune, a contribuit întreaga lume românească, « dela vlădică până la opincă », din tot cuprinsul pământului românesc. Intre generoşii binefăcători găsim oameni săraci, cari trebuiau să-şi tragă dela gura lor şi a familiei, ca să poată achită suma subscrisă; găsim boieri şi oameni bogaţi, clerici şi mireni, uniţi şi neuniţi; găsim sume strânse în principatele româneşti, ca de pildă colecta de 222 galbeni strânşi de Aga C. Hurmuzachi la care a contribuit şi oficialitatea Moldovei.

Cu drept cuvânt se poate spune că gimnaziul din Braşov este al tuturor românilor, fără deosebire de confesiune, sau că sunt de dincoace sau dincolo de munţi.

Gimnaziul deschis în toamna anului 1850, se desvoltă treptat şi deodată cu începerea anului şcolar 1853/54, primì încuviinţarea guvernului din Viena, cu promisiunea de a i se recunoaşte şi dreptul de publicitate, îndată ce se vor îndreptà unele lipsuri. Bunul episcop venì însuş la Braşov să aducă iubiţilor săi credincioşi vestea de bucurie: « Iubiţilor mei fii — zise dânsul la această ocazie — am ştiut că va să aveţi bucurie mare de darul împărătesc. Am venit să mă bucur şi eu împreună cu voi. Primiţi-mă şi pe mine la ospăţul bucuriei voastre ».

Dreptul de publicitate promis de guvern s'a acordat la 15 Februarie 1856.

Eforia şcolară în curând a fost pusă în faţa altor două probleme. Pe de o parte lumea stăruià ca gimnaziul să se completeze la 8 clase, potrivit Proiectului de organizare, pe de altă parte trebuià să se găsească fondurile necesare pentru asigurarea existenţei gimnaziului. Intre anii 1860—70 Eforia a rezolvat şi aceste două probleme în chip mulţumitor. Biserica Sf. Nicolae aveà nişte hrisoave vechi dela principii de odinioară ai Moldovei şi Munteniei, cari găsiră adăpost şi mângâiere la această biserică. Prin aceste hrisoave i se asigurau bisericii danii pioase şi ajutoare anuale. Biserica s'a şi bucurat de aceste danii în secolii XVI—XVIII-lea.

La sfatul neobositului protopop I. Popasu, Eforia se adresează în 25 Decemvrie 1859 domnitorului Cuza, cerând pe baza acestor hrisoave un ajutor pe seama şcoalelor. Cererea a fost prezentată domnitorului prin « directorul eforiei instrucţiunii publice », Ioan Maiorescu, cumnat cu Popasu.

Fig. 444. Mitropolitul Petru-Pavel Aron

Cererea a fost primită cu frăţească dragoste. La 28 Iulie 1860 Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii din Moldova comunică Eforiei, că Adunarea legiuitoare a încuviinţat bisericii şi gimnaziului din Braşov un ajutor anual de 18.500 lei vechi. La 15 Maiu 1861 Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii din Ţara Românească comunică, că Adunarea legislativă a votat pe seama şcolilor ajutorul anual de lei 15.750.

Tot în acest timp, în anul 1860, guvernul admite completarea gimnaziului la opt clase. Dreptul de publicitate pentru liceul cu 8 clase s'a recunoscut în Iunie 1866 de către guvernul din Viena.

In 14—19 şi 26 Iunie s'a ţinut primul examen de maturitate prezidat de însuş mitropolitul Şaguna.

In vara anului 1867 Părintele Mitropolit îndeamnă Eforia să introducă studiul limbii franceze şi desenul. Şaguna observase că liceul este cercetat de număr însemnat de şcolari veniţi din România şi ştià că acolo se învaţă cu predilecţie limba franceză.

La 29 Decemvrie 1869, trece la cele veşnice întâiul director Gavril Munteanu, care «a dat gimnaziului suflet şi viaţă spirituală, cu o înţelepciune lăudabilă şi vrednică de eternă memorie». Este ales director profesorul Dr. Ioan Meşotă. Incă înainte de această schimbare, se agită ideea înfiinţării unei şcoli reale inferioare, pentru tinerii cari doresc să îmbrăţişeze cariera comercială şi industrială. In Martie 1868 Eforia se adresează printr'o petiţie guvernului din România, cerând să se mărească ajutorul oferit în anii 1860/61. Cererea a fost ascultată cu aceeaş dragoste frăţească ca şi mai înainte şi Adunarea deputaţilor din 6 Iunie 1868 votă cu unanimitate un ajutor anual de 23.500 lei noui, în scopul completării şcoalelor din Braşov. Mulţumită acestui mărinimos ajutor, şcoala reală s'a putut înfiinţà în toamna anului 1869, deschizându-se clasa I-a.

Conduse de înţeleptul director Dr. I. Meşotă şi îngrijite cu stăruinţă şi dragoste de Eforie, şcolile din Braşov s'au întărit an cu an şi au fost cercetate de elevi veniţi din toate ţinuturile româneşti.

La 1871 începură încercările şovinismului maghiar de a slăbì acest aşezământ cultural. Dieta din Budapesta hotărî ca ajutorul, acordat de curtea din Viena în anul 1862, să se dea numai sub condiţie, ca pe viitor guvernul să ia parte la numirea profesorilor gimnaziali. Cu toate că şcoalile din Braşov n'au fost întemeiate pe baza unor bogate fundaţii şi cu toate greutăţile materiale cu

care se luptau, Eforia, sprijinindu-se pe autonomia bisericii ortodoxe și pe legământul între bisericile Sf. Nicolae și Sf. Adormiri, a refuzat condițiile puse de guvern și a renunțat la ajutorul Statului maghiar.

La 1875, guvernul făcù o nouă încercare. In primăvara acestui an Adunarea deputaților și Senatul României au votat o lege, prin care se introduce permanent în bugetul Statului suma de 15.000 lei, drept ajutor școlilor române din Brașov. Presa maghiară se folosì de acest prilej, ca să atace violent școlile din Brașov, invinuindu-le că urmăresc scopuri subversive. Agitația presei a aflat răsunet și în dieta țării, unde un deputat maghiar a făcut o interpelare în privința subvenției date de România « cu scop de agitație politică ». Ca urmare la această interpelare, Ministerul dă în 2 Aprilie 1875 un ordin, prin care « din incidentul unui caz obvenit se interzice institutelor confesionale de a cere, sau a primì vreun ajutor, sau sprijin material dela State din afară, sau dela domnitorii și guvernele lor ».

Brașovenii nu se lăsară intimidați de încercarea celor din Budapesta. După ce toate încercările autorităților noastre bisericești, pentru lămurirea guvernului și revocarea dispoziției, au fost zadarnice, biserica Sf. Nicolae hotărî să nu renunțe la vechile sale drepturi și continuă a primì și mai departe renta cuvenită, ajutând în acelaș timp școlile întemeiate de dânsa. Lucrurile se domoliră pentru un timp oarecare.

Fig. 445. Andreiu Baron de Șaguna

La 18 Aprilie 1898 sosì ordinul ministerial, prin care școlile brașovene se amenințau cu închiderea, din cauză că ar fi călcat ordinul din 1875 « primind pe sub ascuns, prin mijlocirea bisericii Sf. Nicolae, în un lung șir de ani, subvenția anuală » și punându-se « sub influența materială a unui Stat străin ». Diplomația și tenacitatea conducătorilor bisericii, ajutate de sfaturile guvernului din România, au înlăturat și de data aceasta primejdia ce amenință liceul din Brașov. După lungi tratative între cele două guverne, s'a decis ca guvernul român să depună la casa centrală de Stat din Budapesta, un titlu de rentă în valoare de 962.500 lei, care să producă un venit anual de 38.500 lei pentru susținerea liceului din Brașov.

Sub conducerea înțeleaptă a directorilor Dr. Ioan Meșotă, Ștefan Iosif, Virgil Onițiu și Dr. Iosif Blaga, ajutați de un corp didactic ales cu îngrijire de către Eforia școlară, liceul din Brașov ajunge la o mare înflorire, pregătind bărbați de valoare pentru toate ramurile vieții românești de dincoace și dincolo de Carpați.

Pentru a înlesnì cercetarea școlilor și pentru elevii veniți din depărtări mai mari, la 1912 se înființă un frumos internat din daniile pioase ale căpitanului Gheorghe Cristurean, ale soților Dimitrie și Zoe Ionciovici și ale soților Andrei și Elena Buntoiu, cari și-au testat toată averea lor pentru înființarea unui internat.

Cu două decenii după înființarea gimnaziului din Brașov, prin stăruințele călăuzite de dragostea de neam, s'a înființat un nou lăcaș al culturii românești, în *Năsăudul* grănicerilor din nord-estul Transilvaniei.

Grija de a-și păstrà hotarele stăpânite, făcù pe domnitorii Habsburgi să înființeze granița militară din nordul și sudul Transilvaniei. Intre anii 1763 și 1784 s'au militarizat 44 comune din

Valea Rodnei și a Bârgăului, formându-se « regimentul II român de graniță No. 17 ». Regimentul trebuià să se susțină pe spesele proprii. La 1765, comunele grănicerești s'au învoit să adune la un loc veniturile lor și să formeze un fond, « fondul de provente », din care să se acopere cheltuelile regimentului și să se susțină școli de băieți și de fetițe. La 1830 s'a înființat « fondul de montură », din contribuții benevole, din arenzile munților și din rebonificarea pentru vestmintele și încălțămintele, cu care grănicerii au făcut servicii militare în afară de cercul regimentului.

La stăruințele vicarului Ioan Marian, s'a înființat în fiecare comună grănicerească câte un fond școlar comunal, cu scopul de a se plătì învățătorii și a se cumpărà cărți.

La 1851 se desființează regimentele de graniță, și reprezentanții grănicerilor, întruniți în adunarea din Năsăud, la 1 August 1851, au hotărît ca fondurile amintite mai sus, să nu le împărțească între ei, după cum făcură grănicerii secui, ci fondul de montură să rămână neatins în ființă, sub numirea de « fond de stipendii », din care să se dea fiilor de grăniceri burse pentru universități și academii. Deasemenea s'a hotărît ca fondurile școlare comunale, să se întrebuințeze și mai departe pentru susținerea școlilor sub numirea de « fonduri scolastice confesionale gr.-cat. și gr.-ort. ».

Fig. 446. Ioan Popasu

Fondul de provente a trecut în administrarea organelor financiare ale Statului, urmând să se hotărască mai târziu asupra dreptului de proprietate și folosință al acestui fond.

Curtea din Viena, la 1861, a recunoscut acest drept pe seama comunelor grănicerești din Valea Rodnei. Reprezentanții acestor comune au declarat, în Septemvrie 1862, în fața autorităților, că $^3/_4$ din veniturile fondului de provente le dau pentru scopuri școlare, formând un fond cu numirea de « fond scolastic central ». Conform hotărîrii luate, din acest fond trebuià să se înființeze în Năsăud un gimnaziu complet, un internat, o școală reală, afară de alte șapte școli normale și primare. Administrarea tuturor fondurilor se făceà prin corporații alese de comunele grănicerești, în baza unui statut, aprobat de împărat, la 1871.

Dorința înființării unui gimnaziu în părțile năsăudene, dăinuià încă de pe la anul 1770. La desființarea regimentului în 1851, « Gazeta Transilvaniei » sfătuește pe grăniceri să înființeze un gimnaziu și o școală reală în Năsăud.

Comitetul fondurilor grănicerești, pentru executarea celor hotărîte de comunele grănicerești, a cerut guvernului încuviințarea deschiderii gimnaziului. Aprobarea s'a și obținut în Septemvrie 1863, astfel că la 4 Octomvrie, în acelaș an, s'a și putut deschide clasa I-a a gimnaziului din Năsăud. Ziua de deschidere a gimnaziului a fost o mare sărbătoare a Românilor din ținutul Năsăudului. Toată « granița » săltà de bucurie și cu ea se bucurà toată lumea românească.

Gimnaziul se completà an de an, astfel că la finele anului 1866—67 aveà cursul inferior cu patru clase, conform legilor în vigoare. După aprobarea primită dela forurile în drept, s'a întocmit un « instrument fundațional », care să precizeze organizarea și administrarea școlilor și a fondurilor. In acest act se amintește că fondurile școlilor stau sub controlul Consistoriului Episcopiei gr.-cat. din Gherla, adică noua școală a fost pusă sub ocrotirea bisericii.

In 1867 s'a cerut înființarea cursului superior. Cererea a fost aprobată și astfel în anul 1870/71 și cursul superior erà în deplină ființă, liceul având opt clase.

In vara anului 1870, directorul gimnaziului stărue să se facă pașii trebuitori pentru obținerea din bună vreme, a dreptului de publicitate, ca în primăvara anului 1871 să se poată ținea, cu primii absolvenți ai liceului, examenul de maturitate. In Ianuarie 1871 se și obține dreptul de publicitate și în zilele de 3 și 4 Iulie ale acestui an se ține primul examen de maturitate, în prezența directorului suprem din Cluj și a vicarului Gregoriu Moisil și a prezidentului de Tribunal Ioachim Mureșanu, acești doi din urmă fiind delegații fondurilor.

Nici liceul din Năsăud nu a fost scutit de încercările șovinismului maghiar. La 2 Octomvrie 1886, Comisarul regesc Desideriu Bánffy făcù cunoscut Comisiei fondurilor că Gimnaziul nu poate fi socotit ca «autonom confesional», ci ca «fundațional», stând sub conducerea și controlul nemijlocit al Statului, întocmai ca și școlile de Stat. Cumințenia conducătorilor și prestigiul regimentelor de graniță în fața Curții imperiale, împiedecară atacurile mai violente ale șovinismului unguresc, și liceul a putut funcționà liniștit în folosul culturii românești.

La început clasele liceului au fost adăpostite în vechiul edificiu, care servise mai înainte drept cvartir maiorului de regiment. Clădirea veche și neîncăpătoare nu puteà fi potrivită pentru un liceu ce urmà să se completeze la opt clase. Indată după deschiderea gimnaziului, la 1864, s'a pre-

Fig. 447. Liceul grăniceresc din Năsăud, «Gh. Coșbuc»

gătit un plan și devize pentru a se vedeà cheltuelile reclamate de ridicarea unui nou edificiu. In acelaș timp Comunele grănicerești s'au obligat să dea materialul necesar. La 1867 profesorul universitar din Iași, arhitectul Ștefan Emilian, a fost rugat să facă un plan pentru gimnaziu, cu două etaje. După multe frământări abià la 1885 se încep lucrările pregătitoare și la 4 Octomvrie 1887 se pune piatra fundamentală a noului edificiu. Deaici încolo lucrările au mers repede, astfel că deodată cu jubileul de 25 ani, la 4 Octomvrie 1888, s'a putut sfinți și noul edificiu, care a costat 120.000 de florini.

Conducătorii fondurilor au îngrijit cu toată dragostea de școala înființată din fondurile strânse prin jertfa de sânge a strămoșilor lor. Au înzestrat liceul cu întreg utilajul necesar unui învățământ modern, s'au îngrijit ca școala să aibă un corp didactic cu profesori bine pregătiți, astfel că liceul din Năsăud a ajuns la mare înflorire, *răspândind lumina culturii românești în partea nordică a Transilvaniei.*

Prin anul 1860, comunele (92) din jurul celor patru târgușoare: Brad, Băița, Baia-de-Criș și Hălmagiu formau județul Zarand (1861—1876), conduse de prefecți români. Ținutul bogat în amintiri istorice, îndată ce a simțit căldura unor libertăți naționale — deși de scurtă durată — s'a apucat să ridice «gimnaziu mare cu 8 clase, național român» în *Brad.*

Ideea înființării a pornit dela preoții ortodoxi, din protopopiatul Zarandului, dela anul 1860. Aceștia, în număr de 52 — între cari erau și 2 tribuni dela 1848: Simion Groza, preot în Rovina, eroul dela Stiurțul din Abrud, și Ioan Laslu din Peștera, apărătorul pasului dela Dealu-

Mare, spre Deva — în sinodul protopopesc dela 1/13 Iulie 1860, condus de protopopul Iosif Başa, au hotărît să cumpere pe bani proprii, cu 2.000 fl. (valută austriacă), o clădire potrivită pentru gimnaziu, în piaţa comunei Brad. Termenul de plată erà de 2 ani. Proprietarul cedà numai etajul pentru şcoală; în parter aveà să locuiască el şi soţia, cât vor trăì.

In sinodul susmenţionat preoţii au făcut o repartiţie a preţului de 2.000 fl. după starea lor materială. S'au făcut 3 clase: de 50 fl., 40 fl., şi 30 fl.

La termenul pus, preţul a fost achitat în întregime şi s'a încheiat contractul definitiv cu proprietarul Francisc Zawatzky şi soţia sa Elena. Ca proprietar nou al clădirii a fost trecut în cărţile funduare *Fondul şcolar gr.-ort.*, numire ce o dase preoţimea fundaţiunii sale de 2.000 fl.

Pentru salarizarea profesorilor şi cheltuelile materiale ale şcolii, preoţimea aveà în vedere facerea unui fond din obligaţiile de Stat ale comunelor zarandene, din împrumutul de Stat dela 1854.

Chestiunea aceasta nu erà uşor de rezolvat.

In primăvara anului 1861 se organizează din nou judeţul Zarandului. Ca prefect e numit Ioan Pipoş, iar subprefecţi Dr. Iosif Hodoşiu şi Amos Frâncu, cari se înconjoară cu o pleiadă de funcţionari: Ioan Frâncu, G. Secula, Alex. St. Suluţiu ş. a., toţi naţionalişti înfocaţi, urmaşi vrednici ai generaţiei dela 1848.

Aceştia îmbrăţişează cu toată căldura cauza înfiinţării gimnaziului.

In cea mai bună înţelegere cu preoţimea, conducătorii judeţului porniră o vie şi laborioasă acţiune pentru a înduplecà comunele să cedeze obligaţiile de Stat sus amintite pentru un fond şcolar, din care să se ridice şi susţină gimnaziul. Subprefecţii Hodoş şi Frâncu au cutreerat împreună cu protopopul Başa comună de comună, pentru a luà acte în toată regula dela oameni. Chestiunea erà foarte delicată. Un protest sau un incident, cât de neînsemnat, ar fi trezit bănuiala guvernului şi sub cuvânt că se fac presiuni şi agitaţii s'ar fi nimicit întreaga acţiune.

Dar Pipoş, Hodoş şi Frâncu, cu o prudenţă şi un tact deosebit, au dus la bun sfârşit cauza cedării obligaţiilor de Stat pentru *Fondul gimnazial român ortodox.*

Paralel cu înfiinţarea fondului, conducătorii judeţului Zarand au compus un proiect de statut al gimnaziului. Proiectul a fost comunicat, prin protopopul Başa, episcopului Andrei Baron de Şaguna, care, prin diferite circulări, încurajà preoţimea în acţiunea ei pentru gimnaziu.

Chestiunea statutului a dat prilej unei controverse lungi şi acerbe între departe văzătorul Şaguna şi conducătorii Zarandului, în anii 1860. Aceştia preconizau un liceu naţional, condus de judeţ — iar episcopul cereà liceu confesional român ortodox.

Frământările pentru transcrierea obligaţiilor de Stat şi pentru statut au durat până la anul 1869, când a învins punctul de vedere al marelui prelat, care se bucurà de o deosebită trecere la guvern.

Astfel Ministrul Instrucţiunii, Baronul Iosif Eötvös, cu ordinul No. 11.387 din 14 Iulie 1869 aprobă statutul pentru *Gimnaziul naţional român de legea gr.-ort.*, cu opt clase.

Transcrierea obligaţiilor de Stat ale comunelor pe Fondul gimnazial se aprobase de guvern în 25 Noemvrie 1867.

Valoarea nominală a acestor obligaţii, la aprobarea statutului, a fost de 61.435 fl. 50 cor., valută austriacă, iar domeniul din comuna Mihăileni, cumpărat de judeţ, la 1863, cu 16.700 fl. dela nişte conţi unguri, din veniturile obligaţiilor de Stat, e trecut cu 43.630 fl., valută austriacă. Acestea, împreună cu clădirea cumpărată cu 2.000 fl., şi reparată radical, formează fondul din care s'a înfiinţat şi s'a susţinut timp de 50 ani gimnaziul din Brad.

Fondatorii gimnaziului sunt deci cele 92 comune din Zarand (Statutul § 6) şi preoţii ortodoxi din protopopiatul Zarand dela 1860.

Fondul gimnazial se administrează de un comitet (cel protopres iterial) şi de o reprezentanţă (eforie), care nu e decât sinodul protopresbiterial. Hotărîrile acestora se aprobă de Consiliul arhidiecezei din Sibiu (§ 8). Aceste organe aleg şi profesorii şi pe directorul şcolii.

Datorită prevederilor marelui Arhiereu Şaguna, trecute în statut, gimnaziul s'a bucurat de o largă autonomie şi de o libertate deplină în folosirea limbii române, întocmai ca şi liceul din Braşov, — amândouă înfiinţate pe aceeaş bază, de şcoli confesionale române ortodoxe — ocrotite de Statutul Şagunian al bisericii ortodoxe.

Efectele comunelor Zarandene au fost cumulate într'o singură hârtie de Stat, care la anul 1903 a fost convertită în *Rentă de coroană*, nominativ de 116.400 cor., care cu 4% aduceà interese anuale de 4.656 cor.

Domeniul dela Mihăileni aduceà anual 2.500 cor. Din vânzarea lemnului și răscumpărarea dreptului de cârciumărit fondul gimnazial a încasat în cursul timpului 150.000 cor.

Prefectul județului Zarand, Ioan Pipoș, în două rânduri a cerut ajutor de Stat pentru gimnaziu, dar n'a obținut. Mai târziu, conform legii ungare de naționalități, nu se puteà obține nici un ajutor de Stat, fără sacrificarea caracterului românesc al gimnaziului, așà că eforia și consistoreul nici n'au mai încercat.

Insuflețirea pentru cauza gimnaziului din Brad nu s'a stins niciodată în tot decursul primei jumătăți de secol dela înființarea sa.

Nemuritorul chiriarh Șaguna la inaugurarea gimnaziului îi făcù un dar de 2.000 fl. Amos Frâncu, căruia eforia îi votase 500 fl. paușal de călătorie în diferite cauze ale fondului gimnazial, a renunțat în favorul gimnaziului. Toate delegațiile și comisiile pentru adunarea efectelor dela comune ș. c., au lucrat gratuit.

Președintele eforiei, casierii și contabilii, precum și membrii eforiei niciodată n'au primit vreo diurnă sau salar. Directorul gimnaziului, la început protopopul, n'a luat nici o leafă. Profesorii au servit multă vreme cu salarii derizorii, numai din râvnă și însuflețire pentru progresul școlii.

Basiliu Bașota, fost advocat în Abrud, din proprie inițiativă, cere să fie trecut între binefăcătorii gimnaziului cu o contribuție anuală de 50 fl. Tot așà Petru Călciunariu, din Orșova, cu 100 fl.

Profesorii și societatea din Brad în tot anul au aranjat serbări pentru liceu, la *Sf. Constantin și Elena*, patronii școlii, iar în timpul iernii la așà numitul *balul liceului*, distribuind deodată cu invitările și apeluri pentru ajutoare.

Din sumele încasate cu aceste ocazii, s'au sporit an de an biblioteca și colecțiile și s'au înființat fondurile de ajutoare pentru elevi: 1. Masa elevilor; 2. Fondul bolnavilor; 3. Fondul de premii; 4. Fondul Dr. Iosif Hodoșiu, care la anul 1918, reprezentau suma de 80.000 cor.

Pe la anul 1888 comisarii guvernului cereau cu multă insistență edificarea unui pavilion pentru gimnastică, transformarea vechei clădiri și sporirea numărului profesorilor. Eforia căpătase a doua admoniere dela guvernul maghiar, după care ar fi urmat închiderea școlii. Membrii eforiei recurg la ajutorul guvernului României. Boala șovinismului unguresc erà atât de acută, încât toate demersurile la guvernul României au trebuit făcute cu discreție extraordinară. Nu se știe precis suma obținută, dar eforia a ridicat pavilionul sălii de gimnastică, cheltuind 25.000 cor. L-a prevăzut cu toate aparatele necesare, a sporit numărul profesorilor dela 4 la 6 și le-a ridicat salariile.

In cursul timpului s'au găsit și câțiva mecenați, cari, la moarte, și-au testat averea Fondului Gimnazial. Astfel a fost țăranul Zaharie Werner din Țebea, care la sfaturile fericitului Ioan Jurca, preot în Țebea și epitrop al Fondului, a testat gimnaziului o parte însemnată din averea sa, în valoare de circa 2.000 cor. Dela fericitul Teodor Pop, fost advocat în Baia de Criș și jurisconsult al fondului gimnazial, gimnaziul a moștenit, în anul 1906, întreaga sa avere: de 50.000 cor. (în aur) în proprietăți de ale Băncii « Albina », 500 cor. în monede de aur, o casă în Baia de Criș, vândută (în anul 1920) cu 100.000 lei și o tablă de pământ tot în Baia de Criș, vândută (în 1923) cu lei 35.000. Ioan Rusu, fost medic în Brad și medic al liceului, i-a testat o casă în Brad, vândută cu 90.000 lei.

La anul 1906 eforia a pornit o acțiune pentru adunarea de fonduri necesare la facerea unei clădiri noui și completarea gimnaziului în liceu, prin colectă publică. Apelul a avut rezultat mulțumitor, după împrejurările de atunci. Mecenatul basarabean, Vasile Stroescu, a dat 100.000 cor., Banca « Crișana » din Brad 50.000 cor., iar celelalte Bănci românești din Ardeal (vreo 36) sume mai mici. Colecta a dat un rezultat de 280.000 cor.

Banca « Crișana » a mai cedat pentru clădirea nouă un teren de 4 jug. în Brad, în cea mai corespunzătoare și mai frumoasă poziție din ținutul Zarandului.

O delegaţie a corpului profesoral a vizitat toate clădirile mai noui din Ungaria şi după indicaţiile ei, inginerul Gh. Duşoi din Braşov — la însărcinarea consistoriului din Sibiu — a făcut planul şi devizul pentru o clădire din cele mai moderne, pe terenul dela « Crişana ».

Lucrările de construcţie, luate de firma Duşoi şi Leuca din Braşov, s'au început în primăvara anului 1914 cu un deviz, pentru anumite lucrări, de 290.000 cor.

Urmând răsboiul, lucrarea a început a suferì diferite piedeci neprevăzute. Cu mari greutăţi a ajuns sub coperiş în 1915. La isbucnirea răsboiului României, inginerul Duşoi, având cetăţenia română, a fost internat şi lucrările de construcţie s'au întrerupt cu totul.

Astfel Moţii zarandeni, cari la 1784 scuturaseră cu atâta îndârjire lanţurile, ce-i încătuşau, şi cari la 1848 au scris cu mult sânge cea mai glorioasă pagină din Istoria Ardealului, în epoca de relativă linişte, ce a urmat, s'au pregătit zi de zi pentru praznicul cel mare al unirii neamului.

ŞCOALELE DE FETE

Sforţările de a înfiinţà şi susţine şcoli superioare, care să ne poată creşte bărbaţi luminaţi şi cu dragoste faţă de neam, au absorbit timp îndelungat toată energia neamului, abià scăpat de iobăgie. De institute pentru educarea fetelor a putut cădeà vorba numai târziu, după ce şcolile de băieţi au dat roadele ce se aşteptau dela ele.

Prin anii 60 ai secolului trecut, se agită pentru prima oară ideea unor şcoli pentru fete, însă şi atunci lumea se gândeà numai la nişte şcoli primare, cu 5 clase, organizate mai bine.

La Braşov la stăruinţa « Reuniunii Femeilor Române » iau fiinţă câteva clase de fete, înfiinţate pe lângă şcoala centrală. La 1864 se înfiinţează o şcoală primară de fete în Blaj, care între anii 1890—1893 se preface în şcoală primară superioară, cu 8 clase.

Sub impresia renumitei expoziţii aranjate de Românii sibieni, la 1881, la care expoziţie a participat şi şcoala de fete « Azilul Elena Doamna » din Bucureşti, Reuniunea Femeilor Române din Sibiu a lansat cel dintâiu apel către publicul român: «De a adunà un fond pentru înfiinţarea în Sibiu a unui institut român de creştere pentru fete, împreunat cu internat şi întocmit aşà, ca să poată corespunde tuturor cerinţelor de educaţie ale femeilor române, chiar şi din locuri mai îndepărtate ». Apelul erà semnat de prezidenta Reuniunii, d-na Maria Cosma, şi de secretarul ei, Visarion Roman, întemeietorul şi directorul Băncii « Albina ».

Publicul românesc a răspuns la acest apel cu toată însufleţirea şi la 20 Octomvrie 1883 s'a putut deschide o şcoală de fete care aveà între profesorii ei şi pe d-ra Elena Tănăsescu, adusă anume dela « Azilul Elena Doamna ».

Ideea unei şcoli *superioare* pentru fete o agită Asociaţiunea pentru limba şi literatura poporului român, şi, la propunerea distinsului pedagog Ioan Popescu, decide în adunarea ţinută la 1883 în Braşov, să ridice, pe terenul viran, ce-l posedà în *Sibiu*, un edificiu corespunzător pentru înfiinţarea unei şcoli de fete.

Edificiul a fost terminat în anii 1885 şi 1886, iar în toamna anului 1886 s'a şi deschis întâia şcoală superioară de fete românească, care, conform propunerii lui Ioan Popescu, a fost o şcoală civilă, cu 4 clase şi cu un adaus de unul sau două cursuri complimentare. Şcoala aveà şi un internat, organizat de directoarea Elena Petraşcu, astfel, încât şi azi este mândria Românilor din Ardeal.

Exemplul dat de « Astra » a fost un îndemn şi pentru alţii. Episcopul Orăzii, Mihail Pavel, înţelegând să răspundă prin un act de vrednicie românească maghiarizării cursului superior al liceului şi dorind să întemeieze un focar de cultură şi pentru fetele din părţile ungurene, a construit în *Beiuş* un edificiu nou, în care, la 22 Septemvrie 1896, a deschis o şcoală civilă de fete şi un internat pentru o sută de eleve.

Totodată a statornicit ca în acest internat să se primească orice elevă română, indiferent de confesiunea căreia îi aparţine.

Jumătate din elevele interne, îndeosebi fiice de preoţi şi învăţători, erau primite ca bursiere, adică pe cheltuiala episcopului.

Alături de şcolile de băieţi ale Blajului s'a înfiinţat la 1864 şi o şcoală primară pentru fete. Aceasta se completează în anii 1890—1893 şi cu clasele V-VIII, astfel că începând cu anul 1893 avem în *Blaj* o şcoală superioară cu 8 clase.

Școala a fost în tot timpul bine cercetată. Cum găzduirea elevelor întâmpinà în orășelul dela îmbinarea celor două Târnave, marele mitropolit Vancea a înzestrat școala la 1886 cu un internat care să asigure buna îngrijire a elevelor venite din mari depărtări.

După exemplul Sibiului și al Beiușului școala poporală superioară se transformă începând cu anul 1902—903 în școală civilă de fete. La 1919 școala civilă se transformă în liceu de fete și cum clădirea veche se dovedește prea puțin încăpătoare, I. P. S. Mitropolit V. Suciu, ridică din ofrandele publicului recunoscător o pompoasă și modernă clădire, Institutul Recunoștinței, care adăpostește astăzi și liceul de fete.

Condusă de grija unei educații potrivite vremurilor, Reuniunea Femeilor Române din *Arad* agită de curând, încă de pe la 1885, ideea înființării unei școli superioare de fete. La 1890 se și înființează o școală poporală superioară pentru fete, pusă sub scutul și conducerea Eparhiei ortodoxe a Aradului. Școala își îndeplinește cu sfințenie rolul ce i s'a destinat de a propagà la granița

Fig. 448. Internatul liceului de fete din Sibiu, fosta școală civilă de fete a « Astrei »

românismului, lumina culturii naționale. Incepând cu anul școlar 1900—901 se transformă în școală civilă, iar la 1913 este înzestrată cu o clădire frumoasă și cu internat care adăposteà elevele venite dela sate.

Școala civilă eparhială a funcționat până la 1919 când în baza acordului încheiat cu Consiliul Dirigent s'a contopit cu liceul de fete de astăzi.

Licee românești pentru fete nu erau în Transilvania, deoarece abià în 1916 s'a organizat învățământul secundar al fetelor, admițându-se și liceu cu 8 clase pentru fetele care voiau să urmeze studii superioare.

Acestea erau așezămintele școlare de grad secundar orânduite să propovăduiască cultura românească, să deștepte și să mențină trează conștiința națională. Numărul acestor școli secundare românești erà mult prea mic pentru populația românească a Ardealului. Prin anii 70 s'au pus stăruințe din partea conducătorilor noștri ca guvernul să execute legea naționalităților din 1868, care dispuneà ca școlile de Stat așezate în ținuturile românești să aibă limba de predare românească. Politica șovinistă nu voià să țină seamă de această lege făurită mai mult pentru ochii lumii, și toate școlile Statului, aflătoare în Ardeal, ființau cu limba de predare maghiară.

Astfel un însemnat număr de elevi români erau nevoiți să urmeze la aceste școli ungurești. Unele școli, ca de pildă liceul din Sibiu, aveau o populație școlară în majoritate covârșitoare românească.

Intelectualii noștri aveau grija să ajute și să îndrumeze elevii cari urmau la școlile ungurești, ca ținta urmărită de politica din Budapesta să nu poată fi atinsă.

Astfel, în Sibiu, banca « Albina » a înființat « Masa studenților », unde elevilor săraci ai școalilor secundare din Sibiu li se dădeà nu numai hrană gratuită, ci și o educație națională. Masa erà condusă de un comitet de doamne prezidat de inimoasa româncă, d-na Maria Cosma, căreia multe generații îi păstrează adâncă recunoștință pentru buna îngrijire și românească educație de care i-a împărtășit.

Tot așà se petreceau lucrurile și în alte localități lipsite de școli românești. Societatea românească a știut să îndrepte ceeace neexecutarea legii și dușmănia unei guvernări asupritoare doreà să strice.

La 1 Decemvrie 1918, pe lângă cele 4 licee complecte, un gimnaziu, o școală reală inferioară și 4 școli civile pentru fete, toate cu limba de predare românească, funcționau în Ardeal 25 licee (20 pentru băieți și 5 pentru fete) și 66 școli civile de Stat având limba de propunere maghiară.

In momentul Unirii, Ardealul aveà puține școli secundare românești. Aceste școli însă, prin trecutul, desvoltarea și opera lor, aduceau României întregite un prețios patrimoniu material și mai ales sufletesc.

II. INTÂIUL DECENIU DELA INTREGIREA NEAMULUI

In desvoltarea învățământului în ultimii 10 ani putem deosebì trei faze distincte:

a) Epoca de organizarea învățământului de Stat sub Consiliul Dirigent;

b) Epoca de tranziție spre unificarea învățământului secundar (anii școlari 1920/21, 1921/22);

c) Complecta unificare și normalizarea învățământului (1922/23—1927/28).

Epoca de organizare a învățământului de Stat sub Consiliul Dirigent. Curând dupăce luna Septemvrie 1918 a strâns din nou între zidurile școalei elevii veniți din o vacanță lungă și chinuită de grija pentru părinții și rudeniile cari de 4 ani de zile sângerau pe fronturi îndepărtate, sub flamura unui steag ce nu erà al lor, a pornit lavina evenimentelor, care aveau să aducă și pentru Români dreptatea sfântă, așteptată într'un lung șir de secole întunecate.

In orașul gloriei lui Mihaiu și al suferințelor lui Horia și Iancu, în Alba-Iulia, poporul românesc din Ardeal a hotărît unirea pentru veci cu Patria Mamă, orânduind, ca, până la noua constituantă, conducerea Ardealului să fie încredințată Consiliului Dirigent, compus din conducătorii politicii noastre naționale.

Pentru conducerea treburilor școlare s'a organizat un Resort al Cultelor și Instrucțiunii în fruntea căruia a fost pus fostul profesor al liceului din Brașov și omul de seamă al Aradului, Vasile Goldiș. D-sa a fost ajutat în administrația școlară de secretarul general, d-l Dr. Onisifor Ghibu, un eminent organizator și bun cunoscător al școlilor de dincoace și dincolo de munți, de directorul general Gavril Precup, profesor al școlilor din Blaj, și de șeful de secție, d-l Dr. Ioan Bunea, profesor al liceului ortodox din Brașov.

Indată după constituirea sa, stăruințele Resortului Instrucțiunii erau îndreptate spre următoarele scopuri: asigurarea funcționării mai departe a școlilor de pe teritoriul eliberat, ca elevii să nu-și piardă anul școlar; imprimarea unor directive potrivite actului Unirii dela Alba-Iulia, preluarea și asigurarea inventariilor de mare valoare ale școlilor, pregătirea și organizarea noului an școlar 1919/20, care trebuià să fie întâiul an de adevărată școală românească, în întreg cuprinsul Ardealului.

In primele lucrări Resortul a căutat să țină seama de hotărîrile conferinței profesorilor români, adunată în Alba-Iulia la 2 Decemvrie 1918. După o temeinică discuție această conferință a adus următoarele hotărîri:

1. In gimnazii și școlile civile, limba de propunere să fie exclusiv cea românească. Limba maghiară se propune în mod facultativ în clasele superioare. Limba franceză va înlocuì pe cea germană. Aceasta din urmă se va reduce la puține ore, în gimnaziul superior.

2. In geografie se va întrebuințà numai nomenclatura românească. In locul « Geografiei Ungariei » să se propună cunoștințe geografice asupra ținuturilor locuite de români. Ungaria nouă se tratează numai în cadrele geografiei universale.

3. In locul « Istoriei Ungariei » se va predà Istoria Românilor. Din istoria maghiară numai acele părți să se propună, care sunt în legătură cu istoria universală și Istoria Românilor.

4. Cunoștințele despre « Constituția Patriei » se vor mărginì deocamdată la dreptul privat și criminal. Se vor mai propune elementele Constituției Române.

Conferința mai hotărăște, că acest proces verbal să se trimită Consiliului Dirigent, susținătorilor de școli și tuturor corpurilor profesorale, cu rugămintea de a-l discutà și a înaintà părerile lor asupra acestor chestiuni Consiliului Dirigent. Acesta va luà măsurile hotărîtoare pentru toate școlile pe timpul scurt de tranziție, *până la unificarea* învățământului pe întreg teritoriul României Mari.

La 19 Decemvrie 1918 Resortul instrucțiunii prin ordinul No. 17/1918, aduce la cunoștința directorilor supremi — Inspectorii regionali de astăzi — și a tuturor școlilor secundare, că «în conformitate cu hotărîrile Adunării Naționale din Alba-Iulia și potrivit înaltului Decret Regal No. 3.632, iscălit de Regele Ferdinand I, prin care Ardealul, Banatul și părțile românești din Ungaria au fost unite în mod definitiv cu regatul României », a luat conducerea învățământului și dispune ca în toate școlile secundare istoria și geografia Ungariei să fie înlocuite cu istoria Românilor și geografia țărilor locuite de Români.

Tot prin acest ordin se dispune introducerea limbii române deocamdată în 20 ore pe săptămână, ca materie obligatoare pentru elevii români cari sunt dispensați de învățarea limbii maghiare. Drept completare a dispozițiilor acestora prin ordinul No. 216 din 22 Ianuarie 1919 se numește câte un profesor de limba română la fiecare școală secundară de Stat, iar prin ordinul No. 304 din 28 Februarie 1919 se promovează din oficiu toți elevii români, cari au obținut la sfârșitul anului școlar 1917/18, nota « nesuficient » la limba maghiară.

Potrivit hotărîrii luate de Consiliul Dirigent în ședința din 3 Ianuarie 1919, Resortul Instrucțiunii aduce la cunoștința școlilor că a dispus luarea în primire a tuturor școlilor secundare, cu întreg inventarul lor, prin un delegat încredințat cu aceasta de către prefectul județului respectiv. Acest delegat are și îndatorirea să controleze administrația școlară, purtând grija de ocrotirea justă a intereselor Statului român.

Prin ordinul No. 931 din 19 Februarie se aduce la cunoștința corpului didactic secundar că profesorii « pot depune jurământul de fidelitate către Majestatea Sa Regele Ferdinand I al României și către Consiliul Dirigent Român ». Cei cari vor face acest jurământ se vor bucurà de toate « drepturile și beneficiile legale » avute în cuprinsul Statului unguresc. Cei cari refuză acest jurământ nu vor fi primiți în nici o funcțiune din cuprinsul României. Cei cari nu cunosc limba română sunt obligați să și-o însușiască « în graiu și scris » în termen de un an.

Printr'un alt ordin se iau măsuri ca *taxele* școlare ce se plăteau prin cecurile Casei de Economie de pe lângă poșta ungară, să se încaseze de către direcția școalei, care apoi va vărsà sumele la Administrațiile Financiare.

La unele școli, corpul didactic s'a împotrivit măsurilor luate de Resortul Instrucțiunii. In asemenea cazuri Resortul a numit câte un delegat pe lângă școlile refractare, cu împuternicirea de a îngrijì ca ordinele să se execute întocmai. Tot pentru asigurarea promptei executări a ordinelor date, s'a numit câte un controlor delegat și pe lângă directorii regiunilor Sibiu și Cluj.

In urma măsurilor energice luate de Consiliul Dirigent și văzând profesorii că autoritățile românești s'au îngrijit ca lefurile lunare să se plătească la timp, lucrurile s'au domolit, parte din profesori au depus jurământul cerut de Consiliul Dirigent și anul școlar s'a putut încheià în mod normal. Examenele de maturitate deasemenea s'au putut ține în deplină concordanță cu regulamentul.

Până la sfârşitul lui Aprilie 1919, liniştea a fost complet stabilită, astfel că elevii tuturor şcolilor au putut să participe în chip demn la serbarea zilelor de 10 şi 3/15 Maiu, precum şi la primirea Familiei Regale, când a vizitat oraşele din Transilvania.

Paralel cu restabilirea liniştei şi asigurarea bunului mers al învăţământului, Resortul Instrucţiunii este în continuu preocupat de organizarea anului şcolar următor, care trebuià să fie întâiul an de şcoală românească, în tot cuprinsul Ardealului.

In zilele de 19—21 Ianuarie 1919 profesorii români s'au întrunit într'un congres, în care au discutat larg şi temeinic din toate punctele de vedere organizarea şcolilor secundare, făcându-se propuneri concrete. De aceste propuneri s'a şi ţinut seama în lucrările pregătitoare ale noului an şcolar.

Cea mai grea problemă ce i s'a pus Resortului Instrucţiunii, a fost încadrarea şcolilor secundare cu corpul didactic necesar, deoarece pe ziua de 1 Septemvrie 1919 Resortul trebuià să înfiripeze corpul profesoral pentru 28 licee de băieţi, 8 licee de fete şi 60 şcoli civile (băieţi 26, fete 30, mixte 4) la care se adăugau cele 7 licee confesionale române.

Pentru acest număr de şcoli erau 161 profesori români la institutele secundare româneşti confesionale şi un număr de 64 profesori români la institutele de Stat. Afară de aceştia puteau fi reactivaţi câţiva profesori pensionari şi se puteà contà pe profesorii maghiari sau germani, cari au depus jurământul de credinţă Statului Român, cu condiţia de a-şi însuşì limba românească.

Deoarece erà de prevăzut că marile nevoi de profesori nu vor puteà fi completate prin profesorii amintiţi mai sus, trebuià găsit un mijloc excepţional şi expeditiv de a creà masa corpului didactic indispensabil, căci în alternativa de a rămânea cu corpul didactic unguresc, sau de a se mulţumì cu un corp didactic românesc, chiar improvizat la repezeală, şi deci necesarmente mai slab, Resortul nu puteà să ezite de a preferì pe cea din urmă. De acì s'a născut ideea organizării *cursurilor pregătitoare pentru profesori*, ţinute la Universitatea din Cluj în vara anilor 1919 şi 1920.

Ideea organizării acestor cursuri s'a ivit pentru întâia oară la congresul profesorilor, ţinut în Sibiu. Gavril Precup, profesor al liceului din Blaj şi apoi directorul general al învăţământului secundar, face următoarea propunere:

1. «Pentru pregătirea şi crearea profesorilor de învăţământ secundar şi special, Resortul Cultelor să pună la cale de urgenţă 2 cursuri: un curs practic şi un curs teoretic. La aceste cursuri să fie admişi în baza unui apel ori concurs: *a)* studenţii universitari, cari au făcut 4 semestre la vreo facultate filozofică, cu obligamentul să-şi completeze examenele ulterior; *b)* absolvenţii facultăţilor noastre de teologie şi preoţii mai tineri cu aptitudini literare, precum şi alte persoane cu pregătire literară şi cultură specială.

Toţi aceştia să fie plasaţi la liceele române dela noi, ori de dincolo, unde vor face practica învăţământului, lângă profesorii de specialitate, ce-şi vor alege. Aceste cursuri de practică să se facă încă în semestrul anului şcolar curent.

In vacanţă vor urmà cursurile teoretice la cele 3 universităţi române: din Bucureşti, Iaşi şi Cernăuţi. După terminarea acestor cursuri vor primì candidaţii un certificat, în baza căruia Resortul Cultelor îi va aplicà după trebuinţă. Toţi candidaţii vor fi obligaţi, să urmeze cursurile teoretice în doi sau trei ani consecutivi, după care să fie îndatoraţi să treacă un examen de capacitate».

Această propunere a fost realizată numai în parte de Consiliul Dirigent. Prin decretele No. 2.431 şi 4.004 aceste cursuri au fost organizate pe 3 secţii în chipul următor:

a) Pentru licee s'au primit studenţi absolvenţi a cel puţin 4 semestre la vreo facultate de litere sau ştiinţe şi cu examenele în regulă pentru acest timp; absolvenţii de liceu, cari au funcţionat cel puţin 5 ani la vreo şcoală de orice categorie; absolvenţii de teologie, cari au terminat şi pedagogia şi au examenele de calificaţie pedagogică, sau au cel puţin un an de practică de învăţător, sau au mai urmat cel puţin două semestre la vreo facultate de a universităţii; preoţii cari au funcţionat cel puţin zece ani ca învăţători sau directori şcolari.

b) Pentru şcoli normale: pe lângă cei de sub punctul *a*, apoi învăţători distinşi cu serviciul de cel puţin 10 ani la o şcoală primară, sau cel puţin 5 ani la o şcoală de aplicaţie; învăţătorii cu absolvenţa cursului superior al liceului; studenţii în litere sau ştiinţe cu cel puţin 2 semestre audiate şi absolvenţii de teologie.

Pentru școli civile s'au primit, pe lângă cei dela punctele *a* și *b*, învățători și învățătoare cu cel puțin 5 ani de serviciu; absolvenți de un an, doi la vreo pedagogie superioară; preoți cari au dovedit un interes pentru problemele învățământului și absolvenții de liceu.

Dela toți candidații de sub punctele *a* și *b* s'a cerut să nu fie trecuți de 40 ani. Intâia serie de cursuri s'a ținut pe lângă universitatea din Cluj, în curs de înființare, în vara anului 1919, participând 528 de auditori, cari au beneficiat de întreținere și locuință gratuită.

Pentru aceste cursuri au fost angajați 30 profesori din elita corpului didactic secundar din vechiul Regat și Ardeal.

Cursurile au fost de două feluri:

1. Cursuri comune și obligatorii pentru toți candidații: limba și literatura română, istoria Românilor, geografia României mari, pedagogia și metodica generală;

2. Cursuri pentru specialități, grupate pe cât e posibil după cum sunt grupate și materiile în programele școlilor secundare.

Conform ordinului dat pentru organizarea cursurilor sub No. 4.004/1919, scopul acestor cursuri erà pe deoparte familiarizarea candidaților cu materialul specialității ce și-au ales, pe de altă parte pregătirea pentru cariera de profesor. Cursurile au avut un caracter practic, în strânsă legătură, pe deoparte, cu programa analitică a materiilor, pe de alta, cu manualele ce urmau să se întrebuințeze.

Pentru practica pedagogică a auditorilor s'a înființat și o școală de aplicație cu elevi de liceu de cl. VII-a și VIII-a. Examenul dat în prima jumătate a lunei Septemvrie 1919, contà ca examenul fundamental de profesor și auditorii cursiști, în baza acestui examen, puteau să fie numiți conform decretelor amintite, profesori practicanți.

Următorul tablou arată materiile și grupările pe specialități: (Vezi pag. 1006).

Conform comunicării făcute prin ordinul No. 3952/1919 la aceste cursuri au fost primiți 198 de candidați pentru licee, 224 pentru școli civile, 37 pentru școli normale și 6 pentru școlile comerciale.

Paralel cu lucrările pentru organizarea cursurilor, Resortul Instrucțiunii trebuià să-și amplifice și să-și organizeze administrația școlară. In această privință se puteà întemeià pe propunerile făcute de congresul profesorilor prin care se cereà « instituirea unui revizor general al învățământului secundar cu sediul în Sibiu și a 4 revizori districtuali precum și menținerea pentru un timp de tranziție a vechei administrații ».

Ținând seamă de dezideratele congresului, Resortul se completează cu o direcție a învățământului profesional în sfera căreia intrau și școlile civile. Consiliul Dirigent în ședința din 7 Maiu 1919, încredințează conducerea acestei secții d-lui prof. Dr. V. Stanciu.

Pentru asigurarea colaborării cu Ministerul Instrucțiunii din București, în vederea unificării cerute de congresul profesorilor și dorită de întreaga lume școlară, d-l profesor Gh. Popa Lisseanu a fost delegat, în calitate de consilier tehnic, pentru învățământul din Ardeal.

Din punct de vedere al *administrației școlare*, Ardealul este împărțit în 4 regiuni școlare cu sediul în Sibiu, Timișoara, Cluj și Oradea Mare și, prin hotărîrea adusă în ședința din 4 Iulie 1919, Consiliul Dirigent numește pe directorii acestor regiuni. Tot atunci se numesc și directorii a 27 licee.

Ca o rupere cu trecutul și apropiere față de învățământul din vechiul Regat, liceele poartă, de aici înainte, numirea după patronul ce li s'a ales.

Cele mai multe licee au fost naționalizate, introducându-se limba română ca limbă de predare în locul limbii maghiare, deodată, la toate clasele sau deocamdată la cele dintâi clase. Odată cu naționalizarea școlilor secundare de Stat, s'au înființat și licee noui, în localitățile în care erà nevoie, fie prin creare, fie prin transformarea de școli civile. Astfel dela 1 Septemvrie 1919 s'au putut deschide următoarele licee românești de Stat:

Pentru băieți: Arad, Baia-Mare, Caransebeș, Dej, Făgăraș, Ibașfalău, Lugoj, Sibiu, Timișoara, Turda, cu toate clasele. Oravița cu șapte clase românizate; Alba-Iulia, Brașov, Cluj, Deva, Orăștie, Oradea-Mare, Sighet, Târgu-Mureșului, Șimleul-Silvaniei, Satu-Mare, cu primele 5 clase românești; Gherla, cu primele 4 clase; Petroșani, cu întâia clasă românizată.

Pentru fete: Arad, Cluj, Sibiu, Brașov, Oradea-Mare, Sighet, Timișoara, cu primele 5 clase românești, și Târgul-Mureș cu 2 clase.

Dintre liceele de băieţi sunt nou înfiinţate cele din Alba-Iulia, Orăştie, Sighet, Şimleu, Timişoara, Târgu-Mureş, Cluj.

Inainte de Unire, licee de fete erau puţine. Consiliul Dirigent a căutat să deà o desvoltare şi învăţământului fetelor. Pentru acest scop, pe lângă şcoalele preluate dela Statul maghiar, a luat în eama sa vechea şcoală civilă a Asociaţiei din Sibiu, transformând-o în liceu. Deasemenea şi şcoala civilă din Braşov a fost transformată şi completată în liceu de fete, iar în Târgul-Mureş s'a înfiinţat un nou liceu pentru fete, având deocamdată cl. I şi II-a.

Pentru elevii de origină maghiară ori germană, s'au păstrat licee de Stat cu limba de predare maghiară sau germană în toate clasele, sau în o parte din ele, constituind secţii speciale cu limba de predare minoritară.

No. curent	Specialitatea	No. orelor din studiile de specialitate	No. orelor din studiile comune	No. orelor în total cu al cursurilor comune
1	Limba română	12		
	» latină	6	7	25
	» latină	6		
2	» greacă	6	13	25
	Limba română	12		
3	» franceză-engleză	6	7	25
	Limba latină	6		
4	Istorie	13	11	30
	Franceză, germană	6		
5	Engleză	6	13	25
	Istorie	13		
6	Geografie	9	6	28
	Matematică	16		
7	Fizică	6	6	28
	Fizică	6		
8	Chimie	6	10	22
	Ştiinţele naturale	15		
9	Chimie	6	6	27
	Contabilitate, tehnologie			
10	Merceologie	18	10	28
	Drept cambial			
11	Economie naţională			
12	Ştiinţe pedagogice	12	13	25
13	Desemn liber şi Geometrie descriptivă	20	10	30

Notă: Toţi candidaţii sunt obligaţi pe lângă gruparea de specialităţi să audieze şi cursurile comune de limba română inclusiv Istoria literaturii române 6 ore, Istoria românilor 2 ore, Geografia României Mari 2 ore, Pedagogia şi metodica generală 3 ore. Cei ce urmează specialitatea de sub No. 6—13 sunt absolvaţi să urmeze cursul de limba română partea I, iar cei de sub No. 7 şi 9 cursul de Istorie şi Geografie.

Astfel au fost: *a)* Liceele din Salonta-Mare și Gheorgheni, în întregime ungurești;
b) Liceul germano-maghiar din Timișoara, cu o secție germană și una maghiară;
c) Liceele din Arad, Brașov și Deva cù secții maghiare.

S'au deschis la 1 Octomvrie 1919 un număr de 60 școli civile luate pe seama Statului, sau înființate acolo unde nevoile culturale ale centrelor românești o cereau (Săliște, Sebeș-Alba etc.). După majoritatea populației, unele au fost românizate, altora li s'a păstrat ca limbă de predare maghiara, germana; câteva au limba de predare româno-maghiară sau româno-germană. Aceste școli au fost adăpostite în localurile preluate, în clădirile școlilor primare, neocupate în întregime de aceste școli, sau în edificiile oferite de comună sau biserică. In cursul lunilor de vară, Resortul a completat numirile de Directori și a luat măsurile necesare pentru curățirea și repararea localurilor de școală.

Dintre școalele confesionale liceele din Blaj, Beiuș, Brașov și Năsăud, au funcționat ca și mai înainte, iar gimnaziul din Brad s'a completat la 8 clase. Școlile civile de fete din Blaj și Beiuș au fost transformate în licee de fete.

Inainte de Unire, școalele secundare erau înființate cu totală desconsiderare a intereselor culturale și cu intenția de a servì și întărì populația străină a orașelor. In urma situației schimbate, scopul trebuià să fie asigurarea intrării în școală a elementului românesc într'un număr cât mai mare. Prin acest scop s'a pus însă o nouă și grea problemă; găzduirea elevilor veniți dela sate în condiții igienice, și potrivit intereselor unei educații românești. Rezolvarea problemei nu erà altcum posibilă, decât prin înființarea de internate, acolo unde împrejurările îngăduiau. Resortul Instrucțiunii, împreună cu directorii școalelor, a săvârșit o muncă vrednică de admirație, înființând, organizând și administrând, cu ajutorul oamenilor de bine, 15 internate pe lângă liceele de băieți, 7 pe lângă liceele de fete și câteva pe lângă școlile civile.

Una din cele mai grele probleme a fost fără îndoială alcătuirea *programei analitice* pentru liceele și școlile civile. La întocmirea programelor trebuià să se țină seama de următoarele considerente: reliefarea cât mai pronunțată a intereselor superioare ale Statului român, mai ales la studiile naționale și trecerea cât mai rațională dela tipul liceului unitar și a școalei reale din Ardeal, spre liceul trifurcat al Vechiului Regat, în vederea unificării cerute și de Congresul profesorilor.

După mai multe consfătuiri cu profesorii mai de seamă de dincoace și dincolo de munți, s'a întocmit programa publicată în toamna anului 1919.

Tabloul comparativ ce urmează arată chipul cum s'au soluționat problemele arătate mai sus (vezi tabloul dela pag. 1008).

Această programă menține liceul unitar și școala reală, însă le apropie de secția modernă și secția reală a liceului trifurcat din Vechiul Regat.

Conform dorinței unanime, Religia a fost menținută în toate clasele școalei secundare. Limba română s'a introdus în întregime după programa din Vechiul Regat, cu deosebirea, că în clasa 7-a se făceà literatura veche, iar literatura modernă s'a pus pentru clasa 8-a. Limba latină aveà aproape acelaș program ca și în Vechiul Regat, cu deosebire că începeà în clasa a 2-a și că în cursul superior aveà numai câte trei ore. Limba elină se făceà potrivit secției clasice a liceului din Vechiul Regat, însă cu oarecare reducere, având numai câte 2 ore în clasele V—VIII. Limba franceză are acelaș orar și programă ca liceele din Vechiul Regat, cu deosebire, că în cursul superior s'a dat acestei materii câte o oră în plus. Cum această materie erà cu desăvârșire nouă pentru școlile din Ardeal, programa dispuneà ca limba franceză să se predeà la toate clasele ca unor elevi începători, ținându-se seama de instrucția și programa cursului inferior și căutând a se trece cât mai curând la lectura de texte. Limba germană începe numai din clasa 3-a și poate fi înlocuită prin limba engleză. Ca materii noui se introduc Instrucțiunea civică, Dreptul și Economia politică, muzica vocală și desemnul artistic. Istoria, Geografia se fac potrivit programei și orarului din Vechiul Regat. In ce privește partea științifică se menține deosebirea mai pronunțată între liceu și școala reală și se păstrează principiile mai noui în programa și repartizarea acestor materii. In partea sa științifică liceul ocupă un loc mijlociu între secția modernă și secția reală a liceului din Vechiul Regat. Fizica se face mai desvoltat și i se asigură câte o oră de exerciții și experiențe.

In școlile civile a rămas deocamdată vechiul program modificat potrivit cerințelor românești.

Pentru liceele de fete s'a introdus programa similară a școlilor secundare din Vechiul Regat.

Obiectul	Orariul Liceului din Brașov							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Religia	2	2	2	2	2	2	2	2
Limba română	4	3	3	3	3	3	2	3
» latină	6	6	5	5	5	5	5	4
» elină	—	—	—	—	4	4	4	3
» franceză	—	—	—	—	—	—	—	—
» germană	—	—	4	3	2	2	2	2
» italiană sau engl.	—	—	—	—	—	—	—	—
» maghiară	2	3	3	3	3	3	3	3
Instrucția civică	—	—	—	—	—	—	—	—
Drept const. și administr.	—	—	—	—	—	—	—	—
Economia politică	—	—	—	—	—	—	—	—
Filozofie	—	—	—	—	—	—	—	3
Istorie	—	—	2	2	3	3	3	3
Geografie	3	3	2	—	—	—	—	—
Matematică	3	3	3	3	3	—	—	—
Științele naturale	2	2	—	3	3	3	—	—
Chimie	—	—	—	—	—	—	—	—
Fizică	—	—	—	—	—	—	4	4
Igienă	—	—	—	—	—	—	—	—
Geometrie sau desen geom.	3	3	2	2	—	—	—	—
Muzica vocală	—	—	—	—	—	—	—	—
Desemnul artistic	—	—	—	—	—	—	—	—
» liniar	—	—	—	—	—	—	—	—
Caligrafie	1	1	—	—	—	—	—	—
Gimnastică	2	2	2	2	2	2	2	1
Totalul orelor obligatoare	28	28	28	28	30	30	30	30
Obiectele facultative:								
Limba maghiară	—	—	—	—	—	—	—	—
Stenografia	—	—	—	—	—	—	—	—
Contabilitatea	—	—	—	—	—	—	—	—
Muzica instrumentală	—	—	—	—	—	—	—	—
Lucru manual	—	—	—	—	—	—	—	—
Exr. și exp. șt. nat. chimice	—	—	—	—	—	—	—	—
» » » Fizică	—	—	—	—	—	—	—	—

Obiectul	Orariul Liceului din Vechiul Regat											
					Real				Modern			
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	V	VI	VII	VIII
Religia	2	1	1	1	1	1	—	—	1	1	—	—
Limba română	4	3	3	3	3	3	3	2	3	3	3	2
» latină	—	—	4	3	—	—	—	—	8	8	6	6
» elină	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
» franceză	3	4	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
» germană	—	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2
» italiană sau engl.	—	—	—	—	3	3	3	3	3	3	3	3
» maghiară	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Instrucția civică	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Drept const. și administr.	—	—	—	1	—	—	—	2	—	—	—	2
Economia politică	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Filozofie	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	2	1
Istorie	2	2	2	2	2	2	3	3	2	2	3	3
Geografie	3	2	2	2	2	—	—	—	2	—	—	—
Matematică	3	3	3	3	6	6	4	5	2	2	2	2
Științele naturale	2	2	—	1	—	2	2	3	—	2	2	3
Chimie	—	—	4	2	3	3	3	1	3	3	3	1
Fizică	—	—	—	1	—	—	—	2	—	—	—	2
Igienă	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Geometrie sau desen geom.	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1
Muzica vocală	1	2	1	1	—	—	—	—	1	1	1	—
Desemnul artistic	—	—	—	—	—	2	2	2	—	—	—	—
» liniar	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Caligrafie	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Gimnastică	26	28	28	28	28	28	28	28	31	31	31	31
Totalul orelor obligatoare												
Obiectele facultative:												
Limba maghiară	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Stenografia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Contabilitatea	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Muzica instrumentală	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lucru manual	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Exr. și exp. șt. nat. chimice	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
» » » Fizică	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Obiectul	Orariul școalelor secundare															
	Liceul								Școala reală							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Religia	2	2	2	2	2	2	2	1	2	2	2	2	2	2	2	1
Limba română	4	4	3	3	3	3	3	3	4	4	3	3	3	3	3	3
» latină	—	4	3	3	3	3	3	3	—	—	2	2	2	2	2	2
» elină	—	—	—	—	2	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—
» franceză	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
» germană	—	—	3	3	2	2	2	2	—	—	3	3	3	3	2	2
» italiană sau engl.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2	2
» maghiară	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Instrucția civică	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Drept const. și administr.	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Economia politică	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Filozofie	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	3
Istorie	2	2	2	2	2	2	2	3	2	2	2	2	2	2	2	3
Geografie	3	2	2	2	2	—	—	—	3	3	2	2	2	—	—	—
Matematică	4	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	3
Științele naturale	2	2	—	3	3	2	3	2	2	2	—	3	3	2	4	2
Chimie	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	—	—
Fizică	—	—	3	—	—	3	3	3	—	—	3	—	—	3	3	3
Igienă	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1
Geometrie sau desen geom.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Muzica vocală	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Desemnul artistic	2	2	2	2	2	2	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2
» liniar	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2	2	—	2	2	2
Caligrafie	2	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Gimnastică	2	2	2	2	2	2	2	1	2	2	2	2	2	2	2	1
Totalul orelor obligatoare	28	28	29	30	30	30	30	32	28	28	29	31	30	31	30	32
Obiectele facultative:																
Limba maghiară	—	—	—	—	2	2	2	2	—	—	—	—	2	2	2	2
Stenografia	—	—	1	1	1	1	1	1	—	—	1	1	1	1	1	1
Contabilitatea	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
Muzica instrumentală	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Lucru manual	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Exr. și exp. șt. nat. chimice	—	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	1	1	1	—
» » » Fizică	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	1	1	1

Cu privire la *manuale* se stabilește principiul că în școlile secundare se pot folosì numai manualele aprobate de Consiliul Dirigent sau Ministerul Instrucțiunii. Prin îndrumările date în programa analitică se recomandă folosirea manualelor învățământului secundar din Regat. Cum librăriile din Transilvania erau în bună parte străine și lipsite de legături cu marile Societăți de editură din București, iar executarea comenzilor și transportul se făceà cu multe greutăți și riscuri, Consiliul Dirigent în ședința din 13 Septemvrie, a deschis un credit de 2 milioane, din care Resortul Instrucțiunii să aducă manuale și cărți pentru înzestrarea bibliotecilor pentru profesori și elevi. In legătură cu aceasta trebuie să remarcăm generozitatea Academiei Române, care a dăruit, pe seama școalelor din Transilvania, Analele și lucrările editate de dânsa. Pilda bună a fost urmată de oamenii înstăriți din București, cari au înzestrat cu cărți românești mai multe biblioteci școlare.

In ședința din 4 Iulie, Consiliul Dirigent face primele numiri de *profesori*, în număr de 39, pentru diferitele școli secundare, iar prin ordinul No. 5.742/1919 Resortul publică catedrele vacante dela școlile secundare de Stat.

In dorința de a încadrà cât mai bine școlile din Transilvania, Secretarul General, Dr. O. Ghibu, și Directorul învățământului, G. Precup, fac un călduros apel către dăscălimea secundară a Vechiului Regat, ca să ia catedre în teritoriile alipite. Apelul, sprijinit cu toată căldura și de Ministerul Instrucțiunii, a găsit ascultarea așteptată. Vechiul Regat, care în 1916 nu a pregetat să aducă jertfa de sânge pentru liberarea politică a fraților din Transilvania, s'a grăbit să aducă o altă jertfă, tot atât de însemnată pentru liberarea culturală a ținutului desrobit. Profesori cu vechime și cu rosturi bine întemeiate își părăsesc catedra și vin în Ardeal să contribuie la înjghebarea școlii românești. Candidații reușiți la examenul de capacitate renunță la catedrele, ce le puteau luà în orașele unde aveau legături familiare, sau interese materiale, și se pun în slujba unei școli din cutare oraș, cunoscut abià din geografie sau de pe hartă; aproape 100 profesori inimoși, dornici de muncă, trec Carpații, aducând un sprijin neprețuit școlii românești din Ardeal.

Pe lângă profesorii arătați mai sus, Resortul mai numește și profesori neromâni, dintre cei cari au făcut jurământul către Statul Român, utilizându-i, mai ales la școlile naționalizate numai în parte sau menținute cu limba de predare germană sau maghiară, pentru ținuturile cu populația minoritară.

Candidații, cari au urmat cursurile pregătitoare din Cluj, și au trecut examenul fundamental în Septemvrie, au fost numiți ca profesori practicanți.

Pentru completarea golurilor ce au rămas, au mai fost numiți ca profesori *auxiliari* o seamă de persoane fără pregătire specială pentru profesorat, dar cu suficiente cunoștințe în materiile respective.

Pentru crearea unei legături între școală și societate, s'a instituit la fiecare școală secundară, câte o *Eforie Școlară* cu scopul: 1. Să îngrijească de localul corespunzător și de buna lui întreținere; 2. Să strângă fonduri pentru trebuințele materiale ale școlii; 3. Să creieze condiții favorabile de traiu, de studiu și viață morală pentru elevii școlii, ca internat, cantină, burse, supravegherea și buna îndrumare a vieții extrașcolare; 4. Să se intereseze de achiziția celor mai bune puteri didactice pe seama școlii, căutând să le asigure condiții materiale și morale mai bune de cum le poate asigurà Statul.

Membrii acestei Eforii erau aleși dintre fruntașii orașului, cari au dovedit o înțelegere mai largă pentru cultura românească și binele public.

In luna Septemvrie s'a publicat și *Regulamentul Școlilor Secundare*, care a fost alcătuit și el în vederea unei cât mai apropiate unificări a învățământului.

Mulțumită muncii încordate, uneori aproape supraomenească, a celor ce conduceau treburile școlare, anul 1919/920, s'a putut deschide în condiții mulțumitoare. Ca o dovadă a setei de lumină s'a înscris un număr atât de mare de elevi români, încât la multe licee a trebuit să se înființeze câte 1—3 clase paralele.

Profesorii veniți din toate colțurile pământului românesc s'au împrietenit cu cei localnici și în curând munca școlară s'a desfășurat într'o atmosferă caldă de înfrățire.

După vacanța Crăciunului s'a ținut în Cluj o conferință a directorilor regionali și a directorilor de școli, condusă de Dr. V. Braniște, șeful Resortului Instrucțiunii, și de Dr. O. Ghibu, se-

cretar general. In această conferinţă s'a discutat situaţia şcolilor, lipsurile ce mai erau, şi s'au căutat mijloacele de îndreptare şi perfecţionare a învăţământului secundar din Dacia superioară.

In primăvara anului 1920 s'au luat măsurile necesare pentru organizarea examenelor de maturitate, publicându-se regulamentul acestor examene şi numindu-se preşedinţi sau comisari, dintre profesorii Universităţii din Cluj şi dintre profesorii secundari cu mai multă experienţă.

Intâiul an şcolar s'a încheiat în condiţii apropiate de normal.

Epoca de tranziţie spre unificarea învăţământului secundar. (Anii şcolari: 1920/921, 1921/922 şi 1922/923).

Administraţia. In Aprilie 1920, se desfiinţează Consiliul Dirigent.

După o existenţă de aproape un an şi jumătate, în care timp a săvârşit o muncă vrednică de toată lauda, organizând învăţământul românesc din Dacia Superioară, Resortul Instrucţiunii se transformă într'un Secretariat General, cu atribuţii mai restrânse, funcţionând în cadrele Ministerului Instrucţiunii din Bucureşti. In acest chip se face un nou pas spre unificare, şcoala şi administraţia ei fiind aduse în legătură mai strânsă cu organul central, chemat să dea directive unitare învăţământului din România întregită. In fruntea Secretariatului General a fost numit d-l profesor Dr. Octavian Prie.

Secretariatul General din Cluj a continuat opera de organizare a învăţământului secundar, stăruind spre aceleaşi ţinte ca şi Resortul Instrucţiunii: consolidarea cât mai grabnică a învăţământului din Dacia Superioară şi unificarea lui cu învăţământul din Vechiul Regat.

Spre sfârşitul anului 1921 opera de unificare a învăţământului erà aproape terminată. Secretariatul General se transformă în Directorat general, cu atribuţii şi mai restrânse, agitându-se ideea mutării lui la Bucureşti. Se şi iau măsuri în această privinţă, însă în urma schimbării de guvern, măsurile sunt revocate şi Directoratul General rămâne şi mai departe în Cluj. Odată cu schimbarea guvernului, conducerea Directoratului General se încredinţează mai întâiu d-lui profesor A. Ciortea, apoi d-lui profesor I. Mateiu.

In toamna anului 1921, învăţământul secundar îndură o grea pierdere. După o muncă depusă cu vrednicie şi pricepere în organizarea şcolii secundare din Ardeal, G. Precup, inimosul director general al învăţământului secundar, trece la cele veşnice. In postul văduvit este numit d-l Dr. Alexandru Pteancu, director regional al circumscripţiei Oradea Mare.

Pentru asigurarea unei îndrumări unitare a învăţământului, Ministerul, prin decizia No. 101.697/920, dispune ca directorii şi inspectorii din Vechiul Regat să poată inspectà şcolile din Ardeal. Aceleaşi drepturi li se asigură şi inspectorilor din Ardeal, pentru şcolile din Vechiul Regat.

Incă pe timpul Resortului se intenţionà lărgirea sferii de activitate a directoratelor regionale, trecându-se în administraţia şi privegherea lor, toate gradele şi ramurile de învăţământ, afară de cel superior, de pe teritorul circumscripţiei. Aceasta trebuià să fie o măsură de unificare, intenţiile fiind aproape identice cu ale Decretelor-Legi No. 2.335 şi 2.581 din 1919, pentru modificarea legii de organizare a Ministerului.

Până la înfăptuirea deplinei reorganizări, s'a numit câte un inspector regional, care să ajute pe directorul regional, în inspectarea şcolilor civile şi profesionale. Indată după încheierea anului şcolar 1919/920 şcolile civile şi comerciale au şi trecut în administraţia direcţiei regionale.

In Noemvrie 1921 se întocmeşte un proiect pentru decentralizare administrativă. Conform acestui proiect în Ardeal s'ar înfiinţà 5 regiuni cu sediul în Cluj, Sibiu, Târgul Mureş, Oradea şi Timişoara. Fiecare regiune urmà să fie condusă de către un director regional, care erà ajutat de 3 inspectori pentru învăţământul secundar, profesional şi primar-normal. Deodată cu mutarea Directoratului General la Bucureşti, direcţiile regionale trebuiau să aibă atribuţii foarte largi, descărcând astfel serviciile centrale, în seama cărora ar fi rămas numai acte de ordin principial.

Proiectul a fost discutat în conferinţele, ţinute cu directorii şi inspectorii regionali la Cluj, în toamna anului 1922, urmând să fie supuse aprobării Ministerului de către d-l Dr. Octavian Prie, care a prezidat aceste conferinţe.

Schimbările politice au întârziat realizarea acestui proiect şi direcţiile regionale au rămas cu vechea organizare şi vechile atribuţii până la descentralizarea din 1923.

Ca o consecință firească a trecerii, școlilor civile în sfera de atribuții a directoratelor regionale ele sunt socotite de aici înainte ca școli secundare.

Organizarea școlilor secundare. In dorința unei unificări mai pronunțate a școlilor secundare, Secretariatul General modifică organizarea și programa liceelor și a școlilor civile.

Cu începutul anului școlar 1920/921, dispare liceul unitar și școala reală a Consiliului Dirigent și se introduce și în Ardeal liceul bifurcat în cursul superior, și anume cu secția modernă și secția reală.

Orarul și programa se apropie și mai pronunțat de a liceelor din Vechiul Regat, admițând numai deosebiri inerente unei epoci de tranziție.

Următorul tablou comparativ arată deosebirile ce au mai rămas (pag. 1012).

In vara anului 1920 se reorganizează și școlile civile. Până aici școlile civile erau considerate ca o completare a învățământului primar, menite să dea o cultură mai largă claselor muncitorești și burgheziei mici. Programa lor erà o continuare firească a programei școlilor primare și aveà un

Fig. 449. Institutul Recunoștinței dela Blaj

caracter practic foarte pronunțat. Tocmai pentru acest motiv școlile civile erau puse sub controlul și conducerea revizorilori școlari, cărora li se cereà să aibă studii academice.

Trecerea școlilor civile în șirul școlilor secundare, devenită necesară și în urma felului cum au fost organizate revizoratele, puteà să însemneze desființarea lor, cum de fapt s'a și întâmplat.

In vara anului 1920 se întocmește o nouă programă pentru școlile civile, care deacì înainte poartă numirea de *școli medii*. Aceasta programă introdusă prin ordinul Ministerului Instrucțiunii No. 64.253/1920, menține caracterul general practic al școlilor medii, însă nu așà de pronunțat ca mai înainte, iar unele materii se fac întocmai ca în cursul inferior al liceului. Această programă a rămas în vigoare până la promulgarea legii noui a învățământului secundar.

Pentru a menține școlile civile în rostul lor adevărat, pregătirea micii burghezii și a funcționarilor inferiori, în anul școlar 1921/922 se înființează ca o completare a școlii medii, cursuri administrative, comerciale și profesionale, de câte un an în care absolvenții școlii medii să fie pregătiți pentru viața comercială și industrială, precum și pentru ocuparea posturilor vacante din serviciile publice.

Ideea răsărită dintr'o reală înțelegere a rostului acestor școli nu a aflat răsunetul cuvenit, astfel că aceste cursuri sau nu au luat ființă, sau au rămas anemiate și s'au desființat.

Obiecte					Orariul Secretar. General												Orariul din Vechiul Regat							
					Secţia Modernă				Secţia Reală								Real				Modern			
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	V	VI	VII	VIII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	V	VI	VII	VIII
Religia	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	—	—	1	1	—	—
Limba română	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2
» latină	—	—	4	3	5	5	4	3	—	—	—	—	—	—	3	2	—	—	—	—	6	6	4	5
» franceză	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
» germană	—	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	—	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Instrucţia civică	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Dreptul const. şi administrativ	—	—	—	—	—	—	—	} 1	—	—	—	} 1	—	—	—	} 1	—	—	—	} 2	—	—	—	} 2
Economia politică	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—		—	—	—		—	—	—		—	—	—	
Filozofia	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	2	1
Istoria	2	2	2	2	2	2	3	3	2	2	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Geografia	3	2	2	2	2	—	—	—	2	—	—	—	3	2	2	2	2	—	—	—	2	—	—	—
Matematica	4	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	3	3	2	3	3	5	5	4	5	2	2	2	2
Ştiinţele naturale	2	2	—	—	3	2	—	2	3	2	4	2	2	2	—	1	—	2	2	2	—	2	2	2
Chimia	—	—	—	3	—	—	3	—	3	3	—	—	—	—	} 3	} 2	} 2	2	3	1	} 2	2	3	1
Fizica	—	—	3	—	—	3	3	3	—	3	3	3	—	—										
Igiena	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1
Muzica vocală	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Desenul artistic	2	2	2	2	2	2	2	1	2	2	2	2	1	2	1	1	—	—	—	—	1	1	1	—
» liniar	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2	2	—	—	—	—	2	2	1	—	—	—	—	—
Caligrafia	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gimnastica	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Totalul orelor obligatoare	28	28	30	30	30	30	31	30	31	31	31	31	24	24	24	24	24	24	24	24	26	26	26	26
Obiectele facultative																								
Limba elenă	—	—	—	—	2	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
» engleză	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
» maghiară	—	—	—	—	2	2	2	2	2	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Stenografia	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Contabilitatea	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Muzica instrumentală	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lucrul manual	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Exerc. şi exp. şt. nat. chim.	—	—	—	—	1	1	1	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
» » » » » fizică	—	—	—	—	—	1	1	1	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Absolvenții școlilor medii, neputându-se încadrà nici în funcțiuni administrative, nici în industrie și comerț, ce nu prea erau românești, erau nevoiți să tindă, fie spre școlile normale sau comerciale, fie spre licee. Consecința a fost că la stăruința părinților și a comitetelor, școlile medii au fost transformate treptat, treptat, în gimnazii.

O altă măsură importantă a Secretariatului general a fost interzicerea *coeducației* în școala secundară.

Consiliul Dirigent admiteà coeducația, mai ales la școlile medii și în gimnaziile din localitățile unde nu erau școli pentru fete. Odată cu amplificarea învățământului pentru fete, Secretariatul General interzice coeducația și oprește primirea fetelor în școlile de băieți. Măsurile ce să iau în această privință sunt, din an în an, mai severe, astfel că la 1 Septemvrie 1923 nu mai avem școli mixte. In urma acestei măsuri școlile medii cu populație mixtă au trebuit să fie dublate.

Ca o firească consecință a măsurilor amintite mai sus, se modifică și regulamentul școlilor secundare. Unificarea se face treptat, an de an, apropiind viața școlilor din Ardeal tot mai mult de regulamentul și legea învățământului secundar din Vechiul Regat, astfel că la 1 Septemvrie 1923 aplicarea acestui regulament nu mai întâmpinà nici o greutate.

Examenele de maturitate se mențin în organizarea fixată de Resortul Instrucțiunii până în anul școlar 1923/924, când se introduc, și în Ardeal, examenele de absolvire prevăzute de regulamentul școlilor secundare din Vechiul Regat.

Profesorii. Incadrarea școlilor, care în anii dintâi după Unire întâmpină greutăți, se face în condiții din ce în ce mai mulțumitoare. Ministerul și Secretariatul General continuă să întărească școala, încă plăpândă, a Ardealului, prin numirea de profesori de pe tablourile de capacitate sau a suplinitorilor cu studii superioare. Categoria profesorilor auxiliari începe să dispară din școlile noastre.

Paralel cu aceste lucrări, în vara anului 1920 se organizează continuarea cursurilor pentru pregătirea profesorilor și se institue o comisie examinatoare, potrivit legii din 1883, sub președinția d-lui profesor Dr. N. Drăganu, care este și Directorul cursurilor. In fața acestei comisii au dat examene și candidații cari au absolvit studiile Universitare, dar din oarecare motiv nu au putut să-și dea toate examenele cerute de legea din 1883.

La cursurile din 1921 au fost primiți toți auditorii cursurilor din vara anului 1919 și pe lângă aceștia și alți 17, astfel că numărul total al profesorilor, cari au urmat aceste cursuri se urcă la 545.

Cursurile au fost mai ample decât în vara anului precedent și examenul de încheiere al acestui curs erà socotit ca echivalent cu examenul de specialitate (licența), iar candidații reușiți puteau să se prezinte la examenul pedagogic și puteau obține astfel diploma de profesor.

Comisia interimară pentru examinarea profesorilor a funcționat până la 1 Septemvrie 1923, când a fost desființată. In fața acestei comisii au dat examen de capacitate un număr de 685 de profesori, dintre cari 223 pe baza studiilor Universitare, 26 pe baza studiilor teologice superioare (prof. de religie) și 453 cursiști; se mai adaugă 3 cu școala normală, 3 cu conservatorul și 3 cu școala de belearte. Trebuie menționat că între cei 223 universitari, un număr de 22 sunt licențiați au Universităților din București și din Iași, cari s'au prezentat să depună examenul de capacitate la Cluj și cărora li s'a echivalat licența cu examenul fundamental și special, fiind obligați a depune numai examenul de filozofie și pedagogie.

Universitarilor și profesorilor cu capacitate mai veche, neromâni, pentru a fi primiți la examenul de capacitate, care să le dea dreptul a dobândì o catedră la Stat, li s'a mai cerut să facă dovadă că au urmat la Universitate cursuri de limba română, 4 semestre, dacă vor să dea limba română ca specialitate principală, și numai 2 semestre, dacă dau limba română numai ca o materie în examenul fundamental.

Aceleeaș comisii i s'a încredințat și misiunea de a ține examenul special al cursiștilor și examenul pedagogic și a le liberà diplomele de profesori.

Numirea profesorilor reușiți la examenul de capacitate se făceà, până la 1 Aprilie 1922, de către Secretariatul și Directoratul General din Cluj. Dela această dată, dreptul de a numì a fost re-

zervat exclusiv Ministerului. Numirile se făceau pe ziua întâia a lunii, ce urmà după obţinerea diplomei.

In toamna anului 1920 se unifică şi salarizarea profesorilor stabilindu-se aceleaşi drepturi şi obligamente pentru toţi profesorii, măsură care a lecuit multe nemulţumiri, ce agitau corpul didactic al şcolilor din Ardeal.

Cum această unificare a salariilor aduceà cu sine nevoia unei precizări a situaţiei de serviciu pentru fiecare profesor, Secretariatul apoi Directoratul General împreună cu Ministerul, au luat măsuri pentru întocmirea statelor personale şi pentru verificarea actelor. In urma acestei verificări titularii, cu vechime de 3 ani, au fost definitivaţi cu Decret Regal în 1921.

In stabilirea drepturilor fiecărei categorii de profesori, Secretariatul şi Directoratul General se conducea după instrucţiile de salarizare publicate în Decemvrie 1921.

Profesorimea secundară a început, încă din anul 1919/920, o vie *activitate extraşcolară*. Această activitate se desfăşurà mai ales în cadrele Astrei, profesorii oferindu-se să ţină conferinţe la oraşe şi sate. In unele oraşe profesorii organizează atenee populare sau universităţi libere şi caută să dea din bogăţia sufletului şi cunoştinţelor lor, luminând populaţia din localitate şi împrejurimi şi îndreptând-o spre lucruri şi acţiuni bune şi folositoare. In Decemvrie 1921, Directorul General caută să organizeze şi să sistematizeze această activitate extraşcolară, îndrumând direcţiile regionale să urmărească deaproape şi să încurajeze această muncă salutară a corpului didactic.

In sânul şcolilor secundare încep să se organizeze societăţile de lectură, sprijinite de biblioteci, care, din an în an, se îmbogăţesc tot mai mult cu operele autorilor români.

Afluenţa *elevilor* spre şcoala secundară rămâne tot aşà de vie ca şi în anul 1921/920. Opera de ajutorare a elevilor veniţi dela ţară este continuată şi de Secretariatul şi Directoratul General, cari dau ajutoare însemnate Eforiilor şcolare pentru înfiinţarea de internate.

Afară de aceasta, Secretariatul General creiază burse şi ajutoare pentru elevii silitori şi lipsiţi de mijloace, iar Eforia ajută cu cărţi şi hrană pe elevii săraci.

In acelaş timp, autorităţile şcolare stăruie ca promovarea elevilor să devină din ce în ce mai riguroasă. Pentru selecţionarea elevilor cari vor să intre în liceu, se introduc examenele de primire, ţinute conform normelor din Vechiul Regat. Examenele de sfârşit de an şi cele de maturitate se fac cu mai multă severitate, ca absolvenţii să iasă în viaţă sau să intre în Universităţi, cu o pregătire mai solidă.

Şcolile secundare, dependente de autorităţile celor două biserici româneşti, îşi continuă munca lor salutară, bucurându-se de un larg sprijin din partea Statului. Autorităţile bisericeşti, aducând o perfectă înţelegere a năzuinţelor de unificare, au acceptat şi introdus toate modificările şi măsurile luate pentru şcolile de Stat, astfel că viaţa şi desvoltarea lor, în epoca Secretariatului şi Directoratului General, este aproape identică cu a şcolilor de Stat.

Epoca Secretariatului şi Directoratului General se caracterizează prin stăruinţa de a apropià cât mai mult şcoala secundară din Dacia superioară de Vechiul Regat, ca într'un timp cât mai apropiat să avem pe întreg cuprinsul Patriei întregite aceeaş şcoală cu acelaş suflet şi aceleaşi năzuinţe.

Opera nu a fost uşoară; ea reclamà dela înfăptuitorii ei multă chibzuială şi o largă înţelegere a problemelor şcolare. Mulţumită muncii pricepute a organelor centrale şi periferice ale Ministerului şi datorită înţelegerii şi stăruinţei corpului didactic, şi această operă grea a putut fi dusă la bun sfârşit, astfel că unificarea şcolii cerută de Congresul Profesorilor Ardeleni încă din Ianuarie 1919, puteà fi pe deplin înfăptuită la 1 Septemvrie 1923.

UNIFICAREA ŞI NORMALIZAREA INVĂŢĂMÂNTULUI SECUNDAR

In urma măsurilor arătate mai sus, la începutul anului 1923, Ministerul a putut să ia ultimile măsuri pentru unificarea şi normalizarea învăţământului.

Cu prima Ianuarie 1923, se desfiinţează Directoratul General din Cluj, delegându-se nestorul inspectorilor generali, d-l A. Lupu-Antonescu, să lichideze, până la 1 Iulie, lucrările acestui Directorat.

Direcțiile regionale funcționează mai departe, până la 1 Maiu 1923, când se procedează la o largă descentralizare administrativă, în spiritul Decretelor Legi din 1919. Pe ziua de 1 Maiu întreaga țară se împarte în 15 regiuni școlare. Administrația și conducerea învățământului de toate gradele, afară de cel superior, se încredințează *inspectoratelor regionale*. Printr'o decizie Ministerul stabilește organizarea și atribuțiile acestor inspectorate. Conform acestei decizii în Ardeal se înființează 5 inspectorate cu reședința în Timișoara, Oradea, Cluj, Sibiu și Brașov. Inspectoratul este condus de un inspector-șef, ajutat în lucrările sale de câte unul sau doi inspectori secundari și de câte 2 inspectori ai învățământului primar.

Atribuțiile inspectoratelor sunt neasemănat mai largi, decât ale direcțiilor regionale. In sfera lor de competență cade, pe lângă controlul învățământului, întocmirea tablourilor de suplinitori repartiția orelor, rezolvarea corespondenței ce nu atinge chestiuni de ordin principial, și ordonanțarea lefurilor. Orice cerere sau raport se înaintează prin inspectorate, care, cunoscând situația la fața locului, pot să dea un aviz documentat, dacă rezolvirea este de competența Ministerului. Prin înființarea acestor inspectorate, diferitele ramuri ale învățământului ajungeau într'o legătură mai strânsă unul cu altul și puteau fi îndrumate potrivit nevoilor reale ale regiunii respective.

In cursul timpului, atribuțiile inspectoratelor urmau să fie lărgite, ca Ministerul să se degajeze de lucrările de interes local.

Organizarea școlilor. Incepând cu 1 Septemvrie 1923, regulamentul și programa școlilor secundare din Vechiul Regat se introduc pe cuprinsul întreg al țării. Din considerente de ordin bugetar, se introduce și în Ardeal orarul redus la 24 ore, după care funcționau școlile Vechiului Regat.

Toate școlile își încep munca beincuvântată la aceeaș dată, elevii se primesc și se înscriu după aceleași norme. Lecțiile se desfășoară după acelaș program și după aceleași manuale, tinzând spre aceleași ținte bine stabilite. Sufletul elevilor este încălzit de acelaș entusiasm, la aceleași sărbători naționale. Impărțirea anului în trimestre este la fel în întreaga țară. Promovarea elevilor se face după aceleași norme și cu forme identice în orice școală. Uniforma și numărul de ordine, regulile de disciplină devin aceleași pentru toate școlile românești. Anul școlar se încheie cu examene, din ce în ce mai riguroase, iar absolvenții cursului inferior și superior dau examene de absolvire după norme, stabilite la fel pentru toate ținuturile României.

In 1925 se votează legea pentru înființarea examenelor de sfârșit de an, de admitere în licee și de bacalaureat. Prin această lege se urmărește o mai temeinică selecționare a elevilor, atât pentru cursul superior al liceului cât și pentru intrarea în Universități.

Școlile medii rămân cu vechea programă, însă la cererea părinților sau a Comitetului școlar, se aprobă transformarea lor în gimnazii, și astfel numărul acestor școli scade în continuu.

Provinciile alipite se bucură de o deosebită atenție și de un larg sprijin al Ministerului, care este gata să înființeze gimnaziile și liceele cerute de nevoile culturale și de dorul de progres al populației. Consecința a fost o pronunțată sporire a numărului de școli secundare. Cum cererile nu erau justificate în toate cazurile, Ministerul a fost nevoit să procedeze la desființarea școlilor mai puțin populate, transformându-le de obiceiu în școli cu caracter profesional, iar legea nouă a învățământului secundar, prevede, că înființarea unei școli se poate face numai prin lege specială.

Incepând cu anul 1922, se inaugurează și pentru Ardeal o puternică acțiune cu scopul de a asigurà școlilor și internatelor localuri igienice și încăpătoare. Acțiunea animată de voința însuflețită a d-lui Dr. C. Angelescu, fost Ministru al Instrucțiunii, a dat și acì ca și în alte părți ale țării, rezultatele cele mai mulțumitoare.

Profesorii se numesc de aici în colo de pe tabloul de capacitate și, ca un semn de înbunătățire, numărul profesorilor titrați este în continuă creștere. Universitățile noastre dau în fiecare an, mai mulți absolvenți și licențiați și astfel catedrele vacante se pot încadrà cu elemente mai bine pregătite.

Comisia interimară pentru examinarea profesorilor, ce funcționà la Cluj, a fost dizolvată pe ziua de 1 Septemvrie 1923, urmând ca dela această dată înainte, licențiații în litere și științe ai Universității din Cluj să depună examenele de capacitate la olaltă cu licențiații celorlalte Universități din țară, după prescripțiile legii din Vechiul Regat (Dec. No. 64.034 din 6 Iulie 1922).

Au rămas, însă, un număr de 138 de candidaţi, cari din diferite împrejurări, nu-şi putuseră termină examenele înaintea comisiei. După triajul făcut de Minister, pentru unii din aceştia, Ministerul a admis un examen de lichidare, care s'a ţinut în luna Aprilie—Maiu 1924, în Cluj, tot după vechile norme ungare, de o comisie alcătuită din 13 profesori dela Universitatea locală, completată cu câţiva maiştri. A reuşit un număr de 34 de candidaţi. Cei neadmişi la examen sau respinşi, au rămas, fie să treacă examenele de capacitate conform legii din Vechiul Regat, fie să se întoarcă la vechile lor ocupaţii.

Cu aceasta, situaţia provizorie, creată după Unire, a luat sfârşit şi s'a realizat în mod definitiv, unificarea modalităţii de recrutare a profesorilor secundari din întreaga ţară.

Numirile de profesori le face numai Ministerul. Cele dintâiu numiri ale Ministerului Instrucţiunii din Bucureşti a fost cele ce s'au făcut pe ziua de 1 Septemvrie 1923.

Cu această ocazie s'a regulat, prin decizia ministerială No. 40.883/921/IV/924, situaţia numirilor făcute în învăţământul secundar din Ardeal şi anume:

a) Au fost confirmate toate numirile până la 1 Aprilie 1922 de autorităţile legale, sub rezerva verificării actelor care le-au servit de bază, de o comisie de verificare;

b) Au fost confirmaţi cu titlul provizoriu pe 1 Septemvrie 1923, candidaţii cu pregătirea universitară, cari au trecut examenele de capacitate la Cluj între 1 Aprilie 1922—1 Iulie 1923 şi cari şi-au ales catedrele la olaltă cu candidaţii cari au trecut examenele de capacitate din Bucureşti în acelaş an, conform tabloului publicat în *Monitorul Oficial* No. 42;

c) Candidaţilor cursişti, cari funcţionau ca suplinitori până la 1 Septemvrie 1923, li s'a încredinţat pe această zi catedra corespunzătoare calificaţiei ce aveau. Confirmarea ca titulari provizori urmează să li să dea după ce li se vor fi făcut cel puţin 3 inspecţii în cursul anilor 1923/925. Până atunci ei au stabilitate şi primesc leafa de titulari. In cursul anului 1926 aceşti profesori au fost confirmaţi cu titlu provizor.

Pe ziua de 1 Septemvrie 1924 s'au făcut cele dintâi numiri de profesori în învăţământul din ţară, pe baza examenului de capacitate ţinut în Bucureşti, la care au participat candidaţi ce-şi trecuseră licenţa la toate Universităţile din ţară.

Pentru a stabilì precis situaţia tuturor profesorilor din Ardeal, Ministerul a instituit o comisie de verificare, care, în baza actelor prezentate, a fixat pentru fiecare profesor, titlul, calificarea şi anii de serviciu ce dau dreptul la gradaţii şi la pensie. In urma acestor lucrări fiecare membru al corpului didactic are astăzi o situaţie bine stabilită, fiind în clar cu drepturile şi obligamentele ce le are.

Elevii. Afluenţa prea mare spre licee din primii ani după Unire începe să pună în grea situaţie şcoala secundară. Numărul mare de clase paralele şi mai ales clasele suprapopulate din cursul superior, puteau să devină un pericol. Se impuneau deci măsuri, menite să asigure descongestionarea claselor şi îndrumarea elevilor spre cariere practice.

Legea din 1925 are tocmai această chemare. Admiterea în cursul superior se face în baza unui examen, iar pentru efectivul claselor superioare se pune o limită raţională, peste care nu se poate trece. In acelaş timp Ministerul dă o desvoltare mai mare şcolilor profesionale, chemate să capteze populaţia şcolară ce nu puteà să pătrundă în liceu.

Opera de organizare a internatelor menite să găzduiască elevii veniţi dela ţară, continuă şi ea primeşte un preţios sprijin prin acţiunea de construcţii a fostului Ministru d-l Dr. C. Angelescu, care a căutat, prin ridicarea de localuri, cumpărări sau prin amplificarea vechilor clădiri, să asigure plasarea igienică a internatelor. Mulţumită acestei acţiuni astăzi aproape fiecare şcoală secundară are şi un internat.

Incepând cu anul şcolar 1923/924, Ministerul are un număr mare de bursieri în internatele pe care le susţine în întregime sau cu ajutorul comitetelor şcolare.

Pentru ajutorarea fiilor de funcţionari şi săteni săraci, Ministerul Finanţelor din anul 1923 încoace pune la dispoziţia Ministerului Instrucţiunii, un fond de 50.000.000 lei. Acest fond este repartizat în fiecare an de o comisie constituită din delegaţi ai Ministerelor de Instrucţie, Finanţe şi Industrie, şi administrat de Direcţia Generală a învăţământului secundar. Din fondul acesta s'a dat pentru şcolile din Ardeal o sumă anuală de peste 10 milioane.

Comitetele școlare. Odată cu unificarea s'a desființat și vechile Eforii școlare. Locul lor a fost luat de Comitetele școlare, înființate în Vechiul Regat prin Decretul din 1919. Aceste Comitete au atribuții atât de ordin material, cât și de ordin educativ, întrucât aceasta reclamă mijloace materiale, lăsând Statului sarcina pregătirii, recrutării, controlului și retribuția corpului didactic, directivele de învățământ și mijloacele de realizare a lor (programe, metode).

Pentru a da comitetelor putința de a trăì prin ele însele, astfel ca să-și îndeplinească scopul pentru care au fost create, Statul le-a acordat dreptul de încasarea taxelor școlare, ce aparțineà până atunci Casei Școalelor. Aceste taxe constituesc cel mai important izvor de venituri al comitetelor — pe lângă celelalte venituri accesorii și întâmplătoare, ca cotizații ale părinților, donații, venituri din serbări, etc.

Aceste măsuri au asigurat buna îngrijire a localurilor de școală și înzestrarea lor cu cele necesare. Comitetele au dat un prețios concurs și acțiunii de construcții, inițiată și condusă de Minister.

Prin îngrijirea și fondurile Comitetelor, școlile se înzestrează cu materialul didactic, necesar unui învățământ temeinic și se completează biblioteca profesorilor și a elevilor, astfel că în scurt timp școlile secundare vor aveà întreg utilajul necesar unui învățământ modern.

Trecerea cheltuelilor de întreținerea localului, de combustibil, luminat și cancelarie, în seama comitetelor, a adus nu numai o ușurare a bugetului Statului, dar a permis mai cu seamă satisfacerea imediată — fără întârzierile inerente biurocratismului centralizator, și integrală fără reducerile păgubitoare — a unor trebuințe de primul ordin.

Legea din 1928. Ca o încoronare a stăruințelor de unificare, după o pregătire și discuții ce au durat aproape 10 ani, în Aprilie 1928, se votează legea învățământului secundar.

Necesitatea reorganizării învățământului secundar se simțeà de mult și ea a fost o permanentă preocupare atât a miniștrilor ce s'au perindat în conducerea instrucției cât și a corpului didactic. Principiile ce trebuiau să stea la baza legii noui, dorită de lumea întreagă școlară, au fost discutate în presă și în diferite consfătuiri oficiale și organizate de Asociația profesorilor secundari.

Legiuitorul a căutat să țină seama de rezultatele acestor discuții și de experiențele scoase din trecutul școlar al tuturor proviincilor.

Prin noua lege revenim la liceul de tip unitar, care se împarte în două cicluri distincte, unul inferior de 3 clase și altul superior de 4 clase. In ciclul superior elevii intră în baza unui examen de admitere și numai în limita efectivului stabilit de lege pentru fiecare clasă.

Școala secundară nu este numai o școală de cunoștințe; legea accentuiază importanța educației morale, care trebuie să fie o preocupare principală a fiecărui profesor. Deasemenea i se dă o mai mare atenție și educației fizice.

Modul de recrutare a membrilor corpului didactic se face cu intenția de a puteà concentrà în mâna unui profesor materiile înrudite. Profesorilor distinși li se dă posibilitatea unei recompense prin înființarea gradației de merit. Legea prevede mijloacele necesare pentru perfecționarea membrilor corpului didactic și pentru îndrumarea celor însărcinați cu educația morală și disciplina elevilor.

Dacă școlile noastre vechi din Ardeal au dat roade atât de îmbelșugate, aceasta se datorește în bună parte, directorilor aleși cu multă chibzuială dintre profesorii cei mai destoinici și cari erau menținuți definitiv în fruntea școlii. Noua lege prevede și normele de recrutare și stabilitatea directorilor, răspunzători de bunul mers al școlii ce o conduc.

In dispozițiile tranzitorii se legiferează definitiv drepturile câștigate și situația categoriilor de profesori ce nu se puteau încadrà potrivit normelor vechi.

Ca o aleasă recunoștință pentru trecutul glorios al liceelor din Brașov, Blaj și Beiuș, art. 137 al legii dispune, că aceste licee se bucură de toate drepturile conferite școlilor secundare publice, urmând ca raporturile dintre autoritățile confesionale ale acestor școli și Ministerul Instrucției să se fixeze prin o lege specială.

Următoarele diagrame arată desvoltarea învățământului secundar în primul deceniu dela Unire:

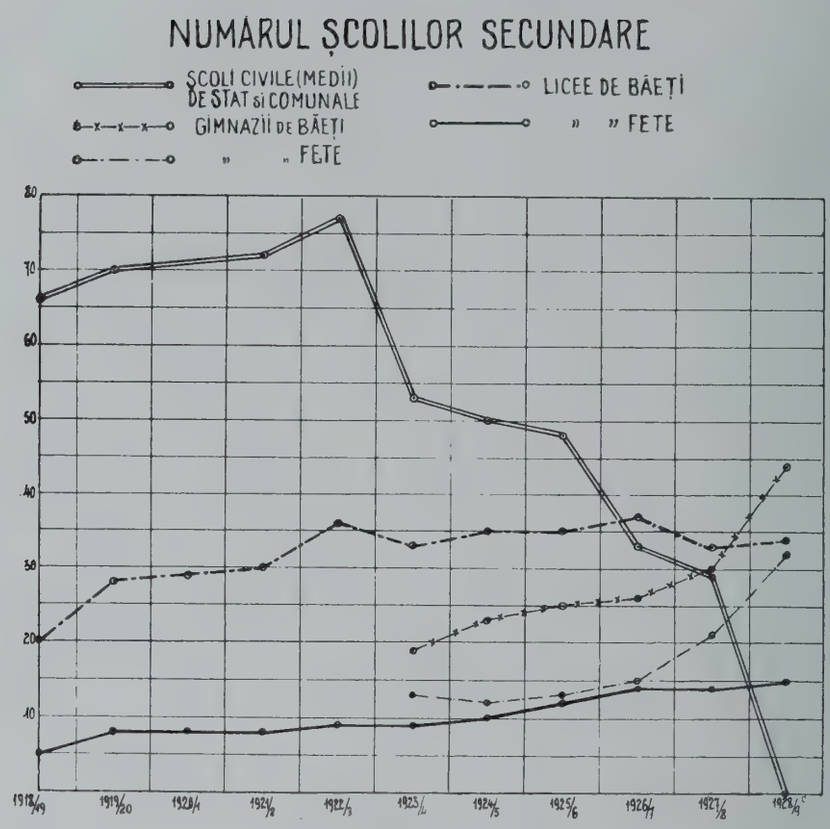

Graficul 1

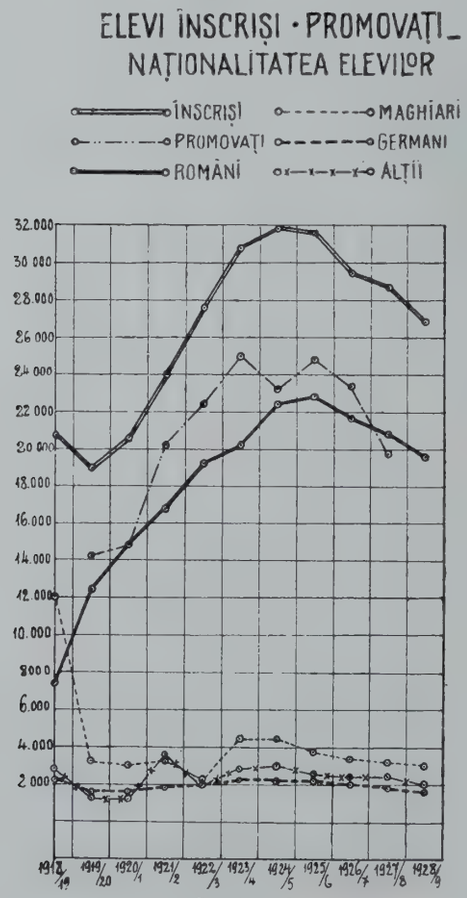

Graficul 2

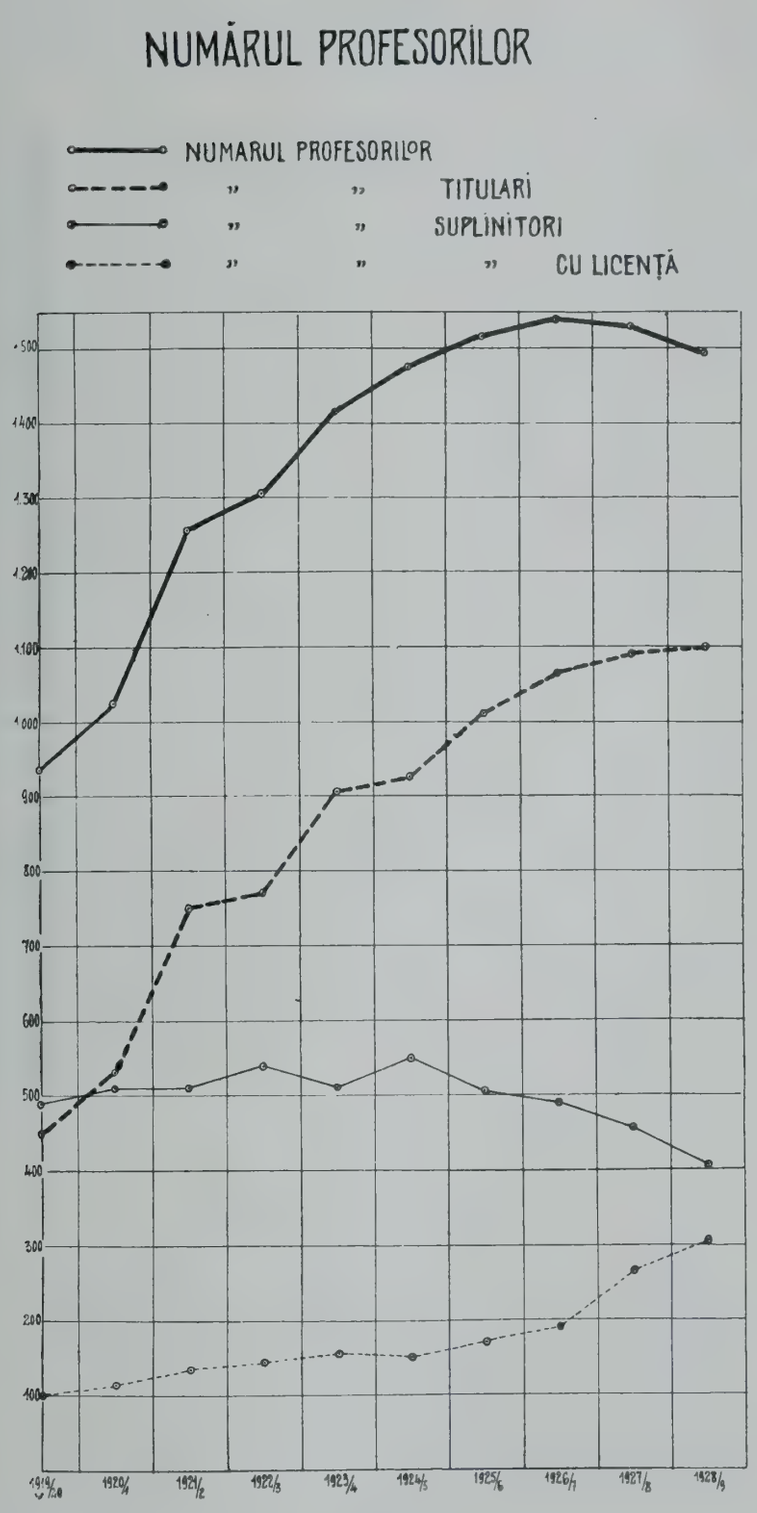
NUMĂRUL PROFESORILOR
NUMARUL PROFESORILOR
" " TITULARI
" " SUPLINITORI
" " " CU LICENȚĂ
1500
1400
1300
1200
1100
1000
900
800
700
600
500
400
300
200
100
1919/20
1920/1
1921/2
1922/3
1923/4
1924/5
1925/6
1926/7
1927/8
1928/9

Graficul 3

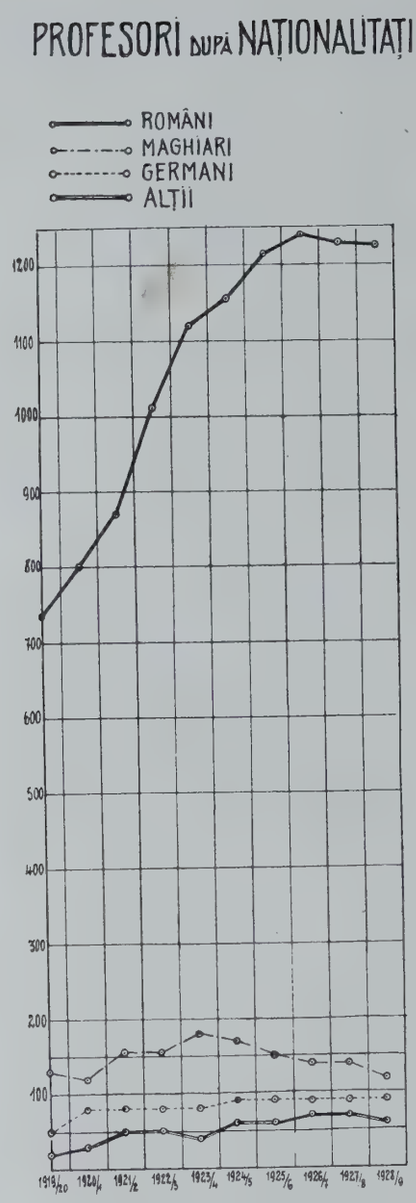

Graficul 4

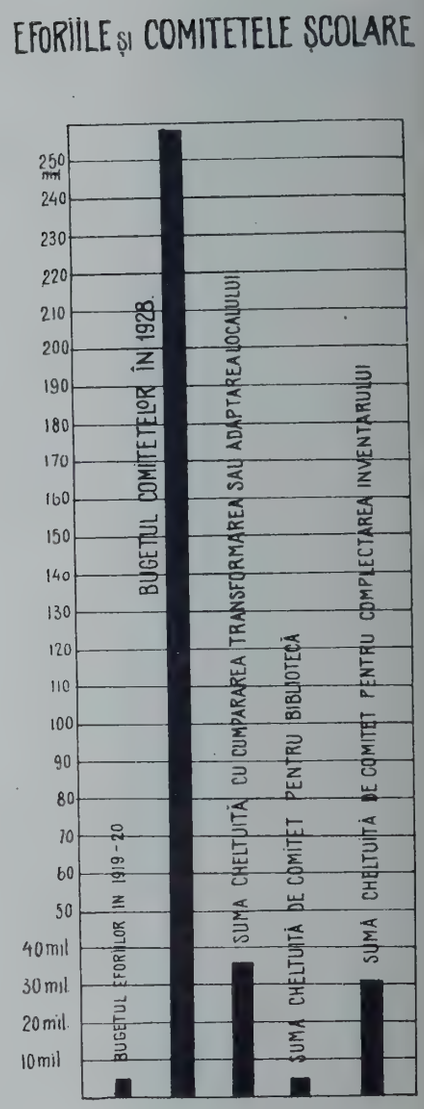

Graficul 5

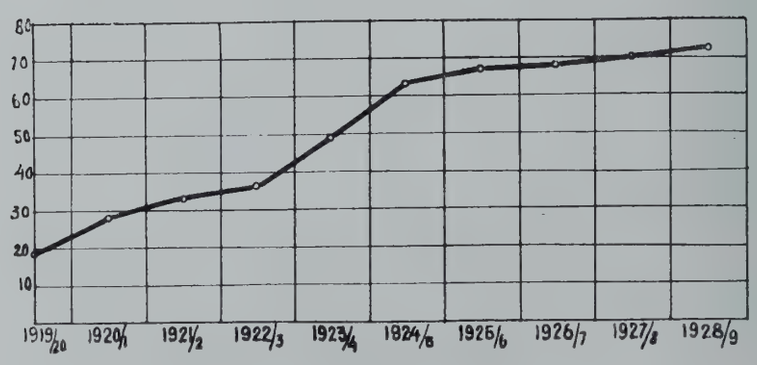

Graficul 6

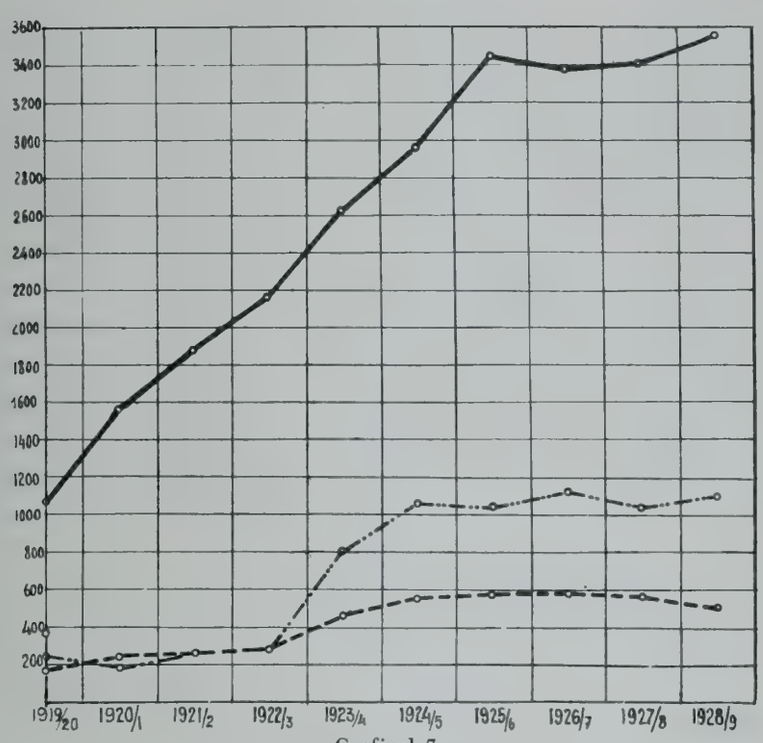

Graficul 7

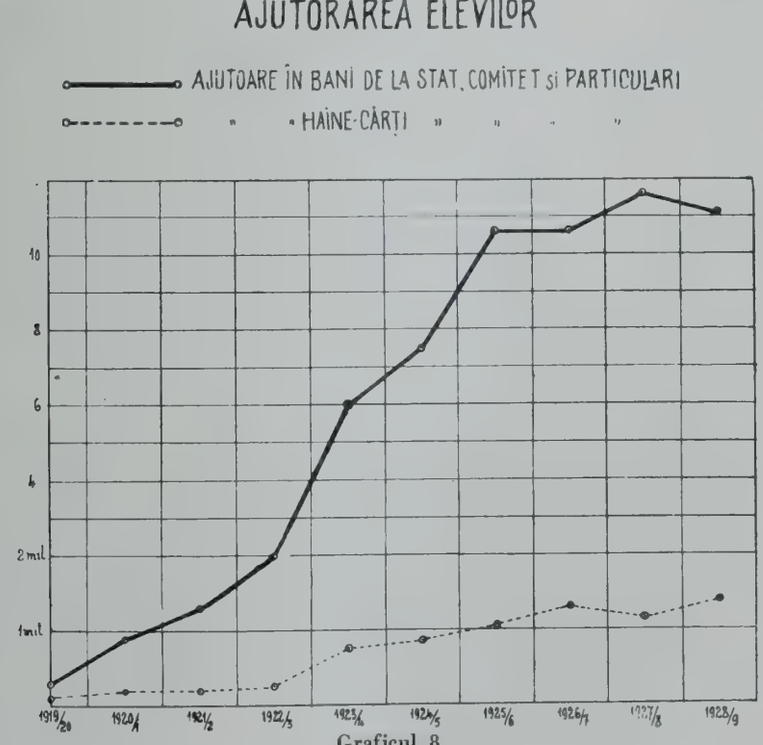

Graficul 8

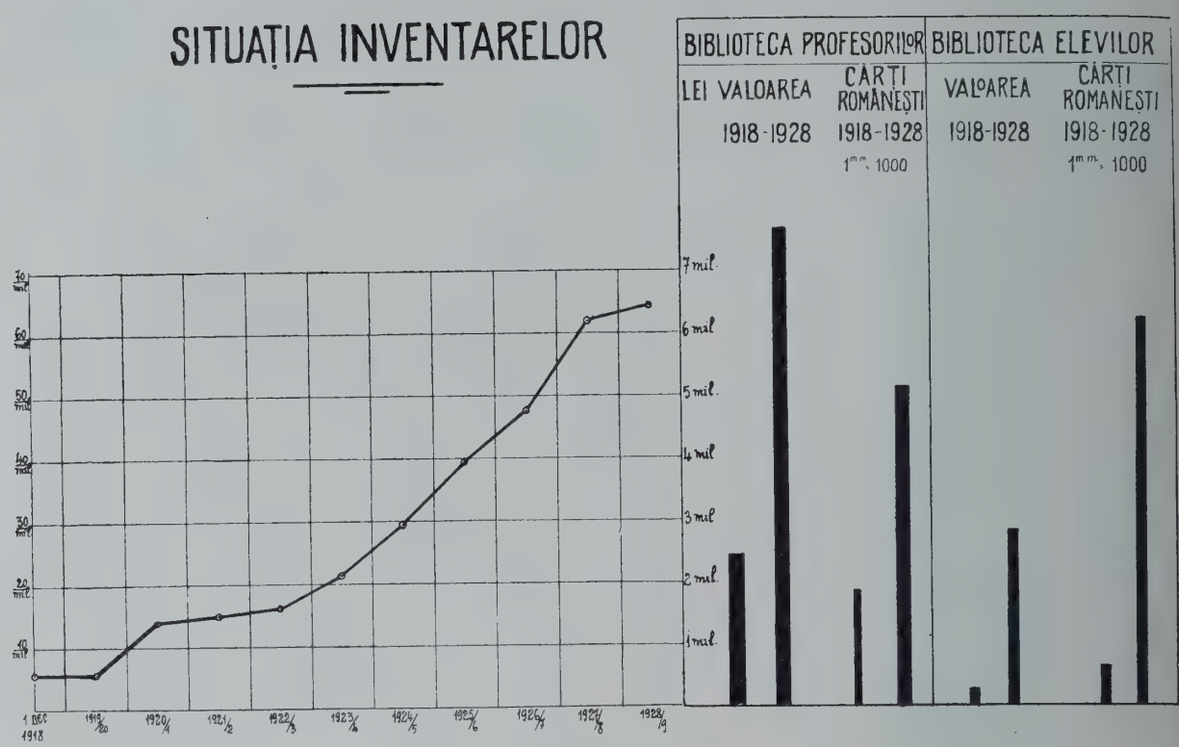
SITUAȚIA INVENTARELOR
BIBLIOTECA PROFESORILOR
BIBLIOTECA ELEVILOR
LEI VALOAREA
CĂRȚI ROMÂNEȘTI
VALOAREA
CĂRȚI ROMANEȘTI
1918-1928
1918-1928
1918-1928
1918-1928
1m.m. 1000
1m.m. 1000
7 mil.
6 mil.
5 mil.
4 mil.
3 mil.
2 mil.
1 mil.
1 DEC 1918
1919/20
1920/1
1921/2
1922/3
1923/4
1924/5
1925/6
1926/7
1927/8
1928/9

Graficul 9

ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR ARDELEAN

DE

P. ROȘCA

I. STAREA INVĂȚĂMÂNTULUI NOSTRU PRIMAR INAINTE DE UNIRE

Pentru a ne puteà da seamă de schimbările și progresul realizat în cei dintâi zece ani dela Unire pe terenul învățământului primar, este necesar să ne reamintim starea dela 1918. Lupta cea mare și inegală între noi, cari voiam să ne păstrăm și să ne afirmăm ființa noastră etnică, și între foștii noștri stăpânitori, cari erau porniți să forțeze cu orice mijloace absorbirea noastră de către « nobila națiune maghiară », s'a dat cu deosebire pe terenul învățământului primar.

Acest învățământ a luat ființă și s'a desvoltat în cadrul și sub ocrotirea bisericii noastre naționale, care veacuri de-a rândul a fost izvorul mângâierii noastre și care a trăit în conștiința Românilor din Ardeal, ca temelie neclintită a existenței și nădejdii lor de mai bine. Biserica a fost singura organizație, recunoscută cu timpul în mod legal, în jurul căreia s'au grupat toate manifestările noastre de viață. Ea a îmbrățișat și a cultivat toate problemele și interesele noastre naționale, așà încât atributul de biserică națională poate nicăiri n'a fost mai justificat ca în cazul bisericii noastre.

Toate prigonirile îndreptate asupra noastră în lungul șir de veacuri au căutat să lovească credința noastră. E firesc deci ca și lupta pentru școala românească să o vedem susținută de către biserica noastră, care niciodată n'a înțeles să fie o instituție clericală, ci o biserică vie a poporului întreg.

Dacă Ungurii țineau la desnaționalizarea noastră prin școală, ne putem întrebà de ce nu au adus legi pentru trecerea școlilor în sarcina Statului, în loc să le fi lăsat pe seama confesiunilor?

Sigur că nu numai respectul față de tradiția istorică a inspirat această idee, ci considerații speciale, care caracterizează politica maghiară.

Renumita lege despre egala îndreptățire a naționalităților din Ungaria, articolul de lege XLIV din 1868, prevede în § 17 că Statul se va îngrijì *după putință*, ca cetățenii de orice naționalitate ai Statului, cari se află în masse mai mari la un loc, să poată urmà învățământul în limba lor maternă, până la gradul unde se începe instrucția superioară academică. Acest text, precum dealtfel întreagă legea naționalităților, n'aveà menirea de a fi pus în aplicare, ci trebuià să servească față de străinătate ca dovadă scrisă despre spiritul larg de echitate și dreptate, cu care sunt tratate naționalitățile în Ungaria.

Guvernele maghiare, deși în decurs de o jumătate de secol au înființat foarte multe școli de diferite grade în teritorii locuite în masse compacte de Români, n'au « avut putința » să introducă limba română, ca limbă de predare, în vreo școală de Stat existentă, sau în cele din nou înființate; dimpotrivă toate guvernele până la 1918, cu adevărat au emulat în ce privește nerespectarea legilor dela 1868. Tocmai dela promulgarea acestor legi, care ne puneau în perspectivă o eră nouă de libertăți, se începe seria asupririlor tot mai aprige, care și-au ajuns culmea în decursul răsboiului mondial.

Statul n'a înființat școli pe seama noastră, însă prin articolul de lege XXXVIII din 1868, §§ 11—15, dă confesiunilor dreptul să înființeze și susțină școli, admițând ca în acest scop să impună în sarcina credincioșilor impozite nelimitate prin lege. Aceeaș lege (§ 58) decretează pentru toate școlile, fără deosebire că le-a înființat și susține Statul, comuna, confesiunea sau alt susținător, ca elevii *să-și primească instrucția în limba lor maternă.*

Aceasta nu s'a făcut însă din curat respect faţă de biserici şi faţă de drepturile naţionalităţilor, ci mai ales cu scopul, ca pe nesimţite, chiar dela început, să se eludeze legea despre naţionalităţi şi să se poată formà neconturbată ideea Statului naţional unitar maghiar, aceà iluzie, care pe toţi politicianii maghiari i-a pus în imposibilitate de a vedeà realitatea. Această iluzie i-a îndemnat pe foştii noştri stăpânitori de a luà tot felul de măsuri pentru realizarea ei. De dragul ei au trebuit să-şi schimbe numele străvechi munţii, râurile, oraşele şi satele noastre; pentru ea au primit ordine ofiţerii stărilor civile să ne maghiarizeze numele; pentru ea s'au făcut colonizări, s'au maghiarizat şcoli, etc. etc.

Dacă la 1868 s'ar fi hotărît statificarea şcolilor, ar fi trebuit să se recunoască, de drept şi de fapt, caracterul poliglot al ţării. Pe când lăsându-se naţionalităţilor posibilitatea de a-şi menţine şcolile lor confesionale, şi de a înfiinţà altele după cât le îngădue puterile, s'a produs aparenţa că sunt egal îndreptăţite şi neînfiinţând Statul şcoli nemaghiare de Stat, s'a putut salvà ideea şcolii de Stat ca şcoală maghiară.

Pentru Statul maghiar a rezultat şi un enorm câştig material din deslegarea în acest chip a chestiei şcolare. Statul aveà în sarcina sa numai şcolile de Stat şi în parte cele comunale, întrucât darea suplimentară, de 5% după impozitul direct către Stat, nu acoperià în întregime cheltuelile de susţinere a şcolilor comunale.

Pe lângă «favorul» ca să-şi poată confesiunile impune credincioşii cu o dare culturală nelimitată, mai primiseră şi un alt «favor» din partea Statului şi anume, puteau să-şi plătească învăţătorii după tocmeală cu orice sumă, fie ea cât de mică, pe când învăţătorii de Stat şi comunali aveau prin legea dela 1868 fixat minimul de salar în suma de 600 coroane (§ 142) anual.

Din aceste dispoziţii ale legii au urmat iarăş foloase pe seama ideii de Stat maghiar. Pe de o parte confesiunile având învăţători prost plătiţi, au trebuit să tolereze în dauna învăţământului, un corp didactic mai puţin selecţionat şi în acelaş timp nemulţumit, căci învăţătorul confesional privià cu invidie la leafa colegului său dela şcoala comunală sau de Stat şi în conştiinţa lui încolţià, odată cu gândul că este tratat maşter de către biserică, dorul după o îngrijire mai părintească din partea Statului. Şcolile comunale de altă parte rând pe rând au fost maghiarizate în schimbul ajutorului primit dela Stat.

Singura şcoală românească a rămas astfel şcoala primară confesională, care neavând nici fonduri, cum aveau celelalte confesiuni privilegiate, şi neprimind nici sprijinul Statului, s'a desvoltat în condiţii modeste, având edificii şcolare şi mijloace de învăţământ, în cea mai mare parte, puţin corespunzătoare, pe lângă faptul că învăţătorii erau prost plătiţi.

Măcar în această stare de primitivitate să fi fost lăsate şcolile primare româneşti să se desvolte, neconturbate prin amestecul Statului, ca şcoli curat româneşti. Aceasta a fost cu neputinţă. Cum să se tolereze în Ungaria un număr considerabil de şcoli primare, fără să fie puse în serviciul ideii de Stat naţional maghiar!

La 1879, prin art. de lege XVIII, se dispune ca în toate şcolile primare să se propună limba maghiară ca studiu obligator în măsura şi în modul cum va stabilì ministrul de instrucţiune publică printr'un ordin special (§ 4), iar învăţătorii, cari nu au calificaţia pentru predarea limbii maghiare, se îndatorează a-şi dobândì această calificare supunându-se, în răstimp de patru ani, unui examen special (§ 3). Dela 30 Iunie 1882 nimeni nu va mai puteà obţine diploma de învăţător fără a fi calificat şi pentru predarea limbii maghiare (§ 2).

Cu această lege s'a inaugurat un period de grele chinuri şi şicane pentru şcoala românească. Pentru ca predarea limbii maghiare să se facă pe placul guvernului, care nu erà mulţumit cu felul cum înţeleg să-şi îndeplinească învăţătorii români noua lor datorinţă, s'au pus în aplicare o serie de mijloace cu efect mai sigur.

La 1893 guvernul maghiar şi-a adus aminte că învăţătorilor confesionali li se face o mare nedreptate, că nici până acum nu li s'a asigurat salariul minimal de 600 coroane, pe care învăţătorii de Stat şi comunali îl aveau încă dela 1868. S'a adus deci legea XXVI din acest an, care prevede ca toţi învăţătorii să beneficieze deacì încolo de acest minimum de salar şi pe deasupra să primească cinci gradaţii (cvincvenale) de câte 100 cor. (§§ 1 şi 2).

Bisericilor, care nu puteau asigurà pe seama învățătorilor acest salar, Statul este dispus a le venì în ajutor, firește susținătorii de școli își păstrează obligamentul de a purtà și pe mai departe sarcinile, la care benevol s'au angajat până acum (§ 10).

Nimeni nu puteà însă presupune atâta generozitate din partea guvernului maghiar, ca din dările plătite de noi, să ni se dea aceste ajutoare, fără a ni se pune condiții emanate din « ideea » de Stat.

Acordarea ajutorului erà în funcție de următoarele condiții. Invățătorul trebuià să aibă pregătirea normală prin lege (§ 11, lit. b). La întregirea posturilor, unde Statul contribue cu o sumă mai mare de 120 cor., numirea învățătorului erà făcută pendentă de aprobarea ministerului (§ 11, lit. c). Invățătorii, față de cari ministerul ridică excepții, trebuiau înlocuiți cu alții, și dacă și aceștia ar fi excepționați, ministerul fără a mai cere avizul susținătorului de școli, numià el însuș pe învățător (acelaș §, lit. d). Ministerul își mai rezervase dreptul de a inițià punerea sub cercetare disciplinară a învățătorilor (§ 13) și dacă dela o școală au fost amovați din post după olaltă doi învățători, școala respectivă se înlocuià cu o școală de Stat. Acordarea ajutorului mai erà condiționată de starea corespunzătoare a edificiului școlar și a materialului didactic necesar.

Dacă până acum guvernul maghiar trebuià să constate cu indignare că în școlile românești nu se produce rezultatul dorit cu predarea limbii maghiare, prin legea aceasta el și-a creiat o serie de mijloace de constrângere față de cei « renitenți ».

In fața acestui amestec al Statului în conducerea școlilor noastre s'a deșteptat instinctul de conservare națională într'o strălucită manifestare a spiritului de jertfă la credincioșii bisericilor române, cari de bună voie s'au angajat să plătească, nu 5%, ci sute de procente după darea directă, ca dare culturală și au ridicat în satele noastre advăraete palate pentru adăpostirea școlilor noastre. Și unde chiar eforturile eroice n'au fost deajuns pentru punerea edificilor școlare în starea de a nu puteà fi excepționate, s'a sălășluit școala maghiară de Stat în aceleași clădiri, în care școlii românești nu i s'a mai îngăduit să funcționeze.

Prin această uimitoare jertfă a Românilor școlile noastre și-au păstrat însă în număr considerabil oarecare independență; multe însă, sucombând forței majore, au ajuns în atârnare față de Stat, umilitoare și plină de șicane.

Ca să se îndeplinească opera de îngenunchiare a școlilor noastre s'a făurit la 1907 faimoasa lege a lui Apponyi, art. de lege XXVII. Prin această lege de o parte se potențează eficacitatea mijloacelor, care, prin practica dela 1893, s'au dovedit ducătoare la scop, de altă parte se încoronează opera începută la 1879.

In urma stabilirii minimului de salar la suma de 1000 cor. (§ 2) abià a mai rămas școală românească să nu solicite ajutorul dela Stat, iar foarte multe școli cu edificii socotite necorespunzătoare nici n'au putut cere acest ajutor, deci au fost înlocuite cu școli comunale și de Stat. Numai în județul Hunedoarei a pierdut biserica ortodoxă română 180 de școli pe urma legii lui Apponyi. Această lege a provocat închiderea a 350 școli românești.

Dacă bisericile românești nu și-au luat refugiul la actul desperat, ca protestând solemn împotriva persecuțiilor ungurești, să renunțe la dreptul de a mai susțineà școli, în condițiile stabilite prin legea lui Apponyi, este a se atribuì credinței lor neclintite în învingerea principiului dreptății și convingerii lor că, oricât de mult s'ar îndepărtà școlile dela menirea lor prin amestecul Statului, este de preferit a le susțineà și în această formă schimonosită, decât a nu mai aveà deloc școli românești.

Prin legea sa ministrul Apponyi a rezervat guvernelor maghiare un drept discreționar, ca chiar și acolo unde pe baza măsurilor disciplinare, într'adevăr draconice (§§ 22—27), nu s'ar puteà desființia școlile românești, să se poată face aceasta pe simplul motiv că « mari interese de Stat » reclamă această măsură. Existența acestor interese de Stat o hotărăște în mod suveran și fără remediu de drept însuș ministrul (§ 12).

Din cauza acestor interese de Stat și-au închis porțile multe școli românești, iar restul școlilor pe care le-am mai putut susțineà, cât cu ajutor dela Stat, cât și fără de acest ajutor, au trebuit să se pună cu toată hotărîrea și sub urmarea celor mai grele pedepse disciplinare, în serviciul maghiarizării.

Paragraful 19 al legii lui Apponyi prevede « *ca un elev, cu limba maternă nemaghiară, după terminarea anului al patrulea de şcoală să-şi poată exprimà la înţeles gândirile în limba maghiară, atât cu graiul, cât şi în scris* ». Iar cu privire la spiritul educaţiei, § 17 dispune ca « fiecare şcoală şi fiecare învăţător, fără considerare la caracterul şcolii şi la împrejurarea că beneficiază de ajutor de Stat sau nu, se îndatorează a desvoltà şi întărì în sufletul elevilor spiritul de alipire către patria maghiară şi *conştiinţa aparţinerii la naţiunea maghiară* ».

Fiecare învăţător aveà să confirme prin jurământ solemn depus în faţa revizorului şcolar îndeplinirea conştiinţioasă a acestor obligamente (§ 32).

Intre delictele disciplinare se aminteşte (§ 22) în loc de frunte predarea limbii maghiare fără a obţine rezultatul pretins prin § 19. La 1908 sub No. 120.000 a publicat ministerul planul de învăţământ şi îndrumările metodice cu privire la predarea limbii maghiare. La şcolile cu un învăţător se predà această limbă în 13 ore pe săptămână, la cele cu doi învăţători în 21½ ore... la cele cu 6 învăţători în 39 ore pe săptămână. Atâta cereà legea. Câte ore vor fi făcut însă învăţătorii, de teama să nu-şi pericliteze postul, peste cele cerute de lege în dauna limbii şi a educaţiei româneşti, ar putea-o spune înşişi învăţătorii.

Işi poate imaginà oricine ce tortură devenise şcoala pentru bieţii copilaşi, cari în loc de educaţie şi învăţătură, se alegeau cu câteva expresii şi fraze ungureşti chinuite şi neînţelese. La 1912, într'o excursie pe Surul, căutasem adăpost de ploaie sub un pod la poalele muntelui. Acolo au venit şi câţiva şcolari din Sebeşul de Sus, pe cari i-am întrebat pe ungureşte: « hol vagyunk mi most » (unde suntem acum) şi am primit răspunsul: « mi most a tonteremben vagyunk » (noi suntem acum în sala de învăţământ). Şcoala devenise, din altarul sfânt al culturii, un loc de bătaie de joc şi durere, unii învăţători, cari în călăul şcoalelor româneşti vedeau pe « Tata Apponyi », şi-au cam uitat de a veghià, ca măcar sfinţenia colţişorului de altar al culturii româneşti, ce mai rămăsese în şcolile noastre, să nu fie profanat.

A mai stăruì asupra enormităţii pedagogice a dispoziţiilor legii lui Apponyi este de prisos. Şcolile noastre pentru care am jertfit chiar peste puteri, au devenit institute de prostire şi zăpăcire, institute pentru formarea de suflete hibride.

Nu trebuie să ne mirăm că şi grădinile de copii mici erau puse în serviciul maghiarizării, căci copilaşii de trei ani trebuiau să înveţe şi ei versuri, cântece şi jocuri ungureşti.

O şcoală românească, neexcepţionată din punct de vedere patriotic, se prezentà în felul următor: Pe frontispiciu erà numele şi caracterul şcolii scris de preferinţă numai ungureşte.

In clasă, pe păretele din faţa elevilor, atârnà pururea un carton cu textul şi notele tricolore ale « Hymnusz »-ului. La loc potrivit, expus vederii continue a elevilor, sta stindardul naţional maghiar cu emblema ţării. Jur împrejur păreţii sunt decoraţi cu tabele de intuiţie, înfăţişând ocupaţii, port şi obiceiuri de pe pusta Ungariei, asemenea şi tablouri patriotice reprezentând scene din trecutul Maghiarilor. Invăţătorul conduce ziarul în limba maghiară, introduce numele elevilor în forma maghiarizată de către ofiţerul stării civile. Manualele sunt aprobate de minister şi trebuie să fie tipărite pe hârtie ce poartă marca vreunei fabrici ungureşti. Elevii vorbesc, salută, declamă, cântă, şi se joacă ungureşte. Nimic din ceeace ar vădì caracterul românesc al şcolii.

Se poate închipuì o şcoală mai străină de mediul în care este aşezată!

Acestea sunt roadele politicii şcolare în decurs de patruzeci de ani de viaţă constituţională, trăită sub auspiciile minciunii de egală îndreptăţire a naţionalităţilor. Numai un pas mai trebuià de acì înainte pentru ca să se maghiarizeze complet şcolile noastre: statificarea întregului învăţământ primar. Statificarea şcolilor, care la 1868 erà o adevărată primejdie pentru ideea de Stat maghiar, a fost reclamată acum — pregătit fiind terenul — ca mijlocul cel mai potrivit, pentru înfăptuirea mult dorită a unităţii naţionale a Statului maghiar. Guvernele maghiare aşteptau acum numai sosirea momentului propice pentru acest mare eveniment. Şi până atunci, continuă cu zor statificarea lentă şi fără sguduiri, înlocuind treptat tot mai multe şcoli confecionale cu şcoli de Stat. Ca să poată face aceasta cu rezultat cât mai mulţumitor, la 1913 se aduce o nouă lege de salarizare a învăţătorilor (art. de lege XVI), prin care se urcă în mod simţitor salariile, şi ca să-i aducă pe învăţători în mai mare dependenţă faţă de organele administrative şcolare ale Statului, se introduce sistemul de înaintare în salar după clase. Erau trei clase de salarizare, cuprinzând fiecare clasă

câte trei gradații (§ 8). Pe când trecerea dela o gradație la alta, în cadrul unei clase, se face în mod mecanic după anumiți ani de serviciu, înaintarea dintr'o clasă într'alta se face atârnătoare dela aprecierea nu numai a bisericii, ci și a inspectorilor regești de școală, rămânând ca în caz de divergență ce s'ar ivì la clasificare, să decidă ministrul (§ 11). Firește, clasificarea se face după criteriile progresului în învățământ, în special în limba maghiară și a purtării patriotice a învățătorilor în și afară de școală (§ 10).

Tot în anul 1913 s'a votat legea electorală (art. de lege XXXVII) prin care se da posibilitatea ca școlarii absolvenți ai clasei a șeasea primară să-și dobândească, prin depunerea unui examen special în prezența unui comisar ministerial, dreptul de vot pe când vor fi maturi (v. §§ 3 și 5 și ordinul ministerial 57.729/1914 VI a).

Elevii, pe lângă alte obiecte de învățământ, vor fi examinați și din limba maghiară, obținând note separate pe răspunsul verbal și cel în scris. Școlarul, care obține nota neîndestulător din două obiecte de învățământ, poate face examen de corigență după un an. Nici nu trebuie să accentuez însemnătatea extraordinară a acestor examene pentru realizarea ideii de Stat național maghiar. Spre ilustrare este destul să amintesc, că la școala de aplicație a școalei normale române din Sibiu, care cu drept cuvânt se puteà considerà ca o școală primară de model, la examenul dela finele anului școlar 1917/18, nici un singur elev n'a putut să obțină certificatul de îndreptățire la vot, fiindcă n'a corespuns din limba maghiară.

In momentele acestea grele, când totul păreà a se fi întunecat în jurul nostru, ne-a venit o rază de nădejde. A venit de unde nu ne așteptam, din îndepărtata Basarabie, care-și duceà și ea jugul greu de robie. A apărut în Ardeal ca o figură din povești, nobilul boier Vasile Stroescu, care, înțelegând lupta noastră desperată, a socotit că săvârșește un act al providenței, oferindu-și prisosul de avere pentru întărirea conștiinței și culturii naționale din Ardeal. Aproape nu este o instituție sau o comună românească din Ardeal, care să nu fi primit, pentru scopuri culturale, vreun ajutor de bani dela Vasile Stroescu. A fost considerabil acest ajutor, însă totuș disproporționat față de nevoile multiple și mari. Incomensurabil a fost însă efectul moral al operei nobilului boier. El a trezit și întărit conștiința în noi, că nu suntem cu totul părăsiți, că frații noștri veghează și în momentul potrivit cu dragă inimă ne vor întinde mână de ajutor.

Vasile Stroescu a fost un simbol al evenimentelor ce aveau să urmeze mai curând decât ne puteam închipuì atunci. Memoria lui trebuie să trăiască pururea în Ardeal [1]).

Budapesta urzià fără șovăire planurile pentru desființarea noastră etnică. Răsboiul, care izbucnise, erà socotit nu ca un moment, care să inspire măcar vremelnic mai mare toleranță față de Români, cari luptau pe toate fronturile pentru gloria Habsburgilor și a Ungurilor alintați de ei, ci dimpotrivă au crezut, mai ales după retragerea armatelor române, că a sosit momentul pentru a procedà la rezolvirea definitivă a problemei, ce i-a preocupat 50 de ani.

Contele Apponyi, abià ajuns din nou ministru al cultelor și instrucțiunii publice, la 12 Iulie 1917, a anunțat în conferința partidului său, necesitatea de a creà garanții pentru menținerea necondiționată a « integrității și unității națiunii istorice maghiare » și a proclamat înființarea acelor granițe, care vor păzì pe cetățenii Ungariei de orice influență din afară. Când ministerul a dat ordinul privitor la granița culturală, toată opinia publică maghiară și-a manifestat bucuria și aprobarea. Pentru realizarea neîntârziată a acestei granițe culturale, în toamna anului 1917, Baronul Petrichevich Horvat Emil a fost numit comisar guvernial, fiind înzestrat cu depline puteri.

Granița culturală, deocamdată, însemnà statificarea școlilor românești din județele: Năsăud, Treiscaune, Brașov, Făgăraș, Târnava-Mare, Sibiu, Hunedoara până la Mureș și Caraș Sverin. Iar dupăce va fi reușit culturalizarea acestei zone, aveau să fie împărtășite și celelalte de binefacerile culturalizării.

Granița culturală însemnà sistarea numai în Ardeal a 507 școli primare românești și prefacerea lor în școli de Stat. Numai arhidieceza ortodoxă din Sibiu aveà să piardă 291 școli din 743 câte aveà.

Ministerul cu ordinul 13.619 dela 2 August 1917 a înștiințat consiliul eparhial din Sibiiu, că

[1]) Ar fi datoria noastră să ne obiectivăm sentimentele noastre de recunoștință față de memoria lui, găsind mijloace pentru a-i turnà chipul în bronz și a-l așezà între marii binefăcători ai noștri.

va înfiinţà graniţa culturală şi în acest scop, ca cea dintâiu măsură, sistează ajutorul de Stat la şcolile: 1. al căror învăţător plecase cu armata română, când aceasta s'a retras din Ardeal şi 2) ai căror învăţători au ajuns sub cercetare penală pentru conduita lor din vremea ocupaţiei române. Memoriul şi protestul bisericii, care arătà nedreptatea şi lipsa de temeiu a acestei măsuri, n'a fost luat în seamă.

Baronul Petrichevich soseşte la Sibiiu la 18 Noemvrie 1917 şi intenţionând a-şi îndeplinì misiunea cu asentimentul bisericii, caută a stoarce, cu fel de fel de mijloace, o aprobare din partea consiliului eparhial. In aceeaş zi îi întruneşte pe consilieri într'o conferinţă, în care îşi expune confidenţial şi neoficial misiunea. In ziua următoare, în şedinţa consiliului eparhial, a declarat categoric şi cu emfază că înfiinţarea graniţei culturale este un fapt împlinit, care nu se mai poate discutà. La 22 Noemvrie sosesc funcţionarii trimişi de minister spre acest scop. La 23 Noemvrie încep lucrările de trecerea localurilor şcolare în caz de nevoie prin expropriere forţată în stăpânirea Statului, arătând că ministerul de instrucţie a cerut aprobarea ministerului de comerţ pentru această expropriere şi că însuş regele şi-a dat aprobarea pentru înfiinţarea zonei culturale. Comisarul a mai anunţat că pune bisericii un ultimatum, la care aşteaptă răspunsul pentru ziua de 22 Noemvrie.

Indrăzneala şi păşirea energică a baronului nu şi-au greşit efectul, mai ales că în şedinţa consiliului eparhial dela 22 Noemvrie comisarul, alături de ameninţări, a pus în vedere şi oarecare concesii. Astfel sub sugestia momentului, consiliul eparhial în această şedinţă nu s'a restrâns numai la respingerea ultimatului, ci, în loc de a-şi declarà incompetenţa de a tratà cu comisarul guvernului această chestiune şi a deferì cazul sinodului şi congresului naţional bisericesc, a făcut greşala ca alături de protest să fixeze şi o serie de condiţii ca pretenţii minimale ale bisericii. Hotărîrea aceasta a consiliului eparhial (No. 8544/1917) a produs mult rău, căci guvernul a interpretat-o ca o învoială cu biserica, după cum a declarat aceasta ministrul Apponyi şi în parlament, iar opinia publică românească a acuzat consiliul dela Sibiu, că ar fi vândut şcolile din graniţa culturală. Consiliul eparhial dela Sibiiu a mai făcut greşala că a lăsat să treacă luni de zile, fără a fi desmiţit svonul despre pactul cu guvernul, deşì toată lumea ştià, că în acest timp Comisarul cu funcţionarii săi s'a năpustit asupra satelor şi pretindeau ca localurile de şcoală să fie predate Statului prin procese-verbale, potrivit «pactului încheiat între biserică şi guvern». Unde argumentul cu pactul nu duceà la scop, au căutat a stoarce iscălituri cu ajutorul jandarmilor şi prin ameninţări cu internarea.

Rezistenţa sătenilor noştri faţă de organele Statului a fost admirabilă. Deşì se găseau pe la vetre numai câţiva moşnegi şi soţiile celor ce sângerau pe fronturi, n'au voit odată cu capul să cedeze şcolile, hotărînd că le vor susţine şi pe mai departe fără nici un ajutor din partea nimănui. Intre multele cazuri de eroism dovedite cu acest prilej, merită toată admiraţia noastră cazul dela Haşfalău, unde dupăce bătrânii păreau a cedà brutalităţii jandarmilor, au sărit întru apărarea şcolii româneşti 73 femei, care au prezentat şi un memoriu de toată frumuseţea sinodului dela Sibiiu din 1918.

Intre concesiile pe care comisarul guvernului se declară aplicat a le face la 22 Noemvrie, mai importante erau că pe învăţătorii confesionali, necompromişi din punct de vedere patriotic, Statul îi va primì în serviciul său şi că din cele 291 şcoli, aparţinătoare arhidiecezei Sibiului, care urmau a fi înlocuite cu şcoli de Stat, câteva (16) şcoli în centre, sau unde se leagă anume tradiţii de şcoală confesională, vor rămâne şi pe mai departe cu caracterul lor confesional.

Făcând abstracţie de faptul că este o batjocură să faci pe mărinimosul lăsând 16 şcoli, după ce pe nedreptul ai răpit 291, ne întrebăm ce valoare puteà aveà această făgăduinţă din partea trimisului unui guvern, care fără scrupule călcà drepturile bisericii garantate prin legi fundamentale ale Statului.

Iar cealaltă favoare, de a fi primiţi învăţătorii în serviciul Statului, atunci când în zona încă neculturalizată cele mai multe şcoli confesionale române nu funcţionau din lipsa învăţătorilor, o înţelege oricine că erà o crudă ironie, care în acelaş timp mascà un nou jaf, deoarece însuş Statul aveà nevoie de învăţători, pe cari îi găsià pregătiţi gata fără să fi cheltuit pentru ei măcar un singur ban.

Precum a căutat guvernul să obțină asentimentul bisericii în ce privește localurile de școală, ca să poată prezentà lucrurile în fața străinătății, că din îndemn propriu am făcut acest act de dărnicie către Statul maghiar, tot așà, în loc să decreteze trecerea învățătorilor noștri la Stat, a căutat prin ademeniri, șicane și amenințări să-i determine pe învățătorii noștri să-și ceară ei înșiși primirea în învățământul Statului[1]). Intr'adevăr, mulți învățători de-ai noștri și-au cerut primirea ca învățători de Stat. Statul i-a primit și spre a-i pregătì sufletește pentru misiunea patriotică ce-i așteptà, au fost obligați să participe la un curs special aranjat pentru ei la școala normală din Cluj în timpul dela 15 Iulie până la 28 August 1918. Au participat la acest curs 200 învățători români, cari au trebuit să făgăduiască solemn, că se vor pune în serviciul maghiarizării.

Invățători și-au câștigat astfel pentru zona culturală; mai trebuiau localuri școlare. Dupăce, cu mijloacele arătate mai sus, n'au putut ajunge în posesia lor, guvernul a voit să stoarcă prin teroare o hotărîre favorabilă din partea sinoadelor, ce aveau să se întrunească la 12 Maiu 1918. Guvernul nu s'a sfiit a trece peste drepturile autonome ale bisericii, garantate prin lege și peste practica de o jumătate de secol, deci scurt înainte de a se întrunì sinoadele la Sibiu, Arad și Caransebeș, a numit comisari înzestrați cu drepturi discreționare, cari să controleze și mai ales să influențeze hotărîrile ce se vor aduce.

La Sibiiu comisar erà baronul Petrichevich. Când în ședința din 15 Maiu s'au ridicat proteste împotriva prezenței comisarului la ședințele sinodului, Comisarul, însușindu-și drepturi prezidiale, a interzis să se discute asupra acestei chestiuni. Dupăce deputații sinodului n'au luat în seamă ordinul comisarului, acesta în auzul tuturor a poruncit organelor sale subalterne, să se îngrijească de forță armată. In scurtă vreme după aceea au intrat în sala de ședință detectivi înarmați cu revolvere, la ușă au apărut jandarmi cu baioneta pe pușcă, iar jos în curte erà concentrată honvezimea.

Astfel asigurat pentru orice eventualitate comisarul a somat sinodul să se disolve. Sinodul protestând împotriva acestei volnicii a hotărît a-și întrerupe activitatea, până când se va puteà discutà și decide în toată libertatea asupra chestiunii dela ordinea zilei.

Toate trei sinoadele au preferit a se disolvà mai bine, decât să-i dea prilej guvernului de a-și stoarce decizii cu baioneta.

Pe când toată obștea românească a salutat cu bucurie atitudinea sinoadelor, guvernul, înșelat în presupunerea că Românii nu mai sunt capabili de rezistență, în loc să recunoască volnicia și nedreptatea măsurilor sale, ne-a acuzat că am voit să demonstrăm în fața străinătății.

După eșuarea acestei încercări n'a mai rămas alt mod de a ajunge în stăpânirea localurilor de școli decât exproprierea forțată. De fapt, când consiliul eparhial din Sibiu a protestat împotriva campaniei detestabile dela sate, purtată cu invocarea presumptivului acord încheiat cu conducerea bisericii, urmașul contelui Apponyi la ministerul de culte, contele Ioan Zichy, a răspuns că nu e dispus să intre în polemici cu biserica și prin ordinul său No. 9590 dela 9 August 1918, a amenințat pe față cu exproprierea forțată a edificiilor școlilor confesionale. Intr'adevăr, ministerul de comerț cu ord. No. 68450/1918 a aprobat ca ministerul instrucției să procedeze la exproprierea silită a localurilor de școală enumărate în acest ordin.

Exproprierea însă nu s'a mai făcut, nu din convertirea guvernului la o atitudine mai echitabilă, ci din cauza prăbușirii Puterilor centrale, care a îngropat sub ruinele monarhiei Habsburgilor și ideea de Stat maghiar, împreună cu zona culturală.

Singurul rezultat pozitiv a fost halul nemaipomenit în care a ajuns sărmana școală românească după 50 de ani de luptă.

II. INVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR DE STAT DUPĂ UNIRE

Am socotit necesar să fixez în cele precedente starea învățământului românesc din Ardeal în preajma marelui act istoric dela Alba Iulia, pentru ca să înțelegem și să apreciem la justa ei valoare munca ce s'a depus pe acest teren în cel dintâiu deceniu de viață liberă în cadrele României întregite.

[1]) Date interesante cuprinde în această privință raportul protopopului din Săliște (Sibiiu) No. 118 din 26 Martie 1918.

Acest deceniu sub toate raporturile poate fi privit ca timpul de așezarea temeliilor nouei organizații a vieții noastre de Stat. La baza acestei organizații stau principiile libertății popoarelor și ale adevăratei democrații, cele două mari bunuri cucerite pe seama omenirii prin jertfa răsboiului mondial. Se adaugă la acestea experiența și orizontul larg al luptătorilor reîntorși de pe câmpul de luptă. Cu deosebire Ardelenii, cari la un moment dat au fost resfirați pe o mare parte a globului pământesc, au avut prilejul să culeagă o mulțime de învățături cu privire la cultura și orânduirea economică și socială a altor neamuri.

Toate acestea arătau imperioasa nevoie a progresului nostru cât mai neîntârziat, în ce privește ridicarea prin cultură a masselor poporului. Cu deosebire, noi Ardelenii, un neam de săteni, pe cari împrejurările ne-au ținut la coarnele plugului și în întunerecul neștiinței, zorile libertății trebuiau să ne îndemne să ne facem drum spre lumină, să ne desvoltăm comorile sufletești, pe care în mod conștient să le punem în serviciul națiunii și Statului român. Intr'adevăr, cea dintâiu manifestare care caracterizează viața noastră liberă este năvala impunătoare spre școală. Chiar cel dintâiu an după unire ne-a prezentat priveliștea încântătoare a mulțimii de copii de săteni, cari au populat școalele de toate gradele și categoriile. Nu erà nevoie să-i capacitezi pe țărani ca să-și trimită copiii la școală, căci știau ei prea bine foloasele învățăturii și-și dădeau seama de starea umilitoare a celui neștiutor de carte.

E foarte firesc deci ca cea dintâiu preocupare a conducătorilor vieții culturale a noului Stat, să îmbrățișeze problema școalei primare.

O problemă grea a fost aceasta cu deosebire în Ardeal. Aveam prea prea puțini intelectuali pregătiți și destoinici de a îndeplinì diferitele servicii de Stat. Contingentul cel mai mare de intelectuali îl dădeau preoții și învățătorii, cari după nevoie au trebuit să se improvizeze în purtători a diferite slujbe, uneori cu caracter foarte îndepărtat de preoție sau dăscălie. Așà s'a întâmplat că din numărul relativ mic de învățători, un procent considerabil a luat asupra sa alte ocupații.

Consilul dirigent s'a izbit deci de cea dintâiu greutate în calea organizării învățământului național, lipsa de învățători. Apelul făcut la frații din Vechiul Regat liber, n'a putut da un rezultat deplin mulțumitor, căci și acolo, pe urma pierderilor din răsboiu, golurile ivite în sânul corpului didactic primar erau mari, și Basarabia eliberată le cereà și ea cu mai mult drept chiar decât noi. ajutorul frățesc.

Cu toate acestea, chiar din primul an de școală, s'au așezat în Ardeal un număr, deși nu prea mare, de învățători de peste Carpați, cari alături de o bună pregătire profesională au adus cu ei și toată însuflețirea de a muncì pentru Ardealul desrobit.

S'a făcut apel și la preoții români, cari, fiind ocrotitorii și părinții școlilor confesionale românești, n'au pregetat a-și luà asupra lor și sarcina de luminători ai tineretului de școală. Au fost reactivați și învățătorii români pensionați de către regimul unguresc, întrucât mai erau capabili de serviciu. S'a făcut înfine apel și la învățătorii de altă naționalitate, cerându-li-se jurământul de fidelitate către Statul român. Iar unde nu s'au putut îndeplinì posturile nici în acest fel, au fost angajați învățători suplinitori cu pregătire incompletă, sau chiar fără nici o pregătire profesională.

Cel dintâiu an de școală românească a fost anul școlar 1919—1920, căci de o parte revoluția din toamna anului 1918, cu marea problemă ce a ridicat-o pe seama intelectualilor noștri, de a liniștì spiritul poporului, trezit la libertate după sute de ani de robie, și de a creà o organizație și ordine nouă după descompunerea fostei organizații de Stat, de altă parte cumplitul flagel al gripei spaniole, care în Ardeal a secerat aproape tot atâtea vieți, câte mistuise răsboiul mondial, au făcut ca învățământul primar să stagneze până târziu în primăvara anului 1919.

Timpul până la Septemvrie 1919 a fost întrebuințat pentru organizarea conducerii școlilor de Stat și comunale, ce au trecut în administrația Statului român și pentru organizarea controlului învățământului primar. Cei dintâiu revizori școlari au fost numiți în Fevruarie 1919, iar toate posturile de revizori școlari au fost completate abià în luna Maiu 1919.

Legea, după care se conduceau școlile, erà cea ungurească, firește adaptată împrejurărilor schimbate. Tot asemenea și planul de învățământ unguresc a fost adaptat împrejurărilor noui.

Pentru ca îndeplinirea posturilor prin învățători suplinitori să se poată face în condiții mai mulțumitoare, s'au organizat pentru ei an de an cursuri de vară pe la diferite școli normale, spre

a-și completà atât cultura generală, cât și cea profesională. Aceste cursuri abià acum vor fi desființate, dupăce școlile normale dau un contingent destul de mare de învățători cu pregătire normală.

In calea normalizării învățământului primar mai stăteà și chestiunea localurilor de școli.

Deși în această privință Ardealul se puteà socotì între ținuturile relativ mai bine înzestrate. totuș cei patru ani, de răsboiu, în cari aproape nici o reparație nu s'a făcut localurilor, și multele stricăciuni cauzate în timpul revoluției, au avut drept urmare nevoia de a se investì sume considerabile pentru a pune localurile existente în stare de a puteà fi întrebuințate. In multe locuri au trebuit amenajate pentru școală clădiri care mai înainte aveau altă destinație. Chestiunea localurilor a intrat într'o fază de ameliorări mai simțite, odată cu înființarea comitetelor școlare comunale și județene și mai ales pe urma acțiunii însuflețite, susținută prin stăruința ministrului Dr. Angelescu, tot timpul cât a stat la conducerea ministerului instrucțiunii.

Instituția comitetelor școlare există în Ardeal și înainte de Unire, în forma comitetelor parohiale, alese de către obștea credincioșilor constituiți în sinod parohial. Spiritul de jertfă pentru școală a fost mândria și nădejdea noastră înainte de Unire. El există și acum, deși intrat într'o fază de obosire, în bună parte explicabilă, așà încât o încurajare efectivă din partea Statului este necesară.

Pentru școala primară din Ardeal mai trebuià rezolvită problema mare a încadrării ei în ansamblul învățământului României întregite. Oricât de mult au binemeritat, pentru școala Ardealului românesc, cei dintâiu organizatori ai ei, nu se puteà menține o organizare provincială deosebită de cea a celorlalte ținuturi, îndeosebi de cea a Vechiului Regat liber. Erà un mare interes de Stat de a unificà învățământul întregii țări, dându-i organizația cerută de spiritul timpului și de marile noastre interese naționale.

Ministerul Instrucțiunii din București s'a sesizat la timp de această problemă. Incă din Aprilie 1919 a convocat pe reprezentanții învățământului din toate ținuturile spre a discutà principiile care aveau să stea la baza legii, prin care să se unifice și reformeze învățământul României. Proiectul de reformă a învățământului primar a devenit preocuparea principală a ministerului instrucțiunii și după ce a fost studiat și discutat ani de zile, a fost votat la 1924 de către corpurile legiuitoare, dând țării întregite cea dintâiu lege importantă asupra învățământului.

Și până la punerea în aplicare a acestei legi, la 1 Septemvrie 1924, s'a pregătit terenul pentru unificare prin desființarea consiliului dirigent în Aprilie 1920, apoi prin extinderea legii învățământului primar din Vechiul Regat și asupra Ardealului pentru anul școlar 1923/24.

Nu fără discuții și frământări s'a produs această unificare. Unii apărau superioritatea învățământului primar cu 6 clase și cu 3 ani școala de repetiție, față de învățământul din Vechiul Regat, alții erau împotriva centralizării administrației școlare la minister, alții iarăș socoteau că învățătorilor din Ardeal, absolvenți a « 8 clase », li se face o nedreptate, punându-i pe picior de egalitate cu învățătorii din Vechiul Regat, absolvenți ai unor școli normale cu 6 clase.

Votarea legii la 1924 a curmat aceste discuții și trebuie să recunoaștem că adevăratul avânt de progres al școalei românești din Ardeal, este a se dată dela punerea în aplicare a acestei legi.

Școala primară, cu obligativitate de învățământ dela 7 până la 16 ani împliniți și cu un plan de învățământ potrivit cu menirea celor două cicluri, corespunde și considerațiilor pedagogice și cerințelor vieții practice. Prin adăugirea la cursul primar a cursului pentru adulți, cu obligativitate dela 12 până la 18 ani, pe seama tinerilor analfabeți și a celor cari n'au terminat cursul complet de școală primară, legea stabilește o înțeleaptă măsură pentru a asigurà rezultatul învățământului primar și a combate analfabetismul.

Legea prevede și înființarea de clase sau școli primare speciale pentru copiii, cari în urma individualității lor psihofizice n'ar puteà urmà cu folos cursul regulat primar. Astfel, pentru copiii predispuși pentru tuberculoză, sunt a se înfiinţà, după modelul școlilor în aer liber din străinătate, școli speciale în locuri climaterice, la munte și la mare. Asemenea se va organizà un învățământ special pentru copiii întârziați din punctul de vedere al desvoltării lor intelectuale, pentru copiii vicioși precum și pentru orbi și surdo-muți.

Lăudabile sunt intențiile legiuitorului cu privire la înfăptuirea obligativității învățământului prin aplicarea de sancțiuni severe față de cei neînțelegători și renitenți, așà precum s'au practicat dealtfel aceste măsuri și în alte țări, pe care le invidiem pentru procentul minimal de analfabeți pe care îi mai au.

Sigur toate aceste dispoziţii ale legii sunt de importanţă indiscutabilă, însă îndrumarea şcolii spre o viaţă nouă se poate provocà numai prin introducerea unui suflet nou în şcoală. Factorul, chemat a inspirà şi a cultivà acest suflet al şcolii, este învăţătorul. O lege şcolară trebuie judecată cu deosebire după felul cum concepe activitatea ce i-o încredinţează învăţătorului, după felul cum caută a-şi asigurà condiţiile intelectuale, morale şi materiale, care să-i îndrumeze şi animeze activitatea. Aceasta este problema centrală a unei legi şcolare.

Examinată din acest punct de vedere legea şcolară din 1924, se prezintă incomparabil superioară legilor ce le aveam înainte de Unire.

După legea ungurească normalistul îndată ce a luat diploma de învăţător erà numit cu titlu definitiv şi anume, indiferent de nota ce ar fi avut-o în diplomă, sau de alte condiţii ce i s'ar fi cerut, puteà să fie numit la sate sau la oraşe. Pentru cultivarea ulterioară a învăţătorului mai stăteau la dispoziţie aşa numitele conferinţe învăţătoreşti, ţinute pe districte, cursuri de vară, ţinute incidental pentru anumite scopuri şi stimulentul emanat din inspecţiile organelor de control.

E adevărat că legea de salarizare dela 1913 prevedeà anumite clase şi gradaţii, cu înaintarea pusă în funcţie de calificativul obţinut la inspecţie, însă şi acest stimulent erà susţinut de un factor personal, de multe ori subiectiv şi foarte unilateral.

Legea dela 1924 stabileşte o serie întreagă de măsuri pentru a-l stimulà pe învăţător să se ţină la înălţimea chemării sale şi pentru a selecţionà şi încurajà elementele bune.

Normalistul cu diplomă de capacitate este numit învăţător provizor, având dreptul a-şi alege postul în ordinea tabloului întocmit după media notelor obţinute la capacitate. După trei ani de provizorat îndeplinit la sate, cu muncă didactică conştiincioasă şi sporind şi adâncind cunoştinţele dobândite în şcoala normală, în faţa unei comisii trece un examen spre a puteà fi confirmat definitiv în învăţământ. După alţi trei ani, trecând din nou un examen în faţa unei comisii, învăţătorul devine înaintat la gradul II. Pentru admiterea la acest examen se cere recomandarea din partea inspectorului general şi prescrierea eventualelor pedepse ce le-ar fi suferit învăţătorul până la data examenului.

După şase ani de funcţiune, socotiţi dela data înaintării la gradul II, învăţătorul pe baza unei inspecţii speciale şi cu avizul conform al inspectorului, devine înaintat la gradul I, putând fi numit pe această bază în învăţământul urban.

Pentru perfecţionarea, completarea şi dobândirea de cunoştinţe necesare, legea mai prevede ţinerea de conferinţe didactice generale pe judeţe, odată pe an cu durata de trei zile, şi cercuri culturale mai restrânse în fiecare lună, cu durată de o zi. Participarea la aceste întruniri este obligatorie. Legea prevede şi cursuri speciale pentru fiecare an, cu scopul de a completà cunoştinţele învăţătorilor rânduiţi a funcţionà în ciclul superior al învăţământului primar.

Asemenea vor fi întruniţi la cursuri de repetiţie învăţătorii, cari cu timpul şi-au uitat cunoştinţele indispensabile exercitării funcţiunii lor. Învăţătorii la sfârşitul cursului dau un examen, şi, în caz că cineva va fi respins de două ori la acest examen, va fi scos din învăţământ.

Tot cu scopul de a servì progresul corpului didactic primar decretează legea înfiinţarea de biblioteci pedagogice judeţene.

Aceste dispoziţii, primite cu bucurie de toţi oamenii de bine, constitue însemnate inovaţii pentru învăţământul din Ardeal şi nu vor întârzià a produce înălţarea corpului didactic primar, la nivelul unui corp de elită, potrivit cu importanţa ce o are şi trebuie să o aibă învăţământul primar în viaţa Statului nostru.

Pentru viitorul unui copil este hotărîtoare, pe lângă influenţa ce o exercită familia asupra lui, cu deosebire educaţia primită în şcoala primară şi sugestia personalităţii învăţătorului. E explicabilă deci grija deosebită, ce o poartă părinţii înţelegători, pentru a găsì o şcoală bună în care să-şi poată urmà copilul lor învăţământul primar, fiindcă e ştiut, că nici şcoala secundară, nici universitatea nu determină aşà de mult fericirea cuiva, ca şcoala primară. Fericit este copilul care a avut un bun învăţător în şcoala primară, fericit este Statul care poate asigurà cetăţenilor săi o bună şcoală primară. Învăţătorilor, luaţi conştiinţă de importanţa chemării voastre şi ţineţi trează această conştiinţă, căci în mâna voastră este aşezată soarta viitorului nostru! Prin munca săvârşită de voi se renaşte un neam întreg; voi aveţi cheile care deschid omenimii calea spre ţara

făgăduinței. Nimenea să nu profaneze sfințenia altarului la care munciți. Otrava politicianismului țineți-o departe de voi, căci voi sunteți educatori, nu numai la catedră, ci în toată vremea! Munca voastră cere un suflet senin, curat și înălțat! Sunt multe imperativele pe care societatea și Statul le formulează față de voi; să vi se dea voie însă să vă formulați și voi un singur imperativ și categoric: asigurați-ne condiții omenești de traiu și feriți-ne de șicane nedrepte și inutile.

Legea școlară dela 1924 are pentru Ardeal și considerații speciale, întrucât pentru anumite județe, intenționat neglijate din punct de vedere cultural înainte de Unire, se iau dispoziții speciale, menite a accelerà și intensificà răspândirea culturii în massele poporului. Sunt județele: Bihor, Sălaj, Maramureș, Odorheiu, Ciuc, Treiscaune, Mureș, Turda și Hunedoara, care constitue zona culturală a zilelor noastre. Legea asigură însemnate favoruri materiale, cu scopul de a atrage cât mai mulți învățători din alte ținuturi ale țării, cari să-și pună toată priceperea și devotamentul pentru ridicarea culturală a acestor ținuturi.

Au venit într'adevăr mulți învățători buni în aceste județe, mai ales din Vechiul Regat. Au rămas însă cu toate acestea foarte multe posturi neocupate, astfel că ministerul, făcând uz de dispoziția legii (art. 159), a găsit oportun a-i obligà, cu acordarea acelorași favoruri, pe toți absolvenții de școli normale din alte ținuturi, să facă un stagiu de trei ani în zona culturală înainte de a-și puteà alege posturile la școli din restul regatului.

Au venit pe urma acestui ordin o mulțime de tineri serioși și devotați cauzei, ce aveau să o servească, au venit însă și o seamă de elemente ușuratice și fără experiență, care socotindu-se la adăpost de orice control, nu numai că n'au fost de nici un folos, ci au coborît simțitor prestigiul școalei.

Ce intenționà această zonă culturală? Are ea ceva afinitate cu zona culturală dela 1918? Sub acelaș nume se cuprind noțiuni și intenții cu totul deosebite. Nu este vorba acì de nici o răpire sau prefacere a bunurilor materiale sau culturale ale minorităților, n'aveà să fie expropriat nici un local de școală minoritară și n'aveà să fie românizat nici un singur minoritar. Aveà numai să se repare o nedreptate din trecut față de poporul român din aceste județe, lipsit intenționàt de binefacerile culturii.

Faptul că între județele zonei culturale figurează și cele trei județe locuite de Secui în masse mai compacte, nu alterează întru nimic scopul amintit al zonei culturale. Nici față de Secui, precum față de nici o altă minoritate, nu se urmăresc scopuri de românizare.

Legile românești și în textul și în aplicarea lor sunt pătrunse de un spirit larg de toleranță și de echitate. Cultura minoritarilor se bucură de egală protecție în școala de Stat a României cu cea a Românilor. Articolul 7 al legii prevede că în comunele în care sunt și cetățeni de altă limbă decât cea română, Statul va creà școli sau clase cu limba de predare a populației respective, în aceeaș proporție ca în comunele românești.

In interesul populației minoritare se va predà însă și limba română în câteva ore pe săptămână. Statul de fapt susține mai multe sute de școli și clase divizionare speciale pe seama școlarilor minoritari.

O limbă se învață mai mult prin înrâurirea mediului, care se impune cu putere irezistibilă, decât prin cele câteva ore în care se predă săptămânal în școală. Experiența aceasta au făcut-o și foștii noștri stăpânitori, când au trebuit să constate că naționalitățile își însușeau limba maghiară în regiunile unde contribuià și mediul la aceasta, acolo însă, unde mediul erà curat românesc, nu puteà prinde limba maghiară, căci mediul prielnic învățării acestei limbi nu existà nici măcar între cei patru pereți ai clasei, necum în afară de pragul școlii. Cine privește o hartă cu distribuția etnografică a locuitorilor din Ardeal, făcută chiar de către Unguri, va puteà constatà cu ușurință că mediul românesc, prielnic învățării limbii noastre îl găsim, cu excepția unor disparente insule, pe întreg cuprinsul țării. Mediul acesta lucrează ca o forță a naturii. Grație acestui mediu, străinii așezați între noi ne-au vorbit totdeauna limba și vor vorbi-o cu atât mai mult azi, când și cârmuirea Statului este românească. Dacă există o primejdie de desnaționalizare pentru străini, această primejdie o constitue neapărat massa cea covârșitor de mare a locuitorilor români, o putere, care, în virtutea legilor fizicii sociale, atrage și asimilează; o putere naturală, care ne-a dat dreptul de a ne închegà în unitatea României întregite, îndată ce au fost sdrobite barierele artificiale care au ținut despărțit, aceea ce dela natură erà o unitate. Cele câteva ore de limba română în școlile de Stat pentru minoritari, au menirea de a-i face pe minoritari, în chiar interesul lor, să vorbească mai corect limba românească, ce o învață zilnic afară din școală. Ele sunt o parte din atmosfera ce înconjoară școala, și care e prea natural să pătrundă și în clasă,

Statul român pretinde într'un singur caz, ca copiii ce vorbesc o limbă străină să urmeze întreg învăţământul primar în limba românească. Este cazul prevăzut în articolul 8 al legii care spune: « Cetăţenii de origină română, cari şi-au pierdut limba lor maternă, sunt obligaţi să-şi instruească copiii exclusiv în şcoli, publice sau particulare, cu limba de predare română ». Acesta este un drept al nostru care nu poate atinge susceptibilitatea nimănui şi în numele acestui drept au intrat în zona culturală o bună parte din judeţele locuite de Secui, precum şi din alte judeţe.

Nici articolul 156 al legii, care dispune că învăţătorii cu limba maternă neromână, aflători în funcţiune la şcolile Statului, sunt obligaţi a da un examen suplimentar de capacitate în limba românească din materiile: limba română, geografia României, instrucţia civică şi practica pedagogică, nu poate fi interpretat în sensul unei nedreptăţi ce li s'ar face şi nici că se pot compară cursurile de vară, care îi pregătesc pentru acest examen, bunăoară cu cursul patriotic din 1918, ţinut la Cluj cu învăţătorii români din zona culturală maghiară.

Legea învăţământului nostru primar prezintă şi o norocoasă şi justă rezolvare a problemei învăţământului minoritar ca învăţământ de Stat.

In general putem aveà convingerea, confirmată şi prin experienţă, că învăţământului primar i s'a dat la noi o îndrumare sănătoasă. Invăţământul primar în Ardeal, trecut sub stăpânirea românească într'o stare de grea criză, s'a refăcut repede şi reprezintă astăzi un titlu de mândrie pentru cei dintâiu 10 ani de viaţă liberă.

Şcoala se afirmă ca un factor de cultură pentru mici şi mari. Ea a păstrat legătura ce-a dat tărie şcolii noastre confesionale dinainte de Unire, legătura cu poporul şi legătura cu biserica. Invăţământul şi educaţia religioasă ocupă un loc de frunte în învăţământul primar şi la realizarea lui colaborează preotul cu învăţătorul. Şcoala lucrează mână în mână cu alte instituţii şi societăţi, care şi-au pus problema ridicării poporului din punct de vedere cultural, economic, sanitar, etc. Colaborarea cu vechea societate culturală « Astra » este una din tradiţiile cele mai înrădăcinate ale şcolii noastre primare. Cercurile culturale ale învăţătorilor, având de scop, pe lângă promovarea unor interese profesionale didactice, şi o propagandă culturală pentru săteni, îşi desvoltă programul adeseori în unire cu « Astra ».

Şcoala atât ca instituţie de educaţie şi de învăţământ pentru cei mici, cât şi ca factor de cultură pentru cei vârstnici, se află în plin progres, extensiv şi intensiv.

Extensiv întrucât aproape nu mai este comună care să nu-şi aibă şcoala, iar procentul copiilor cari nu-şi fac obligamentul de a cercetà şcoala este din fericire foarte mic; numărul analfabeţilor, care se cifrà sub era maghiară prin un procent foarte mare, întrucât singură « Astra » căutà să combată starea aceasta ruşinoasă, prin premiile modeste ce le distribuià învăţătorilor, cari s'au distins în instruirea până şi a bătrânilor de a mânuì condeiul, astăzi însăş legea şcolară prin cursul de adulţi, tinde să facă să dispară analfabetismul. Rezultatele sunt promiţătoare şi dacă se va muncì şi în viitor cu zelul de până acum, putem sperà ca peste puţin timp să trecem în domeniul istoriei vremea când mai erau şi neştiutori de carte.

Intensiv şi calitativ încă putem constatà un progres îmbucurător în ce priveşte activitatea didactică şi educativă a şcolii. In locul intelectualismului şi verbalismului, care se menţineà cu tenacitate în şcoala noastră dinainte de Unire şi care în parte se mai menţine şi astăzi, a început să cucerească tot mai mult teren principiile didactice ale aşà zisei şcoale active. Şcoala devine tot mai mult un lăcaş de încercare şi întărire a puterilor tinere, prin activarea lor spontană. In loc de învăţare pe dinafară se face tot mai mult adevărată educaţie intelectuală. Se formează acele convingeri şi sentimente, care dau naştere conştiinţei de demnitate personală şi naţională şi se practică acele deprinderi din care vor puteà rezultà virtuţile morale şi cetăţeneşti.

In locul crivăţului care bântuià cu 10 ani în urmă în şcoala românească, au pătruns acum raze calde de lumină şi un suflu de primăvară, o atmosferă senină, prielnică încolţirii şi desvoltării germenilor, pe care natura i-a sădit în sufletul românesc. Şcoala românească din Ardeal, renăscută la adevărata viaţă, aduce, prin glasul a sute de mii de copilaşi, omagiul de recunoştinţă tuturor martirilor şi eroilor, cari prin jertfa lor au deschis calea înălţării unui neam doritor de lumină [1]).

[1]) Neavând la îndemână date statistice autentice regret că nu pot înfăţişà progresul şcoalei primare din Ardeal prin cifre, care să ne prezinte o icoană precisă.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL NORMAL ÎN TRANSILVANIA

DE

V. PĂCALĂ

Scurt istoric. Românii, abià închegați ca popor la începutul evului mediu, au avut de suferit loviturile barbarilor, cari s'au revărsat peste pământul Daciei străbune. Cu toate acestea, trăinicia rassei a înfruntat până în capăt urgiile. Neistoviți, strămunii au reclădit ce fusese dărâmat, au însămânțat din nou lanurile pustiite și au încercat să refacă vechile așezăminte de cultură. Elementele vechei civilizații au supraviețuit tuturor cataclismelor. Ele s'au menținut grație creștinismului nostru născut încă în preajma lagărelor romane și grație contactului strâns ce-l aveam cu imperiul latin al Răsăritului, a cărui cultură romană încă nu suferise nici o știrbire. Intr'un timp deci, când întunerecul și barbaria stăpâniau, apăsătoare, asupra țărilor născute din împărăția romană occidentală, și când de sub stratul gros al cenușei, în care fură prefăcute așezămintele de cultură romană din apusul Europei, abià mijiau primele începuturi de civilizație, cultura erà în floare în cea de a doua capitală a împărăției, în Constantinopole. Timp de veacuri influența Imperiului Bizantin s'a exercitat în mod permanent în regiunea Dunării, unde cele dintâi elemente ale vieții noastre politice își încheagă existența cu mult înainte de întemeierea Principatelor.

Din haosul în care e învăluit neamul nostru în vremile acestea răsare, ca un adevărat monument național-cultural, școala înaltă dela *Cenade-Morisena*. Cel dintâiu val de cotropire religioasă se pornește tocmai asupra acestui așezământ de cultură românească și a mânăstirii ortodoxe care îl patronează. In una din expedițiile lui ardelene, primul rege maghiar, Ștefan cel Sfânt, în serviciul catolicismului militant, dărâmă până la pământ școală și mânăstire și tot astfel vor fi fost distruse, atunci sau mai târziu, și celelalte vetre de cultură română creștină, care trebuie să fi existat în mare număr, dat fiind că creștinismul nostru, identic cu civilizația, aveà pe atunci o vechime de câteva sute de ani. Cutez să afirm că în această școală, mai ales în ciclul superior (quadrivium), alături de clerici și de copiii boierilor români ce se pregătiau pentru viață și slujbe, se pregătiau și cei ce aveau să răspândească, prin sate și orașe, cultura. Sub ochii, poate și cu concursul lor, s'a săvârșit trecerea la creștinismul ortodox a celor mai vechi principi ai Maghiarilor, Gyula, Achtum, Kean ș. a., cu aproape 1000 de ani în urmă.

Cu fiecare penetrație ungurească însă se strâmtează zona de stăpânire a pământului strămoșesc și se ultragiază suveranitatea națională. Boierimea noastră, trecută la catolicism, dispare în valul de maghiarism și odată cu aceasta se sfarmă și existența noastră ca popor liber, prin veacul al XIV-lea. Instituții și drepturi și valori sufletești — toate sunt dărâmate și toată moștenirea trecutului e asvârlită la pământ. Sub cenușa măririi noastre distruse mai pâlpâie doar o lumină, pe care însă nici o vrăjmășie n'o poate stinge — credința noastră străbună.

După cum am văzut mai sus, secolul al XIV-lea încheie un trecut de glorioasă și îndelungată rezistență a Românilor din cuprinsul vechei Dacii. Despoiați de tot avutul nostru, fără drepturi, noi Românii de dincoace de Carpați, separați acum de frații noștri transcarpatini, intrăm într'o epocă, în care tendințele noui de cotropire religioasă reîncep, de rândul acesta însă mai mult din partea protestanților.

Principii calvini, cari considerau trecerea Românilor la protestantism ca absolut necesară consolidării tronului și religiei lor, nu șovăiră să aplice toate mijloacele pentru a desfiinţà vechea credinţă ortodoxă, ceeace, bineînţeles, îi făcù pe ortodocşi să-şi apere şi contra lor, cu puterea supremei desperări, legea strămoşească prigonită. Nemai având noi Românii nobilime de baştină, asupra căreia să se năpustească, prozeliţii lăsară să cadă toată urgia asupra căpeteniilor ce ne mai rămaseră, asupra preoţilor şi diacilor. Şi când mijloacele de siluire obişnuite le păreau nesuficiente, ei se gândiră şi la altele, mai blânde, dar neasemănat mai periculoase pentru noi, la ultragiarea sufletului românesc — prin şcoală.

O instituţie cu o astfel de menire fu şi şcoala înfiinţată *în Făgăraş* de Susana Lorantfy, văduva principelui G. Rákóczy I [1]). Şcoala începù să funcţioneze la 3 Aprilie 1657 în imediata vecinătate a şcolii ungureşti şi a bisericii reformate, pe un loc larg din piaţă şi erà identic organizată cu şcolile maghiare reformate din acel timp. Ea mai aveà, pe lângă şcoala primară elementară, şi un gimnaziu inferior, precum şi un curs superior, care erà în parte preparandie, în parte seminar.

Magistrul, ieşit din şcolile reformate ungureşti, trebuià să înveţe pe cei mari şi pe cei mici să scrie cu alfabet românesc, apoi să cetească Testamentul, Psaltirea şi Catehismul tipărit la Gyulafehérvár (Alba-Iulia). Mai trebuiau învăţate: Catehetica, Cântările bisericeşti, Dispoziţiile disciplinei bisericeşti şi Rugăciunile. « Rugăciunile de toate zilele, după ce le va fi tradus în limba română, Magistrul să le reciteze în biserica românească până când le va învăţà şi preotul românesc şi le va şti însuş spune », iar « dascăl în sate româneşti să nu trimită pe nime până când nu va şti cetì şi scrie fără greşeli, până când nu va învăţà cântările şi cateheza, având să dea probă mulţumitoare despre acestea cu ocazia examenelor obişnuite ».

Nici un sacrificiu nu fu cruţat pentru a atrage pe dascălii cei mai buni la această şcoală: 40 floreni, 16 gălete de grâu, 25 vedre vin, 80 vedre bere, doi porci graşi, doi caşi, 25 care de lemne, dela boieri alţi 50 floreni ş. a. — atâta făceà retribuţia magistrului dela această şcoală. Deasemenea, pentru a-i ademenì pe copiii săraci şi silitori, li se puneau în vedere tot felul de ajutoare în bani şi pâini, ce aveau să intre din colectele dela boierii, preoţii şi sătenii din Ţara Oltului (contribuţia preoţilor erà de câte 25 bani). Pentru o şi mai bună asigurare a educaţiei în spirit calvin, pe lângă şcoală se găsià şi un internat, în care întreţinerea elevilor mai distinşi erà gratuită.

Urmă despre această şcoală se mai găseşte încă la 1694. În diploma din acest an, a lui Apaffy, prin care Domnul Ţării-Româneşti, Constantin Brâncoveanu, este învoit să zidească biserică ortodoxă pentru Românii din Făgăraş, se face menţiune şi despre aceasta, poate cea din urmă şcoală românească calvină în aceste părţi ale Ardealului. Vor mai fi fost sau nu multe şcoli de acestea, « creaţiile diavolului », nu ştim. Din lipsa de documente istorice nu se poate urmărì activitatea nici a lui « Zacan Efre dascalou de dascalie a Cavaraasebeşului » de pe la 1582 şi nici a urmaşilor săi din veacul al XVI-lea. La prima criză a calvinismului însă erà fatal ca ele să se risipească, mai repede chiar decât se puteau aşteptà cei ce le dăduseră fiinţă, sub puterea credinţei nestrămutate şi reacţiunea norodului.

Atunci, pe la sfârşitul veacului al XVII-lea, protestantismul, în apunere, cedează locul catolicismului renăscut ca putere politică şi fanatism religios, iar sub presiunea acestui nou catolicism se întâmplă o seamă de evenimente menite să dea o nouă îndrumare vieţii noastre naţionale şi culturale. —

Nu putem afirmà, că generaţiile de Români, cari s'au succedat în curgerea veacurilor, n'ar fi avut deloc parte de şcoală românească. Pentru Românii din unele regiuni mai ferite de urgii trebuie să presupunem chiar o interesare mai caldă faţă de rosturile cărţii şi ale învăţăturii. Altfel nu ne-am puteà explicà, cum cele mai vechi documente de prin arhivele oraşelor săseşti şi mai ales vechile socoteli ale Sibiului şi Braşovului de prin sec. XIV—XVI pomenesc de preoţi, dieci şi săteni, cari iscălesc tranzacţii cu Saşii, de ţărani cari îndeplinesc foarte adeseori servicii grele de natură politică şi economică (lantsgeschäfftin und spyeray) în interesul unui ţinut întreg. Misiuni impor-

[1]) *C. Stan*, Şcoala poporană din Făgăraş şi de pe Târnave.

tante, mai ales în Muntenia, aveau cu deosebire delegații de prin satele din Mărginime. Ele n'ar fi putut fi îndeplinite de agenți fără oarecare erudiție și știință de carte, de oameni, cari nu s'ar fi bucurat de o prețuire deosebită și dincolo de graniță.

Intrebarea se pune acum: Unde își adunau cunoștințele, multe-puține câte vor fi fost, acești cărturari și acești plugari? Intr'un timp, când biata nație românească, pe pământul strămoșesc al ei, erà o nație lepădată și aproape strivită sub călcâiul stăpânilor, n'aveà cum să fiinţeze școala românească sistematic organizată. Cel mult dacă mai pâlpâià, unde și unde, câte o lumânărică prin cele tinzi de biserici, prin cămăruțele scunde, cu mici ferestruici și pereții înnegriți de fum, ai mânăstirilor. Aici se pregătiau pentru cariera lor și dascălii de modă veche, în modestele mânăstiri, care au existat în număr mare până în veacul al XVIII-lea, când furia prozelitismului le-a risipit pe cele mai multe (23 numai în Țara Făgărașului). Odată cu aceste vechi lăcașuri dispărură și urmele scrise despre ele, iar din însemnările răslețe nu se pot culege informații precise asupra instrucției ce se făceà de către călugări și preoți. Bănuim însă că isprava făcută în *școlile mânăstirești* n'a fost mică. Lipsiți de cunoștințe și de aspirații mai înalte, însuflețiți însă de o adâncă credință și evlavie, acești călugări și preoți împărtășiau celor ce veniau din apropiere și din depărtare multpuținul de care dispuneau, pregătiau și oțeliau sufletele cu îndemnul lor cald și cu pilda lor vie. Candidaților de preoți și învățători de pe acele vremuri le ajungeà, de obiceiu, atât cât li se puteà da: cetitul și scrisul cu cirile, « învățătura credinței », rugăciunile din bucoavnă, psaltirea și « numerația ».

Focare, de unde se răspândià lumină și în locuri mai depărtate și unde, de sigur, puteau să se pregătească și ucenicii de dăscălie, mai erau pe acele vremuri și câteva *școli laice*, susținute de popor. Intr'un timp, când în cele mai multe părți locuite de Români abià începuseră a se arătà preocupări de cultură, în satele din Mărginime se întâlnesc, cum am văzut, cărturari cari jucau roluri destul de însemnate. Pe paginile istoriei din acele timpuri sunt însemnate numele lor ca negociatori de importante afaceri politice, economice și comerciale, ca apărători ai intereselor de viață ale poporului [1]).

Popa Iane și popa Mihaiu dela Biserica Sf. Nicolae din Brașov sunt colaboratorii diaconului Coressi la « Evanghelia cu învățătură » (1580) și antecesorii lui Radu Tempe din Făgăraș, care fiind diacon « ținea și treaba dăscăliei » la *școala de pe lângă biserica Sf. Nicolae* (1699). Această școală, a cărei origină e împinsă de unii până la 1459, e socotită ca cea dintâiu flacără culturală a Românilor. Dintre elevii mai răsăriți ai acestei școli se alegeau, foarte probabil, cantorii și învățătorii, uneori chiar și preoții satelor din Mărginime. In anul 1760, Scheienii Brașovului își ridicară în locul vechei școli o altă școală mai mare, la început cu un singur învățător, Ion sin Radu Duma. Un an mai târziu, Radu Duma « dascăl de cântări » primește un « adjunct » în persoana lui Radu sin Radu Tempe [2]). Această școală, desvoltându-se din ce în ce, se transformă în școală normalicească, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Și până în timpuri cu totul noui s'a păstrat în *Rășinari* tradiția unor cursuri pentru dascăli, conduse de bunii preoți ai satului. Dintre aceștia, Sava Popovici — preot dela 1768—1808 — aveà o adevărată și mănoasă iubire pentru învățătură și scrisul literar. Prin nesfârșita lui hărnicie a micșorat în câtva lipsa așà de mare de cărți românești, copiind și traducând un număr considerabil de cărți folositoare, unele chiar în mai multe exemplare, pentru a le da în mâna iubitorilor de învățătură. Scrierile acestea, în cea mai mare parte de cuprins religios și istoric, reprezintă și o valoare artistică. Invățatul preot, care aveà un talent extraordinar ca desenator, își împodobì fiecare manuscript cu reproduceri picturale, desenuri și icoane, unele chiar de o valoare superioară [3]).

[1]) Cu mult înaintea celor dintâi apostoli ardeleni, mocanii mărgineni au ajutat la strămutarea ideilor noui în Principate, ducând în dăsagi calendarele dela Brașov și Sibiu, precum și alte cărțulii, menite să răspândească nu numai la preoțime și boierime, ci și la prostime, « învățături politicești », « arătări de meșteșuguri », stihuri, ghicitori, recepte etc. La ei acasă păstrau cu scumpătate, în « cărturare » și pe polițe, tipărituri vechi care cuprindeau letopisețile marilor cărturari ai Moldovei.

[2]) *Andreiu Bârseanu*, Școlile din Brașov.

[3]) Dăm acì numai câteva din lucrările mai de seamă ale acestui mare învățat al satului Rășinari: Incepătura învățăturilor bunului credinciosului Io Neagoe Voevod Țării Ungro-Vlahii. Anul 1781; Cazanii; Istoria Românilor și Țara Ardealului. Tot în acest manuscris: Invățătura pentru pocăință; Istoria sf. Nicolae; Invățătura tinerilor și de folos; Viața și povestea și lucrul marelui împărat Alexandru dela Macedonia din Filipul Ietape,

In şcoala veche a comunei se va fi continuat apoi munca preoţilor-profesori. Aceasta cu atât mai mult, cu cât prin anii 1835—1837 Răşinarul aveà cea mai frumoasă şcoală din Ardeal, un local cu etaj şi cu cinci — iar după adaptarea ce i se făcù la 1850 — cu şase săli de învăţământ şi cu alte vreo şapte camere destinate pentru bibliotecă, pentru direcţie, pentru comitet, etc.

« Normaliceştile şcoli neunite » se compuneau din: şcoala românească şi şcoala nemţească. Cea dintâiu erà împărţită în două clase, prima cu patru despărţăminte, iar a doua numai cu un despărţământ. Materiile ce se predau erau: Cunoaşterea slovelor, Rugăciunile din bucoavnă Aritmetica, Scrisoarea şi cetirea românească şi latinească, Istoria biblicească, Invăţătura credinţei şi Cartea năravurilor bune. In clasa II, în care, spre deosebire de cea dintâiu, nu mai erau şi fetiţe, se predau: Invăţătura credinţei, Cartea năravurilor bune, Cetirea şi scrierea românească, nemţească şi ungurească, Datorinţele supuşilor către monarh şi Aritmetica. In şcoala nemţească, numită şi clasa III-a, erau materiile următoare: Invăţătura credinţei, Gramatica nemţească şi ungurească, Cartea năravurilor, Cetirea şi scrierea nemţească, ungurească, latinească şi românească şi Aritmetica. La materiile menţionate se adause mai târziu Geografia şi Istoria.

Progresul şcolii, între 1838 şi 1847, se leagă mai ales de persoana directorului ei, parohul Sava Popovici Barcianu; în jurul acestui om se poate grupà toată viaţa culturală din ţinutul Sibiiului de pe aceà vreme [1]).

Şcoala aceasta deschise larg porţile sale elevilor străini. Printre copiii Răşinărenilor găsim o mulţime de şcolari din alte părţi, cari veniau la Răşinari să înveţe, dela dascălii cu bun nume, pe lângă altele şi carte nemţească şi latinească, putând trece, cu cunoştinţele ce le da şcoala deaici, deadreptul în gimnaziu sau în şcoli parohiale mai mici, ca învăţători.

Şcoli normaliceşti ca cea din Răşinari au mai fost, de sigur, şi în alte părţi ale ţării. Ele s'au ridicat pe urma reformei şcolare, iniţiată de împărăteasa Maria Terezia şi desăvârşită de marele ei fiu, Iosif II. Nici unele n'au fost atât de înfloritoare ca cele dealungul graniţelor, dela Bistriţa-Năsăud, Braşov şi până în Banat — regiunea vechilor « plăieşi » şi « servientes castri ». Odată cu înfiinţarea regimentelor grănicereşti, în anul 1762, pentru părţile Făgăraşului şi Haţegului, pentru valea Someşului şi Bârgăului, s'au ridicat, prin îngrijirea Administraţiei militare, aceste « şcoale normale », ca un fel de şcoale primare superioare, la *Făgăraş* şi la *Năsăud.*

Şcoala « normală » din Năsăud s'a înfiinţat îndată după 1770, ca şcoală de tranziţie între « şcoala trivială » şi gimnaziu. La început a funcţionat cu 2 clase, apoi treptat-treptat s'a mărit la 3 clase (1784) şi apoi la 4 clase (1824). La început se da precădere limbii germane. Obiectele de seamă erau însă religia, limba română şi ştiinţele. Se puneà temei deasemenea pe caligrafie, cursul de economie şi exerciţiile militare. Vicarul Ion Marian, minunat om de şcoală, devenì la 1834 directorul şcolii, şi prin aceasta şi Directorul tuturor şcolilor din teritoriul graniţei năsăudene. Sub el, şcolile au fost orânduite temeinic. S'a dus chiar vestea, că « şcoale ca ale lui Marian nu au fost şi, cine ştie, când or mai fi ». Şcoala normală a durat mai bine de 100 ani (transformându-se în timpuri mai apropiate în şcoală poporală comunală) şi din ea au ieşit mulţi ofiţeri, preoţi şi învăţători români.

Inţelege ori şi cine, că învăţătorii ieşiţi din şcoale normaliceşti, mai mult improvizaţi decât formaţi, nu aveau nici o pregătire pedagogică. Cei ce voiau sau puteau, mergeau să se perfecţioneze la şcolile pedagogice străine, devenind astfel elemente didactice solide şi rodnice.

Cursurile de pregătire dăscălească iau fiinţă în a doua jumătate a veacului XVIII şi existenţa lor se datoreşte tot reformei mari a învăţământului depe timpul M. Tereziei şi Iosif II. Ele se orga-

246 pag. anul 1783; Geografia ce s'a tălmăcit pe limba românească de pe cea moscicească, ce s'a tipărit în sfântul Petersburg, la anii dela Hr. 1757. S'a copiat la anul 1785; Impărăţia lui Teodosie grecul. Mihail Paleologul, manuscris voluminos din anul 1789; Inceputul învăţăturilor bunului credincios Io Neagoe Voevod; Descoperirea sfintei şi dumnezeeştii liturgii, ce s'a descoperit din dumnezeasca strălucire; Alte cuvinte ale multora sfinţi şi dascăli; Mărgăritarul lui Zlataust.

[1]) Şi de pe urma lui a rămas o întreagă bibliotecă de cărţi tipărite de el şi răspândite apoi în şcoale: 1. Epistolar sau carte de învăţătură, 1846, 202 pag.; 2. Curs de aritmetică, anul 1848; 3. Abecedariu românesc, anul 1851; 4. Gramatica română, anul 1852; 5. Abecedariu nemţesc pentru şcoalele române, anul 1857; 6. Carte de conversaţiune şi Vocabular român şi german, anul 1853; 7. Dicţionar româno-german şi germano-român; 8. Adunare de istorioare morale alese, traduse de un prieten al literaturii române, partea I, 1846 (Traducere din limba italiană).

nizează sub controlul directorilor districtuali ai învățământului, de obiceiu la câte o școală națională centrală, și țin dela 6 săptămâni până la 6 luni.

Asemenea cursuri se țin în *Caransebeș* și în *Oradea* (în 1779), și conducerea lor o au directorii naționali ai Banatului și Bihorului. In 1779 se improvizează chiar și un curs de teologie și pedagogie de 6 luni în orașul *Timișoara*, unde toate învățăturile necesare sunt predate de dascălul Mihail Roșu și catehetul Dimitrie Țichindeal [1]). Prin anii 1807 se mai eliberează încă certificate celor ce au ascultat la aceste cursuri materiile: Doctrina creștină, Interpretarea Evangheliilor, Istoria Vechiului Testament, Gramatica, Aritmetica, Ortografia, Regulele școlastice, Doctrina morală și Metodul învățăturii [2]).

La 1786 iau ființă, din grația împăratului Iosif II, cursurile de învățători din *Sibiiu*, cari țin dela Paști până la Rusalii și sunt puse sub direcția lui Dimitrie Eustatievici. Nu știm hotărît anul la care au început să funcționeze aceste cursuri. Pentru anii 1790 și 1791 s'au păstrat însă, în arhiva guvernului ardelean, două rapoarte ale lui Eustatievici, în care sunt arătați cu numele cei 26 de candidați pregătiți și examinați pentru dăscălie și cantorat (specificatio candidatorum ad Ludimagisterium et Cantoratum praeparatorum et examinatorum [3]).

Cu mult mai târziu, în a. 1837, Ion Marian dela *Năsăud* deschide, pe lângă școala primară superioară pe care o conduce, un curs pedagogic de 6 luni. Cursul se ține regulat, în fiecare an, până la 1842 și e continuat apoi, cu întreruperea anilor de revoluție, până la 1856, de către harnicul învățător Moise Panga.

Obiectele predate la aceste cursuri au fost: Noțiuni generale de pedagogie, Metoda, Insemnări economice de casă, de grădină și câmp, Limba maternă, Limba germană, Calcul mental, Curs de organizație școlară, Religie și Morală, Cânt bisericesc, Principii călăuzitoare pentru instruirea surdomuților. Candidații asistă și la lecțiile dela școala « normală ». (Aici avem origina lecțiilor model din școala de aplicație).

Cursurile dela Năsăud erau urmate de numeroși candidați (într'un an au fost peste 90). Elevii erau recrutați numai dintre absolvenții eminenți ai celor 4 clase normale. Absolvenții distinși ai cursurilor de învățători erau trimiși să se perfecționeze mai departe la Praga, Lemberg și Viena. (Academicianul Florian Porcius, vestitul botanist, a fost unul dintre aceștia).

Tot fondurilor grănicerești se datorește și înființarea mai târziu a unor preparandii regulate, cu 2 ani de studiu și specializare, una la *Orlat* din anul 1849, dar care nu funcționează decât 2 ani, și alta la *Năsăud* din 1859, care după 10 ani de funcționare e mutată la Gherla.

Cea dintâiu școală normală (preparandie) română din Ardeal este însă cea din Arad (1812), după care urmează cea din Sibiiu (1853), apoi din Sighetul Marmației (1862), din Blaj (1865). Despre toate acestea vom vorbì mai pe larg în capitolele ce urmează.

Preparandia din Arad [4]). In ziua de 3 Nov. 1812 se deschide prin decretul împăratului Francisc I — decret care nu e de loc pe placul ierarhiei sârbești din părțile locului — preparandia ortodoxă română din Arad.

In Banat și Crișana, ziua aceasta e considerată ca sărbătoarea învierii culturii naționale. « Astăzi dar », zice, comentând acest mare eveniment, episcopul Aradului Paul Avacumovici, « este ziua de prăznuire a neamului nostru, pentrucă astăzi începutul închipuirii norocirii și fericirii norodului și iubiților următorilor noștri se începe. Folosul acestora școale vedea-veți, Pravoslavnicilor creștini, când după vro câtăva vreme, și după săvârșirea curgerii școalelor, frații, feciorii și nepoții voștri cu învățături și cu luminare înfrumsețați în sânul vostru înapoi se vor întoarce și tinerimii voastre, plăcute lui D-zeu, împărăției și patriei de lipsă și lor pre de folos învățături vor împărtăși ».

Școala, deschisă sub auspicii împărătești și pusă sub controlul inspectorului suprem al școalelor, St. Nestorovici, are dintru început caracter curat național și ca limbă de predare, la toate materiile, pe cea românească. Are norocul să i se dea ca profesori cei mai luminați și destoinici dintre intelec-

[1]) *Th. Botiș*, Istoria școlii normale și a institutului teologic român din Arad.

[2]) *Iuliu Vuia*, Școalele române bănățene.

[3]) *I. Lupaș*, Care este cea mai veche școală normală în România întregită ? în Anuarul școalei normale « Andreiu Șaguna » din Sibiu pe anul 1923.

[4]) După *Th. Botiș*. Ibidem.

tualii de atunci ai Banatului. « Ci osebit bine poate nădăjduì neamul românesc dela catechetul Demetriu Ţichindeal parohul din Becicherecul-mic şi dela cei trei profesori români: C. Diaconovici Loga, fost cel dintâiu învăţător al şcoalei româneşti din Pesta; Iosif Iorgoviciu al frumoaselor învăţături şi al filozofiei doctor; N. Miuţia, pe cari înălţatul împărat al Austriei Francisc cel întâiu cu covârşire părintească dragoste ridicând întru acest an şcoala la Arad pentru învăţătura celor ce au a se gătì la dăscăliile cele de prin oraşe şi de prin sate, cu salar sau cu plată de câte opt sute de florini nemţeşti pe an, i-a resolvit să fie acolo profesori »[1]).

Materiile ce se predau de aceşti 4 profesori sunt: Catehetica, Cântarea bisericii, Tipicul, Pedagogia, Metodica, Istoria ţării ungureşti, Gramatica românească, Conţeptul, Matezişul, Geografia ţării şi a toatei Europa şi Limba nemţească.

Şcoala se deschide cu 108 elevi, pe lângă cari mai vin, în anul următor, 55 elevi noui, şi astfel preparandia, care are la început numai un singur curs de cinci luni, iar în a doua jumătate a primului an şcolar două cursuri (clase), poate să se deschidă, la 1 Noemvrie 1813, cu trei cursuri şi cu peste 200 elevi. La cererea Consiliului (Consessus litterarius scholarum praeparatoriarum nationis valachicae), cancelaria aulică admite ca în locul algebrei să se instruească geografia fizică, matematica şi politica, pe lângă care mai vin ca obiecte noui, în anul 1815, limba sârbească ca studiu facultativ şi, în anul 1819/20, limba maghiară ca studiu ordinar.

Dela început chiar, profesorii sunt turburaţi în funcţiunile lor de intrigile Sârbilor, cari nu văd cu ochi buni mişcarea naţionalistă, din ce în ce mai pronunţată, ce se desenează la Românii din această regiune şi a cărei consecinţă va fi emanciparea lor de sub dominaţia ierarhiei sârbeşti. Mai târziu, când se dă pe faţă tendinţa Sârbilor de-a introduce limba sârbă ca studiu obligator în cursul II, corpul didactic se împotriveşte cu toată hotărîrea acestui atentat. Profesorii Loga şi Miuţia sunt acuzaţi de chiar Metropolitul din Carlovăţ că ar fi « străini cu inima de naţiunea ilirică şi că ar semănà, dimpreună cu unii protopopi, sinistre idei de despărţire». Din sala de şedinţe a Consessului, scânteia reacţiunii trece în sălile de studiu, deşteptând şi aici conştiinţele: elevii sunt hotărîţi să înveţe mai bucuros limba ungurească sau orice altă limbă în locul limbii ce li se impune.

Prin anii 1821, rezultatul instrucţiei nesatisfăcând aşteptările inspectorului Nestorovici, se iau următoarele măsuri de îndreptare:

1. După 1 Noemvrie nu se mai fac înscrieri în şcoala preparandială.

2. Aspiranţii trebuie să prezinte certificat că au împlinit vârsta de 18 ani, apoi dovadă că şi-au însuşit cunoştinţele trebuitoare în vreo şcoală naţională sau altă şcoală, că au cele necesare traiului şi că în timpul celor 10 luni de studiu nu vor fi nevoiţi să absenteze din această cauză.

3. Tinerii cari n'au vârsta legală, dar au vocaţiune pentru dăscălie şi sunt gata să asculte studiile prescrise în mai mult de doi ani, pot fi admişi la cursul preparandial, dar nu-l pot absolvì înainte de-a împlinì 20 ani.

5. Fiecare elev are să-şi procure « instrumentele ştiinţifice », cărţi, hârtie şi hainele necesare.

5. Se elimineazǎ elevii, cari absenteazǎ de trei ori nemotivat dela biserică sau curs, precum şi aceia cari nu se împărtăşesc cu sfintele taine.

6. Cei ce nu se supun examenelor semestrale nu se admit la examenul întregitor.

7. Elevii n'au voie să locuească la periferiile oraşului, în locuri de ispită sau păgubitoare moralităţii lor.

In anul 1822 ia fiinţă seminarul teologic din Arad. Erà de aşteptat acum, ca vechii adversari ai preparandiei să ia din nou atitudine provocătoare faţă de apărătorii românismului. Denunţările lor cutreeră iarăş toate oficiile şi cabinetele secrete, pentru a forţà, în sensul revendicărilor lor absurde, mâna autorităţii. « Odată înfiinţată şcoala clericală, ce rost mai are cea pedagogică » — se întreabă ei. « Invăţătorii ieşiţi din preparandie sunt numai spre greutatea poporului şi locul lor îl pot luà mai cu folos pentru popor şi pentru cultura lui, preoţii-învăţători ». Din partea ierarhiei sârbeşti erà vădit deci că nu se pot aşteptà la nici o ocrotire şi atunci profesorii — lipsiţi acum şi de ajutorul lui Nestorovici, mort la 1825 — îşi îndreaptă gândul spre tronul împărătesc. In memorandul dela 1828, prin care cer protecţia împăratului pentru această « binefăcătoare instituţie a patriei întregi », se mai întâlnesc şi următoarele dorinţe: instituirea catedrei de Economie, Istorie

[1]) *Petru Maior*, Istoria pentru începutul Românilor în Dacia, pag. 326—327.

naturală și Tehnologie, ridicarea cursului la trei ani, înființarea de burse și deschiderea unui internat, introducerea alfabetului latin, înființarea pe lângă preparandie a unei tipografii și privilegiul pentru profesori de a tipărì ei cărțile necesare învățământului.

Agitațiile de care pomeneam, pe de o parte, iar pe de alta criza din corpul didactic și reaua administrație a fondului școlar, fac ca prestigiul școlii să scadă simțitor în această vreme. După moartea lui Nestorovici și îndepărtarea câtorva din vechii profesori nu mai sunt momente vrednice de relevat în viața școlii.

Era absolutistică, inaugurată după potolirea răsboiului din 1848/49, nu aduce nici ea deocamdată o îmbunătățire stării rele în care se găsește institutul. Școala rămâne cu doi ani și numărul limitat de catedre. Nu se face nici o reparație micului local de școală, insalubru și « ucigător de viață », nu se ameliorează salariile, nu încetează provizoratul și substituirile de profesori, nu se face nimic pentru deschiderea internatului etc. Din lipsa unei școli capitale române în Arad, nu se poate realizà nici vechea dorință a consiliului profesoral în ce privește școala de aplicație practică. Se iau numai câteva măsuri pentru introducerea de noui metode în predarea limbii române și a Aritmeticii, se introduce limba germană, se cere evitarea memorizării exagerate etc. Nevoile sporite fac să se introducă, în anul 1857/58, un nou plan de studii, o nouă grupare și repartiție a obiectelor de învățământ, prin ceeace însă nu se alterează în mod simțit vechea alcătuire a cursurilor.

Cu aceste lipsuri, materiale și de organizație, ajunge preparandia sub jurisdicția eparhiei ortodoxe române a Aradului. După sancționarea, la 28 Maiu 1869, a Statutului organic șagunian își schimbă caracterul ei de institut regesc și se încadrează, ca « institut pedagogic gr.-ort. român », constituției bisericești dată de marele Șaguna.

Noul patron al preparandiei, Congresul național bisericesc al Mitropoliei ortodoxe din Ungaria și Transilvania, pășește, la 1870, pe calea marilor reforme școlare, hotărînd între altele, ca fiecare dieceză să-și înființeze institut pedagogic și școală de aplicație, cu grădină de cel puțin două jugăre, cu bibliotecă, cu corp didactic bine pregătit, cu învățători pentru școala practică; preparandia să fie de trei ani și să-și recruteze elevii dintre absolvenții de gimnazii (patru clase) și școli reale. Hotărîrile congresului se mai extind asupra obiectelor de învățământ [1]), asupra normelor de examinare, a manualelor, a disciplinei și a « examenelor rigoroase ».

Avizați însă, în această luptă de emancipare, numai la puterile proprii și osândiți a suportà în cursul renașterii tratamentul neomenos al politicii șovine, se explică pentru ce aceste planuri și proiecte frumoase ale conducătorilor nu pot fi realizate decât în parte și cu mari întârzieri [2]).

Prin construirea localului de școală de lângă catedrală și ceva mai târziu a palatului seminarial, prin sporirea personalului didactic și sistematizarea catedrelor în conformitate cu legile Statului, prin întreținerea elevilor în internatul diecezei se face însă posibilă îmmulțirea cursurilor preparandiale și organizarea lor conform cerințelor pedagogice și igienice (anul 1874). Cu începerea anului 1883/84 se deschide și cursul IV, adevărat că deocamdată deghizat în « curs pregătitor » pentru candidații fără cele patru clase gimnaziale prescrise. Curs regulat devine numai în anul 1894, sub presiunea organelor Statului.

« Școala de model » (de aplicație) se inaugurează la 28 Septemvrie 1892, la început numai cu trei clase, mai târziu cu șase. Invățătorul școlii, unul singur, face servicii și de « prefect » (pedagog), ceeace nu e, de sigur, în folosul instituției. Totuș se poate spune, că prin înființarea școlii de aplicație și a cursului IV preparandial, precum și prin adoptarea planului de învățământ al Statului, completat, firește, cu studiile impuse de nevoile noastre naturale și confesionale, preparandia din Arad apropie nivelul la care stau cele mai bune școli normale ale Statului.

[1]) 1. Religia; 2. Pedagogia; 3. Metodica; 4. Geografia și Istoria universală și a Țării noastre privitoare la Români; 5. Limba română; 6. Limba maghiară și germană; 7. Științele naturale; 8. Economia rurală și grădinăritul; 9. Constit. patriei și a bisericii române; 10. Aritmetica și geometria; 11. Cântări și tipicul; 12. Caligrafia și desenul; 13. Gimnastica; 14. Exerciții în școala practică.

[2]) Intr'o vreme, Consistorul cere cu insistență autorizația ministerului pentru înscrierea fetelor ca eleve particulare în preparandia din Arad. Ministerul nici nu voește să audă de așà ceva, dar se arată gata a contribuì, într'o largă măsură, la construcția unei preparandii de fete, a unei săli de gimnastică și a internatelor, dacă autoritatea bisericească nu se împotrivește ca să se predeà în limba maghiară cinci dintre materiile de curs, ș. a.: Limba și literatura maghiară, Istoria, Geografia și Constituția patriei. Mai trebuie spus oare, că această ofertă a Ministerului a fost net refuzată?

Astfel, reîntinerită prin noui forțe și noui programe, menite să ajute la realizarea integrală a programului cultural și de viață al neamului românesc din acele părți ale Ardealului, preparandia având ca comisar consistorial pe V. Goldiș și ca director pe R. Ciorogariu, poate serbà cu cinste, în ziua de 3 Noemvrie 1912, împlinirea a o sută de ani dela înființare.

Școala normală « Andrei Șaguna » din Sibiiu. In trecutul școlii normale « Andrei Șaguna », a arhidiecezei ortodoxe române de Alba-Iulia și Sibiiu, se pot distinge trei epoce: I. Epoca începuturilor modeste ale cursurilor pregătitoare (1786—1853); II. Epoca reorganizării și cohabitațiunii cu seminarul teologic (1853—1919) și III. Epoca independenței (1919 până astăzi).

Fig. 450. Seminarul Andreian ort. român din Sibiiu

Cursurile pedagogice de șase săptămâni, despre care nu putem da informații mai precise din cauză că arhiva consistorială a fost distrusă de insurgenții maghiari în anii revoluției din 1848/49, au primit o formă mai hotărîtă la începutul păstoririi episcopului Andrei Șaguna. Acest mare înțelegător și organizator al culturii noastre a înființat, în anul 1853, « Cursul pedagogic » de un an pe lângă școala clericală din Sibiiu. In anul 1861 acest curs l-a ridicat la doi ani.

Sub urmașii lui Șaguna, în anul 1881, cursul pedagogic a fost urcat la trei ani, iar în 1907 la patru ani. Incă din 1881, aspiranții trebuiau să fie absolvenți de patru clase secundare. Incepând cu anul 1879, trebuiau să locuească în internat, împreună cu clericii.

Programa de studii cuprindeà la început religia, gramatica română, metodica, geografia, aritmetica, fizica, economia, caligrafia, cântări bisericești și tipic, iar mai târziu: științele naturale

(1862/63), pomologia și plantologia (1873/74), zootehnia agricolă (1874/75), limba ungurească, constituția patriei, istoria universală și istoria patriei, limba germană (1876/77), desenul și gimnastica (1877/78), psihologia (1879), muzica vocală și instrumentală (1883/84), instrucția practică (1885/86), lucrul de mână (1889/90), chimia, istoria pedagogiei (1895/96) și igiena (1896/97).

Timp de 66 ani, dela 1853—1919, cursul pedagogic a figurat ca o secție a seminarului teologic-pedagogic « Andreian » din Sibiiu. Secția pedagogică și-a avut organizația ei independentă, aveà însă comuni cu secția teologică pe directorul (dela 1853—1895 Ioan Hania, iar dela 1895—1919 Dr. E. Roșca) și câțiva dintre profesori.

In această epocă secția pedagogică a seminarului « Andreian » a dat neamului românesc din Ardeal 1913 învățători bine pregătiți.

Școala normală sibiană a rămas până la sfârșit o puternică fortăreață a românismului pur. In ciuda politicii de desnaționalizare, urmată în anii din urmă cu o crudă stăruință și abilitate de stăpânirea maghiară, sufletul cultivat cu îngrijire în această școală românească n'a fost atins prea greu. Acest suflet, întrupat în profesori ca Ioan Popescu, Dr. D. P. Barcianu, Dr. P. Șpan, a rezistat momelilor și s'a împotrivit dârz opresorilor. Aceasta însă numai până în anul 1917, când a fost trimis, cu depline puteri, călăul guvernului unguresc ca să sugrume acest mare suflet românesc.

« Ni s'au prezentat date care aruncă o lumină îngrozitoare asupra spiritului nepatriotic, în care sunt educați viitorii învățători ai poporului în preparandiile greco-ortodoxe române », se plânge ministrul Apponyi în adresa dela 17 Iulie 1917 către Mitropolitul din Sibiiu. « Stăpâniți de acest spirit, învățătorii, când pășesc în viață și școală, otrăvesc sufletul sutelor de mii de copii din clasele de jos ale poporului. Faptul se explică și prin situația excepțională, în care se găsesc bisericile și instituțiile bisericești, așezate pe baze naționale și înrudite cu ale națiunilor dușmane. Deoarece credința neclintită față de Stat trebuie asigurată în mod necondiționat, am hotărît... pentru conducerea, direcționarea și controlarea învățământului și a vieții spirituale în preparandiile din chestiune, să trimit, deosebit pentru fiecare institut, câte un comisar ministerial care să-și poată face simțită influența în toate ramurile învățământului, atât din punct de vedere al educației, cât și din punct de vedere general pedagogic și didactic...».

Trimisul ministrului, A. Barabás, și-a început activitatea, învestit fiind cu toate drepturile de satrap: dreptul de a controlà, zi de zi, agendele directoriale, viața și manifestațiile de tot felul ale profesorilor și elevilor, distracțiile tinerimii în și afară de școală etc. « Vrând să-și împlinească chemarea conștiincios », scrie ziarul Világ la 19 Octomvrie 1917, «va fi spionul polițial al elevilor și al profesorilor, rușinea libertății de predare a profesorului; îi va observà, îi va pândì și spionà în școală și afară de școală, în decursul instrucției și în timpul liber, ziua și noaptea, acasă, pe stradă, la distracții și chiar la convenirile lor sociale. In toată vremea și în tot ceasul va stà în cârca profesorului și a elevului. In profesor, comisarul cu prezența sa va îngheță avântul în predare și sub controlul polițial ambiția profesorală se va ofilì. In tinerimea școlară va murì tinerețea, pentrucă pururea va simțì deasupra capului său acea putere, care e stăpânul absolutistic al fiecărei clipe din viața sa, al clasificării sale școlare și al întemeierii vieții sale viitoare...».

Dar, se știe, în anul 1918 sună și pentru școala năpăstuită a Sibiiului ceasul supremei judecăți și « cei fără de lege sunt izgoniți cu biciu de foc din casa Tatălui ».

Preparandia din Sighet. Preparandia din Sighet a răsărit, la anul 1862, din nevoia de a se da Maramureșului, scăpat de curând de încleștarea episcopiei greco-catolice rutene din Ungvár, învățători români pentru școlile aproape goale. Ideea unei școli normale în acest centru înstrăinat a fost la început numai în mintea câtorva bărbați luminați, cum au fost comitele suprem al Maramureșului Iosif Manu, vicarul Mihail Pavel și alții. Cu timpul însă, preoții și alți intelectuali se hotărîră să sprijine o școală cu menirea de-a promovà curentul, opus celui rutenesc, al naționalismului românesc și cum pe altă cale n'ar fi reușit, ei aderară la ideea de-a se înființà « Asociațiunea pentru cultura poporului român Marmațian », la adăpostul căreia să funcționeze școala normală.

La anul 1861, Asociațiunea se simți destul de tare pentru a păși la înfăptuire și « Institutul pedagogico-alumnat român » se deschise într'o încăpere a imobilului « Szegedi » dăruit de împăratul, deocamdată numai pentru 12 elevi.

Se primiau în preparandie absolvenţi de patru clase primare, cari anul întâiu urmau un curs pregătitor. Cursurile propriu zise, durând doi ani, prima serie de absolvenţi, în număr de 12, o dete şcoala în 28 Iunie 1864. In lipsa unei şcoli de aplicaţie, preparanzii făceau practica pedagogică, « praptisul », ei între ei. Aveau 20 ore săptămânal, şi anume câte două înainte de masă şi două după masă. In baza statutelor, directorul şcolii erà vicarul greco-catolic al Maramureşului, Mihail Pavel. In afară de « profesorul conducător » Ion Buşiţa, mai erà un profesor de cânt şi rit, Gh. Păcurariu, şi un catehet Ion Pop.

Cu aceşti luminători şi cu această organizaţie, preparandia s'ar fi putut ridicà cât de sus, dacă n'ar fi fost prea multe lipsurile şi prea mari greutăţile de învins. Zeloşii Maramureşeni vedeau şi simţiau aceste lipsuri şi nevoi şi făcură tot ce erà posibil pentru ca să le împlinească, prin colecte dela preoţi şi săteni, prin donaţii dela judeţ şi altele. Inimosul popă Marina, primpretorele Mihalca şi mulţi alţii ţineau calea oamenilor în zile de târg şi de sfat, şi le cerşiau obolul, iar profesorul Buşiţa se oferià preoţilor şi pedagogilor să le repare bricegele şi oroloagele pentru o mică plată în folosul preparanzilor. Nevoile însă erau atât de mari şi multe, încât energia şi spiritul de jertfă al câtorva oameni de bine nu le-ar fi putut înlăturà. Deaceea, când Statul unguresc cerù să se închidă preparandia Asociaţiei maramureşene şi în locu-i să se înfiinţeze o şcoală normală de Stat, conducătorii îşi plecară capul, nu fără o adâncă înduioşare, în faţa inevitabilului (1870).

Cu mari sforţări se ajunse la un compromis între Asociaţiune şi Stat: Asociaţiunea primeşte în internatul său 30 normalişti în mod gratuit, iar Statul se obligă a face să se predeà elevilor români, de către profesorii lor români, limba şi literatura română, religia şi ritul, ca materii obligatorii şi într'un număr suficient de ore. La fel, practica pedagogică se va face cu elevii români în şcoala primară românească. Statul se învoeşte din partea sa să respecte toate drepturile câştigate ale profesorilor.

Repede însă fură uitate condiţiile din contractul încheiat şi aprobat de minister la 2 Iulie 1870. Şcoala fu pusă în serviciul maghiarizării, scop pentru care şi fusese creată. Prin reprimarea sistematică a spiritului românesc, prin terorizarea elevilor valahi cari nu-şi renegau numele şi origina, prin favorizarea excesivă a elementului rutean şi introducerea ca studiu obligatoriu a limbii rutene în locul celei române, şcoala aveà toate şansele să-şi atingă scopul, dacă nu urmà prăbuşirea dela 1918.

Introducerea din nou a limbii şi spiritului românesc în vechea şcoală a Sighetului s'a întâmplat tocmai la împlinirea jumătăţii de veac dela încheierea contractului-simulacru.

Preparandia din Blaj. Intre sarcinile ce se impun fruntaşilor vieţii culturale ai Blajului pe la mijlocul veacului XIX, cea mai mare este înfiinţarea unei şcoli pentru pregătirea sistematică a învăţătorilor. Incă de prin anul 1853, episcopul Al. St. Şuluţiu roagă Locotenenţa Transilvaniei şi Cancelaria din Viena să ia în seamă starea dezolată a învăţământului poporal din dieceza greco-catolică şi să ajute la înfiinţarea unui institut pedagogic, care să-şi aibă locul lângă catedrala episcopească. Cererile umilite ale Episcopului n'au însă darul de a convinge forurile mai înalte de necesitatea unei astfel de şcoale în Blaj. « Aceeaş Inaltă Locotenenţă aduce aminte cum că în şcolile preparandiale din Orlat şi Năsăud s'au fost crescut un număr însemnat de preparanzi, cari însă din lipsa şcolilor poporale, parte mai vârtos din lipsa dotaţiunii cuviincioase, lăsând cariera, pentru care au fost meniţi din parte mare şi cu spesele Statului, s'au dedicat altei cariere »[1]). Locotenenţa ar fi deci mai bucuroasă să se deschidă preparandie pentru toţi Românii gr.-cat. în Năsăud, idee la care aderă şi Episcopul Alexi al Gherlei. Preparandia se şi redeschide, dar nu e frecventată, în anul 1859/60, decât de 4 elevi proveniţi din Arhidieceză (total: Cl. I 45, cl. II-a 47 elevi), şi aceştia extrem de slabi.

In anul 1865, fără a se mai aşteptà rezolvirea cererilor relative la fondul şcolar şi la burse, « Comisia scolastică » a Consistorului hotăreşte să nu se mai amâne deschiderea preparandiei. Pe calea unei circulări sunt invitaţi « toţi fiii noştri, cari vor aveà otărîtă voie de a fi aplicaţi pe viitor de docenţi comunali în arhidieceză şi cari au absolvit cu succes bun vreo clasă gimnazială sau vreo

[1]) Anuarul institutelor de învăţământ greco-catolic din Blaj pe anul 1915—1916.

școală normală cu 4 clase, ori și numai cu 3 clase, să se prezinte, pe ziua de 15 Octomvrie 1865, la direcțiunea institutului de pedagogie, spre examinare și primire »[1]).

Dar cu toate asigurările cuprinse în circulara Consistorului « că au fost puse la îndemână noului institut toate cuviincioasele mijloace ce le-a văzut și cugetat neamânat necesare spre realizarea scopului », școala n'aveà în momentul punerii ei în funcțiune aproape nimic din ceeace erà necesar. Din această cauză, anii cei dintâiu ai școalei sunt puțin prielnici învățământului. Bieților preparanzi li se fac lecțiile pe unde se poate, prin câte-o cămăruță dosnică a gimnaziului, în vechea școluță normalicească, în curtea metropolitană și aiurea. Lipsa aceasta a localului de școală, a rechizitelor, precum și a oricărui fond de întreținere, constituie serioase piedici și la acordarea subvenției de 3.000 floreni, pe care guvernul o promisese Metropoliei.

Istoria acestei școale, în prima perioadă a existenței ei, ne arată deci o slabă interesare pentru rosturile instrucțiunii. Până în timpul păstoriei Metropolitului Vancea, conducătorii învățământului confesional nu s'au gândit să îmbogățească, la fel cu celelalte institute ale Blajului, cu mai puternice mijloace și forme de viață școlară, plăpânda școală normală a Blajului.

Localul de azi al școlii a fost ridicat de Metropolitul Vancea în anul 1886. Tot lui i se datorește și completarea preparandei la 3 cursuri. Pe urma unor îmbunătățiri de metode și a unei programe analitice îndreptate începe o perioadă de activitate mai spornică între zidurile noului local, care, în intervalul 1880—1906, abià mai poate cuprinde marea mulțime a doritorilor de învățătură [2]). Capacitatea lor, netăgăduită, pune în fruntea profesorilor cari s'au perindat pe la acest institut, pe următorii: Ioan Fekete-Negruțiu, Petru Solomon, Gh. Munteanu și Ștefan Pop.

Un nou avânt își ia școala după completarea ei la 4 cursuri, în anul 1906. Tot atunci se îmbunătățește și situația profesorilor și ideile noui, pedagogice și științifice, pătrund înviorător în instrucție, în educație și disciplină. Manuale noui, aprobate de Consistor și Minister, se dau în mâna elevilor, materialul didactic sporește și se înfiripă câteva colecții indispensabile învățământului.

In timpul acesta, fiind director I. Negruțiu, un bărbat de o hărnicie neîntrecută, școala se străduește să-și constituie un corp didactic propriu, îndreptând astfel un mare neajuns al trecutului. Nouile regulamente pun capăt unor vechi anomalii, când aspiranți cu 6 clase liceale și cu o vârstă de 21—23 de ani băteau la porțile institutului alături de cei cu 3 clase normalicești și cu vârsta de 13—14 ani.

Era nouă de reformare și înnoire produce o schimbare și în viața elevilor. Conducătorii mai noui înțeleg că, alături de carte și învățătură, și chiar deasupra lor, igiena și sănătatea corporală hotărăște soarta celor ce au să conducă neamul și încep deci a se gândì la instalarea, în condiții de salubritate mai proprii, a preparanzilor. Vechiul internat din anul 1897 e înlocuit, în anul 1914, cu un local mai încăpător, unde normaliștilor — urmași ai vechilor « săptămânari » și « credinșeri » — li se poate asigurà astăzi un traiu mai omenesc.

La 1754, deodată cu seminarul și cu gimnaziul, se înființează o școală primară zisă școală de obște [3]), transformată mai târziu, la 1779, în « școală normală » de Stat, întâiu cu o singură clasă,

[1]) In programul școalei, care are la început numai 2 cursuri, sunt cuprinse următoarele materii: Curs I: Catehismul, metodica și didactica, fizica poporală, matem., istoria patriei și gramatica; Curs II: Istoria biblică, pedagogia, sintaxa și stilistica, geografia, catehetica și istoria naturală. Funcționează trei profesori pentru studii, iar pentru caligrafie, cântări și tipic seminariști și liceani. Sporind catedrele în decursul timpului, se introduc printre celelalte materii literatura română, limba maghiară și germană, constituția patriei, economia, desenul, gimnastica, muzica și exerciții practice.

[2]) Statistica ne dă:

1880	70	înscriși	67	calificați
1881	58	»	39	»
1882	58	»	11	»
1883	55	»	23	»
1884	56	»	21	»
1885	66	înscriși	64	calificați
1886	62	»	39	»
1887	79	»	31	»
1888	77	»	34	»
. . . . .				
. . . . .				
1897	146	înscriși	23	calificați
1898	133	»	60	»
1899	145	»	55	»
1900	125	»	55	»
1901	23	»	46	»
1902	106	»	44	»
1903	123	»	19	»
1904	107	»	45	»
1905	88	»	35	»

[3]) Dr. *I. Rațiu*, Blajul, p. 46.

mai apoi cu două clase și cu un catehet și cu 2 învățători (parvae professor), numiți de guvernul țării.

Până la 1865, când se înființează preparandia, învățătorii din Arhidiecеză se pregătesc în bună parte la această școală primară, unde ascultă 2—6 luni lecțiile unor profesori-învățători mai de seamă ca: Baziliu Rațiu, I. F. Negruțiu, M. Fogarasi, P. Solomon, Gh. Muntean ș. a. Reputația școlii o întemeiază Gheorghe Șincai, care stă în fruntea ei dela 1782 până la 1794. După 1794, școala decade, își pierde rosturile cele de demult și, în cele din urmă, e transformată în școală de aplicație pe lângă preparandia din Blaj.

Invățământul național sub domnia legilor ungurești. In era absolutismului luminat și încă câtăva vreme după aceea, școala română se bucură de unele drepturi, care o pun, în unele privințe, pe un picior deopotrivă cu școalele celorlalte naționalități.

Situația se schimbă însă în jumătatea a doua a veacului XIX. Pe când autoritatea Habsburgilor erà în declin, se ridică foarte mult autoritatea stăpânirii maghiare. Ea devine chiar covârșitoare prin anii 1864—1866. Dar pe măsură ce puterea ei sporește, sporește în chip firesc și tendința de-a întemeià, cu ajutorul școalei și prin desnaționalizarea celor de altă limbă, statul național și unitar maghiar.

Guvernanții stăpâniți de această utopie întreprind cele dintâiu incursiuni în zona de stăpânire autonomă încă înainte de încheierea pactului dualist dela 1867. Cunoaștem mai multe lovituri date autonomiei bisericești și școlare, în punctele ei mai puțin apărate. Cu toate acestea, în cursul păstoriei lui Șaguna și a lui Leményi, cari veghează cu strășnicie la autonomia și libertatea — atât cât li se îngăduise — a școlilor confesionale, opera de maghiarizare nu înregistrează rezultate de oarecare importanță și vătămarea autonomiei nu se resimte prea mult. Odată cu întronarea constituționalismului maghiar însă, mijloacele teroriste ale șovinismului sunt puse în acțiune pe toată linia și sub toate formele. Nici Șaguna, acum bătrân și bolnav, nu mai poate ridicà stavilă împotriva tendinței spre arbitrar a guvernanților, tendință manifestată, în ce privește școlile, prin legea învățământului primar XXXVIII din 1868.

Adevărat, că legea aceasta încă nu impune printre materiile obligatorii din școala confesională și limba maghiară. Legea XLIV din 1868, despre egala îndreptățire a naționalităților, obligă chiar Ministerul Instrucțiunii să vegheze, ca în școlile Statului să se deà fiecărui elev instrucția în limba maternă. Bineînțeles însă, că în gândul guvernanților nu erà să respecte aceste legi în litera și spiritul lor și în sensul acestor năzuinți tăinuite încep să ia măsurile ce le cred potrivite.

Art. de lege XVIII din 1879, trecând peste § 17 art. XLIV din 1868, dispune introducerea ca materie obligatorie a limbii maghiare în toate școlile din țară, începând chiar cu cl. II-a a școlii poporale, iar învățătorilor români le cere cunoștința limbii în măsura de-a puteà face instrucția în această limbă.

Tot în timpul acesta, de momire și teroare, se votează art. de lege XXX din 1883, prin care limba maghiară se introduce în mod obligatoriu în toate școlile secundare, apoi, la 1891, art. de lege XV, care obligă chiar pe copiii de 3 ani ai naționalităților să învețe limba maghiară.

Una după alta sosesc apoi la Consistoarele eparhiale românești ordinațiuni ministeriale ilegale cu privire la scrierea cu ortografie maghiară a numelor de familie, de localități și țări, la cărțile de școală ș. a. Manualele, și cele pentru curs normal, sunt strajnic revizuite. De cele mai multe ori, ele nu mai sunt altceva decât simple traduceri sau compilații după cărți ungurești. Planurile de învățământ confesional, orarele, regulamentele sunt și ele riguros controlate de organele ministeriale. Examenele de capacitate nu se mai pot da decât în asistența acestor organe de control. Nici o diplomă dăscălească nu mai e valabilă, dacă nu are pe dânsa iscălitura acestor comisari ai guvernului. Intr'un ritm, deci, din ce în ce mai accentuat de succesele de până acì, politica școlară a guvernelor își urmează drumul, parcurgând cu hotărîre etapele spre deplina maghiarizare.

Legea școlară art. XXVII din 1907 — monstruoasa lege Apponyiană — denaturează întreg caracterul învățământului și fixează ca suprem scop al școalei: « desvoltarea și întărirea în sufletul elevilor a spiritului de alipire către patria maghiară și a conștiinței de aparținere la națiunea unitară maghiară ». Invățătorii confesionali sunt declarați « oficianți publici » și obligați, cu jurământ, să promoveze educația patriotică, să-și cheltuiască toată munca, toate energiile, nu atât pentru

luminarea minții și nobilitarea sufletului, cât mai ales pentru a face să se învețe de copiii români limba maghiară în așà măsură, încât absolventul de 4 clase primare să-și poată exprimà, cu graiu viu și în scris, gândirile și simțirile.

Până unde numai pot, satele românești se împotrivesc încercării de-a li se luà localurile sau a li se închide școala și iau măsuri pentru apărarea așezămintelor lor naționale. Plângerile la guvernul țării, rugările, remonstrațiile lor — toate se nămolesc însă în apele tulburi ale Budapestei. Zadarnic protestează în conferințele lor anuale chiar și învățătorii, gr. ort. și gr. cat., cari prin ajutorul de Stat ce li se pune în vedere se văd înjugați definitiv la carul asupritorilor. Nici protestele des repetate ale Consistoarelor și congreselor bisericești, înaintate Curții din Viena, n'au darul de a face să înceteze actele de samavolnicie ale guvernului și ale funcționarilor lui. Chestiuni de alt ordin decât cel al echității se pun de-acum în discuția Camarillei din Viena. Siluirea Românilor e nu numai îngăduită, ci chiar bine văzută și proteguită de Viena, bucuroasă că poate, cu chipul acesta, să-și asigure o listă civilă sporită și un mai mare contingent de recruți. Fără a mai ține seamă deci de atitudinea nemulțumiților, regimul apponyian, mai brutal ca cele de dinainte, introduce acum șerbia cu de-abinele în școala română.

In părțile nord-vestice ale Ardealului, capitularea în fața nouii orânduiri școlare se face fără prea multă greutate. Lipsește și autoritatea și voința unor consistoare de-a impune aparatului administrativ respectarea legilor care garantează măcar câteva din drepturile școalei naționale. Unii dintre învățători și profesori, cari nădăjduesc să-și afle mai bune rosturi în cealaltă tabără, se supun fără un singur accent de revoltă ordinei stabilite de dușmanii școlii române. Câțiva se oferă chiar de unelte spurcate și dau pe mâna organelor Statului școala, cu local și cu zestre cu tot. Valul de politicianism șovinist întâlnește însă în tot restul Ardealului o dârză rezistență. Românii din părțile sudice înfruntă mai ușor urgiile. Ei se mențin grație legii străbune nealterate și a contactului mai strâns ce-l au cu principatele, dar nu mai puțin și a culturii naționale, care n'a prea fost știrbită până în zilele lor. Cei mai mulți dintre învățătorii și profesorii, mai ales ai celor două arhidieceze, în întrunirile lor, în taina sufletului lor, fac legământ să-și poarte crucea până la capăt pe drumul Calvarului.

In anul 1916, Ungurii se simt destul de tari pentru a ne da ultima lovitură, cea de grație. Legea zonei culturale — și asta opera lui Apponyi — decretează statificarea învățământului poporal confesional din județele mărginașe și exproprierea clădirilor școlare din nu mai puțin de 507 comune românești; iar cel ce veneà la Sibiu, cu spada călăului, ca să execute sentința stăpânului său, Baronul R. Horváth, ne mai aduce încă și o altă veste nouă: hotărîrea Ministerului de-a revizuì în curând statutul organic al bisericii ortodoxe, precum și de a suprimà institutele pedagogice confesionale.

Din fericire, aceste acte de demență și de sălbătăcie se întâmplă într'o vreme când monarhia Habsburgilor începe să troznească din toate încheieturile ei hodorogite.

Organizarea și unificarea învățământului normal. Pentru Ardealul dezrobit se cereau chiar dela începutul perioadei de libertate națională, școli noui și învățătură multă, mai multă decât ne puteau da cele 8 școale normale confesionale, dela Arad, Sibiiu, Blaj, Gherla, Caransebeș, Oradea și cele două de fete dela Lugoj și Gherla. A luat ființă deci, alături de școalele celor două confesiuni ale Românilor ardeleni, alte 23 școli normale de Stat în următoarele centre: Abrud, Arad (băeți și fete), Avrig, Beiuș, Brașov, Cluj (băeți și fete), Cristur, Deva (băeți și fete), Făgăraș, Lugoj, Năsăud, Oradea (băeți și fete), Satu-Mare, Sighet, Șimleul Silvaniei, Sf. Gheorghe, Tg.-Mureș, Timișoara și Zălau.

Vechiul învățământ normal din Ardeal, cu formele și organizațiile lui deosebite, trebuià însă încorporat organismului cultural românesc, conceput de marele reformator Sp. Haret. Astfel s'a ajuns la tipul de școală normală a Regatului, mai întâiu cel cu 6 și apoi cel cu 7 clase. In conformitate cu hotărîrea directorilor de școale normale din țară, dela 6 Sept. 1923, On. Minister a dispus, cu ord. No. 119062 din 23 Oct. 1924, ca elevii cl. a VIII-a să treacă examenul de capacitate la sfârșitul întâiului semestru al acelui an, iar cei din cl. VII-a, promovați în cl. VIII-a, să se supună examenului de capacitate la finele anului școlar odată cu absolvenții tuturor școalelor normale.

Brusca suprimare a unor vechi forme și deprinderi, trecerea dela școala vechiului Regat cu 6 clase și cu o organizație unitară, pur profesională, la școala ardeleană cu 8 clase sau cu 4 cursuri

(clase) și cu organizații interne deosebite, mai apoi trecerea dela legea veche a Regatului la legea nouă a învățământului normal și primar, au pricinuit dificultăți și perturbații în mersul instrucției și gospodăriilor școlare, care n'au fost, de sigur, dintre cele mai mici. Schimbarea programelor cu

Fig. 451. Internatul școalei normale din Deva

rădăcini în trecut, micșorarea atribuțiilor jurisdicționale ale Consistoarelor și — lucru nou — înființarea de comitete școlare la toate școalele normale, nu s'au produs fără oarecare proteste și re-

Fig. 452. Direcția școalei normale din Deva

zistențe din partea celor ce se credeau lezați în drepturi moștenite. Lucrurile, deci, n'au mers neted la început. Mai târziu însă, dreapta judecată și grija de interesele superioare ale țării au biruit piedicile ce se puneau în calea deplinei unificări a învățământului normal. Legile mai noui au reușit

să integreze toate școalele normale ale Ardealului în organismul general școlar și în ritmul vieții sufletești a Românilor de pretutindeni.

Cu toată reducerea numărului de clase, cadrul învățământului normal se lărgește, noui concepții pedagogice domină în instrucție, noui tehnice se pun în aplicare. Școala normală a Ardealului se găsește azi, după 10 ani dela Unire, cu resorturile vieții școlare sporite, cu ritmul mai vioi în multe direcții. Intr'un număr de 4 ori mai mare ca în trecut, școlile normale ale Ardealului săvârșesc astăzi o muncă meticuloasă, răbdătoare, îngrijită, printre rezistențe și greutăți desigur, dar o muncă care e chemată să regenereze până în adânc viața sufletească a poporului nostru din Ardeal.

Școala nouă a venit cu noui îndemnuri la strădanie, cu noui înfăptuiri care-i fac cinste. S'au creiat pretutindeni: muzee școlare, muzee etnografice, muzee agricole înzestrate cu instrumente și colecții de plante și animale, mici cinematografe cu filme instructive, ateliere de muncă, cantine pentru elevii școalelor de aplicație, popote pentru profesori, colonii de vară, fonduri pentru ajutorarea elevilor săraci cu îmbrăcăminte, cărți și premii, instalații de băi, uzine electrice, în unele locuri brutării și măcelării proprii, care pot furnizà alimente în condiții mai avantajoase. Toată această întinsă operă gospodărească s'a făcut cu ajutorul Statului, din banii adunați cu târâita, din economiile realizate la nutriment și servitori dar, de sigur, și din veniturile terenurilor de cultură, cu care au fost împroprietărite școlile normale și a căror întindere variază între 4—70 jugăre cad.

Școala nouă urmărește și împlinirea unui serios program profesional, practic și educativ. Studiul agriculturii care figurează la loc de frunte în cadrul general al învățământului normal se inspiră dela cerințele, urgente și mari, ale plugăriei românești. Elevii, trăind într'un mediu de preocupări științifice, au putința de a urmărì, pe teren și de aproape, agricultura practică. Astfel, bunele rezultate ale instrucției agronomice încep a se arătà pretutindeni: Varietățile de plante aflate în cultură se ameliorează; grădinăria care a fost așezată timp de secole în clasa îndeletnicirilor principale, dar care a rămas staționară din lipsa de aplicări practice, pe teren, se dovedește tot mai mult nu izvor deosebit de producție și de avuție; stupăritul rațional și sistematic se statornicește în viața economică a țării; utilajul agricol al țăranilor se îmbogățește, iar suprafața pământului cultivat după normele agriculturii raționale crește an de an cu multe mii de jugăre.

Activitatea școlii se extinde și asupra creșterii animalelor, care trebuie să constituie de acì înainte una din ramurile principale ale avuției naționale și să împlinească, în mai bune condiții ca cele de până aici, cerințele unei culturi raționale. Pe urma îndrumărilor ce se dau în școala normală vom vedeà înflorind pe plaiurile noastre mici industrii alimentare, care vor ușurà traiul țăranilor și vor dă țării o serie de articole pentru consumul intern și pentru export. Când vom aveà la toate școalele normale întreg inventarul economic, precum și profesori cu superioare pregătiri agronomice, vom puteà să ne formăm deplin elementele cu care să asigurăm răspândirea culturii economice în massa plugarilor. Lumina va radià atunci mai puternic, mai departe, aplicațiile vor câștigà în intensitate și perfecție, economia națională va înregistrà sporuri și beneficii cu totul mulțumitoare.

Lucrul manual, ce s'a introdus în școala normală, deschide și el un câmp nou de activitate învățătorului român și noui posibilități de muncă și de câștig fiilor țării. Cu pregătirea ce dobândesc normaliștii mai ales în confecționarea materialului didactic (aparate fizice, geografice, animale împăiate etc.) vor puteà înlăturà, ca învățători, multele lipsuri și neajunsuri din școlile conduse de dânșii.

Școala consideră vrednic de toată purtarea ei de grijă și lucrul de mână al fetelor. Cu ajutorul instrumentelor și instalațiilor moderne, școala cultivă tehnicele vechii și nouii industrii casnice femeești, colecționează și pune în lumină bogățiile ornamenticei străvechi și caută să salveze astfel dela corcire sau distrugere cele mai neînșelătoare dovezi de hărnicie și istețime românească.

Spiritul gospodăresc apoi, cultivat în orele de economie casnică, se răspândește în școala poporală și trece ca o biruință și ca o binecuvântare din școală în casa și gospodăria țăranului român din toate regiunile țării.

Incontestabil se impune și pentru școala normală dela noi o corectare de program, de metode și de spirit. Concepția care a dominat politica școlară în perioada de după răsboiu va trebuì să facă

loc unei concepţii mai puţin influenţată de nevoile şi lipsurile stringente ale momentului. La o nouă reformă a învăţământului normal se va aveà în vedere nevoia unei culturi profesionale mai largi şi mai temeinice, care nu se va puteà realizà în numai 7 ani de şcoală, se va ţine seamă mai departe de necesitatea de a face şcoala normală şcoală de elită şi de a-i da acestei şcoli de elită pe cei mai bine pregătiţi profesori şi pe cei mai distinşi elevi cari absolvesc şcoala poporală şi cari nu vor mai aveà să suporte, total sau în parte, cheltuelile de întreţinere şi taxele şcolare.

Se mai ştie că învăţământul suferă de lipsuri materiale şi de lipsuri de organizare. Cele dintâi sunt chiar foarte mari. Ştiinţele, istoria, geografia, nu se pot propovăduì prin simple prelegeri de pe catedră. Profesorul trebuie să intuească, să cerceteze şi experimenteze continuu, în natură şi laboratorii, bine înzestrate cu material didactic, iar pentru asta se cer eforturi şi sacrificii tot mai mari din partea tuturor.

Azi, şcoala normală nu se mai poate restrânge numai la contribuţia Statului. Se cer măsuri de ocrotire largă din partea societăţilor şi particularilor. Dar mai ales judeţele cu şcoli normale au obligaţia morală — şi va trebuì să li se impună şi una legală — de a luà parte cu ceeace pot la opera de întărire a acestor şcoli ale poporului.

Mai poate fi relevată, în sfârşit, şi uniformizarea desăvârşită a şcolilor normale, care stingherește încâtva iniţiativele particulare şi împiedecă directivarea învăţământului spre nevoile specifice ale regiunii.

Şi până la reforma învăţământului însă, suntem siguri că din puterile cele nesecate ale trecutului, din vlaga şi lumina prezentului, vor izvorî puterile cele dătătoare de viaţă ale viitorului.

Pregătirea şi recrutarea personalului didactic. Inainte de 1909 nu există în Ungaria o şcoală specială pentru pregătirea personalului didactic al şcoalelor normale. Profesorii acestor şcoli se recrutau deobiceiu dintre membrii corpului didactic secundar şi dintre profesorii şcolilor civile şi şcolilor primare superioare.

In Ungaria erau două şcoli superioare de pedagogie: una înfiinţată la anul 1878, numită Pedagogium, în care se pregăteau profesorii de şcoli civile şi în rândul al doilea erà institutul « Erzsébet », în care se pregăteau profesoarele şcolilor civile de fete. In afară de aceste şcoli normale superioare, care erau de Stat, congregaţiile religioase romano-catolice şi reformate mai întreţineau câteva pentru pregătirea personalului didactic confesional. Timpul de pregătire aici ţineà trei ani. Nu se făceà pregătirea pe specialităţi, ci pe grupuri de materii: partea literară şi partea ştiinţifică.

Erau admişi a urmà cursurile în Pedagogium învăţătorii cei mai distinşi, cu cel puţin doui ani de practică pedagogică şi absolvenţii de liceu cu examen de bacalaureat, după trecerea unui examen de diferenţă la studiile pedagogice.

Mai târziu simţându-se lipsa unui personal didactic special pregătit pentru şcolile normale, s'a înfiinţat, prin legea din 1909, « Institutul Apponyianum », care aveà menirea specială de a pregătì profesorii şcolilor normale. Erau admişi aici ca bursieri ai Statului cei mai distinşi absolvenţi ai Pedagogium-ului. Studenţii urmau timp de 2 ani cursurile Facultăţilor de filozofie, litere şi ştiinţe dela Universitatea din Budapesta. Absolvenţii institutului treceau un examen de capacitate şi erau apoi abilitaţi pentru şcolile normale.

La şcolile normale confesionale române, profesorii se recrutau de obiceiu din personalul didactic al liceelor, cari pe lângă studiile universitare erau absolvenţii unui seminar teologic. Vechii profesori ai preparandiilor nu aveau calificaţie ungurească. Ei erau trimişi pentru perfecţionare cu deosebire în Viena, Praga, Lemberg sau Iena, de unde se întorceau ca elemente pedagogice de înaltă valoare. De sigur că mulţi profesori rămâneau şi numai cu calificaţia ce le-o dădeau seminarele teologice, având să treacă înaintea comisiilor consistoriale examenele « cvalificătoare », potrivit prevederilor din Statutele şi Regulamentele bisericeşti. Mai târziu, după ce legile mai noui ungureşti impuneau şi şcolilor normale româneşti să aplice numai profesori cu diplome universitare, acestea ajunseră să întreacă şcolile similare de Stat, în ceeace priveşte pregătirea profesorilor. Fiind numărul şcolilor normale româneşti foarte redus, selecţia corpului didactic se puteà face cu mai multă rigoare de către Consistoare, profesorii aleşi trebuind să aibă pe lângă o pregătire seminarială — lucru de mare importanţă pentru un profesor preparandial confesional — şi o pregătire universitară completă şi o conduită morală perfectă.

Toate școlile normale de Stat din Ardeal, care funcționau sub regimul maghiar, au fost naționalizate după Unire. S'a accentuat atunci tot mai mult problema recrutării profesorilor de școli secundare și normale. Consiliul Dirigent a recurs în primul rând la profesorii școlilor confesionale, dintre cari a recrutat mai ales personalul de conducere și de control, apoi a făcut apel la puterile didactice din Vechiul Regat, de unde a venit o pleiadă de distinși profesori și pentru școlile normale. Dar nevoia erà prea mare, golurile prea multe ca să poată fi umplute prin aceste măsuri. Consiliul Dirigent a recurs atunci la o măsură excepțională, — organizarea Cursurilor pregătitoare pentru profesori, ce s'au ținut la Universitatea din Cluj în vara anilor 1919 și 1920. Aceste cursuri aveau trei secții: liceală, normală și civilă. Pentru secția normală s'au primit auditori: 1. Studenții cu cel puțin patru semestre audiate la Universitate; 2. Absolvenții de liceu cu 5 ani de funcțiune în învățământul primar; 3. Absolvenții de teologie, cari au trecut examenul de calificație învățătorească; 4. Preoții cari au funcționat cel puțin 10 ani în învățământul primar sau ca directori școlari; 5. Invățătorii mai distinși cu cel puțin 10 ani de serviciu; 6. Absolvenții liceului cu examen de bacalaureat.

La secția pedagogică au trecut examenul anului întâiu 40 candidați. Aceștia au fost numiți în anul școlar 1919—1920 la școlile normale din Ardeal ca profesori practicanți. In vara anului 1920 au fost chemați din nou la cursuri pentru completarea pregătirii profesionale. Examenul de specialitate, cu care s'au încheiat cursurile, a fost trecut în fața unei comisii interimare, instituită pe lângă Universitatea din Cluj în baza art. XXX din legea învățământului din 1883. Acest examen a fost considerat echivalent cu licența. In urma trecerii și a examenului pedagogic, cursiștii au fost numiți titulari în învățământ. Prin lichidarea, la 1 Iulie 1923, a Comisiei interimare a Cursurilor de vară dela Cluj s'a realizat în mod definitiv unificarea în ceeace privește normele de recrutare a profesorilor secundari din întreagă țara. Prin legea învățământului secundar din 1927, profesorii cursiști sunt asimilați în grad și leafă cu profesorii titrați. Cei cari au dat dovadă de râvnă în îndeplinirea datoriei și de aptitudini pedagogice au fost definitivați în urma inspecțiilor ce li s'au făcut.

Localurile de școală. Localuri proprii au numai școlile normale din Cluj (băieți și fete), Deva (băieți), Cristur, Arad (băieți și fete), Tg.-Mureș, Beiuș, Făgăraș, Timișoara, Sf. Gheorghe și Abrud. Restul de școli normale sunt instalate în clădiri cedate vremelnic de Ministerul de Instrucție și de Răsboiu, de autorități bisericești sau județene și de societăți: Sibiiu, Blaj, Caransebeș, Oradea (băieți și fete), SatuMare, Năsăud, Şimleu, Zălau, Deva (fete), Brașov, — sau sunt închiriate: Lugoj, Avrig, Sighet.

Clădirile acestea, închiriate sau cedate temporar, nu pot fi transformate sau amenajate conform trebuințelor și nu li se pot adăugà atenansele dovedite ca necesare, pe de o parte din cauză că direcțiile și comitetele școlare nu pot riscà cheltueli pentru niște clădiri de care nu pot dispune, pe de alta și din vina proprietarilor, cari nu se învoesc să li se transforme imobilele. Comitetele școlare, lăsate numai la propriile lor puteri, n'au cutezat nicăiri să se apuce de construcții cu totul noui.

Din aceste cauze se poate spune că, afară de 3—4 cazuri (Deva, Beiuș, Sf. Gheorghe, Cluj Arad), starea în care se găsesc localurile de școală normală nu e mulțumitoare. Nici chiar în localurile-palate (Tg.-Mureș, Oradea, Timișoara, Arad, Cristur, Cluj, Caransebeș), cu două și trei rânduri de ferestre, cu gospodărie largă și bine rânduită, nu se adăpostește totdeauna mulțumirea și sănătatea. In încăperile din internate, destinate la origină numai unui număr foarte restrâns de elevi, sunt adăpostiți azi de 3—5 ori mai mulți normaliști și normaliste. Efectivul de 50—70 elevi al vechiului tip de școală normală cu numai patru clase, s'a urcat azi la 200—350 elevi și 6—7 clase normale.

Cu mult peste numărul pe care l-ar puteà suportà, în condiții normale, cubajul, au fost primiți elevi și în școlile confesionale. Profesorii din Gherla, osândiți să muncească într'o cocioabă cu înfățișare mohorîtă, cu săli scunde, egrasioase și cu pereții mucegăiți, local fără curte și fără lumină, și-au arătat nemulțumirea produsă de aceste stări încă pe timpul păstoriei episcopului Szabó, printr'un memoriu publicat în ziare. Localul expropriat pentru școală, în Avrig e un local de cârciumă vechiu și dărăpănat. Nu cu mult mai bine se prezintă, sub acest raport, localurile de școală din Sighet, Zălau, Năsăud, Oradea-Mare.

Aproape toţi elevii şcolilor normale din părţile Bihorului, Oaşului, Maramurăşului, Someşului sunt fiii unor ţărani, cari nu câştigă nici cât să-şi ducă traiul de azi pe mâine. Pentru aceşti copii şi pentru şcolile la care caută învăţătura, pe care au să o reverse apoi asupra satelor lor năpăstuite, s'a făcut foarte puţin. Caritatea publică a fost aproape cu totul absentă. In vreme ce autorităţi şi organizaţii particulare puternice ţin seamă de interesele şi nevoile copiilor oamenilor bogaţi de prin licee, copiii săraci cari gravitează spre şcoala normală sunt uitaţi cu o vinovată uşurinţă. E întristător, de sigur, să vezi sutele de astfel de copii refuzaţi la primire, pentrucă nu sunt locuri în internate. Şi mai întristător însă e faptul, de atâtea ori constatat, că mulţi din cei ce au avut norocul să fie primiţi în şcoală se ofilese sau ofticesc, adevărat şi din pricina hranei de multe ori neîndestulătoare, dar mai ales din cauza îngrămădirii în săli fără aer şi lumină, fără locuri potrivite pentru recreaţie şi fără posibilităţi materiale de a se îndeplinì acolo o muncă şcolară rânduită. E o datorie imperioasă de a ne îngrijì de şcolile acestor tineri normalişti mai de aproape şi într'o măsură mai mare chiar decât de celelalte şcoli, mai bine consolidate şi frecuentate de fiii unor părinţi mai înstăriţi.

Activitatea şi rolul profesorilor. Vechii profesori ai şcolilor normale ardelene au trăit pentru toate variatele necesităţi ale naţiunii lor. Ori unde s'au manifestat iniţiative de progres, ori unde a fost întrecere în munca pentru binele neamului, pretutindeni au fost şi ei de faţă.

Aproape toată activitatea extraşcolară a învăţătorimii se desfăşură sub privirea neadormită a profesorilor seminariali şi preparandiali. « Reuniunile învăţătorilor » gr. ort. din diecezele Aradului, Caransebeşului şi Orăzii Mari, « cercurile conferenţiare », în număr de 14, din arhidieceza Sibiiului, Reuniunile învăţătorilor gr. cat. din arhidieceza Blajului, din jurul Gherlei, din Sălagiu, din comitatele Ugocea, Sătmar, Bistriţa-Năsăud, Haţeg şi Lugoj — toate au fost conduse sau îndrumate de dânşii.

Alături de Reuniunile învăţătoreşti, şi tot ca ele de valoroase, au fost societăţile culturale şi umanitare ale preoţilor şi laicilor, a căror activitate binefăcătoare a fost mult înlesnită prin scrisul, prin cuvântul şi sfatul profesorilor preparandiali. De concursul lor larg s'au resimţit bibliotecile pedagogice tractuale, muzeele şcolare dela Sibiiu şi Blaj, cantinele şcolare şi cursurile de adulţi. Chiar cooperativele şcolare, prin care se încearcă a interesà copiii faţă de nevoile şcolii, s'au organizat în cele dintâi şcoale din arhidieceză la îndemnul unui profesor de şcoală normală, A. Bratu (+ 1911).

Ei au dat la lumină aproape toate cărţile de curs primar şi normal; învăţătorii chiar, au început să scrie, ca o urmare a impulsiunilor căpătate în şcoală, abecedare şi monografii şcolare. Ca să-şi poată răspândì ideile şi să intereseze massele la opera de înălţare culturală, profesorii au colaborat la revistele Reuniunilor şi altor societăţi culturale din Sibiiu, Arad, Caransebeş, Braşov, Blaj şi au întemeiat ei înşişi reviste şi ziare foarte preţuite şi dincolo de Carpaţi.

Unii s'au învederat ca adevărate forţe creatoare în domeniul literaturii şi al ştiinţelor, cu reputaţie chiar în străinătate: Diaconovici Loga, Ion Popescu (întemeietorul pedagogiei herbartzilleriene la noi), V. Gr. Borgovan, Dr. Petru Pipoş, St. Pop, Ştefan Velovan, Dr. P. Barbu, Enea Hodoş, P. Drăgălina, Dr. I. Paul, Vasile Goldiş, Dr. Iosif Olariu, Dr. V. Loichiţa. Nicăeri tradiţiile culturale însă n'au fost mai puternice ca în şcoala lui Şaguna din Sibiiu, ilustrată de urmaşii lui Gh. Lazăr: Ion Popescu, Dr. P. Barcianu, Dr. P. Şpan, Gh. Dima, Dr. N. Bălan, Dr. Lupaş, Onisifor Ghibu, Dr. Cândea, Dr. Dragomir, Dr. Rosca şi alţii.

Activitatea cea mai rodnică însă au desfăşurat-o profesorii în mijlocul elevilor lor. Fără îndemnul şi fără pilda lor nu s'ar fi putut închegà la învăţătorimea română aceà forţă religioasă-morală care uimeşte; Sibiul, Blajul, Aradul n'ar fi devenit focarele de unde s'a răspândit lumina şi în locuri mai depărtate; lipsa şi sărăcia n'ar fi făcut loc atât de curând unei stări economice mai bune şi mai înfloritoare.

Legile neomenoase ale lui Trefort, Apponyi, Zichy au turburat adânc mersul şcolilor, dar n'au putut înăbuşì spiritul acestor şcoli, n'au putut stinge flacăra conştiinţei naţionale. Nu voiu uità niciodată în viaţă pe bunii mei profesori de religie, de limbă, de istorie, cari alături de slova cărţii îngăduite ne strecurau în suflet zi de zi poruncile mai puţin îngăduite ale naţionalismului pur: « Nu vă îndepărtaţi, băieţi, de lângă altarul credinţei sfinţită prin tributul şi munca atâtor mucenici; cinstiţi legea, căci legea străbunăe însuş trecutul neamului cu toate durerile şi toate bucu-

riile pe care vitregia timpurilor ni le-a picurat în suflet; arătați tot mai multă, tot mai mare dragoste graiului strămoșesc; înfruntați urgia vrăjmașului până la capăt, căci ziua izbânzii nu mai poate întârzià!».

Plata le erà cu adevărat o plată de mizerie (unii suplinitori erau retribuiți cu suma de 50 florini). Au suferit această mizerie, dar n'au fost doborîți în lupta cu dânsa. Ca să poată obține ajutorul Statului erà destul, dacă școala normală se învoià să se învețe limba maghiară în o mai largă măsură și să se introducă câteva manuale recomandate de guvern. Dragostea de neam înăbușì însă, la cei mai mulți, nevoia de pâine.

Un exemplu edificător:

Despre unele școli dela periferie, în stare mai precară, guvernul puteà fi sigur că nu-i va încrucișà planurile. Dar erà cu deosebire preparandia din Sibiu, care nu odată dovedise o stăruință îndărătnică în apărarea peste toate greutățile a bunurilor sufletești moștenite. Politica ministerului deci luă deodată altă formă. In anul 1913, o comisie de 3 consilieri trimeși dela Budapesta căutà o înțelegere, pe cale de învoială, cu Consistorul cu corpul didactic dela școala normală din Sibiiu în sensul ca acestea să nu se împotrivească introducerii limbii maghiare ca limba de predare pentru Istorie, Geografie și Drept, putând, în schimb, să obțină sporuri considerabile la salariile consilierilor consistoriali și ale profesorilor, precum și alte câteva favoruri considerabile. In fața acestui atac deghizat nu rămaseră decât două căi deschise: sau să ne plecăm în fața dorinței ministerului și să acceptăm oferta, sau să luptăm, și aceasta până în cele din urmă, cu puterea disperării, pentru salvarea limbii și a drepturilor moștenite. Noi, profesorii școlii, aleserăm calea din urmă și, în ședința ținută în asistența comisarilor ministeriali, fui autorizat să declar, în numele colegilor mei, că « decât să împlinim voia guvernului și să ne plecăm în fața poruncii lui, mai bine să ispășim, pe drumuri și fără un codru de pâine, păcatul nesupunerii ». Nu e pagină mai frumoasă în analele școlilor noastre naționale de atunci, ca aceea pe care au înscris-o cei câțiva profesori români dela școlile confesionale prin renunțarea la banii lui Iuda și extraordinarele sforțări ce au făcut pentru salvarea caracterului național al institutelor naționale.

Când interesul național o cerù, unii dintre profesori nu se sfiiră a-și constituì chiar elevii în societăți luptătoare și a se pune în fruntea lor, pentru a grăbì izbândirea cauzelor drepte ale națiunii. In energia și stăruința desfășurată de dascăli ca Gheorghe Șincai, ca Diaconovici-Loga, ca Boșiță și atâția alții au găsit generațiile de elevi tăria trebuincioasă, ca să pornească acele impunătoare mișcări de desrobire din veacul XIX. Până în ajunul răsboiului pentru întregirea neamului, profesorii preparandiali, cari au fugit în Regat de răul din țara lor, pot fi socotiți printre creiatorii iredentei române dincoace de Carpați și purtătorii crezului național curat și fără nici o concesie de circumstanță.

O nouă pleiadă de profesori intră în acțiune odată cu înfăptuirea României Mari. Ei vin în Ardealul lipsit de profesori să-i aducă lumina cărții și a învățăturii românești. Mulți din frații noștri, având largi posibilități de înălțare în patria lor mai restrânsă, preferă să treacă munții și să se pună în serviciul școlilor, dintre care unele atunci încearcă primii pași pe calea culturii, și aceasta fără altă încurajare și fără alt îndemn decât al instinctului lor bun și generos și fără altă răsplată decât a unei scumpe datorii împlinite.

Sub vraja cuvântului lor curat ca cristalul renaște limba românească, limbă care, în unele regiuni, se împestrițase și înstrăinase într'un mod îngrijitor. Chiar și după renașterea literaturii române, « limba mumească » cum i se ziceà în vechile orare arădane, se găsià într'o situație deplorabilă, evoluând în spirit cu totul neromânesc. Sub înrâurirea limbii germane mai întâiu, apoi sub a celei ungurești, limba română luase o înfățișare extrem de bizară, devenise un amestec de românească-nemțească-ungurească-latinească.

Ca o binefacere dintre cele mai mari, soarta ne dăruește, pe lângă profesori, și câțiva buni directori cari își pun însușirile lor alese, gospodărești și de conducere, în serviciul tinerelor școli normale ale Ardealului. In jurul lor se strâng elemente ajutătoare, împinse de tinerescul avânt al înfăptuirii, de elanul luptătorilor pentru limbă și țară.

Ardealul, cu școlile lui normale, se găsește azi, grație acestor dascăli și acestor ajutoare, într'o stare de înflorire. Neamul românesc nu știe încă, cui îi datorește mai mult: generației lui Gheorghe

Lazăr şi a celorlalţi deschizători de cale din veacul trecut, sau generaţiei de azi care a venit din direcţie opusă, înarmată cu ştiinţă şi cu entusiasm, ca să restituie Ardealului împrumutul.

Viaţa şi rolul şcolarilor. După toate câte le întrezărim prin ceaţa trecutului, puţin prielnic învăţământului poporal, putem conchide că cei ce se pregătiau pentru cariera dăscălească trăiau o viaţă precară, puţin favorizată de soartă. Aproape toţi, fii de ţărani săraci, locuiau pe unde puteau şi se hrăniau ca vai de ei, cu ce se puteà cără în desagă şi traista de merinde. Cei mai norocoşi erau preparanzii din Blaj, cari se puteau împărtăşì din « fondul ţipăilor » sau aceia cari erau îngăduiţi să slujească, în calitate de « credinţeri », pe la mesele seminariştilor. Cei mai numeroşi însă trăiau pe la gazde, prin cartierele mărginaşe, constituiţi după sistemul « datului cu săptămâna », aşà fel, că cel cu rândul erà obligat a ţineà cu merinde pe toţi tovarăşii săi timp de-o săptămână.

Traiul erà destul de rău şi prin internate: « Li se fierbeà câte o oală mare de fasole, câte o căldăruşă de « tocană » (mămăligă) cu brânză; seara « tocană » cu lapte, rar şi câte un miel, apoi câte o oală de picioci (cartofi) » (V. Anuarul şcolii normale din Sighet pe anul 1920). Uneori, când se isprăviau proviziile, trebuià să ajute banul strâns cu ţârâita, pe la târguri şi adunări, sau apelul la « dajdiile » preoţilor şi mirenilor. Preoţii, ţăranii, profesorii, contribuiau cu mult-puţinul ce aveau, ca să urnească din loc piatra sărăciei: dădeau însă fără să se simtă, miluiau fără să umilească sau fără să rănească ambiţii.

Rar se găsiau sprijinitori şi făcători de bine printre boieri. Iniţiativele generoase pleacă mai totdeauna dela cei săraci. « Că încă din cei săraci mai mult au dat din averea sa pe altarul fericirii a norodului comun. Dimpotrivă mulţi dintre boiari necăutând la folosul neamului aceaste nepreţuite introduceri, nesocotindu-le şi timpul acest aurit, negrijindu-se, rămân răci, nebăgători de seamă şi împietriţi şi numai pentru ale sale înfierbântaţi » [1]).

Credincioşii bisericii ortodoxe a Aradului strâng pentru « fondul preparandial » şi pentru elevii săraci « tasul al treilea », iar, ca o supremă expresie a spiritului de jertfă, micii elevi ai şcolii române din Budapesta trimit preparanzilor săraci, despre cari le-a vorbit inspectorul Nestorovici, 50 de bani buni de argint. Astfel se manifestă şi creşte, an de an, această « sfântă şi aurită milostenie » a celor mici şi a celor săraci până în jumătatea a doua a veacului al XIX-lea, când noul spirit al epocii întronează şi în viaţa şcolarilor o nouă ordine de lucruri.

Casele în care trăiau preparanzii erau, după cum am mai spus, prin mahalalele oraşelor, nişte chiliuţe scunde, insalubre, fără lumină şi fără căldură. Nici clădirile şcolilor însă nu erau mai bune. Despre « clasele cocioabe » se plânge, pe la 1814, prof. Dimitrie Ţichindeal: « Sermanii preparanzi cu numărul preste 200, galbeni la faţă de putoarea care o rabdă în şcoală, se vaietă că le este capul ameţit şi nu pot învăţà, suspină văzându-şi periciunea sănătăţii lor. Profesorii din zi în zi tot mai slabi, mai cu mare defect în piept, cei puţinei bani, care-i câştigă, abià le este spre apotecă, disgustiruiţi de a propune în şcoală ceva, numai cu d'asila — amarul nu se poate spune întru luarea de seamă a şcolii ceşti de dunstul feartei întrânsa mieri înfiţiruită! » [2]).

Mijloacele de învăţământ se mărginiau la câte o carte cu table de lemn şi la stilul ascuţit, cu care se gravau slovele pe tabla cerată sau în nisip. Lipsind cărţile la mai toate materiile, elevii îşi scriau temele pe genunchi sau şezând, cu picioarele încrucişate, pe podea sau şi pe pământul gol. Printre alţii se vedeau, zice Bariţiu, « şi junişori de câte 18—19 ani învăţând A, B, C, iar în lipsă de hârtie formând literile vara pe pământul cel năsipos al pieţii, iară iarna pe nea cu câte un beţişor, ca să nu le degere degetele » [3]).

Disciplina şcolară o asigurà, până bine de curând, nuiaua (virgaciul), închisoarea (carcer) cu şi fără pâine şi apă, în cazuri mai grave chiar închisoarea în beciurile poliţiei, « ca acela, pe carele dogenirile cele prieteneşti nu-l scormonesc, nu-l clătesc, adevărate dureri trupeşti să simtă » [4]). Când alte mijloace nu mai puteau ajutà, pedepsele acestea aspre aveau şi altă menire, pe aceea de-a inspirà dragostea de carte şi de-a deprinde la o mai regulată participare la « Mânecândă » (utrenie) şi « Sărândă » (vecernie).

Generaţiile şcolăreşti, care se succed în cursul timpurilor prin preparandiile române, se ridică aproape fără excepţie din mijlocul ţăranilor şi reprezintă elementele mai răsărite şi capabile ale

[1]) *Th. Botiş.* Istoria şcoalei normale din Arad, p. 322.
[2]) *Th. Botiş*, Ibidem, p. 311.
[3]) *Raţiu*, Blajul, pag. 46.
[4]) *Th. Botiş*, Ibidem, p. 233.

satelor noastre, hotărîte să răspândească, după terminarea studiilor, lumina câștigată și să săvârșească muncă binefăcătoare pentru neam și pentru limbă.

La începutul veacului nostru se ajunge la o răspântie.

Ungurii, acum stăpâni absoluți pe situația politică, încearcă să înnăbușe orice aspirație către o viață proprie în școlile românești; loviturile lor curg cu nemiluita pe capul învățătorului și al școlii poporale. Inspectorii școlari caută să doboare pe naționaliști și turbură tot mai des cu anchetele lor liniștea zidurilor bătrâne ale preparandiilor. (Profesorii, aflați prea intransigenți în naționalismul lor, sunt osândiți la ani de temniță grea: Dr. D. P. Barcianu, D. Comșa și alții).

Cei ce năzuesc spre cariera dăscălească încep a-și da seama, că, în astfel de împrejurări, a fi învățator înseamnă sau a îndură, ca bun Român, toate prigonirile și toate amenințările, sau apoi a suportà, cu spinarea încovoiată, rușinea supunerii față de « Inaltul guvern », disprețuit și ocolit de ai tăi. Din această cauză afluența la preparandii e din ce în ce tot mai mică, iar elementele ce se prezintă tot mai slabe. Intr'o vreme, unele din preparandii se umplu cu codașii, cu corigenții și repetenții tuturor școlilor secundare. Nici bursele, create acum în număr mare pentru a-i atrage pe preparanzi, nu mai ajută. Aceasta, firește, aduce o scădere tot mai pronunțată în pregătirea sufletească a candidaților de învățători. In loc să se îndrume spre sate plini de încredere și însuflețire, privirea lor se ridică spre brațul care e gata să lovească. Mută de durere, dezarticulată, această generație ajunge cerșetoarea unui biet drept de existență. In clipa când desrobitorii ies din tranșee pentru asaltul cuceritor, seriile de învățători și candidați bat, printre blesteme și lacrimi, drumurile Clujului și ale celorlalte centre ungurești, la cursurile de maghiarizare.

Azi, situația e cu totul schimbată. Vântul libertății a retrezit în suflete chemările viitorului. Sub influența lui, și cei ce erau amorțiți sub loviturile Ungurilor ies din inerția degradantă, și cei ce simt vocațiune spre dăscălie, aleargă, neîmpiedecați de nimeni și de nimic, spre școala normală cea nouă. Azi ne e dată putința să primim la matca școlilor poporale, prin concurs și pe baza de note mari, pe cei mai buni, pe cei mai deștepți absolvenți de școală primară, cari vin deadreptul din atmosfera de viguroasă bogăție rustică, iar prin înlesnirile ce li se fac, cu burse și alte ajutoare, putem salvà pentru știință și cultura românească atâtea talente și valori, cari altfel, din cauza sărăciei, ar rămâne uitate sau nebăgate în seamă.

Ceva mai mult. In școlile normale ale Ardealului sunt primiți mii de elevi din Vechiul Regat, în mare parte orfani de răsboiu. Și astfel, frate cu frate se întâlnesc pe băncile școlii, inimă cu inimă se unește în aceleași bătăi și o perfectă comunitate de simțăminte se călește în focul dragostei de copii împrieteniți.

Toți acești copii, de dincoace și de dincolo, mlădițe din cele două ramuri ale poporului român, aduc prețioase însușiri particulare la opera de consolidare națională. Tinerii ardeleni au firea generațiilor apăsate de toată povara timpurilor de luptă și de sacrificiu. In opera de consolidare ei vin deci cu o contribuție de seamă: marea putere de rezistență și deprinderea de a luptà fără șovăire cu toate potrivniciile. Echilibrată în porniri și disciplinată sufletește, această tinerime ardeleană e un rezervoriu de forțe morale, un razim al ideii de continuitate, o păstrătoare a credinței și a virtuților străbune.

Alături de ardeleni, și poate mai mult decât ei, tinerii «regățeni» aduc îndrăzneala și neastâmpărul tinereței, curentul de căldură și vioiciune care va străbate, adânc și roditor, întreaga noastră viață socială. Sporul de istețime și agerime ce-i caraterizează e menit să desvolte energiile rassei și să le facă tot mai vii în inimi și suflete.

Prin acești tineri « regățeni » și ardeleni, uniți sufletește încă de pe băncile școlii, se propagă și la țară unirea sufletească. Mai mult decât alții, ei ajută la strămutarea ideilor și credințelor dintr'o parte în alta, ei duc cuvântul și gândul bun al țăranului din Ardeal fraților lui din Regat și simțimintele de dragoste și de prețuire ale acestora pentru frații desrobiți. Grație lor, va încolți sămânța aruncată în largul țării și va sporì, în toate părțile acestei patrii unite, belșugul și binecuvântarea.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL AGRICOL DE TOATE GRADELE DIN ARDEAL, BANAT ȘI PĂRȚILE UNGURENE

DE

VALERIU POPA

I. PRIVIRE GENERALĂ ASUPRA SITUAȚIEI INVĂȚĂMÂNTULUI AGRICOL DE TOATE GRADELE LA 1918 ȘI DESVOLTAREA CE A LUAT PÂNĂ LA 1928

Un studiu monografic asupra școlilor de agricultură, etc. din Transilvania, Banat și celelalte ținuturi alipite este necesar din mai multe privințe; mai întâiu, pentru a cunoaște trecutul, desvoltarea la care au ajuns aceste instituții astăzi, apoi spre a înțelege rolul lor în economia generală a țării atât în trecut cât și în viitor.

Ținând seamă de marea importanță a acestui învățământ, găsim că este util să aruncăm o scurtă privire retrospectivă asupra fazelor prin care el a trecut sub fostul regim, aceasta pentru a scoate mai bine în evidență progresele realizate după unirea provinciilor cu patria mamă.

Foștii stăpânitori au înțeles însemnătatea școlilor de agricultură pentru desvoltarea puterilor producătoare de belșug într'o țară cu un caracter pronunțat agricol, cum sunt provinciile de care ne ocupăm, și au acordat toate mijloacele pentru ca aceste școli să corespundă pe deplin menirii lor.

Firește nu putem aveà o privire destul de clară asupra întregului plan de învățământ agricol, urmărit în regimul trecut, fără a cunoaște și instituțiile centrale din Ungaria, legătura, care le dădeà viață și avânt să progreseze toate școlile cu caracter agricol din întreg cuprinsul țării. A căutà să cunoaștem aceste legături ar însemnà să urmărim tot ce a făcut Statul ungar pentru desvoltarea agriculturii în decurs de multe decenii, să consultăm o întreagă literatură, care ne-ar arătà până la ce grad de progres au ajuns în Ungaria de până ieri instituțiile agricole.

Un asemenea studiu ar depășì cadrul limitat, în care ne-am propus să vorbim în cele ce urmează numai despre școlile cuprinse în teritoriul, pe care l-am moștenit dela fostul regim. In treacăt amintim numai, că în Ungaria funcționau 5 academii de agricultură, 24 școli inferioare de agricultură, 12 școli de viticultură, 5 școli de lăptărie, 6 școli de horticultură și o școală de apicultură. Pe lângă acestea mai erau și alte școli particulare, care se bucurau de sprijinul Statului, beneficiind de subvenții și alte ajutoare.

In academiile agricole se primeau elevi cari au terminat cursul liceal complet. Cursurile țineau 3 ani. Anul școlar începeà la 1 Octomvrie și se terminà la sfârșitul lunii Iulie. Scopul acestor școli erà să formeze administratori de moșii, profesori pentru școlile de agricultură și ingineri agronomi.

Școlile inferioare de agricultură aveau în vedere mai mult formarea și instruirea micilor proprietari și gospodari, îmbogățindu-le cunoștințele asupra tuturor ramurilor economice cu observarea împrejurărilor locale.

In aceste școli se primeau mai ales fii de țărani.

Cursurile țineau 2 ani. Profesorii acestor școli făceau cursuri practice și la țară cu micii proprietari și gospodari, având menirea, mai ales, să pregătească pe învățători pentru cunoștințele agricole.

Elevii şcolilor inferioare şi elementare de agricultură, horticultură, viticultură, etc., pe lângă cunoştinţele agronomice şi gospodăreşti mai învăţau şi unele meşteşuguri folositoare în gospodărie, ca împletituri de coşuri din paie şi papură, executări de coşniţe pentru albine, faceri de perii şi măturí, cutii pentru împachetarea fructelor, etc.

Absolvenţii acestor şcoli având cunoştinţe practice în economia agricolă, puteau să se angajeze ca ajutoare, pe lângă administratorii de moşii, obţinând certificate care echivalau cu absolvirea a patru clase medii.

Din cele înşirate mai sus putem să ne facem întru câtva idee de rezultatele, pe care le-au putut da şcolile de agricultură precum şi cele care stau în cea mai strânsă legătură cu plugăria, cum sunt şcolile de viticultură, horticultură, etc. Toate la un loc formează armonioasa îndeletnicire a gospodarilor rurali, mari sau mici, cu tendinţa pronunţată pentru o cât mai variată intensificare a culturii pământului, cea mai sigură şi cea mai bănoasă ocupaţie a locuitorilor dela ţară, a căror bună stare dovedeşte îndeajuns frumoasele rezultate la care s'a ajuns pe urma unei raţionale exploatări a pământului de cultură.

Fără un învăţământ agricol bine organizat şi aşezat în concordanţă cu trebuinţele gospodăriei rurale nu s'ar fi desvoltat atât de mult întreprinderile de industrializarea produselor pământului, care în Ardeal au adus înflorirea satelor şi târgurilor. Timpurile turburate ale îndelungatului răsboiu, desorganizarea totală a instituţiilor învăţământului agricol în timpul revoluţiei, au întrerupt orice activitate în continuarea planurilor de realizare a problemelor de cultură în legătură cu plugăria modernă.

Statul român, luând moştenire dela fosta administraţie şcolile de agricultură, cele mai multe din ele nu mai rămăseseră, în momentul luării lor în primire, decât numai cu numele de instituţii şcolare, de fapt ele erau cu totul lipsite de orice înzestrare precum şi de toate mijloacele necesare învăţământului. Mai ales şcolile din Banat, la retragerea armatei sârbeşti, au fost cu totul despoiate de inventarul viu şi mort, ne mai rămânând decât zidurile goale ale clădirilor expuse intemperiilor.

Puţinele şcoli, care au rămas cu zestre didactică, în stare să mai poată funcţionà, trebuiau naţionalizate, trebuiau găsiţi profesori şi trebuiau aflaţi elevi, cari să urmeze cursurile întrerupte şi întârziate din cauza evenimentelor.

Şcolile moştenite, ne mai având legătură cu trecutul, au trebuit să fie din nou organizate, acomodate împrejurărilor create prin aşezarea stăpânirii româneşti. Opera aceasta de organizare şi de primire nu erà tocmai uşor de îndeplinit.

Ceeace s'a putut face s'a făcut şi trebuie să se recunoască meritul acelora, cari luptând cu toate greutăţile începutului, au reuşit să pună în funcţiune, potrivit intereselor Statului român, şcolile de agricultură din Ardeal, Banat şi celelalte ţinuturi alipite. Cu această ocazie trebuie să recunoaştem că primele greutăţi au fost învinse graţie patriotismului luminat al membrilor din fostul Consiliu Dirigent, cari au dat în mod neprecupeţit, tot sprijinul la consolidarea acestui învăţământ.

Astăzi se poate susţine fără exagerare, că învăţământul agricol din aceste ţinuturi liberate este îndrumat pe calea cea bună şi din cele ce vom arătà în urmă se va puteà vedeà că Statul român a făcut mari sacrificii pentru consolidarea şi organizarea acestui învăţământ, în aşà fel ca el să poată fi pus în slujba intereselor economice şi naţionale ale Statului.

Inainte de toate vom aruncà o scurtă privire asupra organizării învăţământului agricol de diferite categorii, adică asupra învăţământului superior, mediu, inferior şi elementar, asupra şcolilor de economie casnică şi asupra învăţământului agricol ambulant.

1. *Invăţământul superior* este reprezentat prin Academia de agricultură din Cluj (v. capitolul special).

2. *Invăţământul mediu* nu este până acum reprezentat în Ardeal; crearea acestui învăţământ s'a pus în discuţie de mai multe ori, fără însă a se fi realizat.

3. *Invăţământul inferior* este cel mai răspândit, fiind reprezentat prin 12 şcoli de Stat şi anume: 7 de agricultură, 2 de viticultură, 1 horticultură, 1 pomicultură şi 1 de meserii agricole.

Durata cursurilor la şcolile de această categorie, până la anul 1918, erà de 2 ani. Dela această dată ele au fost adaptate la programul din vechiul regat, stabilindu-se durata cursurilor teoretice

la 3 ani și 1½ ani de practică, mai târziu stagiul de practică s'a redus la 1 an, așà că durata cursurilor astăzi este de 4 ani.

Pentru admiterea la concursul de intrare în școală, candidații trebuie să fie absolvenți, cel puțin a 4 clase primare sau ai școalelor elementare de agricultură. Vârsta minimă este fixată la 14 ani. Elevii sunt recrutați în majoritate dintre fii de săteni. Absolvenții beneficiază de termen redus în armată.

Scopul acestor școli este de a formà plugari luminați cari să poată să-și exploateze în mod rațional terenul părintesc servind ca model pentru plugarii din regiunea lor, precum și de a pregătì personalul necesar exploatațiilor mai mici și pe cel necesar întreprinderilor Statului și particularilor.

Școlile populare (confesionale) în număr de 3 urmează în liniamente generale acelaș program ca și ale Statului. Durata cursurilor la aceste școli este de 3 și de 2 ani.

4. *Școlile elementare de agricultură* au un program mult mai redus față de cele inferioare, durata cursurilor fiind numai de 2 ani.

In această categorie avem o singură școală la Rovine (Pecica Maghiară) cu 2 forțe didactice.

TABLOUL No. 1

No. curent	Felul școalelor	In ființă la 1918	Inființate dela 1918-1928	Total	Observații
1	Școli superioare	1	—	1	
2	» inferioare de agricultură	7	—	7	
3	» » » viticultură	2	—	2	
4	» » » horticultură	1	—	1	Inființată pentru ucenici horticoli
5	» » » pomicultură	—	1	1	
6	» » » meserii agricole . .	—	1	1	-
7	» elementară de agricultură . . .	—	1	1	Fostă școală repetițională agricolă
8	» de economie casnică	—	7	7	
9	» confesionale de agricultură . . .	3	—	3	Școli confesionale întreținute de organizațiile săsești
	Total	14	10	24	

Elevii sunt interni și pentru admiterea în școală se cer aceleași condiții ca și pentru școlile inferioare de agricultură. Din acest motiv acest tip de școală e menit să dispară, transformându-se în școli inferioare, iar în locul lor va luà ființă învățământul complimentar, care este continuare a învățământului primar.

5. *Școlile de economie casnică pentru fete* au luat ființă după Unire. Primele două școli s'au deschis în 1921, iar ultima școală în 1925, așà că astăzi sunt în Ardeal 7 școli din 18 câte sunt în toată țara. Ele au fost organizate după legea din 1901, menite fiind de a face din fiicele sătenilor bune gospodine la casele lor, maestre și supraveghetoare pentru școli.

Aceste școli sunt singurele care dau fetelor o instrucție în legătură cu agricultura și viața dela sate, pregătindu-le a fi bune soții și bune mame.

Insemnătatea lor este de netăgăduit și trebuie cât mai mult răspândite, deoarece instrucția lor în gospodărie este completă, ocupându-se îndeaproape de arta bucătăriei, facerea pâinii, spălatul și călcatul rufelor, țesutul pânzei și covoarelor, cusături, croitorie, îngrijirea animalelor mici, cultura legumelor, facerea conservelor, creșterea albinelor și viermilor de mătase, higiena, etc.

Candidatele trebuie să aibă cursul primar complet și sunt întreținute ca bursiere.

Cursurile teoretice au o durată de 3 ani.

Personalul didactic şi administrativ se compune din o directoară, 2—3 maestre şi un şef de cultură.

6. *Invăţământul agricol ambulant.* Pentru răspândirea cunoştinţelor raţionale de creşterea albinelor, ministerul mai are 5 profesori ambulanţi şefi de regiuni. Ei ţin conferinţe la sate, la şcolile de agricultură precum şi cursuri periodice de apicultură pentru învăţători, preoţi, plugari, cantonieri, etc., dând sfaturi tuturor, ori de câte ori sunt întrebaţi.

In tabloul de mai sus (No. 1) arătăm şcolile care au existat în 1918, acelea care au fost înfiinţate dela 1918 şi până la 1928 precum şi numărul total al acestor şcoli în prezent.

Din acest tablou reiese că în anul 1918 erau în fiinţă în Ardeal, Banat şi ţinuturile ungurene 14 şcoli speciale agricole, dintre care 3 erau şi sunt susţinute de către organizaţiile săseşti şi în care limba de predare a fost şi este cea germană. Dela anul 1918 şi până astăzi s'au înfiinţat de către Statul român încă 10 şcoli, dintre care 7 de economie casnică, şcoli necunoscute sub fostul regim, precum şi alte 3 şcoli de specialitate în ramura agricolă, pomologică şi una de meserii agricole.

Numărul elevilor şi elevelor cari au frecventat aceste şcoli în cursul celor 10 ani este arătat în tabloul No. 2.

TABLOUL No. 2

No. curent	Felul şcoalelor	Inscrişi		Promovaţi	Repetenţi	Retraşi	Eliminaţi	Total	Absolvenţi
		Bursieri	Solvenţi						
1	Şcoli superioare de agricultură . . .	418	180	583	6	9	—	598	108
2	» inferioare de agricultură	1.992	185	1.815	72	284	6	2.177	278
3	» » » viticultură	447	4	391	15	39	6	451	64
4	» » » horticultură	113	—	82	—	31	—	113	35
5	» » » pomicultură	142	—	109	2	29	2	142	5
6	» » » meserii agricole . .	128	6	124	1	9	—	134	13
7	» Elementare de agricultură . . .	98	—	91	2	5	—	98	42
8	» de economie casnică	930	7	838	5	91	3	937	121
	Total	4.268	382	4.033	103	497	17	4.650	666

După cum am văzut în tabloul precedent 10 din aceste şcoli au fost înfiinţate în decursul ultimilor 10 ani, în special cele de gospodărie care toate au luat fiinţă după Unire şi anume în intervalul dela 1921 şi până la 1925, astfel că trebuie să ţinem seamă de acest lucru pentru a explicà numărul ce pare redus al elevilor şi elevelor cari au frecventat aceste şcoli în decursul acestor 10 ani.

Din analiza cifrelor din tablou rezultă că numărul elevilor înscrişi a fost de 4650, iar acela al absolvenţilor de 666.

Personalul didactic şi administrativ a fost sporit în cursul acestor 10 ani, potrivit desvoltării ce a luat învăţământul agricol prin mărirea anilor de studii, care implicit a adus cu sine, pe lângă mărirea orelor de cursuri, şi desvoltarea materiilor de studii.

Din tabloul No. 3 se poate vedeà situaţia personalului didactic şi administrativ la şcolile din Ardeal, aşà după cum figurează astăzi.

Numărul total al personalului didactic şi conferenţiarii ca şi al personalului administrativ, şefi de cultură, maeştri, economi, magazineri, etc. se ridică la 229 din cari 92 au stabilitatea, adică sunt cu titlul definitiv şi provizoriu, iar restul de 137 sunt suplinitori. Aceştia din urmă, după îndeplinirea condiţiilor cerute de regulament, vor puteà căpătà şi ei stabilitatea.

Pentru a pune în evidență situația economică a școlilor în cei 10 ani de administrație românească, vom da în cele ce urmează datele respective, din care se poate vedeà valoarea averii diferitelor categorii de școli.

TABLOUL No. 3

No. curent	Felul școalelor	Personal didactic și conferențiari	Personal administrativ	Total	Situația Personalului			Total
					Definitiv	Provizor	Suplinitor	
1	Școli superioare de agricultură . . .	22	23	45	42	—	3	45
2	» inferioare de agricultură	43	48	91	14	13	64	91
3	» » » viticultură	12	12	24	1	3	20	24
4	» » » horticultură	4	6	10	1	1	8	10
5	» » » pomicultură	3	2	5	—	2	3	5
6	» » » meserii agricole . .	3	4	7	1	1	5	7
7	» elementare de agricultură . . .	2	3	5	2	—	3	5
8	» de economie casnică	30	12	42	—	11	31	42
	Total	119	110	229	61	31	137	229

Tabloul de mai jos (No. 4) cuprinde valoarea terenurilor școlilor ținând seamă de cea existentă la 1918 precum și de schimbările de valoare survenite în intervalul de 10 ani fie prin cumpărări, fie prin reforma agrară.

TABLOUL No. 4

No. curent	Felul școalelor	Valoarea terenului								
		Existent la Unire			Dobândit sau expr. dela Unire încoace			Existent în prezent		
		Suprafața		Valoare	Suprafața		Valoare	Suprafața		Valoare
		ha	a	Lei	ha	a	Lei	ha	a	Lei
1	Școli superioare de agricultură . . .	127	76	6.660.000	418	—	10.797.162	545	76	17.457.162
2	» inferioare de agricultură . . .	2.285	37	19.324.325	+453 —788	67 70	5.740.805 1.000.000	1.950	34	24.065.130
3	» » » viticultură . . .	23	26	122.244	330	72	3.585.239	353	98	3.707.483
4	» » » horticultură . . .	53	63	2.800.000	23	28	400.000	76	91	3.200.000
5	» » » pomicultură . . .	51	95	201.890	34	82	500.000	86	77	701.890
6	» » » meserii agricole .	—	—	—	1	14	60.000	1	14	60.000
7	» elementare de agricultură . .	21	29	77.900	18	99	640.000	40	20	717.900
8	» de economie casnică	—	—	—	153	61	3.708.500	153	61	3.708.500
	Total . . .	2.563	26	29.186.354	645	53	24.431.706	3.208	79	53.618.065

Toate școlile din Ardeal, etc. pendinte de Ministerul Agriculturii posedă în prezent o suprafață de 3.208 ha. 79 ari în valoare de lei 53.618.065. Pe lângă terenul găsit în ființă la Unire, Mi-

nisterul Agriculturii prin reforma agrară, în afară de şcolile din nou înfiinţate şi înzestrate, a mai împroprietărit şi pe cele existente cu teren de cultură, iar dela şcolile din Geoagiu şi Lugoj s'a expropriat 788 ha. 70 ari care s'au dat la ţărani, şi anume 699 ha. 50 ari s'au luat dela Geoagiu, iar restul de 89 ha. 20 ari dela Lugoj.

TABLOUL No. 5

No. curent	Felul şcoalelor	Existente la Unire	Construcţii din nou, reparaţii şi amenajări 1918—1928	Valoarea actuală
		Lei	Lei	Lei
1	Şcoli superioare de agricultură	9.677.978	3.090.000	12.767.978
2	» inferioare de agricultură	1.631.341	23.683.354	25.314.695
3	» » » viticultură	117.262	2.164.326	2.281.588
4	» » » horticultură	43.806	3.168.194	3.212.000
5	» » » pomicultură	1.142.300	860.495	2.002.795
6	» » » meserii agricole . .	—	2.500.000	2.500.000
7	» elementare de agricultură . . .	59.371	1.910.629	1.970.000
8	» de economie casnică	—	5.719.660	5.719.660
	Total	12.672.058	43.096.658	55.768.716

Exploatarea terenului se face în regie şi numai 10% se dă în parte din lipsă de inventar viu. Exploatarea se face la fiecare şcoală după asolamente stabilite în raport cu condiţiile economice şi după principiile ştiinţifice şi aprobate de Minister.

La toate şcolile Ministerul prin organele sale a luat măsurile necesare pentru a se face cât mai multe plantaţii şi a se întreţine în bune condiţii cele existente prin curăţirea pomilor roditori şi înlocuirea celor bătrâni.

La şcolile de gospodărie s'au făcut şi se fac plantaţii de duzi pentru creşterea gândacilor de mătase. Deasemenea unde terenul a fost favorabil s'au plantat şi vii.

Valoarea clădirilor şcolilor este arătată în tabloul de mai sus, No. 5.

TABLOUL No. 6

No. curent	Felul şcoalelor	Existente la Unire	Procurat dela 1918—1928	Valoarea actuală
		Lei	Lei	Lei
1	Şcoli superioare de agricultură	523.431	258.019	781.450
2	» inferioare de agricultură	869.799	1.065.504	1.935.303
3	» » » viticultură	16.022	102.461	118.483
4	» » » horticultură	2.100	112.200	114.300
5	» » » pomicultură	—	88.530	88.530
6	» » » meserii agricole . .	—	1.400	1.400
7	» elementare de agricultură . . .	54.500	45.670	100.170
8	» de economie casnică	—	205.220	205.220
	Total	1.465.852	1.879.004	3.344.856

Acest tablou ne arată că valoarea totală a capitalului investit în clădirile aparţinătoare şcolilor este de 55.768.716 lei. Din acest capital lei 12.672.058 există la luarea în primire a şcolilor dela fostul regim, iar restul de lei 43.096.658 reprezintă valoarea construcţiilor făcute de Statul român.

Toate aceste clădiri aparţin Statului, cu excepţia clădirilor şcoalei dela Geoagiu, care aparţine societăţii maghiare E. M. K. E. şi care sunt în valoare de lei 1.039.676, fiind foarte vechi şi ruinate.

Dela Unire, pe lângă reparaţii şi amenajări, Ministerul a cumpărat şi clădiri, cum sunt cele dela Câmpeni, Baia de Arieş şi Bocicăul Mare.

Şcolile în general mai au lipsă de clădiri şi reparaţii, care au fost întârziate din cauza lipsei de fonduri.

In ce priveşte valoarea *inventarului viu*, ea este arătată în tabloul precedent, No. 6.

Din el reiese că valoarea totală a acestui inventar este de lei 3.344.856 revenind pentru inventarul existent în 1918 lei 1.465.852, iar pentru cel procurat dela 1918 încoace lei 1.879.004.

Sunt unele şcoli ca de exemplu, Sân-Nicolaul Mare, Ceacova etc., care la luarea în primire nu au avut deloc inventar viu, fiind şcolile devastate de către armata sârbă, aşà că Ministerul a fost nevoit să le înzestreze din nou cu vitele necesare, care apoi au fost sporite şi selecţionate, potrivit trebuinţelor şi împrejurărilor naturale din regiunea respectivă.

TABLOUL No. 7

No. curent	Felul şcoalelor	Valoarea inventarului mort		
		Existent la Unire	Procurat dela 1918 încoace	Valoarea actuală
		Lei	Lei	Lei
1	Şcoli superioare de agricultură	3.961.403	1.541.259	5.502.662
2	» inferioare de agricultură	1.107.988	3.190.987	4.298.975
3	» » » viticultură	74.270	1.160.918	1.235.188
4	» » » horticultură	21.313	358.266	379.579
5	» » » pomicultură	306.317	284.288	590.605
6	» » » meserii agricole . .	—	389.491	389.491
7	» elementare de agricultură . . .	11.145	342.108	353.253
8	» de economie casnică	—	1.293.110	1.293.110
	Total	5.482.436	8.560.427	14.042.863

Astăzi acest inventar este aproape întreg refăcut şi completat, cu mijloacele proprii ale şcolilor. Vitele bătrâne şi improprii au fost vândute, iar cu fondul rezultat, s'a cumpărat alte vite tinere.

Valoarea inventarului mort o redăm în tabloul No. 7.

După cum se poate vedeà din acest tablou, această valoare se ridică la suma de lei 14.042.863. Acest inventar cuprinde: instrumente, maşini, mobilier, obiecte de menaj şi ateliere, vehicule, etc. Parte din el s'a găsit la Unire la unele şcoli, iar la altele nu s'a găsit nimic, aşà că aceste şcoli au trebuit să fie din nou înzestrate, fie cu inventar cumpărat din fondurile bugetare. fie că s'a dat dela alte şcoli, mai bogat înzestrate.

In prezent putem spune, că, dacă nu avem la toate şcolile tot inventarul mort de care este nevoie, totuş strictul necesar, pentru funcţionarea normală a şcolilor, îl posedăm.

Credem că este nimerit, pentru a aveà o privire generală asupra întregii situaţii economice a şcolilor, în perioada de 10 ani, să redăm în tabloul No. 8, o recapitulaţie asupra valorii terenurilor, clădirilor, inventarului viu şi mort.

TABLOUL No. 8

No. curent	Felul şcoalelor	Valoarea totală a averii şcolilor		
		Existente la Unire	Spor	Valoarea totală
		Lei	Lei	Lei
1	Şcoli superioare de agricultură	20.822.812	15.686.440	36.509.252
2	» inferioare de agricultură	22.933.453	32.680.650	55.614.103
3	» » » viticultură	329.798	7.012.944	7.342.742
4	» » » horticultură	2.867.219	4.038.660	6.905.879
5	» » » pomicultură	1.650.507	1.733.313	3.383.820
6	» » » meserii agricole . .	—	2.950.891	2.950.891
7	» elementare de agricultură . . .	202.916	2.938.407	3.141.323
8	» de economie casnică	—	10.926.490	10.926.490
	Total	48.806.705	77.967.795	126.774.500

Vedem dar că întreaga valoare a averii şcolilor se ridică la suma de lei 126.774.500, faţă de lei 48.806.705, cât reprezentà această avere în 1918, ceeace însemnează că Statul român a făcut mari sacrificii pentru promovarea culturii profesionale a poporului.

Nu este mai puţin important, după ce am arătat situaţia averii şcolilor, să aruncăm o scurtă privire şi asupra sumelor băneşti pe care Statul le-a pus la dispoziţie pentru întreţinerea lor, arătând totodată şi veniturile realizate din exploatare. Aceste cifre se cuprind în tabloul No. 9.

TABLOUL No. 9

No. curent	Felul şcoalelor	Incasări din		
		Buget	Venituri	Total
		Lei	Lei	Lei
1	Şcoli superioare de agricultură . . .	21.830.850	5.311.893	27.142.743
2	» inferioare de agricultură	33.794.721	14.242.317	47.992.038
3	» » » viticultură	6.558.842	3.133.146	9.691.988
4	» » » horticultură	5.219.844	879.373	6.099.217
5	» » » pomicultură	2.088.812	602.619	2.691.431
6	» » » meserii agricole . .	1.937.294	322.070	2.259.364
7	» elementare de agricultură . . .	1.779.276	239.852	2.019.128
8	» de economie casnică	14.392.639	828.964	15.221.603
	Total	87.557.278	25.560.234	113.117.512

Comentând acest tablou, vedem că în decursul celor 10 ani dela Unire, Statul a pus la dispoziţie pentru întreţinerea şcolilor prin buget suma de lei 87.557.278. In acelaş timp din veniturile produse din exploatare s'a realizat suma de lei 25.560.234. Acest venit nu este cel real, întrucât

produsele școlilor care sunt consumate de către elevi și personal, se socotesc cu prețuri reduse, după un tarif fixat de Minister, care tarif nu reprezintă nici $^1/_5$ din valoarea pieței. Ținând seamă de acest lucru, venitul brut ar puteà fi evaluat la cel puțin 125.000.000 lei.

Legea învățământul inferior agricol din 1901, care este și astăzi în vigoare, prevede ca venitul net din exploatare, adică după ce se scot toate cheltuelile, să fie astfel repartizat:

10% fondului de rezervă;

10—20% directorului sau dirigintelui;

80—90% se dă elevilor, proporțional cu zilele în care au participat la practica agricolă.

In timpul din urmă, la fondul de rezervă al școlilor, s'a trecut și beneficiul directorilor, iar venitul elevilor se întrebuințează pentru ajutor de îmbrăcăminte elevilor săraci, iar restul se trece la fondul de rezervă pentru diferitele înzestrări.

După ce-am arătat în liniamente generale situația școlilor de diferite categorii și am văzut mersul lor progresiv, făcut cu destule sacrificii din partea Statului, vom trece la partea a doua a acestei lucrări, unde vom luà fiecare școală în parte, analizând pe scurt întreaga lor activitate și progresele ce s'au realizat dela Unire încoace, adică dela 1918 și până la 1928.

II. CONSIDERAȚII SPECIALE ASUPRA ȘCOLILOR CU PRIVIRE LA MERSUL ȘI ACTIVITATEA LOR DIN TRECUT ȘI PREZENT

I. ȘCOLI SUPERIOARE DE AGRICULTURĂ

Academia de agricultură din Cluj (vezi capitolul special)

II. ȘCOLI INFERIOARE DE AGRICULTURĂ

a) *Școala inferioară de agricultură Ciacova*

Această școală s'a înființat în 1885. Scopul pentru care s'a creat a fost de a da o nouă îndrumare cultivatorilor mici de pământ ale căror culturi lăsau mult de dorit în acel timp.

Inființată la 1885 în hotarul Comunei Ciacova, jud. Timiș, pe un teren în suprafață de 366 ha. 60 ari, proprietatea Domeniilor fondaționale, cu care Statul a încheiat un contract pe timp de 30 ani, în care contract s'a prevăzut ca clauză principală din partea proprietarului, ca exploatarea moșiei să se facă în modul cel mai rațional, iar administrația școalei are mână liberă în executarea lucrărilor.

Contractul de arendare încheiat la 1 Septemvrie 1884 a expirat la 1 Septemvrie 1914, și după unele informații se zice că s'ar fi prelungit și pe mai departe, dar atât în arhiva școalei cât și a Domeniilor fondaționale nu există nici un act, din care să se poată constatà exact în ce stadiu se află situația școalei din punct de vedere al proprietății.

Până la 1886 teritoriul a fost subarendat cu 12 cor. jugărul, iar dela 1886 încoace s'a lucrat în regie.

La data încheierii contractului de arendare, nu se găsiau decât două clădiri și anume una care servià de locuințe pentru servitori — estimată la suma de 16.456 cor. precum și un grajd de oi, care aparțineà Domeniilor fondaționale, — pe când celelalte clădiri care se găsesc astăzi s'au construit de către Stat în intervalul dela 1885—1889.

In 1919, în timpul revoluției, această parte a Banatului fiind ocupată de trupele sârbești, întreaga școală a fost devastată, iar conducătorul școalei din acel timp, aflându-se în imposibilitate să poată exploatà moșia, din cauza vitelor de muncă și a instrumentelor agricole care lipsiau, a fost nevoit să dea în parte, sătenilor din comuna Ghilad, terenul destinat pentru culturile de toamnă.

In Decemvrie 1919, după retragerea trupelor sârbești s'a adus dela școala de agricultură din Bichiș-Ciaba o parte din muzeu, dormitoare, săli de învățământ și birou, iar în luna Martie 1920, școala posedând numărul strict necesar de vite și instrumente agricole, pe care le posedă și în prezent, a început să funcționeze în mod normal.

Din punct de vedere geografic şcoala se află situată în partea de Sud a jud. Timiş, între şoselele Ciacova şi Ghilad şi drumul Ghilad-Jebel. Se mărgineşte la Nord cu proprietăţile sătenilor din comuna Ciacova, iar la Sud cu ale sătenilor din Ghilad. Ca depărtare de aceste comune se găseşte la o distanţă de 3½ km. de gara Ciacova şi de 2½ km. de cele două comune de mai sus.

In comună găsim reşedinţa parohială bisericească, judecătorie de ocol, regiune agricolă, cerc sanitar veterinar şi uman, oficiul poştal, gară şi obor.

La muncile câmpului se întrebuinţează pe lângă servitori şi elevii.

Uzul în Banat este de a se angajà servitorii cu hrana în natură, din care cauză se întâmpină mari greutăţi la angajarea personalului inferior.

Moşia şcoalei are o întindere totală de 280 ha. 78 ari, având forma unui trapezoid, şi se află situată între şoseaua Ciacova-Ghilad şi drumul Ghilad-Jebel.

Este străbătută prin mijloc de un drum principal, care este plantat cu pomi roditori, iar împrejurul întregii moşii este trasat un şanţ adânc de 1 m. şi plantat cu salcâmi tineri, care serveşte ca hotar.

Afară de aceasta şcoala mai are o plantaţie de salcâmi şi frasini, din care se procură lemnele necesare diferitelor reparaţii de fermă.

Suprafaţa terenului este ondulată şi la o înălţime de 100 m. deasupra nivelului mării. In lungul său, terenul este traversat de trei vâlcele, dintre care una cea mai adâncă, atinge partea de Nord a terenului şcoalei, de unde apoi se depărtează trecând peste hotarul comunei Ciacova, intrând în urmă, — după ce străbate în zig-zag proprietăţile locuitorilor Ciacovei, în Timişul mort. O a doua vâlcea, fiind cea mai lată, trece prin mijlocul terenului, iar a treia atinge partea de Sud a terenului.

Din aceste trei vâlcele, cele două dintâiu şi mai puţin a treia, sunt supuse revărsării din cauză că nu au scurgere. Vâlceaua din mijlocul terenului are o parte adâncă în apropierea clădirilor, unde din cauza subsolului argilos, apa nu se poate evaporà nici în timpul căldurii.

Ca ondulaţie terenul variază până la înălţimea de 2 m. Pământul arabil ocupă locurile cele mai înalte din teritoriul şcoalei, în mijlocul căruia se află situate şi clădirile.

Solul din apropierea celor trei vâlcele în suprafaţă de peste 5 jug. este format dintr'un strat subţire argilos nisipos, iar subsolul este argilos, făcând astfel ca apa să străbată cu multă greutate. In primăverile ploioase apa se menţine pe aceste locuri, fapt care contribue foarte mult la creşterea ierburilor de păşune, însă în timpul secetei, evaporându-se apa, toată vegetaţia se ofileşte şi pe suprafaţa acestui teren se ivesc pâlcuri de sărături. Din aceste cauze aceste terenuri nu se pot cultivà cu alte plante.

Restul pământului arabil este argilo-nisipos, iar subsolul, după săpăturile făcute în diferite locuri, nu diferă de sol decât numai prin aceea că subsolul e mai bogat în humus decât solul.

Cu aceste calităţi preţioase se pot face arături cât de adânci, care contribuesc la ameliorarea solului. La pământul arător, permeabilitatea solului este mare, iar a subsolului şi mai mare, deoarece în subol se găseşte nisipul mai grăunţos, afară de varul care este răspândit uniform, cu o proporţie de 3—4 %.

Clima în comparaţie cu aceea de câmpie este schimbătoare, iernile fiind extrem de friguroase şi verile foarte călduroase. Deseori se întâmplă, în mijlocul verii, variaţii de temperatură bruscă, iar în luna Maiu se ivesc îngheţuri. Foarte des lunile de vară sunt secetoase, iar primăverile şi toamnele sunt ploioase.

După datele meteorologice, temperatura mijlocie este de 12,5°, iar extremele sunt între 38,7° şi —20,6° C.

Vânturile sunt aproape continue, predominând mai mult direcţia Sud-Est şi Nord-Vest.

Daune asupra recoltei provenite din grindină nu au fost dela înfiinţarea şcoalei.

Imbunătăţirea terenului. In trecut, înainte de răsboiu terenul şcoalei a fost bine cultivat, deoarece pe lângă că a fost arat adânc şi gunoit cu gunoiu de vite, dar s'a mai îngrăşat şi cu produse chimice.

Pomii roditori sunt plantaţi o parte pe marginile drumurilor de exploatare, o parte pe marginea grădinii şi numai pe o foarte mică suprafaţă în grădină.

Pepiniera de pomi ocupă o suprafață de 1½ jugăr în care se găsesc diferite soiuri de pomi dela 1 până la 6 ani.

Pomii altoiți se vând țăranilor din jur cu prețuri reduse.

Terenul școalei se lucrează sistematic, deaceea ține și recordul producției în localitate. Arăturile se fac repetate și la timp cu autotractorul și cu pluguri puternice trase de 4 cai Nonius.

Caracteristica acestei școli fiind creșterea vitelor, școala produce anual cantități mari de bălegar, care fermentează bine în platforme sistematice și astfel se restitue terenului o bună parte din ceeace se ia anual prin recolte.

Grădina școalei produce zarzavatul necesar elevilor și personalului, iar pepiniera a luat o mai mare desvoltare, susținută fiind de cererea mare de pomi altoiți în localitate. In prezent școala dispune de un număr apreciabil de peri, caiși și cireși pentru vânzare.

Imbunătățirile făcute în ultimii ani sunt destul de însemnate, ținând seamă numai de faptul că această școală a fost complet devastată, luându-se de către armatele sârbe până și ușile și ferestrele. Aceste îmbunătățiri s'au făcut în toate direcțiile, atât la moșie care se părăginise, fiind muncită la început în dijmă, cât și la inventarul viu și mort, absorbind tot venitul moșiei pentru a pune școala în ordine.

b) *Școala inferioară de agricultură Geoagiu*

Terenul și parte din clădiri au fost donate de contele Kun Kocsard în anul 1891 fostei societăți culturale « E.M.K.E. » care la rândul ei l-a dat fără plată Statului ungar pe timp de 40 ani până la anul 1931, cu obligația ca Statul să înființeze și întreție o școală inferioară de agricultură, iar elevii să fie recrutați din Secuime.

Funcționarea școalei a început la anul 1892.

Această școală se află situată în partea de Nord-Vest a județului Hunedoara între șoselele Orăștie-Geoagiu-Folt-Geoagiu și Homorod-Geoagiu, la o depărtare de 14 km. de orașul Orăștie și 12 km. de gara Orăștie. In raza de 15 km. se mai află comunele: Bobâlna, Rapolt, Folt, Boiu, Balsa, Feredeu, Băcâia și Bințiți. Comuna din care face parte școala depinde ca împărțire administrativă de plasa Geoagiul de Jos, cu reședința la Geoagiul de Jos; ca împărțire bisericească de parohia Geoagiului de Jos cu aceeaș reședință, iar judecătorească de ocolul Geoagiul de Jos. Pentru recrutare ține de cercul Deva, ca împărțire sanitară cât și veterinară de cercul Geoagiul de Jos cu aceeaș reședință, iar ca împărțire silvică de regiunea Orăștie cu reședința în Orăștie. Oficiul poștal se află la Geoagiul de Jos, iar târguri mai apropiate sunt la Orăștie și Deva.

Până la 1922 școala a exploatat întreaga moșie în întindere de 1398 jug. cad. Odată cu aplicarea reformei agrare o mare parte a terenului a fost expropriată pe seama plugarilor din comunele din jur.

Pe lângă terenul ocupat de clădirile școalei și fermei cu grădinile din nemijlocita apropiere, s'a mai lăsat societății E.M.K.E., neexpropriate, 25 ha. teren arabil, 4 grădini cu pomi roditori și vie în diferite părți ale comunei și 114 ha. pădure. Pe lângă aceasta s'a mai lăsat școalei în 1927, numai 20 jug. în arendă forțată, din 50 jug. cad. cât se dăduse la expropriere, pentru a se puteà întreține școala.

Școala dispune în prezent de:

Teren arabil	65 ha.	
Grădină de legume	2 »	75 ari
Pepinieră	10 »	50 »
Fânețe și pășune	12 »	
Livadă de pomi.	35 »	25 »
Vie.	2 »	50 »
Parc	3 »	
Pădure	114 »	
Intravilan.	13 »	
Total . . .	258 ha.	

La partea de Sud a moșiei curge râul Mureș, care la Homorod desparte în două latul moșiei. Din cauza cursului foarte neregulat al acestui râu se produc stricăciuni în maluri, de unde provin și revărsări. Marginea apei este plantată cu sălcii, arini și plopi. Lotul « Râtul satului » este mărginit la răsărit de valea Geoagiului care la revărsarea sa în Mureș, foarte des produce inundații. Partea arabilă a moșiei este plană și concavă, iar pășunea este deluroasă.

Pădurea școalei în întindere totală de 114 ha. este formată în majoritate din stejar și într'o foarte mică parte cuprinde esență de fag, ulm și carpin. Din această pădure se taie lemne de foc pentru necesitățile școalei și pentru construcție, care servesc la diversele reparații din școală și fermă.

Moșia școalei este străbătută de drumuri de exploatare care sunt bune, afară de drumurile comunale ce duc la « Pedepsa » și Homorod, care sunt foarte rele din cauza mâncăturilor de apă. Deasemenea și drumurile care duc la pădure sunt rele.

Terenul arabil este șes și o mică parte la « Pedepsa » în pantă. Terenul din pantă în cea mai mare parte este argilos-nisipos, având subsolul permeabil, astfel că sufere mult la secetă, neputându-se păstrà umiditatea în subsol; o parte este clisos-negru și din cauza compactivității e foarte greu de lucrat atât când plouă cât și când e prea mare secetă. Grosimea solului variază între 40 cm. și 1 metru și este argilos-nisipos, lutos cu însemnate cantități de calce. Ingrășămintele ce s'au aplicat sunt cele cu băligar și acestea la mai multe table, dar în mod neregulat. Pentru sporirea producției s'ar puteà introduce în măsură cât mai mare, plante papilionacee.

Valoarea totală a terenului se ridică la suma de lei 2.884.500.

Clădirile școalei sunt în număr de 95 și reprezintă după valuta actuală o valoare de 3.500.000 lei.

Nesiguranța în care se găsește această școală, față de faptul că contractul cu societatea E.M.K.E. expiră la 1930, face ca să nu se fi luat măsuri pentru facerea de reparații radicale, așà în cât clădirile nu sunt într'o stare prea bună.

Via ocupă o întindere de 5 jug., este plantată cu varietățile de Burgundia, Rulender, Fetița și o mare parte cu viță americană.

Pepiniera de pomi a fost plantată cu 20.000 altoi diferite specii, încasându-se din vânzarea altoilor sume destul de frumoase.

Păstrarea productelor se face în magazie, cartofii la pivniță, iar sfecla în silozuri.

Școala, în afară de produsele obișnuite, mai produce țuică, magiun și rachiu de tescovină și drojdii.

c) *Școala inferioară de agricultură Lugoj*

Școala de agricultură Lugoj a luat ființă la 4 Noemvrie 1895.

Pământul acestei școale a aparținut erazului maghiar și erà acoperit în cea mai mare parte cu pădure, iar o parte mai mică cu fânețe și cu lese de mărăcini, ceeace a făcut ca populația din împrejurimi să-i zică « Spinanța », dela spini.

Pentru ca teritoriul școalei să obțină o formă mai regulată, ministerul ungar de agricultură, a făcut mai multe schimbări de teritorii cu sătenii din comuna Silha, cu care se învecinează școala. Pământul schimbat a fost de 30 până la 32 jug. stăpânit cam de 100 locuitori, și s'a efectuat în anul 1900, când hotarele moșiei au fost stabilite. Cursurile aveau durata de 2 ani. S'a mai cerat un curs de grădinărit cu durata de un an, și la care puteau participà numai absolvenții cursului agricol. La acest curs de un an elevii erau ocupați numai cu lucrări de horticultură. Deoarece arhiva școalei a fost în mare parte nimicită în timpul revoluției din 1918—1919, nu se pot da indicații mai precise atât în legătură cu istoricul școalei cât și cu acest schimb făcut cu locuitorii.

Școala se află situată la 2 km. de oraș și în partea de Nord-Vest a orașului, lângă șoseaua națională Lugoj-Timișoara și linia ferată Lugoj-Ilia. Gara cea mai apropiată e Lugoj, nod important de cale ferată. Afară de gara Lugoj, școala mai are avantajul comunicației și prin faptul că pe linia ferată Lugoj-Ilia, chiar în fața școalei, este o haltă unde se opresc toate trenurile de persoane.

Comunele cele mai apropiate de școală sunt Silha la 2 km., Țiparu la 4 km., Valea Lungă și Ieseriș, cam la 5—6 km. Din cele mai apropiate comune școala își recrutează muncitorii.

Ca *împărțire administrativă* școala de agricultură cu intreteritoriul ei ține de 3 comune și anume: de Lugoj, Silha și Ieseriș.

Din punct de vedere sanitar uman și veterinar aparține de cercul de activitate administrativă Lugoj.

Clima din localitate e cu extreme foarte pronunțate, cu vânturi reci, ierni uscate, primăveri odată prea ploioase și altădată prea secetoase. Prescripțiile atmosferice sunt foarte neregulate. Iarna cade foarte puțină zăpadă, foarte adeseori sunt brume târzii primăvara, care strică atât la semănături cât și la pomi. In general se poate afirmà că clima e secetoasă și aceasta poate mai mult din cauza șesului Banatului care e lipsit de păduri.

Inundațiile mari din 1912, care au făcut pagube enorme școalei, au făcut ca împreună cu locuitorii comunei Silha, să facă un canal mare pentru scurgerea apelor, ce de obiceiu bălteau pe moșia școalei, chiar în anii mai puțin ploioși, din cauza naturii cu totul compacte a terenului și imposibilității de a se scurge. In afară de canalul principal de scurgere, s'au făcut și alte șanțuri în jurul parcelelor și în jurul moșiei.

Grădina școalei se mărginește la Sud cu râul Timiș pe o porțiune de circa 250 metri și din care se pompează apa necesară pentru irigația grădinii de zarzavat.

Pădurea mai este străbătută dealungul de un pârâu, care mai tot timpul anului este sec și numai pe timpuri ploioase se umple cu apă, inundând chiar terenul dimprejur. Pentru ca scurgerea apelor să se facă cât mai repede, acest pârâu a fost canalizat încă de pe timpul regimului unguresc de către școală.

Subsolul este străbătut de filoane de apă, a căror profunzime variază dela 4 până la 18 m. iar la adâncime mai mare ca 230—250 m. se găsește apă subterană arteziană cu mult conținut de pucioasă și fier. O fântână arteziană se găsește chiar în mijlocul fermei școalei, care varsă apă mai multă decât trebuințele fermei și școalei.

Terenul școalei e $^1/_3$ șes și $^2/_3$ coline în pantă, având direcția ondulațiilor dela Nord spre Sud. Suprafața terenului actual este de 366 ha. 60 arii inclusiv pădurea.

Pădurea școalei în întindere de 84 ha. 60 ari e formată din esență de stejar. Circa 15. ha e plantată, iar restul e pădure naturală. Tăierea se face în baza amenajamentului la care e supusă de către regimul forestier. Se taie în fiecare an circa 2 ha, iar lemnele servesc la încălzitul școalei și pentru trebuințele fermei.

Drumurile sunt naturale cu excepția a 2 drumuri în lungime de circa 1800 m. pe șes, care sunt însă nepietruite și prevăzute numai cu șanțuri.

In timpul ploilor drumurile devin impracticabile din cauză că sunt argiloase.

Pământul care formează moșia școalei e foarte argilos, greu de lucrat la secetă, cât și la epocile ploioase.

Fertilitatea în anii normali este mijlocie, și din cauza aceasta trebuie gunoit cu bălegar. Pe porțiunea moșiei situată la șes, pământul e brăzdat de multe viroage care țin apă până în Iulie—August, din care cauză se pierde mult teren, făcând și lucrarea pământului foarte dificilă. Ca ameliorații aduse terenului se citează canalizarea făcută încă de regimul maghiar în șes pentru scurgerea apelor din ploi. Canalizarea e însă neterminată și ar reclamà încă cheltueli apreciabile pentru a completà toate șanțurile de scurgere care sunt absolut necesare.

In afară de aceasta s'ar puteà amintì și o plantație de nuci, cireși și pruni, făcută în 1920—1921, care nu prea a reușit însă, din cauza secetei din 1921. Ca îngrășăminte, ferma întrebuințează gunoiul produs de vitele ei și care permite îngrășarea a 35—40 jug. cad. în fiecare an. Pentru a da pământului o forță de producție mai mare se întrebuințează și îngrășăminte verzi în unii ani, în care scop s'a ales «lupinul» ca plantă pentru gunoire verde.

Lângă Timiș e o pompă centrifugă care dă circa 25 litri apă pe secundă, și care este pusă în mișcare prin aburi, necesitând cam 3 HP.

In afară de aceste mijloace pentru mărirea fertilității solului ar fi foarte indicat a se drenà tot șesul în întindere de circa 100 ha. Această lucrare s'ar puteà face cu șanțuri închise în care s'ar pune pietriș care se găsește în abundență în Timiș.

Terenul școalei e tot împrejmuit cu gard de sârmă în ochiuri, pe stâlpi de stejar.

Exploatarea moșiei s'a făcut în regie proprie, iar grădina la început parte în regie, parte în dijmă, din « două una », și anume zarzavaturile toate s'au lucrat în parte cu Reg. 17 Inf. care a dat munca, iar școala a dat semințele și uneltele agricole; pepiniera însă s'a lucrat în regie de către școală.

In trecut exploatarea moșiei tot în regie se făceà, și anume la șes se făceà cultură de cereale și plante furajere, iar colinele pentru pășune și cereale.

La șes se aplicà un asolament rațional cu plante leguminoase (trifoiu și borceag), iar la deal se aplicà sistemul de cultură păstoral-mixt, adică terenul se lăsà — o parte din el — 3—5 ani ca pășune, după aceea se arà și se semănà pe el cereale. Treptat-treptat s'a abandonat acest sistem până ce în timpul răsboiului s'a aplicat și pe el o rotație în care intrau cerealele și leguminoasele.

Rotația aplicată azi în cultura moșiei e liberă, ținând seama de principiile raționale ale agriculturii moderne. Cauza pentru care nu s'a stabilit o rotație care să fie menținută cu rigurozitate este terenul din șes care nu permite nimica la timp, el fiind foarte argilos și neputându-se lucrà când trebue, din cauza apei care bălțește adeseori pe el.

Incă din timpul revoluției 1918/1919, școala a avut în păstrarea ei un armăsar pur sânge englez și unul lipițan. Acești armăsari au fost dați școlii de către consilieratul agricol al jud. Caraș-Severin pentru a nu dispare în acele timpuri turburi. In iarna anului 1921 au fost predați depozitului de armăsari — al Statului dela Homorod — jud. Brașov, pentrucă origina lor erà tot dela un depozit de armăsari al Statului.

Vitele de muncă ale școlii sunt de rassă podolică și Siemmenthal, iar caii de rassa Mura, Königsmark și Ghidram.

Vacile sunt de rassa Siemmenthal și Siemmenthal-Bern și au fost aduse în cea mai mare parte dela Mezöhegyes și numai o parte au fost locale, rămase dela regimul unguresc.

Caii grei au fost găsiți în proprietatea școlii, ei datând încă din timpul Ungurilor, iar cei ușori au fost adusi dela Mezöhegyes. Deasemenea și porcii care sunt de rassa Mangoliță au fost adusi tot dela Mezöhegyes în iarna 1920—1921.

In prezent școala posedă un armăsar rassa « Mura », care a fost folosit numai pentru iepele fermei și foarte rar pentru iepe străine.

Școala mai are doi tauri, unul Siemmenthal și celălalt Siemmenthal-Bern, cari servesc numai pentru școală, întrucât particularii din comunele vecine au taurii lor proprii.

Vacile de lapte sunt de rassa Siementhal aduse dela Mezöhegyes în primăvara 1920 și de rassa Siemmenthal-Bern. Laptele se lasă jumătate să fie supt de viței, iar jumătate se mulge. O parte din laptele muls se dă servitorilor în contul simbriei și o parte se vinde funcționarilor școlii și altor persoane particulare.

Munca se face de către elevi și argați. Argații permanenți au hrana în natură, adică primesc semestrial grâu, orz, secară, slănină, lapte zilnic, plus locuință conform dispozițiilor legii servitorilor, școală primară pentru instrucția copiilor lor, etc. Din acest punct de vedere școala nu duce mare grijă, căci servitorii sunt de regulă de mai mulți ani în serviciu, cunosc bine gospodăria și sunt siguri că nu pot plecà tocmai în timpul cel mai critic pentru muncile agricole.

Plata unui argat permanent este următoarea anual: grâu 940 kg, secară 460 kg, orz, porumb sau secară 300 kg, slănină 44 kg, sare 26 kg, un jug. porumb, 200 st. p. grădină, un litru lapte pe zi, 12 care lemne de foc, și numerar 500 lei anual.

In afară de aceasta mai capătă locuință compusă din una cameră, una tindă și cămară de bucate.

Școala a fost frecventată dela Unire și până astăzi de 399 elevi, dintre cari au promovat 338. Numărul absolvenților este de 63.

Imbunătățiri economice făcute în decurs de 10 ani sunt:

S'au plantat 600 pomi roditori; s'a amenajat locuința grădinarului; s'a făcut un spălător pentru elevi, precum și diferite alte reparații la clădiri și grajduri. Toate aceste construcții, reparații, etc. s'au făcut din veniturile școlii, iar cheltuelile au fost de 362.811 lei.

Imbunătățiri didactice. Pe lângă câmpul botanic și de încercări, s'a făcut o frumoasă colecție de semințe și plante întregi. S'au completat programele de studii; s'au tipărit cărți de specialitate, în conformitate cu programul analitic și s'au sporit numărul orelor de curs.

d) *Școala inferioară de agricultură Miercurea Ciucului*

Această școală a fost înființată în anul 1870, prin inițiativa locuitorilor din județul Ciuc, în scopul de a se instruì și pregătì tineri atât cu științe elementare cât și cu științe agricole. Localitatea destinată înființării acestei școale este Miercurea Ciucului.

In acest scop, când s'a luat hotărîrea înființării școlii, s'a încheiat un proces-verbal care s'a înaintat guvernului maghiar din Budapesta spre aprobare.

La 1 Septemvrie 1870, Ministerul de Culte și Instrucție maghiar cu Decizia No. 879 a aprobat hotărîrea de înființare a școlii și printr'o adunare ulterioară a locuitorilor s'au fixat condițiile definitive asupra înființării școlii și anume:

Din partea inițiativei private se iau următoarele obligații:

1. Se pune la dispoziție 40 jug. teren cultivabil, jugărul socotindu-se de 1200 stj.
2. Idem locul suficient pentru ecarete și fermă.
3. Fondurile necesare pentru înzestrarea instituției cu inventar viu și mort.
4. 60 burse câte 50 florini.
5. Numirea, salarizarea învățătorilor și a personalului inferior cât și spesele pentru întreținere și exploatare.

Iar din partea guvernului maghiar obligația de a numì și plătì doi profesori specialiști, plus o subvenție anuală de 1000 florini până când locuitorii inițiatori vor aveà fondurile necesare pentru susținere.

Odată stabilite condițiile înființării școlii i s'a dat numirea definitivă de « Școala elementară de agricultură ».

In aceste condiții funcționează cu caracter și denumirea ei de școală elementară până la 1904, când din inițiativa guvernului ungar trece sub îngrijirea Statului, căpătând dela această epocă numirea de « Școala de Agricultură a Statului ».

Cu această ocazie Statul ia în primire și folosință toată averea ce a aparținut « Școlii elementare » fără să plătească arendă și afară de terenul de 40 jug. școala mai primește încă 120 jug. dar nu în oraș, ci tocmai în hotarul comunei Toplița. Școala funcționează până la 1914 pe teritoriul și în localul în care a luat ființă dela început, — după care dată se mută pe locul și în noul local unde funcționează și în prezent, — în împrejurările și sub condițiile următoare: Statul restitue « Bunurilor private » (direcția formată din poporeni) terenul folosit mai înainte (până la 1904) de această școală în oraș (cele 40 jug.), ecaretele aflătoare pe el, afară de inventarul viu, iar pe lângă cele 120 jug. în hotar cu comuna Toplița cu care a fost înzestrată școala în 1904, ea mai primește dela « Bunurile private » încă 150 jug. situate lângă primele 120 jug. cad. în acelaș hotar cu comuna Toplița. Intreg acest teren este dat fără nici o arendă, dar cu condiția obligatorie ca la o eventuală desființare a școlii să se restitue de către Stat « Bunurilor private » toate ecareturile fără a se socotì vreo despăgubire.

Situația geografică. Școala se află situată pe un podiș în mare parte artificial, al coastei unui deal, cu versantul spre orașul Miercurea-Ciucului, la o depărtare de 5 km. de acest oraș, în partea de Sud a jud. Ciuc, între șoselele Miercurea-Ciucului—Brașov și Miercurea-Ciucului—Odorhei. De gara Miercurea-Ciucului se află la o depărtare de 4½ km.

Din punct de vedere administrativ, comuna unde este situată școala aparține de plasa Miercurea-Ciucului cu reședința în Miercurea-Ciucului, iar ca împărțire judecătorească de ocolul Miercurea-Ciucului. Ca împărțire agricolă se ține de consilieratul agricol din Brașov cu reședința în Brașov și de agronomatul regional Miercurea-Ciucului cu reședința în Miercurea-Ciucului. Oficiul poștal cel mai apropiat este Miercurea-Ciucului, iar orășelul cel mai apropiat afară de Miercurea-Ciucului este Frumoasa.

Din cauza terenului accidentat și pietros fără să mai vorbim de climă care este aspră, multe din producte nu se pot obține pe moșie, așà că trebuie aduse din oraș sau din alte localități.

Numărul elevilor cari au frecventat școala în anii 1918—1928 a fost de 301, din care 248 bursieri și 53 solvenți. Promovați au fost 248, repetenți 2, retrași 51, iar absolvenți au fost 35.

Moșia școlii. Școala posedă în prezent 170 ha. teren, de calitate parte mediocră și parte rea, situat în pantă, presărată cu blocuri de piatră aparentă. O parte a terenului este pe șes propriu pentru pășune și fânaț.

Terenul se folosește astfel:

Arător	53 ha.	34 ari
Fânaț	36 »	56 »
Pășune	72 »	63 »
Curți și drumuri	4 »	82 »
Neproductiv, pârae, viroage, etc. .	2 »	65 »
Total . . .	170 ha.	

La început școala a avut numai o suprafață de 140 ha. teren, iar în 1924 prin expropriere s'au mai afectat școlii încă 24 ha. teren, în comuna Jigodin. Valoarea terenului este de lei 1.700.000. O parte din terenul de cultură situat pe șes, posedă un drenaj sistematic, cu canale colectoare deschise. Aceasta este partea cea mai fertilă din tot terenul școlii. Acì se aplică un asolament sistematic. Cealaltă parte a terenului de pe șes, fiind smârcoasă nu se poate folosì decât ca fânaț. Dacă s'ar face drenajul și pe această parte ar fi un mare folos pentru școală.

Clima. Deșì versantul școlii este spre Est, dar fiind desvelit spre Nord și Sud și la o mică depărtare de albia Oltului, « Crivățul » suflă cu putere toată iarna, care este deajuns de aspră și lungă, începând dela 1 Noemvrie și desprimăvărându-se prin a doua jumătate a lunii Aprilie. Primăvara și toamna sunt reci și cețoase. In genere iarna durează 5—6 luni, adică aproape jumătate de an, căzând un strat de zăpadă de 50—80 cm.

Temperatura în cursul anului variază în general între 25° și 50° C. Căldurile în timpul verii țin maximum o lună de zile. Cea mai mare căldură observată până acum este 33°9, iar cea mai mică —32° C. Temperatura medie anuală este 6°7.

Cerealele de toamnă sufăr mult din cauza gerului și zăpezii, care în pătura groasă nu dă loc aerului să pătrundă și atunci se înnăbușă; iar la topirea zăpezii rămâne rădăcina afară și cum gerul continuă, câteodată îngheață și se nimicesc cu totul.

In cazul când iarna e bună, atunci vara sufere de rugină, din cauza ceții și schimbării zilnice de temperatură.

Grâul de toamnă cultivat pe moșia școlii este de varietate ungurească adus din jud. Trei-Scaune în anul 1915.

Cerealele de primăvară ca orz, ovăz și secară reușesc foarte bine, porumbul nu, iar plante rădăcinoase, cartofi, sfecle, mai în tot timpul reușesc bine, afară de verile excepționale, când plouă mult, căci atunci cartofii nu au timp să se coacă.

Plante de nutreț ca borceagul și lucerna reușesc, numai că lucerna sufere foarte mult iarna, astfel că pentru a fi ferită de acțiunea gerului, trebuie neapărat acoperită cu gunoiu.

Fânețele naturale conțin ierburi de foarte bună calitate ca trifolium-pratense, trifolium-repens, feștucă, etc., însă cu un procent de producție foarte redus la jug. 800—1000 kg.

Grădina de legume în suprafață de 2 ha. 80, se cultivă cu toate varietățile de zarzavaturi.

Vie și pomi roditori nu are din cauza climei aspre. *Pepinieră* deasemenea.

Câmp de experiențe are, înființându-se numai în toamna anului 1921, cu semănături de grâu de toamnă în cinci varietăți trimise de stațiunea de controlul semințelor Cluj.

Clădirile școlii fiind noui (făcute în 1916), s'au construit după toate regulele arhitecturii moderne, prevăzându-le cu tot utilajul necesar. Ele sunt în număr de 12, suficiente pentru trebuințele școlii.

Inventarul viu se compune dintr'un număr de 138 capete vite și anume 28 bovine, 17 cai, 42 porci și 51 oi.

Inventarul mort pe care îl aveà școala la 1918 erà în valoare de lei 246.616, care s'a completat și îmbunătățit mereu, astfel că la 1928 a ajuns să aibă o valoare de 550.742 lei.

Imbunătățiri făcute în ultimii ani: Imbunătățiri didactice. S'a introdus limba română în școală, pentrucă până la 1923 s'a predat numai în ungureşte. S'a înființat câmpul de experiență și plante medicinale.

Imbunătățiri economice. S'a transformat în teren arabil 18 jug. fânaț, s'au curățat șanțurile colectoare ale drenajului moșiei pe o distanță de 1200 m, s'au făcut plantații pe drumuri, s'a curățat de tufe și răchită moșia, s'a împrejmuit o parte din grădină, s'a înființat o pepinieră de pomi și brazi, etc.

e) *Școala inferioară de agricultură Sânnicolaul-Mare*

Școala a fost înființată în anul 1799 pentru copiii iobagilor de către marele proprietar Cristof Naco, sub denumirea de « Școala elementară de agricultură ». Sub această formă a funcționat până în anul 1856, când din cauza revoluției iobagilor s'a sistat funcționarea, rămânând a servì numai de conac pentru moșie.

In anul 1863, contele Naco Kálmán a redeschis din nou școala, în amintirea bunicului său, dându-i numele de « Școala de agricultură, institutul Cristof ». In folosul școlii a donat 24 jug. pământ, menținându-și dreptul de proprietate asupra acestui teren, școala fiind numai uzufructuară.

In școală se primiau 12 elevi aleși dintre copiii săraci ai comunei Sânnicolaul-Mare, cărora pe lângă instrucția gratuită li se mai dădeà anual ca ajutor 18 fl. și 8 cor. (38 lei).

Institutul aveà un institutor plătit cu 120 florini anual, locuință, încălzit precum și venitul celor 24 jug. teren cedat școlii, pe care îl lucrà cu forțele proprii. Institutorul erà obligat a predà cursurile elevilor după un program stabilit, a face cultură rațională, ținând două examene semestriale.

Absolvenții cei mai buni primiau un premiu de 42 fl. (84 lei) pentru a-și puteà procurà uneltele necesare gospodăriei lor. Celor cari doriau să urmeze școli mai superioare li se dădeà un ajutor anual de 126 fl. (252 lei) până la terminarea cursurilor.

Institutul erà administrat de donator, iar în ce privește organizarea, stăteà sub ordinele serviciului regional agricol, care singur aveà dreptul să numească pe institutor la propunerea donatorului.

Absolvenții școlii, pentru îmbogățirea cunoștințelor practice, erau obligați ca doi ani să facă practică pe moșia donatorului contra plată.

In anul 1887 donatorul s'a învoit ca această școală să treacă în proprietatea Statului, pentru a i se puteà da o mai bună organizare.

Proprietarul cedează toate ecaretele precum și cele 24 jug. cad. ce aparțineau școlii, cu condiția ca în cazul când școala ar încetà să funcționeze, întreaga avere să treacă din nou asupra donatorului.

In școală se întrețineau 25 elevi bursieri, din cari 13 de către 13 comune din județul Torontal, iar 12 de către donator.

Comuna Sânnicolaul-Mare a cedat 100 jug. cad. pământ, cu arendă anuală de 10 fl. (20 lei pe jugăr).

In anul 1889, din ordinul Ministerului ungar și în amintirea donatorului, i s'a dat școlii titlul « Institutul Cristof, școală regională maghiară de agricultură ».

Sub această formă școala a funcționat până la 3 Noemvrie 1918, dată când a izbucnit revoluția în Sânnicolaul-Mare.

Parte din revoluționari cari au voit să devasteze școala nu și-au ajuns scopul, datorită organizației altei grupe de gospodari cari i-au alungat, astfel că școala nu a suferit nici o pagubă până la 22 Decemvrie 1918, când trupele sârbești au luat administrația dela Unguri.

Dela această dată școala a stat sub supravegherea militarilor sârbi până la 9 Iulie 1919, fără a se amestecà în chestiunile pur administrative.

Sub stăpânirea sârbească școala s'a susținut din veniturile proprii, fără nici un alt ajutor, iar în 8 și 9 Iulie, armata de ocupație în baza ordinelor ce a primit, a ridicat întreaga avere mobilă, pe care a transportat-o în Serbia. Astfel s'a ridicat 1421 obiecte a căror valoare după inventar a fost de 27.562 cor. aur.

Moșia școlii. Se compune din trei corpuri și anume: unul dreptunghiular cu suprafața de 24 jug. cad., al doilea cu o suprafață de 100 jug. cad. în forma unui poligon neregulat cu șapte laturi, iar al treilea corp în formă dreptunghiulară cu o suprafață de 50 jug. cad.

Intinderea totală a moșiei este de 174 jug. cad. adică 100 hectare pe care se cuprind și ecaretele.

Intreaga moșie are o suprafață plană, fără ape curgătoare sau stătătoare și fără pădure.

Primăvara și vara de obiceiu sunt secetoase, pe când toamna e foarte ploioasă, din care cauză semănăturile de toamnă se execută cu multă greutate. Foarte des bruma cade chiar în cursul lunii Maiu, cauzând pagube însemnate pomilor roditori, răsadurilor tinere, mici, etc.

Vânturi moderate și ierni nu tocmai geroase. Vegetația semănăturilor începe de obiceiu prin luna Martie.

Semănăturile ajung la completă maturitate: grâul dela 1—20 Iulie; secara dela 15—25 Iunie; orzul de primăvară între 10—20 Iunie; ovăzul de primăvară între 25—30 Iulie; porumbul între 25 Sept.—15 Octomvrie; sfeclele între 20—25 Octomvrie.

Terenul școlii este argilos-nisipos, iar în ce privește calitatea a fost clasificat în clasa a V-a. Lipsește analiza; subsolul argilos și în multe puncte impermeabil. Zăpada și ploile căzute în mare cantitate în timpul iernii, întârzie primăvara începerea lucrărilor.

Producția este variabilă și este în strânsă legătură cu starea timpului; așà de exmplu în anul 1921, din cauza secetei îndelungate porumbul a produs 200 kg. la jug. cad. pe când în anii normali producția variază între 1200—1500 kg.

Gunoirea este absolut necesară și se face în fiecare an pe $^1/_4$ din suprafața totală a moșiei, dându-se aproximativ 18.000 kg. băligar bine descompus la jug. Ingrășămintea artificială s'a folosit în mică cantitate și mai mult pentru experiență. Ingrășămintele verzi nu au fost întrebuințate până acum.

Arăturile de primăvară se fac la o adâncime de 20—25 cm. cu forța animală.

Moșia este împrejmuită de jur împrejur cu salcâmi, cari din cauza lipsei de combustibil s'au cam scos în timpul ocupației sârbești, iar acum s'a început să se completeze din nou.

Drumul principal de pe moșie este plantat cu pomi fructiferi.

In primăvara anului 1920, s'au putut împlini lipsurile strict necesare de inventar viu și mort dela fermele Mezöhegyes și Unip precum și dela Academia de agricultură din Cluj, și școlile de agricultură din Ciacova și Lugoj.

După primirea celor arătate mai sus, pământul școalei a fost reluat dela țărani, chiar în cursul acelui an, iar școala s'a putut redeschide la 1 Decemvrie 1920, cu opt elevi în cl. I-a.

Situația școlii. Școala se află în partea de Nord a jud. Torontal, între șoselele Cenadul-Mare—Timișoara și Beșenova—Arad, în marginea de Vest a comunei Sânnicolaul-Mare. Distanța dela gara mare este de 5 km, iar dela gara mică 2 km, cu ambele e în legătură prin șosele bine pietruite. Pe o rază de 15 km în jurul școlii, se află comunele: Cenadul-Mare, Cheglevici, Beșinova-Veche, Nerău, Tomnaticul și Sarovale.

In comună se află administrația plășii, judecătoria de ocol și oficiul poștal. Târgurile cele mai apropiate sunt: Sânnicolaul Mare, Timișoara, Nădlac și Periamoș.

Numărul elevilor din anul 1919 și până în 1928 a fost 285.

Felul de cultură în trecut și astăzi. In trecut terenul școalei a fost împărțit în trei asolamente și anume: de 4, 8 și 2 ani.

In asolamentul de 4 ani se cultivă: plante de nutreț, sfecle, orz și lucernă.

In asolamentul de 8 ani se cultivă borceag gunoit, rapiță, cânepă, prășitoare, ovăz, borceag, grâu și lucernă.

In asolamentul de 2 ani: sfecle și orz de primăvară.

In prezent moșia școalei se exploatează tot în trei asolamente ca și în trecut.

Suprafața grădinii de legume este de 0,29 ha. Produsele au fost vândute personalului și pentru menajul elevilor.

Suprafața plantată cu *vie* este de 0,08 ha, ocupată cu viță americană pentru port altoi, risling italian, Creață și Eperia.

Pepiniera are o întindere de 0,62 ha, cu meri, peri, pruni, cireși, vișini, caiși și nuci.

Organizarea muncii. Intreg terenul școalei se cultivă în regie. Contracte se fac numai pentru secerat, fie în bani, fie în schimbul productelor. Muncitorii nu primesc hrană dela școală. Muncitorii au fost plătiți pentru diferitele lucrări agricole.

Plata lucrătorilor se face săptămânal.

Din punct de vedere cultural și social școala a avut și are un important rol în localitate, servind ca model pentru locuitorii cari vizitează destul de des în grupuri, această instituție unde li se dă toate explicațiile de care au trebuință pentru ca la rândul lor să aplice cele văzute la gospodăriile lor. Iar în cazul când nu puteà să satisfacă pe toți locuitorii cu diferite varietăți de semințe și vite de prăsilă bine selecționate — după cum erà uzul — proprietarii din vecinătate făceau ei acest lucru întrucât a fost și este o tradiție ca înseși proprietățile mari particulare să vie în ajutorul locuitorilor, în ceeace privește selecționarea vitelor și a semințelor.

Astăzi, cu atât mai mult, cu cât moșiile sunt expropriate și a rămas școala singură care să servească ca model pentru locuitori. Se impune să venim în ajutorul ei, pentru a se completa toate lipsurile atât în ce privește inventarul viu cât și cel mort, care în urma ocupației sârbești, a avut de suferit mari lipsuri.

Imbunătățiri. La această școală, devastată complet de către armatele sârbești, a trebuit să se cheltuiască și să se muncească mult până să se pună în ordine. Pe lângă îmbunătățirile de ordin didactic, pe lângă înzestrări și reparații, s'au făcut îmbunătățiri de ordin tehnic pe moșie, plantații pe alee și hotar, plantându-se și ½ ha. salcâmi. S'a înființat o bibliotecă pentru elevi.

f) *Școala inferioară de agricultură Șimlăul-Silvaniei*

Hotărîndu-se de către guvernul fostului regim maghiar să se înființeze o școală de agricultură în județele Sălaj sau Solnoc-Dobâca, s'au întrebat mai întâiu orașele Dej, Gherla, Zălau și Șimlău, cam cât teritoriu ar puteà pune fiecare la dispoziția guvernului pentru scopul mai sus arătat.

Oferta cea mai avantajoasă a fost aceea a orașului Șimlău, astfel că la 31 Decemvrie 1900, delegatul guvernului a și luat în primire teritoriul oferit.

Orașul Șimlău se obligă a arendà teritoriul necesar înființării școalei pe timp de 30 ani și cu condiția principală că orașul va continuà cu arendarea acelui teren și pe mai departe, atâta timp cât Statul va susține școala, iar în cazul când Statul ar închide școala, toate edificiile și instalațiile făcute rămân proprietatea comunei fără nici o despăgubire.

Suprafața terenului luat dela oraș în arendă a fost de 277 jugăre cadastrale, din care o parte erà situat pe deal și servià ca pășune și pădure, iar altă parte la poalele acelui deal ca teren arător. Aceste două corpuri de teren erau despărțite de un alt teren cu o suprafață de 69,5 jugăre, proprietatea contelui Banffy și care servià ca pășune. La 1 Ianuarie 1904, Statul a luat în arendă și această pășune intermediară între cele două corpuri de teren, iar dela 1 Ianuarie 1910, acest teritoriu intermediar a fost cumpărat de orașul Șimlău dela proprietarul Banffy, astfel că dela această dată întreg terenul școalei aparține comunei.

Pentru ca școala să-și poată întregì programul, s'a mai luat în arendă tot dela Șimlău un teritoriu de vie de 12 jug. cu începere dela 1 Ianuarie 1904 pe timp de 20 ani.

In acest timp crescând inventarul viu al școalei, fapt inerent unei exploatări sistematice, școala nu și-a mai putut acoperì lipsurile de furaj și celelalte necesități numai cu producția acestor teritorii arătate mai sus, astfel că s'a simțit nevoie de mai mult teren, și în acest scop se mai arendează, începând dela 1 Octomvrie 1909 — pe perioade de câte 6 ani, — un teritoriu de 68 jug., — situat la Est de școală, — care este proprietatea ordinului rom.-cat. « Minoriți » din Șimlău, așà că actualmente școala are un teritoriu de 426 jug. sau 245 hectare.

Rezumând distribuția modului de arendare dela fiecare proprietar, — întregul teritoriu al școalei se specifică în modul următor:

	jug.	st.	hect.	ar.
1. Dela orașul Șimlău	358	1.265	206	46
2. » ord. rom.-cat. « Minoriți »	68	1.900	39	28

Contractul de arendare cu orașul Șimlău datează din 11 Octomvrie 1900, intrând în vigoare dela 31 Decemvrie 1900. Expiră la 31 Decemvrie 1934. In acest teren se cuprinde și via de 12 jug. 300 (7 ha.), însă asupra acestui teren contractul a intrat în vigoare dela 31 Decemvrie 1906.

Contractul de arendare cu ordinul « Minoriți » a fost încheiat pe câte 6 ani consecutivi, și anume: 1 Octomvrie 1906—30 Septemvrie 1915 și 1 Octomvrie 1921.

Pentru teritoriul cuprins în contractul I şi II ce-l are şcoala dela oraş, se plăteşte suma de cor. 4850—2425 lei din care 800 lei sunt pentru contractul referitor la vie, iar pentru contractul încheiat cu « Minoriţii » se plăteşte o arendă de 2000 cor. =1000 lei.

Teritoriul luat dela oraş erà apos şi plin de tufării astfel că mai întâiu s'au efectuat lucrări de ameliorare, iar construcţia edificiilor necesare terminându-se în Noemvrie 1902, s'a deschis şi şcoala.

Şcoala a fost luată în primire de administraţia românească în luna Aprilie 1919, când i s'a dat numirea de « Şcoala inferioară de agricultură şi viticultură din Şimlăul-Silvaniei ».

Situaţia geografică. Şcoala se află situată în judeţul Sălaj partea de Vest, între şoselele Zălau-Şimlău, şi Şimlău-Oradea Mare, la o distanţă de 3 km. de oraşul Şimlău, iar de Zălau la 26 km. Depărtarea de gara Şimlău este de 4½ km.

Pe o rază de 15 km. se găsesc comunele: Şimlău, Pericei, Vârşolţi, Crasna, Raton, Naşfalău, Bădăcin, Hidig, Uylac, Seplac, Ip şi Cehii. Comuna din care face parte şcoala ca împărţire administrativă aparţine plăşii Şimlău cu reşedinţa în Şimlău, iar ca împărţire parohială aparţine de parohia Şimlău cu reşedinţa în Şimlău, iar ca circumscripţie judecătorească aparţine de ocolul Şimlău. Ca împărţire agricolă şcoala ţine de Consilieratul Agricol al judeţului Sălaj cu reşedinţa la Zălau.

Oraşul cel mai apropiat este Şimlău.

Târgurile cele mai apropiate sunt Şimlău, Naşfalău şi Crasna.

La început s'a simţit lipsa de personal românesc, — astfel că până la data de 31 Maiu 1921, a mai fost în funcţiune personal maghiar care a depus jurământ, dar până la această dată acest personal s'a expatriat şi în urmă s'a angajat personal român.

Populaţia şcolară dela Unire şi până la 1928 a fost de 285 elevi, repartizaţi astfel: 245 promovaţi, 6 repetenţi, 31 retraşi, 3 eliminaţi. Absolvenţi au fost 31.

Ca material didactic şcoala dispune de un muzeu destul de bine înzestrat şi un câmp de experienţă.

Moşia şcoalei. După cum s'a arătat mai sus, moşia nu este a Statului, dar s'au făcut intervenţiile necesare pentru expropriere în scopul ca forma moşiei să fie bine determinată şi în strânsă legătură cu scopul economiei.

Solul moşiei în genere este apos, având ochiuri de apă chiar şi pe tablele din deal. Partea de către drumul de ţară şi comuna Crasna e şes, şi se ridică în continuare spre deal unde se află păşune, iar în partea din spre vârf pădurea, numită « Bukk-Urret » pe o întindere de 70 jug. cad., care este tot proprietatea oraşului.

In această pădure predomină varietăţile de stejar: Quercus ceres, pedunculata, sessiliflora precum şi carpin.

In locul unde se află situată păşunea, mai de mult erà pădure, care a fost defrişată în scopul de a se transformà în păşune şi arătură.

Prin mijlocul moşiei, trece un drum de ţară dela Zălau la Şimlău, din care drum porneşte un drum principal care duce la fermă şi continuă prin păşune până la conacul « Bukk » unde se află un staul pentru oi, grajd pentru vitele sterpe şi locuinţă pentru păzitor.

In partea de jos a moşiei, trece valea Crasna, un pârău neînsemnat care în vremea ploilor prin inundaţiile ce produce, face mari stricăciuni recoltelor.

Pământul se întinde dela răsărit spre apus, înclinându-se spre miază-noapte, pe când partea de răsărit de lângă valea Crasnei e şes, care deasemenea se ridică spre apus.

In genere suprafaţa cea mai mare a terenului e deal.

In spre răsărit, compoziţia pământului e argiloasă, în mare parte cu apă în sub-sol, iar partea tea mai mare de deal este pământ nisipos-văros, lutos şi cu multe ochiuri de apă.

Toată partea şesului e apătoasă, însă dacă s'ar face canalizări, s'ar ameliorà.

Fertilitatea solului dela şes e mijlocie, iar la deal slabă. O analiză a solului nu s'a făcut încă, este ştiut însă că este sol apătos cu înclinare spre Nord; când s'a înfiinţat şcoala, Statul maghiar a avut intenţia de a prevedeà cu drenaj întreg teritoriul pe care stagnează apa. In acest scop s'au făcut mai multe canaluri deschise, dar care au fost părăsite din cauza războiului şi, ne mai curăţindu-se, s'au înfundat.

Prin urmare ca să se poată mări producția solului, vor trebuì desfundate aceste șanțuri, și vor mai trebuì făcute altele din nou.

In contractul încheiat cu ordinul « Minoriților », se prevede clauza că Statul este obligat a face scurgerea unor table deținătoare de apă, deschizând șanțurile; a regulà pârâul ce curge peste moșie; a măsurà și împărțì în table regulate, și a plantà marginile tablelor cu meri sau pomi, îmbunătățiri care toate vor trece fără despăgubire asupra « Minoriților ».

In ceeace privește contractul și condițiile stabilite cu orașul, printre condițiile mai favorabile școalei este aceea că pentru via ce se ține în arendă, Statul are dreptul să cumpere acest teren, pentru cazul când orașul nu ar mai voì să-l dea în arendă. Pentru partea referitoare la restul moșiei Statul are dreptul să folosească terenul întreg așà cum se va crede că este mai bine și în interesul economiei și educației naționale, putând construì și edificii și pentru care orașul va contribuì cu material pietros, lemnos în prețul de cost. In schimb Statul pentru cazul eventual că desființează școala, e obligat să cedeze fără nici o despăgubire orașului orice atenanse s'ar aflà construite pe el.

Pentru a se da o soluție definitivă chestiunii de proprietate a acestor teritorii, se impune exproprierea în favorul școalei.

Terenul școalei după culturi se repartizează în modul următor:

	jug.	st.
Arabil	235	—
Fâneț	15	—
Pășune	64	—
Pădure	70	358
Vie	12	288
Pepinieră și grădină de zarzavat	4	400
Curți, drumuri, șanțuri, etc.	25	924
Total	426	970

Clima ținutului e foarte excesivă, deoarece atât seceta cât și ploile, când încep, țin mult, iar iernile sunt cu zăpezi mari sau câteodată aproape fără zăpadă. Deasemenea primăvara sunt înghețuri târzii, iar toamna brume timpurii.

In legătură cu clima relevăm și epoca începerii însămânțării: semănăturile de primăvară încep în a doua jumătate a lunii Martie, astfel că coacerea recoltelor de primăvară se face în cursul lunii August, iar cele de toamnă în prima jumătate a lunii Iulie. Porumbul, sfecla și cartofii în Octomvrie.

Toate drumurile din proprietatea școalei, precum și marginile tablelor, sunt plantate cu pomi roditori și anume *580 meri* dintre cari 264 parmen de iarnă, 195 batuli, 58 pepin de Londra, 12 jonatani, 10 nobile de șovar și alte varietăți; *178 pruni* și anume: 88 de Bistrița, 8 reinglote de althan, 8 reinglote mici, 74 de angen; 112 cireși, 20 vișini, 25 gutui, 32 aluni, 51 peri, piersici-caise 16. O parte din aceștia sunt în grădinile fermei.

Via ocupă suprafața de 7 ha, din care 3 ha. 46 e plantată, restul fiind pomet și drumuri, iar 2750 m² sunt în folosința vințelerului. Cu totul sunt 25.000 butași din care varietățile mai însemnate sunt cele de masă, apoi vin următoarele: Furmint, Rissling italian, Bakator, Tămâioasă, etc.

Inventarul viu se compune din 101 capete de vite și cuprinde 51 cornute, 6 cai și 44 porci.

Inventarul mort este aproape complet și cuprinde cele necesare pentru școală, moșie și vinificație.

Imbunătățiri făcute în ultimul timp. Cele de ordin didactic sunt: s'au sporit anii de studiu dela 2 la 4½, s'a schimbat programul analitic, introducându-se studii noui și sporindu-se numărul orelor de curs. Numărul institutorilor s'a sporit cu încă unul.

Cele de ordin economic: s'au completat lipsurile din plantațiile de pomi și din vie, s'a plantat 5000 m² vie, s'au întocmit 4 asolamente potrivit împrejurărilor, s'a gunoit via și terenul.

g) *Școala inferioară de agricultură și viticultură Turda* [1])

Școala de agricultură și viticultură Turda s'a înființat în anul 1906 luna Octomvrie, pe baza unui testament lăsat de Iosef Szabo, fost cojocar în tinerețe și apoi apucat de negoțul cu vinuri.

[1]) După d-l insp. C. Nichita.

Fire retrasă și foarte cumpătat, privându-se de toate plăcerile vieții a strâns o avere frumoasă, pe care în 1904 o lasă prin testament Ministerului de agricultură ungar, cu dorința expresă de a înfiinţà în orașul Turda o școală de agricultură și viticultură.

In acest scop donează averea lui compusă din 77 jugăre cadastrale fâneață excelentă, în Valea Florilor, la 8 km. depărtare de orașul Turda, 5 jug. teren și o casă în preajma orașului pentru local de școală, ½ jug. vie în raza orașului precum și suma de 350.000 coroane depusă la diferite bănci.

Ministerul Agriculturii, primind această donație și apreciind buna intenție a donatorului, înfiinţează Şcoala de agricultură și viticultură, căreia îi mai afectează via Statului, înfiinţată încă dela 1893, cu o suprafață de 25 jugăre vie plantată, plus 48 jug. teren de vie, care fac în total 73 jug. pentru instrucția viticolă a elevilor școalei și ferma Turda pentru instrucția agricolă și pentru aprovizionarea trebuinţelor școalei.

Inspectorul de resort al regiunii Dr. Coș, un om integru și un spirit de inițiativă, a dispus imediat ridicarea banilor lăsați de testator și a clădit frumoasele edificii de astăzi.

Astfel într'un an de zile școala erà dejà instalată în clădirile proprii și cu mobilierul necesar, hotărîndu-se a se instruì 12 elevi pe fiecare an.

Starea actuală din punct de vedere didactic. Stăpânirea românească a schimbat și îmbunătățit organizația școalei. Din școală cu caracter elementar, cu cursuri numai de 2 ani, cu un număr de ore foarte redus, a transformat-o în școală inferioară cu durata cursurilor teoretice de 3 ani și 1½ ani stagiu de practică. Dela un singur profesor care îndeplineà toate funcțiunile didactice și administrative s'a ajuns azi la următoarea situație:

1. *Corpul didactic* compus din 7 persoane, 3 cu titlu provizoriu și 4 cu titlu definitiv.

Personalul administrativ se compune din 8 persoane: 4 cu titlu definitiv și 4 cu titlu provizoriu.

2. *Populația școlară* dela 1921—1928 a fost: înscriși 364 elevi, dintre cari; bursieri 344 și 20 solvenți, promovați au fost 273, repetenți 22, retrași 68, eliminați 1, total 364, iar absolvenți au fost 31.

Așadar școala în 7 ani școlari a fost frecventată de 364 elevi, ceeace face în mediu câte 52 elevi pe an.

Dintre aceștia au promovat 273 sau 75%, rezultatul e bun, având în vedere numărul retrașilor de 68.

3. *Material didactic.* Dela fosta școală de vinţeleri (vieri) dela Ighiu, jud. Alba, s'a dat tot materialul didactic ca: tablouri intuitive, colecție de plante agricole, frunze de viţe în herbare, cutii cu insecte pentru studiul entomologiei, unelte și aparate de laborator, cu un cuvânt școala este bine înzestrată cu un muzeu numeros. Câmpul de experiență și pepiniera ce s'au înfiinţat din nou, completează materialul didactic.

4. *Viața în internat.* Locuinţe bune și igienice, căldură și lumină suficiente, dela gazul metan, procură elevilor traiul bun în internat, apropierea orașului înlesnește mult aprovizionarea.

In fiecare Sâmbătă se țin conferinţe de elevii din cl. III spre a-i deprinde a vorbì în fața mulțimii; producții muzicale și teatrale completează distracția elevilor. Biblioteca le oferă cărțile necesare; Societatea de cultură « Sandu Aldea » îi disciplinează.

Terenul. Exploatația aveà înainte caracter viticol, fiindcă școala aveà numai 10 jug. arabil, ce le cultivà îm dijmă cu țăranii, neavând inventar, iar 28 jug. viță de vie. In anul 1924 s'a lipit școalei ferma Turda cu 410, 72 ha. teren. Terenul școalei de 259 ha. 4178 se folosește astfel:

	ha.
Loc arabil	262,6106
Fâneață	91,9867
Pășuni	84,3218
Plantații de răchită și salcâmi	2,0528
Vie pe rod și americană	20,6000
Intravilane, grădini și parcuri	20,7388
Improductiv	47,1071
Total	529,4178

Din această suprafață, cu aprobarea Ministerului, s'a dat în mod provizoriu, cu începere din acest an, Camerii de agricultură, 72 ha, 3662 adică 28 ha, 0015 teren arabil și 44 ha, 3647 fâneață.

Terenul arabil rămas școlii se cultivă în 2 asolamente de 6 și 8 ani.

Clădirile proprii ale școalei în număr de 10 la început au fost construite solid, dar au devenit insuficiente pentru numărul de elevi cari frecventează acum școala după transformarea ei în inferioară. In anul 1924, afectându-se școalei ferma model Turda, cu toată averea ei, școala a dobândit și teren și clădiri și inventar suficient.

Dormitorul elevilor fiind prea mic față de numărul elevilor care s'a făcut de 5 ori mai mare, s'a început din 1925 transformarea unui masiv grajd în dormitor, lucrare care s'a terminat în 1928. Școala, prin reparațiile făcute la fostele clădiri ale fermei, le-a pus în ordine.

Inventarul viu. La Unire școala aveà numai 2 cai. Astăzi școala are un inventar viu reprezentat prin 277 capete de vite:

32 capete vite bovine (20 boi)
6 cai
38 porci;
201 oi
277 Total.

Inventarul viu în ceeace privește vitele bovine fiind redus, 20 boi de muncă rassa Podolică, față de întinderea moșiei, 200 ha. teren arabil, s'a cumpărat în 1927 un tractor Fordson cu un plug cu 2 brazde.

Inventarul mort al școalei care la început a fost redus, astăzi s'a completat prin tot ce s'a procurat, ce s'a primit dela ferma Turda, dela desființarea școalei de lăptărie dela Făgăraș fostă la Săliște, dela desființarea școalei de viticultură dela Ighiu, dela școala de agricultură Geoagiu, o garnitură completă de treerat și pluguri, așà că astăzi are un inventar bogat, care trebuie numai întreținut.

Imbunătățiri făcute în ultimii ani. Pe lângă înzestrările făcute chiar cu lăcomie pentru această școală, după cum am arătat mai înainte, reparațiile și amenajările de construcții, s'au făcut și altele de ordin didactic și tehnic. S'a făcut o colecție de semințe din toate familiile, puse în borcane de sticlă și fixate pe panoplii în ordinea familiilor, s'a cerut și primit dela Casa Școalelor o frumoasă bibliotecă literară și științifică, s'a plantat un ha. teren cu viță din varietatea Feteasca. S'a făcut o pepinieră de pomi fructiferi și ornamentali în suprafață de un ha. cu peste 16.000 bucăți pomi diferiți. S'a plantat 1½ km. cu gard viu de glădicia și salcâmi. S'au format și plantat cu pomi ornamentali 3 parcuri în suprafață de 2½ jugăre. Toate aceste îmbunătățiri s'au făcut dela 1924 când directorii au fost agronomi pricepuți.

III. ȘCOLI INFERIOARE DE VITICULTURĂ

a) *Școala de viticultură Diosâg*

Școala de viticultură din Diosâg a fost înființată în anul 1870 de către Ministerul Agriculturii ungar sub numele de « Preparandie pentru vințeleri », în care se primeau 20 bursieri ai Statului. Cursurile țineau doi ani. Școala erà sub conducerea unui director care erà ajutat de un profesor.

Prin anul 1881, s'a înființat și un curs de un an pentru candidații de profesori pentru viticultură, cari erau recrutați dintre absolvenții școlilor normale de învățători.

Dintre aceștia apoi s'au recrutat profesorii ambulanți de viticultură, cari au contribuit mult la promovarea viticulturii și vinificației, precum și ca profesori la celelalte școli de viticultură ale Statului.

Ca teren de studiu și practică s'a folosit via de 64 jug. a contelui Zichy, care erà cultivată în mod rațional. A avut deasemenea și o pepinieră de patru jug. cu diferite soiuri de pomi dintre cele mai bune varietăți, care erau crescuți artistic și în formele cele mai variate (litere, pajure, embleme, spaliere, forme de case, vile, etc.) ale căror modele se pot vedeà și astăzi în muzeul școalei.

Practica de vinificaţie se făceà în viile contelui Zichy iar în pivniţa de pe dealul viei se află şi astăzi un vas de 1240 vedre (a 50 litri), care se vizitează de către excursionişti fiind o raritate.

Primul profesor al acestui institut a fost Dr. Miskolczy prin 1871, iar după acesta a urmat ca prim-director Iosif Gabor, de profesie inginer, şi căruia i se datoreşte toată reputaţia şi renumele şcoalei,—care devenise aproape prima şcoală din Austro-Ungaria de viticultură, — şi din al cărui curs superior de viticultură au ieşit cei mai reputaţi specialişti cât şi funcţionari superiori ai Ministerului.

Iosif Gabor, primul director, a întemeiat şi aranjat colecţia cea mai bogată şi completă în legătură cu ramura şi ştiinţa viticulturii şi vinificaţiei, care după inventar se compune din peste 6000 bucăţi.

După aceasta a urmat ca director Stefan Balassa, care a funcţionat aproape 23 ani (1883—1914 Noemvrie 6), şi în timpul căruia instituţia a câştigat diplome de onoare dela diferite expoziţii. Datorită acestor doi conducători, şcoala s'a înălţat şi ajunsese la nivelul superior al instituţiei de specialitate. Mai târziu s'a mai cumpărat de către Stat aproape 20 jug. cad. ca teren de practică în comuna Ianca. La început elevii umblau în uniformă, iar absolvenţii acestei şcoli erau cei preferaţi de a puteà fi primiţi la cursul de viticultură din Budafoc, faţă de absolvenţii celorlalte şcoli de viticultură din ţară.

Scopul acestei şcoli a fost ca să se introducă cultivarea cât mai raţională a viei, manipularea vinurilor cât şi pomăritul după metodele cele mai moderne şi perfecţionate, astfel ca absolvenţii să poată preluà conducerea lucrărilor la orice vie a Statului sau particulară, precum şi manipularea oricărei pivniţe moderne. Cursul ţineà doi ani, iar anul şcolar ţineà dela 1 Octomvrie—31 Iulie; elevii din anul I făceau serviciul schimbându-se pe lunile August şi Septemvrie. Se primeau 15 elevi pentru cl. I şi 15 pentru a II-a; cei bogaţi ca solvenţi, iar cei săraci pe contul Statului. Vârsta elevilor erà dela 15—42 ani, sănătoşi şi trebuiau să poseadă cel puţin şase clase primare, afară de purtarea morală bună.

Instrucţia se făceà atât teoretică cât şi practică. Teoretică, dimineaţa dela ora 8 până la 12, iar după amiază se făceau lucrările practice şi când erau lucrări urgente în vie, se suspendà parţea teoretică.

Obiectele de învăţământ se împărţeau în două categorii:

Speciale: cultivarea viei, vinificaţia, cultivarea pomilor, legumăritul şi apicultura.

Ajutătoare: Aritmetica, geometria, ştiinţe naturale, fizica, chimia şi contabilitatea.

Cultivarea viei şi pomăritul se predau în decursul ambilor ani; celelalte obiecte după însemnătatea lor: într'un an sau jumătate an.

Situaţia geografică şi administrativă. Diosâgul este aşezat la jumătate cale între Oradea-Mare şi Valea lui Mihai, în partea nord-vestică a ţării, lângă calea ferată Oradea-Mare—Careii-Mari, în plasa Secueni, judeţul Bihor.

Clima fiind temperată, desprimăvărarea se face cu 10—15 zile mai curând ca în alte ţinuturi, iar iarna începe mai târziu cu 10—15 zile. Iernile sunt iarăş destul de temperate şi de multe ori chiar lipsite de zăpadă. In genere clima este foarte priincioasă pentru coacerea lemnului viţei de vie.

Verile sunt călduroase, cu arşiţe, şi apoi cu ploi mari însoţite de manifestaţii electrice. Uneori când bate grindina, se produc pagube foarte mari asupra recoltelor şi a vegetaţiei, astfel că viţa de vie cât şi pomii sufăr foarte mult. Iar în timpurile de secetă, în 2—3 zile se ridică nori de praf.

După cum am pus, iernile fiind adesea lipsite de zăpadă, din această cauză se desvoltă molia viei: cochilis ambiguela, deoarece peste iarnă gerul nu e puternic ca să poată distruge crisalida sau păpuşa moliei.

In această regiune sunt între 6—800 jug. cad. cu bălţi şi trestie, răspândind în aer miasme, şi aceasta din cauza lipsei de canalizare a regiunii dintre Tămăşeni şi Valea lui Mihai.

Solul şi vegetaţia. Intreaga regiune se prezintă uniform cu şesuri mari întinse, terenuri argiloase, nisipoase, humoase care sunt foarte fertile. Pe marginile şesurilor se întind coline ce sunt toate

plantate cu vii, pe o întindere aproximativă de 100 jug. cad., refăcute pe port-altoiu, și cu un procent de 5% ca producători direcți. Inălțimea acestor coline, variază dela 150 până la 250 metri. In prezent localitatea Diosâgului are debitul cel mai însemnat în ceeace privește recolta și vânzarea strugurilor și fructelor. Podgoriile de odinioară nu numai că s'au refăcut în întregime, ci și în cea mai mare parte locurile de arătură și păduri s'au transformat în podgorii, plantându-se vii.

1. Via Statului din comuna Ianca, aparținătoare ca teren de practică școalei de viticultură, are o întindere de 19 jug. 1518 st. Din acest teritoriu 8 jug. sunt vie altoită pe port-altoiu; 7 jug. cu viță americană de pepinieră, iar restul cade în teritoriul școalei de altoiu, terenului plantat cu zarzavat, drumuri și teritorii pe care se află edificiile din Ianca cu pivnițele Statului.

2. Din via « Fundațiunii Toth » cu o întindere de 7 jug. 454 st. sunt plantate cu vie altoită pe port-altoiu 7 jugăre.

La această vie se află o vilă cu dependințele necesare, o pivniță pentru circa 500 hl., un alt edificiu cu grajd, cameră pentru zileri, o cramă și o pivniță la fel cu cea amintită, o fântână cu pompă și o filigorie separată vis-à-vis de vilă. Deasemenea se mai află multe coșnițe sistem Dzirzon pentru aranjarea unei stupării. In partea de jos a vilei, pe lângă drumuri, se află plantații de diferiți pomi.

3. Terenul pe care se află edificiile școalei este abià de 883 st. și anume: pe terenul județean de 577 st. se află locuința directorului, cu încăperile necesare, iar vis-à-vis se află alt edificiu cu patru camere: două camere ocupă muzeul, una cancelaria și una sala de învățământ.

Lângă locuința directorului mai este un edificiu mai mic cu cinci camere din care două camere servesc ca bucătărie de vară, una ca infirmerie și două ca magazii pentru alimente. Pe teritoriul Statului se află dormitoarele, refectorul, bucătăria și cancelariile aparținătoare. In dreapta, cum se intră în curtea școlii, se află un loc care a servit pentru florărie, actualmente ruinat și sub care în prezent se află pivnița.

In apropiere de acest edificiu se află edifciiul morii contelui Zichy în care sunt două camere destinate pentru școală și transcrise în cartea funduară în favorul școalei. Una din aceste camere servește de clasă de învățământ pentru elevii din anul întâiu. In dosul sălilor de dormit și al bucătăriei se află un edificiu cu două camere care a servit ca atelier pentru dogar, iar în partea opusă se află un coteț și un șopron pentru vitele agricole.

Pivnița Statului. In anul 1912, specialiștii viticultori ai Statului și cu aprobarea Ministerului Agriculturii, au proiectat să ridice în diferite regiuni viticole pivnițe de model pentru depozitarea vinurilor de export, după planul țărilor apusene, în scopul de a se venì în ajutorul podgorenilor. Această pivniță de construcție nouă și modernă nu a putut fi terminată din cauza răsboiului.

Terenul pe care e situată pivnița are o suprafață de 4 jug. 1541 st. Capacitatea acestei pivnițe este pentru circa 20.000 hl. vin. Este construită cu două etaje, având deasupra parterului două camere spațioase pentru fermentația vinurilor și trasul la butelii. In etajul întâiu sunt trei camere pentru biurouri, una cameră pentru vizitatori cu anticameră și cameră de baie. In cealaltă parte se află locuința pivnicerului, compusă din o cameră, bucătărie și coridor, și apoi o cameră pentru ajutorul de pivnicer. In etajul II se află patru camere spațioase pentru administrator, prevăzute cu dependințele necesare. Parterul mai are o cameră pentru dogar, lucrători, altă încăpere pentru dinamul dela lumina electrică și conducta de apă.

Cam în această stare a luat în primire administrația română toate instalațiile și terenurile cu plantațiile aflătoare, cu observarea că atunci când armata română a urmărit trupele bolșevice maghiare, toate clădirile au fost folosite ca spitale militare, de pe urma cărora s'a pierdut foarte multe obiecte prețioase din colecția școalei, și numai cu foarte mare greutate s'au putut salvà cele existente.

După retragerea armatei române localul a mai fost ocupat de către plutonul grănicerilor și numai în 1921 a fost eliberat, astfel că dela începutul răsboiului și până la această dată, nu s'a întâmplat nici un lucru mai important, care să ilustreze activitatea școlară.

Ţinând socoteală de cele arătate până acì, precum şi de faptul că ulterior şcoala s a mai îmbogăţit şi cu alte bunuri, avem următoarea situaţie a terenurilor pe care şcoala le posedă actualmente:

	ha.
Via Ianca în suprafaţă totală de	11,2783
Via Toth » » » »	4,5000
In 1924 şcoala a fost împroprietărită cu.	101,4700
In 1926 s'a afectat şcoalei via expropriată dela contele Zichy . .	42,4402
Tot în 1926 a primit o pădure expropriată tot dela contele Zichy.	23,0000
In 1927 a primit dela comună un teren de.	0,4500
Total . . .	183,1385

Clădirile şcoalei în general sunt vechi, ruinate, înghesuite şi absolut insuficiente. In prezent se urmează tratative între Minister şi proprietarul castelului Zichy din Diosâg, pentru a fi cumpărat de Stat pe seama şcoalei. Tratativele fiind aproape definitiv terminate, şcoala va fi înzestrată în curând cu un local încăpător şi igienic, care va corespunde pe deplin nevoilor.

Inventarul viu, foarte redus la început, astăzi s'a mai îmbunătăţit şi şcoala posedă doi cai, un asin, patru bovine, 36 porci şi nouă stupi cu albine.

Inventarul mort s'a mai completat, totuş prezintă mici lipsuri, care trebuie împlinite ulterior.

Funcţionarea regulată a acestei şcoli s'a făcut cu începere dela 15 Decemvrie 1921, când în urma dispoziţiilor organelor conducătoare dela Cluj, şi în urma publicaţiilor făcute prin ziare, s'a ţinut primul concurs de admitere pentru elevi bursieri.

Cursurile au început după 15 Decemvrie 1921, aplicându-se programul următor: cursurile teoretice se ţin dimineaţa dela 8 până la 12, iar cele practice după masă, cu deosebirea că atunci când sunt lucrări urgente (altoirea forţată), etc., partea teoretică se suspendă pentru acest timp.

In lunile de iarnă dimineaţa se ţin cursuri, iar după amiază se fac coşuri de răchită şi rogojini, plus exerciţii practice de dexteritate la altoirea în uscat « cu limbă englezească sau simplă ».

Pepiniera Statului din Ianca a avut 96.000 bucăţi viţă nealtoită cl. I şi 66.000 cl. II, din care s'au executat cu elevi şi zileri 55.000 altoi stratificaţi, cari au fost sădiţi în pământul dejà rigolat pentru şcoala de altoiu, iar restul de butaşi s'au sădit în altă şcoală de viţe.

In total s'au sădit 135.000 bucăţi.

Pentru introducerea elevilor şi în ramura ştiinţelor agricole şi pentru înlesnirea alimentării, s'a cerut înzestrarea cu 50 jug. cad. de pământ, pe care le-a şi primit şcoala în luna Martie, însă din lipsa *uneltelor agricole* această suprafaţă de teren a fost dată în parte la oameni, rămânând ca la toamnă când se va înzestrà şcoala cu inventar viu şi mort să se înceapă o exploatare raţională.

Populaţia şcolară, în cei şapte ani, de când şcoala funcţionează sub regimul românesc, adică dela 1921—1928, a fost: elevi înscrişi 207, din cari 205 bursieri şi doi solvenţi, astfel repartizaţi: promovaţi 180, repetenţi 12, retraşi 10, eliminaţi 5. Absolvenţi au fost în număr de 30.

Imbunătăţiri. S'a stabilizat şi completat personalul, s'a sporit numărul elevilor şi anilor de studii, s'a procurat material didactic.

S'a împroprietărit cu teren, s'a cumpărat un local de moară, s'a desfundat via Toth, s'au făcut experienţe cu îngrăşăminte şi s'a aplicat un asolament de patru ani.

b) *Şcoala de viticultură din Miniş*

Majoritatea clădirilor acestei şcoli îşi au originea de pe vremea stăpânirii împărătesei Maria Tereza. Imprejurările în care s'a clădit, între altele a fost că, iobagii din acele vremuri devenind foarte nemulţumiţi cu boierii lor, aceştia din urmă în căutarea de a se apropià cât mai mult de popor şi din motivul ca să-şi poată administrà cât mai bine şi mai de sub ochi averile, începură a-şi zidì căminuri pe moşiile din vecinătatea iobagilor, intrând astfel în legături mai bune cu ei. Printre aceşti boieri a fost şi contele Antoniu Grassalkovitz, prefectul atotputernic pe vremuri al judeţului Arad şi persoana mult favorită a împărătesei, care în anul 1779 a zidit castelul luxos dela Miniş din material solid şi atât de bine lucrat încât în clădirea principală nici până azi nu se poate vedeà o singură crăpătură în zid.

Clădirile împreună cu marile moșii, ce se întindeau peste mai multe județe, formau dreptul de exploatare a principelui de Modena, Francisc III, ai cărui părinți după tradiție, le-au primit dela Casa Habsburgică, în schimbul trădării unui secret de Stat. Emblema acestei familii princiare se vede și astăzi în interiorul bisericii școalei, pe bolta din fața altarului.

Tot contele Grassalkovitz a plantat în jurul castelului mai multe vii, ale căror produse minunate au fost scoase prin Buceari și Fiume chiar peste ocean, fără să mai pomenim de țările limitrofe ca Boemia ș. a. Astfel că faima podgoriei din Miniș a ajuns chiar în America, Anglia, Suedia, etc.

In anul 1787 expirând dreptul de arendă a familiei de Modena asupra bunurilor din Ungaria, aceste moșii au trecut în posesiunea Statului ungar, care apoi din nou le-a dat în arendă. Acești noui arendași erau prea asupritori cu poporul, luându-le fel de fel de dijme și zeciueli, și în care scop, în pivnița mare a castelului din Miniș erau încăperi special făcute pentru adunarea dijmei de vin dela iobagi.

Se spune că castelul din Miniș mai servià ca popas de vânătoare familiilor aristocratice sau chiar membrilor Casei împărătești. Deasemenea mai există tradiția că bunurile acestea formau proprietatea principelui Gheorghe Rákoczi I.

Mai în urmă clădirile din Miniș au devenit centrul de exploatare agricolă pentru domeniul Statului din jur și acì locuià cu mai mulți funcționari administratorul acelor domenii.

Pe la anul 1880, în urma colonizărilor începute de guvernul ungar, aceste bunuri s'au divizat, astfel că și clădirile dela Miniș au fost deposedate de teren, nerămânându-le decât puțină vie și aceasta amenințată în vremea aceea de filoxeră.

Față cu aceste împrejurări, administrația ungurească de atunci a intenționat să vândă clădirile împreună cu întreg terenul aparținător, și chiar se găsise o familie ovreiască să facă această acaparare. In acel timp însă, un mare negustor de vinuri Iosif Domany, senior, care erà și proprietarul unor întinse podgorii din comuna Ghioroc și Măsca, a luat inițiativa împreună cu alți mari podgoreni să alcătuească un memoriu, în care au arătat însemnătatea și faima podgoriilor arădene din punct de vedere al viticulturii cât și vinificației și în care au arătat jertfele pe care le face mereu poporul pentru salvarea viilor de filoxeră. In concluzie au cerut guvernului de atunci ca aceste clădiri împreună cu proprietatea să nu fie înstrăinate și să se înființeze în acest loc o școală de viticultură și vinificație, precum și o pepinieră model, de unde poporul să poată culege învățătura pentru lupta contra filoxerei cât și pentru reconstituirea viilor. Astfel, în urma acestui memoriu adresat Ministerului de Agricultură, s'a autorizat, în anul 1881, înființarea acestei școli.

Viticultorii acestor regiuni au fost întotdeauna conștienți de importanța podgoriilor lor, și care, chiar încă de pe timpul Romanilor, erau apreciate și exploatate destul de rațional, iar dela anul 1214 încoace, se află date și expuneri despre culturile viticole deacì, care ar merità cercetări mai amănunțite pentru un studiu comparativ cât și pentru istoricul viticulturii românești. Deasemenea este de relevat faptul că, în ultimul timp sub fostul regim, decedatul împărat Francisc Iosif I, și-a oprit atenția asupra acestor podgorii, iar timp de 20 ani, la această școală se conservau struguri pentru curtea imperială, de unde i se trimiteau direct la Viena și Gödöllö.

Dela înființare și până la 1911, școala din Miniș a realizat în specialitatea viticulturii progrese de foarte mare importanță, făcându-se diferite experiențe științifice pentru regenerarea acestor frumoase podgorii. Absolvenții acestei școli, în număr de 538, au răspândit cultura viticolă în toate părțile, contribuind foarte mult la bună starea celor ce se ocupă de ea.

Școala a participat la numeroase expoziții din Europa între care se numără: Bruxelles în 1888, Arad 1890, Seghedin 1899, Paris 1900, Mannheim 1907, de unde s'au obținut diplome și medalii ridicându-se astfel și mai mult prestigiul școalei și al podgoriei. Piesele, miniaturile, materialul cu care a participat la aceste expoziții, există și azi în muzeul școalei, putându-se face oricând dovada reală despre trecutul și activitatea acestei școli.

In anul 1912, guvernul ungar, începând restaurarea în stil mare a întregii școli, a suspendat cursurile, mutând școala la Diosâg. Proiectul erà ca școala din Miniș să devină exclusiv o școală de vinificație, în care scop s'a pus baza unei mari pivnițe paralele, în lungime de 100 metri, care aveà să formeze continuitatea pivniței vechi de sub clădirea școlii, lungă de 65 metri, deci urmà să se construească o pivniță de 165 metri lungime cu o capacitate de 17.000 hl.

In luna Iulie 1914, s'a preluat de către Stat edificiul principal, transformat în mod provizor, asemenea şi vasele-cisterne de beton, zidite de firma Borsari din Paris.

Continuarea celorlalte zidiri însă s'a oprit, din motive de ordin tehnic, în legătură cu răsboiul şi urmările lui fireşti, astfel că şi astăzi stau neterminate, ameninţând părţi din ele cu prăbuşirea. In această privinţă s'ar impune ca să se continue lucrările începute, spre a se aduce la bun sfârşit o astfel de frumoasă şi utilă instituţie, care numai pentru folosul economiei noastre naţionale va puteà fi.

In timpul răsboiului clădirea şcolii a servit de spital militar, în care timp s'a ruinat, iar din cauza neglijenţiei via a suferit o pierdere de 50%, pierind.

Odată cu venirea administraţiei româneşti, şcoala a fost redeschisă la 24 Decemvrie 1921, înscriindu-se şi continuându-se cursurile cu 10 elevi. Deasemenea cultura şi refacerea viei, dela această dată, şi-a luat cursul normal.

Până la 1927, terenul şcoalei a fost în suprafaţă de 7,84 ha. din care o suprafaţă de 5½ ha. erau plantate cu vie. Cu această suprafaţă de teren, şcoala trăind foarte greu, deoarece neavând teren de cultură, trebuià să se cumpere totul de pe piaţă. Pentru a se remedià acest rău şi a-i da şcoalei mai multă viaţă şi independenţă economică, Ministerul Agriculturii în anul 1927, a ataşat şcoalei şi pepiniera Baraţca, cu clădirile şi terenul în suprafaţă de 163 ha.

Situaţia şcoalei. Minişul se află situat cam la mijlocul părţii sudice a judeţului Arad, în apropierea râului Mureş, într'o poziţie destul de frumoasă, iar şcoala îşi are aşezarea cam în centrul comunei pe un loc mai înalt de unde se desfăşoară întreaga panoramă. Localitatea se află situată între şoselele Arad—Şiria—Lipova, o depărtare de 24 km. de oraşul Arad şi la 3 km. de gara Ghioroc.

Intr'o rază de 15 km. se mai află comunele Ghioroc, Cuvin, Covaşniţ, Păuliş, Baraţca, Maria-Radna, Lipova, Cladova, Sâmboteni şi Mândruloc.

Comuna din care face parte şcoala depinde ca împărţire administrativă de plasa Radna, cu reşedinţa la Maria-Radna; ca împărţire bisericească de parohia Miniş, cu reşedinţa la Miniş; iar ca împărţire judecătorească de ocolul Maria-Radna. Pentru recrutare ţine de cercul Arad. Deasemenea ca împărţire sanitară şi veterinară de cercul Maria-Radna cu aceeaş reşedinţă, iar ca împărţire silvică de regiunea Lipova cu reşedinţa în Lipova. Oficiul cel mai apropiat este în comuna Ghioroc, iar târgurile cele mai apropiate sunt Lipova, Maria-Radna, Arad şi Şiria.

Intreaga suprafaţă a viei nu este străbătută de nici un curs de apă, afară de o neînsemnată vale de către Sud, pe care se scurg apele adunate de ploi. Configuraţia întregului teren, e în formă de platou « convex » şi care se înalţă succesiv dela Vest spre Est, traversat fiind de trei drumuri principale paralele şi care la rândul lor sunt întretăiate la mijloc de un al patrulea drum perpendicular.

Clima în general este moderată. Vânturile predominante sunt cele dela Nord, însă dealurile înalte, protejează aproape întreaga podgorie. Vegetaţia începe către finele lunii Martie, când se face desgropatul viei. Primăvara este dulce, rareori cu brume, cu puţină ploaie şi numai sfârşitul lunii Maiu şi prima jumătate a lunii Iunie sunt ploioase, ceeace îngreunează foarte mult apărarea contra « peronosperei ».

Vara, în special în Iulie şi August, este mai mult secetă, iar când vin ploi, mai întotdeauna sunt însoţite de grindină. Lunile de toamnă, Septemvrie şi Octomvrie, sunt foarte plăcute, afară de Noemvrie care este ploios.

In urma constatărilor făcute în ultimii 10 ani, s'a dovedit că Minişul *are media cea mai mare de căldură*, ceeace din punct de vedere viticol însemnează foarte mult. Datorită acestei norocoase împrejurări, există posibilitatea ca în anii buni să se poată fabricà vin roşu din boabe stafidite, al cărui renume este îndeajuns de cunoscut pretutindeni.

Analizele mecanice şi chimia. Acum 29 ani (1900) cu ocazia expoziţiei franceze, atât solul cât şi subsolul a fost analizat constatându-se următoarele: subsolul este compus din diorit granitic, a cărui ţărână roşie amestecată cu părţile organice dela suprafaţă, e bogată în calce, dar săracă în fosfor şi azot. Cu ocazia sădirii viei, pământul a fost săpat la o profunzime de 80 cm., din care însă din părţile de sus abià dacă a mai rămas o pătură de 10—30 cm., restul fiind spălat de ploi şi tras în jos de scurgerile apei.

Imbunătățiri s'au făcut în anii 1909—1911, gunoindu-se întreg terenul cu gunoiu de grajd, 40.000 kg. de jug., iar în iarna 1912—1913, s'a întrebuințat superfosfat și salitru de Chilli. Pentru sporirea producției în viitor, ar fi necesar ca via să fie împărțită în trei părți, care să se gunoească în întregime, iar lipsurile ce mai sunt să se completeze cu port-altoi americani cu rădăcină, cari ulterior să fie altoiți pe loc.

Via este exploatată în regie.

Clădirea principală a școlii s'a zidit la anul 1749; tot de atunci pare a există și clădirea ce cuprinde în sine locuința profesorală, bucătăria, sufrageria, precum și clădirea atelierului din curtea de jos.

La anul 1880, secția viticulturii luând în seamă întreaga proprietate, s'au mai zidit locuința profesorului de serviciu, și sera din curtea de jos, apoi crama și șopronul; s'a transformat clădirea principală, așezându-se în etaj muzeul și laboratorul, iar în partea de jos locuința directorului și în aripa din partea de Nord a clădirii, la parter, care mai înainte servià de cramă, a fost împărțită în două săli de învățământ și două camere de biurou, pe când în partea despre Sud s'a așezat dormitorul și spălătorul elevilor și locuința practicantului, iar în subsolul acestora locuința pentru șeful de culturi.

In anul 1912, s'a început restaurarea generală, acoperindu-se clădirea principală cu eternit și transformându-se în starea de astăzi, iar restul clădirilor s'a reparat în întregime.

In ce privește *populația școlară*, vom spune că dela 1921 și până la 1928 școala a fost frecventată de 244 elevi, dintre aceștia au promovat 211, iar numărul absolvenților a fost de 34.

Ca *îmbunătățiri* vom menționà că s'au completat lipsurile în vie cu altoiri în verde, s'a scos și s'a plantat din nou via bătrână; s'au reparat clădirile și sera școalei; s'a completat vesela și necesariile școalei pentru dormitor.

Cea mai însemnată îmbunătățire este alipirea pepinierei Barațca, care dă viață nouă școalei, îndestulându-i toate trebuințele și mânând-o spre progres.

Mai amintim înfine faptul că întreagă această regiune este străbătută de trenuri electrice, care ușurează comunicația cu centrele mai mari, astfel că, prin aceasta, s'ar deschide perspectiva unei industrii viticole.

IV. ȘCOALA DE HORTICULTURĂ TURDA

Proprietatea școlii de horticultură Turda, provine dintr'o donație făcută de un proprietar în anul 1876, când s'a trecut în posesiunea fermei Statului din Turda.

In anul 1888 s'a plantat pepiniera.

Iar în anul 1898 s'au ridicat clădirile actuale, creindu-se o școală de « lucrători grădinari » care a funcționat până în anul 1908.

In anul 1908, pentru a se puteà aprovizionà Ardealul cu altoiu, întreaga grădină s'a transformat în pepinieră și de atunci s'a trimis în acest loc elevii școalei superioare de horticultură pentru facerea de stagiu de un an.

Tot la această instituție s'au ținut cursuri periodice de pomologie pentru învățători și preoți.

Școala în timpul răsboiului a suferit foarte mult, din cauza lipsei de personal în primul rând. Afară de aceasta, pepiniera a fost în întregime distrusă de iepuri, din cauză că aproape toate gardurile au fost devastate în timpul răsboiului și revoluției.

Dela introducerea administrației românești, s'a început renovarea grădinii, făcându-se unele reparații la clădiri, introducându-se deasemenea gazul metan. In anul școlar 1921—1922 școala a început să funcționeze cu 12 elevi, cu durata cursurilor de trei ani.

Școala se află situată în partea de Nord a județului Turda-Arieș, lângă șoseaua Cluj—Brașov—București, la o depărtare de 1 km. 300 m. de orașul Turda și un km. de gara Turda, iar de Cluj, la o depărtare de 32 km.

Comuna din care face parte școala depinde ca împărțire administrativă de Turda, cercul de recrutare Cluj, iar ca împărțire sanitară, veterinară, silvică cu reședința în Turda.

Oficiul cel mai apropiat este Turda.

Târgurile cele mai apropiate: Turda și Ludoșul de Mureș.

Forma terenului şcoalei este neregulată, suprafaţa totală este de 53 ha. (93 jug. 305 st.) şi se învecinează la Nord cu fabrica de ciment şi sodă, la Est cu comuna Cristis, la Vest cu comuna Sân-Mihai de jos şi la Sud cu hotarul comunei Christis.

Terenul şcoalei este străbătut de şoseaua naţională Cluj—Sibiu—Braşov—Bucureşti, cât şi de linia ferată Turda—Câmpeni.

Clima este continentală, fără vânturi.

Iarna începe dela sfârşitul lunii Noemvrie, fiind destul de variabilă, lipsită în majoritatea cazului de zăpadă, din care cauză terenul stă mai tot timpul iernii expus îngheţurilor. Primăverile sunt răcoroase, până către sfârşitul lunii Maiu şi mai ales umede, astfel că cu mare greutate se pot face semănăturile.

Verile sunt răcoroase, iar toamnele ploioase.

Umezeala variază între 597 şi 650 mm.

Vegetaţia începe la începutul lunii Martie, iar epoca coacerii semănăturilor de toamnă cât şi a secerişului începe dela 15 Iulie, pe când a celor de primăvară la sfârşitul lunii Iulie.

Populaţia şcolară dela 1921 şi până la 1928 a fost următoarea: înscrişi 113 elevi, promovaţi 82, iar numărul absolvenţilor a fost de 35.

Material didactic de muzeu are şcoala puţin, în schimb, pe lângă florile anuale, bisanuale şi perenele ce cultivă, s'au construit şi trei sere sistematice, unde elevii învaţă cultura şi viaţa fiecărei plante de seră.

Terenul şcolii la Unire erà în suprafaţă de 53,62 ha şi cu o formă foarte neregulată. Prin reforma agrară a mai fost împroprietărit cu încă 23,28 ha. din hotarul comunei Bogiu.

Şcoala în prezent are o suprafaţă de 76,62 ha. care se repartizează astfel:

Teren arabil, cultură mare	28 ha.	60 ari
Cultură de legume irigată	5 »	13 »
» » » neirigată	8 »	85 »
» » flori	0 »	85 »
Fâneaţă	2 »	98 »
Pepinieră	8 »	04 »
Livadă de pomi	5 »	63 »
Grădină botanică	0 »	15 »
Plantaţii de salcâmi	1 »	28 »
» » răchită	0 »	57 »
Drumuri şi şanţuri pentru drenaj . .	13 »	63 »
Intravilane	1 »	40 »
Total . . .	76 ha.	62 ari

Moşia este împărţită în două de şoseaua naţională Cluj—Turda—Braşov—Bucureşti. Tot pe moşie trece şi calea ferată îngustă, Turda—Câmpeni. Ea este situată în regiunea şesului, aproape de albia râului Arieş, care o inundă din când în când.

Clădirile sunt foarte mici şi necorespunzătoare pentru o şcoală. Ele sunt în număr de şapte. Dela 1924 s'a mai adăugat două camere de locuit acoperite cu ţiglă şi trei sere precum şi o răsadniţă stabilă, toate încălzite cu gaz metan.

In anul 1928 s'au pus bazele unui mare local pentru şcoală, construit după principiile moderne arhitectonice şi în stil românesc. Acest local va satisface pe deplin toate nevoile şcoalei. Credem că în doi ani va puteà fi terminat şi şcoala se va puteà instalà. Costul acestei clădiri va fi aproximativ de opt milioane.

Imbunătăţiri. S'a dat dela început sub regimul românesc, acestei pepiniere, caracterul de şcoală inferioară de horticultură, şi s'a organizat ca atare cum n'a fost niciodată dela 1876 şi până în 1918. Cu alte cuvinte s'a făcut o adevărată şcoală, făcându-se sere şi răsadniţe, pentru orice fel de plante exotice şi autohtone, spre a le învăţà elevii, fără a le lipsì ceva, mai ales în ramura floriculturii, care e atât de căutată, şi pe care nu o cunosc bine în prezent decât numai străinii.

S'a înfiinţat o grădină botanică.

Improprietărirea cu teren de cultură (23 ha. 28 ari) de care aveà lipsă școala s'a realizat în sfârșit. S'a curățit terenul de pietriș și de plante nefolositoare, mai ales de pir.

S'a făcut o pepinieră nouă de 4 ha, plantându-se în anul 1928, o parcelă cu 35.000 pueți.

S'a făcut ½ ha. răchitărie.

S'a înființat o grădină bulgărească de legume pe 6½ ha. irigată cu ajutorul unei roți bulgărești dintr'o baltă făcută artificial.

Pășunile și fânețele s'au nivelat, curățat și grăpat.

S'a deșelinit o suprafață de trei ha.

S'a procurat inventariul viu și mort strict necesar.

V. ȘCOALA INFERIOARĂ DE POMICULTURĂ BOCICĂUL MARE JUD. MARAMUREȘ [1])

In anul 1897 Ministerul de Agricultură ungar a înființat în comuna Bocicăul Mare, din jud. Maramureș, o stațiune pomologică în scopul de a venì în ajutorul pomiculturii din aceà regiune, prin procurare de pomi altoiți de varietăți alese. Tot la această stațiune Ministerul a înființat cursuri practice de pomărit pentru a formà lucrători grădinari cari să contribue la ridicarea pomiculturii în aceà regiune unde cultura cerealelor este puțin răspândită și puțin rentabilă din cauza asprimii climei și a solului slab.

Cursurile la început aveau durata de 1 an. Se primiau copii de săteni în etate de 18 ani, cu condiția ca să știe a scrie și cetì și primiau întreținerea gratuită.

Cursurile începeau la 1 Martie și se terminau la 1 Ianuarie, anul următor. Absolvenții primiau un certificat, pe baza căruia erau angajați la Stat și particulari ca supraveghetori de lucrări.

Dela 1905, cursurile au durat 2 ani, iar dela 1910—1914 s'a transformat în școală de ajutori grădinari cu 3 ani practică.

Dela începerea războiului nu s'au mai primit elevi și școala a funcționat numai ca pepinieră.

Dela Unire pepiniera a fost condusă de direcția generală a fermelor din Ministerul Agriculturii, până la 25 Aprilie 1923, când a trecut sub direcția învățământului agricol, mutând acì școala elementară de pomicultură din Baia-Mare.

In această calitate a funcționat până la 1 Ianuarie, când a fost transformat în școală inferioară de pomicultură. Cursurile au început în anul școlar 1924/925.

1. *Corpul didactic* actual al școalei se compune din: director institutor agronom cu titlu provizoriu, un institutor agronom provizoriu și un institutor de cultură generală suplinitor. Personalul administrativ: 2 persoane suplinitori.

2. *Populația școlară* dela anul școlar 1924—1928 este: elevi 142 înscriși, 109 promovați, 2 repetenți, 29 retrași, 2 eliminați, total 142. Absolvenți 5.

Așadar în 4 ani școlari școala a fost frecventată de 142 elevi, sau câte 35,5 în fiecare an, dintre cari au promovat 109 sau 76,7%, dat fiind numărul mare al retrașilor.

3. *Mijloace didactice.* Școala are o colecție de fructe de ceară, modele miniatură de creșterea pomilor, colecție de semințe, de plante și de insecte vătămătoare, etc.

4. *Terenul.* Suprafața terenului la început a fost de 51 ha. 95 ari în valoare de lei 201.890. Prin împroprietărire s'a mai dat școalei 34,82 ha. în valoare de lei 500.000, în total 86,77 ha, care se folosește astfel:

Teren arabil	28,92 ha.
Livadă de pomi roditori	28,77 »
Teren pentru pepinieră	18,58 »
Grădina de legume	5,— »
Parc	2,63 »
Grădina	1,96 »
Teren pentru experiențe	0,38 »
Drumuri și teren neproductiv	0,53 »
Total	86,77 ha.

[1]) După Insp. general C. Nichita.

Terenul este aşezat pe o coastă înclinată spre S. W. şi Est de natură argilos, atât solul cât şi subsolul şi în unele locuri piatră. Adâncimea variază de la 0,50 până la 80 m. Valoarea lui actuală este de lei 1.584.990.

5. *Clădirile* şcoalei sunt parte în sat parte în câmp la pepinieră. Ele au fost în număr de 12. Pe lângă reparaţii s'au mai construit un grajd la fermă, un coteţ, o fântână, 3 şure, magazie şi s'a cumpărat o clădire care serveşte pentru personalul administrativ, didactic şi elevi. Cu toate acestea mai trebuie construite o seră şi completate reparaţiile.

6. *Inventar viu.* La început când şcoala s'a luat în primire de autorităţile româneşti, inventar viu n'a avut. După aceea s'au cumpărat 4 cai, 10 vaci şi 2 viţei, 8 porci şi 12 familii albine.

7. *Inventar mort.* Pe lângă cel existent compus din câteva maşini pentru prelucrarea fructelor şi anume: 2 uscătoare Rejdero, 2 uscătoare Casenelle, 1 morişcă pentru zdrobit, 1 teasc, 8 cojitoare, 1 răcitor de fructe, 1 stropitoare duplex de 2 HP., 1 clocitoare, 14 stropitoare de vie, etc.; s'au mai procurat dela 1924 următoarele: 1 plug, 1 tăfălug, 8 planete, 2 care pentru boi, 1 căruţă pentru cai, hamuri şi instrumente de mână, etc.

Imbunătăţiri făcute în ultimii ani:

1. *Didactice.* Odată cu mutarea şcoalei dela Baia Mare şi transformarea ei în inferioară, totul s'a schimbat: program, orar, personal didactic, material didactic, etc.

2. *Economice.* Pe lângă cele arătate mai înainte la teren, clădiri, inventar viu şi mort, care toate s'au sporit, s'au mai făcut următoarele: s'a aranjat parcul şcoalei, s'au plantat 60.000 pomi, în pepinieră s'au adoptat 6 asolamente diferite pentru pomii din pepinieră dela 4 ani la caişi, la 8 ani la meri şi peri, iar la cultura mare şi grădină, asolamente de 3 ani, etc.

VI. ŞCOALA INFERIOARĂ DE MESERII AGRICOLE CÂMPENI, JUD. TURDA

1. *Infiinţarea şcoalei.* In anul 1923 s'a cumpărat în comuna Câmpeni din Munţii Apuseni, o instalaţie industrială particulară, cuprinzând o uzină electrică, o moară sistematică şi una ţărănească, mânate de apa Arieşului şi trei ateliere: de tăbăcărie, lemnărie şi ferărie, precum şi o clădire în formă de vilă (cochetă) cu etaj, lucrată în paiante, cu scop de a înfiinţà acolo o şcoală de meserii agricole, cu meseriile principale: tăbăcăria, rotăria, şi fierăria, eventual chiar un atelier de jucării.

Aceste stabilimente industriale au fost cumpărate de către Minister cu suma de lei 1.500.000. Suma de 1.000.000 lei a fost obţinută din sumele rezultate dela lichidarea Direcţiei generale a aprovizionării, prin stăruinţa d-lui Emil Petrini, secretarul general al Agriculturii din Ardeal pe acea vreme, care a pus toată râvna pentru înjghebarea acestei şcoli, iar restul de 500.000 lei s'au dat din fondurile Ministerului.

Şcoala neputând fi deschisă imediat din diferite motive, stabilimentele au fost exploatate în regie de un administrator diurnist, angajat cu contract, prin care se stabileşte participarea la beneficiu şi a Ministerului.

Activitatea lor în timpul anului 1923 şi 1924 a fost furnizarea curentului electric orăşelului Câmpeni şi măcinarea grâului şi porumbului populaţiei (Moţii) din munţii Apuseni.

La 15 Octomvrie 1924, şcoala ia fiinţă ca şcoală elementară de meserii agricole, cu curs de 2 ani, începând cu 15 elevi bursieri, condusă de un diriginte agronom, care a predat cursurile de specialitate, un învăţător pentru cursurile de cultură generală, un maestru lemnar care a predat cunoştinţe elementare de tehnologia lemnului, geometrie şi desemn liniar şi un maestru fierar. Atelierele de lemnărie şi fierărie s'au înfiinţat în scopul ca elevii pe lângă cunoştinţele de agricultură şi cultură generală, să-şi însuşească şi meseriile de fierar şi lemnar rotar, care sunt în strânsă legătură cu viaţa lor din localitate.

La 1 Octomvrie 1927, s'a ridicat la rangul de şcoală inferioară.

Starea actuală didactică.

1. *Corpul didactic şi administrativ* se compune din: 1 director institutor agronom, un institutor de cultură generală, un secretar-contabil, maeştri lemnari şi fierari şi un maestru specialist în facerea jucăriilor de lemn, angajat cu contract şi adus din Germania.

2. *Populația școlară* dela înființare este următoarea: 1924—1928 înscriși 134 elevi, din cari 128 bursieri, iar 6 solvenți, promovați 124, repetenți 1, retrași 9, eliminați —, absolvenți 13. Așadar școala a fost frecventată în decurs de 4 ani, dela înființare, de un număr de 134 elevi, sau câte 33,2 pe fiecare an, dintre care au promovat 124 elevi sau 92,5%, un procent destul de frumos.

3. *Materialul didactic* este foarte redus și se mărginește mai mult la cunoașterea materialelor de ateliere și desemnul artistic și cu mâna liberă, învățați de maestrul german de jucării.

4. *Viața în internat* e plăcută, pitorească fiind poziția în care se află școala, într'o insulă, formată de 2 brațe ale Arieșului, dominată de un paravan înalt, învestmântat cu pajiște de iarbă măruntă și deasă de munte și împodobită cu copaci coniferi seculari, plus drăgălășenia orașului și a populației lui.

5. *Exploatația economică.* Deși la început, a produs până în prezent din venituri lei 322.070 din care s'au cheltuit pentru trebuințele școalei lei 201.348.

6. *Terenul.* Școala dispune de un teren în suprafață de 20.628 m², având forma unui poligon neregulat, cuprins în o insulă între brațele Arieșului. Pe o porțiune din acest teren în suprafață de 10.000 m² (1 ha) sunt așezate clădirile, iar restul de 10.628 m² sunt ocupați cu o grădină de legume și puțini pomi roditori. El este evaluat la lei 60.000.

7. *Clădirile* cuprind: localul propriu zis de școală cu etaj, uzina electrică, moara sistematică, moara țărănească, atelierul de tăbăcărie, fierărie și lemnărie. Ele au avut și mai au încă nevoie de reparații.

Clădirile sunt suficiente pentru școală. Valoarea lor de cumpărare cu teren, deși este de 1.500.000 lei, în prezent numai clădirile valorează 5.000.000 lei.

Imbunătățirile făcute în ultimii ani. S'a completat mobilierul, spre a corespunde necesităților create prin ridicarea școalei la rangul de școală inferioară care a adus cu sine mărirea anilor de studii la 4 și deci și mărirea numărului elevilor. S'au organizat atelierele pentru ca instrucția practică a elevilor să fie cât mai temeinică, înființându-se chiar un nou atelier de jucării din lemn și tâmplărie fină.

Direcția școalei își dă toată silința nu numai ca elevii să iasă din școală cât mai bine pregătiți, dar și pentru ca ei să fie plasați după absolvire. Dejà mulți dintre primii absolvenți au căpătat locuri bune, atât la instituții, cât și la particulari și sunt bine apreciați.

VII. ȘCOALA ELEMENTARĂ DE AGRICULTURĂ ROVINE (PECICA MAGHIARĂ), JUD. ARAD

Inființarea școalei. Școala s'a înființat la 5 Martie 1908, în baza ordinului No. 129.282/908, al Ministerului Instrucțiunii ungar, sub titlul « Școală independentă de repetiție economică » cu caracter de Stat. Inființarea școalei se mai datorește și intervenției locuitorilor din comuna Pecica Maghiară, cari au donat pentru școală un teren de practică de 38 jug. 72, care până atunci nu erà cultivat, fiind numai ca fânaț. In această școală urmau cursurile timp de 3 ani în mod obligatoriu, absolvenții cursului primar, băieți și fete, cari primeau cunoștințe sumare din agricultura generală, creșterea vitelor, grădinărie, pomologie, economie rurală, etc. Ea a fost menținută în această stare până la 1921, August 31, când Ministerul Agriculturii, directoratul agriculturii din Cluj, a transformat-o în școală elementară de agricultură, cu scopul de a da în mod practic elevilor cunoștințe folositoare de cultura pământului și a face din ei gospodari buni cu cunoștință de carte.

Clădirile existente sunt construite de Statul ungar în 1908; tot el a înzestrat-o cu 37 jugăre cadastrale de pământ și cu cele necesare unei bune gospodării ca: vite, mașini, instrumente, etc.

In urma cererii școalei la 24 Octomvrie 1924, Consilieratul agricol a dat ca completare școalei încă 33 jug. din vecinătate cu arendă.

Astfel că din anul 1923, școala posedă 70 jugăre, sau 40,28 ha. teren necesar pentru întreținerea școalei și instrucția elevilor.

Corpul didactic se compune din: un diriginte institutor agronom, cu titlu definitiv și un institutor de cultură generală, definitiv.

Personalul administrativ se compune din un șef de cultură, un grădinar și un maestru fierar, toți suplinitori.

Populaţia şcolară din anul şcolar 1921—1928 este următoarea: înscrişi 98, toţi bursieri, promovaţi 91, repetenţi 2, retraşi 5, eliminaţi 0. Absolvenţi 42. Aşadar şcoala în 7 ani şcolari, a fost frecventată de 98 elevi, sau câte 14 pe fiecare an. Dintre aceştia au promovat 91 sau 92,8%, un procent destul de frumos.

Mijloace didactice. Are un mic muzeu, care cuprinde tot ce trebuie pentru asemenea şcoală ca: tabele diferite intuitive (pasări, insecte, animale, anatomice, plante, etc.), colecţii de minerale, îngrăşăminte chimice, seminţe, fructe, ciuperci, ouă şi seminţe; modele în gips rasse de bovine, cai, porci, oi şi pasări. Din câmpul botanic şi de încercări înfiinţat în 1924 s'a completat şi cu material agricol muzeul şcoalei.

Viaţa în internat. Este plăcută, elevii având confort. Ca distracţii, fac serbări, jocuri, asistă la cinematograf, fac excursii şi duc o viaţă de familie.

Terenul. Pe lângă cele 37 jugăre cadastrale, teren ce posedă şcoala dela Unguri, în plină proprietate, a mai primit prin reforma agrară încă 33 jugăre, astfel că în prezent şcoala dispune de 70 jugăre sau 40,28 ha. care se folosesc astfel:

Loc arabil	23,98 ha.
Grădină de legume	0,77 »
Pepinieră de pomi fructiferi	1,32 »
Fâneaţă naturală	8,98 »
Păşune	1,32 »
Parc	0,27 »
Răchitărie, bălţi	0,32 »
Drumuri şi teren ocupat de clădiri	2,93 »
Total	40,28 ha.

Terenul e fertil dela natură, de natură argilo-nisipos, în şesul albiei Mureş, care în unii ani îi pricinueşte mari pagube, prin inundaţiile ce-i face peste tot terenul, minus un mic platou unde sunt clădirile şi grădina.

Clădirile. Şcoala posedă dela început 10 clădiri făcute cu rost pentru trebuinţele unei mici şi complete gospodării agricole, care astăzi corespund cu trebuinţele unei şcoale elementare. Forma, dimensiunile şi aşezarea lor e făcută după toate regulele prescrise de economia rurală. Starea lor este în general bună, menţinută cu reparaţiile de întreţinere ce li se fac anual.

Dacă şcoala se va transformà în şcoală inferioară, atunci mai trebuie făcute clădiri pentru elevi şi personal.

Inventarul viu pe care-l are şcoala în prezent este suficient pentru trebuinţele ei, pentru care şi l-a crescut şi selecţionat dela Unire. El e reprezentat prin 56 capete vite, şi anume: 4 iepe Nonius, 1 armăsar, 3 vaci şi 1 viţea Siemmenthal, 22 porci Mangaliţa şi 25 oi, miei şi berbeci Merinos curat.

Inventarul mort. Pe lângă cel existent la Unire, de atunci şcoala şi-a mai procurat tot ce i-a mai lipsit în valoare de lei 73.065, dintre cari lei 55.000 din buget şi lei 28.065 din venituri. Şcoala posedă un inventar mort aproape complet, pe care-l întreţine bine.

Imbunătăţiri făcute în ultimii ani:

Didactice. S'a organizat şcoala în spiritul şcoalelor elementare din Vechiul Regat, adoptându-se aceleaşi legi, regulamente, programe analitice, orariu, manuale, etc. S'a mai adăugat catedra de cultură generală. S'a procurat hărţi geografice, tabele intuitive, colecţii, excursii.

Economice. S'a făcut plantaţii de pomi fructiferi, s'a făcut pepiniera, s'a desfundat terenul şcoalei cu autotractorul, s'au făcut şanţuri şi drumuri pe moşie, richitărie, etc. Se gunoeşte sistematic terenul, ceeace a făcut să sporească producţia.

S'au făcut reparaţii la clădiri şi înzestrări cu inventar.

VIII. ŞCOALE DE GOSPODĂRIE CASNICĂ

Aceste şcoli au fost create prin bugetul anului 1921—1925 în număr de 7, în scopul de a îndrumà, pe fiicele gospodarilor săteni din ţinuturile ardelene, în toate lucrările casnice ce formează o bună gospodărie sătească.

Condițiile de admitere precum și programul de învățământ sunt aceleași ca și în Vechiul Regat.

Școlile înființate sunt următoarele: Albești (jud. Târnava Mare), Baia de Arieș (jud. Turda), Belinț (jud. Timiș), Copăceni (jud. Turda), Folt (jud. Hunedoara), Porumbacul de Jos (jud. Făgăraș) și Sic (jud. Someș).

Toate aceste școli sunt creații noui și au luat ființă în urma necesității imperioase ce se simțià în ținuturile ardelene, ca să se răspândească printre viitoarele gospodine cunoștințele necesare unei bune gospodării rurale și au la dispoziție localurile necesare, precum și un teren pentru culturi agricole și de grădinărie.

a) *Școala de gospodărie casnică Albești, jud. Târnava Mare*

Școala de economie casnică din Albești, jud. Târnava-Mare, s'a înființat la 1 Octomvrie 1924.

Ea a fost instalată în castelul expropriat, din comuna Albești, la 5 km. depărtare de orașul Sighișoara, proprietatea absenteistului conte maghiar Haller. Castelul, deși e foarte mare, însă se găsià într'o stare de degradare, care nu a permis instalarea școalei decât într'o aripă care a fost amenajată în acest scop. Pe lângă castel s'a dat școalei împreună cu un parc înconjurător, plantat cu brazi și copaci seculari și pomi roditori și 6 jugăre teren ce se cultivă cu zarzavaturi pentru școală. Școala are o stupină care adăpostește 64 familii de albine.

Populația școlară, în cei 4 ani dela înființare, a fost de 164 eleve, dintre care au promovat 150, sau 91,4% procent destul de însemnat. Au absolvit 14 eleve.

Școala, în ce privește *mijloacele didactice*, posedă hărți, tablouri intuitive, modele de tot felul, o mică bibliotecă și instrumentele necesare pentru ateliere.

Ca teren, școala a avut la început 16 jug. cad. în jurul castelului care se folosește ca parc, grădină de pomi fructiferi și grădină de zarzavat. In anul 1927 a mai fost împroprietărită școala cu 12 jug. teren arabil, pe malul râului Târnava-Mare, și cu 100 jug. pădure, în locul numit « Daia », la o depărtare de 4 km. de școală.

Clădirile afectate școalei, după cum am amintit, constau dintr'un castel degradat, în care s'au amenajat pentru școală 11 camere. Dela 1924 s'au făcut următoarele amenajări și reparații: s'a amenajat o bucătărie, i s'au făcut ferestrele și ușile ce lipsiau. In 1925/926 s'a făcut un gard de sârmă în jurul parcului, iar în 1927 s'au alocat lei 172.000 pentru reparații, cu care ocazie s'au reparat acoperișurile, s'au vopsit ușile și ferestrele, etc. In anul 1928 s'a început instalarea unei băi moderne. S'a făcut o fântână cu pompă în grădină.

b) *Școala de gospodărie casnică Baia de Arieș, jud. Turda*

Această școală s'a înființat în anul 1925 și se compune din 2 corpuri de case, expropriate prin reforma agrară. In anul 1926 s'a mai adăugat școalei și clădirea cu 5 încăperi și un teren de 1 ha. Terenul și clădirile au fost cumpărate de Minister cu suma de lei 255.000. Pentru ca localul să corespundă scopului, în anul 1928 s'a început renovarea întregului local principal. S'a adăugat o nouă aripă școalei, iar peste întreg localul se construește un etaj. Deasemenea s'a amenajat întreaga grădină în terase pietruite în pantă, pentru ca apa de ploi să nu mai surpe terenul unde s'au făcut plantații de pruni și duzi.

In cei trei ani școlari dela înființare, populația școlară a fost de 55 eleve, din care număr au promovat 34.

Din cele 1½ ha. teren, $^1/_4$ ha. se cultivă cu zarzavaturi, iar restul este fâneață și livadă cu pomi roditori.

c) *Școala de gospodărie casnică Belinț, jud. Timiș*

Școala de economie casnică Belinț, s'a înființat în Ianuarie 1922 în localul ce aparținea Statului maghiar, împreună cu 20 jugăre cad. teren și parc înconjurător.

Pe terenul de 20 jug. se află o clădire dărăpănată de zid, acoperită cu țiglă, compusă din 8 camere și pivniță. In acest local s'au așezat clasa, dormitorul, bucătăria, cămara, cancelaria și 3 camere locuința maestrelor. A doua clădire tot de zid, compusă din 4 camere, din care 3 s'au între-

buinţat pentru atelier şi una pentru spălătorie. A treia clădire de zid este deteriorată şi nelocuită. A patra clădire grajdul pentru cai şi vaci cu 2 camere pentru servitori şi aceasta în rea stare.

Populaţia şcolară dela înfiinţare se rezumă astfel:

In 6 ani şcolari a fost frecventată de 169 eleve, sau câte 28 pe an, dintre care au promovat 166, sau 98,2%, un foarte bun rezultat.

Mijloace didactice are puţine şi ele constau din: hărţi geografice, tablouri intuitive, unelte şi războaie pentru ateliere, albumuri de ţesături, modele diferite, etc.

Terenul. Şcoala a fost înzestrată la început cu 20 jugăre teren, din care cinci jugăre curtea, două jugăre grădina de pomi şi zarzavat, un jugăr parcul şi 12 jugăre teren arabil, de bună calitate, în valoare de lei 410.000.

In prezent folosinţa terenului s'a schimbat prin defrişarea parcului care se sălbăticise şi desfiinţarea plantaţiei prea bătrâne. Aşà că acum sunt 18 jug. 800 folosite ca teren arabil şi grădină de legume, 1 jug. 800 fâneaţă şi 3 jug. 400 curtea.

Pe lângă acest teren de 20 jug. (11,51 ha.) şcoala mai a luat în timpul din urmă 33 jug. teren în hotarul comunei Balşa pe care-l munceşte în parte (dijmă).

Clădirile au suferit transformări radicale, reparându-se, amenajându-se, dărâmându-se (cele trei clădiri descrise la înfiinţare) şi cea de a doua clădire s'a prelungit cu construcţie nouă, făcută din material vechiu şi nou, astfel că şcoala are în prezent dormitoare spaţioase şi igienice, ceeace nu aveà în trecut. Pentru toate aceste reparaţii şi clădiri din nou, s'a cheltuit din buget suma de lei 758.300.

Imbunătăţiri realizate. S'a completat personalul, programul de studiu; s'a înzestrat şcoala cu material de studiu.

Prin reparaţiile, amenajările făcute şi construcţii, s'a pus şcoala în condiţii mai normale de funcţionare, pământul arabil se foloseşte mai raţional, s'au arendat cele 33 jugăre teren, ceeace înseamnă că şcoala n'are teren suficient pentru trebuinţele ei proprii şi ar trebuì împroprietărită.

d) *Şcoala de gospodărie casnică Folt, jud. Hunedoara*

Şcoala de economie casnică Folt, jud. Hunedoara, s'a înfiinţat în primăvara anului 1921, în imobilul Statului din comuna Folt, moştenit dela Statul maghiar. Ea este aşezată pe malul drept al Mureşului, la o distanţă de 7 km. de gara Orăştie şi de 1½ km. de halta Pricaz. Trecerea Mureşului în faţa şcolii se face pe un pod mobil (brudină).

La început şcoala a avut în folosinţă, până la exproprierea definitivă, o suprafaţă de 35 jugăre, teren divizat în cinci parcele diferite şi aproape 200 jugăre pădure.

Terenul arabil a fost administrat de direcţia fermelor până la 1923, când a trecut în proprietatea şcolii.

In ce priveşte clădirile, a fost înzestrată cu două construcţii pentru locuinţa personalului, dormitoare, sufragerie, bucătărie, spălătorie şi atelier; un grajd mare, o magazie de cereale în bună stare, o cocină de zid, iar alăturea de clădirea principală, o clădire ruinată complet, cu pivniţă dedesubt.

Toate construcţiile aveau mare trebuinţă de reparaţii radicale, deoarece fuseseră neglijate de mult timp.

In cei şapte ani şcolari, şcoala a fost frecventată de 250 eleve, sau câte 35,7% pe fiecare an, dintre care au promovat 224 sau 89,6%, rezultat frumos.

Terenul de care dispune în prezent şcoala, este în suprafaţă de 134 ha. în valoare de lei 650.000, folosit astfel:

Teren arabil	11,40 ha.
Grădină de pomi şi legume	1,50 »
Vie	3,— »
Pădure	114,— »
Loc ocupat de clădiri şi curţi . . .	4,10 »
Total . . .	134,— ha.

Terenul arabil (11,40 ha.) fiind prea puțin, școala își duce existența greu, pentrucă nu-și poate asigurà hrana elevelor, personalului și vitelor.

Imbunătățiri realizate. Ca și la celelalte școli descrise până acì. Se lucrează bine la scoarțe, etc.

Din niște ruine s'a făcut o școală convenabilă, prin reparații, amenajări de tot felul ca să poată funcționà în condiții bune. S'au făcut plantații de pomi roditori.

e) *Școala de gospodărie casnică Porumbacul de Jos, jud. Făgăraș*

Școala de economie casnică din Porumbacul de Jos, jud. Făgăraș, s'a înființat la 1 Ianuarie 1922 în localitatea Bicsad, jud. Satu-Mare.

Din cauză că școala nu-și aveà local propriu și erà izolată de sat, a fost mutată în luna Decemvrie 1922, în comuna Porumbacul de Jos, în clădirile Ministerului de Agricultură.

Cursurile școlii s'au deschis la 15 August, când s'a admis prima serie de eleve. Ele au mers neregulat până la 15 Octomvrie 1922, din cauza clădirii și lipsei de personal.

In decurs de șase ani școlari, școala a fost frecventată de 166 eleve, sau câte 27,6 pe fiecare an, dintre care au promovat 143 sau 86,1% procent bun.

Terenul. La înființare școala nu aveà decât o grădină în jurul clădirii, în suprafață de 1,50 ha, pe care a cultivat-o cu zarzavaturile necesare. In anul 1924 s'au mai dat școlii prin împroprietărire, încă 5,70 ha. teren arabil care s'a evaluat la lei 150.000. Din cele 7,20 ha. teren, un ha. este ocupat cu clădirile, parcul și o baltă acoperită cu stuf, astfel că restul de 6,20 ha. teren se folosește astfel:

Loc arabil (porumb, ovăz, cânepă) .	3,95 ha.
Cultivat cu legume	2,95 »
Total . . .	6,20 ha.

Clădirile sunt în număr de cinci și anume: două clădiri pentru școală și personal, două magazii și un grajd pentru vite, toate în valoare de lei 1.200.000.

Ele au fost la început în rea stare, vechi, ruinate de răsboiu și nereparate de multă vreme. In 1924 s'au reparat și amenajat, cheltuindu-se lei 162.000. Anul acesta s'a construit un closet de zid, beton armat cu etaj pentru dormitor.

Imbunătățiri realizate. S'a pus școala în deplină funcționare, completându-se personalul, sporindu-se numărul elevelor, s'a adoptat programa și regulamentul din Vechiul Regat, s'a procurat material didactic, s'a introdus creșterea viermilor de mătasă și s'au plantat 200 duzi etc.

S'au făcut reparații și amenajări la clădiri. S'a procurat inventar viu și mort. S'a curățit terenul de pietre și s'a îngrășat cu bălegar. S'au procurat doi cai și o căruță.

f) *Școala de gospodărie casnică Sic, jud. Someș*

Școala de economie casnică din comuna Sic, jud. Someș, s'a înființat în anul 1924 în localul construit în 1914 de Unguri, spre a servì ca școală de repetiție (complimentară) economică și care n'a funcționat. La 1921 Direcția generală a Agriculturii din Cluj a deschis o școală elementară de agricultură pe care, deși a ținut-o trei ani în ființă în buget, n'a putut funcționà din cauza lipsei de elevi, fiind un ținut curat unguresc, care nu vedeà cu ochi buni școala românească în vatra lor. Văzând că nu poate funcționà în Sic o școală elementară de agricultură, Ministerul spre a nu pierde clădirile care erau noui și terenul, a transformat-o în școală de economie casnică, mai ales că școala de acelaș fel ce înființase la Lomb lângă Cluj, care erà mai mult un orfelinat, administrat de o societate particulară, subvenționată de Stat pentru întreținerea elevelor, nu mai puteà funcționà din cauză că nu se da elevelor o instrucție adevărată de economie casnică, așà că această școală a fost mutată la Sic, deși nici elevele și nici personalul nu au mers acolo.

Școala la Sic a început să se organizeze din toamna anului 1923, iar prima serie de eleve s'a primit abià în anul școlar 1924—1925.

In decurs de patru ani școlari, au frecventat școala 81 eleve, sau în mediu câte 20 pe an; dintre acestea au promovat 72 sau 88,8%, proporție bună.

Terenul de care a dispus școala dela început a fost de 15,30 ha, proprietatea comunei Sic, cedat pentru școală, numai pe timpul cât va funcționà școala.

La 1926, această suprafață de teren, s'a expropriat dela comună și s'a dat școlii în deplină proprietate:

In prezent se folosește astfel:

Teren arabil	7,— ha.
Grădină de legume	0,48 »
Plantație de pomi roditori	1,09 »
Vie tânără	0,27 »
Pepinieră de pomi roditori	0,02 »
Lucernieră și fânaț	2,— »
Pășune	3,64 »
Curte, drumuri, etc.	0,80 »
Total . . .	15,30 ha.

Terenul este în pantă și slab dela natură. Valoarea lui este de lei 320.000.

Clădirile sunt compuse din: local de școală, grajd, remiză și cotețe, șopron, spălătorie, cocini, pătul și dependințe. Ele sunt suficiente pentru o mică gospodărie pentru care au fost făcute în 1914. In 1924 li s'au mai făcut mici reparații, mai ales la soclul clădirilor, care cedează.

S'a construit o fântânâ nouă. Valoarea clădirilor este de lei 700.000.

Imbunătățirile realizate. A recrutat eleve și sporit numărul lor. A fost înzestrată cu cele necesare ca: manuale, hărți, modele, instrumente, mașini, etc., program, orariu etc. S'a pus în cultură 0,50 ha. teren din secarea mlaștinilor; s'au gunoit două ha, s'au plantat 1.500 vițe, 140 pomi roditori, 50 salcâmi, s'a făcut pepinieră de pomi și o răchitărie. S'au reparat clădirile, s'a procurat inventar viu și mort, s'a adoptat un asolament de patru ani cu trifoiu.

g) *Școala de gospodărie casnică Copăceni (lângă Turda)*

Această școală a luat ființă în anul 1925, luna Octomvrie, și a fost instalată la început într'o clădire din orașul Turda, proprietatea comunității maghiare din acel oraș. Ea a funcționat acì până în anul 1927, luna Septemvrie, când a fost mutată în comuna Copăceni, situată la o depărtare de trei km. de centrul orașului, pe proprietatea absenteistului Emil Horvath, care proprietate a trecut în patrimoniul Statului.

Clădiri. Localul în care se află adăpostită este un vechiu și vast castel, cu etaj, care în timpul turburărilor din anul 1918, a fost complet devastat, luându-se toate ușile și ferestrele și chiar și grinzile dela etaj.

Ministerul a fost nevoit să facă mari sacrificii bănești cu reparațiile și amenajrăile necesare, lucrări care s'au executat în decurs de doi ani și care au adus clădirea în așà stare, încât școala se află instalată în cele mai bune condiții. Are camere spațioase pentru cursuri, ateliere și dormitoare, are instalație de apă potabilă în toate camerele unde este nevoie. Apa este scoasă din adâncime cu ajutorul unei pompe care ridică apa într'un rezervoriu aflat în podul clădirii și de unde vine distribuită în toate părțile. Instalația dispune și de un rezervoriu cu apă care se încălzește trecând pe la mașina de gătit, așà că școala dispune în permanență de apă caldă. In clădire se află un spălător și o baie sistematică pentru eleve.

Terenul. In jurul clădirii școlii se întinde o vastă grădină de 43 jug. și anume:

12 jug. livadă, de pomi roditori tineri,
8 » grădină de zarzavat,
23 » fânaț, parc, plantații de salcâm etc.

Prin mijlocul terenului curge o apă cu debit permanent, care poate servì la udarea grădinii de zarzavat. Pământul este de cea mai bună calitate. Pe cursul apei se află o moară cu trei pietre, care în prezent se află arendată cu prețul de 35.000 lei.

Populația școlară. In cei trei ani de funcționare școala a fost frecventată de 52 eleve, dintre care 49 au promovat. Absolventele sunt în număr de 14.

Imbunătățiri realizate. Pe lângă recrutarea unui bun personal și înzestrarea școlii în scurt timp cu cele necesare, s'a ajuns ca atât instrucția teoretică, cât și practică să fie la înălțime, dând astfel elevelor o instrucție în toate ramurile gospodăriei.

ÎNVĂŢĂMÂNTUL PROFESIONAL DIN TRANSILVANIA ÎN PRIMUL DECENIU DUPĂ UNIRE

DE

D. VOINA

INTRODUCERE

Fosta stăpânire maghiară a căutat să facă inaccesibil poporului român din Ardeal, Banat, Crişana şi Maramureş, nu numai drumul culturii sufleteşti, dar şi pe acela al activităţilor economice. In tendinţa realizării acestui din urmă scop, ea a găsit cu cale să răpească elementului românesc dreptul de a se bucurà, aşà cum se bucurau alţii, de binefacerile şcolilor de învăţământ tehnic comercial şi industrial, zădărnicindu-i, prin lovituri continue, încercările lui de emancipare economică. Porţile acestor şcoli rămâneau închise, aproape totdeauna, când se întâmplà să bată la ele elevi români, iar de altă parte, silinţele celor două confesiuni româneşti de a înfiinţà şi întreţine pe cheltuiala lor astfel de şcoli, nu erau luate în seamă.

In asemenea împrejurări, Românii fiind înlăturaţi din cercurile care aveau misiunea să deslege variatele şi multiplele probleme ale producţiei şi ale circulaţiei de bunuri şi valori, mecanismul vieţii economice din Transilvania încăpuse, dela o vreme încoace, cu foarte puţine excepţii, pe mâna minorităţilor etnice privilegiate. Astfel, îndată după Unire, ne-a fost dat să facem un trist recensământ: elementul românesc lipsià aproape cu totul în viaţa întreprinderilor cu caracter economic din ţinuturile alipite.

Dela 1 Decemvrie 1918 însă, această tristă stare de lucruri s'a schimbat, cum erà şi firesc să se schimbe. Românii încătuşaţi de ieri, şi-au putut manifestà acum, în deplină libertate, puterea lor creatoare în domeniul activităţilor economice, spulberând, în scurtă vreme, legendele bârfitoare ale trecutului. Eforturile impuse Transilvaniei libere, prin necesitatea ştergerii urmelor datorate vitregiei vremurilor din trecut, şi-au asociat în chip fericit concursul învăţământului profesional, care, aproape inexistent pentru Români mai înainte, a trecut dela 1918 încoace într'o fază de îmbucurătoare evoluţie.

I. INVĂŢĂMÂNTUL COMERCIAL

Trecutul [1]). Revoluţionarele prefaceri economice provocate prin întrebuinţarea vaporilor creiară, în toată Europa, trebuinţe noui, cărora nu se mai puteà face faţă cu mijloacele şi instituţiile trecutului. Necesitatea înfiinţării unor aşezăminte de învăţământ practic, cu organizaţie încadrată într'un plan sistematic şi bine definit, se face din ce în ce mai simţită. Astfel, după ce mişcarea generală pentru ridicarea nivelului cultural negustoresc pregătise, în cursul secolului al XVIII-lea, un teren prielnic pentru curentul în favoarea instrucţiei profesionale teoretice în şcoli speciale, ia fiinţă la anul 1820, în Paris, cea dintâi *şcoală comercială* bine organizată. Această şcoală a fost înfiinţată de o societate de bancheri, comercianţi, oameni de ştiinţă şi înalţi funcţionari.

Ungurii, cu specificul lor zel de a imità ceeace vedeau bun la alţii, înfiinţară şi ei, după modelul celei din Paris, o şcoală similară în Pesta (1830), întreţinută de *Corporaţia comercianţilor* de acolo. Utilitatea acestui tip de şcoală a fost proclamată în cursul desbaterilor parlamentare între anii 1832-36,

[1]) Vezi: *D. Voina* — Privire asupra învăţământului comercial din Transilvania înainte şi după Unire — 1924.

iar mai târziu, prin art. de lege XVI din 1840, care legiferează obligativitatea comerciantului de a ţine contabilitate, acest tip de şcoală a fost recunoscut ca o necesitate absolută pentru ridicarea nivelului instrucţiei profesionale.

In 1872, corpurile legiuitoare accentuară trebuinţa regulamentării învăţământului comercial, şi din încredinţarea lor, ministrul de atunci al instrucţiunii, Augustin Trefort, stabileşte norme pentru organizarea acestui învăţământ, publicându-le cu decizia No. 32.385 din 10 Octomvrie 1872.

In nouile *şcoli comerciale medii* se admit elevi în etate de 14 ani împliniţi, având la bază 4 clase de şcoală civilă, 4 clase gimnaziale sau 3 clase reale. Durata studiilor se fixează la 3 ani.

După promulgarea legii din 1883, prin care se fixează condiţiile de admisibilitate în serviciile publice, ministrul Trefort a căutat să salveze şcolile civile cu 6 clase, care erau ameninţate să rămână fără elevi, printr'un nou *statut al şcolilor comerciale*, publicat sub No. 28.093 din 29 Iulie 1884, în care se prevede ca pe lângă unele din şcolile civile existente să se înfiinţeze, la necesitate, câte un curs comercial. O nouă decizie, aceea din 3 August 1885, merge şi mai departe. Se ia dispoziţia ca în programul de învăţământ al şcolilor civile să se introducă, pentru clasele V şi VI, în mod obligator, studii comerciale, pentruca absolvenţii clasei a VI-a să poată trece în clasa suprapusă acesteia şi echivalentă cu clasa a III-a a şcolilor comerciale medii. Astfel, ia fiinţă o *şcoală comercială medie în legătură cu şcoala civilă*, în afară de *şcoala comercială medie independentă* de până acum. Regulamentul din 1885 rămâne în vigoare timp de zece ani.

Experienţele făcute în acest interval de timp au dus la al 4-lea regulament de organizare, ce a fost pus în aplicare prin decizia No. 44.001 din 20 August 1895. Acesta suprimă numirile de *şcoală comercială medie* sau *academie de comerţ*, înlocuindu-le prin aceea de *şcoală comercială superioară*. In ce priveşte programul de învăţământ adoptat de acest nou tip de şcoală, el nu se depărtează mult de acela din trecut. Reforma anului 1895 modifică numărul săptămânal de ore pentru unele obiecte de studiu, dă întindere mai mare unor materii, regulamentează apoi partea administrativă a şcolilor şi fixează norme pentru recrutarea personalului didactic.

Dela 1895 încoace, şcolile comerciale superioare n'au suferit, în organizaţia lor iniţială, decât mici modificări incidentale. Astfel, în anul 1907, se modifică regulamentul examenelor de maturitate. Prin decizia No. 81.000 din 1 August 1915 se fixează pentru fiecare din cele trei clase câte 30 ore pe săptămână. Examenele de fine de an se desfiinţează, luându-se ca bază pentru aprecierea activităţii şi încheierea situaţiei elevilor, notele obţinute în cursul anului. Profesorii sunt obligaţi ca cel puţin odată pe săptămână să asiste reciproc la lecţii, pentru ca prin acest contact să se poată pune în aplicare norme pedagogice şi principii didactice unitare, în vederea coordonării lucrărilor educative. Tot în această decizie se anunţă şi se promite reorganizarea învăţământului comercial, reorganizare ce însă, din cauza răsboiului, nu s'a putut înfăptuì, astfel că în toamna anului 1918, şcolile comerciale superioare din Transilvania continuau să funcţioneze în cadrul vechei lor organizaţii.

Situaţia şcolilor de învăţământ comercial la 1 Decemvrie 1918 şi progresul lor după Unire. Unica şcoală românească de învăţământ comercial aflătoare în viaţă la 1 Decemvrie 1918, şcoala comercială superioară gr.-ort. română din Braşov, erà solul ce aduceà, din trecutul stăpânirii ungureşti, amintirea jalnică a tratamentului vitreg la care a fost supus poporul român din Transilvania, prin măsuri ce tindeau să-i suprime opera de civilizaţie materială, pe care o încercà.

Viaţa acestei şcoli e legată de şedinţa memorabilă ţinută în ziua de 12 Septemvrie 1836, când marele român, Gheorghe Bariţiu, avusese ideea fericită să propună fruntaşilor braşoveni înfiinţarea unei şcoli de comerţ. Comisia însărcinată cu pregătirea lucrărilor şi cu strângerea fondurilor trebuitoare, în scopul realizării proiectului de înfiinţare, a văzut că, în acel timp, problema gimnaziului ortodox român ce urmà să ia fiinţă în Braşov, absorbià toate resursele materiale. Dacă Eforia şcolilor centrale n'ar fi revenit, în anul 1868, asupra iniţiativei lui Gheorghe Bariţiu, şi dacă inimoşii membri din noua comisie instituită pentru realizarea vechiului deziderat braşovean, în frunte cu Ion Gh. Iuga, Gavril Munteanu şi alţii, n'ar fi accelerat lucrările care au făcut cu putinţă ca noua şcoală să-şi deschidă porţile la 1 Septemvrie 1869, mai târziu, orice încercare de înfiinţare ar fi rămas zadarnică, la fel cum zadarnice au rămas încercările pentru înfiinţarea altor şcoli de acest fel.

Faţă de unica şcoală comercială românească din întreg cuprinsul Ardealului, Banatului, Crişanei şi Maramureşului, care a înfruntat cu vrednicie, decenii dearândul, uneltirile celor ce cu tot preţul

voiau să o desfiinţeze, la 1 Decemvrie 1918 existau în Transilvania *13 (treisprezece) şcoli cu limba de predare maghiară* — ale Statului, comunale, societare şi confesionale — anume, de băieţi în Satu-Mare, Oradea, Arad, Timişoara, Haţeg, Lipova, Cluj, Tg.-Mureş şi Braşov, iar de fete în Oradea, Arad, Cluj şi Tg.-Mureş.

Până la 1 Septemvrie 1919 toate aceste şcoli au continuat să funcţioneze cu limba de predare ce aveau în 1918. La începutul noului an 1919—20, cele din Braşov, Haţeg şi Lipova, şi-au deschis cursurile în româneşte. Odată cu naţionalizarea şcolii de Stat din Braşov, cea ortodoxă română de acolo, după un trecut rodnic de o jumătate de secol, încetează de a mai funcţionà. La începutul aceluiaş an s'a înfiinţat din nou o şcoală comercială superioară de băieţi în Orşova, iar alta în Tg.-Mureş. Această din urmă şcoală n'a trăit decât un singur an.

Ne sunt proaspete, în memorie, enormele greutăţi ce se ridicau pe toată linia în faţa primelor stăruinţe pentru înfiriparea învăţământului comercial românesc. De o parte lipsă de personal didactic, de alta localuri şcolare în stare deteriorată prin întrebuinţarea lor ca spitale şi cazărmi în cursul răsboiului, cum şi mijloace de învăţământ insuficiente.

In anul 1920—21, autoritatea şcolară a căutat să lărgească câmpul de cultură pentru învăţământul comercial, înfiinţând în Oradea şi Sibiu câte o şcoală comercială superioară de fete, iar în Cluj, o secţie română pe lângă cea maghiară existentă acolo, care a fost trecută asupra Statului în toamna anului 1920.

In 1921 au luat fiinţă două şcoale comerciale superioare, una de fete în Braşov, iar alta de băieţi în Sibiu. Menţinând vechea şcoală comunală, primăria oraşului Timişoara a deschis, în Septemvrie 1919, pe lângă secţia maghiară ce a funcţionat cu toate trei clasele până la sfârşitul anului 1922—23, încă două secţii, una cu limba de predare română, alta cu limba de predare germană. In 1921 această şcoală a fost trecută asupra Statului. Tot în acest an au mai fost luate asupra Statului dela comune şcolile comerciale superioare din Arad (de băieţi şi de fete, cu limba de predare maghiară) şi Satu-Mare (de băieţi, cu limba de predare tot maghiară). Naţionalizarea şcolilor din Arad s'a început în Septemvrie 1922, iar a celei din Satu-Mare, în Septemvrie 1923.

La data desfiinţării Directoratului general al instrucţiunii din Cluj — 1 Ianuarie 1923 — funcţionau în Transilvania 13 şcoli comerciale superioare ale Statului, 9 de băieţi şi 4 de fete, având limba de predare exclusiv română cele din Braşov (băieţi), Braşov (fete), Haţeg, Lipova, Orşova, Sibiu (băieţi), Sibiu şi Oradea (fete), iar limba de predare română şi maghiară, în secţii deosebite, cele din Arad (băieţi), Arad (fete) şi Cluj (băieţi). Şcoala din Satu-Mare funcţionà numai cu limba de predare maghiară, iar aceea din Timişoara aveà trei secţii: română, germană şi maghiară.

Dupăce conducerea şi supravegherea şcolilor de învăţământ comercial au trecut asupra administraţiei centrale, s'au înfiinţat din nou, în Septemvrie 1923, 4 şcoli comerciale elementare de băieţi, anume în Dej, Lugoj, Timişoara şi Topliţa-Română, cum şi o şcoală comercială superioară de fete în Aiud. Tot în acest an au fost etatizate cele două şcoli comerciale superioare comunale, de băieţi şi de fete, din Tg.-Mureş.

In 1924—925 se înfiinţează 2 şcoli comerciale superioare, una de băieţi în Alba-Iulia, alta de fete în Cluj, şi 4 şcoli comerciale elementare, anume în Făgăraş, Săliste, Şimleul-Silvaniei şi Tg.-Mureş, toate de băieţi.

In 1925—926 au luat fiinţă 2 şcoli, una superioară de băieţi în Săliste, alta elementară, tot de băieţi, în Cluj.

In anul 1926—927 s'a înfiinţat un curs seral suprapus şcolii comerciale elementare de băieţi din Timişoara, iar în 1927—928, 2 şcoli comerciale elementare, în Oradea şi Oraviţa, şi 2 superioare de băieţi, în Lugoj şi Oradea.

Menţionăm că înainte de Unire, fostul Stat maghiar întreţineà în Transilvania numai 3 şcoli comerciale superioare. Astăzi vedem că Statul român a ajuns să aibă, în această provincie, după zece ani de stăpânire, 21 şcoli comerciale superioare, 11 şcoli comerciale elementare şi un curs seral suprapus uneia din aceste şcoli elementare.

Invăţământul comercial confesional. Indată după Unire s'a produs un fenomen foarte ciudat. Confesiunile minoritare au început să arăte, dintr'odată, un interes deosebit pentru şcolile de învăţământ practic şi în special, pentru cele de învăţământ comercial. Şi pentrucă ele nu puteau aflà,

în legiuirile atunci în vigoare, ceeace căutau, au găsit cu cale să invoace, în sprijinul cererilor pentru înfiinţarea de şcoli comerciale, art. de lege XXX din anul 1883, deşi ştiau prea bine că acel articol n'are nimic comun cu învăţământul comercial. S'a pornit o adevărată goană pentru obţinerea aprobărilor de înfiinţare, ceeace a făcut să vedem în scurtă vreme o mulţime de şcoli comerciale confesionale, care, în majoritatea lor, erau departe de ceeace ar fi trebuit să fie.

Confesiunea romano-catolică maghiară aveà, înainte de 1 Decemvrie 1918, numai o singură şcoală comercială superioară; puţin timp după această dată ajunsese la 5 şcoli. Inainte de 1 Decemvrie 1918, confesiunile reformată maghiară şi ev.-luterană n'aveau nici o şcoală; după Unire, cea dintâiu a înfiinţat 6, iar cea de a doua 4 şcoli comerciale superioare. Comunitatea izraelită din Timişoara a ţinut să aibă, la rândul ei, şcoală proprie. Din această situaţie se poate uşor vedeà până unde a mers bunăvoinţa guvernelor ţării.

Argumentul că Bisericii nu i se poate contestà dreptul de a îndrumà creşterea tinerilor ei credincioşi în armonie cu interesele confesiunii respective, ferindu-i, în aşezăminte proprii, de influenţa altor credinţe religioase, erà un simplu pretext, care, în foarte scurtă vreme, n'a mai putut sta în picioare. De fapt, în majoritatea lor, elevii şcolilor confesionale erau de altă confesiune decât aceea al cărei caracter îl aveà şcoala frecventată.

Cu toată indulgenţa autorităţii şcolare superioare, minorităţile religioase au dat dovadă de atitudini care nu stăteau în concordanţă cu tratamentul mai mult decât binevoitor, de care ele s'au bucurat totdeauna. Ani dearândul după Unire ne-a fost dat să asistăm la spectacole ca acestea: proteste şi ameninţări pentru orice fel de cerere ilegală nesatisfăcută, îndrăzneala de a refuzà controlul Statului în şcoli, săli de învăţământ împodobite cu hărţi pe care vechiul Stat se vedeà cu ţinuturi ce nu-i mai aparţineau, cărţi didactice cu texte pline de ură împotriva Românilor, propagandă subversivă şi comploturi împotriva Statului nostru, atentate la drapelul naţional şi multe alte de felul acesta, pânăce factorii răspunzători, începând să examineze realitatea în adevărata ei lumină, au consimţit să se supună autorităţii de Stat şi să încerce alte cărări.

Fără localuri care să îndeplinească cerinţele pedagogice şi de igienă şcolară, fără material didactic, fără săli de aplicaţie şi colecţii necesare învăţământului comercial, cu personalul didactic improvizat, fiecine prevedeà căderea multor din aceste şcoli sub propriile lor lipsuri.

Categoriile de şcoli comerciale şi programul lor de învăţământ. Impreună cu câteva localuri şi cu puţinul material didactic aflător în ele, Transilvania a moştenit şi structura organică a învăţământului comercial ce-şi aveà temeiul în legiuirile fostului regim. In anii 1919—920 şi 1920—921, şcolile de învăţământ comercial au continuat să funcţioneze, cu mici modificări, după regulamentul şi programul de studii din 1895. Cu organizaţia pe care o păstrà în anii şcolari de mai sus, învăţământul comercial nu mai puteà face faţă cerinţelor timpului, neputând înlesnì tinerilor chemaţi în serviciul întreprinderilor ca, pe lângă dobândirea cunoştinţelor teoretice profesionale şi a elementelor esenţiale unei culturi generale, să se familiarizeze, chiar pe băncile şcolii, cu realitatea afacerilor. Durata studiilor de trei ani se arătà insuficientă pentru realizarea acestui scop. De aceea, la începutul anului 1921—922, autoritatea şcolară superioară din Transilvania a găsit cu cale să ridice cursul şcolii comerciale superioare la durata de patru ani, pentruca ultimul an de studiu să servească pentru uşurarea şi întregirea materiei repartizate pe trei ani, cum şi pentru înglobarea biuroului comercial, care, prin lucrări practice de sinteză, să formeze puntea de trecere între şcoală şi viaţa reală [1]).

Noul program de învăţământ ţineà seamă că mai ales în activităţile, pentru care pregăteşte învăţământul comercial, tăria caracterului moral e un imperativ categoric.

El s'a ferit să încadreze şcoala comercială superioară într'un tip de şcoală pur profesională, care prin caracterul ei exclusiv utilitarist să nesocotească binefacerile unei pregătiri integrale pentru manifestările vieţii sociale, ţinând seamă de împrejurarea că cerinţele timpului pretind ca, atât comercianţii, cât şi funcţionarii de toate categoriile, întrebuinţaţi fie în serviciul întreprinderilor mercan-

[1]) Vezi: *D. Voina*, Privire asupra învăţământului comercial din Transilvania înainte şi după Unire, 1924.

tile particulare, fie în serviciile administrative ale instituțiilor publice cu caracter economic și financiar, să aibă, pentru a executà exact, temeinic și cu deplină conștiință îndatoririle lor, o pregătire științifică profesională întărită în orizontul ei prin elemente de cultură generală.

Programul de învățământ mai aveà în vedere și binefacerile acelei părți constitutive a educației, care implică tot ceeace poate promovà, întărì și desvoltà corpul, pentruca el să devină un bun organ al sufletului.

In rezumat, el își propuneà:

1. Formarea caracterelor morale.

2. Lărgirea orizontului intelectual al elevilor prin cultură științifică profesională, cum și prin elemente de cultură generală, potrivite să le desvolte puterea pătrunderii și exercițiul judecății, să deștepte entusiasm pentru viață și profesiune, să le cultive sentimentul iubirii de neam și de limbă și în sfârșit, prin însușirea acelor limbi străine, care sunt necesare pentru a se cunoaște, cercetà și urmărì trecutul și viața popoarelor cu rol însemnat în traficul mondial.

3. Păstrarea sănătății și întărirea forțelor trupești.

Acest program de învățământ adoptat de autoritatea școlară superioară din Cluj, care schimbà din temelie vechea organizație a școlilor comerciale superioare, a fost înlocuit treptat, începând dela 1 Septemvrie 1923, cu acela al școlilor similare din Vechiul Regat, pentru ca toate școlile din țară să se conducă după norme și principii unitare. Dela această dată, învățământul comercial din Transilvania a fost îndrumat în conformitate cu dispozițiile cuprinse în legea inițială a învățământului profesional din 1899 cu modificările introduse în anii 1901, 1908, 1912, 1921 și 1924. Legea învățământului profesional, astăzi în vigoare pe întreg cuprinsul țării, prevede: *școli comerciale elementare, cursuri serale suprapuse școlilor comerciale elementare, școli comerciale superioare și cursuri pentru completarea instrucției ucenicilor din prăvălii.*

Școlile comerciale elementare au durata studiilor de trei ani. In clasa I-a se admit absolvenții a patru clase primare. In ultimele două clase elevii sunt obligați a face practică în prăvălii, după amiază, între orele 2—6. Absolvenții școlilor comerciale elementare se pot instruì mai departe în cursurile serale suprapuse, iar în limita locurilor disponibile după înscrierea absolvenților de gimnaziu, pot fi admiși și în școala comercială superioară, dar numai cu condiția de a trece un examen din șase materii după programul cursului secundar inferior.

Cursurile serale suprapuse școlilor comerciale elementare au de scop să înlesnească absolvenților acestor școli completarea cunoștințelor lor comerciale și învățarea limbilor străine. Durata studiilor e de trei ani. Programul lor de învățământ cuprinde câte 10 ore de curs pe săptămână pentru fiecare din cele trei clase. Lecțiile se țin seara, elevii fiind obligați să facă practică peste zi în serviciul caselor de comerț.

Școlile comerciale superioare au durata studiilor de 4 ani. In clasa I-a se admit, în primul rând, absolvenții de gimnaziu. Când efectivul acestei clase nu este împlinit cu absolvenți din categoria celor de mai sus, se admit și elevi proveniți dela școala comercială elementară.

Cursurile de adulți, prevăzute în legea învățământului profesional, sunt destinate a completà instrucția ucenicilor din prăvălii. Cursuri de acest fel nu funcționează în Transilvania. Locul lor îl ocupă *școlile comerciale de ucenici*, care, la fel ca și cele industriale de ucenici, funcționează pe baza art. de lege XVII din 1884. In temeiul §-lui 80 din această lege rămasă în vigoare, fiecare comună, pe al cărui teritoriu se află activi în practică 50 sau mai mulți ucenici, este obligată a se îngrijì de instrucția lor, înființând în acest scop școli comerciale sau industriale. Elevul-ucenic este obligat să urmeze școala atâta vreme cât stă în raport de ucenicie față de patronul său, fără ca liberarea din ucenicie să implice obligativitatea dobândirii certificatului de absolvire al școlii pe care a urmat-o.

In afară de categoriile de școli înșirate mai sus, ar mai fi de amintit așà numitele *școli practice comerciale ale camerelor de comerț și de industrie*, organizate după tipul celor aparținătoare Camerei de comerț și de industrie din București, care deasemenea stau la îndemâna elevilor-ucenici din serviciul întreprinderilor comerciale, având la bază un program de învățământ cu ceva mai desvoltat decât acela al școlilor comerciale de ucenici. In Transilvania au luat ființă numai 2 școli de acest fel, anume în Cluj și în Deva.

Populaţia şcolară. 1. *Efectivul şcolilor comerciale elementare* erà reprezentat în anul 1923—924, când s'a pus temelia primelor şcoli de acest tip în Transilvania, printr'un număr de 123 elevi înscrişi — 105 români şi 18 străini de origine etnică.

In anul 1924—925 populaţia acestor şcoli s'a ridicat la 271 elevi înscrişi — 238 români şi 33 străini de origine etnică.

In anul 1925—926 totalul erà de 458 elevi înscrişi — 412 români şi 46 străini de origină etnică.

Anul 1926—927 arată un efectiv de 517 elevi înscrişi — 442 români şi 75 străini de origine etnică.

In anul 1927—928 totalul elevilor înscrişi în aceste şcoli reprezentà un număr de 535 şcolari — 458 români şi 77 străini de origină etnică.

2. *Şcolile comerciale superioare de băieţi şi de fete* au avut în anul 1918—919 un număr de 1787 elevi înscrişi, dintre cari numai 162 români.

In 1919—920 totalul general a fost de 1722 elevi, numărul celor români de origină etnică ridicându-se la 370.

In 1920—921 efectivul şcolilor reprezintă un număr de 1281 elevi, dintre cari 333 români.

Anul 1921—922 arată un total de 1.393 elevi, dintre cari 444 români.

In 1922—923 românii ocupă din totalul de 1491 un număr de 715 locuri, iar în 1923—924, din totalul de 1.486, un număr de 866 locuri.

In 1924—925 populaţia şcolilor se ridică la 2.139 elevi, românii fiind în număr de 1.394.

In 1925—926 efectivul e reprezentat printr'un număr de 2.775 elevi, dintre cari 2.059 români.

Anul 1926—927 arată un total de 3.048 elevi înscrişi — români 2.300 — care în 1927—928 se ridică la 3.373 elevi — români 2.547.

In situaţia de mai sus sunt cuprinse şcolile care astăzi aparţin Statului şi care mai înainte au fost fie de Stat, fie Comunale.

De unde în 1919 şcolile comerciale superioare, elementare şi cursurile serale suprapuse şcolilor comerciale elementare, din întreaga ţară, nu aveau decât un efectiv de *5.671 elevi*, după o perioadă de 5 ani, adică în 1925—926, populaţia lor se ridică la *18.330* elevi, pentru ca în 1927—928 să ajungem la un efectiv şi mai îmbucurător, reprezentat printr'un număr de 23.950 elevi.

Personalul didactic. Potrivit *regulamentului organic* din 1895 cu modificările ce i s'au adus în 1908, la şcolile comerciale superioare se numiau:

a) Pentru limbile moderne, istorie, matematică şi fizică, profesori cu calificaţie pentru gimnazii (licee) şi şcolile reale;

b) Pentru ştiinţele juridico-economice, doctorii în drept şi în ştiinţele politice;

c) Obiectele de specialitate formau trei grupe: 1. Contabilitatea, cunoştinţe de comerţ şi corespondenţa comercială; 2. Aritmetica comercială şi algebra financiară; 3. Geografia economică, chimia şi merceologia. Pentru aceste trei grupe de materii se cereà: 1. O frecvenţă de 8 semestre la Institutul normal superior de comerţ şi paralel la Universitate, frecvenţa fiind legată de examene semestriale obligatorii şi având la bază examenul de maturitate dela liceu sau şcoala comercială superioară urmat de un concurs pentru un număr restrâns de locuri; 2. Trecerea unui examen fundamental după o frecvenţă de 4 semestre şi 3. Trecerea unui examen de specialitate (licenţă) după o frecvenţă de alte 4 semestre, iar în plus, un examen pedagogic (de capacitate) ce trebuià trecut, în condiţii egale cu acelea impuse profesorilor secundari, după un an de funcţionare în învăţământ.

Până în primăvara anului 1924, recrutarea personalului didactic din învăţământul comercial s'a făcut după sistemul examenelor instituite prin normele în vigoare sub vechiul regim. După această dată, recrutarea profesorilor şi maeştrilor de arte şi dexterităţi, precum şi mecanismul numirilor, au trecut în faza normelor ce-şi au temeiul în legea pentru recrutarea personalului didactic al şcolilor profesionale şi comerciale din 1912, modificată prin legea din 15 Aprilie 1924, care tinde să dea învăţământului comercial un personal select, bine pregătit şi legat de nevoile şcolii.

Potrivit normelor în vigoare astăzi, obiectele de specialitate ale învăţământului comercial se împart în trei grupe: 1. Grupa ştiinţelor comerciale; 2. Grupa ştiinţelor juridico-economice şi 3. Grupa mărfuri cu ştiinţele pregătitoare fizico-chimice şi naturale.

La examenul de capacitate pentru grupa *științelor comerciale* se admit licențiații Academiilor de înalte studii comerciale și industriale cu durata studiilor de 3 ani, iar la cele pentru *științele juridico-economice* și *mărfuri cu științele pregătitoare fizico-chimice și naturale*, pe lângă candidații cu titlul de licențiat sau doctor în drept, resp. în științele fizico-chimice sau naturale, și licențiații Academiilor de înalte studii comerciale și industriale. Admiterea la examen pentru cele trei grupe de specialități mai sus menționate este condiționată de absolvirea unui seminar pedagogic. De această condiție pot fi dispensați cei cari vor fi suplinit o catedră similară timp de cel puțin 3 ani.

Pentru restul materiilor prevăzute în programele școlilor de învățământ comercial, numirile se fac de pe tablourile de capacitate ale specialităților respective din învățământul secundar. La școlile comerciale superioare, numirile se fac numai de pe tablourile de capacitate ale specialităților principale, iar una din probele examenului acelor specialități trebuie să fie din programa școlilor comerciale superioare.

Indată după Unire, una din cele mai stăruitoare preocupări ale autorității școlare superioare din Transilvania a fost aceea de a face cu putință ca în Septemvrie 1919 școlile de învățământ comercial, luate asupra Statului, să-și deschidă cursurile în românește. Erà nevoie, deocamdată, de personal didactic pentru cinci școli, dintre care trei urmau să fie naționalizate, iar alte două înființate din nou.

La Brașov, încadrarea școlii de Stat de acolo a fost înlesnită prin disponibilul de care se despărțeà vechea școală comercială superioară ortodoxă română. In celelalte localități unde existau sau luaseră ființă școale comerciale — Hațeg, Lipova, Orșova și Tg.-Mureș — cadrele învățământului au fost completate cu:

a) profesori români aflați mai înainte în serviciul școlilor de Stat maghiare;

b) profesori proveniți dela școlile civile și cu

c) un restrâns număr de profesori din Vechiul Regat.

Rândurile acestor puteri didactice au fost sporite apoi cu profesori calificați la cursurile pregătitoare din Cluj ținute în vara anilor 1919 și 1920.

Statizarea școlilor comerciale comunale, care s'a produs succesiv în anii 1920, 1921 și 1922, a adus în învățământul comercial public și un însemnat număr de profesori minoritari. Dintre aceștia, unii funcționează în prezent la cele două secții, germană și maghiară, prima pe lângă școala comercială superioară de băieți din Timișoara, ultima pe lângă cea de băieți din Cluj, iar alții, în urma naționalizării integrale a școlilor ce mai înainte aveau limba de predare maghiară, menținându-și locurile în învățământ, funcționează la clase românești [1]).

II. ÎNVĂȚĂMÂNTUL INDUSTRIAL

Trecutul. Inceputurile învățământului tehnic industrial își trag originea dela școlile și atelierele înființate pe lângă mânăstiri de diferite ordine călugărești, în secolul al XIII-lea. Ordinul călugărilor benedictini erà în fruntea tuturor. Stăruințele orașelor de a introduce în școli obiecte de studiu ce aveau legătură cu viața industrială, apar în secolul al XIV-lea și al XV-lea. La începutul secolului al XVIII-lea se produce, în această direcție, inițiativa particulară. Inițiativele cercurilor oficiale de a promovà industria prin concursul școlilor publice se afirmă sub domnia reginei Maria Terezia.

Problema organizării sistematice a învățământului industrial s'a pus la ordinea zilei abia pe la începutul secolului al XIX-lea.

După 59 ani dela înființarea școlii politehnice din Paris, ia naștere în Budapesta, la anul 1846, școala industrială regească, ce mai târziu a fost transformată în școală tehnică superioară. Un pas înainte pentru promovarea învățământului industrial s'a făcut prin legea industrială din 1884. Școlile de învățământ industrial creiate până la anul 1870 sub numele de *școli industriale*, care aveau de

[1]) Vezi « Anuarul învățământului comercial din România pe anul școlar 1926—27 ».

scop să deà ucenicilor şi calfelor prilej de a-şi însuşì elemente de cunoştinţe generale şi dexteritate la desemn, funcţionau în orele de seară şi Dumineca. Odată cu constituirea senatului regnicolar pentru învăţământul industrial, în anul 1892, acest învăţământ trece în faza de desvoltare, în care a fost găsit la data Unirii.

Situaţia şcolilor industriale la 1 Decemvrie 1918. La 1 Decemvrie 1918 existau în Transilvania 10 şcoli industriale, anume în Arad, Cluj, Oradea, Tg.-Mureş, Timişoara, Braşov, Satu-Mare, Odorhei, Zlatna şi Cisnădie. Primele patru aveau secţii de metalurgie şi lemnărie, cele din Braşov şi Satu-Mare, secţie de lemnărie, aceea din Odorhei secţie de cioplitorie în piatră şi de ceramică, şcoala din Zlatna secţie de cioplitorie în piatră, iar cea din Cisnădie erà şcoală textilă. In cursul anului 1918—19 toate aceste şcoli au continuat să funcţioneze cu limba de predare maghiară. In personalul lor didactic nu se aflà nici un singur român, iar printre elevi se găsià ici-colo câte un tânăr cu numele mutilat, sub care i se ascundeà originea românească.

In preajma anului 1919—20, organele chemate să deschidă poarta şcolilor industriale şi elementului românesc, ţinut mai înainte departe de ele, şi-au dat toate silinţele ca să prepare începutul îndreptării relelor din trecut. S'a făcut apel la cărturarii satelor pentru a îndemnà populaţia să-şi trimită copiii la meserii, s'au creiat ajutoare băneşti pentru cei lipsiţi de mijloace, amenajându-se pe lângă şcoli internate, unde elevii să poată găsì adăpost igienic şi hrană lesnicioasă. Propaganda întreprinsă în acest scop a dat roade mulţumitoare, şi cu toată năvala elementului rural spre învăţământul secundar teoretic, s'a putut deschide, în 1919, câte o primă clasă românească la toate şcolile industriale înşirate mai sus.

Profesorii şi maeştrii, cari s'au supus jurământului de fidelitate, au fost menţinuţi în posturile ce ocupau, întregindu-se apoi cadrele personalului didactic, ori de câte ori s'a oferit prilej potrivit, cu profesori şi maeştri români. Din nenorocire însă, la început, ocazii de felul acesta s'au oferit de prea puţine ori, deoarece inginerii români, din corpul cărora se puteà recrutà, potrivit dispoziţiunilor regulamentare, personal didactic pentru instrucţia teoretică, îşi găsiau întrebuinţare, cu avantajul unor retribuţii mai mari decât cele oferite de învăţământ, în alte domenii de activitate. Personalul didactic pentru instrucţia practică în ateliere a putut fi recrutat cu mai multă uşurinţă, fapt datorit, în primul rând, concursului maeştrilor veniţi din Vechiul Regat.

Desvoltarea şcolilor industriale până la 1923. Oricât de mult se simţià necesitatea înfiinţării de noui şcoli industriale sau de arte şi meserii, cum au fost numite dela Unire încoace, autoritatea şcolară a trebuit să renunţe în primii ani, mai ales din cauza greutăţilor bugetare, la sporul de şcoli dorit. Erà necesar ca înainte de toate cele existente să fie înzestrate cu mijloace de învăţământ şi să se refacă utilajul de ateliere, care fusese exploatat ani dearândul fără a i se fi adus nici cea mai mică îmbunătăţire. Totuş, în toamna anului 1919 s'a deschis pe lângă şcoala de arte şi meserii din Timişoara câte o secţie superioară de mecanică şi de arhitectură.In 1920 s'a înfiinţat în Viştea-de-Jos, iar în 1921 în Rupea-Cohalm câte o şcoală după tipul celor inferioare de meserii din Vechiul Regat, în prima localitate cu ateliere de tâmplărie, rotărie şi lăcătuşerie, iar în cea de a doua cu ateliere de tâmplărie, rotărie, fierărie şi lăcătuşerie. Şcoala de arte şi meserii din Cluj a fost desfiinţată, deschizându-se în locul ei o şcoală medie tehnică, actuala şcoală de conductori tehnici, chemată să formeze conducători de întreprinderi industriale mijlocii şi să pregătească personal tehnic intermediar între inginerii cu pregătire academică şi între lucrătorii manuali.

In timpul cât îndrumarea şi supravegherea învăţământului profesional au fost încredinţate Secretariatului şi mai în urmă Directoratului general al instrucţiunii din Cluj, şcolile de arte şi meserii au suferit, în organizarea lor iniţială, mai multe schimbări esenţiale. Până în 1919 cursul acestor şcoli erà de 4 ani. In clasa I erau admişi absolvenţii a 6 clase primare sau 2 clase secundare. Pentru ca poarta şcolilor industriale să poată fi deschisă unui număr cât mai mare de elevi dela ţară, cari de cele mai multe ori aveau la bază numai 4 clase primare, cursul acestor şcoli a fost ridicat la durata de 5 ani, admiţându-se la înscriere, în afară de absolvenţii a 2 sau mai multe clase secundare ori 6 clase primare, şi cei ce aveau numai cinci sau patru clase primare. Prin punerea în aplicare a acestor norme, şcolile de arte şi meserii au ajuns, în scurtă vreme, la un efectiv ce a întrecut aşteptările.

Şcolile de arte şi meserii (inferioare de meserii) formează meseriaşi-patroni şi lucrători destoinici a exercità meseria aleasă în mod industrial. Activitatea acestor şcoli tinde să pregătească

pe elevi în așà fel, încât ei să-și afle chemarea, după absolvirea școlii, în munca productivă a vieții de atelier, unde să aducă la îndeplinire în mod conștient și rațional lucrările ce cad în sfera lor de activitate.

Elevii-ucenici întrebuințați în fabrici și ateliere sunt obligați a urmà cursurile *școlii industriale de ucenici.*

Ar mai fi de amintit așà numitele *cursuri industriale.* Necesitatea acestor cursuri care au funcționat și funcționează în diferite localități, s'a afirmat prin faptul că nu fiecare ramură de industrie e potrivită la încorporare în regimul școlilor cu învățământ regulat, cum și prin împrejurarea că aceste școli, care dealtfel au capacitate de admitere limitată, nu pot satisface trebuințele celor ce vor să se perfecționeze, fără să aibă posibilitatea de a urmà cursuri de zi.

Progresul școlilor industriale dela 1923 încoace. Cu anul 1923 învățământul industrial trece într'o nouă fază de desvoltare. In cursul celor cinci ani următori au luat ființă 30 (treizeci) de noui școli inferioare de meserii. Ministerul Instrucțiunii s'a arătat continuu preocupat de grija răspândirii meseriilor în straturi cât mai largi.

In anii 1923, 1924, 1925, 1926 și 1927 s'au înființat școli inferioare de meserii în localitățile ce urmează, cu atelierele arătate în dreptul fiecăreia:

1. Aiud — tâmplărie, lăcătușerie, croitorie.
2. Baia-de-Criș — tâmplărie și lăcătușerie.
3. Baia-Mare — tâmplărie.
4. Baia-Sprie — tâmplărie și lăcătușerie.
5. Blaj — mecanică, tâmplărie, rotărie, croitorie și pantofărie.
6. Bozovici — fierărie, tâmplărie și rotărie.
7. Careii-Mari — lăcătușerie și tâmplărie.
8. Cehul-Silvaniei — fierărie, lăcătușerie, tâmplărie și rotărie.
9. Cliciova — fierărie și rotărie.
10. Cluj — lăcătușerie, tâmplărie, sculptură, arte grafice și legătorie de cărți.
11. Comana-de-jos — fierărie, lăcătușerie, tâmplărie și rotărie.
12. Cornea — fierărie, lăcătușerie și tâmplărie.
13. Deva — lăcătușerie, tinichigerie, tâmplărie, sculptură și atelier de automobile.
14. Dobra — fierărie, lăcătușerie, lemnărie și dogărie.
15. Huedin — lăcătușerie, tâmplărie și sculptură.
16. Miercurea-Sibiu — lăcătușerie, tâmplărie și dogărie.
17. Năsăud — fierărie, lăcătușerie, tâmplărie, rotărie și croitorie.
18. Orăștie — fierărie, lăcătușerie, tâmplărie și rotărie.
19. Prundul-Bârgăului — fierărie, lăcătușerie, tâmplărie și rotărie.
20. Racovița-Olt, Sibiu — tâmplărie, lemnărie și rotărie.
21. Râșnov-Brașov — lăcătușerie, tâmplărie și croitorie.
22. Sângeorz-Băi — fierărie, lăcătușerie, tâmplărie și rotărie.
23. Sibiu — croitorie, pantofărie, curelărie și tapiserie.
24. Sf.-Gheorghe — lăcătușerie și tâmplărie.
25. Șinca-Veche — fierărie, tâmplărie și rotărie.
26. Șinca-Veche — școală de meserii pentru fete cu ateliere de țesătorie și croitorie.
27. Șeica-Mare, Târnava-Mare — fierărie, tâmplărie și rotărie.
28. Turda — lăcătușerie, tâmplărie, sculptură și cioplitorie în piatră.
29. Toplița-Română — lăcătușerie și tâmplărie.
30. Vișeul-de-Sus — tâmplărie.

Vechea școală de meserii din Brașov s'a transformat în școală superioară de arte și meserii, funcționând în prezent cu ateliere de fierărie, lăcătușerie, ajustaj, tâmplărie, sculptură, rotărie, vopsitorie, și cu un atelier de automobile. Ar mai fi de adăogat că școala din Odorhei a funcționat din 1918 până în anul 1922—23 cu ateliere de cioplitorie în piatră și ceramică, în anii 1922—23, 1923—24 și 1924—25 numai cu atelier de ceramică, iar cu începere din 1925—26 cu ateliere de ceramică, tâmplărie și sculptură în lemn.

Populaţia şcolilor de învăţământ industrial din Transilvania, dela anul 1918-19 până la 1927-28, e înfăţişată prin situaţia ce urmează:

Anul	1918—19	elevi	înscrişi	556	români	de	origine	etnică	28
»	1919—20	»	»	818	»	»	»	»	320
»	1920—21	»	»	1063	»	»	»	»	644
»	1921—22	»	»	1124	»	»	»	»	713
»	1922—23	»	»	1220	»	»	»	»	894
»	1923—24	»	»	1481	»	»	»	»	1244
»	1924—25	»	»	1823	»	»	»	»	1658
»	1925—26	»	»	2292	»	»	»	»	2123
»	1926—27	»	»	2702	»	»	»	»	2510
»	1927—28	»	»	2904	»	»	»	»	2712

In întreaga ţară, populaţia acestor şcoli reprezentà în anul 1919—20 un număr de 3.897 elevi, care în anul 1927—28 s'a ridicat la 15.049 elevi.

III. INVĂŢĂMÂNTUL MENAJER ŞI PROFESIONAL AL FETELOR

După Unire, învăţământul din Transilvania a fost dotat cu două tipuri noui de şcoală: *şcoala de menaj* şi *şcoala profesională de fete.*

Şcolile de menaj au de scop să deà cunoştinţele teoretice şi practice ce sunt necesare unei bune gospodine la casa ei sau când intră în serviciul altora. Ele pot aveà 2 secţii: una elementară, alta normală. In secţia elementară învăţământul durează 4 ani. Orice şcoală de menaj urbană trebuie să aibă cel puţin 3 ateliere: de bucătărie, de croitorie şi de spălat-călcatul şi scrobitul rufelor. In clasa I-a se admit absolventele cursului primar cu etatea de cel puţin 14 ani împliniţi. In clasa a II-a se admit deadreptul elevele care dovedesc că au terminat cel puţin 2 clase secundare şi au cel puţin vârsta de 15 ani. Deadreptul în clasa a IV-a se pot admite absolventele de gimnaziu şi absolventele de şcoală profesională gr. I. Elevele din clasele I, II, III şi IV sunt ocupate, între orele 8—12 înainte de amiază, în ateliere. După amiază, între orele 2—5, se predau materiile obiectelor teoretice. Secţia normală, care are durata de un an, formează personalul didactic menajer. In această secţie se primesc elevele care posedă diploma de absolvire a unei şcoli secundare, a unei şcoli profesionale gr. II, sau a unei şcoli normale de învăţătoare. Se mai pot admite în această secţie şi absolventele cursului secundar inferior, cum şi absolventele şcolii profesionale gr. I, însă numai dupăce absolvă anul al IV-lea la secţia elementară a şcolii de menaj.

Pentru practica bucătăriei, şcoala are cantină, unde elevele îşi prepară zilnic masa sub conducerea şi supravegherea maestrei respective. Elevele şcolii sunt împărţite în 3 grupe pe specialităţi: bucătărie, spălat-călcat şi croitorie casnică, fiind obligate a lucrà săptămânal, prin rotaţie, în toate atelierele.

Şcoli de acest fel au luat fiinţă, dela 1924 încoace, în Blaj-Obreja, Caransebeş, Oradea, Săliişte şi Timişoara. Efectivul lor reprezintà: în anul 1924—925, un număr de 44 eleve; în 1925—926, un număr de 143 eleve; în 1926—927, un total de 190 eleve; în 1927—928, un număr de 286 eleve.

Şcolile profesionale de fete sunt de gr. I şi de gr. II. Cele de gr. I au durata studiilor de 5 ani, dintre cari 2 ani preparatori şi 3 ani de învăţământ profesional. Studiile teoretice cuprind, în primii doi ani preparatori, cel mult 18 ore de curs pe săptămână, iar în ultimii 3 ani, cel mult 12 ore de curs pe săptămână. Fiecare şcoală profesională de gr. I trebuie să aibă cel puţin 2 ateliere, unul de croitorie, altul de rufărie. Potrivit trebuinţelor locale mai pot fi înfiinţate ateliere de mode şi flori, broderii, dantele, ţesătorie, împletituri, spălătorie fină şi chimică, mănuşi, etc.

In clasa I-a sunt admise absolventele a patru clase primare. Elevele provenite din învăţământul secundar pot fi înscrise: cele cu una sau două clase secundare în clasa a II-a preparatoare, iar cele care au absolvit mai mult de două clase secundare, sunt admise în clasa a III-a. Pentru a formà gustul elevelor şi pentru a le deşteptà imaginaţia, obişnuindu-le cu modele variate şi cu material fin, şcoala primeşte şi comenzi particulare.

Secția superioară (gr. II) a școlilor profesionale de fete are 2 ani de studii. Pentru înscrierea în clasa I-a se cere diploma de absolvire a unei școli profesionale de fete gr. I.

Astfel de școli au luat ființă în Cluj (gr. I și gr. II), Arad, Bistrița, Dumbrăveni, Făgăraș, Hațeg, Hunedoara, Lugoj, Oradea, Satu-Mare și Turcheș-Brașov (gr. I). In afară de acestea mai e de amintit școala profesională a Reuniunii Femeilor Române din Brașov, care datează dinainte de Unire.

Populația școlilor profesionale de fete din Transilvania, în anii 1919—920/1927—928, e înfățișată prin următoarele cifre:

Anul	1919—920	eleve	înscrise	51	
»	1920—921	»	»	74	
»	1921—922	»	»	87	
»	1922—923	»	»	138	
»	1923—924	»	»	501	
»	1924—925	»	»	733	
»	1925—926	»	»	1.026	
»	1926—927	»	»	1.152	și
»	1927—928	»	»	1.313	

Aceste școli provoacă, prin expozițiile de lucrări ce organizează la fiecare sfârșit de an, interes din ce în ce mai vădit față de activitatea lor.

INVĂȚĂMÂNTUL PARTICULAR ȘI MINORITAR DIN TRANSILVANIA

DE

ALEXANDRU PTEANCU

In cele ce urmează se va da o expunere sumară a evoluției și situației învățământului particular și minoritar din Transilvania.

A) INVĂȚĂMÂNTUL PARTICULAR INAINTE DE UNIRE

Inainte de Unire în Transilvania nu a existat un învățământ particular propriu zis în sensul cuvântului întrebuințat în Vechiul Regat. Aici erau numai două categorii de școli: de Stat și confesionale. Insă acestea din urmă posedau toate drepturile școlilor de Stat. Mai mult, până pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea nici nu există un învățământ de Stat, ci întreagă problema școlară erà lăsată în grija bisericilor și ordinelor călugărești.

Transilvania împreună cu Ungaria aparținând un șir de secole Monarhiei Habsburgice, până la anul 1867 și învățământul din Ardeal s'a desvoltat după principiile și directivele date de guvernele din Viena. După ce însă Ungaria obține, în urma tranzacției încheiate cu Austria, independență și stăpânire absolută asupra Transilvaniei, învățământul de aici a luat fatalmente o desvoltare după directivele date de guvernele din Budapesta.

Austria și Ungaria ca State feudale și clericale, în toate timpurile au asigurat bisericii catolice privilegii speciale cu privire la organizarea învățământului. In urma luptelor îndelungate, de secole, ale protestanților, în urmă și aceștia obțin libertăți confesionale și dreptul de a deschide și întemeià școli. Abià de către Impărăteasa Maria Terezia încep a se introduce în conducerea Statului principii de modernizare și laicizare a învățământului. Acestea însă se mărgineau mai mult la stabilirea programelor, uniformizarea funcționării și asigurarea controlului pe seama Statului, rămânând și mai departe dreptul susținerii și conducerii școalelor în grija confesiunilor.

In Ungaria, devenită independentă în 1867, căreia îi aparținea și Transilvania, se menține principiul de proteguire a învățământului confesional. Bisericile cultelor recunoscute și ordinele călugărești rămân și mai departe cei mai importanți factori în conducerea școlilor de toate categoriile. Statul se simțià dator a înființà și a susține școli numai acolo unde nici confesiunile, nici comunele politice și nici alte asociații culturale nu se angajează să le înființeze.

Oricine ar fi susținut școlile, dacă ele întruneau condițiile fixate de legile școlare, aveau caracter de publicitate și drepturi egale cu școlile Statului.

In *Invățământul primar* din Ungaria până la anul 1867 n'a existat nici o școală de Stat, abià după punerea în aplicare a legii lui Eötvös: XXXVIII din 1868 au început a se înființà școli primare de Stat. In majoritatea lor școlile primare au rămas până la răsboiul mondial în mâna confesiunilor și a comunelor.

Școlile confesionale erau împărțite în două categorii: *1.* Școlile confesiunilor autonome: școlile ortodoxe românești și sârbești, reformate și unitariene ungurești, ev. luterane săsești; acestea erau conduse de autoritatea lor bisericească și supuse controlului Statului; 2. școlile confesiunilor ne-

autonome: şcolile romano-catolice, greco-catolice româneşti şi şcolile evreeşti; acestea erau conduse şi controlate întocmai ca şcolile Statului, prin organele de Stat; iar bisericile şi ordinele călugăreşti aveau drepturi numai în privinţa susţinerii şcolilor şi a numirii personalului didactic.

Şcolile susţinute de comune şi de societăţi erau puse şi ele sub conducerea nemijlocită a organelor Statului întocmai ca şcolile confesionale neautonome.

Pentru a se vedeà situaţia învăţământului primar sub regimul ungar vom da tabloul tuturor categoriilor de şcoli după cum funcţionau acestea în 1918, ultimul an al guvernării ungare.

ŞCOLILE PRIMARE SUB REGIMUL UNGAR IN 1918

Caracterul şcoalei	Limba de predare	No. şcoal.	No. învăţ.	Numărul elevilor						
				Total	Rom.	Magh.	Germ.	Evrei	Sârbi	Alţii
De Stat	Maghiară	1.199	2.890	166.553	58.271	93.966	4.311	9.547	50	408
Comunale	»	311	460	30.752	22.306	388	48	7.946	—	64
»	magh. rom.	15	15	630	300	240	67	10	13	—
»	» germ.	5	7	280	—	7	270	3	—	—
»	» sârbă	13	14	670	—	—	—	—	550	120
Ort. română . . .	Română	1.083	1.257	84.867	84.071	669	10	28	46	43
Ort. sârbe	Sârbă	34	43	2.251	44	—	—	—	2.207	—
Greco-catolice . . .	Română	711	703	49.193	48.817	172	15	189	—	—
Greco-catolice rut.	Maghiară	11	8	233	—	—	—	—	—	233
Romano-catolice .	»	293	574	31.797	465	31.015	163	137	5	12
Romano-catolice .	Germană	1	2	80	—	16	57	5	—	2
Romano-catolice .	Craşov.	7	435	—	—	—	—	—	—	435
Reformată	Maghiară	338	529	31.508	676	30.649	49	73	7	54
Unitariană	Maghiară	22	20	1.507	13	1.494	—	—	—	—
Evangh. luterane .	Germană	144	457	31.615	330	2.314	28.826	140	2	3
Israelite	Maghiară	41	58	2.254	26	17	—	2.211	—	—
Mohamedane . . .	Turcă	1	3	24	—	—	—	—	—	24
Altă confesie . . .	Maghiară	3	5	92	40	37	15	—	—	—
Societare	»	16	26	338	73	129	—	55	26	55
Private	»	3	10	380	33	273	—	69	—	5
Totalul şcoalelor particulare .		3.052	4.198	268.456	—	—	—	—	—	1.023
Toate şcoalele		4.251	7.088	435.024	215.465	161.386	33.831	20.413	2.906	—

In baza acestui tablou se pot face următoarele constatări:

1. Sub regimul maghiar şcolile de Stat toate aveau limba de predare maghiară.

2. Şcolile primare de Stat făceau numai a 4-a parte din învăţământul primar, întrucât din numărul total de 4251 şcoli numai 1199 erau susţinute de Stat, restul de 3052 erau confesionale, societare şi private.

3. Din numărul de 3052 şcoli particulare, 2699 aveau caracter confesional şi numai 353 erau susţinute de persoane laice: comune, societăţi şi privaţi.

4. Numai şcolile ortodoxe şi gr. catolice româneşti şi cele evang. săseşti erau puse în serviciul culturii naţionale respective, iar celelalte: şcolile de Stat, comunale şi ale celorlalte confesiuni,

inclusiv cele israelite, aveau limba de predare aproape exclusiv maghiară, și astfel erau puse în serviciul culturii ungurești.

Legea ungară XXVI din 1893 aduceà o dispoziție, în aparență foarte binefăcătoare, pentru școlile particulare, întrucât acelor susținători, cari nu dispuneau de mijloacele materiale de a puteà suportà toate cheltuelile de susținere și a plătì învățătorilor salarii egale cu ale celor dela Stat, li se puneà în vedere ajutor corespunzător din partea Statului. Insă, această dispoziție cuprindeà în sine și o mare primejdie pentru acele școli care nu țineau să se încadreze în sfera de interese a Statului ungar, pentru care legea cuprindeà sancțiuni, care sfârșeau cu închiderea școlilor. Astfel se explică că în timpul dela 1906 până la 1918, numărul școlilor confesionale românești (ort. și gr. cat.) a scăzut dela 2975 la 2296, adică în curs de 12 ani s'au închis 679 școli românești.

Către sfârșitul răsboiului mondial, un nou dezastru amenință învățământul primar confesional din Transilvania. In 17 Decemvrie 1917, ministrul de instrucție maghiar Contele Albert Apponyi, hotărăște înființarea unei zone culturale pe teritoriul Ardealului, retragerea ajutorului

ȘCOLILE SECUNDARE, DUPĂ CARACTER ȘI SUSȚINĂTORI, IN 1918

Felul școalei	Civile				Secundare				Comerciale				Normale			
	Limba				Limba				Limba				Limba			
	R.	M.	G.	Tot.	R.	M.	G.	Tot.	R.	M.	G.	Tot.	R.	M.	G.	Tot.
De Stat	—	66	—	66	—	25	—	25	—	12	—	12	—	10	—	10
Comunale societare	—	12	—	12	—	2	—	2	—	9	—	9	—	—	—	—
Ortod. române . .	1	—	—	1	3	—	—	3	1	—	—	1	3	—	—	3
Greco catolice . .	2	—	—	2	1	1	—	2	—	—	—	—	5	—	—	5
Evangh. luterane .	—	—	7	7	—	—	9	9	—	—	—	—	—	—	3	3
Romano catolice .	—	25	—	25	—	13	—	13	—	1	—	1	—	11	—	11
Reformate	—	3	—	3	—	9	—	9	—	—	—	—	—	3	—	3
Unitriane	—	—	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Israelite	—	3	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Fundaționale . . .	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Total	3	109	7	119	5	52	9	66	1	22	—	23	8	24	3	35

de Stat dela școlile românești, cu scopul de a le desființă, și organizarea a 1600 școli primare de Stat și 800 grădini de copii pentru răspândirea culturii ungurești între locuitorii români; iar ministrul Ioan Zichy, în luna August 1918, dispune exproprierea școlilor românești din 507 comune pe seama învățământului unguresc de Stat.

Planul conceput însă nu putù fi realizat; izbânda armatelor aliate a pus capăt năzuințelor de distrugere a școlilor românești din Ardeal.

Invățământul secundar a fost organizat în Transilvania în era maghiară în condiții similare cu cel primar. Școlile secundare din Transilvania dinainte de Unire aveau în majoritatea lor tot caracter confesional. Tabloul de mai sus ne înfățișează numărul școlilor secundare de toate categoriile grupate după caracterul și susținătorii lor, în anul 1918.

Din acest tablou se vede că, alături de școlile de grad secundar ale Statului, școlile confesionale au o importanță deosebită la toate categoriile de învățământ. Școlile civile, care sunt organizate abià în deceniile din urmă și au avut menirea specifică de a pregătì o clasă mijlocie ungurească, sunt în majoritate de Stat, sau comunale. Confesiunile au mai puține asemenea școli, neavând trebuință specială de ele. Le-a adoptat însă, îndeosebi, biserica rom.-cat. care, sub conducerea ordinelor de călugărițe, le-a pus în serviciul educației religioase.

In acelaş timp însă, categoriile de şcoli cu tradiţii şi desvoltare istorică s'au menţinut în majoritate şi mai departe cu caracter confesional. Astfel, din 66 licee 38 au caracter confesional, 25 de Stat, 2 comunale şi 1 fundaţional; iar dintre 35 şcoli normale, numai 10 sunt de Stat, iar 25 funcţionează ca şcoli confesionale.

In privinţa raportului numeric, dintre cele 38 licee confesionale, erau 13 rom. cat., 9 reformate, 2 unitariene, 2 gr.-cat., 3 ortodoxe şi 9 ev. luterane, 5 din liceele catolice erau sub conducerea ordinelor călugăreşti.

După limba de predare, din 66 licee 51 aveau limba de predare maghiară, 9 limba germană şi abià 5 şcoli secundare erau cu limba de predare română (Blaj, Braşov, Năsăud, Brad şi Braşov gimnaziu), iar la liceul din Beiuş pe lângă limba de predare română, erà impusă şi cea maghiară.

Astfel, pe când Românii pentru o populaţie de peste 3 milioane nu aveau decât 4 licee şi 2 gimnazii, Saşii, pentru o populaţie de 280.000, aveau 9 licee şi gimnazii, iar Ungurii cu o populaţie de 1.300.000 aveau 51 de licee şi gimnazii.

Aceeaş e situaţia şi în celelalte categorii de şcoli: majoritatea românească nu are decât 3 şcoli civile faţă de 7 săseşti şi 109 ungureşti; şcoală comercială românească este una singură faţă de 22 ungureşti; şcoli normale confesionale româneşti sunt 8 faţă de 24 ungureşti.

Numărul mai mic al şcolilor de Stat faţă de cele confesionale, se explică prin faptul că şcolile secundare susţinute de confesiunile ungureşti, identificându-se în totul cu interesele urmărite de conducerea Statului ungar, au beneficiat de toată solicitudinea şi sprijinul material al Statului, care în situaţia dată n'aveà nici un interes să le înlocuiască cu şcoli de Stat. Iar pe când şcolile confesiunilor ungureşti şi-au construit localuri şcolare moderne şi au câştigat material didactic cu ajutorul Statului, în acelaş timp şcolile secundare româneşti nu şi-au putut înmulţi numărul, deoarece guvernele ungare le puneau piedeci.

Legea de organizare a învăţământului secundar ungar XXX din 1883 organizează întreg învăţământul din Ungaria după norme identice, înglobând şi învestind şi şcoli confesionale cu aceleaşi drepturi care se prevăd pentru şcolile de Stat.

In conformitate cu această lege, şcolile secundare numai în ce priveşte felul de administrare şi control se împart în trei categorii:

1. Şcoli secundare la dispoziţia Statului. Această categorie cuprinde: *a)* şcolile de Stat, *b)* şcolile susţinute din « fondul studiilor », al căror caracter fusese mai înainte confesional rom.-cat. Aceste şcoli erau conduse exclusiv de organele Statului, atât în privinţa numirii personalului didactic şi a bugetului, cât şi a administrării lor.

2. Şcolile secundare de sub conducerea Statului. Această categorie cuprindeà şcolile rom.-cat., călugăreşti, şcolile gr.-cat., cele comunale, fundaţionale şi private. La aceste şcoli, numirea personalului didactic, îngrijirea de localuri, de material didactic şi de toate cheltuelile erau în sarcina susţinătorului, pe când în privinţa controlului şi administraţiei atârnau de organele Statului. In privinţa disciplinei nu erà normă precisă; practica erà astfel că personalul didactic preoţesc stăteà sub disciplina episcopilor sau a şefului respectivului ordin călugăresc; iar personalul didactic mirean, precum şi profesorii şcolilor comunale, fundaţionale şi private stăteau sub disciplina Ministerului.

3. Şcoli confesionale autonome: reformate, unitariene, luterane şi ortodoxe. La acestea Statul nu aveà nici un drept de dispunere, ci numai drept de control. Liceele Statului rom.-cat. ardelean, în privinţa drepturilor, erau între categoria a 2-a şi a 3-a, cu drepturi stabilite într'un statut propriu şi în multe privinţe asemănătoare cu autonomia şcolilor din categoria a 3-a.

Şcolile de orice categorie trebuiau să urmeze programa Statului, după manuale aprobate de Minister; aveau voie să examineze elevi pregătiţi în familie şi să ţină examene de maturitate.

Şcolile secundare din categoria a 2-a şi a 3-a a căror funcţionare erà în « interesul cultural al Ţării » sau cerută de « interese locale importante », puteau obţine subvenţie dela Stat, în următoarele condiţii stabilite în lege:

a) Trebuià să fie supuse în privinţa administraţiei şcolare regimului prevăzut pentru şcolile din categoria 1-a arătată mai sus, ori de care categorie s'ar ţineà şcoala respectivă.

b) Profesorii plătiţi din suma subvenţiei primită dela Stat se numesc de Minister.

c) Dacă Statul contribuie cu mai mult de jumătatea cheltuelilor de susţinere, şcoala trece cu totul sub conducerea organelor de Stat, iar autoritatea susţinătoare îşi rezervă dreptul de proprietate asupra averii şcolii, însă fără nici un drept de dispunere.

Legea prevede sancţiuni riguroase pentru şcolile care s'ar abate dela îndatoririle lor, care sancţiune puteà să fie chiar închiderea şcolii.

Pentru ilustrarea spiritului, în care s'a pus în aplicare legea învăţământului secundar din 1883, este destul să amintim că în timpul promulgării legii, în 1883, se găsiau funcţionând în Transilvania 4 licee şi 2 gimnazii româneşti, iar în timp de 35 ani, cari s'au scurs până la prăbuşirea Ungariei, nici un singur liceu sau gimnaziu nou nu s'a mai putut înfiinţà. Din contră, în cursul existenţei lor, liceele româneşti au avut să poarte lupte nesfârşite şi pline de suferinţă pentru existenţa lor, iar în timpul marelui răsboiu erau ameninţate de guvernul unguresc, ori să admită introducerea limbii maghiare la unele materii, ori să-şi închidă porţile pentru totdeauna. In urma împrejurărilor vitrige, în care erau nevoite să funcţioneze şcolile secundare româneşti, numărul profesorilor şi elevilor români este cu totul redus faţă de numărul profesorilor şi elevilor recrutaţi dintre celelalte neamuri ale Transilvaniei.

1. *Profesorii.* La şcolile secundare de Stat funcţionau 420 profesori.

La şcolile confesionale ungureşti 398 profesori, deci numărul total al profesorilor unguri erà 818; al profesorilor dela liceele săseşti 127; iar al liceelor româneşti 76.

La şcolile civile de Stat şi comunale funcţionau 591 profesori. La şcolile confesionale ungureşti 215. La şcolile civile săseşti 72, iar la şcolile civile româneşti 26.

2. *Populaţia şcolară* românească, deasemenea, arată un număr disproporţionat de scăzut faţă de populaţia şcolară aparţinătoare celorlalte neamuri. După ultima statistică oficială ungară din 1914 se poate constatà că numărul total al elevilor de licee din Ardeal se urcă la cifra de 20.286; acest număr se repartizează pe diferitele categorii de şcoli, astfel: *a)* la şcolile de Stat 7485, *b)* la licee confesionale ungureşti 8941, *c)* la liceele confesionale româneşti 1767, *d)* la liceele săseşti 2093.

Din totalul de 20.286 elevi secundari au fost: *a)* unguri şi evrei, socotiţi împreună, 14.001, *b)* români 4383, *c)* germani 1902. Deci elevii unguri şi evrei au frecventat aproape fără nici o excepţie licee ungureşti; Germanii, şcoli săseşti; iar dintre Români numai 1694 au frecventat licee româneşti, majoritatea de 2689 au frecventat şcoli ungureşti.

In şcolile civile din Ardeal au frecventat în total 20.585 elevi, şi anume 14.467 în şcoli de Stat, iar 6118 în şcoli confesionale. După limba de predare a şcolii, 19.017 elevi au frecventat şcoli ungureşti, 1277 şcoli germane, şi abià 291 elevi au frecventat şcoli româneşti. Din întreg numărul de 20.585 elevi, cari frecventau şcolile civile din Ardeal, numai 2650 erau români, iar dintre aceştia numai 284 au putut învăţà în româneşte; restul a fost nevoit a frecventà şcoli străine.

A trebuit să vie însfârşit răsboiul mondial cu întregirea Neamului Românesc, ca să pună capăt nedreptăţii şi suferinţelor de veacuri.

B) INVĂŢĂMÂNTUL PARTICULAR DELA UNIRE

I. După marea Adunare Naţională dela Alba Iulia, ţinută la 1 Decemvrie 1918, *Consiliul Dirigent*, care a luat cârma Ardealului, între primele sale preocupaţii nu a neglijat nici un moment să dea cuvenita atenţie şi să soluţioneze în chip cât mai mulţumitor chestia învăţământului confesional şi minoritar, care prin schimbările survenite s'a înfăţişat ca una din cele mai delicate probleme.

Şeful Resortului Instrucţiei, d-l Vasile Goldiş, a dovedit în soluţionarea acestei probleme un simţ politic deosebit. Deoparte, ca să nu atingă susceptibilitatea confraţilor unguri, deveniţi prin actul Unirii minoritari, iar pe de altă parte fiindcă lipsiau condiţiile pentru imediata naţionalizare şi organizare a învăţământului, pe durata anului şcolar 1918—19, a lăsat să funcţioneze mai departe întreg aparatul şcolar moştenit dela Unguri. Se fac însă cu o muncă neobosită toate pregătirile pentru reorganizarea cerută de împrejurări.

In această pregătire formează un moment foarte important marele congres al profesorilor secundari români din Transilvania, care a avut loc în 20 Ianuarie 1919 în Sibiu, unde s'au fixat pentru

întâia dată principiile care trebuiau să servească de bază la reorganizarea învăţământului şi administraţiei şcolare şi s'au stabilit normele după care va trebuì să se conducă Statul Român cu privire la învăţământul confesional şi minoritar. S'a acceptat principiul că Statul român va asigurà tuturor minorităţilor de pe teritoriul Transilvaniei deplină libertate de a-şi întrebuinţà în învăţământ limba lor proprie, de a-şi susţine şi conduce şcolile de care au trebuinţă. Bineînţeles că această largă liberalitate erà condiţionată de loialitatea care o datorau — în schimb — minoritarii faţă de noua organizaţie de Stat.

Au urmat apoi din partea Resortului Instrucţiei o serie de dispoziţii speciale necesare în conducerea învăţământului, fără însă a se perturbà mersul normal al şcolilor: *a)* Directorii regionali de învăţământ şi revizorii şcolari unguri au rămas încă în funcţiune, însă s'a dispus să întrerupă orice contact oficial cu guvernul ungar; *b)* Istoria şi geografia Ungariei au fost înlocuite în toate şcolile de Stat cu istoria şi geografia României, distribuindu-se şi manualele necesare; nu s'a luat însă deocamdată o asemenea dispoziţie şi pentru şcolile confesionale minoritare; *c)* Elevii români, cari frecventau orice şcoală, au fost dispensaţi de a învăţà mai departe limba maghiară şi în locul acesteia li s'a aprobat să înveţe limba română; *d)* Elevii de şcoli pr mare şi grădini de copii de Stat, în localităţi cu populaţie românească, au trebuit să fie instruiţi fără amânare în limba română, iar în localităţi cu populaţie mixtă, pe seama copiilor români a trebuit să se facă instrucţie paralelă în limba română; *e)* Ca limbă oficială în administraţia şcolară s'a introdus limba română, s'au menţinut legile şi regulamentele ungare, însă în textul lor « limba maghiară » a fost substituită în tot locul cu « limba română ».

In vacanţa de vară a anului 1919 s'au luat măsuri importante pentru reorganizarea învăţământului de Stat şi minoritar. Marea operă a reorganizării şi naţionalizării a fost înfăptuită de d-l Onisifor Ghibu, secr. gen. al Resortului instrucţiei, şi Valer Branişte, şeful Resortului dela 1 Apr. 1919.

Admiţându-se principiul că toţi locuitorii ţării au dreptul să fie instruiţi în limba lor, s'a admis să funcţioneze şi pe mai departe toate şcolile confesionale minoritare care se aflau în funcţiune în anul şcolar 1918—19, asigurându-i-se susţinătorului şcolii dreptul de a determinà limba de predare. In baza aceluiaş principiu s'a stabilit că în şcolile primare susţinute de Stat, limba de predare se va determinà după majoritatea populaţiei din localitate, iar în şcolile secundare, după majoritatea populaţiei din judeţ. Când populaţia respectivă este mixtă s'a admis ca şcoala primară sau secundară să funcţioneze cu secţii deosebite pentru fiecare naţie deosebit.

Dacă amintim că în vacanţa anului 1919, s'au numit revizori şcolari români pentru toate judeţele, directori regionali pentru circumscripţiile învăţământului secundar, că s'au luat în primire de către autorităţile noui româneşti toate instituţiile şcolare, s'a luat jurământul de credinţă tuturor membrilor corpului didactic de Stat, s'au instituit cursuri de vară pentru pregătirea corpului didactic necesar şcolilor înmulţite şi în fine s'au organizat cursuri de limba română şi pentru profesorii minoritari, s'au pus în aplicare regulamente şi programe provizorii noui atât pentru învăţământul primar cât şi cel secundar, am schiţat în linii mari munca uriaşe depusă de resortul instrucţiei pentru punerea temeliei noui a învăţământului din Transilvania.

Invăţământul primar confesional şi minoritar reorganizat în baza principiilor arătate mai sus, în anul 1922 în comparaţie cu situaţia de sub regimul ungar se prezintă astfel:

Din datele tabloului alăturat reies următoarele fapte:

1. Pe când sub stăpânirea ungară Statul nu întreţineà nici o şcoală cu altă limbă de predare decât cea maghiară, Statul român a înfiinţat şcoli şi secţii minoritare pe cheltuiala Statului, pentru toate minorităţile. Consiliul Dirigent a înfiinţat 600 şcoli şi secţii maghiare, 89 germane şi 73 cu alte limbi (sârbeşti, rutene, slovace).

2. Sub Consiliul Dirigent, numărul şcolilor confesionale minoritare a crescut în mod considerabil; pe când în era maghiară erau 322 şcoli primare reformate cu limba maghiară, sub Consiliul Dirigent s'au deschis încă 319, total 641, şcolile unitariene ungureşti s'au înmulţit dela 26 la 49.

3. Statul român în afară de libertăţile câştigate pentru Neamul Românesc, are meritul de a fi trezit încă în primul an de stăpânire românească la conştiinţă naţională celelalte neamuri conlocuitoare, îndeosebi pe Şvabii din Banat şi pe Evrei, cari sub stăpânirea ungurească întrebuinţau în şcolile lor limba de predare maghiară, iar sub Consiliul Dirigent au revenit la limba lor naţională.

4. In legătură cu înmulțirea numărului școlilor confesionale minoritare trebuie să facem aici constatarea că Consiliul Dirigent nu numai a facilitat, dar chiar a încurajat deschiderea de școli minoritare; cu ordinul său 15.673/1919, acordă permisiune prealabilă în principiu pentru înființarea de școli confesionale minoritare noui, iar unde a avut local școlar neutilizat, l-a pus la dispoziția confesiunilor pentru scopurile școalelor ce vor să deschidă.

ȘCOLILE PRIMARE DUPĂ NAȚIONALITĂȚI ȘI CONFESIUNI

Felul școalei	Sub stăpânirea ungară				Total	După Unire școale sau secții				Total
	Rom.	Magh.	Germ.	Alte		Rom.	Magh.	Germ.	Alte	
De Stat	—	1.497	—	—	1.497	1.020	562	51	55	1.688
Comunale	96	305	26	80	507	318	38	38	18	412
Ortodoxe	1.218	—	—	—	1.218	1.289	—	—	42	1.331
Greco-catolice . . .	1.078	—	—	—	1.078	984	—	—	12	996
Evangh.-luterane .	—	8	261	—	269	—	8	261	—	269
Romano-catolice .	—	388	—	—	388	—	371	53	—	424
Reformate	—	322	—	—	322	—	641	—	—	641
Unitariene	—	26	—	—	26	—	49	—	—	49
Israelite	—	42	—	—	42	—	—	—	32	32
Total	2.392	2.588	287	80	5.347	3.611	1.669	403	159	5.842

Invățământul secundar particular sub Consiliul Dirigent continuă a funcționà în cadrele sale vechi. In anul 1919—1920, funcționează următoarele licee confesionale:

1. Licee confesionale românești 5: liceul ortodox român din Brașov, liceele greco-cat. române din Blaj și Beiuș, liceul grăniceresc din Năsăud, și Gimnaziul ortodox român din Brad transformat în liceu.

2. Licee evanghelice-lut. săsești cu limba de predare germană 9: liceul clasic și real din Brașov și Sibiu, liceele din Bistrița, Mediaș și Sighișoara, gimnaziile din Reghin și Sebeșul Săsesc.

3. Licee romano-catolice cu limba de predare maghiară 15: liceul piarist și liceul de fete Notre-Dame din Timișoara, liceul de fete din Satu-Mare, liceul de fete Marianum din Cluj, liceul premonstratens din Oradea-Mare, liceul piarist din Careii-Mari și Sighet, liceul minorit din Șimleul-Silvaniei și liceele de băieți din Târgu-Mureș, Alba-Iulia, Odorhei, Brașov, Târgul-Secuilor și Miercurea-Ciucului.

4. Licee reformate maghiare 9: liceele din Satu-Mare, Sighet, Zălau, Cluj, Târgu-Mureș, Aiud, Orăștie, Sf. Gheorghe și Odorhei.

5. Licee unitariene 2: liceele din Cluj și Cristurul-Secuesc.

Cu totul au continuat să funcționeze 40 de licee și gimnazii confesionale vechi, dintre care 5 românești, 26 ungurești și 9 germane (săsești),

In 1919—20 s'au mai înființat din nou încă 2 licee rom. de fete Beiuș și Blaj, 10 licee confesionale minoritare noui și anume: 3 licee evreești: în Timișoara și Cluj licee de băieți și în Cluj liceu de fete; 3 licee romano-catolice, Arad, Satu-Mare și Deva; 3 licee ref. în Făgăraș și Dej, licee de băieți, în Cluj liceu de fete; și un liceu unitarian pentru băieți în Turda.

Cele 7 licee minoritare catolice, reformate și unitariene arătate mai sus nu s'au înființat ca să răspundă unor trebuințe culturale reale, ci cu scopul de a plasà elevii maghiari cari nu voiau să frecventeze în școlile naționalizate ale Statului, și foștii profesori de Stat cari refuzaseră a depune jurământul de fidelitate.

Astfel în 1919—20, erau în total 7 licee confesionale românești, 33 ungurești, 9 săsești și 3 evreești.

Pe lângă aceste școli minoritare au mai funcționat încă la 9 licee de Stat secții minoritare, și anume: 7 cu limba de predare maghiară la liceele de Stat din Arad, Brașov, Deva, Timișoara,

Petroşani, Gheorgheni, şi Salonta (aceste două erau în întregime ungureşti) şi 2 secţii cu limba de predare germană.

Totalizând cele arătate mai sus în anul 1919—20, faţă de 36 licee de Stat, funcţionează 7 şcoli secundare confesionale româneşti, 40 de licee ungureşti, 11 germane şi 3 evreeşti.

Liceele minoritare ungureşti în privinţa programei şi a felului de funcţionare n'au introdus aproape nici o modificare faţă de situaţia de dinainte de Unire. Programa de tranziţie a Consiliului Dirigent nu s'a pus în aplicare întocmai decât numai în şcolile de Stat. In 1919/20, nu s'a predat nici limba română şi nici istoria şi geografia română în şcolile ungureşti, un oarecare început de a intrà în prevederile programului nou, s'a făcut numai în şcolile săseşti şi evreeşti.

II. Resortul de Instrucţie al Consiliului Dirigent, în timpul scurt cât a condus destinele învăţământului din Transilvania, a îndeplinit o muncă uriaşe şi valoroasă, punând temelie solidă organizării definitive a învăţământului, însă nu şi-a putut desăvârşì opera începută. Retras în 8 Aprilie 1920, continuarea operei începute a lăsat-o *secretariatului general*, care i-a urmat. Acesta a primit sarcina grea de a continuà opera de organizare şi a pune rânduială în funcţionarea şcolilor particulare minoritare, care nu voiau să se încadreze în noua situaţie.

Autorităţile şcolilor confesionale minoritare s'au folosit de toate prilejurile ca să facă dovadă de nemulţumirea lor cu noua stare de lucruri. Inspectorii Statului român nu au fost primiţi de şcolile minoritare la inspecţie, adresele oficiale au fost refuzate, sau au rămas fără răspuns; cu ocazia depunerii jurământului personalului didactic dela şcolile minoritare în toamna anului 1920, reprezentanţii autorităţilor susţinătoare au cetit proteste în contra pretinderii jurământului dela membrii corpului didactic minoritar, iar cu ocazia examenelor de maturitate din 1920, aproape toate şcolile secundare minoritare au zădărnicit participarea delegaţilor Statului român modificând fără autorizaţie termenul stabilit prin regulament. Secretariatul general ne mai putând tolerà atâtea manifestaţii de nesupunere faţă de autoritatea Statului român, a hotărît să se invalideze toate certificatele şi diplomele de maturitate ale tuturor şcolilor care refuzaseră inspecţiile şi participarea delegaţilor guvernului la examenele de bacalaureat. In urmă însă, după ce autorităţile confesionale au declarat că pe viitor vor manifestà atitudini loiale faţă de guvernul ţării şi organele de control, s'a revenit asupra măsurilor luate şi s'au validat toate certificatele ale căror acte au fost înaintate spre acest scop la Inspectoratele şcolare. O altă problemă grea care a pricinuit multe frământări a fost aceea a introducerii programei analitice oficiale în şcolile secundare minoritare. Abià dela 1 Septemvrie 1920 se introduce limba română în mod obligatoriu în toate şcolile. Insă în acest an nu se predă în mod regulat, ci cu clase contrase. In anul 1921—22, se dă pentru întâia dată examen de maturitate din limba română, dela sine se înţelege că după o programă mai redusă. Bisericile minoritare au alcătuit şi introdus în şcolile lor o programă proprie numită de ei « interconfesională » mult diferită de a Statului. Numai cu greu au putut fi determinate ca în vederea menţinerii dreptului de publicitate să se apropie de programa oficială. In deosebi au desvoltat o rezistenţă foarte dârză în contra introducerii limbii franceze ca obiect de studiu în şcolile secundare reformate şi unitariene, stăruind pentru înlocuirea ei cu limba engleză. In sfârşit, în luna Aprilie 1922, după ce au primit un ultim avertisment, că în caz de neascultare se va ridicà dreptul de publicitate a tuturor şcolilor interesate, s'a intrat în legalitate.

Anii dintre 1920—1923 se pot considerà ca *epocă a consolidării* învăţământului particular minoritar şi a intrării în normal şi în legalitate.

In acest timp un număr de şcoli secundare, în deosebi acelea înfiinţate de curând şi din motivele bine ştiute, s'au desfiinţat de sine, parte din lipsa de elevi parte din lipsa localului, materialului didactic şi a mijloacelor de susţinere. Acestea sunt liceele catolice din Satu-Mare şi Deva, liceele reformate din Dej şi Făgăraş şi liceul unitarian din Turda. Altă serie de şcoli secundare s'au desfiinţat şi dintre cele vechi, din lipsa de localuri şi de elevi, ca liceele catolice din Sighet, Careii-Mari, Şimleul-Silvaniei. apoi liceele reformate din Orăştie şi Odorhei, iar liceul premonstratens din Oradea şi liceul reformat din Sighet, au fost închise de autorităţile competente, pentru atitudinea lor duşmănoasă faţă de Statul român. In fine, liceului catolic de fete din Satu-Mare, şi liceelor reformate din Zălau şi Satu-Mare, li s'a ridicat dreptul de publicitate, pentru lipsa de progres constatat de inspectorii şcolari în repetate rânduri.

Paralel cu schimbările ce s'au făcut în funcționarea și în numărul liceelor confesionale minoritare au fost necesare modificări continue și în funcționarea secțiilor minoritate instituite pe lângă liceele de Stat. Secțiile maghiare (7), înființate în 1919, au început a se depopulà din cauza că elevii preferau să frecventeze școalile minoritare confesionale, ori au plecat în Ungaria, ori cei ce doriau

LICEE PARTICULARE IN 1923—1924

Reg. şcol.	Localitatea	Confesionale							Total	No. elev.	No. profes.	Limba de predare		
		Ort.	G. c.	R. c.	Ev.	Ref.	Isr.	Un.				R.	M.	G.
I	Arad	—	—	2	—	—	—	—	2	816	30	—	2	—
	Timișoara	—	—	2	—	—	2	—	4	1.322	78	2	2	—
II	Beiuș	—	2	—	—	—	—	—	2	811	31	2	—	—
	Oradia Mare . .	—	—	—	—	—	1	—	1	354	18	1	—	—
	Satu Mare	—	—	1	—	1	—	—	2	533	38	—	2	—
	Zălau	—	—	—	—	1	—	—	1	234	17	—	1	—
III	Bistrița	—	—	—	1	—	—	—	1	223	16	—	—	1
	Cluj	—	—	2	—	2	2	1	7	3.107	173	2	5	—
	Reghinul S. (gm) .	—	—	—	1	—	—	—	1	160	9	—	—	1
	Tg. Mureș . . .	—	—	1	—	1	—	—	2	747	41	—	2	—
IV	Aiud	—	—	—	—	1	—	—	1	305	15	—	1	—
	Alba Iulia . . .	—	—	1	—	—	—	—	1	282	16	—	1	—
	Blaj	—	2	—	—	—	—	—	2	981	32	2	—	—
	Cristur.	—	—	—	—	—	—	1	1	176	19	—	1	—
	Odorhei	—	—	1	—	1	—	—	2	373	26	—	2	—
	Orăștie	—	—	—	—	1	—	—	1	126	15	—	1	—
	Mediaș.	—	—	—	1	—	—	—	1	358	20	—	—	1
	Sibiu	—	—	—	3	—	—	—	3	667	35	—	—	3
	Sighișoara	—	—	—	1	—	—	—	1	329	13	—	—	1
	Sebeșul S. (gm) .	—	—	—	1	—	—	—	1	130	9	—	—	1
V	Brașov	1	—	1	3	—	—	—	5	1.258	55	1	1	3
	Miercurea Ciuc . .	—	—	1	—	—	—	—	1	300	16	—	1	—
	Sf. Gheorghe . .	—	—	—	—	1	—	—	1	321	16	—	1	—
	Târgul Secuilor .	—	—	1	—	—	—	—	1	240	16	—	1	—
	Total general .	1	4	13	11	9	5	2	45	14.153	754	10	24	11

să-și însușească mai bine limba română, s'au înscris în secțiile române. Din această cauză secțiile maghiare de pe lângă liceele din Arad, Brașov, Deva și Timișoara, au trebuit să se desființeze. La liceele din Salonta, Gheorgheni și Petroșani, din cauza numărului mare de elevi români, au trebuit să funcționeze și secții românești, în urmă depopulându-se secțiile maghiare, au trebuit să se desființeze an de an clasă cu clasă. Iar în urma desființării unor licee confesionale minoritare, s'au înființat în schimb în câteva localități noui secții maghiare, pentru asigurarea instrucției elevilor

ŞCOALELE CIVILE PARTICULARE IN 1923—1924

Reg. şcol.	Localitatea	Confesionale							Total	No. elev.	No. profes.	Limba de predare		
		Ort.	Gr. c.	R. c.	Ev.	Ref.	Isr.	Un.				R.	M.	G.
I	Arad	—	—	1	—	—	—	—	1	240	9	—	1	—
	Lugoj	—	—	1	—	—	—	—	1	128	6	—	1	—
	Oraviţa	—	—	1	—	—	—	—	1	84	9	—	—	1
	Periamoş.	—	—	1	—	—	—	—	1	121	8	—	—	1
	Lipova	—	—	1	—	—	—	—	1	134	6	—	1	—
	Sânicolaul Mare .	—	—	1	—	—	—	—	1	109	8	—	—	1
	Timişoara Cetate .	—	—	2	—	—	—	—	2	494	31	—	1	1
	» Fabrica.	—	—	1	—	—	—	—	1	156	11	—	1	—
	» Pr. Caro	—	—	1	—	—	—	—	1	184	12	—	—	1
II	Oradea Mare . .	—	—	3	—	1	2	—	6	817	66	2	4	—
	Satu Mare	—	—	1	—	1	—	—	2	350	21	—	2	—
	Sighetul Marmaţiei	—	—	1	—	—	—	—	1	94	11	—	1	—
	Şimleul Silvaniei .	—	—	1	—	—	—	—	1	106	11	—	1	—
	Zălau	—	—	—	—	1	—	—	1	73	9	—	1	—
III	Bistriţa	—	—	—	1	—	—	—	1	298	10	—	—	1
	Dej	—	—	1	—	—	—	—	1	90	9	—	1	—
	Reghinul Săsesc .	—	—	1	1	—	—	—	2	230	18	—	1	1
	Tg. Mureş . . .	—	—	1	—	—	—	—	1	461	21	—	3	—
	Turda	—	—	—	—	1	—	—	1	115	5	—	1	—
IV	Alba Iulia . . .	—	—	1	—	—	—	—	1	125	10	—	1	—
	Diciosânmartin . .	—	—	—	—	1	—	—	1	117	11	—	1	—
	Hunedoara . . .	—	—	2	—	—	—	—	2	153	12	—	2	—
	Orăştie	—	—	2	—	—	—	—	2	73	5	—	2	—
	Petroşani	—	—	2	—	—	—	—	2	377	12	—	2	—
	Odorhei	—	—	1	—	—	—	—	1	93	14	—	1	—
	Sibiu	—	—	3	2	—	—	—	5	1.301	66	—	3	2
	Sighişoara	—	—	1	2	—	—	—	3	382	15	—	1	2
V	Braşov	—	—	2	1	1	—	—	4	985	41	—	3	1
	Baraolt	—	—	—	—	1	—	—	1	50	6	—	1	—
	Satu Lung . . .	—	—	—	1	—	—	—	1	136	9	—	1	—
	Cârţa	—	—	1	—	—	—	—	1	70	8	—	1	—
	Ditrău	—	—	1	—	—	—	—	1	117	6	—	1	—
	Joseni	—	—	1	—	—	—	—	1	95	7	—	1	—
	Gheorgheni. . . .	—	—	1	—	—	—	—	1	133	7	—	1	—
	Sf. Gheorghe . .	—	—	—	—	1	—	—	1	107	7	—	1	—
	Făgăraş	—	—	—	—	1	—	—	1	87	6	—	1	—
	Total general .	—	—	37	8	9	2	—	56	8.685	523	2	44	12

maghiari rămaşi fără şcoală. Astfel s'a întâmplat în Oradea, Turda, Satu-Mare, Sighet, Careii-Mari şi Târgu-Mureş, (liceul de fete) unde s'a deschis câte o secţie maghiară nouă.

Tot în aceşti trei ani (1920—23) se statornicesc definitiv — după diferite încercări şi experimentări şi şcoalile civile, normale, şi comerciale particulare şi minoritare din Transilvania, dispărând acelea care nu răspundeau unei necesităţi culturale reale, sau nu posedau condiţiile de existenţă pentru o rodnică funcţionare, şi consolidându-se toate acelea care într'adevăr erau necesar şi utile.

ŞCOALELE NORMALE PARTICULARE IN 1923—1924

Reg. şcol.	Localitatea	Confesionale							Total	No. elev.	No. profes.	Limba de predare		
		Ort.	G.c.	R.c.	Ev.	Ref.	Isr.	Un.				R.	M.	G.
I	Arad	1	—	—	—	—	—	—	1	207	18	1	—	—
	Timişoara	—	—	2	—	—	—	—	2	73	21	—	—	2
II	Oradea Mare . .	—	1	3	—	1	—	—	5	212	57	1	4	—
	Satu Mare	—	—	1	—	1	—	—	2	102	23	—	2	—
III	Cluj	—	—	1	—	—	—	—	1	140	21	—	1	—
	Gherla	—	2	—	—	—	—	—	2	187	16	2	—	—
IV	Aiud	—	—	—	—	2	—	—	2	132	22	—	2	—
	Blaj	—	1	—	—	—	—	—	1	128	14	1	—	—
	Sibiu	1	—	1	1	—	—	—	3	480	38	1	1	1
	Sighişoara	—	—	—	1	—	—	—	1	131	12	—	—	1
V	Braşov	—	—	1	1	—	—	—	2	231	24	—	1	1
	Miercurea Ciuc . .	—	—	1	—	—	—	—	1	65	7	—	1	—
	Total general .	2	4	10	3	4	—	—	3	2.088	273	6	12	5

ŞCOALELE COMERCIALE PARTICULARE IN 1923—1924

Reg. şcol.	Localitatea	Confesionale								Total	No. elev.	No. prof.	Limba de predare		
		Part.	Ort.	G.c.	R.c.	Ev.	Ref.	Isr.	Un.				R.	M.	G.
I	Timişoara	—	—	—	—	—	—	1	—	1	72	18	1	—	—
II	Oradea Mare . .	2	—	—	—	—	—	—	—	2	205	14	—	2	—
	Satu Mare	—	—	—	—	—	1	—	—	1	232	14	—	1	—
III	Cluj	—	—	—	1	—	—	—	—	1	112	14	—	1	—
IV	Sibiu	—	—	—	1	1	—	—	—	2	103	23	—	1	1
V	Braşov	—	—	—	—	2	2	—	—	4	378	45	—	2	2
	Total general .	2	—	—	2	3	3	1	—	11	1.102	128	1	7	3

Inregistrăm ca un fapt important statificarea tuturor şcolilor comunale, nu numai a celor secundare: licee, şcoli civile şi şcoli comerciale, ci şi a tuturor şcolilor primare, întâmplată în anii 1921—22. Prin acest fapt această categorie de şcoli, care erau la mijloc între şcolile de Stat şi şcolile particulare, a dispărut cu totul şi prin aceasta s'a făcut un pas mare înainte către unificarea învăţământului.

In această epocă de consolidare a învățământului particular trebuie să înregistrăm și tendința spre statificare a liceelor confesionale românești vechi și a celor înființate din nou. Intr'adevăr, situația în învățământ a acestor școli a început să devină imposibilă. Licee vechi ca acelea din Blaj Brașov, Năsăud, Beiuș și Brad, care în trecut au fost faruri luminătoare de cultură și conștiință națională, care au pregătit sufletele pentru marele act al Unirii și care în luptele din trecut și-au istovit și jertfit toate puterile materiale pentru idealul național, s'au văzut deodată rămânând încadrate între școlile particulare și minoritare. Dacă mai adăugăm că diferențiarea dintre categoriile liceelor de Stat și particulare în această epocă a început a se pronunță tot mai mult, prin faptul că școlilor particulare în anul 1923, în baza normelor în vigoare în Vechiul Regat, li s'a luat dreptul de a examinà elevii pregătiți în familie, vom înțelege ușor năzuința liceelor românești vechi de a intrà cu toate drepturile în categoria liceelor de Stat. Inceputul de a trece în rândul liceelor de Stat, îl face liceul ortodox din Brad, care în 1922 devine liceu de Stat, în 1923 urmează cel din Năsăud, în acelaș timp încep tratativele cu Mitropolia ortodoxă din Sibiu și cea gr.-cat. din Blaj, și Episcopia gr.-cat. din Oradea. Urmarea a fost că liceul din Brașov și cele din Blaj și Beiuș au beneficiat de toate drepturile liceelor de Stat, până la trecerea lor definitivă în bugetul Statului, ceeace s'a și întâmplat mai târziu în anul 1926—27.

In cele de mai sus dăm pe categorii de școli, tablourile liceelor, școlilor civile, școlilor normale, și școlilor comerciale, așà după cum se prezintă la sfârșitul acestei perioade de consolidare, în anul 1923.

In această epocă de consolidare și formare definitivă a învățământului, în anii 1920—1923, în ce privește învățământul primar, cel mai remarcabil și cel mai important act de organizare este statificarea tuturor *școlilor primare confesionale românești*, de pe teritoriul Transilvaniei, atât a celor ortodoxe cât și a celor gr.-catolice, întâmplată în 1921. Prin acest fapt întreg învățământul național din Ardeal s'a pus pe aceeaș bază și a putut fi condus după aceleași principii și directive. Merită toată recunoștința înțelepciunea arhiereilor români, cari în aceste timpuri mari au înțeles pe deplin rostul măsurii luate și trecând peste considerațiile și tradițiile bisericești au acceptat a se considerà faptul prin prizma intereselor naționale pe care le servià statificarea. Dacă a mai rămas nerezolvată definitiv chestiunea localurilor școlare, cu înțelegere reciprocă și rămânând și pe mai departe pe aceeaș bază a mulțumirii intereselor naționale, credem că ușor se va puteà găsì o soluție care să mulțumească și interesele mari ale Statului și ale bisericilor.

In ce privește *școlile primare confesionale minoritare*, autoritățile bisericești ale acestor școli au continuat aceeaș atitudine pe care am arătat-o la învățământul secundar.

In baza aprobării prealabile principiale dată de Consiliul Dirigent au continuat să înființeze un mare număr de școli primare minoritare pe întreg teritoriul Ardealului, mai cu seamă că însuș Consiliul Dirigent le-a acordat în această privință toată solicitudinea și libertatea, ba unde a fost cu putință le-a pus la dispoziție și localuri școlare. Insă n'au rămas între marginile nevoilor și posibilităților, ci au înființat școli primare și acolo unde nu erà nevoie, și unde nu aveau local. S'a pornit o acțiune de a boicotà școlile de Stat, chiar și când ele funcționau cu limba de expresie maghiară. Școlile și secțiile maghiare ale Statului nu le recunoșteau de ale lor. Unele din școlile confesionale noui s'au înființat numai pentru plasarea învățătorilor maghiari cari în 1919 au refuzat să depună jurământul de fidelitate către Statul român; mai cu seamă preoții făceau propagandă în contra școlilor de Stat, agitând uneori și de pe amvon. Pe tema aceasta s'au iscat conflicte numeroase între autoritățile bisericești și învățătorii maghiari de Stat, pe cari preoții nu voiau să-i admită să funcționeze mai departe cantori în bisericile minoritare după ce au depus jurământul către Statul român. Inființarea multora din școlile minoritare confesionale noui a avut prin urmare scopul unei rezistențe și boicot față de școlile de Stat. Multe din aceste școli improvizate și de ocazie s'au deschis în condițiile cele mai rele, în case țărănești, în locuința preoților ori a clopotarilor, în cămări, șopruri, bucătăria preoților, în localuri neîncăpătoare, scunde, umede, întunecoase, chiar și în grajduri și în cârciumi, în care se primejduià serios sănătatea, fiind o adevărată ocară a pedagogiei, în vreme ce în respectiva comună funcționà și o școală de Stat cu limba maghiară după toate cerințele igienice și pedagogice.

Organele de control ale Statului: revizorii și inspectorii școlari au constatat situația imposibilă în care funcționează aceste școale improvizate și au semnalat fiecare caz în rapoartele lor.

După lichidarea serviciului de administrare şcolară pentru Ardeal din Cluj, trecând administrarea şcolilor particulare şi minoritare la Ministerul Central din Bucureşti în 1923, Ministerul sesizat de rapoartele primite din toate regiunile şcolare din Transilvania a ţinut de a sa datorinţă să intervină cu autoritatea sa ca să pună ordine în funcţionarea şcolilor particulare înfiinţate în ultimul timp, multe fără nici o autorizaţie din partea Statului. Erà şi interesul locuitorilor şi al elevilor de şcoală să se desfiinţeze toate acele şcoli de ocazie care funcţionau în condiţii neigienice şi fără local, în deosebi în acele comune unde mai existà şi o şcoală sau secţie cu aceeaş limbă de predare şi bine organizată.

In urma desfiinţării şcolilor care nu întruneau condiţiile unei bune funcţionări, s'a normalizat şi pentru învăţământul primar particular din Transilvania situaţia, continuând să funcţioneze liber şi fără piedici toate şcolile vechi, şi chiar cele noui dacă erau bine organizate, dar au dispărut acelea care constituiau o primejdie şi ocară a învăţământului.

Când arătăm în acest loc procedeele nelegale practicate de minoritari prin boicotarea şcolilor de Stat cu limbă minoritară, atitudinea manifestată de unii conducători faţă de instituţiile şi autorităţile Statului român, acţiunea de a coborî nivelul învăţământului prin deschidere de şcoli în localuri ce constituiau o ruşine pentru cultura ţării, — în acelaş timp însă trebuie să recunoaştem râvna lor mare pentru a-şi înmulţi şcolile cu toate mijloacele, precum şi spiritul de jertfă ce l-au dovedit acceptând să plătească fiecare minoritar un impozit cultural de 30 lei de persoană în fiecare an pentru scopurile învăţământului lor particular. Şi mai constatăm în acest loc că plângerea minoritarilor în contra măsurilor luate de Statul român faţă de şcolile particulare nu este justă, întrucât măsurile au avut ca scop chiar ridicarea nivelului învăţământului particular, iar pe de altă parte Statul a dat destulă dovadă de solicitudinea sa pentru învăţământul minoritar prin faptul că a înlesnit cât s'a putut deschiderea şcolilor minoritare, unde s'a putut a pus la dispoziţia acestor şcoli localuri şi şi-a dat concursul ca să se poată incasà impozitul cultural pentru şcolile minoritare, în fine a contribuit şi efectiv la intensificarea şi completarea învăţământului minoritar înfiinţând unde a fost nevoie şcoli sau secţii cu limba de predare minoritară.

Tabloul ce urmează arată situaţia învăţământului minoritar particular de grad primar în faza sa de formare definitivă aşà cum se prezintă în anul 1923.

III. In anul 1923 se desfiinţează administraţia şcolară centrală, care funcţionà dela 1919, pentru învăţământul din Transilvania, cu reşedinţa în Cluj, dela această dată se centralizează întreagă administraţia şcolară a tuturor provinciilor alipite la Ministerul central. Fapt este că învăţământul trebuià odată unificat, căci nu se mai puteà admite ca într'o Ţară Unită, învăţământul să se facă după 4 legiuiri şi după tot atâtea programe diferite.

Astfel în anul 1923 începe *perioada unificării şi legiferării* învăţământului în general şi a învăţământului particular în special.

Pentru anul şcolar 1923—24, se stabilesc normele generale după care se va conduce învăţământul particular în întreaga Ţară, prin ordonanţe ministeriale, însufleţite de aceleaşi principii, care au fost puse în urmă în legea învăţământului particular.

In anii şcolari 1923—24 şi 1924—25, se pregăteşte terenul şi toate lucrările şi studiile necesare, pentru întocmirea legii noui care este şi promulgată în 20 Dec. 1925.

Această lege după care se conduce de atunci învăţământul particular în întreaga Ţară, întemeindu-se pe concepţia că învăţământul particular trebuie considerat ca un auxiliar în promovarea culturii unei Ţări, asigură pe seama acestui învăţământ toate libertăţile şi toate drepturile de care se bucură învăţământul de Stat, însă în acelaş timp prevede şi toate garanţiile ca acest învăţământ să fie pus în serviciul adevăratei culturi şi al intereselor Ţării.

Situaţia creată pentru învăţământul particular din Transilvania prin această lege, se prezintă astfel:

Bisericilor, asociaţiilor şi corporaţiilor din Ţară, recunoscute ca persoane juridice, precum şi particularilor, dacă sunt cetăţeni români, li se asigură deplină libertate de a înfiinţà şi susţine, cu garanţiile prevăzute în lege, orice şcoli particulare, teoretice sau practice, în afară de şcoli superioare şi şcoli normale. Bine înţeles că respectându-se drepturile câştigate, şcolile normale care funcţio

neazǎ dinainte de Unire, pot funcționà și pe mai departe, dacă își adaptează programa și funcționarea după normele stabilite pentru cele de Stat.

Autorităților susținătoare de școli confesionale li se recunoaște dreptul de dispunere asupra școlilor lor, Ministerului și organelor sale li se rezervă dreptul de control și supraveghere.

Corpul didactic trebuie să poseadă calificația cerută pentru școlile de Stat și, deoarece îndeplinește aceeaș muncă, trebuie să fie retribuit cu aceeaș retribuție pe care o primesc profesorii și în-

ȘCOALELE PRIMARE PARTICULARE IN 1923 — 1924

Reg. şcol.	Judeţul	Confesionale										No. elevilor	No. învăţăt.
		Ort.	Gr.c.	Rom.c.	Ev.	Ref.	Isr.	Un.	Partic.	Soc.	Total		
I	Arad	5	1	16	2	10	3	—	4	—	41	3.933	68
	Timiş Torontal	41	—	87	6	4	1	—	—	—	139	10.318	242
	Caraş Severin. .	—	—	10	—	1	1	—	2	—	14	918	23
II	Bihor	—	—	62	1	63	8	—	—	—	134	7.068	234
	Maramureş . .	—	11	5	—	2	3	—	—	—	21	2.547	51
	Sălaj	—	3	13	1	55	1	—	—	—	70	3.575	109
	Satu Mare . . .	—	8	43	—	60	3	—	—	—	144	5.033	250
III	Cojocna	—	—	13	8	48	2	3	—	—	74	6.990	138
	Mureş Turda .	—	—	28	5	110	2	13	—	—	158	10.055	234
	Solnoc Dobâca .	—	—	8	5	49	2	—	—	2	66	2.774	87
	Turda Arieş . .	—	—	4	1	24	2	5	—	—	36	1.950	45
	Bistriţa Năsăud	—	—	3	31	3	1	—	—	—	38	3.095	63
IV	Alba de jos . .	—	—	8	14	32	2	—	—	—	56	6.382	81
	Hunedoara . .	—	—	15	5	19	1	—	—	4	44	6.670	91
	Odorhei	—	—	36	3	27	—	10	—	—	76	8.626	117
	Sibiu	—	—	6	38	1	1	—	—	—	46	7.805	144
	Târnava Mare .	—	—	6	95	5	—	—	—	—	106	11.101	236
	Târnava Mică .	—	—	8	34	34	—	5	—	—	81	4.665	116
V	Braşov	2	—	3	28	3	1	—	—	4	41	7.448	144
	Făgăraş	—	—	2	4	1	—	—	—	—	7	867	18
	Trei Scaune . .	—	—	28	—	37	—	7	3	—	75	7.115	128
	Ciuc	—	—	45	—	—	1	—	—	—	46	5.539	115
	Total . . .	48	20	449	281	588	35	43	9	10	1.483	124.494	2.734

văţătorii dela şcolile Statului. Această dispoziție ocrotește interesele personalului didactic dela școlile particulare, pe care susținătorii lor până acum îi plăteau cu retribuții de mizerie și care nu erau în raport cu pregătirea și munca lor.

Fiecare membru al corpului didactic particular e dator să-și însușească limba oficială a Statului, și în curs de 5 ani dela promulgarea legii, adică până la 1 Septemvrie 1930, trebuie să deà un examen din limba română. Această măsură nu este nouă, a fost luată mai întâiu de către Consiliul Dirigent, însă la examenele ce au avut loc începând cu anul 1921, numai puțini profesori și învățători s'au prezentat, și în mare parte s'au dovedit nu pe deplin pregătiți. E o dovadă de echitate

deosebită că, cei trecuţi de 55 ani şi cei cu serviciu de peste 30 ani, au fost dispensaţi de a mai da examen. Invăţătorii şi profesorii cari predau istoria, geografia şi dreptul trebuie să deà în aceleaşi condiţii examen şi din istoria românilor, geografia României şi Constituţia Ţării; această măsură a fost necesară, pentru ca să-şi completeze cunoştinţele cu aceste obiecte pe care până acum nu le-au studiat şi s'a dovedit că nu le cunosc.

Susţinătorii şcolilor au toată libertatea de a stabilì limba de predare în şcolile particulare susţinute de ei. Nu pot fi însă primiţi în şcoli elevi, a căror limbă maternă este alta decât de predare a şcolii. Această dispoziţie a fost necesară pentru faptul că în Transilvania s'a constatat că mulţi copii din părinţi români şi-au uitat limba şi conştiinţa naţională în şcolile ungureşti. Acelaş e şi cazul Şvabilor din judeţele Sălaj, Sătmar şi Bihor, pe cari şcoala ungurească în curs de câteva decenii i-a desnaţionalizat cu desăvârşire. Statul român vrea să garanteze libertatea fiecărui fiu al său de a-şi păstrà limba strămoşească.

Oricare ar fi limba de predare a şcolii, limba română, istoria Românilor, geografia şi Constituţia Ţării, trebuie să se predeà în limba Statului. O limbă nu se poate însuşì decât numai dacă se vorbeşte în graiu viu, iar pentru deprinderea în limba română studiile naţionale ne oferă cel mai valoros material.

In şcolile secundare nu e admisă coeducaţia, numai în şcolile primare pot să frecventeze băieţi şi fete în acelaş loc. Această măsură a fost necesară deoarece după răsboiu începuse a se generalizà acest sistem pe care cei mai eminenţi pedagogi îl condamnă,

Pentru înscrierea în şcoli nu se pune nici o restricţie în ce priveşte confesiunea elevilor. Deoarece însă au fost cazuri când elevi români, ortodoxi sau gr.-cat., au fost influenţaţi să-şi părăsească legea strămoşească, a trebuit să se interzică orice încercare de a se exercità vreo influenţă asupra credinţei religioase a copiilor şi a părinţilor.

Se asigură libertate deplină de a înfiinţà orice şcoală secundară cu programă proprie diferită de a Statului. Nu se admite însă programa proprie în învăţământul primar, fiind acesta obligator în aceeaş măsură pentru toţi cetăţenii Ţării.

Şcolile care întrunesc toate condiţiile cerute de lege, care prin condiţiile de funcţionare şi seriozitatea corpului didactic dau destule garanţii, li se asigură dreptul de publicitate, putând promovà pe elevii lor întocmai ca şcolile Statului.

Absolvenţii liceelor din Transilvania până la sfârşitul anului şcolar 1922—23, au dat examene de bacalaureat după legea ungară. La finele anului 1923—24 au dat examene de absolvire a liceului după sistemul din Vechiul Regat, iar după promulgarea legii bacalaureatului începând cu anul şcolar 1924—25 dau examene de bacalaureat. Nici o şcoală secundară de Stat ori confesională nu poate ţineà astfel de examene, ci numai Comisiile numite de Minister.

Legea învăţământului particular şi legea bacalaureatului au fost instituite, cerute de interesele generale ale Ţării. Dar din cauză că prin ele s'au schimbat multe din dispoziţiile legilor ungare, la care concetăţenii noştri minoritari din Ardeal ţineau atât de mult, promulgarea şi introducerea lor au stârnit nemulţumiri în rândurile lor. Episcopii minoritari din Transilvania, Contele Gustav Mayláth, episcop rom.-cat., Iosif Ferencz, episcop unitarian, şi Károly Nagy, episcop reformat, ca reprezentanţi ai bisericilor şi ai minorităţii maghiare din Transilvania în 15 Septemvrie 1925, au înaintat o petiţie la Consiliul Ligii Naţiunilor din Geneva, protestând în contra proiectului de Lege a învăţământului particular, care tocmai erà să se legifereze, şi arătându-şi toate nemulţumirile pe care le aveà minoritatea maghiară faţă de Ministerul Instrucţiei din cauza tratamentului care li s'a aplicat. In faţa Comisiei delegate de Liga Naţiunilor, apărarea intereselor Ţării a fost susţinută de d-l ministru plenipotenţiar Petrescu-Comnen şi de subsemnatul, şi în urma desbaterilor care au avut loc în luna Decemvrie 1925, şi în baza argumentelor temeinice cuprinse în răspunsul înaintat de Guvernul Ţării, Consiliul Ligii Naţiunilor a respins petiţia reclamanţilor, constatând că Legea învăţământului particular precum şi tratamentul aplicat minoritarilor în Ţara noastră este în consonanţă, în unele privinţe chiar mai larg decât cum se prevede în Tratatul din Paris din 9 Decemvrie 1919, asupra protecţiei minorităţilor.

Anii 1926—27, 1927—28 şi 1928—29, au fost destinaţi punerii în aplicare a legii învăţământului particular în toate şcolile particulare, confesionale şi minoritare din cuprinsul Ţării.

In conformitate cu art. 107 din legea învăţământului particular, toate şcolile particulare sunt obligate a-şi înaintà Ministerului actele cerute de lege, spre a se face verificarea cuvenită şi a se hotărî pe baza cercetării făcută de Consiliul Permanent, drepturile ce li se cuvin fiecăruia în baza legii noui.

Cea mai mare parte a şcolilor au fost verificate atât în ce priveşte drepturile şcolii cât şi autorizaţiile Corpului didactic. Această procedură de verificare este în curs şi se speră că până la sfârşitul anului şcolar curent se va terminà complet.

Procedura a fost îngreunată mult prin faptul că şcolile aflate în neregulă au repetat această procedură de mai multe ori, şi tot de atâtea ori a fost nevoie o de nouă cercetare la faţa locului şi de noui desbateri la Consiliul Permanent.

Insă lucrarea de verificare totuş a avut un real folos, întrucât s'au constatat prin amănunţite cercetări toate condiţiile, bune şi rele, în care funcţionează fiecare şcoală particulară şi în baza constatărilor făcute s'a făcut posibilă o directivare sistematică a învăţământului particular, putându-se luà toate măsurile pentru îndreptarea neajunsurilor, ca acest învăţământ să devină aceea ce trebuie, un subsidiar valoros al răspândirii culturii adevărate.

Se poate constatà în general că şcolile particulare din Transilvania în ce priveşte condiţiile *materiale de local şi material didactic*, corespund în cea mai mare parte cerinţelor pedagogice, neajunsuri se constată numai la şcolile înfiinţate după Unire. Aceasta se explică prin faptul că şcolile mai vechi având un trecut de zeci sau chiar de sute de ani, şi fiind obiectul solicitudinii permanente a guvernelor ungare, au moştenit tot de ce aveau nevoie sub raportul material. Pe de altă parte însă şcolile înfiinţate după Unire, fiind mai mult formaţii de ocazie decât răsărite din reale nevoi culturale, şi neavând nici sprijinul material al celor dintâi, sub acest raport au rămas în urmă. Acelea dintre ele care se aflau în condiţii absolut imposibile, s'au desfiinţat, altele mai tânjesc, iar o mică parte prin sforţarea respectabilă a susţinătorilor au devenit într'adevăr viabile.

In privinţa corpului didactic şcolile particulare minoritare, îndeosebi cele de băieţi, au profesori şi învăţători calificaţi şi pregătiţi, în privinţa specialităţii lor. Acest personal didactic este în cea mai mare parte moştenit din era maghiară. Nu au însă profesorii necesari pentru studiile naţionale, istoria Românilor, geografia României, Constituţia Ţării, şi îndeosebi pentru studiul limbii române. Pentru aceste obiecte şcolile minoritare şi-ar puteà angajà profesori şi învăţători dela şcolile Statului. Unele o şi fac aceasta, cele mai multe însă din exclusivism inexplicabil încearcă a predà aceste obiecte prin persoane nepregătite şi care nici nu posedă limba. De sigur aceasta este în detrimentul şcolii şi Ministerul Instrucţiei în fiecare caz ia măsuri pentru asanarea acestui neajuns.

S'au constatat lipsuri importante în personalul didactic al şcolilor de fete. Şcolile secundare conduse de călugăriţe au un mare număr de profesoare fără pregătire, ori cu pregătire numai pentru învăţământul primar. Sunt destule cazuri când profesorii au diplome străine neechivalate, sau chiar nevalabile. In aceste cazuri Ministerul intervine individual.

Problema directorilor la şcolile primare şi civile rom.-cat. încă prezintă multe neajunsuri. Legea nu admite ca directori decât membri ai corpului didactic respectiv, iar autorităţile confesionale au numit în aceste funcţii pe preoţii locali, de sigur în absolută nepotrivire cu prevederile legii. Deasemenea nu se respectă legea când se numesc profesori bărbaţi la şcolile de fete, sau invers.

In privinţa însuşirii limbii române, deasemenea înaintează anevoios personalul didactic al şcolilor minoritare. O mare parte n'a depus încă examenul cerut de lege, o altă parte deşi au dat examen, neocupându-se în mod practic cu limba vie, în câţiva ani au uitat şi ce au învăţat. Termenul ultim pentru depunerea examenului este 1 Septemvrie 1930, atunci va fi lichidată definitiv şi problema aceasta.

Regulamentul Legii învăţământului particular în şcolile minoritare nu se respectă scrupulos în toate amănuntele sale; aceasta se constată îndeosebi în privinţa înscrierii elevilor. In şcolile particulare minoritare primare se înscriu elevi în clasa I, fără şapte ani împliniţi, iar în învăţământul de grad secundar fără 11 ani, ba chiar şi numai cu 9 ani. Deasemenea se înscriu elevi în vârstă prea înaintată cu 16—17 ani în clasa I secundară. Intrarea în legalitate pe întreagă linia s'ar impune în interesul învăţământului.

Nu se respectă nici articolul 35 din Legea învățământului particular. Sunt regiuni întregi, în care copiii de origine șvabă sau slovacă sunt instruiți în școlile confesionale în limba și spiritul culturii maghiare, continuând astfel maghiarizarea altor neamuri întocmai ca în era maghiară. Acesta e cazul în școlile primare rom.-catolice din județele Bihor, Sălaj, Sătmar și Maramureș. Tot astfel se procedează și în liceele catolice din Alba-Iulia și Miercurea Ciuc, precum și în școala normală din Miercurea-Ciuc, unde sunt aduși pentru maghiarizare copii din Moldova și din ținuturile locuite de Șvabi. Deasemenea aflăm înscriși elevi de origină română, germană, etc. în școli maghiare, iar când Ministerul și organele sale de control intervin pentru respectarea Regulamentului, minoritarii se opun cu toată energia și stărue cu îndârjire pentru menținerea acestor elevi în școala lor. De sigur că această stăruință nu urmărește scopuri școlare, ci de altă natură. Noi credem că fiecărui cetățean trebuie să i se asigure posibilitatea de a se instruì în limba corespunzătoare originii sale etnice, iar minoritarii unguri afirmă că sunt în drept a-i considerà de Unguri pe toți aceia cari, deși au altă origine etnică, în era maghiară s'au identificat și au adoptat mentalitate maghiară. Ei vreau să continue cu maghiarizarea, noi voim să se înlăture orice violentare a caracterului etnic și să se asigure deplină libertate ca fiecare cetățean să-și poată păstrà limba strămoșilor săi. Sub acest raport este tipic cazul evreilor din Transilvania, pe cari Ungurii îi țineau strâns legați de limba și tradițiile maghiare, și cari în urma acțiunii de eliberare sufletească urmată de Statul român timp de 10 ani, au putut fi treziți în parte la conștiință națională.

Conducătorii și politicianii unguri au protestat de repețite ori în contra stabilirii originii etnice a elevilor prin analizarea numelui de familie; însă rămâne cert că, alături de limba maternă și de religie, numele este un foarte prețios document pentru stabilirea originii, mai cu seamă când acest nume e străin, și când se știe că în era maghiară, mulți străini au adoptat nume ungurești.

Nu se respectă nici articolul 37 din Lege în ce privește limba de predare în școlile călugărești. Cu toate că legea este categorică și e întemeiată pe practica urmată în toate Statele din Europa unde școlile călugărești stau în mod firesc în serviciul culturii respectivei țări în care se găsesc. In Țara noastră școlile călugărești primare toate fără excepție au ca limbă de predare — contrariu legii — o limbă minoritară, în majoritate maghiară, iar în învățământul secundar abià 4 școli călugărești s'au conformat până acum legii, adoptând limba de predare română.

Progresul în studii și starea disciplinară în școlile minoritare săsești sunt normale, iar în cele ungurești lasă de dorit. Aceasta se explică prin faptul că numărul elevilor fiind peste tot în scădere, conducătorii școlilor, în scopul păstrării elevilor înscriși, sunt nevoiți de multe ori a recurge la indulgență în notarea progresului și purtării, ceeace are ca urmare scăderea nivelului învățământului în școlile respective. Acest nivel mai scăzut al școlilor minoritare se poate constatà îndeosebi acolo, unde ridicându-se dreptul de publicitate, elevii sunt examinați de Comisii de Stat. In asemenea cazuri abià 25—30 la sută sunt promovați, restul nu corespunde cerințelor regulamentului.

Peste tot s'a constatat prin inspecții că în școlile minoritare nu se face programa de învățământ integral. In această privință istoria Românilor, geografia și Constituția României se predau numai în măsură mai redusă; în ultimii ani s'a observat și la aceste obiecte un progres mai simțitor față de trecut, însă la limba și literatura română instrucția se mărginește mai mult la teorie, iar în școlile călugărești la mecanizare; lecturile sunt peste tot neglijate, literatura română nu se studiază pe baza operelor literare reprezentative, ci mai mult prin biografia scriitorilor și caracterizarea epocilor.

Examenul de bacalaureat, așà cum se dă acum în baza legii din 1925, este un punct de permanentă plângere a minoritarilor. Un număr considerabil de elevi minoritari nici nu se supun la bacalaureat, ci trec în Ungaria, unde dau examene de maturitate. Obiecția principală ce o ridică este că trebuie să dea bacalaureatul în fața unei comisii cu totul străine. Insă experiența de trei ani a dovedit că bacalaureatul a fost util și necesar, și, cu unele modificări cerute de împrejurări, trebuie menținut, căci altfel în urma invaziei mari de elevi în licee și din cauza mentalității ușoare formate în urma răsboiului, învățământul secundar ar ajunge la faliment.

In cele următoare vom da în două tablouri statistice, cele mai recente date oficiale ale Ministerului Instrucțiunii asupra felului cum funcționează învățământul particular minoritar de toate gradele în Transilvania în anul școlar 1928—29.

In al treilea vom da datele comparate ale evoluţiei învăţământului particular, în anii 1918, 1920, 1924 şi 1929, cari pot fi consideraţi ca momentele principale ale desvoltării acestui învăţământ.

Din aceste date se văd lămurit normele evoluţiei învăţământului particular.

După Unire s'au înmulţit şcolile minoritare de toate categoriile, şcolile primare dela 3052 la 3242, liceele dela 41 la 48, şcolile civile dela 39 la 71, şcolile comerciale dela 7 la 13, şcolile normale dela 25 la 26. Numărul personalului didactic şi al elevilor deasemenea s'a înmulţit. Cauza înmulţirii şcolilor a fost faptul că în locul şcolilor naţionalizate, pentru plasarea profesorilor şi elevilor

ŞCOALELE PRIMARE ŞI DE COPII MICI DIN TRANSILVANIA IN ANUL ŞCOLAR 1928—1929

Judeţul	Şcoale primare															Şcoale de copii mici							
														Numărul								Numărul	
	Rom. cat.	Reformate	Evangh. luter.	Ort. sârbe	Israelite	Societare	Domeniale	Ort. rom.	Rom. unite	Gr. cat. rut.	Unitare	armene	Total	Elevi	Invăţători	Rom. cat.	Reform.	Evangh. luter.	Societare	Israelite	Total	Elevi	Invăţători
Caraş	8	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	555	12	1	—	—	—	—	1	92	1
Timiş Torontal	48	4	4	38	2	—	—	—	—	—	—	—	96	2.442	55	11	—	1	—	1	13	1271	17
Severin . . .	2	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	4	536	9	1	—	1	—	—	2	123	2
Arad	24	11	—	5	3	—	2	1	1	—	—	—	47	2.275	96	2	—	—	—	—	2	55	4
Maramureş .	3	2	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	7	603	15	—	—	—	—	—	—	—	—
Satu Mare . .	26	43	—	—	2	—	—	—	—	1	—	—	72	4.893	110	—	—	—	—	—	—	—	—
Bihor	36	54	1	—	5	1	—	—	—	—	—	—	97	8.732	194	1	—	—	—	—	1	224	3
Sălaj	25	71	1	—	4	—	—	—	—	1	—	—	102	6.814	166	1	1	1	—	—	3	149	3
Cluj	12	37	1	—	2	—	—	—	—	—	3	—	55	4.658	109	2	2	—	—	1	5	378	6
Turda	4	13	—	—	2	—	—	—	—	—	3	—	22	1.419	34	—	—	—	—	—	—	—	—
Someş . . .	5	24	—	—	2	—	—	—	—	—	—	1	32	2.123	52	1	1	—	—	1	3	183	3
Mureş . . .	29	112	11	—	2	1	—	—	—	—	13	—	168	11.003	244	—	—	1	1	1	3	207	5
Năsăud . . .	2	7	35	—	1	—	—	—	—	—	—	—	45	2.783	72	—	—	3	—	—	3	—	—
Sibiu	4	3	42	—	1	—	—	—	—	—	—	—	50	5.496	174	1	—	6	—	—	7	—	12
Făgăraş . . .	1	1	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	1.142	28	—	—	1	—	—	1	2	1
Hunedoara .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Târnava Mare	5	7	88	—	1	—	—	—	—	—	—	—	101	5.566	207	—	—	35	—	—	35	521	37
» Mică	7	29	39	—	—	—	—	—	—	—	6	—	81	3.394	126	—	—	9	—	—	9	585	9
Alba	8	22	7	—	1	—	—	—	—	—	—	—	38	2.214	63	1	—	1	—	—	2	106	2
Braşov . . .	5	4	25	—	1	2	—	—	—	—	—	—	37	4.832	122	—	—	18	1	—	19	1120	22
Ciuc	48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	48	5.789	114	1	—	—	—	—	1	82	1
Odorheiu. . .	33	24	—	—	—	1	—	—	—	—	8	—	66	5.183	115	1	—	—	—	—	1	77	1
Trei Scaune .	19	20	—	—	—	2	—	—	—	—	5	—	46	3.220	79	1	—	—	—	—	1	37	1
Total . .	355	489	267	43	32	8	2	1	1	2	38	1	1239	85.672	2196	25	4	77	2	4	112	5361	130

minoritari, s'au înfiinţat şcoli minoritare noui în toate centrele unde se aflau elevi şi profesori unguri mai numeroşi.

Insă dela 1923 începe epoca de normalizare. Multe din şcolile înfiinţate de ocazie, după ce profesorii au găsit un angajament mai stabil ori s'au repatriat în Ungaria şi după ce şi elevii s'au aşezat pe la alte şcoli mai bine organizate ori au îmbrăţişat cariere practice, au început a lichidà şi a se desfiinţà. Şcolile confesionale româneşti s'au transformat în şcoli de Stat. Astfel, la 1924 numărul şcolilor de toate gradele îl aflăm scăzut simţitor faţă de situaţia din 1920.

In 1924 numărul școlilor primare particulare a ajuns dela 3242 la 1483, al liceelor dela 48 la 40, școlile civile dela 71 la 57, cele normale dela 13 la 11. Deasemenea s'a normalizat numărul elevilor, care a scăzut în raport cu creșterea elevilor la școlile Statului. La școlile primare dela 303.142 a scăzut la 124.494, la licee dela 17.213 la 14.153, la școlile civile dela 9617 la 8685, la școlile comerciale dela 1320 la 1102.

Procesul de normalizare continuă și mai departe. Azi sunt 1351 școli primare particulare cu 2326 învățători și 91.033 elevi, licee 30 cu 599 profesori și 7036 elevi, gimnazii 46 cu 445 profesori și 4380 elevi, școli comerciale 8 cu 80 profesori și 815 elevi, iar școli normale 12 cu 155 profesori și 1099 elevi.

Școlile profesionale la minoritari nu prind rădăcini, decât numai școlile de ucenici industriali și comerciali.

ȘCOALELE PARTICULARE DE GRAD SECUNDAR IN TRANSILVANIA IN ANUL ȘCOLAR 1928—1929

Caracterul școalei	Limba de predare	Licee			Gimnazii			Comerciale			Normale			Profesionale		
		Școale	Elevi	Profesori	Școale	Elevi	Profesori	Școale	Elevi	Profesori	Școale	Elevi	Profesori	Școale	Elevi	Profesori
Rom. catolice	Magh.	12	2.822	240	17	1.783	149	2	260	27	5	394	51	—	—	—
	Germ.	1	133	13	8	674	64	—	—	—	2	105	26	—	—	—
Ev. luter. . .	Germ.	6	1.601	126	9	904	117	1	133	9	3	234	41	—	—	—
	Magh.	—	—	—	2	52	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Reformate .	Magh.	6	1.671	125	7	645	70	2	135	18	2	366	37	—	—	—
Unitariene .	Magh.	2	348	39	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Evreești . .	Rom.	2	341	46	3	322	38	1	92	13	—	—	—	—	—	—
Societare . .	Rom.	—	—	—	—	—	—	2	195	13	—	—	—	—	—	—
Private . . .	Franc.	1	120	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Total . .	Magh.	20	4.841	404	26	2.480	226	4	395	45	7	760	88	—	—	—
	Germ.	7	1.734	139	17	1.578	181	1	133	9	5	339	67	—	—	—
	Rom.	2	341	46	3	322	38	3	287	26	—	—	—	—	—	—
	Franc.	1	120	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Total general	—	30	7.036	599	46	4.380	445	8	815	80	12	1.099	155	—	—	—

Rezumând vom constatà deci, la școlile particulare minoritare o continuă reducere atât în numărul școlilor, cât și al profesorilor și elevilor. In raport cu posibilitățile de traiu, minoritarii după Unire au început a se orientà mai mult către cariere practice: industrie și comerț. In urma acestui proces de nouă orientare, numărul elevilor a scăzut în mod considerabil îndeosebi în liceele și școlile civile, s'a menținut însă în școlile primare, comerciale și normale. Un număr considerabil de școli secundare a trebuit să-și închidă porțile chiar pentru lipsa de elevi, și altele se vor reduce și se vor desfiinţà deacum înainte ne mai servind scopurilor și intereselor populației minoritare. In Invățământul primar s'au desfiinţat în urma reducerii numărului elevilor numai acele școli minoritare, unde în comună mai funcționează și o școală de Stat cu limbă minoritară. Credem că ar fi în interesul învățământului, și chiar în al populației minoritare, ca în acele localități în care nu funcționează școala minoritară în condiții bune, să se deschidă la școala de Stat o secție minoritară. Deasemenea

susţinătorii şcolilor particulare minoritare de grad secundar ar trebuì să revizuiască şcolile existente din punctul de vedere al necesităţii lor. Să desfiinţeze toate şcolile inutile, care au un număr de elevi prea redus, în schimb să pună la dispoziţia celorlalte toate mijloacele materiale necesare pentru ridicarea nivelului lor, în special salarii corespunzătoare pe seama corpului didactic, căci numai profesori şi învăţători bine retribuiţi pot să garanteze o instrucţie şi educaţie aleasă.

Minoritarii unguri referindu-se la dispoziţiile tratatului dela Paris, nu încetează de a pretinde pentru şcolile particulare maghiare ajutor de Stat. Minoritatea săsească de fapt primeşte în buget pentru 268 de şcoli suma de 5.000.000. Uită însă minoritarii în pretenţiile lor că Statul român face mai mult decât i se cere prin tratat, susţine pe deaîntregul 762 şcoli sau secţii minoritare. Pe lângă aceasta în bugetele comunale şi judeţene figurează sume considerabile pentru ajutorarea şcolilor minoritare. Unele şcoli săseşti primesc deci ajutoare din două surse deodată. Toate confesiunile

TABLOU COMPARATIV ASUPRA INVĂŢĂMÂNTULUI PARTICULAR
IN ANII 1918, 1920, 1924 şi 1929

Categoria de şcoale		Sub regimul ung. 1918	1920	1924	1929
Şcoale primare	şcoale	3.052	3.242	1.483	1.351
	învăţători . .	4.198	3.932	2.734	2.326
	elevi	268.456	303.142	124.494	91.033
Şcoale secundare	licee	41	48	40	30
	profesori . . .	601	800	754	599
	elevi	12.901	17.213	14.153	7.036
Şcoale civile gimnazii	şcoale	39	71	57	46
	profesori . . .	313	572	523	445
	elevi	6.118	9.617	8.685	4.380
Şcoale comerciale	şcoale	7	13	11	8
	profesori . . .	79	157	128	80
	elevi	689	1.320	1.102	815
Şcoale normale	şcoale	25	26	23	12
	profesori . . .	241	287	273	155
	elevi	2.213	2.055	2.088	1.099

minoritare mai încasează cu asistenţa organelor de încasare a Statului — dela enoriaşii lor, pentru scopuri şcolare, un impozit cultural de 30 lei de persoană. Noi cu toate acestea, în faţa greutăţilor materiale ce îndură învăţământul confesional, nu suntem în contra subvenţionării şcolilor minoritare în bugetul general al Statului, însă această subvenţionare trebuie să se facă în baza unui studiu serios; să primească subvenţie numai şcolile şi persoanele vrednice, numai când corespund întru toate cerinţelor legii, şi numai acolo unde nu este şi o secţie sau şcoală de Stat cu limba minoritară, înfine să se excludă posibilitatea de a beneficià de subvenţie din două surse deodată.

In urma celor desvoltate până acì, suntem de părere că învăţământului particular-minoritar din Transilvania, pentru ca să poată corespunde pe deplin menirii sale armonizându-se totodată cu interesele Ţării, trebuie să i se aducă următoarele îmbunătăţiri:

1. Toţi profesorii şi învăţătorii să dea examen de limba română până în 1930.

2. Directorii străini de Corpul didactic să fie revocaţi numindu-se director o persoană din corpul didactic, care să cunoască bine limba oficială a Administraţiei şcolare.

3. Unde nu sunt profesori pentru limba română și studiile naționale, să se angajeze persoane calificate din corpul didactic al Statului.

4. Susținătorii școlilor particulare minoritare să se îngrijească de pregătirea maeștrilor necesari pentru predarea dexterităților: desen, muzică, gimnastică, lucru de mână. Învățătorii de școli primare, fără pregătire specială, nu pot fi angajați în învățământul secundar.

5. Dacă un învățător nu posedă bine limba română, să fie angajat pentru orele românești unul din învățătorii dela școlile de Stat din localitate.

6. Corpului profesoral și învățătoresc trebuie să i se asigure retribuții egale cu ale profesorilor și învățătorilor de Stat. Altfel nu li se poate cere o muncă intensă, iar progresul va fi nemulțumitor.

7. Pentru a se puteà retribuì în mod corespunzător corpul didactic, e necesar să se revizuiască toate școlile primare și de grad secundar sub raportul utilității lor. Cele ce se vor găsì funcționând în condiții nemulțumitoare sau nu au numărul suficient de elevi, ori nu au profesori abilitați, se vor desfiinţà, ca cele găsite necesare să poată fi susținute cu mijloace mai intensive.

8. Unele din școlile secundare teoretice să se transforme în școli practice după nevoile populației.

9. Acolo unde confesiunile minoritare au fost nevoite să desfiinţeze o școală, Statul se va îngrijì, după nevoie, să deschidă o secție minoritară. In fiecare localitate se va stabilì un acord între funcționarea secției minoritare de Stat și a școlii confesionale. In tot cazul să rămână în funcțiune aceea care este mai bine organizată, iar cealaltă să lichideze.

10. Din ajutorul de Stat ce s'ar afectà în bugetul general sau în bugetele comunelor sau ale județelor, nu vor puteà fi împărtășite decât acele școli particulare minoritare unde în respectivele comune nu funcționează și o secție cu aceeaș limbă minoritară. Să se stabilească principiul că o școală nu poate fi subvenționată deodată din 2 surse, și din bugetul Statului, și din bugetele comunale sau județene, aceasta pentru a se evità dublarea subvenției necesare.

11. Se va respectà articolul 35 și 37 din legea învățământului particular, cu privire la limba de predare. Nu se vor înscrie în școală elevi de altă origină etnică decât limba de predare a școlii. Când un elev își cere înscrierea pentru un anumit număr de ani limitat cu scopul de a-și însușì și o altă limbă, Ministerul va puteà aprobà înscrierea elevului în o școală cu altă limbă de predare decât limba maternă a elevului, dacă nu se urmărește desnaționalizarea lui.

12. In școlile călugărești se va respectà legea introducându-se limba de predare română. Numai acele școli vor puteà predà în limba minoritară unde proprietarul școlii este comunitate bisericească, iar personalul didactic călugăresc este numai angajat de către comunitate prin contract. Se va clarificà situația tuturor școlilor unde predau călugări stabilindu-se situația de drept pe bază de acte autentice dinainte de Unire.

13. In școlile în care elevii aparțin minorității evreiești, slovace, rutene sau șvăbești, nu poate fi întrebuințată ca limbă de predare o altă limbă minoritară, ci se va predà ori în limba respectivei minorități ori în limba Statului.

14. Regimul școlilor sârbești din Banat, chiar în momentul de față, este în curs de stabilire între Statul român și jugoslav pe bază de reciprocitate.

15. Părerea noastră este că regimul școlilor românești din Ceho-Slovacia și ale celor slovace din România ar trebui să se stabilească în baza unui acord dintre ambele State tot pe bază de reciprocitate, atât în ce privește programa analitică, manualele școlare, cât și limba de predare.

Suntem convinși că învățământul particular, după ce se va pune în acord cu legea în toate amănuntele și după ce își va adaptà cadrele necesităților reale ale populației, ținând seamă și de învățământul minoritar organizat de Statul român, va fi cu adevărat un auxiliar valoros în serviciul culturii generale a Țării.

LITERATURA ŞTIINŢIFICĂ A SAŞILOR ARDELENI IN ANII 1919-1928

DE

G. A. SCHULLER

Când preşedintele societăţii pentru cunoaşterea ţării transilvane, episcopul Dr. Friedrich Teutsch, « după o lungă pauză care a fost mai mare decât a cunoscut vreodată societatea în cei 81 ani de fiinţare », a deschis în vara anului 1921 întâia adunare generală dela 1914, ţinută în dimensiuni mai însemnate, şi-a arătat în cuvântarea de deschidere convingerea că marea « răsturnare, căreia îi suntem martori şi în mijlocul căreia ne găsim, va stârnì ceva asemănător cu ce-a fost mai de mult, faptul că ştiinţa şi poezia vor ieşì în arenă cu puteri împrospătate ca să sprijine poporul nostru în lupta pentru prezentul şi viitorul lui, alături de toate celelalte necesare în acest scop». El a adăogat, e adevărat numaidecât, că multe piedici stau astăzi în calea lucrărilor ştiinţifice între noi Saşii: lipsa unui corp propriu de savanţi, pentru care munca în slujba ştiinţei să fie o problemă exclusivă de viaţă, apoi izolarea de cultura apuseană, greutatea procurării armăturii necesare cercetărilor ştiinţifice, a literaturii de specialitate în necontenită creştere, marea scumpete care face adesea cu neputinţă publicarea rezultatelor ştiinţifice dobândite şi în cele din urmă prefacerea modului de exploatare în domeniul ştiinţei, care a ajuns astăzi « mare exploatare », în faţa căreia puterile care ne stau nouă la îndemână apar mici [1]).

Anii trecuţi deatunci au dat dreptate în ambele direcţii cuvintelor episcopului Dr. Teutsch, care se pricepe ca puţini să citească în trecut şi să limpezească viitorul. Ştiinţa săsească a început din nou să se mişte după pauza impusă de vis major a întâmplărilor răsboiului şi urmărilor lui, dar a avut de dus cu greu piedicile arătate. A fost o « alergare îngrădită», şi nu o năzuinţă înainte proaspătă, generală, de îndemn reciproc. In afară de lipsa de bani obştească, ceeace a slăbit râvna, a fost neputinţa în împrejurările grele de acum, să se realizeze planul de ani, al înfiinţării unui institut ştiinţific de cercetări, ai căruì membri să se dedeà cu totul ştiinţei lor speciale; urmarea a fost şi este că un singur post, în întreg cercul muncii spirituale săseşti, lasă pe titularul lui exclusiv serviciului muzelor, pe când toţi ceilalţi savanţi saşi nu se pot dedicà trebuinţei de investigaţie decât în timpul lăsat liber de o îndeletnicire profesională, ba tocmai cei mai înzestraţi dintre ei, pe lângă ocupaţia profesională, mai sunt încărcaţi de comunitate cu o mulţime de sarcini de tot felul. Trebuie să se ştie acest lucru, de cei cari ar vreà să judece activitatea ştiinţifică a învăţăţilor saşi în comparaţie cu a altora.

A fost deaceea de mare însemnătate că tocmai episcopul Dr. Teutsch — cu toată grija şi ostenelile venite din necesitatea să menţieî năuntru şi în afară biserica regnicolară evanghelică a Transilvaniei, încredinţată lui, în împrejurări de drept schimbate şi într'o stare economică nefavorabilă, precum şi să ia asupra-şi supravegherea comunităţilor evanghelice alipite din celelalte provincii ale României — a continuat în acelaş timp lucrarea, din anii tineri începută şi dusă la capăt cu izbândă, a cercetătorului şi scriitorului istoriei poporului său, şi a urcat-o până la culmile creaţiei. Cu toate că într'o vârstă, care dă de obiceiu prilej de retragere — în toamna lui 1922 a împlinit 70 de ani — s'a apucat cu o nescăzută putere, de două sarcini mai mari deodată. In 1921 a isprăvit

[1]) Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Volum 40, p. 460 u.

« Istoria bisericii evanghelice din Transilvania », în două volume (apărută în 1921, la W. Krafft în Sibiu). Generală erà dorința unei descrieri complecte, care să deà o privire asupra întregii vieți bisericești, dar nu se găseau decât lucrări mai vechi, și neîndestulătoare, sau cercetări despre chestiuni răslețe și anumite epoci. Și iată că biserica evanghelică săsească fusese scoasă din formația de Stat în care trăise aproape 800 de ani și înglobată altei țări. Ea se aflà la o răspântie, de unde privită, desvoltarea ei se arătà ca un cerc deacum închis, așà încât și clipa îndemnà să se scrie istoria bisericii evanghelice săsești. Episcopul Teutsch a răspuns și acestei cerințe a vremii și unui dor vechiu. Dacă lucrarea are titlul: « Istoria Bisericii evanghelice », să nu se creadă că autorul n'a tratat deloc sau a tratat numai ca o introducere, epoca *dinaintea* Reformei. Aceasta înseamnă că istoria bisericii, care ca biserică evanghelică în Transilvania alcătuește o unitate specială, ea trebuie descrisă, dar că secolii cari au premers Reforma fac parte dela sine înțeleasă din întreg, ca o condiție a închegării și ca teren unde a prins rădăcină.

Dr. Teutsch a cercetat și descris și trecutul romano-catolic al bisericii evanghelice cu aceeaș iubire și grije, ca și desvoltarea de după Reformă. Istoria bisericii evanghelice a Sașilor se atinge cum e natural în multe puncte cu « Istoria Sașilor » politică, pe care tatăl autorului a început-o, iar el a dus-o mai departe, pentrucă la Sași popor și biserică stau în cea mai strânsă legătură, Constituția bisericească s'a rezemat de multe ori de cea politică mai veche și mai târziu a fost chemată să ia locul ca apărătoare și păstrătoare a vieții naționale culturale. Și cu toate acestea istoria bisericii nu e nici decum o repetare altfel orientată a « Istoriei Sașilor ». E vorba de o latură specială a vieții naționale săsești, care s'a alcătuit și s'a desvoltat după legi proprii. Și Teutsch a dăruit o adâncă luare aminte tocmai acestei vieți lăuntrice a bisericii evanghelice și a prelucrat în opera lui un numeros material încă necunoscut. Măestria lui stă anume în vioaia descriere a faptelor care trec drept manifestări ale sufletului popular și face simțită, aproape pipăită pentru cititor, această putere care lucrează nevăzută. Nu spunem prea mult dacă privim această operă a lui Teutsch ca un standard work, ca lucrarea de căpetenie a epocii cercetată aici. Firește că prin aceasta nu s'a încheiat și cercetarea de amănunt în adâncime, dar ea va pune ici, colo, câte o trăsătură în imaginea totală, fără ca s'o schimbe esențial în liniile ei generale.

Dr. Teutsch a scos la câțiva ani după aceea, în 1923, în aceeaș editură, o Istorie mai scurtă, într'un volum, a « Bisericii și școalei sașilor transilvăneni », cari este menită unor cercuri mai largi, dar are avantajul să ducă până la pragul timpului de față și să deà o privire și asupra comunităților sau bisericilor evanghelice care după crearea Statului român în hotarele de azi s'au alipit din provinciile lui în afară de Transilvania bisericii regnicolare ardelene.

Din domeniul istoricii bisericești el s'a îndreptat din nou către istoria profană și a scris în anii următori al patrulea volum al « Istoriei sașilor transilvăneni pentru poporul săsesc » (1926, ed. W. Krafft, Sibiu). Volumul prezintă desvoltarea vieții săsești, în întâiul rând lupta pentru menționerea lui înăuntrul regatului ungar nou închegat prin acordul dela 1867, dela 1868 până la 1919, adică până la alipirea Transilvaniei la România. Lupta s'a purtat după pierderea frontului extern, adică al autonomiei politice, pentru bastioanele spirituale ale poporului săsesc, școală, biserică, limbă, nume și s'a încheiat cu o apropiere între guvern și conducerea săsească, apropiere care a adus o slăbire a ciocnirilor și o mare râvnă pentru întărirea temeliilor de existență, economice și sufletești. Dr. Teutsch n'a scris această parte a « Istoriei sașilor » ca pe cele dinainte, numai din documente și din cărți, dar și din propria cunoaștere a întâmplărilor, la care a fost părtaș combătând și colaborând. Insă locul înalt pe care el stă de ani, și privirea limpede îndreptată în toate părțile pe care o dă vârsta mai înaintată, a înlesnit judecarea liniștită cerută istoricului a cauzelor și a efectelor, mai ales în descrierea contrastelor interne care se ivesc în orice comunitate în punctele hotărîtoare. Descrierea răsboiului, întrucât a fost trăit și îndurat și de poporul săsesc, încheie acest volum. Prin aceasta opera începută de tatăl autorului acum șapte decenii, a «Istoriei sașilor», și-a aflat sfârșitul, o operă care a ajutat ca poporul săsesc să ajungă la o unitate lăuntrică.

Ca un fel de ilustrare, am fi ispitiți să zicem, a acestor două lucrări temeinice de istorie a apărut noua ediție a volumului al doilea al « Chipurilor din istoria patriei », care prin desvoltarea materialului dat în întâia ediție și prin intercalarea de mult material nou s'a transformat într'o operă în două volume cu titlul special: « Chipuri din istoria culturală a sașilor transilvăneni». Editor a fost

şi de data aceasta Dr. Friedrich Teutsch, dând nu numai cel mai mare număr al ilustraţiilor, dar controlând şi textul colaboratorilor morţi dela întâia ediţie, Fr. Schuller şi W. Schiller şi făcând în toate privinţele munca redacţională. Colaboratori au fost G. Brandsch, R. Briebrecher, K. K. Klein, A. Scheiner, G. A. Schuller, Rich. Schuller, O. Wittstock. « Chipurile » se reazemă, chiar dacă după formă sunt menite unor cercuri mai largi, pe rezultatele cercetărilor ştiinţifice, întrucât ele au ajuns la un sfârşit sigur, sau pun izvoarele deadreptul sub ochii cititorului.

Sub conducerea d-rului Teutsch şi cu participarea lui înviorătoare s'a aflat tot timpul şi activitatea « asociaţiei pentru cunoaşterea ţării ». Infiinţată în 1840 această asociaţie sprijinită numai de saşi a dat într'o neîntreruptă activitate contribuţii însemnate la cunoaşterea trecutului. Această activitate priveà la început, din motive uşor de înţeles, istoria poporului săsesc, munca lui culturală şi limba, credinţa şi obiceiurile, însă, ţinând seama de nume, în aceeaş măsură istoria întregii provincii mai ales în legătură cu timpurile mai vechi. Până la sfârşitul răsboiului asociaţia publicase 39 de volume din arhiva ei şi dusese aproape de sfârşit pe al 40-lea. Apoi s'au ivit piedicile arătate la început pentru continuarea publicaţiilor. Abià la 1921 a fost cu putinţă să se deà la tipar ultima fasciculă din vol. 40, care a apărut în 1923. După aceea a apărut din nou fasciculă după fasciculă, încărcate cu rezultatele cercetărilor continuate în linişte, aşà că astăzi există terminate 43 de volume ale arhivei. In fruntea tuturor a mers cu noui contribuţii preşedintele însuş. In cuvântările de deschidere la adunările asociaţiei, el a dat de fiecare dată o imagină a timpului, limpede văzută şi în formă atrăgătoare, în care trecutul şi prezentul se atingeau, cel din urmă creşteà din cel dintâiu şi deschideà zarea asupra viitorului. Studiile sale: « Contribuţie la istoria bisericii săseşti » (biserica proprie, episcopatul Milcovului, decanul capitulelor din Sibiu şi Braşov înaintea Reformei, Valoarea politică şi istorică a Cărţii de libertate andreiane), aveau ca obiect numai trecutul, cercetări, care e drept că merg în amănunt însă descopăr totdeauna firele care pornind deacolo se întreţes în viaţa generală.

Alături de el, directorul de arhivă Dr. G. E. Müller a cercetat în întâiul rând şi a rezolvat probleme speciale ale istoriei săseşti. Domeniul lui este istoria dreptului şi a constituţiei pe care îl brăzdează şi îl lucrează într'o muncă scotocitoare de cercetător. De pe acum el a ajuns la o serie întreagă de rezultate în această latură greu de prelucrat şi toate se deosibesc printr'o fundamentare sigură, o descoperire ascuţită de noui rezultate, judecată de sine stătătoare, înlănţuire în desvoltarea generală a ţării şi a vremii. Dr. Müller a înălţat de o potrivă un şantier propriu şi ceeace iese din el e făcut din blocuri cioplite cu grije şi legate într'o clădire tare care n'are valoare numai pentru cercetarea istorică naţională ci pentru întreaga literatură de specialitate. In « Arhiva asociaţiei pentru cunoaşterea ţării » (« Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde ») a publicat dela 1923: « Comiţii districtului Braşovului, adică ai asociaţiei provinciale braşovene » (1925), « Contabilitatea naţională săsească sau revizoratul comiţial » (1924) « Universitatea naţională săsească în Transilvania. Desvoltarea ei constituţională şi administrativă 1224—1876 » (1928). Ultima lucrare, cea mai cuprinzătoare şi mai însemnată din cele amintite, a apărut şi în extras ca a doua fasciculă a « Contribuţiilor la istoria constituţiei şi administraţiei germanilor în România », cu o hartă istorică a Transilvaniei în care teritoriul administrativ al universităţii naţiunii, adică al autorităţii superioare politice, administrative şi juridice « a naţiunii săseşti » odinioară cu drept propriu, e pus în vedere prin culori speciale. Müller desvoltă naşterea universităţii naţiunii din unităţile administrative ale diferitelor asociaţii provinciale săseşti, care au crescut treptat în « naţiune săsească », descrie organizaţia, cercul de acţiune, fundamentele de asociere ale ei şi încheie cu o privire asupra părţilor componente ale « teritoriului săsesc » de odinioară. Lucrarea cuprinde epoca dela Cartea de libertate a lui Andrei II până la desfiinţarea constituţiei şi a administraţiei proprii a naţiunii săseşti din 1876. Valoarea acestei lucrări creşte şi ea peste cadrele unei contribuţii la Istoria patriei: ea ajunge un exemplu tipic de teritorii speciale constituţionale, care se alcătuiau în evul mediu pe un pământ de colonizare în cuprinsul unui Stat mai mare, caracterizat printr'o întemeiere mai tare şi o putere de viaţă mai dârză, care au făcut cu putinţă continuarea până în timpurile moderne. Despre alte publicaţii ale lui Müller vom vorbì în altă parte.

O contribuţie preţioasă la istoria mai nouă a bisericii şi şcoalei saşilor sunt: « Documentele şi scrisorile din timpul ministeriatului Thun», scrisă în anii 1854—59 de Jos. And. Zimmermann

(1861—1867 preşedinte provizoriu, 1867—1874 preşedinte al Consiliului superior evanghelic dela Viena R. C., † Sibiu în 1897, la pensie). Ele au fost publicate de fiul lui J. A. Zimmermann, de arhivarul din Sibiu de altădată, acum trăind retras în Braunau, Austria, Franz Zimmermann, pe baza manuscriselor originale din Ministerul de Instrucţie dela Viena şi din moştenirea de manuscrise a autorului (Muzeul Brukenthal din Sibiu), cu toată grija proprie lucrărilor lui. Documentele publicate pun în lumină activitatea ministeriatului Thun, al cărei scop erà să aşeze pe o tare temelie de drept biserica evanghelică din întreaga Austrie şi cu aceasta şi pe aceea din Transilvania, în legătură cu toată munca de reclădire de după grelele sguduiri ale Statului austriac pricinuite de revoluţia din 1848—49. J. A. Zimmermann, din 1852 secretar în Ministerul Cultelor şi Instrucţiei, a ajutat pe Thun cu bogata şi temeinica lui cunoaştere a legilor, mereu cu gândul să deà bisericii evanghelice de acasă o constituţie nouă condiţionată de împrejurările politice schimbate, să sprijine năzuinţele bărbaţilor ei conducători şi să servească şi în afară de funcţie aceleaşi scopuri. Colaborarea lui cu ministrul cultelor şi instrucţiei Leo Thun a dus la crearea prescripţiei provizorii (1855) şi a ordonanţei de punere în aplicare (1856), care au alcătuit fundamentul pentru proiectul de constituţie din 1860. Documentele şi scrisorile publicate lasă să se vadă această muncă hotărîtoare la reconstruirea constituţiei evanghelice pentru care J. A. Zimmermann şi-a câştigat un merit statornic.

O contribuţie de înaltă valoare la istoria bisericii înseamnă şi lucrarea adâncă şi cuprinzătoare a preotului comunal din Sibiu, smuls de o moarte timpurie din mijlocul unei munci rodnice, Dr. Adolf Schullerus: « Limba lui Luther în Transilvania » (vol. 41, apărut şi ca operă aparte). Titlul nu arată tot ce oferă cartea. Nu e vorba numai de pătrunderea limbii lui Luther în Transilvania, ci mai mult de aceea a spiritului luteran. Schullerus dă o istorie a introducerii Reformei între saşii Transilvaniei, care se legà de Wittenberg cu toate că atâtea seminţe din reforma elveţiană au pătruns pe diferite căi şi au încolţit aici. El arată mai departe cum în luptă cu confesiunea calvină şi unitară, câştigând teren în pământul de colonizare maghiar, luteranismul nouei biserici evanghelice săseşti s'a închegat tot mai limpede şi mai precis până când s'a aşezat pe terenul Augustanei în Formula pii consensus din 1572. Schullerus dă, rezemându-se de aceasta, într'o expunere largă, întâia istorie mergând în amănunte, a serviciului divin din biserica evanghelică săsească, legat de rânduiala liturgică a catolicilor şi sfârşind în tendinţele liturgice din ultimii ani, care caută să clădească o nouă unitate din «fragmentele ereditate ale serviciului divin luteran» păstrate cu grije. E vorba prin urmare aici de influenţa spiritului luteran. Veşmântul lui erà însă cuvântul, limba, căreia Luther i-a dat pecetea proprie. Schullerus a pornit dela pătrunderea ei şi a dovedit cum a înrâurit prefăcător asupra germanei transilvănene, chiar în cercurile care se împotriveau cuprinsului limbei, spiritului reformator al lui Luther. (« Cartea de predici dela Mediaş » a unui cleric sas catolic dela 1536).

Opera oglindeşte, în această răspântie cu două vederi adunată într'o unitate mai înaltă, cele două laturi ale activităţii ştiinţifice ale Dr-ului Schullerus: cercetările de limbă germană şi activitatea teologică. I-a fost dat în rară măsură să se îndrepte cu aceleaşi rezultate în direcţii deosebite şi totdeodată să găsească şi să prindă o dependenţă lăuntrică a oricărei activităţi spirituale, care de alţii abià ar fi fost recunoscută.

El n'a mai avut norocul să puie piatra de boltă lucrării de mai sus. Ea trebuià să fie o expunere a « Introducerii în Transilvania a limbei scrise germane noui (neuhochdeutsch) pe urmele Reformei germane ». El a rugat de pe patul de boală pe prietenul şi colegul lui Dr. And. Scheiner să adaoge această încheiere. Scheiner o dă într'o expunere largă despre « Dialectul saşilor dela Sibiu» în care el a descoperit un izvor de iradiere, de putere transformatoare pentru celelalte dialecte locale ale saşilor transilvăneni, corespunzător situaţiei supraordonate pe care de mult a avut-o Sibiul ca un centru al vieţii politice şi culturale a saşilor. E vorba aici de o tratare mai pe larg a punctului de vedere reprezentat de el şi rezemat pe cercetări serioase de istoria limbii, că dialectul de astăzi al saşilor transilvăneni nu se poate compară imediat cu acela al cutărui sau cutărui teritoriu de limbă germană, deoarece a avut în noua patrie o desvoltare proprie; el aduce dovada unei acoperiri a limbii de origină renană prin influenţe saxone superioare (obersächsisch), în care caz celor imediate le-au venit în ajutor cele mediate datorită limbii de cancelarie, apoi o străpungere a dialectului originar renan până la formarea limbii curente « săseşti » de astăzi, şi în sfârşit o pătrun-

dere a limbii scrise noui germane (neuhochdeutsch) care are ca rezultat despărţirea dialectului de limba de şcoală şi cu aceasta bilingvismul celei mai mari părţi dintre saşi. Totodată şi-a făcut loc o schimbare stranie de numiri: limba scrisă se chiamă azi germană, iar dialectul, săsesc, pe când altădată erà invers. Scheiner pune în legătură această idee cu chestia originii pe care el n'o socoteşte oprită numai în Luxemburg, şi în lucrarea lui: « Dela Rhin şi din Saxonia ».

Cercetarea lui despre « Accentuările dicţionarului » duce şi ea pe Scheiner la ipoteza unei « stări de amestec », amestec de dialecte în teritoriul de colonizare săsesc transilvănean, pe când alţi cercetători despre limba şi patria de origină ţin încă la origina saşilor din teritoriul de limbă franc dela Mosela, mai cu seamă luxemburghez, demonstrat şi reprezentat de prof. Dr. Kisch. Adăugăm aici că Dr. Scheiner într'o cercetare apărută aparte «Dialectul lui Simon Gottlieb Brandsch, o contribuţie la istoria dialectului de Mediaş» (Krafft şi Drotleff, Sibiu 1928), a urmărit evoluţia unui dialect local oglindită în limba unei singure persoane.

Dr. G. Kisch s'a ocupat în timpul din urmă mai puţin cu aceste chestiuni însă cu atât mai mult şi cu izbândă cu cercetarea cuvintelor şi numelor. El nu s'a mărginit numai la teritoriul de limbă şi de colonizare al saşilor transilvăneni, ci a trecut şi în domeniul limbilor română, maghiară, slavă, greacă, dacă. Cercetările sale de filologie deschid de fiecare dată un cerc de material comparat, adesea mondial. In volumele despre care vorbim ale Arhivei el e reprezentat cu cercetări despre maghiarimea desfiinţată în pământul saşilor transilvăneni; într'un studiu consacrat Asociaţiei pentru cunoaşterea ţării, încă din 1928, dar apărut în « Caietele culturale germane din Banat » (An. II, caiet 3) el dă explicaţii de nume de localităţi bănăţene; în « Contribuţii la istoria bisericii evanghelice din Transilvania », scoase şi ele de Asociaţia pentru cunoaşterea ţării, în unire cu biserica regnicolară evanghelică, în 1922, o serie întreagă de etimologii, de nume de localităţi în cuprinsul bisericii evangh. regnicolare. Sub presă se găseşte o lucrare generală despre « Transilvania în lumina limbii ».

Problema originii şi a imigrării o cercetează în întâiul rând prof. Dr. R. Huss (Debreţin), care în studiul lui « Luxemburgul şi Transilvania » crede ca şi Kisch în strânsa legătură de limbă dintre saşii transilvăneni şi locuitorii Luxemburgului, dar lărgeşte graniţele ţinutului de emigrare şi vorbeşte şi de atragerea în joc şi a altor grupe, lăsând să se facă însă imigrarea şi aşezarea în Transilvania în lungul vechilor drumuri romane. Pentru o rezolvare definitivă a tuturor problemelor în discuţie el socoteşte necesară crearea unui atlas linguistic ardelean special şi o cercetare nu numai a dialectelor de astăzi, dar şi a acelor vorbite sau scrise mai înainte, ca să fie cu putinţă o comparaţie istorică-filologică cu cele mai vechi graiuri moştenite ale ţinuturilor principale de origină. El lucrează acum la înjghebarea unui astfel de atlas linguistic transilvănean. In aceasta el se foloseşte ca de un material comparat esenţial de numele de localitate germane, ca un indiciu al patriei de origină şi pentru fixarea liniilor de emigrare.

Cu cercetări de nume s'a îndeletnicit şi Dr. Mich. Orend şi Dr. Walter Scheiner; cel dintâiu a folosit pentru comparaţie întregul teritoriu de limbă germană pe când Scheiner caută să explice numele fără referire la problema originei şi se mărgineşte la partea mijlocie a Transilvaniei de sud, dar cuprinde toate numele chiar de localităţi nesăseşti. Pe când lucrarea D-rului Orend a părut în Arhiva pentru cunoaşterea ţării transilvănene, studiul D-rului W. Scheiner a văzut lumina în « Arhiva Balcanică » II, III (Lipsca).

Cercetări fonetice au făcut Dr. G. Keintzel şi Friedrich Hofstädter, de istoria literaturii Dr. E. Hajek, Dr. B. Capesius, Dr. H. Hienz, de istoria şcolii Dr. Oskar Netoliczka, Dr. H. Brandsch, Heinrich Schuster. Contribuţii însemnate despre istoria arhitecturii au dat Dr. Viktor Roth şi prof. Hermann Phleps (Danzig); cel dintâiu a cercetat cele mai vechi case de zid ţărăneşti din Kelling (Unterwald) în fiinţă încă astăzi, iar cel de al doilea mai cu seamă îmbucările zidurilor, acoperişurilor şi căpriorelei cu care prilej a ajuns la constatările interesante că acele caractere de clădire găsite «se pot explicà dintr'o contopire de deosebite seminţii germane, între care Francii dela Mosela au dat însă curentul cel mai puternic», rezultate care se acordă cu concluziile de până acum ale cercetărilor filologice. In bogatul domeniu al etnografiei a pătruns Pauline Schullerus cu lucrarea ei despre « Plantele în credinţa şi întrebuinţarea saşilor Transilvăneni, partea V, buruieni de leac » în care ea a trecut în domeniul etnografiei româneşti, nu numai cu arătarea numelui romă-

nesc alături de cele săsești și maghiare, dar adesea și prin amintirea de obiceiuri, proverbe, legende și cântece românești. Multe roade au ieșit și din studiile etnografice ale lui Friedrich Kraus; unul la publicat în « Arhiva » (« Cuvinte de batjocură locale din ținutul Bistriței »), pe când Dr. A. Schullerus cu publicarea « Basmelor și legendelor românești din Transilvania » adunate de Fr. Obert și cu lămuririle puse la ele, a adus nu numai o îmbogățire a literaturii românești de basme dar a făcut și legături cu poveștile populare săsești ardelene.

Asociația pentru cunoașterea țării a completat, prin editarea a două altor fascicole, întâile două volume ale « Dicționarului săsesc » și a isprăvit astfel seria literalor A—F. Lucrarea stăteà sub conducerea D-rului Adolf Schullerus care a adunat materialul și a prelucrat și cea mai mare parte a fascicolelor ieșite până acum; el aveà ca foarte cu râvnă colaborator pe Fr. Hofstädter. Niciunul din doi n'a avut norocul să ducă la capăt marea operă, smulși cum au fost curând după sfârșirea întâielor două volume, de o prea timpurie moarte. Ceeace au făcut ei, și mai cu seamă Schullerus în aceste două volume dintâiu, înseamnă o îmbogățire care va rămâne nu numai a literaturii săsești, ci în general a filologiei și a etnografiei. Se găsește aici o legătură între o filologie adâncită și între studiul de istoria culturii și de etnografie plină de belșug, așà cum în puține dicționare se poate întâlnì de o asemenea putere. Continuarea lucrării e pusă la adăpost. Schullerus sfârșise cu strângerea materialului, și un cerc de prieteni și de școlari ai cercetătorului dispărut a luat asupra lui prelucrarea. E drept că mâna maestrului va lipsì.

Cu puțin înaintea morții Schullerus a publicat, lucru pe care vrem să-l amintim aici, și o operă specială despre « O schiță de etnografie săsească ardeleană » (1926, Quelle și Meyer, Lipsca, cu 16 planșe și multe figuri în text), în care el a prelucrat din diferitele domenii ale etnografiei, în deosebi gospodăria casei, îmbrăcămintea, hrana, lucrarea pământului, limba și poezia populară, mereu cu intenția să scoată în relief atât legătura cu patria de origină ca și legăturile cu lumea înconjurătoare în care sașii au intrat în terenul lor de colonizare în cursul veacurilor, și în acelaș timp să arate și cum comunitatea populară a sașilor reprezintă un întreg închis în sine în toate trăsăturile vieții proprii.

Asociația pentru cunoașterea țării a editat pe lângă « Arhiva », în anii din urmă și în serie continuă, și « Foaia de corespondență » (Korrespondenzblatt), cu scopul să publice studii de întindere mai mică, să cerceteze probleme parțiale, să adune material, să urmărească nouile apariții literare, să le recenzeze, să le discute critic și să ție contactul cu alte societății științifice din țară și străinătate. Și această lucrare a stat până la începutul anului 1928 în neobosita mână a D-rului Schullerus și el a dus-o exemplar cu știința lui cuprinzătoare și cu puterea de muncă, cu privirea limpede de cercetător, până când moartea i-a rupt în mână condeiul întrebuințat fără întrerupere.

Cele mai multe apariții noui literare au fost discutate de el și judecate de obiceiu cu toată pătrunderea. Se poate constatà de aici, la întâia privire, că Schullerus ca bun cunoscător al limbii românești, s'a îndreptat dela alipirea Transilvaniei la România, cu deosebită luare aminte către literatura românească, ajutat în aceasta cu deosebire de Dr. K. K. Klein, Dr. Pancratz, Fr. Müller, Dr. V. Roth și a.

Spațiul nu îngăduie să ne oprim la fiecare studiu în parte. Ele pătrundeau în cercetarea tuturor problemelor de cunoașterea țării: istoria limbii, cercetarea cuvintelor, problema originii (Dr. Schullerus, Dr. A. Scheiner, Dr. Kisch, Dr. Huss...), istoria țării și a poporului (Dr. Fr. Teutsch, Dr. G. E. Müller, Dr. Rud. Schuller, Baron Bedeus von Scharberg, R. Briebrecher, Dr. Klein, Dr. G. A. Schuller, Dr. Auner), istoria literaturii (Dr. K. K. Klein, Ad. Heltmann), istoria artei (Erh. Antoni, Dr. E. Bielz), cercetarea cetăților (Walter Horwat, Fr. Schuster), heraldică și istoria familiilor (Dr. W. Bruckner, Dr. Arz von Straussenburg, Dr. G. A. Schuller, E. Sigerus), cercetarea arhitecturii orașelor (G. Treiber), etnografie (Fr. Kraus), istoria muzicii (Dr. E. Hajek, M. Csaki).

După moartea lui Schullerus, în 1928, Dr. R. Spek, directorul Muzeului Brukenthal din Sibiu, a luat conducerea « Foii de corespondentă » și a continuat-o în spiritul înaintașului.

Asociația de cunoașterea țării a editat în unire cu consistoriul bisericii evanghelice în 1922 « Contribuții la istoria bisericii evanghelice C. A. din Transilvania » un omagiu pentru episcopul Dr. Friedrich Teutsch, maestrul istoriei poporului și bisericii săsești, la jubileul de 70 de ani. El cuprinde 14 studii: G. A. Schuller (Viața bisericească într'o comunitate de țară săsească înaintea

Reformei), A. Scheiner (Despre cartea de predici dela Mediaş), G. E. Müller (Despre reşedinţa episcopului), A. Schullerus (Izvoarele istoriei Reformei ardelene), H. Schuller (Bellum Pannonicum de Christian Schesäus), Fr. Hofstädter (Dreptul de patronat dela Bistriţa), R. Schuller (Alegeri de parohi), O. Netoliczka (Despre Honterus), H. Jekeli (Despre istoria pietismului), F. Herfurth (Invăţământul Braşovului), H. Brandsch (Preoţimea militară evanghelică în răsboiu), G. Kisch (Nume de localităţi), V. Roth (Monumente arhitectonice bisericeşti), G. Brandsch (Muzica bisericească a sfintelor Patimi). O secţiune de orientare făcută prin cercetarea de istorie bisericească naţională care se leagă de lucrările deschizătoare de drum ale episcopului Dr. Teutsch.

Cu acelaş prilej corpul funcţionarilor consistoriului a editat un al doilea omagiu care n'a apărut decât în 1923 în « Scrierile Institutului pentru germanismul de pe graniţe şi din străinătate dela universitatea din Marburg ». El cuprinde o biografie a episcopului Dr. Fr. Teutsch (de Dr. G. A. Schuller), în alte nouă tablouri o privire generală asupra istoriei şi stării actuale a diferitelor fragmente ale bisericii evanghelice din România, o descriere a învăţământului, a aşezământului de pensii, a consistoriului şi a funcţiilor lui (de Max Tschurl, Berthold Buchalla, Wilhelm Melzer, Dr. Hans Weprich, Alb. v. Hochmeister, Carl Albrich, Max Sigerus. Karl Fritsch). După cuvântul introductiv al D-rului F. Rendtorff (Lipsca) scrierea are, ca o imagină strict conturată a unei biserici evanghelice germane din străinătate, « o valoare ştiinţifică permanentă ». Această valoare e sporită prin cele două hărţi anexe ale teritoriului administrativ al bisericii regnicolare evanghelice C. A. din România, desenate de Gen. v. Stöhr.

Ambele cărţi au şi o valoare de istorie a colonizării şi-şi găsesc în această privinţă întregirea în harta aşezărilor germane din România, editată în 1923, de Dr. Rudolf Spek, care ţine socoteală şi de aşezările germane neevanghelice. Ea a apărut în editura «Oficiului cultural german» (Deutsches Kulturamt). Editată tot de un organ bisericesc, şi anume de districtul bisericesc evanghelic al Braşovului, a apărut în 1925 marea scriere jubilară « Ţara Bârsei săsească, odinioară şi acum », o continuare a operei cu acelaş nume apărută în 1898, dar mergând de rândul acesta până în istoria primitivă a provinciei şi urmărind desvoltarea până în pragul prezentului. Pământ şi oameni, viaţă economică, culturală şi socială, limbă, biserică, şcoală, scris, artă, obiceiuri au fost prelucrate sub conducerea redacţională a decanului districtului Johannes Reichart de un întreg stat major de scriitori specialişti. Incheierea o face portretul schiţat de episcopul Dr. Teutsch al conducătorului spiritual încărcat de ani şi mort în 1922 al Ţării Bârsei, preotului comunal al Braşovului, D-rului Franz Herfurth. Cartea cuprinde şi fotografia lui pe lângă alte 62 figuri.

In Braşov au mai apărut o serie de alte lucrări care au ca obiect de o potrivă cercetarea împrejurărilor locale din Ţara Bârsei. Presbiteriul evanghelic al Braşovului a scos în 1927 fascicola 2 şi 3 a descrierii începută acum trei decenii a « Bisericii parohiale comunale evanghelice din Braşov ». Această ediţie a fost prelucrată de Ernst Kühlbrand şi Jul. Gross. Cel din urmă a scris istoria clădirii, Kühlbrand forma artistică a bisericii şi împodobirea interioară şi a descris vestita colecţie de covoare.

In Braşov se alcătuise cu câţiva ani înaintea răsboiului « O asociaţie a colecţionarilor din Braşov », cu scopul să cerceteze Ţara Bârsei şi pământurile alăturate, să strângă obiectele în legătură cu aceasta într'un muzeu, să expuie rezultatele cercetărilor în acelaş muzeu şi să le prelucreze ştiinţific în publicaţii speciale. Crearea şi instalarea muzeului s'a făcut cu izbândă în întâii ani şi deatunci el a fost organizat. Asociaţia a început cu publicaţii ştiinţifice de sine stătătoare în 1925, publicând atunci întâiul an al « Anuarului Muzeului săsesc al Ţării Bârsei » (196 p. şi numeroase figuri). E un volum bogat care aduce mărturie eleocventă despre multilateralitatea şi valoarea ştiinţifică a năzuinţelor acestei asociaţii. Geologia, botanica, ştiinţa păsărilor, arheologia, istoria culturii şi a artei, ştiinţa oraşelor, heraldica, numismatica îşi au în volum reprezentanţii chemaţi. Cele douăzeci de studii date de ei înseamnă contribuţii cu totul preţioase la alcătuirea ştiinţei locale. După trei ani aceeaş asociaţie a început publicarea unei mari « Monografii a Ţării Bârsei » cuprinzând tot materialul prelucrat până atunci. Până astăzi a apărut partea I a vol. al treilea, un volum de 271 pagini in 8⁰. El e consacrat întreg oraşului Braşov, naşterii şi desvoltării lui, monumentelor de arhitectură şi aşezămintelor. Un mare număr de fotografii şi de vederi în text ajută cuvântul cercetătorului făcând intuitive obiectul şi rezultatul cercetării. Ediţia a stat în mâinile D-rului

Erich Jekelius, care a avut de colaboratori pe: O. L. Fritz, Hans Gooss, Ernst Kühlbrand, Ed. Morres, Jul. Teutsch, Gustav Treiber. In felul acesta s'a început publicarea unei opere de mare însemnătate, într'un fel care făgăduieşte.

Oraşul Braşov însuş şi-a reluat după o pauză mai lungă, datorită răsboiului şi greutăţilor timpului care l-au urmat, publicarea izvoarelor istoriei lui.

In 1918 apăruse volumul al şaptelea, iar în 1926 abià se puteà începe editarea celui de-al optulea. El e destinat pentru « Annales ecclesiastici ». Intâia fascicolă cuprinde scrieri ale parohului comunal din Braşov Mag. Marcus Fronius care pe la răspântia dintre secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea erà spiritul conducător al bisericii evanghelice. Ediţia acestor scrieri (Diaconus Barcensis, Manus catechetica, Pietistica, De schola et studiis) e îngrijită de directorul î. r. Julius Gross care a prezintat anul trecut, Asociaţiei pentru cunoaşterea ţării, la adunarea ei din Zeiden, ca o scriere omagială, o biografie şi lucrările scrise nemţeşte ale lui Marcus Fronius. Intr'un supliment al volumului 8, Julius Gross a publicat şi alte scrieri ale lui Fronius, precum şi traduceri în nemţeşte după cărticica de Reformă a lui Honterus, după catechesis-ul lui Walentin Wagner (tradus de H. Schuller). E vorba de contribuţii preţioase şi prelucrate cu grijă nu numai la istoria orăşănească a Braşovului, dar şi la istoria bisericească şi spirituală naţională a acelui timp.

In Braşov a mai apărut o întreprindere, căreia i-am fi dorit din toată inima spor şi durată. O asociaţie de scriitori din toate cele trei popoare ale Transilvaniei a început să scoată o revistă, care cu numele « Cultura » trebuià să ajute la apropierea şi armonizarea vieţii spirituale a locuitorilor deosebiţi naţional din patria comună. N'au apărut însă decât 4 numere: cuprinsul sugestiv făceà continuarea dorită şi folositoare; greutăţi exterioare s'au pus împotrivă. Dintre germani au dat contribuţii de istorie, filozofie, istoria artei şi etnografie, Dr. Fr. Teutsch, Dr. A. Schullerus, Dr. V. Glondys, C. Siegel, E. Herzog, Dr. E. Hajek, Dr. O. Netoliczka, Dr. L. Korodi, H. Wühr, E. Kühlbrand, R. Honigberger, Dr. F. Netoliczky, O. W. Cisek.

O colaborare între savanţii români şi saşi urmăreà şi « Institutul sud-est european », înfiinţat de profesorul N. Iorga. La îndemnul lui s'a întemeiat o secţie în Sibiu la 1923, cu o ramură românească şi alta germană. Ramura germană a fost condusă de Dr. A. Schullerus, Friedrich Müller şi Dr. G. E. Müller. Ea a publicat în 1923 două lucrări: Studiul de istoria constituţiei al D-rului G. E. Müller despre « Stăpânirea turcilor în Transilvania » (1541 — 1688) şi publicaţia de istorie literară a D-rului E. Hajek « Hekatomba Sententiarum Ovidianarum a lui Valentin Franck von Franckenstein », introdusă cu o biografie îngrijită a poetului, a judelui regesc şi a învăţatului fin, de odinioară, Val. Franck v. Franckenstein (1643—1697). Secţia a întreprins şi strângerea toponimiei de câmpuri din teritoriul de colonizare săsesc, dar din lipsă de mijloace n'a dus-o la capăt.

Şi într'un al doilea domeniu de cercetare s'a oferit posibilitatea unei rodnice colaborări a unor specialişti din toate cele trei popoare de cultură din Transilvania, în acela al ştiinţelor naturale. Există în Sibiu încă din 1849 o « Societate transilvăneană pentru ştiinţele naturale » ai cărei membri au desvoltat întotdeauna o mare activitate în cercetarea naturii înconjurătoare, în toate formele ei de manifestare. Frumosul Muzeu de ştiinţe naturale şi un organ al societăţii în multe volume: « Desbaterile şi comunicările societăţii transilvănene pentru ştiinţele naturale », aduc o vorbitoare dovadă în sprijin. Infiinţată într'un timp plin de sgomotul răsboiului, societatea nu s'a lăsat stingherită decât trecător în lucrările ei, nici în valvârtejul răsboiului din urmă nu şi-a întrerupt şedinţele şi după volumul 67 apărut în 1918 a publicat în 1920 un îndoit volum 68—69. In 1924 societatea a putut să-şi serbeze sub conducerea D-rului Carl Friedr. Jickeli jubileul de 75 ani şi a putut să privească îndărăt asupra unei activităţi rodnice şi de toţi preţuită. In seria 72—74 a « Desbaterilor şi comunicărilor » apărută ca omagiu se înşiră alături de colaboratori saşi şi nume de cercetători maghiari, iar dela viitorul volum dublu 75—76 deasemenea şi români, Dr. J. Lepşi, Marcu Orest.

Cercetarea s'a îndreptat totdeauna în domenii diferite ale ştiinţelor naturale. In timp ce Dr. Jickeli duceà la capăt lucrările lui biogenetice de mulţi ani, ceilalţi doi maeştri vechi ai societăţii, Dr. Petri din Sighişoara şi Dr. Römer din Braşov, îşi continuau cu o nescăzută iubire specialităţile de predilecţie: Dr. Petri « coleopterele »; Dr. Römer « botanica ». Cu « flora » s'a îndeletnicit şi Dr.

Ungar din Sibiu, iar Dr. Czekelius cu «lepidopterele». Dintre membrii mai tineri Dr.-Medic Süssmann şi Dr.-Med. Weindel au cercetat chestiuni parţiale ale specialităţii lor; Prof. Kamner din Sibiu mai cu seamă chestiuni ornitologice; Prof. O. Phleps « animale din diluviu »; Dr. K. Möckel « petrografie »; Prof. Dr. Arnold Müller s'a adâncit cu succes în domenii diverse: insecte (coleoptere), păsări (studii de schelet), şopârle.

Călătorii de explorare l-au dus pe Insula Şerpilor şi în Palestina; despre rezultate a raportat în conferinţe şi în comunicări în organul asociaţiei.

Meteorologia a găsit în d-şoara Luise Gottschling şi Prof. Dr. A. Klein asidui cercetători, iar Helmut Hügel cu studiul lui « Noui anticlinale de petrol la vest de Moreni » ca şi Dr. A. Mueller au trecut în domeniul României vechi. Opera de căpetenie care a ieşit din cercul membrilor în ultimii ani, n'a apărut în seria ei de publicaţii ci într'o lucrare ştiinţifică de sine stătătoare. E vorba de cartea D-rului Carl Friedr. Jickeli « Pathogenesis » (Editura R. Friedländer u. Sohn, Berlin, 1921) în care se descrie imperfecţia asimilării şi tendinţa la stabilitate ca principii pentru pierderi şi deveniri în lupta pentru existenţă; e o continuare sau întregire a operei apărută acum 25 de ani despre imperfecţia asimilării, cauză principală a manifestărilor vieţii, complectată aici prin ideea lui Fechner a tendinţei la stabilitate. Intemeindu-se pe studiul celular Dr. Jickeli schiţează o largă imagină a lumii care e drept că are o pecetie materialistă dar, în ideea imperfecţiei vieţuitoarelor aduce aminte de gânduri care se nasc din sentimentul insuficienţei omeneşti. Cartea i-a fost în acelaş timp şi cântecul de lebădă. In anul următor societatea şi oricine a stimat pe Dr. Jikeli ca savant şi l-a preţuit ca om a plâns pierderea acestui bărbat rar, care a servit cu sacrificii atât ştiinţei cât şi vieţii. Cu câţiva ani mai devreme societatea îşi pierduse pe al doilea preşedinte, Dr. J. Capesius şi pe întâiul director de muzeu M. v. Kimakovicz, iar la un an după Dr. Jickeli le-a urmat şi Jul. Römer, marele botanist între cercetătorii saşi ai naturii, căruia cu doi ani înainte Universitatea din Breslau îi conferise doctoratul de onoare.

Ca operă de sine stătătoare a apărut în 1925 şi «Flora Transilvaniei» de Dr. Ungar, o carte de excursii şi de determinări pe bază ştiinţifică, dar şi pentru cercuri mai largi. Ea face trecerea către manualele de învăţământ ale şcolilor mai înalte ale bisericii evanghelice, care ca urmare a modificărilor neîntrerupte de programe din ultimii ani au trebuit să fie mereu refăcute şi au legat un şir de puteri cu înzestrare ştiinţifică şi care altminteri ar fi fost libere pentru o creaţie independentă. Ele nu pot fi cuprinse în cadrul acestei expuneri, cu toate că multe au valoare ştiinţifică printr'un plan de sine stătător şi prin aşezarea materiei, ca manualul de istorie pentru cursul superior al şcoalelor medii de limbă germană (1921), de Fr. Müller.

Intorcându-ne acum la operele ştiinţifice apărute de sine stătătoare amintim în întâiul rând cărţile filozofice pe care le-a publicat căpitanul în r. Erwin Reisner din Sibiu. In 1924 a apărut « Desfacerea în duh. Mărturisirea filozofică a unui neînvăţat » şi în 1927 « Jertfa de sine a cunoaşterii. O meditaţie asupra problemei culturale a filozofiei ». Ambele lucrări au fost editate de case mai mari străine (Braumüller din Viena şi Oldenbourg din München) pentrucă se adresau unui cerc de cetitori mai mare cu interes pentru filozofie decât se puteau găsì în patrie. Pornind la început dela un idealism care erà înrudit cu Schelling din a doua perioadă, Reisner s'a depărtat apoi cu totul de idealism şi a ajuns la un sistem fenomenalist al filozofiei istoriei cu considerarea punctului de vedere strict reformat al revelaţiei. El stă spiritual aproape de Karl Barth şi Grisebach, şi e colaborator al revistei « Intre epoci » care reprezintă teologia lui Barth.

La casele de editură din ţară au apărut în afară de operele lui Teutsch şi Scheiner, numai cărţi, care, cu toate că pe bază de cercetare ştiinţifică, prin obiect şi tratare se adresează unui cerc de cetitori mai larg. Ca o astfel de lucrare poate să fie amintit aici « Sibiul vechiu » al lui Emil Sigerus (3 volume 1922—928 Krafft şi Drotleff din Sibiu). E scris foiletonist, dar dă rezultatele unor studii de mulţi ani ale unui autor familiarizat cu oraşul său natal. Figuri bine alese dau la iveală gustul lui artistic, înviorează descrierea şi precizează intenţia.

De obicei soarta oamenilor de ştiinţă saşi ardeleni este să se alipească de aşezăminte ştiinţifice, de societăţi şi de organe de publicitate ca să-şi poată da la lumină rezultatele studiilor. Limba şi caracterul studiilor, cu relaţiile care ies din ele fac adesea ca să li se deschidă cercuri ştiinţifice din Germania sau organele lor. Astfel, Dr. Andr. Scheiner îşi publică « Studiul şi des-

crierea dialectului saşilor din Ţara Bârsei », o provincie de limbă de sine stătătoare, în « Geografia germană a dialectelor » (Deutsche Dialektgeographie, XVIII, Marburg) şi « Saxonismele cântecului Mariei din Cisnădie » în « Revista dialectelor germane » (Zeitschrift für Mundarten, XVIII, Berlin), Dr. Hermine Klein, comparaţia între dialectul din Bistriţa cu atlasul linguistic german în « Geografia germană a dialectelor » (XX), Otto Liebhardt, Toponimia ţinutului secuilor ca şi Dr. W. Scheiner, Studiul de toponimie amintit, în « Arhiva Balcanică » (Balkanarchiv), Dr. K. K. Klein Cartea « Poezia germană din Transilvania la sfârşitul sec. XIX şi în sec. XX » în « Scrierile Institutului pentru Germanii dela graniţă şi din străinătate, dela Universitatea din Marburg », Dr. O. Folberth, comparaţia lui între « Maestrul Eckehart şi Laoţe » în colecţia « Spirite religioase » (Ed. Math. Grünewald, Wiesbaden 1925), Dr. R. Huss, foarte documentata lucrare despre « Sfinţii din bisericile Transilvaniei » în Revista d-rului Stepan, « Patria germană » (Deutsches Vaterland, Wien 1922). Dr. V. Roth a găsit loc pentru studiul său « Şase autoportrete de artişti » în « Bulletin de la Section Historique » al Academiei Române, o nouă dovadă cât de strânse între ele sunt lucrările ştiinţifice ale savanţilor tuturor popoarelor din această provincie, care servesc aceloraşi scopuri.

O lucrare mai mare de istoria artei a publicat Dr. Roth în editură locală (Drotleff, Sibiu), dar în chipul arătat mai sus, luând asupra ei întreprinderea o asociaţie mai mare. E vorba de opera în două volume « Monumente de artă din bisericile săseşti. I. Lucrări de aurfăurărie» pe care sinodul general al parohilor evanghelici a dedicat-o în 1922 bisericii regnicolare evanghelice ca un dar de amintire la 400 de ani dela afişarea tezelor lui Luther şi dela parlamentul din Worms. Ea cuprinde un inventar foarte meritos de vasa sacra din bisericile săseşti împreună cu o descriere amănunţită, explicare şi apreciere artistică,

Intr'un fel asemănător, prilejuri jubilare ale altor asociaţii şi colectivităţi au oferit putinţa editării de lucrări ştiinţifice. Pe lângă omagiile amintite să mai comunicăm şi cele următoare. In 1922 parohul comunal al Sebeşului, Dr. V. Roth a închinat societăţilor strânse acolo în adunare generală, o publicaţie jubilară, care cuprinde o descriere a frumoasei biserici evanghelice din Sebeş (Alba). In acelaş an, curatoriul muzeului Brukenthal a scos o mare lucrare jubilară la împlinirea a două sute de ani dela naşterea întemeetorului, în care funcţionarii muzeului, Mich. Csaki, Dr. R. Spek, M. v. Kimakovicz, Dr. H. Konnert şi Dr. G. A. Schuller, au dat o descriere amănunţită a tuturor secţiilor, iar genealogistul Dr. W. Bruckner, o genealogie a familiei Brukenthal.

In 1921 Dr. R. Spek şi Dr. A. Müller au scos cu prilejul celui de al doilea curs universitar de vară, din însărcinarea comitetului « Bibliotecii moderne din Sibiu », o scriere ocazională care cuprindeà o serie de contribuţii din domeniul etnografiei, statisticii, biologiei, preistoriei; aveà în vedere toate aşezările germane şi pe deasupra încercà în felul revistei « Cultura » amintită mai sus să găsească drumuri spre ştiinţa română şi ungară. In 1928 adunarea societăţilor săseşti ale comunităţii evanghelice din Bistriţa a dat prilej să se puie sub tipar o scriere omagială în care a apărut un studiu despre viaţa sufletească a lui St. L. Roth de Dr. F. Holzträger, o contribuţie despre istoria Bistriţei, de Dr. A. Berger, o lucrare despre Cartea de cântece bistriţeană din anul 1775, de Dr. G. Göckler şi un studiu de limbă şi etnografie de Dr. Th. Frühm.

O cale de ajutat munca ştiinţifică şi de răspândit rezultatele ei s'a arătat în ultimii ani aproape închisă din lipsă de mijloace: anuarele liceelor evanghelice care puteau altădată să comunice atâtea contribuţii preţioase s'au mărginit aproape numai la publicarea rapoartelor şcolare oficiale. Numai Liceul din Mediaş a putut să înnoiască şi anii aceştia vechiul obiceiu. Ca anexe la anuarul lui din 1922 Dr. Hermann Jekelis a publicat studii de izvoare la « Istoria pietismului în Transilvania », un proemiu la o Istorie mai întinsă a acestui curent de credinţă şi de spirit care pornit din Germania a străbătut şi biserica evanghelică săsească. In anul următor Dr. Herm. Schuller şi-a publicat studiul despre « Cântecele păstrate în manuscris din Ruina Pannonica a lui Schesäus », gândită şi ca o lucrare pregătitoare pe care ar trebuì s'o urmeze în zile mai bune o ediţie completă a acestui foarte însemnat poet sas al Reformei.

Presbiteriul comunităţii evanghelice din Mediaş, care făcuse cu putinţă apariţia acestor lucrări, a început în anul următor 1924 să editeze « Publicaţii ştiinţifice » speciale în al căror întâiu număr a ieşit ediţia « Scrisorilor de iubire a lui St. L. Roth » de Dr. O. Folberth. Dr. Folberth a făcut

astfel întâiul pas spre o ediţie nouă cuprinzătoare a scrierilor postume ale acestui martir şi însemnat scriitor sas.

O mână de ajutor la această ediţie a « Scrierilor şi scrisorilor lui Roth » a dat editura revistei dela Braşov « Klingsor » condusă de Dr. H. Zillich. In această editură au apărut încă din 1927/28 două volume care cuprind scrierile şi scrisorile lui Roth din anii de studiu, dintre care unele pentru întâia oară, iar altele într'o lectură revăzută, toate cu explicaţii ale editorului, rezultate ale unor adânci studii. Ediţia e menită şi unor cercuri mai largi, lucru care reieşeà din poziţia lui Roth în viaţa naţională săsească.

Aceeaş editură a scos şi scrierile de tinereţe ale unui alt scriitor genial sas: « Ţara tinereţii de poet a lui Iosef Marlin », cu o prefaţă şi comunicată după însemnările de proprie mână ale lui Marlin de Dr. K. K. Klein (Iaşi).

La fel ca revista « Klingsor » au luat parte şi alte reviste săseşti ardelene la ajutarea vieţii ştiinţifice. Foaia comunităţii evanghelice din Bucureşti a adăpostit Istoria comunităţii evanghelice din Iaşi de Dr. K. K. Klein apărută şi în ediţie aparte, a întâiei « Contribuţii la istoria protestanismului în Moldova ».

« Caetele politice din România Mare » (Die politischen Hefte aus Grossrumänien) editate de deputatul Rudolf Brandsch şi conduse de Rudolf Spek din Sibiu au publicat mai cu seamă în suplimentul lor « Comunicări la cunoaşterea germanismului din România », o serie de contribuţii preţioase (istorie, filologie, statistică, etnografie) din cele mai bune condeie, şi în acelaş timp o privire generală ţinută la curent despre nouile apariţii literare. Păcat că aceste caete s'au întrerupt anul trecut.

« Foile bisericeşti » (Die kirchlichen Blätter) editate de biserica evanghelică regnicolară şi conduse de Dr. G. A. Schuller, au adus în fiecare an şi contribuţii de valoare ştiinţifică: teologice, filozofice, de istoria bisericii şi a culturii, filologice, ş. a. Multe din ele au fost răspândite şi în extras aparte.

«Ostland» (Ţara dela răsărit) editată de conducătorul Oficiului Cultural german («Deutsches Kulturamt ») Dr. Richard Csaki din Sibiu, cultivă mai cu seamă raporturile diferitelor cercuri culturale ale germanilor din România şi din alte state esteuropene. Studii din viaţa naţională săsească ardeleană de valoare permanentă, datorite scriitorilor de frunte saşi, se întâlnesc prin subiect şi tratare cu cele amintite mai sus.

Un merit deosebit şi-a câştigat redacţia revistei de mai sus şi conducătorul ei, Oficiul Cultural german, prin organizarea cursurilor universitare de vară în Sibiu în anii 1920—1928. Ele ne-au adus an cu an dela întoarcerea vremurilor mai liniştite o serie de docenţi străluciţi ai universităţilor germane cari au introdus prin conferinţe variate de specialitate, în rezultatele de căpetenie ale cercetării în toate domeniile ştiinţei şi au pus în legătură vie pe ascultătorii lor, cari nu au fost numai saşi, cu bogatul curent de activitate culturală vesteuropeană. Trebuie să amintim că la cursuri au participat şi savanţi locali.

La fel a organizat de câţiva ani o grupă de medici cursuri medicale de perfecţionare în Sibiu şi Braşov, şease până la sfârşitul lui 1928, în care profesori de universitate din Germania sau din Austria mijlocesc medicilor locali cele mai noui cuceriri ale specialităţii lor. « Revista medicală » (Medizinische Zeitschrift) a « Asociaţiei medicilor germani din România », redactor Dr. Gundhart, care apare din 1927, face la rându-i o legătură mai mult mijlocită a tendinţelor ei ştiinţifice cu universităţile, ai căror docenţi iau acì cuvântul, în timp ce membrii secţiei medicale ai Asociaţiei ardelene pentru ştiinţele naturale fac schimb de sugestii în propriul cerc prin conferinţele lor de nivel ştiinţific.

In cercurile clericilor evanghelici se lucrează deopotrivă în ultimii ani cu râvnă la adâncirea culturii de specialitate, teologia, şi a culturii generale. In cercuri mai mici şi mai mari se ţin conferinţe şi discuţii despre nouile apariţii literare şi chestiuni speciale de teologie, iar la şedinţele generale ale Asociaţiei parohilor evanghelici, a « Zilei parohilor », sau la cursuri speciale au fost poftiţi de mai multe ori profesori de universitate să ţie conferinţe, la fel cum « Ziua învăţătorilor » la adunările sau cursurile speciale a avut călăuză personalităţi de seamă ale ştiinţei în curentele spirituale din domeniul educaţiei.

In această privință trebuie să amintim cu recunoștință că prof. N. Iorga chiamă cu prietenoasă bunăvoință în fiecare an la cursurile Universității populare din Vălenii de Munte membri ai minorităților cu interes științific din România, și totdeauna dă unuia sau altuia cuvântul în conferințe făcute ascultătorilor obișnuiți. Acestei invitații i-au răspuns an de an în număr crescând fii și fiice ale poporului nostru și de fiecare dată s'au întors îndărăt foarte mulțumiți și plini de idei noui. Vizitarea acestor cursuri se resfrânge mai cu seamă în faptul că schimbul de bunuri spirituale proprii fiecărui popor, care a și fost început în multe rânduri în literatură, se săvârșește nemijlocit și în legătură cu un fel de notă personală, mergând deaceea și mai mult ad hominem.

Acest scop vreà să-l servească în esență și aceste rânduri care încearcă să închidă într'o imagină mișcările vieții spiritual științifice ale poporului săsesc al Transilvaniei dela alipirea la România, imagină care să deà o idee despre ele și unor cercuri mai largi. Viață e drept că nu poate să prindă rigida pană, atâta vreme cât viața se mișcă și creiază mereu noui întrupări. Dacă deaceea imagina are lipsuri, temeiul stă, în afară de subiectul scriitorului, și în faptul că obiectul e viu și se mișcă, și tocmai aceasta e însușirea lui cea mai frumoasă.

LIMBA ROMÂNĂ ȘI GRAIUL DIN ARDEAL

DE

SEXTIL PUȘCARIU

Se spune de obiceiu că limba română s'a născut din limba latină vulgară, că este o fiică a ei. Expresia aceasta nu e tocmai potrivită, căci ea poate deșteptà în noi o imagine greșită. O naștere se întâmplă la o dată fixă, iar comparația cu mama și fiica ne-ar puteà face să ne închipuim că într'o vreme existau alături, ca limbi vii, cea latină vulgară și cea română. De fapt, limba latină însăși, vorbită în cele mai multe regiuni ale fostului Imperiu roman de est, s'a schimbat, nu la o dată fixă, ci pe nesimțite, în limbă română. Limba noastră nu este deci o fiică a limbei latine, ci continuarea acesteia, este însăși limba latină vorbită, în stadiul la care a ajuns în desvoltarea ei, în urma evoluțiilor firești la care e supusă orice limbă și a contactului cu alte popoare, în anul 1929. Ea este expresia sufletului poporului roman, plămădit din nou prin amestecul etnic cu alte neamuri, precum pelița care acopere corpul nostru este, până la moarte, cea cu care ne-am născut, de aceeaș coloare și cu aceleași alunițe, pe care le-am avut în copilărie, dar cu toate celulele ce o compun, reîmprospătate.

Limba latină pe care o continuăm nu este propriu zis nici limba vulgară, căci ea nu reprezintă numai graiul straturilor sociale de jos — al « vulgului » — precum nu este nici continuarea limbei latine clasice sau literare, cunoscută nouă din scrierile autorilor celebri ca Cicero, Vergilius, Horatius etc., ci a limbei vorbite de toate straturile sociale. Tot astfel, vorbind despre limba română de astăzi, nu înțelegem nici limba lui Eminescu, Maiorescu, Caragiale sau Creangă, nici limba cutărui țăran din șesul Olteniei sau a ciobanului din creștetul Carpaților, ci subt limbă română înțelegem, prin abstracție, limba tuturor Românilor, din toate regiunile și vorbită de toate păturile societății. In vremea străbunilor noștri romani, ca și astăzi, fiecare provincie, fiecare strat social, fiecare individ chiar, fie el poet cu fantazie creatoare sau burghez lipsit de elan generator, contribuiau cu particularitățile lor de graiu la desvoltarea limbei comune latine. Limba română peste cincizeci sau o sută de ani nu va fi urmașa limbei cutărui autor român, ci ea va continuà graiul la a cărui desvoltare au contribuit de o potrivă Eminescu, cu împerecherile sale armonioase de vorbe; Maiorescu, cu fraza sa corectă și plină de abstracții; Caragiale, cu felul său cizelat și lapidar de a se exprimà; Creangă, cu limba sa colorată și plină de locuțiuni figurate; țăranul dela șes, cu împrumuturile din sfera vieții agricole, și ciobanul, cu expresiile luate din viața păstorească. Cuvintele, în flexiunea și în împerecherea lor, nu sânt numai niște căi drepte, pe care gândurile să poată circulà dela om la om, ci ne apar adesea ca poteci șerpuitoare, cu legături multiple între ele, pe marginea cărora cresc flori parfumate și boschete tăinuite, în care gândul să se poată ascunde la nevoie. Moștenind dela părinți aceste drumuri bătătorite de generații întregi, noi, cu gândurile noastre, nu umblăm pasivi pe ele, ci fiecare subiect vorbitor e însuș un inginer de poduri și șosele, contribuind la întreținerea și lărgirea lor și găsind poteci nouă de legătură între cele vechi. Nu există trecător, oricât de umil, care să nu fi lăsat, în trecere, o urmă pe aceste căi, nu e minte gânditoare și inimă simțitoare, să nu fi contribuit la sporirea limbei.

Improspătarea necontenită, care de cele mai multe ori stă în eliminarea elementului vechiu, banalizat prin întrebuințare prea deasă, și înlocuirea lui prin feluri nouă de exprimare, impresionante din cauza noutății lor, este ceva atât de caracteristic în evoluția limbilor, încât ceea ce trebuie să ne mire atunci când facem comparație între limba română și cea latină, nu este mulțimea cu-

vintelor străine, care în curs de peste o mie de ani au înlocuit pe cele vechi, de origine latină, ci lipsa de prefaceri mari în forma cuvintelor, în morfologie şi sintaxă, şi uneori chiar în tezaurul lexical.

Astfel, ca să nu citez decât un exemplu din fonologie, limba română păstrează, în opoziţie cu toate limbile romanice de vest (cu excepţia celei vorbite în Sardinia) pronunţarea nealterată a lui *u* scurt latin. Noi continuăm să rostim, aproape ca acum două mii de ani: *de mult* (lat. *de multo*), *plumb* (lat. *plumbum*), *umbră* (lat. *umbra*), pe când Italienii zic *molto*, *piombo*, *ombra*; tot astfel Francezii au *plomb* şi *ombre* (pentru *multus* au introdus cuvântul nou *beaucoup*), etc.

Dintre cazurile de declinare, numai noi, între toate popoarele romanice, am păstrat vocativele în *-e* (*doamne* din lat. *domine*) şi dativele feminine în *-ae* şi *-i* (unei *case*, unei *morţi* din lat. *casae* şi *morti*).

Mai ales e mare numărul cuvintelor latine pierdute în toate limbile romanice şi păstrate numai la Români (ele fac vreo 6% din toate elementele latine ale limbei noastre); între acestea nu sânt numai noţiuni concrete ca *placenta* (*plăcintă*), ci şi abstracţiuni ca *adjutorium* (*ajutor*), *blandities* (*blândeţe*), *deprehendere* (*deprinde*), *languidus* (*lânced*, înlocuit mai târziu prin *bolnav*, de origine slavă). Chiar şi *Romanus*, ca numire a poporului şi a limbei, s'a păstrat în forma aceasta numai la *Români*. In locul lui *venetus* (*vânăt*) pătrunde în vest, din limbile germanice, *blao* (franc. *bleu*), sau, prin contactul cu Orientul, persanul *lazvard* (ital. *azzuro*); dintre cei doi termeni pentru acelaş obiect: *lingula* ţăranului roman şi *cochlear*, cu care bogătanii Romei mâncau melci sau luau medicamente, noi am păstrat pe *lingură*, iar Francezii pe *cuiller*, ca ceilalţi Romani de vest. Chiar cuvinte atât de obicinuite ca *ovis* (*oaie*), apar în Apus numai în forme derivate (*ovicula*, care a dat pe spaniolescul *oveja* şi pe francezul *ouaille*) sau înlocuite prin alte vorbe (franc. *brebis*, din lat. *vervex* « berbece », provensalul *fedo*, din *ovis feta*).

Vrednic de relevat e faptul că noi am păstrat un număr măricel de cuvinte abstracte, precum *agilis* (*ager*), *canticum* (*cântec*), *hospitium* (*ospăţ*), etc., care s'au transmis, ca vorbe populare, din generaţie în generaţie, pe când la ceilalţi Romani — bunăoară la Francezi (*agile*, *cantique*, *hospice*) — aceste cuvinte sânt neologisme, introduse de cărturari, din limba latină, în vremuri relativ recente. Aspectul « mai romanic » al limbilor vestice, îl dau acestora tocmai nenumăratele neologisme, intrate din limba latină. Spre deosebire de limba română, care abia de o sută de ani a început să se împrospăteze cu neologisme de origine latină, surorile noastre apusene au fost influenţate în tot cursul evului de mijloc şi mai ales dela epoca Renaşterii încoace, de limba latină, care pentru ei n'a fost « moartă », ci erà limba întrebuinţată în biserică, administraţie şi în ştiinţă.

Deosebirile între limba română şi limbile romanice de vest sânt mari, căci deosebită a fost întreaga desvoltare a romanităţii în Impărăţia de vest şi în cea de est. Dacă condiţiile de desvoltare ar fi fost similare ca în Apus, am aveà, probabil, în regiunile locuite azi de Români, Iugoslavi şi Bulgari (romane odinioară), mai multe limbi romanice. Dar împrejurările istorice fiind cu totul diferite, rezultatul e şi el altul: în afară de coasta dalmată, unde odinioară se vorbise o limbă romanică independentă, singurii urmaşi ai Romanilor răsăriteni sântem azi noi, Românii.

Istoria limbei române în întâia jumătate a evului mediu ne e necunoscută, precum întunecate sânt şi începuturile poporului român. Tocmai din această cauză chestiunea aceasta este însă deosebit de atrăgătoare, şi prin problemele multiple ce le pune istoricului şi linguistului a produs o serie întreagă de studii din cele mai interesante. Fără să pot intrà în amănunte, iată cum se prezintă, după ultimele şi cele mai verosimile teorii, chestiunea originei şi a începuturilor poporului român şi a limbei sale.

Viaţa romană, înfloritoare odinioară, decăzù în părţile estice ale Imperiului, mai întâiu dealungul căilor principale de comunicaţie, în oraşe şi în văile roditoare, căutate de năvălitori, atât de cei ce treceau numai, cât mai ales de cei ce s'au aşezat la noi. Romanitatea îşi găsì un adăpost în munţi. De sigur că ar fi greşit să ne închipuim, precum s'a spus mai de mult de atâtea ori, că strămoşii noştri s'au retras înaintea barbarilor în munţii neumblaţi, pentru ca să coboare apoi, după secole, când invaziile au trecut, să repopuleze ţinuturile strămoşeşti. Viaţa în munţi — pe care ne-o atestă toponimia şi desvoltarea semantică a unor cuvinte ca *a merge*, *cale*, *şes*, *a pogorî* — se explică printr'un fel de selecţiune: orăşenii şi locuitorii satelor din regiunile mănoase, împuţinaţi în urma distrugerilor barbare, se desnaţionalizară cu timpul. Au rămas păstorii şi micii agricultori

din regiunile sărace dela munte, nerâvnite de năvălitori. Acești păstori în curând deveniră un element economic necesar în Statele nouă ce se închegară în regiunile noastre. « Vlahii » din Iugoslavia de azi se bucurau până târziu în evul mediu de anumite drepturi garantate de stăpânitorii slavi, cărora le făceau servicii militare de grăniceri, dar le furnizau în același timp lăptării și lână și erau apreciați ca negustori ambulanți.

Viața orășenească se stinse mai întâiu în Dacia Traiană, de unde, subt presiunea popoarelor nouă, în a doua jumătate a secolului al treilea, fură retrase, legiunile. Cu armata și oficialitatea a plecat și o parte din provinciali, pe când populația săracă și cei ce nu aveau nici un interes să se solidarizeze cu Imperiul, rămaseră la vetre. Chiar din cei plecați, mulți se vor fi întors, după ce panica cășunată de retragerea oficială încetase și când în sudul Dunării siguranța averii și ocrotirea din partea oficialității nu erau cu mult mai bune. Exemplul răsboiului celui mare, prin care am trecut, ne-a arătat cum trebuie înțelese evacuările oficiale ale unor regiuni ajunse în mâna dușmanului.

Nici un nume de oraș nu s'a conservat în stânga Dunării în forma latină. In schimb însă Românii păstrează numirea autohtonă a *Dunării*, a *Argeșului*, a *Crișului* și poate a altor râuri, pe când alte nume, ca *Oltul* bunăoară, au o formă streină. Pentruca *Alutus* să fi devenit însă, în gura Slavilor, *Olt*, el a trebuit să fie transmis acestora de o populație de origine latină. Dacă, la rândul ei, această populație băștinașă a pierdut numirea veche și a primit-o pe cea nouă, dela Slavi, acest fapt nu se poate invocà nicidecum ca o dovadă că într'o vreme oarecare Românii au încetat să locuiască în apropierea Oltului, ci dovedește numai că numirea slavă a fost, odinioară, numele oficial al râului, primit și de Români. Tot în Dacia Traiană și tot dela strămoșii Românilor au primit Slavii, într'o epocă veche, pe *calendae* și *Rosalia*, iar în timpuri ceva mai nouă pe *Crăciun*, *ciumă* și *cimbru*, care cuvinte, cu forma aceasta românească, au pătruns până la Slavii estici și nordici.

In dreapta Dunării s'a menținut, în orașe, o populație romană, care vorbeà încă limba literară, câtva timp, și după așezarea Slavilor în nordul Peninsulei Balcanice. Numirile orașelor se păstrează în parte, în gura Slavilor, în forma aceasta literară și tot forma latină clasică o au câțiva termeni creștinești intrați în limba slavă. Cazul invers, ca un cuvânt slav să fi pătruns la populația romană, cu o cultură superioară, erà, firește, rar. Totuși avem cuvântul *mătură*, a cărui formă în limba noastră nu se poate explicà altfel, decât dacă admitem că slavul *metla*, intrând în limba orășenilor romani, a fost latinizat în *metula*, după modèle date de cuvintele țărănești ca *vetla* (*vecla*) în loc de clasicul *vetula*.

In căutarea patriei primitive a Românilor s'a făcut, după părerea mea, o mare greșală de ordin metodic. Cei ce voiau să stabilească nașterea limbei noastre și vorbeau de raportul ei de fiică față de mama ei, limba latină, i-au căutat și « leagănul » pe un teritoriu cât mai restrâns. Unii au crezut că i-l găsesc în Dacia Traiană, alții în Iliricum, alții în Dacia mediterrania și Dardania; fiecare cu argumente interesante.

De fapt n'avem nici un indiciu care să ne facă să credem că în vreun ținut restrâns oarecare al teritoriului din estul Impărăției, și numai în el, să fi existat condiții istorice deosebit de favorabile pentru ca populația romană să se fi păstrat mai bine decât în alte părți, dând naștere poporului român, care apoi ar fi roit din acest « leagăn » în celelalte regiuni, în care ne apare mai târziu. Intr'o asemenea regiune ar fi trebuit să ni se păstreze, în formă tradițională, numirile topice latine; ceea ce nu este cazul.

Cu mult mai probabil este că patria primitivă a Românilor avem s'o căutăm pe întreg teritoriul locuit odinioară de Romani, pe amândouă malurile Dunării de jos și ale afluenților ei. Dacă, după sute de ani de tăcere, istoria ne arată pe Români tocmai în regiunile locuite odinioară de Romani, este pentrucă ei au continuat să trăiască în aceste locuri, ducând o viață lipsită de evenimente importante, care să merite atenția cronicarilor. Așà vedem adesea, în munții noștri calcaroși, câte un pârâiaș dispărând în stâncă, pentru ca să reapară, mai mare și mai vioiu, mai la vale după ce a curs o bucată bună pe subt pământ. In regiunile acestea, Romanii și urmașii lor Românii n'au fost un popor cuceritor, care să se răspândească — așà ca mai de mult strămoșii lor, Latinii — dintr'un ținut restrâns pe un teritoriu vast. Ei au fost cuceriții, care au pierdut din teritoriul ce-l ocupau odinioară, fiind strâmtorați și desnaționalizați de popoarele cuceritoare.

Limba română are urme neîndoioase despre extinderea pe un teritoriu mare a neamului românesc în vremile de demult. Păstrarea, în formă populară, a cuvintelor *ficus* şi *castaneus* la Macedoromâni (*hic* şi *căstâniu*), precum şi a lui *bubalus* şi *picula* (*bour* şi *păcură*) la Dacoromâni, arată că o parte din Români a locuit totdeauna în regiunile sudice, unde creşte smochinul şi castanul, dar unde nu se găseşte nici *bourul*, vânat cu atâta patimă în Carpaţi de altă parte din Români, nici *păcura* ce constituie o bogăţie a ţării noastre de azi. Imprumuturi vechi din limba albaneză şi sârbească pe de o parte şi din bulgara de est pe de altă parte, arată că părţi din poporul nostru trebuie să fi locuit şi în vestul, dar şi în estul Peninsulei Balcanice, fiind în legătură între sine şi cu Dacoromânii.

Dacă ne uităm cu atenţie pe hartă, vedem că coasta estică a Italiei se potriveşte cu coasta vestică a Peninsulei Balcanice atât de bine, încât, dacă ar lipsì Marea Adriatică despărţitoare, şi am alăturà cele două ţărmuri, ele s'ar îmbucà unul într'altul. Tot astfel, dacă ne-am închipuì că între diferitele grupuri actuale de Români ar lipsì masele de Slavi despărţitori, am vedeà cum graiul lor se întregeşte adesea. Aceasta este adevărat mai ales în ceea ce priveşte pe Dacoromâni şi pe Istroromâni, despărţiţi de Serbocroaţi. Precum cutare ieşitură din coasta estică a Italiei se potriveşte în adâncătura din faţă din ţărmul dalmat, tot astfel bunăoară rostirea *chimeşe* în loc de *cămaşă*, care se aude numai în regiunile vestice ale teritoriului dacoromân, se regăseşte aidoma la Istroromâni, care în loc de *aş face* zic *reaş face*, întocmai ca, în unele regiuni, Bănăţenii.

Dar dacă între Istria şi Banat sânt astăzi sute de chilometri, pe aproape tot ţinutul locuit acum de mase compacte de Serbocroaţi se găsesc numiri topice româneşti (mai ales nume de munţi), precum: *Kručica* (Crucica), *Negrišori*, *Magura*, *Kormatura* (Curmătură), *Lakustovo*, *Kornišor*, *Kornet*, *Korbovo*, *Ratunda*, *Prijot* (Preot), *Taor*, *Durmitor*, *Cipitor* (Aţipitor), *Visitor* (Visător), *Pirlitor* (Pârlitor) etc., şi se găsesc, în documente vechi şi azi încă, Sârbi şi Croaţi cu numele *Barbat*, *Barbatovac*, *Berbos* (Bărbos), *Drakul*, *Drakulovich*, *Fečor*, *Ljepurov* (Iepure), *Lupulovich*, *Mikul*, *Mugurice*, *Pasarel*, *Sarapa* (Sare-apa), *Sarebire* (Sare bine), *Šerbula*, *Šerban*, *Strimbul*, *Surdul*, *Ursul*, *Ursulovich*, *Visulovich*, *Vyšinel* (Vişinel), *Zmantara* (Smântână) etc., Prin munţii din apropierea oraşului Zara, ciobanii slavi îşi numără până azi oile, două câte două, cu numeralele de origine română: *do*, *pato*, *šasto*, *šopce*, *zeči*.

Din grupul însemnat al Românilor Apuseni de odinioară, care populau partea de nordvest a Peninsulei Balcanice, n'au mai păstrat limba lor maternă decât cei vreo 3000 de Istroromâni de azi, emigraţi din Serbia, Bosnia şi Croaţia în Istria. Restul s'a pierdut, desnaţionalizându-se în marea slavă. Tot astfel s'au pierdut Românii din Bulgaria, după ce au lăsat şi acolo, în toponimie şi onomastică, urme de existenţa lor de odinioară ca *Čerčel*, *Krnul* (Cârnul), *Krecul* (Creţul), *Merul* (Mărul), *Singur*, *Vacarel* etc. Nu s'au mai păstrat decât acei Români care au fost împinşi mai spre sud, Aromânii (Macedoromânii) şi Meglenoromânii de azi. In schimb, în nordul Dunării, convieţuirea între Români şi Slavi a dat tocmai rezultatul invers: Slavii s'au pierdut, desnaţionalizându-se, în masele româneşti, lăsând numai în toponimia şi onomastica noastră urmele netăgăduite ale existenţii lor de odinioară. Precum a arătat G. Kisch de curând, românizarea completă a Slavilor din Ardeal datează dinaintea venirii Saşilor în aceste regiuni.

Inainte de ce Românii să-şi fi asimilat masele de Slavi conlocuitori şi să fi ajuns la expansiunea teritorială de azi, şi înainte de ce Românii din dreapta fluviului, câţi n'au emigrat spre sud şi vest, să se fi desnaţionalizat, strămoşii noştri au trăit în contact geografic destul de viu, pentru ca limba lor să se desvolte în mod aproape unitar. Dunărea, care nici în Ungaria n'a fost niciodată un hotar despărţitor de fraţi, deşi curge dela un hotar al ţării până la altul, n'a oprit nici odată comunicaţia între Românii sudici şi cei nordici. Intr'adevăr, comparaţia celor patru dialecte române — dacoromân, istroromân, aromân (macedoromân) şi meglenoromân — ne arată că cele mai importante inovaţiuni de limbă, care fac ca limba română să se deosebească de oricare altă limbă din lume, şi mai ales de limba latină şi de celelalte limbi romanice, se găsesc — desvoltate în aceleaşi condiţii şi cu aceleaşi excepţii — în toate dialectele. Trebuie să admitem deci o comunitate geografică între toate grupurile de Români în epoca cea mai importantă din istoria limbei noastre, în răstimpul de când limba latină începuse să se « rustifice » (pe măsură ce încetà să mai fie vorbită de clasele culte orăşeneşti) şi până ce convieţuirea strămoşilor noştri cu Slavii devenise atât de strânsă, încât avù un

răsunet puternic şi asupra limbei. Dar această continuitate geografică ne-o putem imagină foarte bine pe un teritoriu relativ întins, pe amândouă malurile Dunării, unde strămoşii noştri locuiau între neamuri străine, întinzându-se, mai ales prin munţi, ca o reţea cu ochiuri rare, de păstori, pe care transhumanţa îi purtà în migraţiuni îndepărtate şi-i strângeà, din diferite părţi, în aceleaşi regiuni de iernatec.

Un studiu mai amănunţit al limbei române ne arată că, alături de asemănările mari între cele patru dialecte principale, care ne constrâng să admitem, pentru epoca veche, o unitate geografică, descoperim un număr însemnat de deosebiri, care nu datează din timpuri nouă, nu sânt de după despărţirea dialectelor, ci chiar din epoca veche de formaţie a limbei. Explicarea acestora e mai uşoară dacă pe strămoşii noştri ni-i închipuim răsleţiţi pe un teritoriu întins.

Dar chiar asemănările de limbă nu se explică numai prin contactul geografic neîntrerupt, ci e condiţionat şi de alţi factori, asupra cărora se insistă, în linguistică, din ce în ce mai mult.

Unul din aceşti factori este desvoltarea unui popor în aceleaşi condiţii culturale, care la noi, Românii din sudul şi nordul Dunării, emanau — direct sau prin mijlocire slavă — din Bizanţ şi erau în strânsă legătură cu Biserica ortodoxă, căreia aparţineam. Aceste influenţe culturale explică în mare parte nu numai fenomenele linguistice comune tuturor Românilor, ci şi popoarelor învecinate, aşà numitele « balcanisme » ale limbei noastre.

Tot atât de important e factorul social. Condiţiile identice de traiu ale ţăranului şi păstorului român în toate regiunile locuite de ei făceau ca limba lor să aibă posibilităţi limitate de exprimare şi ca inovaţiile ei să nu se deosebească mult în diferitele regiuni, sau, în orice caz, să fie uşor imitate de cei ce auzindu-le aveau pregătirea să le înţeleagă uşor. Numai aceeaş structură socială şi dominaţia aceleiaş culturi la strămoşii noştri explică de ce în toate dialectele române găsim lipsa aceloraşi cuvinte de origine latină — păstrate la popoarele romanice apusene — şi înlocuirea lor cu aceiaşi termeni slavi: *donare* a fost înlocuit prin *dărui*, *nudus* şi *vacuus* prin *gol*, *pulsare* prin *gonì*, *pietas* şi *misericordia* prin *milă*, *plaga* prin *rană* etc.

Cercetări dialectale mai nouă au arătat că ceea ce desparte limba în dialecte nu sânt graniţele naturale — râuri mari şi munţi înalţi — ci gravitarea spre diferite centre culturale, administrative sau religioase. Râurile şi munţii sunt graniţe dialectale când ele sunt şi hotare între provincii, plase etc. Spre aceste centre se îndreaptă populaţia din împrejurime, dela ele pornesc cele mai multe inovaţii de limbă, acceptate repede de cei pe care contactul zilnic şi interesele comune îi fac să primească acelaş graiu — care are totdeauna prestigiul oraşului — şi să se desbere de particularităţile deosebitoare.

Sânt popoare care locuiesc ţări uriaşe — cum e poporul rusesc — cu o limbă aproape omogenă; sânt iarăşi alte popoare, cum e bunăoară cel italian, care, într'o ţară incomparabil mai mică, au o mulţime de dialecte diferite unul de altul. Rusul din Siberia se înţelege fără greutate cu cel dela Moscova sau din Crimeea, dar un Napolitan nu poate înţelege pe un Veneţian, când vorbeşte în dialect. Munţii Abruzzi şi râul Po de sigur că nu au înălţimea şi lăţimea Uralului şi a Volgăi, şi cu toate acestea despart pe Italieni în grupuri dialectale mai deosebite decât Uralul şi Volga pe Ruşi. Dunărea între Baziaş şi Vârciorova, deşì are o lăţime considerabilă şi este un hotar de ţară, nu împiedică nicidecum ca Bănăţeanul şi Românul din Serbia să vorbească acelaş dialect; dimpotrivă, Oltul îngust face ca la Făgăraş să se vorbească altfel decât în satul vecin Galaţi, deşì un pod împreună pe Făgărăşeni cu Gălăţeni, care însă până de curând se ţineau de alt comitat, cu alt centru administrativ decât Făgăraşul.

Abià în secolul XIII—XIV izbutesc Dacoromânii să-şi creeze organizaţii superioare de Stat. Cele două voevodate, al Ţării-româneşti şi al Moldovei, cu centre de gravitaţiune diferite, produc cele două mari subdialecte dacoromâne: cel muntean şi cel moldovean. Dar chiar în cuprinsul Ţării româneşti, însemnătatea politică şi economică a Craiovei, ca reşedinţă a Banilor Olteni, face ca spre Apus de Olt să se precizeze din ce în ce mai mult al treilea subdialect, cel oltean.

Cum stăm cu Ardealul? Deşì Ardealul e despărţit de vechiul Regat printr'un şir înalt de munţi, care au format o graniţă politică semimilenară, în tot acest ţinut nu s'a desvoltat un subdialect propriu zis.

Există, fireşte, şi în Ardeal anumite particularităţi de graiu, care nu se găsesc în Muntenia sau în Moldova. Astfel atât Bucureşteanului cât şi Ieşanului îi va bate la ureche rostirea *chimeşe*, despre care am pomenit mai sus şi va recunoaşte pe Ardelean după muiarea dentalelor (*ghinche* în loc de *dinte* etc.). Dar aceste rostiri care trec de obiceiu de « ardelene » nici nu se prea aud în Ardealul propriu zis, ci numai în regiunile vestice şi nordice şi mai ales în Banat şi Crişana. Astfel rostirea *che* (sau *ce*) în loc de *te* nu depăşeşte spre est o linie care trece dela Orăştie prin Alba-Iulia şi Aiud la Reghinul-săsesc; pronunţarea *chimeşe* e şi mai limitată asupra părţilor vestice.

Chiar dacă noţiunea de « Ardeal » n'o mărginim la Transilvania propriu zisă, ci cuprindem în ea şi ţinuturile la vest şi nord de Carpaţi, putem face constatarea că nu există nici o singură particularitate de graiu popular, care să fie generală la toţi Ardelenii şi să lipsească celorlalţi Dacoromâni (cf. G. Weigand în « Convorbiri Literare » XLII (1908), p. 441 ş. u.). Cele mai multe particularităţi de graiu ardelean sânt dimpotrivă, sau limitate la o parte de teritoriu — ca în cazul lui *ghinche* şi *chimeşe* — sau, mai adesea, cuprind numai o frântură din Ardeal şi trec în acelaş timp peste graniţele acestuia, în ţara veche.

In general observăm că în Ardealul sud-estic se vorbeşte aceeaş limbă ca în Muntenia; dialectul moldovean cuprinde şi partea cea mai mare a Maramureşului, a Ardealului nordic şi central, cu ramificaţii până în Crişana şi chiar până în Banat; Banatul, împreună cu Ardealul sud-vestic coincide mai adesea însă cu dialectul din Oltenia.

Harta alăturată — lucrată după « Atlasul Linguistic » al lui Weigand — ilustrează cu câteva exemple cele spuse mai sus.

Avem mai întâiu cele două rostiri: *tiner* şi *tânăr*. Cea dintâiu e forma mai veche, păstrată şi în dialectele transdanubiene (*tinir* la Aromâni şi Megleniţi) şi la Istroromâni (*tirer* şi *tirar*, desvoltate tot din *tiner*). La Dacoromâni rostirea aceasta veche (*tiner*) s'a păstrat în tot Banatul (cu regiunile corespunzătoare de peste Dunăre, din Serbia şi Bulgaria), în întreaga Oltenie (cu ramificaţii până la Curtea de Argeş) şi în Transilvania sudică, ajungând până la Zlatna, Turda, Reghinul săsesc, Sighişoara, Cohalm şi Codlea. Tot restul teritoriului românesc, cuprinzând Muntenia (cu Dobrogea), Moldova (cu Basarabia şi Bucovina) şi Ardealul central (cu Crişana) şi cel nordic (cu Maramureşul), au introdus forma mai nouă *tânăr*.

Al doilea fenomen exemplificat în harta noastră priveşte rostirile vechi *şase* şi *râz* (*vânz*). Ele nu se mai găsesc decât în Muntenia, trecând uneori Oltul în Oltenia şi Carpaţii în colţul sud-estic, care e mai mic la *seară*, ceva mai mare la *şase* (întrucât se extinde numai în împrejurimile Braşovului), şi e mai mare la *râz* şi *vânz* (trecând până dincolo de Târnavă, peste Sighişoara şi Mediaş şi cuprinzând şi regiunea Mărginenilor, cu Sibiul şi Ocna-Sibiului). Tot restul ţării, adecă Moldova (cu Basarabia şi Bucovina) şi partea cea mai mare a Ardealului (cu Maramureşul şi Crişana), precum şi partea cea mai mare a Olteniei (cu Banatul), au formele mai nouă *şasă* (*şasî*, *sară*) şi *râd* (*vând*).

In sfârşit vedem alte două rostiri repartizate în aproape aceleaşi regiuni. Mai întâiu avem rostirea veche *dz* în loc de *z*, în cuvântul *dzic* (sau *dzâc* = zic) şi apoi rostirea nouă *ş* în loc de *ce* în *şinşi* (= cinci). Amândouă sânt caracteristice pe de o parte pentru dialectul moldovean (cu Basarabia) şi partea cea mai mare a Bucovinei (cu ramificări mai mari la *dzic* decât la *şinşi* — în Maramureş şi în Ardealul nord-estic); pe de altă parte în Banat (cu ramificări peste Mureş, în Crişana, şi peste munţi, în Ardealul sud-vestic şi în Oltenia nord-vestică). E evident, după harta alăturată, că forma mai nouă, *zic*, întinzându-se din ce în ce mai mult, a rupt legătura ce există odinioară între Maramureş şi Crişana.

Cele câteva particularităţi de rostire ar puteà fi uşor completate cu fenomene morfologice, derivative sau lexicale. Astfel, perfectele simple (*eu aflaiu*, *ziseiu* etc.), dispar cu cât ne depărtăm mai mult dela sud spre nord, dar le aflăm în Munţii Apuseni ca şi în Oltenia şi Muntenia; sufixul *-oc* (în *căloc*, *măroc* etc.), după harta publicată de S. Pop în Dacoromania V, coincide cu teritoriul dacoromân care rosteşte *chimeşe*; cuvântul *pisică* se întâlneşte aproape numai în regiunile care păstrează formele *şase* şi *râz*, în opoziţie cu *mâţă*, care e curent în regiunile cu *şasă* şi *râd*.

Toate aceste cazuri adeveresc acelaş lucru, că graniţele geografice şi politice n'au fost în stare să împiedice graiul din Ardeal să se desvolte în strânsă legătură cu graiul din principatele vecine. Precum inimele româneşti băteau la fel şi sufletele neamului de ţărani, uniţi prin aceeaş credinţă

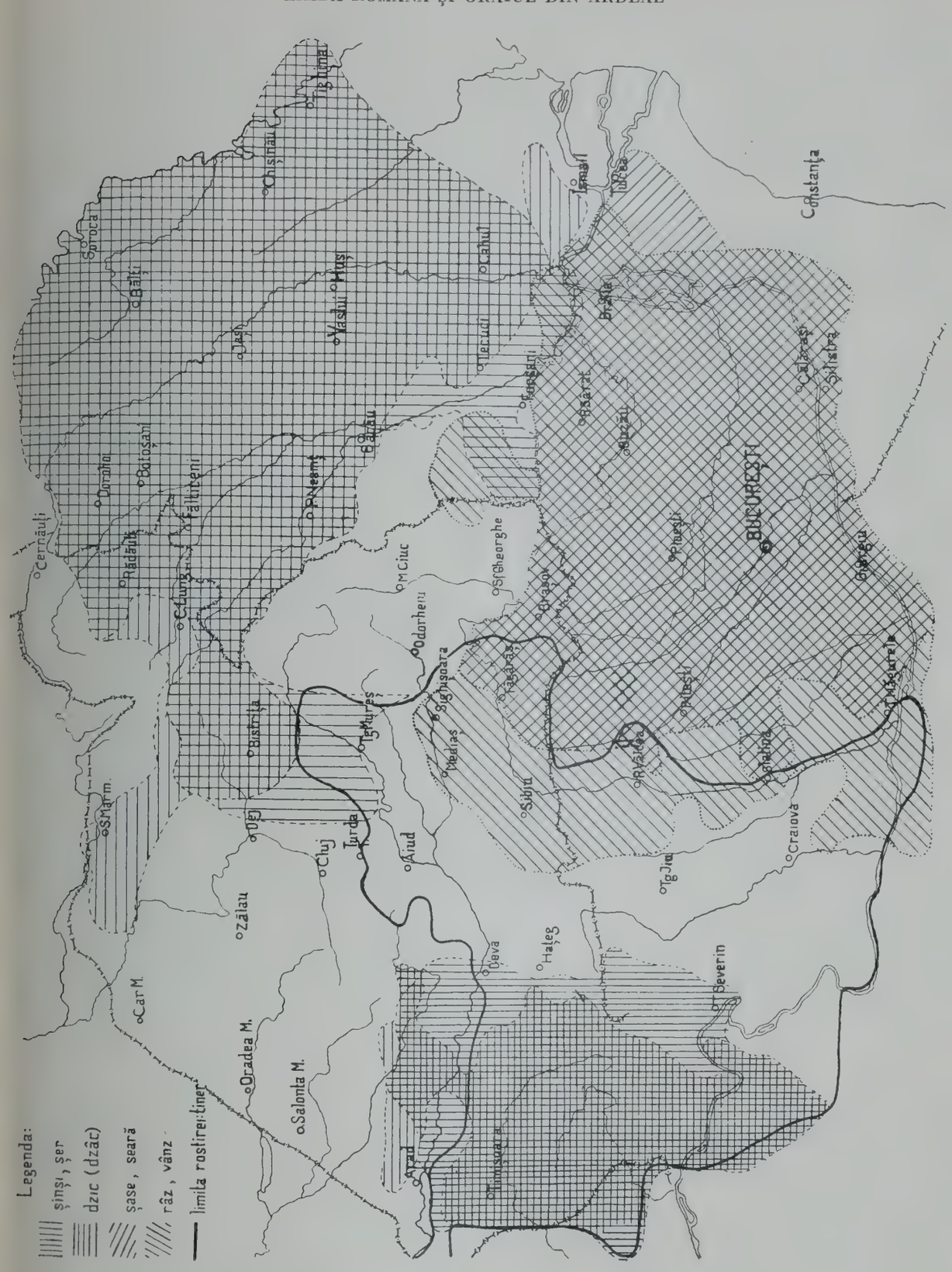

Fig. 453. Harta unor rostiri românești (după Atlasul lingvistic al lui Weigand)

şi munciţi de aceleaşi griji, simţeau aceleaşi speranţe, tot astfel graiul Românilor se desvoltà în acelaş fel dincoace şi dincolo de munţii pe care îi treceau regulat ciobanii cu turmele lor migratoare, preoţii cu cărţi sfinte în dăsagi, şi cei ce căutau în alte părţi româneşti împrejurări mai prielnice de traiu, acei nenumăraţi Murăşeni, Bârsani, Munteni şi Moldoveni, care poartă încă, în numele lor, amintirea originei. Nici Sibiul şi Braşovul săsesc, nici Bălgradul şi Clujul unguresc n'au putut alcătuì în Ardeal — ca Bucureştii, Iaşii şi în parte Craiova, în ţările libere — centrele din care să iradieze inovaţiile şi spre care să se îndrepte convergenţele de limbă. Aşà se explică de ce, după Unire, atâţi Moldoveni veniţi la Cluj sau în alte oraşe ardelene, erau surprinşi să audă aceleaşi abateri dela limba literară, care le erau familiare din graiul lor de-acasă.

Dacă, cu toate acestea, auzim atât de des pe fraţii noştri din Ţara veche vorbind de « ardelenisme » în graiul şi mai ales în scrisul Transilvănenilor, aceasta nu ne îndreptăţeşte să vorbim de un dialect ardelenesc. Căci ele nu privesc limba poporului, ci pe a cărturarilor.

Cât timp cultura erà dominată de biserică, « ardelenismele » lipseau. Cărţile bisericeşti — prin care s'a stabilit limba literară — circulau dintr'o provincie românească în alta, iar limba lor erà înţeleasă pretutindeni; autori din diferitele părţi o îmbogăţeau cu cuvinte regionale, în mod normal şi în măsura în care limba comună se împrospătează cu elemente nouă. Numai atunci când cultura a ieşit din incinta Bisericii şi s'a generalizat laicizându-se, au început să se accentueze tot mai mult influenţele culturale diferite, care stăpâneau de o parte şi de alta a munţilor.

In Ardeal influenţele culturale care au înrâurit de vreo două sute de ani pe cărturari au fost două: pe de o parte cea latină, care dominà şcoala popoarelor conlocuitoare şi care primì un nou impuls prin apostolii ideii de latinitate, Samuel Clain, Gh. Şincai şi Petru Maior; pe de altă parte influenţa germană în toate ramurile vieţii publice, care rămâneà germană chiar când veneà prin filiaţie maghiară. Termenii noi pe care cărturarii îi introduceau în limbă în număr tot mai mare (cu cât propaganda culturală din ce în ce mai intensivă cereà neologisme mai multe) erau de origine latină, uneori născuţi dintr'o împerechere hibridă latino-germană sau prin traducerea unei idei germane prin elemente de origine latină ale limbei române (de ex. *amăsurat*, după germanul « gemäss », *a preluà*, după germanul « übernehmen », sau ungurescul « átvenni »).

In vremea aceasta, în Principatele române, după încetarea influenţei greceşti, care a lăsat urme mai adânci numai în limba claselor suprapuse, a urmat orientarea spre Apusul romanic. Limba literară trece printr'una din cele mai mari primeniri, având să-şi asimileze un număr uriaş de cuvinte nouă, luate din limbile franceză şi italiană.

Carpaţii, pe creştetele cărora treceà frontiera ţării fără ca să poată marcà o graniţă dialectală pentru limba poporului român, au devenit astfel, din cauza celor două feluri de culturi, pentru limba claselor culte, un hotar despărţitor, care abià în zilele noastre dispare încetul cu încetul. Discuţiile înfocate între cărturarii din Ţara veche şi din Ardeal, în jurul limbei literare, pe la mijlocul veacului trecut, sânt mărturie despre deosebirea pe care două feluri de culturi a produs-o în aceşti oameni cu legături sufleteşti atât de adânci şi care aveau tot timpul clara viziune a unirii definitive politice.

SCRISUL ROMÂNESC ARDELEAN MAI NOU

DE

LIVIU REBREANU

Sfârşitul răsboiului mondial şi marea adunare dela Alba-Iulia au găsit Ardealul văduvit de scris românesc. In cei patru ani şi jumătate cât românii ardeleni şi-au vărsat sângele pe toate fronturile, acasă jandarmii şi fişpanii au înăbuşit pe rând ziarele, revistele, cărţile româneşti. Rămăseseră numai « Telegraful Român » şi «Unirea », oficioasele celor două biserici române, şi la Arad, cu apariţie din ce în ce mai sporadică şi din zi în zi mai anemic, organul partidului naţional român « Românul ».

Scriitorii şi publiciştii erau risipiţi aproape pe toată suprafaţa globului. Odată cu retragerea trupelor româneşti, după ocupaţia din toamna anului 1916, au luat drumul pribegiei mai toţi literaţii cari încă nu trecuseră în Ţară, în cap cu blândul şi rodnicul Agârbiceanu. Doar câţiva tineri de tot şi câteva scriitoare au îndrăznit să aştepte urgia ce trebuià să vie, şi aceia însă mulţumindu-se a scrie şi a visà pentru ei şi pentru zile mai bune.

Şi astfel în ziua de 1 Decemvrie 1918 scriitorii români ardeleni, cei cari întrupau speranţele de izbândă, cei cari prin cântecele şi prin îndemnurile lor au pregătit unirea, propovăduind-o cu întreg avântul sufletului lor, punând în slujba ei toate energiile şi tot talentul lor, se aflau departe de cetatea unde aveà să se proclame acuma înfrăţirea Transilvaniei pe vecie cu Ţara-Mamă. D-l Octavian Goga, poetul pătimirii noastre, luptătorul dârz pentru acţiune, strecurându-se prin vâlvătaia Rusiei revoluţionare, ajunsese la Paris unde se străduià, împreună cu ceilalţi mari refugiaţi, să asigure împlinirea revendicărilor neamului românesc. D-l Agârbiceanu, zdrobit de suferinţe, aşteptà într'un târguşor moldovan putinţa de-a se întoarce în Orlatul său părăsit. La Iaşi erà d-l Zaharia Bârsan şi I. U. Soricu, pe când bătrânul Ion Gorun şi Constanţa Hodoş se sbuciumau în Bucureştii de curând scăpaţi de cotropitorii germani. D-l Bogdan-Duică încă n'avusese vreme să sosească acasă din Bulgaria unde fusese internat în cei aproape doi ani de ocupaţie duşmană. Tânărul poet Cotruş organizà în Italia legiunea română dintre cei căzuţi în captivitate italiană. Horia Petra-Petrescu agità în Praga, devenită capitala Cehoslovaciei libere, pentru înfrăţirea româno-cehă. Vasile Stoica, traducătorul frumoaselor balade vechi engleze, se găseà în Statele-Unite pentru a ţine piept propagandei adverse care începuse a disputà drepturile româneşti.

După Alba-Iulia însă şi concomitent cu instalarea stăpânirii noastre, scrisul românesc îşi reià locul de frunte ce i se cuvine. Ziare apar în mai toate oraşele ardelene. « Românul » se întăreşte la Arad, deşi încă în zona periculoasă. La Sibiu, reşedinţa Consiliului Dirigent şi a Marelui Sfat, apare « Patria ». La Braşov reîncepe « Gazeta Transilvaniei », cea care fusese coborîtă în ultimii doi ani ai răsboiului să fie purtătoarea de cuvânt a asupritorilor noştri.

Pretutindeni, în tot Ardealul, scriitorii vechi şi alţii noui încep o activitate febrilă ca şi când ar vrea să răscumpere timpul pierdut în anii întunecaţi de răsboiu. Vechea şi glorioasa revistă literară ardeleană « Luceafărul » reapare la Bucureşti, sub direcţia d-lui Oct. Tăslăuanu. Reapariţia pare a indicà o tendinţă de centralizare. Nu izbuteşte. Deşi redactată cu mare îngrijire de Nichifor Crainic şi Al. Busuioceanu, « Luceafărul » se stinge după deabià vreun an. In aceeaş vreme se agită lozinci noui: românismul Ardealului trebuie să se exprime prin publicaţii ardelene. Cezar Petrescu, pe atunci promiţător debutant ca scriitor, dar dejà căutat ziarist, ajutat de câţiva prieteni, înfiinţează la Cluj « Gândirea ». Revista se impune repede şi impune câteva talente

noui atenţiei cetitorilor. Succesul « Gândirii » însă nu-l face regionalizarea, ci talentul colaboratorilor în majoritate neardeleni. Dealtfel după vreo doi ani revista se şi mută la Bucureşti.

Avântul publicistic al primilor ani după unire a fost urmat de o decadenţă mai mult sau mai puţin firească. Pe măsură ce unirea se consolidează, publicaţiile locale se împuţinează, incapabile să reziste concurenţei celor din Capitală, mai bogate, mai vii, mai bine scrise şi mai ieftine. Micile gazete şi reviste regionale nu mai pot satisface nevoile sufleteşti ale cetitorului român ardelean. Nivelul exigenţelor culturale s'a ridicat repede, cel puţin în ce priveşte tipăritura cotidiană sau periodică. Şi astfel azi, după un deceniu dela Unire, singură « Patria », serios organizată şi viu scrisă, se menţine ca ziar răspândit şi cu influenţă asupra cetitorului.

Starea aceasta merită o atenţie specială şi mijloace de îndreptare chibzuite. Mica presă locală, adaptată fireşte împrejurărilor şi vremilor noui, trebuie susţinută. Ea, şi aproape numai ea poate face educaţia civică atât de necesară acuma când neamul românesc, năpăstuit multe secole, e chemat să-şi adune toate sforţările spirituale spre a se impune ca un element de civilizaţie şi înlăuntru, şi în afară. Iar situaţia specifică din Ardeal, unde poporul românesc convieţueşte cu alte neamuri care, având până ieri privilegii dominante, au putut să se desvolte împotriva noastră mai ales în domeniile culturale, — reclamă stăruitor ziarele şi revistele organizate, bine informate şi scrise, în spiritul şi la înălţimea timpului. Lipsa acestora întăreşte şi consolidează presa locală minoritară la care în mod firesc sunt siliţi să se adreseze şi românii când e vorba de chestiuni şi interese asupra cărora marile organe bucureştene nu se pot oprì. E o problemă naţională aici a cărei soluţie nu trebuie aşteptată dela Stat, ci dela iniţiativa particulară. Statul nu poate aveà decât rolul de-a îmbunătăţì mijloacele exterioare: hârtie, ieftină, comunicaţii lesnicioase, şcoli bune care să înmulţească cetitorii şi să sporească dragostea de-a cetì.

Creaţia literară românească ardeleană e totuş într'o ascensiune marcată. In mişcarea literară generală scriitorii de origine transilvană au avut o parte tot atât de importantă ca şi în trecut. Apariţia d-lui Lucian Blaga cu « Poemele luminii » înseamnă un moment de seamă în poezia română de după răsboiu, precum romanul « Ion » (să mi se ierte această pomenire), din viaţa Ardealului, hotărăşte începutul maturităţii şi al unei nebănuite înfloriri a acestui gen literar puţin cultivat până atunci.

Nu se poate însă vorbì despre o literatură românească ardeleană într'un sens limitativ. Asemenea literatură n'a existat niciodată şi nici nu va puteà există vreodată. Limba românească n'are dialecte care să îngădue separaţii pe ţinuturi sau să îndemne la creaţii în idiome regionale. O carte scrisă de un ardelean s'a cetit cu aceeaş înţelegere de munteni şi de moldoveni, acum o sută de ani ca şi azi. Uşoarele nuanţe locale adaugă cel mult la pitorescul expresiei. Astfel când vrei să stabileşti contribuţia Transilvaniei la desvoltarea şi evoluţia literaturii noastre nu poţi procedà decât după diferenţierea pe care a făcut-o şi d-l Ibrăileanu: considerând originile scriitorilor, constatând că scriitorul este născut în Ardeal. Deşì împărţirea aceasta a scriitorilor pe regiuni poate fi interesantă mai mult din punct de vedere cultural şi statistic, decât strict literar-estetic.

D-l Ibrăileanu a şi stabilit, procedând la diferenţierea pe regiuni, anume caracteristice ale ardelenismului literar. Constatările d-sale pot fi valabile azi sau până azi. Eticismul sau finalismul moral ca semne specifice ale operei de artă ardelene au fost contrazise şi până acuma. Ce va fi în viitor şi dacă în viitor scriitorii originari din Ardeal vor mai prezentà în scrisul lor caracteristicile actuale, cine să ştie?

In trecut, când neamul românesc s'a aflat divizat sub diferite dominaţii străine, câtă vreme contactul social şi cultural a trebuit să îndure numeroase piedeci ridicate de graniţele politice, producţia literară a regiunilor erà oarecum firesc să prezinte note deosebite şi să se impună în primul plan al mişcării literare româneşti colective când un ţinut, când altul. Erà posibil acest fenomen mai cu seamă pentrucă nu aveam încă o limbă literară mai mult sau mai puţin fixată. Alternanţa întâietăţii literare între diferitele regiuni însemnà astfel şi lupta firească pentru formarea limbii literare.

« Şcoala ardeleană », ca şi celelalte « şcoli » pe care le înregistrează istoria literaturii noastre, n'a fost o şcoală literară, ci tendinţa de-a imprimà limbii culte a tuturor românilor anume fizionomie.

După Eminescu, adică după ce tiparele generale ale limbii literare se stabilesc şi când începe amalgamarea veritabilă a ei, dispar definitiv şi diferenţierile « şcolare » pe ţinuturi. Incep acuma

şcolile literare la care participă, după temperament şi înclinări, scriitorii din toate părţile. Coşbuc, Delavrancea, Caragiale, Slavici, Duiliu Zamfirescu nu sunt nici produsul şcolilor vechi, dar nici al celor noui. Cel mult « şcoala nouă » a lui Maiorescu i-ar puteà revendicà, o şcoală atât de vastă încât cuprinde pe toţi scriitorii într'adevăr de talent.

« Semănătorismul » ar trebuì socotit cea dintâiu şcoală literară românească, fiindcă el diferenţià întâia oară pe scriitori după anume postulate literare. Şi semănătorismul a fost susţinut de scriitori din toate regiunile româneşti: Octavian Goga, M. Sadoveanu, Sandu-Aldea — Ardealul, Moldova, Muntenia. In faţa lui se aflà şcoala adversă, fără un nume categoric (decadentism, simbolism, modernism, etc.), dar cu tendinţe literare bine definite, constituită deasemenea din scriitori de peste tot, şi ardeleni, şi munteni, şi moldoveni... Şcoala semănătoristă a fost mai puternică şi a avut mai mare înrâurire asupra cetitorului român pentrucă talentul scriitorilor săi a fost mai mare, dar şi pentrucă ideologia semănătoristă cuprindeà şi elemente de ordin social şi cultural, în afară de cele estetice.

Pentru Ardeal semănătorismul a avut o însemnătate deosebită fiindcă îngăduià să se exprime în opere de artă ceeace nu s'ar fi putut propovăduì altfel prin tipar: năzuinţa spre unitatea naţională integrală. Literatura a devenit brusc cea mai eficace armă naţională prin apariţia d-lui Octavian Goga care a avut darul de-a tâlmăcì, într'o operă de artă veritabilă, durerea unui neam întreg şi speranţa lui într'un viitor de dreptate. Iredentismul (Maiorescu i-a zis « patriotism ») a fost acceptat ca element estetic capabil de-a generà poezia adevărată.

Bunele destine ale neamului românesc au făcut ca mişcarea semănătoristă să preceadă cataclismul istoric din care aveà să se zămislească, prin cumplite sacrificii, unirea tuturor provinciilor româneşti în România de azi. Astfel literatura a putut fi o auxiliară minunată a răsboiului de întregire, precum fusese instinctiv pregătitoarea lui sufletească.

A fost o falangă scriitoricească rară, cum nu mai pomenise Ardealul. Alături şi împrejurul d-lui Goga, talente mai puternice şi mai plăpânde au contribuit cu egală însufleţire la izbânda mişcării generoase. Ii pomenim în dezordinea şi cu dragostea ce ni le serveşte amintirea: St. O. Iosif, Il. Chendi, Z. Bârsan, Maria Cunţan, Al. Ciura, Ec. Pitiş, A. Esca, I. U. Soricu, Ion Agârbiceanu, Constanţa Hodoş, Horia Petra-Petrescu, Bornemisa.

Dintre aceştia unii au dispărut, alţii au fost cuprinşi de alte proecupări. In locul lor s'au ivit nume noui... Icoana scriitorimii ardelene actuale astfel s'a schimbat mult. E mai bogată şi numericeşte, mai variată şi sufleteşte. Semănătorismul s'a topit şi poate nici n'ar mai aveà rost acuma. Literatura nu mai e nevoie să fie o armă de luptă, ci un instrument de civilizaţie, şi în Ardeal. Ce a pierdut din avântul de odinioară, a câştigat în diversitate.

Chiar d-l Octavian Goga, deşi ideologic mai militează pentru scriitorul luptător, în creaţiile d-sale de după răsboiu nu mai vădeşte decât preocupări de artă pură: « Meşterul Manole », reprezentat cu d-ra Ventura la Teatrul Naţional, exemplifică deplin ideaţia literară actuală a poetului.

D-l Ion Agârbiceanu, pe lângă d-l Goga, cel mai de seamă reprezentant ardelenesc al semănătorismului, şi-a continuat activitatea cu aceeaş rodnicie remarcabilă. După Slavici e prozatorul ardelean cel mai autentic, păstrând cu îndărătnicie chiar şi în limbă anume particularităţi specifice. Volume de schiţe, de povestiri şi nuvele alternează cu romane. « Arhanghelii », deşi publicat mai demult, mi se pare romanul în care avem pe Agârbiceanu întreg.

De curând răposatul Ion Gorun a publicat mai puţin în anii de după răsboiu. Opera lui creatoare, bogată şi de o conştiinciozitate artistică deosebit de valoroasă, ar merità atenţia şi concursul unui editor serios care să-i dea circulaţia largă necesară.

D-l Zaharia Bârsan, atât de activ înainte de răsboiu, a amuţit cu totul în România Mare, ca şi când «Trandafirii roşii » i-ar fi epuizat puterile creatoare. Deasemenea şi d-l Al. Ciura, atât de harnic odinioară, deabià rareori mai împodobeşte câte-o pagină de ziar cu totdeauna interesantele sale însemnări. D-şoarele Maria Cunţan şi Ecaterina Pitiş, poetele Ardealului de odinioară, n'au mai produs aproape nimic. In schimb d-na Constanţa Hodoş a desfăşurat o activitate din ce în ce mai intensă: nuvele, povestiri, piese pentru copii, o retipărire a romanului « Martirii »...

Promiţătorul poet dela « Luceafărul » A. Esca a devenit preţuit om de finanţe, precum entuziastul Bornemisa a renunţat la « Cosânzeana » sa spre a tipărì lucrările altora. Vasile Stoica, în loc să-şi publice baladele engleze, se ocupă de chestii de politică externă.

Atâtea energii şi talente, dela care Ardealul literar aşteaptă realizări de seamă, iată-le pierdute prin capriciile vieţii tumultuoase ce o trăim cu toţii. Aceleaşi împrejurări par a absorbì şi pe I. Soricu care, după răsboiu, în afară de traducerea lui « Faust », deabià ici-colo mai publică literatură.

Romanticul romancier M. Gaşpar, deşì în plină politică, a găsit răgaz să-şi republice « Fata vornicului Oană ». D-l Horia Petra-Petrescu, absorbit de o harnică activitate culturală, în loc de literatură publică conferinţe, eseuri.

Reprezentantul modernismului în Ardeal, încă dinainte de răsboiu, d-l Emil Isac a continuat, într'un ritm mai lent, o activitate rodnică. Adunându-şi parte din poemele sale într'un volumaş editat de o bibliotecă de popularizare, a pus la îndemâna unui public mai mare o literatură interesantă poate tocmai prin curiozitatea ei.

Poetul reprezentativ al Ardealului de după unire este însă d-l Lucian Blaga. Cu o sensibilitate nouă, influenţat întrucâtva de expresionismul german, cu o mare bogăţie de fond şi formă, s'a impus repede. Dela « Poemele luminii » până la « Lauda somnului » se manifestă un talent şi fecund, şi profund. Evoluând spre un ermetism din ce în ce mai pronunţat, poezia d-sale nu râvneşte să fie populară, dar e cu atât mai gustată de cei puţini înţelegători. Mai accesibil publicului pare a fi teatrul d-lui Blaga. « Zamolxe », « Tulburarea apelor », « Daria », « Meşterul Manole », iată titlurile principalelor sale opere dramatice de până acuma. Dintre ele numai aceasta din urmă s'a reprezentat, în stagiunea actuală, la Teatrul Naţional. A fost o revelaţie şi pentru critică, şi pentru publicul pricepător. « Filozofia stilului » cuprinde, într'un studiu interesant, crezul estetic al poetului. Gânditor, poet, dramaturg deopotrivă de valoros, d-l Lucian Blaga e talentul cel mai frumos al Transilvaniei de azi.

Influenţa d-sale asupra generaţiei noui de poeţi nu poate fi tăgăduită. D-l Valeriu Bora, încă foarte tânăr, merită să fie amintit printre aderenţii săi.

D-l A. Cotruş scrie mai demult, dar notorietate n'a dobândit decât în ultimul timp şi cu o poezie care e cam căutat revoluţionară. Volumul « Mâine » e un document chiar azi. Talentul d-lui Cotruş, real negreşit, va găsì de sigur expresia sinceră potrivită într'adevăr temperamentului său.

Chiar în cadrul acestei prezintări restrânse socotim că putem însemnà drept speranţe de viitor pe d-l Teodor Mureşanu, pe d-na Livia Rebreanu-Hulea, pe d-l Septimiu Popa, pe d-l Ovidiu Hulea, pe d-l Justin Ilieşu, fiecare cu străduinţe deosebite, cu visuri de poezii.

Deosebit şi subliniat trebuie însă să remarcăm « Cartea Facerii » de d-l E. Goga. E începutul unui roman în care se prezintă un talent autentic.

D-l G. Bogdan-Duică, eruditul istoric literar, reprezintă şi critica literară ardelenească. Inţeleptul profesor şi cercetător literar risipeşte o energie mare în a urmărì deaproape întreaga producţie literară curentă, însoţind-o cu observaţiile sale totdeauna folositoare, îndrumând-o cu sfaturile sale cuminţi...

Simpla pomenire a celor ce, în mişcarea literară românească, înseamnă puterea de creaţie a Ardealului, dovedeşte lesne o bogăţie deosebită a sufletului transilvănean. Cu date savante şi citări multiple înşirarea noastră ar fi putut dovedì mai mult. Dar asemenea procedeu ar fi presupus intenţii pe care nu le avem. Ar fi fost o lucrare pe care nu ne-am fi încumetat a o face. Aceasta vor face-o alţii, cei chemaţi pentru aceasta. Aici un scriitor a încercat să noteze cu drag şi în puţine cuvinte sforţările meritoase ale colegilor săi de ieri şi de azi. Numai atâta.

ZECE ANI DE VIAȚĂ LITERARĂ A UNGURIMII DIN ARDEAL

DE

GEORGE KRISTÓF

I. *Considerații generale.* Viața literară a ungurimii, ajunsă sub stăpânirea românească în urma răsboiului mondial și tratatelor de pace, în primul deceniu după schimbarea regimului prezintă o vigurozitate îmbucurătoare și un progres cantitativ surprinzător față de epoca anterioară. Nici calitativ, deci ca valoare interioară, n'are nici un motiv să se rușineze. A știut să creieze nu numai mult, ci și opere care s'au dovedit adevărate valori estetice, însemnând o îmbogățire pentru literatura maghiară însăș.

Pentru ca să înțelegem pe deplin și să apreciem după cum merită în legătura lor istorică faptele concrete, fenomenele îmbucurătoare și pline de îndemn pentru viitor, ale vieții literare din cei zece ani scurși, trebuie să insistăm asupra unor trăsături caracteristice ale vieții literare mai vechi a Maghiarilor din România.

Inainte de toate, se știe că Maghiarii din Ardeal și provinciile românești alipite au trăit, din cele mai vechi timpuri, o viață mai mult sau mai puțin independentă de cei din Ungaria, au fost timpuri — timpul principilor ardeleni din sec. XVI—XVII — când au format Stat aparte, care adesea purtà răsboaie contra Ungariei. Date fiind împrejurările geografice și naturale deosebite, s'a produs o diferențiere nu numai administrativă, militară și politică, ci și în modul de viață, în ocupații. Altul este modul de viață al Maghiarului de pe pustă și altul al celui din munții și văile Ardealului. Deosebirile se pot ușor recunoaște atât în viața indivizilor cât și în viața socială. Totuș cu toate deosebirile evidente, care au existat fără îndoeală în ocupații, mod de viață, temperament și stăpânire politică, a existat totdeauna și s'a menținut până azi conștiința de unitate culturală a întregii ungurimi. A existat și s'a menținut și în timpul celei mai mari desbinări politice, în sec. XVI—XVII. Aceasta înseamnă că Maghiarii din Ardeal au putut să aibă și în trecut, alt drum politic, decât trunchiul maghiar din Ungaria. Intocmai ca și azi. Insă în domeniul spiritual, în cultură, în literatură s'au considerat și simțit totdeauna numai ca o parte integrantă a marelui tot.

Purtătoarea de cuvânt a acestei unități spirituale a fost însăș unitatea limbii maghiare. Și aici nu mă gândesc atât la limba literaturii culte cât la limba populară. Și aceasta e unitară, ce e mai mult, filologia a constatat fenomenul curios, că limbajul Secuilor dela extremitatea răsăriteană a poporului maghiar, se apropie mai mult de al Maghiarilor din extremitatea apuseană (de dincolo de Dunăre), în ce privește rămășițele arhaice din limbă. (De aici credința unor istorici că Maghiarii din Ardeal ar fi colonești de peste Dunăre). Pe cât de unitară este limba maghiară tot atât de unitară e și literatura. Maghiarii din Ardeal au avut Stat aparte; niciodată însă o altă limbă sau o cultură centrifugă. Au contribuit totdeauna la mișcarea spirituală și literară, precum și la virtuțile și preocupările poporului maghiar.

Unitatea culturală și conștiința ei, dela unirea Ardealului cu Ungaria (1867) încoace, a avut și urmări păgubitoare. Energia locală și viața literară a ungurimii din Ardeal a lâncezit, mai bine zis a fost absorbită tot mai mult în totalitatea poporului maghiar. Cea mai mare parte, se poate spune floarea energiilor creatoare a părăsit Ardealul pentru a căutà la Budapesta sau în alte focare spirituale ale Ungariei condiții mai ușoare de viață și a desfășurà acolo o activitate mai sigură de

succes. Muncitorii spiritului, scriitorii, artiştii se grăbeau, întocmai ca musulmanii dreptcredincioşi la Meca, să ajungă cât mai repede la Budapesta. Incetul cu încetul şi publicul cititor a fost înglobat complet în sfera de atracţie a Budapestei. Acolo apăreau cele mai multe produse ale tiparului, cele mai frumoase ca tehnică, cele mai valoroase în ce priveşte conţinutul. Budapesta a devenit un centru literar atotstăpânitor şi atât de puternic, încât, după cum se spuneà în glumă, până şi cărţile de vizită ne plăceà să le tipărim şi să le aducem de acolo. Adevărul e că şi scriitorii născuţi în Ardeal, numai în Budapesta şi prin Budapesta puteau şi voiau să se impună. In Ardeal în schimb apăreau foarte puţine cărţi. Ceeace apăreà aici lipsindu-i numele capitalei de pe copertă, erà primit cu prea puţin interes, adesea cu indiferenţă, cu neîncredere chiar. Dela început se considerà mai puţin valoroasă orice operă, care apăreà în Ardeal, deci în *provincie* şi nu în centru, la Budapesta. Gustul şi pretenţiile literare ale publicului cititor din provincie s'au acomodat repede gustului şi necesităţilor literare ale capitalei. Şi ungurimea din Ardeal gustà cu plăcere produsele literaturii maghiare şi se bucurà că poate să cumpere şi să citească mai multe cărţi.

Viaţa literară a ungurimii ardelene, din deceniile premergătoare răsboiului mondial se caracterizează printr'o moleşeală, o lipsă de orice energie. Nu aveà probleme proprii în literatură, cum nu aveà nici în celelalte ramuri ale spiritului. Nu le aveà nici practic, ca producţie literară şi ca desfacere şi nici în ce priveşte valoarea estetică a produselor. Liniştea, lipsită de pasiuni, nu i-au tulburat-o întrebări şi probleme. Prea puţin se gândeà că poate să vină un timp când va trebuì să iasă din sfera de atracţie a Budapestei şi să deslege singură, cu energii proprii, nodul gordian.

Şi timpul acesta a sosit. Cu schimbarea regimului ungurimea din Ardeal [1]) s'a rupt de Budapesta. Produsele presei de acolo, revistele dela 1919 încoace ajung în Ardeal în prea puţine exemplare şi cu totul neregulat. Scriitorii, cărţile, editurile de acolo sunt ca şi desfiinţate pentru ungurimea din România. A trebuit să ne creiăm o viaţă literară, la noi acasă, din energii proprii şi cu mijloacele care ne-au stat la îndemână. Am inventariat ce-am avut. Stocul în afară de ziaristică, în multe privinţe erà egal cu nimic. Nu aveam nici o editură, tipografii mai mari abià câteva; literatură — revistă critică singură una *(Erdélyi Szemle* — Revista Ardealului); în înşirarea scriitorilor şi poeţilor mai de seamă repede am ajuns la sfârşit.

Schimbarea neaşteptată a pus ungurimea din România în faţa problemei mari complet desorientată. A venit aşà fără de veste, încât ar fi clătinat şi cel mai tare şi mai bine alcătuit spirit public. Nu e mirare că ungurimea din Ardeal în desorientarea primelor săptămâni îşi zvârleà când aici când dincolo ancora speranţelor sale, fără să găsească un sprijin solid. Se prindeà şi de un fir de paiu, urzià planuri pentru realizarea cărora îi lipsiau puterile. Numai atunci s'a văzut că ungurimea ardeleană nu se poate desvoltà decât legând firul tradiţiei acolo unde l-a rupt. Nu erà însă de loc organizată pentru acţiune. Acestui fapt se datoreşte că în primele clipe după marea catastrofă sufletele erau cuprinse de o decepţie generală şi de o căutare fără nici un plan.

Această stare de spirit însă a fost biruită repede de un instinct sănătos de viaţă, de o încredere dătătoare de energie. Am început să credem în viitor. Increderea noastră n'a fost numai o amăgire proprie, căci se întemeià pe argumente subiective şi obiective puternice. Cântărirea în linişte a lucrurilor ne-a reamintit, că Maghiarii din Ardeal, deşi în ultimele decenii ai trăit o viaţă literară lividă şi decolorată, au ştiut să-şi creieze o viguroasă viaţă literară şi culturală în secolele trecute. Simţiam că trebuie să fim demni de înaintaşii noştri — netrebnici în nici un caz nu puteam fi. Un punct solid al credinţei noastre erà însăş istoria, ne încredeam în dreptul nostru la viaţă. Un alt punct erà încrederea în manifestarea voinţei democratice a poporului şi Statului român. Ne încredeam în hotărîrile dela Alba Iulia, în acel manifest solemn al sufletului poporului românesc din Ardeal, şi în legile fundamentale ale Statului român, care în concordanţă cu tratatele de pace şi cu spiritul dominant al lumii noui, ne promiteau şi ne asigurau de libertate culturală. Aveam credinţa că politica României, legea presei, va îngăduì libera desvoltare a literaturii şi culturii noa-

[1]) Sub ungurimea din Ardeal înainte de schimbarea regimului se înţelegeà obişnuit populaţia maghiară din Ardealul istoric. Azi înţelegem şi pe maghiarii din provinciile româneşti alipite (Banat, Crişana, Maramureş) şi pe cei din Bucureşti chiar, cu un cuvânt toată ungurimea din România. Numirea s'a extins asupra tuturora dintr'o comoditate a graiului viu. Şi în acest articol numirea de ungurimea ardeleană ţine loc expresiei de ungurimea de pe teritoriul Statului român.

stre. Și în curând s'a văzut — eu constatam încă în 1921 cu date istorice și fapte concrete — că posibilitatea unității culturale, a menținerii literaturii noastre și a desvoltării ei înainte, există.

Totul atârnà numai de întrebarea, dacă ungurimea din Ardeal poate să trăiască numai din posibilitatea unei desvoltări literare? Cum va ști să se folosească de ea și până la ce nivel se va puteà ridicà puterea sa de creație?

II. *Desvoltarea cantitativă.* Problema cantitativă și a practicii literare Maghiarii din Ardeal au rezolvat-o strălucit. Deși atunci când și-au luat sarcina de a realizà o literatură cu sevă proprie, acel instrument elementar și indispensabil al unei vieți culturale proprii, lipsiau în afară de ziaristică, aproape toate elementele locale, din care să se poată creà și nutrì. După cum am mai amintit nu aveam o singură editură mare, ne lipsiau scriitorii, ne lipsiau revistele. *Este*: aceasta erà cea dintâiu și cea mai naturală unitate de măsură a aprecierilor noastre. Știam din cunoștințele istorice și experiența proprie — și această știință se impuneà poruncitoare — că literatura este o comoară, o avuție sufletească. Și când am pierdut cele două elemente ale literaturii, scriitorii și editorii, cari funcționau în centru, s'a ridicat pe primul plan valoarea cantitativă. In împrejurările date acel *este* a primit importanța unei chestiuni vitale. Tot ceeace umpleà golul sau păreà potrivit pentru a-l umpleà, numai prin faptul acesta chiar însemnà o valoare. Punctul de vedere estetic a căzut pe al doilea plan.

In acele începuturi tulburi și pline de îndoieli, n'ar fi fost mai puțin cinism în pretențiile estetice pure, decât în nemulțumirea naufragiatului, că nu e destul de bine căptușită luntrea de salvare. Avem scriitori, asociații de scriitori, editori, public cititor? Aceasta erà întrebarea. Orice muncă, orice mișcare se luà în considerare prin faptul că erà o desfășurare de energie. Toate sforțările probau o viață care persistă, o năzuință a puterii creatoare spre înălțimile artei și alimentau o speranță. Publicul cititor privià cu bucurie orice scriitor nou, ediție nouă, ziare, cărți, reviste.

Își lăsase la o parte deocamdată exigențele calitative, la care îl obligau trecutul literar și nivelul gustului său estetic, în conștiința sigură că această desvoltare materială va aduce cu sine, mai bine zis va restabilì nivelul înalt estetic, singurul criteriu al artei adevărate.

Pentru aprecierea acestei desvoltări formale, până la 1926 avem date statistice foarte precise. Datele din cei doi ani din urmă nu sunt încă coordonate.

In cei opt ani de viață literară sub regimul românesc, dela 1 Ian. 1919 până la 31 Dec. 1926 au apărut 1881 opuri. Deci, abià în câțiva ani au văzut lumina zilei în Ardeal mai multe cărți, decât în 30 de ani înainte de 1919. Bibliografia anului de pace 1913, de pildă, nu prezintà decât 77 cărți ungurești pentru teritoriul unit azi cu România. Aproximativ, deci, atâtea, câte a produs anul 1919, cel mai grav ca situație politică și economică. Față de acesta anul 1926 a produs nu mai puține decât 400 volume. Desvoltarea progresivă ne-o arată următoarele cifre:

In	1919	au	apărut	62	volume
»	1920	»	»	83	»
»	1921	»	»	140	»
»	1922	»	»	198	»
»	1923	»	»	228	»
»	1924	»	»	292	»
»	1925	»	»	415	»
»	1926	»	»	400	»
			Total	1.818	volume [1])

După conținut cele 400 opuri apărute în 1926 se împart în felul următor: 107 beletristice, deci 27% din producția totală. Din acestea 59 sunt proză (55%), 31 versuri (29%) 17 piese de teatru (16%). Față de anul 1925 numărul cărților beletristice s'a mărit cu 4%. Acest spor cade asupra volumelor de versuri și teatru; în schimb numărul volumelor în proză a scăzut. Cărțile de știință

[1]) La suma totală se mai adaugă 63 cărți fără indicarea anului.

sau de altă natură sunt 90 la număr, deci 22,5%. Un spor apreciabil se poate observà în literatura religioasă, care figurează în statistica acestui an cu 55 volume, deci 13,5% față de cele 8% din 1925, deşì operele teologice cu caracter ştiinţific sau anunţurile şi anuarele societăţilor religioase, protocoalele şi calendarele bisericeşti sunt trecute la altă rubrică. Acest fenomen îmbucurător dovedeşte în tot cazul că bisericile maghiare din Ardeal săvârşesc o muncă constructivă şi conştientă şi că această muncă are o influenţă binefăcătoare atât asupra vieţii religioase cât şi asupra vieţii noastre minoritare. Grupa manualelor de şcoală prezintă 25 volume (6%), iar a diverselor 123 (31%). Aceasta din urmă se compune din 15 muzică, 9 traduceri de legi şi ordonanţe, 18 anunţuri şcolare, 21 anuare, 41 calendare şi 19 alte tipărituri.

Din datele statistice, care indică locul apariţiei se poate vedeà clar, că centrul vieţii spirituale a ungurimii din Ardeal este Clujul. Numele acesta îl citim pe 179 cărţi (45%), deci pe aproape jumătate din cărţile ungureşti din Ardeal, abià cu 5% mai puţin decât producţia tuturor editurilor din celelalte oraşe. Mai bine de jumătate (56%) din cărţile apărute în Cluj, le-a editat tipografia Minerva. Numărul (101 opuri) ne arată că mai mult de un sfert din producţia generală iese din atelierele acesteia. Celelalte oraşe se înşiruie mult în urmă în felul următor:

Timişoara	24 opuri	6 %	din producţia	generală	
Arad	23 »	6 %	»	»	»
Satu Mare	19 »	5 %	»	»	»
Braşov	18 »	4,5%	»	»	»
Oradea	18 »	4,5%	»	»	»
Bucureşti	18 »	3 %	»	»	»
Turda	12 »	3 %	»	»	»

In afară de acestea mai sunt 28 oraşe, care în trecut au figurat prea rar sau n'au figurat de loc pe coperta cărţilor. A scăzut producţia Oradiei, Braşovului şi Târgu-Mureşului, a crescut în schimb a Bucureştilor, Turzii, Aradului şi Timişoarei.

Sunt interesante datele statistice ale tipografiilor şi librăriilor. In 1925 erau în întreagă România 425 tipografii cu 1714 maşini şi 6240 muncitori. O bună parte a acestor date cade asupra Bucureştilor, o altă parte tot atât de mare asupra Ardealului. Pe teritoriul desprins din vechea Ungarie şi unit azi cu România funcţionau în acelaş an, în 69 de localităţi, 233 tipografii cu 735 maşini de diferite tipuri şi cu 2101 muncitori. Din aceste 233 tipografii aveau caracter românesc 66 (27%), german 25 (10,5%), iar unguresc 147 (61,8%). Datele din anii următori arată o mică scădere a tipografiilor ungureşti. Clujul şi aici stă în frunte cu 35 tipografii cu 556 muncitori. Urmează apoi Timişoara, Arad, Oradea, Sibiu. Pe teritoriul de dincoace de munţi funcţionau în acelaş an 361 librării, din cari aveau caracter românesc 80 (22%), german 56 (16%), maghiar 225 (62%). Adică o librărie la 6500 Maghiari (la 100 mii Germani, 38 mii Români). Datele anilor din urmă cu siguranţă nu vor arătà decât o foarte mică scădere.

Condiţiile şi posibilitatea unei recolte aşà de bogate ni le-a dat — după cum am amintit — Statul român. Exploatarea fericită a posibilităţilor date e însă meritul şi dovada puterii de viaţă a Maghiarilor din Ardeal. Nici aurul nu e un metal nobil în fapt, decât atunci când există un miner, care să-l scoată la lumină şi un meşter care să-l prelucreze. Şi cu atât mai curios fenomenul creierii unei literaturi maghiare în Ardeal, cu cât ne-a lipsit aproape orice organizaţie literară; tot ce s'a produs se poate spune că a fost mai mult fructul sforţărilor independente ale talentelor creatoare.

Am avut şi societăţi literare, al căror scop şi sarcină după statute erà răspândirea produselor literare, ajutorarea scriitorilor şi îndrumarea vieţii literare.

Cea mai respectabilă dintre toate erà *Erdélyi Irodalmi Társaság* (Societatea literară ardeleană) din Cluj, înfiinţată în 1888 de Ştefan Petelei, un distins romancier şi nuvelist cu nuanţe ruseşti, de origine din Târgu-Mureş. Primul ei preşedinte a fost tot un ardelean, Contele Kuun Géza, renumitul filolog orientalist şi istoric, care între alţii aveà cunoştinţă personală cu italianul De Gubernatis Angelo şi principesa română Dora d'Istria. Kuun Géza s'a dovedit un şef autoritar. Se distingeà mai ales prin discursurile sale de deschidere, dar şi ca cititor. Alături de el un şir întreg

de scriitori ardeleni, poeți și oameni de știință contribuiau la popularitatea societății. Dată fiind organizația ei academică (nu puteà să aibă decât 60 membri, locurile se completau prin alegere) alegerea de membru se considerà de cea mai înaltă distincție și recunoaștere morală, pe care o puteà primì cineva în viața literară ardeleană. La ședințele de lectură ale societății adesea ascultà ungurimea întreagă. Societatea edità din când în când opere valoroase, scoteà chiar o revistă literară. După moartea lui Kuun Géza a fost ales președinte acum vreo douăzeci de ani și a rămas până azi Andrei Dózsa, care s'a distins atât ca romancier și ziarist, cât și ca om public (deputat, apoi subprefect al jud. Cluj) și se bucură de o încredere personală și de un respect general nu numai în sânul Societății, deci din partea Maghiarilor, ci și din partea Românilor. Tocmai cu un deceniu e mai veche *Kemény Zsigmond Társaság* (Societatea Sigismund Kemény din Târgu-Mureș, înființată cu un scop asemănător, actualul președinte al ei e baronul Ioan Kemény, poet liric și mecenat). Și celelalte orașe mari își aveau societățile lor literare: Timișoara *Societatea Ioan Arany* (președinți poetul Mihail Szabolcska și compozitorul Desideriu Járosy), Oradia *Societatea Szigligeti* (până de curând sub președinția istoricului Ioan Karásconyi). Aradul, Satu Mare, Careii Mari, Baia Mare și-au avut deasemenea societățile lor literare cu trecut respectabil.

Erau deci destule societăți literare, destule cadre care așteptau un conținut: scriitorii, pe cari să-i îmbrățișeze și o desvoltare literară căreia să-i dea directive. Dar din toate aceste societăți vechi nici una n'a putut să se ridice la un rol conducător, parte pentru scăderea considerabilă a membrilor, parte pentrucă n'au știut poate să se adapteze îndeajuns la nouile împrejurări. Nici una n'a luat inițiativa și nici una n'a reușit să concentreze scriitorii și să organizeze munca literară. Nu și-au luat sarcina de a răspândì literatura maghiară peste întreaga țară, prin editarea în serie a operelor poetice de valoare, clasice și moderne, prin reviste, care ar fi putut să asigure un succes moral și un mijloc de traiu scriitorilor mai vechi, dar mai ales celor noui, de un talent incontestabil. N'au adus un sprijin material literaturii, în schimb nici n'au putut să alimenteze un spirit literar. Urmarea a fost că n'au putut să exercite nici o influență mai simțitoare asupra desvoltării materiale și estetice a literaturii. Le lipsià un cuvânt îndrumător serios în chestiunile principale ale literaturii în formație. Datoria cădeà în primul rând în sarcina Societății Literare din Cluj, aceasta însă nu și-a recunoscut ținta, a lipsit dela cârma vieții literare generale și a lăsat-o până azi dezorganizată. N'a creat, se mulțumià să privească cum încearcă alții să creeze. Deoarece Societatea Literară Ardeleană dela care toată lumea aștepta o inițiativă, a rămas nesimțitoare, s'au făcut încercări în afară de ea, individual sau în grupări la întâmplare. Dintre toate aceste încercări singură una a dat rezultate mai importante: «*Erdélyi Szépmives Czéh*» (Breasla meșterilor frumosului din Ardeal). Aceasta a editat între altele romanele valoroase *Ordögszekér* (Sfredelul dracului) a lui Alexandru Makkai și *Varjú nemzetség* (Neamul Varju) a lui Carol Kós. Din această societate s'a format în 1926 societatea liberă *Helikon*, care cuprinde azi o bună parte a scriitorilor maghiari din Ardeal. Helikonul în urmă cu ajutorul contelui Nicolae Bánffy și baronului Ioan Kemény s'a întărit atât de mult și desfășură o muncă atât de prodigioasă prin edițiile în serie și revista sa literară, încât azi hotărît e un factor important al vieții noastre literare.

III. *Considerații critice.* Destul că la începutul deceniului cadrele existente erau goale, și astfel scriitorii trebuiau să trăească izolați, atât față de public cât și între ei. Fiecare scriitor singur trebuià să-și croească drum spre public, iar publicul, rămas la voia întâmplării, dacă voià să citească trebuià să cumpere cartea care-i cădeà în mână. Excepție făceau numai câțiva scriitori mai în vârstă, cari ne-au rămas din generația veche. Tinerii toți au trebuit să pornească singuri. Chiar și cei mai capabili. Unica legătură — dealtfel destul de slabă — între scriitori și public erà ziarul.

In coloanele ziarelor și-au încercat aripile scriitorii noștri. Ziarele primiau bucuros, mai ales în anii dintâiu publicau tot ce sosià în redacție aproape fără nici o selecție. Problemele limbii, culturii, literaturii nu le discutau numai principial, ci le traduceau în fapte chiar, prin publicații de nuvele, versuri etc. In felul acesta ziarele au întins literaturii o neprețuită mână de ajutor. Dar au și păgubit-o.

Una dintre urmările rele a fost jurnalizarea literaturii și o exagerare a jurnalismului. Publicul nostru e mai lacom, mai credul adorator al ziarului decât oricând. Nu are nevoie de mai multă hrană intelectuală, decât îi servește ziarul, cărți sau reviste nu prea cumpără și simte și mai puțin nevoia

de a le cetì. Pentru el ştirile sunt ştiinţă, reportagiile literatură, reclamele măsura lucrurilor. Aici se înţelege, greşeala are două feţe. Publicul n'ar trebuì să uite că ziarul nu tinde spre lucrurile definitive şi spre adâncimea şi temeiul lor ştiinţific cât spre inedit, proaspăt, având ca scop final trezirea interesului momentan pentru lucruri. Responsabilitatea ziarului nu durează decât 24 de ore, până la apariţia celuilalt număr. In schimb şi ziaristica trebuie să se împace cu gândul, că nu este literatură, ci numai un exerciţiu literar, nici o artă, ci numai un meşteşug dibaciu, nu este nici o activitate individuală de creaţie liberă, ci o muncă oficială, supusă scopurilor ziarului. Răul general al nostru e atotputernicia jurnalismului, care în loc să scadă, în împrejurările noui, creşte într'una.

O altă urmare rea, strâns legată de cea dinainte, e o prea mare încredere în sine a unei bune părţi a scriitorilor noştri. De această boală sufăr se înţelege cei mai puţin dotaţi. Şi boala la început s'a propagat, într'o măsură neobişnuită, cauza erà absenţa unei critici obiective. Critica ziarelor, deoarece partea cea mai mare a scriitorilor erau şi ziarişti, deci membri au unei redacţii, nu erà altceva, decât un schimb prietenesc de laude, un fel de reclamă reciprocă. Toţi cei cari puteau învârtì un condeiu între cele trei degete se declarau înşişi scriitori, reporterul făuritor de rime se declarà repede poet şi lăudà pe alţii — cu condiţia întoarcerii împrumutului. Aceste autoaprecieri sau schimburi de aprecieri au avut darul de a confundà cantitatea cu calitatea. Nici publicul nu prea criticà, erà bucuros că sunt scriitori şi apar cărţi. Critica competentă găsià că e o cruzime să târăşti pe stânca tarpeică pe nouii născuţi. Foarte rar spuneà câte ceva şi numai atunci când erà convinsă că nounăscutul e într'adevăr sănătos. Altfel deocamdată se resemnase la tăcere, căci asigurarea unui început nu permiteà alt procedeu. Ceeace ne-a dat curaj a fost faptul că imediat au ieşit la suprafaţă şi creaţii adevărate, pline de vigoare şi viaţă. Azi avem într'adevăr mai mulţi sciitori şi mai multe opere, care rezistă şi celei mai riguroase critici şi satisfac şi cele mai rafinate exigenţe estetice, însemnând, prin valoarea lor, mai mult decât o îmbogăţire materială, un progres calitativ. Intre aceştia se numără, ca să nu mai înşirăm şi pe cei recunoscuţi în epoca anterioară, liricii Aprily, Berde, Reményik; nuveliştii şi romancierii Gulácsy, Gyallay, Kós, Makkai, Maria Szabó. E cert că deasupra acestora schimbarea regimului a avut o influenţă binefăcătoare. Unii dintre ei ar fi rămas mult timp necunoscuţi, pe când aşà azi sunt cunoscuţi de toţi şi apreciaţi de întreaga literatură maghiară.

Alături însă de adevăratele valori, în lipsa temporară a unei critici obiective, a ieşit la suprafaţă o oaste întreagă de incapabili şi de paraziţi nechemaţi. Ne-am trezit deodată cu atâţia artişti şi opere cu pretenţii de perfecţie, încât ne ajungeau foarte bine şi pentru export. Câţi scriau toţi erau artişti şi aveau tot atâtea capodopere câte cărţi apăreau. Confuzia amabilă întâlnià la fiecare pas numai artişti, numai genii, şi nu voià să creadă că scrisul nu e încă literatură şi încercările în gura mare nu sunt încă artă. In această producţie în cantitate un atribut al valorii erà *ardelenismul* ca manieră. Mulţi căutau şi credeau că găsesc elementele creatoare şi un conţinut artistic în acest ardelenism, unii chiar în dialectul secuesc. Măcar ardelenismul ca oricare alt regionalism, nu puteà să fie decât un izvor şi un punct de plecare spre adevărata creaţie. Numai ridicat pe piscurile artei ajunge o valoare literară şi numai atunci înseamnă o avuţie când îmbogăţeşte un suflet naţional şi măreşte puterea atotcuprinzătoare a artei pure. Altfel nu e decât o curiozitate etnografică, o degenerare, nedemnă de tradiţia literaturii maghiare. Literatura noastră nu poate şi nu trebuie să bată drumul închis al regionalismului şi nici să se mulţumească cu manierele la modă. Datoria ei e să fie şi să rămână maghiară şi artă adevărată.

Faţă de lipsa aceasta de critică, de punctele de vedere false, de direcţiile greşite, încet-încet şi-a ridicat cuvântul şi critica literară obiectivă, cerând energic măsura înaltă estetică, singura demnă de o desvoltare literară, şi o artă pură şi general maghiară. Spun încet pentrucă nu aveam decât o singură revistă cu acest punct de vedere înalt, revista « Pásztortüz » (Foc de păstori) dela Cluj, redactată la început de Alexandru Reményik, pe urmă de Ludovic György. Dar şi aceasta a avut — din nenorocire — un scurt interregn, când principiile estetice au căzut pe al doilea plan. Pe lângă « Pásztortüz », mai bine zis împotriva ei, s'a ridicat revista « Napkelet » (Răsăritul), redactată de Arpad Paál, E. Kádár şi E. Ligeti). A trăit numai trei ani. A căzut fiindcă reprezentà o direcţie prea extremistă şi n'a putut să cucerească sufletul Maghiarilor din Ardeal. Celelalte încercări abià au ajuns la câte 2—3 numere din aceleaşi motive. Sau erau neserioase, cum a fost a lui

Zoltan Franyó și Coloman Osvát, sau n'au avut pe lângă o bună intenție și experiența administrației și plasării, cum a fost « Zord Idö » (Timp aspru) din Târgu-Mureș. Singură « Pásztortüz » a propovăduit cu curaj principiul superior că poezia e mai mult decât manieră, dar nici numai artă pentru artă; e o creație autonomă, dar nu e o măsură a ei însăș, că sinteza poetică trebuie să fie străbătută neapărat și conștient de elementele intime ale sufletului național și valorile etice ale creștinismului. A trebuit și va mai trebuì să le accentuăm pe de o parte față de provincialismul ardelenesc și secuizant, care se crede un ceva perfect și rar, orizontul lui reducându-se la hotarul satului; pe de altă parte față de extremismul cetei de scriitori talentați și abili veniți dela Budapesta prin Viena și Praga și așezați aici. In această luptă « Pásztortüz » și-a găsit un tovarăș puternic în *Erdélyi Irodalmi Szemle* (Revista literară ardeleană), redactată de Ștefan Borbély, redactorul de azi e Ludovic György. Această revistă de un pătrar de veac a colaborat în mare măsură la discreditarea direcțiilor greșite și la reîntronarea criticii literare obiective. Ne-a mai influențat binefăcător critica literară din Ungaria, care a selecționat fără cruțare producția noastră, a condamnat regionalismul separatist, în schimb a consacrat valorile adevărate, cu mai multă competință decât am fi avut noi.

Succesul criticii literare a trezit și pretențiile publicului cetitor. Azi marea majoritate a scriitorilor și publicului recunoaște că acela care vrea să fie un scriitor maghiar trebuie să vorbească în limba maghiară literară. Provincialismul rămâne un izvor și un punct de plecare; rar poate să fie gustat singur și numai trecut prin atelierul constructiv al artei universale poate să devină o valoare și o putere de atracție. Dealtfel și germanul A. Sauer constată că provincialismul și dialectalul îl cultivă de regulă scriitorii cei mai puțin dotați. Și această constatare e cu atât mai interesantă, cu cât Germanii în analogie cu geografia umană au și o « Wissenschaft der Literaturgeographie ». Provincialismul ca izvor de inspirație este îndreptățit și atrăgător. Insă sborul artistului și exigențele publicului nu pot să se mărginească la cadrele lui strâmte. Scriitorul trebuie să îmbrățișeze orizontul universalității, iar publicul nu se poate mulțumì cu o producție locală ermetică. Aceasta ar fi o decadență, nedemnă de trecutul literar pe care l-au ilustrat numele unui Petőfi, Jókai, Madách, Mikszáth. Nu e demnă nici chiar de pământul Ardealului, care a dat literaturii maghiare pe un Ioan Csere de Apácza, Nicolae Jósika, Sigismund Kemény, Paul Gyulai și Ștefan Petelei. Nu trebuie să fim apoi nerăbdători față de nici un curent nou în artă, dar estetismul străin de sufletul națiunii nu poate să fie decât un joc de artificii, rece și fără interes. Și pe altarul sfânt al poeziei nu trebuie să ardă decât flacăra eternă a adevăratelor suflete creatoare. Nu e îngăduit ca în jurul lui să-și dea importanță și să încânte curiozitatea naivă meșteșugari lipsiți de spirit și toți nechemații.

Mai persistă ici-colo mici abateri dela aceste cerințe superioare. Marea majoritate a publicului cult — și acesta e important — caută însă aproape fără deosebire numai scriitorii capabili, numai operele inspirate de sufletul național și gândirea umană universală și în formele perfecte ale artei adevărate.

Literatura maghiară ardeleană e pe cale bună. Problema cantității și practicii literare a rezolvat-o peste așteptări. Cât privește problema calității, valorii estetice, avem indicii sigure că va rezolva-o demn de trecutul literar și de nivelul nostru cultural.

IV. *Analiza.* 1. *Epica.* Folcloriștii, istoricii, psihologii s'au întrebat adesea, care dintre genurile poetice e mai vechiu, lirica, epica sau drama? Problema și numai din punct de vedere principial prezintă un interes deosebit pentru formarea structurii interne și ramificațiile poeziei. Dar rezultatele pot să fie surprinzătoare când cercetăm problema concret, în cadrele unei națiuni și unei limbi naționale. Cât privește ungurimea din Ardeal nu mai e o discuție că preferă epicul față de dramă și liric. Și natural acest gen l-a și cultivat mai mult. In veacurile trecute la familiile nobile din Ardeal erà aproape o modă ziarul, memoriile, autobiografia, istoria familiei, ziarul de călătorie și alte note istorice. Cea mai mare parte a acestor manuscrise și azi e necunoscută. Multe s'au păstrat în diferite variante provenite din copiile contimporanilor (De ex. Istoria lui M. Cserei din secolul XVII—XVIII). Și în istoriografie autorii ardeleni dețin un loc de frunte (I. Bencédi Székely, G. Heltai, cei trei Bethlen — Lupu, Ioan, Nicolae —, Petru Apor, P. Bod, A. Szilágyi, F. Salamon, A. Jakab, contele Géza Kuun). Tot ardeleni au fost — ca să nu amintim decât

pe cei mai mari — şi părintele romanului unguresc, baronul Nicolae Jósika (n. 1794 în Turda), precum şi până azi neîntrecutul romancier, baronul Sigismund Kemény (n. 1814 în Vinţul de jos).

Predilecţia Maghiarilor din Ardeal pentru epic s'a menţinut şi în cei zece ani de cari ne ocupăm. In general o treime din cărţile maghiare apărute în România au caracter beletristic. Mai bine de jumătate (55 %) din operele beletristice din anul 1926 sunt epice, în marea lor majoritate epice în proză (romane, nuvele, foiletoane, biografii, etc.), numărul povestirilor în versuri e de tot neînsemnat. Şi acest raport s'a menţinut începând cu 1919, în statistica fiecărui an şi poate cu prea mici fluctuaţii se vor prezentà şi statisticile anilor viitori. Fără să cercetăm mai adânc provenienţa acestui gen străvechiu, putem constatà că epica, mai concret spus romanul şi nuvela, exercită o stăpânire aproape monarhică asupra vieţii noastre literare.

In deceniul de care ne ocupăm romanul şi nuvela nu s'au desvoltat paralel ci consecutiv, aşà că primii şease ani sunt un fel de epocă a nuvelei, iar cei patru din urmă a romanului. In cei şease ani dela început n'a apărut nici un roman, nici măcar vreo nuvelă în proporţii mai însemnate, ca să se poată apropià măcar de roman. Cele câteva romane apărute au fost concepute toate înainte de 1919. Aşà sunt: *Haláltánc* (Dansul morţii) de Maria Berde; cele două romane ale d-nei Zathureczky, Berta Kelemen: *Asszonyátka-asszony* (Blestemul femeii-femeea) şi *Simonyi Obersterné* (Doamna Colonel Simonyi), opera postumă a lui Ştefan Petelei: *Egy asszonyért* (Pentru o femeie) şi poate şi romanul lui Daniel Nagy: *Orfanii* (Arvák). Dece au apărut în cei şease ani numai nuvele şi nici un singur roman, avem două explicaţii: una obiectivă, cealaltă subiectivă. Obiectiv, ne lipseà o condiţie neapărată pentru creaţii mari şi concepţii poetice largi: un mediu liniştit. Primele zile erau pline de sbucium politic şi sufletesc. Chiar şi condiţiile de traiu erau peste măsură de grele. Iar subiectiv, cei şease ani au fost anii de pregătire, anii de studiu. E şi natural ca scrierea unui roman să pretindă o mai mare aprofundare istorică, sociologică şi psihologică, decât o nuvelă de 5—10 pagini. Şi e cert că şi în cele mai favorabile condiţii de viaţă studiul reclamà timp. Romancierii noştri aveau nevoie de aceşti şease ani de studiu şi numai din motivul că toţi făceau parte dintr'o generaţie tânără, neexperimentată, şi se gândeau, foarte cuminte dealtfel, ca înainte de a abordà complexitatea romanului să-şi încerce puterile şi să-şi câştige o experienţă literară în nuvela mult mai simplă. In tratare se înţelege nu vom puteà trage o linie de demarcaţie între cei şease ani ai nuvelei şi cei patru ai romanului, pentrucă aproape toţi scriitorii noştri aparţin ambelor epoci.

Excepţie fac numai câţiva mai în vârstă a căror maturitate literară s'a format şi s'a impus încă înainte de răsboiu. Aceştia acum n'au scris, sau nici acum n'au scris romane. Şi nu se poate spune că sunt într'un declin al puterii de creaţie, pentrucă toţi iau parte activă la viaţa literară, toţi ştiu să creieze şi creiază chiar, însă în alte genuri.

Dintre aceştia numim pe *Alexe Benedek*, care în 1920 s'a reîntors dela Budapesta în satul său natal (Băţanii Mici, jud. Treiscaune), de unde prin literatură pentru copii ne face un nepreţuit serviciu. *Andrei Dózsa* şi *Farkas Gyalui* desfăşură o activitate ziaristică. *Desideriu Kovács* şi *Samuil Sebesi* şi în trecut au cultivat numai nuvela, în acest gen lucrează şi se disting şi azi. Samuil Sebesi a avut un succes surprinzător cu drama *Beddi földje* (Pământul lui Beddi), gen pe care de altfel l-a cultivat şi înainte.

Nicolae Kisbán (pseudonimul literar al fostului ministru de externe al Ungariei, Nicolae Bánffy) este singurul din generaţia veche, care, reîntorcându-se în Ardeal (n. Cluj, 1873), desfăşoară în calitate de cetăţean român o activitate nu numai în literatura politică, ci scrie nuvele, romane, drame, ca şi înainte. El e şeful şi patronul scriitorilor grupaţi în societatea literară *Helikon*. La noi în timpul tratat n'a editat decât un singur volum: *Reggeltől-estig* (De dimineaţa până seara, 1927). Subiectul acestui roman e dragostea celor două surori pentru acelaş bărbat. Cele două surori sunt gemene şi păstrează din naştere o predispoziţie, fatală, de a-şi cunoaşte şi cele mai intime gânduri. Bărbatul, un artist genial, e atras spre una din surori, de o dragoste senzuală, iar spre cealaltă de o iubire superioară, pură, izvorîtă din sufletul său de artist. Oricare din surori va devenì soţia artistului va fi privită cu o ură neîmpăcată de cealaltă. Artistul moare şi văduva trăieşte mai departe împreună cu sora sa. Amândouă îi păstrează memoria în adâncul inimii. Viaţa lor de acum se scurge

într'o depănare continuă a amintirilor despre el « de dimineața până seara ». Problema e originală, îndrăzneață, ca dealtfel în toate operele lui Kisbán. Construcția arhitecturală a romanului pe unele locuri e greoaie, obositoare; stilul mai ales e plin de provincialisme comune. Luat în întregime însă oferă cetitorului o lectură interesantă și de o incontestabilă valoare literară.

Prezentarea generației mai tinere trebuie să o încep nu numai din pietate ci și dintr'un respect sincer față de greutatea lor literară, cu două nume, prea curând dispărute din rândul celor vii: *Andrei Balogh* (1884—1924) este unul și *Dominic Sipos* (1892—1927) celălalt. Amândoui au fost scriitori bine înzestrați și la înălțimea chemării. Unul, A. Balogh, știa să povestească cu o artă subtilă și într'un stil disciplinat, variantele ardelenești ale legendei eterne a suferințelor umane (*Hajótöröttek*, Naufragiații, 1922; *Mesét irok neked* — Iți scriu povești, 1925); iar celălalt, D. Sipos, erà plin de pasiune și tratà subiectele adesea cu o cruzime naturalistă (*Istenem, hol vagy?* — Doamne, unde ești? 1922; *Vajudó idök* — Timp de gestație, 1928). In volumele apărute n'au nici o operă de concepție mare, au numai nuvele. Insă acestea sunt pline de promisiuni, trezeau o speranță legitimă în desvoltarea de mai târziu. D. Sipos ne-a lăsat și un volum de versuri lirice (*Vágtat a halál* — Moartea dă năvală, 1927). Moartea lor prematură a fost o pierdere dureroasă pentru literatura ardeleană.

Numărul celor cari scriu azi nuvele sau romane se apropie de cincizeci. Numărul volumelor de nuvele sau romane, editate în cei zece ani, întrece cifra de treisute. O grupare a acestei producții bogate e foarte anevoioasă. Pentru o clarificare strict literară, deci după considerații pur estetice, desigur ne lipsește încă perspectiva istorică necesară. Valorile adevărate totuș le putem recunoaște cu aproximație încă depe acum, căci doar boabele de grâu ușor se pot alege din neghină. Scriitorii noștri însă toți își trăiesc anii fecunzi ai maturității, nici vorbă încă de un declin al puterii lor de creație. Nu e exclus, ca nume puțin cunoscute azi, să ne surprindă mâine cu opere, care să le facă populare, să le ridice chiar în vârful scării valorilor. In astfel de condiții cea mai naturală ar fi gruparea după subiecte. Din acest punct de vedere, natural, avem în primul rând nuvele și romane cu subiecte istorice, nu sunt mai puține însă nici cele cu subiecte din viața socială contimporană. Dar e greu de impus și acest criteriu, când mulți dintre scriitori și poate cei mai buni, tratează în scrierile lor cu o egală plăcere și cu o egală fecunditate atât evenimentele trecute în domeniul istoriei cât și viața intensă și plină de probleme a societății moderne. Așà sunt de ex. *Irena Gulácsy* și *Iosif Nyirő*. Până în timpul din urmă se credeà, că nu-i interesează decât figurile și frământările din viața în curs, și încă sub aspectul lor folcloristic. Subiectul favorit al Irenei Gulácsy erà țăranul depe pustă, mai precis țăranul din jurul Seghedinului, iar Iosif Nyirő abia credeà că mai există pentru el povești și motive poetice în afară de cele trei județe secuiești. Nici limba lor nu erà cea literară: Gulácsy vorbeà limba depe pustă, iar Nyirö stăruià în limba secuiască cu o încăpățânare exclusivistă. Date fiind aceste precedente a fost o adevărată surpriză pentru cetitori apariția romanului în trei volume, *Fekete völegények* (Mirii negri) a Irenei Gulácsy. Erà un salt puternic din preocupările ei înguste. Acțiunea romanului se petrece tocmai în sec. XVI, iar limbajul făcând acelaș salt, lasă mult în urmă dialectul țăranului depe pustă. Tot așà și Iosif Nyirö în romanul său din urmă, *Sibói bölény* (Bourul dela Jibău), cedează mult din exclusivismul său secuiesc. Eroul romanului e baronul Nicolae Wesselényi, o personalitate pe cât de complexă pe atât de neproductivă. Timpul în care trăiește e sfârșitul secolului XVIII-lea. Acțiunea complicată încearcă și el să ne-o prezinte într'o adevărată limbă literară. Cum vedem, amândoi își iau subiecte și din prezent și din trecut. Iată pentruce nu-i putem clasà într'o singură grupă.

Și totuș trebuie să facem o oarecare grupare, pentrucă numai într'o enciclopedie poate cineva să pretindă un loc aparte. Neputând face altfel ne vom mulțumì cu un tablou general și cu o privire instantanee în care vom unì punctul de vedere estetic cu cel al subiectelor tratate. Și în acest tablou vom prezentà mai întâiu pe autorii de nuvele și romane cu subiecte istorice, apoi pe cei cu subiecte din viața socială actuală. Și nu vom vorbì decât despre aceia cari în activitatea lor de până acum au creiat și valori, care vor rămâne, sau cel puțin ne-au câștigat credința că au posibilitatea de a creià. Cum se va transfigurà acest tablou în viitor și ce proporții va luà în istoria literară depinde de scriitori și de activitatea lor de aicì încolo. Schița noastră e a celor zece ani ai trecutului, mai bine zis un inventar sumar al situației prezentului.

Vom clasà între scriitorii cu subiecte istorice pe Irena Gulácsy, Dominic Gyallay, Béla P. Jánossy, Carol Kós, Alecsandru Makkai, Iosif Nyirő şi Géza Tabéry, pe unii (Gyallay, Kóse, Makkai) pentrucă subiectele istorice îi preocupă permanent, iar pe alţii (Gulácsy, Nyirö, Tabéry) pentrucă cele mai însemnate opere ale lor au subiect istoric.

Irena Gulácsy (n. 1891) stabilită în Oradea din 1913. Activitatea ei literară a fost prea puţin cunoscută înainte de 1919. Azi e unul din cele mai active şi mai bine înzestrate talente ale vieţii noastre literare. A scris piese de teatru (*Kincs* — Comoara, Oradea, 1923; *Kobra*, 1923 şi *Valuta* [1]) 1925), care au avut un succes real, deşi viaţa şi pasiunile din cuprinsul lor nu cadrează totdeauna cu construcţia nivelatoare şi stilul său liniştit. Acestea se pot spune şi despre volumele ei de nuvele *Rágyogó Kovács István* (Ştefan Kováci cel Strălucit, 1925), *Átal a Tiszán* (Prin Tisa, 1927) şi primele ei romane *Förgeteg* (Uragan, 1925), *Hamueső* (Ploaie de cenuşe, 1925). In centrul preocupărilor sale e totdeauna ţăranul depe pustă, pe acesta îl cunoaşte foarte bine, îl cunoaşte în viaţa lui familiară cât şi în viaţa comună a satului. Conturează şi ţese în acţiune cu un dramatism sugestiv şi emoţionant caracterele personagiilor. Acţiunea generală a romanelor sale însă se distramă, elementele componente sunt de o valoare inegală, adesea concepţiile înalte morale sunt tulburate de pasagii brute, iar limba e atât de înzorzonată şi de forţat dialectală încât în multe locuri abia se mai poate gustà. In romanul său cel nou de trei volume *Fekete völegények* (Mirii negri, Budapesta, 1927) dispar toate aceste neajunsuri, lăsându-i calităţile anterioare să se manifeste şi echilibreze în forme mature şi veritabil artistice. Prin extensiunea, concepţia, cât şi valoarea interioară e unul din cele mai valoroase romane istorice ale literaturii maghiare moderne. Se bucură de aprecierea unanimă atât a criticii cât şi a publicului cetitor. Cât priveşte succesul de librărie e de amintit că abia după un an şi jumătate dela apariţie circulă în a opta ediţie. Acţiunea romanului se petrece după cum am mai spus la începutul secolului XVI-lea. Subiectul e prăbuşirea tragică a Ungariei sub lovitURile turcilor. Momentele principale ale tragediei sunt: dezastrul dela Mohaci (1526), înaintarea victorioasă a viteazului sultan Soliman II, descompunerea Ungariei şi ruperea ei în trei bucăţi. Eroii sunt Maghiarii vremii, « mirii negri », acei fii ai morţii, a căror soartă implacabilă erà peirea. Cele mai reprezentative figuri ale acestei generaţii şi totodată şi eroii principali ai romanului sunt Paul Tomori, mitropolitul comandant, şi Emeric Czibak, voevodul de mai târziu al Transilvaniei. La începutul romanului limbagiul mai are oarecare neajunsuri, iar partea ultimă puteà să se contragă puţin. Altfel romanul e în întregime reuşit. Limba e plină de vigoare, o limbă literară îngrijită, frumoasă şi îmbrăcată într'o atmosferă istorică. Firele simple ale acţiunii sunt ţesute cu măestrie într'o concepţie universală a lucrurilor, dând impresia puternică şi unitară a unui gobelin istoric. Caracterizările sunt de o plasticitate fără pereche. Fantezia creatoare a scriitoarei ne proiectează cu o surprinzătoare fidelitate sufletul istoriei, oamenii unei epoci, cu micimea sufletească, egoismul şi vicleniile josnice ale unora, sau năzuinţele nobile cu proporţii de tragedie ale altora.

O singură operă din literatura ardeleană ar puteà să rivalizeze cu a Irenei Gulácsy: romanul istoric *Vaskenyéren* (Cu pâine de fier, 1925) a lui Dominic Gyallay.

Dominic Gyallay (n. 1880 în Benţid, judeţul Odorheiu) şi-a început cariera ca profesor secundar. Azi e scriitor şi ziarist. Este întemeietorul şi redactorul ziarului popular *Magyar Nép* (Poporul maghiar) şi în această calitate îşi răspândeşte ziarul în două zeci de mii de exemplare pe săptămână, semănând cultura şi în cele mai adânci straturi ale poporului. Nici unul din organele noastre nu se poate compará ca valoare şi efect cu acest ziar perfect redactat. Centrul preocupărilor literare al lui Gyallay e poporul maghiar în întregimea lui şi nu al unei provincii. Pe ţăranul maghiar vrea să-l ridice măcar cu o treaptă mai sus pe scara culturii. Şi această tendinţă o găsim în toate scrierile sale, atât în nuvele (*Ősi rögön* — Pe glia străbună, ed. II, 1927; *Föld népe* — Oamenii pământului, 1924, Berlin; *Rég volt, igaz volt.* De mult a fost şi adevărat a fost, 1925, Târgu-Mureş), cât şi în piesele sale pentru popor (*Falusi szinház* — Teatru sătesc, 1928). Toate figurile lui trăiesc pe pământ, dar privesc în sus. Subiectul admirabilului său roman *Vaskenyéren* (Cu pâine de fier) este lupta ţăranilor cu portul pitoresc ai Trăscăului pentru dreptul asupra minelor, izvorul lor de existenţă, pentru « pâinea de fier », pe care vreau să le-o răpească nobilii atot puternici şi capabili de orice ilegalităţi şi abuzuri, ai sfârşitului secolului XVII-lea, când stăpânirea Habsburgilor se întinde şi peste

[1]) De câte ori nu e indicat locul apariţiei se va înţelege Clujul.

Ardeal. Povestirea e plină de interes, caracterizările sunt de o artă superioară, felul de a înlănțui și înfățișà lucrurile pasionează, iar limba de un farmec poetic îmbină deosebit de fericit limba istorică cu cea populară. Gyallay e un talent neaoș unguresc și lucrează cu mijloace extrem de simple. Tonul plăcut și străvezimea operelor sale degajează un aer proaspăt ardelenesc, fie că descriu viața poporului, fie că înfățișează crâmpeie din istoria Ardealului.

Un talent extrem de multilateral și nu tocmai obișnuit este *Carol Kós* (n. 1883, Timișoara). Ca arhitect și grafic este un artist original și de sine stătător, bine cunoscut și apreciat chiar de străinătate. Aceeaș originalitate caracterizează și creațiile lui literare. Nuvelele sale apărute răzleț, exprimă în formele artei în deosebi dragostea entusiastă pentru ținutul și țăranul Călățelelor. Chiar și romanul lui istoric *Varju nemzetség* (Neamul Varju, Vol. I—II, 1926), ce se petrece în timpul principelui George Rákóczy I, s'a născut din acest sentiment. Deși unele părți ale romanului sunt schematice și superficial tratate, luat în întregime e fără îndoială o valoroasă operă literară. O mare scădere a lui Kós e că se fărâmițează și-și cheltuie prea adesea talentul și timpul într'o infructuoasă politică zilnică.

O putere de muncă și un talent deasemeni multilateral e și *Alexandru Makkai* (n. 1890, Aiud). El mai e și un distins om de știință, a îmbogățit cu o serie de studii eminente literatura teologică și filozofică. Orator apreciat, istoriograf temeinic, pedagog și sociolog cu orizonturi largi, sunt tot atâtea atribute pe care și le pune în acțiune de câte ori o cer împrejurările. Makkai a fost dela început una din cele mai laborioase personalități a vieții noastre spirituale, iar de când a fost ales pentru merite episcop al confesiunii sale (1926) e călăuzul spiritual înțelept și urmat de toți. Ar da un șir destul de lung și numai înșirarea operelor sale beletristice. A scris poezii, nuvele, romane. Din lista lungă nu vom analizà decât una: romanul istoric, *Ördögszekér* (Sfredelul dracului) a cărui apariție (1925) a fost un adevărat eveniment literar. Eroina romanului, ajuns la a doua ediție, este Ana Báthori, sora mai mică a principelui ardelean Gabriel Báthori. Cei doui frați, ultimele vlăstare ale familiei Báthori, au moștenit toate virtuțile, toate calitățile trupești și sufletești ale familiei, dar alături de ele au moștenit, cu vârf, și toate păcatele ei. Ana Báthori, o frumusețe a vremii sale, poate ar fi fost și ea o soție credincioasă, o mamă devotată, o principesă care prin demnitatea ei să însemne o veșnică binecuvântare pentru supuși, dacă nu aveà acel fatal și neastâmpărat demon interior. In loc de toate acestea a devenit o femeie voluptoasă, incestuoasă, un demon al desfrâului, o soție scelerată, care întocmai cum planta crescută pe coasta muntelui, sfredelul dracului se rostogolește până în mocirla de lângă drum, se cufundă și ea tot mai adânc în cloaca murdară a corupției. Își da seama și ea de conformația ciudată a ființei sale, de soarta fatală, care o târăște în adânc. Nu găseà însă și nu erà decât o singură posibilitate de salvare, răspunsul afirmativ a lui Gabriel Bethlen la dragostea ei pasionată pentru covârșitoarea lui personalitate. Răspunsul acesta n'a venit. Bethlen erà în preajma căsătoriei când s'a aprins dragostea ei pentru el. Și mai târziu rămâne un soț foarte devotat și n'are decât simțăminte de compătimire pentru ea. Nu răspunde niciodată la chemările pătimașe ale acestei femei demonice. Desfășurarea acțiunii captivează, mai ales caracterizările sunt impecabile atât din punctul de vedere al adevărului istoric, cât și al analizei și pătrunderii psihologice. Limba în general e colorată și îngrijită. In întregime e o creație distinsă. Acuzele care i s'au adus n'au nici un temeiu literar.

Iosif Nyirő (n. 1889, Jimbor) nu se poate spune că e între cei mai productivi. Și el a fost la început preot, azi este un colorat mânuitor al condeiului de ziarist. In articolele sale de ziar propagă cu îndârjire curentul greșit, al așà numitei literaturi secuiești. Aceeaș direcție greșită a preferat-o și în scrierile sale literare (*Jézus faragó ember*, (Omul care ciopleşte pe Isus, 1924). Tendința generală a scriitorilor de a strânge cât mai strâns legăturile cu masele adânci ale poporului e cea mai legitimă. Nyirö cu cei cari îl urmează, înlocuind limba literară și forțând un dialect al ei, trec în exces. Direcția poate să fie productivă în artele plastice, dar nici decum în literatură, unde nu înseamnă decât regres. Intr'o astfel de direcție extremistă lucrează *Ludovic Szini*. Cele câteva volume ale lui sunt scrise într'o limbă aproape de neînțeles. Un alt scriitor secuizant e *Bela Imecs*, autorul unui mic roman, întitulat *Havasalji csokorrózsa*. Acesta singur și-a înțeles rătăcirea: în multe locuri se simte obligat să-și explice textul cu note în subsol. In această direcție au pornit și *Alecsandru Kacsó* (cu volumul de nuvele *Utoljára még megkapaszkadunk*, Pe urmă poate ne vom prinde și noi, 1926) și

Aron Tamási (volumul de nuvele *Lélekindulás*. Pornește un suflet și romanul în două volume *Szüzmáriás király fi*, Prințul sfintei fecioare 1928). In gen secuiesc și-a scris nuvelele și Nyirő. La început chiar și publicul, ca sub orice deviză nouă, s'a lăsat răpit de credința că noul drum va fi un drum triumfal și salvator. Critica literară însă l-a condamnat dela început. Nu se mai puteà revenì la o literatură dialectală, pe care literatura maghiară dela mijlocul secolului XIX a condamnat-o definitiv. Va fi suferit Nyirő vreo decepție pe noul drum? Nu știm. Dar romanul lui, apărut acum, *Sibói bölény* (Bourul dela Jibău, vol. I—II, 1929) înseamnă deocamdată o părăsire a direcției de mai înainte. Romanul se petrece în timpul domniei Mariei Therezia și a lui Iosif al II-lea. Eroul e « bourul dela Jibău », baronul Nicolae Wesselényi, o personalitate istorică complexă, plină de pasiuni și în acelaș timp extrem de neproductivă. Pe acesta îl îndrăgește iubita împăratului Iosif II, contesa Susana Nemes, de origine ardeleană, dealtfel soția contelui Haller. Wesselényi respinge cu hotărîre această dragoste, întocmai ca și Gabriel Bethlen pe a Anei Báthori din romanul lui Makkai. Metresa imperială rănită se răzbună și vina de a-i fi nesocotit iubirea trebuie să o ispășească amarnic nu numai Wesselényi, ci întreg Ardealul. Toate sforțările ei au fost zadarnice. Wesselényi și în închisoare respinge cu aceeaș hotărîre toate tentațiile, în schimb metresa se chinuie până la nimicire. Critica ziarelor a izbucnit în elogii sentimentale cât ce a apărut noua operă a lui Nyirő, ca dealtfel la toate volumele lui anterioare. Critica obiectivă însă a văzut clar, că nu are decât calități de detaliu. Fără îndoială în unele capitole stilul e colorat, vioi, poetic, dar luat în întregime romanul, dată fiind natura lui, e de un lirism obositor. Unele scene sunt admirabil înfățișate, însă sunt prea puțin înlănțuite într'o concepție unitară. Legătura dintre scene e în multe locuri așà de slabă încât ai puteà foarte bine să adaugi sau să scazi din ele fără ca întregul să sufere vreo schimbare mai importantă. Nyirö trebuie să-și mai calmeze încă focul interior pentru a devenì un bun povestitor. Pentrucă în definitiv care ar fi condițiile principale ale unei bune nuvele sau roman, decât o concepție unitară, o construcție rotunjită și o povestire cu un curs lin, fără zguduiri.

Géza Tabéry, născut în Oradea (1890), unde funcționează și azi, a scos încă în timpul răsboiului două volume. E un modern în tot ce povestește și în general în tot ce scrie. Opera lui, care a făcut multă vâlvă, *Szarvasbika* (Taurul, 1925) este însă un roman istoric. Subiectul romanului e lupta dintre cei doi matematicieni, cu renume mondial, dela Târgu-Mureș, Lupu Bolyai și fiul său Ioan, autorul genial al Tentamenului, pentru aceeaș femeie, soția lui Simion Kemény. Tabéry știe să zugrăvească în colori foarte vii societatea destul de meschină a primei jumătăți a sec. XIX. E interesantă dealtfel și problema. In schimb abundă părțile brute, fără nici o grije pentru limbă și conținut. In general romanul se poate cetì cu interes, însă valoarea lui literară nu este decât relativă.

Bela P. Jánossy (n. 1883, Sângeorzul de Pădure, jud. Mureș) e un talent multilateral, cultivă cu acelaș zel și cu acelaș succes poezia lirică, drama și epica. Preocupările lui literare depășesc adesea și foarte bucuros granițele istoriei naționale, spre a îmbrățișà câmpul mult mai vast al istoriei universale. Romanul său *A császár bünbakjai* (Țapii ispășitori ai împăratului, 1927) se petrece în Roma antică, în primele timpuri ale creștinismului. Grija expunerii și nivelării scenelor merge de multe ori chiar în paguba personalității. Concepția lui despre lume și viață e clară, conștient creștină, adesea creștină catolică.

Din grupa celor cari scriu mai mult nuvele și romane *sociale*, trebuie să amintim în primul rând două scriitoare: pe *Maria R. Berde* și *Maria Szabó*. Merită acest loc atât prin numărul cât și prin valoarea literară a operelor.

Maria R. Berde (n. 1889, Cățcău, jud. Someș) e din familie de preot, a crescut în Aiud, iar azi e profesoară la Târgu-Mureș. Scrie versuri, nuvele și romane încă dinainte de răsboiu. Activitatea ei multilaterală totuș nu s'a impus și n'a fost apreciată după cum merità decât după 1919. Până acum i-au apărut două volume de poezii lirice: *Versek* (Versuri, Budapesta, 1912) și *Seherezáde himnusza* (Imnul Șeherezadei, 1928); o dramă, *Függőkert* (Grădina suspendată, Târgu-Mureș, 1923); mai multe volume de nuvele, *Novellák* (Nuvele, 1920), *Rina kincse* (Comoara Rinei, 1923), *Vizen hold* (Lună pe ape, 1924), *Télutó* (Sfârșit de iarnă, 1928) și patru romane: *Örök film* (Film etern, Budapesta, 1917), *Haláltánc* (Dansul morții, Budapesta, 1924), *Szent szégyen* (Rușine sfântă, Târgu-Mureș, 1925) și *Romuald és Andriana* (Romuald și Andriana, Bratislava, 1926). Ia parte activă la toate mișcările literare cu condeiul și cu fapta.

Poate că nu toate fructele acestei bogate producții sunt la fel de gustoase. Lipsit de gust și fără valoare însă nu este nici unul. Sunt în schimb cu atât mai multe cele de calitate nobilă. Critica literară a găsit de cele mai reușite ciclul de versuri *Balga hegedünk* (Nesocotita noastră vioară), drama în versuri, *Függökert* și romanul istoric, *Romuald și Adriana*. Aici nu putem face decât o caracterizare generală a operelor sale. O trăsătură fundamentală a poeziei Mariei Berde, e că izvorăște dintr'o durere profundă și o compătimire pentru suferințele umane. Durerea e stăpâna Universului întreg. A cercetat-o și pe ea adesea și a lovit-o amarnic tot deatâtea ori. Deatunci a învățat să simtă toate durerile și toate lacrimile semenilor săi și să le exprime cu aceà fineță caracteristică sensibilității sale femenine. Cu toate acestea nu e o pesimistă. O ferește concepția sa calvină despre viață, care îmbină atât de fericit ideea predestinației cu responsabilitatea voinței libere. E o adeptă și propovăduitoare a iubirii curate, virginale, a maternității în limitele morale ale curățeniei familiare. Concepția sa nu e nici odată o speculație intelectuală, ci izvorăște din însăș viața ei intimă, anii petrecuți în casa părintească, împrejurările în care a trăit. Nu depășește niciodată limitele acelei naturale și fermecătoare rezerve femenine. Știe să exprime și cele mai fine vibrații ale sufletului omenesc cu o mișcătoare simplitate, găsind în acelaș timp meditații filozofice. Stilul îngrijit e împodobit adesea cu elemente arhaice și expresii dialectale de pe Mureș.

Maria Berde merită să fie amintită și ca traducătoare. A tâlmăcit în limba maghiară mai multe opere germane și române. Ei li datorăm între altele o foarte reușită traducere a Luceafărului lui Eminescu.

A doua, mai bine zis, alături de Gulácsy, a treia scriitoare de valoare a noastră este *Maria Szabó* (n. 1888, Otomani, jud. Bihor). Nu este atât de multilaterală ca Berde. Nu scrie decât nuvele și romane. Dar în acest gen lucrează cu mult spor, mai ales obține rezultate demne de o deosebită considerație. După cum însăș mărturisește, până la schimbarea regimului nici prin gând nu i-a trecut să fie scriitoare. De atunci a adunat o parte din nuvelele sale publicate răsleț într'un volum intitulat *Magamtól-másokig* (Dela mine — până la alții, 1926) și a editat două romane, *Fölfelé* (Spre culmi, 1925) și *Appassionata*, 1926. E între cei mai cetiți autori. Cât privește succesul romanelor ei e destul să amintim că amândouă au apărut și în englezește.

Maria Szabó cunoaște bine viața, ideile despre ea, clasele sociale cu toate virtuțile și viițiile lor. Convingerea ei este că fericirea sau nenorocirea omului depinde de el însuș, că nu viața, ideile, virtuțile și viițiile sociale îi croesc o soartă fericită sau nefericită, ci însăș bunătatea lui interioară, înțelegerea pentru semenii săi, sinceritatea, munca cinstită și o înaltă viață sufletească. In romanul *Fölfelé*. pământul moștenit pent u părinți este o sarcină, o pacoste, un izvor de ceartă și nenorociri. Fiica lor i-a descoperit frumusețile, îl îndrăgește. Sufletul ei se contopește cu pământul, suferă și speră împreună cu el. După multe frământări sufletești și chibzueli mature găsește în sfârșit și fericirea adevăratei iubiri. Romanul se încheie cu un imn de slavă închinat rodniciei noui a pământului și a maternității. Prin această istorie familiară zugrăvește înseși frământările sufletești și luptele ungurimii în nouile împrejurări. Intocmai ca și la Irena Gulácsy, eroul principal al celuilalt roman, *Appassionata*, este un orb. Artist și suflet distins, dar devenind orb ajunge sub stăpânirea egoismului, apucăturilor tiranice și senzualității, până când într'un târziu se deșteaptă în el conștiința păcatului, căința, când își regăsește fericirea vieții. Romanul e psihoanalitic și de o construcție interesantă. Eroul e unic în literatura maghiară. E prima încercare de a zugrăvì convulsiunile sufletești ale unui artist, care și-a pierdut vederea. In general Maria Szabó e între cei mai buni povestitori ai noștri. Are o inimă caldă, o fantezie vie și creiază cu deosebită grije pentru stil și artă.

Față de cele două scriitoare, valoarea literară a celorlalți autori de nuvele și romane sociale rămâne mult în urmă. Găsim calități literare mai mult sau mai puțin la fiecare din ei. Luați în întregime le lipsește totuș esențialul poeziei: o formă artistică. Sau poate nu vreau sau nu pot să-și dea seama că farmecul și prospețimea spirituală a unei creații adevărate nu se poate înlocuì cu dexteritatea meșteșugului.

In ordine alfabetică punem în frunte pe *Aron Antal* cu volumul de nuvele *Köderdő mellöl* (De pădurea de ceață, 1927) și pe *Ladislau Donáth* cu un alt volum *Humoros esetek* (Intâmplări umoristice, 1928). Amândoi urmează cu prea multă grije drumul tradițional al genului. Lipsește din scrierile lor personalitatea și aceasta n'o pot înlocuì nici cu maniera populară și nici cu melancolia amintirilor istorice.

Beniamin Karácsonyi (cu nuvelele *Tavaszi ballada*, Baladă de primăvară, Tg.-Mureș, 1926 și romanul *Pjotruska*, Pietrușca, 1927) și *Emeric Kádár* (cu poeziile lirice *Bujdosó ének*, Cântec pribeag, 1926 și romanul *Nászrepülés*, Sbor de nuntă, 1927) trăesc într'o lume intelectuală al cărei centru e ziaristul profesionist. Romanul lui Karácsonyi povestește tocmai viața agitată a unui ziarist din provincie și dragostea lui victorioasă. Teza romanului lui Kádár: o iubire înnăbușită de formele și prejudecățile sociale împiedecă izbucnirea și manifestarea puterii de creație artistică, are deasemeni ceva de reportaj în ea. E o problemă artificială, căutată, prea îndepărtată de viață; aici în zadar are să o caute cineva. Dar mai mult decât problema ne reamintește pe ziarist, însăș prelucrarea. Firul povestirii e nesigur, se silește mai mult să trezească un interes scenic decât să dea o unitate acțiunii. Stilul și felul de a înfățișà lucrurile sunt ale unui ziarist, care știe să mânuească condeiul cu multă abilitate, dar îi lipsește chemarea și responsabilitatea artistului. Kádár e în primul rând un ziarist distins. Dar când nu este mânat de moment și de gândul de a creà cu orice preț, știe să dea lucruri foarte frumoase: o dovedesc cu prisosință multe din poeziile sale, cât și traducerile excelente din românește (piesele lui Eftimiu, Miorița și alte poezii).

Ernest Ligeti e deasemeni ziarist și încă din categoria acelora cari, luându-și chemarea în serios, studiază permanent și cu multă atenție toate fenomenele noui ale vieții spirituale universale. Le studiază nu atât din ziare, cât din cărțile de știință și literare. Intelectualitatea aceasta se simte în toate scrierile lui. Poate e și puțin unilateral. Pare să cunoască unele probleme, ca de ex. mișcarea paneuropeistă, mai bine decât însăș situația de acasă. Activitatea literară, foarte largă, și-a început-o încă înainte de răsboiu. A scris poezii lirice (*En jót akartam*, Eu am voit binele, 1924), nuvele (*Asszony*, Femee, 1923) și romane (*Belvedere*, 1922; *Ifjitó szüz*, Fecioara care întinerește, 1924; *Föl a bakra*, Sus pe capră, 1926; *A kék barlang*, Peștera albastră, 1927; *Vonós négyes*, Quartet de coarde, 1928). Subiectele lui Ligeti sunt admirabile. In alegerea lor foarte rar îl părăsește bunul său gust. In povestirea faptelor, în desenarea caracterelor lucrează mai mult calculat, are prea puțină inimă, prea puțin foc interior. Acesta este motivul că nici una din numeroasele sale lucrări, dealtfel de-o înaltă intelectualitate, nu satisfac din punct de vedere poetic. E un scriitor capabil, are cunoștințele necesare și-i perfect conștient de cerințele unei opere literare, n'are însă o inimă simțitoare și o răbdare cu care să se apropie de lucruri. N'am să mă refer decât la opera, relativ cea mai bună din toate ale lui, *Föl a bakra*, cu eroul ei tipic: funcționarul maghiar care n'a depus jurământul. Teza aceasta extrem de interesantă Ligeti a lăsat-o necizelată, în loc de o statuă terminată nu ne-a dat decât un torso. N'a avut nici sufletul și nici răbdarea să ne dea o epopee, a triumfat în el ziaristul.

Un izvor de inspirație foarte adesea cercetat și de literatura noastră e răsboiul mondial. *Rodion Markovits* a scris un roman ziaristic în două volume, intitulat *Szibériai garnizon* (Garnizoana din Siberia, 1927) încercând să redea mizeriile îndurate de prizonierii din Rusia. Cartea a avut un succes formal foarte mare. S'a tradus și în limba germană. Romanul e interesant, dar valoarea lui literară, cu tot succesul obținut, rămâne problematică. *Daniel Nagy*, care mânuește tot așà de ușor și fluent stilul de reportaj ca și Markovits, în romanul său *Cirkusz* (Circul, 1926) ridiculizează însuș răsboiul mondial. Amândoi au aceeaș tendință: pacifismul. Cu toate acestea opera a întâmpinat o antipatie generală prin felul brut, grotesc chiar, al compoziției sale. E un scriitor productiv și cu bune intenții, dar felul lui de a vedeà lumea e tot atât de turbure, cât și metoda de construcție literară.

Carol Molter e un spirit viu, nuvelistul care e gata totdeauna pentru ironie și satiră. A scris și drame. Vede cu multă agerime toate falsitățile și absurditățile societății actuale, le condamnă, de cele mai multe ori însă le ridiculizează. Are și idei adânci, n'are în schimb o concepție largă. E singurul scriitor al nostru, care e dispus și poate să provoace râsul.

Șirul îl completează *Zoltan Marvai*, cu condeiul lui sprinten, *Iosif Papp* cu scrisul amărui, *George Szántó*, la început pictor, a devenit scriitor numai după ce și-a pierdut vederea, și *Eugen Székely*. Cei trei dela început au făcut și ziaristică. Cel mai de seamă dintre toți este George Szantó. El este și cel mai cetit.

Ca încheiere amintim cu satisfacție că avem și doi cultivatori ai epicei în versuri. Unul, foarte activul *Eugen Szentimrei*, care dealtfel e și un harnic autor de nuvele și poezii lirice, a versificat în *Verses magyar krónika* (Cronica maghiară în versuri) istoria poporului maghiar. Celălalt, tânărul

Ludovic Pap, tratează cu vioiciune și într'o limbă ritmică subiecte sociale bine cunoscute în *Alomlovag* (Cavalerul visurilor, Oradea, 1925) și *Védőbeszéd* (Pledoarie, Oradea, 1928).

2. *Poezia lirică.* — A treia parte din cărțile beletristice apărute sunt lirice, iar numărul autorilor de versuri lirice se apropie de o sută cincizeci. Lirismul excesiv, predominant în toate genurile literare dealtfel, este o consecință directă a secolului nostru frământat și lipsit de o bază solidă sufletească. S'a întronat în toate literaturile, în numele libertății artei, un misticism bolnăvicios cu toate capriciile și excentricitățile lui. In virtutea lui au pretenții de artă și cele mai bizare născociri ale fanteziei. Acest fel de lirism, foarte rar înseamnă un câștig sufletesc, iar ca limbă de cele mai multe ori este de neînțeles. Mulți scriu versuri fără nici o inspirație, și fac din poezie mai mult o profesie. Puțină abilitate tehnică, puțin curaj și e gata așà numitul vers liber a cărui singură regulă este — neregularitatea. Numai așà putem înțelege cum nu numai extravagantul și războinicul Desideriu Szabó, ci și o mulțime de scriitori tineri, destul de talentați, aleargă după laurii ieftini ai acestui fel de poezie. De multe ori îți pui întrebarea dacă acești făuritori de rime nu merită mai repede biciul nemilos al criticii decât un cuvânt de încurajare.

Nu vom caracterizà nici la acest capitol decât pe aceia, cari până acum au o valoare literară bine definită sau cel puțin au creat ceva care într'o carieră ascendentă poate să însemne o bază sigură de desvoltare.

Trebuie să punem în fruntea tuturora nu numai pentru vârstă ci și pentru valoarea lui literară pe *Mihail Szabolcska.* El e acum la capătul carierei, o personalitate de mult închegată, de mult recunoscută și clasată de critică. Dela debutul său și până azi s'au perindat atâtea curente și gusturi literare, dar admirația pentru el n'a scăzut nici un moment. Publicul și critica maghiară deopotrivă l-au considerat totdeauna și fără rezerve ca una din cele mai proeminente figuri ale liricei maghiare contimporane. Szabolcska nu s'a născut în Ardeal, ci în județul Pestei (Okécske, 1862). A studiat în Debrețin, Geneva și Paris. Reîntorcându-se s'a stabilit pe câtăva vreme ca preot reformat într'un sat de pe Mureș. Dela 1899 încoace funcționează în aceeaș calitate în Timișoara. Trăind în Ardeal l-a îndrăgit nespus de mult și Ardealul i-a răspuns cu aceeaș dragoste. In 1891 a trimis câteva poezii dela Paris și criticul cel mai de seamă de atunci, Zsolt Beöthy, într'un moment de entusiasm spontan l-a trâmbițat în toată țara, trecându-l în douăzeci și patru de ore în rândul celor mai populari poeți. Activitatea lui de mai târziu a fost o demnă continuare a strălucitului debut. Azi e membru al celor mai de seamă societăți literare și în special al Academiei ungare, care în 1924 l-a distins cu cel mai mare premiu al său. Subiectele cântate de el sunt casa părintească, viața familiară, iubirea, sentimentele religioase, faptele morale, iubirea de neam și țară. Ca o noutate plină de farmec apare în poezia sa cultul nobil al soției. Ca formă cele mai multe din poeziile lui sunt cântece, multe din ele le cântă întreg poporul maghiar. De o artă excepțională sunt poeziile lui cu caracter de baladă ca *Hir a falunkból* (Veste din satul nostru), *Balla Maris*, *Levél Hercegovinaból* (Scrisoare din Herțegovina), în care povestea întâmplărilor se scurge într'un permanent foc liric, ca să se încheie cu un tragic epigramatic. Poezia lui nu e prea bogată în colori. E întocmai ca și lunca înflorită de pe valea Mureșului, atât de mult iubită și cântată de el: poate nu are multe flori, dar atâtea câte sunt se contopesc într'o armonie inimitabilă, fermecătoare tocmai prin simplitatea ei. Aceeaș armonie stăpânește și lumea poetică a lui Szabolcska. Și de sigur ea nu puteà să izvorască decât dintr'o iubire profundă transformată în concepție de viață ca a lui. Lumea, viața pentru el nu există decât prin iubire. Numai iubirea poate să deà un echilibru senin și un conținut vieții. Cauza unică a mizeriilor umane, a sbuciumului sufletesc este lipsa de iubire. Dumnezeu însuș judecă pe oameni după gradul lor de iubire, singurul criteriu al unei religii adevărate. Numai de ea atârnă fericirea omenirii. Compătimește și pe rege când sufere din lipsă de iubire. Vederile lui despre lume sunt imutabil creștine. Concepția lui de viață artistic naivă. Felul lui de a exprimà e extrem de simplu, natural, melodios, întocmai ca al poeziei populare și al lui Petöfi. Szabolcska e un demn continuator al amândurora.

Din generația veche trebuie să mai amintim și pe *Ludovic Nagy Dálnoki* (trăiește și scrie în Arad), care amăgindu-și vârsta înaintată își scrie cu aceeaș vigoare și cu acelaș idealism incoruptibil versurile domoale și gingașe. In această epocă a editat cinci volume dintre care cele mai interesante sunt *Fény-árny* (Lumină-umbră), *Tavasz-ősz* (Primăvară-toamnă), *Könny-mosoly* (Lacrimi-

surâsuri). Conținutul și personalitatea autorului se pot vedeà și numai din titluri. Tot în acest răstimp, însă după moartea autorului (1919), a apărut și volumul *Versek* (Versuri) a lui *Aladar Jékey*. S'a trezit încăodată și lirismul retoric a lui *Eugen Szabó*. In cinci ani a publicat trei volume: *A mélységböl* (Din adâncuri, 1920), *Sohajok hidján* (Pe puntea suspinelor, 1923) și *Virágok a Golgotáról* (Flori de pe Golgota, 1923).

Din generația tânără Alexandru Reményik și Ludovic Áprily sunt cei doi poeți, cari se bucură de aprecierea generală, atât a publicului cititor cât și a criticii literare.

Alexandru Reményik e un ardelean neaoș. S'a născut în Cluj (1890), acolo a crescut, acolo trăiește și desfășură o activitate prodigioasă și azi. Primul volum de poezii, *Fagyöngyök* (Vâsc), i-a apărut în 1918, i-au urmat apoi în 1920 *Csak igy* (Numai așà) în 1921 *Vadvizek zugása* (Vuetul apelor sălbatice), în 1924 *A műhelyből* (Din atelier), în 1925 *Egy eszme indul* (Pornește o idee), în 1926 *Atlantisz harangoz* (Sună clopotele Atlantidei), în 1928 *Két fény között* (Intre două lumini). A tipărit și o broșură de traduceri din Rainer Maria Rilke. Până la un timp el a redactat revista literară Pásztortüz. Reményik e un poet modern în toată puterea cuvântului. Își privește soarta individuală cu melancolie și tot atât de posomorîtă vede și lumea, viața omenirii întregi. Poezia însă și menirea ei nimeni n'a conceput-o mai măreață, mai sfântă, nimeni din generația lui n'a profesat-o cu mai multă inspirație și cu mai mult simț de răspundere decât el. Evadează adesea din viața zilnică, preferă pădurea, vuetul apelor sălbatice, stâncile singuratice, îi mai place să zăbovească printre simbolurile naturii, în farmecul antrenant al acestui *topos noetos*. De sigur pentrucă natura o înțelege mult mai bine de cât omul, redă cu mai multă sinceritate și căldură bătăile inimii lui de poet. Până aici și Reményik e mistic. Dar din acel topos noetos revine la omul sbuciumat, îi predică bunătatea, frumosul, eternitatea ideilor. Numai acela e poet adevărat care trudește în virtutea lor. In cazul acesta poezia lui revarsă belșug sufletesc pretutindeni, devine o trebuință ca și pâinea zilnică, fie ea albă sau neagră, dulce sau amară. Își pleacă cu pietate genunchele în fața ideilor, dar își întoarce privirea cu o demnitate regală dela orice element brut, care ar puteà să păteze sufletul nobil al poeziei. Mărturisește și el că a cântà pare să fie ușor, dar în fond e tot atât de greu și aproape de imposibil ca și imitarea cântecului ciocârliei, ce se înalță victorios spre cer. Arta pentru el e o creație, obiectiv are misiunea de a fecundà suflete, iar subiectiv este o datorie în înțelesul kantian al cuvântului. Astfel de concepții înalte n'au putut să nască, decât adevărate creații: cântece, ode, elegii. Perfecțiunea formei, bogăția imaginilor, în general puterea de a exprimà artistic la Reményik sunt surprinzătoare. Incă din 1921, când îi recensam volumul *Csak igy*, îl numeam « princeps poetarum Transilvaniae ». Că pe bună dreptate, s'a dovedit cu prisosință mai târziu.

Personalitatea și poezia lui *Ludovic Áprily* sunt, în multe privințe, înrudite cu ale lui Reményik. Și Aprily e un ardelean de baștină. S'a născut în Brașov (1887); a studiat la Cluj. La început a fost profesor secundar în Aiud. Astăzi trăește la Cluj. Până acum i-au apărut 4 volume: *Falusi elégia* (Elegie dela sat, 1921), *Esti párbeszéd* (Dialog de seară, 1923), *Rásmussen hajoján* (Pe corabia lui Rasmussen, Berlin 1926) și *Vers vagy te is* (Vers ești și tu, 1926). Traduce admirabil din limba germană (G. Hauptmann) și din românește (Eminescu, Blaga). Redactează revista literară *Helikon*. Aprily se refugiază și mai des și mai bucuros decât Reményik, din viața aspră în natura înțelegătoare. Sufletul lui fugar, pudic și extrem de sensibil de cele mai multe ori se desvălue numai în simbolurile înrudite din natură. Dar, prin aceste simboluri, știe să-și definească sentimentele cu o plasticitate fără seamăn în generația lui. Descrierile lui lirice sunt neîntrecute. Și nu numai când cântă sentimente proprii, dar și când tâlmăcește suferințele națiunii sau sufletul istoriei creiază adevărate capodopere, cum dovedește strălucit oda solemnă *A Fejedelemhez* (Către Principe), închinată principelui Gabriel Bethlen. Imaginile, expresiile, felul de gândire, țesătura fină a sentimentelor lui, au două izvoare: unul e natura, cel mai intim și mai fidel prieten al lui; iar celălalt e istoria artelor, adică cel mai aristocratic strat al culturii umane. Nu e o personalitate, care creează ușor, dar tot ce produce e operă de artă bine închegată. Popularitatea lui e mai mică decât a lui Reményik; nu e însă deloc mai prejos ca valoare literară.

Dintre romancierii și nuveliștii cari scriu și versuri lirice, merită să fie amintită și aici *Maria R. Berde*, care și ca poet liric e printre cei dintâi. Poezia ei nu e lipsită niciodată de miez; are, mai

ales, siguranța formei *(Seherezade himnusza*, Imnul Șeherezadei, 1928). Din numărul destul de însemnat al poetelor lirice trebuesc menționate încă *Emma Nagy* cu lirismul ei cald și viril; personalitatea nobilă și simpatică a *Elisabetei Kövér*, din Arad; și îndeosebi *Elisabeta Krüzselyi*, din Maramureș, care încă din copilărie și-a pierdut complet auzul și aproape complet văzul. Cu o sârguință excepțională și-a câștigat o cultură, care ne reamintește pe Helen Keller. Lira ei e fără sunet, cum foarte bine și-a caracterizat-o în titlul unui volum de poezii. Subiectele ei sunt pline de originalitate: liniștea eternă a celor fără auz, pe care o exprimă emoționant, în culori distinse și destul de variate.

Așà numitul vers liber îl profesează foarte bucuros și liricii noștri, dar fără să ne aducă vreun câștig mai remarcabil. In dosul formelor ciudate, cu aer de noutate, deobiceiu se ascunde o meșteșugită lipsă de gândire și un snobism vecin cu naivitatea. Dintre aceștia o deosebită atenție merită *Ioan Bartalis*. Are simț pentru idilic; exprimă cu multă sinceritate sentimente simple. Suferințele umane le vede prin prisma sufletului său iubitor și compătimitor, de pacifist. Foarte rar însă pătrunde în adâncimea sentimentelor. Dealtfel e o personalitate în plină desvoltare. Se mai poate amintì *Ludovic Olosz (Gladiator arcz* — Față de gladiator, 1923 și *Égő csolnakon* — Pe luntrea în flăcări, 1926). E o personalitate care știe să găsească totdeauna probleme și să lupte cu ele. E un observator foarte atent și sensibil al fenomenelor mărunte din natură. Câteodată e exagerat, bizar chiar, atât în concepții, cât și în expresii.

Un poet care creiază ușor, dar, de bună seamă, din motive subiective foarte puternice nu scrie decât la intervaluri foarte mari, este *Ștefan Szabó Szombati*, astăzi preot reformat în Lugoj. S'a născut în Debrețin (1888). Studiile superioare le-a terminat în Aberdeen (Anglia). In primul volum de poezii se declarà adept al tradiționalismului în poezie, în special al poeziei populare. Pretindeà că n'are nimic de învățat dela mai marii Apusului, ancorați în spiritualismul lor egocentric. Totuș al doilea volum de poezii *Szomorú füzek alján* (Sub sălcii plângătoare, 1909) îl atașează irevocabil la curentul progresist, al cărui animator erà puternicul și răsboinicul Andrei Ady. Volumele următoare sunt *Halól parkja* (Parcul morții, 1915), *Életem* (Viața mea, 1922), *Lavinák éneke* (Cântecul lavinelor, 1924). A tipărit și un volum de traduceri din poeții vechi japonezi. Lira lui Szabó are subiecte și note foarte variate. Cuprinde toată gama sentimentelor, dela cel mai întunecat pesimism, până la cel mai sănătos umor popular. Temele lui obișnuite sunt moartea, sentimentele religioase, ideea Dumnezeirii, pentru a trece apoi la pasiunile iubirii sensuale. Orice subiect atacă, în orice sentiment se adâncește, și comparațiile și imaginile se revarsă cu o abundență risipitoare și în culorile cele mai vii. In această limbă încărcată cu comparații și metafore stă, în primul rând, virtuozitatea lui. De cele mai multe ori le îngrămădește însă, peste cerințele conținutului și formei. Câte una din poeziile sale pare a fi scrisă numai de dragul rimelor și strălucirii imaginilor îngrămădite. Când își exploatează cu mai multă economie subiectele creiază opere de adevărată valoare literară. *Hóekék dala* (Cântecul plugurilor de zăpadă), *Isten* (Dumnezeu) și încă vreo câteva din poeziile lui sunt adevărate perle ale liricii noastre. Talent bine înzestrat. Din nenorocire cade însă, adesea, în manierism.

Ladislau Tompa e o individualitate serioasă și o valoare nobilă a liricii noastre. El e întru toate ardelean. S'a născut în Odorhei (1883); acolo a crescut și, după terminarea studiilor juridice, tot acolo s'a reîntors, intrând ca funcționar la prefectură. Dela 1919 încoace trăiește numai pentru familie, mica lui gospodărie și poezie. Redactează un ziar săptămânal pentru provincie. Până acum i-au apărut două volume: *Erdély hegyei közölt* (Intre munții Ardealului, 1921) și *Éjszaki szél* (Vânt de miazănoapte, 1923). A tradus din versurile lirice ale lui Sturm. Nu se poate spune că e un poet productiv. Una din trăsăturile lui caracteristice e o mândrie bărbătească, ce rar se resemnează; o alta e zâmbetul amar, care trece adesea în ironie, în sarcasm. Izvorul lui de inspirație e și natura, dar de cele mai multe ori e omul, care luptă, se zbate în mrejile societății. Fantezia sa clădește pe realitățile vieții. Formele lui sunt de cele mai multe ori plastice, pline de energie, câteodată însă e rece și incolor. Poezia sa serioasă, în colori întunecate, tristă, reprezintă tipic sufletul maghiar din Ardeal.

Bela Serestély și *Iuliu Walter* cântă și ei mai mult pe coardele melancolice ale lirei. Serestély e mai expansiv, mai diluat și mai liric; Walter e mai mult gânditor. Amândoi înclină spre retoric. Pateticul lor retoric distramă sinceritatea sentimentelor și vibrațiile intime ale sufletului.

Zoltan Földes, B. Magyar, Carol Pakocs, Matei Szalay și Z. Zsögön, cultivă mai mult poezia religioasă. Dintre ei numai *C. Pakocs* e o personalitate mai bine definită. S'a născut în 1842, în Careii-Mari. Preot romano-catolic și secretar episcopal în Satu-Mare. A editat până acum un volum de nuvele *Lélek ország* (Impărăția sufletului, Satu Mare 1927) și două volume de poezii lirice: *Forró szavak* (Cuvinte fierbinți, 1924) și *Hazafelé* (Către casă, Satu Mare 1926). Soarta umană o vede dintr'un punct de vedere religios. Cântă totdeauna divinitatea în umanitate. Știe să demonstreze bucuria de a trăì, care se ascunde în credința creștină, și intuitiv pustiul sufletesc al necredinței. In fiecare frază abundă patosul — fapt care agită, fragmentează și obosește în poezia lui.

Mai pot fi amintiți Grigore și Zoltan Finta, Alexandru Farczádi, Géza Jakab și Albert Maksay, toți din generația mai tânără. Operele lor apărute până acum dovedesc concepții nobile și promițătoare.

Incheiem cu cuvintele lui Horatius Cocles: *longus est ordo idem petentium.* Am amintit dela început că o oaste întreagă de lirici asaltează, cu curaj, Olimpul. Poate că nici nu sunt înarmați cu altceva decât cu curajul. Toți sunt tineri, concepțiile lor sunt încă turburi, vederile despre viață sunt încă vagi; prea puțin bănuiesc menirea înaltă a poeziei; nu prea le place să învețe dela alții, au în schimb ambiția și curajul de a se declarà poeți. Frazele la modă le cred idei înalte, sforțările lor însă au dat prea puține rezultate. Pentru cei cari s'a scris acest articol e inutil să le mai înșirăm numele. Pentrucă, în definitiv, ce poate să intereseze din literatura altui popor; de sigur nici numărul scriitorilor și nici cantitatea producției lor, ci personalitățile și operele proeminente. Atunci poate am înșirat chiar prea mulți. Erà suficient numele celor patru-cinci mai de seamă. Cert e că din sforțările celor neînșirați aici, nici noi n'am câștigat încă nimic. Fac parte din acel balast pe care trebuie să-l poarte în spinare toate literaturile din toate timpurile.

3. *Drama.* Capitolul dramei e foarte scurt. Aici se comprimă nu numai datele statistice, ci și valoarea literară a operelor. De bună seamă, drama noastră stă mai prejos decât epica și lirica. Incercări s'au făcut multe, și pe acest teren, dar prea puține sunt încă fenomenele care să atingă o valoare literară. Faptul acesta își are motivele lui multiple, materiale și spirituale. Caracterul teatrului maghiar din România s'a schimbat, nivelul lui a scăzut, cu sărăcirea generală a publicului a sărăcit și el, abia își duce viața de pe o zi pe alta. Chiar și scena din Cluj, renumită pentru tradiția sa artistică, mai veche de o sută de ani, a trebuit să cedeze vulgarităților. Și dacă tradiția teatrului din Cluj a lâncezit, se poate ușor închipuì în ce situație se găsesc celelalte. Tradiția celorlalte opt societăți de teatru, care ne-au mai rămas, a dispărut cu desăvârșire. In această situație critică a teatrului tenacitatea lui Eugen Ianovics a fost într'adevăr salvatoare. Cu un simț al realităților de admirat a știut să satisfacă toate exigențele publicului, între ele și pe cele artistice, rareori i-a înșelat așteptările.

Intre creațiile dramatice, editate sau reprezentate nu e nici una care să se ridice la înălțimea creațiilor lirice sau epice. Valoarea poetică și tehnica lor scenică nu are nimic durabil. Cu toate aceste scăderi, s'au remarcat și câteva talente veritabile.

Un loc de frunte ocupă și aici numele *Mariei R. Berde.* Drama ei într'un act și în versuri e între cele mai serioase și mai valoroase ca artă. Simbolizarea în concepție și cadru romantic, luptele, îndreptățirea și triumful dragostei.

Irena Gulâcsy care a scris trei piese: *Kincs* (Comoara), *Kobra* și *Valuta* s'a afirmat și în dramă ca un talent distins. Durere că nu știe să concentreze și să simplifice acțiunea. Piesa populară, *Valuta,* care ne înfățișează soarta și caracterul țăranului ungur care speculează cu bani, a avut un succes onorabil atât pe scena din Cluj, cât și pe cea din Oradea. Dacă nu întrece piesele maghiare și străine care se reprezintă la noi, cu siguranță nu e nici mai rea.

Bucățile scurte fără pretenții mari, ale lui *Dominic Gyallay*, îmbină admirabil poezia cu scopul educativ luat în cel mai nobil înțeles al cuvântului. Sunt reprezentate cu deosebire în satele săsești și ungurești. Sunt construite simplu, impresionante, totdeauna pline de poezie și de un umor sănătos și senin. Multe din dramele lui stau încă în manuscris.

Cea mai mare concepție a literaturii noastre dramatice din cei zece ani este drama în versuri și în cinci acte *Judás Iskariót* (Iuda Iscarioteanul) a lui *Carol Nikodemusz*, protopopul evangelic din Brașov (n. 1887 în Hajduszobroszló, Ungaria). Subiectul e biblic și foarte îndrăzneț. Iuda nu mai e tradiționalul trădător egoist, josnic și lacom de bani, ci eroul național, martirul poporului evreesc,

care geme în lanțurile robiei. Și știe să-și valorifice această îndrăzneală fără să facă opoziție spiritului povestirii din Biblie. Iuda în concepția lui Nikodemusz nu e un simplu discipol, ci vlăstar de viță regală, descendent al vechei dinastii evreești. Dată fiind tradiția lui familiară vede mult mai bine decât alții degenerarea politică și robia amară a poporului evreesc. Vede puterea fascinantă a personalității lui Isus asupra mulțimii, care-l crede regele liberator de mult așteptat. Deaceea devine și el cel mai fidel și mai fanatic discipol al lui. Crede și el că Isus e singurul care ar puteà să recâștige libertatea politică a națiunii sale. Insă s'a convins în curând că Isus nu e destul de activ, e o fire pasivă, care îndură cu resemnare toate umilințele. Iuda atunci vrea să-l silească cu orice preț la acțiune, la pășirea pe față contra tiraniei romane, și fiindcă n'a putut altfel, l-a trădat, în conștiința curată că prinderea lui va răsculà poporul și-l va determinà în cele din urmă și pe el la acțiune. Nu s'a întâmplat așà, și Iuda desamăgit își pune singur capăt zilelor.

Concepția tragediei e fără îndoială originală. Autorul ei a transformat cu multă fantezie și cu mult simț poetic pe josnicul Iuda, în erou național. Tragedia a avut un succes apreciabil și pe scenă. Defectele ei sunt mai mult de natură tehnică. N'a întrebuințat îndeajuns mijloacele tehnice pentru a obțineà efecte puternice.

Piesa care a fost primită cu mai multă simpatie în cei 10 ani e drama *Beddi földje* (Pământul lui Beddi) a nuvelistului *Samuil Sebesi*. Subiectul ei e de actualitate. E vorba de un țăran secuiu care prin legea agrară e amenințat să i se exproprieze și partea de pământ unde sunt înmormântați strămoșii lui și unde vrea să se odihnească și el după moarte. Exproprierea o cere pentru sine, tocmai tatăl fetei, pe care o iubește fiul țăranului bogat. De aici conflictul dramatic între cei doi țărani cari se urăsc de moarte, trecând nepăsători peste legăturile sentimentale ale tinerilor, și când nu-i pot altfel despărți, nu se sfiesc să-i desmoștenească. Desnodământul dramei e tot triumful dragostei. Tânărul Beddi care are oarecare cultură sufletească câștigată din școli își susține drepturile inimii până la capăt. Prin tenacitatea lui câștigă nu numai mâna fetii, dar și pământul expropiat, care devine din nou proprietatea familiei Beddi. Desfășurarea dramei e destul de interesantă. Are ici colo câte o naivitate învechită, dar luată în întregime se poate considerà reușită, caracterizează foarte fidel țăranul de azi, luptele lui pentru pământ.

Tot nuvelist și romancier e și *Géza Tabéry*. Până acum i s'au reprezentat trei piese. In toate se simte talentul bine înzestrat. Dintre ele cel mai mare succes formal l-a obținut *Kólozsvári bál* (Bal din Cluj), nu numai pe scena din Cluj și Oradea, ci și pe cea din Budapesta. E într'un singur act și mai mult un tablou din istoria teatrului maghiar din Ardeal. Proiectează o rază de lumină asupra sforțării scriitorilor și elitei societății clujene pentru înființarea unui teatru național în Cluj.

Autorii celorlalte piese reprezentate sunt Carol Agyagási, Oscar Bárd, Iosif Jávor, Carol Molter, Gergely Moldován și alții. Iar ai celor tipărite și nereprezentate încă, Oscar Bárd, Adam Bonyhai, Eugen Gyalui, Bela P. Jánossy, Bela Lengyel și alții.

Valori literare nu găsim decât în cele din urmă. Merită o atenție deosebită cele două lucrări ale lui *Bela P. Jánossy*: *Halhatatlan halál* (Moartea nemuritoare) și *Petöfi*. In cea dintâiu reînvie timpul împăratului Domițian, iar în a doua ne zugrăvește în culori vii viața fatală a lui Petöfi și apropierea lui de apoteoză. Amândouă sunt o lectură interesantă și înălțătoare. Comedia lui *Carol Molter* intitulată *Özvegyország* (Țara văduvelor, Tg. Mureș, 1926) este singura în acest gen care se poate amintì. Autorul ei ni se prezintă ca un talent dela care scena maghiară din Ardeal are încă mult de așteptat.

In aceste câteva șire cred că am amintit tot ce merità să fie amintit din literatura noastră dramatică. Aprecieri s'ar puteà adăugà prea puține, în schimb sunt cu atât mai multe scăderile, sunt mai multe fenomenele triste, descurajătoare. Motivele situației deplorabile le-am schițat la început. Publicul sărăcit pretinde teatrului mai multă distracție momentană, îi plac mai mult lucrurile ușoare, mediocre, decât valorile veritabile literare. E de observat că totuș nu ne lipsesc nici fenomenele încurajătoare și acestea sunt sforțările celor mai buni scriitori ai noștri și dorința permanentă a publicului select de a ridicà teatrul și arta dramatică ardeleană la nivelul tradiției ei seculare.

V. Relațiile literare maghiaro-române. Câteva cuvinte asupra relațiilor literare maghiaro-române nu pot să lipsească nici măcar dintr'un articol schematic ca acesta.

După schimbarea regimului s'a simțit tot mai mult necesitatea intensificării relațiilor literare. Ceeace s'a făcut pe acest teren înainte de 1919 a izvorît mai mult din zelul personal al unor suflete

înțelegătoare decât dintr'o conștiință colectivă. Am puteà ilustrà această afirmație cu numele lui Carol Acs, Géza Kacziány, Carol Révai și cu traducerile lor din poezia populară română, din poeții Coșbuc, Eminescu, Goga și alții. După schimbarea regimului se observă o dorință generală a maghiarilor din România de a cunoaște sistematic istoria literaturii române și creațiile ei reprezentative. Condițiile psihologice nu lipsesc. Avem traducători entuziaști și congeniali. Insă din motive materiale, hotărît, nu s'a făcut atât cât doream și mai ales cât trebuià să facem. Bună voința nu e suficientă. Aici e nevoie și de sprijinul factorilor competenți. Cetim foarte bucuros traducerile și studiile de istorie literară apărute răzleț prin ziarele și revistele noastre, dar aceasta nu corespunde nici pe departe necesității de a cunoaște personalități și curente literare. Pentru aceasta neapărat trebuie să fie adunate în volume, accesibile tuturor.

O lucrare folositoare și necesară de acest fel s'a dovedit *A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése* (Privire generală asupra istoriei literaturii române, Alba Iulia, 1922) a lui Dr. *Arpad Bitay*. A fost primită cu deosebită simpatie nu numai de critica maghiară ci și de cea română. Lucrarea ne pune în curent cu întreaga desvoltare a literaturii române. Impărțirea, tratarea, caracterizările sunt pe deplin lămuritoare și instructive. Poate că e prea încărcată cu date mărunte, interesează însă prin legăturile pe care le face cu literatura universală și în special cu literatura maghiară. Lucrare cu caracter asemănător n'a mai apărut decât una: *Eminescu și Petőfi* (Gheorgheni, 1923) a lui *Géza Szöcs* în care autorul încearcă o paralelă între viața și poezia celor doi poeți, insistând în special asupra trăsăturilor lor de înrudire.

Traducerile apărute în volum toate sunt antologii. Acestea sunt patru: 1. a lui *Alexandru Keresztúry-Oltean*, cuprinde 55 poezii din 17 poeți români (a apărut în Oradea, 1922); 2. *Teodor Fekete*: *Szerelmes Kert* (Grădina iubirii, Arad, 1924) cuprinde 76 poezii din 34 poeți moderni români; 3. *Kiss Piroska*: *Atültetett virágok* (Flori răsădite, Cluj 1925) cu 32 poezii din 7 poeți și 4. editată în 1928 de Societatea literară ardeleană și din ajutorul material al ministrului de atunci d-l Al. Lăpedatu, intitulată *Traduceri din poeții români*. Colecția îmbrățișează întreagă poezia română chiar și cea populară. Cuprinde 4 poezii populare și 72 poezii din 24 poeți români. Antologia a fost apreciată de toți. Are o singură scădere, e prea restrânsă. Ne înfățișează cele mai de seamă creații ale liricii românești în traduceri perfecte ca ale lui Aprily, Berde și Martin Pálffi.

In coloanele ziarelor și revistelor noastre cetim adesea și nuvele traduse. N'a apărut însă nici un singur volum. De roman de sigur nu puteà fi vorba înainte de nuvelă. Această lipsă ne arată clar cât e încă de făcut.

Cele mai îmbucurătoare rezultate se observă pe terenul literaturii dramatice. Teatrul din Cluj și după el toate celelalte trupe de teatru reprezintă cu succes și foarte bucuros piesele lui Caragiale (O scrisoare pierdută trad. de Emeric Kádár) Lucian Blaga (Zamolxe trad. lui Oscar Bárd), V. Eftimiu (Prometeu trad. E. Kádár), N. Iorga (Fatalitate învinsă, trad. Arpad Bitay), I. Minulescu (Manechinul sentimental, trad. E. Kádár), M. Sorbul (Patima roșie, trad. Eugen Jánovics), V. Valjean (Ce știe satul, trad. E. Kádár), A. Herz (Paianjenul, trad. Ludovic Boronkay), Constantin Rîuleț și alții. Numărul pieselor traduse din românește și reprezentate pe scenele maghiare în cei zece ani se apropie de treizeci. In general vin 2—3 pe an. Cât privește succesul lor o spunem cu satisfacție, că toate au fost primite cu mult interes. Cel mai mare succes l-a obținut clasica « O scrisoare pierdută », apoi piesele lui Blaga, V. Eftimiu și N. Iorga.

Ceeace s'a tradus din literatura maghiară în românește în cursul celor zece ani, nu mai intră în cadrele acestui articol. Trebuie să accentuăm încă odată, că condițiile psihologice și zelul pentru o conlucrare literară și deci culturală există de ambele părți, lipsește numai o organizație și un program de muncă, dar mai ales mijloacele materiale pentru a-l realizà. Acestea cad în sarcina unei politici literare înțelepte. Și scriitorii vor trebuì să contribuie la ea în primul rând, printr'un spirit larg de înțelegere reciprocă.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări bibliografice*:

Dr. LUDOVIC GYÖRGY: Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája 1919—1924 (Bibliografia literaturii maghiare din Ardeal, 1919—1924, Cluj, 1925). E o statistică a celor șease ani. A apărut și în nemțește sub titlul: Die ungarische Literatur in Siebenbürgen, Brașov, 1925.

Dr. LUDOVIC GYÖRGY: Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája 1925 ben (Bibliografia literaturii maghiare din Ardeal pe 1925), Cluj, 1926.

Dr. NICOLAE FERENCZI: Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája 1926 (Bibliografia literaturii maghiare din Ardeal pe 1926) Cluj, 1929. Bibliografia anilor 1927—1928 de acelaș sub tipar.

2. *Lucrări principiale*:

Dr. G. KRISTÓF: Az erdélyi magyar irodalom multja és jövöje (Trecutul și viitorul literaturii maghiare din Ardeal), Cluj, 1924. Capitolul întâiu și cele două din urmă.

— Esztétikai becslésünk a mai közszellem hatása alatt. (Aprecierea noastră estetică sub înrâurirea spiritului public de azi), Cluj, 1928.

ALADAR KUNCZ: Tiz év (Zece ani), « Helikon », 1928, No. 1, pag. 2—5.

3. *Lucrări principiale și în același timp și analitice*:

Dr. LUDOVIC GYÖRGY: Az erdélyi magyarság szellemi élete (Viața spirituală a ungurimii din Ardeal), Budapesta 1926. Considerații critice asupra literaturii celor șeapte ani. A apărut și în franțuzește în Revue des Etudes Finno — Ougoiennes. 1927.

— Pásztortüz almanach (Almanachul revistei « Pásztortüz »), Cluj, 1925. Dela pag. 185 până la sfârșit.

Dr. G. KRISTÓF: Trecutul și viitorul literaturii maghiare din Ardeal, citată mai sus. Capitolele intitulate: Novella és regényirodalmunk (Nuvela și romanul) și A magyar lira föképviselői Romániaban (Reprezentanții principali ai liricii maghiare din România).

Recenziile diferitelor opere în revistele « Pásztortüz », « Erdélyi Irodalmi Szemle » și « Helikon », anii respectivi.

4. *Articole privitoare la relațiile literare maghiaro-române*:

ÁRPÁD BITAY: Magyar-román müvelödési kapcsolatok 1919—1924 (Relațiile culturale maghiaro-române în 1919—24), « Pásztortüz almanach », pag. 250—253.

Müforditások román költökböl (Traduceri din poeții români), Cluj 1928. Introducerea antologiei de Dr. G. Kristóf.

Dr. G. KRISTÓF: Román irodalom — magyar nyelven (Literatură română — în limba maghiară), Magyar Kisebbség, 1926. A apărut și în românește în « Glasul Minorităților », 1926.

MUZEELE, MONUMENTELE, ÎNVĂȚĂMÂNTUL ARTELOR ȘI MIȘCAREA ARTELOR PLASTICE ÎN ARDEAL

DE

CORIOLAN PETRANU

Aniversarea de zece ani a unirii Transilvaniei cu Patria-mamă ne dă ocazia să rezumăm, ce desvoltare a luat această provincie sub stăpânirea română, ce rezultate s'au produs la muzee, monumente, în învățământul artelor și în general în viața artelor plastice.

Redeschiderea muzeelor. Cu ocazia preluării muzeelor ori numai a dreptului de a le supraveghià prin reprezentanții Consiliului Dirigent s'a constatat că cele mai multe muzee erau închise din cauza împrejurărilor pricinuite de răsboiu, chiar de ani de zile: au lipsit ori obiectele, ori personalul, ori mijloacele. Cele mai mari muzee au trimis în timpul răsboiului ori după răsboiu spre păstrare la Budapesta obiectele prețioase, altele le-au reprimit, însă nu le-au putut expune din cauza lipsei de personal și de mijloace. In astfel de împrejurări nefavorabile prima datorie a Statului a fost nu grija achizițiilor noui, ci crearea posibilității, ca muzeele să fie din nou în stare de a funcționà. Personalul vechiu expert, minoritar, acolo unde erà, a fost păstrat, locurile rămase vacante însă au trebuit să fie completate. Pentru rearanjarea și deschiderea muzeelor Statul a cheltuit îndeajuns de însemnate sume în primii ani. Până la sfârșitul anului 1922 toate muzeele având conducători au început să funcționeze.

Revendicările artistice ale Transilvaniei. Delegații Consiliului Dirigent și ai guvernului au încercat încă din 1919, cu ocazia ocupării Budapestei, de a recâștigà depozitele de obiecte ale muzeelor ardelene. Dreptul instituțiilor noastre asupra lor a fost recunoscut de delegații ungari, totuș aceștia au pus condiții, care în timpul scurt al ocupației nu au putut fi îndeplinite. Din partea noastră s'a renunțat la aplicarea forței după ce drepturile noastre au fost recunoscute printr'un proces-verbal de reprezentanții Ungariei și de delegatul Comisiei interaliate. Statul român a recâștigat pe seama muzeelor sale ardelene în Iunie 1922 în baza art. 176 al Tratatului din Trianon prin mijlocirea Comisiei de reparații din Budapesta, obiectele de muzeu depuse de acestea în decursul răsboiului. Aceste obiecte de muzeu cuprinzând 77 lăzi mari au fost predate muzeelor proprietare prin proces-verbal în fața unei comisii. Prin aceasta o parte a revendicărilor noastre a fost satisfăcută, muzeele și-au reprimit proprietățile lor depozitate la Budapesta; Ardealul însă nu a primit încă nimic din numeroasele comori ardelene care sub diferite forme au ajuns în muzeele din Budapesta și Viena. Argumentele istorice și juridice ale acestor revendicări nu pot fi tratate aici, ele au fost expuse de autor într'o lucrare specială; vom amintì numai faptul că istoria artei ardelene și azi se poate mai bine studià în muzeele budapestane, decât în cele ardelene. Revendicările noastre se mențin deci.

Problemele noui ale conducerii. Prin recâștigarea obiectelor de muzeu vizate în art. 176 al Tratatului dela Trianon muzeele ardelene au ajuns din nou în situația de a fi rearanjate și redeschise. Pentru buna lor administrare a fost necesar a cunoaște temeinic istoria, regulamentul, conținutul și raportul lor cu Statul. Inspectoratul general ungar nu a lăsat vreo publicație detaliată, ba chiar și arhiva acestui inspectorat se găsește în Budapesta. « Minerva » publicată în 1913 este o carte de adrese cu puține date, care în parte nu mai corespundeau. Erà nevoie deci de un manual

mai mare al muzeelor din Ardeal, care să conţină toate datele privitoare la chestiunile amintite şi privitoare la starea de după revoluţie. Această lucrare a apărut în 1922. In acelaş timp s'au luat măsuri ca aceste instituţii să fie mai bine cunoscute în străinătate.

Chiar şi o fugitivă vizită a muzeelor din Ardeal ne-a făcut să constatăm, cu regret, că arta majorităţii absolute a populaţiei, arta poporului român, ori nu a fost reprezentată deloc, ori a fost tratată prea vitreg în aceste muzee. De bogăţia artei populare şi a artei bisericeşti a Românilor nu prea voiau vechii stăpânitori să ştie. Ni s'a impus deci a umpleà această lacună pentru a da icoana adevărată a provinciei prin aceste muzee. O altă cerinţă a vremii a fost a exploatà colecţiile mai mult pentru cultura generală, prin conduceri, cataloage, inscripţii în cele trei limbi vorbite (mai înainte existau numai inscripţii şi cataloage ungare) şi printr'o nouă grupare a valorilor.

Dreptul de supraveghere asupra muzeelor îl aveà în primii ani (1920—22) inspectorul general al muzeelor din Transilvania cu sediul în Cluj, apoi inspectorul general al muzeelor române din Bucureşti, iar mai târziu Ministerul Artelor.

Inavuţirea colecţiilor. Muzeele ardelene au în general caracter local, provincial, judeţean; achi-

Fig. 454. Muzeul Asociaţiunii (Astra) din Sibiu

ziţiile noui, înavuţirea are deci cadre bine fixate. Ar fi greşit a privì înavuţirea muzeelor noastre din punctul de vedere al istoriei *generale* a artelor şi nu din acela al istoriei artei ori culturii ardelene. In general se poate spune că muzeele din Ardeal au devenit din an în an mai bogate sub stăpânirea română. Ar fi nedrept de sigur, a judecà înavuţirile prin prisma anilor de dinainte de răsboiu, dat fiind că şi în străinătate se ţine seamă de această deosebire. Trebuie să avem în vedere urmările răsboiului mondial, înainte de toate situaţia grea financiară. Cu atât mai mult ne surprinde sporirea unor muzee, fapt care se datoreşte în primul rând isteţimii conducătorilor respectivi. Un bun exemplu şi un continuu progres ne arată Muzeul Brukenthal din Sibiu. Conducătorii au organizat câte o secţie nouă de etnografie şi artă bisericească în şase săli ale muzeului şi în ferula bisericii evanghelice. Tablourile au fost în parte curăţite şi lustruite, unele restaurate de către un restaurator vienez. Muzeul a aranjat patru expoziţii ale artiştilor saşi mai noui. Secţia arheologică a Muzeului Naţional din Cluj a fost augmentată prin materialul nouilor săpături arheologice. Muzeul Naţional Săcuesc din Sf. Gheorghe s'a îmbogăţit în ultimii şase ani cu 2355 obiecte, biblioteca muzeului cu 13.000 piese şi volume; mobilierul asemenea a fost completat. Muzeele din Timişoara, Deva, Oradea şi Arad s'au îmbogăţit prin săpături şi achiziţii etnografice, în Timişoara şi Arad prin operele artiştilor contimporani locali. La Timişoara şi Arad s'a mai fondat o nouă secţie a artei bisericeşti. In

Târgu-Mureș i s'a anexat pinacotecii o secție etnografică bisericească și arheologică; în Sighet s'a format o colecție de artă țărănească și bisericească; la Oradea Mare s'a pus baza unei colecții etnografice, acest din urmă muzeu s'a mai îmbogățit prin săpături. Muzeul de relicvii ungare din Cluj a fost aranjat din nou în casa lui Matei Corvin. Muzeul central al Astrei a fost augmentat în toate secțiile sale, iar materialul a fost expus în vitrine noui. Să mai amintim că funcția de director de muzeu în Deva și Timișoara a primit un caracter mai stabil prin luarea lor în bugetul județului sau în al orașului. Muzeul Săsesc din Țara Bârsei s'a îmbogățit printr'un număr considerabil de antichități bisericești și de monede și medalii, apoi prin rezultatele săpăturilor, — în afară de achizițiile din domeniul istoriei naturale.

Muzee noui. In ultimii șase ani se pot înregistrà și alte noui rezultate în istoria muzeelor ardelene. S'au creat noui muzee parte de către orașe, episcopii, asociații culturale, parte de către parti-

Fig. 455. Muzeul Astrei: Secția etnografică, regiunea Tulgheș

culari. Unele din aceste muzee surprind prin bogățiile câștigate în timp atât de scurt. Cel mai mare este *Muzeul etnografic din Cluj*, inaugurat în 1928, a cărui istorie începe prin comisia numită de Fundația Principele Carol, cu scopul de a face propuneri pentru înființarea unui muzeu etnografic. Edificiul a fost pus la dispoziție de oraș. Colecțiile se referă la cele trei națiuni ardelene și constau parte din colecții particulare cumpărate (vreo 6000 obiecte ardelene, plus colecția Murgoci cuprinzând material internațional) și din 1531 obiecte adunate de director. In afară de acest muzeu, care cuprinde și arta țărănească, s'au creiat *Muzee Diecezane* de către episcopii începând cu anul 1922. Astfel de muzee se găsesc la Sibiu (arhidiecezan), Cluj, Gherla, Blaj, Oradea, fie în stadiu de înființare, fie în stadii mai înaintate. Cel mai mare este muzeul arhidiecezan din Sibiiu. Acesta împreună cu muzeul Astrei și cu cel Etnografic ne dau o icoană aproximativă a artei românești din Ardeal. Apoi vine materialul românesc mai modest al celorlalte muzee. Din punct

de vedere românesc este deosebit de importantă *Fondația Gh. Sion.* Fondatorul, un magistrat pensionar din Moldova și un excelent colecționar, a dăruit în 1923 colecția sa particulară renumită Bibliotecii Universitare din Cluj, unde a fost aranjată și deschisă publicului. Colecția se referă numai la poporul român, ea constă dintr'un număr de cărți vechi românești, mai ales rare și interesante din punct de vedere artistic, din gravuri, litografii, albume, tablouri și antichități române în parte unice, în total peste 6000 piese, de sigur o colecție și o donație rară. In *Năsăud* a fondat un alt colecționar, maiorul Marțian, un muzeu bisericesc și de artă populară în edificiul liceului. In *Lugoj*, arhiereul gr.-cat. Boroș a fondat după o muncă de mulți ani un muzeu județean. Muzeul județean din Lugoj a fost înavuțit în vremea din urmă prin săpăturile făcute la Tibisc pe teritoriul comunei Jupa și prin descoperirile cu ocazia canalizării orașului Lugoj. Baza colecțiilor s'a pus în 1905 de către arhiereul-preposit I. Boroș, dar colecțiile abia azi pot forma un muzeu. La *Băile Erculane* s'a deschis în 1924 muzeul înființat datorită colecțiilor arheologice și privind istoria băilor, cedate prin testament de către generalul Cena. In *Vidra*, a înființat Astra un muzeu al eroului Avram Iancu în casa acestuia; tot Astra a pus baza unui muzeu în Hunedoara și va deschide în curând un muzeu al Unirii în Alba Iulia. Orașul *Dej* a înființat în 1926 un muzeu, îmbogățit prin săpături. Conținutul acestor noui muzee, deși nu poate fi mare, totuș este mulțumitor, dacă avem în vedere timpul scurt al funcționării. In momentul de față s'au făcut pașii necesari pentru a aduce în legătură Muzeul etnografic din Cluj cu un mare muzeu în aer liber al poporului român, un Skansen românesc.

Publicații noui ale muzeelor. In primul rând trebuie să amintim pe acelea ale Muzeului Brukenthal (Festschrift, 1921; Führer durch die Gemäldegalerie, 1926; catalogul românesc al Pinacotecii, 1923, apoi publicația Muzeului etnografic, (1928), ale Muzeului din Deva (anul I—III, 1924—1926), ale Muzeului Bănățean (Analele Banatului, I, 1929). Muzeul din Țara Bârsei a publicat mai multe ghiduri ale muzeului, unul în trei limbi, a editat un Anuar (1925), va scoate vol. III al monografiei Țării Bârsei, care se găsește sub presă. Unele din acestea au și text străin. Palatul cultural din Arad va scoate în curând un anuar, iar Muzeul Național Secuesc un album cu ocazia aniversării de 50 ani de existență. Cele mai însemnate opere recâștigate din Budapesta au fost descrise de autorul acestor rânduri în lucrarea: Revendicările artistice ale Transilvaniei (Arad, 1925). Voiu amintì aici și monografia aceluiaș autor asupra muzeelor din Transilvania (București, 1922) ,care are și un text francez; de acelaș și un studiu german asupra aceluiaș subiect în albumul dedicat lui Strzygowski (Hellerau, 1923). Muzeele ardelene figurează cu unele greșeli în « Minerva » și în « Maecenas ».

Schimbări în personal. In lista conducătorilor de muzeu trebuie să notăm patru pierderi: M. Csaki, prim custode al Muzeului Brukenthal din Sibiiu; Ștefan Berkeszi, conducătorul muzeului bănățean din Timișoara; Francisc László, directorul Muzeului Național Săcuesc din Sf. Gheorghe, și episcopul tit. J. Karácsonyi, conducătorul muzeului din Oradea. Toți patru au fost nu numai excelenți conducători și organizatori de muzee, dar și cercetători științifici, cari au lăsat în urma lor mai multe lucrări. In locul lor au venit în ordinea de mai sus: d-nii Dr. R. Spek, Prof. Dr. Miloia și directorul de liceu V. Csutak. In fruntea secției arheologice a Muzeului Național al Transilvaniei în locul prof. D. M. Teodorescu, a fost numit prof. E. Panaitescu. Dintre directorii noui vom menționà pe d-nii: Prof. Dr. Nichi (Arad), Filimon (Târgu-Mureș), Dr. Roska (Muzeul Carpaților, Cluj), prof. Vornicu (Sighet), prof. Lestyan (Alba Iulia) și prof. Nanu (Turda).

Planuri pentru viitor. Mai mult se simte lipsa unui edificiu de muzeu potrivit pentru secția arheologică și medievală modernă a Muzeului Național al Transilvaniei. Colecțiile acestea sunt îngrămădite provizoriu într'un edificiu cu două etaje cumpărat de Statul român. Lângă acesta se găsește un edificiu nou, ce se adaptează acum pentru cerințele unui muzeu cu scopul de a câștigà mai mult loc pentru colecții. De sigur înregistrăm un progres. Dar situația nu este nici pe departe bună. Sperăm ca în deceniul viitor să vedem edificată o clădire anume ridicată pentru colecțiile Muzeului Național. Această problemă stă în legătură cu regularea raporturilor Societății Muzeului ardelean cu Statul. După ce în trecut colecțiile în esență s'au îmbogățit cu ajutorul Statului și prin profesorii Statului ca directori, este de așteptat că Societatea muzeului va arătà mai multă înțelegere față de Universitate decât până acum. Colecția medievală-modernă va trebuì natural să fie com-

pletată prin materialul românesc care a lipsit până acum, pentru a devenì un veritabil « Muzeu Național » al Transilvaniei. Materialul bogat al Muzeului bănățean, care acum este îngrămădit în săli, va primì locaș potrivit, fie prin edificarea unui Palat cultural, fie prin adaptarea Palatului Huniade din Timișoara. Inavuțirea cu material românesc a muzeelor județene va trebuì să fie continuată până în momentul când aceste muzee vor înfățișà icoana fidelă a județelor respective. Scopurile educative ale muzeelor trebuesc continuate și adâncite în viitorul apropiat. In interesul educației artistice și al învățământului istoriei artelor se simte nevoia unui muzeu de reproduceri (còpii și mulaje ale capodoperelor istoriei generale a artelor).

Fig. 456. Muzeul Astrei: Interior de casă țărănească din Săliște

Concluzii. Din cele expuse sumar mai sus reiese că muzeele ardelene în primii zece ani de stăpânire românească și-au recâștigat comorile depozitate în Ungaria și astfel au putut fi rearanjate și deschise publicului. Aceste muzee au fost temeinic studiate, asupra lor s'a publicat prima monografie, iar cunoașterea lor în străinătate și țară a fost promovată. Nici un muzeu nu a pierit, nu s'a împărțit ori desființat; din contră, cele existente au devenit mai bogate — cu toate greutățile financiare — s'au creiat muzee noui cu subvenții corespunzătoare din partea Statului, județului, orașului. Inițiativa particulară a fost încurajată, particularii gata de sacrificii au fondat și înavuțit muzee în timp atât de scurt. Publicațiile muzeelor au fost continuate. La cei mai mulți conducători de muzeu observăm o râvnă și pricepere, care promite muzeelor un viitor tot mai frumos.

Fig. 457. Muzeul etnografic al Ardealului, Cluj — Vestibulul

Fig. 458. Muzeul etnografic al Ardealului, Cluj — Sala ocupațiilor și a obiectelor casnice

Monumentele istorice și comemorative. Ministerul de Culte și Arte a numit în Martie 1921 o comisie de șapte membri (Comisia monumentelor istorice, Secția pentru Transilvania), care s'a constituit sub președenția d-lui Al. Lapedatu. Indatoririle principale ale acestei comisii, care ține ședințe lunare sunt, ca și în alte țări: 1. Inventarierea, 2. Conservarea, 3. Restaurarea, 4. Săpăturile și 5. Studiul monumentelor istorice. In ce privește primul punct o serie de monumente au fost declarate ca monumente istorice și introduse în inventar; s'a compus apoi un conștiincios inventar al monumentelor istorice săsești de către M. Csaki, inventar care a fost publicat în 1923. In privința conservării și restaurării s'ar puteà înșirà un număr considerabil de monumente, conservate și restaurate cu mijloacele comisiei, și sub supravegherea ei. Comisia poartă un interes egal monumentelor ardelene, fără a face deosebire între națiunile conlocuitoare cărora le aparțin. Scopul principal este a păstrà cele existente și a le cunoaște prin studii. La restaurări mari care costă milioane a trebuit să se renunțe în împrejurările de azi. Comisia supraveghează toate săpăturile arheologice și întreprinde săpături anuale prin membrii săi. Ca mai însemnate pot fi considerate acelea din munții Hunedoarei. Nu este aici ocazia potrivită a înșirà lista lungă a săpăturilor restaurărilor și întreținerilor, totuș pot să fie amintite cele mai însemnate monumente la care s'a lucrat. Dintre cele românești au fost restaurate ori consolidate și întreținute bisericile din Densuș, Făgăraș, Cluj, Feleac, Vad, Prislop, Gurasada, Pește ana, Rodna-Veche, Mănăștur, Hunedoara, castelul din Buia, picturile bisericii din Avrig, Sălișteș Satulung, Crișcior. Dintre monumentele mai importante ungurești: castelul din Hunedoara și Vințul de jos, cetatea Báthori din Șimleul Silvaniei, castelul din Racoșul de jos, turnul din Tămașda, bisericile din Cușei, Mineu, Zălau, Vișteа, Vințul de jos, picturile din Remetea. Dintre bisericile săsești acelea din Moșna, Ațel, Saschiz, Prejmer, Hărman, picturile murale din Nemșa. Amănunte găsim în anuarele comisiei, dintre care au apărut până acum patru. Comisia a mai publicat separat patru studii.

Cu această ocazie trebuie să tratăm și chestiunea monumentelor comemorative ungare, care au fost exploatate politic de Ungaria contra Statului român. Toate aceste statui publice și pietre comemorative nu sunt monumente istorice, nici chiar după legea ungară a monumentelor istorice, precum s'a afirmat greșit, ci monumente politice ungare din jumătatea a doua a sec. XIX și începutul sec. XX-lea, care nu cadrează cu noul ideal de Stat român și la care monumente valoarea artistică este ori neînsemnată ori joacă numai un rol secundar. Efect artistic și monumental produc numai monumentul celor 13 martiri din Arad, monumentul lui Matei Corvin în Cluj, monumentul lui Kossuth din Arad, iar din punctul de vedere al artei moderne ungare pot fi menționate monumentele modeste ale lui Wesselényi în Zălau și Bem în Târgu-Mureș. Toate aceste se găsesc azi ori la locul de origină ori demontate și îmmagazinate fără vreo alterare. Dintre cele multe puțin însemnate ca artă, unele au fost deteriorate de persoane iresponsabile, rar distruse, ceeace este explicabil și poate fi iertat, deoarece ele au fost ridicate din motive politice. Ele însemnează pentru poporul român reminiscența tristă a opresorilor, a umilirii de ieri, idealul politic al Ungariei de ieri, o provocare continuă. In timpul Consiliului Dirigent au intrat mai multe memorii cu mii de iscălituri care cereau îndepărtarea acestor monumente odioase. Nicăiri însă autoritățile române nu au provocat deteriorări, din contră ele au apărat și restaurat monumentele contra voinței populației române. Poporul român a fost chiar în zilele prime ale regimului românesc cu mult mai tolerant, decât alte popoare vechi culte de ex. Francezii, Germanii în teritoriile ocupate, pentru a nu mai vorbì de alte națiuni. Dar și la acestea trebuie să ținem seama de psihoza schimbărilor mari de Stat. Această psihoză nu vrea să-o înțeleagă Ungaria, care la Societatea Națiunilor și la Conferința Ambasadorilor nu a cerut restituirea pe seama Statului ungar pentru a le păstrà, ci a cerut apărarea și menținerea statuelor ungare pe pământul Ardealului (pentru a perpetuà ideea ungară), ceeace în mod natural nu a putut fi aprobat. Ungaria niciodată nu a adresat vreo cerere guvernelor române de a predà toate aceste statui publice și monumente comemorative. Infine să observăm, că nici un drept internațional, nici un tratat de pace, convenție sau uzanță nu poate prescrie nimic în această privință României. Comisia monumentelor istorice din Ardeal a fost de părerea, ca toate acele monumente, care jignesc sentimentul și demnitatea națională, să fie adunate într'un muzeu. Autorul acestor rânduri vede unica soluție într'o acțiune de preschimbare: România să predeà în bloc toate aceste monumente politice Ungariei, iar drept contravaloare să

obţină comorile artistice şi culturale române ori numai ardelene, care se găsesc în muzeele de Stat din Ungaria. Această soluţie ar fi pentru ambele naţiuni utilă.

Invăţământul practic şi teoretic al artelor. Invăţământul Istoriei Artelor erà necunoscut în Ardeal înainte de 1919. Cea mai înaltă instituţie şcolară, Universitatea, nu aveà o asemenea catedră. O şcoală de arte frumoase, adică o şcoală superioară cu studii practice şi teoretice, cu forţe didactice salarizate de Stat, asemenea nu a existat. Infiinţarea unei catedre universitare de Istoria Artelor, a unui Seminar de Istoria Artelor şi a unei Şcoale de Arte Frumoase este un merit al Statului român. (A vorbì despre Opera de Stat nou înfiinţată nu cade în competinţa noastră). *Seminarul de Istoria Artelor* al Universităţii din Cluj, care a fost organizat în 1920 de către autorul acestor rânduri, constă dintr'o bibliotecă de vreo trei mii de volume, din colecţia de diapozitive (vreo zece mii de bucăţi) şi din colecţia de peste trei mii de fotografii. Colecţiile rivalizează cu cele ale Seminarelor din străinătate cu tradiţie. Cel ce ştie ce cheltueli reclamă azi fondarea unei asemenea instituţii, va preţuì cu atât mai mult ceeace există şi sprijinul continuu al Statului. Seminarul stă în serviciul studiului şi cercetărilor studenţilor universitari şi ale elevilor Şcoalei de arte frumoase, dar stă şi la dispoziţia publicului şi a autorităţilor. In mai multe cazuri Seminarul face determinări de opere de artă ce i se prezintă din partea autorităţilor şi particularilor. Metoda după care se lucrează aici, este ultima formulare a metodei prof. Strzygowski dela Universitatea din Viena, care a dat şi aici bune rezultate. Seminarul stă în raport de schimb de cărţi şi fotografii cu mai multe instituţii similare din străinătate.

Şcoala de arte frumoase a fost înfiinţată în 1926 în Cluj de ministrul artelor de atunci, Al. Lapedatu. Ea are ca scop a formà pe viitorii artişti şi profesori de desen. Durata studiilor este pentru aceea cu bacalaureat de patru ani şi de şapte ani pentru ceilalţi. In afară de studiile practice (pictură şi sculptură) se predau şi studii teoretice: Istoria Artelor, Anatomia, Geometria şi Estetica. Şcoala organizează anual o expoziţie a elevilor. Mai mulţi dintre profesori au fost premiaţi la Salonul oficial. Şcoala este condusă de un comitet. Numărul însemnat al elevilor (101) dovedeşte necesitatea acestei instituţii. In 1929 trei elevi au fost admişi ca expozanţi la Salonul oficial, iar unul premiat.

O *Şcoală liberă de pictură* a fost organizată în 1927 la *Dej* prin stăruinţa primarului Dr. Colonel Pop cu ajutorul material al oraşului, sub conducerea pictorului Szopós. O altă şcoală liberă cu o tradiţie de peste treizeci de ani avem la *Baia-Mare*, acum sub conducerea pictorului Thorma. Ea este cercetată mai ales vara de bursierii Şcoalei de arte frumoase din Bucureşti şi Iaşi şi de alţi elevi. Şcoala are mai mulţi profesori-artişti unguri şi 100—150 elevi. Scopul ei este de a formà pe viitorii artişti. Statul român şi oraşul au sprijinit şi sprijinesc această şcoală. Atelierele şi locuinţele artiştilor aparţin oraşului.

Prin fondarea *Şcoalelor din Roma şi Paris* se dă posibilitatea licenţiaţilor şi doctorilor Universităţii şi în acelaş timp şi tinerilor istorici de artă şi arheologi, precum şi viitorilor artişti şi restauratori, să lucreze fără griji în aceste mari centre de artă. Ambele şcoale au publicat mai multe volume din lucrările membrilor. Unele din acestea sunt din domeniul Istoriei Artelor şi Arheologiei.

Expoziţii mari şi expoziţii retrospective. In 1921 s'a deschis în sala mare a Prefecturii *prima expoziţie a pictorilor, sculptorilor, şi artiştilor grafici ardeleni în viaţă.* Aceasta a fost prima încercare de a unì într'o expoziţie pe cei mai însemnaţi artişti ai provinciei, fără deosebire de naţionalitate (83 la număr). Expunerea în comun a valorilor a avut darul de a dovedì, că în privinţa calităţii cele trei popoare conlocuitoare sunt cam la acelaş nivel. Ca cele mai marcante individualităţi s'au dovedit Aurel Pop şi Elena Popea. In general s'a constatat, că în Ardeal predomină direcţiile vechi, curentele contimporane din Apus sunt slab reprezentate. Inseamnă oare faptul acesta un conservativism sănătos ori o întârziere provincială?

O *expoziţie retrospectivă* a artei vechi, mai ales a artei ţărăneşti a celor trei popoare ardelene s'a organizat în 1927 la Berlin de către oficiul cultural german din Sibiiu, care a adus bune servicii cunoaşterii artei ardelene şi a deosebirilor naţionale în străinătate. Oficiul cultural numit a mai aranjat în 1922 o *expoziţie a Şvabilor din Banat*, iar în 1925 o *expoziţie de tablouri săseşti.* In 1925 s'a înjghebat o expoziţie de artă românească în cadrele « Astrei » de către prof. Ştefănescu. Ea a înfăţişat arta din Muntenia, Moldova şi Ardeal. S'a putut constatà cu această ocazie unitatea artei române din toate provinciile şi variaţiile locale. Partea ardeleană a fost aranjată de prof. Comşa.

Reuniunea femeilor române din Beiuș a deschis în 1927 o *expoziție de artă țărănească a județului Bihor*, care a reușit a înfățișà comorile artistice necunoscute ale satelor bihorene. *Franciscanii* și *Piariștii* din Cluj asemenea au aranjat expoziții retrospective privitoare la arta lor bisericească veche. Arta ardeleană a fost reprezentată și la expozițiile mari de artă românească din *Paris* și *Geneva* în 1925 și va fi reprezentată și la cea internațională din Barcelona din anul acesta. Dintre expozițiile mari bucureștene la care a participat și Ardealul, vom amintì: Expoziția ultimilor 50 ani în 1927 și expoziția dela Târgul de mostre din 1921. La aceasta din urmă s'a ținut și un congres de industrie casnică. Mai toate expozițiile au avut cataloage tipărite. Relevăm dintre cele bogat ilustrate, având și un text introductiv și oarecare însemnătate pentru istoricii de artă, pe acelea ale expozițiilor din Paris, Geneva, Berlin și București (1927).

Viața artistică. In primii ani după răsboiu se simte o oarecare reducere a producției artistice mai ales în arhitectură. Totuș, în afară de clădirile de necesitate, s'au conceput și opere monumentale: catedrala încoronării din Alba Iulia, catedrala din Cluj, biserica din Târgu-Mureș; cele două din urmă sunt încă în lucrare. Toate trei se deosebesc prin stilul neobizantino-român de acelea

Fig. 459. Școala de arte frumoase din Cluj

ale Sașilor și Ungurilor. Chiar și la țară se clădește în mai multe părți în stilul acesta. Pentru sculptura monumentală nu lipsesc subiectele, ci mijloacele. Totuș și aici constatăm realizări, astfel monumentul Ferdinand la Oradea de Kara; unul mai mic la Orăștie de Ionescu-Varo. Regina Maria își are statuia la Oradea, Soldatul necunoscut la Târgu-Mureș este opera lui Dumitru Bârlad. In Cluj s'a ridicat pe piață lupoaica cu Romulus și Remus, un cadou al orașului Roma; la fel ca și la Timișoara. Dintre monumentele cele mai mici vom amintì pe acela al Soldatului român la Satu-Mare de Tudor, al lui Murgu din Bozovici de Han, bustul lui Coșbuc din Năsăud, de Medrea; bustul regelui Ferdinand din Oradea, de Kara; bustul lui Xenopol în Palatul cultural din Arad, de Ladea; bustul lui I. Vulcan la Oradea, de Chiciu; bustul lui Mihali în Sighet; monumentul lui Rațiu la Turda, bustul lui Iancu la Baia de Criș de Ladea, bustul prof. Bilașcu la Cluj de Stork. La Cluj se adună mijloacele pentru un mare monument al lui Avram Iancu. Până acum s'au strâns mai multe milioane și materialul. Cu ocazia serbărilor Unirii se va ridicà la Alba Iulia un monument lui Bălcescu. In curând se vor desvelì busturile lui Xenopol (al doilea) și Coșbuc la Arad, de Groza. La Oradea-Mare se va ridicà bustul lui Delavrancea, la Caransebeș un monument al lui Horia, Cloșca și Crișan, la Beiuș al martirilor Ciordaș și Bolcaș. Ungurii proiectează un monument al poetului Ady.

Pictura adevărat monumentală apare numai excepțional, deși nu lipsesc comenzi din partea bisericii. Trebuie amintită în primul rând pictura murală a catedralei încoronării de Costin Petrescu.

In schimb pictura de tablouri și sculptura mică și de portrete înflorește. In orașele mai mari, ca Timișoara, Arad, Oradea, Cluj, Sibiiu, Brașov, Târgu-Mureș expozițiile de pictură se țin lanț, din această cauză a pomenì artiștii expozanți ar da o listă prea mare. Inainte de 1919 artiștii unguri gravitau spre Budapesta, cei sași spre Germania și Austria (acolo au trăit și expus cei mai de seamă); cei români spre Austria și Germania, dar și spre Budapesta. Alipirea Ardealului la România a schimbat orientarea artiștilor: cei ce au rămas în Ardeal caută să-și asigure aici existența. Izolarea lor produce oarecare note provinciale și calități specifice: tendința de a elaborà specificul ardelean în artă și literatură. Niciodată nu s'a discutat atât această problemă, ca după 1919. De câțiva ani se observă o nouă orientare: artiștii ardeleni participă tot mai des la saloanele oficiale din București, aranjează acolo expoziții particulare și lucrează acolo pentru particulari. Am puteà cità pe cei mai însemnați dintre aceștia, de ex. dintre Unguri: pe Thorma, Szopós, Rubletzky, Tibor, etc. Posibilitatea de a plasà producțiile și prețul lor este mai mare în București, decât în Ardeal. Familia regală în repețite rânduri a avut rolul de mecenate față de ariștii ardeleni. Dar chiar și din punct de vedere artistic profită artiștii ardeleni prin această nouă orientare: ei ajung în contact cu cele mai noui curente de artă, care în Ardeal numai sporadic s'au putut observà. Este incontestabil, că nu numai la Români, dar și la minoritari se observă o viață artistică mai intensivă de câțiva ani încoace, o viață artistică care tinde a întrece pe cea dinainte de răsboiu. Acelaș fenomen îl putem constatà și în comerțul operelor de artă și al antichităților. Magazinele de desfacere s'au îmmulțit, interesul publicului a crescut, din timp în timp au loc licitații. Majoritatea cumpărătorilor aparține burghezimii române. Dar și autoritățile locale, primăriile și muzeele, prefecturile disting pe artiști prin cumpărări. Unele primării au galerii formate chiar din operele cumpărate la expoziții. O oarecare concurență fac artiștilor maghiari magazinele ce importează tablouri mediocre din Budapesta cu semnături celebre, însă adeseori falșificate.

Reprezentanți ardeleni au participat la diferite congrese: în 1921 la *Congresul de Industrie Casnică*; în 1924 la *Congresul Internațional de Studii Bizantine*, ambele ținute în București; în 1928 la *Congresul Artelor Populare* în Praga. Rezultatele acestor congrese sunt cunoscute prin publicații.

Pentru viața artistică și pentru istoria artelor sunt două legi noui de mare însemnătate: 1. *Legea conservării și restaurării monumentelor istorice* (1919); 2. *Legea proprietății literare și artistice* (1924), valabile și pentru Ardeal. Un regulament al muzeelor și al școalelor de arte frumoase este în perspectivă. Mai amintim cu această ocazie și fondarea *secției artelor în cadrele Astrei*, care are ca scop promovarea cunoașterii și a apărării artei în cercuri cât de largi.

Scrieri noui despre arta ardeleană. Scrierile noui despre artă se pot împărțì în trei grupuri după cele trei națiuni ardelene. Arta românească a acestei provincii este tratată în lucrările generale asupra artei românești, cum sunt cele ale d-lui Iorga în primul rând; apoi ale d-lor Oprescu, Băcilă, Tzigara-Samurcaș, dar și în monografii speciale cum sunt ale autorului acestor rânduri, în articole de reviste, de ex. ale d-lui Miloia. O monografie a d-lui Vătășianu este în curs de publicare. Scrierile asupra artei noastre din Ardeal s'au îmmulțit și au crescut ca valoare științifică. Sașii continuă lucrările și publicațiile asupra artei lor, monografiile cele mai însemnate sunt scrise de V. Roth, E. Sigerus și E. Kühlbrandt, inventarul monumentelor săsești este făcut de M. Csaki. Scrierile asupra artei ungurești se mărginesc la studii și articole de revistă, mai ales în « Pásztortüz », în « Hirnök » și în noua revistă de artă « Müvészeti Szalón ». Aceasta din urmă apărând din 1926 aduce și corespondențe din străinătate, neglijează însă viața artistică din România-veche, ceeace de sigur nu este în interesul cetitorilor. Intre diversele articole despre artă de variată însemnătate ale acestor reviste remarcăm pe cele ale d-lui L. Kelemen. Broșuri ungurești au apărut numai vreo trei, de Sándor, György și Kós. Câteva biografii ale artiștilor se găsesc în Lexiconul ardelean al lui Osváth.

Concluzie. Concluziile noastre privitoare la muzee le-am rezumat mai sus. Săpăturile și restaurările noui, grija întreținerii monumentelor, înființarea de noui instituții de artă, monumentele noui, participarea la expoziții internaționale și congrese, numeroasele expoziții, legile și scrierile noui asupra artei sunt fapte, care în viața artistică a Transilvaniei nu înseamnă stagnare, ci mișcare și desvoltare. Aceasta ne îndreptățește a prevedeà în al doilea deceniu mai liniștit, mai normal al vieții de Stat române în Ardeal, un progres și mai însemnat.

UN ALBUM ARDELENESC AL PICTORULUI SZATHMÁRI (1841)

DE

ION MUŞLEA

Principatele române, şi în special Muntenia, au avut norocul să atragă şi să adăpostească la începutul secolului trecut câţiva mari pictori francezi cari au fixat pentru totdeauna în acuarele şi desenuri peisajii, porturi, ruine, mânăstiri şi aspecte urbane din cuprinsul lor. In Ardeal lucrurile se petrec altfel. Artiştii cari s'au oprit pe aici în jumătatea întâia a veacului XIX, trebuie să fi fost puţini şi fără interes pentru viaţa românească a ţinutului. Singur Th. Valério, în călătoria sa de pe la 1851—52 a prins câteva tipuri de ţărani şi ţigani ardeleni. Iată pentru ce descoperirea albumului ardelenesc editat la 1841 de Carol Pap de Szathmári, ne-a surprins tocmai prin atenţia acordată poporului nostru, atât în litografii cât şi în textele care le însoţesc. E ciudat că acest album a rămas atâta vreme necunoscut, că nimeni n'a încercat să-i reproducă admirabilele ilustraţii, şi că, tras de sigur în foarte puţine exemplare, extrem de rare astăzi, el a rămas îngropat în câteva biblioteci.

Dealtfel nu numai albumul, ci însuş pictorul Szathmári e prea puţin cunoscut.

Este surprinzător cât de puţin a fost studiată viaţa şi opera acestui renumit pictor al celor dintâi domnitori ai noştri: Cuza şi Carol. Deaceea credem că nu e de prisos să schiţăm întâiu viaţa aşà de puţin cunoscută a artistului.

Diferiţii lui biografi [1]) n'au putut cădeà de acord asupra anului naşterii sale: 1811, 1812 sau 1813. Cel mai probabil este cel din urmă, considerând că la moartea sa, întâmplată în 1887, el aveà 74 ani. Locul naşterii pare să fi fost Clujul. E însă tot aşà de probabil să se fi născut, cum ne spune Szinnyei, în Vasvár, comună din vechiul comitat al Sătmarului, fapt care ne-ar duce la origina titlului său de nobleţe. Pentru Cluj se pronunţă şi Francisc Koós, fostul preot reformat din Bucureşti, care l-a cunoscut de aproape. Tot el ne spune că se trăgeà dintr'o veche familie nobilă ungurească. Tatăl său Daniel, erà funcţionar la guberniul ardelenesc, mama sa se numise Susana Vass. Tânărul Szathmári urmează cursurile Colegiului reformat din Cluj. In 1830—31, anul în care-şi termină studiile, e secretarul societăţii de lectură a elevilor, în al cărei almanah intitulat « Aglaja » publică mai multe poezii [2]). Şi peste câţiva ani mai publică el poezii în volumul « Költemények. Egy fiatal egyesület sengéje ». Kolozsvártt, 1834. Atât originea şi confesiunea, cât şi activitatea sa literară în ungureşte, precum şi alte amănunte din viaţa sa, din care amintim numai observaţia ce face chiar în albumul de care ne vom ocupà, asupra nevoiei de a maghiarizà numele româneşti ale munţilor şi văilor Ardealului, ne dovedesc că cei cari au susţinut originea sa românească se înşelau.

[1]) In afară de cercetările personale în arhive, am mai consultat: *Pictorul Carol Pop de Szathmáry*, în « Luceafărul », 1908, pp. 423—424; *Révai Lexikon*, s. v.; *Szinnyei*, Magyar irók élete, s. v.; *Budapesti Hirlap* din 1855, No. 895, pp. 3060—3061; *O. Tafrali*, Pictorul C. Popp de Szathmáry 1811—1888, în « Arta şi Arheologia », I (1927), pp. 56—61; *F. Koós*, Az oláh fejedelem magyar festésze, în revista « Hazánk s a Külföld », II (1865), pp. 641—642; *I. Török*, A kolozsvári ev. ref. Collegium története, Kolozsvár, 1905, Vol. III, pp. 162—163; *L. Kelemen*, Müvészeti adatok..., în revista « Müvészet », IX (1912), pp. 218—227.

[2]) In anul I (1829), pag. 122: « Egy temetőben » (= Intr'un cimitir); în anul II (1830), pp. 61—62: « A Schweitz » (= Elveţia).

Fig. 460. Făgăraşul

Fig. 461. Castelul din Hunedoara

Fig. 462. Detunata

Fig. 463. Lupşa

Koós ne spune că după terminarea liceului (1831), Szathmári fu o vreme slujbaş la guberniul ardelenesc unde funcţionase şi tatăl său, apoi la vistieria din Sibiiu, de unde trecù la cancelaria Curţii ardeleneşti din Viena. Sprijinit de conţii Bethlen şi Eszterházy, el plecă în Italia spre a se dedicà pasiunii sale pentru pictură. Aici petrece patru ani, mai mult la Florenţa şi Roma. In Ardeal se întoarce abià la 1840. Ajutat de contele Bethlen el înfiinţează la Cluj o şcoală gratuită de pictură. Portretist cunoscut, el expune şi la Budapesta portretul unei fete din Trăscău. Călătoriile prin Ardeal, al căror rezultat e albumul la care vom trece îndată, trebuie să fi fost făcute între 1840—43. In acest din urmă an, cunoaşte, la băile din Borsec, pe Vodă Bibescu, la a cărui invitaţie se stabileşte la Bucureşti.

El deschide acolo întâiul atelier fotografic din Principate. In timpul războiului Crimeei fotografiază şi ia o mulţime de schiţe ale trupelor engleze, franceze, italiene, ruseşti şi tuceşti. Cu aceste albume el cutreeră Curţile domnitoare europene. Sultanul, Ţarul, împăratul Francisc-Iosif, Napoleon III îl încarcă cu decoraţii şi îl copleşesc cu daruri. Szathmári profită de aceste călătorii şi altfel. Vizitează muzeele, cumpără tablouri, se instrueşte, ajungând să vorbească vreo zece limbi.

Intors la Bucureşti, îl prinde nostalgia Ardealului. El aflase de sforţările Ungurilor de a creà un mare muzeu ardelenesc (cel actual). Printr'o foarte interesantă scrisoare, publicată de Ludovic Kelemen, se adresează, la 28 August 1857, iniţiatorului Societăţii Muzeului, contelui Mikó. El îi spune că vrea să se întoarcă la Cluj, şi-i propune să cedeze bogata sa colecţie de pictură muzeului, în schimbul unei compensaţii băneşti şi a numirii în postul de director. Scrisoarea e preţioasă şi pentrucă ne face cunoscută colecţia de o extraordinară valoare a lui Szathmári: el declară că posedă tablouri de Tizian, Correggio, Michel Angelo, Murillo, Van Dyck, Kranach — ca să nu numim decât câţiva. Szathmári îi comunică şi ce venit anual aveà la Bucureşti: 15.000 florini. El ştià bine că această sumă n'ar putea-o primì ca director al muzeului clujan, dar ar fi venit totuş « numai ca să fie util patriei sale ». Nu cunoaştem răspunsul dat de contele Mikó. El trebuie să fi fost însă negativ, căci Muzeul, care nici nu se organizase încă, luptà cu mari greutăţi materiale. In nici un caz colecţia n'a ajuns la Cluj. La 1865, Francisc Koós spune că Szathmári are 140 de pânze preţioase, şi-şi exprimă convingerea că Statul ungar i le va cumpărà.

Nereuşind să-şi găsească o situaţie în Ardeal, Szathmári rămâne la Bucureşti.

Cuza îl face fotograf şi pictor al Curţii. Urmaşul lui, Regele Carol, şi-l ataşează consilier artistic. In această calitate l-a întovărăşit în numeroase călătorii făcute în ţară. Acum mai ales are ocazie să reprezinte în acuarele peisajii şi tipuri din România. Partea a doua a vieţii sale, petrecută la Curtea marelui domnitor, e mai bine cunoscută şi deci nu credem potrivit să mai insistăm asupra ei.

Operele lui Szathmári, împrăştiate la Curte, Academie şi particulari, au fost adunate într'o expoziţie retrospectivă la « Muzeul Toma Stelian » (1926). Lista lor se poate vedeà în articolul citat al lui O. Tafrali. Din ea lipsesc însă cu totul litografiile din albumul cu care ne ocupăm noi. Deaici deducem că el e foarte probabil necunoscut şi la Bucureşti.

Albumul e intitulat: *Erdély képekben. Kiadja Szathmári Pap Károly* (= Ardealul în ilustraţii. Editat de —). A apărut în editura Institutului tipo-litografic al Liceului Regal din Cluj (A kir. Lyceum egyesitett könyv- és kőnyomó intézetében. Kolozsvárt.).

Anul apariţiei nu e indicat. După bibliografia lui Petrik el a apărut în 1841, în 12 fascicole [1]). Parte din litografii poartă însemnarea că au fost făcute de Szathmári. Unele din ele au fost executate în institutul care a editat albumul, altele la institutele J. Rauch şi A. Leykum din Viena.

Nu cunoaştem geneza acestui album. Din conţinut putem însă vedeà că Szathmári s'a întovărăşit cu mai mulţi scriitori cunoscuţi ai timpului pentru a-l da la iveală. Principalul său colaborator este Daniel Dózsa, cunoscutul romancier, care, originar dintr'un sat de pe Câmpia Ardealului, ne cunoşteà bine neamul. Ceilalţi colaboratori sunt mai puţin cunoscuţi: Nagy Ferenc, Krizbay Miklós, Kövary László şi Szilágyi Sándor. Toţi aceştia n'au dat, fireşte, decât texte —

[1]) In bibliografia amintită nu găsim însă numărul paginilor, aşà că e greu de controlat dacă exemplarul văzut de noi, aparţinând Bibliotecii Universităţii din Cluj, e complet. El conţine 94 de pagini de format 4°, dintre care 4 cu desene şi 31 planşe (6 în culori).

Fig. 465. Țărancă din Sălciua

Fig. 464. Sălișteancă

toată partea artistică fiind opera lui Szathmári, chiar atunci când nu e iscălită. Cele mai interesante planşe le dăm în reproduceri, aşà că e de prisos să mai relevăm perfecţia compoziţiei, fineţea desenului, fericita alegere a peisajului, etc.

In articolul de faţă vrem să insistăm asupra felului în care vedeà şi prezentà Szathmári Ardealul românesc şi pe Românii ardeleni acum o sută de ani. Remarcăm că el erà cunoscut până acum numai ca pictor. Prin albumul său se dovedeşte şi un literat, puternic influenţat de romantismul atât de înfloritor pe timpul când îşi compusese albumul. Tot romantică e şi dragostea lui exaltată pentru natură: « Există oare un farmec mai dulce decât bucuriile curate ce ţi le dau frumuseţile naturii? » se întreabă el. Obsedat de romantism, descrierile sale sunt pline de citaţii din marii romantici. Thomas Moore, Don Allonzo de Ercilla, Kazinczy şi alţii iscălesc motto-urile diferitelor bucăţi scrise de el. In cursul descrierii cutărui ţinut sau peisaj, el imaginează vechi istorii de dragoste din timpurile feudale, în care regi arpadieni ies din mormintele lor ca să apară în intrigi de dragoste, să elibereze iubite închise în castelele ardelene. In aceste descrieri, apar interesante şi veridice peisajii româneşti, ţăranul şi mai ales ţăranca româncă, în portul lor pitoresc, asupra căruia va insistà asemănându-l cu cel de pe Columna lui Traian. Nume de persoane ca Floruţa, Marie, Florian, etc., sau altele de locuri ca « Cetatea Bolii, Vlădeasa, Muntele Cetera Neagră », etc. se întâlnesc la tot pasul ca să-ţi arate că e vorba de un pământ din vremuri imemoriale bătut de ai noştri.

Stampele reprezintă adeseori figuri ca acelea care îngenunchiază în faţa troiţei dela intrarea admirabilei Lupşe, care împing adânc parul de pe pluta lor, dusă de apele Mureşului, ori care arată portul discret al Săliştencei sau cel bogat al Haţegancei. Dela un capăt la altul al cărţii, în vorbe şi chipuri — viaţa românească pulsează atotstăpânitoare. S'ar puteà zice că albumul editat de Szathmári este nu numai o preţioasă operă de artă, întreţesută cu interesante note de călătorie — ci chiar o contribuţie la dovedirea romanităţii ţinutului.

Intâiul articol iscălit de Szathmári este cel despre Râşnov. El nu prezintă nici o însemnătate, pe când cel ce urmează, intitulat « Trăscăul şi Detunata », e consacrat peisajului şi locuitorilor. El este într'adevăr jurnalul de drum al unui călător romantic în Munţii Apuseni. Szathmári face drumul călare în tovărăşia altora. La Trăscău întâlneşte şi-l uimeşte o femeie potcovar. Dar plecând mai încolo îl vor minunà munţii, pe cari nu încetează să-i laude şi să-i compare cu ai Elveţiei. « Muntele Mare » îi pare Montblancul. Steiurile de piatră de pe aici îi amintesc de stâncile dela Clarens-ul din apropierea Genevei, imortalizate de Jean Jacques Rousseau. « Căutai pe Iulia. Ah! dar în van, pentrucă aceste stânci n'au avut un Rousseau care să creeze pe seama lor o Iulie; totuş n'am căutat în zadar, pentrucă înaintea unei mori o găsesc, ce e drept — cu opinci, cu obrazul rotund, cu faţa roşie, împodobită de bogate cosiţe negre ca pana corbului. Cer apă, mi-o aduce aşà de dulce, cum e numai cea îndulcită cu zahăr dela oraşe. Fericită Floruţa! Dacă ai fi elveţiancă, obrajii nu ţi-ar fi rămas aşà de roşii — îi spusei; de mult te-ar fi fost dus negustorii de robi din Paris, şi acum ai vinde limonadă în « Café à Milles colonnes ». Dar mai bine să împarţi apă aici decât acolo...». Işi dă seama că Floruţa nu ştie nimic despre Paris şi cafenelele lui şi o fericeşte. Mai încolo dă peste nenorociţii spălători de aur, şi la Sălciua, de unde ne-a păstrat un chip de ţărancă, îl prinde seara. La Brăzeşti vede lucruri mai puţin vesele: un grup de români beţi într'o hrubă. Ce tip potrivit pentru un roman al lui Dumas ar puteà fi unul din ei — exclamă pictorul. Trec pe la Offenbaia, vizitează un şteamp şi instalaţiile împărăteşti pentru spălarea aurului. Observă că Lupşa, pe care a redat-o într'un desen atât de fin, e unul din cele mai întinse sate ale Ardealului. In drum întâlneşte nenumărate caravane de 15—20 cai înşiraţi unul după altul ducând în desagi praf de aramă amestecat cu aur. Ajuns în vârful muntelui, o panoramă superbă i se deschide: Roşia cu cele 500 de şteampuri ale ei. Când vizitează şi aici minele de aur, i se pare că coboară în infern, dar drumul nu e aşà de uşor ca acela pe care mergeà Virgilius. Descrierea e pitorească, şteampurile apar clare din povestirea lui, vezi cum fiecare familie explotează o mină, tata cu fiul sfărâmând piatra, fata cărând-o cu calul, şi mama dând-o în « cel mai simplu motor din lume »: şteampul. Mizeria minerilor aurari — descrisă mai târziu de Ciura şi Agârbiceanu — apare în toată realitatea ei. Mai încolo « Cetatea Mare » îi apare ca un uriaş cuib de vulturi — « un peisaj al lui Pluto ». Deaici ajunge în două ceasuri la impresionanta Detunată, pe care iarăş a ţinut să o repre-

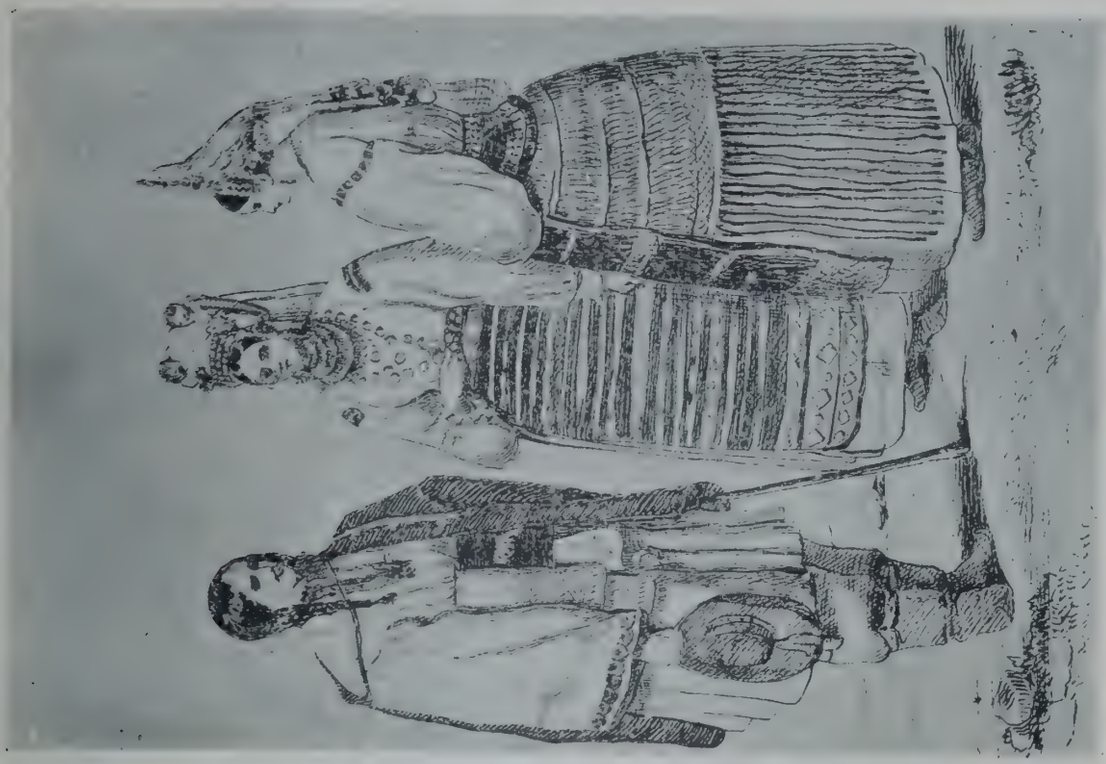

Fig. 467. Port din Hateg.

Fig. 466. Hateganca

Fig. 468. Cheile Turzii

Fig. 469. Cascada Subpiatră

zinte într'un desen. Peisajul ce se desfășură deaici îi pare demn de lira lui Ossian. In valea Arieșului, unde cade Lupșa de azi, ar fi fost așezarea unui grup de Daci. Aici plasează el istoria romantică a lui Dalkar, fiul unui șef dac, și a frumoasei Okna, fata unui vechiu dușman al Dacilor, istorie care se termină cu tragica moarte a eroilor, cufundarea lor în adâncuri și apariția în locul cadavrelor a stâncilor de bazalt care formează Detunata. « Multă vreme s'a auzit noaptea un suflet gemând pe o liră neagră cântecul său trist — deaici numele de « Piatra Cetera Neagră ». Ar puteà păstrà legenda aceasta ceva dintr'o veche tradiție populară? Inainte, pe creasta munților,

Fig. 470. Biserica din Densuș

dă de sate sărace, în care e cu neputință să găsească un pat și o masă ca lumea: Mogoș, Ponor — sate unde nu se fac nici cartofi. Mizeria Moților erà aceeaș și pe atunci. Ei roagă pe pictorul nostru să arate « domnilor » sărăcia în care se sbat și să ceară un ajutor pentru ei. « Ce sălbatici de neînchipuit, în centrul Europei, de o cultură a cărei faimă s'a lățit atâta! » exclamă el îndurerat. Alte peisajii, cu munții cu desăvârșire pleșuvi. Parcă ar fi în Siria. E pe muntele Moru. O minunată cascadă « Subpiatră » (« Buvó Patak ») îl face să uite toate mizeriile și să prindă în carnetul său această « priveliște unică în Europa, dar vai, tot atât de necunoscută ». După câtva timp Trăscăul îi oferă în fine o odihnă omenească.

Şi mai important e capitolul scris despre Haţeg şi portul lui. Un articol întreg e destinat faimoasei biserici din Densuş, pe care nu e mirare că şi el o credeà de origine romană când şi astăzi unii o mai privesc ca atare. Dă o descriere amănunţită a ei şi fireşte şi un desen. Longinus, generalul roman îşi are aici povestea lui, ca şi când pictorul l-ar fi văzut deaproape, ca pe bătrâna biserică a satului pe care o credeà mausoleul generalului.

Intâia descriere a Ţării Haţegului e de sigur aceea publicată de Bariţ la 1838 în « Foaia pentru minte ». Peste trei ani Szathmári scrie despre portul din Haţeg. Importanţa pe care o atribue acestuia se vede şi din cele trei litografii ce i le consacră. Iată interesantul pasaj al lui Szathmári: « Portul Românilor ardeleni se păstrează încă în originalitatea lui dacă şi încă în originalitatea lui primitivă. (Pe formidabila coloană, ridicată de Traian la Roma, se pot vedeà clar porturile dace care sunt absolut identice cu ale Românilor de azi). Al bărbaţilor, vai! dovedeşte cea mai mare mizerie şi starea cea mai decăzută a industriei europene — singurul popor din Europa care nu poartă haine de postav. Portul femeilor dă dovadă de meşteşug şi ingeniozitate, deşi, din cauza

Fig. 471. Peştera Cetatea Bolii

prea marei îngustimi a hainelor, mişcările lor sunt stingherite; dar detaliile lui, ca de pildă broderia părţii superioare a cămăşilor lor, varietatea ţesăturii catrinţelor surprind plăcut faţă cu acest primitivism: ce lucrătoare preţioase ar puteà fi cândva ele în atelierele noastre de ţesut mătase!»

« Portul din Haţeg este cel mai caracteristic dintre porturile româneşti din Ardeal (deşi al femeilor din Sălişte este cel mai graţios). Al bărbaţilor nu se deosebeşte de cel al locuitorilor din alte părţi ale Ardealului; la brâul lor lat e agăţat un şir lung de inele, trofee şi dovezi de dragoste care sunt purtate cu mare cinste, pe când noi cei culţi ascundem sau mai adeseori aruncăm suvenirele primite dela femeile iubite. La femei, rolul principal îl au monetele de aur şi argint înşirate; numai la o ureche poţi găsì un şir reprezentând pe toţi domnitorii austriaci; pe enorma clădire de bumbac de pe cap, atârnă monete, patru şiruri în faţă, patru pe laturi, la urechi şi la gât 6—8 rânduri lungi ce ajung până la brâu; atingerea lor le vesteşte de departe sosirea, ca sunetul tamburinelor. Tot în faţă, pe cele două laturi ale coafurei, sunt buchete de flori artificiale cu pene de păun; înapoi atârnă până jos o maramă ale cărei margini brodate cad pe umeri şi pe spate; talia e strânsă într'un brâu lat de piele împodobit cu ţinte, în jurul căruia se află alt brâu de piele îngust

bătut cu mici solzi (fluturi?) de aramă argintată; cele mai bogate poartă înainte şorţ de mătase, dar înapoi şi-au păstrat *opregele* lor (şorţ colorat ţesut în vărgi cu fire de aur), cu ale căror franjuri lungi vântul se joacă în voie; tropotesc cu largile cisme roşii, care nici nu sunt cisme căci carâmbul lor e de trei ori mai mare ca piciorul; cu tropăitul lor sgudue pământul când îşi joacă *jucatele* (dansurile lor) ».

La « Cheile Turzii » vrând să le afle originea cu tot preţul, amestecă o seamă de legende şi tradiţii, în care apar numele Sf. Ladislau şi al lui Bela IV, sunt amintiţi Tătarii şi o frumoasă Lenka. El nu trece cu vederea peştera în care se adăpostea pe vremuri Nikita Balika, — celebrul căpitan român, de pe vremea luptelor Curuţilor — ucis la 1712. Un desen ne înfăţişează această peşteră care perpetuează numele viteazului.

Şi altă peşteră, aceasta din Ţara Haţegului, a atras atenţia lui Szathmári în peregrinările sale: este cea numită, ca şi turnul din apropierea ei, *Cetatea Bolii* (Boli Barlang). Şi acesteia i-a consacrat un admirabil desen şi un articol care începe prin mărturisirea următoarei note: « Este ruşinos pentru Unguri că numele celor mai frumoase poziţii naturale ale ţării lor, au rămas dealungul atâtor secole şi până astăzi româneşti, de exemplu Retyezát, Vlegyásza, Czebles, Detonata, Csétatye Boli şi celelalte ». Naiv, crede că maghiarizarea acestor nume depinde numai de câţiva mari scriitori maghiari. Monumentalitatea peşterii îl face să plaseze aici o istorie în care eroii sunt Zamolxe (locuitorul peşterii), Orobistes, fiul regelui Geţilor şi Zoye. Istorie tragică — al cărei sfârşit ne arată că « Cetatea Bolii » nu e decât numele românesc corcit al latinescului « Castrum Decebali ». Păcat că marii noştri latinişti n'au cunoscut această etimologie ingenioasă!

Cetatea Hunedoarei îl face să ne vorbească de o istorie a celor doi prinţi români, fraţii Mircea şi Dan, şi a legăturilor lor cu Craiul Sigismund. Aici e amestecată şi frumoasa Elisabeta Morzsinai şi boierul muntean Vajk Buthi care ia de soţie pe frumoasa iubită a regelui maghiar şi a voivozilor români. Fiul lor e Iancu Huniade. Urmează toată povestea marelui căpitan şi a celor cari au stăpânit după moartea lui măreţul castel. Szathmári ne dă şi două prea frumoase planşe, una reprezentând castelul, alta sala cea mare, precum şi o pagină cu ornamente din interior.

Aceasta e tot ce a dat Szathmári ca text în acest album, restul fiind scris de colaboratorii săi [1]). Articolele sale n'au aproape nici o valoare istorică. Ele sunt interesante şi preţioase însă din punct de vedere etnografic, raportându-ne în special despre portul femeiesc din Ţara Haţegului de acum o sută de ani, în amănunte care probabil nici n'ar mai puteà fi reconstruite. Szathmári se apropie bucuros de ţăranii români, cari îl interesează ca pitoresc şi origine. Iubià natura cu pasiune şi mai ales aşà cum o oferià peisajul ardelenesc asupra căruia voià să atragă atenţia cu tot preţul. Acestei dragoste pentru natură şi pentru Ardeal datorăm frumoasele lui litografii [2]) dela 1841 şi textele ce le însoţesc — pe care am crezut că e bine să le scoatem dintr'o nemeritată uitare.

---

[1]) *Nagy Ferencz* a scris despre « Peştera sulfuroasă dela Turia » şi « Lacul Sfintei Ana » (amândouă din Secuime); *Krizbay Miklós* despre « Cluj »; *Dózsa Daniel* despre « Sighişoara »; « Uioara »; « Cetatea-de-Baltă şi Săcărâmb »; « Sâmmiclăuş şi Banpotoc »; *Kővári László* despre « Ţara Bârsei »; *Szilágyi Sándor* despre « Valasut ». Un articol neiscălit e dedicat oraşului Alba-Iulia.

[2]) *Litografiile* pe care nu le-am reprodus sunt următoarele: 1. Peştera dela Turia; 2. Lacul Sfintei Ana; 3. Clujul văzut depe Cetăţuie; 4. Sighişoara; 5. Râşnovul cu Bucecii; 6. Trăscăul; 7. Port femeiesc din Trăscău; 8. Uioara; 9. Interiorul unei mine din Uioara; 10. Braşovul; 11. Pasul Timişului; 12. Cheia Turzii; 13. Cetatea lui Balica şi Podul din Buru; 14. Sala cea mare din Castelul Hunedoarei; 15. Săcărâmbul; 16. Banpotoc (cascada); 17. Valasutul; 18 Catedrala din Alba-Iulia; 19. Cetatea Colţului; 20. Deva; 21. Jeciul (Brâncoveneşti, jud. Turda). Dimensiunile litografiilor sunt 20/14 cm. Intâile şease sunt în culori. No. 19—21, împreună cu « Săliştеanca » şi « Făgăraşul » n'au nici un text cu care să fie în legătură. Ele sunt ataşate la sfârşitul cărţii.

MUZEELE SĂSEȘTI ARDELENE

DE

RUDOLF SPEK

Precum în apusul Europei muzeele pornesc din voința de creație și din activitatea de colecționare a unor personalități răslețe și își au începutul în colecțiile castelelor princiare ale Renașterii

Fig. 472. Muzeul Baron Brukenthal din Sibiiu

și mai cu seamă ale absolutismului, la fel și cel mai mare muzeu săsesc ardelean, « Muzeul Baron Brukenthal » din Sibiu a fost la origină fapta unui singur om, a guvernatorului Transilvaniei, Samuel Baron de Brukenthal.

Samuel Baron de Brukenthal s'a născut ca membru al unei familii săsești de patricieni din secolul al XVIII-lea, la 26 Iulie 1721. Tatăl lui, Michael Breckner, fusese judecător regesc al scau-

Fig. 473. Samuel Baron de Brukenthal

Fig. 474. Jan van Eyck: Portretul unui necunoscut cu căciuliță albastră

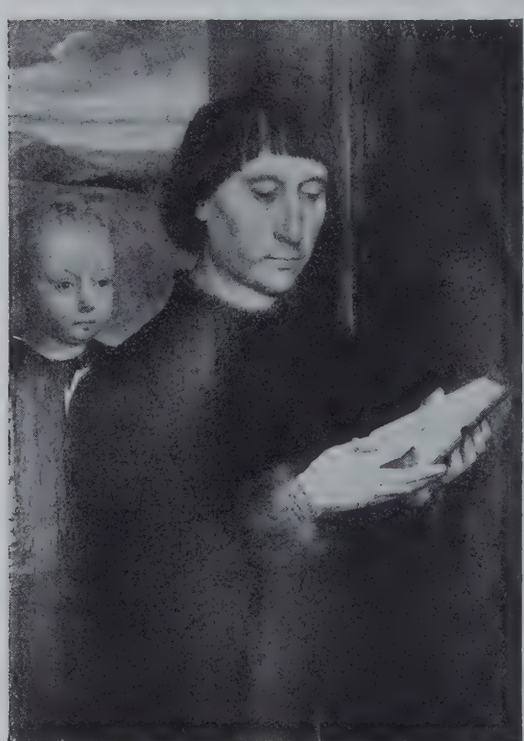

Fig. 475. Muzeul Baron Brukenthal, Sibiu
Hans Memling: Bărbat care citește

Fig. 476. Hans Memling: Femee care se roagă, în port vechiu german

nului Nocrih și ca răsplată a purtării credincioase din timpul războiului Curuților, fusese înnobilat de rege cu titlul de Brukenthal. Samuel Baron de Brukenthal, mort în Sibiu la 9 Aprilie

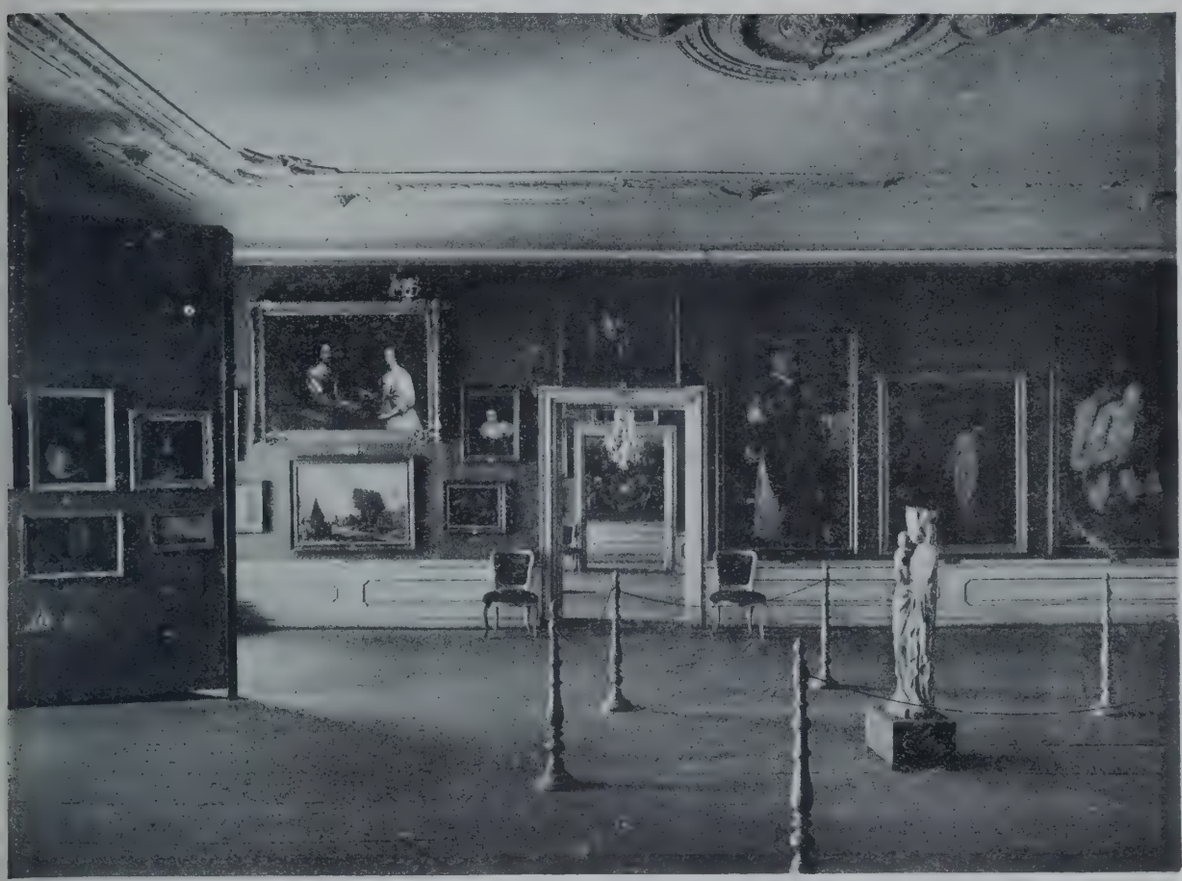

Fig. 477. Pinacoteca

Fig. 478. Colecția etnografică (I)

1803, a desvoltat ca om de Stat și om politic o neobișnuit de mănoasă activitate pentru poporul

lui, care i-a adus şi o mulţime de onoruri, aşà cum nici înainte, nici după aceea n'a mai avut vreun sas ardelean, dintre care cea mai însemnată a fost postul de guvernator al Transilvaniei, pe care l-a ocupat dela 1777 până la 1787. Serviciile lui trăesc până azi neuitate în istoria poporului său.

Monumentul pe care şi l-a ridicat el însuş e muzeul din Sibiu, care îi poartă numele.

Alături de întinsa activitate politică, Samuel Baron de Brukenthal a cultivat şi a sprijinit ştiinţa şi artele şi a creiat în colecţiile lui un centru spiritual, din care au ieşit chiar atunci numeroase îndemnuri. Ceeace a adunat el în cursul vieţii au fost, pe lângă o bibliotecă bogată, obiecte de artă care şi-au găsit punctul de cristalizare în galeria de tablouri şi în colecţia de monete, precum şi începuturile unei colecţii arheologice.

Firea deosebită a acestui om se vede din dispoziţia expresă a testamentului, prin care colec-

Fig. 479. Biblioteca

ţiile lui trebuiau să fie puse, după moarte, la îndemâna publicului, schimbând astfel nişte colecţii particulare într'un muzeu în înţeles modern, iar la stingerea familiei în linie bărbătească, trecură în stăpânirea liceului evanghelic şi prin aceasta a comunităţii bisericeşti din Sibiu. Ele aparţin astfel, şi din punct de vedere al dreptului, nu unei singure persoane, ci obştei poporului. Aceste dispoziţii testamentare ale lui Samuel Baron de Brukenthal au fost lărgite în anul 1867 de Iosif Baron de Brukenthal în înţelesul că în cazul arătat, palatul din Sibiu în care erau adăpostite colecţiile să fie cuprins şi el în aceeaş fundaţie. In 1872 a murit cel din urmă membru al familiei, Hermann Baron de Brukenthal, fără să lase urmaşi, aşà în cât cazul prevăzut de testament s'a produs şi comunitatea bisericească evanghelică din Sibiu a ajuns proprietara şi administratoarea colecţiilor Baronului Brukenthal, care încă din 1817 fuseseră deschise publicului.

Ce a dăruit poporului său Samuel Baron de Brukenthal cu aceste colecţii, iese la iveală dacă cercetăm în amănunt ceeace ele cuprind.

In întâiul rând stă galeria de tablouri cu vreo 1400 de pânze, care se despart limpede în două grupe principale. Intâia grupă e alcătuită din operele picturii austriace și germane-de-sus ale seco-

Fig. 480. Biblioteca: Sala de lectură

Fig. 481. Colecția etnografică (II)

lului al XVIII-lea, cu maeștri având în vremea lor un nume însemnat, dar astăzi fără ecou decât între cunoscători și istorici de artă. Cu aceste picturi pe care Brukenthal le cumpărase cu prilejul

deselor şederi în Viena sau le comandase deadreptul artiştilor de atunci, el se ţinuse în pas cu desvoltarea artei timpului său. Chiar dacă această secţie a galeriei de pictură nu cuprinde opere de o însemnătate deosebită, valoarea ei stă în faptul că are atâtea lucrări ale picturii austriace şi Germaniei-de-Sus din secolul al XVIII-lea, încât un cercetător de specialitate trebuie să studieze şi galeria de pictură a Baronului Brukenthal, dacă vrea ca cercetarea lui să nu rămâie fragment.

Alături de aceste pânze se găseşte grupa picturii olandeze şi flamande din secolul al XVII-lea şi câteva bucăţi preţioase ale vechei picturi din Ţările-de-Jos. Pânzele acestea dau galeriei muzeului Baronului Brukenthal însemnătatea şi valoarea ei deosebită.

Mărgăritarul grupei este micul portret al unui necunoscut cu căciuliţă, de mâna lui Jan van Eyck, care este una dintre cele mai de preţ picturi ale marelui maestru şi a făcut cunoscută galeria în toată Europa şi mai departe. Ca pereche vrednică de ea îi stau alături două portrete de donator de Hans Memling dela sfârşitul secolului al XV-lea. Dela aceste creaţii de seamă ale picturii vechi neerlandeze, ambele repeţiri ale pânzelor vieneze de Breughel-ţăranul de mâna lui Breughel-infernalul «Uciderea copiilor din Betleem» şi «Petrecerea ţăranilor iarna», peisajiile lui Breughel-integralul, ale maestrului dela Antwerpen Jodocus de Momper, ambii Wonnermann, peisajul admirabil al lui Philip de Koninck ne duc la culmea picturii peisagiste olandeze şi flamande din veacul al XVII-lea. Se cuvine să fie scoase cu deosebire la iveală alături de ele picturile lui David Tenier bătrânul şi tânărul, «Vara» de Iacob Jordaens, «Femeia uşoară şi mijlocitoarea» de Bronkhorst, pânzele lui Pseudo Van der Venne, Adriaen van der Venne, Mieris, Melchior d'Hondecoeter, Harmen Fransz Hals, picturile de atelier ale lui Rubens «Ignatius Loyola» şi «Franz Xaverius» ca şi copia de atelier a «Stegarului» lui Rembrandt. Locul nu îngădue să înşirăm nici pe departe toate numele cele mai însemnate ale pictorilor olandezi şi flamanzi cari sunt reprezentaţi în galeria Baronului Brukenthal şi fac dovada înţelegerii artistice adânci de care el erà însufleţit.

Fig. 482. Lorenzo Lotto: Sfântul Ieronim

Celelalte picturi ale vechilor maeştri rămân îndărăt puşi alături de reprezentanţii şcoalei olandeze şi flamande. Intre ele sunt multe còpii, care însă n'au fost cumpărate de Brukenthal pentrucă ar fi fost călăuzit de o râvnă de colecţionar fără alegere şi pricepere, ci dimpotrivă pentrucă simţià un mare interes faţă de toate epocile şi şcolile de pictură şi deaceea cumpărà şi còpii când nu puteà aveà originale, cum s'a întâmplat mai cu seamă cu maeştrii şcoalei italiene, cari se găseau încă deatunci în mâni solide. Cu toate acestea trebuie să atrag atenţia asupra bunelor bucăţi de pictură veche germană, un Cranach şi un Amberger, caşi asupra câtorva buni

Fig. 483. Colecția arheologică

Fig. 484. Colecția monumentelor bisericești

italieni, a « Răstignirii » lui Antonello Damessina, de curând definitiv recunoscută ca un original al acestui maestru care a introdus pictura în uleiu din Flandra în Italia, a « Sfântului Ieronim » de Lorenzo Lotto și asupra « Logodnei Sfintei Ecaterina » de Tizian.

O grupă în sine o alcătuesc pânzele pictorilor mai vechi sași ardeleni dintre care sunt vrednice de amintit picturile lui Johann Martin Stock, iar printre ele și portretele celor trei martiri români Horia, Cloșca și Crișan.

Această scurtă enumerare, care nu e nici pe departe completă, a celor mai însemnate picturi, e deajuns ca să dea o părere de bogăția galeriei, mai ales dacă ținem socoteală de faptul că această colecție e creația unei singure personalități.

Mai târziu s'a adăugat o secție de artă modernă, care se mărginește însă la pictura săsească ardeleană. In măsura mijloace'or disponibile această secție se mărește și astăzi prin cumpărături.

Fig. 485. Sebastian Hann: Cană

Pe lângă această sporire modestă și pe lângă îngrijirea și păstrarea cu scumpătate a galeriei de tablouri, Direcția muzeului caută astăzi să facă cunoscute prin organizarea de expoziții speciale operele pictorilor în viață și în acest chip să menție vii în cercuri mai largi interesul și iubirea pentru arta cea bună. Astfel s'au putut organizà în 1928 expoziții speciale cu opere de Hans Eder, Eduard Morres și Hans Hermann, care au fost întregite de o expoziție de amintire cu arătarea aproape a tuturor lucrărilor celui mai însemnat pictor sas ardelean prea de timpuriu mort, Fritz Schullerus. E intenția muzeului să înainteze pe acest drum, pentrucă muzeele sunt numai atunci cu adevărat vii și își împlinesc menirea, când își desvoltă activitatea rodnicind și înnobilând printr'o necontenită înviorare și fac astfel accesibile pentru prezent și viitor bunurile veșnice ale artei și ale culturii.

In strânsă legătură cu galeria de tablouri stă o colecție mai mică de gravuri alcătuită în mare parte din opere ale secolului al XVI-lea până la al XVIII-lea și cu origina tot în lăsământul Baronului Brukenthal.

Biblioteca are în rezervele care au fost strânse de Baronul Samuel de Brukenthal toate operele însemnate ale secolului al XVIII-lea, cum rar s'ar puteà găsì mai complete, care cu legăturile lor prețioase alcătuesc un tezaur deosebit al colecțiilor de cărți și arată totdeodată că Brukenthal n'a fost numai un prieten al artelor, dar și un mare sprijinitor al științei.

Prin unirea acestei colecții cu vechea bibliotecă a liceului, în urma căreia s'a primit în bibliotecă între altele și 270 de incunabule cu 320 de volume, dintre care opera cea mai veche e un comentar al lui Thomas de Aquino despre a patra carte a lui Petrus Lombardus din 1469, prin numeroase donații de biblioteci particulare (Felmer, Rannicher, G. D. Teutsch și alții) și printr'o sporire sistematică curentă biblioteca muzeului a ajuns astăzi la 120.000 de volume și stă alături de biblioteca Academiei Române, de bibliotecile Universităților, ca una din cele mai mari și mai bogate colecții de cărți de știință din România. Ea este astăzi centrul năzuințelor științifice ale poporului săsesc ardelean. Biblioteca e întregită în sarcinile și scopurile ei de o colecție de manuscrise, care a fost începută de întemeietorul ei, dar s'a sporit apoi mai mult prin donații și cumpărări, așà încât acum formează o secție specială a muzeului Brukenthal. Printre cele mai prețioase bucăți ale colecției de manuscrise apare un breviar din jumătatea a doua a secolului al XV-lea cu o bogată podoabă de miniaturi și chipuri, care tratează viața de toate zilele sau subiecte

biblice într'o minunată formă artistică, un antiphonarium din secolul al XV-lea în mare folio cu inițiale de capitol excelent executate, codicele Altenberger cu o colecție de drepturi germane de țară și oraș din secolul al XIV-lea și ca un.l din cele mai vechi manuscrise de hârtie ale muzeului o Summa de trinitate din 1398.

Cu secția de manuscrise s'a contopit și arhiva de casă și familie a Brukenthalilor, care e de un deosebit interes și ne arată nemijlocit viața și munca lui Samuel Baron de Brukenthal.

Fig. 486. Muzeul Societății de Științe naturale din Sibiu

Tot până la fondatorul muzeului merge în sfârșit și colecția de monete și medalii, între care trebuie amintită în întâiul rând alături de monetele romane, monetele și medaliile în legătură cu istoria ardeleană. Marele număr de lucrări din bibliotecă asupra istoriei monetelor dovedește că această activitate de colecționar a Baronului de Brukenthal, avea la temelie și un adânc interes științific.

Dacă galeria de pictură, biblioteca și colecția de monete sunt o creație proprie a Baronului de Brukenthal, colecția arheologică a luat naștere mai târziu, deși câteva din cele mai prețioase bucăți vin dela întemeietorul muzeului: astfel vestita statue de marmură a Hecatei cu trei fețe, mai multe Mithree și alte sculpturi de piatră au fost achiziționate încă de Baronul Brukenthal. Astăzi colecția arheologică cuprinde o secție preistorică și una propriu zisă arheologică, secție care prin descoperirile ei ne duce în cele mai depărtate perioade din istoria ardeleană și ne familiarizează cu cultura acelor timpuri.

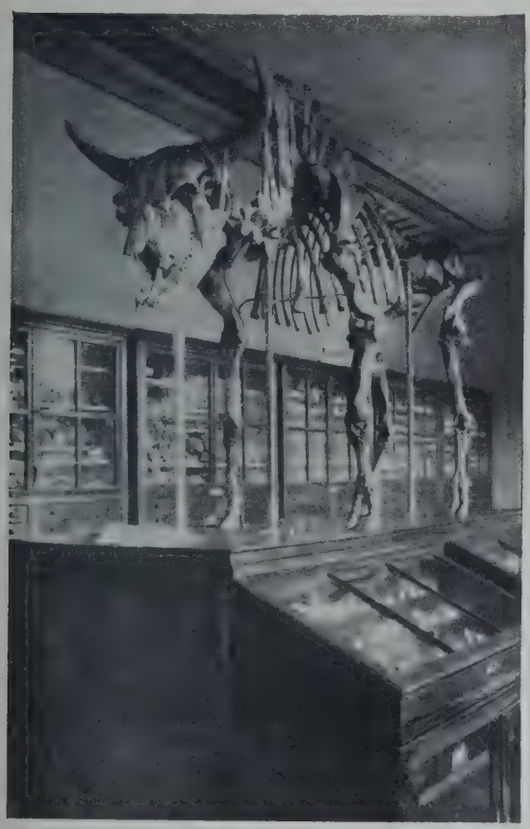

Fig. 487. Colecția mineralogică-paleontologică

Sporirea și întregirea sistematică a acestei colecții ne arată clar principiile de care sunt călăuzite astăzi organizarea și desvoltarea mai departe a muzeului Brukenthal. Dacă înființarea colecției de tablouri, a bibliotecii, ca și a colecției de monete și medalii a ieșit în întâiul rând din intenția artistică și științifică a unui singur om, astăzi muzeul conștient accentuează colecționarea acelor valori, care sunt menite să dea o icoană a propriului popor. Muzeul Brukenthal este prin planul întreg și prin întinderea colecțiilor lui muzeul național săsesc. Dar ca să corespundă acestei chemări e nevoie să strângem cu preferință bunurile culturale proprii. Numai așa se poate evità o deplină pierdere a zestrei populare, care în cursul timpului, nivelator din ce în ce se pierde mai mult. Aceasta trebue să se facă pentru ca să se cultive tradițiile de veche cultură și totodată stima și iubirea față de neam.

Acestui scop servesc înainte de toate nouile colecții de istoria culturii ale muzeului, înființate în 1927 și deschise în 1928, care sunt alcătuite din 2 secții, una etnografică și alta de antichități bisericești.

Temeiul așà zisei secții etnografice e făcut din daruri ale excelentului cunoscător și colecționar din domeniul etnografiei săsești ardelene, Emil Sigerus, care au fost amplificate prin achiziții de zeci

de ani de aiurea, aşà încât astăzi această secţie dă o privire întreagă asupra vieţii orăşeneşti în casă şi comunitate, breaslă şi meserie, port şi viaţă exterioară, precum şi asupra olăriei populare, asupra obiceiurilor şi deprinderilor săteşti, asupra portului şi gătelii ţărăneşti şi asupra cusăturii şi ţesăturii săseşti.

Secţia de antichităţi bisericeşti, care e adăpostită în aşà zisa ferula, în sine interesantă, a bisericii parohiale evanghelice, introduce în manifestările particulare ale artei bisericeşti la Saşii din Transilvania. Preţioase şi interesante cu deosebire sunt mărturiile din timpul catolic al bisericii săseşti ardelene, colecţia de covoare orientale cu care se acoperiau odinioară jeţurile din biserica parohială, precum şi pietrele de mormânt ale reprezentanţilor de familii fruntaşe vechi din Sibiu, care sunt însemnate nu numai din punct de vedere artistic, dar şi dintr'unul istoric cultural general.

Fig. 488. Secţia Zoologică (păsări răpitoare)

In strânsă legătură cu aceste secţii de istorie culturală, stă colecţia lucrărilor de argintari saşi, cari în mai multe bucăţi admirabile, mai cu seamă ale marelui meşter Sebastian Hann, dovedesc înălţimea acestei arte la Saşii transilvăneni.

Cu totul deosebite sunt intenţiile pe care le urmăreşte al doilea muzeu ca mărime al saşilor, «Muzeul Societăţii ardelene de Ştiinţe naturale». Acest muzeu se află şi el în Sibiiu. La crearea lui n'a lucrat o singură persoană, ci un şir întreg de oameni idealişti şi însufleţiţi pentru ştiinţa lor.

Fig. 489. Muzeul săsesc din Ţara Bârsei, Braşov. Sala reprezentând istoria oraşului

Inceputurile muzeului de ştiinţe naturale din Sibiu stau în Strânsă legătură cu desvoltarea societăţii ardelene de ştiinţe naturale. Această societate este rezultatul celui de al patrulea deceniu al secolului trecut, o vreme de mari frământări, care au pus generaţia de atunci înaintea unei noui probleme şi i-au dat prilejul să îmbrăţişeze toate problemele vieţii culturale, din adânci şi lărgite puncte de vedere. Această năzuinţă şi-a găsit expresia în înfiinţarea unui rând de diferite societăţi. Printre societăţile înfiinţate în domeniul ştiinţific se numărà şi societatea născută la 1841. Societatea pentru cunoaşterea Ardealului, care aveà scopul să cerceteze istoria patriei şi natura Transilvaniei. Curând însă această asociaţie s'a dizolvat, înfiinţându-se în 1849 o societate deosebită de ştiinţe naturale, care în acelaş an a putut să editeze o revistă ştiinţifică proprie, « Desbaterile şi comunicările Societăţii ardelene de ştiinţe naturale », care apare şi astăzi, şi să-şi creeze colecţii proprii. Iniţiatorii şi întemeietorii acestor porniri au fost Michael Bielz, Ludwig Neugeboren şi Karl şi Michael Fuss, cu cari au colaborat în cursul timpului o serie întreagă de personalităţi cu aceleaşi tendinţe. Colecţiile societăţii au putut fi şi ele necontenit sporite, aşà că nevoia

creării unui muzeu propriu s'a ivit tot mai mult. Dar au trecut ani dearândul până să se împlinească această dorință și să aibă loc la 12 Maiu 1895, inaugurarea solemnă a clădirii proprii a muzeului. Prin aceasta societatea ardeleană de științe naturale puteà nu numai să-și puie în valoare activitatea de până acuma în domeniul strângerii și așezării obiectelor naturale băștinașe și străine, dar și să treacă la o întregire și lărgire sistematică a colecțiilor ei.

Muzeul acesta cuprinde astăzi o colecție mineralogică-geologică-paleontologică, cu scheletul perfect păstrat al unui Bison priscus; o colecție de botanică cu ierbare bogate ale florei Transilvaniei; o colecție de mamifere și preparate embriologice; o colecție de păsări, cea mai bogată în specii indigene, aproape fără lipsuri în 1320 de numere, la care se adaugă 230 de specii extraeuropene, 66 cuiburi și ouare precum și 125 de preparate de schelete; o colecție de pești (340 bucăți), de broaște (102 bucăți) și de reptile (250 numere); o colecție de melci și de scoici (186 de genuri) în 1821 de specii cu aproape 20.000 de exemplare; o colecție de articulate și anume raci (crustacei 110 specii); păianjeni (arachnide, 150 de specii); miriapode; insecte (ortoptere în 105 specii cu aproape 2000 de bucăți); odonate și efemeride, în 75 de specii cu 230 de bucăți; rhynchote 250 de specii; neuroptere în 45 de specii cu 200 de bucăți; trihoptere în 90 de specii cu 150 de bucăți; lepidoptere 1.900 de specii indigene cu aproape 15.000 de bucăți, în 1000 de specii palaearctice cu 6.000 de bucăți și 200 de specii exotice cu 600 de bucăți; coleoptere în 10.400 de specii cu 73.000 de bucăți; himenoptere în 1250 de specii cu 8.630 de bucăți și diptere în 820 de specii cu 2.500 de bucăți; o colecție de vierni (77 de specii); o colecție de bryozoare (30 de specii); o colecție de echinoderme (100 de numere); o colecție de celenterate (105 bucăți); o colecție de bureți (porifere, 35 de specii) și o colecție de protozoare în câteva specii.

Fig. 490. Colecția Zoologică

Fig. 491. Camera istoricului sas Kraus din Muzeul săsesc dela Sighișoara

Aceste colecții sunt întregite printr'o bibliotecă de opere speciale de științe naturale.

In primul plan al năzuințelor muzeului societății ardelene de științe naturale stă colecția faunei și florei ardelene amplificată prin acelea ale României în general. In al doilea rând muzeul prin organizarea de discuții și conferințe încearcă să deștepte interesul față de cercetările științelor naturale în cercuri cât mai largi ale publicului, așà că și prin aceasta el are un rol însemnat în viața culturală a poporului săsesc.

Prin scopul său și activitatea sa cuprinzătoare muzeul de științe naturale are pentru toți cercetătorii cari se ocupă cu fauna și flora Transilvaniei și deci ale Europei de sud în general, o însemnătate deosebită de centru și punct de plecare al studiilor lor, care depășește cu mult cadrul local.

Dacă muzeul Brukenthal îmbrățișează ca muzeu național săsesc întregul popor săsesc în toate manifestările lui, iar muzeul Societății ardelene pentru științele naturale la întocmirea colecțiilor și cercetărilor științifice ține seama de întregul Ardeal și, peste el, de toată România, țintele celorlalte muzee săsești nu sunt puse așà de sus; ele sunt numai muzee provinciale sau locale.

Ca muzee provinciale, adică muzee care se mărginesc la descoperirea muzeală și științifică a

Fig. 492. Turnul Ceasornicului din Sighișoara (Muzeul săsesc), gravură de H. Hermann

patriei în înțeles mai strâns, pot fi caracterizate muzeul săsesc al Țării Bârsei din Brașov și Muzeul Bistrițean din Bistrița.

Muzeul din Brașov se datorește câtorva colecționari și cercetători însuflețiți: Julius Teutsch, Friedrich Deubel, Gustav Treiber, Eduard Julius, Lehmann și Franz Podek, și a fost inaugurat la 12 Iulie 1908, întâiu ca « Muzeu al Asociației colecționarilor brașoveni ». Dar chiar din anul următor cercul de probleme a fost lărgit și a fost înființat muzeul săsesc al Țării Bârsei,

cu scopul să cerceteze Țara Bârsei cu ținuturile mărginașe, să strângă obiectele interesante pentru cunoașterea regiunii și să expună rezultatele obținute în muzeul cu acelaș nume. Urmărind în mod sistematic aceste scopuri, muzeul a ajuns un focar însemnat pentru toate cercetările referitoare la Țara Bârsei.

Muzeul însuș cuprinde astăzi în zece încăperi următoarele colecții: colecția Brașovului vechiu, cu un mare model, care reprezintă orașul interior cu întăriturile lui dinaintea incendiului dela 1689; o colecție de arme și lucrări ale lăcătușilor și fierarilor; o colecție de antichități bisericești; o secție biologică, zoologică și botanică; un despărțimânt preistoric, pentru care a început o nouă și făgăduitoare perioadă de lucru prin săpăturile în stil mare dela 1927 încoace; o secție etnografică și în sfârșit o colecție de tablouri și desenuri ale pictorilor brașoveni și bârseni.

Pe lângă purtarea de grijă și îmbogățirea neîntreruptă a acestor colecții, muzeul săsesc al Țării Bârsei a publicat în 1925 un anuar cu articole prețioase pentru cunoașterea Țării Bârsei și lucrează acum la o monografie cuprinzătoare a regiunii, din care întâia parte a volumului despre Brașov a fost publicat în anul trecut. Judecând după acest volum și planul lui de mare orizont, monografia aceasta făgăduește să fie o lucrare de înaltă valoare științifică. Dar această lucrare mai arată, ca și întregul muzeu săsesc al Țării Bârsei, ce valori mari și statornice poate să zămislească o muncă însuflețită și dezinteresată, chiar în marginile mai strâmt trase ale unui muzeu provincial.

Muzeul Bistrița, a cărui piatră fundamentală s'a putut pune la 25 Octomvrie 1925, își datorește înființarea tinerimii ținutului bistrițean, care îndemnată de profesorul Alfred Zintz, s'a hotărît să-și arate iubirea și recunoștința față de popor, prin clădirea unui muzeu al provinciei. Deaceea și toată munca, întrucât nu erà trebuință de specialiști, a fost împlinită de tinerimea orașului Bistrița și a ținutului bistrițean, iar sumele necesare au fost acoperite prin donații. Astăzi muzeul bistrițean e gata din roșu, așà că în curând se va înjghebà și în Bistrița un frumos muzeu provincial.

Alături de aceste muzee provinciale trebuie amintit printre muzeele locale, care se află în mai multe localități ca Mediaș și Cisnădia, mai cu seamă muzeul « Sighișoara-Veche » din Sighișoara, înființat la îndemnul medicului comunal Iosef Bacon, în 1896. Cuibărit în vechiul turn al ceasornicului, el cuprinde mai ales antichități, piese de mobilat odăi, arme, antichități bisericești și de breaslă privind istoria Sighișoarei, precum și o colecție preistorică cu săpături prețioase din epoca La Tène, la care s'au adăugat din 1922 și alte obiecte, așà că muzeul dă o privire generală a culturii Sighișoarei în toate manifestările ei și a contribuit mult la scăparea de prăpăd a prețioase bunuri.

Din toate aceste muzee vorbește către noi o adâncă iubire de brazda și de poporul propriu, de știință și de artă, într'un cuvânt de valori ideale. Inchegate și menținute din puteri proprii, muzeele Saților Transilvaniei înseamnă un titlu de glorie în istoria acestui popor.

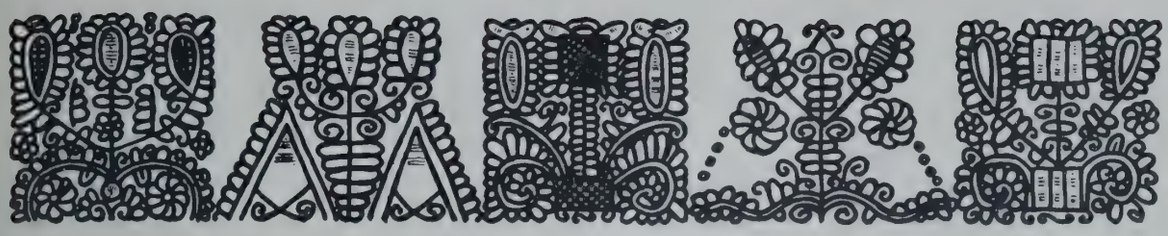

Fig. 493. Motive de broderie « irásos »

ARTA POPULARĂ MAGHIARĂ ARDELEANĂ

DE

LADISLAU DEBRECZENI

Cu actul unirii tuturor Românilor, s'a încadrat în noua Românie între altele și o destul de mare massă etnică maghiară, locuitoare în Transilvania și ținuturile ei alipite. Acest popor nu este cunoscut de Români — mai cu seamă de cei din Vechiul Regat — în ființa sa adevărată. Ba chiar — ce e și mai rău — cunoscut unilateral, cunoscut și văzut numai prin ochelarii opaci ai fluctuațiilor și intereselor politice. Poporul maghiar este poate știut sălbatic, periculos, destructiv și feroce, batjocoritor fără nici o îndemânare și fără nici un simț sănătos față de cultura europeană. Scriitori de manuale didactice ar puteà scrie că Ungurii înmoaie carnea de hrană și azi sub șei și că n'au desbrăcat încă nimic din apucăturile urâcioase ce au avut în starea nomadă din timpurile năvălirii barbarilor; pentru Unguri civilizația nu înseamnă nimic. Dar ca să cunoaștem un popor în valoarea sa adevărată nu sunt de ajuns veștile răspândite răutăcios și nici ideile — de sigur greșite — constituite superficial și cu mult prejudițiu în urma unor ciocniri de alt ordin. Trebuie să petrecem în mijlocul său, să-i cunoaștem cultura specifică în toate componentele — literatură, artă și muzică — trebuie să-i studiem psihicul și să pătrundem în sufletul său propriu și numai așà să ne formăm o idee asupra sa, numai atunci să-l putem judecà, iubì ori urî și numai și numai atunci să-i putem strigà vivat sau pereat!

Arta populară este și ea o componentă de cultură și cu mult mai multă însemnătate, decât s'ar crede. Cine vrea să cunoască spiritul unui popor cu proprietăți etnice, nu poate să facă, fără studierea acestei arte, nici un pas. Arta poporului cuprinde și exprimă tot ce e caracteristic și specific în spiritul etnic. Arată gradul și toate posibilitățile de cultură și face cunoscute toate comorile sufletești cu care e, mult puțin, înzestrat sufletul poporului creator. In epoca noastră nici nu există altă artă adevărată, decât cea populară, căci numai aici vedem în vigoare și azi toate legile marilor arte antice și medievale. Numai aici putem vedeà că din unitate de suflet se înalță opera omului la înălțimile stilului. Numai acì putem vedeà armonia cea mai absolută între mediu și om și numai arta poporului ne învață azi că trebuie să existe o lege internă în operele omului, o armonie între ornament, material, mod de prelucrare și mod de întrebuințare și că nimic nu poate spune altceva decât ce este și nimic nu-și poate greșì locul, scopul și destinația pentru care s'a creat. Azi numai arta poporului se supune marei legi că nu există artă mare și artă mică, ci numai *artă* al cărei criteriu este numai *sufletul poetic*; poporul se poartă cu egală iubire față de cel mai mic obiect și de cea mai mare operă la executarea lor. Arta populară se cultivă prin absolută selecție și este artă

colectivă. In popor nu sunt « diletanţi »; cine nu are simţ artistic acela nu « vrea », cum vedem azi la artele superioare, căci în loc să fie renumit rămâne ridicol. Poporul este artist în colectivitatea lui şi nu prin indivizii săi, lucrează într'un limbaj de forme desvoltat conform spiritului său specific şi susţinut tradiţional în decursul vremurilor. Şi prin aceasta arta lui se ridică alături de marile arte din trecut.

Din cele de mai sus rezultă că arta populară nu este artă destructivă şi deci popoarele care mai au artă nu pot fi destructive, cu atât mai mult cu cât aceasta e mai bogată. Unei naţiuni cu atare artă populară ca poporul românesc nu trebuie să-i dovedim mai pe larg adevărul acestor cuvinte.

Studiul de faţă este menit să facă cunoscută arta poporului maghiar ce locueşte azi în România. Insă privind materialul imens şi locul restrâns, el nu poate să dea decât o caracterizare foarte scurtă şi câteva noţiuni nici pe de parte îndestulătoare pentru formarea unei cunoştinţe depline în materie. Căci pentru aceasta ar trebuì opuri voluminoase care n'ar puteà nici ele cuprinde totul,

Fig. 494. Un grup de stâlpi funerari din Unghiul Căleata

Fig. 495. Clopotniţa din Ceuaş (Mureş)

deoarece arta populară numai în mediul şi cu fondul ei natural se poate studià mai bine şi numai aşà se poate şi înţelege pe deplin.

Au trecut o mie de ani de când Ungurii au părăsit patria lor dela sudul munţilor Urali şi mânaţi de marea mişcare a popoarelor au ajuns în Europa şi s'au aşezat pe locurile ocupate şi actualmente de ei. Ca rassă se trag din marea rădăcină mongolică şi aparţin ramurei Fino-ugrice. Popor călăreţ, a trăit veacuri viaţa cea mai liberă. Aceste împrejurări îi determină întreaga constituţie spirituală şi îi formează pentru totdeauna baza caracterului. Incă din primele vremuri, după ce s'au aşezat, iau contact cu popoarele apusene şi, cu primirea creştinismului occidental, Ungurii se leagă strâns de cultura Europei apusene. Această comunitate culturală cu apusul şi cu tradiţiile strămoşeşti şi spiritul oriental, au format baza culturii ungureşti pe mai departe. De sigur că această mare schimbare nu s'a săvârşit fără ciocniri interne. Majoritatea s'a opus şi massa poporului, deşi arta ei de azi în esenţă e rezultanta acestei dualităţi, păstrează cu cea mai mare înverşunare lăsămintele moştenite. Şi azi, după un trecut milenar, vedem că elementul oriental este superior şi are putere transformatoare faţă de cel apusean. Deaici se lămureşte că maghiarimea constătătoare din mai

multe triburi, și răspândită pe un teren relativ destul de mare, cu suprafețe mari de contact cu alte popoare, a rămas intactă, și-a păstrat unitatea atât în limbă, cât și în tip și artă. Deviări mari și dialecte pronunțate nu se găsesc nici la grupurile cele mai izolate. Două obiecte de artă populară, din cele mai opuse extremități cu cele mai deosebite suprafețe de contact ale teritoriului etnografic unguresc, puse lângă olaltă, la prima vedere fac să observăm coaparținerea lor. Poporul unguresc a trăit secole dearândul lângă alte popoare fără să fie influențat mai profund, ba chiar a contribuit la arta lor. Se poate constatà că toate popoarele vecine acolo au artă mai bogată și mai colorată unde sunt în contact cu Ungurii. Această conlocuire și separatismul tradițional al poporului au desvoltat în Unguri o mare siguranță în arta lor. E destul o așezare sau o schimbare neînsemnată a unei colori, linii sau forme și țăranul Ungur îndată spune: aceasta e slovac, săsesc, românesc sau sârbesc.

Cum Ungurii din Transilvania constituesc numai un fragment din maghiarimea întreagă, așà și arta lor este numai o parte din întregul artei populare ungurești. Este foarte interesant și caracteristic simptomul ce se observă în arta poporului maghiar și anume, că în cadrul unei unități atât de pronunțate a putut să producă nenumărate nuanțe pe care țăranul le distinge tot

Fig. 496. Biserica reformată din Văleni (Cluj)

Fig. 497. Biserica reformată din Șintereag

atât de bine din teritoriu în teritoriu ca și arta altor nații. In Transilvania asemenea sunt deosebiri după teritorii, însă în general se deosebesc trei grupuri mai însemnate, ajunse vestite și în relații mondiale. Primul și cel mai mare, care are și el diferite nuanțe, este grupul *Secuilor* dela Olt până la Mureș. Al doilea este așà numitul « *Kalotaszeg* » în vestul județului Cluj, la izvoarele râurilor Căleata, Căpuș, Crișul Repede și Nadiș, având centrul la întâlnirea Căleatei cu Crișul, de unde și-a căpătat și numele de « Kalotaszeg » adică *Unghiul Căleatei* (Călățele). Al treilea grup se află înrolat în județul Arieș, într'o singură comună *Trăscău* (ung. Toroczkő) denumit azi *Rimiteni*, oraș miner, cu mine de fier pe vremuri. Intrucât cunoaștem arta acestor trei grupuri, în general cunoaștem și pe a celorlalte grupuri care, natural, toate au trăsături specifice. Așà găsim diferență mai ales în port, la Ungurii din jud. Someș, la cei din Lăpuș și Sălaj și mai pronunțat la *ciangăi* (csángók). Aceste diferențe și nuanțe în arta poporului maghiar stau în strânsă legătură cu organizația lor militară din primele secole după așezare și cu ocuparea rând pe rând a teritoriilor din acele vremuri.

Simțul artistic înnăscut al țăranului maghiar se manifestează peste tot. Dela biserică, casă, haine și alte creații mai mari până la jug, suveică și ultimul răzător de sapă, poporul nu are obiect, făcut de el, pe care să nu reverse din bogățiile fantaziei sale și din căldura sufletului său.

Multă vreme a crezut Europa că poporul maghiar în afară de ornamentație nu are nimic și că atât portul, cât și construcțiile n'au nimic special, sunt luate din apus, pe care apoi s'a aplicat

cu mai mult sau mai puțin noroc, ornamentul, a cărui originalitate este trasă și ea la îndoială. Dar această opinie este depășită și în cele de mai jos vom vedeà că ceeace se numește azi artă populară maghiară este realitate, există excluzând orice îndoială și că nu este numai o creație imaginară născută din vanitate națională.

Portul bărbaților unguri amintește peste tot și azi portul unui popor călăreț. Dacă privim portul de vară sau cel de iarnă în fiecare găsim reminiscențe care trădează originea lor. Portul de vară constă în general din cămașă scurtă, numai până la brâu și din izmene scurte până la genunchi și foarte largi. Peste cămașă se îmbracă o vestă scurtă până la brâu și fără mâneci, care în locurile unde și-a mai păstrat forma-i originală, are guler drept și nu se încheie în întregime. Iarna bărbații îmbracă pantaloni lipiți strâns de corp cari în Ardeal sunt făcuți din postav de lână țesută fin și băgați în turecile cizmelor. Vestonul, asemenea scurt, strâns lipit de corp și cu guler drept e din postav. Incălțămintea este cizma, pălăria mică și rotundă amintind vechiul « süveg » care a fost un fel de coif de postav. Vara în Ardeal se poartă pălărie de pae, în unele locuri păstrând și ea forma celei de postav. Ca veștmânt de deasupra se poartă un fel de manta, numit « *szür* » (românește, unde se poartă: « *sir* »). Acest sir nu se îmbracă de către Unguri niciodată, ci se poartă numai agățat de

Fig. 498. Casă din Crișeni, Unghiul Căleatei (înădită tipul vechiu cu cel nou)

Fig. 499. Casă secuiască tip mai vechiu

umeri și prins peste piept cu o cataramă. Toate aceste îmbrăcăminte și purtarea lor arată că s'au creiat de un popor, care a avut trebuință de o mișcare cât mai liberă a corpului, cum a cerut ocupația și viața legată de cal a Ungurilor. Aceste haine largi, ușoare și răcoroase le găsim în esență la un alt popor călăreț ce trăește sub climă caldă: la poporul arab și aceleași haine strânse le găsim la Indienii din America de Nord, tot popor călăreț de sub o climă mai rece. De sigur fiecare și-a croit îmbrăcămintea după necesitățile ivite, fără să știe unul de altul, dar aceleași cerințe au dus la aceleași rezultate, iar diferențele sunt determinate de caracterul etnic, spiritul producător, materialele întrebuințate, modul lor de prelucrare și de unele tradiții străvechi.

Ungurii locuind sub o climă schimbăcioasă au avut ambele îmbrăcăminte și portul lor de azi, și după o mie de ani de altă viață el și-a păstrat în trăsăturile principale caracterul vechiu. Despre Sciți amintesc scriitorii Greci, că au purtat un fel de fustă scurtă și largă ce le înlesneà foarte mult coborîrea și urcarea repede pe cal. Putem aveà toată convingerea că această fustă n'a fost altceva, decât corespunzătorul izmenelor scurte și largi ungurești de azi. Portul desemnat mai sus, în Ardeal s'a păstrat mai bine la Ungurii din Călățele. Secuii au port mai simplu, dar despre acesta știm că este port militar, fiind organizați odinioară ca grăniceri. La Trăscău este ceva cu totul interesant; aici a rămas portul cetățenilor de oraș contopit cu cel popular din secolele XVI și XVII, atât în portul bărbătesc, cât și în cel femeiesc. Aceasta ne explică de ce portul și broderiile acestor unguri sunt mai nobile și de ce acest popor vorbește și azi cea mai frumoasă limbă maghiară.

Portul femenin a suferit mai multe schimbări, dar și aici găsim tradiții foarte vechi. Femeia din Călățele poartă și azi fusta cu marginea de jos băgată în brâu, căci altcum femeia maghiară de pe vremuri ar fi fost împiedecată în mișcare când se urcà pe cal. Această haină azi se face anume așà și partea interioară, care astfel iese la iveală, se decorează cu o bandă largă cusută pe margine și uneori brodată. Numele ei este « *muszuj* » pe când pentru fusta rotundă, Ungurii au cuvintele « *szoknya* » și « *rokolya* » (rom.: « rochie ») și se mai poartă izolat în comuna Chindul-Mare (jud. Târnava-Mică) și de un popor de pe coastele Uralilor, poporul *ciuvasilor*.

In general femeile au două porturi, unul mai simplu, pentru zile de lucru, și altul cu mult mai bogat, pentru sărbători. Nimic nu documentează mai bine originalitatea portului unguresc decât faptul că aproape fiecare bucată de haină își are însemnătatea ei, mai ales la femei, și numirile lor constitue un vast grup de termene tehnice care nici nu se pot traduce în altă limbă. In afară de aceasta la femei fiecare etate își are portul său deosebit. Altcum și cu alte haine se îmbracă copila până la etatea de 14 ani decât între anii 14—16, de care iar se deosebește portul fetei mari. Hainele își au simbolele lor și de exemplu țăranul recunoaște din purtarea unor haine că fata respectivă este « liberă » sau e « logodită ». După măritiș, nevasta tânără până la un an se distinge și ea de celelalte femei și după cum etatea femeii îna-

Fig. 500. Casă tip străvechiu din Văleni (Cluj)

Fig. 501. Casă din Trăscău

intează, așà și portul ei se simplifică în formele sale. Tot așà e și cu colorile; cel mai colorat port îl are fata mare și nevasta tânără și pe măsură ce vârsta se înclină spre bătrânețe, așà și colorile vii, de roșu, albastru deschis, ultra-marin, verde deschis, se schimbă în albastru închis, verde închis, brunat și negru.

Bucățile principale ale portului femenin sunt: cămașă albă curată din pânză fină sau giulgiu, scurtă, cu guler drept și cu manșetă. Peste piept și la manșete și uneori dealungul mânecilor cu decorație aplicată, combinată cu puțină broderie, în coloare roșie, albastră sau neagră. Peste cămașă vine o vestă scurtă, fără mâneci, decorată aproape peste tot cu ornamente aplicate sau cusute. Haina de dedesupt este poala pe care se ia rochia sau musui-ul. In unele locuri e modă a îmbrăcà mai multe rânduri de rochii, adeseori și zece, dar și mai multe. Inainte se leagă un șorț încrețit și decorat. Pe cap se poartă maramă legată înapoi, la fetele din Unghiul Caleatei și Trăscău în zilele de sărbători găsim un cerc ornat cu mărgele și cu panglici, zis « pórta ». Incălțămintea este cizma executată în formă delicată și în special din piele colorată, roșie sau verde, și decorată cu cusături. La Secui și portul femeilor este cu mult mai simplu în ce privește decorarea, însă frumusețea ei constă în aplicarea materialelor, peste tot, țesute în casă. Pe cap, în Ciuc și femeile « csángó » poartă coafură. In Unghiul Căleatei pe vreme friguroasă se poartă un veston asemănător celui bărbătesc tot din acel postav albastru, numit « bujjbelé » (adică « bagă-te în el! ») sau contras « bujka » (ce a fost luat și de Românii dimprejur și îi zic tot « buică »). Pe ploi și zăpadă femeile poartă și « *szo-k*

mány »-ul, ce este dealtcum port bărbătesc. E un fel de manta mai scurtă făcută din lână sură («daróc ») sau mai rar albă și se poartă tot așà agățat de umeri, ca sirul.

Numele lui vine tot din rădăcina « szok » (obișnuește) ca « szoknya » și înseamnă obișnuință, adică haină obișnuită (românește: *suman*, slovac: șucman). Pe geruri și bărbații și femeile au un fel de bundiță scurtă, croită după statura corpului și decorată foarte bogat, numit « ködmön ».

Din descrierea aceasta foarte fragmentară și din ilustrațiile puține ce putem da aici, reiese foarte slab portul poporului maghiar, dar totuș credem că proprietățile cele mai esențiale de construcție, origină, formă și mod de purtare pot fi înțelese. Marele pictor cu adevărată cultură mondenă *Aladár K. de Körösföi* a spus despre portul femeilor maghiare din Unghiul Căleatei, că acest port e atât de arhitectonic și matur încât nici chiar Grecii antici nu l-ar fi găsit barbar. Și cine a cunoscut odată portul maghiar pe deplin, nici nu se gândește să tragă la îndoială acest adevăr.

Țăranul ungur — ca o urmare a sufletului său oriental — este iubitor de pompă și de frumusețe. Ii plac culorile vii, decorațiile dese și pline de viață. Insă un gust foarte disciplinat și un simț artistic înnăscut și desvoltat îl păzesc de

Fig. 502. Bărbați în sir din Unghiul Căleatei

Fig. 503. Secuiancă din Ciuc

orice aglomerare și aplicare a decorațiilor fără rost, ne la loc sau searbăde și ridicole. In privința aceasta este foarte gingaș. Ornamentația se aplică peste toate materialele, cu care lucrează poporul, și întotdeauna cu tehnica corespunzătoare materialului; pe pânză ornamentul cusut, pe piele aplicat, pe postav, după natura și destinația lui, și cusut și aplicat, pe lemn crestat, cioplit și pictat și pe ceramică pictat, smălțuit sau — la nevoie — lucrat în relief. Fiecare grup sau mod de ornamentație își are locul de unde nu se poate deslipì, ca și de tehnica ei. Țăranul nici nu și-ar puteà închipuì un sir decorat cu ornamente, ce se cos pe pânză, sau o buică ornată cum e sirul, și pentru el nimic nu ar fi mai ridicol ca o poartă pictată cu florile unei lăzi sau un ornament de tehnica crestăturii transpus undeva prin pictare. Acì totul este organic și peste toate predomină o lege internă.

Elementul principal al ornamentației ungurești este floarea. In privința aceasta poporul are înaintea sa grădina cu flori, care nu lipsește de lângă nici o casă. Florile cele mai plăcute sunt trandafirul, tulipa, rosmarinul, rezeda și floarea « nu mă uità ». In afară de acestea se aplică spicul de

grâu, pana păunului numită « ochiu de păun », inima, frunza palmetei și un arbust mitic « *Istenfa* », pom de Zeu. Figuri omenești nu se întrebuințează aproape deloc. Dintre păsări mai rar, găsim în ornamente pictate și la cusături: cocoșul, porumbielul. In arta păstorilor găsim rareori berbecele, câinele și mai rar lupul, cerbul. Ornamentul de flori se aplică întotdeauna în buchete așezate într'un colț sau într'o margine a spațiului de decorat. Ungurul nu decorează niciodată suprafața întreagă, ci așează ornamentele la locurile mai bătătoare sau pe care voește să le scoată mai bine la iveală, și pe borduri. Astfel spațiul liber care e tot așà un element de decor ca și ornamentul — și înconjurul de ornamentație deasă, contrabalansându-se, ne dau caracteristicul modului de decorare maghiară. Acest mod se poate studià mai bine pe veșmântul special și cu caracter monumental — sirul. Elementele ornamentale sunt totdeauna stilizate și găsim stilizări atât de abstracte în care numai poporul recunoaște floarea respectivă. Stilizarea este și ea strâns legată de tehnică; altcum e stilizată floarea pentru cusătură, altcum pentru decorație aplicată, pictată sau crestată. Mari meșteri și susținători de ornamentică sunt croitorii de siruri, cojocarii (Szücsök) și olarii țărani, în cusături însă toate femeile iar în crestături fiecare bărbat, căci orice Ungur știe la lemn. In general Ungurii numai vara sunt agricultori, dar iarna sunt lemnari, ciubotari împletitori de coșuri. Țăranul singur își face mobilierul părțile mai puțin complicate ale carului și chiar la construirea casei își bagă meșteri numai pe zi.

Fig. 504. Clopotnița din Recea (Sălaj)

Fig. 505. Colț de cameră

In tehnica cusutului femeile cunosc mai multe metode, dar cu totul interesantă este tehnica cusăturii zise « *irásos* » adică « cu scris », din Unghiul Căleatei. Pentru aceasta se țese o pânză specială numită « fodorvászon ». Această pânză are însușirea că după întâia spălare capătă încrețituri și ondulări, ca și cum ar fi țesută cu mostre (Au încercat și americanii fabricarea acestei pânze, dar fără reușită, căci secretul nu e în modul țesutului, ci în modul torsului cu mâna). Pe această pânză apoi femeile își « scriu » ornamentele cu o pană de gâscă și apă de scrum. E uimitor că nu întrebuințează niciodată mostre, ci desenează numai în mod spontan cu totul, duse de imaginația lor, însă totdeauna în acelaș caracter. Ornamentele odată « scrise », sunt și botezate, după elementele întrebuințate, și după ce sunt cusute — totdeauna într'o singură culoare: roșie, albastră sau neagră—ne dau broderiile cele mai frumoase și originale. Intenția este întotdeauna — și aceasta peste tot în ornamentație — ca ornamentul să fie « scris » cum n'a mai fost și dacă se poate, vecina să nu-l poată întrece. Acì este specială și tehnica, căci se coase astfel că se pare a fi făcut cu aplicație de șnur. In ce privește numirea acestor mostre există sute și sute de denumiri pe care țăranca le spune la prima vedere; multiplicitatea numirilor se observă în ornamentică peste tot, mai ales la pictarea ouălor de Pași.

In ornamentația maghiară găsim și negativități. Așà Ungurul nu lucrează în minereuri. Nu întrebuințează, ca motiv de decorație, crucea și nu găsim la el reminiscențe biblice, care caracterizează atât de mult arta popoarelor cu religie de rit grecesc. Nu-i plac formele geometrice și le folosește numai acolo, unde materialul greu de prelucrat nu permite altceva, de pildă la crestături în lemne tari. Nu găsim de loc însă cusăturile cu fire de aur și argint care tehnică este atât de desvoltată în Balcani.

Arta decorativă a poporului maghiar este cu totul pandantul limbii și al muzicii lui. Aceleași legi lucrează la toate. Limba maghiară poate să fie mai puțin bogată în cuvinte decât alte limbi și să pară a fi limbă greoaie, dar este disciplinată și masivă și bogăția în modurile și posibilitățile sale de exprimare nu este întrecută. De aici se lămurește că se poate învăță greu, iar capod'operele literaturii maghiare sunt aproape intraductibile. Tot așà și muzica are puține elemente, dar bine concepute și cu variațiile sale neexploatabile, este o muzică matură și disciplinată, care mărturisește o lume sufletească adâncă, și, odată auzită, lasă amintiri neșterse. La fel suntem și cu ornamentica. Relativ avem puține elemente, dar combinarea lor cu diferite tehnice și posibilitatea de variare ne dau o bogăție care încă nu este întrecută. Dar această vastitate nu este în dauna ei, căci într'o clipă un ornament unguresc se poate distinge de alt ornament și un străin, fără cunoașterea

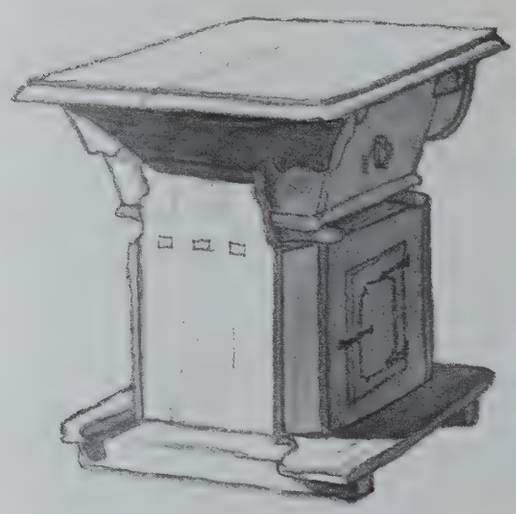

Fig. 506. Masă din Mănăștureni (Cluj)

Fig. 507. Interior de biserică din Vișlea (Cluj)

legilor decorației și a tehnicilor ungurești, nu prea ar puteà ornà o suprafață în stil unguresc. Deși poporul întrebuințează culorile în valoarea lor primă, găsim totdeauna o completă armonie și disciplină. Dezechilibru, superficialitate — ca și în limbă și muzică — nu vedem. Ornamentul unguresc este viu, vesel, dar totdeauna își păstrează demnitatea — ca și limba și muzica — și limitele seriozității, nu devine niciodată ușuratic.

Casa țăranului ungur — unde nu este încă influențată de curentele moderne — este simplă în exterior și se admit pe ea numai decorațiile ce rezultă organic din construcție. Ceice se îndoesc de arta populară ungurească spun, scriu și documentează că Ungurii n'au casă proprie, căci fiind popor nomad au trăit în corturi și că construirea casei și construirea și întrebuințarea mobilelor au învățat-o dela Slavi, Germani, Italieni etc. Este fapt! Dar este adevărat că și Germanii și Italienii au învățat dela Romani, aceștia dela Greci, cari la rândul lor au învățat și ei dela Egipteni. Natural deci, și nu e deloc înjositor, că și poporul maghiar schimbându-și viața a învățat modalități de clădire și construcții dela popoarele atunci în stare așezată și cu civilizație mai înaintată. Dar numai le-a învățat și le-a aplicat, căci direcția desvoltării pe mai departe este hotărîtă de ca-

racterul său de altă natură și de cerințele sale osebitoare și specifice. Și vedem că tipul de azi al casei maghiare este desvoltat din casa cu o singură cameră. La studiarea originii sale nu putem scăpà din vedere nici faptele că scriitorul grec *Priscos Rhetor* descrie palatul de lemn al marelui rege hunic, Attila, și chiar dacă nu acceptăm că Secuii sunt urmașii Hunilor, nici atunci nu putem negà, că după marea tragedie a lor n'au rămas fragmente din ei printre munții Ardealului până la venirea Ungurilor, cari de sigur au păstrat ceva din strămoșesc, iar cuvântul de « ház », casă, este etimologicește cuvânt ugric. Și am mai văzut și la port că aceleași necesități conduc la aceleași rezoluții, iar ca alt argument e destul să amintim istoria nașterii textilului.

Oricare ar fi rezultatul cercetărilor relativ la originea casei, este fapt că azi casa țăranului maghiar se distinge numaidecât de casa Românului sau a Sasului, cum însuș Ungurul se deosibește de Român și de Sas, cu toate că trăesc aproape de o mie de ani peste olaltă în Transilvania. Tipul casei de azi este în general acela cu *tindă*. La Secui vedem oarecare abatere. Tinda este culina, acì este intrarea, în timp văratic aci se petrece în mare parte viața familiei. Dela tindă în spre stradă este « casa dinainte » (Ungurul, deși are cuvânt pentru cameră, îi zice casă, care denumire a rămas încă din timpul casei cu o singură cameră) unde dorm. La Secui

Fig. 508. Poartă cu coperiș

Fig. 509. Poartă mică cu stâlpul de idol. Dorolț (Cluj)

este mai mult cameră de reprezentație. In partea cealaltă a tindei este « casa dinapoi » pentru membrii bătrâni ai familiei, ori, dacă nu sunt, aceasta servește de dormitor. Casa e așezată totdeauna vertical pe stradă și între frontispiciu și stradă e lăsată o grădiniță cu flori. Unde casele se pun în linia străzii, e influență săsească. Astăzi casa, în partea spre stradă și ogradă, e prevăzută cu târnaț. Casa împreună cu curtea, la Secui poartă numirea de *viață*.

Clădirea exterioară este simplă, serioasă și proporțională cu o construcție onestă care s'a construit exclusiv din bârne, din brad descojit sau stejar, clădite laolaltă în colțuri lăsate mai lungi, să poată fi prinse, formând un fel de ciorchine. Bârnele apoi s'au lipit și s'au văruit; la munte nu s'au lipit totdeauna și pe dinafară, și la Trăscău și azi se lipește casa numai în exterior până în dreptul ferestrelor, mai sus rămâne lemnul în frumusețea lui. Culoarea pereților este albă sau în vremuri mai noui puțin albastră. Construcția acoperișului, și în trecutul apropiat, are formă de cort și e foarte înalt, pentru ca apa de ploaie și zăpada să nu steà multă vreme pe acoperiș. Ca material de acoperire s'au întrebuințat paie, în trecutul apropiat șindrilă de brad, azi țigla e la modă. Astfel o casă cu pereții albi (cu a căror curățenie se mândrește casnica maghiară), cu rama ferestrelor vopsită în

albastru (și fereastra plină de flori), cu acoperișul său mare și prietenos și cu târnațul ei — cu stâlpi decorați cu ciopliturî și parapetul cu tăieturi de fierăstrău —ne dă un aspect cald și plăcut.

Țăranul ungur așează camerele totdeauna pe un singur rând, nu-și face casă cu etaje și dacă două familii fac case într'o curte, casele se pun în șir, înădite, nu construesc casă de bloc.

In interior caracteristică e « casa dinainte ». In colțul dinspre curte și stradă este o laviță cotită sau canapea, pe deasupra ei în colț un mic armoar de părete, înainte masa cu scaunele. In celălalt colț spre stradă este patul în care se găsesc haine de pat de toate felurile și pentru cinci, șase musafiri. Colțul de fund e rezervat pentru vatra cu soba clădită din ceramice reliefate și smălțuite în culori verzi. Intre pat și sobă e lada cu haine, în munți din lemne cioplite și crestate, iar în alte locuri cu ornamente pictate. Intre vatră și ușă se află lavița pentru vasul de apă, după ușă, altă ladă cu haine. Pe pereții rămași liberi se pun cuere pentru farfurii și cane («bokály ») smălțuite și ornate cu picturi, care — împreună cu sobele — sunt făcute de olarii țărani. Icoane bisericești în casa Ungurilor protestanți nu găsim. In schimb se găsesc bare lungi pe pereți sau atârnate de tavan pe care se pun haine, făcute numai pentru acest scop, din pânză și brodate frumos. In pat capetele pernelor se lasă văzute, fiind cusute cu ornamentație bogată. Peste tot se observă gust artistic, împărțire chibzuită și curățenie sănătoasă. Acest interior îl găsim însă numai la casele vechi, cele noui începând a părăsì tradițiile vechi.

După cuvintele arhitectului renumit Carol Kós: « Casa ungurească sătească din Transilvania pe cât e de proporțională, onestă în construcție și de serioasă în exterior, așà e de proporțională, de frumoasă și de veselă și colorată în interior. Incepând dela soba monumentală clădită din ceramică smălțuită și până la mobilierul cioplit și pictat, dela patul și pereții decorați cu broderii și țesături, până la farfuriile și canele lucitoare și colorate, agățate în cuere lungi, toate vorbesc de iubirea de frumusețe moștenită a poporului unguresc. Intr'o cameră într'adevăr frumoasă niciodată nu ne neliniștește pestriciunea și niciodată nu ni se pare mult ce este în ea și oricât am vreà să le așezăm altfel obiectele, nu prea putem. Căci toate sunt la locurile lor, căci așà e natural cum sunt. Și deaceea e casa frumoasă, deaceea e artistică și deaceea familiară, dorită și prietenoasă».

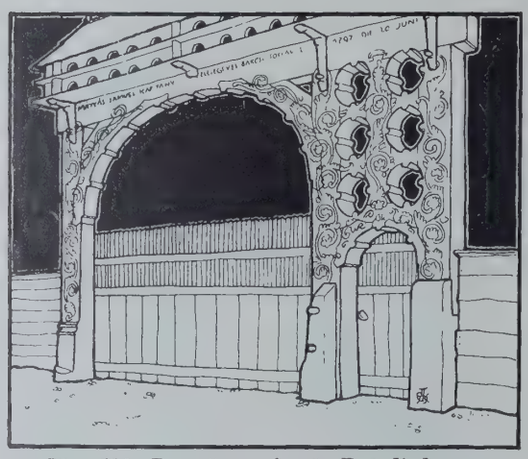

Fig. 510. Poartă secuiască. Doboli de sus (Trei-Scaune)

Gustul și soliditatea ce se manifestă în edificarea și înzestrarea casei, se poate observà în tot jurul ei. Edificiile de economie, instrumentele de lucru au aceeaș manieră. In special îi place Ungurului decorarea porților; fie poarta mică sau mare țăranul totdeauna își dă silința să fie frumos construită și bine decorată, și în aceasta Secuii sunt neîntrecuți. Porțile lor monumentale sunt adeseori adevărate opere de artă. Aceste porți mărețe își au originea în părțile orașelor turco-asiatice (însăș numirea de « Kapú » e cuvânt turcesc), în părțile pergolate; în secuime au fost chiar comune care și-au avut porți comunale la intrările principale în sat, care noaptea au stat încuiate. Aceste porți înzestrate cu porumbari vădeau dorul de neatârnare al Secuiului. Sunt construite totdeauna cu mare meșteșug, ornate cu reliefuri și picturi. Porțile mai frumoase și mai arhitectonice în construcție le găsim în județul Trei Scaune, iar cele mai colorate în Odorhei. Ornamentația lor sculptată păstrează elemente și caracteristice foarte vechi și asiatice. Fiecare poartă își are inscripția sa interesantă de ex.: « Binecuvântat cel ce intră, pace cu cel ce iese », sau « E ospitalier stăpânul acestei porți, dar pe omul rău îl așteaptă cu băț ». Pe lângă acestea găsim scrise totdeauna numele celui ce a ridicat-o alături cu numele soției sale.

Biserica, dacă e rămasă din evul mediu, se ridică totdeauna pe o înălțime sau pinten de deal și este construită conform ritului catolic sau în stilul roman creștino-medieval sau în stilul gotic în general fără turn, pe lângă care în timpurile pline de tulburări de pe vremea turcilor și după pilda

Saşilor şi a cetăţilor s'au ridicat ziduri de apărare, cu picioare şi întărite cu bastioane la intrări, şi s'au clădit turnuri groase de pază pe deasupra zidirii cu balcon în jur pentru paznici şi puşcaşi. In decursul veacurilor bisericile reparate, restaurate capătă caracter popular maghiar, numai împărţirea şi părţile vechi artistice trădează stilul lor original. Acoperişul înalt, cu forma sa populară, turnul cu balcon şi cu acoperiş ascuţit şi decorat cu patru turnuleţe — reprezintând cei patru evanghelişti — ridicat de popor, transformă biserica medievală în biserica ungurească ardeleană. Unde nu sunt turnuri, s'au construit clopotniţe în care se poate admirà simţul constructiv şi de proporţii al poporului. Aceste clopotniţe — uneori extraordinar de monumentale şi artistice — asemenea sunt prevăzute cu balcon (construcţie servind şi ca decor) şi cu turnuleţe. Acest stil a trecut şi la bisericile de lemn româneşti din jurul Unghiului Căleatei şi în Sălaj, fiind numeroase bisericile construite de meşteri unguri.

Simplă, serioasă, monumentală şi artistică e biserica ungurească din afară, şi vie şi colorată, dar tot aşà de serioasă şi artistică este pe dinlăuntru. Bisericile protestante în mare parte (unde n'a stricat barbaria unei restaurări « moderne ») sunt şi azi acoperite în interior cu tavan orizontal de scânduri împărţit în casete şi în fiecare casetă cu un ornament pictat. In afară de aceasta sunt pictate parapetele corurilor şi ale băncilor, peste tot cu ornamente de flori. Stâlpii corurilor se decorează cu cioplituri. Pereţii şi părţile de piatră nu se pictează. Icoane sfinte şi tablouri biblice nu se găsesc în bisericile protestante. Pictarea tavanelor este dintr'o vreme cu primele bazilici creştine şi la Ungurii protestanţi din Ardeal a culminat în secolul al XVIII-lea. O astfel de biserică, decorată cu picturi frumos executate, are o atmosferă caldă şi antică şi lasă impresii foarte plăcute şi nepieritoare în viitor.

In timpurile mai vechi cimitirul s'a întins în jurul bisericii, în interiorul zidului de apărare. Deaceea şi azi — deşi cimitirul s'a deplasat — se numeşte jurul bisericii « cinterem » (românii îi zic « ţinţirim »), numirea veche a cimitirului. Cimitirul asemenea îşi are arta sa în coloanele funerale, ce se pun ca semn la capetele mormintelor şi în porţile lor de intrare. Acesti stâlpi funerali în unele comune sunt executaţi cu adevărată măestrie. Sunt ciopliţi dintr'o singură tulpină şi decoraţi cu crestături şi cioplituri, în unele locuri şi vopsiţi. Stâlpii aceştia — ca şi toate obiceiurile de înmormântare care numai în ultimul semiveac au început a dispăreà — îşi au originea în trecutul foarte depărtat. Ungurii vechi, răsboinici în păgânătate, s'au înmormântat împreună cu calul lor şi cu toate armele, ca să le aibă la îndemână pe lumea cealaltă. Calul cu răsboinicul şi cu armele sale legate pe el a fost condus în mormânt şi omorît cu săgeţi. După ce au fost îngropaţi, la cap s'a pus o lance cu steguleţ sau păr de coadă de cal. Acestei lănci numită « koplya » îi este urmaşă coloana funerală de azi, numită în unele locuri şi azi « *koplyafa* » şi steguleţele numai cu câţiva ani înainte au dispărut de pe ele; iar acel rit vechiu a rămas secole dearândul în obiceiul Secuilor, că şi acum cincizeci de ani trăgeau cu arme în mormânt. Stâlpii funerali secueşti întrucâtva şi-au păstrat forma lancei, dar în alte ţinuturi s'a deformat mai mult. In Călăţele elementele principale sunt buzduganul şi steaua, iar lama lancei s'a transformat în tulpină.

Cam acestea se pot spune, ca să se deà o oarecare idee despre arta poporului maghiar din Transilvania. Şi credem că şi din caracterizarea aceasta rapsodică se observă că dacă am măsurà-o, dacă am puteà-o cântărì, n'ar trage cu nimic mai puţin decât alte arte populare. Cu tristeţă constatăm însă azi, că arta populară în multe ramuri stagnează. Metode, materiale noui în construcţii — cu care poporul nu ştie să lucreze — resping pe cele vechi şi diferitele arhitecturi arlechinate « moderne » ale oraşelor influenţează dăunător gustul său artistic.

Ţăranul de azi umblă şi vede în lume şi lasă din conservativismul ce l-a apărat de deviările dela tradiţii. In afară de aceasta slăbirea materială constrânge la reducerea pretenţiilor. Azi îmbrăcămintea completă a unei femei din Trăscău ar costà zeci de mii de lei, însă venitul nu este proporţional cu aceste cheltueli. Şi mai sunt multe alte cauze care contribuie la degenerarea artei populare; într'o nouă înflorire sunt puţine nădejdi.

ARTA POPULARĂ A SAȘILOR TRANSILVANIEI

DE

MISCH OREND

Arta populară săsească n'a rămas în nici un secol neschimbată. Ea s'a desvoltat necontenit, după culmi au urmat scăderi și după o cădere o nouă înflorire. Aceasta aveà motive interne și externe: de o parte, hotărau înălțarea sau coborîrea artei populare stări economice, pe de altă parte, avântul sau poticnirea puterii de viață. Căci în existența unui popor se întâlnesc vremuri de stagnare și de bătrânețe și peodată apoi vremuri de întinerire lăuntrică și de năzuință spre înainte. Dacă e să se dea aici o privire în viața variată a artei populare săsești de astăzi, nu trebuie să se lase la o parte starea generală a vieții populare, pentrucă arta populară e oglinda cea mai fidelă a sufletului și caracterului poporului.

Fig. 511. Fata care toarce și fata care țese

Se poate spune dinainte că țărănimea săsească transilvăneană, pentrucă e vorba de arta ei, se găsește astăzi într'o grea criză sufletească, pe care unii au și trecut-o, iar alții încă n'au ajuns-o. Tot sufletul popular e în fierbere necontenită, care e drept că în afară nu-și arată adevărata față, dar cu atât mai mult scânteiază și arde înăuntru.

E vorba de ecourile de suferință ale marelui răsboiu, de multele și grelele frământări personale, pe care inimile nu și le pot lămurì deplin și țin sufletul în statornică neliniște. Dintr'o asemenea stare de spirit nu se poate așteptà deocamdată decât o mică desfășurare de artă. La aceasta mai trebuie pus că simbolurile bisericești și religioase încep încă dela intrarea în noul secol să-și piardă cuprinsul și că răsboiul, cu puternicele lui zguduiri lăuntrice, a învârtejit ațipitele gânduri și a dat multora bărbăția să le și rostească. Din destrămarea fără sfârșit nu se poate naște artă. Arta nu se desvoltă decât atunci când sufletul a ajuns la o armonie interioară. După aceea s'a mai întâmplat că la începutul secolului s'a făcut în Transilvania comasarea, că obligația ogoarelor și felul de muncă în comun au încetat deodată și că s'a ivit o nouă rânduială de muncă, individuală. Prin aceasta a luat naștere o oarecare slăbire a spiritului de comunitate, care a stăpânit până acum la sat și din care creșteà arta populară.

Acest nou fel de lucru cu mașini și îngrășământ artificial, cu îngrijire « intensivă » a pământului, cu economie « rațională », într'un cuvânt « progresul », a adus e adevărat folos economic,

dar în acelaş timp a sporit pofta de câştig şi a jefuit sufletul. Această « cumințenie » de obște s'a răsfrânt în dichisirea locuinței, în faptul că orice podoabă de prisos a fost înlăturată, pentrucă nu erà practică; în schimb s'au brodat învățături luminate şi înțelepte şi s'au acățat de pereți. Astfel nu rareori, la locul de lângă soba de olane, unde femeia pregătește mâncarea familiei, strălucește învățătura: « Nevasta bună de mâncare face, ce știe că bărbatului îi place ».

Fig. 512. Fată cu noul port săsesc

Se vede că s'a petrecut şi aici, în împrejurări restrânse, ceeace s'a întâmplat acum câteva decenii în Apusul european. Locul lucrurilor, care prin îndelungă prelucrare dăduseră la iveală o minunată maturitate, l-a luat marfa de duzină, « practică ». « Țăranul progresist » şi-a dat jos casa « de modă veche » şi a clădit după cel mai nou stil de oraş; dar pe-atunci nimerindu-se ca oraşul să n'aibă nici un stil, țăranul şi-a ridicat nişte cutii de zid pline de sminteală. Din aceà vreme sunt şi clădirile nouilor « palate şcolare », care nu țin socoteală de împrejurime şi au adesea un nenorocit stil de cazarmă. Aceste sugestii sunt, credem, îndestulătoare ca să caracterizeze starea în care se găsà țăranul sas înainte de răsboiu. Nu e numai vina lui că a prins teren la el lipsa de stil arătată: omul a văzut aceeaş lipsă de stil şi la oraş. Iar ca « țăran progresist » nu erà să rămână mai prejos de prietenii dela oraş; şi odată cu casa cea veche a căzut în ruină şi vechile lucruri din casă.

Această prefacere, de natură sufletească şi economică, între țăranii saşi e deosebită dela sat la sat, ba chiar în acelaş sat se poate găsì încă rânduiala de viață moştenită alături de cea nouă şi « progresistă ».

Sunt sate, ca în Țara Bârsei, unde numai excepțional s'a mai menținut câte ceva din datină sau sate care, departe de oraşe, de cale ferată şi de drumurile de automobil, arată întru totul ca odinioară.

Ce a fost arta populară săsească până la covârşirea spiritului nou, a « progresului »? După cum ştiut este, Saşii transilvăneni sunt colonişti, cari au venit în Transilvania după 1141. Potrivit celor mai noui cercetări, toate semințiile germane, din Flandra până în Silezia, e drept că sub conducerea Flamanzilor, au luat mai mult sau mai puțin parte la această colonizare. Împărțirea ogoarelor, aşezarea satelor şi în ele a curților, vădesc atât de mari asemănări cu acelea ale Sileziei încât se recunoaşte în ele o factură de colonizare perfect definită care şi-a avut începutul pe terenul coloniştilor Germaniei răsăritene din secolul al XII-lea.

Fig. 513. Fată la răsboiul de țesut şi fată la împletit paiul

Satele sunt aşezate în linie lungă de ambele laturi ale unui râu. Curțile au fost măsurate cu sfoară, toate de o potrivă. Indărătul fiecărei curți se găseşte grădina, cu aceiaşi pomi roditori.

Dintr'un loc înălțat, deseori așezat la o parte, stăpânește satul biserica cu școala și curtea preotului, care la început aveà mărime dublă.

Acest fel de așezare a satului săsesc nu s'a schimbat. Ulița mare, la care s'a adaus prin creștere și o « uliță din dos », s'a lungit numai din timp în timp cu câteva case.

Intâile case erau clădite din scânduri groase sau dădeau la iveală, printre parii cari țineau acoperișul, o împletitură de nuiele acoperită cu pământ. Dar încă din secolul al XVI-lea și al XVII-lea vechiul fel de clădire a fost părăsit și împrumutată dela oraș cărămida. Suprafețele date cu mortar erau sau tencuite sau spoite în culori. Cele mai vechi lucrări de zidărie se găsesc la sat în turnuri, ziduri de întărituri și cămări de merinde, în cuprinsul burgului bisericesc.

La început lăcașul Domnului trebuie să fi fost împresurat cu palisade. Atacurile Turcilor au silit însă pe țărani, adesea la îndemnul și cu sprijinul orașelor, să schimbe aceste întărituri de lemn cu altele mai trainice, de piatră. După cum ridicarea burgurilor germane cade în epoca stilului roman, la fel și burgurile bisericești săsești. In mijlocul burgului stă biserica cu turnul înalt dela Apus; de jur împrejur dau ocol zidurile de întăritură, unul sau două, care sunt flancate de mai multe bastioane.

Fig. 514. Piatră de mormânt a comitelui sas Andreas Fleischer, mort 1676

Casele, unde se păstrează felul de clădire de odinioară, își întorc partea îngustă la drum, cu două sau trei ferestre și cu un fronton înalt, drept sau frânt. Aproape de casă, ușița și poarta boltită duc în curte. Partea de afară a casei e împodobită cu o ornamentică modestă de ștuc. In fronton se pune sau un butuc de vie stilizat sau o cunună, deseori în legătură cu un cuvânt de duh, cam ca următorul:

« Cin' la drum vrea să clădească,
Lase lumea să-l vorbească ».

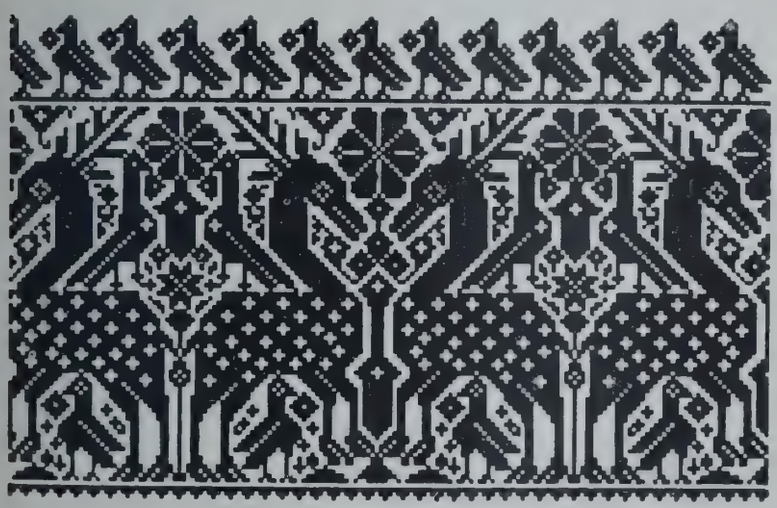

Fig. 515. Motiv de cerb în țesătură

In părți, lângă fereastră, se întrebuințează de multe ori gățeală, pilaștri cu capiteluri de ștuc în gust Renaștere.

Dacă se privește satul ca întreg, el dă la iveală o unitate strânsă, în care comunitatea cu disciplina ei se întipărește mai puternică decât voința individului. Privirea e purtată pe dinaintea caselor în lungul uliței până la burgul bisericii, peste zidul de întăritură și turnurile de apărare până la acoperișul bisericii și până la bumbul turlei peste toate plutitoare, dela Apus.

Astfel burgul bisericii alcătuește miezul firesc al satului, a cărui însemnătate o spun turnurile înalte și o fac văzută spre toate laturile.

Casa originală a țăranului sas aveà 2 încăperi: așà zisa « casă » (« Haus ») cu intrarea și « tinda » (« Laube »), cu scara acoperită sau deschisă într'o parte, și « casa mare », odaia (« Stube ») așezată la uliță. « Casa » aveà o vatră deschisă, n'aveà ferestre și nu erà locuită iarna. In « casa mare » se aflà soba de olane, « cuptor cu căhală », și lucrurile din casă pictate: patul cu pernele, în care erau țesute sau cusute dungi ornamentale, lavița cu spătar, lăzile, masa gotică cu scaunele cu picioare drepte și înăuntru în perete, dulapul din zid (« Almarei »).

Fig. 516. Pasărea-smeu pe un olan din sec. XV

In anticameră se găsià nu rareori o ladă pe picioare lungi («Stollentruhe» sau « Dachtruhe »). Pe pereți spânzurau de blidare farfuriile și cănile încondeiate. Lucrurile din casă s'au schimbat puțin până în deceniile din urmă ale secolului trecut. Dulapul apare în odaia țărănească abià pe la 1880, în forma Renaștere obișnuită atunci.

Și cu toate acestea lucrurile din casă răsfrâng limpede diferitele epoci stilistice vesteuropene. Deși forma lucrurilor s'a menținut multă vreme gotică, treptat spiritul orașului a pătruns la sat prin ornamentica pictată. Baroc, rococo și empire, dar transpuse necontenit în expresia simplificată a poporului.

Ornamentica Renașterii n'a lăsat nici o urmă asupra lucrurilor din casă, dar cu atât mai mult asupra olăriei și a cusăturilor. Țesătura a favorizat, cu excepția motivelor cu stea și linie frântă, motivele romano-gotice și baroce.

Tavanul casei erà jos, ferestrele mici și la început din bășică de vită. La luminat se folosià un gătej, vatra deschisă, lumânări de seu turnate în casă sau un opaiț. Locuința erà chemătoare și prietenoasă, te simțeai în ea la adăpost. In pâlpâitul flăcărilor luceau colorile de pe lăzi, scaune și căni. Ceeace casa pierdeà în afară, ștergându-se prin intrarea în rând, câștigà înăuntru prin ornamentica moale și prin colorile bogate ale lucrurilor gospodăriei. Mai târziu însă casa a crescut în înălțime, ferestrele s'au mărit și odăile s'au umplut de lumină; vechile mobile zugrăvite nu se mai potriveau cu încăperile cele noui, care se sporiseră și ca număr. Unde se mai găsià vreo mobilă veche, se vindeà Evreului, cu căni și farfurii cu tot, care le făceà să ia drumul orașelor și mai ales al Bucureștilor.

In anii din urmă s'a înțeles ce incultură și-a făcut loc în clădirea și în așezarea casei țărănești. Arhitecți au ridicat în diferite sate, case țărănești legându-le de vechiul stil și au dus mai departe tradiția la țară în clădirea de școli și de săli de serbare. Această mișcare a început cu puțin înaintea răsboiului și e continuată tot mai conștient, nu numai prin înrâurirea câtorva arhitecți, dar și la cererea țăranilor înșiși. Au să treacă însă ani până când noua îndreptare să răzbată pretutindeni, deși de pe acum poate fi vorba de frumoase izbânzi.

Așà precum casa a suferit diferite prefaceri, portul de o potrivă; e de altminteri și mai ușor să-l pui și să-l lepezi, decât să dărâmi și să zidești o casă.

Fig. 517. Model de stemă în țesătură

Portul, cum se mai îmbracă astăzi ca veșmânt de sărbătoare, și-a căpătat tăietura în secolul al XVII-lea. Firește că se găsesc și la el părți care vin mai de demult. Intâiu, îmbrăcămintea bărbătească. Pentru acoperirea capului se poartă în ținutul Sibiului o pălărie mică cu margini înguste; altfel, în tot Ardealul, o pălărie moale, cu streașină lată. Cămașa iese peste pantaloni, și e ținută cu o curea brodată pestriț ca în Tirol, ca în Evul Mediu începător, pieptarul de lână, care se chema atunci « cămașă» (« hemede »).

Pantalonii erau la origine pretutindeni strimți și cu șireturi, albi sau negri. Aici se descopăr rămășițe ale unei vechi mode militare austriace. Pantaloni asemănători sunt răspândiți și în

Hessen în Germania. Ei se leagă de moda spaniolă a secolului al XVI-lea, dar au fost purtați și de lăncierii pedestrași germani din secolul al XV-lea. Astăzi se îmbracă la țară în zilele de lucru pantalonii (« Pantalonhose ») lungi. Peste cămașă se poartă o vestă închisă și o haină. Cu pantalonii strimți, « cioareci », se poartă totdeauna cisme.

Ca haine de deasupra în zilele de sărbătoare e « dolmanul », vara, și blana de biserică albă gătită cu broderii colorate, iarna. « Dolmanul » e o zeghe de lână închisă, tăiată pe trup și împodobită la mâneci și guler cu benți roșii. Blana albă de biserică are acelaș tipar. La fel e și cojocul (« Mente »), îmblănit și închenărat la guler și pe margini de jur împrejur cu blană neagră. In multe părți, mirele și însoțitorul miresei își pun peste « dolman » și cojocul, ceeace le dă o înfățișare de tot măreață. Acesta erà portul demnitarilor sași de odinioară precum se vede din figura 3.

In părțile Sibiului mai e răspândită o zeghe albă cu broderii mai puțin colorată, care are altă tăietură decât cele descrise: ea nu e potrivită pe trup, ci cade de pe umeri în cute drepte. Zeghea aceasta se leagă de mantaua numită « Schaube », care se purtà pe vremea lui Luther în Germania. Prelații și poartă și ei astăzi peste o manta neagră de catifea așà numita « haină creață », mantaua învățaților din acel timp. Dovada că zeghea sau șuba (Schaube) se purtà pe atunci și în Sibiu o dau câteva figuri de pe pietre de mormânt din biserica orășenească sibiană.

In locul acestor veșminte de sărbătoare și de paradă, pătrund treptat la sat mantalele și blănile de modă, a căror purtare însă mai e privită îndeobște ca o decădere a « îmbrăcămintei de biserică ». Ele găsesc în schimb întrebuințare ca blăni de călătorie.

Fig. 518. Model de broderie: Vânătoarea cu șoimul

Destrămarea portului va puteà fi cu greu oprită; el a ținut peste 300 de ani, dar astăzi cu spiritul lui îi piere și înțelesul. Până la începutul secolului trecut aveau în orașe și cetățenii portul. Porunci aspre ale primăriilor împiedecau abaterile. Dar fiii patricienilor, cari studiau în străinătate, au adus acasă încă din secolul al XVIII-lea « îmbrăcămintea la modă », care după câteva decenii a trecut și între cetățeni. Iar acum, la vreo sută de ani mai târziu, patima înoirii cuprinde și pe țărani.

Portul femeilor trebuie avut de o potrivă în vedere numai ca îmbrăcăminte de sărbătoare și de biserică. In viața de toate zilele el vădește toate gradele de apropiere de îmbrăcămintea la modă, în materialuri mai puțin fine. Femeile își înfășoară capul într'o maramă, care a venit în Apus din Răsărit, încă dela începutul Evului Mediu. La sărbători deosebite, marama fetelor se prinde în ace de argint sau de aur cu pietre scumpe, într'o gateală care-și are și numele propriu. Femeia mai poartă și mantale deosebite după deosebitele ținuturi.

Mai de mult erà foarte răspândită o scurteică albă fără mâneci cu guler tare (« Kürschen »). Ea a împrumutat forma dela moda spaniolă a secolului al XVI-lea. Intre femeile bătrâne ale satului a rămas ici și colo întrebuințată până astăzi. Vara se poartă încă de multe ori o zeghe albastră închisă, încrețită și fără mâneci, care în secolele dinainte erà ținută peste piept cu o grea copcă de argint aurit. Zeghea nu mai atârnă astăzi decât de umeri, iar copca a ajuns adesea semnul miresei.

Ca îmbrăcăminte se purtà înainte o rochie fără mâneci strânsă peste subsuori și căzând liber până la glezne (« Seggel »). In jurul șoldurilor ea erà ținută de o cingătoare de catifea împodobită cu rozete de argint sau de aur, pe care o încuiau paftale de argint sau de aur. In îmbrăcămintea cetățenească de oraș rochia aceasta erà lucrată din brocat greu.

Fetele confirmate poartă pe cap potcapul de catifea, cu panglici lungi. Cilindrul acesta înalt nu erà la început decât o legătură, care se înnodà îndărăt, ca să ție la un loc părul. Incetul cu încetul legătura s'a mărit în sus și s'a scrobit, pe când panglicile s'au lungit pe spate până la

poala rochiei. Pe lângă aceasta se mai poartă un pieptar negru, albastru sau roşu peste o rochie albă încreţită. Pe la 1870 portul cetăţenesc a fost desgropat şi pus ca îmbrăcăminte deosebită de sărbătoare. Pentrucă însă veştmântul acesta e foarte scump, s'a născut după răsboiu, mai cu seamă pentru tineret, aşà numitul « port nou săsesc », care înseamnă o îmbrăcăminte foarte nimerită pentru copii şi fete, dintr'un material mai puţin preţios. Dacă se ia în considerare portul de sărbătoare în întregul lui, de pildă la un alaiu de nuntă, el pare bogat şi aproape prea încărcat, dar măreţia pe care vrea s'o arate, o oglindeşte din plin. El şi-a căpătat fiinţa în epoca barocului şi a rococoului, când oamenii aveau totdeauna să înfăţişeze ceva, când demnitatea slujbei, a rangului, a bunăstării se întrupà în afară într'o asemenea pompă. Astăzi simţul pentru pompă şi pentru strălucire în afară care să ia ochii, se stinge tot mai mult. « Progresul » se gândeşte la câştigul practic şi nu la demnitatea pusă la vedere. Omul e drept că se bucură şi acum de acest port reprezentativ, dar nu mai trăeşte în atmosfera de viaţă din care el a luat odată naştere.

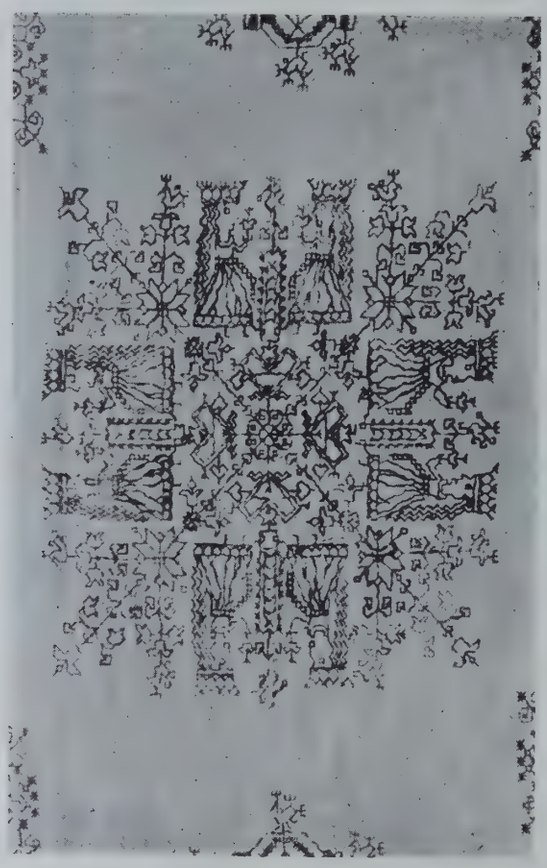

Fig. 519. Broderie: Fecioare încoronate

Fig. 520. Motiv de păun în cusătură

Precum s'a spus, lucrurile vechi de casă au dat îndărăt din locuinţă, şi împreună cu ele multele căni şi farfurii încondeiate, care se păstrează astăzi în muzee sau în colecţii particulare şi numai rareori mai pot fi găsite în case ţărăneşti. Odată cu această mare « curăţenie » au fost îndepărtate din casă şi multele cusături şi ţesături. Olanele colorate ale sobelor au făcut loc şi ele plăcilor de cuptor moderne. Cu aceasta însă o înfloritoare artă populară s'ar fi desfiinţat aproape cu desăvârşire, dacă nu s'ar fi ajuns, prin munca de colecţionare a d-lui Sigerus şi prin publicarea modelelor de broderii, la o înviorare a ei. După răsboiu ţesutul a căpătat şi el pe neaşteptate o nouă însemnătate, aşà că această artă mai mult uitată începe iară să trăiască.

Ba chiar şi vechea artă a olăriei a cunoscut o renaştere prin meşterul Töckelt din Agnita, care imită cu grijă vechile căni albastre cu flori şi păsări zgâriate în alb sau albele cupe cu capac împodobite cu rozete albastre. Când e însă original în desen, el are motive de fâşii vinete pe fund alb, care dau o impresie foarte plăcută.

Altminteri, ramura aceasta de artă populară a murit, cum a murit şi arta fabricării olanelor colorate şi bogate în figuri, care ajunsese la o epocă de înflorire încă din secolul al XV-lea, după cum arată bucăţi dezgropate din acel timp, în muzeul Brukenthal din Sibiu.

Tipice pentru ornamentica artei populare săseşti sunt reprezentările de animale şi de oameni. Cu toate că aici se descopăr strânse legături cu arta populară vesteuropeană, ţăranii saşi şi meşteşugarii ţărani au lucrat mai departe, au refăcut şi au născocit necontenit până când a luat naştere marea comoară de motive. Păun, cerb, mierlă, leu, cal, pelican, vultur cu două capete, cal cu corn în frunte şi pasărea-smeu se întâlnesc mereu, ca şi cavalerul în zale, fecioarele încoronate, cavalerul şi doamna.

Pornind cu o reprezentare primitivă şi greoiu desenată dela forme naive şi copilăreşti, se ajunge la isprăvile artistice, ca de pildă, călăreţii cari se duc la vânătoarea cu şoimul, sau la reprezentarea stilizată în stil de blazon. Alte motive aduc flori stilizate: micşunele, lalele şi altele.

Forma stilizată a animalelor şi a florilor, colţurile figurilor, sunt caracteristice acestei arte şi pentru cei cari au creat-o. Ele sunt mărturie, prin asprimea lor, a unui popor bine închegat căruia nu-i place să se dedeà simţirilor moleşitoare, ci se lasă firii lui vesele numai în trăsăturile ferite şi zburdalnice arătate animalelor şi situaţiilor mici.

Animalele nu sunt desenate după natură, ci răsfrâng numai imagina lor generală. In imagini generale însă gândeşte ţăranul şi în ele vede întreaga vioiciune a animalului.

Fiecare animal îşi dă la iveală în formă şi ţinută, însuşirile de căpetenie. Cerbul, cu picioarele subţiri şi capul întors a ascultare, întrupează sfiala şi fugătorul, păunul, în pieptul rotunjit, ţinuta mândră şi roata cozii cochet mişcată, semeţia şi măreţia, pe când fiarele fabulei, calul cu corn în frunte şi pasărea-smeu, poeticul şi miticul.

In ornamentica geometrică, în liniile în zigzag, spirale, stele şi meandre arta populară săsească se atinge cu cea română şi nu se întâlnesc rar ţărăncile, care-şi schimbă între ele motivele de cusături şi de ţesut.

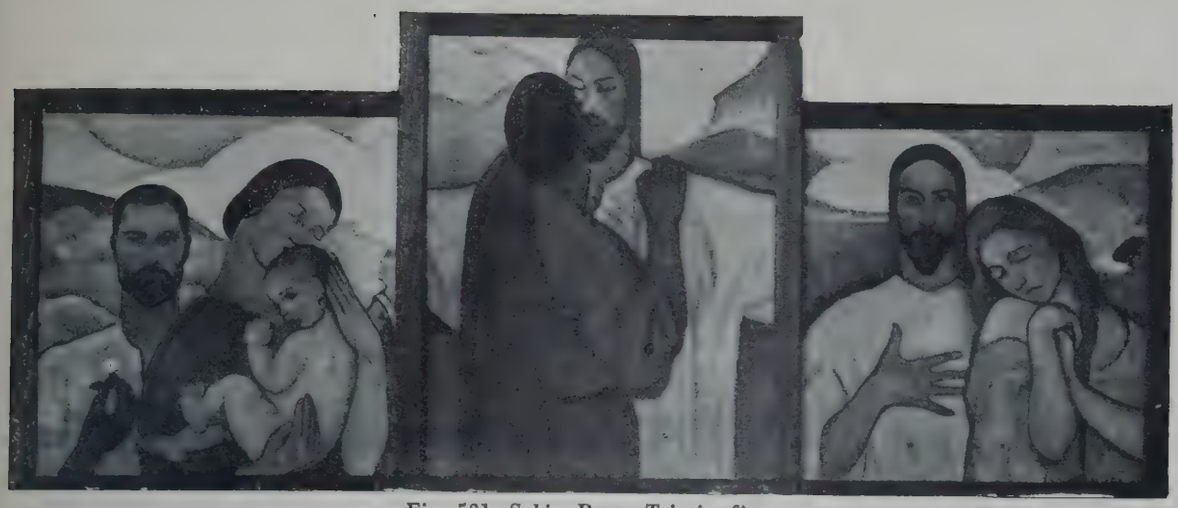

Fig. 521. *Sabin Popp:* Triptic sfânt

PICTURĂ, SCULPTURĂ, ARHITECTURĂ, GRAFICĂ IN TRANSILVANIA DUPĂ UNIRE ŞI PUŢIN INAINTE

DE

EMANOIL BUCUŢA

O amintire, sguduitoare ca puţine, de artă ardeleană am avut-o acasă la ea, în mediul ei firesc. Nu e puţin de-atunci, faţă de vremurile care s'au revărsat peste noi. Trebuie să fi fost prin 1908 sau 1909. Mă dusesem la Sibiu, cu alte gânduri. Ca şi acum, drumul dintâiu a fost la Asociaţie. Trecusem des în Transilvania, de copil pe buşe, care uită tot, dar mereu pe la Oltul dinspre Ţara Bârsei. Eram pe malurile Cibinului pentru întâia oară. Şi am fost dus în catedrala, umedă încă de colorile lui Smigelschi.

Ce uimire!

Ştiam în acele zile poate mai mult decât azi pictură murală aşezată pe zid sau frescă îmbibată în tencueală. Oricând eram în stare să vorbesc de motive speciale ale bisericii Amza, pe-atunci nouă destul şi pe care o urmărisem în acoperirea treptată cu sfinţi şi cu tulpini şi flori stilizate bizantine. Pusesem şi eu mâna! Aceeaş coloare, pământoasă, dacă n'ar fi o răsfrângere şi rămăşiţă a aurului de mozaic, o urmărisem la Curtea de Argeş. Dar ce erà alături de ele şi alături de atâtea alte naosuri înguste şi de pronaosuri abià cu fâşii subţiri de soare scăpate prin gemuleţele de sub pantocrator, acest lăcaş de lumină, în boiuri de cer şi de pajişte? Am întrebat de numele meşterului. Orăşelul în care îşi dădeà el lecţiile de desen, Ibaşfalăul, trezià în mine ecouri mâhnite. Acolo, cale lungă prin pădure şi apoi ceasuri cu trenul, se duceau la nu ştiu ce instanţă, ca să caute dreptate locuitorii satului din care mă trag. Şi într'o parte a acestui loc al judecăţii, îşi amestecà în linişte colorile lui, făcătorul de arhangheli şi de evanghelişti, al însoritei catedrale. Treceau oamenii mei la casa cu legi şi ieşiau sdrobiţi, fără să bănue ce mângâiere, peste orice ceartă, li se pregăteşte.

Astăzi stau înaintea noastră toate schiţele înaripate ale lui Smigelschi, cu toţi cetăţenii tăriilor pe cari vrea să-i aducă pe pământ; şi stau şi pânzele lui laice, încercări de portret şi uneori de compoziţie. Sala cea mare de festivităţi a « Astrei » nu mai primeşte pe oaspeţii obişnuiţi pământeni, ai conferinţelor şi convenirilor. O bucată de cer le-a luat locul. Uneori, înaintea studiilor de dimensii uriaşe, te gândeşti la cartoanele până în tavan ale lui Cornelius dela Berlin, ale unui Cornelius care n'aveà nimic nici cu Germania cavalerească sau cu Apocalipsul şi nici cu negrul şi albul

romantic. Iată începuturile artei plastice a Românilor ardeleni, din fund de veacuri, adusă până în zarea anilor noștri! Și astăzi cunoaștem și Tâmpăhaza episcopului Radu, cu Isusul visător, desfăcându-se cu steagul biruinței asupra morții, în mână, într'un cer în care fâlfâe scoarțele cu motive geometrice și florale, ale răsboaielor țărănești! Acelaș Smigelschi a zugrăvit-o în acelaș întâiu deceniu al veacului. Și câte nu mai știm, din Ardeal sau despre Ardeleni, în legătură cu arta sfântă?

Nimic nu-i mai primejdios, pentrucă e factice, decât introducerea unui criteriu exterior de clasificare în domeniul creației artistice. Creația trebuie urmărită în sine, iar artistul înțeles în gândul și puterile lui, fără oprire la subiectul întâmplător pe care și l-a ales. O înmănunchere și o distribuție după subiecte a unei opere pot luminà pe ascultătorii unei școli, nu pe privitorii împietriți ai frumosului. Și cu toate acestea am să lucrez dela început cu cele două formule de cristalizare: artă sfântă și artă laică. Ele sunt active și valabile în toate ramurile, despre care voiu încercà să dau cel puțin câteva indicații: pictură, sculptură, arhitectură și grafică.

Voiu fi silit, în al doilea rând, și tot de porunca mai tare decât mine a realității, eu care aș dorì să mă păstrez mereu în unitate, pentruca, înțelegând însuș, să mă pot face mai ușor înțeles, să grupez, după creație, și pe creatori potrivit unui criteriu exterior. Artiștii români ardeleni sunt de trei categorii, cu însușiri și desvoltare deosebită: unii propriu ziși ardeleni, născuți, trăitori și lucrând în Transilvania; alții născuți sau nu în Transilvania, numai de origină, dar trăind și lucrători în țara veche; și cei din urmă, așezați sau rătăcitori prin străinătate. Număr pe Demian, Ciupe, Aurel Popp, Alexandru Popp, Ladea, sau pe Russu și Matei, sau pe Popea, Rodica Maniu, Teodorescu-Sion, Jalea, Medrea. Lumea e alta decât a noastră, precum se va vedeà, și un pictor de-al nostru care are în acelaș timp atelier în București și atelier la Paris, înseamnă cu totul altceva decât un artist ardelean care a încercat jocul expatrierilor vremelnice. Omul e prea adânc și neînduplecat, ca să nu se cunoască. De atâtea ori și din aceeaș pricină, a firii, mult mai mult decât a împrejurărilor schimbăcioase, plecarea lui e fără întoarcere, pe drumurile pământului și pe drumurile artei.

Origina și desvoltarea bisericească a artei plastice, arhitecturale și grafice, între Românii din Ardeal, n'au de ce să mire. Imprejurările de viață ale lor, politice și sufletești, până mai ieri, sunt prea cunoscute ca să stăruiu. Pornirile firești, spre reprezentare colorată sau lineară, se păstrau în anonimat și au îmbogățit zestrea noastră etnografică, revărsându-se în stâlpișori și ușori de biserici sau de case, în râuri de cămăși, în încrestări de bâte, în încondeeri de ouă, în zugrăveli pe sticlă sau pe lemn de chipuri de sfinți și de întâmplări biblice. Puterea creației populare la Români, care a fost mereu vie și n'a avut niciodată caracterul de conservatorism stârnit și proptit de o întreagă inițiativă culturală conștientă, ca la alți conlocuitori ardeleni, s'ar lămurì poate tocmai prin această închidere de porți seculară spre viața burgheză, înalta administrație și curțile princiare sau crăești, care țineà dedesupt, în popor, atâtea temperamente artistice. Ele se cheltuiau acolo și îmbogățiau, fără nume, arta populară.

Biserica a fost întâia cetate, sub cruce, care s'a ridicat în zarea Românilor supuși. Cele mai bune nădejdi și puteri i s'au închinat ei. Din iconarii muți s'au desvoltat întâiu zugravii de biserici și apoi pictorii sfinți. De cei mai vechi amintesc nu numai atâtea însemnări locale, care rămân în mare parte necunoscute și la îndemâna cercetătorilor de artă universitari dela Cluj, bine pregătiți și de gust, dar uneori și fragmente de studii în cărți și reviste ardelene sau chiar neașteptate articole de enciclopedie. Iată-l pe Mihail Popp, cunoscut, cum spune « Enciclopedia română » a lui Diaconovich în tomul al treilea, sub numele de Mișu Popp, născut la Brașov în 1827. Erà dintr'o familie de vechi breslași ai pensulei. Tatăl său, istorisește mai departe izvorul nostru, «încă» a fost pictor, sculptor și poleitor. Se chemà Ioan Moldovan Popp de Galați (probabil Galații Făgărașului) și s'a așezat la Brașov pe la 1818. Mihail Popp a urmat pe rând școala românească, grecească și catolică din Brașov și a intrat în 1842 în școala militară din Târgul-Secuesc, pe care a părăsit-o după numai doi ani ca să se închine cu totul picturii. La 1845, prin urmare în vârstă de 18 ani, erà la Academia de Arte frumoase Sf. Ana din Viena, trimis nu se vede de cine, elev al profesorului Gselhofer. Intors la Brașov, a trecut în țară, din pricina revoluției dela 1848—49, unde, în tovărășie cu pictorii Constantin Lecca și Barbu Stănescu, a zugrăvit mai multe biserici. Bună înzestrare trebuie să fi avut și mare foc și îndărătnicie, în care se descopere Ardeleanul, pentru ca

numai după o atât de scurtă și vădit nedeplină, din punct de vedere academic, pregătire, să pornească în lume și să fie vrednic de asemenea isprăvi! La 1855 a zugrăvit biserica Domnească și cea din Gârbov, iar în anii următori cea dela schitul Frăsinet, Radu-Vodă din București și Sf. Nicolae din Câmpulung. La 1864 erà din nou în Transilvania unde a zugrăvit bisericile din Satu-Lung și Cernat (Săcele), Toderița, Râșnov, Țințari și Arpătac. A murit în Brașov la 1892, ca profesor de desen la gimnaziul român.

Multe încheieri se pot scoate din această viață și operă.

Tradiția de meșteșugar sfânt moștenită dela tată și pildele care-l înconjurau acasă n'au lăsat ca învățătura vieneză să dea mai mult decât îndemânarea tehnică. O biserică zugrăvită de Mișu Popp se ține foarte aproape de datină. Satulungul trebuie să le fie cunoscut la atâția. E în totul însă o știință a așezării, și o atenție a personagiilor în cele mai hieratice episoade, o lumină cernută, în colorile mai mult roșcovane de tipicul Muntelui Atos, care dau de gol nu numai o stăpânire a mijloacelor, dar o originalitate și o legătură cu modelul viu, fie figural, fie peisagist și atmosferic, dintre cele mai rare. Atâtea trebuie să fi învățat și să fi adus din rătăcirea pe la bisericile și mânăstirile, brâncovenești și mai vechi, ale Țării-Românești. Dela academismul lui Lecca n'a luat nimic.

Dar Mișu Popp mai arată ceva. Știam până acum mai multe despre schimbul de populație al transhumanței, cu oieri și mocani dunăreni, dobrogeni și basarabeni până în Crâm și Cavcaz, sau eram foarte dumeriți despre bejenia cărturarilor ardeleni, mai ales latiniști, spre București și Iași. Acum trebuie să punem alături și pe artiști, cari, ca Mișu Popp, și el nu e singurul, ne-au dat și au primit. Mai norocos decât ceilalți, el s'a și întors și a putut umple atâtea biserici ardelene cu chipuri luate din cerurile ortodocse și românești.

D-l Ioachim Miloia vorbește în studiul său « Pentru istoria și arta Banatului » de artiștii de biserică de-acolo, atât de însemnați și mulți, și urmați astăzi de atâta tineret al artei culte, încât mă simt îndemnat să scriu despre o « școală » plastică a acestei binecuvântate părți de țară. Lupta pentru istoriografia și judecata estetică trebuie să se dea, se pare, între Niculae Popescu, pictorul bisericii din Pesac și din Lugoj (prin câteva bucăți) și între Ioan Zaicu, mort abià acum 12 ani, pictorul bisericilor din Nadlac, Tazecaș-Vârșand din Ungaria, Cerneteaz, Bornova, Șiclău, Fenieș, Iladia, Pociovelište, Doclin, Checia Română, Sânnicolaul Mare, Cenadul maghiar și Timișoara-fabrică. Parcă e în beția de creație a întâilor zori ale Renașterii, din ajunul marilor meșteri, a lui Masaccio și soților, cari cereau ziduri întregi de cetate ca să-i acopere de picturi.

Dar ieșind puțin din lumea propriu zisă a pictorilor bisericești, cari aduc ceva din atmosfera unei reuniuni de sodali, să ne apropiem de artiști în înțelesul cel mai strict al cuvântului. Ei au altă evoluție, a colegilor de cenaclu, dar ajung pe calea lor în aceeaș răspântie, unde pe scări rezemate de cer, lucrează cântând, cu un coif de hârtie pe cap, oamenii fără școală, ci numai cu moștenirea meșteșugului și cu sufletul, cari seara se întorc între meșteșugari și la plăcerile simple ale vieții.

In frunte trebuie așezat Smigelschi însuș. Călătoria pe care a făcut-o pentru el pe la biserici ortodoxe străine, ca să-l îndrumeze, o înaltă față bisericească sibiană, n'a dus ea singură la descoperirea unui stil de pictură sfântă românească. A ajutat mult la o anumită direcție, mai ales decorativă, și poate la o adâncire a motivului popular, smuls altui material, care a trebuit părăsit, mai apoi, de urmași. Ceeace a dat pictorul, cu aceste indicații sau sugestii (nu știu cât de tare va fi apăsat Mitropolia în cumpănă) e așà de personal, încât cadrul rămâne într'adevăr pe a doua linie. Arhitectul mă tem că e vienez, ca și al Mitropoliei cernăuțene, cu aceeaș exagerare a cărămidei aparente. Și astăzi, ceeace supără încă de departe, e aceà așezare în straturi, de calupuri de pământ ars, lăcuit galben și roșu, care înstrăinează. Peste liniștea înaltă, înconjurată de porumbiei, a vechilor turnuri medievale de piatră sură săsești, veselia aceasta, cam ușoară, tăind cu turle prea gingașe zarea de argint cu munți, nu poate câștigà. E prea plină de vremelnic. Așezămintele noastre erau albe sau acoperite de frescuri până sub streașină, gata să primească mozaicul sau încrustate cu el, în forma mai târzie a vopselelor de apă. In gândul care a gândit basilica bizantină, cărămida n'are ce căutà, sau trebuie să se ascundă. Cărămida aparentă e a unui bizantin vienez sau numai apusean. Ne-a mai călcat, în anumite împreunări gotice, și în alte secole.

Ce-a făcut Smigelschi din lăuntrul catedralei, fragmentul cât a putut să realizeze, pentrucă totdeauna m'am gândit că panourile pline de stele sau de scoarțe țărănești, sunt numai goluri care

așteaptă mâna artistului, e vrednic de meditație din multe privințe. Mâna artistului erà însă de țărână și s'a risipit, cu toate că s'a plimbat în atâta sfințenie. Nimeni n'are să mai umple lipsurile, și mai ales să le umple aidoma. Uitați-vă la cei patru evanghelești, puși ca niște uriași cristofori de cele patru părți ale pantocratorului! Ceva puternic, de răscolitori de oameni, de răsturnători de împărății și de veacuri, se desface din ei. E un fel de temută solie a unor paznici de nopți naționale, cari puteau da pe vremuri și alt fior decât cel mistic. Știu că eu, în vârsta răsboinică și neiertătoare a anilor când i-am văzut întâiu, l-am avut. Bizantinul ieratic, schimnic și nemișcat, ca niște moaște, a fost biruit. Trupurile sunt mari și cărnoase, venite parcă pe Rin și stilizate puțin de ucenici ai lui Dürer, după ce întârziaseră de bună-cunoaștere prin ateliere neerlandeze. Artistul lucrà apoi după viu. Tipicul din bucoavne, scoborîte dela Muntele Sfânt, se sfărâmă de vioiciunea trupurilor tinere, de drumeți ai întâmplării sau de școlari dela țară din Seminarul Andreian de peste drum, cari veniau să se uite la meșter și se lăsau furați să-i slujască de model. Atâția din Arhanghelii cu multe aripi ai Puterilor și ai Stăpânirilor sunt trași întocmai după acești băieți. Cineva, care erà printre ei, îmi spuneà că e ciudat, cum toți tovarășii de învățătură momiți așà, sunt astăzi morți. Ieșià din vorba lui ceva din spaima populară față de zidarii, hoți de umbră. Ei nu sunt morți, ci ne privesc de-acolo din tavanul rotund, cu ochii prea mari ai horei îngerilor. Isus dela mijloc îi păstorește, depărtat și veșnic. Lumea cea fără moarte e tot așà de vie ca și a noastră. Un suflu din arta păgână, a cărnurilor și proporțiilor de pământ, a ridicat pe Smigelschi ca să ne dea acest bizantin nou, străin însă de fecioarele bucălate și trandafirii ale lavrelor rusești năvălite de italianism guidorenesc.

Cam în acelaș timp, dincoace de munți și aproape la acelaș meridian, alt artist de sânge polonez, Piekarski, aciuat și el, ca profesor de desen la Târgu-Jiu, ne românizà la rându-i grafica. Copertele, așà de cunoscute din edițiile «Minervei» de dinainte de răsboiu, aduc aceleași pajiști, cusături și încrestări pe care le urcà pe bolțile lui bizantine, Smigelschi. M'am mirat mai târziu când am văzut în Polonia sau în expoziții internaționale ale cărții, cât semănà această artă, atât de băștinașă la întâia vedere, cu manifestări țâșnite din acelaș trunchiu, de ceea parte, la vecinii slavi nordici. Motivele ne aparțineau în întregime, dar îndreptarea o împărțiam cu alții. Și când ni-au venit dintre ei, prieteni altoiți aici, adevărul s'a dat deodată la iveală, în minunate creații.

Un pictor de astăzi ardelean, adâncit în studii bisericești și artă decorativă, e Gh. Russu. El duce mai departe o tradiție care, cum am văzut, vine de foarte demult. Arta lui însă îi e ca și viața: destul de personală și cu unele linii frânte. La liniștea, care nu mai caută, ci scoate numai dintr'un izvor foarte adânc și săpat cu prețul unei întregi tinereți, nu se poate zice că a ajuns. E un ardelean de miazănoapte, de sub Maramureș, pe unde cresc bisericuțele de lemn, îndrăsnețe sub fulgerele lui Dumnezeu, ca niște flori de rugăciune care n'au de ce se teme, pentrucă nici nu cunosc ce e teama. S'a născut în Ida-Mare a Năsăudului. A învățat la liceul grăniceresc din Năsăud și a coborît la Sibiiu, în vârsta băieției, pentru studii teologice. La sfârșitul lor îl așteptà drumul la München, care l-a câștigat pentru totdeauna.

Studiile de pictură bizantină, pe care le-a făcut în capitala cu pinacoteci a Bavariei, s'au împrospătat la întoarcerile în treacăt pentru lucru, pe-acasă, cu trăsături pe care nu le întâlnim la alții. Antimisul lui se menține destul de lemnos și în totul asemenea chipurilor negre și albe, cunoscute din copilărie și călătoare în dăsagi călugărești prin marea peninsulă ortodoxă. Dar uitați-vă mai de aproape și nu vă lăsați înșelați de potrivirea subiectului și a liniilor. Stâncile, aproape de punere în scenă de joc sfânt medieval, sunt aceleași. Cetatea cu turnuri cu solzi din fund, vi-e cunoscută. Coborîtorii în mormânt, despletiți și plânși, sunt făpturile evangheliei. Dar ce vânt suflă prin toate, face să stea să cadă stâncăria, răsucește acoperișurile palatelor ca niște creste de cocoși apocaliptici, gata să trâmbițeze veșnica surpare, îngheață oamenii deasupra gurii de mormânt? Ceva concentrat și aruncat ca o formulă, prefăcând totul împrejur, hotărăște cadrul și pe cei cari-l umplu. Pictorul de-aici are în el ceva dureros, care strică echilibrul. Armonia lui are o excrescență, un prisos care oprește, ca un memento, tocmai când atrăgeà cu făgăduiala unei îmbrățișări, în frenezie. Puneți alături liniile rotunde ale fecioarelor și îngerilor, roșul răscopt și obosit, albastrul întins numai ca un cort care trebuie să adăpostească așezări orizontale slăbite de visare, cu Maicele sfinte sub un conciu aproape lumeț. Originalitatea sare în ochi. Tâmpla bisericii

din Poleți-Ilva Mureșului și a mânăstirii Sfântu Ilie din Toplița română sunt pline de învățături. La fel și unele lucrări de caracter laic din aceleași ținuturi. Bizantinul, crezut sleit pentru totdeauna, e mlădios și încolțește mereu. Adâncirea în sine și simplificarea abstractă la care a dus

Fig. 522. Catedrala Incoronării dela Alba-Iulia. Vedere generală

sunt un izvor de înnoire, și de aceea o ispită. Cei cari au bănuit ceva, cari se încumetă și mai ales știu să stărue, se întorc totdeauna cu scumpe daruri. Unii nici că se mai gândesc să se întoarcă vreodată.

Dacă această rudă de mare ierarh român și-a putut găsì calea și o calcă cu îndrăsneală, altul, din familia lui Vancea, ziditorul de școli al Blajului, a trebuit să stea dela întâii pași. Soarta a

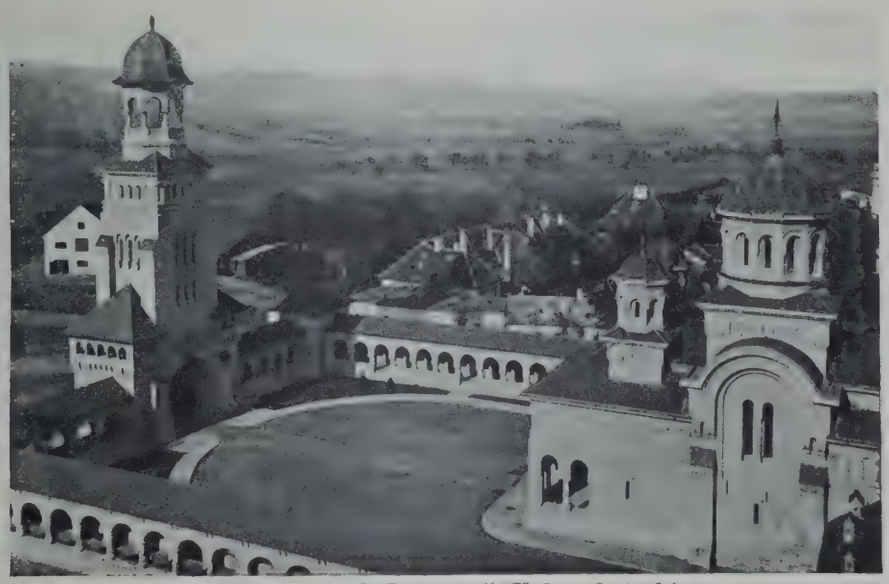

Fig. 523. Catedrala Incoronării. Vedere de înălțime

crezut că treizeci de ani îi sunt de ajuns și a suflat deodată sălbatec, în luminile pe care le purtà. Mă gândesc la bietul Sabin Popp. Ardelean și el, așezat în țară, cu școala de Arte Frumoase din București și ani de studiu italieni, erà una din mândriile generației noui de artiști. Lucrător neobosit, căutător fără liniște și mai ales descoperitor. Nu uit niciodată ce mi-a spus un coleg mai în vârstă care-l știà din școală: un ochiu de o putere de viziune aproape înspăimântătoare. Și cu toate

acestea potretul, când l-a încercat, destul de rar, i-a izbutit mai puțin, afară poate de acel autoportret de pat de suferință. Înțeleg însă nu figura, ci portretul cu silința lui de apropiere de model. Altminteri ascuțimea, care destramă formele și trece dincolo, în prinderea omului și omenescului, scânteie din toate lucrările lui figurale, fie că sunt simple schițe luate în picioare, sau compoziții cu răgaz și intenții mai mari. Sunt vestite portretele lui de fete, rupte parcă Soarelui și închegate printr'un descântec, subțiri și mirate, gata să se șteargă la încetarea puterii aceluiaș descântec; istoria unei familii lumești în triptic bizantinizat, în care se vede el într'un grup de șase chipuri pe un drum de veșnicie, ca spre un geam de vitraliu din față, pe care mama grupului stă să-l deschidă ca să iasă cu toții în gol; sau istoria sfântă, în triptic și ea, cu sărutarea aceea fără pereche a lui Iuda, cu hotărîrile știute sus și cu toată împăcarea puternică de aceea, plutitoare peste lucrurile și oamenii sortiți grabnicii pieiri. Am vorbit de-atâtea ori cu Sabin Popp despre alburile lui Velazquez sau despre o nouă tehnică a inciziei; ne-am certat, eu contrazicându-l ca să-l scot din mutism, iar el înfierbântându-se și scăpând pe jos, stângaciu și drag, teorii de artă și mărturisiri proprii. Dar ceeace l-a schimbat cu adevărat și i-a catifelat ochii lui de pradă a fost pictura bisericească. Poate nu se gândise niciodată să facă. Ecourile din el de bătrâni prelați împodobiți cu cele mai înalte mitre, parcă tăcuseră. Și atunci o boiereasă de bun neam i-a dat o bisericuță din secolele de altădată pe mână, ca să copieze de pe pereții afumați, pe ctitorii dela început. Din această bisericuță Sabin Popp a ieșit altul. Cu ce îngeri, din cei cari vorbiseră și călugărului din mânăstirea florentină, cu pereții chiliilor plini de-atunci de fragmente de cer, a vorbit acolo tânărul pictor? El trăià într'o încântare fără sfârșit. Dacă pentru o tăinuire mai cu răgaz aceiași îngeri nu l-ar fi luat într'o bună zi, între ei, am ști. Un înnoitor al bizantinului ne-a plecat, tocmai când își pregătise uneltele. Puținul rămas frânge sufletul. Cine va puteà să-l înlocuească?

Un pictor, din generația cea mai nouă, Ardelean rămas acasă, profesor tânăr la tânăra școală de arte frumoase din Cluj, ne întâmpină pe neașteptate din aceleași răspântii. E vorba de Demian. Un desenator gingaș, făcând din grafică o artă aproape de chenar mânăstiresc de cărți sfinte, numai că fără coloare, cu o nevinovăție de instinct adevărat artistic, trecând fără sforțare la umor, acest mânuitor al cărbunelui dă vlagă aceluiaș curent. El e între căutătorii după un nou stil în țara înghețată a bizantinului, dar înghețată numai ca fecioara și curtea ei, din basme. E cunoscut Muntele lui Atos, cu orizontul prins tot de înalta zidire, până la care îți trebuie aripi, de pene sau de rugăciune, ca să te ridici. In mâinile lui Demian spaima aceasta s'a schimbat într'o cetate primitoare, deși fără porți, dar cu amănunte de miniatură pe la streșini, cu flori și cu ochi cari văd de departe pe călător, îl urmăresc pe potecile suitoare și-l așteaptă. Subiectul n'a fost micșorat ci umanizat, într'un cadru de romantism. O moleșală de linii, trase însă cu vârf ascuțit, a făcut minunea. Cea mai mare dorință de azi a lui Demian, pe care o suspină cu orice prilej, e să i se dea să zugrăvească o biserică. Nu e caracteristic? Și nu trăește între noi, în odăjdii strălucitoare trecutul? Cum ar îngenunchià altfel atâția artiști, așà de deosebiți, pe lespezile lui de marmură? Seria de portrete de copii, toți cu uimiri și precocități ardelenești, făcuți în cărbune moale, sunt o presimțire. Dacă Demian izbutește, această serie va fi amintită, într'o lume mai strâmtă, ca madonele lui Rafael, sau, apropiindu-ne de noi, ca naturile moarte ale lui Sion, ca ferestrele lui Pallady și ca Bucureștii lui Bunescu.

Alături de toate aceste încercări și realizări ardelene prin Ardeleni, trebuie să amintesc, pentrucă stau pe aceeaș linie, frescele dela Alba-Iulia ale lui Costin Petrescu.

Ardealul n'a așteptat catedrala încoronării, ca să cunoască arhitectura bisericilor de dincoace de munți. Istoria noastră culturală vorbește de acelaș Nicodim care a clădit după datine balcanice la Vodița și Tismana, ca întâiul cititor de mânăstire în Ardeal. Iar după el au venit alții, Voevozii. Curentul însă se domolise de mult. Afară de bisericile brașovene, celelate se dărăpănaseră sau se făcuseră chiar una cu pământul. De curând s'a ridicat în vechea strălucire datorită gândului bun și stăruinței mitropolitului dela Sibiiu, Sâmbăta lui Brâncoveanu. Acum câțiva ani pânza frumoasă a lui Viorescu din Țara Făgărașului, cu ruina vestitei biserici, se potrivià; azi e un document istoric. Comisia Monumentelor istorice, cu arhitecții ei, a lucrat cu spor.

Biserica încoronării însemnà pentru arhitectura din valea Dunării, ceeace însemnaseră bunurile politice și economice sau oamenii după marea schimbare a hotarelor, în mișcarea de pătrun-

dere în Ardeal. Ridicată alături de greaua biserică de tradiţii germanice, cu turle aeriene, cu pridvoare pe stâlpi, cu clopotniţa care e mai mult un foişor de văzut departe, ea mai erà acolo şi purtătoarea altei culturi, mai senine, mai încrezătoare şi mai îndrăgite de frumos. Ocniţele sunt ca nişte cercevele de flori; prispa, deschisă, de jur împrejur, un loc de plimbare al domniţelor cu ogari. Arhitectul V. Ştefănescu a făcut din ea un fel de biserică dintr'o iarnă. Aveà dealtminteri amintirea lucrărilor din Dealul Filaretului. Biserica Cuţitu-de-Argint, refăcută după Sfântu Niculae domnesc dela Iaşi, n'a avut nici ea nevoie de mai mult. Răscoliţi volumul d-lui Balş, despre Bisericile lui Ştefan cel Mare, şi nu vă veţi crede ochilor cetind cu câtă iuţeală se înălţau minunile de mânăstioare ale marelui Voevod. E drept că o ţară întreagă se sculà. Câte o mie de căruţe aduceau pietriş sau piatră. Aşà s'a zidit Putna şi, fireşte, tot aşà, altele mai mici.

In această catedrală, ţinută foarte aproape în linii de bisericile noastre din secolul al XVII-lea,

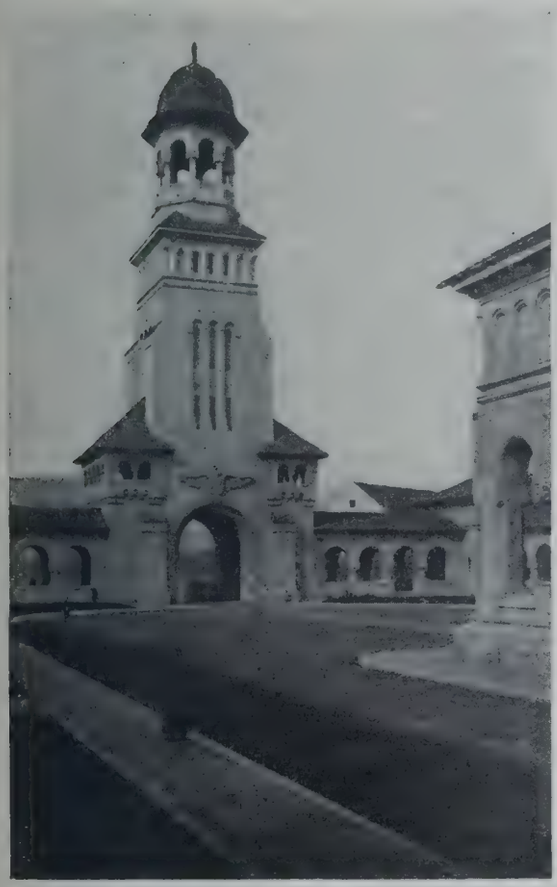

Fig. 524. Clopotniţa şi intrarea, văzute din curte

Fig. 525. Catedrala Incoronării

şi-a adus Costin Petrescu desenele şi a început treaba de migală şi de iuţeală a frescei. Bizantinul se întoarce în formele cele mai pure. Priviţi pe Isus, binecuvântând de pe fundul crucii constantinopolitane, cu două braţe. Nici n'are nevoie să se uite la oameni. El stă sus în bolta pantocratorului. E departe şi dumnezeesc. Nici o trăsătură omenească nu face să ni-l simţim aproape. Bizantinul dela început, de aur şi de lapis-lazuli, reînvie. Costin Petrescu nu poate să iasă din tradiţie. Aici ascultă de porunci tainice, venite din familie, dela tatăl zugrav de biserici. Intâia biserică ortodoxă din România nouă a sărit nu numai munţii, dar şi veacurile. Ea a pus în mijlocul valului de înnoire şi al căutărilor tinerilor, imagina aceasta a trecutului. Schimnicii s'au întors. Toiagul lui Tannhäuser şi-a pierdut verdeaţa.

A doua catedrală mare ardeleană, cea din Cluj, e clădită tot de arhitecţi din România veche. Cred că sunt d-nii Cristinel şi Pomponiu, cari au rezolvat destul de bine problema. Aceeaş grijă de proporţii, care la marile clădiri disolvă ceeace năvălià cu pretenţii ciclopice, scade monumentul

fără să-l coboare. Totul pare lucrat în amănunt, cu ciubuce și surprinderi. O tendință de miniatură temperează monumentalul, care altfel s'ar avântà sgomotos. E mult vis în această discreție. Poezia a intrat azi, fugind dintre coardele uitate ale lirei, între arhitecți. Hambarul cu turnul cât mai șubred și mai înalt baroc terezian, al bisericilor ardelene mai cu seamă de oraș și de către Apus, nu poate sta lângă atâta artă și mângâiere. Goticul se strâmtează și urcă, odată cu acoperișul în muche și apoi cu brațele turnurilor. Bizantinul are în bolțile și în pridvoarele lui cerul coborît pe pământ. Ii mai rămâne strălucirea învelișului, împărțirea prin brâuri a suprafețelor, ocnițele în care statuele n'au voie să iasă din zid, medalioanele cu tot alte motive, de flori grase sau de împletituri de arabesc, haina aceea de mireasă de piatră a lui Hristos, care nicăiri nu ne întâmpină poate mai gătită decât în Trei Ierarhii lui Vasile Lupu.

Catedrala din Cluj are toate aceste însușiri, pe lângă unele înnoiri și adaptări. Cred că e întâia biserică dela noi care folosește betonul din plin. In fața schelăriei geometrice a grinzilor de cimenturi presate, am avut totdeauna ca o tresărire de nemulțumire. E sigur că n'aveam dreptate. In romantismul tradiționalist care ne paște încă pe mulți, prin începuturi, deși ne scuturăm de el de câte ori putem, și mai ales nu putem, căutam locul unde jertfa de om, a nevestei meșterului Manole, ar mai fi, la nevoie, să fie adusă. Nici urmă de un asemenea loc. Edificiul e gata, înainte să fie început, ca o schiță de plan, ridicată de pe hârtie în văzduh, în care liniile de trăgător cu tuș ar fi aceste oase de beton. In golul lor, cărămida sau piatra așteaptă să fie săltată, ca o umplutură nevrednică, putând parcă să fie luată și pusă după bun plac. Meșteșugul vechiu, al creșterii treptate, de jos în sus, aveà dela turnul Vavilonului încă, spre noi, ceva la fel cu creșterea pădurii și a firii, erà un act, totdeauna, chiar în răsvrătire, de recunoaștere și de închinăciune. Astăzi biserica a intrat și ea în rândul clădirilor obișnuite, cu prea mult lumesc în ea. Suntem în vremea statutelor lui Șaguna, a îndreptărilor de calendar și a creștinismului social.

Ca siluetă deasupra orașului stăpânit de turnul catedralei catolice, ea stă bine. Alături de linia de durere, a săgeții gotice, aici fără măreție, pentrucă e plină și lipsită de aerianul stâlpișorilor, al florilor ca un vârf de avuz alb care se întoarce și cade, al figurației de colțuri, cu zmei sau cu călugări sub glugi de piatră, desfășurarea liniștită a arcadelor și umflarea una lângă alta a bolților, umple de pacea fără sbucium a bizantinului. Locașul de închinare e numai un cântec al veșniciei și nimic din desnădejdea și spaimele, care rod sufletul, nu e îngăduit să țipe în el și să-i frângă liniile. Cel dintâiu din stiluri a plecat dela lemn și dela pădure, și e plin de geamătul vântului și de groaza pădurii pentru trăznet; cestălalt a ieșit și a rămas din piatră, cu așezarea și cu liniștea lui albă și neturburată. E ciudat însă că artiștii, cât se poate judecà din monumentul încă în lucru, au amestecat, nu știu, ca o adaptare voită sau ca o scăpare din vedere, care ar fi o nestăpânire a întregului și o furare de prelucrările amănuntului, au amestecat elemente străine și stranii. Strângerea, mai mult decât din lipsa spațiului, așà că biserica se înalță prea repede și silit, fără desvoltarea în voie a părților, aduce aminte, cu toate acestea, de gotic, pe care calotele bolților miră. Catedrala nu e puternică și mare, ci e înaltă. Inălțimea, care apare ca atare și e exploatată în sine, într'un fel de rupere de pământ și înfrângere a gravității, e însă împotriva chiar a concepției de bizantin. Pe când, pe de altă parte, hora stâlpilor, la turla cea mare, cu pridvorul fals dindărăt aduce aminte de porticul rotund de coloane dorice al arhitecturii clasice târzii. Te gândești fără să vrei la Panteon. Toate acestea sunt însă numai observații de amănunt, rezemate pe un monument abià în curs. El e de pe acum frumos și măreț în multe privințe; o judecată definitivă trebuie să mai aștepte.

Alături de arhitectura sacră pătrunde prin aceleași trecători, zăvorîte atâta vreme, și arhitectectura laică în Ardeal. Ea are uneori elemente, e drept că foarte prelucrate și intrate numai ca motive în alt stil, în care descoperim însă împrumuturi tot de pe aceste locuri. Meșteri sași sau poloni trebuie să fi împreunat goticul cu bizantinul în bisericile lui Ștefan. Ceva din această îmbinare și-a făcut loc în arhondaricele și porțile mânăstirilor, de unde a trecut în « stilul românesc ». Iată-l și în Ardeal în case strecurate între clădiri de fast baroce, cu fațade șubrede, fără adâncime, sau între palate secession, țipătoare și efemere, cu singurătatea lui de culă, ferită după prispe înalte, și cu ornamentele de care trebuie să se spargă fără să spargă, ghiulele de piatră. E un oaspe care astăzi cam miră și se miră. El începe să fie poftit însă atât în orașe, în clădirile oficialităților,

cât și la sate și în locuințe de toate zilele. Suntem la începutul abià al unei evoluții. De pe acum se deosebesc mici adaptări, la mediul poate și oamenii alții, care pot să dea cu timpul o variație a stilului de-acasă, și el dealtminteri în plină căutare și transformare. Arhitecți de peste munți, din România, au mai venit și altădată. Să ne aducem aminte de Emilian dela Iași și de școlile zidite de el, din Brașov și Năsăud. El dădeà însă îndărăt ceva ce învățase dela alții. Stilul caselor lui, de clasicism slab apusean și francez, aveà toată înfățișarea chezaro-crăiască, a atâtor clădiri dela noi de arhitecți împrumutați într'o formă sau alta îndoitei monarhii. Astăzi e cu totul altceva. Țara dă din al ei. Casele pământului băștinaș pleacă din locurile lor și trec și ele munții. Cucerirea începe să fie de toate domeniile.

Intre acești arhitecți cuceritori aș pune la locul de frunte pe Duiliu Marcu. Studiul lui dă totdeauna încredere, iar gustul, farmecă. Elementele de stil cu care lucrează pot fi oricât de felurite, și materialele cât de îndrăznețe. Planșeta lui n'a înșelat până acuma. Totul e gândit, interioarele, cu împărțirea cerută de întrebuințare și cu cochetăria podoabei, care te urmăresc în fiecare amănunt, și fațadele, realizate plastic, în sine și încadrate în mediu. Românescul lui Duiliu Marcu e poate cel mai discret din câte le avem, pridvoare, streșini și ciubucării, cu o folosire a spațiului, desființat prin miniaturizare sau întins pe jos, ca un joc pe care îl poți strânge ca să pleci în altă parte. Reamintiți-vă clădirile până acum ridicate, ale Politehnicii din Timișoara, căminul acela care pare atât de obișnuit în proporții, pe când e monumental, și de aceea apropie de el și e zâmbitor ca și cum ar aveà flori la toate cercevelele; sau piața Regelui Ferdinand dela Oradea Mare, cu fântânile și stâlpii de lampă de un bizantinism aproape venețian, încadrate toate, în albeața lor de piatră și în lărgimea de linii cu ascunzători și rătăciri, cum nu se poate mai bine deasupra Crișului, cu podul de fier și lumea în necontenită scurgere, și sub umbra atâtor clădiri de stil, cum sunt bisericile baroce sau palatul episcopal greco-catolic, de pe laturi. Despre experiența atât de rară a teatrului dela Timișoara nu s'a vorbit destul. Ea rămâne încă ascunsă ca și clădirea însăș, care n'a putut fi refăcută deocamdată decât înăuntru și nu lasă pe trecător prin nimic să ghicească parcurile arhitectonice și problemele de spațiu și de ornamentică rezolvate dedesupt.

Să mi se îngădue să încep tot cu o amintire și partea propriu zisă făcută aici, în așà de puține rânduri, picturii de azi ardelene.

Urcam nu de mult pe drumurile frumoase care duc dela Alba-Iulia peste Dealu Mare în basinul Abrudului și Câmpenilor. Lăsam îndărăt sate după sate, de adevărat « Câmp al Pâinii », de luncă și de deal, și ne adânceam în Țara Moților. Intr'unul din ele, nu știam de ce, ne-am oprit. Insoțitorul meu nu-mi spuneà nimic. A bătut la o poartă mare cât casa, și a strigat un « frate », către un om îmbrăcat în haine nemțești, cu o pălărie cu margini largi și răsfrânte, ca a țăranilor de pe-aici, care se ivise pe o prispă deasupra noastră. Când am intrat, am dat de o adevărată pinacotecă și de un adevărat atelier de Renaștere. Eram în casa pictorului Albescu, care nu se mișcă din satul lui și lucrează, cu aceeaș sârguință și fatalitate, ca bobul de grâu aruncat în brazdă și lăsat ploilor și soarelui. Pereții erau plini de aceleași figuri de ciobănei și moșnegi sub umbra pălăriei cu margini largi, sau de femei sănătoase și rumene. Carnațiile lui au ceva de praf suflat sau de glazură prea mult coaptă, dar bucuria creației e așà de curată și oglindirea lumii atât de nevinovată, că nu se poate să treci fără o părere de înduioșare și o vorbă bună pentru autor. Pictura ardeleană se desface în el din întâile ei giulgiuri populare și se face cultă. Mai îi trebuie, nu culisele școlii pe care le are, ci atmosfera de întrecere și de comparație, aerul de atelier de mare oraș și mai ales de expoziție, ca să se europenizeze și să dea tot ce cuprinde. Aceste împrejurări le are din ce în ce mai mult. Rezultatele sunt strălucite.

In expoziția din palatul Prefecturii Clujului din 1921, botezată așà de ciudat, ca să împace toate cele trei neamuri participătoare, « Collegium artificum Transylvanicorum », din 80 și ceva de expozanți, aproape 20 erau români, deși nu toți ardeleni. Ceeace izbià dela început, global, la toți artiștii, erà o cruzime de colori și o luptă după subiect, care arată tinerețea artei. La o cercetare mai pe îndelete, se desprindeau colțuri mai liniștite, unde meditația se puteà oprì. Alți artiști ardeleni au crescut de-atunci sau noțiunea artistului ardelean, s'a mai lărgit, cum încerc, poate pentru întâia oară, s'o fac aici. Impresiile de-atunci se păstrează însă. Sunt trăsături care se adâncesc prin repetare în alte și alte exemplare, și nu se împrăștie. E un început de stil în toate, și mai

cu seamă, ceeace e poate acelaș lucru spus cu alte cuvinte, un temperament aparte, în luptă cu rostirea, prin toate aceste creații răslețe.

Intre pictorii mai vechi ardeleni, rămași credincioși marei tradiții, coloriști de neoromantism, pastoși și grei, întârziind prin cheile de bas ale paletei, între colorile prime, trebuie scos în întâiul plan, Aurel Popp sau Aurel Papp. El se ține deoparte, în Sătmarul lui, de o parte poate în aceeaș măsură de oameni și de nouile curente ale artei. Desenul, incizia, marea compoziție în uleiu, de atâtea ori de caracter social și de luptă, îl arată un stăpân al meșteșugului și un om care a trăit din plin cu vremea lui. Capul soacrei, atât de stilizat, cu încordarea din păenjinișul negru al peniței și cu întoarcerea, și a ei, dela frământarea lumii, cu o privire într'o parte, în jos, ca să nu vadă, dar nu din înfrângere, ci din săturare și plictis, e bogat cât o biografie. Desenele din timpul răsboiului, cu mizeria istoriei, fiecărui ins în parte și a comunităților absurde, pusă violent într'un mediu natural meschinizat sau nepăsător, l-au ajutat și mai mult să se cunoască și să se realizeze. Aurel Popp nu e un uitat, deși toate semnele ar puteà să înșele. Vechiul Ardeal n'a lichidat, cu toate vânturile de modernism care-l suflă pe toate ferestrele uitate vraiște. El n'are să se întoarcă la ce-a fost, pentrucă nici n'are nevoie: în adâncul lui e încă nesmintit acel lucru, bun, patriarhal și poate puțin cam înapoiat, cum ni se par părinții, dar păstrătorul și creatorul tuturor bunurilor pe care le risipim, larg râzându-l. Cu tendințele lui plastice, nu numai prin ani și nostalgie, Aurel Popp e al acestui timp și mediu. Timpul și mediul îl cer. El se poate valorificà fără teamă de scădere și de anacronism. Viața vie nu e niciodată anacronică.

In pas cu cei cristalizați, cari-și au locul știut și prețuit, un Alexandru Popp, de pildă, vin tot mai mulți tineri, sau căutători de formule sau adâncitori de probleme mai vechi, un Demian, un Aurel Ciupe, un Catul Bogdan. E la unii o beție a colorii, care exagerează chiar, soarele, lumina și plenerismul, grupurile pe iarbă, portretul pe catifea neagră, în toată iradiarea unui obraz alb cu ochi mari și a unor brațe goale, sau o îndoeală înaintea negrului, cu ceva auster și călăgăresc, fără să ducă la asprime și răceală. Subiectul își arată părțile de durere și leapădă coloarea ca o încântare și o ispită a puterilor, care trebuie ocolite. In chiar această pază înaintea vieții e o isbucnire a dragostei ei. Ceva mirat, ca de lume nouă care se deschide, ceeace dă fiorul de misticism, și în acelaș timp sgomotos și vesel, de vână necheltuită, care se avântă în cățărări nebunești, fără gând că se poate distruge, ceeace dă expansivitatea aproape vegetală, se alege ca două începuturi de caracterizare din plastica ardeleană de azi, rămasă mai mult la ea acasă, sau înrădăcinată voinic în pământul provinciei.

E însă și o artă ardeleană călătoare, care a făcut toate încercările și uimește, mai ales ea, prin atâtea nebănuite și variate posibilități. Ea e ca o răspântie spre viitor și bate toate învinuirile de spirit mai încet, de exclusivism sau de regionalism ardelenesc.

Să începem această artă cu Elena Popea, născută la Brașov acum vreo patruzeci de ani, și care nu e mai înstrăinată de Ardeal decât de țară. Paleta ei impresionistă, cu luminozități și descompuneri ale atmosferei împrumutate altei tehnice, plimbă prin porturi mici de pescari bretoni sau pe zăgazuri de lemn olandeze, cu dimineți de cețuri și de vânt, cum aduce și la Bran, pe drumul de copilărie, sau prin sate de lângă Cluj. Școala, călătoriile și îndoitul domiciliu n'au înstrăinat-o. Câte o expoziție, care pe vremuri se gătià cu florile diafane sau cu colțurile de Ardeal acuarelat ale Mariei Brateș, arătând aceeaș sfială și trebuință de prietenie, umple deodată de atmosfera largă a oceanului și a marilor ateliere. Formula se caută pe sine, prinzând svârcolită și rușinoasă la mijloc, în plasă, ca pe o sirenă, și personalitatea artistei. Ea nu experimentează și nu se schimbă: adâncește. Deaceea evoluția îi este așà de înceată, dar în acelaș timp și așà de sigură. Ceeace erà greu și încărcat la început, mai mult coloare, se limpezește și descopere linia și conturul. Vigoarea rămâne, dar își adaugă finețea. E ca o floare pe o armură. Putem aștepta cu toată încrederea ce va ieși. N'avem de ce să ne temem de înfrângeri. Nu uitați dragostea de copii, de omuleți și de fraged a Popeei!

Să continuăm, ca să rămânem la femeile artiste, cu Rodica Maniu, puțin mai tânără, și n'aș zice mai desfăcută de Ardeal, dar cu legăturile obișnuite mai depărtate, de vreme ce e născută în țară și numai cu obârșii bănățene? La ea tehnica și înțelesul lumii s'au subțiat până la o necrezută ușurință și poezie. Intâile bucăți pe care i le-am cunoscut au fost acuarele, femei îmbrăcate iute, în faiuri șoptitoare, cu câte o floare abià zărită, pentrucă pasul erà de bal și arătà numai un umăr gol înainte să se stingă după o grea cortină. Nu erà o întâmplare. Parcă în nimic nu se realizează

artista mai deplin decât în această tehnică de iuţeală şi de prindere a unei mişcări în fugă sau a unui peisaj între căderea a două fire de nisip din clepsidră. Nu e o operă puternică, ceeace ascunde uneori dezechilibrul şi revărsarea, dar e fără îndoeală o operă aleasă, femenină şi sufletească. Cu o Rodica Maniu în perete trebuie să aştepţi cu atâta împăcare şi agerime de simţire, în acelaş timp, căderea serii prin brise-brisuri! Apele se fac de mătase ca în canaletele pentru singuratici ale Veneţiei, fetele se îmbracă în rochi de străbunice, scoase adineauri albastre sau liliachii şi cu bufanturi din scrinuri cu sulfină, marea îşi stinge sgomotul ca să bată într'o coastă muzicală, buchetele de flori stau în fereastră şi înmirezmează liniştea. Atâta armonie şi pătrundere n'avem prea mulţi artişti să ni le împărtăşască. Acest Ardeal nu mai e din zilele, sau din izvoarele, mai potrivit zis, ale lui Coşbuc şi Goga, ci ale lui Blaga şi Adrian Maniu.

Să întârziem la Theodorescu-Sion, meşterul fără contestatori al artei care aduce atâtea stări băştinaşe, fără să fi putut fi desprinsă până azi într'o formulă sintetică? E subiectul, e coloarea, cu primitivităţi rafinate, oprită, ca un râu în ochiuri, fără să se oprească, în sublinieri de lumină, sau e o atmosferă generală? E tot la un loc şi probabil încă ceva, nerostit, banda de spectroscop a artistului, care, când se va găsì fizicianul estetic, îl va prinde pe ecran, cum prinde cealaltă corpurile astronomice nevăzute în spaţiu. Nu vreau şi nu pot să întind eu în faţa talentului plin de răsfrângeri şi călător încă pe o orbită destul de largă prin ceruri necunoscute, jocul de prisme care să-l descompue şi să-l polarizeze în acest fel indiscret. Theodorescu-Sion e prea al nostru şi prea deasupra discuţiei curente, ca să mai aibă nevoie de o caracterizare. Eu îl urmăresc de când nu lepădasem încă şapca de liceu, iar el zugrăvià în expoziţii panoramice ale « Tinerimii » Cristoşi într'un galben violent de polen, sub cunună cu spini roşii ca tăciunii de stejar. El s'a tot întors de-atunci, iar eu am tot înaintat şi suntem aproape de răspântiile de întâlnire, în care înţelegerile se apropie pe o clipă ca să se depărteze apoi pentru totdeauna. Ceeace vreau să mai amintesc e ardelenismul lui Sion, care, coborît din oieri de Bărăgan veniţi de peste munte, se făleşte cu această obârşie. Ea îşi face loc voit în operă. Ştie toată lumea pe Moţii lui; dar îşi face loc şi fără să-şi dea seama. Eu aş îndrăznì s'o urmăresc până în nudurile, de care s'a apropiat iară, la ultima expoziţie, ca într'o frică de diluare în toate prelucrările mai mult decorative, de compoziţie şi chiar de combinaţie din timpul din urmă. Dar naturile lui moarte, cu icoanele pe sticlă ale Prea-curatei, care amintesc Ardealul credinţei şi al patriarhalismului? Privirile lor de departe, de-acasă, peste aşezarea de atelier a blidelor şi cănilor, într'o coloare care se îngroaşă, ca o lume sub o lăsare înceată, fără ridicare, de pleoapă? Dar în noaptea acelei pleoape se aprind toate stelele.

Un Ardelean, care a plecat mai de mult în Apus, unde a ajuns la rosturi şi la o vază pismuită, e George Alexandru Matei (Mathéy). S'a născut în Sibiu dintr'o familie de români macedoneni, la cari biografi necunoscători din Germania ai împrejurărilor dela noi, le spun greci. Mama erà cea mai bună prietenă a d-nei Raţ şi o mare iubitoare de ţară. Băiatul a avut o soartă, care-l îndreptà parcă spre boemă. In schimb, la capătul a tot felul de păţanii, şcoală de comerţ la Graz, teatru ambulant prin Germania, studii la Berlin, cunoştinţa cu Peter Behrens, o catedră de pictură decorativă şi grafică, expoziţii, izbândă, faimă, îl aşteptà o viaţă de organizare şi de creaţie. Artistul e un înaintat, pentru care descompunerile coloristice îşi desbracă legănându-se, ca nişte vedenii de ispită, petalele luminoase, înaintea unui panou decorativ, a unei pietre litografice, a unei table de lemn de teiu. Dar tăria lui rămâne aceà abstracţie tăioasă a viziunii care se cheamă desen, incizie, grafică sau artă decorativă, prin lărgire de înţeles. O carte în mâna lui se schimbă ca într'o vrajă, textul se precipită în trupuri goale sau în grădini răsăritene, un perete se acopere de scene de vânătoare străvezii, de o mare delicateţă, de o adevărată morbideţă, de-atâtea ori. Numai că în toate, chiar în revărsările lirice de peisaj, trăsătura raţională şi gustul strunit ies la iveală. Un ochiu pătrunzător, care n'are încredere în sburdările prisosului de viaţă şi de coloare, urmăreşte orice exces şi-l taie printr'o uşoară încruntare. Aceasta se cheamă, poate, într'un singur cuvânt: grafică.

Mai puţin mare ca număr, dar măreaţă ca apariţie, e lupta cu piatra şi cu bronzul şi cu lemnul, a Ardealului. Aici e Ladea cu chibzuiala lui îndrăzneaţă, ale cărui portrete-busturi au început să populeze oraşele Ardealului. Xenopolul dela Arad desvălue într'adevăr o mare putere de rotunjire, după ce tot ea îşi îmmulţise greutăţile şi ameninţà să se risipească. Această trăsătură e ardelenească, spre o problematică, părăsită însă în ultimul moment, ca într'un sbor după un lung popas

de odihnă pe vreo creastă între prăpăstii. Nu se puteà ca Ladea, care a rămas și lucrează acasă, să n'o aibă.

Aici e Corneliu Medrea, cu aplecarea lui spre decorativ și basorelief, care reduce aproape la suprafață, volumele în sfârșit liberate din magma primitivă. S'a născut la 1888 în Miercurea Sibiului și a copilărit la Alba-Iulia, de unde ușor a putut să ajungă la Școala de arte și meserii din Zlatna și de acolo la Școala de artă decorativă din Budapesta. Dela 1914 s'a așezat în țară, dar azi se întoarce în Ardeal în forma mai puțin trecătoare a operelor de artă. Coșbucul dela Năsăud, în bronz, e o sărbătorire cumpătată, așà cum erà și caracterul scriitorului, a unui Ardelean dintre cei mai buni de către un alt Ardelean. Poetul stă, în neatenția pe care i-o cunoaștem, și care trebuie să fi fost înăuntru o urmărire a lui Pegasus cu aripile de fulger desfăcute și cu zădarnicele copite de aur fugătoare prin văzduh. Dela această concentrare și stilizare de portret, vădită și în busturile lui Alecsandri, în ochii tuturor la Teatrul Național din București, al lui St. O. Iosif dela Brașov, al lui V. Hugo, Molière, sculptorul trece ușor la compozițiile grele. Ceva de baladă, dacă mi se îngădue această încălecare de domenii, se strecoară și în ele. Suntem într'o poezie epică, puțin de panou, de sentimente simplificate și de patos scurt, care modelează și oprește dela marile cabrări, și figurile și creațiile. E o artă îngrijită, supravegheată în toate părțile ei și povestitoare cu îndemânare și omenie.

Aici e și Jalea. Ce-are să ne ție pe loc, sau că s'a născut din părinți mocani, în 1887, la Casâmcea dobrogeană, sau că a învățat numai la București și apoi la Paris, cu marele Rodin? In Jalea Ardealul a dat pe unul din sculptorii noștri mari. Calificativul trebuie luat cu toată greutatea lui de răspundere. El cuprinde mai ales stăpânire de sine, știință a sufletului și a proporțiilor, și, prin urmare, clasicism. Jalea plutește într'acolo cu toate pânzele, într'o îmbarcație care în loc să aibă flori și femei și să ducă la Citera, duce cu ea Centauri și cântăreți din liră din zilele Titanilor, duce simboluri păgâne sau creștine, spre un țărm de bucurie dureroasă estetică. E minunat cum, parcă dintr'o trăsătură, formele simple se desfac și rămân deapururi într'un fund de parc, ascultând avuzuri care nu curg, sau lângă un mormânt, cu crucea mângâerii, înălțată peste zarea lumii, în nud muschiulos fără nici o stăruință anatomică, sau în nobilă cădere de falduri. Artistul e sculptural în întreg și, ceeace e mai greu, în orice amănunt. Nici un element pitoresc nu se strecoară. Puțin estetism, o modelare spre frumos, ca o aureolă lăsată seara pe chenarul aurit deodată al lucrurilor, și apoi intrare în viața care e numai masse și numai legătură puternică, de rădăcină, cu pământul. Aripa bate singură și nu poate mișcà nici spre pictural, nici spre poezie. Bate însă făcând împrejur unde și spume de lumină. Jalea stă alături, cu ochii micșorați puțin și zâmbește.

Acesta, și poate și altul, deopotrivă de bogat, pe alături de care a trebuit să trec repede, este Ardealul plastic, arhitectural și grafic de astăzi. El se arată bogat în personalități și în probleme și în plină desvoltare. Cu viața de oraș în creștere a țării de dincolo de munți și cu toată agonisita de artă și de avânt pe care o înfățișază artiștii lui de acum, Ardealul artistic stă ca pe un prag de diamant. Pământ, cunoscut chiar de noi și crezut mereu și astăzi, mai mult de oameni dârji și de bogății ale firii, el se deschide deodată și către această zare de vis și de frumos.

Fig. 526. *Sabin Popp:* Triptic lumesc

Fig. 527. *O. Smigelschi:* Catedrala din Sibiiu: Interior (1900—1906)

Fig. 528. *G. Russu:* Maica Domnului

Fig. 529. *G. Russu:* Antimis

Fig. 530. *Costin Petrescu:* Frescele din Catedrala Incoronării. Pantocratorul

Fig. 531. *Costin Petrescu:* Nașterea (Alba Iulia)

Fig. 532. *Costin Petrescu:* Invierea Domnului (Alba Iulia)

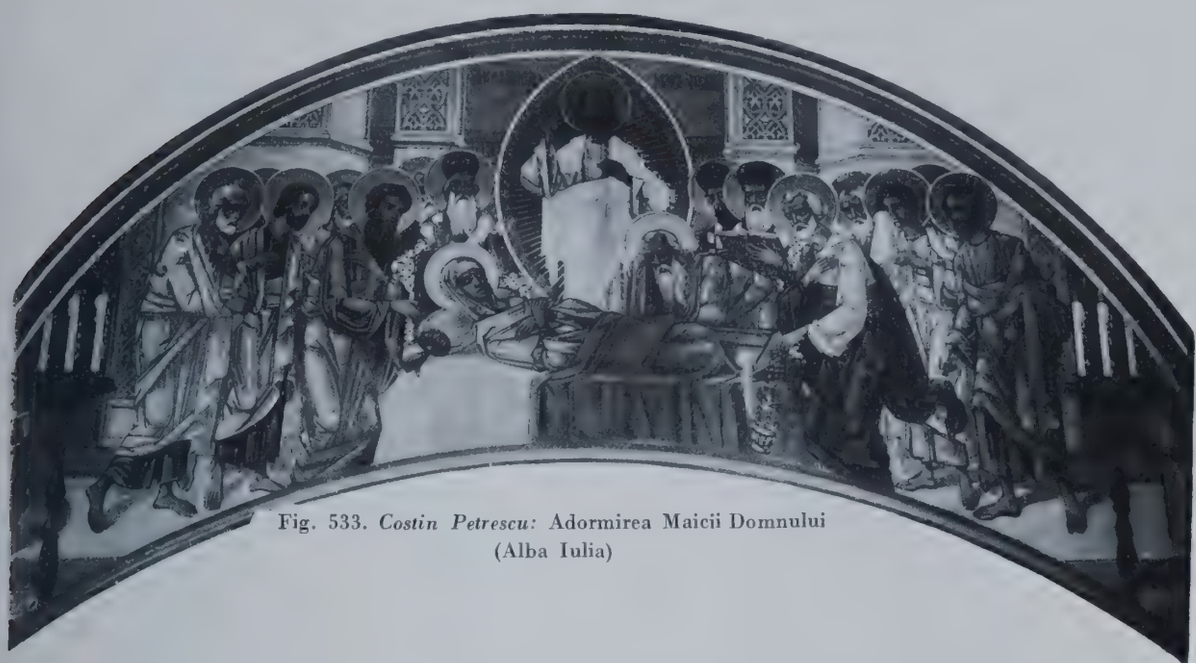

Fig. 533. *Costin Petrescu:* Adormirea Maicii Domnului (Alba Iulia)

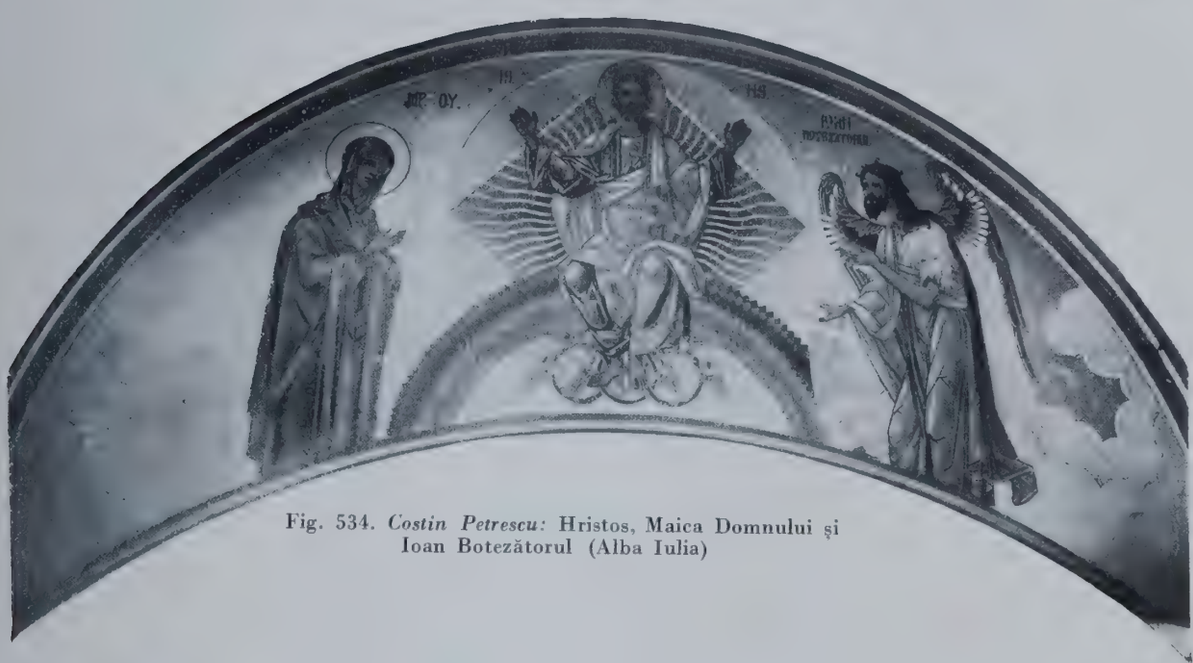

Fig. 534. *Costin Petrescu:* Hristos, Maica Domnului și Ioan Botezătorul (Alba Iulia)

Fig. 535. *Sabin Popp:* Cele trei fete

Fig. 536. Biserica Brâncovenească dela Sâmbăta Făgărașului (restaurată)

Propr. Onisifor Ghibu

Fig. 537. *Aurel Popp:* O înmormântare de prizonieri în Siberia 1919

Propr. Onisifor Ghibu

Fig. 538. *Aurel Popp:* Prizonieri ruși reparând linie ferată în fosta Ungarie (desen) 1916

Propr. Onisifor Ghibu

Fig. 539. *Aurel Popp:* Mama Soacră

66×100 uleiu Propr. D-șoarei Sofia Bragadir

Fig. 540. *Elena Popea:* Lilly. 1927

52×68 uleiu Propr. D-nei Gheorghian

Fig. 541. *Elena Popea:* Castelul Bran. 1928

65×54 uleiu Propr. D-șoarei Sofia Bragadir

Fig. 542. *Elena Popea:* Cap de Bretonă

Salonul Oficial 1929

Fig. 543. *Elena Popea:* In portul de pescari

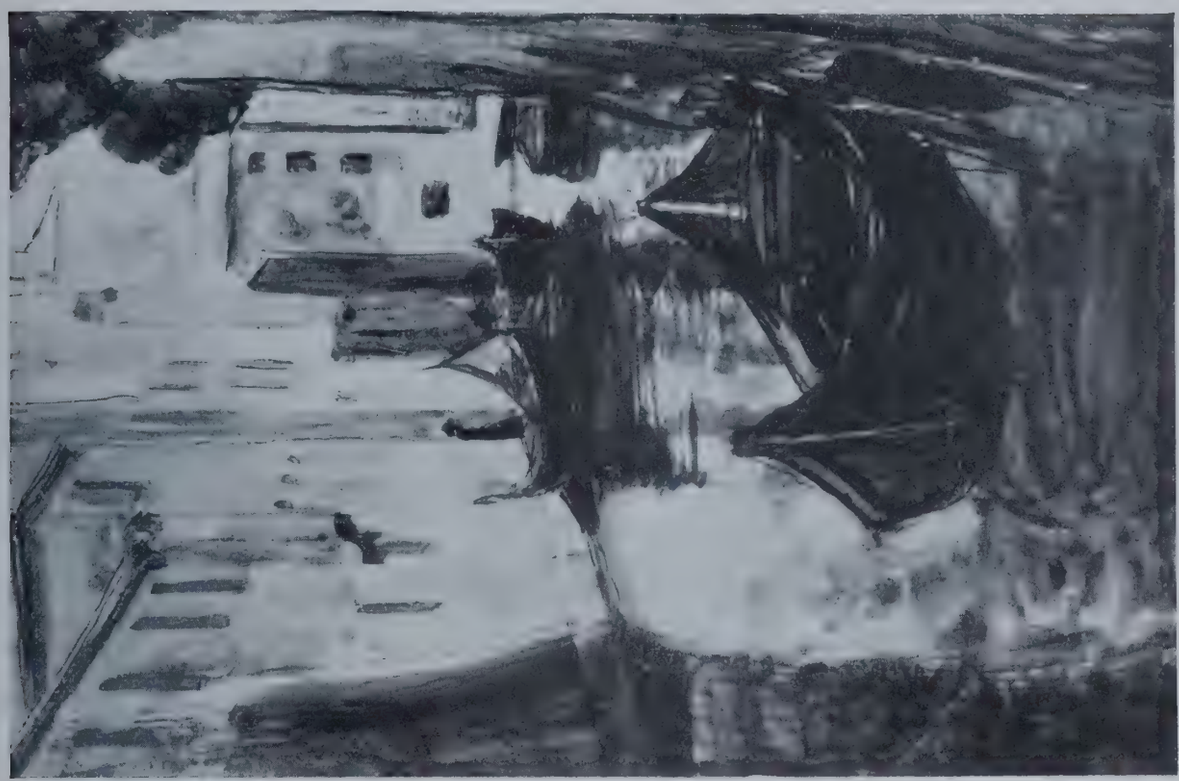

Fig. 545. *Rodica Maniu:* Peisaj venețian

Fig. 544. *Rodica Maniu:* Acuarelă

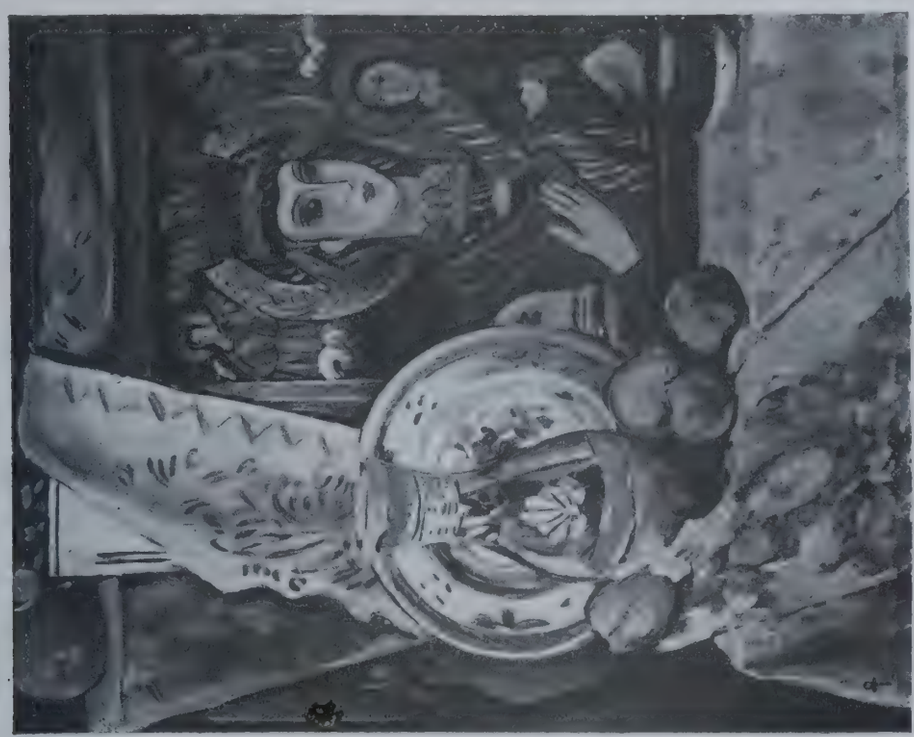

Fig. 547. *Theodorescu-Sion:* Natură moartă

Fig. 546. *Aurel Ciupe:* Portret

Fig. 548. *Theodorescu-Sion:* Pe malul apei

Fig. 549. *Theodorescu-Sion:* Nud

Fig. 550. *G. A. Mathéy:* St. Germain (1921)

Fig. 551. *G. A. Mathéy:* Nôtre Dame, acuarelă (1925)

Fig. 552. *G. A. Mathéy:* Închinarea ciobanilor (xilografii pentru Biblie) (1921)

Fig. 553. *G. A. Mathéy:* Din «Versuri de iubire», incizie (1927)

Fig. 554. *A. Demian:* Portretul în negru

Fig. 555. *A. Demian:* Ciorchinele de struguri

Fig. 556. *A. Demian:* Chenar

Fig. 557. *A. Demian:* Chenar

Fig. 558. *A. Demian:* Chenar

Fig. 559. *C. Medrea:* Șarpele

Fig. 560. *C. Medrea:* Dragoș și Zimbrul

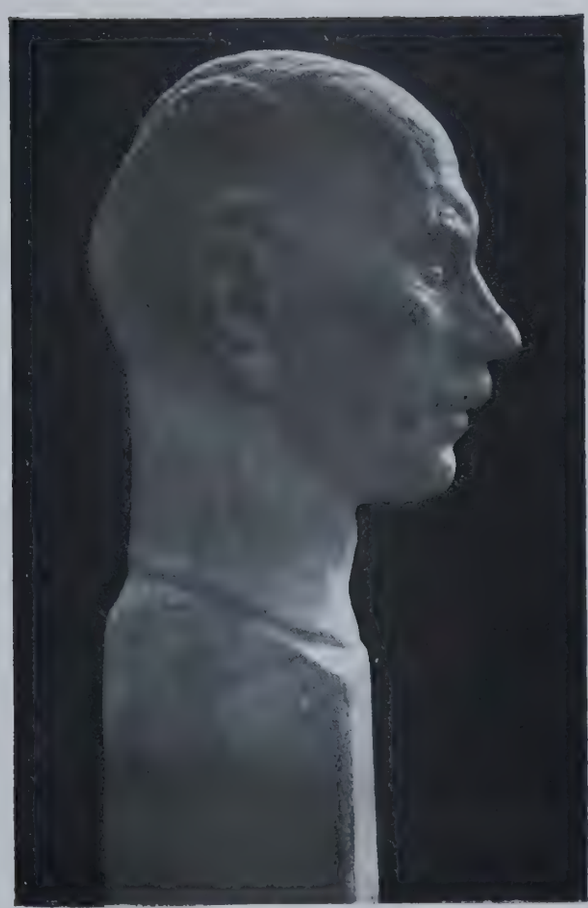

Fig. 561. *C. Medrea:* Marius Bunescu

Fig. 562. *C. Medrea:* La tun

Fig. 563. *C. Medrea:* Poezia (din monumentul lui St. O Iosif)

Fig. 564. *I. Jalea:* Act

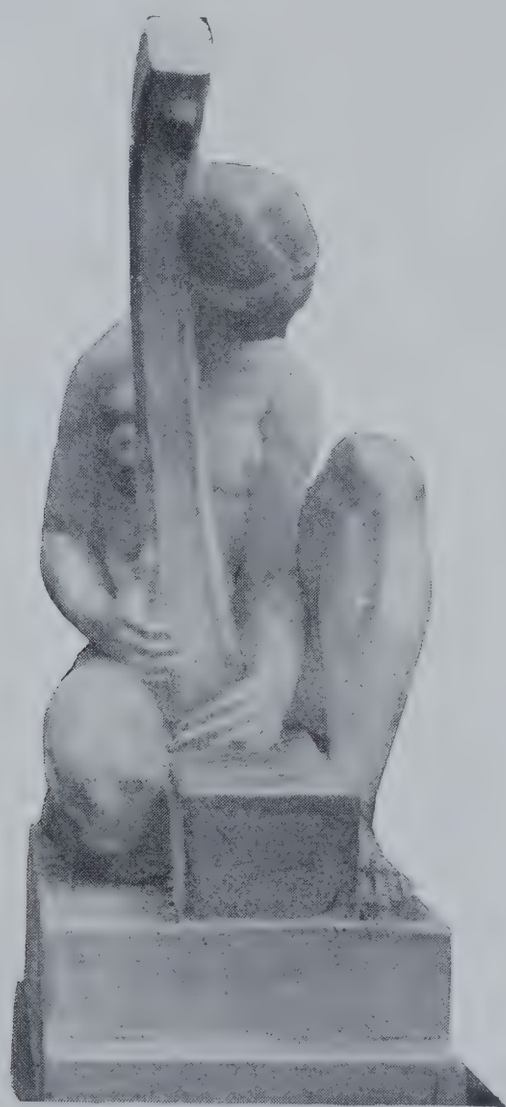

Fig. 565. *I. Jalea:* Cântăreața din harfă

Fig. 566. *I. Jalea:* Centaur

Fig. 567. *I. Jalea:* Credința

Fig. 568. *Duiliu Marcu:* Lustrul teatrului din Timișoara

Fig. 569. *Duiliu Marcu:* Motiv din fund cu parte din tavan (Teatrul din Timișoara)

Fig. 570. *Duiliu Marcu:* Scară și drumul la loji (Teatrul din Timișoara)

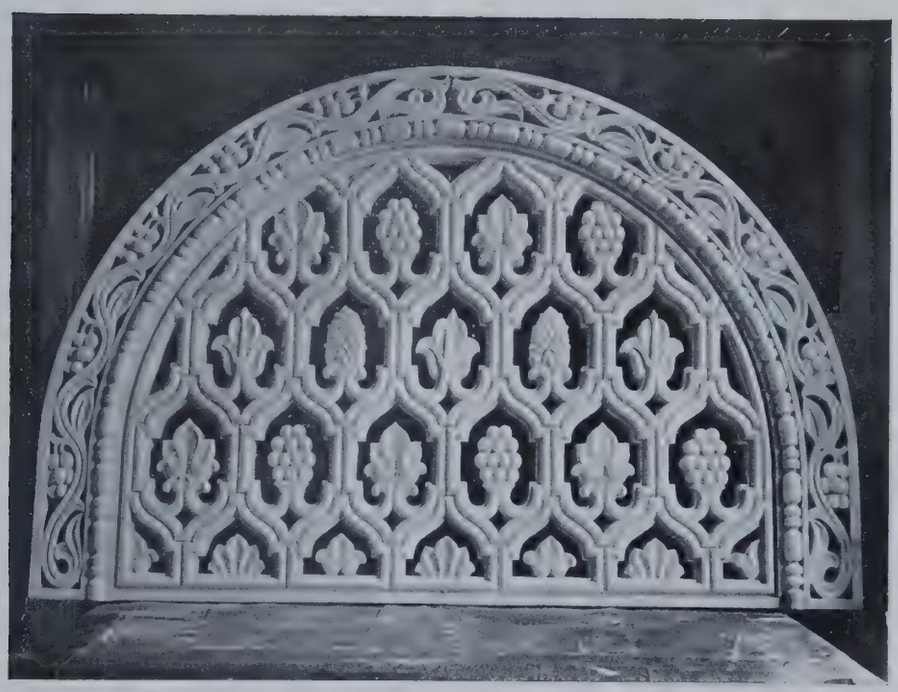

Fig. 571. *Duiliu Marcu:* Ornament (Teatrul din Timișoara)

Fig. 572. *Duiliu Marcu:* Proiect de cinematograf în Timișoara

Fig. 573. *Duiliu Marcu:* Piața Regele Ferdinand din Oradea

Fig. 574. *Duiliu Marcu:* Coloană cu lampadar și balustradă
(Piața Regele Ferdinand din Oradea)

ZECE ANI DE ARTĂ SĂSEASCĂ ARDELEANĂ

DE

VIKTOR ROTH

Intre cele mai izbitoare apariţii ale culturii săseşti ardelene din ultima generaţie trebuie pus faptul că numărul artiştilor plastici, ieşiţi din sângele comunităţii împământenite aici, a crescut, faţă de timpurile de mai înainte, într'o măsură neobişnuită. Această apariţie e cu atât mai remarcabilă cu cât cei mai de seamă artişti, cărora li se datoresc operele de mare artă din Transilvania, veniseră aproape fără excepţie din străinătate. Arhitecţii bisericilor mari orăşeneşti, creatorii ciclurilor de pictură murală din Malmkrog, Durles, Kiertsch, n'au fost Transilvăneni. Johannes von Rosenau, care a pictat în 1445 puternica « Răstignire » din corul bisericii Sfintei Maria din Sibiu, e sigur că nu se trăgeà din Râşnovul Braşovului. Veit Stoss cel tânăr, căruia avem să-i mulţumim strălucitele sculpturi în stilul Renaşterii ale altarelor din Sebeş şi Radeln şi care a fost chemat la 1508 şi 1509 dela Braşov la Curtea de Argeş, pentru lucrări artistice, erà un fiu al vestitului meşter cu acelaş nume din Nürnberg, şi numeroase şi de preţ icoane de altar, care s'au făcut în întâiul sfert al secolului al XVI-lea pentru biserici de sat şi de oraş ardelene, au pornit din atelierul lui Johann Stoss, un frate al amintitului Veit Stoss. Elias Nikolai, creatorul sarcofagului Apaffy, şi Sebastian Hann, meşterul fruntaş al barocului în arta argintarilor ardeleni, vin din ţinuturi de colonizare din afara Ardealului, ca şi acel Petrus Landregen, care a venit 1417 din Austria şi după ridicarea marei cruci de piatră din Sibiu a pierit din nou fără urmă. Iacob Blaumann, care a lucrat un şir de epitafuri de marmură pentru biserica orăşenească din Sibiu, se născuse în localitatea würtembergeză, Böblingen. Dacă mai adăogăm la acest şir, în măsură să fie sporit cu mult, numele strălucit al sculptorilor şi turnătorilor, de un înalt nivel artistic, George şi Martin din Cluj (Georg şi Martin von Klausenburg), cari au făcut la 1373 minunata statue călare a Sfântului Gheorghe de pe Hradcinul din Praga, şi pe acela al lui Sigismund Möss, care cu trei veacuri mai târziu s'a deosebit mai cu seamă ca meşter de portrete pe pietre de mormânt, am dovedit îndestul afirmarea făcută la început. Prin aceasta se spune însă, ţinând socoteală de mulţii şi iscusiţii meşteri ai meseriilor de artă, în bună parte Saşi născuţi în Transilvania, că poporul săsesc ardelean a fost în stare în trecut să nască din sine condiţiile de desvoltare a unei vieţi artistice de mare orizont, dar că n'a avut norocul să scoată chiar din sânul său pe purtătorii acestei activităţi artistice. E o chestiune din cele mai atrăgătoare să se cerceteze cum s'a ajuns în acest domeniu, cam dela 1885, la o prefacere desăvârşită. Deodată au ieşit din pământul patriei talente pline de făgăduială şi au desvoltat o activitate, odată ajunşi la maturitate, care radiază departe peste munţii Transilvaniei. Trebuie şi în acest caz să primim încheierea că un asemenea fenomen, de mirare la întâia privire, are cauze cu totul naturale. Trebuie să corespundă realităţii părerea spre care se înclină, că şi în Transilvania a fost activă o lege de evoluţie spirituală, iar această lege constă în aceea că fiecare cultură trebuie să nască şi să cultive cu proprii puteri, îndată ce a ajuns la o anumită neatârnare, un fragment esenţial din sine, adică cultura artistică. Această treaptă de desvoltare n'a luat însă fiinţă pentru Germanii transilvăneni decât după veacuri, odată cu sfârşitul secolului al XIX-lea. Din acest motiv nu este fără însemnătate să se puie în legătură vremea arătată, cu istoria artei săseşti ardelene din timpurile cele mai noui, cu deosebită considerare a celor din urmă zece ani.

Maestrul cel mai vechiu al generaţiei de artişti în viaţă este *Friedrich Miess*. Fiu al Braşovului, al oraşului adunat într'o frumuseţe fără pereche sub înaltele metereze şi deschizându-se ca într'un dor nepotolit spre câmpia largă a Ţării Bârsei, el a fost împins pe drumurile creaţiei de-o pornire nestăpânită către artă, după ce fusese destinat tagmei negustoreşti. Miess are astăzi 74 ani, dar puterea lui artistică nu e încă frântă. Anii lui de studiu academic în Viena şi München au ţinut dela 1883—1889 şi l-au influenţat cu mare intensitate. Aceasta se bagă de seamă nu numai într'o oarecare netezime a formelor lucrărilor din acel timp, dar şi într'un ton de atelier multă vreme predominant şi într'o îngustime, care nu se poate tăgăduì, a culorilor paletei lui. Dar aproape odată cu clipa în care el şi-a dat seama că trecuse ucenicia, care îi dăduse îndemânările meşteşugului în desen şi în cunoaşterea culorilor, şi-a aruncat de pe umăr mantaua de şcolar şi a mers pe calea proprie. Această cale l-a dus întâiu la Roma (1890—1891). Aici artistul nostru şi-a luat rămas bun pentru totdeauna dela orice academism. Aici i s'au deschis ochii pentru însemnătatea uriaşă a culorii şi aici, în oraşul etern, i s'au putut deschide din plin aripile sufletului. In mijlocul ruinelor unei lumi vechi, el a văzut cum se naşte pentru el o lume nouă. De atunci Miess a trăit aproape neîntrerupt în Braşov. Sus pe culmea cetăţii, el şi-a clădit marele atelier şi a lucrat aici la sine însuş, neabătut şi fără să-i pese de direcţii şi curente, de toane şi mode, cu o stăruinţă fără pereche. Atunci a luat naştere marele număr al operelor lui, peisagii, portrete, compoziţii, acuarele şi uleiuri, desene în creion şi lucrări în cărbune şi cretă. Impotriva oricărei alergări după efect, la el tonul fundamental stăpânitor al fiinţei, cinstea artistică se schimbă în cele mai armonioase acorduri. Le auzim în oricare din operele lui, fie că ia ca subiect capul sbârcit al unui salahor, sau subţirele avânt de linii al uneia din acele femei de neam, care se întâlnesc deseori în populaţia românească a oraşului natal, ele ne răsună din portretele gingaşe de fete, ca şi din portretele de reprezentare măreţe, pline de gust şi totdeauna cu tendinţă spre monumental. Nu rareori asemenea adâncă subliniere a adevărului în simţirea şi redarea motivelor se înalţă până la o atmosferă cucernică şi la o înfiorată plinătate de gânduri. Amintim tabloul cu femeia în dimineaţa de Paşte, care a ajuns cunoscut sub titlul: « Cristos a înviat! » şi peisagiul: « Intoarcere » în care tonul de aur al câmpiilor de grâu depărtate se uneşte într'o armonie nuanţată fin cu aerul amurgului care se lasă. Dela această săpare spre adâncimile stărilor care mişcă artistic nu e decât un pas până la mărimea eroică. O găsim indicată puternic în strălucita pictură, « Fata care ceteşte », şi în tabloul mare şi ca dimensiuni, «Dimineaţa ». In fundul lui licăreşte măreţia lumii munteneşti a Carpaţilor cu Piatra Craiului, iar înaintea acestei culise el a pus două figuri tinere, care sunt ceeace a izbutit să facă vreodată mai frumos mâna unui pictor din Transilvania. In această bucată natura şi viaţa omenească se întregesc şi sufletul privitorului se umple de presimţirea că el nu e decât o parte din sufletul lumii care se desvălue şi în râpile şi piscurile munţilor, şi pe care îl găsim desvăluit deopotrivă în maiestatea creaţiei şi în frumuseţea corpului omenesc. Stai plin de respect înaintea minunatului autoportret al artistului, care poate fi privit ca spovedania şi moştenirea acestui maestru într'adevăr vrednic de admiraţie. Pentrucă aici se găseşte la un loc tot ce l-a mişcat în cinci decenii de creaţie artistică: marea formă, tehnica cea mai conştiincioasă care ţine seama şi de cele mici şi e astăzi aşà de rară, convingătoare în limpezimea şi prospeţimea ei de viaţă.

Mai puţin cuprinzătoare e opera lui *Robert Wellmann*. Cu concepţia lui şi cu felul de pictare incomparabil de fin, dar fără să se oprească la amănunt, el se ridică în vremea noastră ca un urmaş al lui Van Eyck sau Hans Memling, mai aplecat către trăsăturile largi de pensulă decât către subtilitatea de factură în spiritul miniaturii. Printre bucăţile strălucite pictate de Robert Wellmann trebuie pusă Madona lui, care e zugrăvită dealtminteri simplu, ca o mamă cu pruncul. Inaintea acestui tablou care se bucură până acum de-o necontestată preţuire, artistul a spus acest cuvânt: pictura este energie, încordarea până la urmă a puterii, este conştiinciozitate fără compromis. In acest cuvânt e întreg Wellmann. Greu i s'ar puteà aşezà alături un al doilea, ca îndărătnicie de oţel, bizuindu-se numai pe sine în urmărirea scopului odată recunoscut. El are facultatea rară, să nu se lase abătut chiar când urmăreşte lucruri care în aparenţă n'au nimic a face cu arta. El pune tot ce face în servicul imediat al problemei lui de viaţă. Mobilitatea îi stă în sânge. Când în München, când în Hamburg, când iar în Berlin sau Budapesta, şi între ele în patria lui transilvăneană, dar mereu s'a întors, pe mai lung sau mai scurt timp, în munţii Sabini, unde şi-a înjghebat din ruinele unei mânăstiri părăsite de

maici, numită Maddalena, un fermecător cămin de pictor. Intre umanitate și caracter și între creație artistică se află o adâncă legătură condiționată de natură. Aceasta se vede și la Robert Wellmann. Picturile și desenele lui sunt o răsfrângere credincioasă a ființei. El nu e un artist care își birue obiectele luându-le cu asalt și stăpânește fără osteneală compoziție și culoare. La el nici felul de pictură, care poate fi proclamat unic, nu e rezultatul unui raționament rece, școală și obișnuință seacă, și cu atât mai puțin un mijloc să-și ascundă rafinat slăbiciuni lăuntrice, pentrucă această tehnică nu se poate închipuì fără o energie dusă până la marginile posibilului și fără o sârguință aproape supraomenească. La Madona lui, Wellmann a lucrat șapte luni fără întrerupere, din zori până în noapte. Suprafețe, pe care alți pictori le sfârșesc dintr'o trăsătură, pe el îl muncesc zile întregi. Către o asemenea răbdare rară și stăruință neobosită îl duce întreaga lui conștiință artistică, conștiință care îl leagă de necesitatea unui adevăr trebuind să redea cu cea mai mare credință chiar cele mai mici lucruri, orice fir, orice păr. Deaceea picturile lui bucură tot așà de mult de aproape ca și de departe. La el nu e nevoie de oarecare depărtare a contemplării, până când complexele parțiale de culori se înmănunchează într'o acțiune unitară; el își desface picturile în nenumărate șiruri, ca să le ție cu toate acestea într'o unire strictă. Dar tehnica singură nu face pe artist. Ea are însemnătate și rost numai ca expresia personalității artistice. Nu tehnica hotărăște despre valoarea sau nonvaloarea unei opere de artă, ci numai și numai vioiciunea și puterea cu care e în stare să deștepte în noi fiorul de bucurie al artei. Deaceea dacă finețea tehnică a lui Wellmann ar deșteptà în noi simțirea unei căutări chinuite după adâncul artistic, dacă am aveà impresia că într'un adevăr natural, care se clădește pe amănunte, atât de rar în pictura modernă, nu s'ar da la iveală și un mare adevăr de artă, n'am aveà nici un motiv să ne oprim, fie și numai o clipă, la Wellmann și să urmărim problema artei lui. Dar arta lui Robert Wellmann e plină de spiritul adevăratei mărimi, care cucerește și dă sufletului fiori de evlavie. Cine stă înaintea lucrărilor lui cu o inimă flămândă de frumos își dă seama că nu simțul negustoresc al amănuntului a fost aici la lucru, ci o forță care își va aveà urmările peste timpul de acum. Turma lui de capre, cărătoarele de apă, femeile și portretele de bărbați și în mai mică măsură minunatele desene, influențează așà de statornic, în întâiul rând și pentrucă execuția, nespus de curată, nu numai că nu împiedecă și nu întunecă unitatea artistică a înțelegerii întregului, ci dimpotrivă, o subliniază în plină lumină și chiar o face cu putință. Wellmann poate să se înșire, tocmai ca desenator, între cei mai buni artiști grafici. Stilul lui este o punere laolaltă cu totul personală, de corectitudine în desen neîntrecută, de desăvârșire tehnică, de intuiție proprie picturală. El își stăpânește stilul cu o măestrie absolută, și într'un cuvânt se poate spune că a îmbogățit prin ceeace a creat, cu opere de absolută valoare, arta timpului nostru. Astăzi Robert Wellmann trăește din nou în căminul italian dela Maddalena, de pe a cărei terasă privirea rătăcește fericită și beată de bucurie în văi și peste culmile munților Sabini, cu ale lor cuiburi de stânci și cu cerul clar deasupra. Cât de recunoscători i-am fi acestui maestru, dacă ar vrea să-și îndrepte mai des și încoace pașii, pentru ca prin puterea spiritualizată a capacității lui să îmmulțească numărul acelor opere care sunt chemate să dea unui viitor îndepărtat dovada voinței artistice și a culturii noastre intelectuale.

Printre artiștii mai vechi, încă în viață, trebuie amintit *Karl Ziegler*, de o vârstă cu Robert Wellmann, un fiu de preot sas. La început teolog, apoi elev al Academiei de arte din Berlin, unde trezește de timpuriu atenția profesorilor. El își dobândește ca artist liber, cu lucrările lui, recunoaștere și distincție la marile expoziții dintre 1890—1900 din Berlin, Bruxelles, San Louis, Budapesta; un mare număr de galerii de Stat cumpără tablouri de mâna lui. In 1904 ajunge profesor în Posen și la 1921 profesor la Academia de arte plastice din Königsberg. O asemenea carieră, luând-o deocamdată numai exterior, n'a făcut nici un artist sas ardelean. Trebuie atunci să se găsească în acest om calități care îl pun în stare să răsbească într'o lume în care nu prea lipsesc marile forțe. Drumul lui a fost dela început drept în sus, fără cotituri, nici abateri. Poate că ne apropiem de taina vieții lui când spunem că marele pas i-a izbutit pentru că s'a priceput să fie, în cea mai intimă dintre contopiri, modern și cu toate acestea el însuș. Rătăcirea atâtor reprezentanți artistici ai așà zisei epoci moderne, își are pricina în aceea că ei vor să fie moderni, fără ca în acelaș timp capul să le fie uns cu un strop din acel uleiu sfânt, care consacră fruntea personalității. Ei rămân înglodați în individual și nu ajung niciodată la universal. A voì să fii modern numai de dragul modernului,

trebuie să ducă neapărat la rătăcire, dar a împăcà sensibilitatea de artă modernă cu propriul temperament, a vedeà pe omul zilelor noastre aşà cum se înfăţişează cerinţelor estetice ca obiect valoros artistic, a mulţumì apoi simţul culorilor generaţiei actuale, nici vorbă că sporit şi potenţat, a pune în prezentarea operei înseşi spiritul timpului cu dorinţa lui de liberare din pustiul nesfârşitelor contraziceri şi nelinişti, înseamnă cel puţin o parte din temele, a căror deslegare trebuie s'o îmbrăţişeze activitatea de astăzi a artei. Conştient sau inconştient recunoaşterea acestor teme a format şi studiul lui Karl Ziegler. El are ca scop numai expresia organică a fiinţei lui: pare hotărît, voios, energic, deplin personal. Vedem şi la Ziegler că pictorul modern s'a făcut altul decât erà când coama lungă de artist, lavaliera fâlfâitoare, haina de catifea voiau să arate şi pe dinafară că arta e un fragment al romanticei şi că ea are ţelul să scufunde lume şi om în suflarea acestei romantice. Ziegler nu e un romantic, ci un om al prezentului, şi, pe deasupra, un ucenic al sportului. Cine cunoaşte pe uriaşul crescut peste măsura obişnuită va înţelege că lumea acestui om nu e îmbibată numai de mirosul de terpentin al atelierului. Ziegler este unul din cei mai piloşi şi neobosiţi muncitori, cari poate să picteze zi după zi, cât ţine lumina, dar care-şi aduce aminte că este şi om, cu muşchi, coarde şi nervi. Faptul că un pictor e şi vânător şi călăreţ, arcaş şi jucător de golf, nu e fireşte un argument pentru calitatea sau lipsurile creaţiei dar cu Ziegler lucrurile stau aşà că patimile lui sportive, adică bucuria în dedarea necontenită a ochiului şi plăcerea în exercitarea forţei fizice, lămuresc atâtea trăsături fundamentale ale operelor. Cine şi-ar puteà închipuì pe acest uriaş ca un descriitor de scene grase de salon, ca un zugrav al bogăţiei de forme revărsate? Insufleţit de un val de putere clocotitoare, el se apucă mai cu seamă de marele format şi se complace să prindă cu pensulă largă ideea artistică sub unghiu monumental. Aceasta se arată nu numai în luptătorii greci, în Amazoana, în Scăldătoarea de bivoli, în Fiul rătăcit, care are ca subiect necazul fiului omului, în golul stepei părăsite, în Diana lui, un nespus de frumos tablou din ultimii ani, dar şi în felul cum îşi pricepe tablourile îndată ce are înainte libertate de mişcare. Ziegler a ajuns ce este în marele oraş, aici a ştiut să-şi asigure locul, şi aceasta pentrucă a prins pulsul vremei care sileşte pe omul singur care nu vrea să se cufunde în mulţime, să lupte pentru drept şi să ducă la biruinţă personalitatea. In această luptă maestrul nostru s'a oţelit şi urmele ei se regăsesc în opere, ca martore ale vieţii. Nicăiri nu întâlnim în tablourile lui nici cea mai slabă urmă de sentimentalitate îmbibată de lună, nicăeri bucuria mulţumită de sine a băsmitului, nici sentiment al visăriei fericite, nici dulceaţă şi moleşală, nici nervozitate. Deaceea şi sunt clădite figurile lui — ne gândim la strălucitul portret al tatălui, la autoportrete, la portretele soţiei şi la toate portretele de personalităţi proeminente ale puterilor vestice pe care le-a făcut în timpul răsboiului — cu o hotărîre în compoziţie care stârneşte admiraţie. Marea linie se accentuează energic, iar valorile spirituale de atmosferă sunt redate cu desăvârşit de limpede expresie, aşà că vrând, nevrând, ne simţim atraşi în cercul de vrajă al personalităţilor zugrăvite. In orice operă de seamă a lui Ziegler se găseşte precipitată suma fiinţei lui. Şi această fiinţă nu e fără asprime şi rezervă simţită, dar tocmai această însuşire a caracterului lui deşteaptă un mare farmec estetic, în legătură cu felul de simţire modernă şi cu tratarea culoristică limpede care ocoleşte în aceeaş măsură oboseala mohorîtă ca şi vioiciunea care se vâră. Acest farmec a constrâns până şi pe criticii de profesie ai marilor expoziţii, răsfăţaţi sau sub hipnoza gustului zilei, să nu treacă muţi pe dinaintea lucrărilor lui Ziegler.

Dintre tovarăşii de vârstă ai lui Ziegler şi Wellmann, doi artişti însemnaţi nu mai sunt în viaţă: *Arthur Coulin* (mort în 1912) şi *Fritz Schullerus* (mort în 1898).

Un loc de cinste, alături de artiştii mai vechi, cari aparţin poporului săsesc din Transilvania, îl are *Ludwig Hesshaimer*, născut în 1872 în Braşov.

Până la sfârşitul răsboiului, ofiţer de profesie, mulţi ani profesor la şcolile militare şi acum numai artist şi critic. Către artă el a venit cu necesitatea geniului, împins de patima unui temperament înfocat. Drumul obişnuit prin şcoli şi academii nu i-a fost îngăduit. El a trecut prin toate suferinţele autodidactice până şi-a găsit stilul propriu, concepţia artistică de viaţă, a lui.

Judecând opera lui Ludwig Hesshaimer după dimensii, ne aflăm înaintea unei producţii într'adevăr de basm, care nu se poate înţelege fără o uriaşă sârguinţă şi o bucurie neînfrânată de creator.

El a isprăvit peste 60 de Ex libris, vreo 200 de gravuri de toate formatele, cam 2000 de desene şi schiţe, ne-a dăruit în cicluri capodoperele lui: « Dansul Morţilor », « Inchinarea », « Zei, idoli şi

duhuri », « Sonată de Mozart », « Herzelinde Augentrost », « Casa de nebuni », « Cântecul de pe câmpul de luptă ». Cine vreà să-şi facă o părere obiectivă despre însemnătatea lui Hesshaimer, are poate o indicaţie în faptul că peste 150 de foi de mâna lui au fost găsite vrednice să fie primite în colecţia vieneză de desene, în vestita Albertina. Amintim numai în treacăt că distincţiile nu i-au lipsit. Lucru mai de seamă e că Hesshaimer e în stăpânirea acelor facultăţi care singure fac pe artist şi constau dintr'o sinteză de mare spiritualitate şi de putere de modelare formală. E de ajuns să vezi numai capul lui Hesshaimer, cu ochii ascuţiţi, extrem de inteligenţi, şi cu trăsăturile energice ale feţei, cum s'a prins el singur într'un autoportret vorbitor, în aqua forte, ca să înţelegi numaidecât că omul acesta a lăsat tot ce e obişnuit departe îndărăt. Că Ludwig Hesshaimer e şi poet, ba poate mai mult poet decât artist, bagi de seamă când te adânceşti în operă. Lui nu-i ajunge simpla redare a naturii. El nu se mulţumeşte dacă prinde vreo stare, şi nu-şi priveşte sarcina încheiată prin deslegarea vreunei idei de compoziţie. Nimic nu-i e mai străin decât lozinca atâtora altora.

Ceeace-l duce şi-l ia este ideea, înţelesul mai adânc. Ceeace se găseşte făcut de mâna lui, în afară de acest cadru, în care Hesshaimer, împlinitor în tot felul al vorbei vechi despre durerea şi mersul pe pământ al artistului, şi-a aşezat concepţia morală şi religioasă de viaţă, sunt studii în care se cheltueşte pornirea lui spre desen şi modelare, dar totdeauna ca pregătire pentru mai mari scopuri. Adevărata artă este destăinuire a personalităţii, şi mijloacele de punere sub simţuri a acestei destăinuiri, se desprind din firea artistului. Cine ar puteà să şi-l închipue pe Michel Angelo ca pictor de miniaturi şi cum ar fi fost în stare Rembrandt să zugrăvească ce e mai preţios în opera lui, corporalitatea şi toate minunile luminii, dacă s'ar fi folosit de felul de lucru al lui Memling? Intre tehnică şi psihe artistică există o legătură de condiţionare. Spiritul îşi creiază forma. Şi suntem de părere că acest fapt de teorie artistică a împins pe Hesshaimer la grafică. Iar aici tot în aqua forte şi-a găsit în întâiul rând mijlocul de expresie adecvat artei lui. Acuarelele şi uleiurile făcute în răstimpuri trec pe al doilea plan şi ca număr, dar desenele lui în creioane colorate sunt foarte remarcabile. In această tehnică el a dat ciclul « Casa de nebuni », ca ilustraţii la sonetele lui E. Finka. Privind opera grafică a artistului nostru ai impresia convingătoare că aceste foi nu sunt rodul vreunei ostenitoare munci spirituale între pereţii strimtorători ai atelierului şi odăii de studiu, ci că sunt născute din întâmplări proprii adânci. Să urmărim seria zguduitoare a « Dansului morţilor » sau a « Cântecului de pe câmpul de luptă » ca să ne dăm seama că nu e vorba de o chibzuială rece şi de construcţie abstractă, ci că auzim bătaia unei inimi frământate şi răsuflarea unui piept răscolit de toate spaimele. Ceeace pe lângă aceste mari manifestări ale unui suflet de artist, căruia Dumnezeu, vorba poetului, i-a hărăzit să spună ce sufere, Hesshaimer a mai dat, figuri de carte, chenare, podoabe grafice şi altele la fel, trebuie înţelese ca reacţia unei spiritualităţi pironite de toate cătuşele frumuseţei vieţii. Aşà se valorifică toate drăgălăşeniile şi tot umorul din Hesshaimer. Căci omul nu e vreun pesimist sau bejenit al existenţei, ci un iubitor puternic şi cu ştiinţă al ei, căruia îi stă bine şi gluma. Dovadă gravurile din ţara trântorilor, foi pline de o însorită veselie. Numeroasele lucrări, care cuprind motive ardelene, sunt un semn că Hesshaimer, care şi-a clădit căminul artistic în Viena, n'a pierdut legătura cu ţara de naştere. Şi în cazul lui trebuie să regretăm nespus, că progresul culturii între noi n'a ajuns atât de departe, ca să deà putinţă de viaţă unor artişti de însemnătatea şi de puterea lui.

Aceleiaş generaţii de artişti saşi îi aparţine însfârşit şi *Anna Dörschlag*. Ea e o fiică a pictorului şi profesorului de desen Dörschlag, care şi-a câştigat merite în generaţia dintre Wellmann şi Coulin. Ea ştie să folosească înţelept şi vesel un talent căruia îi sunt dragi tonurile plăcute şi adesea puternice. Intâile îndrumări le-a căpătat dela părinte, dar şi la ea se dă de gol că şcolile de tot felul sunt numai punţi, pe care artistul ajunge în ţara pe care trebuie să şi-o cucerească singur. Anna Dörschlag şi-a făcut studiile în mare parte în München şi Berlin, dar cu niciuna din lucrări nu se poate dovedì că vreun profesor ar fi exercitat vreo influenţă mai trainică asupra atitudinii faţă de problemele culturale sau asupra formării tehnicii ei. Această împrejurare e o probă şi în cazul de faţă, de faptul şi prezenţa neatârnării artistice. Anna Dörschlag, care s'a realizat mai ales în uleiu şi acuarelă, dispune de o trăsătură, s'ar puteà zice deadreptul bărbătească în aşezarea culorilor. Departe de ea sfiala mofturoasă în alegerea motivelor, pe care le ia din peisagiul de-acasă, din sat şi oraş,

şi cu aceasta o încleştare neputincioasă de amănunte. Deaceea ea se pricepe anume să pue o notă foarte îmbucurătoare în redarea naturii, aşà că afli plăcere în lucrările de acest gen. Mai interesant pentru artist decât orice, este un belşug de taine, minuni, ghicitori şi probleme, iar adâncirea acestor lucruri, măsurarea cu ele, înţelegerea sfintei dependenţe dintre intelectual şi organic, dintre corp şi spirit, şi închegarea şi redarea ei văzută prin cioplire şi creare din nou, a fost dela început steaua călăuză a oricărei arte adevărate. Deaceea găsim şi la Anna Dörschlag un precipitat al acestei stări în multe desene de « acte » şi în întâiul rând într'un şir de portrete, în care ea s'a priceput să unească adevărul vieţii, adică fidelitatea trăsăturilor, cu gingăşia construcţiei culoristice şi de compoziţie. Printre cele mai bune lucruri pe care le-a făcut trebuie pus portretul unei fete de ţăran, proprietate a unui particular din Braşov.

La mijloc, între reprezentanţii mai vechi şi cei tineri sau extrem de tineri, ai artei plastice din Transilvania, stă *Hans Hermann*. Născut la Braşov în 1885, a moştenit dela tată, care erà sculptor academic, dragostea şi pecetea artei. Pregătit în Budapesta ca profesor de desen, şi-a folosit vacanţele în studii stăruitoare la Viena şi München şi şi-a lărgit orizontul artistic în călătorii mari în Răsărit. A luat parte la răsboiu în Volhinia şi în Karst ca ofiţer de artilerie şi trăieşte de-atunci în Sibiu cu îndoitul rost, de profesor şi de artist liber. In evoluţia acestui pictor se deosebeşte uşor o îndoită trăsătură. Pe deoparte, îl furà tehnica în sine, în aşà măsură încât se dedà cu totul ei în variatele-i posibilităţi. El a pictat în uleiu, culori de apă, tempera, guaş, a executat gravuri, tapete, aquatinta, litografii, linoleum, cromotipografii, etc., într'un mare număr, şi a încercat toate felurile cu putinţă ale picturii. Erà însă în aceasta, şi el e lucrul de căpetenie, deopotrivă o căutare a marii forme şi a deslegării acelei probleme, care ne dă legătura dintre formă şi spaţiu, adică picturalul pur. Cu o asemenea înzestrare, care trebuie într'un fel să-şi tae singură calea propriei desvoltări, sprijinirea de cutare sau cutare model al marilor maeştri este exclusă, ceeace pe deoparte e o garanţie de neatârnarea şi onestitatea căutării, dar pe de altă parte vatămă tocmai întâilor lucrări. Astfel, picturile murale, cu care Hermann a împodobit sala de festivităţi a liceului evanghelic din Mediaş, sunt încă nesigure în legarea figuralului cu spaţiul, încă şterse în culoare, dar faţă de energia cu care s'a lăsat dus de rara lui bucurie de creaţie, artistul a ajuns cu toate acestea pe culmea care-i erà dat s'o urce în marginile talentului, de esenţă picturală şi spirituală. Aceasta e exact întâiu pentru lucrările grafice şi între ele, mai ales, pentru incizii. E admirabil cum izbuteşte Hermann să prindă, într'o repede schiţă de creion, caracteristicul motivului şi apoi să-l transporte cu acul pe placa de aramă, într'o gândită distribuţie de lumină şi umbră. Foile ultimilor ani au, cu toată determinarea formelor, o atmosferă picturală, care e proprie să lase în privitor bucurie şi bună dispoziţie, în faţa acestor compoziţii de arhitectură, peisagiu sau numai de pură atmosferă. Poziţia artistului nostru către problemele de culoare ale picturii descopere şi ea o scară de evoluţie, care uşor ar puteà fi desfăcută în perioade deosebite; dar mai de seamă mi se pare constatarea că Hermann s'a avântat, dela o aşezare de teme, care nu se vedeà unde poate duce, lucie şi sentimentală, căzută în drăgălăşii roze şi violete deschis, la puterea şi strălucirea impresionistă. Intre ce a dat pensula lui mai adevărat şi mai monumental, trebuie puse acele privelişti de munte, ale căror schiţe Hermann şi le-a adunat într'o grea şi primejdioasă excursie pe vârfuri, în Carpaţii meridionali. Ce ascensiune în ascuţirea privirii picturale şi a redării artistice se află aici, putem descoperì mai lesne într'o punere alături de pânzele cu motive peisagiste, în mijlocul cărora stă marea făptură a Negoiului lucrat acum cinci sau zece ani. Dincolo încă realizare sau visărie romantică, dincoace accente dramatice în clădirea celor văzute. Dintre lucrările lui cu figuri se arată ca foarte vrednice de amintire un « act » de femee, care e redată cu o văpae de coloare care te face să te gândeşti la Rubens. Şi nu trebuie lăsată printre cele din urmă, impresia care nu poate să rămână ascunsă unei analize pricepute a operei lui Hans Hermann, şi anume pătrunderea spirituală a fiecăreia din lucrări. Simţi că te afli înaintea isprăvilor, nu numai ale unui strălucit pictor şi tehnician rar în mânuirea pensulei şi a acului de incizie, dar şi a unui cugetător de rasă şi de orizont.

Cu *Norbert Thomae* ne întâmpină un artist, în a cărui manieră se adună un mănunchiu de preţioase însuşiri, care se vădesc în opera lui ca o binefacere. Născut în Bistriţa la 1887, el şi-a luat diploma de profesor de desen dela Budapesta şi a trăit dela întoarcere neîntrerupt ca profesor de desen la gimnaziul din Sebeş şi acum la liceul din Bistriţa. Şi în cazul lui, oricât de frumoasă şi folo-

sitoare i-ar fi activitatea de dascăl al generației noui și oricât de laudabil ar fi că o asemenea forță neobișnuită contribue ca pedagog la educația artistică a tineretului, trebuie să ne arătăm părerea de rău că e împiedicat de cărăușia muncii școlare dela deplina înflorire a puterilor artistice. Cu atât mai mult trebuie să recunoaștem că Thomae, printr'o înțeleaptă economie a timpului, a dat naștere la un mare număr de uleiuri, acuarele și desene, în care iese la iveală un om de deosebit talent. Intâile lucrări, dela academie sau din anii următori, și adesea și altele de mai târziu, arată oarecare influență de tipuri tradiționale și de șablon academic de pe la începutul secolului, dar maestrul nostru a știut cu cât a trecut vremea să se scuture de ce erà școlăresc în el, așà că astăzi, în puterea vârstei, lucrul lui artistic are o notă deplin personală. Tocmai față de el trebuie să ne ferim să-l măsurăm după criteriul vreunei direcții curente. Pot s'o facă aceasta critici și colegi, cari văd într'un mijloc de expresie anumit singura scăpare și dreaptă metodă a creației artistice; cine prețuește însă opera de artă ca un obiect de contemplare, ca izvor al sentimentului de bucurie estetică, și cine e așà de naiv, sau așà de cuminte să nu vadă în lucrările pictorilor și sculptorilor o reclamă și propagandă pentru vreun curent al filozofiei artei, are să aibă prilejul tocmai înaintea creațiilor lui Thomae să fie lăuntric despăgubit. Pentrucă în el întâmpină întâiu un desenator faimos, care se pricepe, cu mână sigură și fără să se oprească la amănunte, să-și puie pe hârtie figurile. O serie de desene de portrete aduc dovada: asemănarea o prinde de fiecare caz ca un lucru dela sine înțeles. Trei domenii a cultivat Thomae: natura moartă, peisagiul și portretul. De natura moartă, care a ajuns astăzi cu dreptate la o nouă prețuire, îl leagă deopotrivă forma, gruparea, culoarea și lumina. Și trebuie să se recunoască, Thomae a izbutit să creeze un număr de lucrări de acest fel, care ar fi podoaba oricărei expoziții. Izvorul de tinerețe, din care i-a venit pictorului înviorarea, cultivarea și înălțarea simțului pentru lumină și culoare e natura, sunt pădurea și livada, apa și muntele și strălucirea în care răsună cântarea schimbărilor de stări sufletești, peste creația lui Dumnezeu, din mijitul zorilor până la căderea nopții. Și aceasta poate fi pricina că Thomae lasă un așà mare loc schiței peisagiste. La aceste repezi însemnări Thomae are gândul întrebuințării mai târzii într'o concepție mai mare, bucuria picturii, și-i duce pensula trebuința adâncirii în vraja care țese lumină și culoare în jurul lucrurilor din natură și prin aceasta le străbate și le împresoară cu viața ei tainică; iar dacă apoi un prieten al artei dorește executarea schiței, Thomae se umple din nou de bucuria întâei așterneri pe hârtie. Cu toate acestea, Thomae ne-a rămas dator până astăzi tocmai marele peisagiu. Din mâna lui anume, ne-ar fi foarte bine venită o atare creație, în care el ar căutà să prindă vreun motiv al lumii tip transilvănene. Poate că nu e nevoie decât de un îndemn din afară pentru asemenea faptă! Cel mai cuprinzător și stăruitor interes îl arată însă Thomae portretului. Multe a desenat și pictat el până acum. E interesant să te uiți peste umăr când lucrează. Firește că Thomae și-a găsit stilul lui și și-l îngrijește, stil care constă în prelucrarea energică a formei, dar nu s'a legat de o anumită tehnică. Cunoaștem de el pânze, pe care le-a acoperit grijuliv, cu o pensulă lină, și altele, la care au intrat în acțiune, într'o așezare pastoasă, aproape numai cuțitul, coada pensulei și vârful degetelor. Altele arată o trăsătură largă puternică, un fel de trecere a piedicilor într'un salt înaripat, și într'un cuvânt, nicăeri ceva mărunt, pedant, ci vedere în mare nepăsătoare, care înlănțue cu atât mai mult cu cât se reazimă pe o adâncire și observație conștiincioasă. Dacă aruncăm o privire asupra lucrărilor de până acum ale maestrului nostru, putem să ne lăsăm așteptării bucuroase că, dată fiind puterea de muncă a omului, multe opere ale mâinii și intelectului lui vor mai luà naștere și vor însemnà încă pentru multă vreme o îmbogățire a monumentelor de artă națională.

Nu e o întâmplare că în ultimele decenii artiștilor plastici din Transilvania li s'au adaus și un număr de artiste. Aceasta stă în legătură nu numai cu emanciparea femeii, care a pătruns și în împrejurările transilvănene, ci cu o aprofundare a culturii spirituale și artistice, către care păturile conducătoare ale Sașilor Transilvaniei s'au îndreptat, nu fără izbândă, ca spre un program socialetic. Intre pictorițele care s'au deosebit în ultimul deceniu și sunt vrednice de amintit aici, se găsește *Trude Schullerus*. Născută în Agnita, a stat, cu întreruperi, aproape șapte ani în München, unde a studiat cu Feldbauer, Weissgerber, Exter și Heimann. Tăria acestei artiste, care trebuie lăudată în cele mai bune lucrări pentru lupta bărbătească cu motivul, e grafica. La o serie de desene în creion, pentru care și-a ales punctele pitorești ale Sibiului vechiu, se adaugă un număr însemnat

de incizii, a căror tehnică o stăpânește astăzi cu măestrie. Trude Schullerus se simte în întregime pictoriță a țării. Aceasta i-a venit cu sângele dela tată, a cărui operă științifică a stat sub zodia aceloraşi scopuri: să prindă şi să reprezinte apariția colorată a Transilvaniei, a caracteristicului ei, a asprei țări de munte, a portului popular şi a oraşelor pitorești cu ale lor clădiri, e năzuința după propriile cuvinte, a artistei. Şi că ştie să-şi ajungă această năzuință, cu pricepere şi atrăgătoare cultură a gustului, fac dovada foile pe care le-a adus cu ea de la vizitarea Academiei pentru industria grafică a cărții din Lipsca din 1923. Una din cele mai bune lucrări ale ei este un portret de bărbat, desen, care redă congenial ființa celui reprezentat, înalta spiritualitate a apariției lui omenești. In picturile în ulei în care face, pe lângă peisagiu, portret, se bagă de seamă în modelare şi în punerea culorii un impresionism sănătos, care îşi are ca origină adânca întipărire pe care au asupra artistei impresioniştii francezi. Negreşit că pe această cale ea n'a pătruns încă până la poarta îndărătul pragului căreia se găseşte ținta urmărită, adică deslegarea perfect mulțumitoare a problemei luminii şi a culorii. Față de stăruința pe care artista o pune însă în munca ei serioasă e de aşteptat că marea operă nu va întârzià.

Fără să păgubească în vreun fel caracterului personal e o grupă de artişti transilvăneni, în viață şi lucrând astăzi, care se îmmănunchează într'o anumită unitate şi sunt legați în tehnică şi înțelegere prin tot felul de trăsături comune. Numim întâiu pe *Ernst Honigberger*. Născut la Braşov, în 1887, el a studiat pictura întâiu la Berlin şi apoi trei ani la München, ca elev al lui A. Heimann şi Karl von Marr. Timpul până în 1921, în care ani Honigberger s'a aşezat la Berlin, este după mărturisirea lui, nici vorbă modestă, un timp de pipăeli nesigure către drumul adevărat. De atunci el merge însă repede înainte. Succes se aşează lângă succes. Presa de specialitate întârziază la lucrările lui cu un interes neobişnuit şi cu mare recunoaştere. Urmează o serie de expoziții care îi duc picturile peste Germania în America, Rusia şi chiar în Indiile Olandeze. Cumpărături de autorități comunale şi de Stat ca şi de colecționari particulari de frunte caracterizează succesele acestui artist. In opera lui portretul şi compoziția figurală iau aproape întreg interesul pictorului. Pricina e că ritmul pune stăpânire acì pe sufletul unui muzicant. Fie că redă figurile, într'o liniştită odihnă, fie că le reprezintă ca în « Cărătoarea de apă » în mişcare, fie că le pune să lucreze împreună, ca femeile din « Cules de poame ardelean », se vede totdeauna o îmmănunchiere a liniilor şi a construcției spre un acord armonic în ritmul, care fără îndoeală cuprinde momentul de o esențială însemnătate şi influență a pânzelor artistului. In ele domneşte avânt şi viață din plin. E limpede că asemenea rar efect nu poate să fie ajuns numai prin linie şi compoziție. Dacă culorile ar fi prelucrate şters, greoiu, manierat după vreun curent oarecare, lucrările lui Honigberger şi-ar pierde sufletul, dar tocmai culoarea se pricepe maestrul s'o întrebuințeze cu o rară putere şi în acelaş timp cu o fină gradare. In atitudinea pictorului față de motivele lui apare uşor de recunoscut tendința ca arhitectura picturii să se ridice pe cea mai mare simplitate cu putință. Iar în acest fapt se găseşte îndreptățirea să vorbim de monumentalitatea operelor lui de seamă, iar dacă punem lângă ritm, monumentalitate, culoristică şi precizie avem totodată o caracteristică a personalității lui Ernst Honigberger. Multe trebuie ca să prinzi rădăcină într'un oraş mondial, fără legături, numai prin putere proprie şi să te menții biruitor. Pentru aceasta e nevoie, pe lângă o eminentă îndrăzneală, de energii psihice, şi de ele artistul nostru dispune într'o mare măsură. O precipitare a acestei forțe dârje şi stăruitoare putem să vedem şi în tehnică, de vreme ce mişcarea vânjoasă a pensulei şi aşezarea culorii care modelează adesea, nu sunt la urma urmei decât o revărsare a vieții şi temperamentului artistului. Să numim din seria operelor lui de seamă, care au trecut în proprietatea publică sau particulară: « Oratorul grevist », « Femeile care cântă », « Odihnă în timpul fugii », « In hamac » şi « După baie ».

O cale de evoluție specială a mers *Hermann Konnerth*. Născut în Sibiu la 1881, studiază la universitate aproape zece ani teologie, istoria literaturii, filozofie şi istoria artei şi ia doctoratul în filozofie cu marea lucrare despre « Teoria de artă a lui Konrad Fiedler ». La 27 de ani începe să picteze şi rămâne dela 1908 până la 1914 la München, Florența şi Paris. Răsboiul îl ține cinci ani întregi ca prizonier în Franța de sud; un an dă lecții studenților universității din München de istoria artei şi se mută în sfârşit la 1921 în Berlin unde trăeşte astăzi ca artist de profesie. Konnerth trebuie să fie privit ca şi Honigberger drept un hotărît impresionist. Principalul pentru el e să redeà

obiectivitatea pusă în spațiu a motivului în particularitatea care i se pare esențială, ținând socoteala de culoare și de formă, de lumină și de atmosferă. Intâile lucrări au stârnit în orașul lui de naștere, între obișnuiții vechei maniere, o vie surprindere, dar puținii cari se pricepuseră să treacă peste ușurința desenului și insuficiența culorii au recunoscut în Konnerth o forță și un talent artistic plin de făgădueli. Și acești puțini cunoscători au avut dreptate. Portretul profesorului Kühnemann înseamnă o excelentă lucrare nu numai pictural, dar și în ce privește spiritualitatea capului. E o chestiune peste care astăzi s'a trecut demult, dacă trebuie să dorim în lucrările unui artist ca el să meargă în execuție până în amănunt sau nu. E vorba totdeauna de impresia totală și dacă artistul a izbutit să dea operei lui aceà viociune și nemijlocire a impresiei, care are să hotărască în cele din urmă dacă avem a face cu o încercare diletantă sau cu un document artistic. Așà zisa « Artă pentru toți » poartă în foarte multe cazuri pe frunte înfierarea mediocrității. Cea din urmă ședere a pictorului în orășelul din sudul Franței, Valette, a însemnat pentru el un mare eveniment sufletesc și care se observă bine în lucrările lui. Punerea culorii care până atunci avea adeseori ceva lipsit de viață, se ridică la o finețe poetică. Soare strălucitor cade pe operele din ultimul timp. Mărturii sunt: « Grădinăria », « Acoperișurile roșii » ș. a. Konnerth dă la iveală adâncire psihologică în « Dublul portret a doi prieteni », pe când în Madonele lui caută înțelesuri care ar puteà să însemne o deslegare. Pe lângă numeroasele picturi care în prinderea repede a impresiei culoristice, prin punere fastuoasă de coloare amintesc de Van Gogh, Konnerth s'a apucat de acuarelă de dragul tocmai al fineței și al gingășiei colorilor meridionale. Astfel evoluția pictorului stă limpede înaintea noastră; încurcat la început în greutatea culorii și a formei, el își lasă firea nordică să fie dusă de dorința țărmurilor blânde și găsește drumul spre o culoristică, îmbucurătoare și caldă.

Ceeace au ajuns cei mai mulți din pictorii ardeleni departe de țară, în împrejurări așà de deosebite, sub înrâurirea unei vijelioase vieți spirituale și artistice, *Fritz Kimm* a ajuns acasă. Născut la 1890 în Brașov, el trăește dela 1920 neîntrerupt în orașul lui natal. Invață meseria profesiei în Budapesta, câștigă bani buni cu un dublu portret în capitala Ungariei, iar pentru un mare « Act » i se dă în Iulie 1914 o bursă de Stat. Apoi vine răsboiul din 1915—1920, când face serviciul militar. Cine privește lucrările lui Kimm pe care le-a isprăvit înainte de răsboiu, e izbit de însemnata lui capacitate de desenator. Și desenul acesta a rămas patima lui până în ziua de astăzi. E de mirat în mare măsură, cu ce siguranță se pricepe să prindă mișcările. Cu anii el și-a însușit tot mai mult principiul că desenul înseamnă lăsare deoparte a neesențialului. El urmează acest principiu aproape până la extrem, în întâiul rând în peisagii. Dar când privești un desen în cărbune, ca acela care reprezintă o femeie tânără cu băiatul ei, sau pe țăranul lui transilvănean, înțelegi ce vrea artistul: arta e pentru el prinderea a ceeace este mai esențial. Aceasta iese la iveală atât în desene cât și în picturi. El nu își pune probleme încurcate de culoare; întregul culorism e pentru el lucru secundar, deși e în stare să stăpânească și culoarea cu totul intuitiv, într'un fel atrăgător. Dar centrul de greutate e întotdeauna forma. Trebuie recunoscut cu deosebire că astfel Kimm scoate efecte care te subjugă. El izbutește în pătrunderea sufletească la fel ca în redarea caracteristicului în apariția totală. Nu se poate zice că simțul practic al acestui pictor reiese ca bine închegat. Latura negustorească îi lipsește; nu știe sau nu vrea să facă nici o propagandă pentru felul creației lui. Nu-și dă osteneala ca lumea să ia parte la expoziții și o astfel de nesocotire a părții materiale își găsește ultima justificare în maestrul însuș. Artistul creator este, de dragul misiunii lăuntric simțite, căutător de adevăr și de frumuseți. Și dacă această sfântă pornire e așà de puternic desvoltată încât umple tot sufletul și cere toată încordarea, așà că nu mai lasă pentru lucrurile acestei lumi nici timp nici gust, produsul este un om și un artist de tipul care ne întâmpină în Fritz Kimm. Cât de lesne i-ar fi, cu ușurința și îndemânarea legendară a creionului lui și cu putința de adaptare la maniera pictorilor la modă, să urmeze gustul marei mulțimi și moda. De un asemenea compromis Fritz Kimm însă nu vrea să știe. Trebuie oare să ne pară rău sau s'o dorim s'o facă? Artiștii pot mai mult decât alți oameni. Ei se ridică peste mijlocie și sunt unși cu untdelemnul sfânt al unei meniri mai înalte și deaceea trebuie să-i lăsăm să facă ce vor și cum li se pare bine, căci artistul e totdeauna cel care dă, care are de dăruit din comorile bogăției lui, și deaceea suntem convinși că și mai târziu acest maestru are să fie prețuit ca un îmbogățitor al vieții de astăzi.

O personalitate artistică de mari contururi și adânci valori lăuntrice e brașoveanul *Hans Eder*. Născut în Brașov, el a urmat cariera obișnuită a unui pictor academic și a studiat la Academia artelor plastice din München. Intâile lui tablouri, pe care le-a dat publicului acum aproape 20 de ani, au încă o puternică ținută academică, cu toată tratarea culorii și a desenului, de pe atunci vădit personală. Dar cu fiecare pas pe care Eder l-a făcut mai departe s'a apropiat de aceà concepție de care a dat puternice dovezi în marea expoziție dela 1928 din Sibiu și pe care trebuie s'o privim ca mărturisiri la dominanta impresionismului. Se poate firește desbate și în legătură cu acest artist, dacă printr'o asemenea rezolvare a temelor picturale problema artistică poate fi privită ca învinsă și e tot așà de zadarnic să cercetăm dacă ar trebuì să dorim tocmai dela acest maestru o altă manieră de pictură. Artiștii îndată ce au ajuns personalități strict conturate sunt regi suverani în țara creației lor și nimeni n'are dreptul să le prescrie, ce și cum au să reprezinte și să picteze. A vedeà modern cere însă dela noi și nesocotirea mijlocului extern al redării, iar contemplarea modernă a artei impune adâncirea și înțelegerea valorii statornice a unei opere de artă. Nici vorbă că prin aceste cereri ne găsim într'o situație mai grea decât la aprecierea unei picturi de Robert Wellmann, Karl Ziegler sau Arthur Coulin. La valorile acestor maeștri privitorul n'are nici o greutate să înțeleagă și să guste ceeace mișcă artistic, pe când la artiști de calibrul lui Eder intelectul și frământarea spiritului în căutarea sufletului operei de artă au de dus lupte grele. Deaceea arta celor mai mulți impresioniști nu e o artă pentru marea mulțime, ci numai pentru un mic număr de special înzestrați, iar acest fel de artă. n'are să se poată face niciodată popular. Partea din urmă e vădit că nici nu stă în intenția acestui curent și rămâne o întrebare dacă marea prefacere plecată din Franța are să se valorifice și ca o transformare pe lung timp a concepțiilor de artă europene. Ca totdeauna, trebuie să vedem în Hans Eder un reprezentant al impresionismului, plin de temperament, cu însușiri rare spirituale și picturale. O culme a creației lui este « Nunta din Cana », un tablou bogat în figuri, care din punctul de vedere al compoziției arată o capacitate extrem de cultivată, de ordonare și construcție, și dă la iveală toate avantagiile unei culoristice puternice și vii. Tocmai în această creație apare esențial lupta cu problema luminii, când Eder a izbutit să întindă peste întreg, farmecul unei lumini lăuntric înviorate. Preferințele artistului sunt, cu toate că acì a făurit o mare operă, portretul și, destul de caracteristic, natura moartă. Cea din urmă dă prilejul pătrunderii în frumusețile ascunse ale obiectivității culorate. « Natură moartă cu poame », « Natură moartă cu un blid de argint » ș. a. Eder le-a pictat numai din trebuința artistică să utilizeze posibilitățile puse în paletă și pensulă, pentru ca să prindă și să redeà o bucată de realitate cu ochii intuiției picturale și cu avântul temperamentului plastic. Portretele urmăresc un scop mai înalt. Pentrucă aici e vorba nu numai să se dea forma obrazului și arhitectura capului, ci să se picteze și ceeace nu se vede și cu toate acestea este: suflet și spirit. Și trebuie și aici să deosebim, înainte de o judecată definitivă despre calitatea și însemnătatea portretului isprăvit, ceeace au văzut și au cetit de o parte privitorul și de alta artistul în apariția și în fața zugrăvitului. N'are nici un rost să scoatem în relief din marea serie a portretelor făcute de Eder pe unul sau pe altul, dar se impune întrebarea dacă acest artist stă astăzi pe înălțimea pe care l-a ridicat înzestrarea lui artistică, dacă se poate desvoltà mai departe sau dacă va găsì odată punctul în care să ajungă la noui sau mai bine zis la alte căi ale unei reprezentări mai liniștite, care să i se pară lui însuș vrednice de reprezentare.

Cu o rară energie a răsbit *Grete Csaki-Copony*. Născută la Zărnești la 1893, ea a studiat în Dresda, München, Budapesta și Paris, și că acest studiu întemeiat pe un puternic talent a dus-o la izbândă, dovedește deplin împrejurarea că în 1928 ea a fost reprezentată cu 18 opere la marea expoziție din Berlin. Privind mersul desvoltării ei suntem siliți să constatăm că dela un expresionism liber de îndoeli și îndatoriri de desen a ajuns în cele din urmă la impresionism. Dacă erà vorba în întâiele vremuri ale creației ei date publicității, mai cu seamă de redarea impresiei pe care o primise dela obiecte, când exactitatea formelor și raporturilor anatomice erà tratată ca un lucru secundar, operele din ultima perioadă de activitate arată că artista a ajuns la recunoașterea că acelaș scop poate fi ajuns și cu pătrunderea mai intimă în adevărul convingător al liniei și formei. Așà s'au născut numeroasele ei tablouri cu copii în care se dă la iveală un sentiment adânc și o căldură mare de emotivitate. Și pe deasupra o milă iubitoare, dacă ne gândim la chipurile de copii pe care le-a pictat după modelele unui biet sat de munte, așà cum le fac tragedia subalimentării și blestemele eredi-

tăţii. Dacă la început artista nu dăduse, cu adevărat curaj, nici o grije culorii, mai apoi a descoperit căi noui şi în această direcţie, în chipul cel mai mulţumitor. Trebuie să vedem şi aici din nou o dovadă de exactitatea vechei constatări artistice că în pictură, alături de linie şi de formă, culoarea face parte din mijloacele indispensabile fără care nu există o deplină înţelegere a vieţii din partea artiştilor plastici. Căci tocmai culoarea deosebeşte pe pictor de artistul grafic, iar forma şi liniile lucrează mai convingător decât sugestiile unei simţiri fără hotar.

O situaţie proprie are *Walter Tuetsch*, care a fost distins de Statul bavarez cu titlul de profesor al artelor plastice şi şi-a făcut atelierul în München. Din câte ne aducem aminte, Teutsch s'a îndreptat în întâiul timp al profesiei lui de artist către grafică, prin care s'a priceput să deştepte atenţia unor cercuri largi. El s'a produs cu afişe colorate şi artistice, dar se apucase de asemenea teme mai mult din motive practice decât dintr'o necesitate internă; ţărusii lui de cort trebuiau înfipţi mai departe. In peisagiile lui cu care a luat parte în 1927 la o expoziţie a pictorilor saşi ardeleni la Societatea de artă din Halle an der Saale, critica i-a lăudat romantismul: « care... de mult a trecut, şi are trăsături cu totul proprii, cu un mic răsunet poate din Hans von Marées, şi în care sensibilitatea personală a artistului se uneşte într'o armonie plină de atmosferă cu gândul viu la Transilvania lui deosebită de a noastră ».

Nu fără melancolie trebuie să amintim apoi de un pictor care înzestrat pentru mari lucruri a fost silit la odihnă de o soartă crudă. Acest om este *Michael Fleischer*, care a deşteptat o îndreptăţită atenţie prin întâiul lui mare tablou « Veghea morţilor » şi care se bucură de o vedere culorată şi de putinţa să fixeze această vedere aşà cum mai rar se întâlneşte. « Odaia de tors » e luată deopotrivă din viaţa populară săsească ardeleană, dar a mai făcut şi peisagii, portrete şi compoziţii. In cele din urmă el şi-a arătat deseori preferinţa pentru scene din sala de operaţie.

Pe când cei mai mulţi pictori saşi ardeleni n'au putut să găsească în propria patrie condiţiile ca să-şi trăească viaţa lor artistică, au fost cu toate acestea câţiva cari nu s'au îndurat să-şi părăsească ţara. Au făcut-o pentrucă în bogăţia nesecată de motive din viaţa populară de acasă sunt date ca obligatorii terenul şi întinderea propriei activităţi. Dintre aceşti artişti naţionali face parte pictorul braşovean foarte prolific *Eduard Morres*. Născut la Braşov în 1884, şi-a făcut pregătirea mai cu seamă în Weimar şi München şi s'a lăsat influenţat şi de Paris un an întreg. Unul din tablourile lui, un peisagiu, a trecut la 1920 în proprietatea Statului român, iar două pânze le-a luat muzeul Bruckenthal din Sibiu. Cu toate că Morres îşi cheltueşte o mare parte din forţă în figuri şi cu toate că şi aici izbuteşte să dea partea caracteristică din ţăranul sas ardelean, darul acestui artist care crează uşor şi cu dragoste de culoare trebuie căutat însă în domeniul peisagiului. Intr'un tablou, cum e peisagiul lui braşovean, poţi să ai o bucurie neturburată, mai ales că artistului îi este dat să prindă valoarea atmosferei după zi şi anotimp.

Pe când Morres, într'o cuminte mărginire la posibilităţile lui, se ţine departe de o stilizare mânuită în vederile unei şcoli, *Heinrich Schunn* urmăreşte contrariul. El se dedă unui expresionism trecând peste aceà stare, care poate să deştepte şi în necunoscători plăcerea bucuriei estetice. Şi acest artist, care s'a născut la Noua, lângă Braşov, şi trăeşte astăzi ca profesor de desen în Braşov, a cultivat la început cu grije, în acuarelă şi tempera, motivul peisagiului ardelean şi trebuie să fie psihologic interesant să se fixeze ce schimbări au suferit de atunci vederile lui artistice, dar tot aşà de dorit este ca, şi în arta expresiei cultivată astăzi, să-şi impuie aceà cumpătare fără de care nu există adevărat artist. El are culoare, dar mai are nevoie de o mai mare consideraţie a imaginii în arhitectura şi forma ei.

Foarte productiv este ca acuarelist *Emil Honigberger*, un frate al amintitului mai sus Ernst Honigberger. El ştie, cu maniera lui uşoară, să fixeze în chip plăcut schiţe şi arhitecturi peisagiste, cu proaspătă culoare, şi dovadă că este şi un desenator îndemânatic sunt litografiile pe care le are. Lucrările acestea sunt cu atât mai remarcabile cu cât el este complet autodidact. Intre artiştii în viaţă ai Saşilor ardeleni *Oskar Netoliczka* e singurul care face sculptură. Născut în Braşov, la 1897, s'a dedicat la început picturii şi şi-a făcut şcoala la academiile din Dresda şi Kassel. Pe când în portretul mamei lui pe care l-a pictat în 1922, alături de un puternic simţ al culorii, se dă de gol o lipsă uimitoare de simţ plastic, lucrările de sculptor din ultimii ani, « Capul lui Isus din Monumentul Eroilor din Biserica Neagră din Braşov » şi « Capul pictorului Hans Eder » dovedesc o pu-

ternică, o genială înzestrare pentru sculptură. Capul lui Isus cu cununa de spini e pătruns de o sguduitoare expresie a suferinței, iar portretul lui Eder fixează congenial trăsăturile marcante și pline de energie ale artistului, cu care prilej liniștea și hotărîrea iluminării spirituale află o minunată întrupare.

In cadrul comunității șvăbești lucrează acum, alături de sculptorul Sebastian Rotschingk în Timișoara, pictorii Franz Ferch, tot acolo, Josef Jäger în Jimbolia și F. Emil Lenhardt în Lugoj.

Un talent promițător este tânărul artist Franz Ferch, născut la 1900 la Rudolfsgnad. El și-a făcut studiile în Dresda, apoi în München, la Karl von Marr și Franz von Stuck. Influența celui din urmă e de netăgăduit și o dovedește mai cu seamă « Dansul vrăjitoarelor », o creație de primul ordin ca atmosferă și mișcare. Mai amintim din lucrările lui « Marele drum al Șvabilor », « Țăranul în grădina basmelor » și « Fundul vrăjit », toate din München. « Fata șvabă » arată pe artist în cea mai bună lumină și cu însușirile lui de desen și culoare.

F. Emil Lenhardt cu școală din München și Budapesta. El capătă un atelier în ultimul oraș, dar lucrul aici, pe care îl însoțesc succese și recunoașteri de tot felul, află un sfârșit în anii grei de după răsboiu. Artistul se întoarce în țară, unde desvoltă o vie activitate. El își ia motivele mai ales din viața populară a Șvabilor, care prezintă în apariția externă a primitivismului lui putere, bucurie de culoare și, ca orice viață populară, farmece picturale din belșug. Lenhardt, un bun desenator, înzestrat cu simț al spațiului și al formei, dispune de o tehnică mlădioasă și ușoară și de un sănătos simț al culorii, așà că operele lui ajung documente artistic văzute ale patriei.

Sculptorul Sebastian Rotschingk, născut la Gyertyámos în 1898 și locuind în Lugoj, și-a făcut pregătirea artistică mai cu seamă în München. Inclinând la început către o trăsătură puternică, cum se dă la iveală foarte simpatic în « Studiul de expresie » din München, s'a lăsat ispitit poate din considerație pentru clienții lui la o prea superficială tratare a suprafețelor. Opere de ale lui se găsesc în proprietate publică și particulară. Printre cele mai bune lucrări se numără potretul în bronz al unui tânăr.

Dacă aruncăm o privire peste lungul șir al artiștilor amintiți aici, cari au dat din pământul comunității săsești ardelene și șvăbești, o judecare obiectivă a operelor acestei generații trebuie să ducă la mărturisirea că în activitatea ei artistică se găsește o încununare a culturii patriei, pentru care cuvine-se să le fim recunoscători.

Fig. 575. *Fr. Miess:* Autoportret (uleiu)

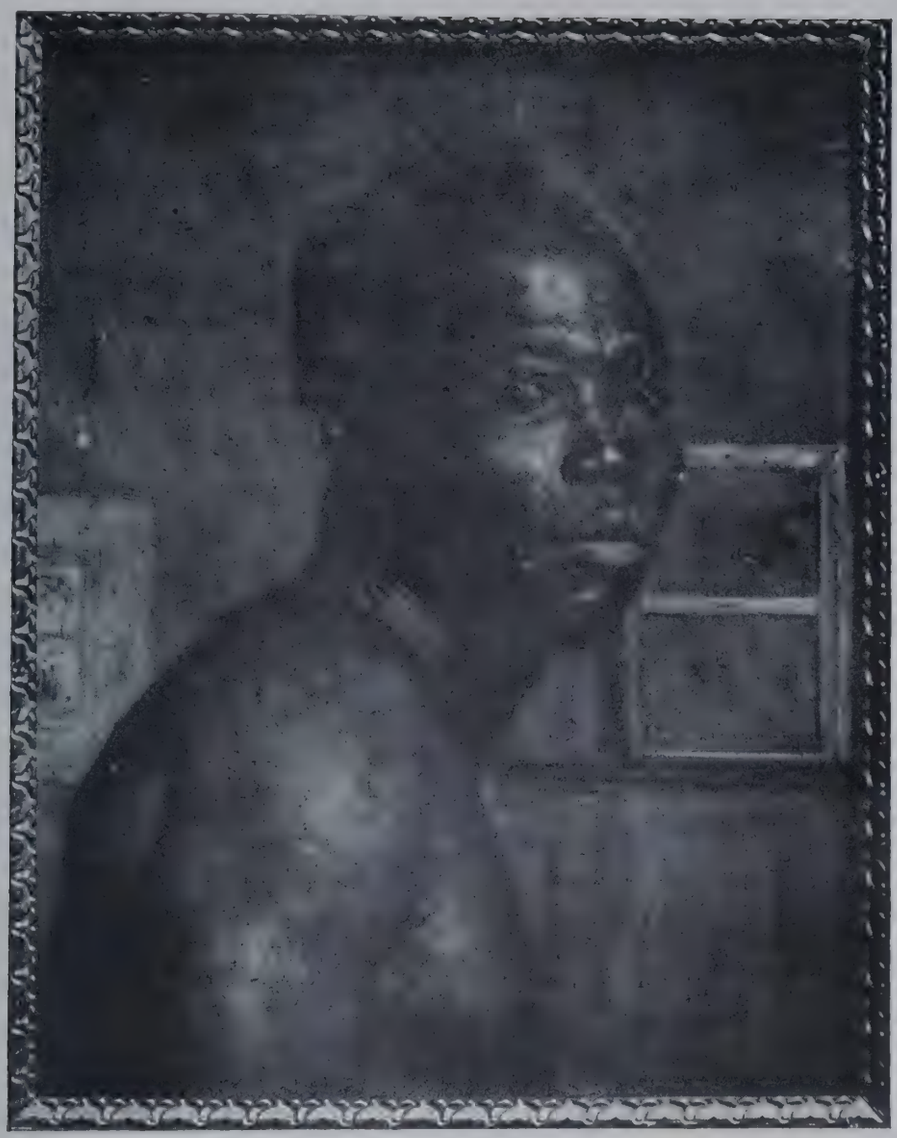

Fig. 576. *Fr. Miess:* Cap de studiu (uleiu)

Fig. 577. *R. Wellmann:* Găteala de cap a unei fete sase de către mama ei

Fig. 578. *Karl Ziegler:* Autoportret (uleiu)

Fig. 579. *Karl Ziegler:* Diana (uleiu)

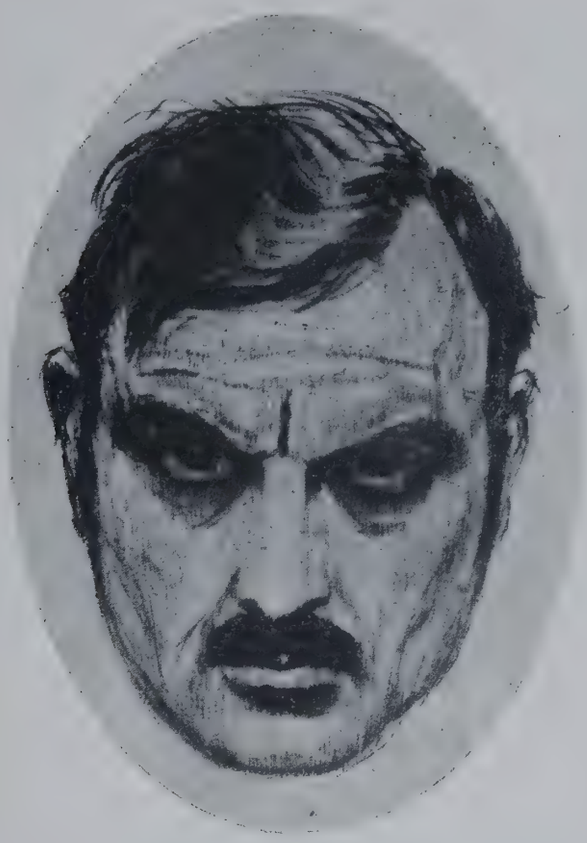

Fig. 580. *Ludwig Hesshaimer:* Autoportret (gravură)

Fig. 581. *Ludwig Hesshaimer:* Act femenin (gravură)

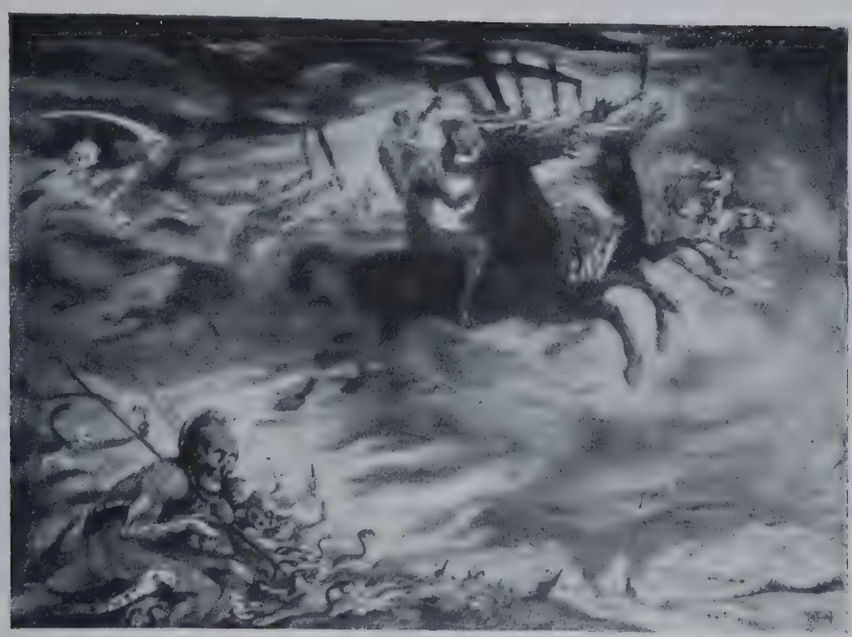

Fig. 582. *Ludwig Hesshaimer:* Călăreţul urii (din ciclul: « Dansul morţii ») (gravură)

Fig. 583. *Anna Dörschlag:* Portret de bărbat (uleiu)

Fig. 584. *Anna Dörschlag:* Cap de fată (litografie)

Fig. 585. *Hans Hermann:* Umbre albastre (uleiu)

Fig. 586. *Hans Hermann:* Parc în Cluj (gravură)

Fig. 587. *Norbert Thomae:* Autoportret (acuarelă)

Fig. 588. *Norbert Thomae:* Portret de femee (uleiu)

Fig. 589. *Norbert Thomae:* Natură moartă (uleiu)

Fig. 590. *Trude Schullerus:* Ţărăncuţă (uleiu)

Fig. 591. *Trude Schullerus:* Portretul preotului G. Sch. (litografie)

Fig. 592. *Trude Schullerus:* Turnul primăriei din Sibiu (gravură)

Fig. 593. *Ernst Honigberger:* Cules de poame ardelean (uleiu)

Fig. 594. *Ernst Honigberger:* Cărătoarea de apă (uleiu)

Fig. 595. *Hermann Konnerth:* Portretul consilierului intim Prof. dr. Kühnemann (uleiu)

Fig. 596. *Hermann Konnerth:* Lacul Herrenchiem (uleiu)

Fig. 597. *Fritz Kimm:* Portret de fată (uleiu)

Fig. 598. *Fritz Kimm:* Mama și copilul (cărbune)

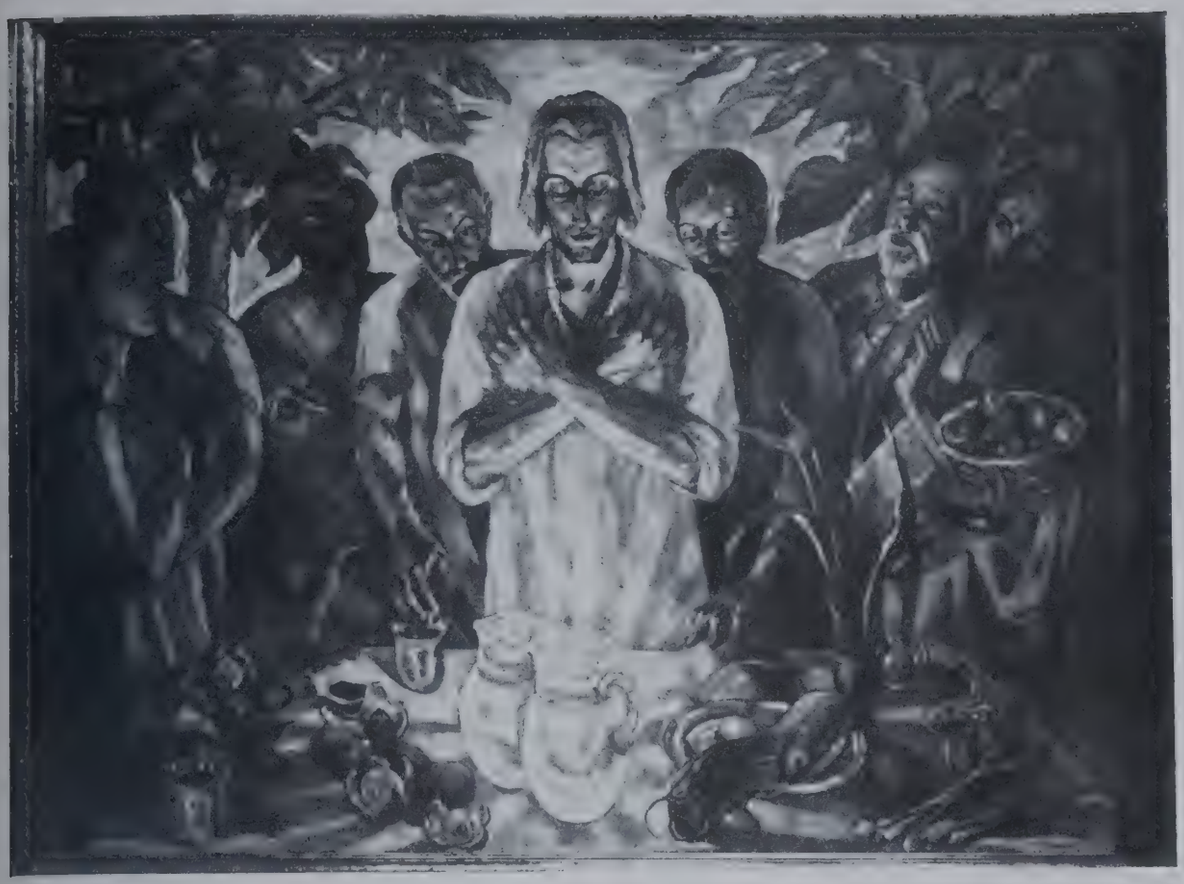

Fig. 599. *Hans Eder:* Nunta de la Cana (uleiu)

Fig. 600. *Hans Eder:* Răstignire (uleiu)

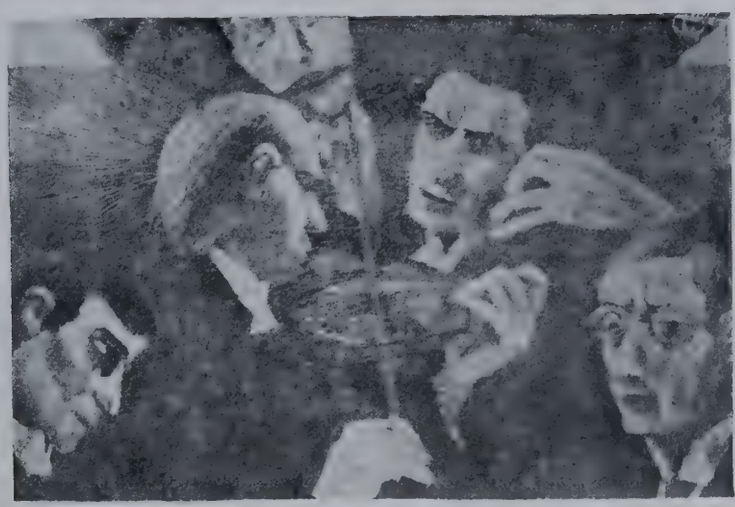

Fig. 601. *Grete Csaki-Copony:* Muzică (uleiu)

Fig. 602. *Walter Teutsch:* Coborîrea de pe Cruce (uleiu)

Fig. 603. *Walter Teutsch:* Cerșetori la ciobani (uleiu)

Fig. 604. *Walter Teutsch:* Crăciun (uleiu)

Fig. 605. *Eduard Morres:* Brașovul (uleiu)

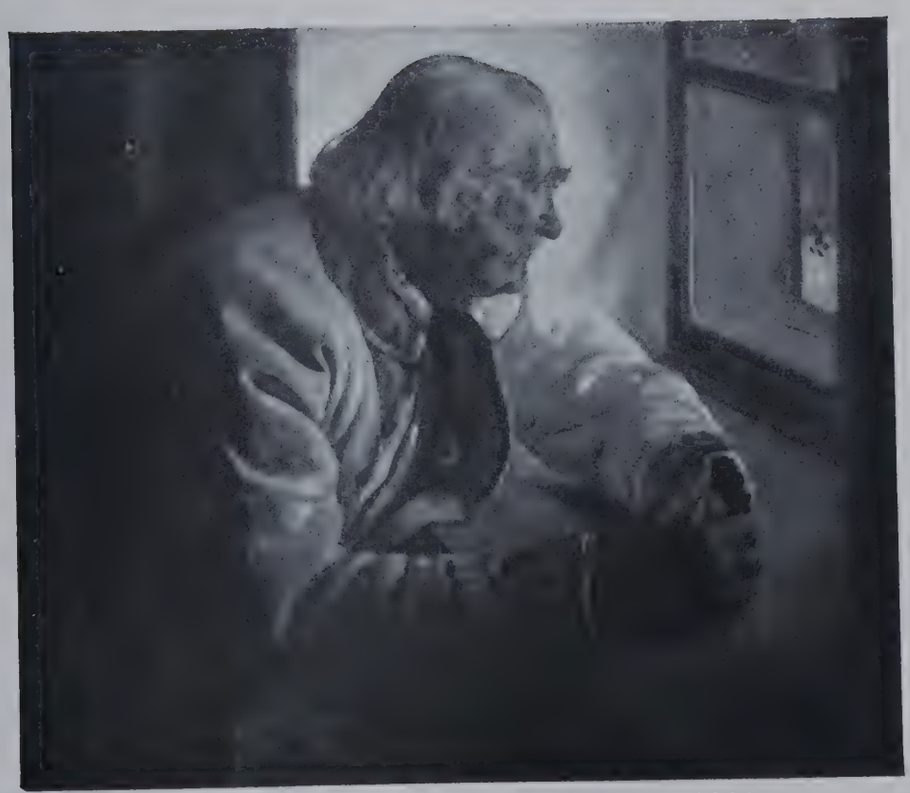

Fig. 606. *Eduard Morres:* Țăran Sas la fereastră (uleiu)

Fig. 607. *Heinrich Schunn:* Motiv din Brașov (tempera)

Fig. 608. *Emil Honigberger:* Vedere de oraș (litografie)

Fig. 609. *Oskar Netoliczka:* Cap de Isus (Model pentru monumentul eroilor din Biserica Neagră din Brașov)

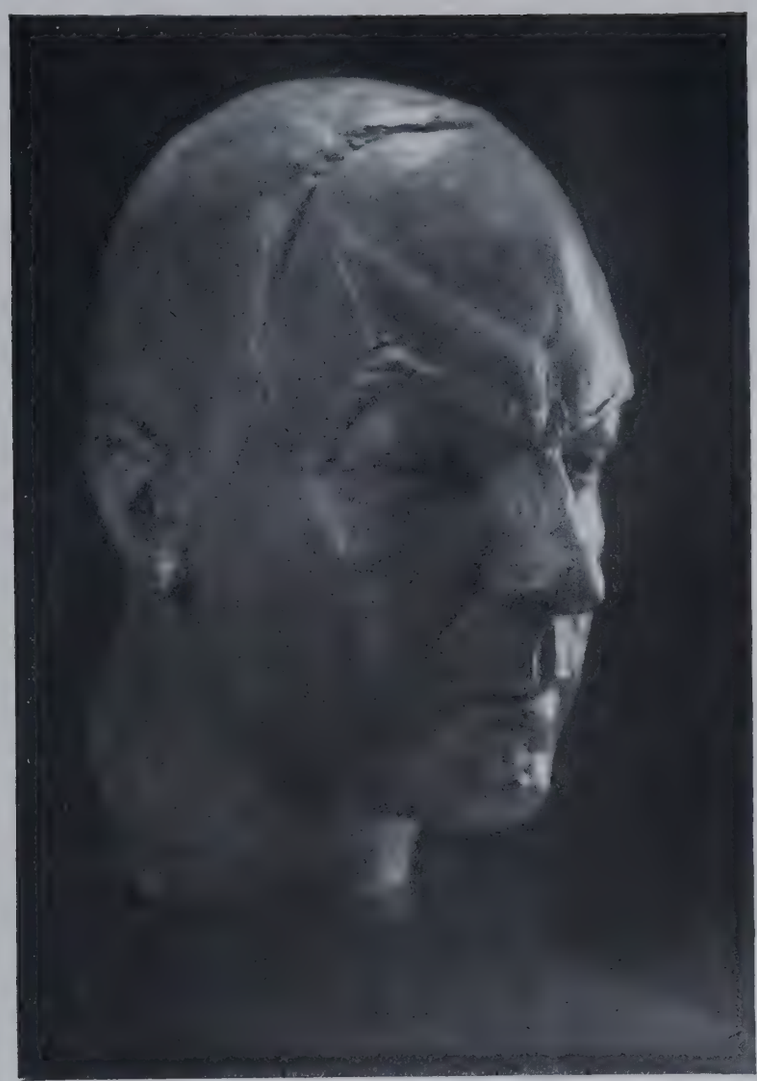

Fig. 610. *Oscar Netoliczka:* Portretul pictorului H. Eder (sculptură)

Fig. 611. *F. Emil Lenhardt:* Șvabă din Valea Florilor în rochie de Duminică (uleiu)

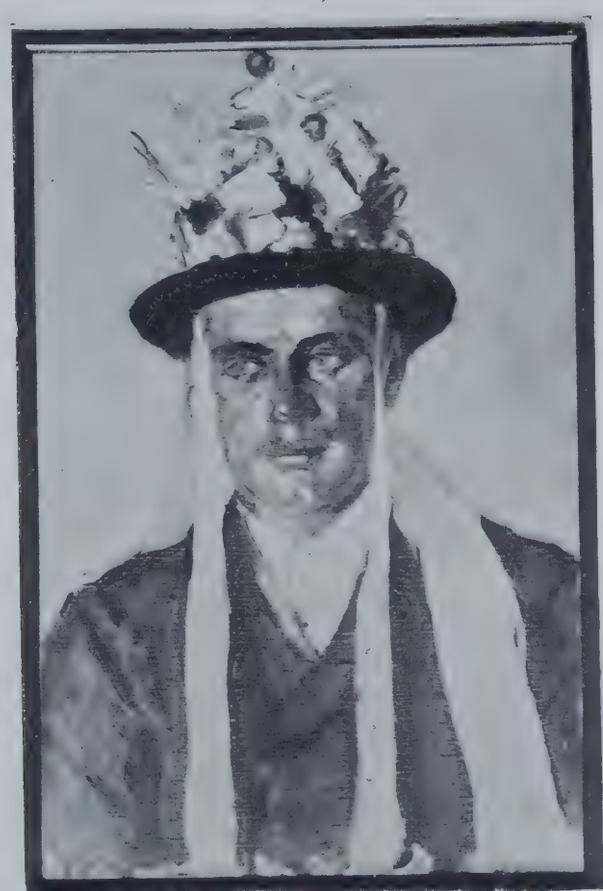

Fig. 612. *F. Emil Lenhardt:* Băiat de rugă (Kirchweih) (uleiu)

Fig. 613. *Franz Ferch:* Fată șvabă în rochie de sărbătoare (uleiu)

Fig. 614. *Franz Ferch.* Jocul vrăjitoarelor (uleiu)

Fig. 615. *Sebastian Rothschingk:* Studiu de expresie

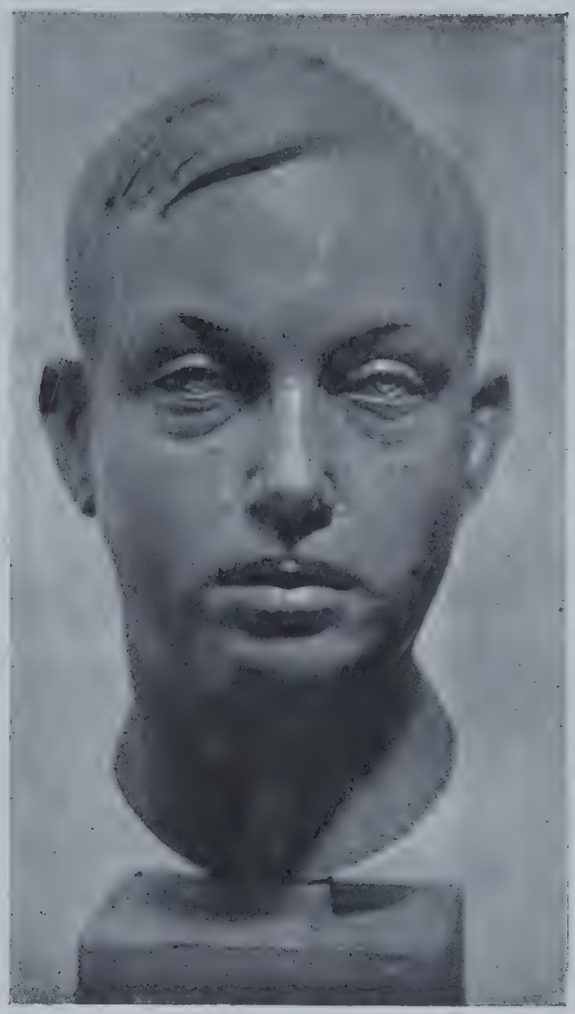

Fig. 616. *Sebastian Rothschingk:* Portretul unui tânăr (bronz)

TEATRUL ROMÂNESC IN ARDEAL

DE

ZAHARIA BÂRSAN

Imprejurările vitrege prin care a trecut Ardealul în cursul vremurilor, condițiile nespus de grele în care a fost silită să se desvolte cultura și viața sufletească de dincoace de munți, au făcut în mod firesc ca manifestațiile de artă să răsară sporadice și sfioase, cu ciudate cotituri și întreruperi, după cum erau relațiile politice, mai domoale sau mai încordate.

Istoria parcă anume a adunat asupra acestui colț de pământ toate negurile ca să-l înghețe și să-l omoare.

Ce-au avut ardelenii la ei acasă? Doar cerul acesta mohorît, greu, care-ți stingià cuvântul pe buze. Au crezut în el însă, așà cum erà, și cu ochii la el au trăit și cu ochii la el au murit cei mai buni deaicea cu vreme și fără vreme. Dar grăuntele de muștar a dăinuit prin veacuri și a săvârșit *minunea*; credința a biruit!

In această atmosferă de amurg chinuit cum erau să înflorească artele? Cum puteà teatrul să-și ridice cuvântul? Cine să se aventureze să propovăduiască arta *cuvântului* când vorba românească nu erà văzută cu ochi buni și de multe ori erà oprită?

Intotdeauna m'am mirat — și ar fi interesant de știut condițiile în care pe vremuri, prin preajma anului 1870, trupe din regat în frunte cu mari actori, ca Millo, Pascaly, Manolescu, precum și trupa Teatrului Național din Craiova, au putut să obțină concesii de a jucà teatru românesc prin Ardeal și Banat. Se vede că relațiile politice erau mai blânde. Ce sărbători trebuie să fi fost acele reprezentații și ce fiori trebuie să fi trezit în suflete cuvântul românesc *rostit* și arta puternică a acestor premergători ai teatrului!

Știu că sunt câțiva fruntași ardeleni, bătrâni acuma, cari păstrează cu sfințenie scrisori dela acești mari artiști. Ar fi bine să le facă cunoscute.

Și s'a întâmplat în vremea asta un lucru ciudat și demn de reținut. Un tânăr bănățean, o calfă de pantofar, George Petco, și-a părăsit într'o bună zi uneltele, și-a schimbat numele în Petculescu și a intrat într'una din trupele de teatru ce jucau prin Banat. Și-a format mai târziu o trupă modestă a sa și a jucat mulți ani piesele de pe vremea de atunci. Cum o fi fost acest Petculescu, cum o fi jucat, nu avem cunoștințe precise. A dus-o însă greu în noua lui carieră judecând după epitaful ce și l-a făcut singur: « Fost-am directorul primei societăți de teatru român din Ungaria și Transilvania, *petrecând o viață amară dela 1870 până la finea vieței mele* ». A murit la anul 1889.

E foarte probabil că tot sub impresia marilor actori pomeniți mai sus a încolțit ideea înființării *societății pentru crearea unui fond de teatru*, care și-a ținut ședința de constituire la Deva în anul 1870, alegând ca președinte pe I. Hodoș.

Curentul pentru înființarea acestei societăți s'a pornit la Budapesta și a găsit aderenți imediați în rândurile oamenilor influenți din pătura noastră intelectuală.

Stegarul acestei mișcări e Iosif Vulcan, omul, care erà numai suflet și numai bunătate. Ideea e îmbrățișată numaidecât de Alexandru Mocionyi, « care a aprobat-o cu buna lui înțelepciune » — spune Vulcan — de I. Hodoș, deputat, de Vicențiu Babeș, Alexandru Roman, profesor universitar, de Iosif Hossu, președinte la Curtea de Conturi, de Ion Cavaler de Pușcariu, jude la Curie, și de alții.

Adunările anuale ale acestei societăţi, care ţineau deobiceiu trei zile, erau adevărate sărbători naţionale. Erà un loc de pelerinaj pentru toată intelectualitatea Ardealului.

In una din serile acestor trei zile, deobiceiu a doua seară, se făceà teatru şi concert. Aici se manifestà orice pornire de artă mai aleasă. Pe lângă inevitabila reprezentaţie de diletanţi, se produceau şi tinere talente adevărate, care ajung mai târziu artişti de seamă în arta dramatică sau lirică.

Societatea pentru fondul de teatru a avut meritul că a ţinut vie ideea de teatru în Ardeal şi diletantismul încurajat de ea a fost o modestă poartă de triumf, prin care a intrat mai târziu în viaţa românească arta adevărată.

Această societate împreună cu *Asociaţia transilvană* (Astra) înfiinţată cu nouă ani mai înainte aveau acelaş scop: promovarea culturii naţionale.

Fig. 617. Actul I din Oedip Rege, la Teatrul Naţional din Cluj

« Această cultură — spuneà venerabilul bătrân, Iosif Vulcan, în cuvântul său de deschidere dela adunarea generală a societăţii pentru teatru, ţinută la Săliştе la 30 Iulie 1890 — care marchează mişcarea noastră de renaştere, este steagul nostru. Să-i facem acestui steag un loc de cinste în cercul familiei noastre. Să-l atârnăm de amvonul bisericii, să-l aşezăm pe catedra şcoalei, *să-l înălţăm în fruntea teatrului*! Fâlfâitul lui să însufleţească pe poeţii noştri şi pe toţi ceice ţin în mână condeiul, penelul şi dalta. Să-l ducem în toate petrecerile noastre; să-l purtăm în sufletul nostru oriunde am merge şi orice am face, *să-l arborăm pe piscul munţilor*, să-l vadă toţi românii din toate părţile pentru a se adunà sub el. Pentru el să trăim şi să murim! Şi murind să-l lăsăm cu limbă de moarte urmaşilor, să-i rămână veşnic credincioşi! »

Chemare sinceră care a fost auzită de toate păturile societăţii româneşti. In jurul celor două societăţi românii s'au adunat cu mic cu mare ca la două altare de credinţă.

La 1900, ca elev al consevatorului, am pornit şi eu la drum. Am dat prima mea reprezentaţie la Braşov; o seară neuitată. Şi de atunci mereu, în fiecare an, vara sau toamna, făceam ocolul Ar-

dealului și Banatului cu multă trudă, cu multe nopți nedormite, cu câștig niciodată, dar cu suflet totdeauna, îndemnat tot mai mult de dragostea publicului de prin toate părțile.

La 1913 m'am oprit; mi-a fost închisă granița.

Despre această activitate s'a scris destul, poate prea mult și poate are să se mai scrie.

In răstimpul acesta a avut loc prin Ardeal și Banat un turneu al artiștilor dela București sub conducerea d-lui Victor Antonescu. A fost un turneu încoronat de mare succes, mai ales că aveà în fruntea sa pe marii artiști ai primei scene românești, *Maria Ciucurescu* și *Ion Brezeanu*.

In primăvara anului 1919 aranjez împreună cu Tiberiu Brediceanu marele turneu al Teatrului Național din București sub direcția d-lui Ion Peretz. A fost un marș triumfal, o continuă și înălțătoare sărbătoare românească. Tot ce-a fost pe urmă și tot ce va mai fi, nu poate și nu va puteà să se asemene cu acesta. Atmosfera de-atuncia a fost numai atuncia și n'are să mai fie niciodată. Acest turneu rămâne unic în istoria culturii românești.

S'au jucat Răzvan și Vidra, Apus de soare, Fântâna Blanduziei, Trandafirii roșii și acel simplu « poem al Unirii » cu care se începeà seria spectacolelor în orice oraș.

« In ziua de 14 Maiu 1919 — spune d-l profesor universitar și publicist Onisifor Ghibu într'un articol din revista *Societatea de mâine* No. 18, an. II — preluasem din însărcinarea Consiliului Dirigent al Ardealului Teatrul Național dela unguri și chiar în seara aceleeaș zile urmà să aibă loc pe scena lui prima reprezentație a trupei Teatrului Național din București. Se reprezentà admirabilul *Poem al Unirii* de Zaharia Bârsan și Răzvan și Vidra de Hașdeu. Sala teatrului erà tixită de public românesc, care alergase cu mic cu mare pentru a fi de față la marea minune a inaugurării primei scene românești în Transilvania. Momentul ridicării cortinei umplù de o sfântă emoție întreg publicul care se uità spre scenă cu sufletul, cu care creștinul privește în sfânta noapte a Invierii spre porțile ce se deschid la porunca Impăratului măririi. Pe scenă o figură maiestoasă și plină de vigoare, în care cei de față recunosc cu cucernicie și admirație pe însăș *România*, care-și vede înfine visul cel mai sfânt realizat.

Din depărtări se aude încă ecoul întârziat al tunetelor și ultimele semne de foc care se pierd printre norii grei, cari se împrăștie încetul cu încetul, lăsând în urma lor lumină, liniște și fericire.

S'a potolit furtuna, — acestea au fost primele cuvinte românești, care au răsunat pe scena Teatrului din Cluj și pe care decenii dearândul neamul nostru a fost reprezentat doar prin *Florika szerelme* de Moldován Gergely și prin *Elnémult harangok* de Rákosi Victor. Și cuvintele acestea simbolice și profetice le-a rostit aceeaș artistă, care cu un an și jumătate mai înainte vrăjise la Chișinău sufletele basarabenilor recitând « *Pe-al nostru steag e scris unire!* » acompaniată de muzică: d-na Olimpia Bârsan ».

In toamna acestui an, după stăruința de toată primăvara și de vara întreagă din partea prietenului Tiberiu Brediceanu și a mea, se hotărăște de Consiliul Dirigent înființarea Teatrului Național și a Operei Române din Cluj.

Primesc următoarea adresă:

Regatul României

Consiliul Dirigent

pentru Transilvania, Banat și ținuturile ungurene locuite de Români

Resortul Ocrotirilor Sociale

No. ad. 5066. Sibiu la 15 Sept. 1919.

D-Sale Domnului

Zaharia Bârsan

Autor dramatic

București, Teatrul Național.

Prin aceasta vă încunoștiințăm că Consiliul Dirigent în ședința sa dela 13 l. c. v-a numit director al trupei de dramă și comedie dela Teatrul Național din Cluj.

In urmare vă autorizăm şi rugăm să purcedeţi la formarea trupei teatrale angajând artiştii şi personalul de serviciu trebuincios, aproximativ în condiţiunile cuprinse în *proiecul d-voastră de organizare cu data 20 August a. c.*

Totodată vă aducem la cunoştinţă că am intervenit azi prin telegraf la Ministerul de Culte şi Instrucţiune publică din Bucureşti pentru ca să vi se încuviinţeze concediul dela Teatrul Naţional din Bucureşti pe timp de un an fără salar, dar cu recunoaşterea acestui an la pensie.

Din ziua începerii concediului vi se acordă pe timpul organizării şi până la sosirea trupei teatrale la Cluj o diurnă de 70 (şeaptezeci) lei pe zi şi spesele de călătorie.

Retribuţia d-voastră de director la Teatrul Naţional din Cluj cum şi salariile artiştilor şi a oamenilor de serviciu se vor stabilì după primirea propoziţiunilor d-voastră pe cari le aşteptăm.

Tiberiu Brediceanu
Şef de resort

După puţină vreme primesc şi adresa următoare:

Regatul României
Consiliul Dirigent
pentru Transilvania, Banat şi ţinuturile ungurene locuite de Români
Resortul Ocrotirilor Sociale

D-sale Domnului

Zaharia Bârsan
Directorul Teatrului Naţional

Cluj

In cele următoare vă comunicăm şi în scris spre ştire şi conformare hotărîrile luate în şedinţele Consiliului Dirigent dela 13 şi 26 Septemvrie a. c. relativ la înfiinţarea şi organizarea teatrului de dramă şi comedie de sub conducerea d-voastră.

Şedinţa dela 13 Septemvrie 1919, No. 6

Se aprobă planul de organizare privitor la Teatrul de Stat din Cluj (a se vedeà propunerile d-lui Tiberiu Brediceanu de data 13 Sept. 1919).

Se aprobă organizarea cu două secţii: una de dramă şi comedie, a doua de operă şi operetă, luându-se ca bază pentru întâia secţie suma bugetară de 667.200 coroane; pentru a doua suma de 2.571.600 coroane.

Se aprobă încredinţarea dată d-lui Zaharia Bârsan să organizeze secţia întâia, beneficiind pe timpul organizărei de o diurnă de 140 coroane.

Totodată se numeşte de director al trupei de dramă şi comedie dela Teatrul Naţional din Cluj.

Se aprobă încredinţarea dată d-lui Constantin Pavel de a organizà şi a conduce teatrul de operă şi operetă în calitate de director al operei şi operetei dela acest teatru.

Şedinţa dela 26 Septemvrie 1919, No. 3

Se încuviinţează salarizarea personalului dela secţia dramatică a teatrului din Cluj *după normele Teatrului Naţional din Bucureşti.* Acestui personal aparţin directorul, personalul artistic şi personalul administrativ angajat din vechiul Regat.

La organizarea şi administrarea teatrului de dramă şi comedie din Cluj se aplică legea pentru organizarea şi administrarea teatrelor din România.

Salariile sunt fixate în mod provizoriu pe un an.

Suma bugetară a secţiei dramatice se urcă la 1.400.000 coroane.

Tiberiu Brediceanu
Şef de Resort

Constituirea unei trupe de teatru într'o toamnă înaintată, n'a fost un lucru uşor. Toţi artiştii de seamă erau plasaţi pe la diferitele teatre naţionale şi particulare.

Trec însă peste toate peripeţiile şi greutăţile acestui început; le voiu povestì poate cu altă ocazie. Sau poate nu le voiu mai povestì niciodată. Le-am trăit, e destul atâta. Povestindu-le, pentru marele public ar fi poate o distracţie, pentru cei cari le-am trăit însă odată, la ce să le mai trăim a doua oară? Pentru noi n'a fost de loc o distracţie!

«*Deschiderea Teatrului Naţional din Cluj.* Intr'o atmosferă de biserică Teatrul Naţional din Cluj a sărbătorit ziua de 1 Decemvrie, când s'a împlinit un an dela măreaţa adunare dela Alba-Iulia.

O lume imensă a luat parte la acest festival înălţător.

La orele 7 precis cortina s'a ridicat, descoperind scena preschimbată într'un altar. Preoţii Dr. Elie Dăianu, Dr. Sebastian Stanca, A. Nistor, Pompeiu Morusca, Ion Irimie, Petru Simu şi Salvator Lucaci îmbrăcaţi în odăjdii înconjurau masa împodobită pentru slujbă.

Fig. 618. Vicleniile lui Scapin, la Teatrul Naţional din Cluj, cu prilejul tricentenarului lui Molière, în Noemvrie 1922

Artiştii îmbrăcaţi în haine de sărbătoare şedeau în faţă, în dreapta şi în stânga scenei, în picioare, în frunte cu directorii lor.

Corul operei, ascuns după fundalul de cer senin, intonează puternicul şi pătrunzătorul nostru Imn Regal. E ascultat în cea mai solemnă linişte.

Preoţii încep slujba pentru sfinţirea apei. Lumea ascultă în picioare. Corul răspunde.

Pe la mijlocul slujbei, o cruce mare, albă e proiectată pe fundalul de cer, din spate. Face un mare efect apariţia aceasta. Ceva sfânt se coboară de sus şi învăluie toate sufletele.

Cu apa sfinţită se botează scena şi sala.

D-l Zaharia Bârsan, vădit emoţionat, rosteşte o vie vorbire.

Aşà zice între altele:

« Ziua de azi e sărbătoarea bucuriei, a mândriei, a reînvierii!.. Să fie şi sărbătoarea uitării!. .

Teatrul îşi aduce şi el modestul lui prinos în această mare zi; suflete tinere şi entusiaste şi-au părăsit căminurile lor şi m'au însoţit aicea să prăznuim împreună cu domniile voastre ziua aceasta şi să ridicăm pentru viitor altar artei dramatice româneşti. Mândri şi conştienţi de frumoasa şi înalta noastră chemare, vă rugăm să puneţi la temelia acestei clădiri ce va să fie dragostea indulgentă a d-voastră ca altarul nostru să se poată ridicà strălucitor în lumină.

Din dragoste cresc toate lucrurile mari, toate! și unde e iubire ajută și Dumnezeu! Dumnezeu să ne-ajute!».

A urmat apoi piesa «*Se face ziuă*» într'un decor admirabil de fagi încheiați. Chilia părintelui Costan din Gura Cornii s'a înfățișat în tot pitorescul ei sărac și nenorocit. Ninge și suflă crivățul aspru. Focul arde pe vatră și la icoană pâlpăie o lumânare sfântă. E așà de mică și prietenoasă căsuța asta că la un moment am avut impresia că toate sufletele spectatorilor au alunecat înăuntru. S'a făcut astfel o înfrățire între public și artiști.

Cei mai de seamă dintre artiști interpretează rolurile. D-na *Olimpia Bârsan*, marea noastră artistă, d-ra *Sonia*, d-ra *Dumitrescu*, o apariție simpatică, un glas cald și pătrunzător, și d-nii *Neamțu-Ottonel*, până ieri societarul dela Craiova, care a fost minunat în rolul popii Costan, *Aurel Athanasiescu* cu glasul puternic și plin de pornire, *Radu Cluceru*, tânăr încă, dar destul de comunicativ, și Zaharia Bârsan, straniu, concis și fioros în rolul lui Crișan — cu toții au făcut un ansamblu admirabil și ne-au cutremurat sufletul de suferința vremurilor trecute pentru totdeauna.

A urmat apoi *Poemul Unirii*, care a înălțat și a înduioșat sufletele întregului Ardeal și Banat în turneul făcut de Teatrul Național din București primăvara trecută.

Poetul Zaharia Bârsan a fost chemat la rampă și ovaționat.

Această sărbătoare de artă adevărată pentru sărbătorirea zilelor noastre de sfinte suferințe trecute și de mari bucurii astăzi va rămâne neștearsă în amintirea spectatorilor de Luni seara».

Patria din 6 Decemvrie 1919

«Teatru în Ardeal! Un vis, pe care artistul și poetul Zaharia Bârsan l-a purtat în suflet întreg și curat o tinerețe întreagă! Turneele lui, douăsprezece la număr — și pe ce vremuri!.. — ne-o spun clar aceasta. Și ideea de teatru românesc s'a făcut *una* cu sufletul acestui om și îndeplinindu-se scrisul vremurilor, s'a întruchipat tot prin el frumosul templu al artei dramatice române; Teatrul Național din Cluj. E o dreptate aceasta, o răsplată pentru o credință neclintită în vremurile cari au venit!»

Revista *Cele trei Crișuri* 1920

In această atmosferă curată s'a început activitatea Teatrului Național din Cluj; un drum pe care s'a urcat cu grije, cu mare chibzuire și cu multă sinceritate și însuflețire. Despre tot ce s'a realizat ca artă dramatică pe tânăra scenă națională, despre conducerea acestei Instituții, despre culmile la care a ajuns și despre scăderile inevitabile într'o cale mai îndelungată, gazetele vremii stau mărturie pentru cei ce vor să știe.

Amintesc din memorie câteva din spectacolele mari, care fac mândria scenei naționale clujene și care vor rămâne pentru totdeauna o temelie puternică pe care să se ridice, sigură de ea, activitatea viitoare a Teatrului Național din Ardeal:

Hamlet, *Visul unei nopți de vară*, *Shylock*, *Poveste de iarnă*, *Nevestele vesele din Windsor*, *Macbeth*, *Avarul*, *Vicleniile lui Scapin*, *Frații Karamazov*, *Revizorul*, *Ruy-Blas*, *Nunta lui Figaro*, *Hero și Leandru*, *Madame Sans-Gêne*, *Hoții*, *Prințesa îndepărtată*, *Electra*, *Ovidiu*, *Trandafirii roșii*, *Viforul*, *Răzvan și Vidra*, *Chemarea Codrului*, *Invierea*, *Thebaida* și aceste trei, pe care le-am lăsat la urmă și care se ridică peste toate ca niște catedrale peste casele unui oraș: *Vlaicu-Vodă*, *Oedip-Rege* și *Medea*.

Cele zece stagiuni de până acuma s'au deschis cu următoarele piese:

Stagiunea	1919—1920	la	2	Decemvrie	cu	Ovidiu
»	1920—1921	»	12	Octomvrie	»	Fântâna Blanduziei
»	1921—1922	»	6	»	»	Chemarea Codrului
»	1922—1923	»	16	Septemvrie	»	Scrisoarea pierdută
»	1923—1924	»	8	Octomvrie	»	Vlaicu-Vodă
»	1924—1925	»	30	Septemvrie	»	Viforul
»	1925—1926	»	29	»	»	Thebaida
»	1926—1927	»	25	»	»	Răzvan și Vidra
»	1927—1928	»	3	Octomvrie	»	Grigorie-Vodă
»	1928—1929	»	30	Septemvrie	»	Vlaicu-Vodă.

Până la 31 Martie 1929 s'au jucat *1198 de spectacole*, în care întră și cele jucate în afară de Cluj. Au fost până la această dată *182 de premiere*.

In tot timpul de 10 ani, aceasta Instituție n'a putut să-și extindă activitatea în afară de Cluj, așà cum ar fi vrut și cum s'ar fi căzut. Cu toate cererile repetate ce s'au făcut din partea Direcției, Ministerul Artelor n'a putut să subvenționeze trupa acestui Teatru în vederea vreunui turneu prin provincie. O singură dată d-l *Alexandru Lapedatu* în primul ministeriat a dat 100.000 lei în scopul acesta. Atât!

S'a făcut atunci un turneu de o lună de zile, bine primit de public, cu piesele *Trandafirii roșii* și *Vicleniile lui Scapin*, completându-se acest spectacol cu *Morcovel* (Poil de Carotte) cu o trupă compusă din 27 de persoane. Amintesc aceasta ca să se poată face comparația cu alte trupe, care au colindat țara în acest timp, compuse din mult, mult mai puține persoane și subvenționate altfel.

Așà fiind, tot ce-a făcut Teatrul Național în afară de Cluj, a făcut din propriile lui puteri. A

Fig. 619. Actul I din Chemarea Codrului de G. Diamandi, la Teatrul Național din Cluj

jucat prin diferite orașe din Ardeal și Banat și mai mult prin orașele din apropierea Clujului, iar vara artiștii au făcut turnee pe cont propriu, luptând cu mari greutăți, dar aducând un real serviciu publicului doritor de teatru.

Peste tot artiștii clujeni au avut de luptat cu multe neajunsuri, dar spre cinstea lor, au dus teatrul înainte, muncind fără preget; a fost o frumoasă pornire sufletească la temelia activității lor.

Cel mai mare din aceste neajunsuri a fost faptul că nu s'a respectat salarizarea lor *după normele Teatrului Național din București*, așà cum e hotărît și scris în actul constitutiv al Teatrului Național din Cluj. Singur d-l *Octavian Goga* ca ministru al cultelor și artelor a respectat aceasta. După ministeriatul d-sale însă retribuțiile artiștilor dela Cluj au rămas aproape pe loc.

Dar să mai lăsăm și pe alții să vorbească. Citez din articolul *Clujul cultural și artistic*, ziarul *Patria* 19 Aprilie 1925:

« Am spus la începutul acestor rânduri că purtăm pe plaiurile Ardealului o luptă pentru supremația culturală. In ofensiva acestei lupte un loc de frunte ocupă Teatrul Național din Cluj. Pus sub conducerea pricepută a unui artist desăvârșit, acesta, a doua fortăreață culturală (se vorbește înainte despre Universitate), a cunoscut victorie după victorie.

ZAHARIA BÂRSAN

D-l Zaharia Bârsan a avut de îndurat greutăţi de neînchipuit ca să poată pune bazele Teatrului Naţional. Deoparte lipsa mijloacelor materiale şi în oarecare măsură a elementelor necesare, de alta indiferenţa, nepregătirea şi sărăcia publicului. In afară de altele multe mai mărunte care n'au trecut niciodată zidurile templului artei pentru a fi comentate de vulgul profan.

Peste toate d-l Zaharia Bârsan, secondat de artiştii, cari făceau din artă apostolat, a trecut cu succes.

Numai cine nu cunoaşte deloc amănuntele tehnicei teatrale nu-şi poate închipuì câtă consumare de energie cere reprezentarea a câte *unei premiere în fiecare săptămână.*

Noi, cari am urmărit de aproape această muncă săvârşită cu abnegaţie în interesul culturii româneşti, ne dăm perfect de bine seamă de sacrificiul adus şi am recunoscut-o întotdeauna în coloanele ziarului nostru.

După ce a dus ani de zile un adevărat « sistem » pentru formarea mai întâiu a unui public de spectatori şi apoi pentru educarea acelui public cu răbdare părintească şi stăruinţă de propagandist fanatic —, astăzi Teatrul Naţional din Cluj se poate mândrì cu reprezentaţii de nivel european ».

In vara anului 1927, în luna Iulie mi-am înaintat demisia.

Şi cu ziua de întâiu August al aceluiaş an a venit director general al Operei şi Teatrului Naţional d-l *Victor Eftimiu.* D-sa şi-a lăsat după câteva luni locul, fără să aibă timpul necesar pentru desfăşurarea unui program de activitate de care să se poată vorbì. După d-sa a urmat la direcţia generală d-l profesor universitar *Niculae Bănescu*, care n'a putut să aibă decât o activitate de trecere.

De curând a fost numit director general al Operei Române şi director prin delegaţie al Teatrului Naţional d-l *Constantin Pavel*, om de bine, cu bune intenţii, o fire artistică prin excelenţă, un temperament cu o nemărginită pasiune pentru arta scenică, cunoscut îndeajuns şi iubit de publicul deaici în urma activităţii ca tenor şi director de scenă al operei, sub direcţia generală a regretatului Dumitru Popovici-Bayreut.

Am credinţa că Teatrul Naţional, care a bătut drumul arătat mai sus, va revenì la vechiul făgaş sub îngrijirea devotată a d-sale, şi îl va ţine liniştit tot înspre mai bine.

Nu de mult, în toamna anului trecut, societatea « Vestul românesc » dela Oradea a înfiinţat o trupă de teatru, compusă din elemente tinere, mult valoroase, care au pornit o muncă frumoasă şi rodnică, plină de însufleţire şi care ar merità o atenţie mai binevoitoare din partea celor în drept.

Conducerea o au d-nii Aurel Paul Bănuţ şi Ştefan Mărcuş, cunoscuţi publicului ardelean, cel dintâiu prin activitatea desfăşurată pe vremuri ca director artistic al *societăţii pentru fond de teatru* şi ca publicist de talent, cel de al doilea prin concertele de altădată ce le-a dat prin oraşele ardelene şi bănăţene.

Aceasta ar fi pe scurt evoluţia Teatrului în Ardeal. Mi se va iertà că am fost silit să vorbesc şi de mine. Cei ce cunosc însă viaţa ardeleană de pe la 1900 încoace ştiu că nu vor puteà să mi-o ia în nume de rău.

OPERA ROMÂNĂ DIN CLUJ

DE

ZAHARIA BÂRSAN

ŞI

CAIUS OLARU

O instituţie cu care ne mândrim, pusă dela început pe temelii solide şi care a crescut ca o minune în dragostea şi admiraţia tuturora. Impreună cu Universitatea şi Teatrul Naţional, acest templu al Euterpei a adus şi aduce mari servicii prestigiului şi culturii noastre naţionale.

Pentru înfiinţarea Operei române din Cluj au fost la început oarecare ezitări, explicabile în vremurile de atunci, când trebuiau atâtea de făcut şi toate deodată. Au învins însă stăruinţele neobosite ale câtorva oameni de bine în frunte cu d-l Tiberiu Brediceanu. Ziua de 13 Septemvrie 1919 a fost o zi cu noroc; s'a hotărît înfiinţarea Operei odată cu a Teatrului Naţional.

O scurtă reprivire în trecut şi se va vedeà în mare parte evoluţia muzicii în Ardeal şi necesitatea înfiinţării Operei române de mai târziu,

La 1882 vine la Sibiu, ca profesor de muzică la seminarul « Andreian », *George Dima*, absolvent al Conservatorului din Lipsca. Găseşte reuniunea de cântări de aici în funcţiune.

Iubit de lume, adorat, acest mare înzestrat, ia conducerea reuniunii de cântări şi punându-şi în joc toată patima sufletului său de artist, o ridică la un prestigiu admirat şi invidiat în acelaş timp de toţi străinii conlocuitori.

Programul concertelor lui, rămase neuitate, erà alcătuit din Schubert, Hayden, Brahms, Gade, norvegianul, Massenet, Schumann, Mozart, Iadasohn (profesorul de contrapunct şi compoziţie al lui G. Dima din Lipsca), Grieg, Rubinstein, Thomas, Tschaikovsky, Rossini, Liszt, Mendelsohn, Bartholdy, Weinwurm, Beethoven, Chopin, etc. etc.

La multe din aceste concerte îşi dădeà concursul orhestra oraşului Sibiu şi din toate aceste sărbători româneşti nu lipseau compoziţiile valoroase ale compozitorilor noştri G. Dima, Kiriac, T. Brediceanu şi ale altora.

La 1886 se cântă opera «*O noapte în Granada*» de Konradin Kreutzer, tradusă de G. Dima, Dr. Ion Crişan şi Aurel Brote cu următoarea distribuţie:

Gabriella	—	D-na *Maria Crişan*
Un vânător		D-l *Nichi Popovici*
Trei păstori		*Ion Crişan*
		Isaia Popa
		Matei Voileanu
Gometz		*Ghiţă Pop*

Asupra acestui eveniment muzical în viaţa ardelenească lăsăm să vorbească un martor al vremii, mult regretatul profesor şi director al liceului din Braşov, *Virgil Oniţiu*. Extragem dintr'un articol al său, din ziarul « Drapelul », scris în 1900, cu ocazia reprezentării operei *Noaptea în Granada* la Braşov, deci cu 14 ani mai târziu de reprezentaţia acestei opere la Sibiu.

« De 4 ani se aflà Reuniunea Română de cântări din Sibiu, pe atunci sub măeastra conducere a *unicului* nostru G. Dima. Trecut-am sub mâna lui din triumf în triumf, aşà încât concertele noastre

românești, deveniră după vremuri evenimente muzicale în orașul cel mai muzical al Ungariei, Sibiul, în care numărul concertelor se urcă pe an la 180—200.

Abia ne reculeserăm din emoțiile triumfale ale ultimului concert (Februarie 1886), când auzirăm șoptindu-se că, la proxima ocazie, în loc de concert vom da *o operă*.

Reuniunii române de cântări din Sibiu aveà deci să-i revină gloria *primei reprezentații de operă în limba română*, glorie pe care aveà s'o mulțumească celui mai distins muzician al neamului nostru: G. Dima.

In șase săptămâni a tradus, a pregătit, a instruit și montat Dima « O noapte în Granada » de Kreutzer.

Munca neobosită, zelul aprins și încrederea neșovăitoare a dirigentului au sugerat puteri noui tuturor membrilor Reuniunii. Acum nu ne mai îndoiam de succes.

In penultima săptămână ne-a sosit dela Caransebeș neuitatul *Nichi Popovici* care aveà să cânte rolul prim, pe prințul vânător, și ai cărui umeri ca de Atlas, purtau toată opera.

Imi aduc aminte de agitația febrilă, dela primele probe comune ale corului cu soliștii.

Dar probele mari cu orhestra în teatru! La acestea am apărut cu toții costumați și mascați gata, ca să nu fim surprinși reciproc de mutrele noastre.

Opera s'a dat de două ori. De amândouă ori teatrul a fost plin de lume: Veniră Românii din mari depărtări ca să audă prima operă în limba românească.

Succesul indescriptibil. Sufletele tuturora erau cuprinse de-o mândrie națională cum rar se întâmplă. Simțeam cu toții că am făcut un pas epocal, că am devenit din codași seculari în sfârșit fruntași, exemple vii pentru străini, cari în adorația lor au hotărît să ne imite și *deatunci au introdus Sașii din Sibiu reprezentațiile de operă la reuniunea lor de cântari.* Exemplul nostru le-a dat ideea, le-a dat curajul.

Soarta a voit ca după 14 ani să mă văd înrolat în Brașov, sub dirigința aceluiaș Dima, în corul Reuniunii de cântari din Brașov, care a dat acì aceeaș operă de acum 14 ani dela Sibiu.

De astă dată marele nostru artist Dumitru Popovici a cântat rolul pe care la Sibiu îl cântase neuitatul Nichi Popovici.

Câtă deosebire între acești doi artiști... Și cât de neîntrecuți ambii în felul lor.

Atâtea note naționale se leagă în gândul meu de opera aceasta, « O noapte în Granada », ca o primă operă cântată românește, dirijată de un român, executată numai de români, prima operă în care pentru prima dată a jucat românește marele nostru artist Dumitru Popovici, o operă cu o mulțime de melodii idilice pastorale, care de atâtea ori ne reamintesc viața de munte a poporului nostru — mulțimea asta de note naționale mă face să consider opera aceasta ca o avuție națională românească. Imi pare că « Noaptea în Granada », nu-i creată de un străin, îmi pare că e opul unui componist român, îmi pare că e un tezaur al sufletului nostru național.

E o părticică în istoria culturală a neamului nostru, pe care nu o putem da uitării ».

Admirat de conaționaliiași, maestrul român G. Dima fu rugat să ia și conducerea societății lor de muzică « Hermannstädter Männer Gesang-Verein », unde a lucrat vreo trei ani. In timpul acesta societatea de muzică săsească și-a dat concursul la un concert românesc și a cântat trei puncte din program, *în românește*, din compozițiile lui G. Dima (*Cântece funebrale*).

La un concurs al corurilor săsești din Transilvania, prin anii 1880—1884, G. Dima, ca conducător al societății de cântări săsești din Sibiu, ia premiul și ca o onoare pentru aceasta, *conform obiceiului*, dirijează ansamblul tuturor corurilor adunate la Mediaș, care cântă un tipic cântec german « Das deutsche Lied ».

Pela 1901—1902 G. Dima părăsește Sibiul și pleacă la Brașov. Reuniunea din Sibiu își urmează activitatea pe brazda croită de el și sub diferite conduceri (T. Popovici, A. Jena, L. Tempea, H. Kirchner, A. Stube), înscenând, alături de concerte și diferite opere ca *Secretul Suzanei* de Ermano Wolf Ferrari, « Cavaleria Rusticană » de Mascagni, « Moș Ciocârlan » de Cavaler de Flondor, *Serata etnografică* și *La șezătoare* de T. Brediceanu.

In aceste reprezentații au figurat ca soliști d-nele: *Maria Crișan*, *Veturia Triteanu*, *Lucia Cosma*, *Eugenia Moga*, *Valerica Greavu și* altele... Și d-nii: *Ionel Crișan*, *St. Mărcuș*, *V. Popovici*, *G.*

Folescu și *D. Popovici-Bayreuth*, care a iubit mult Ardealul și și-a dat concursul la cele mai însemnate manifestații muzicale de aici, încă din tinerețe, de pe când cântà la opera din Praga.

Aproape toate aceste opere au fost cântate și la București la diferite ocazii.

E interesant de amintit concertul ce s'a dat sub conducerea lui G. Dima la Castelul Peleș, la Sinaia. S'a cântat atunci balada în trei părți, « *Vârful cu dor* », cuvinte de Carmen Sylva, traducere de *M. Eminescu* cu muzica lui Lubicz Zdenco, cu soliștii Maria Crișan, Ana Moga, Vasile Popovici și Isaia Popa.

Odată cu activitatea lui G. Dima la Sibiu și pe urmă la Brașov se poate menționà și activitatea corurilor bănățene, care încă de pe vremuri aveau o faimă bine meritată. Cel mai valoros reprezentant al acestei mișcări muzicale e *Ion Vidu* din Lugoj.

Ca turnee muzicale, vrednice de amintit, care au avut o mare înrâurire asupra sufletului românesc e în primul rând turneul din 1904 făcut de d-na *Maria Dima*, *D. Popovici-Bayreuth* și *G. Dima*.

La 1910, bursierii societății de teatru, *Ionel Crișan*, *St. Mărcuș*, însoțiți de conferințele lui *A. P. Bănuț* pornesc al doilea turneu și îl continuà în 1911 și 1912, cu concursul d-rei *Ana Voileanu*, *Aca de Barbu* și al d-lui *N. Băilă*.

La Blaj, compozitorul *Iacob Mureșianu*, la 1910, își înscenează operele sale *Mânăstirea Argeșului* și *Erculianu*, scrise în formă de oratorii, cu ocazia adunărilor generale ale societăților noastre *Astra* și *Societatea de teatru*.

25 Maiu 1920! zi însemnată în viața culturală a Românilor din Ardeal. E sărbătoarea artei muzicale în Ardealul desrobit. E ziua în care se deschide prima operă de Stat în Țara românească.

Oameni de bine, prin stăruințele lor, în frunte cu d-nii Tib. Brediceanu, cel mai apreciat culegător al melodiilor populare, și C. Pavel, cunoscutul regisor și cântăreț, conștienți de folosul cultural ce o bună organizație muzicală poate să aducă în viața unui Stat și dându-și seama de valoarea artei în educația sufletească a maselor — au pus temeliile primei scene lirice române — oficiale.

La 13 Maiu 1919 d-l C. Pavel e împuternicit de Consiliul Dirigent cu controlul și supravegherea întregului inventar al Teatrului din Cluj, în care jucà încă trupa maghiară, iar la 14 Maiu 1919 primește însărcinarea din partea d-lui Tib. Brediceanu, pe vremea aceea șef de Resort la Ocrotirile Sociale, având ca subdespărțimânt și artele, de-a înaintà un plan de organizare a Operei Române.

D-l C. Pavel primește cu entusiasm propunerea. Prin Iunie 1919 planul e gata și susținut cu inimă de d-l Tib. Brediceanu, se aprobă de Consiliul Dirigent în ședința din 13 Septemvrie 1919, votându-se și prima subvenție în suma de 2.571.600 coroane.

Tot în această ședință se dă încredințarea d-lui C. Pavel de-a organizà și conduce Opera în calitate de director.

Asigurându-și colaborarea unui mănunchiu de artiști harnici, cari au răspuns cu entusiasm la chemarea lui, între cari erà și celebrul maestru-dirijor *Egisto Tango*, pornește la organizarea acestei înalte Instituții. Pune în repetiție operele *Aida* și *Traviata*.

Mici neînțelegeri însă își scot capul din ascunzișuri, piedeci, enervări, inerente oricărui început și pe deasupra o umbră de neîncredere manifestată de foarte mulți întru desăvârșirea acestei opere de artă, amenință cu năruirea întregului proiect, și aceasta chiar în preajma deschiderii. La 6 Aprilie 1920, sensibilul artist C. Pavel, obosit, demisionează fără să-și poată culege roadele muncii sale.

In aceste clipe grele soluția fericită s'a găsit în numirea d-lui D. Popovici-Bayreuth ca director artistic (16 Aprilie 1920), secundat de d-l Tib. Brediceanu, numit de Consiliul Dirigent la 3 Aprilie 1920 intendent al Teatrului și Operei Române.

Noul director prin autoritatea sa de fier reușește să netezească asperitățile și să înlăture toate piedecile și în zilele de 13 și 14 Maiu 1920 dă publicului primele concerte simfonice, ca apoi la 25 Maiu 1920 să se facă deschiderea Operei cu *Aida* cântată în întregime în text românesc.

La 31 Maiu 1920 d-l Tib. Brediceanu demisionează din postul de intendent și D. Popovici-Bayreuth e numit *director general al Operei Române din Cluj*.

Un mare artist, un mare suflet, un caracter întreg, un om care știà ce vreà — ajutat cu devotament și trudnică muncă de fiecare zi, de direcția de scenă a lui C. Pavel, reușește să ridice opera din Cluj la înălțimi nebănuite.

Luptă din răsputeri în contra intenţiei de a se unificà Opera din Cluj cu Societatea lirică din Bucureşti şi cere neîntrerupt alcătuirea unei legi de organizare a Instituţiei ce o conduce.

Aceasta stăruinţă a lui a avut drept rezultat promulgarea la 23 Iulie 1921 a legii pentru organizarea Operelor Române de Stat din Bucureşti şi Cluj.

De numele acestui mare muzician care a condus cu tact şi mare pricepere destinele operei clujene până la 6 Aprilie 1927 (ziua morţii sale) sunt legate cele mai strălucite succese ale acestei instituţii.

El a pus temelia solidă şi îndestructibilă pe care vor puteà să clădească cu nădejde cei ce vor venì după dânsul.

La 16 Aprilie 1927 e delegat ca director general d-l *E. Massini*, dirijorul Operei din Bucureşti, dar această delegaţie încetează prin numirea d-lui *Victor Eftimiu*, ca director general al Teatrului şi Operei la 1 August 1927.

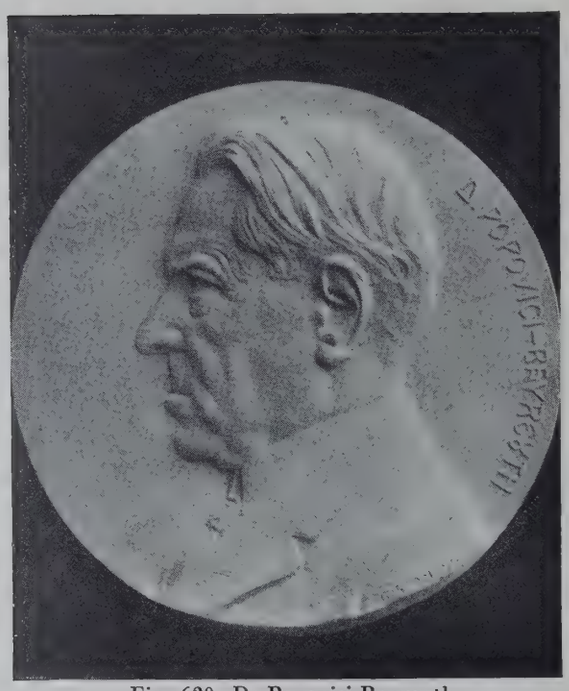

Fig. 620. D. Popovici-Bayreuth

Fig. 621. Constantin Pavel
Directorul Operei Române din Cluj

La 17 Decemvrie, d-l V. Eftimiu demisionează, fiind încredinţat prin delegaţie cu conducerea Teatrului şi Operei d-l *M. Bănescu*, profesor universitar.

In programul de activitate al acestei Instituţii a fost dela început şi încurajarea compozitorilor români şi a artiştilor tineri cu nădejde pentru viitor.

Iată dece şi-a înscris în repertorul său încercări de operă românească (*Luceafărul* de N. Bretan, *Făt-frumos*, de H. Klee, *Seara mare* şi *La şezătoare* de Tib. Brediceanu şi *Crai nou* de C. Porumbescu), iar artişti cari au făcut ucenicie la Opera din Cluj, ca Tr. Grozăvescu, G. Teodorescu, I. Bobescu, T. Olariu, N. Apostolescu, au dus şi duc faima numelui de român prin ţări străine.

In dorinţa de a împărtăşì întregii ţări comoara muzicală adunată ani dearândul de scena clujană, direcţia Operei a organizat turnee, primele iniţiate de D. Popovici-Bayreuth în 1925 la Cernăuţi 26 spectacole, în 1926 la Arad 14, iar la Oradea 7.

Apoi în 1927 la Cernăuţi 16 spectacole, la Iaşi 5, la Chişinău 5, la Bucureşti 2, la Arad 12, la Oradea 9, la Arad 5.

In anul 1928 la Timişoara 10, la Arad 5.

Aceste turnee au adus un mare și real folos cultural, fiind și o eficace propagandă în ținuturile locuite de conaționalii noștri minoritari.

Ca o pioasă comemorare a geniilor muzicii universale (Beethoven, Schubert) și din recunoștință pentru cei ce prin munca lor neobosită au conlucrat pentru propășirea artei muzicale române (C. Porumbescu, G. Dima, D. Popovici-Bayreuth și Tr. Grozăvescu), Opera și-a dat prinosul său, organizând în memoria lor festivaluri comemorative.

Dela început, ținându-se seamă de rostul social educativ al unei Opere de Stat și avându-se în vedere apropierea cât mai mare a maselor de acest altar al artei, repertoriul s'a stabilit astfel, ca atât publicul mai puțin pregătit, cât și cel mai select să fie pe deplin mulțumit.

Acest repertoriu, compus din capodoperele marilor compozitori și din încercările românești este următorul:

Stagiunea 1919—1920: « Aida », « Traviata » (G. Verdi).

Stagiunea 1920—1921: « Faust » (Ch. Gounod), « Madame Butterfly » (G. Puccini), « Luceafărul » (N. Bretan), « Cavaleria Rusticana » (P. Mascagni) și « Tannhäuser » (R. Wagner),

Stagiunea 1921—1922: « Samson » și « Dalila » (C. Saint-Sëns), « Boema » și « Tosca » (G. Puccini) « Pagliacci » (R. Leoncavallo).

Stagiunea 1922—1923: « Carmen » (G. Bizet), « Rigoletto » (G. Verdi) și « Lohengrin » (R. Wagner).

Stagiunea 1923—1924: « Regina din Saba » (G. Goldmark), « Tiefland » (E. D'Albert) și « Fătfrumos » (H. Klee).

Stagiunea 1924—1925: « Trubadurul » (G. Verdi), « Seara mare » (Tib. Brediceanu), « Walküre » (R. Wagner).

Stagiunea 1925—1926: « Jongleurul din Notre Dame » (J. Massenet) și « Ebrea » (F. Halévy).

Stagiunea 1926—1927: « Vasul Fantomă (R. Wagner) ,« Balul mascat » (G. Verdi), « Lakme » (L. Délibes) și « Fidelio » (L. v. Beethoven).

Stagiunea 1927—1928: « Crai nou » (C. Porumbescu), « La șezătoare » (Tib. Brediceanu), « Eughenie Oneghin » (P. Tschaikovsky), « Werther » (J. Massenet), « Bărbierul din Sevilla » (G. Rossini).

In ultimul timp s'au mai înscenat « Mireasa vândută », « Manon », « Răpirea din Serai » și « Regele Isului ».

Cu totul s'au jucat 1180 spectacole cu 42 de premiere.

Mulțumită jertfelor făcute de Stat și de artiștii entusiaști și zeloși, Opera Română din Cluj se poate mândri că a ajuns, ba chiar a întrecut nivelul artistic al altor înjghebări artistice similare străine, dovedind încă odată, că poporul românesc e capabil de cele mai înalte manifestări de artă.

Astăzi Direcția Generală a Operei și prin delegație a Teatrului Național o are d-l Constantin Pavel. Fire de artist pură, om de mare gust și de mare putere de muncă, un pasionat al artei și al scenei — avem toată nădejdea că dânsul va duce mai departe și cu glorie opera predecesorilor săi, la care dealtfel, a luat parte activă dela început.

HORA TRANSILVĂNEANĂ

DE

EMIL RIEGLER - DINU

Nicolae Ursu din Albac, una din căpeteniile revoluţiei din 1784 alături de Cloşca şi Crişan erà vestit pentru talentul cu care cântà — sau cum zic Moţii — horeà. Deaceea fu poreclit *Horea*; acesta i-a rămas numele în istorie. E semnificativ faptul că eroismul se leagă astfel de horă, iar hora însăş e glorificată prin amintirea cântăreţului erou. Istoria ne spune că şi Avram Iancu — eroul Moţilor dela 1848 — erà bun cântăreţ, bun fluerar. Prin urmare legătura dintre hora transilvăneană şi vitejie nu-i întâmplătoare. Intr'adevăr, spre deosebire de melodia populară trăgănată, populară, obiectivă, epică, a Românilor din părţile dunărene şi nistriene, hora Românilor Apuseni are caracter subiectiv liric eroic. Melodia horei corespunde astfel şi cu textul liric dinamic păstoresc [1]) al folclorului ardelean. Aceste două stiluri muzicale, cel concentic şi cel recitativ, se subordonează ethosului a două viţe din neamul românesc, opuse la fire: cea din munţi şi cea din şes, cea a păstorilor şi cea a plugarilor.

Numele străvechiu de *horă*, pentru cântec, dăinueşte până azi la Bihoreni, Moţi, Pădureni, Maramureşeni şi Bucovineni. Termenul de *doină* e introdus recent în Transilvania pe cale cultă.

Inceputul l-a făcut Bârseanu, care a adoptat denumirea lui Alecsandri, « *doină* », pentru cântec popular [2]). Se poate însă ca « doină » şi « a doinì » să fi fost termeni populari în anumite regiuni din Moldova cercetate de Alecsandri. Pentru Muntenia, nici Franz Joseph Sulzer, nici mai târziu Anton Pann nu pomenesc de « doină » pentru cântec. Sulzer numeşte cântecul transilvănean de jale « horă » [3]).

Dar dacă ţăranii transilvăneni nu întrebuinţează numele generic de « doină » pentru cântec, în schimb întâlnim des în refrenele horelor bihorene şi maramureşene interjecţiile « daina » şi « dainam » [4]). Din această interjecţie de solmizare [5]) îşi trage obârşia şi cuvântul « doină », pomenit de Dimitrie Cantemir [6]).

[1]) *Ovid Densusianu*: Vieaţa Păstorească în poezia populară. Vol. I, pag. 113, Bucureşti, editura « Casei Şcoalelor », MCMXXII.

[2]) *Jarnik* şi *Bârseanu:* Doine şi strigături în Ardeal (1883). In fruntea culegerii, după raportul elogios al lui Alecsandri către Academia Română, e citată în mod omagial « Doina » extrasă din « Doine » (1842—1853) de Vasile Alecsandri. Culegerea Jarnik şi Bârseanu a apărut în 1885 în ediţia Academiei Române.

[3]) *Franz Joseph Sulzer*: Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens (1781) Wien bey Rudolph Gräffer. (§ 160... die cisalpinischen Walachen werden ihre Hore, oder Trauerlieder (denn soviel bedeutet hier das Wort) niemals lieber anstimmen als wenn es ihnen übel geht...).

[4]) *Bariţiu*: Foaia pentru minte (1842), pag. 101, semnalează termenul « doină » şi « daină » în Ardeal. *Béla Bartok*: în Cântecele din Bihor (1913), notează «daină » şi « dainam » ca interjecţii la refrenele melodiilor No. 29, 31, 55, 83, 116, 127, 153, 154, 165 etc. şi în Volksmusik der Rumänen von Maramureş (1923), la melodiile No. 23, *d*, 23 *h*, 34 *a*, 37, 38, 45 *a*, 54 *a*, 62 *a*, 74 *a*, 81 etc., la hora lungă No. 33 *c* din aceeaş culegere, întâlnim forma « duinu » şi « duinuţu ».

[5]) *H. Tiktin*: Rumänisch-deutsches Wörterbuch (1895) pag. 559, arată întrebuinţarea termenului « doină » ca interjecţie de refren în cântecele din Transilvania.

[6]) *Dimitrie Cantemir*: Descriptio Moldaviae (1716) în traducerea lui Papiu Ilarian (1875) la pag. 155 Nota « Doina »... «E probabil că au datu acest nume lui Marte şi Bellonei căci se pune la începutulu tuturoru cântăriloru referitoare la fapte bellice şi serveşte de textu în preludiu cu care şi începu Moldovenii cântările loru ». Evident că în acest pasagiu Cantemir înţelege prin « preludiu » refrenul horei transilvănene uzitat ca text la « hora lungă » din Maramureş şi Moldova ce se cântă şi azi ca preludiu şi interludiu, sub forma « hei măi mândră şi daina (măi)» etc. precum se vede din Melodia de « horă lungă » citată mai departe.

Un proces analog se observà în Evul Mediu la numele de cântec al Truverilor « virelai » de la interjecția « vireli » a refrenului. Și alți culegători transilvăneni de melodii populare, ca Tiberiu Brediceanu, au adoptat pentru « hore » numele cult, generic, de « doine ». Unii însă au păstrat denumirea populară de « hore » sau « cântece » [1]).

Pentru caracterizarea folclorului muzical transilvănean vom păstrà acì termenul de « horă », nu numai din motive istorice, dar și pentru a-l opune termenului literar de « doină », popularizat în Vechiul Regat [2]). Căci « doină » și « horă » înseamnă și acì și dincolo, cântecul popular liric propriu zis, și în acest sens, « horă » nu-i altceva decât doina transilvăneană. Dar ethosul doinei transilvănene e cu totul deosebit de cel al doinei din șesul Moldovei și al Munteniei.

Geograficește doina transilvăneană sau « hora » ocupă Apusul și centrul muntos al României, pe când doina propriu zisă ocupă marginile, în chip de semilună, din Banat dealungul Dunării și Nistrului până în Maramureș unde e cunoscut sub numele de « horă lungă ».

Forța expansivă e aceea a « horei » care-și radiază până spre Banat, peste Dunăre și Nistru, influența. Doina în forma ei de « horă lungă » n'a pătruns dincolo de Carpați decât în Banat și Maramureș; în Munții Apuseni nu-i cunoscută. Acest fenomen se explică istoricește și economicește. Păstorii transilvăneni își aduceau din vechime oile spre Nistru, Dunăre și Mare în fiecare an [3]), aducând cu ei și hora autohtonă, dar Turcii și băștinașii șesului nu pătrundeau în Ardeal și mai ales în Bihor decât incidental. Raialele turcești dela Orșova, Vidin, Brăila, Cetatea Albă și Hotin n'aveau influență peste granița moldo-valahă asupra munților interiori ai Transilvaniei. Și chiar dacă granițele ar fi fost libere, folclorul dela șes n'ar fi putut influențà decât foarte puțin pe cel dela munte unde gospodăria țăranului a fost și este în genere închisă. Aceasta se poate constatà și în portul național care s'a păstrat la munte, pe când la șes, în cea mai mare parte, s'a pierdut.

Caracteristice la « doină » (și « horă lungă ») sunt elementele orientale psalmodice ale maqamului perso-arab de care e influențată. La « horă » predomină elementele autohtone ale « strigăturii ». De acì derivă și caracterul recitativ, pasiv, epic al doinei sau al horei lungi, pe când hora e eminamente lirică, tectonică și activă. Numele de *horă* pentru un anumit joc din Moldova și Muntenia derivă de sigur din jocul cu cântec sau horă de unde și jocul s'a numit « horă ».

« Horă » pentru joc nu-i însă termen uzitat de Transilvăneni. In schimb, după cum ne aduce vestea d-l Tache Papahagi, Aromânii au un joc popular vechiu în care se prind sute de persoane care joacă nu după muzica lăutarilor, ci după cântecul pe care 10—20 de bărbați îl cântă în fruntea « corului ». Căci Aromânii numesc acest joc « cor ». Iar cuvântul « cor » e derivat din forma grecească « horos » uzitată pentru dans cântat [4]). Să căutăm atunci originea cuvântului transilvănean « horă » pentru cântec în cuvântul grecesc χορος ?

Mel. 1

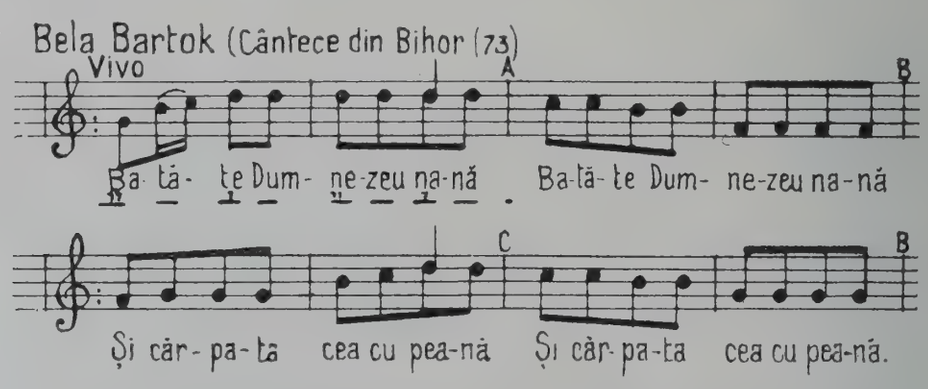

[1]) *Sim. Fl. Marian*: Hore și Chiituri din Bucovina. *Tudor Pamfile*: Cântece de țară (1913), ambele culegeri în colecția « Academia Română ».

[2]) *B. Petriceicu Hasdeu*: Din istoria limbii române. Editura Academiei Române, 1883, semnalează în capitolul « Doina » Originea poeziei poporane la Români, pag. 14, faptul că Lituanienii spun « daina » la cântec, iar Ungurii au verbul « danolni » pentru a cântà. Hasdeu acceptă originea dacică a cuvântului « doina », afirmată de Cantemir.

[3]) *Ovid Densusianu*: Vieața Păstorească în poezia populară, Vol. I, pag. 67.

[4]) *Tache Papahagi*: « O problemă de romanitate sud-ilirică » în « Grai și suflet ». Vol. I, 1923, pag. 85.

Oricum ar fi, structura cântecului nostru popular autohton, horă sau doină, derivă din aceea a strigăturii sau a cântecului de joc [1]). Marea majoritate a horelor are versul octosilabic, după ritmul bătut de paşi de joc ai strigăturii, precum se poate vedeà din exemplul dela pagina precedentă (Mel. 1).

Fiecare vers e format din patru perechi de silabe de durată egală, în care accentul spre deosebire de unele cântece silabice religioase bizantine şi gregoriene [2]), cade întotdeauna pe prima silabă a spondeului căzător. Rima e constant pereche. Când e nepereche, se adaugă o silabă sau o vocală întregitoare: « re », « le », « u », « măi », etc.:

Urlă Iancu dela munte
Cu opt mii şi şease sute
Până Iancu se gătà (le)
Toată Turda tremurà (le) [3])

Chiar atunci când accentul vorbit ar cere în schemă ictusul pe a doua silabă (spondeu căzător), ca în versul:

Trecut-o dorul codru
Şi dragostea pădurea

regula ictusului pe penultima silabă se menţine la cântare. Consecinţa e că orice text octosilabic de horă (fără refren) se poate potrivì la orice viers (melodie) de horă (fără refren), când ethosul melodiei se potriveşte cu starea sufletească din poezia horei:

(Mel. 2).

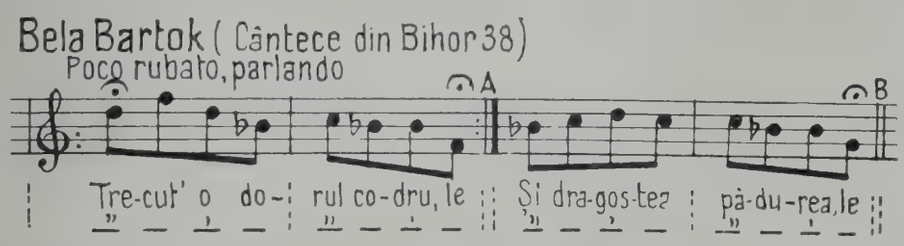

In legătură cu această regulă de accentuare vom observà că prima silabă a fiecărei perechi spondeice (silabele de durată egală între ele) din schema citată, se poate lungì sau contractà producând sincope şi note punctate:

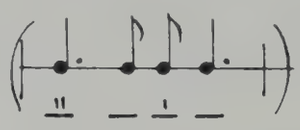

In orice caz însă linia de tact trebuie să cadă după a doua, nu după prima silabă a perechei [4]).

Nu trebuie însă să se creadă că schema generală de spondee căzătoare exclude hore cu tact ridicat; perechile de silabe cu accent pe prima se pot unì şi compune prin contracţiunea uneia din ele un picior de vers *ionic* care aduce ridicarea de tact:

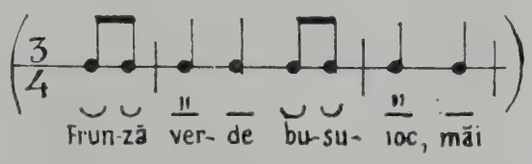

După cum se vede, prima pereche de spondee căzătoare a fost contractată, durata ei e aceea a unei singure silabe din a doua pereche spondeică. Această stilizare ritmică dă măsura de 3/4 dacă e aceeaş în întreaga melodie de horă:

[1]) *Eduard Sievers*, în Rythmische melodische Studien (Heidelberg 1912), pag. 40, socoate derivat şi Volksliedul din cântecul de joc german.

[2]) *R. P. Dom André Mocquereau*: Prieur de Solesmes, Le Nombre musical grégorien (Rome, Tournai, 1908).

[3]) *Béla Bartok*: Cântece din Bihor (Socec, 1913, Bucureşti), pag. 105.

[4]) *Béla Bartok* a recunoscut greşită o asemenea împărţire de tact din « Cântece din Bihor » într'un articol din « Zeitschrift für Musikwissenschaft » (Oktober 1919) unde stabileşte aceeaş regulă de împărţire tactică, după perechea de silabe. Linia de tact cădea în exemplele greşite după prima silabă a perechei de spondee.

Mel. 3

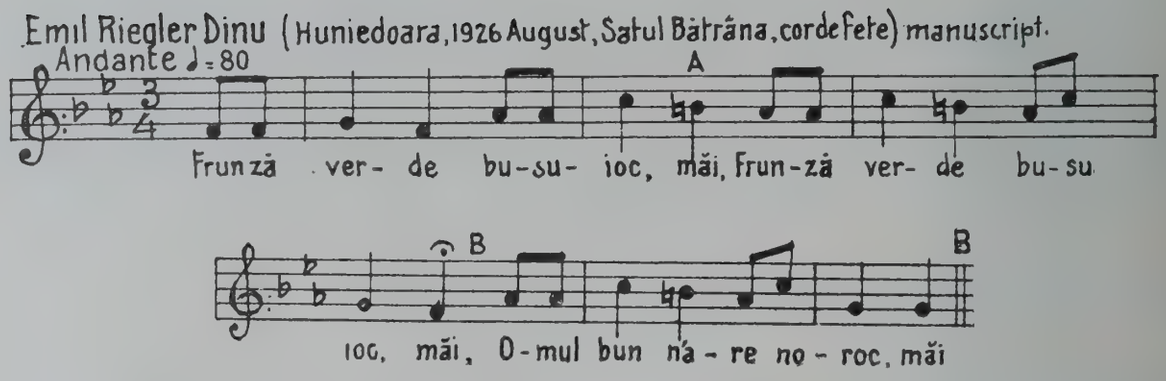

Combinarea unui picior de vers ionic cu două perechi de spondee ar da măsura $^7/_8$ — dacă ar fi menţinută nu numai la o propoziţie (primul vers), ci în întreaga perioadă de trei sau patru propoziţii muzicale. In următoarea melodie intervine o prelungire de durată a unei silabe din ultima propoziţie, care dă întregii melodii caracterul de ritm schimbător:

Mel. 4

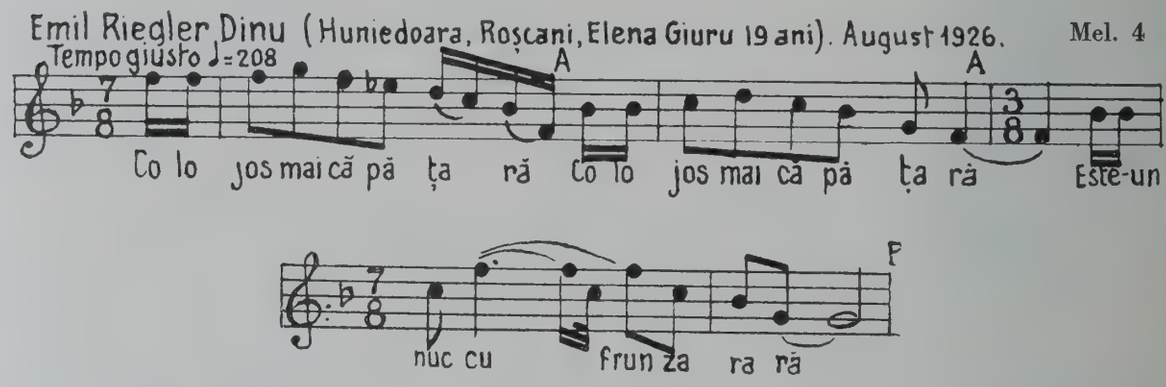

Prelungirea emfatică neregulată a unei silabe din vers (prima sau ultima din perechea de spondee) e caracteristică tipului de horă şi se înseamnă prin mişcarea *parlando rubato*. Dar şi emisiunea de sunet a unei singure silabe poate să fie fracţionată în note mai mici fără a mări sau a micşorà durata piciorului de cânt [1]). Ea dă atunci naştere la triolete, quartolete, quintolete şi alte alteraţiuni ritmice subsidiare pe care folcloristul finlandez Ilmari Krohn le chiamă «coloraturi ritmice[2])»:

Mel. 5

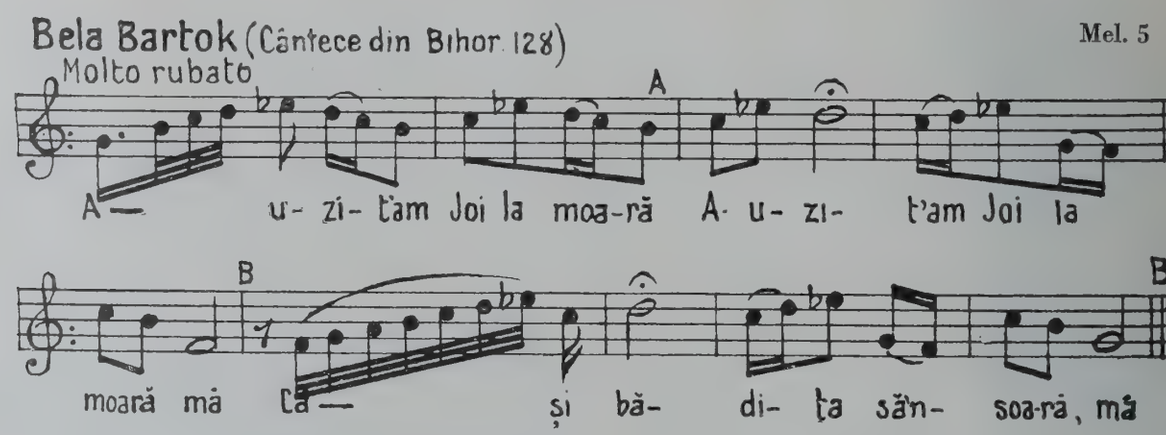

[1]) *Theodor Wiemayer*: Musikalische Rythmik und Metrik (1917) a introdus acest termen de « picior de cânt », prin analogie cu piciorul de vers al metricii eline.

[2]) *Ilmari-Krohn*: Der metrische Taktfuss in der mod. Musik. Archiv für Musikwissenschaft, IV Jahrg., pag. 101.

Tactul horelor cu opriri capricioase, neregulate, pe câte o silabă din vers e destul de greu de însemnat deoarece ritmurile sunt schimbătoare. Totuș, potrivit unei «similitudo dissimilis», mișcarea horei în « parlando rubato » se compune din note lungi, care alternează cu grupe de note mai scurte, în variație plăcută, caracteristică (Mel. 4 și 5).

Tipul obișnuit al horei e periodic, adică se compune din mai mult de două propoziții, din care cel puțin două se aseamănă. Cadența principală, care deobiceiu e a celei de-a doua propoziții, cântată pe rima acesteia, dă naștere unei articulații care joacă rolul de virgulă din fraza vorbită. Articulația-cadență marchează o tensiune. Punctul dela sfârșitul frazei aduce destinderea. Grupului de două propoziții (versuri) de acelaș tip « AA », care încheie cadența pe altă notă decât tonica (în cazul nostru fa), poate să-i urmeze o singură propoziție (vers) de tip B, sau o dublă propoziție BB sau BA, care încheie cadența finală pe nota ce se numește tonică (baza scării melodice a horei), în speță nota sol [1]).

Această diviziune metrică și melodică e accentuată și de tensiunea rezultată din opunerea muzicală a cadențelor pe înălțimi de sunet diferite, dela mijlocul și dela sfârșitul perioadei muzicale. Dar cezura principală a perioadelor nu marchează, ca în cântecul săsesc sau unguresc, raportul de dominantă (treapta a V-a a gamei majore sau minore) față de tonica (treapta I-a) care încheie cântecul [2]). In horă, cadența principală marchează raportul sub-tonului întreg (adică treapta VII-a nealterată de sub treapta I-a a gamei moderne) față de tonică (treapta I-a a aceleeaș game care stă la baza melodiei horei:

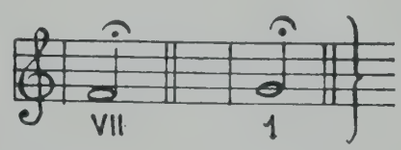

Acest raport de tensiune melodică e caracteristic atât vechiului folclor muzical european [3]) cât și cântecului bizantin și celui gregorian și dăinuește în horele care au la baza melodiei modurile vechi arhaice (pentatonice, frigice, dorice, mixolidice sau cele cromatice) sau scări muzicale cu intervale neutre. In anumite provincii ca Bihorul, Țara Moților, Hunedoara, ultima notă a cadenței principale e mai totdeauna treapta a VII-a, adică tonul întreg de sub treapta I-a a gamei [4]). Armonia latentă a cadenței principale care ia formele :

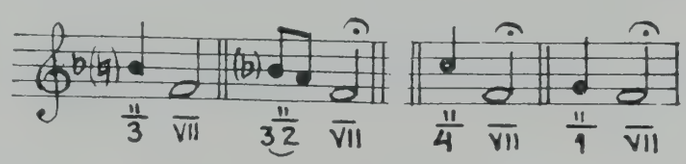

se compune din notele principale [5]) care dăinuind în amintire dau în marea majoritate a cazurilor acordurile:

[1]) Pentru ușurarea comparației variantelor aducem, după sistemul adoptat în Apus de către Ilmari Krohn, tonica oricărui cântec pe nota sol de pe a doua linie a cheii de sol.

[2]) Incheierea imperfectă a cadenței principale din unele hore petreapta a II-a a gamei moderne (majora sau minora) ce stă la baza melodiei lor arată de multe ori că avem a face cu influența cântecului popular din apusul european, ale cărui cadențe principale și încheieri totale balansează între acordurile majore perfecte de pe treapta a V-a, a cărei quintă e treapta a II-a (cântată deobiceiu de sopran san tenor pe când nota fundamentala e cântată de bas) și cele majore și minore de pe treapta I, după regulile armoniei de școală apuseană mai veche.

[3]) *Hugo Riemann*: Folkloristische Tonalitätstudien,1916.

[4]) Acest raport de subton întreg la tonică în horele autohtone (tr. VII-a a cadenței principale față de tr. I-a a cadenței finale) e stabilit și de Béla Bartok și verificat și în ultimile culegeri.

[5]) Ictusul cadenței e însă deobiceiu pe treapta a III-a sau în dialectul muzical pădurenesc pe treapta I, mai rar pe treapta IV-a. La doină și hora lungă caracteristică e lipsa treptei a VII-a, cadența principală a doinei se face deobiceiu pe treapta III-a cu ultima silabă, ictusul fiind cu penultima pe treapta IV-a sau a V-a.

Armonia latentă a sfârșiturilor totale se pot presupune câteodată formând acordul: ca și în Mel. 3, dar în genere dă: Unele hore sunt formate din câte o singură frază independentă cuprinzând două propoziții A B. Cezura propoziției A (tr. VII-a) stabilește tensiunea tonală față de cadența finală ca în următorul exemplu:

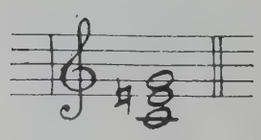

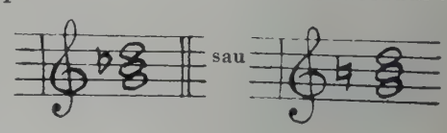

Mel. 6

Emil Riegler Dinu. (Tara motilor Gagagiul (Vidra medie) Cor de Feciori, August 1926
Andante ♩= 56 Ben marcato
A B
Ce-am a-vut mai drag pe lu- me, Că-ră- ri-le prin pă-du-re

Un refren intercalat între cele două propoziții dă și mai mare încordare liniei melodice mărind-o cu o articulație A b A:

Mel. 7

Emil Riegler-Dinu (Huniedoara, Cerbăl) Maria Sârb 40 ani, August 1926.
Allegretto. ♩= 104
A B A
Ba deo de dra- gos-tea noas-tră Ai hai A-n-flo-rit un pomîn coas-tă

Insfârșit, hora poate fi alcătuită din 3 propoziții A B B. Perechea A B se opune prin cadența propoziției B (tr. VII-a) celei de-a treia B care cadențează pe tonică (tr. I), precum se vede din melodia 3 care e cel mai simplu tip de horă periodică. Desvoltarea perioadei de 3 propoziții B A dă prin adăugire sau repetiție o perioadă de 4 propoziții A B A B, A B A A, A B C A, etc. Perioadele cu mai mult de 4 propoziții sunt excepții la regulă: le întâlnim mai des la variantele țigănești care lungesc cu predilecție melodia (Mel. 11). In versurile horei periodice (melodiile 3, 4 și 5) se observă motivele de picior de cânt:

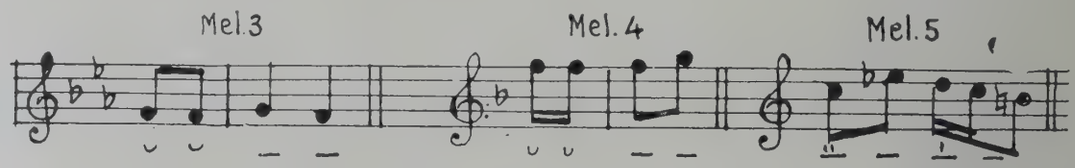

ce dau caracter tectonic, activ, versului. Punctul de greutate al melodiei se strămută după motiv mereu mai departe. Intorsăturile melodice lirice caracterizate prin intervale mari și ritm rezolut fără fiorituri sunt astfel activate, la horă.

Cu totul alta e caracteristica doinei sau horei lungi. O variantă a textului horei culese de mine la Pădureni (Bătrâna) (Mel. 4) se află în culegerea de cântece populare din Maramureș a lui Bártok dar cântată pe un viers de horă lungă, din care cităm un fragment:

Mel. 8

Bela Bartok (Maramureș 23b) Jeud Ioana Kiș (30)
Parlando rubato ♩=132
Hăi— și cu-cu-le pa-să-re vi-e— hăi — hăi — hăi măi hă

hă măi hăi — hăi — hăi pe ci ne a re mă ni- e. etc.

Intr'o altă horă lungă din aceeaş culegere având un text cu caracter epic [1]):

Bela Bartok (Maramureş 23 h) un om de 40 ani, Văleni — Mel. 9

Parlando rubato ♩.(96-100

Că pes te mun-ţii Brodu-lu- i hăi - hăi - hăi nu mai i Că

pes te munţii Brodu lui Că es te bun drumuţ bă-tut hei măi - hân dra si dai na măi

La doină şi horă lungă (influenţate de maqamul perso-arab) mordentele şi ornamentele, mai mult sau mai puţin tipice, dau melosului un caracter pasiv, căci debitul lor are în începutul *extatic* punctul de greutate, iar intervalele mici căzătoare spre tonică dau ethosului moliciunea caracteristică orientală. Doina şi hora lungă, după cum se vede, n'au perioade ci doar grupuri de fraze independente, care — de regulă toate — fie la cadenţa principală fie la cea finală, se opresc cu note caracteristice pe tonică, dând un aer psalmodic, monoton, epic, melodiei. Tonisa e după cum se vede în Mel. 9 nota sol.

Versul octosilabic al strigăturii şi al horei a fost adaptat habitusului melodic al acestui tip de cântec oriental. Din o scară muzicală entatonică sau diatonică cu secunde mărite caracteristice, maqamul se reduce la un şir de note principale, de ex.:

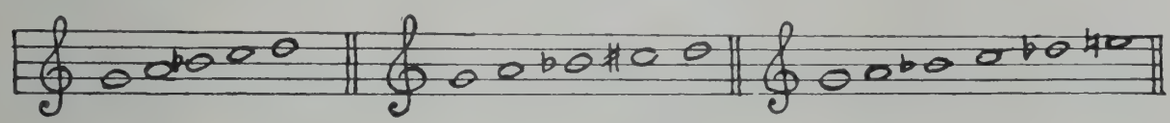

în jurul cărora se succed înfloriturile caracteristice. Variaţia melodică dela un vers la altul e dela sine înţeleasă, la doină şi horă lungă; deaceea nici Gustav Weigand, nici Béla Bartok n'au putut da tact melodiei horei lungi, spre deosebire de hora transilvăneană care în marea ei majoritate se lasă prinsă în tact, fie şi cu ritm iraţional sau schimbător. Stilul pasiv al maqamului care se aude din Ucraina prin România pe malurile Mării Negre şi în toată Peninsula Balcanică [2]), la Perşi şi Arabi, dealungul coastei africane pe Mediterana până în Spania [3]), se întâlneşte şi la popoarele finno-ugrice [4]) ca şi la ţigani. Şi dacă luăm în seamă că la baza Octoihului e tot acelaş stil de recitaţie şi înflorituri [5]), putem înţelege că influenţa populară sud-orientală în doină şi horă lungă e evidentă ca şi în melosul bizantin [6]).

Cu toate acestea, leagănul horei transilvănene a rămas neatins de ethosul moale oriental al maqamului. Influenţa acestuia se opreşte în Maramureş şi în Banat. La răspândirea lui contribuie şi azi foarte mult cântăreţii de biserică şi ţiganii lăutari. In 1926 am cules două variante ale cântecului lui Mantu (bandit, împuşcat în 1924): una la Vidra, în Ţara Moţilor; alta la Panc, la Pădureni. D-l Tiberiu Brediceanu mi-a comunicat alte trei din Banat. Intre acestea una erà a unui

[1]) *Béla Bartok*: Volksmusik der Rumänen von Maramureş (Drei Masken Verlag, München, 1923). Hora lungă No. 23 *b* şi No. 23 *h* la pag. 16 şi pag. 24. Forma aceasta de cântec se regăseşte şi la Ucrainieni la Cazacii orbi pentru « dumy » cântecele lor epice. Tot la vechi balade am auzit-o în Dobrogea la Români şi la Bulgari — neapărat cu modificări locale.

[2]) *Filaret Kolessa*: Melodien der ukrainischen rezitierenden Gesänge, Beiträge zu ukrainischen Ethnologie, 1910.

[3]) *Hubert Parry*: The evolution of the art of music. Pag. 60 spune, după ce citează un fragment de doină românească, că asemenea melodii cu astfel de intervale (secunde mărite) şi ornamente « are shown in the tunes of Smirna and Islands of the Hellespont. And even in Spain in the southern districts, and in the Balearic Islands etc. ».

[4]) *Robert Lach*: Der Einfluss des Orients auf die Musik des Abendlandes şi Vorläufiger Bericht über die Gesänge russischer Kriegsgefangener. (Wien 1917)

[5]) *Pierre Aubry*: Le rythme tonique dans la poésie liturgique et dans le chant des églises chrétiennes au moyen-âge, pag. 41.

[6]) *Peter Wagner*: Ursprung und Entwicklung der liturgischen Gesangsformen, pag. 48.

teolog, alta a unui țigan lăutar și a treia a unui țăran. Numai ale țăranilor seamănă între ele, cu mici abateri, proprii dialectelor regiunilor. Cea a teologului și a țiganului au mai mult caracterul pasiv recitativ, epic; cele ale țăranilor au un caracter eminamente liric, activ, concentic. Primele două se apropie de tipul de doină, celelalte sunt variante ale unui tip ideal de horă transilvăneană:

Tiberiu Brediceanu Fonogr. 104 i. Teolog — Mel. 10

La po ia — na mă ru lui —

La Po- ia na mă- ru- lui paș-te ca- lu Man- tu- lui

Tiberiu Brediceanu (Fonogr. 52 a) Țigan. — Mel. 11

Pe sub poa — la — co — dru lui — i Șă de Man tu

lo tru lui — D'a șa- de Man-tu lo tru — lui

Ai sub poa-le de co-dru ver- de — D'a Cu-a lui tru-pă nu se —

ve-de.

Tiberiu Brediceanu (Fonogr. 105 b.) Țăran (Cireșu, Banat.) — Mel. 12

Pe po- ia- na Mă-ru-lui Pe po - ia - na Mă-ru-lui

Paș-te ca-lu Man-tu lui — Paș- te ca- lu Man- tu- lui

Emil Riegler-Dinu: Vidra (Ţara Moţilor) Mel. 13

Assai moderato ♪ = 66

Şi cât e ţa-ra şi Ba- na-tu cât e ţa-ra şi Ba- na-tu Nu-i fi

cior ca Pă-tru Man tu Nu-i fi cior ca Pă tru Man tu.

Emil Riegler-Dinu Panc (Ţinutul Pădurenilor) Mel. 14

Allegretto = 116

Cât e ţa-ra şi Ba- na-tu cât e ta-ra şi Ba- na-tu Nu-i fi-

cior ca Pă-tru Man- tu Nu-i fi- cior ca- Păt-ru Man tu.

Ca şi la cântecul popular slovac şi săcuesc, la baza « horei » transilvănene e pentatonica, adică şirul de cinci note dela un ton la octava sa, în loc de şapte note din gama diatonică obişnuită:

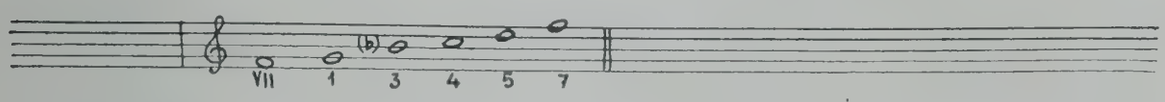

Aceasta e încà o deosebire faţă de doină şi hora lungă, care în genere au la bază gama diatonică arhaică şi cea cu secundă mărită sau cromatisme, ale maqamului oriental. Influenţele folclorului muzical săsesc sunt cu totul incidentale în hora transilvăneană. Influenţa rutenească se observă în Maramureş, cea sârbească în Banat [1]).

Béla Bartok găsind variante săcueşti la melodii populare transilvănene româneşti, a emis părerea că influenţa trebuie să pornească dela Unguri, deoarece au fost un popor mai cult decât Românii. Ca dovadă dă faptul că metrica ungurească populară e mai evoluată decât cea românească: Ungurii au versuri dela cinci până la 25 de silabe [2]), pe când hora românească nu cunoaşte decât versul de 5, 6, 7 sau opt silabe şi în genere nu se servă decât de octosilab.

In ce priveşte influenţa popoarelor mai culte asupra celor mai primitive, n'ar fi fost normal, în virtutea părerii lui Bartok, ca şi Românii şi Ungurii să fie influenţaţi în folclorul lor muzical popular de Saşi?... Influenţa aceasta însă nu se poate constatà. Cât priveşte metrica evoluată maghiară, aceasta însemnează că Ungurii ţărani s'au influenţat de metrica poeziei culte. Românii nu întrebuinţează decât octosilabul străvechiu la horă, de oarece tradiţia lor — indiferent de împrejurări economice mai favorabile — e mai tare [3]).

Bartok însă, pornind dela premiza influenţei culte, constată că melodia No. 16 din « Das ungarische Volkslied », după ce a trecut la clasa stăpânitoare (Herren-Klasse) a Românilor, a dat naştere

[1]) *Fr. Kuhač*: Juzno-slovyenske narodne popievke, Zagreb, 1880 III. Chansons d'amour de la période ancienne.

[2]) *Béla Bartok*: Das Ungarische Volkslied (Walter de Gruyter 1926), pag. 28.

[3]) *N. Iorga*: La musique roumaine. Conférence donnée à Paris. Imp. « Durassié », 1925, emite părerea că izvorul melosului popular românesc vechiu şi în parte cel al vecinilor, trebuie căutat la Traci. Ipoteza aceasta nu exclude influenţarea melosului tracic de către cel slav şi cumanic sau viceversa, deasemenea întrepătrunderea metodică româno-maghiară.

la nenumărate variante populare transilvănene [1]). Redăm, sub melodia maghiară două variante românești, pentru a se constatà asemănarea:

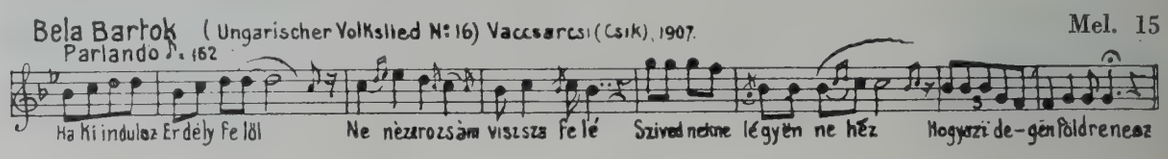

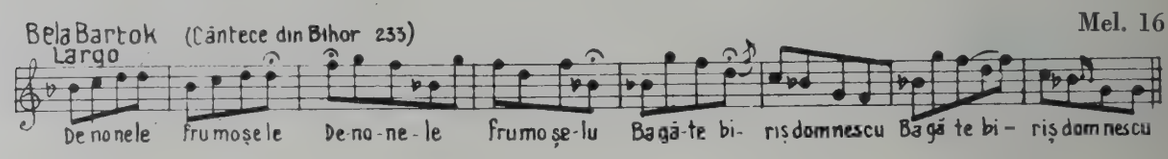

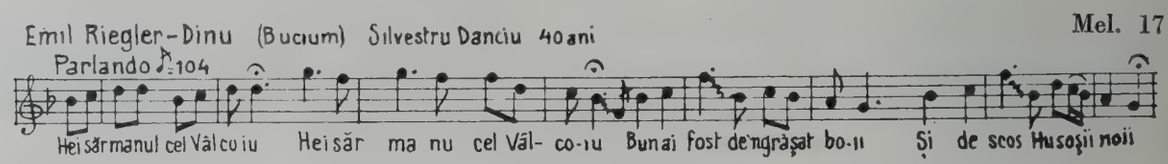

Faptul că varianta maghiară cadențează pe treapta a 3-a la cezura principală, înseamnă că are un semn stilistic asemănător cu cel al unor hore și doine românești, și atâta tot. In culegerea lui Bartok a cântecelor din Bihor, precum și în celelalte culegeri românești, majoritatea rimelor perechi, cadențează la cezura principală prin intervale căzătoare, ce se opresc, fie pe treapta a III-a, fie pe treapta a VII-a:

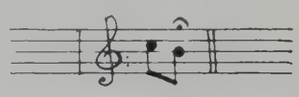

sau

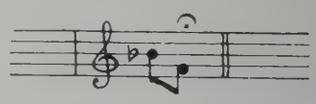

Pentrú a constatà mai bine caracteristica românească a acestor cadențe, reproducem acì « Unde-aud cucul cântând » și sub ea o variantă moldovenească din colecția d-lui Voevidca « Frunză verde-alunică » și una ungurească din Bucovina (dela Ceangăii din Hadikfalva = Dornești), pe care Bártok o înregistrează ca făcând parte din materialul unguresc (în lucrarea « Das Ungarische Volkslied », p. 35), din care ar fi împrumutat și Românii:

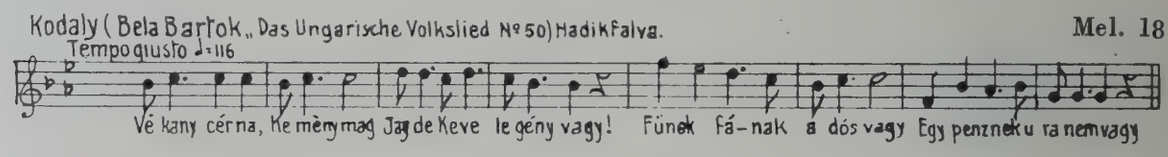

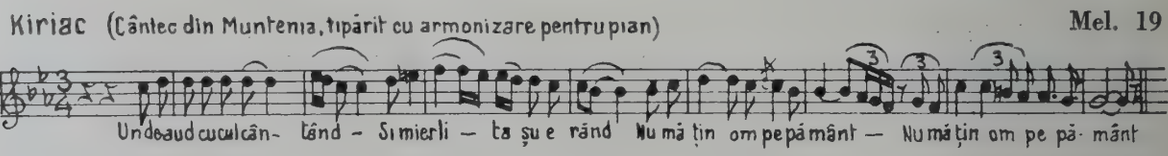

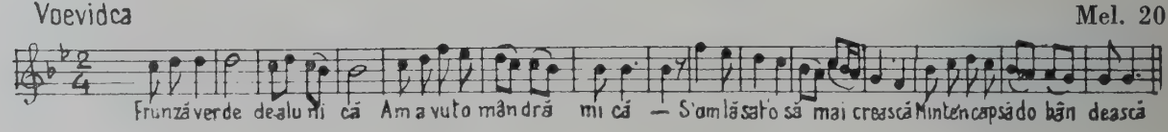

[1]) Variante românești ale melodiei se află și în « Cântece din Bihor », culese de Bartok: No. 231, 233, 234, 236, 237, 240, 241, 279, etc. în Țara Moților și în Bucium Sat de lângă Abrud, am cules deasemenea două variante între care una pe cunoscutele versuri « Munții noștri aur poartă, noi cerșim din poartă'n poartă », etc. E caracteristic faptul că acestei melodii, în diversele-i variante, se potrivesc atâtea texte de horă. Se dovedește astfel că peste tot Românul dă mult mai multă importanță textului de horă pe care-l cântă — după conținut — cu nuanțe diferite. E cert însă că în acest din urmă caz, cântărețului i se cer deosebite însușiri de interpretare.

« Când aud cucul cântând » constitue o sinteză de cântec popular românesc, căci are elemente stilistice și din hora transilvăneană (cadența propoziției a treia cu quarta căzătoare în glissando pe treapta a VII-a) și din doină sau hora lungă (note recitate, cromatisme, secunda mărită), iar din dialectul românesc din sud-est mai are și cadența finală dorică (grecească), adică sensibilă scoborîtoare spre tonică. Cum e și de așteptat, varianta muntenească are nuanțe mai fine în ritmul domol cu melos diatonic și cromatic. Sincopa românească e în genere mai domoală decât cea ungurească. [1]).

Din comparația acestor melodii se poate constată cadența principală comună pe treapta a III-a, precum și împărțirea periodică și schema liniei melodice asemănătoare. Deasemenea diferențe dialectale. Nu se poate constată însă din partea cărui folclor național vine influența. In « Das ungarische Volkslied », Bartok spune la p. 96, în « Schlusswort » că una din caracteristicele care deosebesc cântecul popular maghiar de cel al tuturor celorlalte popoare sunt anumite întorsături pentatonice; dar tot anumite pentatonisme întâlnim la fiece pas în folclorul muzical românesc transilvănean (vezi melodiile 1, 2, 4 etc.) precum și la cel scandinav, celtic și turco-tătăresc mai vechiu. Dacă însă pentatonisme și cadențe în cântecul popular românesc și unguresc se aseamănă, câteva semne specifice românești sunt recunoscute și de Bartok: așà ultima notă a cadenței principale pe treapta a VII-a și prezența cvartei căzătoare în țesătura melodică.

In comunicarea mea la Congresul Internațional de Muzică din 1927 [2]), am arătat că intervalul de quartă căzătoare pare să fie imitativ la voce după tehnica străveche a buciumului (tulnicul Moților), a tilincii (fluier fără găuri) și a cimpoiului. Intr'adevăr, în șirul de note naturale, buciumul și tilinca emit foarte lesne intervalul de quartă căzătoare, iar căraba cimpoiului are o dublă clarinetă din care una cu șase găuri și alta alipită cu o singură gaură, care produce intervalul — acompaniament continuu — de quartă căzătoare din tonică (tr. I—tr. V). Românii transilvăneni au luat în hora lor și ceva din tehnica instrumentelor lor străvechi. In peregrinările dela munte la mare, au născocit cântece noui, repuse însă la punct de instrumentele lor. Horele păstorilor români s'au păstrat în amintirea băstinașilor dela șes cari le-au cântat mai departe, așà cum le-au primit sau cu modificări. Căci într'adevăr, caracteristicile horei transilvănene se regăsesc de pildă în Dobrogea nu numai la Mocanii recenți, cari știu cântà și azi hore « țuțuenești » sau ardelenești, dar și la autohtonii relativi, Cojani [3]), cari cântă, pe lângă melodii influențate de maqamul perso-arab, altele cu caracteristică transilvăneană: ritm rezolut și întorsături de cadențe melodice ardelenești:

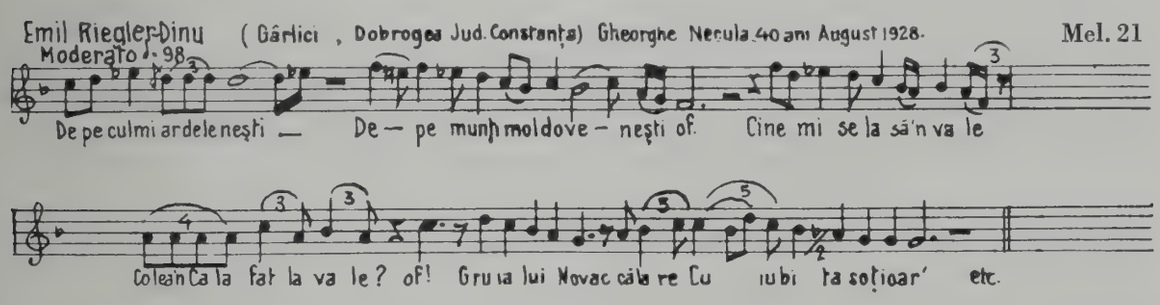

Și în melodia munteană « Unde-aud cucul cântând », se poate constată îmbinarea elementelor celor două stiluri.

In stilul transilvănean, dacă lipsesc ornamentele, ritmurile și cromatismele orientale, stările sufletești ale cântecelor populare, ca iubirea de țară, hazul de un cusur omenesc, părerea de

[1]) Tactul de marș al variantei lui Voevidca, precum și despărțirea silită a perechei de silabe prin linia de tact arată o denaturare ritmică a melosului popular de către culegător. Impărțirea tactică a lui Kiriac dimpotrivă pune în lumină, cu o fină intuiție, ritmica populară românească. Cea a lui Kodaly evidențiază specificul unguresc al sincopei precipitate în ritm binar (pereche).

[2]) *Emil Riegler-Dinu*: Beethoven Zentenarfeier Internationaler Musikhistorischer Kongress (Wien, 1927, Universal Edition), pag. 340. Das rumänische Volkslied und die Instrumentalmusik der Bauern.

[3]) *Emil Riegler-Dinu*: « Dobrogea », Cinci zeci de ani de viață românească (1928, București, « Cultura Națională »), pag. 787, «Folclor muzical dobrogean vechiu».

rău de dragostea pierdută, etc., găsesc o variată paletă cu nuanțe muzicale corespunzătoare. Iată de pildă un cântec de jale a celui ce trebuie să se înstrăineze, să-și vândă averea și să plece din țară:

Mel. 22

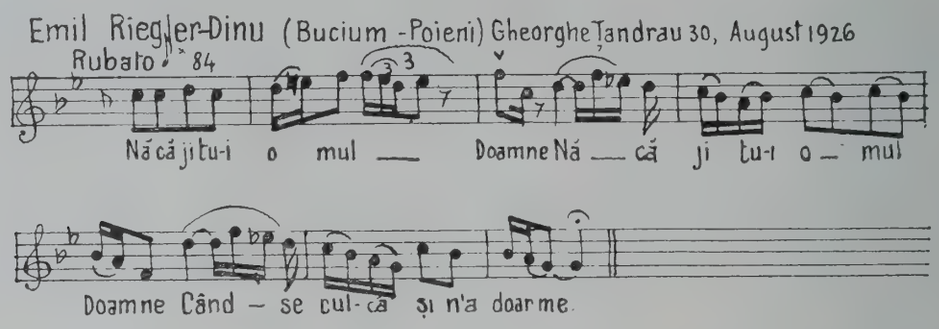

După mordentul suitor, întrebător spre *fa* cu expresiva quartă căzătoare din prima propoziție, cântată după o mică pauză, vine întorsătura cromatizată — deși nu în acelaș tact din a doua propoziție (mi-bemol în loc de mi) — care dă oarecare moliciune și melancolie.

Acelaș cântăreț din satul Bucium de lângă Abrud a horit următoarea melodie cu text hazliu, simplă și săltăreață:

Mel. 23

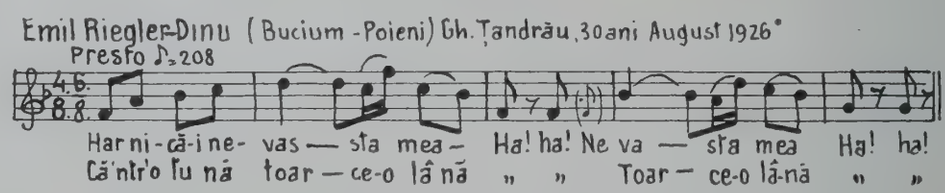

Refrenul caracteristic de la cezură pe treapta VII-a, intervalele mari pentatonice, ritmul de joc marcat trădează humor și voință.

In ținutul Pădurenilor, în aceeaș vară din 1926, o fată mi-a cântat în satul Bătrâna, două cântece de iubită părăsită:

Mel. 24

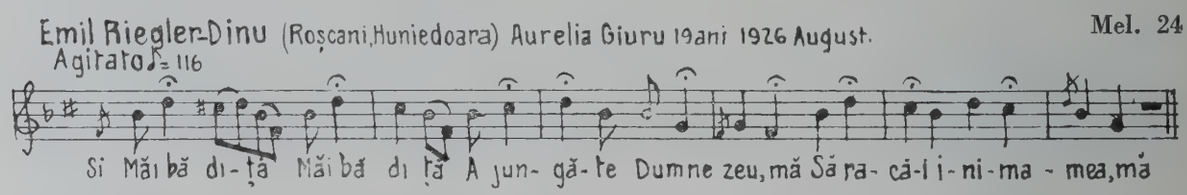

Mel. 25

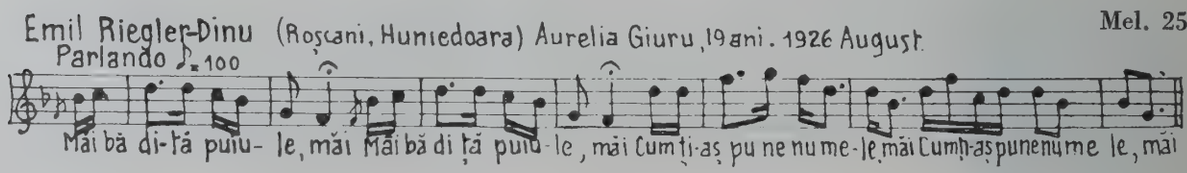

Precum se vede, textul primului cântec e trivial și exprimă blestemul fără perifrază.

Textul celui de al doilea cântec însă conține, în loc de blestemul direct și trivial, o baladă a fetei care-și caută iubitul prin codru. Se întâlnește cu dorul, căruia în sfârșit îi spune focul ce o mistue, cerând pedeapsă pentru necredincios dela Dumnezeu.

Ambele melodii sunt adecuate textelor. Prima, caracteristică prin alăturarea imediată a semitonului de secundă mărită, exprimă durerea sfâșietoare. Cealaltă, potrivit textului mai mult epic decât liric, se mișcă în intervaluri pentatonice și ritmul e cumpănit, reținut. Dar în nici una din melodiile citate nu intervine o înflorituri mai bogată, părți recitate pe câte un ton; în toate se observă încordarea melodică a cadenței principale prin repausul ultim al rimei pe treapta a VII-a.

Sobrietatea stilului horelor transilvănene integrează folclorul muzical românesc în cel european al popoarelor active din Apus. Chiar în hora lungă maramureșeană, influențată de maqamul oriental, se poate constatà o simplificare a melosului de multe ori până la schema unui tricord pentatonic, păstrându-se doar recitarea pe tonică. Dar Bihorenii, Moții, Pădurenii și toți cei din creierii munților Transilvaniei nu cântă nici doina din Vechiul Regat dinspre șes, nici hora lungă, ci hora lor autohtonă. Pe lângă ei nu s'au aciuat Țiganii, prin excelență răspânditorii melosului oriental înzorzonat. Nici instrumentele din mâna Țiganilor — țambalul și vioara — n'au fost adoptate de Transilvăneni [1]), cari cântă în schimb, ca în nici o altă parte a țării, din suflătoare: bucium, fluier și cimpoiu. Muzicanții populari transilvăneni (mă refer la părțile muntoase apusene, ale Pădurenilor, Bihorenilor și Moților) cimpoieri, fluierari, în ultimul timp clarnetiști și chiar vioriști, sunt țărani băștinași și nu Țigani.

Nu trebuie amestecat melosul românesc cu cel țigănesc. După cum se poate vedeà din varianta lăutărească a cântecului lui Mantu (Mel. 11), Țiganii lăutari au tendința de a umflà linia simplă a melodiei cu triluri, mordente și prelungiri caracteristice. Materialul pur țărănesc trebuie separat de cel țigănesc, căci specificul național numai în cel țărănesc se poate găsì [2]).

Ne vom ferì să facem aprecieri superlative pentru cântecul popular transilvănean. Și cântecele populare cântate de Secui, Slovaci, Sași, Unguri, Ruteni — ca tot ce e curat popular — au frumuseți incontestabile. Cu atât mai mult doina din Vechiul Regat.

Dar dacă s'ar analizà tezaurul folclorului muzical românesc din întreaga țară, s'ar constatà că influența horei transilvănene se resimte dealungul Dunării până în Dobrogea și Basarabia. Ea a urmat drumul păstorilor transilvăneni. Nu numai în text, dar și în melos, e eminamente lirică, subiectivă, față de nota obiectivă, epică, a doinei dinspre șes. E cântec de oameni întreprinzători, cu un fond de voie bună copilărească, exuberantă. Nu mai departe decât descălecătorii din Făgăraș, cari au întemeiat Țara Românească, și cei din Maramureș, cari s'au întins în Moldova și Basarabia, toți aceștia horiau. Hora le oglindià firea de stăpânitori gospodari. Iar azi nicăiri mai mult decât în horă nu se poate aflà adevărul asupra Românilor din Transilvania.

---

[1]) *Pompiliu Pârvescu*: Hora din Cartal (București, Academia Română), aduce vestea că după credința populară, fluerul a fost făcut de Dumnezeu, iară vioara de Dracu și deaceea vioara nu-i răspândită între țărani.

[2]) In acest sens, Prof. univ. Dr. *Alois Kolisch*, în prefața la «Cântece populare slovace» de *R. Felber*, face o nedreptate Ungurilor când le atribue melosul lăutarilor țigani și le critică astfel muzica populară: « La cântecul maghiar, pe care Țiganul ți-l strecoară în urechi și în inimă, se trezește un dor dureros după vin și femee, după plăcere sensuală aprinsă, pe când cântecul slovac popular trezește dor dulce după pajiști înfloritoare, etc....».

PRESA ROMÂNEASCĂ ARDELEANĂ

DE

ION BĂILĂ

I. *Publicaţii politice.* Caracteristica presei româneşti din Ardeal a fost, chiar dela modestele ei începuturi, de pe la mijlocul secolului trecut, nota naţională. In politică dominà ideea naţională cu tendinţa vădită şi destul de curagios mărturisită pentru pregătirea unităţii naţionale. Şi cum primele publicaţii româneşti aveau mai mult caracter politic, nota aceasta s'a transmis apoi în mod firesc şi asupra publicaţiilor care au urmat, chiar şi atunci când acestea erau culturale sau economice. Ideea naţională dominà scrisul românesc în orice formă se manifestà acesta.

Evident că situaţia politică a poporului român de pe teritoriul fostei Ungarii erà foarte prielnică pentru alimentarea presei politice şi mai puţin potrivită desvoltării presei culturale sau economice. Deaceea o singură privire asupra tabloului publicaţiilor dinainte de răsboiu, care e destul de cuprinzător, ne arată rolul predominant ce l-a avut presa politică în provincia de peste Carpaţi.

In privinţa aceasta situaţia nu s'a schimbat nici în perioada de după răsboiu. Şi acum preocupările politice au rămas pentru presă elementul dominant şi din expunerile ce urmează se va vedeà câtă energie s'a cheltuit pentru înjghebarea unei bune prese politice.

Potrivit împrejurărilor creiate de noua constelaţie, spiritul şi mijloacele presei de după răsboiu se deosibesc de acelea ale presei naţionale din trecut, dar ea a rămas inspirată tot de credinţa veche că menirea unei prese serioase e de-a întărì şi ridicà sentimentul naţional şi acum când opresiunea politică a fost înlăturată pentru totdeauna. De sigur că trecerea dela o stare, la alta n'a fost uşoară, pentru presă, mai cu seamă că ea s'a produs în condiţii şi împrejurări excepţionale. Dacă s'au făcut atunci greşeli ele sunt uşor de explicat şi de iertat.

O împrejurare atenuantă pentru acestea o găsim în situaţia ce se creiase presei române în cursul răsboiului. In vara anului 1914 erau două cotidiane politice: « *Gazeta Transilvaniei* » la Braşov, « *Românul* » la Arad şi « *Drapelul* » care apăreà de trei ori pe săptămână la Lugoj. « Românul » erà oficiosul Partidului Naţional Român şi făceà o politică intransigentă naţională. Celelalte două erau tot în nota justă naţională, însă mult mai temperată. Cu începerea ostilităţilor pe câmpul de luptă se introduse şi cenzura militară a presei şi ziarele româneşti au fost de sigur cele mai aspru cenzurate. « Gazeta » şi « Drapelul » fiind mai moderate s'au strecurat mai uşor printre foarfecile cenzorului, dar « Românul » apăreà foarte des cu pete albe, până când i se impuse înlocuirea textului confiscat cu alt text patriotic. In redacţia acestui ziar se găseau atunci câţiva tineri svăpăiaţi cari nu-şi puteau înfrânà condeiul şi scriau ca şi când « Românul » ar fi apărut în Bucureşti. Recitind azi paginile din zilele acelea te minunezi de îndrăsneala cu care se scrià atunci în ziarul dela Arad.

Lucrul acesta îl constatară şi cenzorii, căci în Martie 1916 ziarul fu nevoit să-şi suprime definitiv apariţia.

După suprimarea « Românului » românimea din fosta Ungarie rămase fără un organ de orientare politică. Cele două ziare care au apărut în tot decursul răsboiului erau prea puţin răspândite şi făceau o politică prea personală a directorilor lor ca să fi putut devenì organe de îndrumare pentru marele public. « Gazeta » avù o soartă şi mai dureroasă. După retragerea trupelor române în toamna anului 1916 ea încăpù pe mâna unor Români renegaţi, cari împreună cu nişte detectivi

unguri au spurcat coloanele ei cu cele mai mari blasfemii la adresa sentimentului național. La 29 Octomvrie 1916 a fost instalat în scaunul de mitropolit nefericitul Vasile Mangra. De atunci și până la sfârșitul războiului a fost pângărit cu scrisul « patriotic » al celor din jurul său și venerabilul organ al Mitropoliei « *Telegraful Român* », care înainte știà să deà, într'o formă potrivită timpurilor, îndrumările necesare. Astfel se poate spune, că din August 1916 până la sfârșitul războiului românimea rămăsese fără presă politică.

In Noemvrie 1918 începù să apară din nou « Românul » la Arad, dar după câteva săptămâni își suprimase pentru totdeauna apariția. Suprimarea aceasta a fost, fără îndoială, o greșeală, căci locul « Românului » a fost luat de alte ziare, care nu s'au știut impune publicului din Ardeal și a fost nevoite să dispară mai înainte de a-și puteà consolidà existența.

Primul ziar cotidian politic, care a luat ființă în Ardealul eliberat, a fost « *Renașterea Română* ». Apăreà în Sibiu pe timpul Consiliului Dirigent și se tipăreà la tipografia W. Krafft. Evident, că în vremurile acelea scoaterea unui ziar întâmpinà greutăți enorme. Mijloacele de comunicații erau defectuoase, poșta circulà greu și serviciul de informații erà aproape inexistent.

Ziarul acesta erà independent și aveà o ușoară notă de spirit opoziționist, ceeace îl făcù simpatic imensului public ce se găseà concentrat în timpurile acelea în Sibiu. Greutățile materiale erau însă prea mari și ziarul fù nevoit să-și suprime apariția. La începutul anului curent se făcù din nou încercarea de-a reedità « Renașterea Română » la Arad, unde se simte de sigur nevoia unui cotidian politic românesc, dar încercarea n'a izbutit, căci după 20 de numere apariția a fost din nou întreruptă.

In mod cronologic a urmat tot la Sibiu în anul 1919 ziarul « *Patria* », ca oficios al partidului național român. Cu mutarea Consiliului Dirigent la Cluj a trecut și « Patria » acolo, unde erà încă un teren virgin pentru presa politică românească, deoarece în regiunile acelea nu apăruse până atunci nici un ziar românesc. Cu toate străduințele depuse de conducătorii ziarului, « Patria » nu s'a putut ridicà la nivelul atins de organele dinainte de războiu ale partidului, cum au fost « Tribuna » la Sibiu (1884—1903) și « Românul » la Arad (1911—1916).

O schimbare în bine s'a produs anul trecut, când direcția ziarului a fost încredințată unui ziarist de meserie, care și-a făcut educația profesională în redacțiile vechilor ziare naționale dinainte de războiu. De curând a fost cumpărată o casă pe seama ziarului și peste scurt timp se va instalà acolo și o tipografie proprie; astfel « Patria » va fi pusă pe temelii solide și va puteà să ia o desvoltare și mai mare.

Clujul, ca Metropola Ardealului, trebuià să devină și pentru presa românească un centru, de unde diferitele curente politice și sociale să pornească ofensiva pentru afirmarea principiilor lor. Intr'adevăr acì s'au făcut cele mai multe încercări pentru înjghebarea unor ziare politice. Astfel a fost înființat cotidianul « *Infrățirea* » care își întrerupse, după o durată nu prea lungă, apariția pentru a reapare mai târziu sub titlul « *Natiunea* ». In forma aceasta continuă să apară și acum. Cotidianul « *Izbânda* », reprezentând alte curente și interese, n'a putut să-și asigure existența și a fost nevoit să-și suprime apariția. Ideile și interesele, reprezentate prin el, și-au găsit o continuare în revista bilunară « *Țara Noastră* », care deasemenea și-a încetat apariția la sfârșitul anului trecut. Alt curent de idei politico-sociale a fost susținut prin o publicație săptămânală « *Chemarea tinerimii române* », care și-a reluat de curând apariția, după o întrerupere de câteva luni.

O încercare interesantă s'a făcut, tot la Cluj, în domeniul politicii economice prin înființarea cotidianului « *Voința* ». Incercarea n'a reușit însă și ziarul a fost nevoit să dispară, fără să mai găsească o continuare într'o formă oarecare.

Un alt oraș, care făcuse și înainte de războiu încercări nereușite de-a devenì un centru pentru publicistica română, a fost Timișoara. Dominând Banatul, acest oraș ar păreà indicat să devină un astfel de centru. Insă nici în trecut, nici în prezent presa românească nu s'a putut consolidà aici într'o formă viabilă. Incercările făcute după războiu cu « *Nădejdea* » și « *Voința Banatului* », ca să amintim numai pe cele mai serioase, au dovedit că acolo nu e teren prielnic, cel puțin după experiențele de până acum, pentru o presă politică în stil mai mare, ci regiunea aceea trebuie să se mulțumească deocamdată cu foi care apar în condiții modeste odată sau de două ori pe săptămână.

Aceeaş experienţă s'a făcut dealtfel în Banat şi cu « Drapelul » dela Lugoj. Dela înfiinţarea lui în anul 1901 până la 1 Octomvrie 1919 acest ziar a apărut, foarte regulat, de trei ori pe săptămână. La data aceasta s'a transformat în cotidian, dar n'a putut s'o ducă mult, căci în anul trecut a fost nevoit să-şi înceteze apariţia.

După răsboiu n'a fost mai norocos nici Aradul, oraşul care în trecut a dat cele două ziare valoroase: « *Tribuna Poporului* » (dela 1904 « Tribuna ») şi « *Românul* ». In 1927 s'a înfiinţat acolo un cotidian politic « *România Nouă* », care nu putù să se menţină decât până în 1928. Despre scurta încercare cu « Renaşterea Română » am vorbit mai sus.

Nici Oradea-Mare nu s'a lăsat mai pre jos, dar încercarea făcută în 1927/28 cu « *Frontiera de Vest* » a dat acelaş rezultat negativ.

In anul 1920 fù înfiinţat şi în Sibiu un ziar politic « *Dacia Traiană* ». Dar nici acest cotidian nu reuşì să se consolideze, cu toate că-şi făcù chiar dela început tipografie proprie, prima temelie pe care trebuie să se bazeze un ziar politic în provincie. Pe urma acestui ziar au rămas cel puţin o tipografie şi o legătorie de cărţi bine organizate.

Pentru complectarea datelor asupra situaţiei presei politice în cei zece ani din urmă mai rămâne să arătăm situaţia de azi a bătrânei « Gazete » dela Braşov. După unire uzurpatorii din toamna anului 1916 au fost alungaţi şi ziarul a ajuns iarăş în posesia celor în drept. De atunci a avut să lupte cu multe greutăţi şi apariţia lui a fost de multe ori ameninţată. Astăzi apare de trei ori pe săptămână, dar numele ei deşteaptă acelaş fior. E doar decana ziarelor româneşti.

Din cele arătate situaţia presei politice după răsboiu nu se prezintă chiar în condiţiile aşteptate. Un complex de cauze au contribuit la creiarea acestei situaţii. Vom trece peste alte cauze, relevând numai o împrejurare, care va explicà întrucâtva situaţia arătată mai sus. Contrar aparenţelor, peste Carpaţi se citesc foarte mult gazete. De când s'a normalizat circulaţia trenurilor, ziarele din Capitală sosesc şi la cele mai extreme puncte atât de repede şi cu ştirile cele mai proaspete, încât ziarele de provincie cu mijloacele lor modeste nu le pot luà înainte cu informaţiile. Afară de aceasta ziarele mari din Bucureşti şi-au organizat expozituri redacţionale în centrele mai importante de peste munţi şi prin ediţiile lor speciale pentru Ardeal informează publicul de-acolo asupra tuturor evenimentelor locale. Prin urmare, e foarte firesc ca publicul cititor să cumpere ziarul din Capitală şi să evite pe cel local. Zeci şi zeci de mii de foi trec zilnic munţii. Incă o împrejurare trebuie relevată aici. Direcţiile ziarelor din Bucureşti se plâng, la rândul lor, că în Ardeal nu se citeşte destul. Se poate că socotelile administraţiilor justifică această părere, dar se uită un amănunt. In Ardeal s'a mai păstrat vechiul obiceiu de-a cetì ziarele la cafenea sau la « Casină » (Club) şi astfel un exemplar e citit, poate, de către toţi intelectualii dintr'un orăşel, în tot cazul e citit de mai multe persoane, decât se pare deobiceiu în ţară, unde ziarul rămâne mai mult individual.

II. *Foile săptămânale pentru popor*. Un gen de publicaţie foarte mult obişnuit în Ardeal au fost foile săptămânale pentru popor. Ca întemeietor al lor poate fi considerat Ioan Rusu-Şirianu, care a înfiinţat în anul 1893, pe lângă ziarul politic « Tribuna », la Sibiu, « *Foaia Poporului* ». Pusă în serviciul cauzei naţionale tocmai în epoca cea mai agitată a luptelor politice din Ardeal, în centrul cărora erà procesul Memorandului, această publicaţie a făcut servicii imense, căci prin ea s'au pus în mişcare massele poporului, cărora li s'a făcut pentru întâia dată o adevărată şcoală politică. Foaia aceasta a avut însă şi merite culturale şi economice, căci prin coloanele ei s'a dat poporului o lectură sănătoasă şi pe înţelesul lui, iar prin sfaturile economice ţăranul român a primit o îndrumare practică în economia raţională. Rezultatele acestei propagande ziaristice se pot constatà şi astăzi, căci nicăieri în Ardeal ţărănimea noastră nu e atât de înaintată sub toate raporturile ca în regiunea unde efectele presei poporane au fost mai accentuate.

« Foaia Poporului » continuă să apară şi astăzi tot la Sibiu. După răsboiu a fost transformată însă în foaie de politică militantă.

In anul 1902 a apărut o altă foaie pentru popor, a cărei importanţă echivalează cu aceea a celei de sus. Politica poporului român de peste munţi se găsià atunci la o răspântie decisivă. La Orăştie se ridicase steagul politicii de acţiune împotriva politicii de pasivitate urmată până atunci. Activitatea politică fu proclamată, iar pentru propagarea ei în massele poporului fu înfiinţată foaia « *Libertatea* ». Publicaţia aceasta luă o desvoltare nebănuită şi prin suplimentul ei literar şi ilustrat,

înfiinţat în anul 1906 sub titlul de « *Foaia Interesantă* », răspândì, pe lângă politica naţională, valuri puternice de cultură în massele poporului.

« Libertatea » apare şi astăzi la Orăştie. In epoca lor de glorie atât « Foaia Poporului » cât şi « Libertatea » au însemnat pentru presa românească din Ardeal succese care trebuie să rămână un ideal pentru orice editor de foi poporane.

In epoca de după răsboiu genul acesta a fost mult cultivat. Aproape nu e târguşor, care să nu-şi aibă foaia lui locală. Cele mai multe se ocupă şi de politică şi numai câteva se mărginesc la un program cultural-economic, cum sunt « *Astra* » la Tg. Mureş şi « *Meseşul* » la Zălau, care s'au pus în serviciul asociaţiei culturale « Astra » dela Sibiu. De curând a început să apară la Gheorgheni, în Secuime, « *Gazeta Ciucului* », care face o frumoasă propagandă culturală într'o regiune, unde scrisul românesc n'a putut pătrunde până acum.

In fruntea oraşelor cu publicaţii pentru popor stă Sibiul. Acolo apar, afară de « Foaia Poporului » încă şease foi săptămânale. « *Cuvântul Poporului* », mutat din Săliişte, unde luase fiinţă, « *Lumina Satelor* », editată de consistorul ortodox, bogat ilustrată şi cu caracter religios-moral, « *Tribuna* », foarte combativă, « *Foaia Noastră* », strămutată dela Cluj, care nu face politică şi are o pagină pusă la dispoziţia societăţii. « Astra », « *Gazeta Sibiului* » şi « *Calicul* », foaie umoristică. In timpul Consiliului Dirigent a mai apărut în Sibiu şi « *Ţărănimea* », care făceà propagandă politică.

Alte centre bogate în publicaţii pentru popor mai sunt: Clujul cu următoarele foi: « *Ardealul Economic* », « *Clujul* », « *Glasul Ardealului* », « *Lumea şi Ţara* », « *Patria de Duminecă* »; Oradea-Mare: « *Cuvântul Plugarului* », « *Dreptatea Poporului* », « *Tribuna* »; Aradul: « *Tribuna Nouă* », « *Voinţa Poporului* »; Lugoj: « *Cartea Săteanului* », « *Cuvântul Satelor* », « *Răsunetul* », « *Viaţa Nouă* »; Făgăraş: « *Gazeta Făgăraşului* »; Satu-Mare: « *Gazeta Sătmarului* », « *Nordul Ardealului* » şi « *România de Nord* »; Sighet: *Gazeta Maramurăşană* » şi «*Maramurăşul* »; Blaj: « *Unirea pentru Popor* » şi « *Românul Târnăvean* ».

Pentru a da o icoană cât mai fidelă despre râvna ce se depune în toate părţile întru luminarea poporului mai dăm următorul tablou de foi săptămânale:

« *Târnava* » (Dicio-Sân-Martin); « *Alba-Iulia* » (Alba-Iulia); « *Arieşul* » şi « *Lumina Plugarului* » (Turda); « *Gazeta Jiului* » şi « *Avântul* » (Petroşani); « *Cuvântul Bihorului* » (Beiuş); « *Ţărănimea* » (Haţeg); « *Dreptatea* » şi « *Gazeta Hunedoarei* » (Deva); « *Glasul Moţilor* » (Abrud); « *Gazeta Bistriţei* » şi « *Săptămâna* » (Bistriţa); « *Glasul Poporului* » şi « *Sămănătorul* » (Reghin); « *Dacia* » (Mercurea Ciuc); « *Baia-Mare* » (Baia Mare); « *Gazeta de Duminecă* » (Şimleu); « *Drum Nou* » (Bocşa Montană); « *Gazeta Orşovei* » (Orşova); « *Graiul Banatului* » (Vinga); « *Primăvara* » (Sân Nicolaul Mare); « *Graiul Neamului* » (Carei), etc.

III. *Publicaţii bisericeşti şi şcolare*. Cele mai vechi publicaţii, care au supravieţuit răsboiul şi continuă să apară şi în prezent, sunt foile cu caracter de Monitor Oficial de pe lângă eparhiile celor două biserici.

Printre acestea cea mai veche şi mai importantă e « *Telegraful Român* », înfiinţat la Sibiu în anul 1853 de Mitropolitul Şaguna pe seama arhidiecezei ortodoxe. « T. R. » nu s'a mărginit numai la serviciul de monitor pentru publicarea informaţiilor oficiale, ci a fost şi un îndrumător politic, din care se inspirà nu numai preoţimea din arhidieceză, ci şi opinia publică, fiindcă politica aceasta reprezentà punctul de vedere al unor factori importanţi din viaţa publică de peste munţi.

Mult mai târziu, abià în anul 1891, a înfiinţat şi mitropolia gr.-catolică dela Blaj un organ de publicitate « *Unirea* ». Şi acesta aveà, pe lângă partea informativă oficială, un caracter de îndrumător politic pentru preoţimea unită.

Ambele foi apar şi astăzi.

Celelalte publicaţii de pe lângă eparhiile bisericeşti n'au avut şi nu pot să aibă nici acum decât un rol local. Afară de partea informativă ele mai publică din când în când şi articole de conţinut cultural, bisericesc sau şcolar. Pentru vechimea lor merită să fie menţionate «*Biserica şi Şcoala* » din Arad şi « *Foia Diecesană* » din Caransebeş, cu o vechime de 53 resp. 44 de ani.

Problema şcoalei a preocupat totdeauna în mod serios şi intensiv românimea de peste munţi. La aceasta a contribuit mult şi continua primejdie de care erà ameninţată şcoala românească sub fostul regim ungar. In tabloul bibliografic al publicaţiilor româneşti dinainte de răsboiu, începând

chiar de pe la mijlocul secolului trecut, vedem urmele diferitelor încercări făcute de bărbaţii de şcoală de a da şi chestiunilor şcolare teoretice o publicitate cât mai largă şi de-a familiarizà publicul cu marea problemă a şcoalei naţionale.

La Arad, Blaj, Braşov, Gherla, Năsăud şi Sibiu, deci în tot locul unde aveam şcoli superioare, au apărut reviste de specialitate, care se ocupau cu chestiuni şcolare. Puţine din ele au putut însă să-şi întemeieze o existenţă de durată mai lungă; cele mai multe dispăreau după un an, doi de apariţie. Nu aveam atunci nici condiţiile materiale şi nici pe cele morale pentru susţinerea acestui fel de reviste. Profesorii dela şcolile româneşti, doritori a scrie, erau nevoiţi să se mulţumească cu publicarea lucrărilor lor în anuarele şcolare. Acestea nu aveau caracter de publicitate mai largă, dar multe din ele cuprind în paginile lor îngălbenite lucrări serioase şi de valoare ştiinţifică, vrednice a fi cercetate şi astăzi.

E semnificativ că revistele şcolare, care apar astăzi în Ardeal, nu se tipăresc în centrele şcolare mai mari, ci în oraşele de provincie, cum sunt: « *Invăţământul primar* » (Făgăraş); « *Şcoala practică* » (Odorheiu); « *Amicul şcolar* » (Aiud); « *Arhiva someşană* » (Năsăud); « *Revista învăţătorilor şi învăţătoarelor din judeţul Hunedoara* » (Deva); « *Gazeta învăţământului* » (Şimleu); « *Şcoala noastră* » (Zălau) şi « *Şcoala bănăţeană* » (Caransebeş).

La Cluj, centru universitar, apare revista « *Invăţătorul* », iar la Sibiu, alt centru şcolar puternic, « *Vatra şcolară* ». Pe lângă şcolile cu rang academic apar buletine cu caracter strict ştiinţific şi prin urmare putând fi considerate mai greu publicaţii de presă.

IV. *Publicaţii de cultură şi de literatură.* Cultura şi literatura au fost pentru românismul de peste Carpaţi totdeauna două noţiuni, care nu puteau fi despărţite una de alta. Când s'a conceput, în anul 1861, primul program de muncă conştientă şi sistematică pentru cultura şi literatura naţională, s'a fixat chiar în titlul societăţii, menite să realizeze acest program, concepţia unitară a acestor două noţiuni, spunându-se că se înfiinţează o « Asociaţiune pentru literatura română şi cultura poporului român ». De atunci aceste două noţiuni au mers strâns unite şi niciodată n'am avut în Ardeal o publicaţie care să fi făcut numai cultură fără literatură, sau viceversa.

In ultimul timp s'a cercetat nu numai din partea românească, ci şi de către maghiari şi germani, problema literaturii în Ardeal în trecut ca şi în prezent, şi toţi cercetătorii au ajuns la concluzia, că provincia de peste munţi a înclinat totdeauna mai mult spre lucrări cu caracter cultural şi ştiinţific decât spre literatură pură. In ce priveşte perioada de după răsboiu e unanimă constatarea că Ardealul se găseşte într'o criză literară. Dacă înainte de răsboiu a putut da fiinţă unor reviste cultural literare ca « *Familia* » la Oradea-Mare, « *Luceafărul* » la Budapesta şi mai târziu la Sibiu, nu putem semnalà astăzi nici o revistă, care să se fi ridicat la importanţa şi valoarea celor două de mai sus. Revista « *Cele trei Crişuri* » dela Oradea-Mare a avut realizări apreciabile, dar ea se face mai mult cu concursul scriitorilor din vechiul regat. Peste tot trebuie relevat faptul că încercările de-a încropì o mişcare literară în jurul unei reviste în Ardeal se datoresc elementelor din vechiul regat. Acesta e cazul cu « *Gândirea* », care a luat naştere la Cluj şi s'a strămutat apoi la Bucureşti, cu « *Salonul* » la Arad, care a dispărut astăzi, cu încercarea, poate nu îndestul de izbutită, de a reînvià « *Familia* » lui Iosif Vulcan la Oradea-Mare. Revista beletistrică « *Cosânzeana* », care apăreà înainte de răsboiu la Orăştie, n'a mai putut găsì acum când apăreà în metropola Ardealului, la Cluj, numărul suficient de cetitori şi a fost nevoită să se întrerupă.

Cazul revistei «*Transilvania* », organul « Astrei », care se găseşte acum în al 60-lea an de apariţie, e elocvent. Toate năzuinţele, făcute în ultimul timp, de-a strânge în jurul ei pe toţi poeţii şi scriitorii din Ardeal şi a-i da un caracter mai literar, au rămas infructuoase. Revista a rămas tot culturală, cum o cunoaştem de decenii.

Nici « *Banatul* » înfiinţat la Timişoara n'a putut să devină o revistă curat literară, ci trebuie să-şi împartă paginile între cultură şi literatură. E caracteristic că din proprietatea unui poet a trecut în stăpânirea unei societăţi culturale.

Evident că Ardealul înclină şi astăzi mai mult spre cultură şi ştiinţă decât spre literatură.

Cu titlu de document menţionăm aici şi două reviste publicate de elevi liceeni: « *Primăvara Banatului* » a elevilor din liceul « Coriolan Brediceanu » Lugoj şi « *Scânteia* » a celor din liceul « Petru Maior » Gherla.

V. *Publicaţii de specialitate.* Partea mai slabă a publicisticei ardelene a fost publicaţiile de specialitate. Lucrul acesta e foarte firesc. Cine ar fi putut scrie şi întreţine astfel de reviste la un popor de plugari, ai cărui cărturari trebuiau să se mărginească la trei cariere: preoţi, învăţători şi advocaţi. Alte profesii libere erau ca şi inexistente la românimea din Ardeal.

Cea dintâiu revistă de specialitate a fost « *Revista Economică* », înfiinţată în anul 1899 la Sibiu. Ea s'a născut dintr'o adevărată necesitate, ce au simţit-o băncile româneşti, care la sfârşitul secolului trecut luaseră o desvoltare remarcabilă. Ea a făcut bune servicii băncilor prin informaţiile exacte ce le aduceà şi prin îndrumările sănătoase ce le dedeà într'o vreme când orientarea în chestiuni financiare erà, cel puţin pentru românii ardeleni, mai anevoioasă decât acum. Ea continuă să apară şi acum în aceleaşi condiţii bune ca şi în trecut.

Tot Sibiul a dat şi în domeniul teologiei o publicaţie de specialitate, în « *Revista teologică* », care apare şi astăzi cu concursul celor mai distinşi teologi ortodoxi.

După răsboiu revistele de specialitate au răsărit în număr considerabil. Caracter mai general au « *Buletinul eugenic şi biopolitic* » şi « *Societatea de Mâine* », care apar la Cluj. Cea dintâiu caută să popularizeze în societatea de peste munţi doctrina biopolitică, trezind interesul cel mai larg faţă de igiena socială. A doua revistă se ocupă de chestiunile şi problemele sociale şi sociologice şi a reuşit să trezească în opinia publică din Ardeal un viu interes faţă de ştiinţele sociale. « Societatea de Mâine » a intrat în al VI-lea an de apariţie şi şi-a câştigat un număr frumos de cetitori, cari îi asigură existenţa şi pentru viitor.

Reviste cu caracter mai restrâns avem aproape în toate domeniile publice. Insemnăm aici pe cele principale:

« *Revista administrativă* », « *Rev. forestieră* » şi « *Rev. juridică* » în Cluj; « *Administraţia română* » în Lugoj; « *Banca* », « *Justiţia* » şi « *Revista notarilor publici* » în Oradea Mare; « *Revista matematică* » în Timişoara; « *Dreptatea* », rev. juridică şi « *Curentul juridic* » în Braşov.

VI. *Un nou gen de publicaţii.* Din cercurile meseriaşilor şi micilor industriaşi ca şi din tagma victimelor de răsboiu a răsărit un nou gen de publicaţii: revista scrisă în 2 sau 3 limbi, română, maghiară şi germană. Locul de apariţie al acestui gen de publicistică îl avem în centrele industriale Cluj, Timişoara, Arad şi Oradea-Mare, care coincid în acelaş timp şi cu centrele mişcării socialiste. Imprejurarea aceasta explică şi faptul cum s'a ajuns la editarea acestor reviste în trei limbi; printre ele găsim următoarele titluri, care explică îndeajuns şi natura lor: « *Constructorul* », « *Minierul* », « *Muncitorul îmbrăcămintei* », « *Metalurgistul* », « *Lemnarul* », « *Muncitorul pielei* », « *Hornarul* », « *Piele şi Ghete* », « *Foaia compactorilor* », toate la Cluj; «*Meseriaşul* », « *Revista textilă* », « *Technica română* », « *Fauna* », rev. pentru creşterea animalelor de casă mărunte, « *Bursa horticolă română* », « *Organul ofic. al Reun. de inval. şi de pens. a muncitorilor din Ardeal şi Banat* », toate la Timişoara.

VII. *Publicaţii calendaristice.* Ca o parte întregitoare a publicisticii pot fi considerate în Ardeal calendarele. Avem calendare cu vechime de peste 50 de ani, adică dintr'o vreme când presa abià se înfiripase şi când cartea românească, de rugăciuni şi câteva poveşti uşoare, nu se vindeà în librării, ci prin colportori, cari cutreerau târgurile şi satele ca să-şi poată desface marfa. In vremurile acelea calendarul erà pentru cei mai mulţi săteni singura carte, care le intrà în casă şi îi hrănià un an de zile cu « noutăţile » din anul ... trecut. Calendarul devenì astfel o carte iubită la ţărani, cari se deprinseseră s'o caute şi singuri prin târguri atunci când colportorii întârziau să vină la uşile lor.

Din începuturi modeste editarea calendarelor devenì cu timpul o afacere rentabilă, căci multe calendare se desfăceau în 20—30.000 de exemplare. Rentabilitatea fiind asigurată editorii de calendare se îngrijeau ca acestea să fie bine alcătuite, ca să poată înfruntà şi o eventuală concurenţă. Şi înainte de răsboiu numărul calendarelor care apăreau în Ardeal erà considerabil. Acum însă a sporit foarte mult. Numai în Sibiu au apărut pentru anul 1929 nu mai puţin de 11 calendare, care toate s'au epuizat. La Cluj cunoaştem patru, la Arad trei, la Blaj trei, etc. Fiecare eparhie bisericească îşi are calendarul propriu, şi aproape nu este oraş cu ceva mişcare culturală să nu aibă unul.

Având în vedere, că în mediu, fiecare calendar se vinde în cel puţin 10.000 de exemplare, ne putem face o idee despre însemnătatea ce o au aceste cărticele pentru răspândirea culturii la sate.

Și deoarece conținutul acestor calendare e cât se poate de îngrijit ales și foarte potrivit pentru priceperea țăranului nostru, valoarea lor ca mijloc de propagandă culturală e de neprețuit.

Fiindcă un calendar bun nu e altceva decât un rezumat concis al evenimentelor ce se desfășoară zi de zi în coloanele presei, cu drept cuvânt putem revendicà și publicațiile calendaristice pentru cadrul publicisticii generale. E apoi vorba de o desfacere care se ridică la un milion de exemplare pe an. O zare de lumină stărue de multă vreme peste satele românești ale Ardealului și acestă lumină e purtată în ele de calendare. Ele au deșteptat în acelaș timp în țăran, prin caracterul lor dublu, dragostea de ziar și de carte.

STATISTICA PUBLICAȚIILOR PERIODICE DIN TRANSILVANIA

DE

EMANOIL BUCUȚA

Două așezăminte se găsesc în Transilvania, care se bucură de legea depozitului cărții: unul e biblioteca Universității și celălalt biblioteca «Astrei». Ar fi, prin urmare, să se organizeze în două locuri, la Cluj și la Sibiiu, câte un depozit al tuturor publicațiilor din România. Cred că ar fi prea mult. Lucrul e așà de adevărat încât în adevăr, nici nu există decât o singură bibliotecă unde se păstrează toate exemplarele obligatorii trimese de tipografii din întreaga țară. Cealaltă păstrează numai puținul care i se pare de preț. Dacă ar face altfel, ar fi covârșită în mai puțin de un an și ar trebuì să-și caute alt local. Astăzi, fără să-și îndeplinească această îndatorire, și abià mai încape.

O lipsă a legii e aceasta, că prevede, fără să fie cuiva de folos, nici chiar interesaților, un prea mare număr de biblioteci pentru exemplarul obligatoriu. Altă lipsă, mai grea, e că nu prevede un termen dela apariție, înlăuntrul căruia tipografiile să fie îndatorate să trimeată acel exemplar. Din pricina dintâiu rezultă o pagubă pentru producție, iar din a doua pentru depozit și pentru știință. O statistică a publicațiilor din România nu e în general sigură, și una pentru o dată anumită, cu neputință. Publicațiile venite de pildă, în Martie 1929, lună în care am făcut eu statistica următoare, sunt cele mai multe sosite cu întârziere; aceasta pentru cele în curs de publicație; cele apărute chiar în luna Martie nu pot fi descoperite decât mult mai târziu. Pentru o statistică, urmărind ca aceasta cifre globale, există o compensație: plusul nou neînregistrat e acoperit de publicațiile care continuă să fie trimese deși nu mai apar; de pildă, de publicațiile încetate în Ianuarie care intră la bibliotecă abià în Martie. E ca în Steaua lui Eminescu: «Era pe când nu s'a zărit, azi o vedem și nu e».

Am numărat toate periodicele trimese bibliotecii din Cluj, întregite (pentru întâia oară, din câte știu) cu datele Academiei române. E ciudat că sunt și publicații minoritare din Transilvania, care vin la București și nu vin la Cluj, și acelaș lucru pentru unele românești, din țara veche: ajung la Cluj, când Bucureștiul nu știe de ele. Am găsit în Martie în total 559 de periodice, cu 234 românești, 192 ungurești, 67 germane și 64 în mai multe limbi, din care românească e precumpănitoare. (Aproape toate minoritățile din Transilvania au publicații și în București. Apărarea intereselor lor în Stat și legătura cu propria comunitate e asigurată din larg. Atunci când se amintesc bisericile, școlile, băncile diferitelor noastre minorități, ca să se arate că au la îndemână toate organele unei vieți și rostiri libere, nu trebue să se uite nici, și mai ales publicațiile). Împărțirea în ziare și reviste sau publicații de specialitate nu e strictă. Criteriile sunt și altminteri vagi, iar aici, nu erau poruncitoare, scopurile urmărite fiind altele. Despre punerea pe un fund de realitate a datelor uscate statistice, tiraj, cerc de cititori, valoare a publicației, dau lămuriri alte studii. Ceeace căutam să luminez eu, unificându-le într'un sens, reiese limpede din harta dela urmă, care arată distribuția pe orașe și pe limba întrebuințată (Cluj 141; 61 R; 42 U; 28 G; 6 a. Timișoara 76. Oradea 40. Arad 35. Sibiu 32. Brașov 21. Lugoj, Satu Mare și Târgu Mureș 19). Pentru considerații de alt fel am trecut în dreptul fiecărei publicații anul de apariție.

EMANOIL BUCUŢA

ZIARE

ROMÂNEŞTI

Titlul ziarului	Anul de apariţie	Localitatea
1. *Actualitatea*	I	Tg. Mureş
2. *Alba-Iulia*	X	Alba-Iulia
3. *Apărarea*	I	Cluj
4. *Apărarea Naţională*	I	Arad
5. *Ardealul*	VII	Braşov
6. *Arieşul*	III	Turda
7. *Astra Maramureşului*	II	Sighet
8. *Avântul*	I	Petroşani
9. *Baia Mare*	III	Baia Mare
10. *Beiuşul*	VIII	Beiuş
11. *Calicul*	XXXVII	Sibiu
12. *Carpaţii*	VIII	Braşov
13. *Cartea satului*	IX	Lugoj
14. *Chemarea tinerimii române*	III	Cluj
15. *Comerţul român*	I	Timişoara
16. *Clujul românesc*	VI	Cluj
17. *Cultura neamului*	II	Cluj
18. *Curierul Banatului*	IV	Oraviţa
19. *Curierul Sătmarului*	I	Satu Mare
20. *Cuvântul ceferistului*	I	Cluj
21. *Cuvântul plugarului*	II	Oradea
22. *Cuvântul Poporului*	X	Sibiu
23. *Cuvântul Satelor*	II	Lugoj
24. *Dreptatea*	VII	Deva
25. *Dreptatea Banatului*	XIX	Timişoara
26. *Dreptatea Poporului*	III	Oradea
27. *Drum Nou*	VI	Bocşa Montană
28. *Foaia interesantă*	XXIII	Orăştie
29. *Foaia noastră*	III	Cluj
30. *Foaia poporului*	XXXVI	Sibiu
31. *Frontiera de vest*	II	Oradea
32. *Gazeta*	I	Cluj
33. *Gazeta Banatului*	1929	Timişoara
34. *Gazeta Bistriţei*	VIII	Bistriţa
35. *Gazeta de Duminică*	IX	Şimleul Silvaniei
36. *Gazeta Făgăraşului*	II	Făgăraş
37. *Gazeta Gazetarilor*	I	Cluj
38. *Gazeta Huniedoarei*	VII	Deva
39. *Gazeta Invăţătorilor*	IV	Şimleul Silvaniei
40. *Gazeta Jiului*	VII	Petroşani
41. *Gazeta Maramureşană*	IX	Sighet
42. *Gazeta oficială a inspectoratului şcolar regional*	V	Timişoara
43. *Gazeta oficială a judeţului Braşov*	1929	Braşov
44. *Gazeta oficială a judeţului Ciuc*	VII	Miercurea Ciucului
45. *Gazeta oficială a judeţului Maramureş*	VII	Sighet
46. *Gazeta oficială a judeţului Mureş*	XXIX	Tg. Mureş
47. *Gazeta oficială a judeţului Năsăud*	XXVI	Bistriţa

Titlul ziarului	Anul de apariție	Localitatea
48. *Gazeta oficială a județului Târnava Mare*	1929	Sighișoara
49. *Gazeta Orșovei*	III	Orșova
50. *Gazeta Sătmărenilor*	I	Satu Mare
51. *Gazeta Transilvaniei*	XCI	Brașov
52. *Gazeta Voluntarilor*	II	Deva
53. *Generația Nouă*	I	Cluj
54. *Glasul Ardealului*	II	Cluj
55. *Glasul Banatului*	I	Vinga
56. *Glasul Domnului*	I	Arad
57. *Glasul Moților*	II	Abrud
58. *Glasul Poporului*	VI	Reghin
59. *Glasul Sătenilor*	II	Satu Mare
60. *Graiul Banatului*	I	Arad
61. *Graiul Neamului*	II	Careii Mari
62. *Gura Lumei*	II	Reșița
63. *Gura Lumii*	II	Bocșa Montană
64. *Infrățirea*	I	Hăbud
65. *Infrățirea*	I	Tg. Mureș
66. *Integritatea*	I	Timișoara
67. *Lemnarul*	VI	Cluj
68. *Libertatea*	XXVI	Orăștie
69. *Lumea și Țara*	VI	Cluj
70. *Lumea satelor*	VII	Sibiu
71. *Meseșul*	IV	Zălau
72. *Metalurgistul*	IX	Cluj
73. *Minierul*	X	Cluj
74. *Monitorul comunal*	II	Oradea
75. *Monitorul jud. Alba*	X	Alba Iulia
76. *Monitorul jud. Arad*	X	Arad
77. *Monitorul jud. Bihor*	X	Oradea
78. *Monitorul jud. Brașov*	I	Brașov
79. *Monitorul jud. Cluj*	XLIX	Cluj
80. *Monitorul jud. Huneidoara*	IX	Deva
81. *Monitorul jud. Odorhei*	XXVI	Odorhei
82. *Monitorul jud. Sălaj*	X	Zălau
83. *Monitorul jud. Someș*	IX	Dej
84. *Monitorul jud. Timiș Torontal*	V	Timișoara
85. *Monitorul jud. Trei Scaune*	VII	Sf. Gheorghe
86. *Monitorul oficial al jud. Turda*	XI	Turda
87. *Monitorul oficial al jud. Târnava Mică*	X	Diciosânmartin
88. *Monitorul oficial al jud. Făgăraș*	VII	Făgăraș
89. *Monitorul oficial al jud. Severin*	IX	Lugoj
90. *Monitorul Municipiului Arad*	VII	Arad
91. *Monitorul Municipiului Cluj*	VIII	Cluj
92. *Monitorul orașului Oradea*	II	Oradea
93. *Monitorul oficial al orașului Timișoara*	V	Timișoara
94. *Muncitorul îmbrăcămintei*	VII	Cluj
95. *Nădejdea*	X	Timișoara
96. *Națiunea*	III	Cluj
97. *Nordul Ardealului*	II	Satu Mare
98. *Ogorul*	II	Deva

Titlul ziarului	Anul de apariție	Localitatea
99. *Opinia noastră*	I	Oravița
100. *Patria*	X	Cluj
101. *Patria de Duminică*	II	Cluj
102. *Plugarul român*	XXV	Timișoara
103. *Poșta*	I	Cluj
104. *Povestitorul*	II	Deva
105. *Primăvara*	VIII	Sânnicolaul Mare
106. *Răsunetul*	VII	Lugoj
107. *Redeșteptarea*	I	Șimleul Silvaniei
108. *Renașterea Națională*	I	Satu Mare
109. *Roata*	I	Oravița
110. *România de Nord*	III	Satu Mare
111. *România Nouă*	II	Arad
112. *Românul*	XIII	Arad
113. *Românul târnovean*	VII	Blaj
114. *Sălajul*	IX	Șimleul Silvaniei
115. *Sămănătorul*	IV	Reghin
116. *Săptămâna*	I	Bistrița
117. *Satu-Mare*	X	Satu Mare
118. *Sburătorul*	I	Arad
119. *Secerișul*	III	Cluj
120. *Solia Dreptății*	VII	Orăștie
121. *Solidaritatea*	I	Cluj
122. *Someșul*	VI	Dej
123. *Svastica Banatului*	II	Timișoara
124. *Țara Oltului*	II	Făgăraș
125. *Târnava*	VIII	Diciosânmartin
126. *Technica Română*	I	Timișoara
127. *Telegraful Român*	LXXVI	Sibiu
128. *Tribuna*	VIII	Oradea
129. *Tribuna*	I	Sibiu
130. *Tribuna Nouă*	V	Arad
131. *Unirea*	XXXVIII	Blaj
132. *Unirea Poporului*	X	Blaj
133. *Viața nouă*	IV	Lugoj
134. *Viitorul Albei*	III	Alba Iulia
135. *Viitorul Graniței*	V	Caransebeș
136. *Viitorul Someșului*	III	Dej
137. *Voința Banatului*	VIII	Timișoara
138. *Voința Poporului*	VI	Arad

UNGUREȘTI

Numele	Anul de apariție	Localitatea
139. *Alba missmar*	I	Cluj
140. *Aradi Közlöny*	XLIII	Arad
141. *Aradi Ujság*	XXIX	Arad
142. *Aranyosvidék*	XXXVIII	Turda
143. *Bánáti Közlöny*	1928	Timișoara
144. *Brassói Lapok*	XXXIV	Brașov
145. *Commercz*	II	Cluj

Numele	Anul de apariție	Localitatea
146. *Csiki Lapok*	XL	Miercurea Ciucului
147. *Déli Hirlap*	IV	Timișoara
148. *Déva és vidéke*	XXXIV	Deva
149. *Északnyugati Ujság*	XI	Careii Mari
150. *Ellenzék*	XLIX	Cluj
151. *Az Ellenzék*	XVI	Tg.-Mureș
152. *Enyedi Ujság*	VII	Aiud
153. *Erdélyi Barázda*	I	Tg.-Mureș
154. *Erdélyi Hétföi Hirlap*	1929	Cluj
155. *Erdély Hirlap*	XII	Arad
156. *Erdövidéki Hirlap*	IV	Baraolt
157. *Esti Ujság*	II	Arad
158. *Estilap*	III	Cluj
159. *Friss Hirek*	III	Tg.-Mureș
160. *Friss Ujság*	XIII	Arad
161. *Gyergyöi Ujság*	III	Gheorgheni
162. *Harghita*	IV	Odorhei
163. *Hétföi Friss Ujság*	VIII	Satu-Mare
164. *Hétföi Hirlap*	I	Cluj
165. *A Hirnök*	XXV	Cluj
166. *Hunyadvármegye*	LII	Deva
167. *Keleti Ujság*	XI	Cluj
168. *Krassó-Szörényi Lapok*	L	Lugoj
169. *A Ma*	IV	Tg.-Mureș
170. *Magyar Ujság*	V	Cluj
171. *Mai Világ*	II	Cluj
172. *Mármaros*	LXIII	Sighetul Marmației
173. *Maros*	II	Tg.-Mureș
174. *Mai ipar*	1929	Tg.-Secuesc
175. *Mármarosi Független Ujság*	XX	Sighetul Marmației
176. *Nagybánya*	XXVII	Baia Mare
177. *Nagybánya és Vidéke*	LIV	Baia Mare
178. *Nagykároly és Vidéke*	XLV	Careii Mari
179. *Nagyvárad*	LVII	Oradea
180. *Nagyváradi Estilap*	X	Oradea
181. *Nagyváradi Fris Ujság*	XXIX	Oradea
182. *Nagyváradi Napló*	XXXI	Oradea
183. *Noar*	V	Cluj
184. *10 Perc*	1929	Timișoara
185. *Szalontai Lapok*	XLI	Salonta Mare
186. *Szamos*	LX	Satu-Mare
187. *Szászváros és Vidéke*	XVI	Orăștie
188. *Szatmári Hirlap*	I	Satu Mare
189. *Szatmármegyei Közlöny*	LIV	Careii Mari
190. *Székely Föld*	XXXI	Tg.-Mureș
191. *Székely Napló*	LVIII	Tg.-Mureș
192. *Székely Nép*	XLVI	Sf. Gheorghe
193. *Székely szó*	X	Gheorgheni
194. *Székely Ujság*	XXV	Târgul Secuesc
195. *Szilágyság*	XIX	Zălau
196. *Szilágy Somlyó*	XLVI	Șimleul Silvaniei

Titlul ziarului	Anul de apariţie	Localitatea
197. *Temesvári Hirlap*	XXVI	Timişoara
198. *Uj Kelet*	X	Cluj
199. *Ujság*	1929	Careii Mari
200. *Vasárnapi Ujság*	VIII	Tg.-Mureş
201. *Vidéki Magyarság*	I	Beiuş
202. *Virradat*	I	Arad
203. *Zsilvölgyi Napló*	V	Petroşani

GERMANE

Numele	Anul de apariţie	Adresa
204. *Agnethler Wochenblatt*	XX	Agnita
205. *Arader Zeitung*	IX	Arad
206. *Arbeiter Zeitung*	XXXVI	Timişoara
207. *Banater Bote*	XXX	Lugoj
208. *Banater Deutsche Zeitung*	XI	Timişoara
209. *Banater Tagblatt*	X	Timişoara
210. *Bekleidungsarbeiter*	VIII	Cluj
211. *Bergarbeiter*	XI	Cluj
212. *Bistritzer Deutsche Zeitung*	XVI	Bistriţa
213. *Bogsauer Zeitung*	XXXVII	Bocşa Montană
214. *Bürger Zeitung*	XLVI	Periamoş
215. *Dettaer Zeitung*	XLVIII	Deta
216. *Deutscher Bote*	VI	Cluj
217. *Eisenring*	V	Timişoara
218. *Frischgestimmte Eolsharfe*	1929	Bistriţa
219. *Gemeindeblatt*	VI	Sebeşul Săsesc
220. *Grosskokler Bote*	L	Sighişoara
221. *Hatzfelder Zeitung*	XLI	Jimbolia
222. *Industrie Zeitung*	VIII	Braşov
223. *Junggemeinde Siebenbürgen*	II	Sibiu
224. *Der Landbote*	LVII	Timişoara
225. *Kronstädter Zeitung*	XCII	Braşov
226. *Landwirtschaftliche Blätter für Siebenbürgen*	LVI	Sibiu
227. *Licht*	VIII	Lugoj
228. *Lugoscher Zeitung*	XXXVI	Lugoj
229. *Mediascher Zeitung*	XXXVI	Mediaş
230. *Metallarbeiter*	IX	Cluj
231. *Oravitzaer Wochenblatt*	LVII	Oraviţa
232. *Reschitzaer Wochenblatt*	IV	Reşiţa
233. *Reschitzaer Zeitung*	XLII	Reşiţa
234. *Rumänischer Lloyd*	XIII	Cluj
235. *Sächsisches Volksblatt*	IV	Sibiu
236. *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*	LV	Sibiu
237. *Siebenbürgische Handels-Zeitung*	V	Braşov
238. *Sport*	I	Sibiu
239. *Temesvarer Volksblatt*	XXVII	Timişoara
240. *Temesvarer Zeitung*	LXXVII	Timişoara
241. *Torontaler Nachrichten*	XXII	Periam
242. *Der Volksfreund*	IV	Timişoara
243. *Wahrheit*	I	Reşiţa

REVISTE

ROMÂNEŞTI

	Titlul	Anul de apariţie	Localitatea
1.	*Administraţia română*	VIII	Lugoj
2.	*Amicul şcoalei*	IV	Aiud
3.	*Ardealul juridic*	VIII	Cluj
4.	*Arhiva someşeană*	1929	Năsăud
5.	*Astra*	II	Tg.-Mureş
6.	*Banatul*	III	Timişoara
7.	*Biserica şi Şcoala*	LII	Arad
8.	*Buletinul economic*	II	Sibiu
9.	*Buletinul eugenic şi biopolitic*	II	Cluj
10.	*Buletinul şcolar*	III	Bistriţa
11.	*Buletinul Ateneului Român*	I	Oradea
12.	*Buletinul Camerei agricole a jud. Târnava-Mare, Odorhei şi Sighişoara*	I	Făgăraş
13.	*Buletinul Camerei de comerţ şi industrie*	I	Alba Iulia
14.	*Buletinul Camerei de comerţ şi industrie*	III	Deva
15.	*Buletinul Camerei de comerţ şi industrie*	IV	Oradea
16.	*Buletinul Camerei de comerţ şi industrie*	1929	Timişoara
17.	*Buletinul economic al Camerei de comerţ*	II	Sibiu
18.	*Buletinul extensiunii universitare din Cluj*	III	Cluj
19.	*Buletinul oastei Domnului*	III	Huniedoara
20.	*Buletinul ofiţerilor de rezervă*	1929	Oradea
21.	*Buletinul şcolar*	III	Bistriţa
22.	*Buletinul Justiţiei*	VI	Cluj
23.	*Buletinul şcolar al jud. Turda*	III	Turda
24.	*Buletinul Soc. de ştiinţe din Cluj*	Tom. IV	Cluj
25.	*Călăuza şcoalei duminicale*	I	Arad
26.	*Caraşul Juridic*	I	Oraviţa
27.	*Cele trei Crişuri*	X	Oradea
28.	*Cimbora*	VII	Satu Mare
29.	*Clujul Medical*	IX	Cluj
30.	*Comunicările Camerei agricole din Timişoara*	I	Timişoara
31.	*Curentul juridic*	V	Braşov
32.	*Curierul agronomic*	XL	Dej
33.	*Curierul creştin*	X	Gherla
34.	*Cuvântul adevărului*	VI	Mânăstirea Bicsard (Satu Mare)
35.	*Dreptatea*	I	Braşov
36.	*Duminica*	V	Sighet
37.	*Familia*	III	Oradea Mare
38.	*Foaia Diecezană*	XLIII	Caransebeş
39.	*Foaia Noastră*	III	Sibiu
40.	*Foaia Şcolară*	IV	Oradea
41.	*Gaudeamus igitur*	1929	Cărpinişul Clujului
42.	*Gazeta ceasornicarilor şi bijutierilor români*	VI	Cluj
43.	*Glasul vremii*	I	Braşov
44.	*Graiul dăscălesc*	I	Sighişoara
45.	*Invăţământul meseriilor*	VII	Cluj
46.	*Invăţământul primar*	V	Făgăraş

Titlul	Anul de apariție	Localitatea
47. *Invățătorul*	IX	Cluj
48. *Jurisprudența Curților de Apel din Ardeal*	III	Cluj
49. *Justiția*	III	Oradea
50. *Legea românească*	VIII	Oradea
51. *Infrățirea românească*	V	Cluj
52. *Mesagerul cercetașilor*	II	Cluj
53. *Monitorul jud. Sibiu*	X	Sibiu
54. *Observatorul*	I	Beiuș
55. *Pagini culturale*	III	Sighetul Marmației
56. *Păzitorul sufletesc*	X	Șimleul Silvaniei
57. *Poliția*	IX	Cluj
58. *Primăvara Banatului*	I	Lugoj
59. *Prin muncă spre ideal*	III	Baia Mare
60. *Proprietarul casei*	III	Timișoara
61. *Pupăza*	III	Sighetul Marmației
62. *Renașterea*	VI	Cluj
63. *Revista administrativă*	VII	Cluj
64. *Revista Asoc. române de teatru « Thalia »*	I	Lugoj
65. *Revista corurilor și fanfarelor române din Banat*	II	Lugoj
66. *Revista de ortopedie și de chirurgie*	II	Cluj
67. *Revista economică*	IV	Oradea
68. *Revista economică*	XXX	Sibiu
69. *Revista învățământului muncitoresc*	I	Oradea
70. *Revista învățătorilor și învățătoarelor din jud. Huniedoara*	II	Deva
71. *Revista jandarmeriei*	VI	Oradea
72. *Revista juridică*	III	Cluj
73. *Revista matematică*	VIII	Timișoara
74. *Revista mea*	I	Sovata
75. *Revista notarilor publici*	I	Oradea
76. *Revista satelor Cele trei Crișuri*	VI	Oradea
77. *Revista teologică*	XVIII	Sibiu
78. *Scânteia*	V	Gherla
79. *Școala bănățeană*	VIII	Caransebeș
80. *Școala noastră*	V	Zălau
81. *Școala practică*	II	Odorhei
82. *Școala someșeană*	III	Dej
83. *Semenicul*	I	Lugoj
84. *Șezătoarea nouă*	I	Șercăița
85. *Sionul românesc*	XV	Lugoj
86. *Societatea de mâine*	V	Cluj
87. *Șoimii*	V	Tg.-Mureș
88. *Șoimii României*	II	Sânnicolaul mare
89. *Țara Noastră*	IX	Cluj
90. *Transilvania*	LIX	Sibiu
91. *Tribuna Banatului*	III	Timișoara
92. *Vatra școlară*	IV	Sibiu
93. *Vestitorul*	IV	Oradea
94. *Viața medicală*	IV	Timișoara
95. *Viața școlară*	V	Satu Mare

Titlul	Anul de apariție	Localitatea
96. *Viața școlară*	III	Sighet
97. *Viticultura*	IV	Arad
98. *Zorile Banatului*	I	Oravița

UNGUREȘTI

Numele	Anul de apariție	Localitatea
99. *A hitan percei*	X	Cluj
100. *Az én kicsinyeim*	IV	Cluj
101. *Bánya Munkás*	XI	Cluj
102. *Buziási Szinpad*	1929	Buziaș
103. *Családi Kör*	I	Brașov
104. *Donga*	1929	Deva
105. *Egyházi Hiradó*	XVIII	Satu Mare
106. *Egyleti Ertesitö*	XL	Dej
107. *Egyházi Közlet*	V	Dej
108. *Egyházi Szemle*	III	Baia Mare
109. *Élelmezési Munkás*	VII	Cluj
110. *Élet Tudomány*	1929	Timișoara
111. *Ellenör*	XV	Cluj
112. *Ébresztö*	1929	Oradea
113. *Én. Te. Ö.*	1928	Timișoara
114. *Epitöipari Munkás*	IV	Tg.-Mureș
115. *Erdélyi Élet*	XVII	Arad
116. *Erdélyi Futár*	II	Cluj
117. *Erdélyi Gazda*	LIX	Cluj
118. *Erdélyi Helikon*	I	Cluj
119. *Erdélyi Ipar*	XI	Arad
120. *Erdélyi Irodalmi Szemle*	V	Cluj
121. *Erdélyi Kabaré*	I	Cluj
122. *Erdélyi Képeslap*	III	Cluj
123. *Erdélyi Tudositó*	XI	Brașov
124. *Erdélyi magyar lányok*	IX	Cluj
125. *Erdélyi Magyar Szinpad*	XVIII	Arad
126. *Evanghelium hirnöke*	I	Oradea
127. *Evanghelikus Néplap*	VIII	Cluj
128. *Faipari Szemle*	VII	Cluj
129. *Famunkás*	VIII	Cluj
130. *Film és Mozi*	I	Arad
131. *Film Riport*	VI	Oradea
132. *Fülesbagoly*	XXXVIII	Arad
133. *Futár*	VIII	Timișoara
134. *Gazdák Lapja*	VIII	Satu-Mare
135. *Glicsu*	1928	Tg.-Secuesc
136. *Gyerekujság*	IV	Timișoara
137. *Gyógyszerészi Fólyoirat*	VI	Cluj
138. *Haladás*	III	Careii Mari
139. *Hanna Nagyatya*	1928	Dej
140. *Hivatalos Lap*	VIII	Brașov
141. *Huszonnegyedik Század*	1928	Cluj
142. *Ifju Erdély*	VI	Cluj

Numele	Anul apariţiei	Localitatea
143. *Az Igazság tanuja*	IV	Zălau
144. *Jövö Társadalma*	II	Cluj
145. *Ji Barát*	III	Cluj
146. *Kálvinista Világ*	II	Cluj
147. *Katholikus Világ*	XXV	Cluj
148. *Kaviár*	VI	Timişoara
149. *Keleti Lloyd*	VII	Timişoara
150. *Képes Ujság*	II	Arad
151. *Keresztény Élet*	XXII	Zălau
152. *Keresztény magvetö*	LX	Cluj
153. *Keresztény Zárandok*	II	Cluj
154. *Kereszt rejtvény ujság*	I	Arad
155. *Kertészeti Közlöny*	VI	Simeria
156. *Kis Tükör*	XVIII	Cluj
157. *Kolozsvár-Nagyváradi szinházi Ujság*	I	Cluj-Oradea
158. *Korunk*	III	Cluj
159. *Kronikás könyv*	II	Cluj
160. *Lelkipásztor*	VIII	Zălau
161. *Magánalkalmazott*	IV	Cluj
162. *Magyar Dal*	VII	Cluj
163. *Magyar Kisebbség*	VII	Lugoj
164. *Magyar Nép*	VIII	Cluj
165. *Mária Kongregácio*	VI	Cluj
166. *Méhészeti Közlöny*	XLIII	Cluj
167. *A modern nö*	I	Timişoara
168. *Marovetz zeneirodalmi*	IX	Timişoara
169. *Mult és Jövö*	XVIII	Cluj
170. *Müvészeti szalon*	III	Cluj
171. *A Nap*	VIII	Cluj
172. *Az öreg Pancser*	1928	Cluj
173. *Orszem*	VIII	Oradea
174. *Orvosok Lapja*	X	Timişoara
175. *Orvosi Szemle*	I	Cluj
176. *Pancser*	1928	Cluj
177. *Papyrograph*	II	Cluj
178. *Pásztortüz*	XIV	Cluj
179. *Pénzvilág*	VI	Oradea
180. *Praxis Medici*	V	Timişoara
181. *Református hiradó*	VIII	Oradea
182. *Reformátusok Lapja*	III	Cluj
183. *Reformátusok Lapja*	II	Oradea
184. *Református Szemle*	XXI	Cluj
185. *Romániai Népszava*	XVIII	Cluj
186. *Ruházati munkás*	IX	Cluj
187. *Sportélet*	I	Arad
188. *Szabad szó*	IX	Satu Mare
189. *Szamos Tükre*	III	Gherla
190. *Szatira*	I	Arad
191. *Szemle*	I	Cluj
192. *Szemle*	1929	Oradea
193. *A Szent*	1928	Dej

Numele	Anul apariţiei	Localitatea
194. *A Szent Kereszt*	III	Cluj
195. *Szeráf*	I	Satu-Mare
196. *Szeretet*	VIII	Oradea
197. *Szezon*	IV	Timişoara
198. *Szinház*	I	Arad
199. *Szinház és Film*	I	Cluj
200. *Szinház és Mozi*	VI	Timişoara
201. *Szinházi Ujság*	XXIV	Braşov
202. *Szinházi világ*	I	Arad
203. *Szinházi Ujság*	XVII	Oradea
204. *Szinházi Világ*	V	Tg.-Mureş
205. *Sziv*	V	Satu Mare
206. *Szövetség*	IV	Aiud
207. *Thália*	1928	Lugoj
208. *10 perc sport*	IV	Timişoara
209. *A Toll*	X	Timişoara
210. *Uj Élet*	II	Satu-Mare
211. *Unitárius Egyház*	XXI	Cristurul Săsesc
212. *Unitárius Közlöny*	XXXVIII	Cluj
213. *Unitárius Szózat*	XXI	Odorhei
214. *Az Ut*	X	Cluj
215. *Utazók Lapja*	III	Oradea Mare
216. *Vadász Ujság*	VII	Tg.-Mureş
217. *Vakációi levél*	I	Satu Mare
218. *Vasárnap*	XI	Arad
219. *Vasárnapi iskola*	II	Cluj
220. *Vas éz fémmunkás*	IX	Cluj
221. *Véndiákok Lapja*	IV	Cluj
222. *Zenei Szemle*	XII	Timişoara

GERMANE

Numele	Anul de apariţie	Adresa
223. *Aufbau*	1929	Mediaş
224. *Banater Deutsche Kulturhefte*	II	Timişoara
225. *Banater Landwirt*	VI	Timişoara
226. *Banater Schulbote*	VI	Timişoara
227. *Banater Volksblatt*	V	Jimbolia
228. *Blätter für Kinderfrohe*	I	Sibiu
229. *Heilige Kreuz* (das)	I	Cluj
230. *Hermannstädter Kompas*	1929	Sibiu
231. *Herz*	I	Timişoara
232. *Jugendbundblatt*	VIII	Sighişoara
233. *Jugendfreund*	I	Timişoara
234. *Klingsor*	V	Braşov
235. *Kirchliche Blätter*	XX	Sibiu
236. *Korrespondenzblatt*	LI	Sibiu
237. *Lichter der Heimat*	IX	Braşov
238. *Mitteilungen der deutsch-schwäbischen Volksgemeinschaft Satmar*	I	Careii Mari
239. *Neppendorfer Blätter*	XXVI	Sibiu

Numele	Annl de apariție	Adresa
240. *Ostland*	IV	Sibiu
241. *Pollerpeitsch*	I	Timișoara
242. *Der Sämann*	VII	Sibiu
243. *Schule und Leben*	LXVI	Brașov
244. *Selbsthilfe*	1928	Sibiu
245. *Siebenbürger Reiffeisenbote*	XIX	Sibiu
246. *Die Sonne*	VII	Timișoara
247. *Sonnenweinde*	V	Mediaș
247. *Sonntagsblatt*	VI	Timișoara
249. *Der Start*	I	Brașov
240. *Textil Zeitung*	VIII	Timișoara
251. *Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt*	LXXVIII	Sibiu
252. *Der Weg*	II	Sibiu

ZIARE ȘI REVISTE

CARE APAR IN MAI MULTE LIMBI

Numele	Anul	Localitatea	Limbile
1. *Apicultorul*	XV	Timișoara	(rom. germ. ung.)
2. *Alimentarea*	IV	Cluj	(rom. germ. ung.)
3. *Arena*	IV	Timișoara	(rom. ung.)
4. *Auto*	I	Cluj	(rom. ung.)
5. *Automobilul*	I	Timișoara	(rom. ung. germ.)
6. *Banca*	I	Oradea	(rom. ung.)
7. *Buletinul asociației farmaciștilor din Arad și Banat*	VI	Cluj	(rom. ung.)
8. *Buletinul Camerei de comerț din Arad*	LVII	Arad	(rom. ung.)
9. *Buletinul Grădinii Botanice și al Muzeului Botanic dela Universitatea din Cluj*	1929	Cluj	(rom. franc.)
10. *Bul. Oficial al corporației industriale, Cluj*	IV	Cluj	(rom. ung.)
11. *Bursa horticolă română*	VII	Timișoara	(rom. germ. ung.)
12. *Bursa textilelor*	I	Cluj	(rom. ung. germ.)
13. *Călăuza*	II	Cluj	(rom. ung.)
14. *Conductor tehnic*	I	Petroșani	(rom. ung.)
15. *Constructorul*	VII	Cluj	(rom. germ. ung.)
16. *Consum*	VIII	Cluj	(rom. ung.)
17. *Czipészek szaklapja*	VII	Cluj	(ung. rom.)
18. *Edelmezési szövetség*	IV	Timișoara	(ung. germ.)
19. *Ex libris*	IV	Cluj	(ung. germ.)
20. *Dansul*	I	Timișoara	(rom. germ. ung.)
21. *Funcționarul particular*	II	Cluj	(rom. ung.)
22. *Fauna*	I	Timișoara	(rom. germ. ung.)
23. *Fierul*	VI	Cluj	(rom. ung. germ.)
24. *Foaia compactorilor*	VIII	Cluj	(rom. ung.)
25. *Fodrász ujság*	XVIII	Tg. Mureș	(ung. germ.)
26. *Gazeta croitorilor*	I	Cluj	(rom. germ. ung.)
27. *Gazeta lăptarilor*	III	Timișoara	(rom. ung. germ.)
28. *Glasul minorităților*	VI	Lugoj	(rom. franc. germ.)

Numele	Anul de apariţie		Adresa
29. *Graphic Union*	VIII	Timişoara	(rom. germ. ung.)
30. *Haderech*	III	Timişoara	(evr. ung.)
31. *Hermanstädter Mitteilungen*	II	Sibiu	(rom. germ.)
32. *Hornul*	V	Cluj	(rom. germ. ung.)
33. *Industria Ardealului*	X	Arad	(rom. ung. germ.)
34. *Jurnalul oficial al sindicatului profesorilor de dans*	VIII	Braşov	(rom. ung.)
35. *Legi, decrete*	VIII	Oradea	(rom. ung.)
36. *Lemnul*	IX	Timişoara	(rom. germ. ung.)
37. *Meseriaşul*	III	Timişoara	(rom. ung. germ.)
38. *Negustorul de coloniale*	I	Cluj	(rom. germ. ung.)
39. *Neue Zeit*	X	Lugoj	(ung. germ.)
40. *Neue Zeit*	X	Timişoara	(germ. ung.)
41. *Oraşul*	VI	Tg.-Mureş	(rom. ung.)
42. *Ordinea*	II	Cluj	(rom. ung.)
43. *Organul oficial al Reuniunii de invaliditate a muncitorilor*	VII	Timişoara	(rom. germ. ung.)
44. *Orologiul*	II	Cluj	(rom. ung.)
45. *Orvosbáli hirlap*	1929	Timişoara	(rom. ung.)
46. *Pharmaco-Courrier*	VII	Cluj	(rom. ung.)
47. *Pielăria*	VII	Timişoara	(rom. germ.)
48. *Piele şi ghete*	VII	Cluj	(rom. germ. ung.)
49. *Rapoarte de modă*	1929	Cluj	(rom. ung. germ.)
50. *Revista farmaciei*	VI	Cluj	(rom. ung.)
51. *Revista financiară, comercială şi industrială*	VI	Oradea	(rom. ung.)
52. *Revista forestieră*	VII	Cluj	(ung. germ.)
53. *Revista frizerilor*	XVIII	Tg. Mureş	(rom. ung.)
54. U. E. S. (*Uzinele electrice Sibiu*)	II	Sibiu	(rom. germ.)
55. *Revista medicală*	I	Cluj	(rom. ung.)
56. *Revista morarilor*	IX	Cluj	(rom. ung.)
57. *Revista textilă*	VIII	Timişoara	(rom. germ.)
58. *Revista voiajorilor*	III	Oradea	(rom. ung. germ.)
59. *Typograph*	X	Cluj	(rom. germ. ung.)
60. *Voiajorul*	XII	Timişoara	(rom. germ. ung.)
61. *Ardealul economic*	IV	Cluj	(rom. ung.)
62. *America*	I	Turda	(rom. ung.)
63. *Bănăţeana şi Ardeleana*	I	Arad	(rom. ung. germ.)
64. *Conducătorul prin Timişoara*	VIII	Timişoara	(rom. germ. ung.)

DIVERSE LIMBI

Numele	Anul	Localitatea	limbile
1. *Bul. scientifique de l'Ecole Polytechnique de Timişoara*	IV	Timişoara	(franceză)
2. *Glasnic*	VIII	Timişoara	(sârbă)

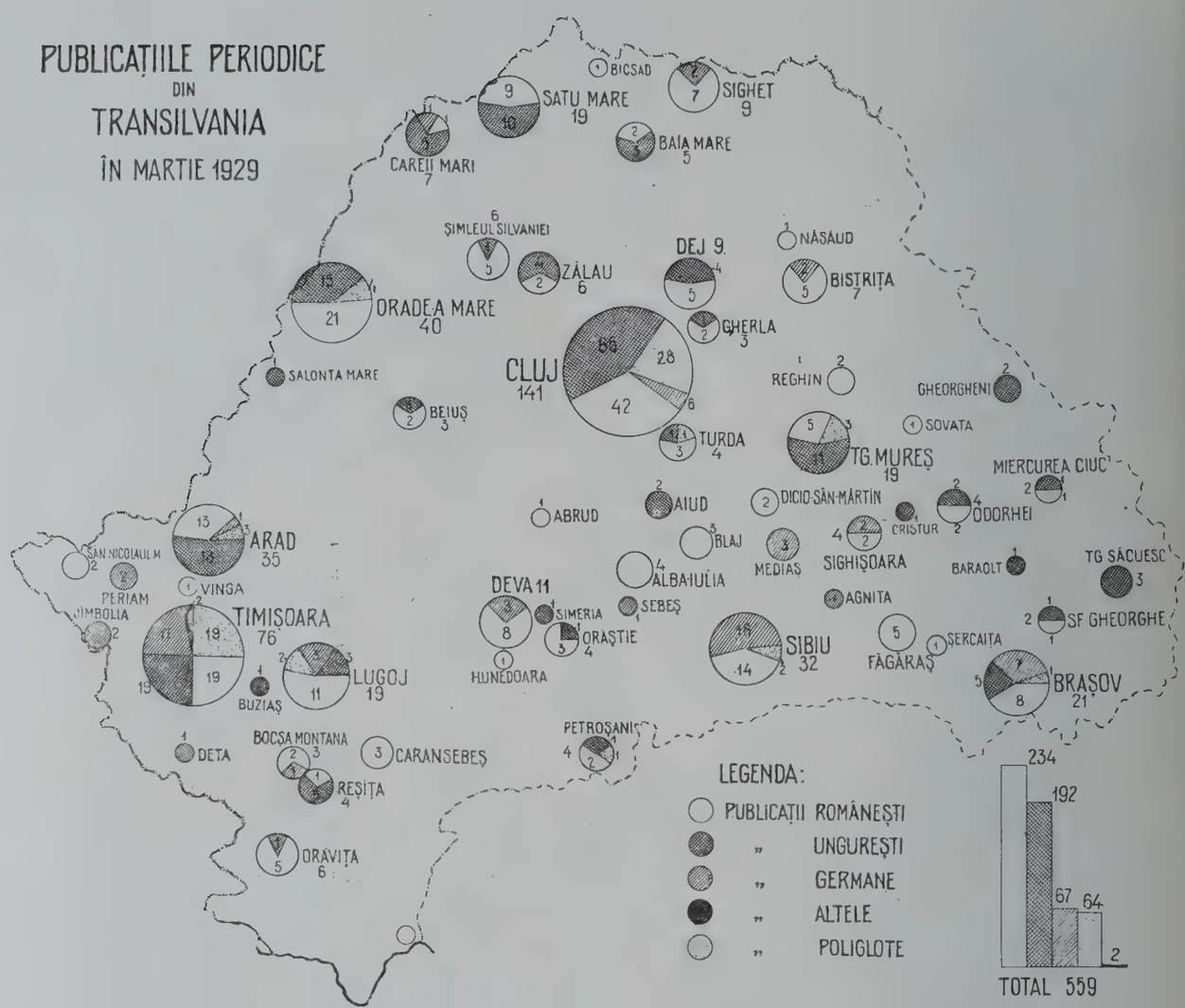

Fig. 622. Publicațiile periodice din Transilvania în Martie 1929

PRESA PERIODICĂ MAGHIARĂ DIN ROMÂNIA IN ULTIMII ZECE ANI

DE

NICULAE FERENCZI

Evenimentele care au urmat după răsboiul mondial au aflat cu totul nepregătiți pe maghiarii din Ardeal, presa și publicul cetitor deopotrivă. La sfârșitul anului 1918 într'o zi se observă că nu mai sosesc ziarele și revistele din Budapesta, obișnuitele « Budapesti Hirlap », « Pesti Hirlap », « Az Est », nu mai vin revistele literare, științifice și de specialitate din care își câștigà publicul informațiile în chestiile ce-l interesau, ori despre evenimentele și noutățile zilnice.

La început se păreà că această hrană sufletească indispensabilă nu o poate înlocuì nimic. Centralizarea dominantă și pe terenul literaturii și al presei cași pe celelalte terene, în special desvoltată după pactul din 1867, făcuse din Budapesta un centru, care predominà exclusiv față de provincie și absorbeà toate valorile și puterile ce se iveau în provincie. Consecința acestei evoluții a fost că organele de presă din provincie deserveau aproape exclusiv numai interesele locale, iar domeniul lor, cercul de răspândire, aveà o rază foarte scurtă; abia erau reviste și foi de specialitate în provincie; întreg publicul maghiar se serveà aproape exclusiv numai de produsele dela Budapesta.

Ca schimb pentru hrana sufletească de care se despărțise, publicul cetitor maghiar trebuià satisfăcut pe altă cale. E natural, că presa capitalei noui, București, la început îl interesà puțin, căci cea mai mare parte a publicului maghiar nu știà cetì românește și astfel Bucureștii, în această privință nu puteau luà rolul Budapestei. Trebuià ca colaboratorii presei maghiare din Ardeal să caute a satisface lipsurile prin o transformare, o așezare și distribuire nouă, astfel încât gustul și pretențiile publicului să fie îndestulate. In urma importanței, situației centrale și tradiției sale, în tot cazul Clujului îi reveneà acest rol, presa cărui oraș și în anii patruzeci — cincizeci — șaizeci ai secolului trecut avusese în Ardeal un rol conducător. Deaceea presa din Cluj se însărcină să dea publicului maghiar din Ardeal directive în noua sa situație, să discute și trateze problemele maghiarilor ajunși în situație de minoritate și emulând între sine să se lupte pentru binele și propășirea poporului maghiar. Și într'adevăr, vedem că ziarele din Cluj iau un caracter de ziare universale pentru toată țara, ajung a fi răspândite în toate ținuturile locuite de maghiarii din România, pe când ziarele celorlalte orașe mai mari (Timișoara, Arad, Oradea, Satu Mare, Târgu Mureș) nu-și câștigă decât o rază de răspândire mai restrânsă. Chiar și cea mai mare influență și considerație politică le au ziarele din Cluj înaintea opiniei publice, atât maghiare cât și române, ceeace este cu atât mai natural, cu cât Clujul este centrul organului directiv politic al maghiarilor din Ardeal, al Partidului Maghiar din România.

Și în privința tirajului, două ziare din Cluj se pot considerà ca stând în frunte, *Ellenzék* (Opoziția) și *Keleti Ujság* (Gazeta de Est), care apar zilnic în 13.000—15.000 exemplare. Putem amintì acì o excepție ce se poate motivà, că anume *Brassói Lapok* (Gazeta din Brașov) care în era veche fusese un mic ziar local neînsemnat, acum cu tirajul său de circa 16.000—18.000 ajunge în locul întâiu, întrecând și ziarele amintite din Cluj. Ceeace se explică prin faptul, că editorii au știut să se folosească la timp și iscusit de conjunctură, iar de altă parte în special prin faptul că pe când în părțile apusene ale României cenzura a trebuit să se menție mai mult timp, în Brașov ea a fost ridicată mai înainte și astfel gazeta din Brașov puteà scrie despre multe lucruri care erau oprite în alte puncte.

Astăzi însă încetând cenzura, a încetat și situația mai favorabilă a ziarului amintit, însă publicul cetitor conservativ își caută și mai departe gazeta sa obișnuită.

In deceniul trecut (1919—1928), socotindu-se și câteva periodice ce apar în două ori trei limbi (germană, maghiară, română), au apărut în teritoriul României în limba maghiară în total 577 ziare, periodice de specialitate și reviste. Bine înțeles e mare numărul acelor periodice care au dispărut între timp. Deși a trecut un deceniu dela schimbarea imperiului și acest interval ar fi fost îndeajuns ca să se formeze o situație definitivă pe terenul presei, totuș aceasta s'a făcut numai în parte. Presa maghiară din România ne prezintă încă o situație labilă; drept că și în presa românească se observă o situație similară, căci e foarte mare numărul acelor periodice care apar ca efemerele și după două, trei numere, ori doi, trei ani, dispar. Dar totuș situația începe a se clarificà. După un deceniu, putem constatà despre mai multe ziare și reviste că au dat dovadă de vitalitate și că existența lor se pare asigurată după calculul omenesc.

In numărul amintit, în care intră toate periodicele, e natural că se află valori cu totul deosebite și sunt reprezentate tot felul de specialități.

Numărul ziarelor care apar zilnic erà în 1928 de 25. Fiecare oraș mai însemnat are cel puțin un ziar maghiar, ori și mai multe. In Cluj apar în prezent cinci ziare, dintre care numai trei par a fi viabile: « Ellenzék », « Keleti-Ujság » și « Uj Kelet » organul ce reprezintă interesele evreilor cari vorbesc ungureşte.

Aceste douăzeci și cinci de ziare, între care am calculat și pe cel din urmă, apar zilnic cu un tiraj aproximativ de 90.000—100.000 exemplare, alcătuind astfel o presă destul de puternică. Toate aceste ziare e natural că reprezintă și se luptă pentru cultura maghiarilor din Ardeal, totuș în afară de cele trei amintite (« Ellenzék », « Keleti Ujság » și « Brassói Lapok ») activitatea celorlalte se referă la teritorii mai restrânse.

Revistele politice și sociale ce apar săptămânal ori care apar de două ori trei ori pe săptămână, sunt și ele destul de bine reprezentate, împlinindu-și mai mult o misiune de interes local ori cu ceva tendință specială. Numărul lor variază; în 1928 erau 37.

Dintre organele de presă care servesc educația maselor poporane putem amintì în primul loc gazeta « *Magyar Nép* » (Poporul maghiar) în redactarea lui Gyallay Domokos. nici o altă gazetă maghiară nu o întrece în valoare și în autoritate. Poșta expediază în fiecare săptămână în Ardeal, dar și în vechiul Regat unde locuiesc maghiari, aproximativ 20.000 exemplare. E răspândită și afară de teritoriul României. Aceasta este gazeta poporană ce are tirajul cel mai mare și cunoscând temeinic sufletul poporului și fiind redactată cu o directivă corectă și conștientă aduce mari servicii întru cultivarea și educarea maselor poporane maghiare. In deosebi în satele unde nu este școală maghiară și unde maghiarii sunt în minoritate, și sunt aproximativ 1000 de astfel de sate, susține cauza educării și cultivării maselor poporane maghiare.

Intre revistele literare trebuie să amintim în primul rând revista *Pásztortüz* (Focul de Pază), care apare în Cluj și satisface cerințele literare ale publicului mai cult cu articolele sale de literatură, artă și științe. Pe lângă care se pot amintì încă și *A Hirnök* (Curierul) din Cluj, și *Vasárnap* (Dumineca) din Arad, care reprezintă și ele năzuințele literare maghiare destul de potrivit, deși într'un cerc mai restrâns. Putem amintì mai departe revista *Erdélyi Helikon* (Heliconul Transilvan) care cu editura sa elegantă și conținutul select și-a câștigat un public cetitor frumos. In afară de-aceea au mai ieșit la iveală ici, colea mai multe alte reviste literare, dar multe din ele au dispărut îndată, neputând prinde rădăcini, căci n'au deșteptat deplin interesul cetitorilor și n'au aflat calea de a-i cucerì, având o viață precară.

Numărul revistelor științifice e foarte mic. In 1928 apăreau trei reviste medicale și una farmaceutică. In afară de acestea e de remarcat *Erdélyi Irodalmi Szemle* (Revista literară ardeleană), care putem zice că este în general revista reprezentativă literară și științifică maghiară de aici. In ea se reoglindeşte în mod specific viața științifică maghiară din Ardeal. E redactată cu multă pricepere și grijă, nenumărate articole și recenzii informează în limba maghiară despre progresele în diferite ramuri științifice, iar bogatele recenzii asupra operelor mai însemnate scrise în limba maghiară și alte limbi, informează publicul maghiar, care dealtcum i-ar rămâneà necunoscute în bună parte. Aici putem amintì revista *Magyar Kisebbség* (Minoritatea maghiară), care se ocupă de pro-

blemele actuale ale minorității maghiare din acest teritoriu, într'o lumină obiectivă și cu aparat științific; mai departe revista *Korunk* (Epoca noastră) și *A Jövö Társadalma* (Societatea Viitoare), care reviste în articolele lor de nuanță cosmopolită se prezintă ca precursoare și exponente ale curentelor de idei celor mai moderne. Pe lângă acestea mai sunt câteva reviste având caracter bisericesc; dintre care cele mai însemnate sunt *Az Ut* (Calea) care dă directivă activității pastorilor reformați, apoi *Keresztény Magvetö* (Sămănătorul Creștin) revistă cu un trecut remarcabil a confesiunii unitare.

Mai apar și alte multe reviste cu caracter religios-moral, ba chiar se poate constatà o creștere față de trecut, toate se grupează în jurul activității bisericești, școlare și morale a confesiunilor. Se poate observà un spor considerabil la grupul revistelor speciale de industrie și economie. Neavând meseriașii, economii și negutătorii legătură cu revistele speciale ce apar în Budapesta, s'a simțit nevoia de a se creià și organe de presă care să le pună la dispoziție informațiile de specialitate necesare. Au și început să se redacteze un număr considerabil de asemenea reviste, însă cele mai multe n'au putut rezistà crizei economice din anii ultimi; cele care au putut, caută a corespunde necesităților.

STATISTICA REVISTELOR ȘI ZIARELOR MAGHIARE DIN ROMÂNIA 1919—1928

	1923	1928	1919—1928
I. Cotidiane politice	21	25	46
II. Hebdomadere politice și sociale	45	37	107
III. Reviste științifice	4	10	17
IV. Reviste și ziare literare	14	7	38
V. Reviste teatrale și cinematografice	18	15	45
VI. Reviste de reportaj	11	10	39
VII. Reviste bisericești, religioase și educative	29	29	57
VIII. Reviste pentru tinerime	5	9	17
IX. Reviste umoristice	8	5	17
X. Reviste de specialitate (industrie, comerț, agricultură, etc.)	49	65	141
XI. Diferite	16	9	53
Total	220	221	577

Un fenomen special ni se prezintă în numărul relativ destul de considerabil la statistică, al gazetelor de reportaj, care aproape fără excepție sunt alcătuiri de după răsboiu și dau dovadă că publicul încurajează astfel de foi aproape volante, slab și ușuratec redactate.

S'au numărat între revistele umoristice câteva scrieri erotice, care de multe ori atingând limite ilicite în asemenea ramură, nu se pot considerà că ar contribuì la desvoltarea vieții culturale.

Revistele pentru tinerime având un rol destul de important, mai toate sunt de recentă apariție; numărul lor se urcă la 17. Dintre acestea *Cimbora* (Frate-fârtate) redactattă de vestitul povestitor Benedek Elek a și devenit revista de predilecție a copiilor mai mici și are numeroși cetitori și în afară de teritoriul României; sunt redactate pentru tinerimea adultă: *Ifju Erdély* (Tânărul Ardeal), cu caracter confesional reformat; *Jó Barát* (Prietenul bun), pentru liceenii catolici; apoi *Erdélyi Magyar Lanyok* (Fetele Maghiare din Ardeal) ce apare în redacția institutului « Marianum » din Cluj, pentru educarea fetelor. Despre acestea, având o redactare îngrijită, se poate afirmà că servesc cu cea mai mare conștiinciozitate educarea și distracția tineretului mai cult de ambe sexe.

Aproape în fiecare oraș mai mare din Ardeal apar apoi și reviste de teatru, de sport și umoristice, care mare parte sunt numai de o precară viețuire. Intreprinderi fugare; abia poate număra vreuna, câțiva ani.

Din numărul periodicelor, 577, amintit mai sus, în anul 1928 au apărut numai 221, celelalte 356 au încetat de a mai apare în răstimp.

Tabloul publicat mai sus prezintă statistica tuturor periodicelor din 1923—1928, precum și statistica tuturor ziarelor și revistelor apărute în cursul acestor zece ani. Datele despre anul 1923 se publică după broșura lui Dr. György Ludovic [1]): A României magyar idöszaki sajtó öt esztendeje, 1919—1923. (Cinci ani ai presei periodice maghiare din România).

Din acest tablou se poate vedeà că e foarte mare numărul publicațiilor efemere, care au apărut numai scurt timp și dispărând au dat loc altora.

Aproximativ numai două treimi din periodicele în număr de 221 apărute în anul 1928 avuseseră ființă și în anul 1923, deci labilitatea este destul de considerabilă, deși suma dela capăt este egală.

Luând în considerare statistica după locurile de apariție, în primul loc stă Clujul, unde dintre cele 577 periodice apărute în cei din urmă zece ani, au apărut 184 adică 32,5% din întreaga producție. Apoi urmează Timișoara (92, adică 16%); Arad (48); Oradea (47); Târgu Mureș (39); Satu Mare (19); Brașov (17); București (14). Restul de 38 se împarte între alte orașe. Dacă avem în vedere periodicele apărute în 1928, în frunte stă Clujul cu 71 = 32%. Urmează apoi Timișoara (39); Arad (19); Oradea (15); Satu Mare (9); Târgu Mureș (8); restul de 26 se împarte între alte orașe. Astfel Clujul a produs cel mai mare număr de periodice în presa maghiară din România, la care dacă adăogim și periodicele ce apar aici, în limba română și germană, acest număr abia rămâne înapoia numărului produs de Capitală.

Am încercat după posibilitate să relevăm momentele mai însemnate ale presei periodice maghiare de aici, observând că perioada încercărilor și a instabilităților n'a ajuns încă la capăt, dar trebuie să recunoaștem că presa se prezintă ca un factor important cultural al poporului maghiar de aici, ceeace sperăm și dorim.

---

[1]) Vezi: « Erdélyi Irodalmi Szemle », I. évf. 1924, II. 239—257 p., celelalte în baza bibliografiei proprii. Această bibliografie care conține intervalul dela 1924—1928 al revistelor și ziarelor va apare în « Erdélyi Irodalmi Szemle » din 1929.

O ȚARĂ DE TURISM: ARDEALUL

DE

VALERIU PUȘCARIU

Puțini sunt încă acei Români sau străini, cari venind într'o călătorie de plăcere în Ardeal, fac un popas mai lung și în mijlocul încântătoarelor frumuseți cu care natura a îndrăgit această provincie. Din nefericire aceste frumuseți sunt ignorate chiar de marea majoritate a băștinașilor.

Câteva vagi impresii prinse din fuga trenului sau a automobilului, cunoașterea orașelor principale din Ardeal și plimbările scurte în jurul stațiunilor balneare, unde s'a strămutat provizor civilizația orașelor, formează bagajul cunoștințelor turistice ale celor mai mulți vizitatori sau băștinași ai Ardealului.

Și totuș nu există o altă parte din țară, în care turistul să fie cucerit mai repede de aspectele mai variate ale naturii și de îmbinarea lor cu manifestările vieții poporului nostru.

Apa și muntele, pădurile care se înalță până sub crestele prăpăstioase sau acopăr culmile domoale, sunt aproape totdeauna înfrățite cu viața patriarhală a așezărilor românești, așezări care pe alocuri n'au depășit încă faza arhaică a lemnului.

Deaceea în munții Daciei transcarpatine nu întâlnești decât rareori aspectul arid, neospitalier al Tatrei sau al Pirineilor.

Accesul la culmi e în general ușor și cu toată lipsa de adăposturi fixe, muntele a fost umanizat, dacă nu grație turiștilor, ca în țările apusene, cel puțin prin ciobanii noștri, cari bat de două mii de ani potecile și plaiurile lui.

Banatul. Clisura. Călătorul din vechea țară ca și străinul care vine din Apus cu gând să cunoască Ardealul și Banatul, ia de obiceiu drumul obișnuit al trenului. Foarte puțini se încumetă să ia calea apei, urcând Dunărea sau scoborînd-o prin aceà despicătură de munți unică în Europa numită *Clisura*, în care fluviul pare că e suspendat de pripoarele de stânci care adună apa grămadă.

Neîntrecută în frumuseți este această vestită Clisură, podoaba cea mai de preț cu care natura a înzestrat Banatul.

Când părăsești Baziașul cu vaporul, valea larg deschisă a Dunării cu apa deabià legănată între cele două maluri de neegală înălțime, nu bănuești cât de aproape e locul în care începe lupta titanică între Dunăre și munți. Curând însă îl ghicești, după apa fluviului trasă mai mult spre malul românesc, de iuțeala curentului.

Mai jos de ostrovul *Moldova*, unde stânca uriașă a *Babagaiului*, bătută de vântul aspru al *Coșavei* se înalță din Dunăre, începe măreața panoramă cu peisagii de fjorduri norvegiene în care gherdapurile și cataractele se țin lanț. Legenda spune că acest vânt, cel mai de temut dușman al vapoarelor și aliat fidel al Babagaiului, poartă pe deasupra stâncii plânsul disperat al frumoasei dar nefericitei soții a pașei din Golubaci, care și-a plătit păcatul, găsindu-și aici moartea prin foame.

Aici în fața stâncii, pe malul sârbesc, în peretele găurit de peșteri, răsbunarea balaurului cu nouă capete împotriva lui Iorgu Iorgovan a sortit locașul de blestemată pacoste a mușteloor columbace (Peștera dela *Golubaci*).

După cele două ruini de cetăți *(Sf. Ladislau* și *Golubaci)* ce ies înainte pe pinteni de stâncă, începe regiunea gherdapurilor și a cataractelor în care Dunărea își mărește sau micșorează lărgimea

albiei după capriciul muntelui, repezindu-și valurile spumegânde sau domolindu-și mersul. De unde până adineaori malurile erau depărtate de un km., acum se strâng brusc și Dunărea devine un râu mic ce-și poartă valurile furioase cu iuțeala săgeții între pereți aproape verticali de 200—300 m. Cascadele și repezișurile sălbatece te fac să te crezi un moment în cheile prăpăstioase ale râurilor din Carpați. Un amfiteatru de munți închide calea Dunării, când posomorît în îmbrăcămintea lui păduroasă, când lăsând să iasă la iveală stânci ruginii și vârfuri pleșuve. Nici o urmă de așezare omenească. Nimic altceva decât natura în energia ei sălbatecă: muntele și fluviul. Timp de aproape două ore priveliștea continuă astfel măreață și înspăimântătoare.

Uneori munții se depărtează, Dunărea își ia lărgimea obișnuită, apoi iar se apropie de pare că s'ar unì, și în noul defileu apa spumegă cu furie în vâltoare; alteori un munte *(Greabănul)* înșeală furia apei, vârîndu-și umărul până 'n mijlocul fluviului.

Dar deodată peisagiul se schimbă; între munții cari străjuesc acum de departe albia lărgită, Dunărea pare un adevărat lac. Sunt *Cazanele*, partea cea mai fermecătoare a Clisurei.

In liniștea completă care planează între cer și apă, admirația lasă loc și gândului ce se îndreaptă involuntar spre timpul îndepărtat care a fost martor luptei ce s'a dat între cele două formidabile puteri: apa și stânca. Erà pe vremea când apele întârziate în câmpia Tisei formau acel lac imens (Mediterana panonică), care primià apele venite din Alpi, din Munții Pădurii Negre, ai podișului boem și ai Carpaților nordici, iar în Muntenia și Oltenia se întindeà un golf al Mării Negre. Intre ele se ridicà pragul ce unià Carpații cu Balcanii. Lupta a fost grea, dar în cele din urmă apa a câștigat victoria, găsind în zidurile de granit, brâiele cele mai slabe pe care le-a răsbit rând pe rând, deschizându-și drum până în valea în care curge astăzi Dunărea noastră.

Fig. 623. Munții Ciucașului

Din Cazane și până 'n Porțile de Fier unde apa se învolburează din nou la țâțâna Carpaților cu Balcanii, privirea alunecă peste apele devenite acum lăptoase asupra așezărilor pitorești de pe maluri, îmbrăcate în verdeața sălciilor.

Cea mai de seamă *Orșova*, se află la capătul neîntrecutului drum săpat în stâncă, care merge paralel cu Clisura Dunării până la Baziaș. Un cot al Dunării ascunde între Orșova și Turnu-Severin, insula *Ada Kaleh*, acel colț de viață arhaică rupt din Orientul îndepărtat, învăluit de bogăția celei mai tipice vegetații mediteraniene.

Munții Banatului. Să pătrundem acum în interiorul Banatului pe calea cea mai umblată, drumul de fier ce apucă în sus pe valea sălbatecă a Cernei, care străbate poduri de calcar printre izvoarele clocotitoare ce țâșnesc din adâncul pământului.

Straja acestor izvoare *(Băile Herculane)*, a căror faimă datează din vremea colonizării Daciei de către Romani, o formează impozantul *Domugled*, de pe vârful căruia privirea cată spre crestele Semenicului.

Despărțită de vecinătatea Cernei, după ce urmează câtva timp cursul afluentului ei, *Bela Rece*, calea ferată lasă în urmă târgul Mehadiei cu urme de ziduri romane și amintiri din răsboaiele cu Turcii, spre a-și croì drum spre câmpia mănoasă a Banatului peste cumpăna dintre apele Timișului și ale Cernei.

Când ai ieșit la capătul de miazănoapte al strâmtorii Timișului, unde a fost odinioară îmbucătura între Carpați și Munții Banatului, îți iese în cale între luncile răcoroase ale Sebeșului vechiul

orășel al Caransebeșului. Deaici căile se împart, cea principală apucă spre Lugoj și Timișoara, o alta pătrunde în Ardeal pe la Poarta de fier urmând valea Bistrei.

Intre șanțul Timișului și Clisura Dunării se întind însă două regiuni muntoase: *Semenicul* și un șir de creste paralele, tăiate deacurmezișul de apele surâzătoare, ale *Bârzavei* și *Nerei* și de cursul neregulat al Carașului. In sânul lor se află ascunsă bogăția minieră a Banatului, care alimentează uzinele dela Reșița, cât și o seamă de frumuseți naturale, pe care le-a lăsat până acum intacte activitatea industrială.

Culmile nu sunt înalte, abià dacă trec de 1400 m. (Munții Semenicului). Deaceea turistul care vrea să le cunoască nu întâmpină dificultăți; drumurile fiind umblate și ușor de străbătut, chiar când distanțele sunt mari.

Calea cea mai bună pentru a ajunge în miezul regiunii e cea a trenului, care unește Timișoara de Oravița și Reșița. Ar păreà poate paradoxal ca domeniul muncii în care energia omenească se frământă în ritmul ciocanelor uriașe și al furnalelor înalte să adăpostească și o natură de o frumusețe neasemuită. Și totuș așà e.

Faceți călătoria cu trenul între Oravița și Anina — acest adevărat Semmering — și vă veți convinge de decorul de basm al regiunii.

Drumul care încalecă și se încovoaie după culmile împădurite a fost disputat pas cu pas muntelui cu toate mijloacele pe care progresul tehnic și energia omenească le-a avut la dispoziție.

Treizeci de apeducte și cincisprezece tunele întretaie într'o succesiune întortochiată cei 30 de km. de cale ferată atârnată deasupra văii prăpăstioase care-și ascunde adâncimea cu un covor de nesfârșită verdeață.

Fig. 624. Cheile Bicazului.

Sus pe culme e *Anina*, orășelul din ale cărui mine de cărbuni se întreține focul veșnic din furnalele Reșiței; mai sus în aerul ozonizat al pădurilor de brad se răsfață vilele și promenadele reputatei stațiuni climaterice «*Aurora Banatului*» (Steierdorf).

Imprejurimile Oraviței. Incântătoare sunt și împrejurimile Oraviței, la care te poți întoarce tăind muntele deadreptul printr'o virgină pădure de brazi. Pitorescul peisagiului reiese aici din diversitatea rocelor ce alcătuesc muntele și contrastele dintre acesta și șesul care se îmbină cu el. De pe calea șerpuită care alunecă pe creasta dintre Oravița și Ciclova ai de o parte panorama celui mai lung oraș din România, cu casele înșirate în lungul unei străzi de aproape 7 km., iar de partea cealaltă pereții aspri de piatră albă ai muntelui *Rol*, cu peșteri în care s'au adăpostit haiducii. Alăturea tâlvele împădurite scoboară până în vechile gropi de unde se scoteà arama și argintul, urmând și albia bolovănoasă a râului, care-ți amintește exploatarea arhaică a minereului de fier.

Drumul sălbatec coboară și spre miazăzi întovărășind cursul iute și întortochiat al *Minișului*, până la Bozovici, unde râul se strecoară lin printre plopii înalți spre a întâlni apele umflate și domoale ale *Nerei* sau ale *Nierganului*, cum îi zic almăjenii.

Coborînd spre Dunăre, Nera împrumută înfățișarea sburdalnică a Minișului, spre a învinge ultimele prelungiri ale munților ce-i mai ațin calea. Valea ei e însă îngustă; râul lin ce curgeà se transformă în torent de munte, pe care cu greu îl urmărești pe poteca lipită de stâncă. Dela *Șopot*

la *Sasca montană* şi deaici la *Răcăjdia* păduri sălbatece oferă turistului la tot pasul frumuseţi naturale. Popasuri mai lungi te îndeamnă să faci cunoştinţă de aproape cu *Lacul Dracului* sau cu pârâul gâlgâitor, care rostogoleşte peste puternicele tufuri calcaroase căptuşite de muşchi, apa resfirată în zeci de fuioare a cascadei *Ochii Beului.*

Turistul dornic de peisagii karstice nu trebuie să treacă cu vederea nici platourile calcaroase ce se întind la miazănoapte de Oraviţa, găurite de numeroase doline, pe alocuri atât de adânci încât unde apa e rară, ţin locul fântânilor *(Iabalcea)*, şi *cheile Prolazului*, în care se pierde adesea cursul Caraşului. Intregul drum spre Reşiţa străbate o regiune încă neexploatată de râuri subpământene şi peşteri. Dintre toate măreaţă e peştera dela *Comarnic*, cea mai mare din România (2 km. lungime), pe care o străbaţi cu greu din cauza enormelor clădării de stânci, cărate de pârâu.

Atrăgătoare sunt aici drumurile îngrijite, ce străbat pădurea aleasă, întinsă pe crupele domoale dintre Reşiţa şi Anina, sau înlănţuesc în serpentine cuptoarele dela Secu, suferind comparaţie cu cele mai bune şosele sviţeriene. Pe ele automobilul alunecă cu uşurinţă spre inima codrilor bătrâni în care mâna civilizatoare a omului a înfrumuseţat chenare limpezi de apă *(Lacul Bohni)* sau a creat staţiuni de tihnită odihnă *(Văliug)*. Dela Văliug în sus pădurea împânzeşte tot ţinutul spre Răsărit lăsând descoperit numai zidul crestat al Semenicului.

Fig. 625. Sat de Moţi, Giurcuţa de jos pe valea Someşului cald

Cine vrea să-şi întineze degetele în « *baia Vulturului* » de sub *Piatra Nedeii* şi să admire panorama muntoasă a întregului Banat calcă şi vârful înalt al Semenicului. Ochiul prinde deaici pe vreme senină, spre Apus, întregul orizont, peste crestele Amlaşului şi poarta prin care iese Nera până la *Cula Vârşeţului* din Banatul jugoslav, iar spre Miazăzi şi Răsărit dela muşcătura Cazanelor şi până dincolo de massivele calcaroase ale Ţarcului şi Godeanului.

Ca să ieşi în valea Timişului, drumul cel mai scurt e cel ce scoboară încolăcindu-se peste tâlve despădurite, în faţa Porţii Orientale. Deaici în sus pe valea Râului, Ţarcul şi Godeanul nu-s decât cale de o zi cu piciorul. Drumul cel mai lesnicios şi mai umblat la aceşti doi fraţi mai mici ai Retezatului e însă altul.

El se desprinde din lunca Timişului la Caransebeş, apucând pe Bistra în sus numai scurt timp, ca să o ia dealungul *Bistrei Mărului* până la poalele *Zănoagei*. Urcuşul spre Ţarcul se face prin *Buza Nedeii*, peste vârfuri rotunde cu iarba păscută de turme, ţinând potecile păcurarilor care urmează plaiul cu şei despădurite. Văile sălbatece care se deschid sub picioare sunt complet nelocuite; pe plaiu însă stânele se ţin lanţ până în circurile glaciare *(Soarbele)* şi în timpul verii munţii răsună de cântecele haiduceşti, de clopotele turmelor şi lătratul câinilor. Chiar numele *(Ţarcu, Cracu Păcurarilor*, etc.) arată că în aceşti munţi a fost unul din leagănele vieţii pastorale româneşti.

Munţii Retezatului. Ulucul care-l formează valea Bistrei, când trece din ţara Haţegului în cea a Severinului, cu gâtuitura « *Porţii de fier* » la mijloc, e cea mai veche cheie de intrare în Ardeal. Pe aici s'au revărsat legiunile romane în patria Dacilor lui Decebal, care păstrează şi astăzi o poezie sălbatecă.

Natura prezintă în acest cadru aproape virgin de urmele oricărei influenţe industriale, aspecte de frumuseţe şi putere nebănuite. De o parte e blocul nivelat şi împădurit pe deantregul al Munţilor Poiana Ruscăi, de cealaltă massivul compact al Retezatului, ce zăvorăşte spre Miazăzi valea Jiului.

Privit de pe valea *Streiului*, când mergi spre Petroşani, cu toată altitudinea relativ mică — vârful cel mai înalt deabia trece de 2500 m. (*Pelaga*, 2511 m.) — Retezatul oferă peisagii alpestre

ca și ale Tatrei înalte sau Tauernilor. Lipsesc crestele acoperite cu zăpadă veșnică, dar trei sferturi de an zăpada sclipește în căldările de sub vârful lui ciuntit. Podoaba cea mai de preț a Retezatului o formează aspectele vegetației alpine, lacurile glaciare și panorama impozantă ce se desfășoară din vârf. Printre haosul de stâncărie hățișurile încâlcite de jnepeni și variata floră alpină se urcă până în vârf; verdeața pădurilor se oprește însă în fundul văilor. Ca mărgăritarele se înșiră pe treptele văii glaciare dominată de *Cioarta*, lacurile sau tăurile Retezatului. Cel mai frumos dintre tăuri, *Bucura*, stă însă retras într'o altă vale, oglindind în apele liniștite, sălbătecia crestelor unui întreg circ glaciar.

Nimic nu întrece însă panorama ce se desfășoară de pe Retezat. Toate urmele intensei glaciațiuni care a răscolit muntele la începutul cuaternarului: circuri, văi suspendate, zăvoare, morene, întreaga taină a formării crestelor alpine așezate în amfiteatre îți stau înainte, iar pe deasupra lor planează perspectiva grandioasă a massivelor muntoase din jur. Spre Răsărit nodul *Parângului* cu vârful *Mândrei*, scobit în chip de căldare, se împlântă în coasta Munților Cibinului; spre Apus e întregul șir al Carpaților până în valea Cernei, iar spre Miazănoapte e basinul Hațegului, pe care se pierd în dâre argintii *Râul mare*, *Streiul* și *Fărcădinul*. Un scriitor german compară acest basin cu minunata regiune a Innului între Landeck și Innsbruck, găsindu-i însă superioritatea în aspectul pitoresc al așezărilor omenești, în viața și obiceiurile atât de caracteristice și nealterate ale populației

Fig. 626. Piatra Săcuiului în Munții Trăscăului

Munții Cibinului și ai Sebeșului. Dincolo de valea îngustă a Jiului, care-și croește grăbit drum spre Oltenia prin defileul *Lainici*, munții se țin una spre Răsărit, încălecându-se până la Turnu-Roș, unde se opresc brusc în fața Oltului. Priviți de pe Retezat sau de pe Parâng, Munții *Cibinului* ca și aceia ai *Sebeșului* par o mare întinsă de fâneațe, unduindu-se domoală spre Orăștie și Sibiu.

Aici ca și în Alpii Făgărașului, turismul e organizat temeinic, grație activității de zeci de ani a societății turistice « Siebenbürgischer Karpathen Verein »; cărări marcate brăzdează munții, adăposturile sunt destul de dese și poți să te bizui pe îndrumările călăuzelor, fie că urci spre plaiu, fie că cobori în văile prăpăstioase.

Dealtfel drumurile sunt umblate și ușoare de când se topește zăpada și până târziu în toamnă de oierii mărgineni; și îndată ce ai ajuns sus pe munte, calea e o întinsoare. « Plecând din Sibiu, unde mai zăboviau, nu se mai opriau până la Râul Vadului, unde erà vama și se iscăliau « poșugurile » [1]). Turistul bun de picior poate străbate într'o zi distanța dintre Petroșani până în *Cândrel* (2245 m.), sub vârfurile căruia izvorăște din iezere Cibinul; iar în cealaltă să coboare prin minunata stațiune climaterică dela *Păltiniș* în Sibiu.

In Munții Cibinului e locul vestitelor « *nedeie* », ce se țineau odată cu sărbătorile de peste vară la Sânziene, Sf. Petru și Sf. Ilie și la care petreceau de zor și bacii și băcițele.

Luau parte la aceste nedeie, pe lângă care se aciuau totdeauna târguri, nu numai mărgineni, ci chiar și hațegani ori olteni veniți cale de câteva poște dela Novaci, Voineasa etc. Târgurile s'au stricat, nedeiele deasemeni; totuș pe padina dela « *Poiana Muierii* », lângă culmea Salanelor (1700 m.), cu izvor și stână în apropiere, se ține și azi o nedeie.

Cine vrea să cunoască frumusețea sălbatecă a Munților Sebeșului și Cibinului trebuie să se lase de pe padine în fundul văilor romantice cu vuiet asurzitor de ape izbite de stânci, ca aceà a

[1]) *N. Dragomir.* Din trecutul oierilor mărgineni. Lucrările Inst. de Geografie Cluj, t. II.

Cibinului, prin chei adânci și lungi de zeci de kilometri *(Petrosul)* sau să urmeze cursuri de ritm foarte schimbător, vârîte până în munții dela vechea graniță *(Valea Sebeșului)*. Coborînd spre Olt sau spre Mureș, ele ocrotesc sub coastă de munte și sprâncene de pădure, satele (Miercurea, Apoldurile, Orlat) sau adevărate orășele (Săliște, Rășinari), care nu numai că s'au păstrat curat românești, dar au colonizat și întărit multe din așezările omenești din vechea țară, Mărginenii pribegind cu oile lor până în Bărăgan, Balta Dunării și chiar Deliorman.

Alpii Făgărașului. La Răsărit de Munții Cibinului, după trecătoarea Turnului Roș prin care se învolbură grăbit Oltul, se întind Alpii Făgărașului, creasta cea mai înaltă din toți Carpații noștri. Dela Sibiu în vreme de primăvară mai ales, când soarele lucește pe piscurile înnălbite de zăpadă, peisagiul ce ți se oferă privind vârfurile Făgărașului pare rupt din marginea Alpilor. Ca să le poți admirà întreaga frumusețe trebuie să pătrunzi în țara Oltului, pe șoseaua sau calea ferată ce țin pas cu râul. Către Ardeal se află partea cea mai prăpăstioasă a lor cu văi adânci, cu pâraie scurte și torente în care apa clocotește de furia cascadelor, pe când clina de Miazăzi se lasă alene dincolo de vechea graniță. Pe vreme senină și în apus de soare, când pânza vaporoasă s'a risipit, poți distinge până departe spre Răsărit aproape toate vârfurile Alpilor Făgărașului: *Surul*, umflat cu coama teșită, după care se pitește fruntea retezată a *Cioartei.* Vine apoi *Scara*, deasupra căreia se ivesc cele două țuguie pleșuve ale *Negoiului mare* și *mic* și o creastă lungă ce se lasă spre Răsărit din care nu poți distinge decât vârfurile îndepărtate ale *Viștei mari.*

La aceste vârfuri, dealungul pâraielor, către frumoasele cascade și iezere alpine vara e un adevărat pelerinaj. E de sigur regiunea cea mai vizitată de turiștii ardeleni, fiind pentru Sibieni și Brașoveni, ceeace sunt Bucegii pentru turiștii din Sinaia și Bușteni.

Și cum ar puteà fi altfel când până la piscurile înalte de unde se desfășoară cea mai cuprinzătoare panoramă asupra Munteniei și Ardealului, admirația ți-e răpită de tot ce-a produs natura mai ales: vegetație exuberantă, curcubeie ce se răsfrâng în stropii de apă ai cascadelor, etc.

O minune e urcușul spre Negoi, care-ți scoate în cale cascadele « *La Miezuini* » și « *Șerbota* ». Turistul destoinic trece și de vârful Negoiului, scoborînd prin « *Strunga Dracului* » și iese la iezerul încruntat al *Călțunului*, «ochiu rotund în căldarea abruptă dintre munții Negoiu, Călțun și pragul care duce spre Laita » [1]).

Iezere de acestea situate la 2000 m. sunt multe în Alpii Făgărașului. Spre deosebire de cele din Retezat toate sunt răslețite. Sub Suru e tainicul iezer al *Avrigului*, sub Vânătoarea lui Buteanu e veselul lac al *Caprei*, apoi *Podragu* și *Podrăgelele.*

Cel mai mare și mai fermecător e *Lacul Bâlii*, situat într'un circ glaciar, a cărui oglindă limpede în zile de soare pare că nu reflectează decât pace și bucurie. De jur împrejur, din primăvară până în toamnă, vegetația se schimbă mereu. De timpuriu înfloresc pernele de bujor de munte, apoi ochișorii păsăruicii, saxifraga și bogatul omeag.

Antiteza perfectă a Lacului Bâlii o ai dacă cobori torentul văii Bâlii, adevărată imagine a vieții sbuciumate. Torentul tumultuos e tot așà de sălbatec ca și vestitul Kohlbach din Tatra înaltă, dar Urlătoarea Bâlii întrece în măreție cascada Kohlbachului.

Cadrul pitoresc se mărește dacă se adaugă la viața muntelui și aceà a omului. Lipsește de sigur viața civilizată, dar artificială a vilegiaturii luxoase; găsești în schimb peste Oltul care se furișează printre zăvoaie de anini și aluniș, printre țarinele și fânețele brăzdate de pâraiele repezi ce scoboară din munte, că pulsează cea mai patriarhală și voinică viață românească.

Bucegii. Piatra Craiului. La vechiul drum natural care leagă Brașovul cu Târgoviștea și Câmpulungul, poate cel mai frumos din câte taie deacurmezișul Carpații, șira cristalină a Alpilor Făgărașului ia sfârșit. De pe șoseaua care atârnă ca o ghirlandă între Podul Dâmboviței și Bran, peste coasta tărăgănată a Dealului Sasului poți prinde în întregime curmătura care se face aici în coloana vertebrală a Carpaților.

Peisagiul se schimbă complet și variază necontenit, căci deacì înainte începe domnia calcarului, care se întinde până în coasta Munților Călimani.

[1]) *Bucura Dumbravă*, Cartea Munților, București 1924.

Primul massiv cu care turistul face cunoştinţă e cel al Bucegilor. Partea cea mai mare a lui se lasă spre valea Prahovei, rămânând spre Ardeal mai ales năruiturile prăbuşirii. Deaceea munţii sunt aşà de variaţi, schimbându-şi înfăţişarea după locul de unde-i priveşti. Sus pe pod admiraţia e furată de panorama şesului Bârsei întins ca în palmă, de vegetaţia neasemuit de bogată şi variată care se aşterne în adevărate curcubeie peste crestele munţilor. « Din Aprilie până în Octomvrie, Bucegii sunt un adevărat raiu de flori şi fiecare anotimp îşi are coloritul său caracteristic [1]) ».

Iarna ai în schimbul florilor aceà strălucită radiare a razelor ce cad piezişe pe zăpadă, Alpenglühnul Alpilor, cum îi zic Elveţienii.

Tăişul stâncos al *Pietrii Craiului*, creastă de marmură îngustă pe alocuri ca o muche de cuţit, e alt farmec al regiunii. Greu e însă de urcat chiar de turiştii încercaţi, cari-l iubesc mai ales pentru feeria de colori, ce i-o hărăzeşte soarele în trecerea sa dela Răsărit spre Apus şi pentru varietatea decorului.

Dela piramidele trunchiate ale Păpuşei şi Iezerului până la cetatea din faţă a Bucegilor şi valul de lavă împietrită al Perşanilor, ochiul se opreşte mereu asupra altei privelişti. Decorul cinematografic se completează în adâncime de o parte cu prăpăstioasa *Vale a lui Ivan* în care macină făină *Moara Dracului*, iar de alta cu despicătura îngustă dela Zărneşti *(Prăpastia)*, în care vocea omenească se pierde în ecouri prelungite.

Când vorbeşti de Bucegi nu poţi să nu te gândeşti şi la şiragul de sate ce încing poala lor. Dintre toate nici unul nu îmbrăţişează mai deaproape Bucegii şi nici nu e mai îndrăgit de vilegiaturişti ca Branul.

Casele lui răsleţite, de parcă ar fi fost svârlite cu praştia, când se caţără pe coaste de munte, când se pierd în umbra pădurii sau stau ascunse în văile Porţei şi a Turcului. La încrucişarea acestora pe un pinten de stâncă ce dominà odată vechea trecătoare, se înalţă castelul feudal al Branului, stăpânit o vreme şi de voivozii munteni, iar astăzi proprietatea M. S. Regina Maria.

Cu greu se desparte turistul şi de vechiul oraş al Braşovului, cu un cadru pitoresc cum nu-i altul în ţară. Oriunde s'ar îndreptà munţii sunt tovarăşi de drum. Spre Predeal în primul rând *Postăvarul* — micul nostru Rigi — apoi mai îndepărtaţi *Piatra Mare* şi fratele său de cruce *Clăbucetul* (muntele Cascadelor), spre Feldioara, Bucegii nu-l părăsesc decât dincolo de căciula uriaşă a *Măgurii Codlii*, iar spre Secuime, Oltul ce iese domol în cale lasă pe dreapta în depărtare piscuri semeţe şi turnuri năruite *(Tigăile din Munţii Ciucaş)*, iar pe stânga pierdute în meandrele lui umbrite de sălcii, ultimele ridicături ale Munţilor Baroalt.

Valea Oltului. Cum ai trecut de *Valea Neagră*, un afluent al Oltului ce vine tocmai din Munţii Breţcului, ai intrat din şesul Bârsei în acela al Trei-Scaunelor şi îndată dai de orăşelul *Sf. Gheorghe*, situat la întâlnirea drumurilor care leagă pe de o parte Braşovul cu Ciucul, iar pe de alta cu renumitele băi dela *Vâlcele*. Un drum se răsleţeşte şi spre Munţii Breţcului cu păşuni grase, unde întâlneşti adesea oieri din părţile Săliştei. El urcă mereu spre trecătoarea Oituzului, peste clocotişul pădurilor de fag şi brad, între urme de răsboiu care aduc aminte de cruntele lupte date în 1916 pentru stăpânirea muntelui *Megheluş*. Serpentinele ce coboară muntele se îngustează odată ce intră în defileul Oituzului. Brădetul te înconjoară aici de pretutindeni, iar râul se poticneşte de stâncile văii adânci, răspândind ecouri sonore. Blocuri îngrămădite proptesc din loc în loc cursul pârâului, făcându-l să spumege în mici cascade. Ieşirea e la *Poiana Sărată*, unul din cele mai vechi sate româneşti dela vechea graniţă.

In sus de Sf. Gheorghe valea Oltului continuă largă printre păşuni şi ogoare până dincolo de *Bodocul* cu ape minerale.

Curând limbi de pădure schimbă tonalitatea peisagiului, a cărui variaţie creşte în apropierea muntelui. După luminişul ce scoate la iveală băile dela *Malnaş*, cu ape minerale de băut şi cu emanaţii de bioxid de carbon şi pucioasă, rămăşiţe din activitatea lanţului vulcanic al Architei, izvoarele minerale apar puzderie de o parte şi de cealaltă a Oltului, făcând din această parte a văii lui, cea mai bogată regiune de acest fel din ţară. Frământata scoarţă a pământului dă mult de lucru

[1]) *Bucura Dumbravă*, Cartea Munţilor, Bucureşti 1924.

Oltului, care se luptă cu pintenii de lavă întărită ce-i aţin calea. In apele scăzute şi spumegânde care despart munţii *Architei* de ai *Puciosului* nu-i mai recunoşti cursul potolit din şesul Bârsei.

Unde valea e mai sălbatecă pe un tăpşan cu umbră de păduri, un fericit cuib de vile şi oteluri înconjoară băile dela *Tuşnad.* O adevărată recreaţie sufletească pentru vilegiaturistul ce vine la Tuşnad, o plimbare la lacul *Sf. Ana.*

Pe poteci zăvorîte de întunecimea brazilor urci spinarea ce uneşte *Ciomagul mic* de cel mare, de unde cobori pe clina de răsărit deadreptul în craterul vulcanic. Măreaţa oglindă ovală strânsă în cercul de verdeaţă îşi tremură luciul într'o linişte deplină.

Cum ai ieşit din băile dela Tuşnad, munţii se depărtează, valea Oltului e iarăş largă, vârstele de lanuri îşi fac loc acum în şesul înalt al Ciucurilor, despărţit de brâul dealurilor care apropie între *Ciuc, Sân-Craiu* şi *Jigodin,* Munţii Ciucului de ai Architei.

In acest şes poţi pătrunde şi din spre Moldova, pe la Ghimeş, unde în luncile ce poartă apele tinere ale Trotuşului, deabià mai recunoşti în pârâul firav, râul ce purtà atâtea fierăstraie curgând prin judeţul Bacău.

Spinarea muntelui de unde ţi-e dat să priveşti în adâncimile văilor căsuţele de lemn cu acoperişuri înalte de draniţă înnegrită de vreme, e curând tăiată de tuneluri, iar viaductele încalecă văiugile adânci care înconjură ultimele gheburi despărţite de creasta Carpaţilor.

In fund spre Apus ai din nou câmpia Ciucurilor cu răspântia celor două mari drumuri care însoţesc cursurile Oltului şi Mureşului. Unul apucă în jos spre Miercurea-Ciucului şi Sf. Gheorghe, celălalt urcă pe nesimţite spre culmile împădurite cu brad ce se desprind din maiestoasa *Curmătură* (Hâşmaşul mare), care aduce aminte prin înfăţişare cu partea năruită a Ceahlăului Moldovei, văzută de aproape. E mult mai sălbatecă însă decât aceasta şi sculptura sa caracteristică cu turnuri şi piramide, bătută de ultimile raze ale soarelui, apare ca un decor strămutat din *Latemarul* Dolomiţilor italieni.

Valea Mureşului şi Drumul spre Borsec. Şi iar urci pe platou ca să întâlneşti de astădată obârşia celui mai de seamă râu al Ardealului, *Mureşul,* frate din poveşti cu Oltul, de care nu e despărţit aici decât printr'o muche de deal. Amândouă curg aici cam la fel, deabià mişcându-şi apele prin şesul neted. Oltul nu mai e râul de munte care la Tuşnad se aruncà printre stânci cu porniri năvalnice, iar Mureşul şi mai domol, pe care-l poţi urmări până la marele sat al Voşlabului cum îşi coteşte în loc, firul de apă, pare o jucărie de copil pe nisip.

Creşte însă mereu, încât când cârmeşte spre Apus pentru a intrà în căldarea Ardealului, matca lui lărgită şi adâncită cu apele venite din munţi îl face bun de plutit, deşi curge foarte lin.

La Toplița, unde se face această intrare printre tufurile vulcanice ale Călimanilor, scoboară din tren vilegiaturiştii pentru a-şi continuà drumul spre băile Borsec pe cele două văi a Topliţei şi a Secului. Un lanţ de sate mici cu casele scunde arată aici în totul asemănarea cu Moldova apropiată. El dispare însă odată cu cadrul depărtat al Călimanilor care străjueşte zarea pe stânga, îndată ce şoseaua apucă pe valea *Secului,* al cărei curs se pierde uneori cu totul sub umbra frunzelor de căptălan. Câtva timp îi ţine de urît şi trenul forestier, dar la vărsarea pârâului Crengei în Secul, ea începe a urcà muntele în nenumărate serpentine spre băile Borsec. E fără îndoeală una din cele mai frumoase şosele de munte din ţară. Taina vieţii de munte te îmbrăţişează de pretutindeni. O mantie de brazi e aruncată peste culmile din ce în ce mai înalte, iar la poalele pădurii clipotesc izvoare repezi şi limpezi ca lacrima în lumea ferigelor şi a muşchilor. Adesea veveriţele sprintene prinse pe neaşteptate de sgomotul de pe drum fac admiraţia călătorului, prin salturile acrobatice pe vârfuri de brazi.

Drumul din ce în ce mai încântător cu cât urci spre inima muntelui. Când ai ajuns în vârful Secului, peisagiul se lămureşte şi privirea caută îndelungat peste valurile de munţi, scăldate de lumină, silueta mândră a *Ceahlăului,* răsărind dintre ele ca un adevărat părinte încărcat de vremuri. Coborîşul spre băi în şerpuiri înguste, întoarse în loc spre a domolì panta şi umbrit de ramurile apropiate ale molizilor, nu e mai puţin fermecător.

Din Borsec turistul îndrăgit de frumuseţile naturii are la îndemână în afară de drumurile line şi cărările pietruite ce duc spre pajişti şi luminişuri subalpine cu orizonturi largi şi privelişti molcomitoare, pitorescul drum croit dealungul Bistricioarei, prin pasul îngust al *Tulgheşului,* deasupra căruia îşi înalţă stâncile de calcar pleşuve *Piatra Roşie.* Iar între Borsec şi Bucovina popasul îl ţin vechile

sate curat românești, *Corbul* și *Bilborul*, care au adăpostit neatinse în creierii acestor munți lângă granița nefirească, atât limba cât și portul și obiceiurile strămoșești.

In fruntea tuturor acestor frumuseți stau însă *Cheile Bicazului*, la care duce din Tulgheș un drum pe Valea Jidanului și o potecă peste muntele Highiș.

Cheile Bicazului. Dacă vrei să guști din plin pitorescul acestor Chei, ce n'are pereche în întreaga țară, e mai bine să iei alt drum, lăsând valea Mureșului mai jos de Toplița, la Gheorgheni.

Timp de câteva ceasuri te înfunzi în pădurea de brazi fără a te aștepta la curiozitățile ce ți le vor scoate în cale muntele și apa. Când ai ajuns însă sus la *Pângărați*, pe cumpăna dintre Mureș și Bistrița, privirea se lămurește o clipă după crestele calcaroase ce încing linia orizontului de trei părți. Cobori însă încă multă vreme până îți apare în față *Tăul*, cu apele primenite de cursul Bicazului și în care printre brazii frânți foiesc păstrăvii uriași. Spre Chei, Tăul se oprește de peretele abrupt al Suhardului. Nu cunosc alt munte în țara românească care să-și schimbe mai repede tonalitatea colorilor ca acest străjer dela intrarea în Cheile Bicazului. Trebuie să nimerești însă într'o zi de toamnă târzie, când pădurile sunt pârguite de soare ca să ai întreaga feerie a colorilor care se răsfață pe peretele lui marmoreean, când soarele trece la asfințit.

Te desparți cu părere de rău de el ca și de *Tăul* liniștit ca să-ți iasă în întâmpinare surprize și mai mari, de îndată ce ai pătruns în Cheile Bicazului. Lângă pârtia de drum care se deschide albă între pereții căptușiți de mușchi și de pe care picură broboane reci, curge neastâmpărat Bicazul. La un cot odată cu îngustarea defileului apa lui a dispărut ca prin farmec. Degeaba o cauți, nu-i vei da de urmă decât mult mai târziu după ce drumul taie stânca în două în chip de poartă (stânca *Altarului)*.

Admirând splendida scenerie care se desfășoară în față cu turnuri izolate despicate din munte *(Bardosul)*, presărate în pădurea sălbatecă de brad, uiți aproape de el, când aplecându-te spre prăpastia întunecoasă zărești șuvoiul Bicazului deabià scăpat dintr'o cascadă, luptându-se amarnic cu stâncile.

Deaici încolo încep deabià adevăratele Chei. Ca să scobori în ele nu e lucru așà de ușor, dar osteneala e răsplătită pe întreg parcursul lor. Trebuie mai întâiu să treci tunelul găurit în stâncă și apoi să cobori în serpentine până ce dai de apa care se strecoară prin strungă între pereții înalți și înguști că deabià poți prinde deasupra lor o dungă din albastrul cerului. N'aș puteà spune ce te impresionează mai mult, sgomotul apei care se frământă în vârtejuri sfredelind pragurile de piatră sau înălțimile ce domină strâmtoarea sălbatecă. Apa care e singură stăpână aici mănâncă adesea poteca și ești silit să treci deadreptul prin albie sau să-ți faci singur punte din trunchiurile de brazi lăsate de puhoaie. Când ai scăpat de îndârjirea stâncilor și mânia apei, respiri din larg și guști mai cu nesaț lumina soarelui.

Interiorul Ardealului. Să ne întoarcem acum din nou la Toplița unde am părăsit valea Mureșului. Minunată e și valea ce și-o scobește Mureșul în ulucul îngust cuprins între Munții Gurghiului și ai Călimanilor, ce ține până unde se îmbucă gura pârâului Bistra cu Mureșul. Vadul e pe alocurea îngust, dar bogat în apă aproape ca și Bistrița Moldovei.

La vechea comună românească Deda, Mureșul părăsește munții ieșind în câmpie. Deaici încolo cât vezi cu ochii valurile de pământ îi lărgesc tot mai mult vatra, iar cursul scăpat în libertate nu-și mai strânge albia decât în apropierea Devei, ca să despartă cele două massive muntoase: Carpații și Apusenii.

Turistul care cunoaște munții ce încercuesc spre Răsărit Ardealul nu va rămâne mai puțin entusiasmat de excursiile ce se pot face pe șirurile de lavă întărită din interiorul lui (Baraolt, Archita, Gurghiu) pe vârfurile căruia brazii formează păduri dese ca peria sau mușchiul se întinde în perne moi și puhave *(Muntele Saca)*. Ei sunt spintecați de văi de un pitoresc desăvârșit *(Valea Gurghiului)* și tăiați de admirabile șosele cum e *drumul Tâlharului*, care trece peste Archita. Rareori munți de sare, din care s'au născut lacurile sărate dela Sovata și *Praid*, sau cuiburi de sare în care se aciuiază peșteri *(Peștera dela Merești)* și pâraiele mușcă chei adânci (Cheile Narghiașului), schimbă peisagiul.

Nu mai puțin căutate sunt pentru drumeț peisagiile mai blânde ale Ardealului, în care nota de contrast totuș nu lipsește când pe o suprafață restrânsă șesul dă întâlnire colinelor. Cine n'a admirat din tren silueta *Cetății Cohalm*, eleganta priveliște ce-i desfășoară Sighișoara, acest *Nürnberg*

ardelean, regiunea de dealuri care leagă Sighişoara cu Sibiul sau conul de lavă al *Cetăţii Deva*, sub care Mureşul se încolăceşte ca un şarpe argintiu.

Munţii Apuseni. Mai puţin cunoscuţi de turişti şi totuş mai frumoşi decât toţi ceilalţi munţi ai Ardealului sunt Apusenii, cuprinşi între podişul ardelenesc şi şesul Tisei şi mărginiţi atât la Miazănoapte cât şi la Miazăzi de râuri puternice, de o parte Crişul repede şi Crişul mic, de cealaltă Mureşul.

E o regiune unică în întreaga ţară românească, a cărei făptură e de o variaţie neîntrecută, datorită în mare parte întâlnirii ce şi-o dau aici formaţii de natură geologică foarte deosebită. Puternice erupţii vulcanice, gheburi sau spinări prelungite, poduri înalte de calcar alternează cu profiluri înviorate şi piscuri semeţe, care lasă sub ele prăpăstii adânci de nu le zăreşti fundul. Nu sunt înalţi, nici o înălţime nu ajunge 2000 m. Totuş uneori prin contrastul ce-i separă de câmpie şi prin alternanţa formelor apar uriaşi ca şi Carpaţii de miazăzi. Imbrăcămintea e deasemeni interesantă, vegetaţia fiind pe jumătate alpină.

Uşurinţa sau greutatea excursiei e în strânsă dependenţă de această făptură a regiunii. Te poţi plimbà zile întregi pe culmea munţilor *(Biharia)* fără nici o greutate, dar mai adesea deabià poţi răsbate dela un munte la altul sau chiar eşti nevoit să te întorci din drum din cauza obstacolelor de neîntrecut. Partea cea mai grea de explorat, dar şi cea mai încântătoare, e cea stăpânită de calcar. Aici e raiul peşterilor, al ponoarelor şi râurilor subterane, al torenţilor şi al cascadelor care se asvârl peste praguri înalte sau ţâşnesc deadreptul din pereţii stâncii, al cheilor cu repetate ecouri şi al izbucnirilor ascunse în văgăuni.

Firea omenească a împletit aproape în jurul fiecăreia din ele câte o legendă. Măreţia cadrului e sporită fie de singurătatea deplină, în care nu străbat decât sgomotul izvoarelor repezi şi cântecul păsărilor, fie de înfrăţirea omului cu natura. Cine ar puteà evocà mai bine atmosfera de austeritate a acestor munţi frământaţi de vremuri decât Moţii pribegi ziua cu ciuberele sau Crişenii cu turmele, iar noaptea strânşi la focul cetinei de brad trimit spre ceruri cântarea prelungită a tulnicului.

Dealtfel chiar când totul pare pustiu, natura nu uită să-ţi aducă aminte că această populaţie ce trăeşte în locuinţe sărace şi rare, de parcă's svârlite cu praştia pe plaiurile înguste, păstrând în port şi obiceiuri cel mai autentic caracter românesc, i-a botezat frumuseţile cu cele mai frumoase numiri: *Mărişel*, *Bătrâna*, *Detunata*, *Cornu Munţilor*, *Piatra Tâlharului*, *Valea Iadului*, *Peştera Zmeilor*, *Vârfuraşul*, *Chicera Şoimului*, *Piatra grăitoare*.

Apusenii fiind o cetate muntoasă înconjurată de trei părţi de apă, are nenumărate porţi de intrare în care se deschid la vărsarea afluenţilor acestora. Intrarea în cetate se face deobiceiu brusc, fiindcă mare parte din zidurile din afară sunt alcătuite din calcar. Călătorind cu trenul dela Cluj spre Oradea nici prin gând nu-ţi trece că după câmpia monotonă vraja munţilor e aşà de apropiată. Deodată *Crişul repede* îşi strânge albia ca într'un cleşte intrând în defileul dela Vad. Tot aşà e în spre Mureş unde intri prin Cheile Poienii în Munţii Trăscăului sau la ieşirea Arieşului din Munţii Bedeleului.

Dac'ar fi să alegi, cu greu te-ai puteà decide pe care poartă să intri şi ce cale să iei. Fiecare te îmbie prin frumuseţea ei aparte. Din nebunateca vale a Crişului repede se desfac spre inima muntelui două căi care merită să fie cunoscute de turişti, una pe *valea Drăganului*, cealaltă pe *Valea Iadului*, ambele aproape întâlnindu-şi izvoarele în jurul staţiunii climaterice *Stâna din Vale*.

Pe cea a *Crişului negru* mult mai liniştită în mers poţi să dai din nou de izvoarele acestor văi, dar eşti ispitit de culmea *Bihariei* cu cele două *Cucurbete* şi de drumul de munte care ţine una din *Padiş* prin *Cornul Munţilor* până în *Muncelul mare*, scoborînd la Răchiţele. Deaici ai iar de ales între ieşirea pe valea *Sebeşului* la ruinele cetăţii *Bologa* din valea Crişului repede sau urcuşul pe rotunda *Vlădeasa*, care bate în înălţime pe toţi ceilalţi munţi.

Cea mai domoală dintre toate, cea a *Crişului alb*, cu apa leşiatică, te lasă în ţinutul *Hălmagiului*, pe drumul târgului de fete dela *Găina* şi al *Bulzurilor* sau şi mai departe în regiunea bogatelor zăcăminte aurifere dela *Brad*, *Săcărâmb* şi *Zlatna*, atingând izvoarele *Ampoiului* şi afluenţii Arieşului. Intre el şi aceştia din urmă puntea de trecere o face şoseaua ce înconjoară colosul de piatră de var al *Vulcanului*, ale cărui serpentine atrag automobiliştii ce au pasiunea viragiilor.

Spre Miazănoapte în Munții Gilăului râurile sunt și mai repezi decât Crișul repede, dar intrarea în cetate e mult mai largă. Someșul rece, Someșul cald, Răcătăul își alungă undele cristaline încercând să scoboare cât mai mult cumpăna apelor spre a furà din afluenții Arieșului.

Cea mai bine cunoscută de turiști, fiindcă e și cea mai umblată, e valea *Arieșului*, un fel de Prahovă a Munților Apuseni, pe care o urmezi și dacă te duci la *Ghețarul dela Scărișoara* și dacă vrei să vezi *Cetățile Roșiei* și vestitele *Detunate*, cu coloanele de bazalt lipite unele de altele și cu pajiști verzi la poale.

Din valea largă a Mureșului intrarea în munți se face prin căi mai scurte. Singura mai lungă și umbrită de păduri e valea *Ampoiului* pe care urci mereu dela Alba-Iulia prin Zlatna la Abrud. Celelalte mai scurte, a *Poenii* și *Geoagiului*, străbat frumoase chei. *Cheile Rămețului*, săpate de valea Geoagiului, sunt mai ales vrednice de admirație, deși în Apuseni cheile nu sunt o raritate. Le găsești mai răspândite decât în oricare altă regiune muntoasă. Așà sunt: *Cheia Turzii*, cea mai cunoscută formată de valea Hășdății, Cheile *Turului* și *Copandului*, Cheile *Bâcaci* și Cibului pe alt Geoagiu ce se varsă la Orăștie, ale *Ponorului* în Munții Bedeleului, ale *Runcului* în Scărișoara Belioarei, a *Gălzii* în Piatra Caprei.

Mulțimea lor nu e întrecută decât de aceà a peșterilor, pâraielor subpământene și a cascadelor. Peșterile sunt de sigur unul din aspectele cela mai impresionante ale Munților Apuseni. In buza ca și în fundul subteranelor obscure cu perdele de stalactite se găsesc adesea urmele vieții omului paleolitic, alăturea de scheletele ursului cavernelor ce formează mormane imense (Peștera dela *Igrița*). Ele se află situate atât pe coasta abruptă a muntelui cât și în pădurile dese ce îl acopăr. Majoritatea din ele sunt împodobite de stalactite (Peșterile dela *Vad*, *Meziad*) sau au peretele așà de moale încât poți modelà din « laptele de piatră » calupuri mari ca cele de săpun. Deasupra măreției de sculpturi de formele cele mai bizare se ridică adesea domuri înalte de aceeaș maiestate religioasă ca și turnurile catedralelor, dușumeaua e străbătută de sbuciumate torente (Peșterile dela *Ponor*, *Porțile Bihorului*), etaje și ganguri labirintice duc la lacuri cu apă limpede sau la cascade ce-ți iau auzul prin sgomotul ce-l produc în cădere.

Ghețarii ascunși în peșteri nu lipsesc nici ei. Cel mai frumos se află într'o peșteră situată pe podiș de munte la 1200 m. *(Ghețarul dela Scărișoara)*, care nu comunică deadreptul cu suprafața podișului, ci printr'o pâlnie adâncă în care zăpada durează până în August. In peșteră însă dușumeaua de ghiață, cât și stalactitele și stalagmitele, nu se topesc niciodată.

Cascada — a spus un scriitor francez — e apoteoza torentului.

Nicăiri la noi această imagine nu-ți vine mai repde în minte ca în torentele ce ies din gura peșterilor sau saltă pragurile calcaroase din Munții Apuseni. In forma lor infinit de variată pare că natura creatoare a dorit să i se admire virtuozitatea. Cascade în serie sau pulverizate la infinit, izolate ca cea care scoboară vertical pierzându-se în valurile Crișului repede, cascade etajate cu spuma lăptoasă svârlindu-se din înălțime cu sgomot și furie se răsfață în raze de soare, în verdeața pădurilor sau întunecimea peșterilor.

Există o regiune a Munților Apuseni unde toate aceste frumuseți se iau la întrecere, turistul trecând prin toată gama de senzații dela admirație la frică. Ea se află în preajma locului de unde pornesc spre direcții deosebite izvoarele Arieșului, Someșului cald, ale văii Galbine, afluent al Crișului negru. Poți să te apropii de ea prin toate aceste văi, dar ca să pătrunzi în inima ei îți trebuie multă destoinicie și curaj. Aici sunt stanele de piatră care se înalță înfricoșătoare dintre sulițe de brazi deasupra începuturilor Someșului cald ce adăpostesc bârloguri de urși, aici e și tunelul natural foarte lung al *Cetății dela Rădeasa*. Mai spre Miazăzi de izvorul Someșului cald, în căldarea cuprinsă între *Podișul Vărășoaiei* și muntele *Glăvoiul*, se află *Cetățile* și mai mărețe ale Bihariei « care fac parte din o lume de peisagii calcare, care n'are pereche în Europa, decât în *Carso* între *Ljubljana* și *Triest* [1])».

Intrarea în această « cetate » alcătuită din două prăpăstii demne de infernul lui Dante, e foarte anevoioasă. Pereți sclipitori de calcar înalți de peste 200 m. o mărginesc, iar în fundul lor se deschid bolțile uriașe (50 m. înălțime) ale unor peșteri care înghit pâraie și sunt străbătute de torente ce-și mână apele în mugete înspăimântătoare.

[1]) *Racoviță Emil*, Speologia 1928.

Munții Rodnei. Terenul de explorări turistice nu se încheie în cetatea Munților Apuseni. El continuă peste Munții Bârgăului, massivul Munților Rodnei și un șir de înălțimi vulcanice (Munții Țibleș, Gutâiu, Ouaș) mai scunde până în Carpații înnegriți de păduri ai Maramureșului.

Drumurile de legătură spre Bucovina și Maramureș merită îndeosebi atenția turistului.

Unul din ele pornește dela Dej — unde *Someșul mic* adaugă celui mare apele aduse din Munții Apuseni — mereu în sus pe valea Someșului până la pasul Rodnei, unde se întâlnesc în o țâțână, pe locul acelui convențional triplex confinium, hotarele a trei provincii.

Din el se desparte întâiu, cam din dreptul Becleanului, *Bistrița aurie* ce străbate terenul accidentat al Bârgăului, cu păduri ce se întind una până în băile Vatra Dornei. Pe cealaltă parte mai sus de marele și românescul sat al Salvei, prin patria lui Coșbuc, trece drumul Telciului care încalecă muntele la *Strâmba* spre a străbate în Maramureș.

Primele două sunt poate deopotrivă de frumoase, fiindcă pitorescul naturii se întrece cu acela al așezărilor omenești. Năsăudenii și Bistrițenii sunt apoi oameni chipeși și neîntrecuți în portul lor. Dacă ar fi să alegi între o fotă sau o cămașă cu crestături din Bistrița și una din Rucăr, ai sta mult la îndoeală.

Excursiile pe valea Someșului mare au însă asupra acelora de pe valea Bistriței un avantagiu, te duc spre vârfurile cele mari ale Munților Rodnei: *Ineul* (2260 m.), *Gărgălăul* (2160 m.), *Pietrosul* (2305 m.), ale căror înălțimi mai că ating pe acelea ale Alpilor Făgărașului.

La *Rodna* sau *Rogna*, târgușorul de munte din calea spre Maramureș și Bucovina, e punctul de plecare a două drumuri spre Ineu. Aproape totdeauna turistul alege pe cel ce trece prin valea Vinului, deși e poate mai lung decât cel ce urcă prin Rodna-Nouă. Alegerea nu e determinată de apele feruginoase din valea Vinului, ce-i drept cu foarte bun renume, ci de decorul romantic al regiunii. Drumul cotește dealungul Izvorului Băilor prin bungete de fagi și păduri de brazi. Valea presărată cu bolovani enormi, aduși de pâraiele ce-și pornesc apele de primăvară din spre *Vârful Căpățânei* se îngustează din ce în ce, până când la o cotitură apar cele dintâiu case ale satului Valea Vinului, răsfirate dealungul râului. Dela capătul celălalt al satului, dacă ții cărarea în sus pe *Izvorul Băilor*, înaintezi în poziții din ce în ce mai pitorești. Liniștea adâncă e doar curmată de apa râului devenită din ce în ce mai roșie, cu cât te apropii de îmbucătura Izvorului Băilor cu Izvorul Roșu.

Deodată valea pare că se închide, stânca-i de jur împrejur, soarele dispare de pe frunzișul ce se leagănă pe piatra când lucie, când întunecată. E numai o închipuire, căci cărarea săpată în lespede de piatră își face loc pe lângă firul de apă ce-și svârle spuma într'o sburdalnică cascadă.

Dela *Pasul Dracului*, cum îi zic oamenii acestui loc, deabia începe urcușul spre Ineu, care e destul de lung, dar nu greu. Din nefericire rare sunt zilele de vară, când Ineul și munții din jur nu sunt acoperiți de neguri. Când ai nimerit însă vreme senină, după ce te-ai desfătat admirând panorama basinului transilvan și a Maramureșului, o scoborîre până la lacul glaciar al Lalei, care păstrează în jurul său zăpadă până în toiul verii, nu trebuie cruțată.

Maramureșul. Izolată într'un colț de țară stă regiunea din jurul Băii Mari sau *Țara Chioarului*, cu perspective mai liniștite dar totuș cu farmec deosebit în colțurile tainice de un colorit extrem de variat pe care le oferă pădurile și apa Săsarului. Farmec care explică de ce e căutat de pictori într'o egală măsură cu Balcicul. Mai retrase, dar și mai pitorești sunt împrejurimile orășelului Baia Sprie.

Spre Miazănoapte de Baia Sprie peisagiul muntos se menține atât spre Maramureș cât și spre țara cu totul izolată a *Oașului*. De te îndrepți spre Apus el se schimbă treptat. In valea molcomă a *Turului* te afli în plină pustă. Pe linia netedă a orizontului nu se mai profilează nicio ridicătură; ici, colo ochiuri de apă, stufării și fântâni cu cumpănă atenuiază monotonia peisagiului, asemănătoare cu aceà a Bărăganului.

Cine vrea să treacă din Ardeal în Maramureș nu poate să se oprească asupra unui drum mai frumos decât acel ce înconjoară muntele *Gutâiul* — cel de care sunt legate atâtea tradiții și legende — care din Baia Sprie și până în Sighet e o adevărată încântare. Când te afli sus, înainte de a coborî în țara de leagăn a voevozilor moldoveni, panorama largă se pierde de o parte peste Munții Țibleșului și ai Lăpușului, iar de alta până dincolo de valea Tisei.

Mai puțin cunoscută de turiști și decât Munții Apuseni e vatra strămoșească a Maramureșului. Și totuș ce risipă de frumuseți naturale pe o bucată așà de îngustă de pământ în care munții se îngrămădesc unul în altul, nelăsând loc șesului decât în văile largi ale câtorva râuri.

Toți acești munți ar merità să fie cutreerați, dacă lipsa căilor de comunicație și lipsa adăposturilor n'ar îngreuià accesul. Unul trebuie însemnat înaintea tuturor însă în carnetul turistului: *Pietrosul* Rodnei, unde sălășluesc încă, la un loc cu atâtea plante alpine rare, caprele negre și cocoșii de munte. Ii poți face ascensiunea și din spre Ardeal, dar mult mai recomandabilă e cea din Valea Vișăului, dela Moisei sau Borșa. Versantul e mult mai împădurit decât cel din spre Ineu, ceeace împiedecă alunecarea șisturilor și deci ușurează urcușul. Totuș ai nevoie de cel puțin opt ore până în vârf. Spre deosebire de Ineu, unde căldările glaciare erau mici, reduse uneori la niște simple prispe, de pe Pietros ochiul prinde « custuri », clădării de blocuri, căldări prăpăstioase în care dorm lacuri glaciare, țărmurite de stânci, având toate aproape aceeaș extensiune ca în Munții Retezatului.

Să lăsăm însă muntele și să ne îndreptăm dealungul văilor. *Izei* ce e drept îi lipsește pitorescul, căci a fost despădurită complet. Păstrează însă în schimb o viață de un arhaism surprinzător. Dela uneltele cele mai simple de gospodărie și până la bisericile de lemn a căror frumusețe nu-și găsește pereche, toate contribue la păstrarea unei vieți din vremuri mult apuse și care în alte părți ale țării s'au șters cu totul sub influența civilizației orașelor.

Căutată ar puteà fi de turiști prin sălbăticia ei, valea *Râului*, care se vâră adânc în munte, ale cărei genuni, nahlapi și numeroase plute dau cursului ei imaginea Bistriței moldovene, cât și Ruscova, care-și împarte afluenții sub poalele *Stogului* și *Copilașului*.

Bistrița aurie împrumută o parte din tinerețea și veselia ei și Maramureșului, trecând muntele spre Bucovina prin cel mai înalt pas din țară, *Știolul* sau *Prislopul* (1418 m.). E vechiul « drum al descălecării » ce taie nodul muntos din care se răsfiră râurile mai de seamă ale celor patru provincii. Regiunea din jurul lui păstrează încă neștirbită sălbătecia primitivă din vremea când s'au îndreptat pe aici spre Moldova, primii ei voevozi.

Organizarea turismului. Desvoltarea turismului depinde deopotrivă de natura terenului, cât și de organizarea tehnică a mijloacelor de comunicație și a adăposturilor, la care trebuie să se adauge în acelaș timp educația turistului.

Deși e încă departe de progresele din țările apusene, turismul în Ardeal a încetat de mult a mai fi numai distracția izolată a câtorva amatori de natură, excursiile făcute adhoc de școli la sfârșitul anului de învățătură sau ieșirea odată pe an la verdeață, « maialul », sărbătorit cu sfințenie de anumite profesii organizate în corporații.

O organizație temeinică au întemeiat în primul rând Sașii în 1881, « *Siebenbürgischer Karpathen Verein* » având pe lângă scopul pur turistic și unul științific, ocupându-se cu toate chestiunile ce atingeau domeniul științelor naturii. Sediul ei e la Sibiu, dar are 11 secții în principalele orașe din Ardeal: *Sibiu*, *Brașov*, *Făgăraș*, *Mediaș*, *Sighișoara*, *Reghin*, *Orăștie*, *Sebeș*, *Lupeni*, *Petroșani*, *Bistrița*, o secție în *București* și una în *Cernăuți*.

Societatea S. K. V. posedă astăzi 9 case de adăpost în Munții Sebeșului, Făgărașului, Bucegi și Rodnei, și e proprietara unei stațiuni de înălțime la Păltiniș (1403 m.) în Munții Cibinului.

La această activitate vrednică de laudă se adaugă o organizație de excursii regulate, deschideri și marcări de drumuri și publicații menite să propage dragostea pentru turism.

Societatea numără la sfârșitul anului 1928 peste 5500 membri, iar anuarul, care publică itinerarii de excursii făcute de membrii societății și date asupra activității ei, a intrat în al 42-lea an de existență.

Ungurii sunt constituiți în societatea turistică E. K. E. (*Erdélyi Kárpat Egyesület*), cuprinzând aproape 1000 de membri cu sediul în Brașov și cu alte secții în: *Cluj*, *Turda*, *Gheorgheni* și *Mercurea Ciucului*. Societatea are trei case de adăpost în Munții Bucegi, Făgăraș și Trăscăului și una în apropierea orașului Cluj. Ea publică un supliment « *Erdélyi* » în revista « Vendiakok Lapja » și începând din acest an scoate la Brașov revista « *Erdélyi Turista* ».

Odată cu alipirea Ardealului la patria-mamă au avut loc și primele începuturi de organizare turistică românească. Ele se datoresc inițiativei Prof. *Em. Racoviță*, care, pentru a strânge într'un

mănunchiu puterile celor ce iubesc munții, înființează la Cluj în 1921 « *Frăția Munteană* ». Scopurile F. M. sunt următoarele: să cerceteze și să studieze științificește munții românești; să-i facă cunoscuți și iubiți atât în țară cât și în străinătate; să ușureze în general prin toate mijloacele călătoriile și șederea în munți și în special să obție pentru membrii F. M. reducere de preț și avantagii de tot soiul la hoteluri, magazine, căi ferate, etc.; să apere munții și pădurile de devastări; să formeze, să ocrotească și să ajute pe călăuzele de munte, pe cantonieri și pe agenții silvici; să contribue la ridicarea nivelului moral și material al poporului din munți. Până acum « Frăția Munteană » a ridicat în Munții Apuseni o casă de adăpost în apropierea «Gheţarului dela Scărișoara » și alta cu opt camere la Detunata.

Mai tinere sunt cele trei secții ale « *Turing-Clubului României* », una, secția Munților Apuseni, înființată în 1927 la *Cluj*, celelalte două la *Brașov* și *Bran*.

Activitatea celor două societăți turistice românești e deabia la început și întâmpină încă multe greutăți. Nădăjduim însă că publicul românesc nu va rămâne refractar la propaganda ce o fac, cercetând cu râvnă și dragoste munții Ardealului și aducând în acelaș timp și contribuția lor materială la îndeplinirea scopurilor societății.

Fig. 627. Clisura Dunării (strâmtoarea Coronini)

Fig. 628. Lacul Sf. Ana

Fig. 629. Defileul Crișului repede

Fig. 630. Valea Ponorului (Munții Apuseni)

Fig. 631. Lacul Lala (sub vârful Ineului) în Munţii Rodnei

Fig. 632. Munţii Rodnei văzuţi din spre Piatra Rea

Fig. 633. Valea Turului (Jud. Satu Mare)

Fig. 634. Peștera de la Vad (Zichy)

Fig. 636. Pasul Dracului în apropierea băilor Valea Vinului (Jud. Năsăud)

Fig. 635. Cascadă în apropiere de Stâna din vale (Bihor)

Fig. 638. Râu de munte (Munţii Apuseni)

Fig. 637. Gorunul lui Horea dela Ţebea, cu mormântul lui Avram Iancu

«ASTRA» DE DUPĂ RĂSBOIU

DE

HORIA PETRA-PETRESCU

Introducere. Cine vreà să scrie despre evoluția culturală a poporului românesc din fosta Austro-Ungarie, trebuie să se oprească de multe ori și să studieze aprofundat societatea « Astra » (« Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român »). Această evoluție nu ți-o poți închipuì fără de propaganda socială, economică, culturală a societății menționate, fiindcă a scrie istoria poporului român din Ardeal, Banat și Țara Ungurească (cum se spuneà pe atunci), însemnează a încrestà la răbojul faptelor vrednice de remarcat, mai cu seamă, manifestațiile « Astrei » din ultimele decenii.

Cei doi mari arhierei români, unul gr.-or., altul gr.-cat. (unit) Andrei baron de Șaguna și Alecsandru Sterca Șuluțiu, și-au înțeles misiunea de conducători sufletești ai supușilor lor și au pus bazele acestei societăți, menite să închege rândurile, să deà lozinca: « Tot ce unește, spre binele comun ! »

« Astra » a fost întotdeauna o pepinieră de idealism. De aici au radiat, până în cele mai depărtate regiuni, unde se vorbià românește, îndemnurile de întremare sufletească. Cei mai de seamă români ai timpului aici au găsit tribuna, de pe care vorbeau conștiinței poporului întreg — iar poporul acesta, blând, bun, ascultător, s'a învățat, înainte de răsboiul mondial, să privească spre centrul « Astrei », ca spre o Mecă intelectuală românească.

Dacă ar aveà putința să vorbească fiecare cărămidă a Palatului cultural, a Muzeului « Astrei » din Sibiu, multe mărturisiri prețioase ne-ar da.

Avizată, de cele mai multe ori, la puterile sale proprii, neavând la dispoziție vistieria guvernelor maghiare maștere, « Astra » a ridicat acest « Muzeu » așà zicând din șerparul țăranului român, din cotizațiile benevole anuale și din vreocâteva danii, ale câtorva familii românești mai înstărite.

Vitregia vremii ne făceà să ne adunăm puterile și să ne manifestăm ca niște frați iubitori, deoarece erà vorba de existența etnică a populației românești din fosta Austro-Ungarie.

Nici chiar cuvântul « Transilvania » nu le venià bine să-l vadă foștii cârmuitori în titlul societății, deaceea din « Asociațiunea transilvană » dela început, s'a ajuns la « Astra », la combinarea norocoasă a întâielor silabe din cele două cuvinte, combinare, care ne arătà și cerul înstelat, cu aștrii, poruncindu-ne să ne ridicăm capul, și să contemplăm și nemărginirea.

Așà a fost « Astra »: cu baze solide, înfipte în pământul-humă, sănătos, al neamului și cu privirea către un ideal, către ceva excesiv.

A fi ales conducătorul societății « Astra » erà consacrarea cea mai mare a întregii obști românești și a lucrà dezinteresat, neremunerat, în serviciul « Astrei », erà un titlu de glorie, un lucru de sine înțeles pentru intelectualii români de pe acele vremuri.

O emulație nobilă spre ce este bun, frumos, idealist. La masa verde a adunărilor generale (congrese) se încheiau niște « Treuga Dei » ideale — *toți* erau români, să fi fost ei de orice confesiune religioasă sau de orice confesiune politică. Prindeau tărie cu toții la convenirile și adunările generale ale « Astrei », ca Anteu, atingând pământul.

Una din cele mai mărețe adunări generale (congrese) ale « Astrei » a fost — de sigur — cea din prilejul jubileului de 50 de ani de existență, ținută la *Blaj*, în 1911. A fost de față tot ce românismul aveà mai bun pe atunci, în frunte cu Arhiereii, cu conducătorii culturali și politici (Coșbuc, Cara-

giale, Goga, Iosif încă au luat parte — iar Vlaicu, spre bucuria nemărginită a tuturora, a zburat pe « Câmpul Libertății »). Preşedintele de pe atunci al « Astrei », regretatul *Andreiu Bârseanu* a deschis adunarea generală, între altele, cu următoarele cuvinte: « Dacă prima jumătate de veac din existența « Asociațiunii » a fost timpul înființării şi al cercetărilor, a doua jumătate să fie timpul muncii *sistematice* şi *conştiente*. Aşà să ne ajute Dumnezeu! ».

Soarta n'a vrut ca dorința lui A. Bârseanu să se ducă în îndeplinire, deoarece a venit răsboiul mondial şi cu el stagnarea aproape a întregii activități la « Astra ». Ce folos de înfiriparea de muncă « sistematică » de prin anii 1912—14, când membrii societății sporeau din lună 'n lună, când pentru 2 coroane anual primiai « Biblioteca populară a Asociațiunii » în fiecare lună, când a început să

Fig. 639. Biurourile « Astrei »

se tipărească « Biblioteca Astra » pentru intelectuali (No. 1 « Istoria literaturii române » de Dr. Sextil Puşcariu), când « Astra » aveà angajați un agronom specialist şi un cunoscător al cooperativelor sătesti, cari cutreerau satele ca propagandişti, când cursurile de analfabeți se înteţeau şi dădeau rezultate satisfăcătoare, când şcoala civilă de fete cu internat a « Astrei » — un titlu de glorie al societății — înflorea; când fondurile şi fundațiile « Astrei » ajutau vădit pe tineri la şcoli şi la meserii, nefiind banul pe atunci devalorizat.

In decursul răsboiului n'a fost cu putință propaganda culturală în mijlocul poporului, ba cârmuirea vigilentă ne-a mai cercetat şi localul şi ne-a dus la Budapesta (unde sunt până în zilele de astăzi) scrisorile lui Vasile Stroiescu, boierul basarabean de inimă, crezând că cine ştie peste ce spionaj rusesc a dat în scrisorile inofensive, care proclamau doar sus şi tare că poporul românesc are trebuință de cât mai multă lumină, ca să poată ajunge ținta vieții sale.

Doi funcționari mai în vârstă, cu președintele și comitetul central, au purtat agendele în decursul răsboiului, îngrijindu-se ca doar soldații de prin spitale să primească hrană sufletească (cărți de rugăciune și calendare, mai cu seamă). Ceilalți funcționari au fost chemați la armată. « Transilvania », organul oficial al « Astrei », a putut apăreà numai odată sau de două ori la un an, cu material rèstrâns.

Indată ce s'a terminat răsboiul s'au gândit foștii conducători, întorși de pe câmpurile de luptă sau de prin locurile unde au fost deportați, să deà viață nouă « Astrei ». In No. 1—12, din 1 Dec. 1918, se întrebà președintele de pe atunci, regretatul Andreiu Bârseanu, în « Transilvania »: « Ce soarte va aveà Asociația noastră în nouile împrejurări ce ni se deschid pentru viitor?.. Va mai aveà ea rostul de până acum?.. Se mai potrivesc năzuințele ei cu cadrele largi, ce ni se deschid pe toate terenele? » Și urmà: « Răspunsul nu poate fi decât afirmativ și cât se poate de îmbucurător. Da, Asociația noastră privește cu toată încrederea în viitor! Liberă de zăgazurile ce-i stăteau în cale, liberă de rezervele de tot felul ce trebuià să-și impună spre a nu-și periclità existența, de aici înainte ea-și va puteà împlini cu *mult mai bine* menirea sa de luminătoare a păturilor largi ale poporului, de cultivatoare a năravurilor bune, de susținătoare și propagatoare a sentimentului național.

« Alăturea de celelalte surori ale ei, ea va contribuì de aici înainte, în *măsură cu mult mai mare ca până acum*, la ridicarea materială, morală și intelectuală a Neamului nostru și, mai presus de toate, la *înfrățirea sufletelor*, care va formà pentru vecie, pe lângă unitatea politică, legătura cea mai puternică a tuturor celor de o limbă și de un sânge: Câmpul ei de activitate s'a lărgit deodată cu delăturarea granițelor meșteșugite ce ne despărțeau și de aici înainte oricare fiu al României întregite poate fi membru al ei, oricare român cu simț și cu râvnă pentru binele obștesc se poate înșiruì sub steagul ei biruitor, care va fâlfâì din ce în ce mai falnic în tot cuprinsul moșiei strămoti: « dela Nistru pân' la Tisa ».

« Inainte, deci, la lucru, cu deviza: *lumină*, *virtute*, *frăție în România întregită*! »

Lozinci pline de avânt, clare, înălțătoare de inimi, date de acela, care a compus imnul « Pe-al nostru steag e scris unire! » Lozinci, pe care ar fi foarte cu cale să ni le însușim cu toții.

De sigur, mari greutăți s'au pus în calea ducerii la îndeplinire a acestui program idealist. Și în « raportul general » din 1920 se recunoaște aceasta pe față.

Atmosfera de după răsboiu nu mai este aceea de dinainte. Lumea este mai materialistă, s'a dat o goană nebună după înavuțire, literatura a trecut pe planul al treilea, la mulți, dacă n'a fost chiar abandonată, « profitorii de răsboiu », ca în toate țările beligerante, și-au arătat și la noi capul.

A mai contribuit și faptul, din punct de vedere sociologic foarte explicabil, că activitatea tuturor factorilor societății românești s'a îndreptat, mai întâiu, spre refacerea *tuturor* rănilor vieții politice, sociale și economice, în cadrele noului Stat.

Elemente valoroase, care au lucrat pentru « Astra », înainte de răsboiu, din tot sufletul, cu perseverență, s'au văzut necesitate să-și îndrepte atenția într'alte direcții, tot spre binele patriei. Au sporit, pe lângă aceea, și societățile surori, încât « Astra » nu mai este, nici chiar în Ardeal, singura societate culturală.

Acum, când avem teatre, licee, universități românești, acum, când putem respirà mai ușurați, e prea firesc ca « Astra » să nu mai fie singura instituție unde să se manifeste spiritul românesc din Ardeal.

Trăim într'un timp de tranziție. Până să se cristalizeze diferitele păturí sociale și să se lămurească diferitele agende, până să se ajungă la « omul potrivit la locul potrivit » în România întregită — până atunci se vor repercutà și în sânul societății « Astra » calamitățile temporale.

Dovadă că societății « Astra » i s'a recunoscut dela începutul înfăptuirii României întregite însemnătatea, este faptul că, prin înalt decret regal (No. 2602 din 22 Iunie 1921), s'a promulgat legea, prin care s'a recunoscut « Astrei » calitatea de *persoană morală*.

Să trecem în revistă sumară momentele însemnate din viața « Astrei » în decursul deceniului ultim, să încrestăm la răboj publicațiile ei, ca să se informeze cel dornic de progres și — să nu pregete de a se apropià și a contribuì și el la înaintarea acestei societăți eminamente culturale.

Obiceiul vechiu de a ţineà *adunările generale (congresele)* în diferite oraşe sau comune mai mari româneşti şi l-a menţinut « Astra » şi acum. Intâia adunare generală a ţinut-o în Sibiiu, în Ianuarie 1920; apoi în Oradea Mare (Octomvrie 1920); Sighetul Marmaţiei 1921; Sibiiu, 1922; Timişoara, 1923; Arad, 1924; Reghin, 1925; Zălau, 1926; Sibiiu 1927 şi 1928.

Intr'unele localităţi am putut să ne bucurăm pe deplin de întâlnirea cu reprezentanţii « Astrei » şi a diferitelor societăţi surori, aducând în legătură adunarea generală cu câte un conduct etnografic impozant, cu câte o expoziţie reuşită — prinzând momentul, lângă mormântul lui Avram Iancu, când a luat parte şi MM. LL. Regele Ferdinand şi Regina Maria cu întreaga familie regală, de a sărbătorì şi memoria vremurilor trecute, glorioase. Intr'alte adunări generale (1922 şi 1927) am avut durerea să deplângem pierderea fostului nostru preşedinte Andreiu Bârseanu şi — mai cu seamă — marea pierdere a gloriosului Rege Ferdinand, preşedintele de onoare al « Astrei ».

Fireşte, statutele cele vechi au trebuit să se adapteze referinţelor celor noui şi deaceea, după desbateri, în 1920, 1923, 1924, s'au stabilit ca norme conducătoare, între altele, următoarele: « să se deà societăţilor culturale posibilitatea unei colaborări cât mai strânse cu « Astra »; să se deà

Fig. 640. Biblioteca «Astrei»

un rol mai mare principiului de descentralizare, atribuind o parte a problemelor, încredinţate până acì adunării generale, comitetului central », s'a rostit principiul arondării în general a despărţămintelor « Astrei » după plase şi dându-se posibilitatea ca mai multe judeţe să se poată organizà în regiuni ale « Astrei », « să se lărgească cercul de activitate al agenturilor (cercurilor culturale) din comune », etc. *Statutele cele noui* au fost aprobate în 1925. Şi secţiile şi-au stabilit un nou Regulament, care este în vigoare din 1925. A intrat în vigoare şi un Regulament nou pentru despărţăminte şi cercurile culturale.

Ca inovaţie îmbucurătoare trebuie remarcat aici şi punctul de vedere, care a fost primit, după propunerea activei secţii medicale-biopolitice, de « Astra »: principiul biologic-naţional să se accentueze în activitatea societăţii, ca astfel « Astra » să contribuie « la promovarea literaturii şi culturii, atât spirituale, cât şi economice a românilor, *pe baza principiilor biopolitice*: prosperarea intelectuală, morală şi fizică ». Spre ajungerea scopului acestuia s'au creat două noui organe: o secţie feminină şi o subsecţie, pentru educaţia fizică, în cadrele secţiei medicale.

In 1924/5 s'a constituit din sânul Comitetului central 6 comisii, pentru o mai bună împărţire a muncii: comisia de *a)* organizare; *b)* financiară; *c)* a publicaţiilor; *d)* a muzeului şi bibliotecii; *e)* a internatului de fete şi *f)* a fundaţiilor.

Spre facilitarea agendelor prezidiale s'au instituit două posturi de vicepreşedinţi.

Lupta împotriva *analfabetismului* n'a fost părăsită din partea « Astrei ». In Bihor, în Maramureş mai este mult de lucrat pe terenul acesta, deoarece oblăduirile maştere din trecut s'au îngrijit ca populaţia românească să nu presteze culturalicește atâta cât ar fi trebuit.

Dacă din 1908 până în 1928 a împărţit « Astra » 10.030 ex. din abecedarele scrise de I. Bota şi I. Ciorănescu, numărul cererilor după abecedare a scăzut, mulţumită campaniei culturale întreprinsă din partea Statului.

Din 1924 cursurile de analfabeţi au trecut, oficial, în atribuţia corpului didactic primar. Cu toate acestea « Astra » persevereză să promoveze lupta împotriva analfabetismului. Aşà d. e. în

Fig. 641. Muzeul «Astrei». Secţia etnografică. Valea Hortibaciului şi Secaş

1924/5 a premiat 14 învăţători, cu câte 2000 de lei, în 1925 a premiat 30 cu câte 2000 de lei, iar în 1926/7 s'a gândit şi la Dobrogea (premiind 9 învăţători de acolo cu câte 2000 de lei) şi la Basarabia şi la Ardeal. In 1928 a premiat şi învăţătorii din Ardeal şi Basarabia.

Alfabeţii pretind lectura, şi pe drept cuvânt. In 1913 « Astra » aveà 594 biblioteci poporale; în 1914—626; în 1922/3 — 2207; în 1924/5—2771. In 1926 s'au constatat 3149 biblioteci (cu cele 190 înfiinţate în acest an), nu numai în satele şi oraşele din Ardeal, ci şi în Vechiul Regat şi în Basarabia. In 1925/6 erau 188 biblioteci populare, în 153 « cercuri culturale » şi 35 şcoli, spitale, închisori, etc. In urma raportului recent (1927/8) *numărul bibliotecilor* şi *cercurilor culturale* reorganizate ale « Astrei » la sfârşitul lunii August 1928 a fost de 651.

Aceste biblioteci sunt folosite de despărţămintele « Astrei », care acum se urcă la cifra de 144.

Ca să se vadă din cine se recrutează *preşedinţii de despărţăminte*, bărbaţi cu vază din diferitele ţinuturi, oameni cari lucrează cu dezinteres, fără de plată, la propăşirea culturală, lăsăm să ur-

meze o statistică interesantă, din 1921: preşedinţi au fost în anul acesta, din şirul preoţimii: 3 canonici, un asesor consistorial, 29 protopopi şi 16 preoţi; dintre cunoscătorii de legi: 18 advocaţi, 3 judecători (foşti advocaţi) şi 1 judecător; dintre membrii corpului didactic: 1 profesor universitar, 1 director regional, 6 directori de liceu, 3 profesori, 3 revizori şcolari, 1 învăţător; din administraţie: 6 prim pretori şi 2 pretori; din alte profesii: 1 inginer-inspector general de mine, 1 medic, 1 librar şi 1 comerciant.

Sub conducerea acestor despărţăminte a sporit numărul prelegerilor, al conferinţelor, al şezătorilor.

Fig. 642. Muzeul «Astrei». Secţia etnografică. Porturi din judeţul Sibiiu

Nu vor stricà vreo câteva date comparative ca să se evidenţieze că « Astra » prestează şi după răsboiu cât îi stă în putinţă.

D-l I. Agârbiceanu a relevat, pe drept cuvânt, următoarele date (în ziarul « Curentul » din 4.II.929):

In 1911 a avut « Astra » *membri* fondatori, pe viaţă şi activi 2649.
» 1928 are « Astra » » » » » » » 7286.
» 1911 s'au ţinut *conferinţe poporale* 714.
» 1928 » » » » 1602 (afară de cele peste 300 prelegeri serale ale Secţiei medicale-biopolitice. Dacă vom adăugà şi serbările de 1 Dec. sub egida « Astrei », la cele 2300 şcoli săteşti, am aveà 4402).

Dacă în 1911 erau abonați la «Biblioteca populară» 10.500 membri ajutători, în anul 1928 s'au cumpărat de țărani din «Biblioteca populară» 26.000 broșuri, apoi 10.000 calendare și alte 16.000 broșuri din diferite serii ale «Bibliotecii populare», în total *52.000 broșuri într'un an.*

Singure cele două despărțăminte ale «Astrei»: Sibiiul (prețed. insp. școlar Silviu Țeposu) și Brașovul (prețed. prof. Axente Banciu) au desvoltat împreună mai multă activitate culturală, judecând după manifestațiile însemnate în rapoarte, decât toate despărțămintele de dinainte de Unire.

In 1911 din 67 despărțăminte au desvoltat o activitate mulțumitoare 49. In 1928 au fost 70 cu o activitate mulțumitoare.

In 1911 s'au dat 79 festivaluri artistice, șezători, etc. In 1928 numai în jud. Sibiiului s'au organizat 128 șezători.

Datele sunt elocvente!

Dar pe lângă conferințele și șezătorile acestea din domeniul economic, social, cultural, «Astra» a răspândit literatură bună prin *Biblioteca poporală* a ei pretutindeni unde se vorbește românește

Fig. 643. Muzeul «Astrei». Colț din Secția etnografică

în Ardeal. Chiar numai cele peste 2.000.000 de broșuri ale «Bibliotecii poporale» să le fi răspândit «Astra» și ar fi vrednică de recunoștința opiniei publice.

După răsboiu a urmat «Biblioteca» șirul întrerupt la No. 92 și a ajuns acum la No. 162, va să zică a sporit cu 72 de numere. (Redacția a fost încredințată d-lor Ioan Georgescu, Horia Petra-Petrescu și Victor Lazăr).

Deoarece în «Biblioteca populară» n'a fost loc pentru unele lucrări s'au gândit unii la tipărirea de «Buletine» de ale despărțămintelor și așà a ajuns d. e. despărțământul Sibiiu la Buletinul al 52-lea.

Biblioteca cea mare, pentru intelectuali, «*Biblioteca Astra*», s'a îmbogățit cu prețioase lucrări.

Dacă a trebuit să se întrerupă tipărirea «*Istoriei literaturii române*» (vol. I, acum epuizat, dar gata să apară în ed. a II-a) de d-l *Dr. Sextil Pușcariu*, în decursul răsboiului, «Astra» a putut tipărì după răsboiu: drama d-lui *N. Iorga*: «*Tudor Vladimirescu*»; «*Istoria neamului românesc*» (vol. I) de d-l *Ștefan Meteș*; descrierile de călătorie «*Prin România*» ale d-lui *I. Georgescu* (vol. I, cu 161 ilustrații); o colecție de «*Cântece poporale române*» (partea I) de compozitorul *Nic. Oancea*, apoi o contribuție: «*Cum s'a făcut unirea Basarabiei*» și «*Evoluția secțiilor literare-științifice ale Astrei*» de d-l *Dr. Onis. Ghibu*; «*Contribuțiuni la istoria ziaristicei românești ardelene*» de *Dr. I. Lupaș*;

« *Valorificarea capitalului uman prin igiena naţiunii* » de *Dr. Aurel Voina*; o « *Anchetă sanitară, ca bază de plecare a plăgilor sociale* » de *Dr. Dominic Stanca*, două studii: « *Portretele lui Mihaiu Viteazul* » şi « *Pictori francezi prin ţara noastră* » de d-l *I. C. Băcilă* şi studiul « *Pământul şi istoria* » de d-l *Victor Stanciu*.

Chiar numai înşirarea acestor lucrări, cu numele autorilor lor, lămureşte pe cititorul român asupra importanţei acestei biblioteci, căreia să-i dăm cât mai mulţi cititori, deoarece are gata de tipar lucrări preţioase şi de aici înainte.

Organul de publicitate « *Transilvania* » a împlinit în 1929 şasezeci de ani de existenţă. In anii 1920—1923 a fost condus de fostul secretar al « Astrei », d-l *I. Georgescu*, din 1924 până la 1927 de secr. *Horia Petra-Petrescu*, iar din 1928 de d-l secr. al secţiilor *I. Agârbiceanu* împreună cu secr. lit. *Horia Petra-Petrescu*. Revista a publicat multe lucrări preţioase.

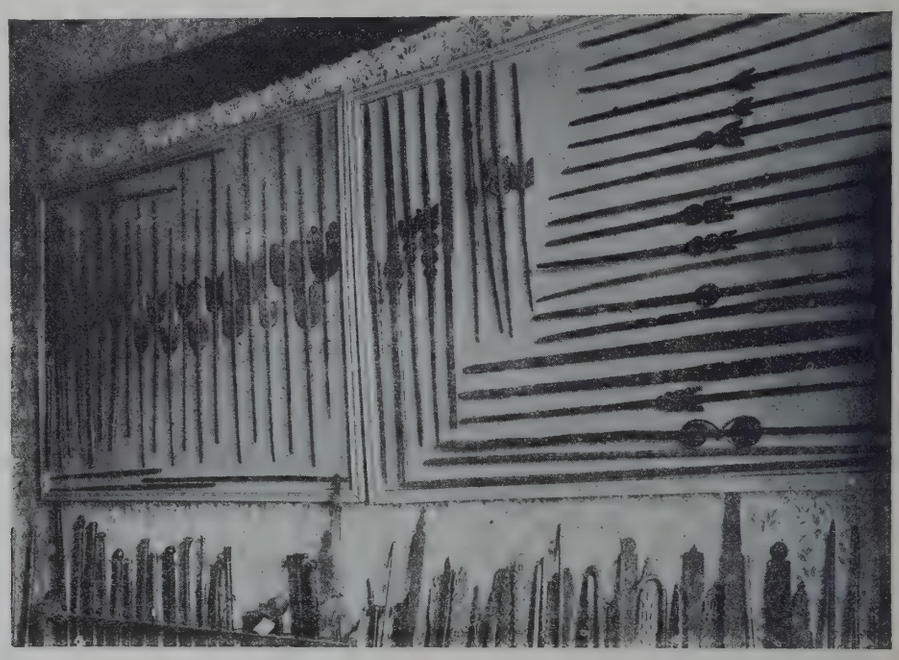

Fig. 644. Muzeul « Astrei ». Secţia etnografică: colecţia furcilor de tors

Din 1929 « Astra » are în răspândita foaie poporală « *Foaia Noastră* », care apare acum la Sibiiu, câte o « *Pagină a Astrei* », în fiecare număr. « *Pagina Astrei* » e chemată să informeze mai cu seamă satele despre lucrările centrului, despre mişcarea culturală dela « cercurile culturale », despre noutăţile ce apar pe piaţa Librăriei şi să dea îndemnuri de înfiripare de noui « cercuri culturale », de noui biblioteci, etc. Satele au primit foarte bine această « Pagină » a « Astrei », — dovadă corespondenţele care s'au pornit să informeze despre manifestările, care — atltfel — ar fi rămas cunoscute numai într'un mic cerc.

Şi colecţiile *Muzeului central* au sporit considerabil, încât nu mai au loc în încăperile actuale. Obiectele sunt în număr de peste 100.000, împărţite în următoarele secţii: 1. Secţia artelor frumoase; 2. Secţia bisericească; 3. etnografică; 4. arheologică şi numismatică; 5 economică; 6. industrială; 7. şcolară; 8. armata; 9. secţia ştiinţelor naturale.

In sala festivă se află acum pânzele şi cartoanele cumpărate dela familia regretatului pictor român *Octavian Smigelschi*, rămasul artistic al pictorului, care a pictat Catedrala ortodoxă română din Sibiu. « Astra » a cumpărat (în 1921) lucrările rămase după Smigelschi şi s'a îngrijit să le expună în întreg etajul al doilea, spre satisfacţia publicului şi a specialiştilor, cari găsesc multe calităţi acestui pictor încă prea puţin cunoscut la noi.

« *Case naţionale* » (clădiri proprii) are « Astra », afară de « Muzeul » din Sibiu, următoarele:

1. *Vidra* (în Munții Apuseni), în *Casa lui Avram Iancu*, sfințită din nou cu prilejul serbărilor « Astrei » din anul 1924. Aici se află și o sală de lectură și o bibliotecă, dăruită de « Astra », precum și un « Muzeu » cu obiecte, fotografii, arme, tablouri și altele, referitoare la anii revoluției din anul 1848/9. Acest « Muzeu » s'a hotărît să fie adus în « Muzeul Unirii », la Alba-Iulia, ce urmează să se inaugurcze cu prilejul serbărilor deceniului dela Unire.

2. *Sighet.* « Casă națională », cu un « Muzeu » etnografic, interesant, cu obiecte alese cu multă pricepere de d-l profesor Vornicu. Bibliotecă, Sală de lectură, Cinematograf.

3. *Miercurea Ciuc.* « Casă națională » cu cinematograf.

4. *Brașov.* « Casă națională » pentru obiectele de Muzeu adunate și pentru biblioteca de peste 10.000 vol. Un cinematograf, fală a orașului.

Fig. 645. Muzeul « Astrei ». Olărie românească

5. *Sf. Gheorghe.* « Casă națională », cu bibliotecă, sală de lectură, în local închiriat.

6. *Arad.* « Palatul cultural », cu bibliotecă, sală de lectură, sală de distracții, etc.

7. *Lipova.* « Casă națională », la care se vor adăugà: un Muzeu și o bibliotecă.

8. *Turda.* « Casă națională », și Muzeu.

In perspectivă de a se inaugurà în viitorul apropiat sunt « Casele culturale » din *Alba-Iulia*, *Hunedoara*, *Târgul-Mureș* și *Timișoara*.

«*Biblioteca centrală*», din Sibiu a sporit după răsboiu în mod simțitor. In urma unei legi, trecute și prin Cameră și Senat, primește «Astra», din 1923 începând, *toate* publicațiile, care se tipăresc în România.

Aşà are putinţa « Astra » să păstreze, pe lângă frumoasele colecţii de mai înainte, unele exemplare chiar « *Unica* » şi pe lângă bogata bibliotecă, dăruită, a regretatului Andreiu Bârseanu, tot ce scrutătorii şi scriitorii români tipăresc în decursul vremii.

Va trebuì ca în viitorul apropiat să sporească încăperile, să se sistematizeze aranjarea cărţilor ca publicul dornic de progres să se poată folosì de această bibliotecă dupăcum trebuie. S'au şi întreprins paşii necesari pentru îngrijirea bibliotecii.

Biblioteca centrală a fost consultată în 1927/8 de 4512 cetitori, cari au cerut 6.208 volume.

Ca să se vadă cum « Astra » a fost chemată întotdeauna să participe la loc de frunte la *principalele manifestaţii culturale*, e de ajuns să înşirăm aici numai câteva date (altele se găsesc adunate în broşura: « Astra », în anii de după răsboiu, apărută în 1928): In 1918 preşedintele A. Bârseanu cu alţi membri în comitetul central, au fost aleşi în comitetul naţional din Sibiu, au stăruit pentru înfiinţarea legiunii române de gardişti voluntari în Sibiu, pentru înfiinţarea de sfaturi naţionale comunale şi cete de gardişti români, contribuind astfel la menţinerea ordinei în sate şi la oraşe în timpul de tranziţie. « Revoluţia » a trecut astfel fără vărsări de sânge. « Astra » a fost care a sărbătorit cu întreaga obşte românească primirea trupelor române, cu generalul Traian Moşoiu în frunte, apoi pe reorganizatorul armatei române, pe generalul francez Berthelot. In 31 Maiu 1919 au vizitat Muzeul Astrei din Sibiu M.M. L.L. Regele Ferdinand şi Regina Maria, M. Sa Regele binevoind a primi prezidenţia de onoare. Fostul principe moştenitor a vizitat Muzeul « Astrei » de câteva ori. « Astra » a sărbătorit memoria lui Petru Maior, I. C. Brătianu, G. Bariţiu, Gh. Pop de Băseşti, G. Lazăr, Avram Iancu, Şaguna, Vlaicu, Al. Roman, « Astra » a sărbătorit pe compozitorul Gh. Dima, câtă vreme erà acesta în viaţă, apoi pe artistul dramatic şi scriitorul Zah. Bârsan; d-lui profesor N. Iorga i-a dedicat un număr festiv din « Transilvania »; la Şelimbăr şi la Guruslău a adus prinos de laudă memoriei lui Mihai Viteazul (în colaborare cu Soc. « Mormintele eroilor »). In 1925 au ţinut secţiile « Astrei » o şedinţă extraordinară, festivă, în Braşov, la serbările de 75 de ani de existenţă a liceului « A. Şaguna » de acolo.

Şi memoria lui Pasteur a sărbătorit-o « Astra » printr'o conferinţă festivă. Zilele de 1 Dec., 3/15 Maiu şi 10 Maiu au fost sărbătorite cu scumpătate, în toţi anii de despărţămintele « Astrei». Pe oaspeţii iubiţi ai neamului românesc i-a primit « Astra » cu cinstea cuvenită, aranjând festivaluri, recepţii etc. (Scotus Viator; gen. Le Rond; americanul Charles Upson Clark; profesorii şi studenţii universitari — conduşi, în 1921 de prof. Artiolli; institutorii cehi, cântăreţi din Praga, 1924; ziariştii cehoslovaci — tot în acelaş an; coriştii cehi, « corul Smetana » din Plsen, 1927; excursioniştii francezi, « Société d'Eylau », 1925; oaspeţii poloni, din 1928; reprezentanţii Americii de Nord, profesori universitari şi studenţi, în 1927; profesorul univ. ceh Zakavecz şi marele prietin al românilor Monsegnorul Abatele Zavoral, în 1928, etc.).

Dar şi societăţilor româneşti surori le-a dat atenţie « Astra » în decursul acestui deceniu: « Graiului Românesc », « Extensiunii universitare », « Societăţii Scriitorilor Români », « Universităţii libere », « Ligii culturale », « Ateneului Iaşi-Tătăraş », institutorilor şi institutoarelor române din Basarabia (1927) ce au venit să viziteze Ardealul; fraţilor macedo-români din Bulgaria (1924), veniţi cu acelaş scop şi (mai cu seamă) « Centralei caselor naţionale », căreia i-a făcut o vizită (1924) la Breaza, iar Basarabia au vizitat-o o delegaţie de a « Astrei » în 1925, ducând salutul de frate şi dând îndemnuri de muncă în ogorul cultural.

Credem că datele înşirate sunt destul de elocvente.

Conducerea « Astrei » după răsboiu a fost încredinţate la început meritosului *Andreiu Bârseanu*. Memoria lui va rămâneà neştearsă în inimile tuturora, deoarece a fost un preşedinte plin de tact, o personalitate marcantă a vieţii noastre culturale, un bărbat de o conştiinciozitate clasică.

La adunarea generală dela Timişoara (1923) a fost ales ca succesor d-l *Vasile Goldiş* şi la Reghin, după doi ani, reales. D-sa a întreprins o vie activitate în folosul « Astrei ». A cutreerat în *persoană toate* capitalele judeţelor din Ardeal, Banat, Crişana, Satu Mare şi Maramureş (în 1925), luând contact cu organele despărţămintelor « Astrei » din centrele judeţelor. In urma străduinţelor d-sale o mare parte a prefecturilor de judeţ şi o seamă de oraşe de reşedinţe, precum şi alte oraşe şi chiar sate au subscris sume pentru « Astra », ca să se poată organizà în despărţăminte centrale judeţene.

Tot mulțumită d-sale, când a fost Ministru al Cultelor și Artelor, a primit « Astra », în 1926, însemnatul ajutor, dela acest Minister, de 3.000.000 lei. Tot ca Ministru a facilitat, în acelaș an, să se expună în « Muzeul Astrei » tablouri de ale pictorilor de seamă din Vechiul Regat, ca astfel publicul ardelean să ajungă și mai aproape de arta românească a Vechiului Regat și să ne cunoaștem mai bine sufletește.

Controlul cinematografelor a trecut, în 1926, în resortul Ministerului Cultelor și Artelor, la legea teatrelor, și astfel acest Minister a întocmit un *regulament al cinematografelor*, în care li se asigură societăților culturale și de binefacere din România oarecare avantagii. De acest favor se bucură și « Astra ». Atât d-l *Vasile Goldiș*, cât și succesorul d-sale, d-l *Alex. I. Lapedatu*, și-au arătat solicitudinea față de Societatea « Astra » când a fost vorba de asigurarea acestor beneficii.

Cine vrea să cunoască sentimentele de care este animat și lozincile pe care dorește să le transplante președintele « Astrei » în păturí cât mai largi, va face bine să cetească colecția de *Discursuri*, apărute în 1929, o colecție ce se vinde în folosul « Astrei » [1]).

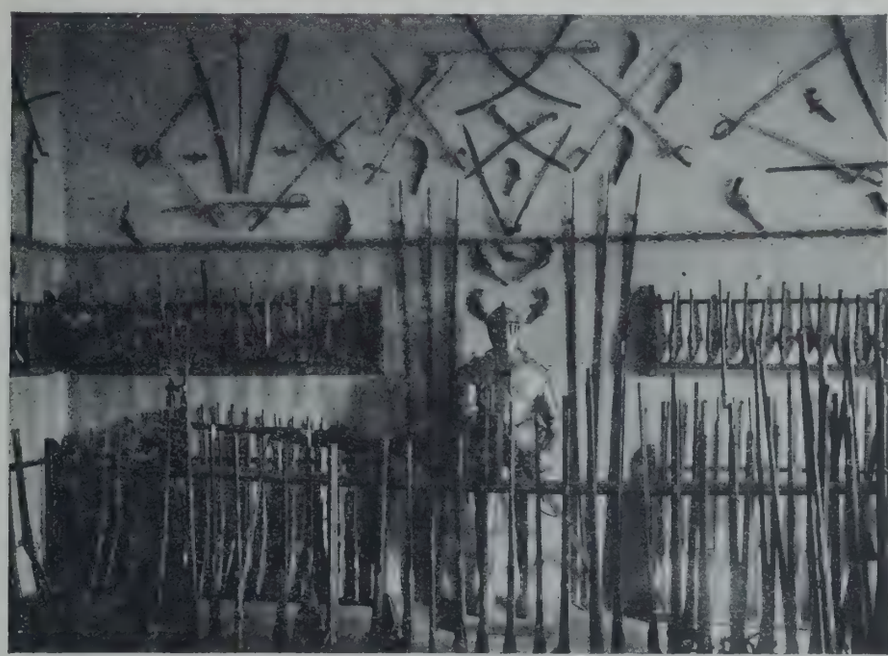

Fig. 646. Muzeul «Astrei». Secția Armatei

Comitetul central lucrează cu multă râvnă și mult zel, având în frunte, pe lângă președinte, pe d-nii *Dr. Oct. Russu* și *Dr. Gh. Preda*.

Din comitetul acesta, compus din 50 de persoane proeminente, fac parte și președinții cei 10 ai secțiilor « Astrei ».

Secțiile. In anul 1862 s'a hotărît, la adunarea generală dela Brașov, să se înființeze în cadrele « Astrei » trei secții: una filologică, alta istorică și alta fizică-naturală.

Doi ani mai târziu (la Hațeg) a venit episcopul I. Popazu cu propunerea ca secția filologică să se înființeze la Blaj, condusă fiind de istoricul și filologul Timotei Cipariu; secția istorică la Brașov, sub conducerea lui Gh. Munteanu, directorul liceului din Brașov; secția de științe naturale la Sibiu, sub prezidența d-lui Andrei bar. de Șaguna. Planurile acestea au rămas planuri, deoarece în răstimp, în 1866, s'a înființat « Societatea Literară », care a ajuns în curând să se numească « Academia Română » și care a atras ardeleni și bănățeni de seamă, ca T. Cipariu, G. Munteanu, G. Barițiu, I. Hodoș, Alex. Roman, Al. Mocioni și Vincențiu Babeș, în cadrele ei, dându-le putința să se manifeste acolo pe terenul științific-literar superior.

Nici după ce secțiile « Astrei » primiră un regulament al lor, votat la Turda (1880), n'au desvoltat o activitate mai pronunțată, până ce nu s'au reorganizat, în 1901, luându-și ca activitate

[1]) « *Discursuri* » de *Vasile Goldiș*, « Cultura Națională », București, (100 lei).

principală: luminarea masselor poporului. In 1901 s'au împărțit secțiile în 5. Mărturie despre activitatea lor ne sunt: « Enciclopedia Română », în 3 volume (întâia « Enciclopedie Română »), redactată de un stat major — neretribuit materialicește — sub conducerea fostului secretar Dr. Cornel Diaconovich, apoi « Biblioteca Poporală », revista « Transilvania » și seriile de conferințe pentru intelectuali.

După răsboiu s'au reorganizat secțiile, în 1925, sporindu-și numărul la zece: literară-filologică, artistică, istorică, geografică-etnografică, juridică, de științe naturale, medicală-biopolitică, școlară și tehnică. In 1927 s'au înființat alte secții: cea femenină-biopolitică și o subsecție a celei medicale, cea de educație fizică. Noul regulament indică zece membri activi la fiecare secție, afară de secțiile: internă-filologică, geografică-etnografică, social-economică, unde sunt, în fiecare, câte cincisprezece membri activi. Fiecare secție are și membri corespondenți. Numărul lor nu este limitat. Astăzi se află în secțiile « Astrei » cei mai de seamă bărbați și cele mai de seamă femei din Ardeal și Banat — aproape 300.

Din 1925 este sediul secțiilor orașul Cluj. Aici locuesc cei mai mulți membri corespondenți și

Fig. 647. Crucea dela Șelimbăr ridicată de « Astra » pe locul unde Mihai Viteazu a bătut pe Andrei Báthory, cucerind Ardealul

activi. Din 1928 s'a înființat un *secretariat al secțiilor*, numindu-se secretar al secțiilor cunoscutul și apreciatul scriitor *Ioan Agârbiceanu*. (Localul secțiilor: Cluj, Str. Memorandului 22, unde se află și *Oficiul de desfacere a publicațiilor « Astrei »*, dat în grija d-lui *Grațian Mărcuș*).

Secțiile desvoltă o vie activitate în timpul din urmă. A excelat și excelează *secția medicală biopolitică*, condusă de d-nii *Dr. Iuliu Hațieganu* și *Dr. Iuliu Moldovan*, cu un întreg stat major de medici. Secția are ramificații în toate orașele principale ale Ardealului și Banatului. Conferințele ținute cu proiecții luminoase au fost de cel mai mare folos (peste 500 până acum!). Biblioteca « Astrei medicale » conține lucrări despre « Igiena națiunii » și « Biopolitică » de d-l prof. Dr. I. Moldovan; despre « Infecția tuberculoasă și profilaxia ei socială » de d-l prof. Dr. I. Hațieganu; despre « Tratamentul tuberculozei pulmonare » de d-l Dr. Daniello; despre cancer de d-l prof. Iacobovici; despre boalele infecto-contagioase de d-l docent Dr. Goia; despre « Școala Română și capitalul biologic al poporului român » din pana d-lui prof. S. Mehedinți; despre « Alimentația și îngrijirea copilului mic» de d-l docent A. Iancu, apoi conferințele ținute la cursul de perfecționare pentru medici: « Problema tuberculozei » (un volum mare, cu 120 lei). De o deosebită importanță este și « *Buletinul eugenic și biopolitic* », tipărit de secția medicală-biopolitică. Apare lunar și se bucură de cola-

borarea d-lor menţionaţi mai sus, precum şi a altor valoroşi scriitori. (Pe an 200 lei, administraţia: Cluj, str Pasteur, la Institutul de igienă şi igienă socială).

Secţia *ştiinţelor naturale* şi-a deschis biblioteca sa cu o lucrare a preşedintelui « Academiei Române », membru activ al secţiei menţionate: despre « *Speologie* », ştiinţa, fondată de ilustrul explorator, o glorie a României.

Fig. 648. Casa lui Iancu în Vidra de sus, în care « Astra » a aşezat schimbând-o puţin în cadru, o casă culturală şi un muzeu

Secţia *istorică* a început biblioteca sa cu o lucrare a d-lui *I. Lupaş*: « Epocile principale din istoria Românilor », lucrare, ce a trebuit să apară în ediţia a 2-a, în scurtă vreme după apariţia ediţiei întâia.

Secţia *geografică-etnografică* a tipărit trei lucrări, într'o bibliotecă a sa: despre « Săcuizarea Românilor prin religie » de d-l Sabin Opreanu; despre « O ştiinţă nouă: etnografia » de d-l prof. univ. G. Vâlsan; despre « Colindele şi cetatea Ciceului » de d-l El. Gighiartău.

Secția *social-economică* a început seria cu o lucrare a d-lui N. Ghiulea, despre « Cooperație ».

Secția *literară-filologică* va tipărì o antologie și o crestomație a literaturii din Ardeal (un volum de versuri și altul de proză) și va editá « Luceafărul » lui Eminescu într'o ediție de bibliofili.

Aproape tot a doua săptămână se adună secțiile în localul secretariatului din Cluj, ca să asculte atât comunicări culturale și de știință, cât și ca să fixeze principiile de orientare generală în activitatea « Astrei ».

Dar « Astra » s'a gândit și la *frații dintr'alte ținuturi.*

La adunarea generală (congresul) din 1922, de lângă mormântul lui Avram Iancu, a dresat I. P. Sf. Sa Arhiepiscopul de pe atunci, astăzi Mitropolitul *Gurie* al Basarabiei, cuvinte calde de chemare « Astrei », cerând imperios ca să dispară politicianismul din mijlocul nostru și să vină în Basarabia, să înființeze și acolo despărțăminte de ale sale. De sărbătorile Rusaliilor 1925 au fost la Chișinău, ca trimiși ai « Astrei », în frunte cu președintele, reprezentanții comitetului central.

Timp de un an și jumătate a lucrat acolo, ca delegat al « Astrei », d-l prof. univ. *Dr. Onisifor Ghibu*, un adânc cunoscător al stărilor din Basarabia. Așà s'a înjghebat « *Astra basarabeană* », aducând o pulsație mai vioae în viața culturală a fraților din Basarabia. Membrii marcanți ai societății basarabene și reprezentanți ai românismului de pretutindeni au alergat să țină peste 80 de conferințe, s'au tipărit 12 numere din « Biblioteca Astrei » pentru intelectuali, s'a editat un calendar poporal și gazeta pentru popor, « Cuvântul moldovenesc », s'au înființat zece secții științifice-literare, după modelul « Astrei » ardelene și s'au înființat biblioteci pe sate și în orașe (mai mult v. « Transilvania » din 1927, pg. 403—8).

După plecarea d-lui Ghibu a fost ales în fruntea comitetului, ca președinte, d-l *Ion G. Pelivan*, fost ministru și secr. gen. d-l *V. Pop*. Inceputul « Astrei basarabene » e cât se poate de promițător. Deoarece este vorba de Basarabia și nu de Ardeal, nu mai insist în cadrele acestei dări de seamă, ci trimit la rap. din « Transilvania » 1928 (pg. 992 sq.).

Tot acolo (pg. 1001 sq.) se va puteà citì darea de seamă a *Regionalei Dobrogea*, înființate în 5 Maiu 1927. Comitetul, care lucrează cu spor și acolo, are în frunte pe d-nii: gen. I. Vlădescu, comandant al diviziei a 9-a, G. Coriolan, dir. lic. « Mircea cel Bătrân », și căp. I. Dumitrescu și fostul secretar al « Astrei », fostul insp. școlar I. Georgescu.

Numai în Constanța s'au dat în decursul anului 1928, 86 șezători pentru ostași, în suburbii și în centrul orașului pentru intelectuali. Regionala are un cor din 85 persoane, orhestră de 35 persoane, echipă de teatru și un cerc sportiv cu 150 de membri; 47 filiale vor nutrì de aici înainte dragostea față de cultura românească în mijlocul populației românești, care se compune — în mare parte — din « mocani », români din Ardeal, stabiliți în Dobrogea.

Pentru ziua de 28 Aprilie a fost convocată din partea președintelui « Astrei », a d-lui Goldiș, o adunare generală la Bozovici, o comună în Banat, ca, lângă mormântul patriotului român Eftimie Murgu, să se țină întâia adunare generală a « Astrei », Regionala din Banat. Cu acest prilej s'a desvelit un bust, datorit artei sculptorului Han.

După cum vedem: « Astra » năzuește să transplante dragostea de înaintare și în celelalte provincii românești, cercând să împrumute ceva din nimbul ei și « Regionalelor ». *Așà* ne vom cunoaște frații și *așà* se va naște o emulație cinstită pe cărările frumosului și ale binelui.

Acestea ar fi de remarcat, în liniamente generale, despre activitatea din ultimul deceniu a « Astrei ». Oricine cumpănește nepreocupat argument și contraargument, căutând să judece ce s'a săvârșit și ce mai trebuià să se săvârșească, va trebuì să recunoască cum că la « Astra » și-au dat truda mulți oameni idealiști să presteze ceva și — împotriva atmosferei neprielnice de după răsboiu — au lucrat, aducând *reale* servicii culturii.

Dacă și sunt unele lipsuri — acestea își au obârșia în lipsa de fonduri mai remarcabile (fără de fonduri *cum* să te apuci de o nouă ediția a « Enciclopediei Române », d. e. sau cum să editezi alte lucrări mai costisitoare?) și datoria de cetățeni conștiincioși trebuie să dicteze *tuturora*, să contribuie ca lipsurile evidențiate să *dispară*. Cum? Cu ajutorul reciproc, frățesc, deoarece *de te fabula narratur* când, este vorba de propășirea sau de declinul « Astrei ».

«ASTRA» DE DUPĂ RĂSBOIU

O emulaţie nobilă, pe cărările binelui, în despărţăminte, prin cercurile culturale, un control reciproc frăţesc, ca în vremurile cele bune ale « Astrei » — iată de ce avem nevoie în zilele noastre.

Numai aşà vom ajunge ca « Astra » să-şi ofere cu dărnicie maximul de serviciu ţării, crescându-i cetăţeni conştienţi de sine, cu mintea trează, cu orizonturi largi, bucuria oricărei ţări înaintate.

Deaceea nu e de loc lipsită de logică teza: dacă « Astrei » îi merge bine — prosperează Statul, fiindcă cea mai de seamă societate culturală românească pentru răspândirea culturii are tocmai misiunea aceasta: de a promovà interesele cetăţenilor Statului.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 122885012